عزیز التفاسیر

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

[illegible]

مولوي سلطان [illegible]

ناشر

دار [illegible]

﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ ﴾ [حم السجدة]

او بېشکه دا ذکر (قرآن) هرومرو کلک (قوي) کتاب دی

عزيز التفاسير

د قرآن کريم پښتو ترجمه او تفسير

"النحل، بني إسرآئيل، الکهف، مريم" څخه د "طه" تر [۲۴] ايت پورې

اوم ټوک

مولوي سلطان عزيز (عزيز) أبو حذيفه عفى الله عنه

حسن خيل مومند؛ د نجم المدارس پخواني استاذ

ناشر: دار الکنوز العلمية

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پېښور - پاکستان) کې په ۱۴۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳۶۹/۶/۲ هـ ش نېټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل، او په ۱۴۲۶/٤/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نېټه پای ته ورسیده.
- په ۱٤۲۹/۱/۱ هـ ق= ۱۳۸٦/۱۰/۲۰ هـ ش نېټه یې بیا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.
- له شروع نه تر پایه ورباندې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تیرې شوې، البته په دې حساب کې هره میاشت د دیرشو ورځو په لحاظ نیولې شوې ده.
- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز، تصحیح: قاضي اسامه عزیز، د (دکتور اظهار الحق عزیز، نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکارۍ. ډیزاین: نبراس الحق عزیز، د حذیفه عزیز په همکارۍ.

څلورم چاپ

۱۴۳۷هـ ق / ۱۳۹۵هـ ش

د اړیکو پتې:

۱) بریښنالیک: azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون: (۰۰۹۲۳۰۰۵۸۴۶۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱۶۵۲۷۹۳۰۳)

د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشیدیه کتب خانه، کابل، افغانستان.

ګرځنده تلفون (۰۷۷۱۹۶۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹۶۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خواني شاته، پېښور، پاکستان.

تلفون: (۰۹۱۲۵٦۵٥۳۸)

بسم الله الرحمن الرحيم

النحل (١٦)

سریزه

مونږ غواړو چې د ښه بصیرت د موندلو دپاره د دې سورت په تفاسیرو باندې د پیل کولو څخه وړاندې محترمو لوستونکو ته لاندې څو نکات وړاندې کړو:

۱_ دا سورت "النّحل" نومېږي چې د "النّحل" کلمه د دې سورت په [۶۸] ایت کښې نازله شوې ده. شاید چې _والله ﷻ أعلم_ دا نوم به د دې دپاره ورباندې ایښودلی شوی وي چې:

الف. څرنګه چې "النّحل" د شاتو مچیو ته ویل کېږي نو د دې نوم په ایښودلو سره به مسلمانان متوجه کړی شوي وي چې تاسو هم د قرآن کریم د ژورو مفاهیمو د موندلو په غرض او بیا په عملي میدان کښې د پیاده کولو په غرض د شاتو د مچیو غوندې زیار وباسئ او په اخلاص کار وکړئ.

ب. لکه څنګه چې په شاتو کښې د مسلمانانو مادي شفاء او د حسي مرضونو شفاء نغښتې ده همدارنګه قرآن کریم د دوی دپاره معنوي شفاء ده او د معنوي مرضونو دپاره ورته پوره دارو درمل دي. همدې خبرې ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «عَلَيْكُمْ بِالشِّفَاءَيْنِ الْعَسَلِ وَالْقُرْآنِ»[۱] یعني ای مسلمانانو په تاسو باندې ضرور ده چې د خپلو مادي او معنوي مرضونو علاج په دوه وو شفاګانو باندې وکړئ، چې یوه شفاء شات دي او بله شفاء قرآن کریم دی.

۲_ دا سورت (النّحل) د اکثریت ایتونو په اعتبار سره مکي سورت دی مګر په شمېر (پنځه یا اوه) ایتونه پکښې مدني هم شته دي[۲].

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي[۳]:

الف. ټول ایتونو یې (چې مکي او مدني ټول پکښې شامل دي) یو سلو اته ویشت (۱۲۸) دي[۴].

ب. د کلماتو شمېر یې دوه زره اته سوه څلوېښت (۲۸۴۰) دي.

ج. د حرفونو شمېر یې اوه زره اوه سوه اوه (۷۷۰۷) دي.

۴_ دا سورت د نورو مکي سورتونو غوندې په عمومي توګه عقیدوي بحث کوي مثلاً:

الف. د الله ﷻ د وحدانیت دلایل پکښې شرحه شوي دي.

ب. د قیامت د ورځې قیام په دلایلو باندې اثبات شوی دی.

ج. د مشرکانو او کفارو اعتراضونه پکښې جواب شوي دي.

د. بالآخره د نبي کریم ﷺ د تسلیت څخه علاوه د الله ﷻ نعمتونو ته پکښې اشارې شوې دي.

۵_ څرنګه چې وړاندېنی سورت (الحجر) مکي سورت وه نو په عمومي توګه د هغه سورت سره دا سورت په محتویاتو کښې ښه کلک اړوند او ارتباط لري.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۴۶

(۲) روح المعاني ج۱۴ ص۸۹؛ زاد المسير ج۴ ص۳۱۱

(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱۲ ص۳

(۴) تفسير البغوي ج۲ ص۶۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ أَتَىٰٓ أَمْرُ ٱللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾ يُنَزِّلُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ أَنْ أَنذِرُوٓا۟ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱتَّقُونِ ﴿٢﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[١] د الله ﷻ امر (د قيامت قيام) راغی (ډېر نژدې او يقيني دی) نو تاسو يې په عجله (تونديء) سره مه غواړئ (خکه چې): الله ﷻ ته (د دروغو او باطلو څخه) پاکي ده او د هغو بوتانو څخه اوچت دی چې مشرکان يې ورسره (په عبادت کښې) شريکوي (او د اشتراک عقيده پرې کوي).

[٢] الله ﷻ په وحې سره، چې د ده ﷻ د امر څخه عبارت ده، د خپلو بندګانو څخه په هغه چا باندې پرښتې ورنازلوي چې د ده ﷻ ورته اراده وشي، چې (خلک) د ډارولو سره-سره خبر کړئ چې يقيناً شان دا دی چې په حقه باندې معبود نشته مګر همدا زه يم، نو زما څخه ووېرېږئ (او شريکان راسره مه ودرئ).

ارتباط

١ــ د وړاندېنی سورت په وروستنيو ايتونو کښې الله ﷻ په سوګند سره فرمايلي وه چې مونږ به هرومرو او ضرور د کفارو څخه پوښتنه وکړو. په دې ايتونو کښې د پوښتنې کولو وخت ته اشاره شوې ده چې د قيامت قيام دی او نژدې راروان دی.

٢ــ هلته د استهزاء کوونکو ذکر شوی وه او دلته د هغوی د استهزاء او د ملنډو ډول ته اشاره شوې ده او يو مثال يې ښودلی شوی دی، چې ويل به يې هله ژر شه قيامت قائم کړه.

٣ــ هغه سورت په ﴿ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ ٱلْيَقِينُ ﴾ باندې ختم شوی وه چې د مرګ د وخته پورې د خپل رب ﷻ په عبادت باندې مشغول اوسه، او دا سورت په ﴿ أَتَىٰٓ أَمْرُ ٱللَّهِ ﴾ باندې پيل شوی دی چې د ټولې دنيا مرګ (د قيامت قيام) هم نژدې را روان دی.

شان نزول

ځينو علماوو کرامو د ذکرو شوو ايتونو دپاره د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په روايت اوړد شان نزول ليکلی دی چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته د وخت کفار ورغونډ شوه او ورته يې وويلې چې: "يَا مُحَمَّدُ! مَا نَرى شَيْئًا مِمَّا تُخَوِّفُنَا بِهِ" يعنې مونږ خو هغه يو شی هم نه ګورو چې ته مونږ د هغه په راتګ سره ډاروې چې قيامت به قائم شي؛ نو ذکر شوی ايت شريف نازل شو[١]. دا د يو پلوه، او د بله پلوه

(١) اسباب النزول للواحدي ص١٨٧؛ روح المعاني ج١٤ ص٩١

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ»[١] يعني زه د قيامت د ورځې سره داسې يو ځاى رالېږلى شوى يم لکه دغه دواړه ګوتې، چې يوه سبابه ګوته ده او بله منځنۍ ګوته ده. يا په بل عبارت: زه او قيامت د دغو ګوتو غوندې جوړه ياستو خو زه ترې دومره وړاندې يم لکه د سبابې ګوتې څخه چې منځنۍ ګوته اوږده او وړاندې ده.

د مطلب خلاصه

يعني اى پيغمبره! خپل معاندين او مخالفين زمونږ د پلوه مخاطب کړه چې: د الله ﷻ په امر (د قيامت په قيام او د عذاب په نزول) باندې توندي مه کوئ، دغه دى نژدې راروان دى چې هيڅ شک او شبهه يې په راتګ کښې نشته، نو تاسو يې داسې وګڼئ لکه چې راغلې وي. او دا څکه چې:

١ـ الله ﷻ ته د دې خبرې څخه پاکي ده چې دنيا به يې عبثه او بلا حکمته پيدا کړې وي، او په نتيجه کښې به محاسبه او تصفيه ونه لري، کافر او مسلمان ته به په يو نظر وګوري، نو الله ﷻ د هغو خبرو او چټياتو څخه لوى دى کوم چې مشرکان يې ورته ثابتوي او دروغ ورباندې ورتپي، چې د قيامت د قيام او د عذاب د نزول خبره دروغ ده.

٢ـ الله ﷻ يو لک څليرښت زره ـزيات يا کمـ پيغمبران د دې دپاره نه دي لېږلي چې چانه د قيامت د قيام وخت ورتعين کړي او يا په ظالمانو باندې عذاب ورنازل کړي. يا په بل عبارت: الله ﷻ هيڅ پيغمبر ته نه د قيامت د قيام وخت ورښودلى دى او نه يې په تکويناتو کښې څه حصه ورکړې ده بلکې کله چې الله ﷻ اراده وکړي چې د خپلو بندګانو څخه کوم په نبوت باندې سرلوړى کړي نو هغوى ته د خپلو ملکو (پرښتو) په سلسله وحې کوي او يا ورباندې اسماني کتاب ورنازلوي چې:

ټول خلک زما د عذاب څخه وډار کړئ، چې بې شکه شان دا دى چې په حقه باندې معبود نشته مګر همدا زه په حقه معبود يم نو زما څخه ووېرېږئ او د شرکياتو څخه خپل خانونه په څنګ کړئ او يا يې په څنګ وساتئ، چې داسې ورځ در روانه ده چې تصفيه او محاسبه به پکښې درسره وکړى شي.

توضيحات

١ـ په ﴿ أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ أَتَىٰٓ ﴾کلمه ماضي ده چې د تېرې زمانې دپاره وضعه شوې ده خو مطلب ترې راتلونکې زمانه ده، که بالفرض خپله زمانه ترې مراده وى نو د ﴿ فَلَا تَسۡتَعۡجِلُوهُ ﴾ په جمله باندې به نه وى تعقيبه شوې.

په عربي ژبه کښې بلکې په ټولو ژبو کښې عادت دى چې د لاندې وجوهو د کبله کله کله د مضارع څخه په ماضي باندې تعبير کېږي او هغه شى چې لا واقع شوى نه وي داسې ګڼل کېږي لکه چې واقع شوى وى:

الف چې د هغه واقع کېدل بالکل يقيني وي او هيڅ شک شبهه پکښې نه وي، لکه چې الله ﷻ

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٩٦٣

فرمايي: ﴿ وَنَادَىٰٓ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِ أَصۡحَٰبَ ٱلنَّارِ ﴾ [الأعراف:۴۴] يعني او د جنت انديوالان به د دوزخ انديوالانو ته غږ وكړي؛ كه څه هم د ﴿ نَادَىٰٓ ﴾ كلمه ماضي ده خو د "يُنادي" معنى ترې اخستله كېږي چې مضارع ده.

ب: چې واقع كېدل يې رانږدې شوي وي، نو د ډېر نږدېكت د كبله داسې وګڼل شي لكه چې واقع شوى وي.

په ﴿ أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ ﴾ كښې ذكر شوې دواړه وجې صحت لري، نو په لومړنۍ وجې سره يې معنى داسې كېږي چې: د الله ﷻ امر په يقيني ډول سره را روان دى، په واقع كېدلو باندې يې توندي مه كوئ بلكې خپل ځانونه ورته چمتو كړئ او د فرصت څخه استفاده وكړئ.

او په دوهمه وجه يې معنى داسې كېږي چې: د الله ﷻ امر ډېر نږدې در روان دى او ډېر لږ وخت ورته پاتې دى، د همدغه لږ وخت څخه ګټه پورته كړئ او خپل ځانونه په تلوار غوښتلو باندې مشغول مه ساتئ چې د ارمان سره به مخامخ شئ.

سوال جواب

۲_ كه څوک وايي چې په دې مقام كښې د ﴿ أَمۡرُ ٱللَّهِ ﴾ څخه څه شى مطلب دى؟ يا په بل عبارت: هغه كوم كار دى چې كفارو يې غوښتنه كوله او الله ﷻ ورته اطمنان وركړ چې په هغه كښې شک مه كوئ، دغه دى وخت يې رانږدې شوى او ستاسو ككرى ته رارسېدلى دى؟

مونږ وايو چې: علماء كرامو د ﴿ أَمۡرُ ٱللَّهِ ﴾ كلمه دلته په ډېرو معناوو باندې تفسيره كړې ده[١] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: كوم شى چې كفارو يې په واقع كېدلو باندې عجله كوله هغه د قيامت د قيام څخه عبارت وه[٢] چې الله ﷻ د همدوى څخه حكايت كوي چې: ﴿ يَسۡتَعۡجِلُ بِهَا ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِهَا ﴾ [الشورى: ١٨] يعني د قيامت په ورځې باندې هغه كسان تادي كوي كوم چې ورباندې ايمان نه راوړي، ځكه چې دا ورته دروغ ښكاري، اما چا چې ورباندې ايمان راوړى دى هغوى يې د قيام څخه ډارېږي.

ب: كله به چې هغوى د الهي عذاب څخه وډار كړى شول نو هغوى به ورباندې عجله كوله چې دا دروغژنه خبره ده، كه نه نو هله ژرشه عذاب راباندې راكوز كړه[٣]. الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلۡوَعۡدُ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴾ [يونس: ۴٨] او مشركان وايي چې دغه (د عذاب) وعده به كله متحققه شي، كه تاسو رښتيا ويوونكي ياست (نو وخت يې راوټاكئ).

كه څه هم ذكر شوې معناوې سره يو تربله څه منافات نه لري، د بدليت په اعتبار سره دواړه

(١) زاد المسير ج۴ ص٣١٢
(٢) المحرر الوجيز ج١٠ ص١٥٧
(٣) تفسير الطبري ج١۴ ص٧۶

اراده کېدلی شي، مګر جمهور علماء کرام وايي چې دلته د قيامت د ورځې قيام مراد دی چې د شان نزول د روايت سره په ښه ډول سره پيوند نيسي کوم چې وړاندې ذکر شو.

يو نحوي تحليل

٣ـ په ﴿ يُنَزِّلُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ أَنْ أَنذِرُوٓا۟ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱتَّقُونِ ﴾ کښې علماوو کرامو ډېر تحليلونه کړي دي[١] مګر زمونږ ترجمه او تفسير دلته په لاندې ټکو باندې ولاړ دي:

الف: روح د الهي وحې څخه عبارت دی چې په قرآن کريم باندې مشتمله ده.

ب: د ﴿ مِنْ أَمْرِهِۦ ﴾ کلمات د روح دپاره بيان واقع شوی دی.

ج: د ﴿ أَنذِرُوٓا۟ ﴾ جمله د "أن" توري په ذريعه د وړاندېنۍ جملې ﴿ يُنَزِّلُ ﴾ دپاره تفسير واقع شوې ده، چې د وحې نازلول د ضمني (غير صريحي) قول څخه خالي نه وي.

د: ﴿ أَنذِرُوٓا۟ ﴾ د "إِنْذار" څخه اشتقاق موندلی دی. "إِنْذار" هغه اخبار ته وضعه شوی دی د کوم سره چې ډارول ملګري وي، لکه چې تبشير هغه اخبار ته وضعه شوی دی د کوم سره چې خوشالول ملګري وي[٢].

ه: د ﴿ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ ﴾ جمله د ﴿ أَنذِرُوٓا۟ ﴾ دپاره دوهم مفعول دی، چې لومړی مفعول يې مقدر دی چې په "النّاس" سره ترې تعبير کولی شو.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: الله ﷻ د وحې سره پرښتې رالېږلې کوي چې وحې د ده ﷻ د امر څخه عبارت ده او په قرآن کريم باندې مشتمله ده، البته وحې درلودونکې پرښتې د خپلو بندګانو څخه په هغه چا باندې ورنازلوي (او په نبوت باندې يې سرلوړی کوي) کومو ته چې د ده ﷻ اراده وشي. ټولو پيغمبرانو عليهم السلام ته د وحې مضمون همدا يو دی چې ای پيغمبرانو! خلکو ته په ډارولو سره خبر ورکړئ چې: يقيناً شان دا دی چې په حقه باندې معبود نه دی مګر همدا زه يم، نو زما د عذاب څخه ووېرېږئ او زما سره شريکان مه دروئ او بوت پرستي مه کوئ او يا ترې خپل ځانونه بچ وساتئ.

ذکر شوي مضمون ته الله ﷻ په بل ايت کښې داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ يُلْقِى ٱلرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ لِيُنذِرَ يَوْمَ ٱلتَّلَاقِ ﴾ [المؤمن: ١٥] يعنې الله ﷻ هغه وحې کومه چې د ده ﷻ د امر څخه عبارت ده، د خپلو بندګانو د جملې څخه په هغه چا باندې وراچوي (ورنازلوي) کومو ته چې د ده ﷻ اراده وشي، البته د دې دپاره چې دوی ټول خلک د ملاقات (قيامت) د ورځې څخه وډار کړي چې هرڅوک به د خپلو کړو وړو سره ملاقي شي.

(١) روح المعاني ج١٤ ص٩٣؛ البحر المحيط ج٦ ص٥٠٤؛ تفسير ابي السعود ج٥ ص٩٥

(٢) مفردات الراغب ص٥٠٨

﴿ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّۚ تَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ۝ خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِن نُّطۡفَةٖ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٞ مُّبِينٞ ۝ وَٱلۡأَنۡعَٰمَ خَلَقَهَاۖ لَكُمۡ فِيهَا دِفۡءٞ وَمَنَٰفِعُ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ۝ وَلَكُمۡ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسۡرَحُونَ ۝ وَتَحۡمِلُ أَثۡقَالَكُمۡ إِلَىٰ بَلَدٖ لَّمۡ تَكُونُواْ بَٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلۡأَنفُسِۚ إِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ۝ وَٱلۡخَيۡلَ وَٱلۡبِغَالَ وَٱلۡحَمِيرَ لِتَرۡكَبُوهَا وَزِينَةٗۚ وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ۝ وَعَلَى ٱللَّهِ قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ وَمِنۡهَا جَآئِرٞۚ وَلَوۡ شَآءَ لَهَدَىٰكُمۡ أَجۡمَعِينَ ۝ ﴾

[۳] الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په حقه پیدا کړي دي (حکمتونه یې پکښې نغښتي دي، او) د هغو (بوتانو د اشتراک) څخه اوچت (او پاک) دی کوم چې مشرکان یې (ورسره په عبادت کښې) شریکان کښي.

[۴] الله ﷻ بنیادم د نطفې (منی) څخه پیدا کړی دی نو ناڅاپه (بلا دلیله) ځرګند جګړه مار دی.

[۵] او څاروي (ګډې، اوزې، غوایان او اوښان) چې دي الله ﷻ پیدا کړي دي، چې ستاسو دپاره پکښې د تودوښې (سامان) او (نورې) ګټې دي، او (هم) د همدې څارویو څخه تاسو خوراک هم کوئ (چې د غوښو څخه یې استفادې کوئ).

[۶] او تاسو ته په دې څارویو کښې ډېر ښایست دی هم د بېګاه د پلوه چې کله یې تاسو (د ځرخای څخه) بېرته (پنډغالو ته) راستانه کړئ او هم چې کله یې تاسو (د پنډغالو څخه ځرخایونو ته) روان کړئ (او حرکت ورکړئ).

[۷] او (همدا) څاروي ستاسو درانه سامانونه داسې ښار ته اوچتوي (انتقالوي) کوم ته چې تاسو (بدون د سامانه) نه یاست رسېدونکي مګر د ځانونو په مشقت (په ډېرې ستومانۍ او ستړیا) سره.
یقیناً ستاسو رب ﷻ (په تاسو باندې) ډېر نرمي کوونکی (او) ډېر مهربان دی (نو تاسو هم په خپلو څارویو باندې نرمي او مهرباني هېره نه کړئ).

[۸] او آسونه او قچرې او (هم) خره (چې دي تاسو ته) د دې دپاره (الله ﷻ پیدا کړي دي) چې تاسو پرې سواره شئ او (تاسو پرې) ښایست (حاصل کړئ). او (په دې باندې علاوه په راتلونکي کښې به) الله ﷻ هغه شیان پیدا کړي په کومو باندې چې تاسو (لا اوس) نه پوهېږئ (او نه یې پېژاندلی شئ).

[۹] او خاص په الله ﷻ باندې (تفضلاً) د سمې لارې بیان (او نزول) دی حال دا چې د لارو څخه ځینې لارې کږې دي (بدون د الهي توفیق څخه ترې بچ کېدل ګران دي)، او که د الله ﷻ اراده شوې وی نو تاسو ټولو ته به یې هدایت کړی وی (او ټول به یې مطلب ته رسولي وی، خو دا کار د حکمت غوښتنه نه وه).

ارتباطونه

١ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ اشاره کړې وه چې د قیامت ورځ یقیني راتلونکې ده او په دې ایتونو کښې د راتللو وجه بیانه شوې ده، چې دنیا عبث نه ده پیدا کړی شوې چې تصفیه ونه لري.

٢ـ هلته دې خبرې ته هم اشاره شوې وه چې پیغمبران علیهم السلام صرف د احکامو د ابلاغ دپاره را استولی شوي وه، یوه هم په تکویناتو کښې برخه نه درلوده او بالآخره د ټولو د را استولو څخه یو هدف په نظر کښې وه چې د الله ﷻ د توحید (عبادت) بیان وه. او دلته د تکویناتو او مخلوقاتو نومونه اخستلی شوي دي چې یوازې الله ﷻ پیدا کړي دي، بوتان لا څه چې حتی پیغمبران علیهم السلام هم ورسره پکښې برخوال نه دي.

د مطلب خلاصه

١ـ یعني ای پیغمبره! الله ﷻ اسمانونه او ځمکې عبث نه دي پیدا کړي چې په انجام کښې د حساباتو تصفیه او مکافات او مجازات ونه لري بلکې په حقه یې پیدا کړي دي، نو د قیامت د ورځې قیام هم ضرور دی چې په دغې ورځ کښې به په انصاف سره فیصلې کېږي او هیڅ کافر نفس ته به خپل معبودان نه ګټه ورسولی شي او نه به یې شفاعت وکړی شي، نو الله ﷻ ته د هغو بوتانو څخه پاکي ده کوم چې مشرکان یې ورسره په عبادت کښې شریکوي چې دوی به مونږ الله ﷻ ته نژدې کړي او زمونږ شفاعت به وکړي.

٢ـ ای پیغمبره! مونږ انسان د نطفې څخه پیدا کړی دی چې نه یې عقل درلود او نه علم، همدارنګه یې نه ښائسته شکل درلود او نه یې د ځانه څه دفاع کولی شوه، خو کافر انسان خپل اصل هېر کړی دی او ښکاره جګړمار ترې جوړ شوی دی چې هم د قیامت په قیام کښې او هم د الله ﷻ په وحدانیت کښې جګړې کوي، که نوموړی فقط په خپل ګرېوان کښې سر ښکته کړي او په فقط په خپل پیدایښت کښې فکر وکړي نو ذکرو شوو باطلو جګړو ته به لاس وانچوي.

٣ـ برسېره پر دې (ای پیغمبره!) ته د الله ﷻ د پلوه خلک مخاطب کړه چې تاسو د خپلو ابدانو څخه بهر په نورو مخلوقاتو کښې هم فکر وکړئ چې یوازې الله ﷻ ستاسو دپاره پیدا کړی دی او هیڅوک ورسره په پیداکولو کښې نه څه برخه لري او نه یې ورسره کومک کړی دی، دلاندې څو مخلوقاتو نومونه د مثال په توګه یاد کړې:

الف: ستاسو دپاره الله ﷻ څاروي پیدا کړي دي، لکه اوښان، غوایان، مېږې او اوزې، د دغو څارویو څخه تاسو لاندې ګټې اخلئ:

اول: ستاسو دپاره د څارویو په پوستکو او وړیو او هم په وچغنو کښې د تودوالي سامان په نظر کښې نیولی شوی دی چې خپلو ځانونو ته ترې لباس او پوښاک جوړ کړئ او هم ترې جغجغې پنې او خورا ډولي خولۍ وګنډئ، او داسې نور.

دوهم: په دغو څارویو کښې ستاسو دپاره نورې ګټې هم شته، چې شوده یې وخورئ او یا یې

وپلورئ او په پیسو باندې یې خپل نور احتیاجات پوره کړئ.
درېیم: حتی چې تاسو د ذکرو شوو خارویو د غوښو څخه هم استفاده کوئ، چې هم یې تازه خورئ او هم یې وچوئ او لاندې ترې جوړوئ.
څلورم: په دې باندې علاوه په خارویو کښې ستاسو دپاره ډول او سنګار هم د نظره نه دی غورزولی شوی، کله چې د ببګاه له خوا نه د بېدیا (څرخای) څخه ستاسو کورونو ته بېرته راوګرځي او په بغ او بوغ سره په خپلو پنډغالو کښې ودرېږي، او یا کله چې تاسو د سهار د پلوه د پنډغالو ورونه ببرته کړئ او څرخایونو ته یې ورخوشې کړئ.
پنځم: بالآخره په ذکرو شوو خارویو کښې داسې خاروي هم شته چې ستاسو درانده بارونه د یوه ښار څخه بل ښار ته او د یوه څرخای څخه بل څرخای ته رسوي او په اوږو باندې یې اخلي. یا په بل عبارت: ذکر شوي خاروي ستاسو درانه بارونه داسې مناطقو ته رسوي چې هلته تاسو بدون د بارونو څخه محض خپل خانونه هم نه شئ رسولی مګر په ډېر مشقت او ستوماني سره، پاتې لا د بارونو او سامانونو رسول.
ای خلکو! یقیناً چې الله ﷻ په تاسو باندې ډېر نرمي کوونکی او مهربان دی، چې ستاسو د ژوند ټول مشکلات یې درته حل کړي دي، خو که تاسو خپل رب ﷻ وپېژنئ.
ب: همدارنګه الله ﷻ ستاسو دپاره آسونه، قچرې او خره پیدا کړي دي چې تاسو ترې لاندې استفادې کوئ:
اول: ترڅو تاسو د ذکرو شوو ساکښانو څخه د سورېدلو دپاره ګټه پورته کړئ، او د یو ښار څخه تربله ښاره پورې پرې خپل خانونه ورسوئ، که بالفرض الله ﷻ د هغو ساختمان داسې نه وی جوړ کړی چې تاسو وریاندې سواره شئ او یا یې ستاسو دپاره نه وی ایل کړي نو تاسو به ترې هیڅکله د سورلۍ استفاده نه وی کړې.
دوهم: په دې باندې علاوه، په دغو ساکښانو کښې ستاسو دپاره ښائست او سنګار نغښتی دی، چې کله کله پرې پرته د ستوماني څخه محض د ډول دپاره هم سورېږئ.
ج: ای انسانانو! دا خو هغه شیان دي چې سمدستي ستاسو په وړاندې ګرځې راګرځي او تاسو یې پېژنئ او د استفادې په طرز او طریقه باندې یې پوهېږئ، خو په راتلونکي کښې به الله ﷻ ستاسو دپاره نور داسې شیان خلق کړي چې في الحال تاسو نه په هغو باندې علم لرئ او نه یې درته د استعمال طریقه معلومه ده، مګر د الله ﷻ په اراده کښې شته چې ستاسو د عمر په اوږدو کښې تاسو ته د سورلیو نور شیان پیدا کړي نو بیا به یې هم د جوړولو طرز درزده کړي او هم به مو د هغو څخه د استفادې په طریقه باندې پوه کړي.
۴ـ ای پیغمبره! څرنګه چې الله ﷻ د انسانانو د مادي ژوند دپاره او هم د دوی د اسودګۍ او ارامۍ دپاره بشپړ او کامل نظام جوړ کړی دی، لکه چې لږ څه شرحه یې وړاندې ذکره شوه، نو آیا دا معقوله ده چې د دوی د روحي او معنوي ژوند دپاره به یې هیڅ ترتیبات نه وي نیولي، نه به یې

کوم پیغمبر را استولی وي او نه به یې کوم کتاب رانازل کړی وي؟! ایا د عقل خاوند به دا ومني چې الله ﷻ به د هدایت سامان نه وي نازل کړي؟!

نو (ای پیغمبره!) خکه ته انسانانو ته یو خل بیا خبر ورکړه چې د حقې او برابرې لارې بیانول الله ﷻ په خپل اقدس ذات باندې په خپل فضل سره لازم کړي دي او د دې التزام یې کړی دی چې تاسو به په څمکه کښې بدون د هدایته او بدون د لارښونې نه پرېږدي.

الله ﷻ خکه ذکر شوی التزام کړی دی چې په دنیا کښې کږې لارې زښتې ډېرې دي، نو که بالفرض ذکر شوی التزام یې نه وی کړی نو تاسو به د عالم الاسباب په اعتبار سره نه وی توانیدلي چې حقه لاره مو موندلې وی، نو بیا به مو د قیامت په ورځ اعتذار کولی چې: ای ربه! مونږ ته دې خپله حقه لاره ولې نه وه راښودلې؟

هو! دا بېله خبره ده، که بالفرض د الله ﷻ اراده شوې وی چې تاسو ټول په حقه لاره باندې برابر کړي او د ټولو څخه د بدیو استعداد واخلي نو دا کار به یې کړی وي مګر دا کار د حکمت څخه مخالف دی، چې د انسانانو د پیدایښت د هدف سره سمون نه خوري.

توضیحات

۱ـ د ﴿ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴾ جمله په لاندې دوه ډولو باندې تفسیره کېدلی شي[۱]:

الف: چې الله ﷻ انسان د یوه بې روحه، بې شکله او بې منطقه شي (نطفې) څخه پیدا کړی دی چې د پیدایښت څخه وروسته یې هم روح، هم شکل او هم د منطق (خبرو کولو) قوت ورکړی دی چې په ډېره فصیحه او بلیغه طریقه باندې بحثونه کولی شي.

ب: چې الله ﷻ انسان د ذکرې شوې نطفې څخه پیدا کړی دی خو انسان خپل لومړنی پیدایښت هېر کړی دی او د خپل رب ﷻ سره جګړې کوي چې: ﴿ مَن يُحْيِ ٱلْعِظَٰمَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴾ [یس:۷۸] یعنې کافر انسان وایي چې: دا هډوکي به څوک راژوندي کړي حال دا چې دا وراسته شوي دي؟.

جمال څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴾ کښې د ﴿ جَمَالٌ ﴾ کلمه ډېر ښائسته ته وضعه شوې ده[۲].

ښائست په دوه ډوله دی[۳]: یو هغه دی چې په سترګو باندې لیدلی کېږي او په څېره کښې تحقق مونده کوي چې مثالونه یې واضحه دي. بل ډول هغه دی کوم چې د زړه په سترګو (بصیرت) سره لیدل کېږي او په معانیو کښې تحقق مومي، د همدې ډول په اعتبار سره په الله ﷻ باندې د "جَمیل" د کلمې اطلاق شوی دی، چې د ښو افعالو خاوند دی او په کاملو اوصافو باندې موصوف دی.

---

(۱) روح المعاني ج۱۴ ص۹۶
(۲) مفردات الراغب ص۹۵
(۳) النهاية في غريب الحديث ج۱ ص۲۹۹

په یوه اوږده حدیث شریف کښې یوه ورځې نبي کریم ﷺ هغه سړي ته جواب ورکړ کوم چې ترې پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! ایا دا کار د کبر څخه شمېرل کېږي چې جامې مې وینځلې وي او څپلۍ مې نوې وي او داسې نور؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل: «لا ذَاكَ الْجَمَالُ إِنَّ اللهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ وَلَكِنَّ الْكِبْرَ مَنْ سَفِهَ الْحَقَّ وَازْدَرَى النَّاسَ»[۱] یعني نه، دا کبر نه دی دا ښائست دی، په یقیني توګه الله ﷻ جمیل دی او جمال خوښوي، مګر کبر د هغه چا دی چې حق سپک وګڼي (د پښو لاندې یې کړي) او خلکو ته د حقارت په نظر ګوري.

په دې مقام کښې د جمال د کلمې څخه مطلق جمال مطلب دی[۲] چې شکلي او معنوي دواړو ته شاملېږي. دا څکه لکه څنګه چې په څارویو کښې ظاهري ډول او سنګار نغښتی دی همدارنګه د معنوي ښکلا څخه هم خالي نه دی، چې د یو پلوه پرې د څارویو خاوندان ویاړ او افتخار کوي او د بله د پلوه د خلکو په نظر کښې هم درانه برېښي لکه څنګه چې د قارون مالونو (د خلکو په نظر کښې) د هغه وزن زیات کړی وه.

څرنګه چې د څارویو ښکلا د بېګاه د خوا څخه زیاته وي، چې د څرځایونو څخه د پنډغالي په طرف باندې ورستانه شي او د شودو ډکې غولانځې د خپلو خاوندانو په اختیار کښې ورکړي، نو څکه د ﴿ تُرِيحُونَ ﴾ کلمه د ﴿ تَسْرَحُونَ ﴾ په کلمه باندې په ترتیب کښې وړاندې نازله شوې ده، که څه هم په تحقق کښې وروسته ده.

اوښان او درانده بارونه

۳ـ په ﴿ وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ ﴾ کښې مستتر ضمیر د ﴿ ٱلْأَنْعَٰمَ ﴾ کلمې ته راجع دی چې په وړاندېنې ایت کښې ذکره ده او د څلورو ډولو څارویو (اوښانو، غوایانو، اوزو، ګډو) څخه عبارت ده مګر مطلب ترې اوښان دي چې درانه بارونه د یو ځای څخه بل ځای ته انتقالولی شي. په اوزو او ګډو کښې خو د انتقال وسه نشته او غوایان که څه هم څه ناڅه د انتقال توان لري مګر د انتقال دپاره نه دي خلق شوي لکه چې د نبي کریم ﷺ په حیات کښې په یوه غوایه باندې خپل خاوند څه سامان بار کړی وه نو غوایه په معجزانه توګه خبرې وکړې چې: «إِنِّي لَمْ أُخْلَقْ لِهَذَا وَلَكِنِّي إِنَّمَا خُلِقْتُ لِلْحَرْثِ»[۳] یقیناً زه د دغه (بار وړلو) دپاره نه یم پیدا کړی شوی مګر زه یقیناً د زراعت (کرنې) دپاره خلق کړی شوی یم.

هو! کله چې د قیامت ورځ رانژدې شي نو د درنو بارونو په انتقال کښې به د اوښانو ځای نور وسایل ونیسي لکه موټر، اورګاډي، الوتکې او نور. همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «وَلَتُتْرَكَنَّ الْقِلَاصُ فَلَا يُسْعَى عَلَيْهَا»[۴] یعني کله چې د قیامت ورځ

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۸
(۲) روح المعاني ج۱۴ ص۹۹
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۲۷۴
(۴) صحیح مسلم ج۱ ص۸۷

نژدې شي نو ضرور هرو مرو به تکړه (چالاکه) اوښې پرېښودلې شي، چې زيار به ورباندې نه ايستلی کېږي چې د درنو بارونو د انتقال دپاره وساتلی شي او کار ترې واخستلی شي.

د ايت شريف ارشاد

۴_ الله ﷻ ذکر شوی مضمون په ﴿ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾ باندې ختم کړی دی ترڅو مونږ په غوږ باندې ووهلی شو چې په اوښانو باندې د خپل سامان په انتقال کښې نرمي وکړئ او د رحمت څخه کار واخلئ، څکه چې ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې نرمي کوونکی او مهربان دی.

د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکو ته متوجه شئ:

الف: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْخِصْبِ فَأَعْطُوا الْإِبِلَ حَظَّهَا مِنَ الْأَرْضِ وَإِذَا سَافَرْتُمْ فِي السَّنَةِ فَأَسْرِعُوا عَلَيْهَا السَّيْرَ»[١] يعنې کله چې تاسو په اباد کال کښې سفر کوئ نو اوښانو ته د ځمکې څخه خپله برخه ورکړئ (موقع ورکړئ چې واښه وخوري او په ښه مره ګېډه مزل وکړي) او کله چې تاسو په وچکالئ کښې سفر کوئ نو مزل پرې ګړندی کړئ ترڅو خپل مطلب ته ورسېږئ حال دا چې په اوښانو کښې مو څه توان باقي وي چې په لاره کښې د ډنګروالي د کبله پاتې نه شي او په نيمايي لاره کښې ونه درېږي.

ب: يوه ورځې عمر الفاروق ﷺ يو اوښ وال وواهه چې: «تَحْمِلُ عَلَى بَعِيرِكَ وَلا يُطِيقُهُ»[٢] ايا ته په خپل اوښ باندې دومره پېټی باروې چې هغه يې طاقت نه لري؟.

د نحويت تحليلونه

۵_ په ﴿ وَٱلْخَيْلَ وَٱلْبِغَالَ وَٱلْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً ﴾ کښې د نحويت لاندې تحليلونه ولولئ:

الف: لومړنی درېواړه کلمې په ﴿ ٱلْأَنْعَٰمَ ﴾ باندې عطفې دي چې د ﴿ خَلَقَهَا ﴾ کلمه ورسره مقدره ګڼله کېږي.

ب: ﴿ وَزِينَةً ﴾ د کلمې په اعراب کښې ځينو مفسرينو کرامو څو احتماله ذکر کړي دي[٣] مګر مونږ ته بهتره بريښي چې دا به د مقدرې "لتحصلوا" دپاره مفعول وي او جمله به د ﴿ لِتَرْكَبُوهَا ﴾ په جمله باندې عطفه وي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: الله ﷻ ستاسو دپاره آسونه، قچرې او خره پيدا کړي دي چې تاسو ترې د يو پلوه د سورلی کار اخلئ او د بله پلوه پرې د ډول او سنګار تحصيل وکړئ.

څرنګه چې الله ﷻ د ذکرو شوو درېواړو څارويو په فوائدو او ګټو کښې د خوراک ذکر نه دی کړی لکه څنګه يې چې د ﴿ ٱلْأَنْعَٰمَ ﴾ په فوائدو کښې ورته اشاره کړې ده، نو محترمو لوستونکو

(١) صحيح مسلم ج٢ ص١٤۴
(٢) تفسير القرطبي ج١٠ ص٧٣
(٣) روح المعاني ج١۴ ص١٠١

ته په کار دي چې د هغو د غوښو د تحلیل او تحریم په هکله لاندې تشریح په نظر کښې ونیسې:
اول: جمهور علماء کرام وايي چې: د خره او قچر غوښه حرامه ده[١] نو د دغو دواړو څخه د غوښې د خوراک څخه په غیر نورې استفادې کولی شي او بس.
دوهم: اما د آس د غوښې په باره کښې د نبي کریم ﷺ څخه دوه ډوله احادیث روایت شوي دي، چې یو ډول یې په تحریم باندې دلالت کوي لکه: «نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ لُحُومِ الْخَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْحَمِيرِ»[٢]، یعنې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ د آسونو او قچرو او (بالآخره) د خرو د غوښو څخه منعه کړې ده. او هم لکه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا يَحِلُّ أَكْلُ لُحُومِ الْخَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْحَمِيرِ»[٣] یعنې د آسونو او قچرو او هم د خرو غوښې حلالې نه دي چې وخوړلی شي.
او بل ډول احادیث یې په تحلیل باندې دلالت کوي، لکه چې اسماء بنت ابي بکر الصدیق رضي الله عنها وايي چې: «ذَبَحْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَرَسًا وَنَحْنُ بِالْمَدِينَةِ فَأَكَلْنَاهُ»[٤] مونږ د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې یو آس ذبحه کړ حال دا چې مونږ په مدینه منوره کښې وو نو هغه مو وخوړ.
نو د احادیثو د اختلاف د کبله امام ابو حنیفه علیه الرحمة د تحریم احادیثو ته ترجیح ورکړې ده چې د حل او حرمت ترمنځ د حرمت څنډه احتیاطي ده[٥]، اما د ده شاګردان (ابو یوسف، محمد علیهما الرحمة) په دغې مسئله کښې د الشافعي علیه الرحمة سره ملګري شوي دي او د تحلیل څنډه یې مرجحه ګڼلې ده[٦].

اورګاډي او الوتکه

٦ـ دا جمله ﴿وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[٧]، لاندې مثالونه یې ولولئ:
الف: الله ﷻ به په اسمانونو او ځمکو کښې داسې مخلوقات پیدا کړي چې تاسو پرې سمدستي علم نه لرئ او صرف همده ﷻ ته ښه معلوم دي.
ب: د ﴿ـ لَا تَعْلَمُونَ﴾ څخه د جنت نعمتونه او د دوزخ عذابونه مطلب دي چې په دنیا کښې ورباندې هیڅوک پوره علم نه لري.
ج: په کومو شیانو باندې چې مونږ علم نلرو هغه د هغو ساکښانو څخه عبارت دي چې د ځمکو په ګېډه کښې او یا د دریابونو په تل (بېخ) کښې ژوند کوي.
د: په ﴿مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ کښې د پرښتو عالم ته اشاره ده، چې په ډېرو عجیبه ډولونو سره الله ﷻ

(١) البدائع ج٥ ص٣٧؛ الهداية كتاب الذبائح ج٢ ص٤٣٩
(٢) سنن ابن ماجه ص٢٣٠
(٣) سنن النسائي ج٢ ص١٩٨
(٤) صحيح البخاري ج٢ ص٨٢٨
(٥) احكام القرآن للجصاص ج٣ ص١٨٤
(٦) شرح معاني الآثار ج٢ ص٢٩١
(٧) زاد المسير ج٤ ص٣١٥

پیدا کړي دي چې ځینو علماوو کرامو یې څه مثالونه هم لیکلي دي[١].

تبصره

٧ـ زمونږ په فکر بهتره دا ده چې ذکره شوې جمله په خپل عموم سره پرېښودله شي ترڅو د قیامت د ورځې پورې هغو ټولو مخلوقاتو ته شامله شي په کومو باندې چې د قرآن کریم د نزول په وخت کښې څوک نه پوهېده لکه موټر، اورګاډي، بحري جهازونه، هوايي الوتکې او همدارنګه نور تخنیکي وسائل، برقي سامانونه او هم هغه شیان چې تر اوسه پورې لا کشف شوي نه دي او په راتلونکي کښې به میدان ته راووځي او د ایت شریف مصداقات به جوړ شي.

که څوک غواړي چې د دې عصر تازه اختراع شوي تخنیکي او برقي وسائل وپېژني نو ځینو اوږدو کتابونو[٢] ته دې مراجعه وکړي چې ډېر په زړه پورې مثالونه یې ښودلي دي.

سوال جواب

٨ـ که څوک وایي چې په ﴿ وَعَلَى ٱللَّهِ قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ وَمِنۡهَا جَآئِرٞ ﴾ کښې د ﴿ مِنۡهَا ﴾ ضمیر څه شي ته راجع دی؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی ضمیر د ﴿ ٱلسَّبِيلِ ﴾ کلمې ته راجع دی چې په معنی کښې یې جمعیت پروت دی او سمې لارې او کږې لارې دواړو ته شامله ده[٣].

اما د ﴿ قَصۡدُ ﴾ کلمه مصدر ده چې د "قَاصِد" معنی ورکوي او د "مُسۡتَقِيم" سره مرادفه ده[٤]، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: په الله ﷻ باندې (تفضلاً) خکه د مستقیمې لارې نزول ضرور دي چې د لارو څخه کږې لارې هم شته لکه یهودیت، نصرانیت او داسې نور؛ نو که بالفرض الله ﷻ حقه لاره نه وی ښودلې نو په باطلو لارو کښې به حقه لاره خلکو ورکه کړې وی او د قیامت په ورځ به یې اعتذار وړاندې کولی چې: ای زمونږ ربه! مونږ ته دې په دنیا کښې حقه لاره ولې نه ده راښودلې.

ذکر شوی مضمون الله ﷻ په بل ایت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ وَأَنَّ هَٰذَا صِرَٰطِي مُسۡتَقِيمٗا فَٱتَّبِعُوهُۖ وَلَا تَتَّبِعُواْ ٱلسُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمۡ عَن سَبِيلِهِۦ ﴾ [الأنعام:١٥٣] یعني او بل دا چې یقیناً دغه (اسلام) زما برابره لاره ده نو پیروي یې وکړئ، او د ډېرو (نورو) لارو پیروي مه کوئ چې د خپل رب ﷻ د لارې څخه به مو تیت پرک کړي.

﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗۖ لَّكُم مِّنۡهُ شَرَابٞ وَمِنۡهُ شَجَرٞ فِيهِ تُسِيمُونَ ١٠ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرۡعَ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلۡأَعۡنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِۚ إِنَّ فِي

(١) تفسیر القرطبي ج١٠ ص٨٠
(٢) الجواهر للطنطاوي ج٨ ص٨٦، ١٢٤
(٣) زاد المسیر ج۴ ص٣١۵
(۴) تفسیر القاسمي ج١٠ ص٨٣؛ مفردات الراغب ص۴١٩؛ لسان العرب ج٣ ص٣۵٣

ذَٰلِكَ لَأٓيَةً لِّقَوۡمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَ
وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتُۢ بِأَمۡرِهِۦٓۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٍ لِّقَوۡمٍ يَعۡقِلُونَ ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَأَ
لَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهُۥٓۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةً لِّقَوۡمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾ وَهُوَ
ٱلَّذِي سَخَّرَ ٱلۡبَحۡرَ لِتَأۡكُلُواْ مِنۡهُ لَحۡمًا طَرِيًّا وَتَسۡتَخۡرِجُواْ مِنۡهُ حِلۡيَةً تَلۡبَسُونَهَا
وَتَرَى ٱلۡفُلۡكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿١٤﴾ وَأَلۡقَىٰ
فِي ٱلۡأَرۡضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمۡ وَأَنۡهَٰرًا وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَٰمَٰتٍۚ
وَبِٱلنَّجۡمِ هُمۡ يَهۡتَدُونَ ﴿١٦﴾ ﴾

[١٠] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د اسمان (له پلوه) يې داسې اوبه نازلې کړې دي چې ستاسو دپاره د همدې اوبو څخه څښکل دي او هم ترې (ستاسو دپاره) ونې (ځنګلونه) دي چې تاسو پکښې (خپل ځاروي) څروئ.

[١١] په همدې اوبو باندې الله ﷻ ستاسو دپاره کروندې (حبوبات) را زرغونوي، او زيتون او کجورې (هم) او (بالآخره) انګوران او د هر ډول ميوجاتو څخه (هم).
يقيناً په دغه (مذکور بيان) کښې د داسې قوم دپاره (د الهي قدرت) غټه نښه ده کوم چې فکر کوي (او سر سري پرې نه تېرېږي).

[١٢] او الله ﷻ ستاسو دپاره شپه او ورځ دواړه مسخر ګرځولي دي، او لمر او سپوږمۍ هم، او ستورې چې دي (ستاسو دپاره) د همده ﷻ په امر سره په کارونو باندې ګمارلي شوي دي.
يقيناً په دغه (تسخير) کښې د داسې قوم دپاره (د قدرت) ډېرې نښې دي کوم چې د (خپلو) عقلونو څخه کار اخلي (او په حقائقو سترګې نه پټوي).

[١٣] او (الله ﷻ) هغه شيان هم (ستاسو دپاره مسخر کړي دي) کوم يې چې ستاسو دپاره په ځمکه کښې په داسې حال پيدا کړي دي چې رنګونه (ډولونه) يې مختلف دي. يقيناً په دغه (ډول پيدايښت) کښې د داسې قوم دپاره (د قدرت) لويه نښه ده کوم چې لږ تذکر کوي (او پند اخلي).

[١٤] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته يې درياب د دې دپاره مسخر کړی دی چې تاسو ترې (د ماهيانو) تازه غوښې وخورئ او هم ترې تاسو داسې ګاڼې (ملغلرې او مرجان) را وباسئ چې تاسو يې اغوندئ (او خپل خانونه پرې ډولي ګرځوئ)، او (ای کتونکيه!) ته خو په درياب کښې بېړۍ ګورې چې (د اوبو) څېروونکې دي (او ډوبېدونکې نه دي، که نه نو دغه مقاصد به فوت شوي وی).
او (بالآخره) د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ فضل (حلال مال) ولټوئ (او تجارتونه وکړئ) او شايد

چې تاسو (د نعمتونو) شکریه په ځای کړئ.

[١٥] او (الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې) په ځمکه باندې یې غرونه اچولي (پیدا کړي) دي چې تاسو ته به ځمکه (د غرونو د نشتوالي په صورت کښې اضطراري) حرکت درکړي؛ او (هم یې پرې) ویالي (سیندونه) پیدا کړي (بهولې) دي، او (هم یې پکښې) لارې پیدا کړي (غزولې) دي، شاید چې تاسو (خپلو مطالبو ته) هدایت مونده کړئ.

[١٦] او (همدارنګه الله ﷻ ستاسو دپاره د ورځې د پلوه د لارې د موندلو په بنیاد) علامې (او نښې) پیدا کړې دي. (ای پیغمبره!) دوی (بنیادمان د شپې د پلوه) همدوی په ستورو سره (خپلې لارې) موندې کوي (او هم پرې د لارو د ورکولو څخه بچ کېږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضامین تعقیب شوي دي چې الله ﷻ نه د مخلوقاتو په پیداکولو کښې شریک لري او نه د نعمتونو په ورکړه کښې، نو حاصل یې داسې راځېژي چې:

ای پیغمبره! د الله ﷻ څه نور خانګړي صفات خلکو ته قرائت کړه ترڅو دوی د بوت پرستۍ څخه اجتناب وکړي او خپل رب ﷻ په صحیحو معناوو کښې وپېژني، هغه دا چې:

١ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د اسمان د پلوه (د غیبو څخه) یې د باران اوبه درنازلې کړې دي، ایا د ده ﷻ څخه په غیر څوک شته چې یو ځاڅکی اوبه په تاسو باندې دپاسه درتوی کړي؟ نو د دغو اوبو څخه تاسو لاندې استفادې کوئ:

الف: د دغو اوبو څخه تاسو د څښکلو کار اخلئ او خپل ژوند ته ورباندې ادامه ورکوئ، چې ستاسو دپاره د لوړو غرونو په څوکو کښې د پوډرو (واورې) په شکل زخیره کېږي، او بیا د رودونو په ډول ښکته دربهېږي؛ همدارنګه د ځمکې په ښېته کښې تقرر مومي او بیا د چینو او تیوبلونو په توګه را اوچتېږي او بروز کوي.

ب: د همدغو اوبو څخه ستاسو د څارویو خوراک او څښاک هم صورت نیسي، چې د ځمکې څخه ډول ډول واښه را زرغونېږي او بیا پکښې تاسو خپل څاروي څروئ او څربوئ.

ج: برسېره په دې الله ﷻ په ذکرو شوو اوبو باندې ستاسو دپاره مختلف زراعتونه راشنه کوي، لکه غنم، جوار، وریژې او نور شیان چې ستاسو غذا (خوراک) ترې جوړېږي.

د: په همدې اوبو سره ستاسو دپاره نور حبوبات او بوټي رازرغونوي چې د یو پلوه ترې د کتغونو او لنګولې کار اخلئ او د بله پلوه پرې د خپلو مرضونو معالجه کوئ لکه زیتون او نور بوټي او ونې.

هـ: همدارنګه درته الله ﷻ کجورې او د انګورو مختلف ډولونه بلکې د هر ډول میوجاتو څخه په همدغو اوبو سره د ځمکې څخه راوباسي.

و: دغه میوجات یوه د بلې څخه په خوند، رنګ، بوی او شکل کښې بېله او جدا ده حال دا چې ټولې د یوې خاورې څخه را زرغونې شوې دي او په یو ډول اوبو باندې خړوبې شوې دي.

يقيناً چې په ذکرو شوو شيانو کښې په هر يوه کښې د الله ﷻ د وحدانيت ډېره لويه نښه پرته ده، البته د داسې قوم دپاره چې هغوی د څه تفکر څخه کار اخلي او د څناورو په څېر صرف په خوراک او څښاک باندې اکتفاء نه کوي.

٢_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو د استفادې دپاره يې شپه او ورځ مسخر کړي دي، چې نه شپه د ورځې څخه وړاندې کېږي او نه ورځ د شپې د تعقيب څخه خپل خان په څنګولی شي چې د دوارو ترمنځ فرجه (وت) پيدا شي.

٣_ همدارنګه الله ﷻ ستاسو دپاره لمر او سپوږمۍ هر يو په ټاکلې دوره باندې مسخر کړي دي، چې نه لمر خپل محور بدلوي او نه سپوږمۍ د خپلې ټاکلې دوران څخه تخلف کوي.

۴_ په دې باندې علاوه ټول ستوري د الله ﷻ په امر سره ستاسو دپاره په ټاکلې معيار باندې هر يو په خپل خپل مدار کښې چورلېږي، او نه ستومانه کېدونکې دورې وهي.

ای پيغمبره! يقيناً په دغو شيانو کښې د داسې قوم دپاره ډېرې لويې نښې او دلائل نغښتي دي کوم چې د عقل څخه کار اخلي. يا په بل عبارت: هوښياران پوهېږي چې ذکر شوی نظام د الله ﷻ د ارادې څخه پرته قيام او بقاء نه شي موندلی، که بالفرض په دې نظام کښې ورسره بل چا برخه درلودی نو ډېر ژر به رنګ شوی وی او دوام به يې نه وی کړی.

۵_ لنډه دا چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هغه ټول شيان يې مسخر ګرځولي دي کوم يې چې ستاسو دپاره په ځمکه کښې پيدا کړي دي، حال دا چې رنګونه يې مختلف دي او انواع يې زښت ډېر او متعدد دي، تاسو کولی شئ چې هر يو رنګ او يا هره يوه نوعه د خپلې استفادې دپاره تخصيصه کړئ، حتی ځينې شيان لا ستاسو تخصيص ته څه اړتيا هم نه لري او په دوامداره توګه ستاسو په خدمت کښې چاپېر او لګيا دي، لکه لمر، سپوږمۍ او نور.

يقيناً په دغه ډول پيدايښت کښې د الله ﷻ په وحدانيت باندې ډېره لويه او عظيم الشانه نښه ده مګر د هغه قوم دپاره کوم چې محض د نعمتونو يو تذکر قدرې وکړي او پند ترې واخلي.

۶_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره يې دريابونه هم مسخر ګرځولي دي، د دې دپاره چې تاسو ترې لاندې ګټې ترلاسه کړئ:

الف: ترڅو ستاسو دپاره پکښې ماهيان وروزلی شي چې په خپل وخت يې ښکار کړئ او ښې تازه غوښې يې وخورئ، که نه نو تاسو خو نه په لويو دريابونو کښې ماهيان روزلی شئ او نه دا کار ستاسو د وسې څخه پوره دی.

ب: ترڅو الله ﷻ ستاسو دپاره په دريابونو کښې داسې حيواناتو ته ژوند ورکړي کوم چې تاسو ته ملغلرې او مرجان جوړوي، چې تاسو ورباندې خپل خانونه سنګار کړئ او يا يې په ښه لوړ قيمت باندې وپلورئ او برسېره په ښاسته لباسونو خپل نور ضروريات هم پرې تکميل کړئ.

ج: ترڅو تاسو په بېړيو کښې سفرونه وکړئ او د يو اقليم څخه بل اقليم ته د تجارتونو او نورو موخو دپاره وګرځئ راوګرځئ، او په دې باندې علاوه ترڅو تاسو د ماهيانو ښکار (رانيول) په

اسانۍ سره ترسره کړئ او همدارنګه په پوره سهولت او اطمنان سره تري ملغلرې او مرجانونه راوباسئ: که بالفرض الله ﷻ دریابونه په هغه ډول طبیعت باندې نه وی پیدا کړي په کوم باندې یې چې پیدا کړي دي نو ضرور به پکښې بېړۍ ډوبې شوې وی او د اوبو په څېرولو سره به یې پکښې تګ راتګ نه وی کړی.

لنډه دا چې ای کتونکیه! ته پخپله سترګې وغړوه چې څومره ثقیلې او درنې بېړۍ په دریابونو کښې نه ډوبېږي بلکې اوبه څیروي او پرې تېرېږي!

د: ترڅو تاسو د الله ﷻ فضل (حلال مال) ترلاسه کړئ او د بېړیو په ذریعه په دریابونو کښې خپلو تجارتي مالونو ته په ښه غټه پیمانه باندې انتقال ورکړئ.

هـ: بالآخره ترڅو تاسو د خپل رب ﷻ شکر وکړئ او په وحدانیت سره یې وپېژنئ، او هم د بوتانو عبادت ته خپل سرونه ټیټ نه کړئ.

٧ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې په ځمکه باندې قوي او دنګ غرونه اېښي دي او د ځمکې د اضطراري حرکت مخه یې نیولې ده، که نه نو تاسو به پرې ژوند نه وی کړی او ستاسو د سکونت جوګه به نه وی.

٨ـ همدارنګه یې ستاسو دپاره په ځمکه باندې د اوبو ویالې بهولې دي او سیندونه یې پرې جاري کړي دي، که نه نو ټولې اوبه به پکښې جذب شوې وی او ټوله ځمکه به بې اوبو ببدیا وی.

٩ـ ستاسو دپاره یې په ځمکه باندې لارې جوړې کړي دي چې په اسانۍ سره پرې تګ راتګ او تلل کولی شي او خپلو مطالبو ته ورباندې رسېدلی شئ، که بالفرض د الله ﷻ فضل نه وی نو په ځمکه باندې به یې داسې بګرین او ښویه اوچت غرونه اېښي وی چې هرڅوک به په خپل وطن کښې ایسار وی او بل بل وطن ته به یې حرکت نه شوی کولی.

١٠ـ همدارنګه الله ﷻ ستاسو دپاره داسې نښې او علامات پیدا کړي دي چې تاسو پرې په بیابانو او شګلنو بیدیاګانو کښې خپله لاره سمه او سیده کولی شئ او یا پرې ورکه شوې لاره موندلی شئ، که نه نو تاسو به د لارو د موجودیت سره سره خپلو مطلوبه وطنونو ته نه وی رسیدلي او په لارو کښې به لا درکه او ورک شوي وی.

١١ـ ای پیغمبره! په دې ټولو باندې علاوه الله ﷻ په اسمان کښې ستوري په داسې منظمه توګه پیدا کړي دي چې بنیادمان ورباندې په توره شپه کښې او هم په خپلو بحري سفرونو کښې خپلې مطلوبې لارې تصحیح کوي او مطلوبه خایونو ته پرې خانونه رسوي، که الله ﷻ ذکر شوی فضل نه وی کړی نو نه به چا بحري او هوایي سفرونه کړي وی او نه به څوک په بیدیاګانو کښې د خپله خایه ښوربدلی وی.

توضیحات

١ـ که څه هم ﴿ وَمِنْهُ شَجَرٌ ﴾ کښې د ﴿ شَجَرٌ ﴾ کلمه هغه نبات ته وضعه شوې ده کوم چې ډډ ولري

او د ځمکې څخه لوړ وي[١] مګر په دې مقام کښې علماوو کرامو په مطلق زرغونېدونکي نبات سره تفسیره کړې ده[٢] چې لوړو ونو او نورو وبښو ته هم شمولیت لري، چې دې درلودونکې نه وي.

٢_ مونږ _لله الحمد_ د [إبراهیم: ٣٢] ایت لاندې د "تسخیر" معنی لیکلې ده چې بیا لیکلو ته ارتیا نه ګورو، نو هیله ده چې د دې مقام د ښه وضاحت دپاره هلته یو خل مراجعه وکړی شي.

٣_ ځینو مفسرینو کرامو په ﴿ وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي ٱلْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهُ ﴾ کښې د ﴿ وَمَا ذَرَأَ ﴾ کلمات د ﴿ وَٱلنُّجُومُ ﴾ په کلمه باندې عطف ګڼلي دي[٣]، مګر مونږ ته غوره برېښي چې په ﴿ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ﴾ باندې عطف شي. دا د یو پلوه، او د بل پلوه ځینو علماوو کرامو د "أَلْوَٰنُهُ" کلمه په خپله معنی باندې تفسیره کړې ده چې د رنګونو معنی ورکوي خو مونږ ته بهتره څرګندېږي چې په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه په مختلفو انواعو باندې تفسیره کړی شي چې کله کله په همدې معنی باندې هم استعمالېږي[٤].

نو د معنی حاصل به یې داسې را وخېژي چې: الله ﷻ ستاسو دپاره هغه ټول شیان مسخر کړي هم دي کوم یې چې ستاسو دپاره په ځمکه کښې پیدا کړي دي، که څه هم مختلف ډولونه او جنسونه لري. البته چې د ځینو تسخیر ستاسو ترلاسه لاندې دی او په ځینو باندې مو اختیار نه چلېږي مګر ستاسو په خدمت کښې بدون د اجرت څخه په دوامداره توګه مشغول دي.

طراوة څه معنی؟

٤_ په ﴿ لَحْمًا طَرِيًّا ﴾ کښې د ﴿ طَرِيًّا ﴾ کلمه د "طَرَاوَة" څخه اشتقاقه شوې ده، "طَرَاوَة" تازګۍ ته وایي، نو "طَرِيٌّ" هغه شي ته ویل کېږي چې تازه وي او وخت ورباندې ډېر نه وي تېر شوی[٥].

سوالونه او جوابونه

٥_ که څوک وایي چې په دې مقام کښې سړي ته لاندې پوښتنې ذهن ته ورځي:

الف: په ایت شریف کښې صرف دومره اشاره شوې ده چې په دریابونو کښې داسې ساکښان شته چې غوښې یې حلالې دي، اما ساکښان نه دي ښودلي شوي چې کوم- کوم دي؟

ب: کومه غوښه چې د بحري حیواناتو څخه ترلاسه کېږي هغه په طراوة (تازګۍ) سره توصیفه شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې که د بحري حیواناتو غوښې وچې کړی شي او یا پرې څه وخت تېر شي او د تازګۍ څخه ووځي، ایا بیا حرامې دي؟

---

(١) مفردات الراغب ص٢٦٢
(٢) روح المعاني ج١٤ ص١٠٥
(٣) تفسیر ابي السعود ج٥ ص١٠٢
(٤) مفردات الراغب ص٤٧٧
(٥) مفردات الراغب ص٣١٣

مونږ وایو چې: د همدې ایت شریف دپاره لاندې حدیث شریف تفسیر واقع شوی دی چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «أُحِلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ وَدَمَانِ فَأَمَّا الْمَيْتَتَانِ فَالْحُوتُ وَالْجَرَادُ وَأَمَّا الدَّمَانِ فَالْكَبِدُ وَالطِّحَالُ»[1] یعني زمونږ دپاره دوه مړه شوي حیوانات (بدون د ذبحې) او هم دوه ډوله وینه حلاله کړې شوې ده، نو هر چې حیوانات دي نو (په دریاب کښې) ماهي دی او (په وچه کښې) مولخ دی، او هرچې دوه وینې دي نو یوه (د حلال ساکښ) ینه او بل یې توری دی (چې دواړه منجمدې وینې دي).

په دې باره کښې باید د زیاتې تشریح دپاره ځینو اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړی شي[2].

اما د ماهي غوښه په ایت شریف کښې په "طَرِيًّا" تازګۍ سره ښکه توصیفه شوې ده چې دغه غوښه ترهغه وخته پورې ګټوره او خوندوره وي ترڅو چې ښه تازه وي او وخت ورباندې نه وي تېر شوی، چې د وخت په تېرېدلو سره د بدن دپاره ضررناکه او خطرناکه جوړېږي[3]، ایت شریف مونږ ته ارشاد کوي چې د ماهي د غوښې څخه د تازګۍ په حالت کښې استفاده وکړئ او بس.

یوه عجیبه قیصه

۶ـ یوه ورځې ابو حنیفه علیه الرحمة او سفیان الثوري علیه الرحمة د هغه چا په باره کښې بحث وکړ کوم چې سوګند کړی وي چې غوښه به ونه خوري[4]، د بحث خلاصه یې دا ده چې:

الف: ابو حنیفه علیه الرحمة فتوی ورکړه چې که نوموړی سړی د ماهي غوښه وخوري نو سوګند (قسم) یې نه ماتېږي او کفاره ورباندې نه لازمېږي ځکه چې د سوګند په هکله عرف د اعتبار وړ دی او په عرف کښې د غوښې په اطلاق کښې د ماهي غوښه نه شاملېږي ترڅو چې ورسره ماهي ذکر نه کړی شي.

ب: سفیان الثوري علیه الرحمة په همدې صورت کښې فتوی ورکړه چې که د ماهي غوښه یې وخوړه کفاره پرې لازمه شوه ځکه چې الله ﷻ د ماهي غوښه په ﴿لَحْمًا طَرِيًّا﴾ کښې د غوښې په نامه یاده کړې ده.

ج: ابو حنیفه علیه الرحمة نوموړي عالم ته یو سړی د دې پوښتنې سره ورولېږه چې: ایا په هغه چا باندې د قسم کفاره شته کوم چې سوګند خوړلی وي چې په بساط (فرش) باندې به نه کیني او بیا په ځمکه باندې کیني؟. سفیان الثوري علیه الرحمة جواب ورکړ چې: نه کفاره پرې نشته او قسم نه ماتېږي.

د: ذکر شوي وراستولي شوي سړي ورته وویلې: په کار دي چې کفاره پرې لازمه شي، ځکه چې الله ﷻ ځمکه د بساط (فرش) په نامه یاده کړې ده چې: ﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ بِسَاطًا﴾ [نوح: ۱۹] یعني او الله ﷻ ستاسو دپاره ځمکه غوړولی شوی فرش ګرځولې ده.

هـ: نو دستي سفیان علیه الرحمة پوه شو چې دا سړی خو ابو حنیفه علیه الرحمة د دې دپاره را استولی وه چې ما ملامته کړي (لکه چې ملامته یې کړم).

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۳۸

(۲) البدائع في ترتیب الشرائع ج۵ ص۳۵

(۳) تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۸۷؛ تفسیر الکشاف ج۲ ص۵۹۸

(۴) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۱۷۱

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وايي چې په ﴿ لِتَأْكُلُواْ مِنْهُ ﴾ او ﴿ تَلْبَسُونَهَا ﴾ دواړو جملو کښې ټول انسانان (نارينه او زنانه) مخاطب کړی شوي دي، حال دا چې بحري ګاڼې (ملغلرې او مرجان) خو يوازې زنانه استعمالوي (خانونه پرې ډولي کوي) او د ماهيانو د غوښو غوندې دواړه (نارينه او زنانه) پکښې اشتراک نه لري؛ نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنياد د ﴿ تَلْبَسُونَهَا ﴾ په عوض "تَلْبَسْنَهَا" نازل نه شو چې: ای زنانه وو! تاسو بحري ګاڼې (ملغلرې او مرجان) استعمالوئ نو شکريه يې وکړئ او د الله ﷻ سره شريک مه دروئ؟!

مونږ وايو چې:

الف: د [البقرة: ۷۲] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق ليکلي شوي دي چې د خينو خلکو د فعل نسبت کله-کله ټولو خلکو ته هم کېږي، نو په دې مقام کښې د زنانه وو د ګاڼو استعمال (په همدې لحاظ سره) ټولو انسانانو ته کړی شوی دی، ته به وايې چې نارينه هم ګاڼې اچوي.

ب: څرنګه چې زنانه د خپلو نارينه وو دپاره ګاڼې استعمالوي نو داسې وګڼل شو لکه چې نارينه وو هم خپل خانونه په ملغلرو او مرجانو سره ښائسته کړي وي[1].

ج: خينې لا وايي چې نارينه وو ته هم د ملغلرو او مرجانو استعمال جائز دی[2]، والله ﷻ أعلم.

يو نحوي تحليل

۸_ خينو علماوو کرامو د ﴿ وَلِتَبْتَغُوا ﴾ کلمات په مقدرو کلماتو باندې عطف ګڼلي دي[3] مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دا کلمات په ﴿ لِتَأْكُلُواْ مِنْهُ ﴾ باندې عطف شي، چې بې تکلفه روغه معنی ورکوي. يعني الله ﷻ ستاسو دپاره دريابونه مسخر کړي دي چې هم ترې تازه غوښې خورئ، هم ترې ګاڼې راوباسئ؛ او بالآخره هم پکښې د بېړيو په ذريعه وګرځئ راوګرځئ او د الله ﷻ فضل (حلال مال) د تجارتونو په توګه ترلاسه کړئ.

يادونه

۹_ هېله ده چې د ﴿ وَأَلْقَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَٰرًا ﴾ د تفسير په هکله د [الرعد: ۳] ايت ته مراجعه وکړی شي چې مونږ هلته د الله ﷻ په توفيق لږ څه تحقيق کړی دی او د نورو اوږدو تحقيقاتو دپاره مو خينې کتابونه ښودلي دي. په دې مقام کښې ورباندې همدومره اضافه کوو چې:

الف: د قتادة رحمه الله څخه روايت دی چې کله الله ﷻ ځمکه پيدا کړه نو لړزېدله او اضطراري حرکت يې کاوه، پرښتو عليهم السلام وويلې چې دا خو به په خپله شا باندې هيڅ ته ځای ورنه کړي او

---

(۱) البحر المحيط ج۶ ص۵۱۳

(۲) تفسير القرطبي ج۱۰ ص۸۷

(۳) تفسير ابي السعود ج۵ ص۱۰۳

هیڅوک به پرې سکونت ونه شي کړی، «فَاصْبَحُوْا وَقَدْ خُلِقَتِ الْجِبَالُ فَلَمْ تَدْرِ الْمَلَائِكَةُ مِمَّ خُلِقَتِ الْجِبَالُ»[١] نو پرښتنو سبا کړ حال دا چې غرونه پیدا کړی شوي وه (او د ځمکې اضطراري حرکت ختم شوی وه) نو دوی پوه نه شوې چې غرونه د کوم شي څخه پیدا کړی شوه.

ب: په ټوله نړۍ کښې د لویو او اوږدو غرونو د سلسلو شمېره (١٨٧) ته رسېږي[٢].

ج: همدارنګه په ټوله دنیا کښې (١٩٦) سیندونه موجودیت لري[٣].

سوال جواب

١٠_ که څوک وایي چې په ﴿ وَأَلْقَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِيَ ﴾ کښې د ﴿ رَوَٰسِيَ ﴾ په کلمه باندې درې کلمې عطفي دي چې د ﴿ وَأَنْهَٰرًا ﴾، ﴿ وَسُبُلًا ﴾، ﴿ وَعَلَٰمَٰتٍ ﴾ څخه عبارت دي، حال دا چې ذکره شوې کلمه د ﴿ أَلْقَىٰ ﴾ دپاره مفعول واقع شوې ده چې د "اِلْقَاء" څخه اشتقاقه شوې ده او "اِلْقَاء" د یو شي غورزولو (اچولو) ته وضعه شوې ده[٤]؛ نو پوښتنه دا ده چې: ایا د غورزولو معنی د ذکرو شوو درېواړو کلماتو سره سمون نه خوري؟

مونږ وایو چې: په "اِلْقَاء" کښې د "جَعْل" (خلق) معنی پرته ده. یا په بل عبارت هغه دې ته متضمنه ده[٥]، نو د ذکرو شوو درېواړو کلماتو په عطف کښې همدغې ضمني معنی ته کتلی شوي دي، یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته یې په ځمکه باندې غرونه اچولي دي او ویالي (سندونه) یې درته پرې پیدا کړي (بهولي) دي، او هم یې درته پرې لارې او (د لارې د پېژاندلو) نښې پیدا کړي دي.

علامات څه معنی؟

٩_ په ﴿ وَعَلَٰمَٰتٍ ﴾ کښې د "عَلَامَاتٍ" کلمه د "عَلَامَة" جمعه ده، دا د هغه شي نوم دی چې په بیابانو کښې د دې دپاره ودرولی شوی وي ترڅو پرې خلک د لارو د خطاکېدلو څخه بچ شي[٦] مګر په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې معناوو باندې تفسیره کړې ده[٧]:

الف: د غرونو او غونډیو غونډې شیان په ورځ کښې د لارې علامات دي.

ب: د خاورو بویول هم د لارې نښې دي، ځکه چې ځینې خلک د لارې په بویولو سره پوهېږي چې څوک ورباندې تېر شوی دی او که نه. د همدې کبله د لارې اوږدو ته د "مسافة" کلمه وضعه شوې ده چې د "سَوْف" څخه یې اشتقاق موندلی دی او "سَوْف" د خاورو یا د متیازو (بولو) بویولو ته ویل کېږي[٨].

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج٢ ص٥٦٥
(٢) روح المعاني ج١٤ ص١١٦
(٣) روح المعاني ج١٣ ص٩٩
(٤) مفردات الراغب ص ٤٧٤
(٥) تفسیر الکشاف ج٢ ص٥٩٨
(٦) لسان العرب ج١٢ ص٤١٩
(٧) روح المعاني ج١٤ ص١١٦
(٨) مفردات الراغب ص٢٥٥

ج: مګر عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د "علامات" کلمه په ډېره جامعه معنی باندې تفسیره کړې ده چې د لارې ټولو نښو ته شاملېږي، هغه دا چې: «الْعَلامَاتُ مَعَالِمُ الطَّرِيْقِ وَأمَارَاتُهَا الَّتِي يُهْتَدى بِهَا»[١]
يعني علامات د لارې هغه نښې او اثار دي په کومو باندې چې د ورځې د مخې لاره مونډله کېږي،
اما د شپې د پلوه خو په ستورو باندې د لارې د خطاکېدلو څخه سړی بچ کېږي.

﴿أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ ۗ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا ۗ إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ ۖ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۚ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٌ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾﴾

[١٧] ايا نو هغه څوک چې پيدا کول کوي د هغه چا غوندې دی چې پيدا کول نه کوي (نه شي کولی)؟ ايا نو تاسو (لږ) تذکر هم نه کوئ (چې په دغې واضحه خبره باندې پوه شئ).

[١٨] او که تاسو چرته (په خپلو خانونو باندې) د الله ﷻ نعمتونه وشمېرئ نو انتهاء ته به يې ونه شئ رسولی، يقيناً الله ﷻ (تاسو ته) ضرور بښونکی (او) مهربان دی.

[١٩] او الله ﷻ په هغه شي پوهېږي کوم چې تاسو يې پټوئ او په هغه شي (هم پوهېږي) کوم چې تاسو يې څرګندوئ.

[٢٠] او هغه کسان چې کفار يې د الله ﷻ څخه په غير بلنه (عبادت) کوي هيڅ شی نه شي پيدا کولی، حال دا چې دوی (پخپله د الله ﷻ د پلوه) پيدا کول کېږي (وجود ورکولی کېږي).

[٢١] (دوی چې دي) بې روحه دي، ژوندي نه دي (د ژوند استعداد پکښې نشته)، او هم دوی شعور نه لري چې د دوی عبادت کوونکي به څه وخت (د قبرونو څخه) پورته کړی شي.

[٢٢] (ای انسانانو!) ستاسو (په حقه) معبود (فقط) يو معبود دی (چې الله ﷻ دی او بس)، نو هغه کسان چې په وروستني ورځ (قيامت) باندې ايمان نه راوړي د دوی زړونه انکار کوونکي دي حال دا چې دوی (د حق د قبول څخه) لويي (او سرغړونه) کوي.

[٢٣] دا خبره حقه (او ضرور) ده چې يقيناً الله ﷻ په هغه شي باندې پوهېږي کوم چې دوی يې

---

(١) المحرر الوجيز ج٠١٠ ص١٧٠

پټوي او په هغه شي باندې (هم پوهېږي) کوم چې دوی یې څرګندوي (نو ضرور به جزا ورکړي ځکه چې) یقیناً الله ﷻ سرکشان (لويي کوونکي خلک) نه خوښوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې اینونو کښې د وړاندېنیو اینونو په هغه مضمون باندې بوې تبصرې ته اشاره شوې ده کوم چې د دې سورت د اول سر څخه پیل شوې وه. یا په بل عبارت: وړاندې د الله ﷻ د وحدانیت دلائل بیان شوي وه او دلته د مقایسې په توګه د بوتانو ناتوانی ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د وحدانیت د دلائلو څخه وروسته اوس په خپل امت باندې د مقایسې په شکل لاندې نکات قرائت کړه:

١_ ای خلکو! تاسو ذکر شوي دلائل په لحاظ کښې ونیسئ او بیا جواب راکړئ چې: ایا هغه څوک چې ذکر شوي مختلف شیان یې ستاسو د استفادې دپاره پیدا کړي دي او په راتلونکي کښې هم روزمره ډول-ډول شیان پیدا کوي، د هغه چا غوندې کېدلی شي کوم چې نه یې پخوا څه شی پیدا کړي دي او نه به وروسته څه شی پیدا کړی شي؟ هیڅکله نه شي برابرېدلی، نو ایا تاسو عبرت نه اخلئ (پند نه قبلوئ) چې د بوت پرستی څخه لاس واخلئ او د خپل رب ﷻ سره هیڅوک په عبادت کښې شریک نه کړئ.

٢_ ایا هغه څوک چې تاسو ته یې بې شمېره نعمتونه درکړي دي او لا ورکړه یې په دوامداره توګه روانه ده، د هغه چا غوندې کېدلی شي چې د هیڅ یوه نعمت په ورکړه باندې قدرت او وسه نه لري؟

نو تاسو ته په کار دي چې د الله ﷻ سره په عبادت کښې هیچا ته په اشتراک باندې قائل نه شئ او دا ځکه چې:

الف: د الله ﷻ نعمتونه دومره ډېر دي که بالفرض تاسو یې د شمېر لاندې ونیسئ نو د شمېرلو توان به یې ونه لرئ، حتی د نعمتونو افراد نه بلکې انواع به یې هم ونه شئ شمېرلئ، حال دا چې د ده ﷻ څخه پرته هیڅوک د یوه وړوکي نعمت د ورکړې طاقت او قدرت نه لري.

ب: الله ﷻ د دې سره-سره چې ټول نعمتونه یې په اختیار کښې دي، بښونکی او مهربان هم دی، که څوک د بوت پرستی څخه لاس واخلي نو په پخوانۍ ناشکری باندې به یې ونه نیسي، همدارنګه د نعمتونو په اندازه باندې د شکر غوښتونکی هم نه دی بلکې لږ شکر ته (چې اخلاص ورسره ملګری وي) د ډېر شکر بدله او اجر ورکوي.

٣_ ایا هغه څوک چې په پټو او ښکاره وو ټولو باندې عالم دی د هغه چا غوندې کېدلی شي کوم چې په یوه شي باندې هم علم نه لري؟ نو ای خلکو! د الله ﷻ څخه وډار شئ او بوت پرستی پرېږدئ، ځکه چې یوازې همدی ﷻ ستاسو په پټو او ښکارو باندې پوهېږي او بس.

٤_ بالمقابل (ای پیغمبره!) هغه کسان یا هغه شیان چې مشرکان یې د الله ﷻ څخه پرته بلي او عبادت یې کوي هیڅ شی نه شي پیدا کولی او د یوه شي په پیداکولو کښې هم ورسره سیالي نه شي

کولی بلکې دوی پخپله د الله ﷻ د پلوه خلق کړی شوي دي. نو څرنګه چې دوی د وجود ورکولو وسه نه لري نو د نعمت د ورکړې څخه خو یقیناً ناتوانه دي.
۵ـ دغه باطل معبودان داسې بې روحه جمادات دي چې نه پخوا ژوندي وه، نه سمدستي ژوند لري او بالآخره نه به په راتلونکي وخت کښې د ژوند خاوندان شي. نو په همدې بنیاد نه د خپلو عابدانو په پټ عبادت باندې پوهېږي، نه یې په څرګند عبادت باندې علم لري او بالآخره نه یې ورته ارتیاوې معلومې دي، او حتی په دې باندې هم شعور (ادنی پوهه) نه لري چې د دوی عبادت کوونکي به څه وخت د قبرونو څخه پورته کړی شي چې دوی یې شفاعت ته ملاوې وتړي او څه ګټه ورته ورسوي، لکه څنګه چې د هغوی ګومان دی.
۶ـ ای پیغمبره! ټولو خلکو ته یو ځل بیا د الله ﷻ د پلوه اطلاع ورکړه چې: ستاسو د ټولو واقعي معبود بل څوک نه دی مګر یوازې یو معبود دی چې الله ﷻ دی او بس، نو د بوتانو د عبادت څخه لاس واخلئ او شریک ورسره مه دروئ.
۷ـ نو نظر دغې اطلاع (اعلان) ته به خلک په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وویشلی شي:
الف: څوک چې په آخرت باندې عقیده لري نو هغوی به ستا دعوت په سر او سترګو باندې قبول کړي او خپلې توحیدي کړنلارې ته به ادامه ورکړي.
ب: بالمقابل هغه کسان چې په آخرت باندې عقیده نه لري نو د هغوی زړونه به ستا د دعوت څخه په دوامداره توګه انکار کوونکي وي حال دا چې خپل تکبر ته به په دائمي ډول ادامه ورکړي.
۸ـ نو ای پیغمبره! د الله ﷻ فیصله دا ده چې ضرور به دغو متکبرانو ته سخته سزا ورکړي، ځکه چې الله ﷻ په هغو ټولو حالاتو او خبرو باندې پوهېږي کومې چې دوی یې پټوي او یا یې څرګندوي، او دا ځکه چې یقیناً الله ﷻ متکبران او سرکشان نه خوښوي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې په ﴿أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ﴾ کښې د "مَن" کلمه د بوتانو څخه عبارت ده چې د نطق (خبرو کولو) استعداد نه لري، حال دا چې دغه کلمه د خبرو کوونکو دپاره وضعه شوې ده[1]؛ نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد د "مَن" په عوض د "ما" کلمه نازله نه شوه چې د غیر ناطقینو دپاره وضعه شوې ده؟
مونږ وایو چې:
الف: کله چې مشرکانو خپل معبودان (بوتان) د عبادت لایق وګڼل او د عبادت غوښتنه دا ده چې هغو دې ناطقین هم وي، نو نظر د دوی ګومان ته ترې په "مَن" سره تعبیر وکړی شو. د دې وجې نظیر دا دی چې کله یوسف ﷺ یوولس ستوري او لمر او سپوږمۍ په خوب کښې سجده کوونکي ولیده، او سجده د علم او عقل د خاوندانو خاصه ده، نو د عقلاء په جمعه باندې یې جمعه کړه چې:

(۱) مفردات الراغب ص۴۹۵

﴿ رَأَيْتُهُمْ لِي سَٰجِدِينَ ﴾ [یوسف:۴] یعنې ای پلاره! ما هغوی ټول په خوب کښې د خپل ځان دپاره سجده کوونکي ولیده.

ب: ځکه د "مَنْ" کلمه نازله شوه ترڅو د ﴿ أَفَمَن يَخْلُقُ ﴾ سره مشاکله شي او "مشاكلة" خو د علم البدیع یوه قاعده ده[1]. د دې وجې نظیر په لاندې ایت شریف کښې د اجراء لاندې نیولی شوی دی چې: ﴿ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِۦ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ ﴾ [النور:۴۵] یعنې الله ﷻ مختلف مخلوقات پیدا کړي دي نو ځینې هغه څوک دي کوم چې په ګېډه باندې روانېږي ښویېږي (لکه ماران) او ځینې هغه څوک دي چې په دوه وو پښو باندې روانېږي (لکه انسان).

ج: په دې ډول نزول کښې په مشرکانو باندې د الزام غټول دي؛ چې الله ﷻ د هغه چا غوندې هم نه دی کوم چې پوهه او عقل لري مګر پیدا کول نه شي کولی نو د هغو شیانو غوندې ګڼل خو یې ډېره لویه بې عقلي ده چې هغه نه عقل لري، نه پوهه او نه پیدا کول کولی شي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې مشرکانو خو خپل باطل معبودان په معبودیت کښې د الله ﷻ غوندې ګڼل، نه دا چې الله ﷻ یې د بوتانو غوندې ګاڼه، نو د دې عقیدې د انکار دپاره په کار وه چې د ذکر شوي عبارت په عوض داسې نازل شوی وی چې: "أَفَمَنْ لَا يَخْلُقُ كَمَنْ يَخْلُقُ" ایا نو هغه څوک چې پیدا کول نه شي کولی (لکه بوتان) د هغه چا غوندې کېدلی شي چې پیدا کول کوي یعنې الله ﷻ؛ نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په اساس د مشرکانو ذکره شوې عقیده په مقلوبه تشبیه کښې ذکره شوه؟

مونږ وایو چې: دلته هغه مقلوبه تشبیه نه ده په کومه کښې چې د تشبیه حرف په مشبّه باندې داخل وي او په علم المعاني کښې یې شرحه ذکره ده[2]، بلکې دلته د نازل شوي عبارت سره هغه متضاد عبارت مقدر دی کوم چې په اعتراض کښې ذکر دی چې تقدیر یې داسې جوړېږي:

الف: "أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ" ایا نو هغه څوک چې پیدا کول کوي د هغه چا غوندې کېدلی شي چې پیدا کول نه شي کولی؟

ب: "أَوَمَنْ لَا يَخْلُقُ كَمَنْ يَخْلُقُ" ایا هغه څوک چې پیدا کول نه شي کولی د هغه چا غوندې کېدلی شي چې پیدا کول کوي؟ ایا دغه دواړه کسان یو برابر دي؟ ایا هوښیار سړی به د دواړو په مساوات (برابری) باندې حکم وکړي؟

نو په دې مقام کښې د مشرکانو د مساوات (برابری) هغه عقیده رده شوې ده کومې ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿...إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ [الشعراء:۹۸] یعنې د قیامت په ورځ به مشرکان خپل باطل معبودان په سوګند سره مخاطب کړي چې یقینًا مونږ په لویه ګمراهۍ کښې وو چې تاسو

(۱) مختصر المعاني ص۴۵۱
(۲) مختصر المعاني ص۳۴۴

مو په دنیا کښې د عبادت په هکله د رب العالمین سره برابرولی؟

پاتې شوه دا خبره چې: "مَنْ يَخْلُقُ" او "مَنْ لا يَخْلُقُ" څوک څوک دي؟

نو د دې جواب دا دی چې پيداکوونکی خو هغه اقدس ذات دی چې ټول مخلوقات یې پیدا کړي دي او صراحت ته اړتیا نه لري. اما "مَنْ لا يَخْلُقُ" دلته هغه څوک دی چې په راتلونکې ایت کښې وړباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَخۡلُقُونَ شَيۡـًٔا وَهُمۡ يُخۡلَقُونَ ﴾ او هغه کسان چې مشرکان یې د الله ﷻ څخه په غیر بلي هغوی هیڅ شی نه شي پیدا کولی حال دا چې دوی پخپله (د الله ﷻ د پلوه) پیداکول کېږي (او پیدا کړی شوي دي).

دا وه زموږ جواب مګر نورو مفسرینو کرامو ذکر شوي سوال ته نور جوابونه کړي[1].

د ذکر شوي ایت نظیر

٣ـ زموږ په فکر ـ والله ﷻ أعلم ـ ذکر شوی ایت د متضادې جملې په حذف کښې دغه ایت شریف ته ورته دی چې: ﴿ وَجَعَلَ لَكُمۡ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلۡحَرَّ ﴾ [النحل: ٨١]. چې متضاده جمله "وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ الْبَرْدَ" ورسره څکه محذوفه شوې ده چې یو ضد په بل ضد باندې دلالت کوي. یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې داسې لباسونه (جامې) پیدا کړي دي چې د ګرمۍ په موسم کښې مو د ګرمۍ څخه ساتي. او داسې جامې یې هم درته خلق کړې دي چې د یخنۍ په موسم کښې مو د یخنۍ څخه ساتي.

یادونه

٤ـ د ﴿ وَإِن تَعُدُّواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحۡصُوهَآ ﴾ غوندې یوه جمله د [إبراهيم: ٣٤] ایت کښې وړاندې تېره شوې ده، چې موږ د الله ﷻ په توفیق هلته ښه پوره څېړلې ده او بیا څېړلو ته یې اړتیا نه ګورو، یوازې همدا یوه خبره وړباندې وراضافه کوو چې:

ذکره شوې جمله په دې مقام کښې په ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾ سره تعقیبه شوې ده چې لاندې ټکو ته پټکښې اشاره نغښتې ده:

الف: کفارو او مشرکانو ته ډاډ ورکړی شوی دی چې که دوی په صحیحو معناوو کښې په ایمان باندې مشرف شي نو په پخوانیو ناشکریو به ونه نیول شي، څکه چې الله ﷻ غفور او رحیم دی.

ب: څرنګه چې د الله ﷻ نعمتونه د شمېر لاندې نه شي راتلای نو په کار دي چې بندګان هم یې شمېره شکرونه اداء کړي حال دا چې دا کار د هیچا د لاسه پوره نه دی، نو دوی ته ډاډ ورکړه شو چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی چې په اخلاص سره لږ شکر ګذار ته ډېر اجر ورکوي او هم د شکر څخه ځان عاجز ګڼل به کامل شکر باندې محاسبه کوي.

---

(١) تفسير الخازن ج٣ ص٥٩٢- تفسير الكشاف ج٢ ص٥٩٩

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وايي چې: په ﴿ أَمۡوَٰتٌ غَيۡرُ أَحۡيَآءٍ ﴾ کښې د څه حکمت په بنياد د ﴿ أَمۡوَٰت ﴾ د کلمې په نزول باندې اکتفاء ونه کړی شوه او د ﴿ غَيۡرُ أَحۡيَآءٍ ﴾ کلمات يې په تعقيب باندې نازل کړی شوه، حال دا چې: أَمْوَات نه دي مگر غَيْر أَحْيَاء دي؟

مونږ وايو چې: ﴿ أَمۡوَٰت ﴾ خو هغو شيانو ته ويل کېږي کوم چې بې روحه وي مگر په بې روحه شيانو کښې ځينې داسې دي چې د ژوند قابليت پکښې موجود وي، لکه نطفه او يا لکه د ژوندي ساکښ خاورې شوی کالبوت؛ نو د ﴿ غَيۡرُ أَحۡيَآءٍ ﴾ د کلماتو په نزول سره اشاره شوې ده چې د مشرکانو بوتان داسې بې روحه شيان دي چې نه پکښې د ژوند قابليت شته او نه پکښې د علم (پوهې) صلاحيت شته، حتی دوی نه پوهېږي چې عبادت کوونکي به يې څه وخت د قبرونو څخه راپورته کېږي او د سخت حالت سره به مخامخ کېږي چې شفاعت ورته وکړي، لکه څنګه چې ورته هغوی په تمه دي.

يادونه

۶_ مونږ په ﴿ وَمَا يَشۡعُرُونَ أَيَّانَ يُبۡعَثُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَشۡعُرُونَ ﴾ د کلمې ضمير معبودانو ته راجع کړه او د ﴿ يُبۡعَثُونَ ﴾ د کلمې ضمير مو عبادت کوونکو (مشرکانو) ته راجع وګڼه، چې ورانديې او بهرته مضامينو سره راته مناسب ښکاري څرګند شو.

ځينو تفاسيرو[1] د ذکرو شوو دواړو ضميرونو د مراجعو د اختلاف په بنياد د ذکر شوي کلام دپاره نور تفسيرونه خوښ کړي دي، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

استکبار څه معنی؟

۷_ په ﴿ وَهُم مُّسۡتَكۡبِرُونَ ﴾ کښې د "مُسْتَكْبِرُوْنَ" کلمه او په ﴿ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡتَكۡبِرِينَ ﴾ کښې د "مُسْتَكْبِرِيْنَ" کلمه دواړه د "استکبار" څخه اشتقاقي شوي دي، استکبار دې ته وايي چې څوک د خپل خان د رتبې او منزلت د اوچتوالي مطالبه او غوښتنه وکړي. دغه مطالبه په لاندې دوه ډولونو باندې صورت نيسي[2]:

الف: چې د خپل خان د اوچتوالي په لټونه کښې د غير شرعي لارو چارو څخه کار واخلي.

ب: چې په شرعي چوکاټ کښې د خپلې رتبې د پورته کولو هڅه وکړي.

د کفارو استکبار د لومړي ډول څخه وه، ځکه چې دوی خپله رتبه ـ په خپل ګومان ـ په کفر باندې لوړوله او توحيد ورته سپکاوی څرګندېده.

نو د لومړنۍ جملې د معنی حاصل داسې کېږي چې د کفارو زړونه د توحيد او آخرت څخه انکار

---

(۱) روح المعاني ج۱۴ ص۱۲۰
(۲) مفردات الراغب ص۴۳۸

کوونکي دي حال دا چې دغه عقيده ورته خپل سپکاوی برېښي او عزت ورته په کفر کښې ځرګندېږي.

او د دوهمې جملې حاصل دا دی چې: يقيناً الله ﷻ هغه څوک نه خوښوي کوم چې اسلام ته په سپک نظر ګوري او کفر ورته باعزته ښکارېږي.

همدې حالت ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوٓاْ إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴾ [الصافات: ٣٥] يعني يقيناً په دنيا کښې کفار وه چې کلمه طيبه به ورته وويلې شوه نو دوی به لويي کوله او په همدې کلمې باندې عقيده کول به ورته خپل سپکاوی ښکارېده.

د کبر، تکبر او کبرياء معناوې

٨ـ د مقام د ارتباط په بنياد غواړو چې محترمو لوستونکو ته د ذکرو شوو درېواړو کلماتو معناوې شرحه کړو، چې په قرآن کريم کښې ځای په ځای نازلې شوې دي، هغه دا چې:

الف: د "كِبْرٌ" ـلکه "عِلْمٌ"ـ کلمه نبي کريم ﷺ په يوه اورېده حديث کښې داسې تفسيره کړې ده چې: «وَلَكِنَّ الْكِبْرَ مَنْ بَطَرَ الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ»[١] يعني مګر کبر چې دی د هغه چا حالت دی چې حق د پښو لاندې کوي (نه يې قبلوي) او خلک حقير (سپک) ګڼي.

هو! لوی کبر دا دی چې څوک د توحيد کلمه نه قبلوي او مسلمانان ورته سپک ښکارېږي، همدغه لوی کبر ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبْرٍ وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ خَرْدَلَةٍ مِنْ إِيمَانٍ»[٢] يعني هغه څوک به جنت ته داخل نه شي د چا په زړه کښې چې د اوري د يوې دانې په اندازه کبر وي، او دوزخ ته به هغه څوک (د خلود په توګه) داخل نه شي د چا په زړه کښې چې د يوه اوري د دانې په اندازه ايمان وي.

ب: د "تکبر" کلمه د "تفعل" د باب څخه ده چې په لاندې دوه وو ډولونو استعمالېږي[٣]:

اول: چې دغه باب د تفرد او تخصص دپاره شي. نو متکبر هغه چاته ويل کېږي کوم چې لوی او عظمت همده پورې اختصاص لري او هيڅوک ورسره پکښې اشتراک نه شي کولی.

دا معنی په الله ﷻ پورې خاصه ده چې په حميده وو صفاتو او عظمت کښې ورسره هيڅوک نه سيالي کولی شي او نه ورسره شريکېدلی شي. د همدې کبله الله ﷻ په خپلو مبارکو نومونو کښې يو نوم ﴿ ٱلْمُتَكَبِّرُ ﴾ هم ښودلی دی: [الحشر: ٢٣]، چې ټول حمدونه او ثناګانې واقعاً په همده ﷻ پورې اختصاص لري او بس.

دوهم: چې دغه باب د تکلف دپاره شي. نو متکبر هغه چاته ويل کېږي کوم چې عظمت نه لري

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٢٠
(٢) سنن ابي داوٗد ج٢ ص٢١٠
(٣) لسان العرب ج٥ ص١٢٥

مگر خپل ځان په نورو باندې په خپل گومان سره لوی معرفي کوي ترڅو ورته خلک په تخصص سره قائل شي چې د ده غوندې د لوړو صفاتو خاوند هیڅوک نشته.

نو نظر پاسني شرحې ته تکبر یوازې د الله ﷻ پورې خاص دی او هیڅ بنده ته مناسب نه دی چې تکبر وکړي او په خیال کښې يې ورشي چې په نېکو او حمیدو صفاتو کښې سیال نه لري.

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د تکبر کوونکو په هکله فرمایي چې: «يُحْشَرُ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْثَالَ الذَّرِّ فِي صُوَرِ النَّاسِ يَعْلُوهُمْ كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الصَّغَارِ حَتَّى يَدْخُلُوا سِجْنًا فِي جَهَنَّمَ»[١] یعنې تکبر کوونکي به د قیامت په ورځ د بنیادمانو (خلکو) په څېرو کښې د سرو (وړو) مېږتنو په اشکالو سره حشر کړی شي، چې د وړوکتوب د کبله به پرې هر شي پورته کېږي (او د پښو څخه به يې لاندې کوي) ترڅو چې دوی په دوزخ کښې یوې بندیخانې ته ورداخل شي.

لنډه دا چې تکبر کوونکي به یو ځل د حشر په میدان کښې د مېږتنو په شان کوچني څېرې ولري ترڅو د خلکو د پښو لاندې شي او معذب شي. مگر په دوزخ کښې به د زیات تعذیب دپاره دومره غټ غټ شي چې یو غاښ به يې د اُحد د غره په اندازه وگرځولی شي[٢].

ج: د "کبریاء" کلمه دېته وضعه شوې ده چې بل چاته د اطاعت او انقیاد څخه پورته وي[٣]، نو ځکه نبي کریم ﷺ په یوه قدسي حدیث کښې د الله ﷻ څخه حکایت کړی دی چې: «الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا قَذَفْتُهُ فِي النَّارِ»[٤] یعنې کبریاء زما څادر دی او عظمت زما لنگ دی (دغه داوړه زما اختصاصي صفات دي) نو هرڅوک چې زما سره په کوم یوه کښې منازعه وکړي (چې خپل ځان ته يې ثابت وگڼي) نو په اور (دوزخ) کښې به يې ور واچوم. یا په بل عبارت: لکه چې په یوه څادر او یوه لنگ کښې هیڅوک بل چاته ځای نه وَرکوي همدارنگه زه هم په ذکرو شوو دواړو صفاتو کښې چاته برخه نه ورکوم او نه پکښې څوک برخه درلودلی شي.

یادونې

٩ـ په دې مقام کښې د محترمو لوستونکو پام لاندې یادونو ته را اړوو:

الف: ځینو مفسرینو کرامو[٥] د کبر او تواضع په هکله زښت ډېر احادیث راغونډ کړي دي هېله ده چې یو ځل هلته مراجعه وکړی شي.

ب: مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿ لَا جَرَمَ ﴾ په کلمه کښې د [هود:٢٢] ایت لاندې یو اندازه مناسب تحلیل کړی دی چې د دې مقام دپاره يې یو ځل لوستل بې گټې نه دي.

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٥٩٦
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٨٥
(٣) مفردات الراغب ص٤٢٩
(٤) سنن ابي داوٗد ج٢ ص٢١٠، سنن ابن ماجه ص٢٠٨
(٥) الدر المنثور ج٥ ص١١٩

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُم مَّاذَآ أَنزَلَ رَبُّكُمْ ۙ قَالُوٓا۟ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُوٓا۟ أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً
يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۙ وَمِنْ أَوْزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ قَدْ
مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ ٱلسَّقْفُ مِن
فَوْقِهِمْ وَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ
شُرَكَآءِىَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تُشَٰٓقُّونَ فِيهِمْ ۚ قَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ إِنَّ ٱلْخِزْىَ ٱلْيَوْمَ
وَٱلسُّوٓءَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٧﴾ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ ۖ فَأَلْقَوُا۟ ٱلسَّلَمَ
مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوٓءٍۭ ۚ بَلَىٰٓ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَٱدْخُلُوٓا۟ أَبْوَٰبَ
جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۖ فَلَبِئْسَ مَثْوَى ٱلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾ وَقِيلَ لِلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ مَاذَآ أَنزَلَ
رَبُّكُمْ ۚ قَالُوا۟ خَيْرًا ۗ لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ فِى هَٰذِهِ ٱلدُّنْيَا حَسَنَةٌ ۚ وَلَدَارُ ٱلْءَاخِرَةِ خَيْرٌ ۚ وَلَنِعْمَ
دَارُ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾ جَنَّٰتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ۖ لَهُمْ فِيهَا مَا
يَشَآءُونَ ۚ كَذَٰلِكَ يَجْزِى ٱللَّهُ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ ۙ
يَقُولُونَ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمُ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾

[۲۴] او هر کله چې دوی (متکبرانو) ته وویلی شي چې هغه څه شی دی کوم چې ستاسو رب ﷻ نازل کړی دی، دوی (په جواب کښې) وايي چې (هغه) د پخوانیو قیصې دي (او زمونږ د رب ﷻ د پلوه نه دي نازل شوي).

[۲۵] (د دغه جواب نتیجه دا کیږي چې) دوی به خپل ګناهونه په کامله توګه د قیامت په ورځ (په خپلو اوږو باندې) اوچت کړي، او د هغو کسانو د ګناهونو څخه به هم (څه برخه په خپلو اوږو اوچته کړي) کوم چې دوی بدون د علم څخه ګمراه کړي وه (چې بې د تحقیقه یې د دوی خبره منلې وه).
خبردار! هغه ډېر بد شی دی کوم چې دوی یې اوچتوي (چې د ګمراهۍ او ګمراه کولو مجموعه ګناه ده).

[۲۶] (ای پیغمبره!) یقیناً هغو کسانو (هم د اسلام دمخنیوي دپاره) پټ تدبیرونه کړي وه کوم چې د دوی څخه وړاندې تیر شوي دي، نو الله ﷻ (فرمان) د هغوی (د تدبیرونو) ماڼۍ ته د بنیادونو د پلوه ورغی، نو په دوی باندې یې د پاسه چت ورپرېووت (او ټول تري لاندې شوه بلکې) دوی ته د

داسې خوا څخه عذاب ورغی چې دوی پرې شعور نه درلود (د دوی خیال نه وه چې دا به مونږ ته مصیبت جوړېږي).

[۲۷] (دا خو د دنیا عذاب وه) بیا به د قیامت په ورځ الله ﷻ دوی رسوا کړي او (ورته) وبه وایي چې (ای مشرکانو!) زما هغه شریکان (نن ورځ) چرته دي په کومو کښې به چې تاسو (د پیغمبرانو سره) جګړې کولې (او د هغو په اثبات به مو زور اچاوه)؟

(نو په دغه وخت کښې به) هغه کسان ووایي کومو ته چې علم ورکړی شوی دی (لکه پیغمبران علیهم السلام، پرښتې او مؤمنان) چې: یقیناً نن ورځ لویه رسوایي او لویه سختې (روحي عذاب) په کافرانو باندې (پروت) دی.

[۲۸] (کافران) هغه کسان (دي) چې پرښتې یې په داسې حال کښې ارواګانې اخلي چې دوی په خپلو ځانونو باندې (په کفر سره) ظلم کوونکي دي (یعنې هغه کسان دي چې د کفر په حالت باندې مړه شي)، نو کافران به (بیا) روغه (اطاعت) وړاندې کړي (انکار به وکړي او وبه وایي چې) مونږ (په دنیا کښې) نه وو چې څه بدکار مو کړی وي (لکه کفر او شرک).

(د الله ﷻ د پلوه به د دوی خبره رده شي چې) دغسې نه ده لکه چې تاسو یې دعوه کوئ (ځکه چې) یقیناً الله ﷻ په هغو (ټولو) شیانو باندې پوه دی کوم چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې کول به مو.

[۲۹] نو (په دوی باندې به فرمان صادر شي چې: ای کفارو!) د دوزخ دروازو (طبقاتو ته) په داسې حال کښې ور داخل شئ چې تاسو به هلته همېشه یاست.

(ای پیغمبره!) نو هرو مرو د تکبر کوونکو استوګنځای ډېر بد دی (چې دوزخ دی).

[۳۰] او (کله چې) هغو کسانو ته وویلی شي کومو چې (خپل ځانونه د کفر څخه) ساتلي دي (داسې چې): هغه څه شی دی کوم چې ستاسو رب ﷻ نازل کړی دی؟ دوی (په جواب کښې) وایي چې: (زمونږ رب ﷻ) خیر (نازل کړی دی، چې د دنیا او آخرت ښېګنې پکښې نغښتې وې).

(ای پیغمبره!) خاص هغو کسانو ته چې نېکي کوي په دغې دنیا کښې نېکي (او خوشالي) ده، او هرو مرو د آخرت کور (یې) چې دی (هغه) ډېر بهتر دی، نو بې شکه د متقیانو (وروستنی) کور ډېر ښه دی (چې جنت دی).

[۳۱] (دا کور د) داسې دائمي جنت (څخه عبارت دی) چې دوی به هلته (بې تکلفه) ورداخلېږي (او هم) لاندې به ترې (څلور) ویالې بهېږي، (او هم) دوی (جنتیانو) ته به پکښې هغه شیان وي کوم چې دوی یې غواړي (او په زړه کښې یې ګرځي راګرځي).

(ای پیغمبره!) الله ﷻ متقیانو ته دغسې (نېکه) جزا ورکوي.

[۳۲] (متقیان) هغه کسان (دي) چې پرښتې یې (د کفر او شرک څخه) د پاکیزګۍ په حال کښې ارواګانې قبض کوي (چې خاتمه یې په ایمان سره وي)، (دوی ته به د ارواګانو د قبض په وخت کښې) پرښتې وایي چې: په تاسو باندې سلامتیا ده (او د قیامت په ورځ به ورته وویلی شي چې) جنت ته د هغو اعمالو په سبب ننوځئ کوم چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې کول به مو.

ارتباطونه

١ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحید دلایل او په زړه پورې تبصره ذکره وه او په دې ایتونو کښې د خلکو عکس العمل ته اشاره شوې ده چې کفار یو ډول نظر ښکاره کوي او مؤمنان بل ډول.

٢ـ هلته د مشرکانو د ضلالت بیان شوی وه او دلته بې اضلال (نور خلک گمراه کول) بیانېږي.

٣ـ بالآخره وړاندېنې ایتونه د متکبرینو د حالاتو په بیان باندې ختم شوي وه او دا ایتونه د متکبرینو په اقوالو باندې پیل شوي دي، چې قرآن کریم په کومو-کومو لقبونو باندې یادوي.

شان نزول

مفسرینو کرامو د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې متعدد روایات لیکلي دي[1] مگر کوم روایت چې مونږ ته د ایتونو سره زیات نژدې څرگند شو د هغه حاصل دا دی[2] چې:

١ـ یوه ورځ د مکې ، مشرکانو په دې اړوند غټه غونډه وکړه چې یقیناً محمد ډېر فصیح او بلیغ سړی دی، د اطرافو خالي ذهنه خلک ډېر ژر تېر ویستلی شي نو په کار دي چې د مکې معظمې په لویو لارو کښې د قوم مخور سړي کېنوو ترڅو هغه جرگې مخاطبې کړي کومې چې د خپلو قومونو دپلوه د هغه (محمد) د حال د کشف دپاره را استولی کېږي، او ورته توصیه وکړي چې:

٢ـ زه فلانی د فلاني زوی او د مکې اصلي اوسېدونکی قریشي یم، تاسو ته توصیه کوم چې د همدې خایه بېرته وگرځئ او خپل قوم ته ووایاست چې محمد لیونی سړی دی، اوتې بوتې وایي، د قوم مخور خلک ورسره نشته، څه گمنامه خلک یې په خان باندې راغونډ کړي دي او خپل خان یې ورته د پیغمبر په صفت باندې معرفي کړی دی او بالآخره په څه پخوانیو قیصو باندې یې تېرباسي.

٣ـ کومو جرگو به چې د ذکرو شوو شیطانانو خبره ومنله نو له همغه خایه به بېرته ستانه شوه او خپلو-خپلو قومونو ته به یې د هغوی باطل اقوال ورحکایت کړه.

۴ـ په خلکو کښې خینې داسې جرگې (وفدونه) هم وه چې د هغوی اباطیلو ته به یې اعتناء نه کوله او ویل به یې چې عجیبه خبره ده، مونږ خپل قوم په اعتماد سره رااستولي یاستو او دومره اوږد مزل مو په څو ورځو او شپو کښې پرې کړ چې مکې ته فقط یوه یا دوه ورځې لاره پاتې ده، اوس بېرته ستانه شو او د ذکر شوي شخص سره مستقیماً ناسته ولاړه ونه کړو؟ نو ضرور ده چې هغه پخپله وگورو.

۵ـ کله به چې دغه با عزته جرگه مکې معظمې ته لاړه او هلته به یې د نبي کریم ﷺ په هکله د مؤمنانو څخه پوښتنه وکړه چې: محمد څه وایي؟ هغوی به جواب ورکړ چې: د ده ﷺ هر څه د خیر دي، نه لیونی دی، نه جادوگر او نه بل شی دی بلکې د الله ﷻ د پلوه په حقه د پیغمبر په صفت رااستولی شوی دی.

---

(١) المحرر الوجيز ج١٠ ص١٧٤

(٢) الدر المنثور ج٥ ص١٢٥

نو الله ﷻ د ذکرو شوو دوارو ډلو حالاتو ته اشاره وکړه او دغه ایتونه یې نازل کړه چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

اې پیغمبره! د توحید د دلایلو او د تبصرې څخه وروسته په خپل امت باندې د قرآن کریم په هکله د خلکو عکس العمل قرائت کړه، چې مشرکان (کفار) پخپله ګمراهان دي او غواړي چې نور هم بې لارې کړي او مؤمنان لکه څنګه چې پخپله په دین باندې کلک دي نورو ته هم دعوت ورکوي چې د همدوی تګلاره تعقیب کړي، هغه دا چې:

١_ کله چې د متکبرانو او سرکشانو څخه پوښتنه وکړی شي چې کوم شی چې ستاسو رب ﷻ ستاسو په پیغمبر باندې نازل کړی دی، هغه څه شی دی؟ څه ګټه پکښې شته؟ څه د خیر امید ورته کېدلی شي؟، نو دوی سمدستي پرته د څه درنګ څخه جواب ورکوي چې: زمونږ رب ﷻ هیڅ شی نه دی نازل کړی او نه مونږ کوم پیغمبر لرو، بلکې دلته په مکه کښې د یوه سړي دماغ خراب شوي دی او د خپلو پلرونو لاره یې پرېښې ده چې د قوم ټول مخور او د شرف خاوندان یې مخالف دي، محض څو ورې او بې حیثیته خلک ورباندې غولېدلي دي، کومه وینا چې نوموړی سړی کوي د پخوانیو د قیصو څخه په غیر کوم خیر او د ښېګڼې څه شی پکښې نشته، نو تاسو ته زمونږ توصیه دا ده چې د همدې خایه بېرته ستانه شئ، او که مکې ته تشریف یوسئ نو لطفًا د هغه سړي سره ناسته ولاړه مه کوئ او هغه ته مه ورنږدې کېږئ چې تېر مو نباسي.

٢_ په ذکر شوي جواب سره متکبران غواړي چې د اسلام د ترقۍ مخنیوی وکړي او د وړاندې تللو مخه یې بنده کړي، مګر دوی به په دغه مطلب کښې هیڅکله کامیاب نه شي، د دوی دغه طرز العمل بله هیڅ ګټه نه لري بې له دې چې:

الف: دوی د ګناهونو او جنایاتو پیټي ښه درانه او کامل کړي چې د قیامت په ورځ یې د غټې جزا سره مخامخ شي.

ب: چې دوی برسېره په خپلو جنایاتو باندې د هغو کسانو د جنایاتو څخه هم څیني جنایات په اوږو باندې واخلي کوم چې دوی بې لارې کړي دي او بدون د پوهې (په جهالت سره) یې د دوی په اوږو باندې لاسونه ایښي دي.

خبردار! هغه ډېر بد شی دی کوم چې دوی په خپلو اوږو باندې اخستی دی، چې د خپلو ګناهونو سره سره یې د نورو خلکو په ګناهونو باندې هم خپل بارونه درانه کړي دي.

٣_ اې پیغمبرانو! د متکبرانو تدبیرونه د الله ﷻ د ارادې مخه نه شي نیولی بلکې دوی ته به الله ﷻ د خپلو تدبیرونو او چلونو څخه بلاوې جوړې کړي، نو په هغې ځا کښې به پخپله ولوېږي کومه چې دوی یې د مسلمانانو دپاره کني، او په هغه دام (لومه) کښې به پخپله ونښلي کومه چې دوی د مسلمانانو دپاره ایښې ده.

همدغسې چلونه د پخوانیو زمانو کفارو هم د اسلام د مخنیوي دپاره کړي وه مګر الله ﷻ د خاورو سره برابر کړه او هیڅ ګټه یې ورته ونه رسوله بلکې پخپله همدوی ته ترې مصیبتونه جوړ شوه، او داسې مثال یې درلود لکه چې دوی یوه دنګه او اوچته ابادي جوړه کړې وي او د هغې په تخریب باندې د الله ﷻ فرمان صادر شي او پخپله په همدوی باندې سرچپه ورولوېږي، چې چت یې لاندې شي او بنیادونه یې پرې د پاسه شي او بالآخره د همدوی دپاره ترې قبر جوړ شي، او د داسې طرف څخه په بلا باندې اخته شي چې د دوی ورته هیڅ خیال نه وي. یا په بل عبارت: کوم اور یې چې د نورو دپاره بل کړی وه په هغه کښې پخپله په لا شعوري توګه ورولوېده، او پکښې ستي شوه.

۴_ دا د متکبرانو دنیاوي عذاب دی چې پرې به مبتلا شي، اما د قیامت په ورځ دوی ته اخروي عذاب هم متوجه دی چې:

الف: دوی به هلته د غټې رسوایۍ او شرمندګۍ سره مخامخ شي، الله ﷻ به دوی ته د تخجیل دپاره ووایي چې: ای مشرکانو! نن ورځ (ستاسو په خیال) زما هغه شریکان څه شوه چې تاسو به یې په ثبوت باندې په دنیا کښې جګړې کولې او د هغوی د ابطال یوه دلیل ته به مو هم غوږ نه نیوه؟

ب: نو د دې څخه وړاندې چې مشرکان ذکر شوي تخجیل ته څه بهانه وتراشي، د ایمان او علم خاوندان به وایي چې: یقیناً غټه رسوایي او لوی عذاب نن ورځ په کفارو باندې واقع شوی دی، چې د مادي عذاب څخه علاوه روحي عذاب یې هم ډېر دروند دی چې د حشر په میدان کښې شرمنده شوه، البته په هغو کفارو باندې کوم چې د مرګ د وخته پورې په کفر باندې کلک وه او پرښتو یې په داسې حال کښې ارواګانې قبض کړې چې په خپلو ځانونو باندې یې ظلم کړی وه او کفر یې اختیار کړی وه.

ج: مشرکان به په دغې ورځ کښې توحید ته غاړې کېږدي او یقین به یې راشي چې لار یې خطا کړې وه، مګر په خپل کفر او شرک باندې به په هیڅ ډول پرده نه شي اچولی او نه به بهانه نیولی شي بې له دې چې د کفري عقیدې څخه انکار وکړي چې مونږ په دنیا کښې شرک لا څه چې هیڅ بد او ناکاره عمل نه دی کړی.

د: نو د الله ﷻ د پلوه به د کفارو بهانه رده شي چې دغسې نه ده لکه چې تاسو مدعیان یاست، برسېره په دې چې الله ﷻ ستاسو په ټولو اعمالو باندې پوه او خبردار دی ستاسو اندامونه هم په تاسو باندې شهادت ورکوي، نو انکار درته هیڅ ګټه نه شي رسولی.

هـ: نو (ای مشرکانو!) څرنګه چې تاسو په هیڅ صورت سره په خپل کفر او شرک باندې پرده نه شئ اچولی او نه درته انکار کول څه ګټه رسولی شي نو د دوزخ په مختلفو طبقاتو کښې ورننوځئ او په داسې حال کښې ورداخل شئ چې هلته به همېشه یاست او هیڅکله به ترې نجات موندلی نه کړئ.

۵_ ای پیغمبره! بې شکه چې د متکبرانو استوګنځای ډېر ناکاره او بد دی، چې د دوزخ څخه عبارت دی.

د مؤمنانو او متقیانو جواب

۶_ او کله چې د متقیانو (مؤمنانو) څخه پوښتنه وکړی شي او د کوم وطن وفد (جرګه) ورته سوال راجع کړي چې ستاسو رب ﷻ په خپل پیغمبر باندې څه شی نازل کړی دی؟ ایا څه کټه پکښې شته او که څنګه؟ نو دوی د متکبرانو په عکس جواب ورکوي چې الحمد لله! زمونږ رب ﷻ په هغه پیغمبر باندې چې مونږ ته يې رالستولی دی قرآن کریم نازل کړی دی چې سراسري خیر او ګټې دي او د دنیا او آخرت د نېکمرغيو ضامن دی حتی خپل حقانیت د اعجاز په توګه پخپله اثباتوي.

۷_ ای پیغمبره! د متقیانو جواب حقیقت لري او دا څکه چې:

الف: د قرآن کریم د ښېګڼو څخه اولنۍ ښېګڼه دا ده چې د الله ﷻ د پلوه د هغو نېکوکارانو د پاره کوم چې په حقائقو باندې اعتراف کوي او پرده پرې نه اچوي، په دنیا کښې نېکي او خوشالي ورکوله کېږي او هم پرې د توفیق د ورکړې مهرباني کېږي.

ب: او همدارنګه دوی ته په اخروي کور کښې لا ډېرې دائمي خوشالۍ ساتلې شوي دي.

ج: او بې شکه چې د متقیانو اخروي کور ډېر ښه او بهتر دی، چې د جنتونو څخه عبارت دی او لاندې صفات لري:

اول: د دوی اخروي کور دائمي استوګنځای دی، چې د ورننوتلو څخه وروسته به ترې هیڅکله ونه ویستلی شي.

دوهم: په دغو جنتونو کښې څلور ډوله (د شودو، اوبو، شرابو، شاتو) ویالې بهېږي.

دریم: په دې باندې علاوه په جنتونو کښې به هغه ټول شیان جنتیانو ته تیار وي کوم چې د دوی زړونه يې وغواړي، او په خیال کښې يې ګرځي راګرځي.

۸_ ای پیغمبره! الله ﷻ متقیانو ته دغسې خوندوره جزا ورکوي کومه چې وراندې بیانه شوه، البته متقیان د هغو کسانو څخه عبارت دي چې دوی د وروستنۍ سلګۍ پورې د شرک څخه خپل ځانونه ساتلي دي او پرښتو يې د شرکیاتو څخه د پاکیزګۍ په حال کښې ارواګانې قبض کړي وي.

۹_ بلکې د دوی خوشالي د څنکدن د وخت څخه پیل کېږي، چې پرښتې به ورته د ارواګانو د قبض په وخت کښې اطمنان او ډاډ ورکوي چې بې غمه اوسئ تاسو ته هیڅ خطر نشته، د الله ﷻ د پلوه په تاسو باندې د هر غم او خفګان څخه سلامتي درنازله شوې ده، نو د نن څخه وروسته تاسو د هر ډول مصائبو څخه مامون یاست، حتی (ای متقیانو!) ستاسو مخې ته داسې وخت هم در روان دی په کوم کښې به چې تاسو ته وویلی شي چې د خپلو کړو وړو په برکت جنتونو ته ورننوځئ او په دائمي توګه پکښې استوګنه وکړئ.

توضیحات

۱_ څرنګه چې په نصوصو کښې قاعده دا ده چې د واقعې خصوص ته نه کتلی کېږي بلکې د مفهوم عموم په نظر کښې نیولی کېږي. نو په همدې بنیاد مونږ وایو چې د قیامت د ورځې پورې په

هره زمانه کښې د اسلام په هکله د مشرکانو ځواب همغه دی کوم چې د قرآن د نزول په وخت کښې هغوی ورکړی وه، او جزا یې هم همغه ده کومه چې هغوی ته ټاکلې شوې ده.

مونږ د خپلې زمانې په راډیوګانو کښې د اسلام په باره کښې د کفارو نظر اورو او په اخبارونو کښې یې لولو چې دوی اسلام ته د افراطي دين لقب ورکوي، حال دا چې اسلام د افراط او تفريط ترمنځ دی. دوی وایي چې اسلام د جاهليت قوانين راژوندي کوي، چې د غلو لاسونه پرې کوي او قاتلان قصاصوي. حال دا چې اسلام د جاهليت د قوانينو او د بې رحميو لمن ټوله کړې ده او زره سوی ته یې خلک هڅولي دي.

٢ـ نبي کريم ﷺ د ذکر شوو ايتونو په تفسير کښې فرمایلي دي چې: «مَنْ دَعَا إِلَى هُدًى كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورِ مَنِ اتَّبَعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ فَعَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنِ اتَّبَعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا»[1] یعنې هرڅوک چې هدايت ته دعوت وکړي نو ده ته د هغو ټولو کسانو د اجرونو په مثل اجرونه ورکولی کېږي کومو چې د ده پيروي کړې وي او د ده دعوت یې قبول کړی وي، خو د دې سره سره دغه کار (د اجرونو د مثل ورکړه) د هغوی د اجرونو څخه هيڅ شی نه کموي بلکې هغوی ته خپل اجرونه پوره ورکولی کېږي. او هرڅوک چې ګمراهۍ ته دعوت وکړي نو په ده باندې د ګناه څخه د هغو کسانو د ګناهونو مثل هم ورباربېږي کومو چې د ده پيروي کړې وي او د ده دعوت یې قبول کړی وي، خو د دې سره سره دغه کار د هغوی د ګناهونو څخه هيڅ شی نه کموي، ځکه چې د هغوی ګناه د ګمراه کېدلو ده او دا د ګمراه کولو ګناه ده.

دا تمثيل دی که د واقع بيان؟

٣ـ ځينو مفسرينو کرامو دا ايت شريف: ﴿قَدْ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ ٱلسَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ﴾ د واقع بيان ګڼلی دی، چې دا د نمرود هغې قيصې ته اشاره ده کومه چې په ډېره اغراق آميزه توګه روايت شوې ده[2] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي. مګر مونږ ته ذکر شوی ايت يو تمثيل برېښي، چې د اسلام د مخنيوي دپاره د کفارو تدبيرونه د هغې ماڼۍ سره تشبيه شوي دي کومه چې ځينې خلک د خپلو ځانونو د هوسايۍ دپاره جوړه کړي مګر هغه یې په ضرر باندې تمامه شي، چې پخپله په همدوی باندې ورسرچپه شي او ټول پکښې پوپنا او هلاک شي.

زمونږ په تفسير باندې د دې جملې تعقيب هم دلالت کوي چې: ﴿وَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ﴾ یعنې کفارو ته به د خپلو تدبيرونو څخه داسې آفت جوړ شي چې په لاشعوري توګه به یې پخپله د خانو دپاره تيار کړی وي.

---

(١) سنن ابن ماجه ص١٩، صحيح مسلم ج٢ ص٣٤١

(٢) تفسير الطبري ج١٤ ص٩٧، زاد المسير ج٤ ص٣٢١

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې د ذکر شوي غوره کړی شوي تفسیر په بنیاد پوښتنه دا ده چې: قریشو ته د خپل تدبیر څخه څنګه بلاء جوړه شوه چې په لویو لارو کښې به یې په کار اچاوه، لکه چې پوره تفصیل یې په شان نزول کښې ذکر دی؟

مونږ وایو چې: د مشرکانو ذکر شوی تدبیر د همدوی په ضرر تمام شو او معکوسه نتیجه یې ورکړه، ځکه کله به چې په لاره کښې ناستو کسانو هغو نوو راتلونکو کسانو ته توصیه وکړه کوم به چې د مکې معظمې محیط ته ورننوتل، چې نبي کریم ﷺ لیونی دی پام کوئ چې ملاقات ورسره ونه کړئ، نو د هغوی سره به تشویش پیدا شو چې د دغه لیوني کتل خو یو ځل ضرور دي، مګر کله به یې چې د نبي کریم سره وکتل نو دستي به په ایمان باندې مشرف شوه او خپلو قومونو ته به یې د اسلام رڼا ورانتقال کړه. د ښه دضاحت دپاره لاندې حدیث او خوندوره قیصه ولولئ:

یوه خوندوره قیصه

۵_ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په روایت یوه ورځې مکې معظمې ته یو اطرافي سړی راغی چې "ضماد" نومېده او د "ازد" د قبیلې څخه وه[١]، هلته یې د مکې معظمې د بې عقلانو (کفارو) څخه واورېده چې محمد (نبي کریم ﷺ) لیونی شوی دی او پیریان وړباندې ورځي، امکان لري چې همدغه پروپاګند به یې د هغو کسانو څخه هم اورېدلی وي کوم چې د مکې معظمې په حدودو کښې د هغه غرض دپاره ناست وه کوم ته چې په شان نزول کښې اشاره شوې ده.

نوموړي (ضماد) د خپله ځانه سره قصد وکړ چې باید نبي کریم ﷺ د نژدې څخه وګوري او په کوم مرض باندې چې اخته دی د هغه علاج او دم دوا وکړي.

بله ورځ د نبي کریم ﷺ سره ملاقي شو چې په لاندې ډول شرحه کېږي:

الف: ضماد وویل: ای محمده! زه د دغو مرضونو دم دوا کوم په کوم باندې چې ته اخته یې او الله ﷻ یې زما په دم باندې جوړوي، نو خوښه دې نه ده چې زه دې دم کړم ترڅو د دغه مرض څخه روغ شې په کوم باندې چې اخته یې؟.

ب: نبي کریم ﷺ د دې څخه وړاندې چې ذکر شوي سوال ته جواب ورکړي په یوه لنډه خطبه باندې شروع وکړه چې: «إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ، نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ أَمَّا بَعْدُ».

ج: ضماد نبي کریم ﷺ اصلي جواب ته پرېنښود او غوښتنه یې ترې وکړه چې ذکره شوې خطبه وړباندې بیا قرائت کړي.

د: نو نبي کریم ﷺ ورته دغه خطبه درې ځله تکراره کړه.

---

(١) صحیح مسلم ج١ ص٢٨٥؛ مسند احمد بن حنبل ج١ ص٣٤٧

ه: ضماد وویلې چې یقینًا ما خو د کاهنانو خبرې اورېدلې دي، د جادوګرانو خبرو ته مې غوږ اېښی دی او بالآخره د شاعرانو د خبرو څخه هم ناخبره نه یم. ما خو ستا د ذکرې شوې لنډې خطبې غوندې خبرې هیڅکله نه دي اورېدلې، بې شکه ستا کلمات خو په بلاغت او فصاحت کښې د دریاب بېخ ته رسېدلي دي (نو یقینًا چې هغه القاب ټول دروغ دي کوم چې په تا باندې د مکیانو د پلوه اېښودلی کېږي. او ته په حقه پیغمبر یې) نو «هَاتِ يَدَكَ أُبَايِعْكَ عَلَى الْإِسْلَام» لاس دې راکړه چې په اسلام باندې درسره بیعت وکړم او په ایمان مشرف شم.

و: نبي کریم ﷺ ورته وویل چې ستا دغه بیعت به ستا په قوم باندې هم حجت وي؟

ز: ضماد وویل هو، دا بیعت زه د خپل خان د پلوه اصالةً کوم او د خپل قوم د پلوه یې کفالةً کوم.

لنډه دا چې ذکر شوی ضماد په ایمان باندې مشرف شو او د "رضي الله عنه" د لقب لایق شو، او بالآخره د مکې مشرکان په هغې لومه کښې پخپله ونښتل کومه یې چې د اسلام د مخنیوي دپاره اېښې وه، والحمد لله ﷻ علی ذلک

یادونه

۶_ موږ _لله الحمد والشکر_ د [البقرة ۲۱۰] ایت لاندې پوره تحقیق کړی دی چې د اتیان نسبت الله ﷻ ته په کومه معنی دی، نو په ﴿ فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُم ﴾ کښې دوهم ځل تحقیق نه شو کولی چې دلته هم الله ﷻ ته د اتیان نسبت شوی دی.

د مشرکانو شرمول

۷_ دا جمله ﴿ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ ﴾ د کفارو او مشرکانو په رسوا کولو باندې دلالت کوي، د رسواکولو یو صورت پخپله په ایت شریف کښې ذکر دی چې الله ﷻ به یې د تخجیل او رسواکولو دپاره وپوښتي چې ستاسو په خیال زما شریکان اوس څه شوه چې تاسو به یې په اثبات باندې زور اچاوه او جګړې به مو ورباندې کولې؟

بل صورت یې نبي کریم ﷺ فرمایلی دی چې «أَلَا إِنَّ لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءً يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِقَدْرِ غَدْرَتِهِ يُنْصَبُ عِنْدَ إِسْتِهِ»[۱] یعنې خبردار! د هر ټګ دپاره د قیامت په ورځ د هغه د ټګۍ په اندازه بیرغ دی چې د کناتې سره به یې نصب کړی شي (او د محشر ټول خلک به یې ګوري چې دا هغه ټګ دی چې داسې او داسې ټګي یې کوله. لکه د اسلام څخه د خلکو اړول او نور)

دوه نحوي تحلیلونه

۸_ په ﴿ قَالُوا خَيْرًا ﴾ کښې د ﴿ خَيْرًا ﴾ کلمه د مقدر "أنزل" دپاره مفعول واقع شوې ده چې تقدیر یې داسې کېږي "قالوا أنزل ربّنا خيرًا" یعنې متقیان په ځواب کښې وایي چې زموږ رب ﷻ په خپل پیغمبر ﷺ باندې خیر نازل کړی دی چې سراسرې ګټه او فائده ده

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۱۲۳

اما په ﴿ قَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴾ کښې د ﴿ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴾ کلمه د مقدرې مبتدا دپاره خبر دی چې تقدیر یې داسې راځي: "قالُوا مَا يَدّعُونَهُ مُنَزّلاً أَساطِيرُ الأوّلِينَ وَلَيْسَ بِمُنَزّلٍ" یعنې د کفارو جواب دا دی چې کوم شی چې مؤمنان یې د الله ﷻ د پلوه نازل کړی شوی ګڼي، هغه د پخوانیو قیصې دي او زمونږ د رب ﷻ د پلوه نه دي نازل کړی شوی، بلکې دوی ورباندې په دروغو د منزل نوم ایښی دی.

﴿ هَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأۡتِيَهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَوۡ يَأۡتِيَ أَمۡرُ رَبِّكَۚ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ وَمَا ظَلَمَهُمُ ٱللَّهُ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَأَصَابَهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُواْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾

[٣٣] ایا دوی (مشرکان) انتظار وباسي (بلکې انتظار نه وباسي) مګر دې ته چې (د ارواګانو د قبض دپاره) پرښتې ورشي (او ځنکدن یې پیل شي) او یا دې ته چې ستا د رب ﷻ امر (د عذاب فرمان) ورشي (خو په دغو وختونو کښې د دوی ایمان مقبول نه دی).

(ای پیغمبره!) همدغه ډول کار (کفر او شرک) هغو کفارو هم کړی وه کوم چې د دوی څخه وړاندې وه (نو ستا رب ﷻ به د دوی سره هغه څه وکړې چې د هغوی سره یې کړي وه). او په هغوی باندې الله ﷻ (د عذاب په نزول سره) ظلم نه وه کړی مګر هغوی په خپلو ځانونو باندې پخپله ظلم کړی وه (همدارنګه دوی به هم د عذاب د نزول په وخت کښې په خپلو ځانونو باندې پخپله ظلم وکړي).

[٣٤] نو هغوی ته د خپلو عملونو بدې (سزا) ور ورسېده او (د) هغه شي (جزا) ترې راچاپېره شوه په کوم باندې چې هغوی وه چې مسخرې به یې ورباندې کولې (نو دوی به هم د همدغه برخلیک سره مخامخ شي).

ارتباط

د سورت د اول سر څخه تردې ځایه پورې مشرکانو ته په بېلو-بېلو اسالیبو سره قطعي دلایل قرائت کړی شوه، د پخوانیو مشرکانو (کفارو) د حالاتو څخه خبر کړی شوه او هم د آخرت مشکلات ورته تکې په تکې بڼه پوره بیان کړی شوه، خو د دې ټولو سره- سره ځینې عنادي کفار په خپل کفر باندې کلک پاتې شوه، نو په دغو ایتونو کښې د همدغو عنادیانو کفارو عاقبت ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

١_ ای پیغمبره! ځرنګه چې د ذکرو شوو دلایلو د لوستلو سره-سره ځینې عنادي کفار ایمان نه راوړي او برسېره په نه منلو په دلایلو پورې ملنډې او مسخرې هم کوي، نو د دوی په حالت باندې ډېر مه غمژن کېږه، تا خو خپله فریضه اداء کړه او ښه کافي دلایل دې ورباندې قرائت کړه نو چې

اوس هم ایمان نه راوړي دوی څه شي ته منتظر دي؟ ایا ذکر شوي عنادي کفار دې ته منتظر دي چې پرښتې د ارواګانو د قبض دپاره ورشي او ورته ووایي چې راکړئ خپلې ارواګانې او آخرت ته ور وځغلئ؟ او یا دوی دې ته منتظر دي چې ستا د رب ﷻ د عذاب د نزول فرمان ورشي؟ او بالآخره یا دې ته منتظر دي چې قیامت قائم شي؟

په ذکرو شوو ټولو صورتونو کښې به دوی ایمان راوړي او دلایل به هم ونه غواړي بلکې هغه څه چې نن ورته بالغیب دي هغه به ورته بالمشاهده وګرځي، خو په دغو وختونو کښې د الله ﷻ په نزد ایمان راوړل چاته ګټه نه شي رسولی او د قبول درجې ته نه پورته کېږي.

۲ـ ای پیغمبره! ستا د زماني د کفارو تګلاره پخوانیو کفارو هم نیولې وه بلکې دوی د هغوی په خط السیر باندې روان دي او د هغوی حلالي شاګردان دي، نو لکه څنګه چې الله ﷻ په هغوی باندې پوښاکوونکی عذابونه ورنازل کړي وه همدارنګه به په دوی باندې هم عذاب ورنازل کړي. لکه څنګه چې هغوی په خپلو ځانونو باندې ظلم (تېری) کړی وه او الله ﷻورباندې څه تېری نه وه کړی، ستا د زماني په کفارو باندې هم الله ﷻ څه تېری نه کوي بلکې دوی خپلو ځانونو ته پخپله قبرونه کني او د شرکیاتو او کفریاتو څخه لاس نه اخلي.

۳ـ نو لکه څنګه چې هغوی ته د خپل عمل سزا ورسېده او د مسخرو او استهزاګانو جزا ترې راچاپېره شوه همدارنګه به د دوی څخه هم راچاپېره شي او د نجات لاره به ونه مومي.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ نَّحْنُ وَلَآ ءَابَآؤُنَا
وَلَا حَرَّمْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ ۚ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ فَهَلْ عَلَى ٱلرُّسُلِ إِلَّا
ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُوا۟
ٱلطَّٰغُوتَ ۖ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى ٱللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ ٱلضَّلَٰلَةُ ۚ فَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ
فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾ إِن تَحْرِصْ عَلَىٰ هُدَىٰهُمْ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا
يَهْدِى مَن يُضِلُّ ۖ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٣٧﴾ وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ۙ لَا يَبْعَثُ
ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ۚ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ
ٱلَّذِى يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّهُمْ كَانُوا۟ كَٰذِبِينَ ﴿٣٩﴾ إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَىْءٍ
إِذَآ أَرَدْنَٰهُ أَن نَّقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾ ﴾

[۳۵] او هغه کسان چې شريکان يې درولي دي وايي چې: که د الله ﷻ اراده شوې وی نو مونږ به د ده ﷻ څخه په غير د هيڅ شي عبادت نه وی کړی، نه مونږ او نه زمونږ پلرونو؛ او (همدارنګه) مونږ به د ده ﷻ (د فرمان) څخه په غير نه څه شی حرام کړی وی (لکه بحيره، سائبه او نور).

(ای پيغمبره!) دغه ډول (کفر او شرک) هغو کسانو هم کړی وه کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي.

نو ايا په پيغمبرانو باندې (څه شی شته؟ هيڅ شی ورباندې نشته) مګر (د الله ﷻ د احکامو) ښکاره رسونه (ورباندې لازمه ده، که د دوی خبرې حقيقت درلودی نو پيغمبران ﷻ عليهم السلام به نه وی مبعوث شوي).

[۳۶] او بې شکه مونږ په هره (پخوانی) ډله کښې پيغمبر استولی وه چې: (ای ډلې) د الله ﷻ عبادت وکړئ (او بس) او د بوتانو (طاغوتانو) څخه اجتناب وکړئ. نو د دوی څخه ځينې هغه (خلک) دي کومو ته چې الله ﷻ هدايت کړی دی (اومطلب ته يې رسولي دي) او ځينې هغه (خلک) دي په کومو باندې چې ګمراهي ثابته شوې ده. نو تاسو په ځمکه وګرځئ نو وګورئ چې (پيغمبرانو عليهم السلام ته) د دروغو د نسبت کوونکو انجام څنګه شو (چې ټول مو پوپنا کړه).

[۳۷] (ای پيغمبره) که ته د کفارو په هدايت باندې حرص وکړې (هم الله ﷻ ورته هدايت نه کوي ځکه چې) يقيناً الله ﷻ هغه چاته هدايت نه کوي کوم چې (پخپله باندې ګمراه وي او هم نور خلک ګمراه کوي، او د دوی دپاره هيڅ کومکيان هم نشته (چې د الله ﷻ د عذاب څخه نجات ورکړي).

[۳۸] او مشرکان (کفار) په الله ﷻ باندې سوګندونه خوري خپل کلک سوګندونه، چې الله ﷻ به هغه څوک (بېرته) راپورته (ژوندي) نه کړي کوم چې مړه شي.

(ای پيغمبره!) دغسې نه ده (بلکې الله ﷻ به يې هرومرو راژوندي کړي. الله ﷻ وعده کړې ده) داسې وعده چې په همده ﷻ باندې (تفضلاً) حقه (ثابته) ده، مګر اکثر خلک نه پوهېږي (چې بيا راژوندي کولو ته ضرورت دی).

[۳۹] (دا) د دې دپاره چې الله ﷻ خلکو ته هغه شی واضحه کړی په کوم کښې چې دوی اختلاف کوي (او نه يې مني)، او (هم) د دې دپاره چې هغه کسان پوه شي کومو چې کفر غوره کړی دی (په دې خبره باندې چې) يقيناً دوی (په دنيا کښې) دروغژنان وه (چې مړي نه ژوندي کېږي).

[۴۰] يقيناً يو شي ته چې مونږ يې (د پيداکولو) اراده وکړو زمونږ فرمان (فقط همدا) دی چې هغه ته ووايو چې شه (موجود شه) نو هغه (دستي) شي (موجود شي).

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د ځينو عنادي کفارو ذکر وه چې په هيڅ ډول دلايلو باندې قناعت نه کوي. په دې ايتونو کښې د همدغو کفارو هغه بهانې او پلمې جوابې شوې دي د کومو په اعتماد چې هغوی په خپل کفري عناد باندې کلک ولاړ وه او په اصطلاح خپلو وجدانونو ته يې پرې قناعت ورکاوه.

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! اوس په خپل امت باندې د عنادي کفارو د هغو شبهاتو څخه لاندې شبهات جواب کړه په کومو باندې چې هغوی د یو پلوه خپل ځانونه غولوي او د بله پلوه یې خپلو وجدانونو ته قناعت ورکوي او د پلمو (بهانو) په شان ترې کار اخلي، هغه دا چې

لومړی شبهه او لومړی پلمه

۱ـ ای پیغمبره! مشرکان او کفار د خپلو کفریاتو د حقانیت دپاره داسې وایې چې:

الف: که الله ﷻ غوښتي وی چې مونږ دې د هغه ﷻ څخه په غیر د بل شي عبادت ونه کړو نونه به مونږ د بوتانو عبادت کړی وی او حتی نه به زمونږ پلرونو بونان معبود ګرځولي وی. الله ﷻ خو کمزور نه دی، ایا هغه ﷻ زمونږ پلرونه نه شوه منعه کولی چې بوت پرستی باندې یې پرې مثلاً فالج مرض ورنازل کړی وی؟ همدارنګه ایا مونږ د همدغه پلرنې میراثي کار څخه په تکویني دول سره نه شي منعه کولی؟

ب: که د الله ﷻ ارادې شوې وی چې مونږ هغو کارونو ته پرېږدي کوم چې تاته ممنوع برېښي او د حرامو لقب ورکوي نو مونږ به هغه یو هم نه وی کړی، لکه د بوتانو په نامه باندې د څارویو خوشې کول، چې نه به پرې څوک سورېږي او نه به یې څوک شوده او غوښې خوري.

لنډه دا چې نه بوت پرستي د الله ﷻ په نزد ممنوعه ده او نه تحلیل او تحریم الله ﷻ پورې اختصاص لري، بلکې زمونږ په دغو کارونو باندې الله ﷻ راضي دی.

د ذکرې شوې اشتباه جواب

۲ـ نو ای پیغمبره! د مشرکانو ذکره شوې اشتباه په لاندې ډول باندې جوابه کړه چې:

الف: ای مشرکانو! الله ﷻ خو پخواني کفار په بل شي نه دي هلاک کړي بې د دې چې ستاسو غوندې کفریات (بوت پرستي) یې کول او د الله ﷻ په وحدانیت باندې قائل نه وه، او هم یې د پیغمبرانو په خبره باور نه کاوه چې تحلیل او تحریم د الله ﷻ خاصه ده بلکې د څارویو د تحلیل او د تحریم اختیار یې خپلو مشرانو ته ورکړی وه.

نو که بالفرض د هغوی په کفریاتو باندې الله ﷻ راضي وی نو هغوی به یې نه وی هلاک کړي او خپل غضب به یې ورباندې نه وی ورنازل کړی.

ب: دا د یو پلوه، او د بله پلوه که الله ﷻ په کفریاتو باندې راضي وی نو هیڅ پیغمبر به یې نه وی وراستولی چې خلکو ته د الله ﷻ احکام ورسوي او د کفریاتو څخه یې منعه کړي، ایا په پیغمبرانو باندې د الله ﷻ د احکامو د رسولو څخه په غیر بل شی شته؟

ج: له دې کبله چې مونږ په کفریاتو باندې راضي نه یاستو، په پخوانیو هر یوه ټولګي کښې مونږ پیغمبر مبعوث کړی دی چې هغوی ته په پوره وضاحت سره عموماً زمونږ اوامر او نواهي شرحه کړي

او خصوصاً هغوی ته ورسوي چې یوازې د الله ﷻ عبادت وکړئ او د بوت پرستۍ څخه خپل ځانونه بچ وساتئ؛

د: ربښتیا ده چې زمونږ قدرت کامل دی، مونږ کولی شو چې د کفریاتو مخه ونیسو او کفار پرېږدو چې کفري کارونه وکړي، مګر مونږ د خپل دغه ډول قدرت څخه کار نه اخلو ترڅو د امتحان او ازمېښت لمن ټوله نه شي. یا په بل عبارت: زمونږ اراده بېله ده او رضاء مو بېله ده، په کفریاتو او جنایاتو کښې زمونږ اراده شته مګر ورباندې راضي نه یاستو، اما په نېکیو کښې مو هم اراده شته او هم ورباندې راضي یاستو.

دا د کفارو غټه اشتباه ده چې زمونږ د ارادې او زمونږ د رضاء فرق نه شي کولی او یا یې پرې خپل ځانونه رانده کاڼه جوړ کړي دي، دنیا د امتحان په حکمت باندې پیدا کړې شوې ده نو د همدغه حکمت په بنیاد مونږ هر ټولګي ته پیغمبر وراستولی دی او خلکو ته مو اختیار ورکړی دی، چې ستاسو خوښه زما پیغمبر قبلوئ او که انکار ترې کوئ، تاسو چې هر یو صورت اختیار کړ نو د قیامت په ورځ به ستاسو سره د همغه اختیار کړی شوي صورت په مقتضی معامله وکړو.

د همدغه امتحان په اساس خلک په لاندې دوه ډلو باندې ویشلې شوي دي او ویشلې کېږي:

اول: ځینو ته الله ﷻ هدایت وکړ او د سمې صحیحې عقیدې توفیق یې ورکړ.

دوهم: او ځینې په خپل ضلالت کښې ښه ورکلک شوه او د پیغمبرانو د دعوت څخه یې انکار وکړ او د تکذیب مرتکب شوه.

مونږ د هرې ډلې سره د هغوی د حال سره موافق (په دنیا کښې هم) چال چلند وکړ، چې ایمان درلودونکو ته مو نجات ورکړ او تکذیب (انکار) کوونکي مو پوپنا کړه.

نو ای مشرکانو! تاسو خو د پخوانیو مشرکانو او د تکذیب (انکار) کوونکو عاقبت وګورئ، تاسو خو د عادیانو او ثمودیانو په کنډوالو باندې وګرځئ راوګرځئ، ترڅو تاسو ته پوره څرګنده شي چې په کفریاتو باندې مونږ راضي نه یاستو.

۳ـ ای پیغمبره! که ته د خپل قوم په هدایت باندې هرڅومره حرص او هلې ځلې وکړې چې هغوی لاره مونده کړي او د ګمراهۍ څخه بچ شي، نو هیڅکله به ستا حرص هغوی ته ګټه ونه رسوي او د هدایت خاوندان به نه شي. او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ هغه چاته هدایت نه کوي (او توفیق نه ورکوي) کوم چې د هدایت پلټنې نه کوي او په موندلو پسې یې تاند نه وهي، بلکې په عوض د دې چې خپل ځان د ګمراهۍ څخه خلاص کړي نور خلک ګمراه کوي او په ډول ډول پلمو او چلونو سره یې د هدایت مخه نیسي.

ب: دغه ډول خلک لکه څنګه چې ستا په حرص باندې هدایت نه شي موندلی همدارنګه دوی به د خپلو ځانونو دپاره په هیڅ ډول سره کومکیان هم مونده نه کړي چې زمونږ د عذابه یې په دنیا یا آخرت کښې بچ کړي.

دوهمه شبهه او پلمه

۴_ ای پیغمبره! د کفارو دوهمه پلمه دا ده چې دوی د قیامت د ورځې څخه انکار کوي او په کلک سوګند سره وايي چې: الله ﷻ به هغه څوک بېرته را ژوندي نه کړي کوم چې مړه شوي دي.

دوی وايي: هرکله چې د قیامت ورځ نشته او د حساب کتاب سره نه یاستو مخ کېدونکي نو مونږ ته په کار دي چې د خپلو خواهشاتو په مقابل کښې د هیڅ خبره ونه منو او خپلو شرکیاتو او کفریاتو ته په پوره قوت سره ادامه ورکړو.

د دوهمې اشتباه جواب

۵_ د کفارو سره د سوګند څخه په غیر بل هیڅ دلیل نشته ترڅو په اثبات ورسولی شي چې رښتیا د قیامت قیام نه کېدونکی شی دی، دوی په دې هکله نه عقلي دلیل په لاس کښې لري او نه ورسره نقلي دلیل شته چې کوم پیغمبر دا خبره کړې وي.

نو ای پیغمبره! دکفارو د خبرې (اشتباه) د رد دپاره لاندې د لایل قرائت کړه:

الف: ستاسو خبره خکه غلطه ده چې د الله ﷻ د پلوه په "بلی" سره رده شوې ده، چې دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ، بلکې الله ﷻ مړي راژوندي کوي.

ب: حتی چې الله ﷻ په خپل اقدس ذات باندې لازمه کړې ده چې مړي به بېرته راژوندي کوي او قیامت به قائموي، دا د الله ﷻ وعده ده او د الله ﷻ په وعده کښې هیڅکله تخلف نه واقع کېږي.

ای پیغمبره! کفارو عجیبه تګلاره غوره کړې ده، چې الله ﷻ په خپل معجز کلام کښې وايي چې زه مړي را ژوندي کوم مګر کفار وايي چې الله ﷻ مړي نه ژوندي کوي، دا تګلاره ډېره عجیبه ده مګر اکثره خلک نه پوهېږي او پخپله خبره کلک دي.

ج: برسېره په ذکرو شوو نقلي دلایلو باندې عقلاً هم د قیامت د ورځې قیام ضرور دی، باید چې هر هوښیار ې ورباندې اعتراف وکړي او د مړي ژوندي کېدل حتمي وګڼي ترڅو:

اول: چې الله ﷻ ټولو خلکو ته د هغه شي حقانیت څرګند کړي چې دوی پکښې اختلاف کوي او د پیغمبرانو علیهم السلام سره پکښې مناقشې او جګړې کوي، او غاړې ورته نه ږدي.

دوهم: چې د هرچا حساب تصفیه شي، نېکانو ته نېکه جزا ورکړی شي او بدان د خپلو بدیو په سزا باندې ورسولی شي، او هم د دنیاوي امتحان نتائج په ډاګه کړی شي.

دریم: چې کفار په خطا باندې اعتراف وکړي او پخپله ووایي چې: یقیناً مونږ دروغژنان وو چې د قیامت د قیام او د مړو د بیا را ژوندي کېدلو څخه مو انکار کاوه.

لنډه دا چې بالفرض که مړي بیا را ژوندي نه کړی شي او د امتحان نتائج څرګند نه کړی شي نو د اسمانونو او ځمکو پیدا ښت به د عبثیاتو څخه په غیر بل شی نه وي.

۶_ دا وه د قیامت د قیام ضرورت چې عقلاً او نقلاً په اثبات ورسېد، اما اوس خلک په دې باندې پوه کړه چې مونږ د مړو د را ژوندي کولو وعده کړې ده او دا کار مونږ ته ډېر اسان دی، مونږ

چې د يوه شي د پيداكولو اراده وكړو نو فقط همدومره ووايو چې: شه!، نو هغه دستي موجود ېږي او په هيڅ ډول ځنډ پكښې نه واقع كېږي. نو كله چې مونږ امر وكړو چې: اى مړو راژوندي شئ، نو سمدستي به دوى ټول د قبرونو څخه راپورته شي او د محاسبې په ميدان كښې به ودرېږي، كه بالفرض مونږ وعده كړې وى او قدرت مو كمزوري وى نو بيا به هم كفار حق په جانب وى، خو خبره دغسې نه ده.

توضيحات

١_ د ذكرو شوو ايتونو په ارتباط _لله ﷻ الحمد_ د [الأنعام:١۴٨] ايت لاندې ښه تحقيق تېر شوى دى چې بيا ليكلو ته يې اړتيا نه ګورو، يوازې لاندې يو حديث وړاندې وراضافه كوو چې:

يوه ورځې نبي كريم ﷺ معاذ ؓ مخاطب كړ چې: «يَا مُعَاذُ! أَتَدْرِي مَا حَقُّ اللهِ عَلَى الْعِبَادِ؟» يعنې اى معاذه! ايا ته پوهېږې چې د الله ﷻ په بندګانو څه حق دى؟، هغه عرض وكړ چې: «اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ» يعنې الله ﷻ او د ده پيغمبر ډېر ښه پوهېږي. نو نبي كريم ﷺ وفرمايل چې: «أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا. أَتَدْرِي مَا حَقُّهُمْ عَلَيْهِ؟» يعنې د الله ﷻ حق په خپلو بندګانو باندې دا دى چې يوازې د همده عبادت وكړي او هيڅ شى ورسره شريك ونه دروي. بيا يې ترې پوښتنه وكړه چې: ايا ته پوهېږې چې د هغوى په الله ﷻ باندې څه حق دى (چې په خپل اقدس ذات باندې يې منلى دى)؟، ده هماغه عرض تكرار كړ چې: «اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ» الله ﷻ او د ده پيغمبر ﷺ ډېر ښه پوهېږي. نو نبي كريم ﷺ وفرمايل چې: «أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمْ»[1] يعنې (د ذكر شوي حق د پوره كېدلو په صورت كښې) په الله ﷻ باندې د بندګانو حق دا دى چې دوى نه معذب كوي (او په دوزخ كښې به يې نه اچوي).

٢_ كه څه هم ځينو علماوو كرامو ليكلي دي چې: يوه ورځې يوه مسلمان سړي د مشرك سړي څخه د خپل دين غوښتنه وكړه او په خپلو خبرو كښې يې دا هم وويلې چې: زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې زه ورته د مرګ څخه وروسته اميد كوم چې دا خبره همدغسې ده. نو مشرك ورته وويلې چې: ايا ته يقين كوې چې د مرګ څخه وروسته به ته بېرته راپورته (ژوندى) كړى شي؟ زما دې سوګند وي چې: "لَا يَبْعَثُ اللهُ مَنْ يَمُوتُ" الله ﷻ به هغه څوک راپورته نه كړي كوم چې مړ شي. نو الله ﷻ پورتنى ايت شريف نازل كړ[2] چې: ﴿ وَأَقْسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ﴾ او دوى (مشركان) په الله ﷻ باندې په خپلو كلكو سوګندونو سره قسمونه كوي چې الله ﷻ به هغه څوک مبعوث نه كړي كوم چې مړه شوي دي (او خاورې شوې دي).

مګر ځرنګه چې د قيامت څخه د ټولو منكرانو خبره او عقيده يوه وه او يوه ده نو ځكه الله ﷻ ذكر شوى سوګند ټولو كافرانو ته انتساب كړ او د ﴿ وَأَقْسَمُواْ ﴾ د جمعې كلمه يې نازله كړه.

¼

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص١٠٩٧

(٢) تفسير الطبري ج١۴ ص١٠٥؛ اسباب النزول للواحدي ص١٨٨

﴿وَٱلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ فِى ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا۟ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً ۖ وَلَأَجْرُ ٱلْـَٔاخِرَةِ أَكْبَرُ ۚ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ ٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾﴾

[۴۱] او هغه کسان کومو چې د هغه څخه وروسته د الله ﷻ (رضاء) د کبله هجرت کړی دی چې په دوی باندې ظلم (او تیری) وکړی شو، ضرور او هرومرو به دوی ته په دنیا کښې لویه حسنه (نعمت) ورکړو (او په ډېر ښه استوګنځای کښې به یې واوسوو) او خامخا د آخرت اجر خو د دوی دپاره ډېر لوی دی.

که (بالفرض) د دوی دښمنان پوهېدلی (چې هغوی به ذکرې شوې رتبې ته رسېږي نو هجرت ته به یې نه وی مجبور کړي)

[۴۲] (لله في الله مهاجرین) هغه کسان دي کوم چې صبر کوي او په خپل رب ﷻ باندې توکل (او اعتماد) کوي.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د متکبرینو او جبابره وو څه حالات بیان شوي وه، چې دوی حقوق الله ته غاړې نږدې او د بوتانو په عبادت باندې مشغول دي، او په دې ایتونو کښې د دوی هغو سرکشیو ته اشاره شوې ده د کومو چې دوی په حقوق العباد کښې مرتکب کېږي، چې مسلمانان هجرت ته مجبوروي بلکې غواړي چې د خپلو خانونو غوندې یې بې لارې کړي.

۲ـ هلته د قیامت د ورځې قیام ضروري ګڼلی شوی وه او دلته یې د ضرورت ځینو وجوهو ته اشاره شوې ده، چې که مړي بېرته راژوندي نه کړی شي نو مظلومان به بې اجره پرېښودل شي خصوصاً لا هغه مظلومان چې د وطن پرېښودلو ته مجبور کړی شوي وي.

شان نزول

د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې علماوو کرامو متعدد روایتونه لیکلي دي[1] مګر جمهور علماء کرام وایي چې دا ایتونه د هغو مهاجرینو په شان کښې نازل شوي دي کومو چې د مکې معظمې څخه حبشې ته هجرت کړی وه، چې د ټولو (نارینه وو او زنانه وو) شمېر اتیا (۸۰) تنو ته رسیده چې عثمان بن عفان ؓ او جعفر بن ابي طالب ؓ هم پکښې شامل وه[2].

مونږ وایو چې د ایتونو مضمون په هغوی پورې اختصاص نه لري بلکې د قیامت د ورځې پورې ټول ربښتیاني مهاجرین پکښې شامل دي، الله ﷻ ته امید دی چې مونږ افغان مهاجرینو ته هم هغه لوی اجرونه راکړي د کومو وعده چې د بیا را ژوندي کولو څخه وروسته کړی شوې ده، لکه څنګه

---

(۱) زاد المسیر ج۴ ص۳۲۷، اسباب النزول للواحدي ص۱۸۸
(۲) المحرر الوجیز ج۱۰ ص۱۸۶، تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۵۷۰

بې چې په دنيا كښې خپله وعده راته پوره كړه او د هر ډول فضلونو باران يې راباندې ورولى دى، والحمد لله والشكر له ﷻ.

د مطلب خلاصه

يعنې اى پيغمبره! په خپل امت باندې لاندې حقايق قرائت كړه:

١ـ هرڅوک چې صرف د الله ﷻ د رضاء په خاطر او د خپل دين د حفاظت په منظور د خپل اصلي وطن څخه هجرت وكړي او د ظالمانو د لاسه ورباندې خپل اصلي ټاټوبى تنګ شي نو زمونږ د پلوه هغوى ته لاندې بشارتونه وركولى كېږي:

الف: په دنيا كښې به مونږ هغوى ته ښه مزناک او ښائسته ځاى وركړو او د پراخې روزۍ خاوندان به يې وګرځوو، هغوى ته به په دښمنانو باندې برى ورپه برخه كړو او په ټوله دنيا كښې به داسې شرف او نېكنامي وركړو چې اولادونو او نسلونو ته به يې هم ور وغزېږي.

ب: اما په آخرت كښې د هغوى اجرونه او ثوابونه ډېر لوى دي چې ليدلو پورې اړه لري، بنيادمان نه شي كولى چې په دنيا كښې يې اقلاً تصور وكړي شي او په اذهانو كښې يې تاو راتاو كړي.

لنډه دا چې مونږ به مهاجرينو مظلومانو ته دومره اجرونه وركړو كه بالفرض د هغوى دښمنان (ظالمان) پوهېدلى چې هغوى به د هجرت په سبب دغه شرف او خوشالۍ ته رسېږي نو هجرت ته به يې نه وى مجبوري كړي او د خپل وطن څخه به يې نه وى شړلي.

٢ـ مونږ ځكه لله في الله مهاجرينو ته ذكرې شوې دنياوي او اخروي وعدې وكړې چې هجرت ډېر لوى او ډېر دروند عبادت دى، چې صرف هغه څوک يې كولى شي چې لاندې صفات ولري:

الف: چې په خپل دين باندې كلک وي، د دين د ساتنې دپاره د هرډول مشكلاتو تحمل كولى شي او بالآخره چې په اولنيو مراحلو كښې په هر ډول مصيبتونو باندې صبر وكړي.

ب: چې خاص په خپل رب ﷻ باندې توكل او اعتماد وكړي او په همدې باندې پخه عقيده ولري چې كوم اقدس ذات چې مونږ پيدا كړي ياستو هغه اقدس ذات به په هرځاى كښې روزي هم راكړي او هم به د سختيو اجرونه راكړي.

توضيحات

١ـ په ﴿ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ فِى ٱللَّهِ ﴾ كښې د "في" تورى د اجليه "ل" معنى وركوي لكه څنګه چې په لاندې حديث شريف كښې په همدې معنى باندې استعمال شوې چې يوه ورځې نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې وفرمايل چې: «عُذِّبَتْ امْرَأَةٌ فِي هِرَّةٍ رَبَطَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ»[1] يعنې يوه ښځه د يوې پيشو د كبله معذبه شوه (او دوزخ ته داخله شوه) چې هغه يې تړلې وه آن تردې چې له لوږې مړه شوه، نه يې پخپله خوراک او څښاک وركاوه او نه يې پرېښودله چې د ځمكې حشرات يې خوړلي وى.

---

[1] صحيح البخاري ج١ ص٤٩٥

نو په دې مقام کښې يې د معنى حاصل داسې کېږي چې: الله ﷻ ذکرې شوې وعدې د هغو کسانو سره کړې دي چې يوازې او يوازې د الله ﷻ د رضاء دپاره يې هجرت کړی وي او صرف د خپل دين حفاظت ورباندې باعث وي، نه يې دنيا ګټل غرض وي او نه يې شهرت او نېکنامي مطلب وي او نه داسې نور.

"مباءة" څه معنى؟

٢ـ ﴿لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً﴾ کښې د "تَبوِئَة" کلمه اصلاً د "بَاءَة" او "مُبَاءَة" څخه اشتقاق شوې ده چې د منزل (کور) معنى ورکوي[1]. په لاندې نبوي حديث کښې نکاح ځکه د "بَاءَة" په نامه ياده شوې ده چې کله واده وکړي نو خپله مېرمن خپل کور ته انتقالوي، حديث دا دی چې:

«مَنِ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ»[2] يعني هرڅوک چې د نکاح وسه لري نو نکاح دې وکړي ځکه چې نکاح ښه سترګې پټوونکې ده او د عورت ښه ساتونکې ده، او هرڅوک چې (د نکاح کولو) وسه ونه لري نو په هغه باندې روژه نيول دي (روژې دې ونيسي) ځکه چې روژه د هغه دپاره خسي کوونکې (شهوت ماتونکې) ده.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه د ﴿حَسَنَةً﴾ کلمه علماوو کرامو په ګڼ شمېر معناوو باندې تفسيره کړې ده، لاندې مثالونه يې ولولئ[3]:

الف: ښائسته او نېک رزق، يعني هرومرو به مهاجرينو ته حلال او بې تکليفه رزق په دنيا کښې ورکړو.

ب: نېک شهرت، يعني دوی ته به ضرور په دنيا کښې ډېر ښه شهرت ورکړو چې په اولادونو کښې به يې تر پېړيو پورې وغږېږي.

ج: د اوسېدانې ډېر ښه ځای او کور، يعني دوی به په دنيا کښې په ډېرو ښو ځايونو کښې واوسو چې هلته اوسېدانه به د هيچا په خيال کښې نه وي.

زمونږ په فکر، په کار دي چې د ﴿حَسَنَةً﴾ کلمه په خپل عموم سره پرېښودله شي، لکه چې څه شرحه يې د [البقرة ٢٠١] ايت لاندې تېره شوې ده. ترڅو هغو ټولو نعمتونو ته شامله شي چې مهاجرينو ته يې الله ﷻ ورکوي او ورکړي يې دي. مونږ ځکه په ذکره شوې کلمه کښې عموم خوښ کړ چې مونږ يې مصداقات په خپلو خانونو (افغان مهاجرينو) کښې په سترګو وکتل چې پراخه او حلاله روزي يې راکړه، ښېګڼې يې راته ابادي کړې، زمونږ اقتصاديات يې قوي کړه، د شهيدانو په څو چنده اولادونه يې راپېرزو کړه، بالاخره ډېر اولادونه مو ملايان (د علم خاوندان) شوه او ډېرو

---

(١) لسان العرب ج١ ص٣۶، حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٣ ص١٧٨
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٢٥٥
(٣) زاد المسير ج۴ ص٣٢٧، البحر المحيط ج۶ ص٥٣٢، تفسير القرطبي ج١ ص١٠٧

قرآن کریم حفظ کړ او په ټوله دنیا کښې مو نېکنامي وګټله چې تر ډېرې زمانې پورې به پرې زمونږ اولادونه وياړي.

مګر افسوس چې د بې اتفاقۍ د کبله او د دښمنانو د لاس وهنې د کبله تر نن[1] ورځې پورې په جنګ ياستو او ومو نه شو کړی چې په اتفاق سره يو اسلامي مستحکم حکومت جوړ کړو، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

د آخرت اجر لوی دی

۳_ څرنګه چې د مهاجرينو دپاره اخروي نعمتونه په دنيا کښې د هيچا په تصور کښې نه شي راتلی نو الله ﷻ ورته فقط همدومره اشاره وکړه چې: ﴿ وَلَأَجۡرُ ٱلۡأٓخِرَةِ أَكۡبَرُۚ ﴾ يعنې: او بې شکه د آخرت اجرونه د (مهاجرينو دپاره) ډېر لوی دي.

د همدې کبله چې د مهاجرينو نعمتونه په دنيا پورې حصر نه دی نو کله به چې عمر (أمير المؤمنين ؓ) کوم مهاجر سړي ته څه شی ورکاوه نو ورته به يې ويلې چې: واخله الله ﷻ دې درته پکښې برکت واچوي: «هَذَا مَا وَعَدَكَ اللهُ فِيْ الدُّنْيَا وَمَا ادَّخَرَ لَكَ فِي الآخِرَةِ أَكْبَرُ»[2] دا هغه شی دی چې الله ﷻ يې ستا سره په دنيا کښې وعده کړې ده او هغه شی چې الله ﷻ ستا دپاره په آخرت کښې زخيره کړی (ساتلی) دی (هغه د دې څخه) ډېر لوی دی.

يادونه

۴_ علماوو کرامو د ﴿ لَوۡ كَانُواْ يَعۡلَمُونَ ﴾ جمله د ضميرونو د ارجاع په اعتبار سره په څو ډوله تفسيره کړې ده[3] خو مونږ ته بهتره برېښي چې د دغې جملې دواړه ضميرونه به کفارو (د مهاجرينو دښمنانو ظالمانو) ته راجع وي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: که بالفرض ظالمان پوهېدلی چې هجرت به د دغسې لويو نعمتونو سبب ګرځي نو مسلمانان به يې هجرت ته نه وی اړ کړي.

مونږ خکه دغه تفسير خوښ کړ چې په بل ځای کښې الله ﷻ د مهاجرينو په باره کښې فرمايي چې: ﴿ يَجِدۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُرَٰغَمٗا كَثِيرٗا ﴾ [النساء: ۱۰۰] يعنې هرڅوک چې د الله ﷻ په لاره کښې هجرت وکړي نو په ځمکه کښې به ډېر داسې ځايونه مونده کړي چې دښمنان به پرې په غصه شي او د خجالت سره به مخامخ شي (چې شرحه يې هلته تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ).

﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ إِلَّا رِجَالٗا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِمۡۚ فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ إِن كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ

(۱) ۱۳۷٦/۸/۲۴ هـ ش
(۲) الدر المنثور ج۵ ص۱۳۲
(۳) روح المعاني ج۱۴ ص۱۴٦

﴿٤٣﴾ بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلزُّبُرِۗ وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلذِّكۡرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيۡهِمۡ وَلَعَلَّهُمۡ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

[۴۳] او مونږ (ای پیغمبره!) ستا څخه وړاندې نه دي لیږلي مګر سړي، چې هغوی ته به مو وحې کوله (پرښتې مو نه دي لیږلي)، نو تاسو (ای مشرکانو!) د اهل الذکر (اهل الکتابو) څخه پوښتنه وکړئ که چرته تاسو یاست چې نه پوهېږئ.

[۴۴] (مونږ سړي پیغمبران) په معجزاتو او کتابونو سره (لیږلي دي، چې نبوت یې اثبات شي او خلکو ته هدایت وکړي)، او (ای پیغمبره!) تاته مو د دې دپاره قرآن کریم درنازل کړي دي چې ترڅو ته خلکو ته هغه څه (واضحه) بیان کړې چې دوی ته (د الله ﷻ د پلوه) نازل کړی شوی دی (ستا غوندې یې پرښتې نه شي بیانولی) او شاید چې خلک فکر وکړي (چې د پرښتو نبوت د دوی په ګټه نه وه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د مشرکانو دریمه پلمه او بهانه جوابه شوې ده چې هغوی به پرې خلک غولول او خپلو وجدانونو ته به یې وربانديې قناعت ورکاوه، هغه دا چې: که الله ﷻ اراده کړې وي چې بنیادمانو ته خپل احکام راواستوي نو دا کار به یې ضرور د پرښتو په لاس کړی وی، نو د انسانانو د نبوت دعوه غلطه او دروغ ده. د جواب حاصل یې داسې راځېږي چې:

۱ـ ای پیغمبره! مونږ خو د ستا څخه وړاندې هم د خپلو احکامو د رسولو دپاره پرښتې نه دي استولي او د پیغمبرانو کار مو ترې نه دی اخستی، بلکې زمونږ ټول پیغمبران انسانان او سړي وه خو د نورو سړیو سره یې فقط همدومره فرق درلود چې هغوی ته مونږ وحې کوله او نورو ته مو وحې نه کوله.

۲ـ نو ته زمونږ دپلوه کفار مخاطب کړه چې که تاسو ته ذکره شوې خبره معلومه نه وي نو د پخوانیو اهل الکتابو څخه پوښتنه وکړئ چې ایا ریښتیا پخواني پیغمبران سړي وه او که پرښتې وې؟

۳ـ مونږ پخواني پیغمبران د سړیو د جملې څخه خینې خاص سړي استولي وه مګر هغوی ته مو معجزات ورکړي وه او کتابونه.مو وربانديې ورنازل کړي وه ترڅو د نورو سړیو څخه په ښه توګه ممتاز او جدا شي، چې نورو سړیو نه معجزه درلوده او نه اسماني کتاب.

۴ـ نو په همدې بنیاد (ای پیغمبره!) ته هم د هغوی د جملې څخه یو ممتاز سړی یې چې ښه پریمانه معجزات مو درکړي دي او خپل معجز کلام (قرآن کریم) مو دربانديې درنازل کړی دی، چې د توحید حقانیت او هم ستا صداقت پکښې د ورایه ځلېږي.

۵ـ ای پیغمبره! مونږ ستا په عوض ځکه پرښته د پیغمبر په حیث وانه استوله چې ترڅو ته خلکو ته هغه احکام په ډېره ښه توګه بیان کړې کوم چې دوی ته ورنازل کړی شوي دي، که بالفرض ستا په عوض مو پرښته وراستولې وی نو خلکو به ترې احکام ښه نه وی زده کړي ځکه چې د پرښتو صفات

د بشري صفاتو څخه جدا دي.

٦_ په دې باندې علاوه که انسانان فکر وکړي نو پوه به شي چې بشري پیغمبر د دوی دپاره د ملکي پیغمبر څخه بهتر دی. او دا ځکه که پرښته په خپله ښېره باندې راښکته شوې وی نو د خلکو زهرې به ترقي چاودې وی او د احکامو زده کولو دپاره به وخت نه وی پاتې شوی، او که پرښته مو د سړي په ښېره کښې وراستولې وی نو بیا به دوی باور نه کولی چې دا پرښته ده، بلکې دوی به ذکره شوې اشتباه بیا تکراره کړې وی چې مونږ ته ولې پرښته پیغمبر را وانه استولی شو.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ ﴾ کښې د "اهل الذکر" څخه څوک مراد دي؟ یا په بل عبارت: هغه کسان څوک دي چې مشرکانو ته توصیه شوې ده چې د هغوی څخه د پیغمبرانو په هکله پوښتنه وکړي چې ایا ربښتیا هغوی سړي وه؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې علماوو کرامو "اهل الذکر" په متعددو معناوو سره تفسیر کړی دی[1]، لکه اهل القرآن او د پخوانیو امتونو عالمان چې تواریخ ورته معلوم وه، حتی اهل التشیع وایي چې اهل الذکر د اهل البیت او امامانو څخه عبارت دي[2]؛ مگر کوم تفسیر چې مونږ ته د مقام په اعتبار سره غوره برېښي هغه د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما تفسیر دی چې دلته د اهل الذکر څخه اهل الکتاب مطلب دي[3].

د همدې کبله مشرکانو د همدغه ایت د نزول څخه وروسته د مدینې منورې اهل الکتابو ته یوه جرگه واستوله ترڅو د هغوی څخه په همدې باره کښې پوښتنه وکړي[4]، په دغه وخت کښې لا د مدینې منورې خپل اصلي نوم "یثرب" نه وه تبدیل شوی، دا تبدیلي په هغه وخت کښې متحققه شوه چې نبي کریم ﷺ هلته هجرت وکړ.

نو د ایت شریف حاصل داسې راځېږي چې: ای مشرکانو! که تاسو نه پوهېږئ چې پخواني پیغمبران سړي وه نو د اهل الکتابو څخه پوښتنه وکړئ چې سرونه مو پرې خلاص شي او پوه شئ.

یادونه

۲_ ځینو اوږدو کتابونو[5] د ﴿ فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ إِن كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴾ څخه د عمومي مفهوم په اعتبار سره د څلورو مذاهبو اتباع او تقلید استنباط کړی دی، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هلته دې مراجعه وکړي، مونږ د اوږدوالي د کبله دلته رانقل نه کړه.

---

(۱) زاد المسیر ج۴ ص۳۲۸
(۲) تفسیر نمونه ج۱۱ ص۲۴۳
(۳) البحر المحیط ج۶ ص۵۳۳
(۴) المحرر الوجیز ج۱۰ ص۱۸۸
(۵) روح المعاني ج۱۴ ص۱۴۸

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په ﴿ بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلزُّبُرِ ﴾ کښې د "ب" توری څه شي پورې تعلق نيسي؟
مونږ وايو چې: دلته هم علماوو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي[1] مگر کوم احتمال چې د زړه پورې بريښي هغه دا دی چې ذکر شوی توری د هغې مقدرې جملې پورې متعلق دی کومه چې د تقديري پوښتنې دپاره جواب واقع شوې ده، نو صورت يې داسې جوړيږي چې: "بِمَا أُرْسِلَ الرِّجَالُ فِي السَّابِقِيْنَ؟ أُرْسِلُوْا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ" يعنې په پخوانيو خلکو کښې سړي (پيغمبران) په څه شي باندې استولي شوي وه؟ هغوی په لاندې دوه شيانو باندې استولي شوي وه:

الف: په معجزاتو سره، ترڅو د دوی نبوت خلکو ته په اثبات ورسوي.

ب: په کتابونو او احکامو سره، ترڅو خلکو ته د دنيا او آخرت لارښوونه وکړي.

يو تذکر

۴_ د دې مطلب دپاره چې د نبوت دپاره سړي انتخاب کړی شوي دي او دا کار د پرښتو څخه نه دی اخستل شوی، په [الأنعام:۸] ايت کښې الله ﷻ ښه قناعت بښونکو دلايلو ته اشارې کړې دي چې پوره وضاحت يې هملته تېر شوی دی، والحمد لله.

په دې مقام کښې همغو دلايلو ته د ايت شريف دا ټکړه ﴿ وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلذِّكۡرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيۡهِمۡ وَلَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ﴾ اشاره کوي. يعنې مونږ تا ته قرآن درنازل کړ چې خلکو ته نازل کړی شوي احکام ښه پوره بيان کړې، چې پرښتې يې ستا غوندې نه شي بيانولی، او د دې دپاره چې خلک فکر وکړي چې د پرښتو نبوت د خلکو احتياجات نه شو پوره کولی بلکې د دوی نبوت خلکو ته په ضرر تمامېده او ټول مره کېده.

﴿ أَفَأَمِنَ ٱلَّذِينَ مَكَرُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَخۡسِفَ ٱللَّهُ بِهِمُ ٱلۡأَرۡضَ أَوۡ يَأۡتِيَهُمُ ٱلۡعَذَابُ مِنۡ حَيۡثُ لَا يَشۡعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوۡ يَأۡخُذَهُمۡ فِي تَقَلُّبِهِمۡ فَمَا هُم بِمُعۡجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوۡ يَأۡخُذَهُمۡ عَلَىٰ تَخَوُّفٖ فَإِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٌ ﴿٤٧﴾ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ إِلَىٰ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَيۡءٖ يَتَفَيَّؤُاْ ظِلَٰلُهُۥ عَنِ ٱلۡيَمِينِ وَٱلشَّمَآئِلِ سُجَّدٗا لِّلَّهِ وَهُمۡ دَٰخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلَّهِ يَسۡجُدُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ مِن دَآبَّةٖ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَهُمۡ لَا يَسۡتَكۡبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوۡقِهِمۡ وَيَفۡعَلُونَ مَا يُؤۡمَرُونَ ۩ ﴿٥٠﴾ ﴾

---

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۱۷۸؛ تفسير ابي السعود ج۵ ص۱۱۶

[۴۵] ایا نو هغه کسان په امن کښې دي کوم چې تدبیرونه کوي بد تدبیرونه (د دې څخه) چې الله ﷻ په دوی سره ځمکه خسف کړي (او ټول پکښې ډوب کړي)، او یا دوی ته د داسې ځای (طرف) څخه عذاب ورشي چې دوی (ورباندې هیڅ) شعور ونه لري.

[۴۶] او یا یې الله ﷻ د ګرځېدلو (راګرځېدلو) په حال کښې ونیسي چې دوی الله ﷻ ته عاجزي کوونکي نه دي (چې ورباندې زوروور شي).

[۴۷] او (بالآخره) یا یې الله ﷻ په سختو دارولو (حالت کښې) ونیسي (چې په ورو-ورو عذاب ورروان وي).

(په دغو ټولو ډولونو باندې الله ﷻ قدرت لري مګر دوی ته مهلت ورکوي او دا) ځکه چې یقیناً ستاسو رب ﷻ (په تاسو باندې) ضرور نرمي کوونکی (او) مهربان دی!

[۴۸] ایا (دوی کفر ته ادامه ورکوي) او هغه شي ته نه ګوري کوم چې الله ﷻ پیدا کړي دي چې د داسې شي (شیانو) څخه عبارت دي چې سوري یې د ښي او چپو طرفونو څخه په داسې حال کښې راتاوېږي چې خاص الله ﷻ ته سجده کوونکي (انقیاد کوونکي) دي. او (بخپله سوري والا شیان هم خاص د الله ﷻ کامل قدرت ته) ذلت درلودونکي دي.

[۴۹] او خاص الله ﷻ ته هغه شیان سجدې کوي کوم چې په اسمانونو کښې دي او هغه شیان (هم ورته سجدې کوي) کوم چې په ځمکو کښې دي چې (د هر ډول) خوځېدونکي شي څخه عبارت دي، او پرښتې (هم) په داسې حال کښې (ورته سجده کوي) چې (د ده ﷻ د عبادت څخه) تکبر (لوی) نه کوي.

[۵۰] پرښتې د خپل داسې رب ﷻ څخه ډارېږي چې په دوی باندې (په علم او قدرت کښې) د پاسه دی، او دوی هغه څه کوي په کومو باندې چې ورته امر وکړی شي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د عنادي او متکبرو کافرانو حال بیان شوی وه چې د یو پلوه په پلمو او بهانو باندې خپلو وجدانونو ته قناعت ورکوي او په کفر باندې کلک ولاړ دي او د بله پلوه وړباندې نور خلک بې لارې کوي، په دې ایتونو کښې هغوی متوجه کړی شوي دي چې باید د فریبکارۍ څخه لاس واخلي که نه نو الله ﷻ په هرڅه باندې قادر دی، البته که وغواړي خپل غضب به وړباندې د آخرت څخه وړاندې نازل کړي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! څرنګه چې تا د کفارو اشتباهګانو ته جوابونه ورکړه نو اوس دوی متوجه کړه چې: ایا نو هغه کسان چې د خپلې ګمراهۍ او د نورو د ګمراه کولو څخه لاس نه اخلي د دې خبرې څخه خطر نه لري چې د لاندې ډولونو څخه یو ډول عذاب وړباندې الله ﷻ ورنازل کړي؟ ایا دوی کولی شي چې خپلو ځانونو ته ترې نجات ورکړ او یا یې مخه ونیسي؟ ډولونه دادي:

الف: که الله ﷻ وغواړي چې دوی د قارون غوندې په ځمکه کښې خسف کړي او ټول پکښې ډوب کړي نو ایا دوی وسه لري چې د خسف څخه خانونه بچ کړي؟

ب: ایا دوی د دې څخه په امن کښې دي چې د داسې طرف څخه ورباندې عذاب ورنازل شي چې دوی پرې هیڅ شعور نه لري او په ناڅاپي ډول باندې ورسره مخامخ شي؟ یا په بل عبارت: ایا کله چې دوی په خواړه خوب ویده وي او د عذاب د نزول څخه بې غمه وي؟

ج: ایا دوی د دې څخه په امن کښې دي چې الله ﷻ دوی په رڼا ورځ هلاک کړي حال دا چې دوی بنه په غرو پش کښې ګرځي راګرځي؟

هیڅکله د دوی سره د امن تضمین نشته، او دا ځکه چې دوی په الله ﷻ باندې غالب کېدلی نه شي چې د عذاب مخه یې بنده کړي.

د: بالآخره ایا دوی په امن کښې دي چې الله ﷻ یې په قرارۍ او ارامۍ سره ونیسي، چې دوی بنه پوهېږي چې دغه دې لوی عذاب را روان دی؟

لنډه دا چې هغه عنادي کفار کوم چې د الله ﷻ د دین څخه په چلونو او اشتباګانو اچولو سره خلک بې لارې کوي، هیڅ قدرت نه لري چې د ناڅاپي عذاب مخه ونیسي، لکه خسف او یا لکه د شپې یا ورځ ناڅاپي عذاب، همدارنګه قدرت نه لري چې د هغه عذاب څخه خانونه بچ کړي کوم چې په مدار سره نازلېدونکي وي، بلکې د الله ﷻ د عذاب په مقابل کښې په دواړو صورتونو کښې دوی عاجزان او ناتوانه دي.

۲ـ نو ای پیغمبره! مشرکانو یو خل بیا خبر کړه چې یقیناً ستاسو رب ﷻ بې اندازې نرمي کوونکی او بې اندازې مهربان دی، چې ستاسو د جنایاتو او کفریاتو سره-سره یو ډول عذاب هم درباندې نه نازلوي او فرصت درکوي چې د خپل کفر څخه توبه تائب شئ او د عناد څخه لاس واخلئ.

۳ـ الله ﷻ په هر وخت کښې قادر دی چې په ذکرو شوو جنایتکارانو باندې یو ډول عذاب ورنازل کړي، دا ځکه چې هر شی د همده ﷻ د قدرت لاندې دی او هر شی د همده ﷻ اطاعت کوي.

ایا کفار هغه شي ته نه ګوري کوم چې الله ﷻ داسې پیدا کړي دي چې د هغوی سوري د الله ﷻ په تکوین سره د ښي طرفونو څخه چپو طرفونو ته او د چپو طرفونو څخه ښیو طرفونو ته روزمره په دوامداره توګه اوړي او رااوړي، په داسې حال کښې چې خاص همده ﷻ ته سجده کوونکي او انقیاد کوونکي دي؟. په دې باندې علاوه، ذکر شوي شیان چې د سورو خاوندان دي پخپله هم د الله ﷻ تکویني اوامرو ته عاجزي کوونکي دي. چې غاړه ترې نه شي غړولی.

۴ـ یوازې د سورو درلودونکي شیان الله ﷻ ته غاړه ایښودونکي نه دي بلکې ده ﷻ ته هغه ټول شیان سجدې کوي او د اوامرو منونه یې کوي کوم چې په اسمانونو کښې دي او کوم چې په ځمکو کښې دي.

په دې ټولو باندې علاوه ټولې پرښتې هم خاص الله ﷻ ته په داسې حال کښې سجدې کوي چې هیڅکله ترې سرکشي او طغیان نه اختیاروي. بلکې دوی د خپل هغه رب ﷻ څخه د همېشه دپاره

دارېږي چې په دوی باندې په علم او قدرت سره دپاسه دی، او هم په دوامداره توګه هغه څه په عمل کښې پياده کوي په کوم باندې چې ورته امر کړی شوی وي او هيڅکله ترې تخلف نه کوي.

۵ـ نو ای پيغمبره! ستا د زمانې سرکشانو او متکبرانو ته په کار دي چې د تکويني انقياد سره تشريعي انقياد هم ملګری کړي او خپل ځانونه د خپلو سورو څخه ټيټ نه کړي ترڅو د دنيا او آخرت دواړو د نېکمرغيو موندونکي جوړ شي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ مَكَرُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ﴾ کښې د "سَيِّئَاتِ" کلمه د "المكرات" دپاره صفت واقع شوې ده چې په عبارت کښې ورسره مقدر دی، "مكرات" د "مكرة" جمعه ده[1] يعنې پټ تدبيرونه، چې څه شرحه يې د [آل عمران: ۵۴] ايت لاندې تېره شوې ده، نو ذکره شوې کلمه د خپل مقدر موصوف په اعتبار سره د پټو بدو تدبيرونو معنی ورکوي.

که څه هم ځينو علماوو کرامو[2] دغه پټ مکاران د قريشو څخه عبارت اخستي دي، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ايت شريف په خپل عموم سره پرېښودل شي ترڅو د قيامت د ورځې پورې ټولو مکارانو ته شامل شي، نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې ايا هغه کسان (کوم چې د الله ﷻ د دين د مخنيوي دپاره پټ تدبيرونه کوي بد تدبيرونه) د الهي عذابونو څخه په امن کښې دي چې ورباندې به نه نازلېږي؟

تَقَلُّب څه معنی؟

۲ـ په ﴿ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِى تَقَلُّبِهِمْ ﴾ کښې د "تَقَلُّب" کلمه خو په ښارونو کښې ګرځېدلو راګرځېدلو ته وايي، چې څنګه تصرف يې زړه وغواړي همغسې پکښې جاري کړي[3]. مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د ورځې څخه کنايه ده چې سړی پښه وينښ او بېدار وي، ځکه چې وراندېنی عذاب په ﴿ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴾ سره توصيف شوی دی ته به وايې چې د شپې څخه کنايې دی.

نو د دواړو حاصل به داسې را وخېژي چې: ايا کفار د الله ﷻ د عذاب مخنيوی کولی شي؟ هيڅکله يې د مخنيوي توان نه شي درلودلی بلکې د الله ﷻ عذاب ته په کتلو سره د کفارو شپه او ورځ يا خوب او بيداري په ناتوانۍ کښې يو برابر دي.

نو دا ايت به هغه ايت ته ورته معنی ورکړي په کوم کښې چې ذکر شوی مضمون په صراحت سره نازل شوی دی چې: ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِنْ أَتَىٰكُمْ عَذَابُهُۥ بَيَـٰتًا أَوْ نَهَارًا ﴾ [يونس: ۵۰] يعنې ای پيغمبره!

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۱۸۴
(۲) تفسير الخازن ج۳ ص۶۰۶
(۳) مفردات الراغب ص۴۲۶

مشرکانو ته ووایه چې: که د الله ﷻ عذاب تاسو ته د خوب په حال (شپې) کښې او یا په ورځ کښې درشي نو تاسو به يې هيڅ مخنيوی ونه کړی شئ او په خپلو کړو وړو باندې به پښېمانه شئ.

د تخوف دوه معناوې

٣ـ په ﴿أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ﴾ کښې د ﴿تَخَوُّفٍ﴾ د کلمې دپاره علماوو کرامو لاندې دوه معناوې کړي دي[1].

الف: څرنګه چې د حرفونو زيادت د معنی په زيادت او قوت باندې دلالت کوي نو تخوف د کلک خوف (ډار) څخه عبارت دی. نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ايا کفار د دې څخه مامون دي چې الله ﷻ يې په عذاب باندې په داسې حال کښې مبتلا کړي چې د کلک ډار سره هم مخامخ وي، چې د شاوخوا په ښارونو باندې عذاب نازل شي، يا د عذاب د نزول څخه وړاندې تېز باد راوالوزي، يا خمکه ولړزېږي او درنه زلزله شروع شي او بالآخره لکه چې سخته ږلې او تېز باران او هم د تندرونو ګړزهار پيل شي او بيا پرې مهلک عذاب ورښکته شي.

ب: ﴿تَخَوُّفٍ﴾ د "تنقص" معنی ورکوي، لکه چې لاندې قيصه ورباندې په ډېره ښه وجه دلالت کوي، هغه دا چې:

يوه ورځ امير المؤمنين (عمر ﷺ) په ممبر باندې ولاړ وه او د ذکرې شوې کلمې په تفسير کښې يې لاندې سوال جواب وکړ[2]:

عمر ﷺ: په ﴿أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ﴾ کښې د ﴿تَخَوُّفٍ﴾ کلمه څه معنی لري؟

ټول ساکت پاتې شوه مګر يوازې يوه بوډا سړي (شيخ) جواب ورکړ چې: ﴿تَخَوُّفٍ﴾ د "تَنَقُّص" معنی ورکوي.

عمر ﷺ: ايا د جاهليت په اشعارو کښې ذکره شوې کلمه په همدې معنی باندې استعماله شوې ده؟

شيخ: هو، زمونږ د (هُذَيل) قبيلې يوه شاعر په خپل يوه شعر کښې په همدغه معنی باندې استعماله کړې ده (چې همغه شعر يې ورته ولوست).

عمر ﷺ: ای حاضرينو! تاسو د خپل دفتر حفاظت وکړئ چې بې لارې نه شئ.

ټولو حاضرينو د شيخ په شمول پوښتنه وکړه چې: زمونږ دفتر څه شی دی؟

عمر ﷺ: ستاسو دفتر د جاهليت اشعار دي چې په دې کښې ستاسو د کتاب (قرآن کريم) تفسير او معناوې ساتلې شوي دي.

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ايا دوی په امن کښې دي چې الله ﷻ ورباندې په مدار او کراره-کراره عذاب ورنازل کړي، مثلاً د مال په تنقيص باندې پيل شي، بيا يې په زراعت (کرونده)

---

(١) زاد المسير ج٤ ص٣٢٩

(٢) تفسير الكشاف ج٢ ص٦٠٨

باندې آفت ورنازل شي، بیا پرې کوم مهلک مرض ورحواله کړي او داسې نور او بالآخره په پای کښې د پوهنا کوونکي عذاب سره مخامخ شي.

تبصره

۴ـ مونږ ته داسې برېښي چې ذکرې شوې دواړه معناوې سره څه منافات نه لري، ځکه چې د هر تنقص سره لومړی معنی (تخوف) لازم دی. یا په بل عبارت: د عذاب د کراره-کراره راتګ سره خوف (کلک دار) تړلی او لازم دی، مګر ځینو علماوو کرامو ملزوم "تَنَقُّص" ذکر کړی دی او ځینو د لازم "تَخَوُّف" نوم اخستی دی.

یادونه

۵ـ د ﴿ فَإِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾ جملې ته علماوو کرامو په لاندې دوه ډوله[1] ارتباط ورکړی دی:

الف: دا جمله د همدغه نږدې ډول ﴿ تَخَوُّفٍ ﴾ سره ارتباط لري، یعنې الله ﷻ په تاسو باندې نرمي کوونکی او مهربان دی نو ځکه تاسو په عاجله توګه په عذاب باندې نه نیسي بلکې د تخوف په توګه درباندې عذاب درنازلوي ترڅو تاسو راویښ شئ او د توبې فرصت درڅخه فوت نه شي.

ب: دا جمله د ذکرو شوو ټولو ډولونو سره ارتباط نیسي، یعنې ستاسو رب ﷻ ستاسو په هر ډول هلاکت باندې قدرت لري، لکه چې څلور مثالونه یې ذکر شوه، خو په تاسو باندې رؤف او رحیم دی چې د قدرت سره سره درباندې هیڅ ډول عذاب نه نازلوي او د ایمان راوړلو فرصت درکوي چې خپل خانونه اصلاح کړئ او د کفریاتو څخه لاس واخلئ، که نه نو آخر به ورسره مخامخ شئ.

مونږ ته همدغه دوهم ارتباط په زړه پوری برېښي چې ګټه یې عامه ده، معنی یې شامله ده او بالآخره چې لاندې نصوصورباندې دلالت کوي:

اول: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَأُمۡلِي لَهُمۡۚ إِنَّ كَيۡدِي مَتِينٌ ﴾ [الأعراف: ١٨٣] یعنې او زه کفارو ته ټال ورکوم یقیناً زما پټ تدبیر ډېر قوي دي (څوک ترې خلاصون نه شي موندلی).

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ حَتَّى إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ»[2] یعنې یقیناً الله ﷻ ظالم ته مهلت ورکوي آن ترې چې کله یې (په عذاب سره) ونیسي نو بیا یې نه خوشې کوي.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې په ﴿ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ إِلَىٰ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَيۡءٖ يَتَفَيَّؤُاْ ظِلَٰلُهُۥ ﴾ کښې د ﴿ مِن شَيۡءٖ ﴾ کلمات د "مَا" دپاره بیان واقع شوي دي، حال دا چې پخپله "مَا" هم د شي معنی ورکوي. نو پوښتنه دا

(١) روح المعاني ج۴ ص١٥٣
(٢) صحیح البخاري ج٢ ص٦٧٨

ده چې: بیان خو د وضاحت دپاره په محاوراتو کښې استعمالیږي او دلته په بیان سره هیڅ وضاحت متحقق نه شو؟

مونږ وایو چې: د ﴿ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ ﴾ جمله د ﴿ شَيْءٍ ﴾ دپاره صفت ده چې په همدغه صفت سره پکښې وضاحت هم صورت نیسي، نو حاصل یې داسې راخېژي چې ایا دوی هغه شي ته نه ګوري کوم چې الله ﷻ پیدا کړی دی، البته هغه شی چې هغه د سوري خاوند وي[1] چې سوري یې د الله ﷻ په امر سره اوړي او را اوړي.

لنډه دا چې دلته د هغه شي کتلو ته خلک متوجه کول مطلب نه دی کوم چې سوري نه لري لکه پرښتې، پیریان یا لکه شیشې او داسې نور.

څو پوښتنې او د هغو جوابونو

٧_ په دې مقام کښې سړي ته لاندې پوښتنې ذهن ته ورځي:

الف: لومړۍ پوښتنه دا ده چې: د ﴿ ظِلَالُه ﴾ ضمیر ﴿ شَيْءٍ ﴾ ته راجع دی حال دا چې "ظِلال" جمعه ده او "شيْء" مفرد دی، او د مفرد (واحد) شي دپاره خو ډېر سوري نه وي بلکې هر کثیف شی یو سوری لري چې یوه خوا او بله خوا یې اوړي او را اوړي؟.

د دې پوښتنې جواب دا دی چې: د ﴿ شَيْءٍ ﴾ کلمه که څه هم مفرده ده مګر معناً جمعه ده[2] چې په ډېرو شیانو باندې صادقیږي او د ډېرو شیانو سوري خو ډېر وي.

ب: بله پوښتنه دا ده چې په سوري درلودونکو شیانو کښې خو یوازې انسان ښی او چپ لري، نو پوښتنه دا ده چې: ایا په ﴿ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَٱلشَّمَآئِلِ ﴾ کښې یوازې دانسان ښی او چپ مطلب دی او که د نورو شیانو اطراف هم مراد دي؟

مونږ وایو چې: د دې پوښتنې دپاره علماوو کرامو لاندې دوه جوابونه کړي دي:

اول: څرنګه چې په ښي لاس کښې عادةً د چپ لاس څخه قوت زیات وي نو د اسمان مشرق طرف ته یمین ویل کېږي، چې روزمره حرکت ترې پیل کېږي، او مغرب طرف ته یې شمال ویل کېږي، چې د یمین په مقابله کښې واقع دی[3]، یعني د سوري درلودونکو شیانو سوری هم مشرق طرف ته او هم مغرب طرف ته اوړي رااوړي او الله ﷻ ته سجدې کوي.

دوهم: هر شي ته ښی او چپ په دې اعتبار باندې ثابت شوی دی چې نوموړی شی فرضي انسان وګڼل شي، او یا د هغه په څنګ کښې یو انسان ودرولی شوی فرض کړی شي[4].

ج: دریمه پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد د ﴿ ٱلْيَمِينِ ﴾ کلمه د ﴿ ٱلشَّمَآئِلِ ﴾ غوندې

(١) تفسیر ابي السعود ج٥ ص١١٨
(٢) تفسیر الکشاف ج٢ ص٦٠٩
(٣) التفسیر الکبیر ج٢٠ ص٤١
(٤) البحر المحیط ج٦ ص٥٣٧

جمعه نازله نه کړی شوه حال دا چې ډېر شیان لکه څنګه چې ډېر چپ طرفونه لري همدارنګه ښي طرفونه هم ډېر لري؟

مونږ وایو چې: د دغې پوښتنې د جوابولو دپاره ځینو مفسرینو کرامو ډېر اوږده بحثونه کړي دي[۱] او هر طرف ته بلکې ښي طرف ته او چپ طرف ته یې تاندونه وهلي دي، خو کوم جواب چې مونږ ته بهتر او بې تکلفه بریښي هغه دا دی چې: د ﴿ ٱلْيَمِينِ ﴾ کلمه د ایجاز (لنډون) په بنیاد مفرده نازله شوې ده که څه هم مطلب ترې جمعه ده.

او په دغه مطلب باندې لاندې قرائن هم دلالت کوي:

اول: د ﴿ ٱلْيَمِينِ ﴾ د کلمې څخه وړاندې د ﴿ ظِلَٰلُهُۥ ﴾ کلمه جمعه ده چې د ډېرو شیانو سورې ترې مطلب دي لکه څنګه چې د لومړنۍ پوښتنې په جواب کښې واضحه شوې ده، نو دلته به هم د ډېرو شیانو ښي طرفونه مطلب وي.

دوهم: وروسته ترې د ﴿ ٱلشَّمَآئِلِ ﴾ کلمه جمعه نازله شوې ده او پوره واضحه ده چې د هر شمال په مقابل کښې یمین وي، نو په کار دي چې د ﴿ ٱلْيَمِينِ ﴾ څخه "الأيمان" مطلب شي ترڅو یې ورسره مقابله صحت مونده کړي.

دریم: په قرآن کریم کښې د دغه ډول نزول نور نظائر هم شته چې ځینې کلمې مفردې نازلې شوي دي مګر مطلب ترې جمعې وي، لکه:

اول: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ سَيُهْزَمُ ٱلْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ ٱلدُّبُرَ ﴾ [القمر:۴۵] یعنې ای پیغمبره! ژر دی چې د مشرکانو (کفارو) جمعیت به ماتې وخوري او مسلمانانو ته به شاګانې ورواړوي. په دې ایت کښې د ﴿ ٱلدُّبُرَ ﴾ کلمې څخه د "الأدْبَار" کلمه مطلب ده، چې جمعه ده.

دوهم: الله ﷻ په ټول قرآن کریم کښې د ﴿ ٱلْأَرْضِ ﴾ کلمه مفرده نازله کړې ده مګر په ډېرو ایتونو کښې ترې جمعه مطلب ده، لکه ﴿ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ [لقمان:۲۶] یعنې خاص الله ﷻ ته هغه شیان دي کوم چې په اسمانو او ځمکو کښې دي.

د څلورمې پوښتنې دا ده چې: د هر شي سورې څو څلور طرفه (وړاندې، ببرته، ښي طرف، چپ طرف) اوړي او را اوړي، نو په دې کښې څه حکمت دی چې په ایت شریف کښې یوازې دوه طرفونه ذکر شوه او نور دواړه طرفه په سکوت کښې پرېښودل شوه؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو علماوو کرامو د ﴿ ٱلشَّمَآئِلِ ﴾ کلمه د درې طرفونو څخه عبارت اخستې ده چې وړاندې او ببرته او بالآخره چپ طرف دی[۲]، مګر مونږ ته داسې بریښي چې په ایت شریف کښې د دوه وو طرفونو ذکر د مثال په توګه شوی دی او حصر پکښې مطلب نه دی، حتی په

(۱) روح المعاني ج۱۴ ص۱۵۵، المحرر الوجيز ج۱۰ ص۱۹۲
(۲) البحر المحيط ج۶ ص۵۳۸

Scanned by CamScanner

بل ایت شریف کښې په یوه طرف باندې هم صراحت نه دی شوی لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَظِلَٰلُهُم بِٱلۡغُدُوِّ وَٱلۡأٓصَالِ ﴾ [الرعد: ١۵] یعنې څوک چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي ټول خاص الله ﷻ ته په خوښه او ناخوښه سره سجدې کوي او د دوی سوري هم (چې څوک سوری لري) د سبا او ښېګاه په وختونو کښې همده ﷻ ته په سجده باندې پراته دي، چې کله یو طرف ته تاوېږي او کله بل طرف ته کږېږي.

په اعراب کښې دوه نظره

٨ـ د ﴿ سُجَّدٗا لِّلَّهِ وَهُمۡ دَٰخِرُونَ ﴾ په اعراب کښې د علماوو کرامو لاندې دوه نظرونه دي:

الف: ذکر شوي کلمات دواړه د ﴿ ظِلَٰلُهُۥ ﴾ دپاره دوه حالونه دي[١]، یعنې د ټولو کثیفو شیانو سوري په داسې حال کښې اوړي او رااوړي چې د یوه پلوه الله ﷻ ته په تکویني توګه سجده کوونکي دي او د بله پلوه دغه سوري الله ﷻ ته ذلیله او منقاد هم دي.

په دغه اعتبار سره دوهم حال تقریبًا د اولني حال مضمون تائیدوي چې سجده کول او منقاد ګرځېدل دواړه سره په مصداق کښې ډېر لرې نه دي.

ب: د ﴿ سُجَّدٗا ﴾ کلمه د ﴿ ظِلَٰلُهُۥ ﴾ څخه حال واقع شوې ده مګر د ﴿ وَهُمۡ دَٰخِرُونَ ﴾ جمله د ﴿ ظِلَٰلُهُۥ ﴾ د ضمیر څخه حال ده چې په ﴿ مِن شَيۡءٖ ﴾ کښې ﴿ شَيۡءٖ ﴾ ته راجع دی[٢]. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ټول سوري اوړي را اوړي او الله ﷻ ته سجده کوونکي دي او پخپله سوري درلودونکي شیان هم د الله ﷻ قدرت ته ذلیل او غاړه ایښودونکي دي.

که څه هم د عربیت په اعتبار سره لومړنی اعراب په زړه پورې دی مګر د فائدې په اعتبار سره دوهم صورت بهتر برېښي او دا ځکه چې په دې صورت کښې تاسیس دی او د تاکید څخه خو تاسیس ښه دی.

سوال جواب

٩ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَلِلَّهِ يَسۡجُدُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ مِن دَآبَّةٖ ﴾ کښې د ﴿ يَسۡجُدُ ﴾ کلمه د "سجود" څخه اشتقاقه شوې ده او "سجود" دې ته وايي چې یا سر په ځمکه باندې کېښودلی شي او یا انحناء وکړی شي[٣] حال دا چې دغه معنی په لمر، سپوږمۍ او نورو شیانو کښې تحقق نه شي موندلی؟

مونږ وایو چې:

الف: ذکرې شوې دواړه معناوې د "سجود" کلمې دپاره شرعي او عرفي معناوې دي اما د "سجود"

---

(١) التفسیر الکبیر ج ٢٠ ص ۴٢
(٢) تفسیر الکشاف ج ٢ ص ٦٠٩
(٣) لسان العرب ج ٣ ص ٢٠۴، ٢٠۵

لغوي معنی تذلل او عاجزي کول دي، چې لاندې دوه ډولونه لري[١]:

اول: هغه عاجزي کومه چې په اراده سره صورت نیسي، لکه پرښتې، انسانان او پیریان چې الله ﷻ ته خپله عاجزي څرګندوي او خپله سرونه ورته ښکته کوي.

دوهم: هغه عاجزي کومه چې پرته د ارادې څخه تحقق مومي چې د تسخیر په نامه سره یې بللی شو، نو په دغې معنی باندې ټول مخلوقات لکه جمادات، حیوانات او بالآخره نباتات او نور شیان الله ﷻ ته سجده کوونکي دي، چې ټول په هغو کارونو کښې مشغول دي د کومو دپاره چې پیدا کړې شوي دي، او ټول د الله ﷻ په وحدانیت باندې دلالتونه کوي چې شریک ورسره نشته.

ب: په دې باندې علاوه ټول مخلوقات الله ﷻ ته سجدې کوي که څه هم مونږ یې د سجدو په کیفیت باندې نه پوهېږو، لکه چې ټول مخلوقات یې تسبیحات وایي خو مونږ یې په کیفیت باندې علم نه لرو. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴾ [الإسراء:۴۴] او هیڅ شی نه دی مګر د الله ﷻ د حمد (ثناء) سره تسبیحات وایي مګر تاسو یې په تسبیح ویلو باندې نه پوهېږئ.

د ښه وضاحت دپاره د ابو ذر ﷺ قیصه ولولئ چې: یوه ورځې نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې ای ابو ذره! ایا ته پوهېږې چې دا لمر کوم ځای ته ځي (کله چې غروب وکړي او ولوېږي)؟، ابو ذر ﷺ وویلې چې: الله ﷻ او د ده پیغمبر ﷺ ډېر ښه پوهېږي.

نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «فَإِنَّهَا تَذْهَبُ حَتَّى تَسْجُدَ تَحْتَ الْعَرْشِ فَتَسْتَأْذِنَ فَيُؤْذَنُ لَهَا وَيُوشِكُ أَنْ تَسْجُدَ فَلَا يُقْبَلَ مِنْهَا وَتَسْتَأْذِنَ فَلَا يُؤْذَنَ لَهَا يُقَالُ لَهَا ارْجِعِي مِنْ حَيْثُ جِئْتِ فَتَطْلُعُ مِنْ مَغْرِبِهَا»[٢] یعنې دا (لمر) لاړ شي حتی چې د عرش العظیم لاندې سجده وکړي، نو بیا اجازه وغواړي چې طلوع وکړي نو اجازه ورته وکړی شي او د خپل مطلع څخه تکراراً طلوع وکړي. خو داسې وخت هم راتلونکی دی چې لمر به نژدې وي چې د خپل عادت په مطابق سجده وکړي او د تکراري راختلو اجازه وغواړي، مګر د ده څخه به سجده قبوله نه کړی شي (د سجدې اجازه به ورنه کړی شي) او اجازه به وغواړي خو اجازه به ورنه کړی شي حتی چې ورته به وویلی شي چې د هغه ځایه بېرته وګرځه د کوم ځای څخه چې (د سجدې کولو او اجازې اخستلو دپاره) راغلی یې (چې د مغرب څخه عبارت دی)، نو لمر به بېرته خپل مغرب ته ورتاو شي او د همدغه مغرب څخه به طلوع وکړي. نو دغه وخت کښې به د توبې دروازه بنده شي.

ذکر شوی حدیث شریف ځینو علماوو کرامو ډېر ښه شرحه کړی دی[٣] که څوک د زیات تفصیل شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

---

(١) مفردات الراغب ص۲۲۹

(٢) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۴؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۸؛ مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۸۲

(٣) عمدة القاري علی البخاري ج۱۴ ص۱۱۹

يادونې

١٠ـ په دې مقام کښې لازمه ګڼو چې لاندې ټکو ته محترم لوستونکي متوجه کړو:

الف: په ذکرو شوو ايتونو کښې د قرآن کريم د تلاوت دريمې سجدې ته اشاره شوې ده هيله ده چې هېره نه کړې شي، چې مربوط احکام يې د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف: ٢٠٦] ايت لاندې تېر شوي دي.

ب: يو پښتون شاعر د ذکرو شوو ايتونو مضمون په ډېره ښه توګه په خپلو اشعارو کښې ځای په ځای کړی دی(١) په کار دي چې په دې مقام کښې يو ځل ولوستلی شي، څو بيتونه يې دا دي:

په نامه د هغه خدای مې دا بيان دی :: چې يو نوم يې په نومونو کښې سبحان دی
په سجود يې خمکې سر دی لګولی :: زوړند سر يې په رکوع سره اسمان دی
هره ونه په قيام ورته ولاړه :: هر ګيا يې په تسبيح سره ګويان دی
همه واړه په تسبيح د ده مشغول دي :: که ملک دی که پېری دی که انسان دی
هر ماهي يې په درياب کښې حمد وايي :: هر مرغه يې په چمن کښې ثناخوان دی
حق په حق بې ثنا هيچا نه ده کړې :: نه له هيچا واقع شوی دا بيان دی
مخلوقاتو هسې نه دی پېژاندلی :: لکه ده سره چې قدر د خپل ځان دی
نه يې زيان نه يې زوال نه يې نقصان شته :: دی بې زيانه بې زواله بې نقصان دی
نه يې مثل نه يې مثال نه يې مکان شته :: دی بې مثله بې مثاله بې مکان دی
که يې څوک په سترګو ويني نه ليدی شي :: او که وايي و هر چا وته عيان دی
منزه دی د جمله وو جهتونو :: او بيا هر جهت په ده باندې ودان دی
د زرګونو صفتونو راشه ګوره :: نيم صفت يې کړی ما عبدالرحمن دی

﴿وَقَالَ ٱللَّهُ لَا تَتَّخِذُوٓاْ إِلَٰهَيۡنِ ٱثۡنَيۡنِۖ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞ فَإِيَّٰيَ فَٱرۡهَبُونِ ﴿٥١﴾ وَلَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَهُ ٱلدِّينُ وَاصِبًاۚ أَفَغَيۡرَ ٱللَّهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُم مِّن نِّعۡمَةٖ فَمِنَ ٱللَّهِۖ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فَإِلَيۡهِ تَجۡـَٔرُونَ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ إِذَا كَشَفَ ٱلضُّرَّ عَنكُمۡ إِذَا فَرِيقٞ مِّنكُم بِرَبِّهِمۡ يُشۡرِكُونَ ﴿٥٤﴾ لِيَكۡفُرُواْ بِمَآ ءَاتَيۡنَٰهُمۡۚ فَتَمَتَّعُواْ فَسَوۡفَ تَعۡلَمُونَ ﴿٥٥﴾﴾

[٥١] او الله ﷻ وايي چې (ای خلکو!) تاسو معبودان مه نيسئ (اقلاً) دوه (معبودان)، يقيناً (ستاسو) معبود (فقط) يو معبود دی (چې زه يم) نو خاص زما څخه وډار شئ (او شريک راسره مه دروئ).

---

(١) د عبدالرحمن مومند ديوان ص١٩٥

[۵۲] او خاص الله ﷻ ته هغه شیان دي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي، او (همدارنګه) خاص همده ﷻ ته په دوامداره توګه اطاعت (او انقیاد) دی، نو ایا تاسو د الله ﷻ څخه په غیر (د بل چا د عذاب څخه خپل ځانونه) ساتئ (ترې وېرېږئ)؟

[۵۳] او هر شی چې په تاسو پورې ارتباط لري چې د نعمت څخه عبارت دی نو (هغه ټول) د الله ﷻ د پلوه (تاسو ته درکړی شوی) دی، بیا (په دې باندې علاوه) چې کله ضرر (سختي) تاسو مسه کړي (درته ورسېږي) نو خاص همده ﷻ ته (په چیغو چیغو سوالونه (او زاری) کوئ.

[۵۴] بیا چې کله ستاسو څخه سختي لرې کړي (او سوال مو قبول کړي) نو ناڅاپه ستاسو څخه یوه ډله د خپل رب ﷻ سره شریکان دروي (او په کفر باندې کلک پاتې کېږي).

[۵۵] (چې ترڅو نتیجه یې دا شي) چې دوی په هغو (نعمتونو) باندې ناشکري وکړي کوم چې مونږ ورته ورکړي دي، نو (ای پیغمبره! دوی مخاطب کړه چې ای کفارو د الله ﷻ د نعمتونو څخه لنډه تنګه) استفاده وکړئ، نو ډېر ژر دی چې (په خپل انجام باندې به) پوه شئ.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې ټول مخلوقات الله ﷻ ته سر په سجده دي او ټول یې تسبیحات او ستاینه کوي، یا په بل عبارت: ټول د الله ﷻ په وحدانیت باندې شاهدي وايي او دلالت پرې کوي.

په دې ایتونو کښې د یو پلوه د وحدانیت د نقیض (شرک) څخه نهې (منعه) نازله شوې ده او د بله پلوه په وحدانیت باندې امر شوی دی او څه تائیدات یې بیان شوي دي چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس نو خپل امت ته ابلاغ کړه چې الله ﷻ تاسو ته ارشاد کوي چې:

۱ـ ای خلکو! تاسو د شریک درولو څخه اجتناب وکړئ او د الله ﷻ سره په عبادت کښې اقلاً یو شریک هم مه دروئ چې معبودان مو دوه جوړ شي، یو الله ﷻ او بل هغه کوم چې تاسو پخپله درولی وي او په شرکت ورته قائل شوي یاست، او دا ځکه چې د یو شریک درول او د زرو شریکانو درول په کفر کښې یو برابر دي او په بطلان کښې یې هیڅ فرق نشته.

۲ـ ای خلکو! ستاسو حقیقي معبود نه دی مګر یو معبود دی چې الله ﷻ دی او بس. نو څرنګه چې تاسو هم د ټولو مخلوقاتو په ضمن کښې بلا اراده د الله ﷻ په وحدانیت باندې قائل یاست او بدون د ارادې څخه ورته غاړه اېښودونکي یاست، تاسو ته په کار دي چې بالاراده او بالاختیار هم د همده ﷻ په وحدانیت باندې قائل شئ او د توحید عقیده خپله کړئ.

۳ـ نو ای خلکو! یوازې او یوازې زما څخه وډار شئ چې زه په تاسو باندې هر ډول عذاب درنازلولی شم او هیڅوک بیا نجات نه شي درکولی، او دا ځکه چې:

الف: هرڅومره شیان چې په اسمانونو او ځمکو کښې موجودیت لري هغه ټول د الله ﷻ ملکیت دی، نو په هر ډول چې وغواړي همغسې تصرف پکښې کولی شي.

ب: په دې باندې علاوه ټول مخلوقات په خوښه او ناخوښه د الله ﷻ اوامرو ته غاړې اېښودونکي دي او هيڅوک او هيڅ شی د ده ﷻ د ارادې څخه مخالفت نه شي کولی او نه توان لري، بلکې خاص همده ﷻ ته په دوامداره توګه او په مستمر ډول سره انقياد ثابت دی. نو په همدغه بنياد باندې تاسو ته پوښتنه متوجه کېږي چې: ايا تاسو د بل چا څخه نه بلکې د الله ﷻ څخه په غير د بل چا يا د بل شي څخه وېرېږئ چې هيڅ واک او وسه نه لري حتی چې په خپل ځان کښې هم څه د تصرف اختيار نه شي درلودلی.

ج: ای خلکو! په تاسو پورې چې هرڅومره (بې شمېره) نعمتونه ارتباط لري هغه ټول د الله ﷻ د پلوه دي او بس، همدی ﷻ لکه څنګه چې د نعمتونو په ورکړې باندې قدرت لري همدارنګه د نعمتونو په بېرته اخستلو باندې هم قادر دی، اما ستاسو باطل معبودان نه تاسو ته څه نعمت درکولی شي او نه يې درڅخه اخستلی شي.

د: برسېره په دې، کله چې تاسو ته څه تکليف او مشقت ورسېږي نو په دغه وخت کښې تاسو يوازې الله ﷻ ته زاری کوئ او د مشقت څخه د خلاصون او نجات سوالونه ترې کوئ، په دغه وخت کښې بيا ستاسو څخه خپل باطل معبودان بالکل هېرېږي او تاسو پوهېږئ چې هغوی څه نجات نه شي درکولی؛ نو تاسو ته څه مناسب دي چې د خوشالۍ او راحت په وخت کښې د باطلو معبودانو په عبادت باندې کلک ياست او د الله ﷻ ارشادات مو د پښو لاندې کړي دي.

هـ: دا د يو پلوه، او د بله پلوه کله چې الله ﷻ ستاسو سوالونه قبول کړي او هغه مشقات (سختي) او مشکلات درڅخه لرې کړي په کومو باندې چې تاسو پوهېدئ چې د دغو څخه نجات د بوتانو (باطلو معبودانو) په وسه کښې نشته، نو بيا همدا تاسو د خپل مهربان رب ﷻ سره همدغه ناتوانه باطل معبودان په عبادت کښې شريکوئ او خپل سرونه ورته په عبادت سره ټيټوئ، ايا تاسو ته د خپل دغه عمل څخه حيا نه درځي؟ ايا تاسو نه شرمېږئ؟

۴ـ ای پيغمبره! د دغې تګلارې نتيجه دا کېږي چې: مشرکان د هغو نعمتونو چې مونږ ورکړي دي او د هغه نجات چې مونږ ورته په نصيب کړی دی، ناشکري وکړي او په دائمي توګه په خپل کفر او ناشکرۍ باندې پاتې شي.

نو زمونږ د پلوه يو ځل بيا دوی ته اعلان وکړه او په ډاګه اخطار ورکړه چې: ای مشرکانو! د الله ﷻ د نعمتونو څخه په دنيا کښې لنډه تنګه استفاده وکړئ، ډېر ژر به پخپله خطا باندې پوه شئ او ډېر ژر به په خپلو کړو وړو باندې پښېمانه شئ خو په هغه وخت کښې به نه تاسو ته پوهه څه ګټه ورسوي او نه به مو پښېماني په درد باندې وخوري.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ لَا تَتَّخِذُوٓاْ إِلَـٰهَيْنِ ٱثْنَيْنِ ﴾ کښې د ﴿ إِلَـٰهَيْنِ ﴾ کلمه په دوه شيانو دلالت کوي چې يو وصف (عبوديت) دی او بل عدد (دوه) دی. نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په

بنیاد ذکره شوې کلمه په ﴿ ٱثۡنَيۡنِ ﴾ سره تعقیبه شوه حال دا چې د هغې په مدلول کښې "اثنین" یعنې دوه شامل دي؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو نوموړي سوال ته متعدد جوابونه کړي دي[1]. لاندې مثالونه يې ولولی:

الف: څرنګه چې په دې مقام کښې نهي ﴿ لَا تَتَّخِذُوٓاْ ﴾ وصف ته متوجه نه ده بلکې عدد ته متوجه ده نو په عدد باندې د ښه وضاحت دپاره صراحت وکړی شو[2] چې ای بندګانو! تاسو د عبادت څخه ممنوع نه یاست بلکې په عبادت کښې د معبود د تعدد څخه ممنوع یاست چې د تعدد ډېره وړه مجموعه فقط دوه ده ځکه چې ﴿ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞ ﴾ یقیناً ستاسو واقعي معبود نه دی مګر یکې یو معبود دی چې الله ﷻ دی او بس.

ب: څرنګه چې د الوهیت سره تعدد منافي او مناقض دی نو د ﴿ ٱثۡنَيۡنِ ﴾ د کلمې په نزول سره د شرک هغه ابطال ته اشاره شوې ده کوم چې په [الأنبیاء: ٢٢] ایت کښې نازل شوی دی[3]. نو حاصل به يې داسې را وخېژي چې: ای بندګانو! په عقیده کښې د تناقض څخه اجتناب وکړئ او د حقیقي معبود سره اقلاً دوهم معبود هم مه شریکوئ پاتې خو لا ډېر.

که بالفرض ستاسو عقیدې څه حقیقت درلودی نو د دنیا نظام به هرومرو خراب شوی وی.

وصوب څه معنی؟

٢- په ﴿ وَلَهُ ٱلدِّينُ وَاصِبًا ﴾ کښې د "وَاصِب" کلمه د "وُصُوب" څخه اشتقاقه شوې ده. "وُصُوب" د یو شي مداومت (همېشوالي) ته ویل کېږي[4] نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای بندګانو! الله ﷻ ته به دوامداره توګه د مخلوقاتو بلا اراده انقیاد په عمومي توګه ثابت دی او په خصوصي توګه ورته په مخلوقاتو کښې پرښتې بالاراده او بالاختیار دوامدار عبادت کوي، نو تاسو ته په کار دي چې همدغه د پرښتو لاره خپله کړئ او په بالاختیار عبادت کښې ورسره چاته اشتراک ورنه کړئ.

سوال جواب

٣- که څوک وایي چې: د ﴿ إِذَا فَرِيقٞ مِّنكُم بِرَبِّهِمۡ يُشۡرِكُونَ ﴾ څخه څرګندېږي چې د سختیو د لرې کولو څخه وروسته د مشرکانو یوه ډله خپل سابقه شرک او سابقه عقیدې ته ادامه ورکوي حال دا چې په دغه وخت کښې خو ټول کفار په خپله باطله عقیده باندې ودرېږي، نه دا چې دا کار یوه ډله کوي؟

مونږ وایو چې: ځینو علماوو کرامو په ﴿ مِّنكُم ﴾ کښې د "مِنْ" توری د بیان دپاره اخستی دی[5]،

---

(1) التفسیر الکبیر ج٢٠ ص٤٧
(2) روح المعاني ج١٤ ص١٦٢
(3) تفسیر القاسمي ج١٠ ص١١٥
(4) لسان العرب ج١ ص٧٩٧
(5) تفسیر الکشاف ج٢ ص٦١١

نو د مغنی حاصل یې داسې راځېږي چې: په دغه وخت کښې یوه ډله د خپل رب ﷻ سره شریکان دروي چې دغه ډله همدا ستاسو ټولو څخه عبارت ده.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ذکر شوی توری به د تبعیض دپاره وي، او دا ځکه چې په کفارو کښې خینې داسې خلک پیدا کېږي چې د سختیو د لرې کېدلو څخه وروسته په ایمان باندې مشرف ګرځي، لکه څنګه چې عکرمه بن ابي جهل د مکې معظمې د فتحې په وخت کښې وتښتېد او په بېړۍ کښې سور شو خو کله چې بېړۍ طوفاني شوه او بیا الله ﷻ د غرقېدلو څخه بچه کړه نو نوموړی عکرمه په زغرده نبي کریم ﷺ ته ورغی او په ایمان مشرف شو[1] چې د "رضي الله عنه" مستحق جوړ شو.

د دې قیصې پوره تفصیل د [الأنعام: ۴۱] ایت لاندې لیکلی شوی دی، ولله ﷻ الحمد والشکر علی ذلک.

﴿ وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَٰهُمْ ۗ تَٱللَّهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ ٱلْبَنَٰتِ سُبْحَٰنَهُۥ ۙ وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِٱلْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُۥ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَٰرَىٰ مِنَ ٱلْقَوْمِ مِن سُوٓءِ مَا بُشِّرَ بِهِۦٓ ۚ أَيُمْسِكُهُۥ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُۥ فِى ٱلتُّرَابِ ۗ أَلَا سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ مَثَلُ ٱلسَّوْءِ ۖ وَلِلَّهِ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ۖ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً ۖ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ ٱلْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ ٱلْحُسْنَىٰ ۖ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ ٱلنَّارَ وَأَنَّهُم مُّفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾ ﴾

[۵۶] او مشرکان هغو (بوتانو) ته برخه ګرځوي د کومو (په ګټه او تاوان) باندې چې دوی علم نه لري (البته دا برخه دوی) د هغو مالونو څخه (ورته جدا کوي) کوم چې مونږ ورته روزي کړې دي (او بوتان پکښې هیڅ دخل نه لري).

په الله ﷻ باندې سوګند دی چې هرومرو ضرور به تاسو د هغه شي څخه وپوښتلی شئ کوم چې تاسو یاست (چې د هغه) دروغ جوړوئ.

---

(۱) الإصابة في تمیز الصحابة ج۲ ص۴۹۶

[۵۷] او (همدارنګه) دوی الله ﷻ ته لورګانې ټاکي (چې پرښتې بنات الله دي). الله ﷻ ته (د دغسې چټلو خبرو څخه) پاکې ده، (مشرکان ذکره شوې ټاکنه) په داسې حال کښې (کوي) چې دوی ته هغه شئ دی کوم ته چې دوی ډېر رغبت کوي (چې هغه دنارينه اولادونو څخه عبارت دی).

[۵۸] او کله چې د مشرکانو کوم يوه کس ته په لور (زېږېدلو) باندې زيری (خبر) ورکړی شي نو مخ يې (له ډېره غمه) تک تور وګرځي حال دا چې (په خپله ماندينه باندې) د غُصې څخه ډک وي (چې لور به دې نه زېږولې).

[۵۹] (حتی چې د غم او غُصې په حال کښې) د خپل قوم څخه پټېږي (البته) د هغه بد خبر له کبله په کوم باندې چې هغه ته زيری (خبر) ورکړی شوی وي (چې ته د لور پلار جوړ شوې، نوموړی د پټوالي په حال کښې تصميم نيسي چې) ايا خپله لور د سپکاوي سره-سره وساتي او که په خاورو کښې يې پټه (دفنه) کړي.

خبردار! هغه شی ډېر بد شی دی په کوم باندې چې دوی حکم کوي (چې الله ﷻ ته اولاد او لورګانې دي).

[۶۰] (نو ای پيغمبره!) خاص د هغو کسانو دپاره چې په آخرت باندې عقيده نه لري بدمثال (حالت) دی او خاص الله ﷻ ته لوړ مثال (او لوړ صفت) دی، او الله ﷻ عزيز دی (د ارادې مخه يې هيڅوک نه شي نيولی او) د حکمت څښتن دی (که نه نو مشرکان به يې سمدستي پوپنا کړي وی).

[۶۱] او که الله ﷻ خلک د دوی په ظلم سره (په عجله باندې) نيوی نو په ځمکه باندې به يې هيڅ حرکت کوونکی (ښورېدونکی ژوندی) نه وی پرېښی؛ مګر الله ﷻ خلک د ټاکلې شوې نېټې پورې وروسته کوي (او په عجله سره يې نه نيسي)، نو کله چې د دوی (ټاکلې شوې) نېټه راشي بيا به دوی (د نېټې څخه) نه يوه ګړی وروسته شي او نه به (ترې) وړاندې شي.

[۶۲] او مشرکان الله ﷻ ته هغه شی ګرځوي (ثابتوي) کوم چې دوی يې (د خپلو ځانونو دپاره) بدګڼي (او نه يې خوښوي، خو د دې سره-سره) د دوی ژبې دروغ بيانوي چې يقيناً دوی ته (د الله ﷻ په نزد) ډېره ښه درجه ده، (دغسې نه ده لکه چې دوی خيال کوي) په حقه سره بې شکه دوی ته (د الله ﷻ په نزد) اور (دوزخ) دی او بې شکه دوی (د نورو کافرانو څخه اورته) وړاندې کړی شوي دي (چې رومبی به پکښې ور واچولی شي).

ارتباط

د وړاندېنيو نژدې ايتونو مضمون دا وه چې مشرکان د الله ﷻ د نعمتونو ناشکري کوي، په دې ايتونو کښې همدغه مضمون تعقيب شوی دی چې دوی برسېره په ناشکرۍ د يو پلوه د الله ﷻ په نعمتونو کښې خپلو باطلو معبودانو ته په برخه قائل دي او د بله پلوه د نعمتونو توهين کوي او خپلو اولادونو (لورګانو) ته د اهانت په نظر ګوري، مګر د دغسې لويو جنايتونو سره سره په آخرت کښې د لوړې درجې تمه لري، نو حاصل يې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کفارو څه نور جنایتونه هم قرائت کړه، هغه دا چې:

١ـ کله چې الله ﷻ مشرکان د مشکلاتو څخه خلاص کړي او یا ورباندې څه نعمتونه زیاتوالی وکړي نو دوی د ناپوهۍ او جهالت د کبله خیال کوي چې دا کار زمونږ بوتانو وکړ، نو د همدې کبله خپلو بوتانو (باطلو معبودانو) ته په هغو نعمتونو او مالونو کښې چې یوازې مونږ ورپېرزو کړي دي څه برخه ټاکي. یا په بل عبارت: دوی په دغه وخت کښې د بوتانو شکریه او مننه کوي نو په خپلو مالونو او څارویو کښې ځینې څاروي د خپلې استفادې څخه وباسي او د بوتانو په نامه باندې یې ازاد پرېږدي، چې نه یې څوک غوښه خوري او نه ورباندې څوک سورېږي.

نو ای پیغمبره! زمونږ د پلوه مشرکان په سوګند سره مخاطب کړه چې په الله ﷻ دې زما سوګند وي چې هرومرو او خامخا به تاسو د دغو افتراګانو او دروغو څخه وپوښتلی شئ، او مناسبه جزا به په دوزخ کښې درکړی شي.

٢ـ ای پیغمبره! د مشرکانو بل ډېر لوی کفري جنایت دا دی چې د یو پلوه پرښتو ته د لورګانو (ښځینه وو) لقب ورکوي او د بله پلوه همدغه خیالي ښځینه پرښتې د الله ﷻ لورګانې ګڼي.

نو ته ورته ووایه چې: الله ﷻ د اولاد څخه مطلقًا پاک او منزه دی، نه ښځینه اولاد لري او نه نارینه، نه پخپله د چا څخه زېږېدلی دی او نه یې بل څوک زېږولی دی او بالآخره نه ورسره توالد او تناسل مناسبت لري بلکې دا د ممکناتو (محتاجانو) صفت دی او بس.

٣ـ د مشرکانو بله ډېره غټه بې ادبي لا دا ده چې د خپلو ځانونو دپاره زامن خوښوي او د لورګانو څخه نفرت لري خو د دې سره-سره د همدغه منفور اولاد نسبت الله ﷻ ته کوي.

یا په بل عبارت: الله ﷻ د خپلو ځانونو څخه هم په رتبه او منزلت کښې ښکته ګڼي، چې هغه ﷻ ته د لورګانو د پلار لقب ورکوي خو ګله چې د دوی په کوم یوه کس باندې دغه لقب کېښودل شي او د لور پلار جوړ شي نو د لاندېني کیفیت سره مخامخ کېږي:

الف: د مشرکانو څخه چې چاته زیری (خبر) ورکړی شي چې ستا ماندینې لور وزېږوله نو د دغه خبر د اورېدلو سره سم یې د ډېر خپګان او غم څخه مخ تک تور واوړي، ته به وایې چې کوم لوی مصیبت ورباندې ورنازل شو او د غټ مشکل سره مخامخ شو.

ب: حتی په دغه وخت کښې د ډېر جهالت د کبله په خپله ماندینه باندې په غُصه کېږي چې ولې دې زوی ونه زیږاوه، ته به وایې چې د زوی یا لور زېږول د ښځو په اختیار کښې دي او د الله ﷻ په اختیار کښې نه دي؛ نو په حقیقت کښې د نوموړي غُصه الله ﷻ ته راجع کېږي چې ولې دې زوی رانه کړ چې لور دې را وبښله.

ج: مشرکانو ته د لور زېږېدنه توهین برېښي نو د همدې کبله د لور پلار د څه وخته پورې د خپل قوم څخه شرمېږي او سترګې ورسره نه شي مخامخ کولی چې پیغور به ورکړي، نو د هغه وخته پورې تړې پټېږي ترڅو د لاندې دوه وو خبرو څخه یوه خبره خوښه کړي او التزام یې وکړي:

اول: چې لور ژوندۍ ښخه کړي او د يو پلوه د خپل قوم په وړاندې خجالت او اهانت په غاړه واخلي او د بل پلوه التزام وکړي چې خپله لور به تر ټولو آخره عمره پورې عزت په سترګو ونه ګوري، او په دوامداره توګه به د ذلت او اهانت په ژوند کښې کړيږي.

دوهم: بله دا چې خپل ځان د خجالت څخه بچ کړي او خپله لور د ژوند څخه خلاصه کړي او په يوه بې رحمانه قتل سره يې قتله کړي چې ژوندۍ يې د خاورو څخه لاندې کړي او خاورې پرې وروا روي.

۴ـ خبردار! هغه ډېر بد او ناکاره حکم دی چې مشرکان يې د لورګانو په هکله کوي، هغه دا چې د يو پلوه لورګانې سپکې ګڼي او د بله پلوه همدغه لورګانې الله ﷻ ته نسبتوي، چې په پرښتو باندې د بنات الله نوم ږدي.

۵ـ ای پيغمبره! هغو خلکو ته کوم چې په آخرت باندې عقيده او ايمان نه لري، بد صفت دی او ناکاره حال دی، هغه دا چې اولاد ته اړتيا لري ترڅو د دوی د مرګ څخه وروسته د دوی په ځای باندې ودرېږي، د کمزورۍ په وخت کښې ترې د کومک استفاده وکړي او په دښمنانو باندې پرې غلبه حاصله کړي، او بالآخره لورګانې څکه ژوندۍ ښخوي (وژني) چې د يو پلوه يې عار ګڼي او د بله پلوه يې د سوګتيا (بخل) د کبله په نفقه باندې سختي کوي.

مګر بالمقابل الله ﷻ ته لوړ صفت دی، چې ازلي او ابدي دی، د ټولو احتياجاتو څخه پاک او منزه دی او بالآخره په خزانو کښې يې هيڅ شی نه کمېږي او د هرشي روزي رسان دی.

۶ـ ای پيغمبره! د مشرکانو د هلاکولو او پوښنا کولو دپاره ذکر شوی جنايت کفايت کوي چې الله ﷻورباندې بېخ ويستونکی عذاب ورنازل کړي، مګر د دې سره سره چې د الله ﷻ د ارادې مخه هيڅوک نه شي نيولی الله ﷻ د حکمت څښتن هم دی، نو دا د حکمت غوښتنه ده چې مشرکانو ته مهلت ورکوي او سمدستي ورباندې عذاب نه ورښکته کوي.

۷ـ د همدې کبله چې الله ﷻ حکيم دی، د ګناهونو په سبب سره خلک په عجله باندې نه نيسي، که بالفرض په عجله سره يې نيولی نو په ځمکه باندې به يې هيڅ حرکت کوونکی ژوندی نه وی پرېښی او ټول به يې هلاک کړي وی، خو دا کار د حکمت څخه مخالف دی چې په دې صورت کښې د امتحان لمن ټولېږي او د وخت څخه وړاندې په ځمکه کښې د انسان خلافت اختتام پيدا کوي.

هو! کله چې د دنيا د ورانولو او د انسان د خلافت د ختمولو هغه وخت را ورسېږي کوم چې د الله ﷻ په نزد باندې ټاکلی شوی او مقرر دی نو هلته به د ټولو خلکو د مرګ نېټه نه يوه ګړۍ وروسته کړی شي او نه به وړاندې کړی شي.

۸ـ په دې ټولو باندې علاوه (ای پيغمبره) د مشرکانو عجيبه وينا لا دا ده چې د ذکرو شوو جناياتو سره سره د دوی ژبې په دروغو باندې چلېږي چې يقيناً د الله ﷻ په نزد دوی د لوړې رتبې او منزلت خاوندان دي، ته به وايې چې د دوی ذکر شوي جنايات يو هم جنايت نه دی بلکې د عبادتونو مجموعه ده.

۹_ دغسې نه ده لکه چې مشرکان خیال کوي، په یقین سره د الله ﷻ په نزد د دوی دپاره اور (دوزخ) ټاکلی شوی دی او په یقین سره دوی هغه ته ورتېل وهل شوي دي، چې سر په څرې به پکښې ور واچولی شي او هیڅکله به ترې نجات مونده نه کړي.

توضیحات

١_ په ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا ﴾ کښې ځینو علماوو کرامو د "يَعْلَمُونَ" د ضمیر راجع کول بوتانو ته هم جائز ګڼلی دی[1] یعنې مشرکان په خپلو مالونو کښې هغو بوتانو ته برخه ټاکي کوم چې جمادات دي او په هیڅ شي باندې نه پوهېږي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ذکر شوی ضمیر به مشرکانو ته راجع وي. یعنې مشرکان خپلو هغو بوتانو ته په خپلو مالونو کښې د تقرب دپاره برخه ټاکي په کومو باندې چې مشرکان علم نه لري چې هغوی ناتوانه دي او هیڅا ته نه ګټه رسولی شي او نه یې ورته ضرر رسول په وسه کښې شته.

هو! د [الأنعام:١٣٩] ایت لاندې د هغې برخې څو مثالونه ښه پوره شرحه شوي دي کومه به چې مشرکانو په خپلو مالونو کښې جدا کوله، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

الله ﷻ د ولدیت څخه پاک او منزه دی

٢_ په ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ ٱلْبَنَٰتِ سُبْحَٰنَهُۥ ﴾ کښې الله ﷻ د مشرکانو هغه شرکي عقیده رده کړې ده چې پرښتو ته به یې د بنات الله (د الله ﷻ لورګانې) لقب ورکاوه، دغه عقیده په دوه وو جنایاتو باندې شامله ده:

الف: یو دا چې الله ﷻ اولاد لري،

ب: بله دا چې الله ﷻ په اولادونو کښې ښځینه (زنانه) اولادونه لري چې پرښتې دي او بس.

الله ﷻ د مشرکانو د لومړني جنایت رد په ډېرو ایتونو کښې کړی دی، لکه د [البقرة:١١٦] ایت او [الأنعام:١٠١] ایت، چې الله ﷻ بالکل د ولدیت څخه پاک او منزه دی، برابره خبره ده چې نارینه ولد وي او که ښځینه.

په دې مقام کښې د ولدیت موضوع د دوهم جنایت په اعتبار سره مطرحه شوې ده نو حاصل یې داسې کېږي چې: مشرکان د الله ﷻ په باره کښې دومره سپین سترګي او بې ادبي کوي چې په اولادونو کښې ورته ښځینه اولادونه ثابتوي حال دا چې دغه ډول اولادونه د خپلو ځانونو دپاره عار او شرم ګڼي. نو که بالفرض مشرکانو پرښتې د ابناء الله (د الله ﷻ زامن) په نامه یادې کړې وی نو بیا به د یوه کفري جنایت مرتکب شوي وی او بس، هسې نه چې په دې صورت کښې به دوی په حقه وي او د کفري جنایت څخه به بچ شوي وي.

---

(١) البحر المحیط ج۶ ص۵۴۷

د ذکر شوي رد نظير ته په راتلونکي [النحل:٧١] ايت کښې اشاره شوې ده، چې مشرکان د خپلو څانونو سره د خپلو مملوکانو (غلامانو) اشتراک نه قبلوي مګر په دې روادار دي چې د الله ﷻ سره د ده ﷻ مملوکان او مخلوقات شريک او برخوال وګرځي.

هېر مو نه شي!

۳ـ هېر مو نه شي چې پرښتې لکه څنګه چې مونثې (ښځينه) نه دي همدارنګه مذکرې (نارينه) هم نه دي، مګر په عربي ژبه کښې ترې په مذکر سره څکه تعبير کېږي چې په کلماتو کښې تذکير اصل دی او تانيث فرعه دی. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلْمَوْتِ ٱلَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ﴾ [السجدة:١١] يعنې ای پيغمبره! ورته ووايه چې: د مرګ هغه پرښته به مو (ارواګانې) واخلي کومه چې په تاسو باندې مقرره کړی شوې ده.

اما په نورو ژبو کښې د هرې ژبې استعمال پورې اړه لري مثلاً په پښتو ژبه کښې ترې په مونث سره تعبير کېږي لکه چې د همدغه ايت په ترجمه کښې دستي تېر شو. يا په بل عبارت: په دغه ډول کلماتو کښې صرف لفظ ته کتلی کېږي او تعبير په نظر کښې نيول کېږي او بس.

د ښه وضاحت دپاره لاندې مثال ولولئ:

که مونږ هغه شی کوم ته چې په عربي ژبه کښې حجر وايي په "تيږه" ترجمه کړو نو مونث ګرځي، او که په ګټ سره يې تعبير کړو نو بيا مذکر جوړېږي، حال دا چې حقيقت په دواړو صورتونو کښې يو دی او هيڅ بدلون پکښې نه دی واقع شوی.

کظم څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَهُوَ كَظِيمٌ ﴾ کښې د ﴿ كَظِيمٌ ﴾ کلمه د "كَظْمٌ" ـ لکه "قَتْلٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "كَظْمٌ" دې ته وايي چې يو سړی خپل غم او غُصه په زړه کښې وساتي اوورباندې چپ پاتې شي[١] ته به وايې چې د ستوني څخه نيولی شوی دی او نَفَس يې بند کړی شوی دی[٢]. د ايت شريف د نزول په وخت کښې لورګانې خلکو ته ډېر غټ مصيبت ښکارېده، نو کومې زنانه به چې لور وزېږوله نو خاوند به يې ورته په غُصه وه خو غُصه به يې په زړه کښې ساتله او د ډېر غم غُصې د کبله به د خپلې ماندينې سره نه مخامخ کېده؛ لاندې وضاحت يې ولولئ[٣]:

الف: څينې علماء کرام د خپلې زمانې څه حکايت کوي چې د يوه سړي په کور کښې لور وزېږېدله نو سمدستي يې خپلې ماندينې ته طلاق ورکړ چې زوی به دې زېږولی وی. ته به وايې چې د اولاد نوعيت د ښځو په واک کښې دی.

(١) لسان العرب ج١٢ ص٥٠٢
(٢) البحر المحيط ج٦ ص٥٤٨
(٣) روح المعاني ج١٤ ص١٦٨

ب: یو خل یوې ښځې لور وزېږوله او نوم یې ورباندې "ذَلْفاء" کېښووده کله چې یې خاوند خبر شو نو د خپلې ښځې سره یې بالکل رابطه پرې کړه او هغې کوټې ته به نه ورننووت په کومه کښې چې ذلفاء او د دې مور اوسېده. نو د ذلفاء مور همدغه کیفیت په اشعارو کښې داسې راټول کړ چې:

مَا لِأَبِي الذَّلْفَاءِ لَا يَأْتِينَا :: يَظَلُّ فِي الْبَيْتِ الَّذِيْ يَلِيْنَا

يَحْرُدُ أَنْ لَا نَلِدَ الْبَنِيْنَا :: وَإِنَّمَا نَأْخُذُ مَا يُعْطِيْنَا

یعنې د ذلفاء پلار ولې مونږ ته نه راځي او په هغې کوټه کښې اوسېږي چې مونږ ته نژدې ده؟. د دې کبله د راتګ څخه امتناع کوي چې مونږ زامن نه دي زېږولي، حال دا دی چې یقیناً مونږ هغه شی اخلو کوم چې مونږ ته یې الله ﷻ راکړي (نارینه اولاد وي او که ښځینه).

د "هُون" معنی

۵ـ په ﴿ أَيُمْسِكُهُۥ عَلَىٰ هُونٍ ﴾ کښې د ﴿ هُونٍ ﴾ کلمه د رسوایۍ او سپکاوي معنی ورکوي چې عزت او احترام ورسره مناقض دی[1]، په دې مقام کښې علماوو کرامو ذکر شوي کلمات په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسیر کړي دي[2]:

الف: د ﴿ عَلَىٰ هُونٍ ﴾ کلمات د لور د پلار سره ارتباط لري. یعنې د لور پلار به په دې فکر کښې وه چې ایا خپله لور ژوندۍ پرېږدم او هغه رسوایي او سپکاوی قبول کړم کوم چې ماته د لور د زېږېدلو په سبب رامخامخ شوی دی؟

ب: دغه کلمات د خپله زېږولې شوې ماشومې سره تړاو لري. یعنې هغه به چرت واهه چې ایا خپله لور د رسوایۍ او سپکاوي په حال باندې ژوندۍ پرېږدم!؟. د سپکاوي څو مثالونه یې ولولئ:

اول: لور به یې د زوی سره نه برابروله حتی لور ته به یې میراث نه ورکاوه[3].

دوهم: ورېنې جامې به یې وراغوستلې او په بېدیا کښې به یې ورباندې ګډې او اوښان څرول[4].

د لورګانو د وژلو ډولونه

۶ـ په ﴿ أَمْ يَدُسُّهُۥ فِى ٱلتُّرَابِ ﴾ کښې د ﴿ يَدُسُّهُ ﴾ کلمه د "دَسّ" ـ لکه "مَدّ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "دَسّ" دې ته ویل کېږي چې په اکراه (زور) سره یو شی په بل شي کښې داخل کړی شي[5]. یعنې د لور پلار به فکر کاوه چې ایا خپله لور په خاورو کښې په زور ژوندۍ ښخه کړم که څنګه؟

مونږ ـلله الحمدـ د [الأنعام: ۱۳۷] ایت لاندې د هغه چا نوم لیکلی دی کوم چې په اول خل یې ذکر شوی بې رحمانه عمل اجراء کړی وه او نورو ته یې اساس اېښی وه، مونږ هلته لیکلي دي چې

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۴۳۸
(۲) البحر المحیط ج۶ ص۵٤۹
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۵۷۳
(۴) تفسیر البغوي ج۳ ص۷۳
(۵) مفردات الراغب ص۱۷۱

په عربو کښې دغه بې رحمانه عمل یوازې په لورګانو پورې اختصاص نه درلود بلکې هغوی به خپل زامن هم کله کله وژل، او هلته مو د اولاد وژنې وجوهات هم لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، مګر لاندې معلومات ورباندئ وراضافه کوو:

الف: کله به چې د لور پلار تصمیم ونیوه چې خپله لور ووژني نو هغه به یې تر شپږ کلنۍ پورې ژوندۍ پرېښودله، بیا به یې ښې جامې ور واغوستلې او ښه به یې ښائسته کړه چې چرته د خپلوانو کورته ځو، حال دا چې په بیدیا کښې به یې ورته لا وړاندې کنده کنودلې وه، نو کله به یې چې هلته ورسوله نو د شا د پلوه به یې ورټېل وهله او خاورې به یې ورباندئ انبار کړې[1].

ب: ځینو به خپلې لورګانې د پسه پشان ذبحه کولې، ځینو به په اوبو کښې غرقولې، حتی ځینو به د غره د لوړې څوکې څخه ښکته غورزولې او یا به یې د لوړ کمره څخه کندې ته ختا کولې او داسې نور[2]. نو کوم ډول وژنې ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده هغه د مثال په توګه ده او حصر پکښې مطلب نه دی.

یادونه

٧_ دغه بې رحمانه عمل په ټولو قبائلو کښې رواج نه وه بلکې په درېوو قبیلو (مضر، خزاعه، بني تمیم) کښې یې رواج درلود، خو د بني تمیم قبیله پکښې د ټولو څخه زیاته متشدده (سختې کوونکې) وه. په دغو درېوو قبیلو کښې هم ټول افراد په دغه کرغېړن عمل باندې اخته نه وه، بلکې په دوی کښې هم ځینې داسې زړه سواندو خلکو موجودیت درلود چې د لور پلار ته به یې د لور د وژنې د مخنیوې دپاره اوښ یا اوښان د فدیې په توګه ورکول چې لور مه وژنه او د هغې په عوض دغه فدیه قبوله کړه[3].

ایا نن هم لور وژنه شته؟

٨_ نن ورځ[4] هم داسې قومونه شته چې د ذکر شوي ایت شریف مصداقونه دي نو دوی ته په کار دي چې د الله ﷻ ارشاد عملي کړي او خپل ځانونه اصلاح کړي. د اصلاح بله لاره نشته بې د دې څخه چې په قرآن کریم باندې د عقیدې سره عمل ملګری کړي او په یوازې عقیده باندې اکتفاء ونه کړي.

د اوسنیو ځینو خلکو په کور کښې چې کله لور وزېږېږي د څه تفکر څخه وروسته (د پخوانیو خلکو غوندې) د هغې په هکله د لاندې دوه وو لارو څخه یوه لاره غوره کوي:

الف: یا لور ته د توهینولو نیت کوي او ژوندۍ یې پرېږدي او پخپله هم د لور په توهین سره د سپکاوي او اهانت متحمل کېږي چې د توهین صورتونه یې دا دي:

---

(١) تفسیر الخازن ج٣ ص٦١٢
(٢) روح المعاني ج١٤ ص١٦٩؛ التفسیر الکبیر ج٢٠ ص٥٦
(٣) تفسیر القرطبي ج١٠ ص١١٧
(٤) ١٣٧٦/٩/١ هـ ش

اول: هغوی به د توهين په غرض وړينې جامې وراغوستې، خو دوی مينې ژوب (نيم برينډې) جامې وراغوندې.

دوهم: هغوی بيديا ته استولې خو دوی يې بازارونو ته ورخوشې کوي، چې بې پردې پکښې ګرځي راګرځي.

دريم: هغوی به پرې شپني کوله او څاروي به يې ورباندې څرول خو دوی ورباندې د نارينه وو سره مخلوطه (ګډه) زده کړه کوي.

ب: او يا د تفکر څخه وروسته دې نتيجې ته رسېږي چې خپله لور ووژني، مګر د وژلو څېرې او اشکال يې د پخوانيو د لور وژنې د اشکالو څخه جدا دي، هغه دا چې:

اول: خپله لور د رشوت (ولور) په اخستلو سره ودوي، هرچا چې ډېرې پيسې ورکړې هغه ته يې ورمبارکه کوي، د لور څخه رضايت نه اخلي او پوښتنه ترې نه کوي، ته به وايې چې لور يې يوه غوا ده او په بازار کښې يې خرڅلاو ته وړاندې کړې ده.

په دغه وخت کښې هيڅ پروا نه ساتي چې ولور (رشوت) ورکوونکی زوړ (بوډا) وي او يا ځوان، ليونی وي او که په سد، نېکخويه وي او که بدخويه، بډای وي او که غريب او داسې نور.

دوهم: په اکثرو وختونو کښې ذکر شوی رشوت (ولور) لاس په لاس په نقده توګه اخستلی کېږي خو کله-کله په نسيا ډول باندې هم صورت نيسي، چې يا يې ترې په قسطونو باندې ترلاسه کړي او يا په خپل زوم باندې د خپلو اقاربو کوم يوه د ولور (د نکاح رشوت) ورکړه شرط کړي، چې د فلاني په نکاح کښې د ولور ورکړه ستا په غاړه ده، زوم دغه فاسد شرط مني او د يوه سند په ډول دا معامله په کاغذ باندې ليکلې کېږي او شاهدان ورباندې درولی کېږي، العياذ بالله.

دريم: داسې مو هم اورېدلي دي چې يوه سړي خپله لور په وزن سره خرڅه کړه چې ديوه کيلو قيمت يې ورسره پنځه زره (۵۰۰۰) کالداري ټاکلی وه، چې تقريباً درې لکه (۳۰۰۰۰۰) کالدارې يې ډکې کړې.

څلورم: د خپلې لور ودول په دې زمانه کښې د شغار په توګه په ډېرو قومونو کښې رواج دي. "شِغار" ـلکه "حِصَار"ـ دې ته وايي[1] چې يو سړی خپله لور بل سړي ته په دې شرط ورمبارکه کړي چې هغه هم نوموړي سړي ته په بدل کښې د خپلې لور تبريک ووايي، حال دا چې نه ذکرو شوو دواړو سړيو يوه د بل څخه رشوت (ولور) اخستی وي او نه دواړو زنانه وو ته مهرونه ټاکلي شوي وي، ته به وايې چې هره يوه زنانه د بلې دپاره د مهر په ځای باندې ودرولې شوې ده.

د شغار ذکر شوی تعريف په دوه وو لورګانو کښې او په دوه سړيو کښې د مثال په توګه بنودلی شوی دی که نه نو دا تعريف په خورګانو او نورو خپلوانو زنانه وو کښې او هم په زامنو او نورو خپلوانو نارينه وو کښې هيڅ اختلاف نه لري.

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص١٠٢٩؛ سنن ابي داود ج١ ص٢٨٣

د شغار په باب معلومات

الف: په ډېرو احاديثو كښې شغار ممنوع ښودلى شوى دى، لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: د متعددو صحابه وو كرامو ﷺ څخه روايت دى چې: «نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنِ الشِّغَارِ»[1] نبي كريم ﷺ د شغار څخه منعه كړې ده.

دوهم: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا شِغَارَ فِي الْإِسْلَامِ»[2] په اسلام كښې شغار نشته (دا غير اسلامي كار دى).

ب: د ټولو علماوو كرامو په اجماع سره شغار غير شرعي شى دى او په اسلام كښې ممنوع دى، مګر په دې كښې اختلاف دى چې د شغار په توګه نكاح باطله ده او كه نه، يا په بل عبارت: په عدم جواز كښې يې اختلاف نشته بلكې په عدم نفاذ كښې يې اختلاف دى[3].

ج: جمهور (اكثريت) علماء وايي چې ذكره شوې نكاح باطله ده او هيڅ صحت نه لري[4] مګر احناف عليهم الرحمة وايي چې: يوازې شرط (عدم مهر) باطل دى چې دواړو ته مهر المثل لازمېږي، او نكاح باطله نه ده، د ګناه سره-سره صحت لري[5]. د دې ډول نكاح نظير هغه نكاح ده په كومه كښې چې خنزير د مهر په ډول وټاكل شي، چې نكاح صحيح ده خو د خنزير مهر ګرځول باطل دي او په عوض يې مهر المثل لازمېږي.

تبصره

مونږ ته داسې برېښي چې بدون د رضايت څخه د خور او لور په نكاح وركول د يو ډول وژلو څخه په غير بل شى نه دى، چې ټولې آرزوګانې يې د خاورو لاندې كېږي، ته به وايې چې يا ژوندۍ ښخه شوې ده، يا د پسه په څېر ذبحه شوې ده، يا په درياب كښې غرقه شوې ده او يا د غره د لوړې څوكې څخه يوې ژورې كندې ته ورټېل وهلې شوې ده.

بلكې مونږ ته د جاهليت د زمانې اولاد وژنه د دې زمانې د وژلو څخه اسانه برېښي، ځكه چې هغه وژل خو به په څو دقيقو كښې ختمېدل او په يو ځل به يې صورت نيوه اما د دې زمانې وژل خو هره ګړۍ صورت نيسي او سات په سات ورسره زنانه مخامخه كېږي. ته به وايې چې به دوزخ كښې شپې او ورځې تېروي. الله ﷻ د دوزخيانو په هكله فرمايلي دي چې: ﴿وَيَأْتِيهِ ٱلْمَوْتُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ﴾ [إبراهيم:١٧] يعنې دوزخي ته به د هرې خوا څخه مرګ ور روان وي خو هغه به مړ نه وي او نه به مړ كېږي. او هم فرمايي چې: ﴿لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ﴾ [طه:٧٤] يعنې دوزخې به په

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٧٦٦؛ صحيح مسلم ج٢ ص٤٥٤؛ سنن ابن ماجه ص١٣٥

(٢) سنن النسائي ج٢ ص٨٥

(٣) شرح النووي على مسلم ج٢ ص٤٥٤

(٤) فتح الباري شرح صحيح البخاري ج٢ ص٧٦٦

(٥) كتاب الفقه على المذاهب الأربعة ج٥ ص١٢٧

دوزخ کښې نه مري (چې د عذابه خلاص شي) او نه به پکښې ژوندی کېږي (چې ارام ژوند وکړي).
بلکې په دې زمانه کښې بدون د رضایت څخه د خور یا لور ودول کله-کله د حقیقي مرګ سبب هم جوړېږي، چې پخپله زنانه انتحار وکړي لکه چې ډېرو خپل ځانونه وژلي دي، او یا یې خپل خاوند ووژني لکه چې په همدې ورځو کښې یوه ناراضي مېرمن چې د شغار په توګه په نکاح ورکړه شوې وه، د خپل خاوند (مېړه) د پلوه ووژله شوه چې توافق یې ورسره نه وه، نو مېړه او د مېړه خپلوان یې سمدستي هم د افغانستان د ننګرهار ولایت په زندان کښې بندیان دي، او موضوع د تحقیق لاندې ده[1].

د ذکر شوي ایت شریف ارشاد

٩_ ذکر شوی ایت شریف مونږ ته ارشاد کوي چې د خپلو اولادونو سره د مشرکانو په دود معامله ونه کړو، د ترحم (زړه سوي) څخه کار واخلو، د الله ﷻ په ورکړی شوي نعمت باندې د زړه د کومې راضي شو، که نارینه اولاد راته وبښي او که زنانه اولاد په دواړو صورتونو کښې د الله ﷻ شکریه وکړو او په دې باندې کلک باور او عقیده وکړو چې په عاقبت باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي چې د سړي دپاره به په لور کښې ښېګڼه نغښتې وي او که زوی به ورته د خیر سبب جوړ شي.
بالآخره مونږ ته په کار دي چې لاندې احادیث هیڅکله د زړه څخه ونه باسو:

الف: بي بي عائشه رضي الله عنها (أم المؤمنین) وایي چې: یوه ورځې ماته یوه زنانه راغله چې دوه لورګانې ورسره وې، نو ما هغې ته فقط درې دانې کجورې ورکړې چې هغې یوه کجوره یوې لور ته ورکړه او بله کجوره یې بلې لور ته، او درېمې کجورې ته یې قصد وکړ چې پخپله یې وخوري خو په عین حال کښې ترې دواړو لورګانو دغه درېمه کجوره هم وغوښتله چې مونږ ته یې راکړه، ذکرې شوې زنانه درېمه کجوره پخپله ونه خوړه او په منځ باندې یې نیمه کړه، چې یوه برخه یې یوې لور ته او بله برخه یې بلې لور ته ورکړه. ما ذکره شوې قیصه ټکي په ټکي نبي کریم ﷺ ته تېره کړه. نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنَّ اللهَ قَدْ أَوْجَبَ لَهَا بِهَا الْجَنَّةَ أَوْ أَعْتَقَهَا بِهَا مِنَ النَّارِ»[2] یقیناً الله ﷻ دغه زنانه ته د یوې کجورې په سبب جنت واجب کړی دی، او یا یې وفرمایل چې: د یوې کجورې په سبب یې د اور (دوزخ) څخه ازاد ... ې (بچ کړې) ده.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ عَالَ جَارِيَتَيْنِ دَخَلْتُ أَنَا وَهُوَ الْجَنَّةَ كَهَاتَيْنِ، وَأَشَارَ بِأُصْبُعَيْهِ»[3] یعنې هرڅوک چې د دوه وو انجنکیو عیالدار شي نو زه او همدغه کس به دغسې (جوړه) جنت ته داخل شو، او په خپلو مبارکو دوه وو ګوتو یې اشاره وکړه.

ج: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ كَانَ لَهُ ثَلَاثُ بَنَاتٍ أَوْ ثَلَاثُ أَخَوَاتٍ أَوْ ابْنَتَانِ أَوْ أُخْتَانِ فَأَحْسَنَ

(١) ١٣٧٦/٩/٥ هـ ش
(٢) صحیح مسلم ج٢ ص٣٣٠؛ صحیح البخاري ج١ ص١٩٠؛ مسند احمد بن حنبل ج٢ ٣٨٢
(٣) جامع الترمذي ج٢ ص١٣

صُحْبَتُهُنَّ وَاتَّقَى اللهَ فِيهِنَّ فَلَهُ الْجَنَّةُ»[١] يعنې هر څوک چې هغه درې لورګانې او يا درې خورګانې، او يا دوه لورګانې او يا دوه خورګانې ولري نو د دوی سره ښه صحبت وکړي (چې دين ورزده کړي او په روزنه کښې يې قصور ونه کړي) او (هم) د دوی په هکله د الله ﷻ څخه وډار شي (په شرعي توګه يې واده کړي) نو دغه (سړي) ته د الله ﷻ په نزد جنت دی.

سوال جواب

١. که څوک وايي چې: د ﴿ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ ﴾ څخه ځرګندېږي چې يو د بل په ګناه باندې نيولی کېږي، حال دا چې دا کار د عدالت سره منافي دی چې عام حيوانات او حشرات هم د ظالمانو په ګناه باندې ونيولی شي او هلاک کړی شي؟

مونږ وايو چې: د دغې پوښتنې دپاره خو ځينو اوږدو کتابونو[٢] ډېر جوابونه کړي دي، يو جواب پکښې دا دی چې:

که الله ﷻ ګناهګاران په ګناه سره نيولی نو د پيغمبرانو عليهم السلام څخه په غير به هيڅوک په ځمکه باندې نه وی پاتې شوي ځکه چې بل څوک د ګناه څخه معصوم نه دي. خو په دې صورت کښې به پيغمبران عليهم السلام هم نه وی را استولی شوي چې خلکو ته يې هدايت کړی وی چې د ځمکې په مخ به هيڅا موجوديت نه درلودی. د انسانانو څخه په غير نور حشرات او حيوانات به هم د ځمکې د مخ څخه پورته کړی شوي وی چې په دې تقدير به د دغو شيانو پيدا کولو او ژوندي پرېښودلو ته څه ضرورت نه وی، ځکه چې دا ټول د انسانانو د ګټو دپاره پيدا کړی شوي دي؛ هو! دا بېله خبره ده چې دوی په خپلو ټولو ګټو باندې علم او پوهه نه لري.

مګر مونږ ته هغه جواب غوره برېښي کوم چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنفال: ٢٥] ايت لاندې تفصيلوار ليکلي دي چې دوهم ځل تفصيل ته يې اړتيا نه ګورو، هغه دا چې: دنياوي عذابونه اصلاً د ګناهونو جزاګانې نه دي چې ګناهګارانو پورې اختصاص ولري، بلکې دا زواجر دي چې نور خلک ترې عبرت واخلي او د ګناهونو مخه يې ونيسي، اصلي جزاګانې د قيامت ورځې پورې تړل دي چې مدعی او مدعي عليه دواړه د الله ﷻ په حضور کښې ودرېږي.

خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحت وراضافه کوو:

الف: د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دی چې: «كَادَ الْجُعَلُ أَنْ يُعَذَّبَ فِيْ جُحْرِهِ مِنْ خَطِيئَةِ بَنِيْ آدَمَ»[٣] يعنې: نژدې دی چې ګونګټ په خپله سوړه کښې د بنيادمانو د ګناهونو په سبب باندې معذب کړی شي (لوړه ورباندې ورنازله کړی شي).

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٣
(٢) روح المعاني ج١٤ ص١٧١؛ التفسير الكبير ج٢٠ ص٥٩؛ زاد المسير ج٤ ص٣٣٥
(٣) تفسير ابن کثير ج٢ ص٥٧٣

ب: انس بن مالک ﷺ وايي چې: «كَادَ الضَّبُّ أَنْ يَمُوْتَ فِيْ جُحْرِهِ هَوْلًا مِنْ ظُلْمِ ابْنِ آدَمَ»[1] نژدې ده چې سمساره په خپله سوړه کښې د بنیادم د ظلم له ډاره مړه شي.

حُسْنَى څه معنى؟

۱۱ـ په ﴿أَنَّ لَهُمُ ٱلْحُسْنَىٰ﴾ کښې علماوو کرامو د ﴿ٱلْحُسْنَىٰ﴾ کلمه په دوو معناوو باندې تفسیره کړې ده[2] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ښه صفت، لکه د زامنو درلودل او په خپلو مالونو کښې استقلال چې غلامان ورسره پکښې اشتراک نه لري. یعنې مشرکان په دروغو خپلو ځانونو ته ښه صفت اثباتوي چې هم زامن لرو او هم راسره غلامان اشتراک نه لري، الله ﷻ هم لوراني لري او هم ورسره مخلوقات (بوتان) په عبادت کښې شریک دي.

ب: نیک عاقبت، چې په آخرت کښې به لوړې درجې راکړی شي. یعنې مشرکان د یو پلوه الله ﷻ ته هغه شیان نسبتوي چې خپلو ځانونو ته يې نه خوښوي او سپکاوی ورته ښکاري او د دې سره-سره له بلې خوا په الله ﷻ باندې دروغ تړي چې دوی ته په آخرت کښې لوړې درجې دي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۲ـ که څوک وايي چې: ایا د ﴿ٱلْحُسْنَىٰ﴾ ذکر شوی دوهم تفسیر صحت لري، حال دا چې مشرکانو خو د بیا را ژوندي کېدلو څخه انکار کاوه؟

مونږ وايو چې:

الف: په مشرکانو کښې ځینې خلک هم په آخرت باندې قائل وه، حتی ځینو به د خپلو اقاربو په قبرونو باندې ښه جید اوښان تړل چې ترڅو به هلته مړه شوه، د دوی خیال وه چې د قیامت په ورځ به د دوی سره دغه اوښان هم راژوندي شي او د قبرونو خاوندان به ترې د سورلیو کار واخلي.

ب: د مشرکانو مطلب دا وه چې آخرت خو نشته که بالفرض وي نو هلته به هم مونږ د لوړې درجې خاوندان یاستو. الله ﷻ د همدوی د یوه کس د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿وَلَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّىٓ إِنَّ لِى عِندَهُۥ لَلْحُسْنَىٰ﴾ [حم السجدة: ۵۰] یعنې: کافر انسان وايي چې: ګومان نه کوم چې قیامت به قائم شي او که بالفرض زه خپل رب ﷻ ته راجع کړی شم او قیامت قائم شي نو یقینًا ماله به د ده ﷻ په نزد لوړه درجه (جنت) وي.

مونږ ته همدغه جواب په زړه پورې برېښي.

د مُفْرَطُون معنى

۱۳ـ په ﴿وَأَنَّهُم مُّفْرَطُونَ﴾ کښې د ﴿مُّفْرَطُونَ﴾ کلمه اصلاً د "فَرَط" ـ لکه "شَرَف" ـ څخه اشتقاقه

---

(۱) الدر المنثور ج۵ ص۱۴۰
(۲) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۱۸۵

شوي ده. "فَرَط" هغه چاته ویل کېږي چې کاروانیان یې هغې مېنې ته وړاندې ولېږي په کومه کښې چې دوی تم کېدل په نظر کښې نیولي وي، ترڅو دوی ته پکښې د ژوند سامان برابر کړي[1]. نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې مشرکان خو خپلو خانونو ته د لوړې رتبې (جنت) په تمه دي مګر خبره بالعکس ده، چې دوی به په یقین سره د نورو دوزخیانو څخه وړاندې په دوزخ کښې سر په څړې، ور واچولی شي.

﴿تَٱللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَآ إِلَىٰٓ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾﴾

[۶۳] په الله ﷻ مې دې سوګند وي چې: (اې پیغمبره!) یقیناً ستا څخه وړاندې مونږ ډېرو امتونو ته (پیغمبران علیهم السلام) استولي وه نو هغوی ته شیطان خپل عملونه ښانسته کړه نو (څکه) نن ورځ (د پخوانیو امتونو په زمانه کښې) د دوی دوست شیطان دی، او شته دی دوی لره (په آخرت کښې) دردناک عذاب (نو ستا د زمانې د کفارو حالت هم همداسې درواخله).

[۶۴] او مونږ په تا باندې کتاب (قرآن کریم د بل شي دپاره) نه دی نازل کړی مګر د دې دپاره چې ته خلکو ته هغه شی واضحه بیان کړې په کوم کښې چې دوی اختلاف کوي (او اتفاق یې پکښې صورت نه نیسي) او (هم د دې دپاره چې د قرآن کریم) د داسې قوم دپاره هدایت او رحمت (وګرځي) کوم چې ایمان راوړي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو عنادي کفریاتو او سختو بې رحمیو ته اشاره شوې ده. په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته تسله او ډاډ ورکړی شوی دی چې په هغوی باندې ډېر مه غمژن کېږه، ټول پیغمبران د خپلو خپلو امتونو د پلوه د دغسې حالت سره مخامخ شوي وه. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱- اې پیغمبره! مونږ ستا څخه وړاندې ډېرو امتونو ته پیغمبران ورلېږلي وه چې د الله ﷻ توحید ته یې دعوت کړي او د شیطان د لارې څخه نجات ورکړي، مګر هغوی ته خپل عملونه او خپل کړه وړه شیطان ډولي او ښانسته کړه نو د پیغمبرانو په دعوت سره یې خپلې کړنلارې بدلې نه کړې او فسق او فجور ته یې ادامه ورکړه، نو نن ورځ (په هغې زمانه کښې) د هغوی د پیغمبرانو سره دوستي ختمه شوه او په عوض یې د شیطان دوستي ودرېده چې په ټول ژوند کښې یې د هغه په

[1] مفردات الراغب ص: ۹۳۰

اشاره کار کاوه او روزمره د پیغمبرانو د دوستۍ څخه لرې کیده، نو دنیا او آخرت یې دواړه خراب شوه، چې په دنیا کښې د هلاکت سره مخامخ شوه او په آخرت کښې ورته دردناک عذاب دی.

٢ـ نو ستا د زمانې مشرکانو هم د همغوی لاره خپله کړې ده چې په روزمره معاملاتو کښې د شیطان خبره مني او شیطان یې په دوستۍ سره نیولی دی، نو د قیامت په ورځ به د دردناک عذاب سره مخامخ شي، او په دنیا کښې به هم د عذاب څخه بچ پاتې نه شي.

٣ـ ای پیغمبره! ته د خپل امت په کفارو باندې ډېر مه غمژن کېږه چې په کفر باندې کلک دي او ایمان نه راوړي ځکه چې په تا باندې خو مونږ د بل شي دپاره قرآن کریم نه دی نازل کړی فقط د دې دپاره چې:

الف: ترڅو ته خلکو ته په هغو مسائلو کښې حقاني فیصلې په وضاحت سره بیانې کړې په کومو کښې چې دوی اختلاف لري.

ب: ترڅو ته خلکو ته د سعادت لارې چارې وروښایې او د دنیا او آخرت کارونه یې تصحیح کړې.

ج: ترڅو خلکو ته د الله ﷻ د پلوه رحمت ورورې.

خو ستا فیصلې ته غوږ نه ږدي مگر هغه قوم کوم چې مؤمنان دي، همدارنګه د قرآن کریم د هدایت او رحمت څخه استفاده نه کوي مگر مؤمنان، نو تا ته په کار دي چې زیات غمژن نه شې، په تاکښې قصور نشته قصور په کفارو کښې دی.

توضیحات

١ـ که څوک وایي چې: په ﴿فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلۡيَوۡمَ﴾ کښې خو د جمعې ضمیر پخوانیو کافرو امتونو ته راجع دی حال دا چې د ﴿ٱلۡيَوۡمَ﴾ کلمه په حاضره زمانه کښې استعمالېږي، نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې پخوانیو کافرو امتونو نن ورځ (د قرآن کریم د نزول په زمانه کښې) شیطان په دوستۍ سره نیولی وه حال دا چې دا کار خو ډېر پخوا تېر شوی دی؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو د دغه سوال دپاره ډېر جوابونه کړي دي[١]. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿ٱلۡيَوۡمَ﴾ د کلمې څخه د دنیا ژوند مطلب دی چې ټولو زمانو ته شامل دی، یعنې هغوی په دنیا کښې دا کار کړی وه.

ب: د دغې کلمې څخه معهوده ورځ مراده ده چې د قیامت ورځ ده، یعنې د پخوانیو کافرو امتونو دپاره د قیامت په ورځ یوازې د شیطان دوستي وړپاتې ده مگر هیڅ ګټه به ورته ونه رسوي.

ج: د جمعې ضمیر د مکې معظمې مشرکانو ته راجع دی، یعنې لکه چې په پخوانیو زمانو کښې د پخوانیو امتونو دپاره شیطان دوست وه همدارنګه نن ورځ د مکې مشرکانو دپاره د شیطان دوستي ثابته ده.

---

(١) التفسیر الکبیر ج٢٠ ص۶٢؛ المحرر الوجیز ج١٠ ص٢٠٣؛ تفسیر الکشاف ج٢ ص۶١۴

ذکر شوي دربواره جوابونه متبادر نه دي، او مونږ ته غوره نه برېښي.

د: مونږ ته دا غوره برېښي چې دلته به پخوانۍ زمانه د زيات اهتمام د کبله حاضره ګڼلې شوې وي او په ﴿ ٱلْيَوْمَ ﴾ سره به ترې تعبير کړی شوی وي، چې د بلاغت په علم کښې دې ته ورته قانون شته دی[1]. يعنې پخوانيو امتونو د الله ﷻ د دوستۍ په عوض د شيطان دوستي خپله کړه، نو اى پيغمبره! ته خو د هغوی زمانه په ذهن کښې مستحضره کړه چې څومره بده زمانه وه او څومره عبثه برې تېره شوه.

سوال جواب

٢_ که څوک وايي چې په ﴿ ٱلَّذِى ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ﴾ کښې څه شي ته اشاره ده؟ يا په بل عبارت: هغه کوم شی دی چې خلک پکښې اختلاف کوي او د اختلاف پورته کولو دپاره په نبي کريم ﷺ باندې قرآن کريم نازل شوی دی؟

مونږ وايو چې: نبي کريم ﷺ د ټولو اختلافاتو د پورته کولو دپاره را استولی شوی دی، لکه د خلکو د خپلو منځو شخړې او جنګونه، د تحليل او تحريم احکام، د قبرونو څخه د مړو بيا راژوندي کېدل او بالآخره ټول عملي او عقيدوي احکام چې د ټولو په سر کښې د الله ﷻ توحيد واقع دی.

﴿ وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾ وَإِنَّ لَكُمْ فِى ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةً ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِى بُطُونِهِۦ مِنۢ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِّلشَّٰرِبِينَ ﴿٦٦﴾ وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلْأَعْنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ أَنِ ٱتَّخِذِى مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ ٱلشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِى مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ۚ يَخْرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾ وَٱللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّىٰكُمْ ۚ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ لِكَىْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾ ﴾

[٦٥] او الله ﷻ د اسمان څخه (دپاسه) اوبه رانازلوي (ورو ي) نو په دې اوبو باندې ځمکه د هغې د مرګ څخه وروسته (بېرته) راژوندۍ کوي. يقيناً په دغه (کار) کښې د داسې قوم دپاره (د توحيد)

[1] مختصر المعاني في البلاغة ص١١٨

لویه نښه (پرته) ده کوم چې اوري (او خبرې ته غوږ ږدي).

[۶۶] او یقیناً ستاسو دپاره په څارویو کښې هرومرو عبرت (لوی درس) دی، (چې) مونږ د ځینو هغو شیانو څخه کوم چې د هغو په ګېډو کښې دي (په داسې حال کښې) شوده درڅښکوو (چې) د لیرشنو او وینو د منځ څخه (راوځي)، داسې شوده چې (د بد بویي او سور رنګ څخه) سوچه (صاف) دي (او) د څښونکو دپاره په اسانۍ سره تېریدونکي دي.

[۶۷] او (یقیناً تاسو لره په هغه شي کښې هم د عبرت درس شته کوم چې مونږ یې تاسو ته) د خرماوو د میوجاتو او د انګورو څخه (درڅښوو) چې تاسو ترې نېشه لرونکی شی (شراب) جوړوئ او (هم ترې) ښائسته روزي (ترلاسه کوئ لکه نبیذ او زوښا).

(ای پیغمبره!) یقیناً په دغه (ذکر شوي شي) کښې د داسې قوم دپاره چې د عقل څخه کار اخلي (او په شرابو باندې نه وي بې سده شوي) لویه نښه (علامه) ده.

[۶۸] او (تاسو ته په دې کښې هم د عبرت درس شته چې) ستا رب ﷻ د شاتو مچیو ته وحې وکړه (دوی یې مسخرې کړې) چې: تاسو د غرونو څخه (په عجیبه توګه) کوټې جوړې کړئ، او د ونو څخه او (هم) د هغو ځایونو څخه کوم چې ښیادمان یې درته اوچتوي (تیاروي، کورونه جوړ کړئ).

[۶۹] بیا (د کورونو د جوړښت څخه وروسته) د هر ډول میوجاتو څخه خورئ (لعاب او مزه یې راغونډوئ) نو د خپل رب ﷻ په لارو کښې په داسې حال کښې ورننوځئ چې (تاسو ته) اسانې ګرځولې شوې دي.

(ای پیغمبره! زمونږ په امر) د مچیو د خېټو (باطن) څخه د څښکلو داسې شی راوځي چې رنګونه یې مختلف دي (او هم) د خلکو دپاره پکښې (د مرضونو) شفاء (نغښتې) ده. یقیناً په دغه (ذکر شوي بیان) کښې د داسې قوم دپاره چې (د الله ﷻ په مخلوقاتو کښې) تفکر کوي ډېره لویه نښه ده.

[۷۰] او الله ﷻ تاسو پیدا کړي یاست بیا مو (بېرته) په کامله توګه اخلي (مړه کوي)، او ستاسو ځنې هغه کسان دي چې (مړه نه کړی شي او) حقیر (خوار) عمر ته بېرته ورتاو کړی شي (البته) د دې انجام دپاره چې د علم څخه وروسته په هیڅ شي باندې پوه نه شي (پوهه یې بې اعتباره شي لکه چې په ماشومتوب کښې یې اعتبار نه درلود).

یقیناً الله ﷻ پوه دی (ستاسو ټول کیفیات ورته معلوم دي او هم) د قدرت څښتن دی (څه یې چې خوښه شي هغه کوي).

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې نبي کریم ﷺ د دې دپاره دنیا ته استولی شوی دی چې خلکو ته د اختلافي مسائلو په باره کښې ښې کافي فیصلې وکړي، په دې ایتونو کښې د یو پلوه د اختلافي مسائلو مثال ښودلی شوی دی چې د الله ﷻ توحید دی، او د بله پلوه پکښې د فیصلو د بیان طرز ته اشاره شوې ده چې په افاقي او انفسي دلایلو باندې اشتمال لري.

د مطلب خلاصه

يعني اى پيغمبره! خلكو ته د ټولو اختلافي مسائلو څخه يوه ډېره مهمه اختلافي مسئله بيان كړه او داسې قاطع فيصله پكښې وركړه چې په افاقي او انفسي دلايلو باندې ولاړه ده، هغه دا چې الله ﷻ واحد او لا شريک دى او هيڅ سارى او سيال نه لري.

افاقي دلايل:

نو د افاقي دلايلو څخه ورباندې لاندې مثالونه قرائت كړه چې:

١ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دى چې د اسمان څخه اوبه نازلوي او بيا په همدې اوبو باندې مړه ځمكه بېرته راژوندۍ كوي، او وچه كلكه بيديا په رنګارنګ ګلونو باندې ښائسته كوي، بوازې په همدې كار كښې د هغو خلكو دپاره كوم چې دلايلو ته غوږ ږدي د الله ﷻ د وحدانيت ډېر لوى دلايل پراته دي، مثلاً:

الف: ايا د الله ﷻ څخه په غير بل څوک شته چې يو څاڅكى اوبه له اسمانه راټوى كړي؟

ب: كه بالفرض المحال الله ﷻ شريک درلودى نو ايا د يوه څاڅكي اوبو په راټويولو باندې به د دواړو ترمنځ جګړه نه وى پيل شوې؟ او په نتيجه كښې به موجوده نظام د خاورو سره نه وى برابر شوى؟

ج: ايا هغه اقدس ذات به (چې د مړې ځمكې د ژوندۍ كولو دپاره د غيبو څه اوبه راوروي) د مړو زړونو د ژوندي كولو دپاره د قرآن كريم د نزول مرحمت نه وي كړى؟

٢ـ اى پيغمبره! خلكو ته ابلاغ كړه چې: يقيناً ستاسو دپاره په څارويو او ميوجاتو كښې د الله ﷻ په وحدانيت باندې ډېر دلايل شته دي، نو تاسو ته په كار دي چې عبرت ترې واخلئ او په عبادت كښې ورسره شريک ونه دروئ، دلايل دا دي چې:

الف: مونږ تاسو ته د څارويو د باطن (ګېډو) څخه سوچه پاكيزه سپين شوده را وباسو چې تاسو ورباندې خړوبوو، چې نه پكښې د وينو رنګ څه ننبې ښكاره كېږي او نه پكښې د خوشايانو څه بدبويي (وګمه) د چا پوزو ته ورځي، چې هر څښونكى يې ډېر په مزه باندې او ډېر په اسانۍ سره د ستوني څخه تيروي چې نه ترې چاته كركه او نفرت ورمخې ته كېږي او نه د چا په ستوني كښې نښلي؛ حال دا چې دغه شوده د بدبويو خوشايو او سور رنګې وينې د منځ څخه راوتلي دي.

ايا د الله ﷻ څخه پرته څوک شته چې د څارويو د غولانزو څخه يو څاڅكى شوده راوباسي؟ ايا په دغه كار كښې ورسره څوک برخوال شته؟

ب: كله چې مونږ په باران باندې مړه ځمكه ژوندۍ كړو نو د يو پلوه د ګياګانو او نباتاتو په ذريعه تاسو ته د څارويو څخه پاكيزه شوده راوباسو او د بله پلوه تاسو ته د همدغې مړې ځمكې څخه د ډول ډول ميوجاتو حاصلات دركوو، چې همدغه ميوجات د كجورو او انګورو غوندې ميوجاتو باندې هم مشتمل دي چې تاسو ترې لاندې استفادې كوئ:

اول: د همدغو دواړو (کجورو او انګورو) څخه تاسو شراب جوړوئ او نشې پرې کوئ او د ساتېرئ دپاره ترې کار اخلئ؛

ب: د همدغو دواړو څخه ښائسته او په زړه پورې روزي برابروئ، لکه زوبښا او نبیذ او هم لکه ممیز او وچې خرما او داسې نور.

یقینًا د ذکرو شوو شیانو څخه په هر یوه کښې د الله ﷻ په توحید او کامل قدرت باندې لویه نښه شته خو د هغه چا دپاره چې د خپل سالم عقل څخه کار واخلي او خپل عقل بې په مسکراتو (نیشه کوونکو شیانو) باندې نه وي خراب کړی. یا په بل عبارت: که بالفرض المحال الله ﷻ شریک درلودی نو ایا د شودو (پیو) او میوجاتو په نظام کښې به بندش نه وی واقع شوی؟ ایا په دوامداره توګه به تاسو د پیو او ډول ډول میوجاتو څخه استفاده کړې وی؟

۳- ای پیغمبره! همدارنګه د خپل رب ﷻ د وحدانیت په دلایلو کښې په هغه دلیل باندې هم خلکو ته اطلاع ورکړه کوم چې د شاتو (عسلو) په تکون (جوړېدلو) کښې نغښتي دي، هغه دا چې:

الف: ستا رب ﷻ د شاتو مچیو ته الهام کوي او په زړه کښې وراچوي چې د شاتو د جوړولو دپاره لاندې کارونه وکړي:

اول: چې دغرونو او ونو څخه او هم د هغو ځایونو څخه کوم چې انسانانو پورته کړي او جوړ کړي دي په ډېره عجیبه توګه مسدس (شپږ ضلعي) کورونه تیار کړي ترڅو هر یو کور په شاتو باندې ډک کړي او خالي ځای پکښې پاتې نه شي.

دوهم: چې د کورونو د تیارولو څخه وروسته د هر ډول میوجاتو د ګلونو څخه استفاده وکړي او لعاب (مزه) ترې راټوله کړي، او د خپلو ځانونو په داخل کښې یې ځای په ځای کړي.

دریم: ته به وایې چې د شاتو مچیو ته توصیه شوې ده چې د ګلانو څخه د مزو د راغونډولو دپاره په هغو لارو باندې لاړې شئ او بیا پرې بیرته خپلې جالې (ګبینې) ته راستنې شئ کومې چې ستاسو دپاره خپل رب ﷻ اسانې کړې دي، چې نه پکښې غلطېږئ او نه خپل ګبینې خطا کوئ.

څلورم: د شاتو د مچیو د ګېډو څخه د الله ﷻ په اراده په مختلفو رنګونو کښې شات راوځي چې هر یو ډول په څښکلو او په اسانۍ د ستونې څخه په ښکته کېدلو کښې کوم تفاوت نه لري، حال دا چې د ټولو مختلفو ډولونو د جوړښت مرکز یو دی.

پنځم: په دغو شاتو کښې -چې په ذکري شوې طریقې سره د الله ﷻ په فضل جوړښت مومي- د خلکو دپاره د مرضونو څخه شفاء نغښتې ده چې ځینې مرضونه ورباندې په انفرادي توګه او ډېر مرضونه ورباندې په ترکیبي توګه د منځه ځي.

۴- ای پیغمبره! د ذکرو شوو شیانو څخه په هر یوه کښې د الله ﷻ د وحدانیت او د ده ﷻ د قدرت لوی دلیل نغښتی دی، البته د هغه قوم دپاره کوم چې د الله ﷻ په مخلوقاتو کښې فکر کوي او په سر سري نظر وباندې نه تېرېږي.

انفسي دلایل:

۵_ ای پیغمبره! اوس نو خلکو ته د انفسي دلایلو هم لاندې څو مثالونه قرائت کړه چې د الله ﷻ په وحدانیت باندې دلالت کوي. هغه دا چې:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې (ای بنیادمانو!) تاسو یې د نشت څخه پیدا کړي یاست، ایا ستاسو په پیدایښت کښې ورسره څوک شریک شته؟

ب: بیا چې کله د الله ﷻ اراده وشي نو تاسو په مختلفو حالاتو کښې بېرته اخلي، مثلاً:

اول: ځینې د مور په ګېډه کښې د مرګ سره مخامخ کېږي او کالبوتونه یې تولد کېږي.

دوهم: ځینې د ماشومتوب په حال کښې مړه کېږي.

دریم: ځینې د الله ﷻ د پلوه په زلمیتوب او یا د پوخ عمرۍ په حال کښې بېرته اخستل کېږي.

څلورم: بالآخره ځینې د همده په اراده د خوار عمرۍ او د ذلت حالت ته رسېږي، څوک چې د دغه حالت پورې ژوندی پرېښودل شي نو په دغه حال کښې وربانديې د ماشومتوب حالت بېرته ورګرځي او زده کړي علوم ترې هېرېږي. یا په بل عبارت: لکه څنګه چې د طفولیت په حال کښې په څه باندې نه پوهیده په دغه حال کښې هم په څه شي باندې نه پوهېږي، ته به وایې چې همدا اوس له موره زېږېدلی دی. او دا ځکه چې:

الله ﷻ په هر شي باندې پوه او په هر شي باندې قادر دی، نو په انسانانو باندې د ابتداء څخه د انتهاء پورې مختلف حالات ور ولي او چې کله یې اراده وشي نو بېرته به یې د خاورو څخه راپورته او راژوندي کړي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ مِّمَّا فِي بُطُونِهِ ﴾ کښې خو بارز ضمیر د ﴿ الْأَنْعَامِ ﴾ کلمې ته راجع دی او تاسو د [آل عمران: ۱۴] ایت لاندې لیکلي دي چې د ﴿ الْأَنْعَامِ ﴾ کلمه د "نعم" جمعه ده لکه چې "أَجْبَال" د "جَبَل" جمعه ده، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد "مِمَّا فِي بُطُونِهَا" نازل نه شو لکه څنګه چې عین مضمون په ﴿ مِّمَّا فِي بُطُونِهَا ﴾ [المؤمنون:۲۱] ایت کښې په مونث ضمیر سره نازل شوی دی، او دا ځکه چې په عربي ژبه کښې جمعې ته د مفرد مونث تاویل ورکول کېږي؟

مونږ وایو چې:

الف: جمعې ته لکه چې د مفرد مونث (جماعة) تاویل ورکول کېږي او مفرد مونث ضمیر ورته راجع کېږي همدارنګه کله-کله د مفرد مذکر (جمع) په تاویل باندې هم مؤوله ګرځي، البته دغه دوه تاویلونه په هغې جمعه کښې صورت نیولی شي کومه چې د غیر عقلاوو جمعه وي[1]؛ نو هغه ایت د لومړني تاویل سره مطابق دی او دا ایت د دوهم تاویل سره مطابقت لري.

---

[1] روح المعاني ج۱۴: ص۱۷۷

ب: ځینې لا وايي چې د ﴿ ٱلْأَنْعَٰمِ ﴾ کلمه جمعه نه ده بلکې اسم جمعه ده چې لفظاً مفرده ده او معناً جمعه ده[1] نو دلته یې لفظ په نظر کښې نیولی شوی دی او هلته یې معنی ته کتلی شوي دي.
مونږ ته دغه دواړه جوابونه په زړه پورې ښکاري خو که څه هم دلته ځینې نور جوابونه هم شته[2].

فَرْث څه معنی؟

۲ـ په ﴿ مِنۢ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ ﴾ کښې د ﴿ فَرْثٍ ﴾ کلمه هغو پلیتو شیانو ته وضعه شوې ده کوم چې د څارویو په لړو او یا کولمو کښې تقرر لري[3]، چې په پښتو کښې د لېرشنو په نامه یادېږي او کله چې بهر ته اووځي نو بیا ورباندې د خوشایو یا پچو نوم اېښودلی کېږي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ بَيْنِ ﴾ کلمه ﴿ فَرْثٍ ﴾ او ﴿ دَمٍ ﴾ ته مضافه ده چې لاندې اشتباهګانې ترې سرې ته په ذهن کښې ګرځي راګرځي:
الف: چې د څارویو په جسم کښې به د لېرشنو او وینو محل یو وي، حال دا چې لېرشن په لړي او کولمو کښې پیدا کېږي او وینه په رګونو کښې ځای لري.
ب: چې د شودو جوړښت به د څارویو په لړو او کولمو کښې صورت نیسي، حتی په همدې خبره باندې په ﴿ فِى بُطُونِهِۦ ﴾ کښې د "بُطُون" کلمه هم دلالت کوي ځکه چې "بُطُون" د "بطن" جمعه ده چې د ګېډې معنی ورکوي چرته چې لېرشن ځای لري.
حال دا چې په عمومي توګه د غولانځو څخه په غیر په بل محل کښې د شودو اثار (نښې) نه دي لیدلې شوي؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي عبارت معنی دا نه ده چې د دوه وو پلیتو شیانو د اجتماع څخه شوده راوځي بلکې مطلب یې دا دی چې د شودو جوړښت څو مرحلې لري چې د لېرشنو او وینو مرحلې ورباندې تېرېږي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د "بطن" کلمه لکه څنګه چې ګېډې ته وضعه شوې ده همدارنګه د مطلق باطن او خلاف الظاهر شي په معنی باندې هم استعمالېږي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي: کله چې ستاسو امران شریران شوه او غنیان مو بخیلان شوه او کارونه مو زنانه وو ته وسپارل شوه «فَبَطْنُ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ ظَهْرِهَا»[4] نو تاسو ته په دغه وخت کښې د ځمکې باطن د دې د ظاهر (مخ) څخه بهتر دی.

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۶۱۵
(۲) زاد المسیر ج۴ ص۳۲۸
(۳) تفسیر ابي السعود ج۵ ص۱۲۴
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۵۲

د شودو د جوړېدلو مراحل

۴ـ ځینو مفسرینو کرامو(۱) د شودو د جوړښت مراحل په ډېره موثره توګه بیان کړي دي او هم یې پکښې ډېرو حکمتونو ته اشاره کړې ده، چې مونږ یې په دې مقام کښې فقط د لاندې ټکو په رانقلولو باندې اکتفاء کوو:

الف: کله چې یو د شودو والا څاروی واښه وخوري نو د ده په ګېډه (لري) کښې هضم شي او محلول ترې جوړ شي، نو لعاب (صافه مزه) یې ینې ته جذبه شي او کوم یې چې فضلات وي هغه د کولمو په سلسله بهر ته ووځي.

ب: کوم لعاب (صافه مزه) چې ینې ته جذبه شوې ده نو هغه هلته په دوهم ځل باندې هضمه شي او وینه ترې جوړه شي، نو په دغه (دوهم ځل هضم) کښې کوم چې ځګ وي هغه تریخې ته انتقالېږي، خیرې یې په توري کښې ځای نیسي او بالآخره زیات رطوبت یې د پښتورګو په سلسله د بولو په شکل بهر ته وځي او صافه وینه په رګونو کښې جریان پیدا کوي او په ټول جسم کښې خورېږي چې د ودې باعث یې ګرځي.

ج: کومه وینه چې د رګونو په سلسله د څاروي غولانځي ته ورسېږي هلته د الله ﷻ په کامل قدرت سره په سپینو شودو باندې بدله شي چې نه پکښې د لېرشنو بدبویي د چا پوزو ته ورځي او نه پکښې د وینې سور رنګ پاتې کېږي. د همدغه حالت ځخه الله ﷻ په ﴿ لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِّلشَّٰرِبِينَ ﴾ سره تعبیر کړی دی، یعنې مونږ تاسو د څارویو د باطن څخه د لېرشنو او وینې د مراحلو د تېرولو څخه وروسته داسې سوچه شوده درڅښکوو چې ځښکونکي یې بدون د څه کرکې او نفرت څخه ښه په مزه او اسانۍ سره تېروي.

یو نحوي تحلیل

۵ـ مفسرینو کرامو(۲) د ﴿ وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلۡأَعۡنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرًا وَرِزۡقًا حَسَنًا ﴾ په اعراب کښې متعددې وجې لیکلې دي او هر چا ورسره څه کلمات مقدر ګڼلي دي. مګر مونږ ته چې کوم تقدیر ښه ښکاره شوی دی هغه دا دی چې(۳): دا کلمات په ﴿ وَإِنَّ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَنۡعَٰمِ لَعِبۡرَةً ﴾ باندې عطف دي او د "إِنَّ لَكُمْ فِيمَا نُسْقِيكُمْ لَعِبْرَةً" عبارت مقدر دی چې "وَإِنَّ لَكُمْ فِيمَا نُسْقِيكُمْ لَعِبْرَةً مِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ" عبارت ترې جوړېږي. یعنې: یقینًا ای بنیادمانو! ستاسو دپاره لکه څنګه چې په څارویو کښې عبرت شته دی همدارنګه ستاسو دپاره په هغه شي کښې هم عبرتي درس شته په کوم باندې چې مونږ تاسو د خرما د مېوو (کجورو) او د انګورو څخه خړوبوو، چې تاسو د ذکر شوي شي څخه شراب جوړوئ او هم ترې ښائسته روزي تیاروئ لکه زوښا، نبیذ، سره او شنه ممیز او نور.

(۱) التفسیر الکبیر ج ۲۰ ص ۶۶
(۲) روح المعاني ج ۱۴ ص ۱۷۹؛ تفسیر الکشاف ج ۲ ص ۶۱۷؛ تفسیر القرطبي ج ۱۱ ص ۱۲۹
(۳) تفسیر الخازن ج ۳ ص ۶۱۷

سوال جواب

٦ـ که څوک وايي چې دا مقام خو د نعمتونو په يادولو سره توحيد ته د متوجه کولو مقام دی نو پوښتنه دا ده چې: ايا شراب د نعمتونو څخه ګڼل کېږي حال دا چې په قطعي توګه حرام دي؟

مونږ وايو چې: د [البقرة:٢١٩] ايت لاندې تېر شوي، دي ـ الله ﷻ الحمد ـ چې شراب په څلورو مرحلو کښې د قطعي تحريم مرحلې ته رسېدلي دي، نو په دغه ايت شريف کښې چې بحث پکښې روان دی اولې مرحلې ته اشاره شوې ده چې هلته لا شراب په قطعي توګه نه وه حرام کړی شوي مګر هوښيار خلک پکښې په غور باندې وهلی شوي وه چې په راتلونکي کښې به شراب په بشپړه توګه حرام کړی شي. او دا څکه چې:

الف: د ﴿ سَكَرًا ﴾ کلمه دلته په ﴿ رِزْقًا حَسَنًا ﴾ باندې تعقيبه شوې ده، ته به وايې چې مونږ هڅول کېږو چې د ميوجاتو څخه ښائسته روزي ترلاسه کړئ او د بې هوشۍ استفاده ترې مه کوئ.

ب: همدغه ايت په ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴾ باندې ختم شوی دی، ته به وايې چې مونږ اشارةً پوه کړی شوي ياستو چې د الله ﷻ د وحدانيت د دلايلو څخه هغه څوک ګټه اخستی شي چې خپل عقل يې د شرابو په څښکلو باندې نه وي ضائع کړی.

د "وحي" معنی

٧ـ په ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ ﴾ کښې د ﴿ أَوْحَىٰ ﴾ کلمه اصلاً د "وَحْي" څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ ـ الله ﷻ الحمد ـ د [النساء: ١٦٣] ايت لاندې د وحې تعريف او ډولونه ښه مشرح ليکلي دي، چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، فقط دغه اشاره تکراروو چې په دې مقام کښې د وحې څخه تسخير مطلب دی. يعني الله ﷻ د شاتو مچۍ په ډېر عجيب جوړښت سره جوړې کړې دي او د جالو جوړول او هم د شاتو راغونډول يې د هغې په خټه کښې اغګلي دي، لکه چې په همدې ايتونو کښې يې خاصيتونو ته اشارې شوې دي.

نَحل جمعه ده که مفرد؟

٨ـ په ﴿ إِلَى ٱلنَّحْلِ ﴾ کښې د "نَحل" کلمه د "نحلة" جمعه ده[١] لکه څنګه چې "تَمر" د "تَمرَة" جمعه ده، دا د هغو مچيو نوم دی کومې چې شات جوړوي. دا نوم په اصل کښې د "نِحلَة" ـ لکه "رِحلَة" ـ څخه اشتقاق شوی دی، "نِحلَة" هغه بخشش ته ويل کېږي په کوم کښې چې په هيڅ ډول باندې ضرر موجوديت نه لري، اما "هِبَة" عامه معنی ورکوي او د مطلق بخشش څخه عبارت ده.

د شاتو مچيو ته څکه دا نوم اېښودلی شوی دی چې مچۍ په مختلفو ګلانو او شيانو باندې کيني او پاڅېږي مګر يوه ته هم د ګټې څخه په غير ضرر نه رسوي[٢].

---

(١) لسان العرب ج١١ ص٦٤٩

(٢) مفردات الراغب ص٥٠٦

عرش څه معنی؟

٩_ په ﴿ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَعْرِشُونَ ﴾ کلمه د "عرش" څخه اخستله شوې ده. عرش د ېرې معناوې لرې چې ځینو ته به يې د [الأنعام ١٤١] ایت لاندې اشاره شوې ده، مګر په دې مقام کښې مونږ ته بهتره بریښي چې عرش به د بیت او منزل (کور) په معنی وي. لکه چې همدا معنی يې هم ځینو کتابونو لیکلې ده[١].

نو حاصل به يې داسې راوځیږي چې د شاتو مچې په هغوکورونو کښې هم خپلې جالې (ګبیني) جوړوي کوم چې ورته انسانانو د صندوقونو په شکل او یا په نورو شکلونو باندې تیارې کړې وي.

که د الله ﷻ نبودانه نه وی نو وحشي مچیو به په ذکرو شوو کورونو کښې خپلې جالې نه وی جوړې کړې او د نورو وحشي ساکښانو په څېر به يې ترې نفرت کولی، په دې تقدیر به هیڅکله په فني توګه چا د شاتو حاصل نه وی ترلاسه کړی.

د شاتو حقیقت څه شی دی؟

١٠_ په دې کښې ټول علماء کرام متفق دي چې د شاتو اصلي مواد هغه دي کوم چې د شاتو مچې يې د ګلانو او بوټو څخه راغونډوي، مګر د پخوا زمانو څخه رابه دې خوا د ېرې هلې ځلې شوي دي چې د شاتو د جوړښت کیفیت معلوم کړي خو تراوسه پورې الله ﷻ د څه حکمتونو په بنیاد دغه کیفیت د خلکو څخه پټ ساتلی دی، چې په څه ډول سره ذکر شوي مواد په شاتو باندې بدلون مومي او د کومې لارې د مچیو د پلوه په ګبیني کښې اچولی کیږي.

یوه لنډکې قیصه

١١_ ویل کیږي چې سلیمان ﷺ، اسکندر او ارسطاطالیس د شاتو د مچیو دپاره د ښیښې کورونه جوړ کړه ترڅو وګوري چې شات د مچیو د خولو څخه په ګبیني کښې اچولی کیږي او که د لاندې لارې (معقد) دپلوه هلته تقرر نیسي مګر هغوی په کیفیت باندې پوه نه شوه ځکه چې مچیو د هرڅه څخه وړاندې د ذکر شوي ښیښوي کورونو دیوالونه په ختو باندې تور کړه او بیا يې په خپل کار باندې پیل وکړ[٢].

لنډه دا چې په ذکر شوي کیفیت کښې علماء کرام لاندې نظریات لري.

الف ذکر شوي مواد د مچیو په ګېډو کښې په شاتو باندې بدلون مومي او بیا د فضلاتو د لارې په ګبیني کښې اچولی کیږي، لکه چې د علي ﷺ څخه همدا روایت شوی دی[٣].

ب. ذکر شوي مواد د مچیو د پلوه په خولو کښې راوړل کیږي او په ګبیني کښې اچولی کیږي

---

(١) لسان العرب ج ٦ ص ٣١٤

(٢) البحر المحيط ج ٦ ص ٥٦١، حياة الحيوان للدميري ج ١ ص ٣٤٤

(٣) روح المعاني ج ١٤ ص ١٨٤

دوی وايي چې دا مواد د ګيډې دوره نه ترسره کوي او د ﴿ مِنۢ بُطُونِهَا ﴾ کلمات د "مِنْ أَفْوَاهِهَا" معنی ورکوي، يعنې شات د مچيو د خولو څخه راووځي[١].

ج: جمهور علماء کرام وايي چې په ذکرو موادو باندې د مچيو د ګېډو دوره تېرېږي او همدغه تري شات جوړېږي چې بيا په ګېيني کښې د مچيو د خولو د لارو څخه د قي (کانګو) په توګه اچولی کېږي[٢]، والله ﷻ أعلم.

د شاتو مختلف ډولونه

١٢_ په ﴿ شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ ﴾ کښې د الله ﷻ يوه بل کامل قدرت ته اشاره ده چې شات په مختلفو رنګونو کښې پيدا کوي، لکه سپين، تور، زير، سره او داسې نور.

ځينې علماء کرام وايي چې د رنګونو اختلاف د مچيو په طبائعو او يا عمرونو پورې تړاو لري[٣] خو ظاهره دا ده چې دا اختلاف به د ګلانو او بوټو د رنګونو د اختلاف څخه منشا اخلي، او دا ځکه چې همدغه منشا په خوند باندې هم اثر اچوي حتی چې د شاتو بوی هم د همدې منشا څخه بې اثره نه پاتې کېږي. د ښه وضاحت دپاره ديوه اورېده حديث مضمون ولولئ:

کله چې نبي کريم ﷺ د يوې بي بي (أم المؤمنين) په کور کښې شات خوړلي وه نو بلې بي بي ورته وويلې چې: ايا تا مَغَافِير خوړلي دي؟ نبي کريم ﷺ ځواب ورکړ چې: مَغَافِير مې نه دي خوړلي خو د فلانۍ په کور کښې مې شات څښکلي دي. ذکرې شوې بي بي وويلې چې: «جَرَسَتْ نَحْلُهُ الْعُرْفُطَ»[۴] البته د شاتو مچۍ به د «عُرْفُط» په بوټي باندې ناسته شوې وي او د هغه بوټي مزه به يې راغونډه کړې وي، د همدغه بوټي مزه (لعاب) د مغافير په نامه يادېږي، او خوندور بوی نه لري.

سوال جواب

١٣_ که څوک وايي چې: په ﴿فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ﴾ کښې د ﴿ لِّلنَّاسِ ﴾ د کلمې څخه څرګندېږي چې شات د هرچا او هر مرض دپاره شفاء ده حال دا چې ګرم مزاجو خلکو ته خو د شاتو څښکل په ضرر تماميږي؟

مونږ وايو چې:

الف: په شاتو کښې د ټولو امراضو دپاره شفاء شته مګر ځينو ته په انفرادي توګه ګټه رسوي او ځينو ته د نورو دواګانو په ترکيب سره ګټور تماميږي، بلکې د هر مرض دپاره چې څه معجون جوړېږي په هغو کښې به ضرور د شاتو څخه کار اخستل کېږي.

(١) التفسير الكبير ج٢٠ ص٧١
(٢) تفسير ابي السعود ج٥ ص٥٦١
(٣) البحر المحيط ج۶ ص٥٦١
(۴) صحيح البخاري ج٢ ص٧٩٢

لنډه دا چې په شاتو کښې د هر مرض شفاء شته مګر دا بېله خبره ده چې په ځينو باندې طبيبان پوهېږي او په ځينو باندې نه پوهېږي[١]. د ښه وضاحت دپاره د نبي کريم ﷺ سره د يوه سړي د سوال جواب مضمون ولولئ:

سړی: ای د الله رسوله! زما ورور د ګېډې ځخه شکايت لري (اسهال دی) ګېډه يې روانه ده.

نبي کريم ﷺ: «اسْقِهِ عَسَلاً» يعنې ورور ته دې شات ور وڅښکوه، چې نس يې ودرېږي.

سړی: ای د الله رسوله! ما خو شات وروڅښکول مګر ګټه يې ورته ونه کړه.

نبي کريم ﷺ: «اسْقِهِ عَسَلاً» يعنې نبي کريم ﷺ بيا خپله توصيه تکرار کړه.

سړی: ای د الله رسوله! بيا مې هم شات وروڅښکول مګر نس يې ورباندې ونه درېد.

نبي کريم ﷺ «اسْقِهِ عَسَلاً» يعنې نبي کريم ﷺ ورته د دريم ځل دپاره هم ذکره شوې توصيه وکړه.

سړی: ای د الله رسوله! په دريم ځل باندې هم ورته شاتو څښکلو څه ګټه ونه کړه، ما خو ستاسو توصيه عملي کړه.

نبي کريم ﷺ: «صَدَقَ اللهُ وَكَذَبَ بَطْنُ أَخِيكَ اسْقِهِ عَسَلا»[٢] يعنې الله ﷻ رښتيا ويلي دي چې په شاتو کښې د خلکو دپاره شفاء ده خو ستا د ورور ګېډه دروغ وايي چې بهېدل يې نه درېږي، بيا هم شات ورڅښکوه.

«فَسَقَاهُ فَبَرَأَ» يعنې په څلورم وار باندې چې نوموړي سړي خپل ورور ته شات ور وڅښکول نساستي يې ودرېد او د مرض دپاره يې شفاء وګرځېده.

که څوک غواړي چې د ذکر شوي حديث په اسرارو باندې خپل ځان پوه کړي نو ځينو اوږدو کتابونو[٣] ته دې مراجعه وکړي.

ب: په ﴿ فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ ﴾ کښې د ﴿ شِفَآء ﴾ کلمه نکره ده او تنوين پکښې د تعظيم دپاره دی، او د عربيت قانون دی چې نکره په اثبات کښې عموم نه فائده کوي[٤].

نو د معنی حاصل يې داسې راځي چې په شاتو کښې د خلکو د پاره ډېره لويه شفاء ده، په اغلبو وختونو کښې پرې د مرضونو مخنيوی کېږي. او داسې مطلب نه دی چې په هر وخت کښې د هرچا دپاره پکښې د هر مرض علاج او شفاء شته دی.

ځينو علماء کرام همدې جواب ته د حق جواب لقب ورکړی دی[٥].

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د شاتو په ارتباط د نبي کريم ﷺ ځخه زښت ډېر احاديث روايت شوي

(١) زاد المسير ج ۴ ص ٣۴٠
(٢) صحيح البخاري ج ٢ ص ٨۴٨
(٣) تفسير الخازن ج ٣ ص ۶٢٠
(۴) تفسير تيسير الرحمن ج ١ ص ۴١٢
(۵) روح المعاني ج ١۴ ص ١٨۵

دي چې ځينو علماوو کرامو يې ښه غټه مجموعه راغونده کړې ده(١) چې يو ځل لوستل يې هر چا ته په کار دي. په کار دي. په ګټه تمامېږي.

شاتو پورې مربوط عجائب او غرائب

١٤_ الله ﷻ د ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴾ په لنډو کلماتو کښې د شاتو پورې مربوطو ډېرو عجائبو او غرائبو ته اشاره کړې ده چې ځينو اسلامي متفکرينو پکښې زښت ډېر اوږده بحثونه کړي دي(٢) که څوک يې د لوستولو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ يې فقط د لاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفا، کوو:

الف: که بالفرض الله ﷻ د شاتو مچيو ته ذکر شوي الهامات نه وی کړي نو هغوی به هيڅکله په عجيب جوړښت سره خپلې جالې (ګبينې) نه وی جوړ کړي او نه به انسانان په اسانۍ سره توانېدلي وی چې دا کار يې په غاړه اخستی وی.

ب: که د الله ﷻ الهام نه وی نو د شاتو مچيو به په هغو ځايونو (پېټيو) او صندقونو کښې خپلې جالې نه وی جوړې کړې کوم چې ورته بنيادمانو تيار کړي وي چې په اسانۍ او هم په کثرت سره شات راغونډ کړي او استفاده ترې وکړي، دوی به د نورو حشراتو او وحشي ساکښانو په څېر خپلې جالې په غرونو او ونو پورې خاصې کړې وی، نو په دې صورت کښې به انسانانو نه شوی کولی چې خپلې شاتي مچۍ د يوه ګل ځای څخه بل ګل ځای ته انتقال کړي، او يا په خپلو مچيو باندې د خپلې خوښې په مطابق د ګلانو لعاب (مزه) راټوله کړي.

ج: که د الله ﷻ الهام نه وی نو د شاتو مچيو به د هرې مېوې د ګلانو څخه لعاب نه راټولولی او په هر يوه ګل باندې به نه کېناستی، په دې تقدير به بنيادمان د شاتو د ډېرو ډولونو څخه محروم شوي وی. د الله ﷻ فضل دی چې مچۍ د يوه ګل څخه هم نفرت نه کوي، مثلاً د ببرو ګلان، د سنځلو ګلان، د ټوتلو ګلان او د پلوڅو ګلان بلکې د هر ډول ميوجاتو او غير ميوجاتو ګلان د نظره تېروي او د يوه څخه هم امتناع نه کوي.

د: که د الله ﷻ الهام نه وی نو د شاتو مچيو به خپل خپل ګبينې نه شوی پيدا کولی او د ګلانو د پلټنو څخه وروسته به يې لارې خطا کولی، او هم به د خپل کار په اجراء کښې لرې سيمې ته نه شوی تللی چې د ګلانو دورې وکړي، همدارنګه په دې صورت کښې به هيچا خپلې مچۍ مصنوعي کورونو ته نه وی راغونډې کړې.

هـ: که د ده ﷻ الهام نه وی نو هغو به د خپلو ګېډو څخه راغونډ کړی شوي لعاب (مزې) نه راويستلې او همهلته به يې هضم کولې، چې په دې تقدير به هيچا د شاتو څکه نه وی کړې.

و: که د ده ﷻ اراده نه وی نو په يوه ګېډه کښې به په مختلفو رنګونو سره شات نه وی جوړ شوي

---

(١) تفسير ابن کثير ج٢ ص٥٧٥؛ الدر المنثور ج٥ ص١٤٢

(٢) تفسير المراغي ج ص١٠٧؛ تفسير الخازن ج٣ ص٦١٨؛ الجواهر للطنطاوي ج٨ ص١٤٨

بلکې تول به په یوه رنګ وی.

ز: بالآخره که د الله ﷻ فضل او بې انتهاء مرحمت نه وی نو په شاتو کښې به د مختلفو ناروغیو دپاره شفاء او روغتیا نه وی نغښتې.

ح: د شاتو مچۍ لکه څنګه چې په خولو باندې د ګلانو او بوټو مزې راغونډوي ترڅو ترې شات جوړ شي، همدارنګه په پښو سره د هغو څخه رطوبات راپورته کوي ترڅو ترې شمعه (موم) جوړ شي چې دوی ترې کورونه جوړ کړي.

ط: د شاتو مچۍ د ذکر شوي موم څخه په یوه جاله کښې بې شمېره کورونه جوړوي او د شاتو څخه یې ډکوي، کله چې یو کور ډک شي نو د هغه سر په موم باندې بند کړي ته به وایې چې شات بې پکښې بلې ورځې ته وساتل، او سمدستي د بل کور په جوړولو پیل وکړي بلکې همدغه سلسله جاري ساتي.

ي: د شاتو مچۍ خپل کورونه مسدس (شپږ ضلعي) جوړوي ترڅو د کورونو په تسلسل کښې څه فرجه (وت) واقع نه شي، که بالفرض د همدغه شکل څخه په غیر یې هر یو شکل د خپلو کورونو د نقشو دپاره انتخاب کړی وی نو هرو مرو به د کورونو اتصال خراب شوی وی او وتونه (فرجې) به پکښې واقع شوي وی، په دغو ټولو کورونو کښې ذکر شوی شکل د هندسي سامان څخه پرته د اجراء لاندې نیولی کېږي چې انسان دا کار بدون د سامانه نه شي کولی.

یا: د شاتو په هر جالکي (ګبیني) کښې د مچیو شمېر پنځوسو زرو (۵۰۰۰۰) ته هم کله-کله رسېږي چې په لاندې توګه افراد پکښې اوسېږي:

اول: په دغو ټولو کښې فقط یوه مچۍ د ټولو مچیو دپاره ملکه او مشره وي چې د "یَعْسُوْب" یا "خَشْرَم" په نامه یادېږي، دغه مچۍ د نورو څخه لږ څه غټه ده، دا د ټول جالکي واکداره وي او وظیفه یې توالد او تناسل وي چې په درېیو هفتو کښې د شپږ زرو څخه نیولې آن تر دولس زرو پورې هګۍ اچوي، د همدې کبله دغې مچۍ ته د "أُمُّ النَّحْل" لقب هم ورکول کېږي.

دوهم: په ذکر شوي شمېر کښې د څلور سوو څخه نیولې آن تر پنځو سوو پورې نران وي چې د دوی کار فقط لقاح (باردار کول) دی او بس.

درېم: پاتې ټولې مچۍ کارېګرې دي، چې نه توالد او تناسل کوي او نه د لقاح سره کار لري، ته به وایې چې د دغو هر یو فرد خنثی مشکل دی. د دغو مچیو وظیفه دا ده چې موم راغونډ کړي چې کورونه ترې جوړ کړي او شات تولید کړي چې د جالکي ټول اوسېدونکي (واړه او زاړه) ترې د غذا او خوراک استفاده وکړي. دا وه څه لنډ معلومات چې دلته ولیکلی شوه.

د انسان د عمر مراتب

۱۵ ـ علماء کرام وایي چې د انسان عمر په لاندې څلورو مراتبو باندې وېشلی کېږي[1]:

[1] حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۱۸۹؛ تفسیر ابي السعود ج۵ ص۱۲۶؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۶۲۲

الف: يو د نشا او نمو عمر دی چې بنيادم پکښې غځېږي چې تر دېرشو کالو پورې دوام کوي.
ب: بل د وقوف (ودرېدلو) عمر دی چې بنيادم پکښې ځای په ځای د ځوانۍ په حال ولاړ وي، چې تر څلوېښتو کالو پورې ادامه لري.
ج: بل د کهولت (ټيټېدلو) عمر دی چې بنيادم د کمزورۍ په لور حرکت کوي مګر په خفي (پټه) توګه، چې څوک پرې چندان نه پوهېږي چې زه مخ ښکته روان يم، دا عمر د څلوېښتو څخه نيولی تر پنځه اوياوو کالو پورې ادامه لري.
د: څلورم د شيخوخت (بوډاتوب) عمر دی چې کمزوري يې پوره څرګنده وي، دا عمر د پنځه اوياوو څخه تر آخرنۍ سلګۍ پورې اوږدېږي.
مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې ذکرې شوې څلور رتبې به د بنيادمانو د قوت او ضعف پورې اړه لري او د کلنو اندازه به پکښې موثره نه وي، نو څه لرې نده چې يو سړی څلورمې رتبې ته په اويا کلنۍ کښې ورسېږي او څينې نور ورته په اتيا کلنۍ کښې ورسېږي او داسې نور.

په بوډاتوب کښې سوال جواب

۱٦ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرۡذَلِ ٱلۡعُمُرِ ﴾ کښې ﴿ أَرۡذَلِ ٱلۡعُمُرِ ﴾ (حقير ژوند او بې عزته عمر) د کوم عمر څخه عبارت دی؟
مونږ وايو چې: که څه هم نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې «عُمْرُ أُمَّتِي مِنْ سِتِّينَ سَنَةً إِلَى سَبْعِينَ»[۱] يعنې زما د (اکثره) امت عمر د شپېتو کالو څخه تر اوياوو پورې دی، مګر د لاندې دوه وو عمرونو څخه يې پنا غوښتې ده:
الف: په يوه اوږده حديث کښې يې فرمايلي دي چې: «وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ»[۲] يعنې ای ربه! زه په تاباندې پنا غواړم چې حقير ژوند ته ورتاو کړی شم او د ماشوم په څېر په څه نه پوهېږم.
ب: په بل اوږده حديث کښې يې فرمايلي دي چې: «وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَرَمِ»[۳] يعنې ای ربه! زه په تاباندې د بوډاتوب د عمر څخه پنا غواړم.
نو د ذکرو شوو دواړو احاديثو څخه څرګندېږي چې ﴿ أَرۡذَلِ ٱلۡعُمُرِ ﴾ د څلورمې رتبې د عمر څخه عبارت دی، نو په حقيقت کښې د ﴿ لِكَيۡ لَا يَعۡلَمَ بَعۡدَ عِلۡمٖ شَيۡـًٔاۚ ﴾ کلمه د همدغې معنی تشخيص کوي چې د پوهې څخه وروسته بېرته ناپوهۍ ته ورستون شي، ته به وايې چې بيا ترې ماشوم جوړ شو. همدا مضمون الله ﷻ په بل ايت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ وَمَن نُّعَمِّرۡهُ نُنَكِّسۡهُ فِي ٱلۡخَلۡقِۚ ﴾ [يس:٦٨] يعنې او هر چاته چې مونږ ډېر عمر ورکړو نو هغه په پيدايښت کښې نسکور کړو، بدن

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۵۹
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۹۴۲
(۳) صحيح البخاري ج۲ص۹۴۳

بې بهرته کمزوري کړو او عقل (فکر) يې بېرته خام او کاواکه کړو.

نبي کريم ﷺ د همدې عمر په باره کښې فرمايلي دي چې: «تَدَاوَوْا فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَضَعْ دَاءً إِلَّا وَضَعَ لَهُ دَوَاءً غَيْرَ دَاءٍ وَاحِدٍ الْهَرَمُ»[1] يعني اى بندګانو! د خپلو مرضونو تداوي وکړئ او دا څکه چې الله ﷻ هيڅ مرض نه دی ايښی (نه دی پيدا کړی) مګر هغهٔ ته يې دواء هم ايښې (پيدا کړې) ده غير د يوه مرض څخه چې هغه د بوډاتوب څخه عبارت دی.

پښتون شاعر او بوډا

ذکر شوی مضمون يوه پښتون شاعر په خپلو اشعارو کښې[2] په خومره اغېزمنه توګه خای په خای کړی دی چې:

ښايسته مخ دې تور کودی شي په پيری کښې :: سم قامت وي کوږ لرګی شي په پيری کښې
لکه شمع د سحر افتاب د ژمي :: هم بې تاب وهم زيړی شي په پيری کښې
يو طرف ته يې سر ريږدي بل خوا درومي :: خپل صورت تمام پردی شي په پيری کښې
د مرده وو په حساب وي غزا وشوه :: که څرګند ليده ژوندی شي په پيری کښې
مړ لا ښه دی پس له مرګه بيا ژوندی شي :: نشته دا چې خوک زلمی شي په پيری کښې
که څه وخوري لکه زهر نه هضمېږي :: نه څه ښنی نه څه خوړی شي په پيری کښې
دا څواني ده چې څه اوري يا څهويني :: نه ليدی نه اورېدی شي په پيری کښې
ای رحمانه! پيري هسې عاجزي ده :: که روستم وي زره پرې سوی شي په پيری کښې

﴿وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ ۚ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ ۚ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ
أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَاجِكُم بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ ۚ
أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ
لَهُمْ رِزْقًا مِّنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ ۚ
إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾﴾

[٧١] او الله ﷻ ستاسو څخه ځيني کسان په ځينو نورو باندې په روزۍ (مالونو) کښې بهتر ګرځولي دي (چې ځيني مالکان او ځيني مملوکان ياست)، نو هغه کسان کومو ته چې بهتري ورکړه

(١) سنن ابي داؤد ج٢ ص١٨٣
(٢) د عبدالرحمن مومند ديوان

شوې ده په هغو کسانو باندې د خپل روزۍ (مالونو) ورتاوونکي نه دي په کومو باندې چې د دوی بنيو لاسونو ملکيت حاصل کړی دی (چې د خپلو خانونو سره يې پکښې شريکان وګرځوي) نو چې دوی ټول (مالکان اومملوکان) پکښې يو برابر شي.

نو ايا مشرکان د الله ﷻ د نعمتونو څخه انکار کوي (چې ځينې نعمتونه د بوتانو څخه ګڼي او د الله ﷻ سره يې په عبادت کښې شريکان جوړوي).

[٧٢] او الله ﷻ ستاسو دپاره ستاسو د خپلو خانونو (جنس) څخه جوړې (زنانه) پيدا کړي دي، او (بيا) يې ستاسو دپاره ستاسو د جوړو (مېرمنو) څخه زامن او لمسي ګرځولي دي (پيدا کړي دي)، او هم يې تاسو ته د پاکيزه (سپېڅلو) شيانو څخه در روزي کړې دي.

ايا نو مشرکان په باطلو (بوتانو) باندې ايمان او باور کوي او د الله ﷻ په نعمتونو باندې همدوی کفر (او ناشکري) غوره کوي؟

[٧٣] او (د ناشکرۍ مثال يې دا دی چې) دوی د الله ﷻ څخه په غير د هغو شيانو عبادت کوي کوم چې د دوی دپاره نه د اسمان څخه د روزۍ ملکيت لري (چې باران وکړي) او نه د ځمکې څخه (چې نباتات رازرغون کړي، لنډه دا چې د دوی معبودان نه) د هيڅ شي (ملکيت لري) او نه (د روزۍ په ورکړه باندې) توانېدلی شي.

[٧۴] نو تاسو الله ﷻ ته مثالونه مه بيانوئ (د څه شي سره تشبيه مه ورکوئ، ځکه چې) يقيناً الله ﷻ پوهېږي (چې په دې کار باندې تاسو ګمراهان کېږئ) او تاسو نه پوهېږئ (دا کار درته خطر نه بريښي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو څخه د وروستني ايت مضمون تعقيب شوی دی او د الله ﷻ د وحدانيت څه نورو انفسي دلايلو ته پکښې اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! مشرکانو ته د دوی د نفسونو پورې مربوط څه نور دلايل هم د الله ﷻ په توحيد باندې واوروه ترڅو دوی د غفلت د خوبه راوېښ شي، هغه دا چې:

١ـ ای انسانانو لکه څنګه چې الله ﷻ تاسو په مختلفو عمرونو باندې پيدا کړي ياست او هيڅوک توان نه لري چې په ټاکلي عمر کښې څه زيادت او کمبود واقع کړي، همدارنګه الله ﷻ تاسو په روزۍ کښې هم متفاوت پيدا کړي ياست، چې د ځينو روزي يې په نسبت سره ځينو نورو ته پراخه ګرځولې ده او په پراخۍ کښې يې ډېرې بهترې ورکړې ده؛ يا په بل عبارت الله ﷻ په تاسو کښې ځينې کسان باداران پيدا کړي دي چې د ملکيت خاوندان دي او په خپلو ورکړی شوو مالونو کښې د خپلې خوښې تصرف کولی شي، او بالمقابل ځينې يې مريان جوړ کړي دي چې بالکل ملکيت نه لري او په خوراک او څښاک کښې يې هم د خپل بادار لاس ته سترګې نيولې وي چې څه ورکړي او د مرګ څخه ورباندې بچ شي.

نو اوس تاسو ته لاندې پوښتنه متوجه کېږي چې: ایا باداران خپل ملکیت د خپلو مریانو سره شریکوي چې هغوی ورسره په ټول ملکیت کښې یو برابر شریک شي، حال دا چې باداران او مریان په مخلوقیت کښې یو برابر دي؟. پوره واضحه ده چې جواب منفي دی، هیڅکله د فضیلت خاوندان په خپل روزي شوي فضیلت کښې خپل مملوکان د خانونو سره نه برابروي.

نو ای پیغمبره! ایا مشرکان د الله ﷻ د نعمتونو څخه انکار کوي، چې بوتانو ته یې منسوبوي او په همدې انتساب باندې ورسره مخلوقات مساوي ګرځوي، حال دا چې مخلوق د خالق سره هیڅکله نه شي مساوي کېدلی؟ همدارنګه دغه ټول دلایل د الله ﷻ نعمتونه دي مګر مشرکان ترې انکار کوي او د شرک څخه لاس نه اخلي.

۲ـ بل د انفسي دلایلو څخه چې د الله ﷻ په وحدانیت باندې دلالت کوي دا دي چې:

الف: الله ﷻ تاسو ته ـ ای انسانانو ـ ستاسو د خپل جنس څخه جوړې پیدا کړې دي چې ستاسو غونډې انسانانې دي او په خوراک، څښاک او هم په خاصیتونو او کړو وړو کښې ستاسو غونډې دي، که بالفرض ستاسو ماندینې ستاسو د جنس څخه نه وی نو هیڅکله به مو خوړه ګوزاره نه وی په برخه شوې.

ب: او بیا الله ﷻ تاسو ته د همجنسو ماندینو څخه زامن، لمسیان او کړوسیان پیدا کړي دي چې د کمزورۍ په وخت کښې ستاسو کومک وکړي او حتی ستاسو د مرګ څخه وروسته هم ستاسو کور اباد پاتې شي او مېنه مو سپېره نه شي. ایا د الله ﷻ څخه په غیر تاسو ته ستاسو باطل معبودان زوی یا لمسی دربښلی شي؟

ج: په دې باندې علاوه الله ﷻ تاسو ته د پاکیزه او خوندورو شیانو څخه روزي تاکلې دي چې د خاورو څخه درته سېبځلې او لذیذ میوجات او خوراکونه راوباسي. ایا د ذکرو شوو نعمتونو په پیدا کولو کښې ستاسو کوم یو باطل معبود څه برخه لري؟

۳ـ ای پیغمبره! مشرکانو عجیبه کړنلاره خپله کړې ده چې په باطلو معبودانو باندې عقیده لري حال دا چې د هغو د لاسه هیڅ شی پوره نه دی، او په الله ﷻ باندې او د ده ﷻ په نعمتونو باندې کفر غوره کوي او ناشکري یې کوي حال دا چې د همده ﷻ د نعمتونو څخه روزمره ګټې اخلي.

یا په بل عبارت: مشرکان د هغو باطلو معبودانو عبادت کوي کوم چې ملکیت نه لري چې دوی ته د اسمانه څه روزي وکړي او باران پرې نازل کړي او یا د ځمکې د پلوه څه روزي او میوجات او خوراکي شیان ورته را زرغون کړي، بلکې نه ملکیت لري او نه وسه لري چې د روزۍ د یوې کوچنۍ برخې په پیداکولو باندې قدرت مونده کړي.

۴ـ نو ای مشرکانو! الله ﷻ ته سیالان او امثال مه ثابتوئ ځکه چې الله ﷻ بې مثله او بې نظیر دی. او دا ځکه چې الله ﷻ پوهېږي، خپل اقدس ذات ورته معلوم دی چې د ده ﷻ په مثل هیڅ شی نه شي کېدلی، خو تاسو نه پوهېږئ چې د شرک څخه لاس نه اخلئ.

توضیحات

۱_ د ذکر شوي لومړني آیت شریف مضمون الله ﷻ په بل ځای کښې داسې نازل کړی دی چې ﴿ ضَرَبَ لَكُم مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ ۖ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ ﴾ [الروم ۲۸] یعنې الله ﷻ تاسو ته ستاسو د خپلو نفسونو څخه یو مثال بیانوي، هغه دا چې: ایا تاسو ته د هغو غلامانو څخه څوک شریکان شته دي کوم چې ستاسو ښي لاسونه یې مالکان دي (البته) په هغه شي کښې کوم چې مونږ تاسو ته در روزي کړی دی نو چې تاسو ټول (مالکان او مملوکان) پکښې یو برابر یاست، حتی چې تاسو د خپلو مملوکانو څخه داسې دارېږئ لکه څنګه چې د خپلو اصیلو (مالکانو) شریکانو څخه دارېږئ. او د هغوی د مشورې څخه پرته په مالونو کښې تصرف نشئ کولی؟ ایا تاسو دغه ډول شریکان منلی شئ؟

پوره واضحه ده چې ستاسو جواب منفي دی، نو بیا د الله ﷻ سره د ده ﷻ مخلوق او من کل الوجوه مملوک په څه وجهه شریک ګڼئ؟

حَفَدَةٌ څه معنی؟

۲_ په ﴿ بَنِينَ وَحَفَدَةً ﴾ کښې د ﴿ حَفَدَةً ﴾ کلمه د "حافد" جمعه ده او د "حَفْدًا" _لکه "ضَرْبًا"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "حَفْدًا" په خدمت او اطاعت کښې چالاکۍ او سرعت ته ویل کېږي[۱]. په دې مقام کښې علماوو کرامو د ﴿ حَفَدَةً ﴾ دپاره ډېرې معناوې کړې دي چې په ټولو کښې خدمت او اطاعت پروت دی، نو که بالفرض ټولې معناوې اراده کړی شي هم څه باک یې نشته او څه منافات سره نه لري؛ هغه دا چې

الف: مشران اولادونه، چې په خدمت کښې د کشرانو او صغیرانو څخه زیاته چالاکي کولی شي.

ب: لورګانې، چې اکثراً د مور او پلار خدمت په کورونو کښې په سرعت سره ترسره کوي.

ج: د لورګانو مېړونه او نور خپلوان

د: لمسیان، کړوسیان او نور.

یو نحوي تحلیل

۳_ د ﴿ شَيْئًا ﴾ د کلمې په اعراب کښې علماوو کرامو متعدد تحلیلونه کړي دي[۲] مګر مونږ نه بهتره بریښي چې دا کلمه به د "لا يملكون" په تقدیر سره د وړاندېنې کلام دپاره تاکید واقع شوې وي؛ یعنې بوتان د هیڅ شي ملکیت نه لري او نه یې د ملکیت توان لري.

أمثال څه معنی؟

۴_ د ﴿ فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ ﴾ جمله مفسرینو کرامو په دوه معناوو باندې تفسیره کړې ده:

---

(۱) روح المعاني ج۴ ص۱۹۰، زاد المسیر ج۳ ص۳۴۲، لسان العرب ج۳ ص۱۵۳

(۲) تفسیر کشاف ج۲ ص۶۲۱

الف: د "أمثال" کلمه د "مِثل" ـ لکه "عِلم" ـ جمعه ده او د ﴿ فَلَا تَضْرِبُواْ ﴾ جمله د "فلا تجعلوا" معنی ورکوي[1]. یعنې تاسو د الله ﷻ دپاره سیالان مه گرځوئ چې په عبادت کښې ورسره شریکان جوړ کړئ.
همدا مضمون الله ﷻ په بل ایت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ فَلَا تَجْعَلُواْ لِلَّهِ أَندَادًا ﴾ [البقرة: ٢٢] نو تاسو د الله ﷻ دپاره سیالان (شریکان) مه گرځوئ.

ب: د "أمثال" کلمه د "مَثَل" ـ لکه "شَرَف" ـ جمعه ده[2]. یعنې تاسو الله ﷻ ته مثالونه مه بیانوئ او د هیڅ شي سره تشبیه مه ورکوئ، ځکه چې ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ﴾ [الشورى: ١١] د الله ﷻ په مثل هیڅ شی نشته، نه په ذات کښې، نه په صفاتو کښې او نه په احکامو او فیصلو کښې، همدی ﷻ واحد او لا شریک دی؛ دا کار ځکه مه کوئ چې د ناپوهۍ د کبله به خپل ځانونه د گمراهۍ او ضلالت سره مخامخ کړئ.

مونږ ته همدغه دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي چې د یو پلوه په اول تفسیر باندې تقریباً مشتمل دی او د بلې خوا د راتلونکو ایتونو سره په ډېره ښه وجه اتصال او ارتباط پیدا کوي.

﴿ ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا لَّا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَمَن رَّزَقْنَٰهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا ۖ هَلْ يَسْتَوُۥنَ ۚ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَآ أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوْلَىٰهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ ۖ هَلْ يَسْتَوِى هُوَ وَمَن يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ ۙ وَهُوَ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾ وَلِلَّهِ غَيْبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَمَآ أَمْرُ ٱلسَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ ٱلْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٧٧﴾ ﴾

[٧٥] الله ﷻ مثال وهي (بیانوي) چې: یو غلام وي مملوک (چې نه مکاتب وي او نه ماذون) چې په هیڅ شي (گټې او ضرر) باندې قدرت نه لري، او (بل) هغه څوک وي کوم ته چې مونږ د خپله جانبه ښائسته (ډېره) روزي ورکړې وي نو دی ترې په پټه او ښکاره نفقه کوي؛ ایا (ذکر شوي دواړه دوله) سړي یو د بل سره برابر دي؟
(هیڅکله نه شي برابرېدلی، نو ای پیغمبره!) الحمد لله (ووایه! چې دغسې قوي دلایل یې درزده کړه)، بلکې اکثره مشرکان نه پوهېږي (او څوک چې پوهېږي هغوی عناد نیولی دی).
[٧٦] او الله ﷻ (بل) مثال وهي (بیانوي) چې: دوه سړي وي چې یو یې گونګ وي (او) په هیڅ

---
(١) التفسیر الکبیر ج ٢٠ ص ٨٣
(٢) تفسیر ابي السعود ج ٥ ص ١٢٩

شي باندې وسه نه لري حال دا چې نوموړې په خپل بادار باندې پېټې وي، هر ځای ته يې چې متوجه کړي (ولېږي) هيڅ خير (ګټه) نه راوړي (نه شي راوړلی)؛ ايا دغه (غلام) سړی او هغه څوک (سړی) برابر دي کوم چې په انصاف باندې (خلکو ته) امر کوي او (پخپله) هم په برابره لاره باندې (روان) وي؟

[٧٧] او خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو غائب (شيان) دي، او (هم) د قيامت کار (په اسانۍ او سرعت کښې) نه دی مګر لکه د سترګې رپ، بلکې دا کار د دې څخه ډېر نژدې (او اسان) دی، يقينًا الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت خاوند دی.

ارتباط او خلاصه

د وړاندېني نژدې ايت مضمون دا وه چې تاسو الله ﷻ ته د هيڅ شي سره تشبيه مه ورکوئ او دا خکه چې تاسو نه پوهېږئ، په دې ايتونو کښې همدغه مضمون تعقيب شوی دی چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! په لاندې دوه وو مثالونو سره خلکو ته قناعت ورکړه چې د الله ﷻ دپاره د مثالونو د جوړولو څخه خپل خانونه بچ کړي او د هيڅ شي سره يې تشبيه نه کړي مثالونه دا دي:

لومړی مثال:

الله ﷻ يو مثال د هغو دوه وو نفرو په حالاتو کښې بيانوي کوم چې مختلف کيفيتونه ولري، هغه دا چې:

١ـ يو نفر د لاندې صفاتو خاوند وي:

الف: چې برسېره د الله ﷻ په بندګۍ باندې د يوه بل انسان غلام او بنده وي.

ب: چې د بل انسان په ملک کښې شامل وي، هغه کولی شي چې د څاروي په شان يې خرڅ کړي.

ج: چې په هيڅ وجه په هيڅ شي باندې د تصرف قدرت نه لري، نه مکاتب وي چې د خپل خان د ازادولو دپاره کار او کسب وکړي او نه ماذون وي چې د خپل بادار په اجازه (اذن) په څه ورکړه راکړه کښې مشغول شي او هغه ته څه شی وګټي.

٢ـ او بل نفر لاندې صفات ولري:

الف: چې هغه ته مونږ ښه ښائسته روزي ورپه نصيب کړې وي، د خپل ملکيت خاوند وي، د الله ﷻ څخه په غير د بل چا غلام او مملوک نه وي بلکې ازاد او اصيل انسان وي.

ب: چې په خپل ملکيت کښې د خپلې خوښې مطابق تصرف کوي، کولی شي چې په پټه ترې څه انفاق او خرڅه وکړي او يا يې په ډاګه نفقه کړي، په پټه کښې يې غاړه نه بندېږي او ګناهکارېږي نه، او په ښکاره کښې يې څوک مخه نه شي نيولی.

ای پيغمبره! خلکو ته پوښتنه راجع کړه چې: ايا ذکر شوی لومړنی نفر او د ده امثال د دوهم نفر او د ده د امثالو سره برابرېدلی شي او يا بالعکس دوهم د لومړني سره سيالي کولی شي؟ يا په بل عبارت: ايا ذکر شوې دواړه ډلې يوه د بلې سره برابره ده؟

پوره واضحه ده چې د پوښتنې جواب منفي دی او هیڅوک نه شي کولی چې په برابرۍ باندې یې خوله وښوروي.

او بیا ورته ووایه چې: ایا دا انصاف دی چې تاسو لومړۍ ډله د دوهمې ډلې سره نه برابروئ حال دا چې دواړه ډلې په مخلوقیت کښې سره برابرې دي او یوه بلې ته نژدې دە، اما الله ﷻ ته د خپلو باطلو معبودانو سره په مساوات باندې حکم کوئ او په عبادت کښې یې ورسره برابر بولئ حال دا چې الله ﷻ خالق دی او هر شی یې په اختیار کښې دي او ستاسو باطل معبودان مخلوقات دي او هیڅ شی په اختیار کښې نه لري؟!

ای پیغمبره! د الله ﷻ حمد او ثنا ووایه چې مشرکان یې درته په څومره موثره توګه ملامته کړه مګر دا بیله خبره ده چې دوی د خپل خط السیر څخه نه اوړي، د دې وجه دا ده چې د مشرکانو اکثریت نه پوهېږي او په ړانده تقلید کښې پراته دي، او اقلیت یې که پوهېږي هم خو عناد نیولی دي او په شرک باندې کلک دي.

دوهم مثال:

۳ـ همدارنګه الله ﷻ د مشرکانو د تخجیل او ملامتولو دپاره د لاندې دوه وو سړیو مختلف حالات هم بیانوي چې:

الف: یو سړی وي چې ګونګ وي او هیڅ خبرې نه شي کولی.

ب: همدغه سړی په غوږونو باندې کوڼ وي او هیڅ شی نه اوري، چې د همدې کبله یې خبرې نه وي زده کړې.

ج: په دې باندې علاوه نوموړی غلام وي خو د خپل بادار دپاره د هیڅ ګټې کار نه شي کولی، بلکې د هغه دپاره د دروند پیټي مثال لري چې په اوږو باندې یې بار وي، او دا څکه چې:

د: بادار یې چې هر ځای ته ولېږي او د هر یوه کار امر ورته وکړي نو نوموړی غلام هیڅ ګټه نه شي راوړلی او هیڅ امر یې نه شي اجراء کولی.

۴ـ ای پیغمبره! مشرکانو ته دا پوښتنه هم راجع کړه چې په انصاف سره ووایاست چې: ایا ذکر شوی سړی د هغه سړي سره برابر دی کوم چې لاندې صفات ولري:

الف: چې حواس یې ټول سالم او روغ وي، هم خبرې کولی شي او هم خبرې اوري.

ب: چې د وړاندېني سړي په څېر شوده بوده نه وي بلکې روغو حواسو سره-سره عقل هم ولري چې ښه او بد پېژني.

ج: د همدې کبله چې پوهه او هوښیاري لري همېشه خلکو ته په انصاف باندې امر کوي او د بې انصافۍ لارې څخه یې منعه کوي، چې په دې باندې مه څئ.

د: بالآخره چې په هر کار او هر شي کښې په سمه لاره باندې روان وي او هیڅکله د حقې لارې څخه انحراف او کوږوالی نه کوي.

۵_ پوره څرګنده ده چې د دې پوښتنې جواب هم منفي دی او یو مشرک به هم د ذکرو شوو دوارو سړیو په مساوات او برابرۍ باندې حکم ونه کړي.

نو ای پیغمبره! بیا مشرکان مخاطب کړه چې: ایا دا عجیبه نه ده چې تاسو د ذکرو شوو دوارو سړیو په مساوات باندې حکم نه کوئ حال دا دی چې دواړه سړي یو تربله نژدې اړیکې لري، چې دواړه بنیادمان دي او دواړه د مخلوقاتو څخه دي، مګر ړانده او کاڼه او هم ګونګان او بې عقله جمادات (خپل باطل معبودان) د الله ﷻ سره برابروئ حال دا چې دوی د الله ﷻ سره نژدې اړیکې هم نه لري، چې دوی مخلوقات دي او هغه ﷻ خالق دی او داسې نور.

د قیامت د قیام ضرورت

۶_ ای پیغمبره! څرنګه چې په خلکو کښې داسې ډلې هم شته چې بالکل د څرګندو حقائقو څخه سترګې پټوي، لکه چې په ذکرو شوو دوارو مثالونو کښې ورته اشاره وشوه، نو دغسې خلک پوه کړه چې:

الف: د الله ﷻ په نزد د اسمانونو او ځمکو غیوب او پټ شیان ټول محفوظ دي، چې په همدې جمله کښې د ټولو خلکو اعمال او کړه وړه او همدارنګه د دوی د ابدانو خاورې شوې او خورې ورې شوې برخې او بځرکي ټول شامل دي.

ب: نو د داسې ورځې قیام ضرور دی چې ټول مړي پکښې بېرته را ژوندي شي او د محاسبې دپاره د الله ﷻ په حضور کښې ودرېږي او مکافات او مجازات وګوري.

هو! دغه ورځ ډېره نژدې راروانه ده او راتلل یې حتمي دي، کله چې ورباندې الله ﷻ د قیام حکم وکړي نو دا کار به د سترګو د رپ غونډې په سرعت سره او بلکې د دې څخه هم په زیات نژدې او لنډ آن کښې صورت ونیسي ځکه چې الله ﷻ یقیناً په هر شي باندې قدرت لري او هر شی کولی شي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ عَبۡدٗا مَّمۡلُوكٗا لَّا يَقۡدِرُ عَلَىٰ شَيۡءٖ ﴾ کښې د "عبد" کلمه د غلام معنی ورکوي چې مملوکیت ورسره لازم دی، همدارنګه بې اختیاري او عدم قدرت هم ورسره تړلي دي، نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد یوازې د ﴿ عَبۡدٗا ﴾ د کلمې په نزول باندې اکتفاء ونه کړی شوه؟

مونږ وایو چې: د "عَبۡد" کلمه خو اصیل او ازاد سړي ته هم ویل کېږي چې بندګي (عبودیت) یې الله ﷻ ته نسبت کړی شي نو د ﴿ مَّمۡلُوكٗا ﴾ په نزول سره واضحه شوه چې دلته د بنده بندګي مراده ده.

همدارنګه ځینې غلامان د یو شي په کولو باندې قدرت لري، چې یا مکاتب وي او یا ماذون، نو د ﴿ لَّا يَقۡدِرُ عَلَىٰ شَيۡءٖ ﴾ په نزول سره الله ﷻ اشاره وکړه چې دلته هغه غلام مطلب دی چې نه مکاتب وي او نه ماذون.

مکاتب هغه غلام ته ویل کېږي چې خپل بادار د څه قیمت په اشتراط سره ازاد کړی وي، نو هغه څه کار او کسب کوي چې شرط کړی شوی قیمت پوره کړي او خپل ځان پرې بې قیده ازاد کړي.

ماذون هغه غلام ته ویل کېږي چې خپل بادار ورته د کار او کسب اجازه ورکړې وي ترڅو پیسې وګټي او خپل بادار ته یې تسلیم کړي.

سوال جواب

٢ـ که څوک وایي چې: په ﴿ هَلْ يَسْتَوُۥنَ ﴾ کښې خو مستتر ضمیر هغو دواړو نفرو ته راجع دی کوم چې وړاندې ذکر شوي دي چې یو اصیل دی او بل کم اصل، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد "هَلْ يَسْتَوِيَانِ" نازل نه شو ترڅو ضمیر د خپلې مرجع سره په مثنی توب کښې مطابق شوی وی؟

مونږ وایو چې: د ذکرو شوو دواړو نفرو څخه دوه اشخاص مراد نه دي بلکې په دواړو کښې هغه کسان مطلب دي کوم چې په ذکرو شوو صفاتو باندې موصوف وي، نو د هر یو نفر څخه جماعت او ټولګی مطلب دی او په ﴿ هَلْ يَسْتَوُۥنَ ﴾ کښې هر یوه ټولګي ته د بدلیت په اعتبار سره ضمیر راجع شوی دی. نو حاصل یې داسې کېږي چې: ایا دا ډله د هغې ډلې سره برابره ده؟ او ایا هغه ډله د دې سره مساوي کېدلی شي؟ بلکې هره یوه د بلې سره منافات لري.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

٣ـ که څوک وایي چې د ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾ جمله د کوم مضمون سره ارتباط نیسي؟

مونږ وایو چې: د دغې جملې د ارتباط دپاره خو علماوو کرامو ښتې ډېرې وجهې لیکلې دي[1] مګر بهتره دا ده چې د دې جملې په لوستلو باندې په نبي کریم ﷺ او بیا ټولو مؤمنانو ته توصیه شوې وي چې تاسو د الله ﷻ حمد او ثناء ووایاست او د احسان اظهار یې وکړئ چې د مشرکانو په مقابل کښې یې څومره قوي دلایل درزده کړه، حتی چې هغوی یې په مقابل کښې هک پک ساکت او خجالت ودرېده.

سوال جواب

٤ـ که څوک وایي چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ﴾ [الشوری:١١] یعني د الله ﷻ سره هیڅ شی مشابهت او مماثلت نه لري، نو پوښتنه دا ده چې: په ذکروشوو دواړو مثالونو کښې خو الله ﷻ خپل اقدس ذات ته په اول مثال کښې د اصیل ازاد انسان سره او په دوهم مثال کښې د هغه چا سره تشبیه ورکړې ده کوم چې بینا او هوښیار وي[2]؛ یعني ای مشرکانو! ستاسو باطل معبودان د هغه اقدس ذات سره نه شي مساوي کېدلی کوم چې د ازاد انسان او هوښیار سړي غوندې دی؟

مونږ وایو چې: ځینې مفسرین کرام د ذکر شوي سوال څخه تښتېدلي دي او ذکر شوي دواړه

---

[1] التفسیر الکبیر ج٢٠ ص٨٥

[2] تفسیر ابن کثیر ج٢ ص٥٧٨؛ تفسیر الکشاف ج٢ ص٦٢٣

مثالونه یې د مؤمن او کافر په حالاتو باندې تطبیق کړي دي، یعنې مؤمن د ازاد او هوښیار انسان په څېر دی او کافر د غلام او شوده بوده انسان غوندې دی[١]. مګر مونږ ته دا جواب ډېر غیر متبادر برېښي، ځکه چې خبره په مؤمن او کافر کښې نه ده راروانه بلکې بحث په الله ﷻ (حق معبود) او باطلو معبودانو (بوتانو) کښې جاري دی.

نو د ذکر شوي سوال جواب دا دی چې په دواړو مثالونو کښې ازاد او هوښیار انسان د الله ﷻ سره نه دی تشبیه شوی بلکې مطلب دا دی چې: د کفارو بوتان (چې د غلام شوده بوده انسان غوندې دی) د ازاد او هوښیار انسان سره نه شي مساوي کېدی نو د الله ﷻ سره به څنګه مساوي شي، حال دا چې مشرکان ورته په مساوات باندې قائل دي!

یادونه

٥ـ مونږ په ﴿أَوْ هُوَ أَقْرَبُ﴾ کښې د "أَوْ" کلمه په "بَلْ" سره تفسیره کړه. یعنې د قیامت قیام نه دی مګر د سترګو د رپ غوندې دی بلکې د دې څخه هم ډېر نژدې دی، کله یې چې الله ﷻ اراده وکړي نو په زمانه کښې نه بلکې په یو آن کښې به صورت ونیسي او قائم به شي.

که څوک په ذکره شوي کلمه کښې اوږد بحث غواړي نو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[٢].

﴿وَٱللَّهُ أَخْرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ أَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَى ٱلطَّيْرِ مُسَخَّرَٰتٍ فِى جَوِّ ٱلسَّمَآءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا ٱللَّهُ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۢ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ ٱلْأَنْعَٰمِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ ۙ وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَآ أَثَٰثًا وَمَتَٰعًا إِلَىٰ حِينٍ ﴿٨٠﴾ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَٰلًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْجِبَالِ أَكْنَٰنًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ وَسَرَٰبِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ ٱللَّهِ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٨٣﴾﴾

(١) الدر المنثور ج٥ ص١٥٠. ١٥١

(٢) روح المعاني ج١٤ ص١٩٨؛ البحر المحيط ج٦ ص٥٧٣

[۷۸] او الله ﷻ تاسو د مورګانو د ګېډو څخه په داسې حال کښې رابهر کړئ چې تاسو په هيڅ (مهم) شي باندې نه پوهېدئ او (بیا الله ﷻ پوه کړئ او) غوږونه او سترګې او (هم) زړونه يې درته پیدا کړه (د پوهې توان يې درکړ) شاید چې تاسو (د الله ﷻ د نعمتونو) شکر وکړئ (او سوچه عبادت يې وکړئ).

[۷۹] (نو ای پیغمبره!) ایا خلک مرغانو ته نه ګوري چې د اسمان په ګېډه کښې (د پرواز دپاره) مسخر کړی شوي دي، مرغانو لره (په هواء کښې) هيڅوک نه ټینګوي مګر الله ﷻ (او بس). یقیناً په دغه (مذکور بیان) کښې د داسې قوم دپاره چې ایمان راوړي لوی دلایل (نغښتي) دي.

[۸۰] او الله ﷻ ستاسو دپاره ستاسو د کوټو (کورونو) څخه استوګنځي پیدا کړي دي (چې په یو ځای باندې پراته دي)، او هم يې ستاسو دپاره د څارویو د پوستکو څخه داسې کورونه (خیمې) پیدا کړي دي چې د خپل سفر په وخت کښې او د خپل توقف په وخت کښې يې ښه سپک مونده کوئ، او (همدارنګه الله ﷻ ستاسو دپاره) د ګډو د وړیو څخه او (هم) د اوښانو د وړیو څخه او (بالآخره هم) د اوزو د وېښتو څخه د اغوستلو او فرشونو سامانونه (پیدا کړي دي چې) د څه وخت پورې (ترې استفاده وکړئ).

[۸۱] او الله ﷻ ستاسو دپاره د هغو شیانو څخه سوري پیدا کړي دي چې (یوازې) همده ﷻ خلق کړي دي، او ستاسو دپاره يې د غرونو څخه سمڅې (ګارې) پیدا کړي دي، او ستاسو دپاره يې داسې کمیسونه (جامې) پیدا کړي دي چې تاسو د ګرمۍ (او د یخنۍ) څخه ساتي او داسې کمیسونه (يې هم درته پیدا کړي دي) چې د خپلو جنګونو (د ضرر) څخه مو ساتي. (ای پیغمبره!) الله ﷻ خپل نعمتونه په تاسو باندې دغسې پوره کوي شاید چې تاسو (ټول د الله ﷻ ارشاداتو ته) غاړې کېږدئ.

[۸۲] نو (ای پیغمبره!) که کفارو مخونه واړول (او کفر ته يې ادامه ورکړه) نو یقیناً په تاباندې (فقط) څرګند پیغام رسول دي (او بس).

[۸۳] (ای پیغمبره!) مشرکان د الله ﷻ (ذکر شوي او نور) نعمتونه پیژني (چې دا ټول د الله ﷻ د پلوه دي خو) بیا ترې (عناداً) انکار کوي (په مطابق يې عمل نه کوي) او د کفارو اکثریت کامل کافران دي (په راتلونکي کښې هم خپل کفر نه پرېږدي).

ارتباط

وړاندېنې ایتونه د قیامت د ورځې په بیان باندې تمام شوي وه او په دې ایتونو کښې د خینو نعمتونو نومونه اخستلی شوي دي چې د یو پلوه د الله ﷻ په توحید باندې دلالت کوي او د بله پلوه سړی کولی شي چې د همدغو نعمتونو څخه په استفادې سره ذکرې شوې ورځې ته تیاری ونیسي، نو حاصل يې داسې راخېژي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د الله ﷻ د خینو نعمتونو نومونه خلکو ته وروپه یاد کړه چې هم ترې د توحید د اثبات

په هکله استفاده وکړي او هم ترې د قیامت د ورځې دپاره د تیارې نیولو کار واخلي، هغه دا چې:

١ـ ای خلکو! الله ﷻ تاسو د مورګانو د ګېډو څخه په داسې حالاتو کښې رابهر کړئ چې:

الف: نه مو داسې غوږونه درلوده لکه څنګه یې چې اوس لرئ خو الله ﷻ ستاسو غوږونه مکمل کړه او د اورېدلو ښه قوي توان یې درکړ.

ب: نه مو د اوسنیو سترګو غوندې سترګې درلودې نو الله ﷻ د ښه پوره لیدلو او بصیرت سترګې درپېرزو کړې.

ج: نه مو د تفکر والا زړونه درلوده خو الله ﷻ تاسو ته عقلونه درعنایت کړه او فکري قوه یې درته ښه پیاوړې کړه.

د: همدارنګه ستاسو قوتونه هم کمزوري وه مګر الله ﷻ درته قوي کړه او لطف او فضل یې درباندې وکړ، دا ټول د دې دپاره چې تاسو خپل هر یو بدني نعمت په هغه شي کښې استعمال کړئ د کوم دپاره چې پیدا شوي دي، نو په دې تقدیر به تاسو د نعمتونو شکر وکړئ او الله ﷻ به په وحدانیت سره وپېژنئ او د قیامت د ورځې د مشکلاتو څخه به بچ شئ.

٢ـ ای پیغمبره! الله ﷻ انسانان په داسې احکامو باندې نه دي مکلف کړي چې د هغو د اجراء کولو توان او وسائل یې نه وي ورکړي، بلکې الله ﷻ انسانان لا څه چې د حشراتو او نورو حیوناتو دپاره هم د ضرورت وسائل ورکړي دي او احتیاجات یې ورپوره کړي دي.

که په ذکره شوې ورکړه باندې مشرکان عقیده نه کوي نو ایا دوی مرغانو ته نه ګوري چې د اسمان په فضا کښې څنګه په وزرونو باندې الوزي او را الوزي، او په څومره مختلفو کیفیتونو سره پروازونه کوي؟

دا بالکل یقیني خبره ده چې په هوا (فضا) کښې مرغان هیڅوک د رالوېدلو څخه نه ساتي مګر الله ﷻ او بس، همده ﷻ هلته ټینګ کړي دي او د ټینګېدلو وسائل یې ورته برابر کړي دي.

٣ـ ای پیغمبره! په دغو ذکرو شوو بیاناتو کښې د مؤمن قوم دپاره ډېر دلایل او قوي براهین دي، نو باید چې دوی پرې منګولې ښخې کړي او دوی پوه شي چې انساني وسائل او اندامونه بې حکمته نه دي او د قیامت په ورځ به بې پوښتنې پاتې نه شي.

٤ـ همدارنګه الله ﷻ په تاسو باندې ـای انسانانو!ـ ستاسو د ابدانو (نفسونو) څخه دباندې هم د نعمتونو کمی نه دی کړی بلکې ستاسو احتیاجات یې پوره کړي دي، هغه دا چې:

الف: الله ﷻ ستاسو دپاره هغه کورونه پیدا کړي دي په کومو کښې چې تاسو اوسېږئ او د یو ځای څخه یې بل ځای ته نه انتقالوي، بلکې ځای په ځای یې د خختو او ختو څخه جوړوئ.

ب: ستاسو دپاره یې د څارویو د پوستکو څخه هم سفري کورونه او کوټې پیدا کړې دي، چې د هغو حملو نقل او هم ورانول او ودرول دواړه تاسو ته اسان دي، دغه کورونه تاسو د خیمو او تجیرونو په نامه یادوئ او په اکثرو سفرونو کښې ترې کار اخلئ.

٥ـ الله ﷻ ستاسو دپاره د څارویو د پوستکو څخه علاوه د هغو د وېښتانو څخه هم ډېر سامانونه

پیدا کړي دي چې د یو وخته پورې ترې ګټې پورته کوئ او استفاده ترې کوئ. د مثال په ډول تاسو ته یې د مېږو او اوښانو دوړیو څخه او هم د اوزو د وچغنو څخه ډول ډول پوښاکونه او فرشونه جوړول درزده کړي دي.

۶ـ الله ﷻ ستاسو دپاره د ډېرو هغو شیانو څخه هم پیدا کړي دي چې تاسو یې د سورو څخه استفاده کوئ او ګټه ترې اخلئ، لکه:

الف: وریځ ستاسو دپاره ښه لوی او پراخه سوري جوړوي، البته کله چې د لمر په مخ باندې خوره شي.

ب: د ونو د سورو او هم د ونو او بوټو د مصنوعي سورو لاندې تاسو ښه خوشاله وخت تېروئ.

ج: غرونه، دیوالونه، ترې او ګټونه هم ستاسو دپاره سوري تهیه کوي.

۷ـ الله ﷻ غرونه په داسې عجیبه توګه پیدا کړي دي چې تاسو پکښې سمڅې او غارونه وهئ او خپلو خانونو ته پکښې د پټېدلو ځایونه تهیه کوئ. همدارنګه ستاسو دپاره یې ځمکه داسې پیدا کړې ده چې تاسو پکښې تاکاوې جوړوئ او زیرزمیني کورونه پکښې برابروئ.

۸ـ الله ﷻ ستاسو دپاره لباس پیدا کړی دی چې په دغو جامو (لباس) سره تاسو د ګرمۍ او هم د یخنۍ څخه بچ کېږئ. دغه ډول لباس تاسو د مالوچو، کتان او نورو شیانو څخه د الله ﷻ په هدایت باندې جوړوئ.

۹ـ الله ﷻ ستاسو دپاره اوسپنې هم پیدا کړي دي چې تاسو ترې د جنګ په وخت کښې کار اخلئ او د زغرو، خولونو، د آهني واسکټونو او نورو شیانو په شکل یې ښلوئ.

۱۰ـ ای پیغمبره! په دغه ډول سره الله ﷻ دخپلو نعمتونو لړۍ په تاسو باندې جاري ساتلې ده چې د قیامت ورځې پورې به ادامه ولري، مګر دا ټول د دې دپاره چې تاسو خپل رب ﷻ وپېژنئ او شریعت ته یې غاړې کېږدئ؛ ایا د ده ﷻ څخه په غیر داسې څوک شته چې تاسو ته د ذکرو شوو نعمتونو څخه د یوه وړوکي نعمت پیداکوونکی وي؟

نو تاسو ته په کار دي چې په عبادت کښې هم ورسره هیڅوک شریک ونه ګرځوئ او یوازې د همده ﷻ عبادت وکړئ چې ستاسو حقیقي انعام کوونکی دی.

۱۱ـ ای پیغمبره! که د ذکرو شوو دلایلو سره سره مشرکانو ستا د دعوت څخه خپل مخونه واړول او قبول یې نه کړه نو ته هیڅ مه خپه کېږه، او دا ځکه چې په تاباندې د دعوت څخه په غیر بل هیڅ شی نشته، ته خو د مشرکانو د شرکیاتو مسؤل نه یې، د هغوی د کافرکېدلو ګناه خو په تاباندې نشته، ته خو د دې دپاره نه یې استولی شوی چې ضرور به خلک د کفر څخه اسلام ته راړوې، لنده دا چې تا خپله غاړه خلاصه کړه نور نو مشرکان (کفار) پوهېږي او کار یې.

۱۲ـ ای پیغمبره! د اکثرو کفارو د حق څخه انکار عنادي دی چې عارفانه یې کفر اختیار کړی دی، دوی ښه پوهېږي چې ذکر شوي نعمتونه بلکې ټول نعمتونه (چې په لومړي سر کښې یې قرآن کریم واقع دی) د الله ﷻ د پلوه دي او هیڅوک او هیڅ شی پکښې مداخله نه لري، خو د دې سره سره

دوی ترې انکار کوي چې قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی، او هم یې ناشکري کوي چې د خپل حقیقي انعام کوونکي په وحدانیت باندې معترف نه دي.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ د هر شي دپاره د هغه د ژوندانه اړتیاوې وړپوره کړي دي، نو څرنګه چې انسان دوه ژوندونه لري نو د دواړو دپاره یې ورته ضروریات تکمیل کړي دي چې په دنیا کښې یې د علم اسباب ورکړي دي لکه غوږ، سترګې، زړه او نور اعضاء، چې دلته ترې استفاده وکړي او د آخرت دپاره ترې ګټه پورته کړي، او د آخرت د ژوند دپاره الله ﷻ قرآن کریم او نور کتابونه نازل کړي دي او په ګڼ شمېر کښې یې پیغمبران را استولي دي ترڅو د هغه ژوند لاره غلطه نه کړي.

اما نور حیوانات یې هم د ضروریاتو د پوره کولو څخه نه دي محروم کړي د مثال په توګه مرغانو ته یې فقط د دې ژوندانه اسباب او سامان ورکړي دي او بس، چې نه ورته جنت شته دی او نه دوزخ.

۲ـ په ﴿ أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ ﴾ کښې د "طَيْر" کلمه که څه هم مفرده استعماله شوې ده مګر اصلاً د "طَائِر" جمعه ده، "طَائِر" کلمه په طیور او اطیار باندې هم جمعه شوې ده[1].

په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې څخه د جمعې معنی مراده ده ځکه چې په ﴿ يُمْسِكُهُنَّ ﴾ کښې ورته د جمعې ضمیر "هُنَّ" راجع شوی دی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿ فِي جَوِّ السَّمَاءِ ﴾ کښې د "جَوّ" کلمه د هغې هوا معنی ورکوي کومه چې د ځمکې او اسمان ترمنځ واقع ده[2] نو پوښتنه دا ده چې د کوم حکمت په بنیاد په دې مقام کښې یوازې ﴿ السَّمَاءِ ﴾ ته مضافه کړی شوې ده؟ په کار خو دا وه چې دواړو ته یې اضافت موندلی وی.

مونږ ـیو چې: د لغات ځینو کتابونو دا هم لیکلي دي چې: "جَوُّ كُلِّ شَيْءٍ بَطْنُهُ وَدَاخِلُهُ"[3] د هر شي جو د هغه د ګېډې او د هغه د داخل څخه عبارت دی؛ نو داسې برېښي چې دلته به د همدغې معنی اراده کولو ته اشاره وي چې: ای انسانانو! مرغانو ته نه ګورئ چې د الله ﷻ د پلوه مسخر کړی شوي دي او د اسمان په ګېډه کښې د ځمکې دپاسه پرواز کوي او د رالوېدو څخه بچ پاتې دي.

که څه هم ځینو علماء کرامو لیکلي دي چې مرغان تر دولس میله پورې لوړه الوتنه کولی شي[4] مګر بهتره دا ده چې دغه اندازه الله ﷻ ته ور وسپارو چې پروازونه به یې ترڅو میله پورې لوړېږي. د مرغانو په هکله که څوک ډېر معلومات غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[5].

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۵۱۹
(۲) مفردات الراغب ص۱۰۱
(۳) لسان العرب ج۱۴ ص۱۵۷
(۴) روح المعاني ج۱۴ ص۲۰۲
(۵) تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۱۴۱؛ الجواهر للطنطاوي ج۸ ص۱۴۳

د ظعن او إقامة معناوې

۴ـ په ﴿ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ ﴾ کښې د "ظعن" کلمه تللو او مزله ته وضعه شوې ده[١]. نو بالمقابل په دې مقام کښې د "إقامة" د کلمې څخه توقف مراد يږي، چې مزل (تلل) بس کړی شي. نو د معنی حاصل يې داسې راځيږي چې: الله ﷻ ستاسو دپاره داسې کورونه (کوټې) پيدا کړي دي چې څای په څای ولاړې دي او د خاورو او خختو څخه جوړې دي او همدارنگه يې ستاسو دپاره د څارويو د پوستکو څخه سفري کورونه هم پيدا کړي دي چې د سفر په وخت کښې يې ښه په اسانۍ سره انتقالولی شئ او په جلتۍ سره يې رنګولی او ترلی شئ، او بيا يې د توقف په وخت کښې ښه په اسانۍ او خفت سره بېرته ودرولی شئ او استفاده ترې کولی شئ.

په ياد ولرئ!

۵ـ په ياد ولرئ چې په ﴿ وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا ﴾ کښې درېواړه ضميرونه د ﴿ ٱلْأَنْعَٰم ﴾ کلمې راجع دي چې د (اوښانو، غوايانو، گډو، اوزو) څخه عبارت ده.

څرنګه چې د غوايانو په شاګانو باندې داسې ويښته نه رازرغونيږي چې د هغو څخه څه سامان جوړ کړی شي اما پاتې درېواړه څاروي داسې ويښتان لري چې د هغو څخه ګټه اخستله کېږي او سامانونه ترې جوړيږي؛ نو څکه الله ﷻ د ګډو (مېږو) ورېو ته په ﴿ وَمِنْ أَصْوَافِهَا ﴾ سره اشاره وکړه چې اصواف د صوف جمعه ده او د ګډو د ويښتانو دپاره وضعه شوې ده[٢] چې په پښتو کښې ورته وړی وايو. او په ﴿ وَأَوْبَارِهَا ﴾ کښې يې د اوښانو د شاګانو ويښتانو ته اشاره وکړه چې "أوبار" د "وبر" جمعه ده او د اوښ ويښتان پکښې شامل دي[٣] چې دا هم په پښتو کښې د وړيو په نامه يادېږي. اما "أشعار" د "شعر" جمعه ده چې د اوزې د ويښتانو نوم دی[۴] چې په پښتو کښې ورته وچغنه ويل کېږي.

أثاث او متاع څه فرق لري؟

۶ـ د "أثاث" کلمه او هم د "متاع" کلمه يوه هم د خپل لفظ څخه مفرد نه لري او په دواړو کښې جمعيت شته، او همدارنګه دواړه سره په معنی کښې يوه بلې ته نژدې ده، دهمدې کبله د دواړو په معناوو او فرقونو کښې علماوو کرامو ډېر څه ليکلي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: "أثاث" د کور ډېرو سامانو ته ويل کېږي او "متاع" فقط د کور د سامان نوم دی، لږ وي او که ډېر وي[۵].

---

(١) لسان العرب ج١٣ ص٢٧٠
(٢) لسان العرب ج٩ ص١٩٩
(٣) لسان العرب ج٥ ص٥٧١
(۴) لسان العرب ج۴ ص٤١٠
(۵) مفردات الراغب ص۴

ب: "أثاث" هغه سامانونه دي کوم چې د اغوستلو او فرشونو دپاره وي او په همدغه غرض کښې بالفعل مستعمل هم وي، اما په "متاع" کښې ورسره د تجارت شرط په نظر کښې دی[١].

ج: "أثاث" هغه سامانونه دي کوم چې سړی یې اغوندي او ځان پرې پټوي، او "متاع" هغه سامانونه دي کوم چې په کوټو کښې فرش کېږي او یا ترې همدلته د ډول او سنګار کار اخستلی کېږي[٢]، او داسې نور.

أکْنَان څه معنی؟

٧ـ په ﴿ وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْجِبَالِ أَكْنَـٰنًا ﴾ کښې د "أکْنَان" کلمه د "کِنّ" ـلکه "سِرّ"ـ جمعه ده. د "کِنّ، کِنَّة، کِنَان" درېواړه کلمې لکه څنګه چې په "أکْنَان" باندې جمعه کېږي همدارنګه په "أکِنَّة" باندې هم جمعه شوي دي، ذکرې شوې درېواړه کلمې هره یوه د یوه شي وقایې او پردې ته ویل کېږي[٣]. یا په بل عبارت: هغه شي ته په کوم کښې چې نور شیان ساتلی کېږي ذکر شوي درېواړه نومونه وضعه شوي دي.

مګر د "کِنّ" کلمه کله کله د کوټې معنی هم ورکوي، په دې مقام کښې مونږ ته همدغه معنی په زړه پورې برېښي نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې الله ﷻ تاسو ته توان درکړی دی چې په غرونو کښې غارونه او سمڅې (کوټې) جوړې کړئ او د شیانو د ساتنې او د خپلو ځانونو د پټولو دپاره ترې کار واخلئ.

سوال جواب

٨ـ که څوک وایي چې د انسانانو دپاره خو لکه چې الله ﷻ په غرونو کښې سمڅې (ګاري) پیدا کړې دي همدارنګه یې په هوارو ځمکو کښې هم د دوی دپاره تاکاویګانې (ځمکنۍ کوټې) پیدا کړې دي، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد دغه ډول پناځای ته اشاره ونه شوه؟

مونږ وایو چې: د ﴿ مِّنَ ٱلْجِبَالِ ﴾ کلمه د حصر په توګه نه ده نازله شوې بلکې د مثال په توګه نازله شوې ده نو کله چې د چا ذهن د غرونو سمڅو ته ورواوړي نو ضرور تاکاویو ته یې هم فکر کېږي او د الله ﷻ انعامات ورپه زړه کېږي. د همدغه مقایسوي عدم ذکر لاندې دوه مثالونه نور هم ولولئ:

الف: مونږ د [إبراهیم: ٥٠] ایت لاندې لیکلي دي چې د ﴿ سَرَٰبِيلَ ﴾ کلمه د "سِرْبَال" جمعه ده چې د کمیس معنی ورکوي، نو لکه څنګه چې کمیسونه او جامې د څارویو د پوستکو او وېښتانو څخه جوړېږي ـچې په وړاندېنې ایت کښې ورته اشاره شوېـ همدارنګه د کتان او مالوچو او نورو شیانو څخه هم جوړېدلی شي مګر ذکر یې بالمقائسه پرېښودلی شوی دی.

(١) تفسیر القاسمي ج١٠ ص١۴۴
(٢) التفسیر الکبیر ج٢٠ ص٩٢
(٣) مفردات الراغب ص۴٥٩؛ لسان العرب ج١٣ ص٣٦٠

ب: په ﴿ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ ﴾ کښې الله ﷻ اشاره کړې ده چې ستاسو کميسونه (جامې) تاسو د ګرمی څخه ساتي، مګر د مقايسوي ظهور د کبله يې "تقيكم البرد، والبرد، والثلج" کلمات نه دي نازل کړي چې ستاسو جامې تاسو د يخنۍ، ږلۍ او واورې څخه ساتي.

شايد چې د دغه عدم ذکر يوه وجه به هغه وي کومې ته چې لړ وړاندې دستي اشاره وشوه او بله وجه به يې دا وي چې د قرآن کريم اولني مخاطبين (صحابه کرام ﷺ) نه د يخنۍ سره د هر بلد وه څکه چې هغه مناطق ګرم دي، او نه يې ږلۍ او واوره پېژانده، او دا څکه چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې: «اَلثَّلْجُ شَيْءٌ أَبْيَضُ يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا رَأَيْتُهُ قَطُّ»[1] يعنې واوره د يوه سپين شي نوم دی چې د اسمانه رانازلېږي او ما هيڅکله نه ده ليدلې.

يادونه

۹_ که څه هم ځينې مفسرين کرام[2] په ﴿ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ نِعْمَتَ ٱللَّهِ ﴾ کلمه په نبي کريم ﷺ باندې تفسيروي، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په عموم سره پرېښودله شي ترڅو پکښې ذکر شوي نعمتونه ټول شامل شي. او دا څکه چې مشرکان د الله ﷻ د ټولو نعمتونو څخه انکار کوي که څه هم هغه ذکر شوي نعمتونه وي، يا د نبي کريم ﷺ نبوت او يا د قرآن کريم نزول وي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۰_ که څوک وايي چې: ايا د ذکرې شوې جملې سره د ﴿ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا ﴾ جمله متناقضه نه ده؟ ايا معرفت او انکار سره څه منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو[3] د ﴿ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا ﴾ جمله په لاندې معناوو باندې تفسيره کړې ده او ذکر شوی منافات يې جواب کړی دی چې:

اول: چې مشرکان د الله ﷻ نعمتونه قلبًا پېژني مګر په عمل کښې ترې انکار کوي چې د بوتانو عبادت کوي، ته به وايې چې نعمتونه يې بالکل نه دي پېژاندلي که نه نو د غير الله عبادت به يې نه وی کړی.

دوهم: مشرکان وايي چې ذکر شوي نعمتونه الله ﷻ خلق کړي دي مګر زمونږ د بوتانو په شفاعت سره، چې دا د انکار معنی ده.

دريم: مشرکان پوهېږي چې الله ﷻ نعمتونه پيدا کړي دي مګر اسباب موثر ګڼي او وايي چې: زمونږ مهارت او په کارونو باندې پوهه هم د نعمتونو په ايجاد کښې بې برخې نه ده.

څلورم: دوی د الله ﷻ نعمتونه په زړونو کښې پېژني مګر په ژبه ترې انکار کوي.

---

(۱) تفسير القرطبي ج ۱۰ ص ۱۵۴
(۲) تفسير الخازن ج ۳ ص ۶۳۱
(۳) تفسير ابي السعود ج ۵ ص ۱۳۴؛ البحر المحيط ج ۶ ص ۵۷۸

سوال جواب

١١ـ که څوک وايي چې: په ﴿ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا ﴾ کښې ټولو کفارو ته ضمير راجع دی، چې دوی د الله ﷻ د نعمتونو څخه انکار کوي حال دا چې په ﴿ وَأَكْثَرُهُمُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴾ کښې فقط اکثرو منکرانو ته د کفر نسبت شوی دی، نو پوښتنه دا ده چې: ايا د انکار سره سره د دوی اقليت کافران نه دي؟

مونږ وايو: علماوو کرامو[1] د ذکرې شوې پوښتنې دپاره ډېر جوابونه کړي دي خو کوم جواب چې راته په زړه پورې برېښي هغه دا دي چې په ﴿ وَأَكْثَرُهُمُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴾ کښې کامل کافران مطلب دي. نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: د الله ﷻ د نعمتونو څخه ټول کفار انکار کوي چې ټول پرې کافر شوي دي، مگر اکثريت په کفر او انکار کښې کاملان دي چې عناد نيولي دي او د مرگ د ورځې پورې به د خپل کفر او انکار څخه وانه وړي.

په همدې جواب باندې اسميه جمله او د ﴿ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴾ اسم فاعل صيغه هم دلالت کوي چې استمرار ترې معلومېږي.

﴿ وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ٱلْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ شُرَكَآءَهُمْ قَالُوا۟ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا۟ مِن دُونِكَ ۖ فَأَلْقَوْا۟ إِلَيْهِمُ ٱلْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٨٦﴾ وَأَلْقَوْا۟ إِلَى ٱللَّهِ يَوْمَئِذٍ ٱلسَّلَمَ ۖ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ زِدْنَٰهُمْ عَذَابًا فَوْقَ ٱلْعَذَابِ بِمَا كَانُوا۟ يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِى كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِم مِّنْ أَنفُسِهِمْ ۖ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ ۚ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾ ﴾

[٨٤] او (ای پيغمبره! خلک د) هغې ورځې (څخه وډار کړه) چې مونږ به (پکښې) د هر امت څخه شهادت ورکوونکي راپورته کړو، (او) بيا به هغو کسانو ته اجازه ورنه کړی شي کومو چې کفر اختيار کړی دی (البته د دې خبرې چې معذرت وړاندې کړي) او نه به د دوی څخه وغوښتل شي چې (د الله ﷻ) رضايت حاصل کړي.

(١) روح المعاني ج١۴ ص٢٠۶؛ تفسير القرطبي ج١ ص١۶٢

[۸۵] او کله چې هغه کسان عذاب وګوري کومو چې ظلم (کفر) کړی دی نو (دوی به تخفیف او انتظار وغواړي خو) نه به ترې عذاب تخفیف کړی شي او نه به مهلت ورکړی شي.

[۸۶] او کله چې هغه کسان خپل شریکان (باطل معبودان) وګوري کومو چې شرک غوره کړی دی نو دوی به ووايي چې: ای زمونږ ربه! دغه دي زمونږ هغه شریکان کوم چې مونږ وو چې ستا څخه په غیر به مو د هغوی عبادت کاوه (نو زمونږ په عوض دوی معذب کړه).

نو باطل معبودان به کفارو ته خبره ور وغورزوي (ورتاوه کړي) چې: یقینًا تاسو هرومرو دروغژنان یاست (چې تاسو زمونږ عبادت کړی دی).

[۸۷] او کفار به په دغې ورځ کښې الله ﷻ ته انقیاد ور وغورزوي (او وروراندې کړي چې مونږ تسلیم یاستو)، او د دوی څخه به هغه شی ورک (لادرکه) شي د کوم چې دوی وه چې دروغ به يې جوړول (چې که بالفرض قیامت قائم شي نو مونږ به د لوړې درجې خاوندان یاستو).

[۸۸] هغه کسان چې دي کومو چې کفر اختیار کړی دی او هم يې (نور خلک) د الله ﷻ د لارې څخه اړولي دي، دوی ته به مونږ د عذاب دپاسه بل عذاب ور زیات کړو، (البته) په دې سبب سره چې دوی وه چې (په ځمکه کښې به) يې فسادونه کول (او خلک به يې بې لارې کول).

[۸۹] او د هغې ورځې (څخه هم خلک وډار کړه) چې مونږ به په هر امت کښې په همدوی باندې د همدوی د خپلو نفسونو څخه شهادت ورکوونکی (پیغمبر) مبعوث کړو (ودروو، چې د دوی په کفر او یا اسلام باندې شهادت ورکړي)، او مونږ به (په همدې ورځ کښې) همدا تا په دغو (کافرانو) باندې د شهادت ورکوونکي په حیث راولو (ودروو).

او (ای پیغمبره!) مونږ په تاباندې په داسې حال کښې کتاب درنازل کړی دی چې هر شي لره په بلیغه توګه بیانوونکی دئ او لاربنودونکی دی، او (هم) رحمت او بشارت دی (البته) د غاړه اېښودونکو دپاره (چې همدوی ترې ګټه پورته کوي).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د کفارو دنیاوي حالات بیان شوي وه چې د الله ﷻ د نعمتونو څخه په استمراري توګه انکار کوي او شرعي ارشاداتو ته غاړې نه ږدي، په دې ایتونو کښې د هغوی اخروي حالاتو ته اشاره شوې ده چې دنیاوي تکبر به يې مات شي او هر طرف ته به د خپل خلاصون دپاره لاسونه اچوي مګر هیڅ به په لاس نه ورځي. نو حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! کله چې د قیامت ورځ قائمه شي او مخلوقات د الله ﷻ په حضور کښې د محاسبې دپاره ودرولی شي نو د کفارو دنیاوي غرور او تکبر به د منځه لاړ شي بلکې په ډېر ذلت او خوارۍ کښې به د لاندې حالاتو سره مخامخ شي:

۱- په دې ورځ کښې داسې حالت هم په خلکو باندې ورتلونکی دی چې په هرې ډلې باندې به

خپل-خپل پیغمبر د شاهد په حیث شاهدي ورکړي چې ما د خپل رب ﷻ احکام او ارشادات دغو خلکو ته رسولي دي، نو دلته به کفار د لاندې ذلتونو سره لاس او ګرېوان شي:

الف: دوی به اجازه وغواړي چې مونږ ته دې اجازه راکړی شي چې خپل معذرتونه وړاندې کړو مګر دا اجازه به ورنه کړی شي، چې د معذرتونو د قبول وخت ستاسو د لاسه وتلی دی.

ب: او نه به د کفارو څخه وغوښتل شي چې د خپل رب ﷻ د رضاکولو هڅې وکړئ، چې ستاسو څخه راضي شي او د کفریاتو څخه درتېر شي، چې دا وخت هم په دنیا کښې تېر شو.

۲ـ بیا چې کفار هغه عذاب وګوري کوم چې د دوی دپاره تیار کړی شوی دی نو په ډېر وارخطا حالت کښې به سوالونه وکړي چې:

الف: هیله ده چې زمونږ څخه دغه عذاب لږ څه تخفیف کړی شي، مګر دا سوال به یې هم رد شي چې دا کار نه کېدونکی دی.

ب: هیله ده چې څه مهلت خو راکړی شي او سمدستي پکښې ور وانچولی شو، نو دا سوال به یې هم په منفي توګه جواب شي چې تاسو ته په دنیا کښې مهلت درکړی شوی وه خو تاسو ضائع کړ، د دوهم ځل دپاره مهلت نه درکول کېږي.

۳ـ کله چې مشرکان خپل باطل معبودان وګوري نو ډېر به خوشاله شي چې د خپلو جنایاتو دروند پېټي به په هغوی باندې ورواچوي او خپلو ځانونو ته به نجات ورکړي نو په دغه وخت کښې به په ډېر لوړ اواز سره ووایي چې ای زمونږ ربه! زمونږ هغه شریکان او باطل معبودان دغه دي د کومو څخه چې مونږ بدون ستا د عبادت څخه عبادت کاوه او د عبودیت سرونه مو ورته ټیټول، نو هیله ده چې زمونږ کفریات په همدوی باندې ورواچوې او همدوی معذب کړې او مونږ ته نجات راکړې.

۴ـ ای پیغمبره! د مشرکانو ذکر شوی سوال به پخپله د همدوی معبودان رد کړي او په ډېر جدیت او شدت سره به یې مخاطب کړي چې: تاسو دروغژنان یاست، تاسو کله زمونږ عبادت کړی دی؟ تاسو خو د خپلو خواهشاتو عبادت کوونکي وئ، ایا مونږ تاسو ته د خپل عبادت دپاره دعوت درکړی وه؟

بیا به کفار د مایوسۍ په حال کښې الله ﷻ ته د خپل انقیاد د قبول وړاندیز وکړي چې: ای الله! مونږ تاته غاړه ایښودونکي یاستو، زمونږ انقیاد قبول کړه اود کفریاتو څخه راتېر شه.

کفار به ښه پوهېږي چې دا وړاندیز هم نه قبلېدونکی دی مګر د ډېرې وارخطائۍ څخه به نه کېدونکي شي ته هم لاس اچوي.

کفار به په دغه وخت کښې هغه خبره هېره او ورکه کړي په کومې باندې به چې دوی خپل ځانونه غولول او هم به یې پرې نورو ته فریب ورکاوه هغه دا چې: ﴿ أَنَّ لَهُمُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾ [النحل: ۶۲] یعنې د قیامت ورځ خو نشته که بالفرض قیامت قائم شي نو هلته به هم دوی ته لوړې درجې ورکړی شي.

۵ـ ای پیغمبره! کفارو ته لکه څنګه چې په دغې ورځ د ګمراهیو عذابونه ورکولی کېږي همدارنګه به دوی د ګمراه کولو د عذاب څخه هم بېچ پاتې نه شي، چې خلک به یې په ډول-ډول

حیلو سره د لارې څخه اړول او په ځمکه کښې به یې فساد کاوه، نو دا عذاب به دوی ته د غم د پاسه غم وي او د یو عذاب د پاسه به بل عذاب جوړ شي.

٦ـ د مشرکانو بل حالت به دا وي چې کله په دوی باندې د نجات ټولې دروازې وتړلی شي نو د خپلو کفریاتو څخه به انکار وکړي چې: زمونږ دې په خپل رب باندې سوګند وي چې مونږ مشرکان او کافران نه وو، مونږ خو په دنیا کښې د خپل رب ﷻ ارشاداتو ته منقادوو.

نو په دغه وخت کښې به د کفارو خولې مهرولاک شي او په هر څه باندې به خپل خپل اندامونه شهادت ورکړي چې دا په دنیا کښې کافر او مشرک وه او د خپل رب ﷻ ټول ارشادات یې د پښو لاندې کړي وه، نو دا به د دوی ډېر د مایوسۍ او ناأمیدۍ حالت وي.

٧ـ ای پیغمبره! د قیامت په ورځ چې هر یو پیغمبر په خپل خپل امت باندې شاهدي وایي نو په دغه وخت کښې به ته هم په دغو بې ادبو او بې شکره کافرانو باندې شهادت ورکړې، یا په بل عبارت: کله چې ته د خپل امت په نېکو او بدو باندې شهادت ورکوې نو دغه کسان به هم پکښې شامل وي کوم چې نن ورځ ستا یوه دلیل ته هم غوږ نه نیسي او د یوه نعمت شکریه هم نه کوي.

٨ـ ای پیغمبره! مونږ په تا باندې دا باعزته کتاب (قرآن کریم) درنازل کړی دی چې د بنیادمانو ټول ضروریات پکښې بیان شوي دي، هم پکښې دنیاوي ارشادات شته او هم پکښې اخروي حالات او کوائف شته دي. که بالفرض په تاباندې دغسې کتاب نه وی نازل شوی نو ته به څه خبر وې چې د کفارو به د قیامت په ورځ باندې څه حال وي او هلته به څه کیفیتونه پېښ شي.

نو بې شکه دا قرآن کریم د دنیا او د آخرت لارښود دی او هم د الله ﷻ د پلوه رحمت او د خوشالۍ زیری دی، مګر هغه کسان به ترې ګټه پورته کوي کوم چې د الله ﷻ ارشاداتو ته په دنیا کښې غاړه ږدي، اما څوک چې ورته غاړه نه ږدي د هغوی کفرورباندې قوي کېږي او عذاب یې ورباندې روزمره اضافه کېږي.

توضیحات

١ـ په ﴿ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾ د کلمې په صرفي تحلیل کښې علماوو کرامو لاندې دوه طریقې خوښې کړې دي:

الف: دغه کلمه اصلاً د "عُتْبى" ـ لکه "بُشْرى" ـ څخه اشتقاقه شوې ده[1] نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: او نه به د کفارو څخه په دغې ورځ کښې وغوښتلی شي چې "عُتْبى" حاصله کړئ، یعنې په نېک عمل او توبې سره د خپل رب ﷻ رضا حاصله کړئ چې "عُتْبى" د رضا معنی ورکوي[2].

ب: ذکر شوې کلمه د هغه اعتاب څخه اخستله شوې ده په کوم کښې چې همزه د سلب دپاره ده، نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: نه به د کفارو څخه وغوښتل شي چې تاسو د خپلو ځانونو

(١) تفسر القاسمي ج١٠ ص١٤۶
(٢) لسان العرب ج١ ص٥٧٨

ځځه د خپل رب ﷻ عتاب (غضب) سلب (ازاله) کړئ، چې توبه وباسئ او نیک عملونه وکړئ، ځکه چې وخت یې تېر شوی دی.

په دې تحلیل بلندې د اعتاب ځځه د استعتاب بناکېدل غیر قیاسي ګڼل کېږي، دا ځکه چې مزید خو د مجردو ځځه بنا کېږي او دلته مزید د مزیدو ځځه بنا شوی دی[1] که څه هم د دواړو تحلیلونو په معنی کښې چندان فرق نشته مګر موږ ته دوهم تحلیل په زړه پوری برېښي چې مقصودې معنی ترې مستقیماً راوځي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ﴿ فَأَلْقَوْا إِلَيْهِمُ ٱلْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَـٰذِبُونَ ﴾ ځځه په ډاګه څرګندېږي چې د قیامت په ورځ به تول باطل معبودان خپل عابدین مخاطب کړي چې تاسو دروغژنان یاست؛ حال دا چې د دوی په معبودانو کښې خو ځینې بالکل جمادات دي چې خبرې نه شي کولی او څوک نه شي مخاطب کولی؟

موږ وایو چې: الله ﷻ به په هغې ورځ کښې د دوی بوتان هم په خبرو باندې راولي ترڅو دوی به خجالت او ښه مختوري شي. یا په بل عبارت: هلته لکه چې ځمکه او اندامونه خبرې کوي جمادات به هم خبرې وکړي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴾ [مریم: ۸۲] یعنې ډېر ژر دی چې د کفارو باطل معبودان به د دوی په عبادت باندې کافر (منکر) شي او په دوی باندې به (په عوض د دوستۍ) دښمنان جوړ شي.

په همدې ارتباط د [الفرقان: ۱۷] ایت لاندې څه نور وضاحت هم راروان دی، إن شاء الله ﷻ.

په یاد ولرئ!

۳_ مفسرینو کرامو دا ایت شریف ﴿ زِدْنَـٰهُمْ عَذَابًا فَوْقَ ٱلْعَذَابِ ﴾ په لاندې دوه ډولونو باندې تفسیر کړی دی:

الف: چې د هغو کافرانو عذاب به الله ﷻ په کیف کښې زیات قوي کړي کومو چې نور خلک ګمراهان کړي دي او یا یې د دوی د مسلمانېدلو مخه نیولې ده[2].

ب: په ذکرو شوو کافرانو باندې به الله ﷻ نور عذابونه ور زیات کړي[3]، مثلاً ډېر غټ‌غټ ماران او لړمان به وربانډې مسلط کړي او یا به یې د ذوب کړی شوو میسو په ویالو کښې ډوب کړي او هم به یې د زمهریر یخ دوزخ باندې معذب کړي.

---

(۱) حواشي البخاري ج۲ ص۱۰۷۸

(۲) روح المعاني ج۱۴ ص۲۱۲

(۳) تفسير البغوي ج۳ ص۸۱؛ تفسير ابن كثير ج۲ ص۵۸۱؛ الدر المنثور ج۵ ص۱۵۷

مونږ ته داسې برېښي چې ذکر شوي دواړه نظرونه سره هیڅ منافات نه لري، نو څه لرې نه ده چې ذکر شوي دواړه ډوله زیادت د دوی په تعذب کښې برخوال وګرځولی شي او بالآخره یا به پرې الله ﷻ هلته داسې عذاب ور اضافه کړي کوم چې یوازې همده ﷻ ته معلوم دی او بس. •

تبیان څه معنی؟

۴_ په ﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ ﴾ کښې د "تِبْيَان" کلمه یا د مبالغې دپاره مصدر دی لکه چې "تِلْقَاء" د مبالغې مصدر دی[١] او درېم مصدر په همدغه وزن باندې نشته، او یا اسم دی لکه "تِمْسَاح" او نور[٢]. په هر صورت د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: مونږ په تا باندې داسې کتاب نازل کړی دی چې د هر شي بلیغ بیان پکښې شته.

په دې هکله چې قرآن کریم د هر شي بیانوونکی دی مونږ _لله الحمد_ د [الأنعام:٣٨] ایت لاندې هغه څه لیکلي دي کوم چې مونږ ته الله ﷻ راښودلي وه او د همدې موضوع د څېړنې دپاره بې کفایت کاوه، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي، همدارنګه په دې مقام کښې هم ځینو اوږدو کتابونو ته[٣] مراجعه کول بې ګټې نه دي.

﴿ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾ ﴾

[٩٠] یقیناً الله ﷻ د عدل په کولو باندې امر کوي او د احسان په کولو باندې (هم) او د قرابت (خپلوۍ) خاوند ته (د حق) په ورکولو باندې (هم امر کوي). او (همدارنګه) الله ﷻ د زیاتو بدو کارونو څخه او (هم په شریعت کښې) د ناآشنا کارونو څخه او (بالآخره) د بغاوت څخه منعه کوي.

الله ﷻ تاسو ته د انذار (ډارولو) په توګه (خپل احکام) بیانوي شاید چې تاسو پند (او نصیحت) قبول کړئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنۍ ایتونه په دې تمام شوي وه چې قرآن کریم د هر شي دپاره تبیان او هدایت او هم رحمت او بشارت دی، په دې ایت کښې د همدغه مضمون یوه مصداق ته اشاره شوې ده چې ذکر شوي څلور واړه صفات پکښې راغونډ شوي دي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د دې دپاره چې د قرآن کریم په جامعیت باندې خلک متیقن شي په دوی باندې لاندې اوامر او لاندې نواهي قرائت کړه:

---

(١) لسان العرب ج١٣ ص٦٧
(٢) المحرر الوجيز ج١٠ ص٢٢٣
(٣) روح المعاني ج١٤ ص٢١٤

۱ـ يقيناً الله ﷻ په دې احكامو باندې امر كوي، يا په بل عبارت: د الله ﷻ ټول ثبوتي احكام په دغو درېوو كښې منحصر دي:

الف: اې بندګانو! الله ﷻ تاسو ته په هر شي كښې په عدل او انصاف او هم د افراط او تفريط ترمنځ په متوسطه لاره باندې د تللو امر او هدايت كوي.

ب: بل تاسو ته هدايت دركوي چې په هر شي كښې احسان وكړئ، چې نه يې په عبادت او نه يې په معاملاتو كښې د نظره وغورزوئ.

ج: بل هدايت دا دی چې د قرابت د خاوندانو او د خپلوانو حقوق مه ضائع كوئ بلكې هرچا ته د مراتبو په مراعات سره) خپل-خپل حق وركړئ او صلة الرحم ورسره وكړئ.

۲ـ اې بندګانو! الله ﷻ تاسو د لاندې بدوكارونو څخه منعه كوي:

الف: هيڅ بې شرمه او بې حيا كار ته مه ورنژدې كېږئ، لكه زنا او نور.

ب: همدارنګه هيڅ بد كارونه او قولونه مه كوئ كه څه هم بې شرمه او بې حيا نه وي، لكه سود خوري او نور.

ج: بل په خلكو باندې تجاوز او بغاوت مه كوئ، حقوق يې پوره وركړئ او عزتونه يې وساتئ.

اې بندګانو! بل څوک نه بلكې الله ﷻ تاسو ته د تخويف څخه ډک دعوت دركوي، نو تاسو ته په كار دي چې پند ترې واخلئ او قبول يې كړئ.

توضيحات

۱ـ د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دی چې: ذكر شوی ايت شريف د قرآن كريم په ټولو ايتونو كښې جامع ايت دی، چې نه ترې د كوم خير بيان پاتې دی او نه ترې د كوم شر بيان ترک شوی دی[1]. د ښه وضاحت دپاره لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: عثمان بن مظعون رضي الله عنه وايي چې: ما په نبي كريم ﷺ باندې د زړه څخه ايمان نه وه راوړی بلكې حيا نيولی وم چې د ده ﷺ دعوت رد كړم، بله ورځ ذكر شوی ايت شريف نازل شو او زه په عين مجلس كښې د نبي كريم ﷺ سره ناست وم، نو كله چې ما د ايت جامعيت ته فكر شو نو د تاثير لاندې راغلم او «اسْتَقَرَّ الْإِيمَانُ فِي قَلْبِي وَأَحْبَبْتُ مُحَمَّدًا»[2] ايمان مې په زړه كښې ځاى ونيوه او نبي كريم ﷺ راته په خپل زړه كښې محبوب وګرځېد.

ب: اكثم بن صيفي دوه نفره نبي كريم ﷺ ته د دې پوښتنې سره ولېږل چې ته څوک يې او څه دې راوړي دي؟

نبي كريم ﷺ خپل ځان په لنډه توګه ورمعرفي كړ چې: زه محمد بن عبدالله يم او كوم شی چې ما راوړی دی د هغه مثال دغه ايت شريف دی چې: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ ﴾ الآية.

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۲ ص۵۸۲؛ تفسير القرطبي ج۱۰ ص۱۶۵
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۶۸۲؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۸۹

ذکرو شوو دوارو نفرو ایت شریف زده کړ او په نوموړي اکثم باندې يې قرائت کړ، اکثم خپل قوم مخاطب کړ چې: ای زما قومه! زه ګورم چې نبي کريم ﷺ په مکارم الاخلاق باندې امر کوي او د بدو خويونو څخه منعه کوي، نو تاسو ته توصيه کوم چې ايمان ورباندې راوړئ «فَكُونُوا فِيْ هَذَا الأَمْرِ رُءُوسًا وَلا تَكُونُوا فِيهِ أَذْنَابًا»[1] يعنې نو تاسو په دغه کار کښې مخکښان جوړ شئ او پيروان پکښې مه جوړيږئ.

سوال جواب

٢ـ که څوک وايي چې: په ذکرو شوي ايت شريف کښې د ﴿ يَأْمُرُ ﴾، ﴿ يَنْهَىٰ ﴾ کلمې نازلې کړې شوې دي او پوره واضحه ده چې هغه حکم قطعي فرض دی په کوم باندې چې الله ﷻ امر وکړي او هغه حکم قطعي تحريم دی د کوم څخه چې الله ﷻ نهي وکړي؛ نو پوښتنه دا ده چې: ايا د ذکر شوي ايت څخه مستحبات پاتې نه دي چې د الله ﷻ د پلوه نه دي فرض شوي، او همدارنګه د همدې ايت څخه مکروهات او مشتبهات نه دي وتلي چې قطعي حرام نه دي؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د ماموراتو څخه ثبوتي احکام مطلب دي، برابره خبره ده چې فرض وي، يا واجب، يا سنت او يا مستحب. د همدې کبله احسان هم په ماموراتو کښې وشمېرلی شو حال دا دی چې دا خو واجب شی نه دی، لکه چې لږ وروسته به ـ إن شاء الله ﷻ ـ واضحه شي. همدارنګه د منهياتو څخه دلته سلبي احکام مراد دي که څه هم مکروه يا مشتبهات وي، لکه چې لږ وروسته به ـ إن شاء الله ﷻ ـ څرګنده شي چې د ﴿ ٱلْبَغْىِ ﴾ کلمه مشتبهاتو ته هم شامله ده.

د شپږو لغاتو معناوې

٣ـ په ذکر شوي ايت شريف کښې الله ﷻ په درې شيانو باندې امر کړی او د دريو څخه يې منعه کړې ده، چې تفصيل يې دا دی:

الف: عدل دې ته وايي چې نه پکښې افراط وي او نه تفريط، چې په مقابل کښې يې جَوْر (د حق څخه تجاوز) استعماليږي[2]، برابره خبره ده چې دغه تجاوز په کمبود سره وي چې د تفريط په نامه يادېږي او يا په زيادت سره وي چې د افراط کلمه ورته وضعه شوې ده. يا په بل عبارت: خپل حق اخستل او د بل حق ورکول د عدل معنی ده.

عدل لکه څنګه چې په اعمالو کښې واجب دی همدارنګه په عقيدوي مسائلو کښې يې هم مراعات ضرور دی، نو ملحدان او دهريان افراط کوي چې د الله ﷻ د وجود څخه منکر دي، او مشرکان په تفريط باندې اخته دي چې د الله ﷻ سره شريکان دروي. د همدې کبله عبدالله بن عباس

---

(١) تفسير ابن کثير ج٢ ص٥٨٣

(٢) لسان العرب ج١١ ص٤٣٠

رضی‌الله‌عنهما په دې مقام کښې عدل د توحید په کلمه باندې تفسیر کړی دی[١]، چې د الحاد او شرک (دواړو) ترمنځ متوسطه لاره ده.

که څوک غواړي چې په اعمالو او عقائدو کښې د عدل ډېر مثالونه ولولي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[٢].

ب: احسان دېته وایي چې سړی د خپل ځان سره نیکي وکړي چې خپل عمر په طاعتونو او ښېګڼو کښې تېر کړي، او یا د بل چا سره نېکي او انعام وکړي.

په احسان باندې عدل ښائسته کېږي او اجرونه یېورباندې زیاتېږي. یا په بل عبارت: که څوک خپل حق پوره واخلي او د بل چا حق پوره ورکړي نو دا سړی عادل دی، او که خپل حق پخپله -لله في الله- کم واخلي او یا بل چاته د حق څخه اضافه ورکړي نو دا سړی محسن دی، چې اخلاص یې په نسبت سره لومړني سړي ته زیات دی.

احسان لکه څنګه چې په معاملاتو کښې تحقق مومي همدارنګه عباداتو ته هم شامل دی؛ د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: یوه ورځې د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې: احسان څه شی دی؟ نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ»[٣] یعنې احسان دې ته وایي چې د الله ﷻ عبادت په دومره زیات اخلاص سره وکړې لکه چې ته الله ﷻ د عبادت په وخت کښې په خپلو سترګو باندې ګورې، نو که ته یې نه ګورې نو الله ﷻ خو دې ګوري، نو د عبادت په وخت کښې د الله ﷻ لیدنه هېره نه کړې.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ»[٤] یعنې یقیناً الله ﷻ په هر شي کښې احسان لیکلی (مشروع کړی) دی نو کله چې تاسو (په حقه باندې) وژل کوئ نو په وژلو کښې احسان وکړئ (اضافه تعذیب مه ورکوئ او مُثله مه کوئ)، او کله چې تاسو کوم څاروي ذبحه کوئ نو په ذبحه کښې احسان وکړئ او ستاسو یو کس دې خپله چاړه تېره کړي او خپلې مذبوحې ته دې ارامي ورکړي (په پڅه چاړه دې نه ذبحه کوي او د ذبحې څخه وروسته دې د مړینې څخه مخکښې نه د پوسته کوي او داسې نور).

ج: د ﴿ذِي الْقُرْبَىٰ﴾ څخه ټول خپلوان مراد دي، برابره خبره ده چې د پلار د پلوه وي یا د مور د پلوه وي او یا د دواړو د پلوه وي، او همدارنګه برابره خبره ده چې نژدې وي او که لرې. نو په ذکره شوې کلمه کښې ټول خپلوان شامل دي که څه هم دوی په مراتبو کښې سره یو برابر نه دي، ځینو په

(١) تفسیر ابن کثیر ج٢ ص٥٨٢
(٢) التفسیر الکبیر ج٢٠ ص١٠٢
(٣) صحیح البخاري ج٢ ص٧٠٤
(٤) سنن ابن ماجه ص٢٢٩

ځینو باندې د اولیت استحقاق لري، د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: د یوه حدیث مضمون دی چې یوه ورځې یوه صحابي ﷺ د نبي کریم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

صحابي ﷺ: ای د الله رسوله! زه د چا سره نیکي وکړم او د قرابت مراعات یې وکړم؟

نبي کریم ﷺ: د خپلې مور سره نیکي وکړه.

صحابي ﷺ: بیا د چا سره؟

نبي کریم ﷺ: بیا هم د خپلې مور سره.

صحابي ﷺ: بیا د چا سره؟

نبي کریم ﷺ: بیا هم د خپلې مور سره.

صحابي ﷺ: بیا د چا سره؟

نبي کریم ﷺ: «ثُمَّ أَبَاكَ ثُمَّ الْأَقْرَبَ فَالْأَقْرَبَ»[۱] یعنې بیا د خپل پلار سره ښېګڼه وکړه، بیا پسې د نږدې سرې سره، همدارنګه همدغه نږدیکت د ټولو خپلوانو په ښېګڼه کښې مراعات کړه.

دوهم: همدارنګه یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یو سړی ورغی او لاندې خبرې اترې یې ورسره وکړې:

سړی: ای د الله رسوله! ما ډېره لویه ګناه کړې ده، ایا ماته توبه شته؟

نبي کریم ﷺ: «أَلَكَ وَالِدَانِ» یعنې ایا مور او پلار دې ژوندي دي؟

سړی: مور او پلار مې نشته (مړه دي).

نبي کریم ﷺ: «فَلَكَ خَالَةٌ» یعنې نو د مور خور (توره) دې شته؟

سړی: هو، (دا ژوندۍ ده).

نبي کریم ﷺ: «فَبِرَّهَا إِذَنْ»[۲] نو د همدې تورې سره نیکي کوه (الله ﷻ ته امید دی چې توبه دې قبوله کړي).

د: د 'فَحْشَاء' کلمه هغه قول یا عمل ته ویل کېږي چې په بدۍ کښې د نورو ځخه زيات وي[۳] لکه بوچه وینا، بهتان تړل، زنا او نور بې شرمه کارونه.

هـ: منکر د هغه نااشنا قول او عمل ځخه عبارت دی چې په ایت او حدیث کښې ثبوت نه لري او یا منفي شوی وي. یا په بل عبارت: منکر هغه دی چې په شریعت کښې نااشنا وي[۴].

و: د 'بَغْي' اصلاً د حد ځخه تجاوز ته وضعه شوې ده، چې لاندې دوه ډوله لري[۵]:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۲۲۸
(۳) مفردات الراغب ص۳۸۷
(۴) تفسير البغوي ج۲ ص۸۲
(۵) مفردات الراغب ص۵۳

اول: چې د عدل څخه د نیکۍ او احسان په طرف تجاوز وکړی شي، لکه چې لاندې حدیث ورباندې دلالت کوي چې سُوید بن قیس ﷺ، وایي چې: مونږ په نبي کریم ﷺ باندې په منا کښې یو پرتوګ وپلوره، حال دا چې مونږ پیسې په وزن اخستې او مونږ یو تولګر هم درلود چې په مزدوری باندې به یې تول کاوه، نو نبي کریم ﷺ نوموړي ته وویلې چې: «يَا وَزَّانُ زِنْ وَأَرْجِحْ»(۱) ای تولګره! تول وکړه او درروند تول وکړه.

دوهم: چې د عدل څخه د بدۍ خوا ته تجاوز وکړی شي، چې یا د چا په حق باندې ګېډه واچوي او یا د چا څخه د حق څخه اضافه واخلي. په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده، حتی شبهاتو ته هم شامله ده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې د ذکرو شوو توضیحاتو څخه څرګندېږي چې اقاربو ته حق ورکول په عدل او احسان کښې شامل دي او بغاوت کول په فحشاء او منکر کښې داخل دي، نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد په دغو دوه وو باندې صراحت وکړی شو؟

مونږ وایو چې: په دغو دواړو باندې د دې دپاره صراحت وکړی شو ـ والله ﷻ أعلم ـ ترڅو ورته خلک ښه متوجه کړی شي چې اغماض ترې ونه کړي او د ضائع کولو دپاره یې بهانه ونه تراشي. یا په بل عبارت: ترڅو خلک ورته په اهمیت قائل شي لکه چې الله ﷻ په اهتمام سره نازل کړی دی.

دا ایت د خطبې جزء وګرځولی شو

۵ـ څرنګه چې بنو امیه وو د ممبر دپاسه د جمعې په خطبه کښې د علي ﷺ په هکله سپکې سپورې خبرې کولې، خو کله چې د دوی څخه وروسته عمر بن عبد العزیز رحمة الله علیه خلیفه شو نو دغه خبرې یې منعه کړې او په عوض یې ذکر شوی ایت شریف د خطبې یوه برخه وګرځاوه، تا به ویل چې نوموړي خلیفه، بنو امیه وو او نورو پوچ خولو ته توصیه کوي چې د بغاوت څخه لاس واخلئ او د مسلمانانو حقوق مه ضائع کوئ(۲).

﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدتُّمْ وَلَا تَنقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا ۚ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِن بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ ۚ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ ۚ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَاءَ

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۲۲۳؛ جامع الترمذي ج۱ ص۲۴۴؛ سنن ابن ماجه ص۱۶۰

(۲) تفسير القاسمي ج۱۰ ص۱۵۱

اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِن يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا
كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا
السُّوءَ بِمَا صَدَدتُّمْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا
قَلِيلًا ۚ إِنَّمَا عِندَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ ۖ وَمَا
عِندَ اللَّهِ بَاقٍ ۗ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾
مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً ۖ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ
أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾ ﴾

[۹۱] او تاسو د الله ﷻ په عهد باندې وفا وکړئ (البته) کله چې تاسو (د الله ﷻ سره) عهد وکړئ (او ایمان پرې راوړئ) او تاسو خپل عهدونه مه ماتوئ (خصوصاً لا په سوګندونو سره) د تاکید څخه وروسته، حال دا چې تاسو په خپلو ځانونو باندې الله ﷻ شاهد ګرځولی دی (چې د ده ﷻ په نامه باندې مو سوګند یاد کړی دی). یقیناً الله ﷻ په هغې شي باندې پوهېږي کوم چې تاسو يې کوئ.

[۹۲] او تاسو د هغې ښځې په شان مه جوړېږئ کومه چې خپل ورېښلي تارونه (یا ځیني) د محکمولو (تاوولو) څخه وروسته د ډانډس کولو دپاره ټکړې-ټکړې ګرځوي (البته په داسې حال کښې تاسو د نوموړې زنانه په څېرمه ګرځئ) چې خپل عهدونه (او سوګندونه) د خپل منځ دپاره د نګېبو (او فسادونو) ذرائع جوړ کړئ له دې کبله چې یوه ډله همدا یو ډله د بلې ډلې څخه اوچته (او قوي) وي (او تاسو خپله ګټه په نظر کښې ونیسئ). یقیناً الله ﷻ تاسو په همدې حال باندې امتحانوي (چې ځیني قوي دي او ځیني کمزوري)، او هرومرو ضرور به الله ﷻ تاسو ته د قیامت په ورځ هغه شیان بیان (واضحه) کړي کوم چې تاسو (نن ورځ) یاست چې اختلاف پکښې کوئ.

[۹۳] او که د الله ﷻ اراده شوې وی (چې تاسو امتحان نه کړي) نو ټول به یې یو ټولګی ګرځولي وی، مګر (الله ﷻ تاسو امتحانوي نو) هغه څوک ګمراه کوي چاته یې چې (د استعداد مطابق) اراده وشي او هغه چاته هدایت کوي کومو ته یې چې (د استعداد مطابق) اراده وشي. او هرومرو ضرور به ستاسو څخه د هغه شي پوښتنه وکړی شي کوم چې تاسو یاست چې (په دنیا کښې یې) کوئ.

[۹۴] او تاسو خپل عهدونه (او سوګندونه) د خپل منځ د چل (او فرېب) دپاره ذرائع مه جوړوئ، نو (که تاسو دغه کار وکړئ نو) پښه به د هغې د ثبوت څخه وروسته وښوییږي، او تاسو به بدي (عذاب) په دې سبب وڅکئ چې تاسو د الله ﷻ د لارې څخه (نور خلک) اړوئ، او (په دې صورت کښې) تاسو ته لوی عذاب شته دی.

[۹۵] او تاسو د الله ﷻ په عهد باندې لږې (یا ډېرې) پیسې مه اخلئ؛ یقیناً کوم شی چې د الله ﷻ په نزد دی هغه تاسو ته بهتر دی که تاسو پاست چې (په خیر او شر باندې) پوهېږئ.

[۹۶] (او دا خکه چې) کوم شی چې ستاسو په نزد دی هغه فنا کېږي (زوال لري) او کوم شی چې د الله ﷻ په نزد دی هغه باقي دی (زوال نه لري).

او هرومرو ضرور به مونږ هغو کسانو ته د دوی اجرونه ورکړو کوم چې صبر کوي (او عهدونه نه ماتوي، البته) په سبب د هغو احسنو عملونو سره چې دوی دي چې (په دنیا کښې یې) کوي (او د دوی حسن عملونه به د احسنو عملونو رتبې ته ورپورته کړو).

[۹۷] هرڅوک چې په داسې حال کښې نېک عمل وکړي چې ایمان دار وي (نارینه وي او که ښځینه) نو مونږ به ورته (په دنیا کښې) پاکیزه ژوند ورکړو، او هرومرو ضرور به د دوی اجرونه هم ورکړو (البته) په سبب د هغو احسنو عملو سره چې دوی دي چې کوي یې.

ارتباط

ذکر شوی ایت شریف ټولو بهترو او ضروري ارشاداتو ته شامل دی، خو په دې ایتونو کښې د دغو ارشاداتو څخه په یوه ډېر مهم ارشاد باندې صراحت شوی دی چې هغه د خپل عهد ساتنه او حفاظت دی، دا ارشاد د اسلامي نظام په جوړولو کښې د همېشه دپاره زیات موثر دی مګر د قرآن د نزول په وخت کښې ورته اشد ضرورت وه چې د اسلامي نظام د بنیاد ډېره اینبوده کېده.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه خلک په لاندې ټکو باندې مخاطب کړه چې:

۱ـ ای خلکو! تاسو په هغه عهد باندې کلک ودرېږئ او وفا پرې وکړئ کوم عهد چې تاسو د الله ﷻ سره وکړئ، چې په وحدانیت باندې یې وپېژنئ او نازل کړی شریعت یې قبول کړئ.

۲ـ همدا ډول که تاسو د هغو عهدونو هم په عمومي توګه پوره مراعات وکړئ کوم چې تاسو د بنیادمانو سره کوئ، او په خصوصي توګه تاسو د هغو عهدونو پوره خیال وساتئ چې تاسو په سوګندونو سره تاکید کړي وي او د الله ﷻ نوم مو د عهد تړلو په وخت کښې یاد کړی وي.

نو دغه ډول عهدونه بالکل مه ماتوئ، مه پکښې په ښکاره ډول خیانت کوئ او مه پکښې په پټه، ځکه چې الله ﷻ په هغو ټولو کارونو باندې پوهېږي کوم چې تاسو یې کوئ، نو که د بندګانو څخه خیانت پټ کړئ نو د الله ﷻ څخه یې نه شئ پټولی.

۳ـ ای خلکو! که تاسو په خپلو عهدونو باندې ونه درېږئ نو ستاسو حالت به هغې لیونۍ زنانه ته ورته جوړ شي کومه چې د لاندې حالاتو درلودونکې وي.

الف: کومه چې د خپلو وړیو یا مالوچو څخه تارونه جوړوي (ښه قوت ورېښي).

ب: مګر د ښه مضبوطولو څخه وروسته یې په سپړودلو باندې پیل کوي او ورېنلی قوت یې بېرته ختموي او ټوټه- ټوټه کړی شوی پاغونده (سپنیسی) ترې جوړوي.

همدارنګه که تاسو خپل تعهدات مات کړئ نو هغه قوت به مو پخپله ختم کړی وي کوم چې تاسو خپلو تعهداتو ته په سوګند سره ورکړی وه او د الله ﷻ نوم مو پرې د شاهد او مراقب په حیث یاد کړی وه.

۴ـ ای خلکو! تاسو خپل تعهدات او خپل سوګندونه په خپلو منځو کښې د فساد اچولو او یو خای ته د شر په نیت د ورننوتلو ذرائع مه جوړوئ، چې د خپلې متعهدې کمزورې ډلې سره خیانت وکړئ او بلې قوي غیر متعهدې ډلې ته خپل ځانونه ورنژدې کړئ، او یا د خپلې کمزورۍ د کبله بوې قوي ډلې ته ورننوځئ او بیا ورسره خیانت وکړئ.

۵ـ ای خلکو! او خاصتاً ای مؤمنانو! تاسو په دې باندې پوه شئ چې الله ﷻ تاسو ته ذکر شوی حالت د امتحان دپاره درمخې ته کوي ترڅو څرګنده شي چې تاسو په خپلو تعهداتو باندې دریږئ او که څنګه؟ نو په یقین سره پوه شئ چې د امتحان د نتائجو سره به تاسو ضرور مخامخ شئ، او ضرور داسې ورځ راتلونکې ده چې الله ﷻ به ستاسو اختلافي مسائل پکښې څرګند کړي او هرچاته به د خپلو کړو وړو آینه په لاس ورکړي.

٦ـ ای خلکو! که د الله ﷻ اراده شوې وی نو تاسو ټول به یې یوه ډله او یو ټولګی ګرځولی وی او په مختلفو ټولګیو باندې به یې نه وی ویشلي، چې ځینې ټولګي کمزوري دي او ځینې قوي دي.

خو که دا ډول کار الله ﷻ کړی وی نو د امتحان لمن به ټوله شوې وی او په دې تقدیر به دنیا د امتحان او ازمېښت ډګر نه وی جوړه شوې، حال دا چې الله ﷻ دا دنیا د امتحان دپاره پیدا کړې ده ترڅو د امتحان په نتیجه کښې هغه کسان ګمراه کړي کومو ته یې چې د استعداد په مطابق اراده وشي، او هغو کسانو ته هدایت وکړي کومو ته یې چې د استعداد په مطابق اراده وشي.

نو ای خلکو! هرومرو به ضرور ستاسو څخه د قیامت په ورځ د هغو کړو وړو پوښتنه وکړی شي کوم چې تاسو یاست چې کوئ یې.

۷ـ ای خلکو! تاسو خپل سوګندونه او خپل تعهدات د خپلو ځانونو ترمنځ د ټګۍ او چل ول سامان مه جوړوئ، چې په همدې ذریعې سره یوه مقام ته خپل ځانونه ورسوئ او بیا هلته د خیانت او عهد ماتونې څخه کار واخلئ. او دا ځکه چې:

الف: په دې صورت کښې به د هغو خلکو پښې هم وښوییږي کوم چې ثابت قدمه وي او په خپلو عهدونو باندې کلک وي، هغوی به په تاسو پسې اقتداء وکړي او ستاسو خوی (عادت) به خپل کړي او که بالفرض په تاسو کښې مؤمنان عهدماتونه وکړي نو د اسلام او ایمان نوم به بد کړي او د اسلام څخه به خلک زړه تورن کړي چې دا به د ټولو مؤمنانو عادت وي.

ب: دا هم احتمال شته چې ځینې نوي مسلمان شوي خلک مرتد شي او بېرته کفر ته واوړي، البته کله چې ستاسو عهد ماتونه او خیانت وګوري.

ج: د عهد ماتونې په حال کښې د دې خبرې خطر هم شته چې تاسو د الله ﷻ د پلوه بد عذاب

وځکئ چې د یو پلوه مو پخپله دغه عمل سره د اسلام د ترقی مخه بنده کړه او د بله پلوه مو د الله ﷻ د لارې څخه نور خلک واړول او گمراه مو کړه او یا یې د مسلمانېدلو په مخکښې خنډ واقع شوئ.

د: په دې ټولو باندې علاوه په دغه صورت کښې تاسو ته د قیامت په ورځ ډېر لوی عذاب ټاکلی شوی دی، چې په لویوالي باندې یې یوازې الله ﷻ پوهېږي او بس.

٨ـ ای خلکو! تاسو د الله ﷻ په عهد باندې پیسې او قیمت مه اخلئ، خپل عهدونه د پیسو په مقابل کښې مه ماتوئ او ټګي برګي مه کوئ، او دا ځکه چې:

الف: که د الله ﷻ د احکامو او تعهداتو په عوض کښې بالفرض تاسو زښتې ډېرې پیسې او عوضونه واخلئ نو بیا به هم هغه کمې او لږې وي، بلکې د الله ﷻ د تعهداتو ارزښت به تاسو ته د قیامت په ورځ څرګند شي چې په بدل کښې یې څومره لوی اجرونه درکولی کېږي؟

ب: نو دا یقیني خبره ده کوم اجرونه چې تاسو ته د الله ﷻ په نزد ټاکلي شوي دي هغه ډېر باارزښته او باعزته دي، او ستاسو دپاره ډېر ګټور او فایده مند دي، که تاسو د پوهې خاوندان یاست او عاقلان یاست نو تاسو به یې ضائع نه کړئ.

ج: لنډه دا چې کوم شی چې د الله ﷻ په نزد ستاسو دپاره په خپلو عهدونو باندې د وفاکولو په صورت کښې ټاکلی شوی دی هغه باقي دی چې د جنتونو څخه عبارت دی، او کوم شی چې په عمومي توګه ستاسو سره دی او یا چې په خصوصي توګه تاسو یې د عهدماتونې او خیانت په مقابل کښې اخلئ هغه فاني دی او د څو ورځو څخه اضافه عمر نه لري، چې یا به ترې تاسو لاړ شئ او یا به ستاسو دلاسه ووځي. نو ډېر دقت وکړئ چې خپل باقیات او دائمي اجرونه په فانیاتو او د دنیا په عوضونو باندې ضائع نه کړئ.

د: مونږ ضرور او هرومرو هغو کسانو ته په ډېره احسنه توګه اجرونه ورکوو کوم چې په خپلو تعهداتو باندې کلک وي او د عهدماتونې څخه صبر کوي او خپل ځانونه پکښې نه اخته کوي.

هـ: بلکې اخروي اجرونه ذکرو شوو وفادارو پورې ځانګړي نه دي، هرڅوک (نارینه وي او که زنانه) چې د ایمان درلودلو په حال کښې صالح عملونه وکړي نو دوی ته به مونږ هرومرو لاندې احسانات ورکړو:

اول: په دنیا کښې به پاکیزه او ارام ژوند ورکړو، چې زړونه به یې په قناعت باندې ډک کړو او په خپل ورکړی شوي نعمت باندې به یې سترګې مړې کړو.

دوهم: او په آخرت کښې به د نېکو اعمالو اجرونه او ثوابونه په احسنه توګه ورکړو، چې اقلاً یو په لسمه به یې عوضونه ورعنایت کړو.

توضیحات

١ـ په ﴿ وَأَوْفُواْ بِعَهْدِ ٱللَّهِ ﴾ کښې د "عهد" کلمه مونږ ـ لله الحمد ـ د [البقرة: ۴٠] ایت لاندې ښه شرحه کړې ده چې د کلک حفاظت څخه عبارت ده، اما په دې مقام کښې ورباندې ورزیاتوو چې:

الف: ځینې علماء کرام وايي چې په دې مقام کښې د "عهد الله" څخه اسلامي بیعت مراد دی[۱]، يعنې اې خلکوا کله چې تاسو اسلامي بیعت وکړ او په ایمان باندې مشرف شوئ نو بیا پرې وفا وکړئ او بېرته مه مرتد کېږئ.

ب: ځینې نور وايي چې د "عهد الله" څخه دلته سوګند مراد دی[۲] لکه چې راتلونکې جمله ﴿ وَلَا تَنقُضُواْ ٱلْأَيْمَٰنَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا ﴾ ورباندې دلالت کوي، يعنې کله چې تاسو په څه شي باندې سوګند وکړ نو په هغه باندې وفا وکړئ او خپل سوګندونه مه ماتوئ.

تبصره

۲ـ مونږ ته داسې برېښي (والله ﷻ اعلم) چې د ﴿ وَأَوْفُواْ بِعَهْدِ ٱللَّهِ إِذَا عَٰهَدتُّمْ ﴾ څخه په اسلامي بیعت مطلب وي، چې په خپل بیعت باندې وفا وکړئ او بېرته مه مرتد کېږئ. او د ﴿ وَلَا تَنقُضُواْ ٱلْأَيْمَٰنَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا ﴾ څخه به د بنیادمانو خپلمنځي تعهدات مراد وي چې په اکثرو وختونو کښې ورسره د الله ﷻ په نامه باندې سوګندونه هم ذکر کېږي. مګر د تفنن في العبارة دپاره هلته په ایجابي څنډه باندې صراحت وشو او سلبي څنډې ته يې په ﴿ وَلَا تَنقُضُواْ ﴾ سره اشاره وشوه او دلته بالعکس په سلبي څنډه صراحت وکړی شو او ایجابي څنډې ته يې په ﴿ وَأَوْفُوا ﴾ سره اشاره وشوه.

نو د همدغې جملې د معنی حاصل به داسې راوځېږي چې: اې بنیادمانو! تاسو په خپلمنځي تعهداتو باندې هم وفا وکړئ او خیانت پکښې مه کوئ، خصوصاً لا په هغه وخت کښې خو په جدي توګه د خیانت څخه اجتناب وکړئ چې تاسو ورباندې د الله ﷻ نوم یاد کړی وي او په سوګند سره مو تاکید کړی وي.

مونږ ځکه په دوهمه جمله کښې د ﴿ ٱلْأَيْمَٰنَ ﴾ څخه عهدونه مراد کړه چې "اَیْمَان" خو د "یمین" جمعه ده او عادت دا دی چې عهد د تړولو په وخت کښې دواړه متعاهدین یو بل ته خپل ښی لاس ورکوي، بلکې په همدې معنی باندې استعمال شوی هم دی[۳].

د "توکید" او "تاکید" څه فرق دی؟

۳ـ دغه دواړه کلمې مترادفې دي او په معنی کښې څه فرق نه لري اما په صرفي تحلیل کښې ځینې علماء کرام وايي چې په "تاکید" کښې همزه د "و" څخه مبدله ده چې په اصل کښې "توکید" وه[۴]. او ځینې نور وايي چې په دواړو کلمو کښې بدلون نشته او یوه د بلې څخه نه ده تخفیفه شوې نو د یوې اصل په "و" سره دی او د بلې اصل په همزې سره[۵].

(۱) روح المعاني ج۱۴ ص۲۲۰
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۹۰
(۳) مفردات الراغب ص۳۶۳
(۴) تفسیر الکشاف ج۲ ص۶۳۰
(۵) لسان العرب ج۳ ص۴۶۶

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلاً ﴾ کښې د "کفیل" کلمه د ضامن معنی ورکوي حال دا چې خلک په خپلو تعهداتو کښې د الله ﷻ نوم د سوګند په توګه ذکر کوي، نه د ضامن په توګه؟

مونږ وايو: لکه څنګه چې يو متعهد بل متعهد ته د الله ﷻ په نامه سره ډاډ ورکوي نو د الله ﷻ نوم داسې وګڼل شو لکه چې يوه بل ته الله ﷻ ضامن ورکړی وي او په ضمانت سره يې ډاډه کړی وي. يعنې ای بنيادمانو! تاسو ته په خپلو عهدونو باندې وفا په کار ده حال دا چې تاسو هر يوه خپل مقابل طرف د بل ځا په نامه نه دی ډاډه کړی بلکې د الله ﷻ په نامه مو ډاډ ورکړی دی، نو که تاسو خپل عهدونه مات کړئ نو معنی به يې دا وي لکه چې د الله ﷻ نامه ته مو توهين کړی وي.

دا قيصه ده که تمثيل دی؟

۵_ د ﴿ كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا ﴾ په تفسير کښې علماء کرام لاندې دوه نظره لري:

الف: په ذکرو شوو کلماتو کښې يوه مثال ته اشاره ده[1] چې عهد ماتوونکي خلک هغسې زنانه ته ورته دي کومه چې په خپل لاس خپل عمل تخريبوي او ضائع کوي.

ب: په دغو کلماتو سره يوې مشخصې زنانه ته اشاره ده چې د ايت شريف د نزول په وخت کښې په ذکر شوي کار باندې مشهوره وه، حتی چې د حماقت او سادګۍ دپاره ضرب المثل ګرځېدلې وه، د دغې زنانه نوم "رِيْطَة بنت عَمْرو" وه او د مکې معظمې او يا د نجد د اوسېدونکو څخه وه[2].

حتی څينې علماء کرام وايي چې په ذکرو شوو کلماتو کښې هغه زنانه مطلب ده کومې ته چې په يوه حديث شريف کښې اشاره شوې ده[3]، د حديث مضمون دا دی چې: يوه ورځې عبدالله بن عباس رضي الله عنهما يوې زنانه ته ګوته ونيوه چې دغه زنانه د جنتيانو څخه ده. او دا څکه چې دغه توره زنانه نبي کريم ﷺ ته ورغله او عرض يې وکړ چې: يا رسول الله! زه د ميرګيو په مرض باندې مريضه يم او کله چې په ماباندې دغه حمله راشي نو بيا په خپل ځان باندې نه پوهېږم او خپل ځان بربنډوم، نو زما دپاره د الله ﷻ څخه سوال وکړه چې د دغه مرض څخه عافيت راکړي.

نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: ستا خوښه که په دغه مرض باندې صبر کوې نو ستا دپاره به جنت وي، او که ستا خوښه وي نو الله ﷻ ته به ستا دپاره سوال وکړم چې عافيت درکړي.

نوموړې زنانه اول شق خوښ کړ چې: زه صبر کوم څو الله ﷻ جنت راکړي، خو ای د الله رسوله! الله ﷻ ته سوال وکړه چې د حملې په وخت کښې خپل ځان بربنډ نه کړم. «فَدَعَا لَهَا»[4] نو نبي کريم ﷺ

(۱) المحرر الوجيز ج ۱۰ ص ۲۲۷

(۲) البحر المحيط ج ۶ ص ۵۸۸

(۳) روح المعاني ج ۱۴ ص ۲۲۲

(۴) صحيح البخاري ج ۲ ص ۸۴۴؛ صحيح مسلم ج ۲ ص ۳۱۹

ورته دعاء وکړه چې: ای الله! د بربنډولو څخه نجات او عافيت ورکړې.

تبصره

۶_ مونږ ته داسې بربښي چې ذکر شوي نظريات په هغو نکاتو باندې کوم اثر نه اچوي کومو ته چې په دغې تشبيه کښې اشارې شوې دي، هغه دا چې:

الف: عهد ماتوونکی نفر څه سړيتوب نه لري بلکې د ده عمل زنانه وو ته ورته دی.

ب: په زنانه وو کښې هم هغې زنانه ته ورته دې چې ليونۍ او بې عقله وي، ترډې چې په خپل خير او شر باندې نه پوهېږي او خپل ځان ته په خپل لاس ضرر رسوي.

نو هوښيارانو ته عموماً او مؤمنانو ته خصوصاً په کار دي چې د دغه کرغېړن عمل څخه خپل ځانونه بچ وساتي.

د څو لغاتو معناوې

۷_ په ﴿ نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَـٰثًا ﴾ کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: "غَزْل" هغه تار ته ويل کېږي کوم چې د مالوچو، يا کتان، يا وړيو او يا د بل شي څخه جوړ کړی شي[۱].

ب: کومه آله چې د تار جوړول ورباندې صورت نيسي هغه په عربي ژبه کښې د "مِغْزَل" _لکه "مِنْبَر"_ په نامه يادېږي[۲] چې په پښتو کښې ورته "څرخه" وايي.

د جوړېدلو صورت يې داسې دی چې مالوچ يا بل شی نری کړی شي او په څرخه باندې ونغښتلی شي ترڅو يې ټول اجزاء يو بل ته ښه نږدې شي او ښه قوت مونده کړي، چې په دې مقام کښې ورته په ﴿ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ﴾ سره اشاره کړی شوې ده.

ج: "أَنكَاث" د "نِكْث" _لکه "عِلْم"_ جمعه ده، "نِكْث" د هغه زاړه تار نوم دی کوم چې ټکړه- ټکړه شي او بيا د تازه (نوي) تار د جوړولو دپاره تيار کړی شي[۳].

د: کومه آله چې دغه عمليه ورباندې صورت نيسي هغې ته په عربي ژبه کښې "مِنْدَف" _لکه "مِنْبَر"_ وايي[۴] چې په پښتو کښې د "ډانډس" په نامه يادېږي، اما کارکوونکي ته يې په عربي او پښتو دواړو کښې نداف _د دال په شد سره_ ويل کېږي.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: په دې مقام کښې د ﴿ أَنكَـٰثًا ﴾ کلمه په څه شي باندې منصوبه شوې ده؟

---

(۱) زاد المسير ج۴ ص۲۵۴
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۴۹۱
(۳) لسان العرب ج۲ ص۱۹۷
(۴) لسان العرب ج۹ ص۳۲۵

مونږ وايو چې: که څه هم علماوو کرامو د ذکرې شوې کلمې په نصب کښې متعدد اقوال کړي دي(١) مګر کوم قول چې مونږ ته غوره ښکاري هغه دا دی چې د ﴿ نَقَضَتْ ﴾ کلمه د "صيرت" په معنى سره ده، چې ﴿ غَزْلَهَا ﴾ يې اولنی مفعول دی او ﴿ أَنكَـٰثًا ﴾ يې دوهم مفعول دی(٢).

نو د معنی حاصل يې داسې راځي چې تاسو د هغې ليونی ښځې په څېر مه جوړېږئ چې خپل تارونه د مضبوطولو (تاوولو) څخه وروسته ټکړې-ټکړې ګرځوي او بيا يې په ډانډس باندې وهي ترڅو د دوهم ځل وريښلو دپاره تيار شي.

دَخَل څه معنی؟

۹ـ په ﴿ تَتَّخِذُونَ أَيْمَـٰنَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ ﴾ کښې د "دَخَل" ـ لکه "غَسَل" ـ کلمه د فساد او ټګۍ څخه کنايه ده چې د "دَغَل" سره مرادفه ده. دغه جمله د ﴿ وَلَا تَكُونُوا۟ ﴾ د ضمير څخه حال واقع شوې ده چې د نهې لاندې ده(٣). نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: د ليونۍ زنانه غوندې خپل خانونه مه ګرځوئ او هم خپل تعهدات د خپلمنځي ټګۍ برګۍ ذرائع مه جوړوئ.

په همدې مطلب باندې په راتلونکې جمله کښې صراحت شوی دی چې د ﴿ وَلَا تَتَّخِذُوٓا۟ أَيْمَـٰنَكُمْ دَخَلًۢا بَيْنَكُمْ ﴾ او تاسو خپل تعهدات په خپل منځ کښې د ټګۍ او دغل بازۍ ذريعه مه جوړوئ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۰ـ که څوک وايي چې په ﴿ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ ٱللَّهُ بِهِۦ ﴾ کښې د ﴿ بِهِۦ ﴾ ضمير څه شي ته راجع دی؟ مونږ وايو چې: د دغه ضمير په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي(٤) مګر بهتره دا ده چې دا ضمير هغه حال ته راجع شي په کوم باندې چې وړاندېنۍ جمله دلالت کوي او حکمًا ذکر دی، يعنې يقينًا الله ﷻ تاسو په دې حال باندې د امتحان لاندې واقع کوي چې ستاسو ځينې ډلې کمزورې او ضعيفه ګرځوي او ځينې نورې قوي مقتدرې جوړوي.

هېر مو نه شي!

۱۱ـ هېر مو نه شي چې الله ﷻ په ﴿ فَتَزِلَّ قَدَمٌۢ بَعْدَ ثُبُوتِهَا ﴾ کښې د قدم کلمه نکره نازله کړې ده ترڅو لاندې ټولو صورتونو ته شامله شي:

الف: که تاسو په خپلو تعهداتو کښې ټګي وکړئ نو ستاسو پښه به وښوييږي او په لوی لاس به خپل خانونه په ذلت کښې واچوئ. او دا خکه چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَلَمْ يَنْقُضُوا عَهْدَ اللهِ وَعَهْدَ رَسُولِهِ إِلَّا سَلَّطَ اللهُ عَلَيْهِمْ عَدُوًّا مِنْ غَيْرِهِمْ فَأَخَذُوا بَعْضَ مَا فِي أَيْدِيهِمْ»(٥)

(١) تفسير ابن كثير ج٢ ص٥٨٤
(٢) تفسير البيضاوي في هذا المقام.
(٣) مفردات الراغب ص١٦٨
(٤) تفسير ابي السعود ج٥ ص١٣٧
(٥) سنن ابن ماجه ص٢٩٠

يعني هيڅ قوم د الله ﷻ او د ده د پيغمبر ﷺ عهد نه ماتوي مگر الله ﷻ به وربانديې د دوی څخه په غير بل دښمن مسلط کړي، نو ځينې هغه شيان به ترې واخلي کوم چې د دوی په لاس کښې وي او د ذلت سره به يې مخامخ کړي.

ب: که تاسو دغه کار وکړئ نو همدا به مو عادت جوړ شي، بله ورځ به د ايمان معاهده هم ماته کړئ او د ثابت قدمۍ څخه وروسته به مرتدان جوړ شئ.

ج: په دې صورت کښې به نور خلک په تاسو پسې اقدام وکړي نو د هغوی پښه به هم وښوييږي او د ثابت قدمۍ څخه وروسته به بدعهدي غوره کړي[1].

د: په داسې حال کښې چې تاسو د اسلام مدعيان ياست او په خپلو تعهداتو باندې ونه درېږئ نو اسلام به بدنام کړئ او ځينې جديد الاسلام خلک به بېرته کفر ته ستانه شي، او نور کافران به د اسلام څخه زړه تورن شي[2].

ه: په دې صورت کښې به ستاسو د متعاهدينو پښه هم ښويه شي او هغوی به هم دغه کار خپل کړي، نو ايا تاسو به دغه کار د خپلو ځانونو دپاره خوښ کړئ؟ او ايا په دې تقدير به د جانبينو څخه اعتماد پورته نه شي؟ ايا ستاسو دنياوي نظام به ګډوډ نه شي؟

سوال جواب

١٢ـ که څوک وايي چې: د ﴿ أَجۡرَهُم بِأَحۡسَنِ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴾ څخه څرګندېږي چې الله ﷻ به صابرانو ته د احسنو عملونو اجر ورکړي؛ نو پوښتنه دا ده چې: ايا دوی ته به الله ﷻ د حسنو (د ښو عملونو) اجرونه ورنه کړي، چې احسن (ډېر ښه) نه وي؟

مونږ وايو چې: په ذکر شوې عبارت کښې مطلب دا نه دی چې د احسنو اعمالو اجرونه به ورکړي او د حسنو به ورنه کړي بلکې مطلب دا دی ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د صابرانو حسن عملونه به هم په خپل فضل سره د احسنو اعمالو درجې ته ورسوي، نو ټول نېک اعمال به يې احسن وګرځوي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه دا هم لرې نه ده چې مطلب دا وي چې د صابرانو هر نېک عمل ته به احسنه جزا ورکړي چې اقله درجه به يې لس چنده وي.

پاکيزه د کوم ژوند نوم دی؟

١٣ـ په ﴿ فَلَنُحۡيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةٗ طَيِّبَةٗ ﴾ کښې علماو کرامو د ﴿ حَيَوٰةٗ طَيِّبَةٗ ﴾ (پاکيزه او خوندور ژوند) په معنی کښې زښت ډېر تفسيرونه کړي دي چې شمېر يې تقريبًا يوولسو ته رسېږي[3] مګر کوم تفسير چې مونږ ته غوره بريښي هغه دا دی چې:

---

(١) تفسير الكشاف ج٢ ص٦۶٢
(٢) تفسير ابن كثير ج٢ ص٥٨٥
(٣) التفسير الكبير ج٢٠ ص١١٢؛ روح المعاني ج١٤ ص٢٢٧؛ زاد المسير ج۴ ص٢٥۶

دلته د ﴿ حَيَوٰةً طَيِّبَةً ﴾ (خوندور ژوند) څخه قناعت مطلب دی. نو حاصل به يې داسې راوخېږي چې: هرڅوک (نا رينه وي او که زنانه) چې د سوچه ايمان سره صالح عمل هم ملګری کړي نو مونږ به هغه ته په دنيا کښې ډېر خوندور او پاکيزه ژوند ورپه برخه کړو، چې په ورکړې شوې نعمتونو باندې به قناعت ورکړو چې د يو پلوه به د الله ﷻ په ورکړه راضي جوړ شي او شکايت به نه کوي او د بله پلوه به د قناعت څښتن شي چې د چا مال ته به يې سترګې نه وې نيولې، او په خپلو شتو باندې به يې (لږ وي او که ډېر) سترګې مړې وګرځي. د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکي ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾ [يونس: ۶۴] يعنې متقيانو (اولياء الله وو) ته په دې نړدې ژوند کښې هم زيری او خوشالي ده او په آخرت کښې هم د بشارت خاوندان دي.

ب: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَإِنَّ اللهَ يَدَّخِرُ لَهُ حَسَنَاتِهِ فِي الْآخِرَةِ وَيُعْقِبُهُ رِزْقًا فِي الدُّنْيَا عَلَى طَاعَتِهِ»[١] يعنې او هرچه مؤمن دی نو الله ﷻ به ده ته د ده نيکۍ په آخرت کښې ذخيره کړي او ده ته به د طاعتونو په تعقيب باندې په دنيا کښې روزي ورکړي (نو نوموړی به د خپل طاعت څخه په دنيا او آخرت دواړو کښې پوره ګټه پورته کړي).

ج: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَسْلَمَ وَرُزِقَ كَفَافًا وَقَنَّعَهُ اللهُ بِمَا آتَاهُ»[٢] يقيناً د فلاح خاوند شو هغه څوک چې اسلام راوړي او د کفايت په اندازه روزي ورکړی شي او (هم) الله ﷻ ورته په هغه څه باندې قناعت ورکړي کوم چې ده ته يې ورکړی وي.

د: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَكُنْ قَنِعًا تَكُنْ أَشْكَرَ النَّاسِ»[٣] يعنې ای ابا هريره! او ته قناعت خپل کړه ترڅو د ټولو خلکو ښه شکر کوونکی جوړ شې.

ذکر شوی مضمون يو پښتون شاعر په خپل يوه شعر کښې څومره په ښه توګه رانيولی دی[۴] چې:

قناعت مې د خرقې لاندې اطلس دی :: پټ د درست جهان پاچا ظاهر ګدا يم

﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ إِنَّهُۥ لَيْسَ لَهُۥ سُلْطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ إِنَّمَا سُلْطَٰنُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُۥ وَٱلَّذِينَ هُم بِهِۦ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾ ﴾

[۹۸] نو (ای پيغمبره!) کله چې ته د قرآن کريم قرائت کوې (اراده ورته وکړې) نو (رومبی) په الله ﷻ سره د رټلي شوي شيطان څخه پنا وغواړه.

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۷۴
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۷۲
(۳) سنن ابن ماجه ص۳۱۱
(۴) د عبدالرحمن مومند ديوان

[۹۹] یقیناً شیطان چې دی ده لره په هغو کسانو باندې څه سلطه (غلبه) نشته کومو چې ایمان راوړی وي او په خپل رب ﷻ باندې توکل (او اعتماد) کوي.

[۱۰۰] بې شکه د شیطان سلطه (غلبه) په هغو کسانو باندې ده کومو چې شیطان په دوستۍ سره نیولی وي او په هغو کسانو باندې ده کوم چې دوی د همدې (شیطان) په سبب سره مشرکان (ګرځېدلي) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې په خپلو تعهداتو باندې وفا وکړئ او د سیاسي او مالي اغراضو د کبله پکښې خیانت مه کوئ، ترڅو تاسو په دنیا کښې د خوندور ژوند خاوندان جوړ شئ او په آخرت کښې دائمي نعمتونه وګټئ.

په دې ایتونو کښې د شیطان د مخنیوي چاره ښودلې شوې ده چې د همېشه دپاره د انسانانو په دښمنۍ کښې اخته دي، نه یې ورباندې دنیاوي خوندور ژوند پېرزو کېږي او نه یې پرېږي د آخرت دائمي نعمتونه لوړېږي، بلکې د شیطان نهایي هدف دا دی چې د قرآن کریم د ارشاداتو څخه خلک منحرف کړي او په دې کښې اشتباه ور واچوي چې قرآن کریم د ټولو ضروریاتو او احتیاجاتو پوره کوونکی او بیانوونکی دی. نو حاصل یې داسې راوځي:

۱ـ ای پیغمبره! کله چې ته اراده وکړې چې قرآن کریم قرائت کړې نو د هرڅه څخه وړاندې په الله ﷻ سره د رټلی شوي شیطان څخه پنا وغواړه، او دا ځکه چې ترڅو ستا امت په تا پسې اقتداء وکړي او د شیطان څخه پنا وغواړي ځکه چې نوموړی ستاسو کلک دښمن دی او غواړي چې په شرعي احکامو کښې مسلمانانو ته اشتباهګانې او دسیسې ورواړاندې کړي او بې اطاعتۍ ته یې وهڅوي.

که څه هم شیطان د مسلمانانو په ګمراه کولو کښې د یوه شرعي حکم په هکله هم صرفه نه کوي مګر په تعهداتو کښې خیانت ته ډېر متوجه دی ځکه چې دا خیانت د ډېرو مفاسدو سرچینه ده.

۲ـ ای پیغمبره! دا یقیني خبره ده چې شیطان په مؤمنانو باندې په عمومي توګه تسلط او اقتدار نه لري چې په زور باندې یې بې لارې کړي او خاصتاً په هغو کسانو باندې خو یې بالکل وسه نه رسېږي کوم چې په خپل رب ﷻ باندې توکل وکړي او په همده ﷻ سره د نوموړي غټ دښمن څخه پنا وغواړي.

۳ـ د شیطان تسلط په هغو کسانو باندې دی کومو چې هغه په دوستۍ سره نیولی وي او خپل خانونه یې ورتسلیم کړي وي او بالآخره په هغو کسانو باندې شیطان مسلط دی کوم چې د شیطان د اجابت د کبله مشرکان ګرځېدلي دي.

لنډه دا چې شیطان په چا باندې تسلط نه لري، مګر دا بېله خبره ده چې څوک په خپله خوښه او خپل اختیار خپل ځان د هغه په ولکه کښې واچوي او په خپل رب ﷻ سره پنا نه غواړي.

توضیحات

١ـ نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: زما سره هم شیطان شته دی «وَلَكِنَّ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ أَعَانَنِي عَلَيْهِ حَتَّى أَسْلَمَ»[١] مګر ماته وربانديې خپل رب ﷻ کومک راکړی دی حتی چې ماته یې غاړه ایښې ده، نه ما خطا کولی شي او نه زما په خطاکولو کښې زیار وباسي.

خو د دې سره‌سره الله ﷻ توصیه کړې ده چې ای پیغمبره! په الله ﷻ سره د شیطان څخه پنا وغواړه، ترڅو ټول امت د شیطان د دسیسو څخه په ډېر جدیت سره پنا وغواړي چې معصوم پیغمبر ته لا په پنا غوښتلو باندې توصیه شوې ده.

٢ـ مونږ د [البقرة:١۴] ایت لاندې ـلله الحمدـ د شیطان د کلمې صرفي تحلیل لیکلی دی او دا مو هم لیکلي دي چې دغه کلمه یوازې په جنیاتو پورې اختصاص نه لري بلکې په انسانانو کښې هم شیطانان شته دي، لکه چې لاندې حدیث وربانديې دلالت کوي چې:

ابو ذر ﷛ وایي چې یوه ورځې ماته نبي کریم ﷺ توصیه وکړه چې د جني او انسي (دواړو) شیطانانو د شر څخه په الله ﷻ باندې پنا وغواړه، نو ما عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! ایا په انسانانو کښې هم شیطانان شته؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «نَعَمْ»[٢] هو، په دوی کښې هم شیطان شته دی.

په دې مقام کښې شاید چې همدغه عامه معنی مراده وي او دا ځکه چې د قرآن کریم څخه په انحراف کښې لکه چې جني شیطانان زیار وباسي همدارنګه د دوی شاګردان انسي شیطانان هم غلي ناست نه دي.

څو مسائل

٣ـ هیله ده چې محترم لوستونکي په دې مقام کښې لاندې مسائل (احکام) په نظر کښې ونیسي:

الف: د ﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ ﴾ معنی دا ده چې کله ته د قرائت اراده وکړې نو د قرائت څخه وړاندې په الله ﷻ باندې پنا وغواړه.

د دې ایت نظیر دا ایت شریف دی چې: ﴿ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ﴾ [المائدة:۶] یعنې کله چې تاسو لمانځه ته پورته شئ نو که بې اودسه یاست تاسو اودس وکړئ؛ هسې نه چې کله تاسو لمونځ اداء کړ نو بیا اودس وکړئ.

لنډه دا چې استعاذه د قرائت د پیل څخه وړاندې په کار ده لکه چې نبي کریم ﷺ په خپل فعل سره همدا ډول استعاذه تائیده کړې ده[٣]. او همدا د جمهورو علماوو نظر دی[۴] بلکې په همدې باندې اجماع شوې ده[۵].

(١) مسند احمد بن حنبل ج٩ ص۴٢۵
(٢) سنن النسائي ج٢ ص٣١٨
(٣) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص١٩١
(۴) روح المعاني ج١۴ ص٢٢٩
(۵) تفسیر المظهري ج۵ ص٣٧٠

ب: استعاذه د قرائت څخه وړاندې سنت ده او واجبه نه ده، برابره خبره ده چې په داخل د لمانځه کښې وي او که د لمانځه څخه بهر وي. همدا د احنافو علیهم الرحمة په نزد غوره ده(١).

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: د ﴿ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ ﴾ څخه څرګندېږي چې استعاذه واجبه ده ځکه چې امر خو د وجوب دپاره وي، نو تاسو ورته په څه منظور د سنت لقب ورکړ؟

مونږ وايو چې: که بالفرض دغه امر د وجوب دپاره وی نو نبي کريم ﷺ به هیڅکله استعاذه نه وی ترک کړې حال دا چې په ځينو ځايونو کښې يې د استعاذې څخه پرته په قرائت باندې پيل کړی دی(٢) لکه چې د يوه اوږده حديث مضمون دی چې کله په نبي کريم ﷺ باندې د "الکوثر" سورت نازل شو نو صحابه وو کرامو ﷺ ته يې پرته د استعاذې څخه په دې ډول قرائت کړ چې: «بسم الله الرحمن الرحيم ﴿ إِنَّآ أَعْطَيْنَٰكَ ٱلْكَوْثَرَ ۝ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَٱنْحَرْ ۝ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ ٱلْأَبْتَرُ ۝ ﴾».

ج: د استعاذې کلمات د نبي کريم ﷺ څخه په يوه حديث کښې داسې روايت شوي دي چې: «أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»(٣) همدا کلمات د لمانځه د اداء کوونکو دپاره د فقهاوو په نزد باندې مستعمل دي(۴).

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وايي چې: الله ﷻ د شيطان د خولې څخه حکايت کوي چې د قيامت په ورځ به خپل پيروان مخاطب کړي چې: ﴿ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُم مِّن سُلْطَٰنٍ إِلَّآ أَن دَعَوْتُكُمْ فَٱسْتَجَبْتُمْ لِى ﴾ [ابراهيم: ٢٢] يعنې په دنيا کښې ما په تاسو باندې څه سلطان (سلطه) نه درلوده مګر فقط تاسو ته مې دعوت درکړ او تاسو زما د دعوت استجابت وکړ؛ حال دا چې په دې مقام کښې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ إِنَّمَا سُلْطَٰنُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُۥ ﴾ يعنې يقيناً د شيطان سلطه په هغو خلکو باندې شته کوم چې د هغه په دوستۍ باندې قائل دي. نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه دواړه ايتونه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وايو: لکه چې د دواړو ايتونو د اشارو او کلماتو څخه څرګندېږي چې الله ﷻ په هيڅ انسان باندې شيطان ته داسې سلطه نه ده ورکړې چې خپله اراده ورباندې تحميله کړي او د نجات لاره ترې ورکه کړي، بلکې شيطان ته يې فقط او فقط د دعوت او وسواس توان ورکړی دی، مګر دا بېله خبره ده چې څوک د هغه دعوت ته غاړه کېږدي او ورته تسليم شي؛ نو په لومړني ايت کښې لومړني حال ته اشاره شوې ده او په دې ايت کښې چې اوس د بحث لاندې دی دوهم حال ته اشاره کېږي، چې دواړه حالونه سره هيڅ منافات نه لري.

(١) بدائع الصنائع في ترتيب الشرايع ج ص٢٠٢
(٢) سنن ابي داود ج٢ ص٢٩٧
(٣) سنن ابي داود ج٢ ص٣٠٣
(۴) تفسير المظهري ج۵ ص٣١٧

﴿ وَإِذَا بَدَّلْنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓا۟ إِنَّمَآ أَنتَ مُفْتَرٍۭ بَلْ
أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِٱلْحَقِّ لِيُثَبِّتَ ٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ
لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَـٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ ٱللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ إِنَّمَا يَفْتَرِى ٱلْكَذِبَ
ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَـٰذِبُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾

[١٠١] او هرکله چې مونږ د يوه (منسوخ) ايت په خاى (بدل کښې ناسخ) ايت (نازل) کړو، حال دا چې الله ﷻ په هغه شي (ايت) باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې نازلوي (وخت يې ورته ډېر ښه معلوم دى)، نو کفار (تاته) وايي چې: يقيناً ته دروغ جوړونکى يې (دا د الله ﷻ د پلوه نه دى نازل شوى).
(دغسې نه ده لکه چې دوى يې وايي) بلکې د دوى اکثريت نه پوهېږي (چې په نسخه کښې څومره ډېر حکمتونه نغښتي دي، او اقليت يې عناد نيولي دي).

[١٠٢] (اى پيغمبره! ته) ووايه چې دا (قرآن کريم) مقدس روح (جبرائيل امين) ستا د رب ﷻ د پلوه د دې دپاره په حقه (بې شکه) نازل کړى دى ترڅو پرې د هغو کسانو (ايمان) ثابت (قوي) کړي کومو چې ايمان راوړى دى او (هم د دې دپاره) چې د مسلمانانو په ارتباط هدايت او بشارت (جوړ) شي.

[١٠٣] او (اى پيغمبره!) يقيناً مونږ پوهېږو چې بې شکه کفار (ستا په باره کښې) وايي چې: ده ته بنيادم (د قرآن کريم) ښودانه کوي. (حال دا چې) د هغه چا ژبه اعجمي ده کوم ته چې (ستا د معلمي په هکله) دوى ميلان (انتساب) کوي، او دغه (قرآن کريم) واضحه عربي ژبه ده.

[١٠۴] يقيناً هغه کسان چې د الله ﷻ په ايتونو باندې ايمان نه راوړي دوى ته به الله ﷻ (په دنيا کښې) هدايت ونه کړي (توفيق به ورنه کړي) او (همدارنګه) دوى ته (په آخرت کښې) دردناک عذاب دى.

[١٠۵] يقيناً په الله ﷻ باندې هغه کسان دروغ جوړوي (تړي) کوم چې د الله ﷻ په ايتونو باندې ايمان نه راوړي، او همدغه کسان چې دي همدوى دروغژنان دي (دروغ يې عادت ګرځېدلى دى).

ارتباط

وړاندېني ايتونه په دوه وو مطالبو باندې مشتمل وه، يو دا چې د قرآن کريم د قرائت په وخت کښې شيطان زيار وباسي چې قاري ته وسواس ورواچوي نو تاسو د دغه وسواس څخه په الله ﷻ سره پنا حاصله کړئ، او بل دا چې د شيطان دوستان د هغه (عليه اللعنة) د تسلط لاندې دي او د مخلصو

شاگردانو په څېر د هغه په تګلاره باندې ګرندي روان دي.

په دې ایتونو کښې ذکر شوي دواړه مطالب د مثالونو په ضمن کښې ښه شرحه شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس په خپل امت باندې لاندې دوه مثالونه قرائت کړه ترڅو دوی ته واضحه شي چې شیطان څرنګه تشویشونه ایجادوي او مخلص شاګردان یې څرنګه تګلاره تعقیبوي.

لومړی مثال:

۱ـ کله چې مونږ یو شرعي حکم تبدیل کړو، چې یو ایت منسوخ کړو او په عوض یې بل ایت نازل کړو، نو شیطان د خپلو مخلصو شاګردانو په خوله تا مخاطب جوړوي چې: یقیناً ته مفتري یې او تا په الله ﷻ باندې دروغ تړلي دي، او دا څکه که دا قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه نازل شوی وی نو په دې کښې به نسخه نه وی واقع شوې څکه چې نسخه خو دا معنی ورکوي چې الله ﷻ یو ایت (حکم) پرون سهواً غیر مطابق نازل کړی وه، او نن یې خپله سهوه او غلطي اصلاح کړه.

۲ـ ای پیغمبره! ذکر شوی وسواس په لاندې تکو کښې جواب کړه چې:

الف: الله ﷻ چې هر یو ایت (حکم) نازلوي په هغه باندې د هرچا څخه پخپله ډېر ښه پوهېږي چې دا حکم به د محدودو ورځو پورې وي، کله چې محدودې ورځې تېرې شي او نازل شوی حکم خپلې ټاکلې شوې انتهاء ته ورسېږي نو خلکو ته څرګنده کړي چې د دې څخه وروسته د هغه حکم په عوض دغه تازه نازل شوی حکم معمول وګرځوئ.

دغسې نه ده لکه چې کفار خیال کوي بلکې د دوی اکثریت نه پوهېږي او الله ﷻ نه پېژني چې د هرڅیڅه کامل دی، که نه نو دغه خیال به یې نه وی کړی، اما اقلیت یې پوهېږي چې نسخه په ډېرو حکمتونو مشتمله ده خو دوی عناد نیولی دي؟

ب: ای پیغمبره! دغه قرآن د ټولو ایتونو په شمول ستا د رب ﷻ د پلوه مقدس روح (جبریل آمین) په تاباندې په تدریج سره نازل کړی دی، نو ته کفارو ته ووایه چې: ما په الله ﷻ باندې دروغ نه دي تړلي او نه د دې قرآن کریم سره د نزول په مراحلو کښې څه دروغ ضمیمه شوي دي، او دا څکه چې دا په حقه سره د واقع په مطابق زما رب ﷻ د دې دپاره نازل کړی دی چې:

اول: ترڅو د ناسخ او منسوخ په نزول سره د مؤمنانو په زړونو کښې ایمان ښه قوي شي چې دوی د شیطان شاګردان نه دي بلکې دوی د الله ﷻ مخلص بندګان دي او هر یو حکم ته یې منقاد دي.

دوهم: ترڅو دوی ته د هرې حادثې په مطابق احکام نازل کړي او هدایت ورته وکړي.

دریم: ترڅو د مسلمانانو دپاره بشارت جوړ شي چې د دوی د حال په مطابق احکام نازلېږي او د تعجیل څنډه یې په نزول کښې د نظره نه ده غورزولې شوې، که نه نو دوی به د مشکلاتو سره مخامخ شوي وی.

دوهم مثال:

۳ـ ای پیغمبره! بل هغه شی په کوم باندې چې د شیطان انډیوالان تا ډېر زوروي او مونږ پوهېږو چې تا پرې متهموي، هغه دا دی چې دوی وایي چې: دا قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه محمد ﷺ ته جبریل امین ﷺ نه دی تعلیم کړی بلکې دا ورته یوه انسان ښودلی دی او په دروغو باندې یې الله ﷻ ته منسوبوي.

۴ـ ای پیغمبره! د ذکر شوي اتهام (تهمت) پورته کول خو دومره واضحه دي چې هرڅوک ورباندې پوهېږي، دا څکه چې کوم انسان چې مشرکان (کفار) یې ستا استاذ ګڼي چې قرآن کریم یې دربښودلی دی هغه اعجمي دی، په عربي ژبه کښې مهارت نه لري او په بلاغت او فصاحت کښې یې نواقص دي، حال دا چې قرآن کریم په داسې عربي لغت باندې نازل شوی دی چې په بلاغت او فصاحت کښې ساری او سیال نه لري، بلکې د عربي لغت ډېر ماهر او پوه طبقه هم ورسره په یوه سورت یا یوه ایت کښې سیالي نه شي کولی او د مقابلې څخه یې عاجز دی.

عجیبه ده چې ـ د دوی په خیالـ یو اعجمي سړی درګرده په عربي ژبه معجزانه خبرې کوي، او دوی ترې عاجزان دي؟ ایا دا کار د شیطان د دوستۍ او تسلط یوه نښه او علامه نه ده؟

۵ـ ذکره شوې خبره پوره واضحه ده چې دروغ ده مګر هغو کسانو ته الله ﷻ هدایت نه کوي کوم چې د ده ﷻ په ایتونو باندې ایمان نه راوړي او د شیطان په دوستۍ باندې کلک وي (عناد نیولي وي)، نو څکه کفارو ته په دنیا کښې توفیق نه په برخه کېږي چې پرته له دلیله د شیطان اوامرو ته غاړې ږدي، او دوی ته په آخرت کښې دردناک عذاب تیاکلی شوی دی.

۶ـ ای پیغمبره! نه ته دروغ ترې او نه ستا د شان سره دروغ تړل څه مناسبت لري، بلکې دروغ هغه کسان ترې کوم چې د الله ﷻ په څرګندو او واضحه دلایلو باندې عقیده نه لري او د شیطان ښودانه بدون د دلیل څخه قبلوي او غاړې ورته ږدي، نو دغه کسان همدوی دروغژنان دي او په دروغو ویلـ کښې اول نمره ګان دي، ته به وایې چې د دوی څخه په غیر بل هیڅ دروغژن نشته.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَإِذَا بَدَّلْنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ ﴾ کښې څینو مفسرینو کرامو د ﴿ ءَايَةً ﴾ کلمه په شریعت سره تفسیره کړې ده[۱]. یعنې کله چې مونږ د یو شریعت په ځای بل شریعت راوړو (لکه چې پخواني شریعتونه مو ټول منسوخ کړه او په عوض مو د آخر الزمان پیغمبر ﷺ شریعت کېښود) نو کفار تاته د مفتري (دروغ ترونکي) لقب درکوي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ذکره شوې کلمه په قرآني ایت باندې تفسیره شي چې د یو پلوه متبادره ده او د بل پلوه وړاندې وروسته بحث په قرآن کریم کښې روان دی، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې کله مونږ یو ایت په بل ایت باندې منسوخ کړو نو کفار په تاباندې د مفتري نوم ږدي.

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۱۵۸؛ تفسیر القرطبي ج۱۰ ص۱۷۶

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې دا سورت خو مکي سورت دی او په مکه معظمه کښې خو په نبي کريم ﷺ باندې په عمده توګه عقيدوي احکام نازلېدل چې نسخه پکښې نشته، نسخه خو په عملي احکامو کښې واقع شوې ده چې په مدينه منوره کښې نازل شوي دي. نو پوښتنه دا ده چې ايا همدغه خبره اولنې تفسير ته ترجيح نه شي ورکولی چې د ﴿ ءَايَةً ﴾ د کلمې څخه شريعت مراد کړی شي؟

مونږ وايو چې: نسخه په مدينه منوره پورې اختصاص نه لري بلکې په مکه معظمه کښې هم په عملي احکامو کښې نسخه واقع شوې ده، لکه چې هلته په مؤمنانو باندې د تهجد لمونځ فرض وه خو بيا الله ﷻ په ﴿ فَٱقْرَءُواْ مَا تَيَسَّرَ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ ﴾ [المزمل: ۲۰] سره منسوخ او تخفيف کړ[۱] چې پوره تحقيق به يې _إن شاء الله ﷻ_ په خپل ځای کښې راشي.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه دا هم څه لرې نه ده چې د ايت شريف مطلب دا وي چې کله مونږ په راتلونکي کښې کوم حکم منسوخ کړو او مشرکانو ته اطلاع ورسېږي نو دوی به تا ته د "مفتري" لقب درکړي.

د رُوحُ الْقُدُس معنی

۳_ مونږ د ﴿ رُوحُ ٱلْقُدُسِ ﴾ په معنی کښې د [البقرة:۸۷] ايت لاندې (لله الحمد) څه بحث ليکلی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو مګر په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحت ورزياتوو:

الف: په دې کښې هيڅ اختلاف نشته چې دلته د ﴿ رُوحُ ٱلْقُدُسِ ﴾ څخه جبرائيل امين ﷺ مراد دی[۲].

ب: د ﴿ رُوحُ ٱلْقُدُسِ ﴾ کلمات په "الرُّوحُ الْقُدُس" سره تعبيرېږي، يعنې هسې روح چې مقدس او پاک دی، لکه چې "حاتم الجود" په "الحاتم الجواد" سره تعبيروو[۳]، يعنې هسې حاتم چې جواد دی.

ج: نو جبرائيل ﷺ ته ځکه د روح لقب ورکول شوی دی چې نوموړی د هغې وحې راوړونکی دی کومه چې د انسانانو دپاره د روح مقام لري[۴]، او مقدس ورته ځکه ويل کېږي چې د عدم اطاعتی او په وحې کښې د څه نقصان اچولو څخه پاک دی[۵].

"بشر" يعنې څوک؟

۴_ په ﴿ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ ﴾ کښې چې کوم بنيادم ته اشاره شوې ده د هغه په نامه او د هغه په

(۱) تفسير ابن کثير ج۴ ص۴۳۶
(۲) البحر المحيط ج۶ ص۵۹۴
(۳) تفسير الکشاف ج۲ ص۶۳۴
(۴) المحرر الوجيز ج۱۰ ص۲۳۱
(۵) تفسير القاسمي ج۱۰ ص۱۵۹

تعین کښې علماوو کرامو متعدد اقوال لیکلي دي چې تقریباً لسو ته رسېږي[١]، شاید چې د تعدد وجوه به یې دا وي چې:

الف: ځینو کافرانو به یو اعجمي سړی نبي کریم ﷺ ته د استاذ په حیث ټاکلی وي او ځینو نورو به بل اعجمي سړي ته دغه لقب ورکړی وي.

ب: دا هم څه لرې نه ده چې اعجمي سړی یو نفر وي خو په نومونو او القابو کښې به یې تعدد واقع شوی وي چې چا به په یوه نامه باله او چا به ورته بل نوم ایښوده لکه جبر، یسار او داسې نور.

دغه اعجمي سړي په هر نامه باندې چې وه خو په پخوانیو کتابونو (تورات، انجیل) باندې پوهیده او کله به چې نبي کریم ﷺ د مشرکانو د ستغو خبرو څخه په تنګ شو نو د هغه ترځنګ به یې دمه جوړوله.

الله ﷻ ذکر شوی اعتراض په ډېره بسیطه او واضحه توګه جواب کړ چې: چاته چې دوی د معلم القرآن لقب ورکوي هغه خو اعجمي سړی دی چې په عربي لغت کښې فصاحت او بلاغت نه لري، حال دا چې د قرآن د مقابلې څخه ټول فصحاء او بلغاء عاجزان دي، ایا دا عجیبه نه ده چې اعجمي سړی په عربیت کښې په ټولو عربو باندې دپاسه شي؟

د "لِسَانٌ" د کلمې معنی

۵ـ د "لِسَانٌ" د کلمې معنی معلومه ده مګر کله-کله یې په لغت باندې هم اطلاق کېږي[٢] او په دې مقام کښې همدغه معنی مطلب ده. نو د ﴿ وَهَـٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ ﴾ معنی دا ده چې دغه قرآن عربي فصیح او بلیغ لغت دی چې اعجمیان لا څه چې سوچه عربان یې هم د مقابلې توان نه لري.

﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَـٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَـٰنِ وَلَـٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ١٠٦ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ١٠٧ أُوْلَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ وَسَمۡعِهِمۡ وَأَبۡصَٰرِهِمۡۖ وَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ١٠٨ لَا جَرَمَ أَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ١٠٩ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِنۢ بَعۡدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَٰهَدُواْ وَصَبَرُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا

(١) زاد المسير ج۴ ص٢٥٩؛ روح المعاني ج١۴ ص٢٣٣؛ اسباب النزول للواحدي ص١٩٠؛ تفسير البغوي ج٣ ص٨٥
(٢) مفردات الراغب ص۴٧٠

لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿۱۱۰﴾ يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَن نَّفْسِهَا وَتُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿۱۱۱﴾

[۱۰۶] هرڅوک چې په الله ﷻ باندې د خپل ایمان څخه وروسته (بېرته) کافر شي (مرتد شي نو په ده باندې د الله ﷻ د پلوه لوی غضب دی) مګر هغه څوک چې (د کافر کېدلو دپاره) پرې زور وکړی شي حال دا چې زړه یې په ایمان باندې مطمئن وي (نو په ده باندې غضب نشته)، مګر هغه څوک چې په کفر سره (خپله) سینه پرانیزي (پرې مطمئن شي) نو په دوی باندې د الله ﷻ د پلوه لوی غضب دی او دوی ته (په آخرت کښې) لوی عذاب دی.

[۱۰۷] دغه (مذکور غضب او عذاب) په دې سبب (دوی ته تاکلی شوی دی) چې یقیناً دوی نژدې (حقیر) ژوند په آخرت (دائمي ژوند) باندې غوره کړی دی، او په دې سبب چې یقیناً الله ﷻ کافر قوم ته هدایت نه کوي (چې استعداد یې د منځه تللی وي).

[۱۰۸] دغه خلک هغه کسان دي چې الله ﷻ د دوی په زړونو باندې او په غوږونو باندې او (هم) په سترګو باندې مهر وهلی دی، او همدغه کسان همدوی غافلان (بې خبره) دي.

[۱۰۹] دا خبره حقه ده چې: یقیناً دوی په آخرت کښې همدوی زیانکاران (تاوانیان) دي.

[۱۱۰] بیا یقیناً (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ د هغو کسانو دپاره (په نصرت او کومک سره) دی کوم چې د هغه څخه وروسته هجرت هم وکړي چې دوی په فتنه کښې اچولی شوي وي (او کفري کلمه پرې تحمیله شوې وي)، بیا (لا چې في سبیل الله) جهاد وکړي او (د جهاد په مشقتونو باندې) صبر (هم) وکړي، یقیناً ستا رب ﷻ (ای پیغمبره!) د (ذکرې شوې) فتنې څخه وروسته (دوی ته) هرومرو بښونکی (او) مهربان دی.

[۱۱۱] (البته) په داسې (سخته) ورځ کښې (به وریاندې مهرباني وکړي) چې هر یو کس به (د محشر میدان ته) په داسې حال باندې راځي چې (یوازې) د خپل ځان څخه به اعتذار وړاندې کوي (او بس). او هر چاته به (په دغې ورځ کښې) د هغه شي پوره (جزا یا سزا) ورکړی شي کوم یې چې کړی وي حال دا چې په دوی (په هیچا) باندې به ظلم ونه کړی شي.

ارتباط

په وړاندېنیو پنځلسو ایتونو کښې محوري مضمونونه یو دا وه چې په تعهداتو باندې وفاء وکړئ او بل دا وه چې شیطان او د ده شاګردان غواړي چې تاسو په ډول ډول حیلو او پلمو سره د خپلو تعهداتو ماتولو ته سوق کړي، په دې ایتونو کښې یو د هغه چا جزا ته اشاره شوې ده کوم چې په خپله خوښه تعهدات مات کړي او د شیطان په لومه کښې ونښلي، او بل پکښې د هغه چا مغفرت بیان شوی دی کوم چې په اکراه (ظلم او زور) سره د تعهداتو ماتولو ته مجبور کړی شي مګر په زړه کښې پرې ناراضي وي، نو حاصل یې داسې راځي: 15

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! هرڅوک چې د الله ﷻ سره په خپل تعهد باندې وفا ونه کړي او د ایمان راوړلو (اسلامي بیعت کولو) څخه وروسته بېرته کفر ته رجوع وکړي او مرتد شي، نو په یوې استثناء سره په هغوی باندې د الله ﷻ دپلوه ډېر لوی غضب واقع کېدونکی دی.

استثناء دا ده چې هرڅوک چې په داسې حال کښې د اسلامي بیعت په ماتولو باندې مجبور کړی شي چې زړه یې په ایمان باندې مطمئن وي او بیعت ماتولو پکښې تحقق نه وي موندلی بلکې د مجبورۍ د کبله خپل ځان ته د نجات ورکولو په خاطر فقط په ژبه په کفري خبره باندې تلفظ وکړي او ظاهراً خپل بیعت مات کړي او بس، نو دغه ډول کسانو ته د الله ﷻ د پلوه غضب متوجه نه دی.
اما څوک چې په خپله خوښه اسلامي بیعت مات کړي او یا یې د مجبوریت د کبله مات کړي خو په زړه کښې ورباندې خوښ شي او پرې مطمئن (راضي) شي نو دغسې کسانو ته لاندې عتابونه متوجه دي:

۱ـ په دوی باندې د الله ﷻ دپلوه ډېر لوی غضب دی او الله ﷻ ترې ډېر ناراض دی.

۲ـ دوی ته د قیامت په ورځ ډېر لوی عذاب متوجه دی چې په دائمي توګه به په دوزخ کښې پراته وي.

۳ـ د دغسې خلکو فقط دنیا ده او بس، چې په آخرت کښې هیڅ برخه نه لري، دا ځکه چې دوی دغه حقیر ژوند د آخرت په دائمي ژوند باندې غوره کړی دی او په همدې باندې راضي شوي دي.

۴ـ دغو کسانو ته به الله ﷻ هدایت ونه کړي او د نېکو کارونو توفیق به ورنه کړي، ځکه چې دوی کافر قوم دی او الله ﷻ کافر قوم ته هدایت نه کوي چې استعداد یې د منځه تللی وي.

۵ـ ذکر شوي کسان چې د اسلامي بیعت په ماتولو او کفر ته په بېرته ورستنېدلو باندې راضي او خوشاله دي نو الله ﷻ د دوی په زړونو، غوږونو او حتی په سترګو باندې مهر لګولی دی چې د ایمان راوړلو صلاحیت یې ختم شوی دی، نو همدغه کسان په غفلت کښې اول نمرګان دي، ته به وایې چې د همدوی څخه په غفلت کښې بل څوک وړاندې نشته.

۶ـ نو بالآخره ضرور همدوی په آخرت کښې زیانکاران او داسې تاوانیان دي چې په هیڅ صورت سره به یې د زیان او تاوان جبران ونه کړی شي.

ای پیغمبره! د مرتدانو د حالاتو څخه وروسته په خپل امت باندې د هغو کسانو د حالاتو څخه هم څه ارشادات قرائت کړه کوم چې د کفري کلمې په ویلو باندې مجبور کړی شي مګر په زړونو کښې یې ارتداد حلول نه وی کړی، هغه دا چې:

الف: دوی ته د الله ﷻ هغه غضب متوجه نه دی کوم چې مرتد ته متوجه دی.

ب: خاصتاً ستا رب ﷻ د هغو کسانو سره په نصرت او کومک سره لا ملګری هم دی کوم چې د ذکرې شوي مصیبت او لوی امتحان د تېرولو څخه وروسته هجرت هم وکړي او د الله ﷻ د دین په خاطر خپل اصلي ټاټوبی هم پرېږدي.

ج: بیا لا چې د ذکرې شوې فتنې څخه وروسته دوی په في سبیل الله جهاد کښې هم برخه واخلي، او لکه څنګه یې چې د ذکر شوي امتحان په وخت کښې خپل قلبي ثبات د لاسه نه دی ورکړی، د جهاد په مشقاتو باندې هم صبر وکړي او خپل استقامت خراب نه کړي.

نو ای پیغمبره! ضرور ستا رب ﷻ دوی ته بښونکی دی او په دوی باندې مهربان دی، که څه قصور ترې واقع شوی وي نو هغه به ورته وبښي او نوره زیاته مهرباني به پرې هم وکړي.

د: په دغو کسانو باندې به الله ﷻ په ډېره سخته ورځ کښې مهرباني وکړي، چې هرڅوک به پکښې د الله ﷻ مهربانیو ته ډېر زیات لیوال او محتاج وي. دغه ورځ د قیامت ورځ ده، او دا دومره سخته ورځ ده چې هرڅوک به راځي او فقط د خپل ځان غم به ورسره وي چې د عذابونو څخه نجات مونده کړي. یا په بل عبارت: په دغې ورځ کښې داسې وخت هم راتلونکی دی چې هرڅوک به پکښې "نفسي نفسي" وایي او بس.

هـ: په دغې ورځ کښې به هر چاته د خپل عمل بدله پوره ورکړه شي برابره خبره ده چې نېک عمل وي او که بد عمل، او په هیچا باندې به ظلم او تېری ونه کړی شي، چې عاصي د استحقاق څخه زیات معذب شي او یا مطیع ته د استحقاق څخه لږ اجر ورکړی شي، اما دا بېله خبره ده چې په دغې ورځ کښې به د نېکیو اجرونه په ادنی درجه لس چنده ورکولی کېږي.

توضیحات

١ـ مفسرینو کرامو د ﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ ﴾ په اعراب کښې ګڼ شمېر احتمالات لیکلي دي[1]، مګر کوم احتمال چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې ذکر شوی موصول مبتدا وګڼل شي او خبر یې مقدر شي، چې په "فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ" سره ترې تعبیر کوو، او د ﴿ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ ﴾ کلمات د همدغه مقدر خبر څخه استثناء شي.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې هرڅوک چې په الله ﷻ باندې د ایمان د راوړولو څخه وروسته په کفري کلماتو باندې تلفظ وکړي نو په هغه باندې د الله ﷻ د پلوه لوی غضب دی، مګر په هغه چا باندې غضب نشته چې د کفري کلماتو په تلفظ باندې په داسې حال کښې مجبور کړی شوی وي چې زړه یې په ایمان باندې مطمئن وي او په زړه کښېورباندې ناراض وي.

سوال جواب

٢ـ که څوک وایي چې په ذکر شوي مقدر خبر باندې قرینه څه شی ده؟ او یا په بل عبارت: د څه شي څخه معلومېږي چې د ذکر شوي موصول دپاره د "فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ" کلمات په مشخصه توګه د خبر په حیث مقدر دي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ ﴾ موصول او د ﴿ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ

[1] روح المعاني ج١۴ ص٢٣٥؛ البحر المحیط ج۶ ص۵٩٨

صَدْرًا ﴾ موصول دواړه په مصداق کښې متحد دي، نو ځرنګه چې د دې موصول خبر ﴿ فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ جمله نازل شوی دی نو معلومه شوه چې د هغه موصول دپاره به هم عین جمله د خبر په حیث مقدره وي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې په عربي کلام کښې د "لکن" کلمه د هغه توهم د پورته کولو دپاره استعمالیږي کوم چې د وړاندېني کلام څخه چاته ذهن ته ورځي، نو پوښتنه دا ده چې په دې مقام کښې په ذکرې شوې کلمې سره د کوم توهم مخه نیولې شوې ده؟

مونږ وایو چې: د وړاندېني کلام مضمون دا دی چې د الله ﷻ د غضب څخه هغه څوک بچ دی کوم چې د مجبوریت د کبله په کفري کلمه باندې تلفظ وکړي خو چې زړه یې په ایمان باندې مطمئن وي.

نو څرنګه چې عدم اطمنان د اصل ایمان سره منافات نه لري، د همدې کبله ابراهیم ﷺ د اطمنان د حاصلولو دپاره د الله ﷻ څخه د مړو د ژوندي کولو کیفیت غوښتی وه چې پوره بیان یې په [البقرة: ۲۶۰] ایت کښې تیر شوی دی ـوالحمد لله ﷻـ، نو دلته توهم پیدا کیده چې هغه مجبور مسلمان به هم د الله ﷻ د غضب لاندې وي چې ایمان یې ثابت وي خو اطمنان ونه لري؟ الله ﷻ د دغه توهم مخه ونیوه چې د الله ﷻ غضب په هغه چا پورې اختصاص لري کوم چې اصل ایمان ونه لري او په کفر باندې یې زړه ډک وي، نه هغه چې ایمان لري خو اطمنان نه لري.

دا عزیمت دی که رخصت؟

۴ـ مخکښې له دې چې مونږ واضحه کړو چې د مجبوریت په حال کښې په کفري کلمه باندې تلفظ کول عزیمت دی او که رخصت دی، لازمه ګڼو چې د دغو دواړو کلماتو معناوې په لنډه توګه شرحه کړو، که څوک پکښې اوږد تحقیق غواړي نو د اصول الفقه کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۱]؛ هغه دا چې:

الف: "عزیمة" د هغه شرعي حکم نوم دی کوم چې په معذرتونو باندې ولاړ نه وي.

ب: "رخصة" د هغه شرعي حکم نوم دی د کوم تشریع چې په معذرتونو باندې ولاړه وي او په عملي کولو باندې یې سړی د عتاب لاندې نه واقع کیږي، بلکې د ممنوعیت څخه وروسته یې تعمیل جائز ګرځولی شوی وي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «إِنَّ اللهَ وَضَعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ»[۲] یعنې یقیناً الله ﷻ زما د امت څخه د خطا او نسیان او هم د هغه عمل ګناه وضعه کړې ده (غورزولې ده) په کوم باندې چې دوی مجبور کړی شي.

---

(۱) نور الانوار ص۱۶۵
(۲) سنن ابن ماجه ص۱۴۷

نو د ذکرې شوې شرحې څخه وروسته وايو چې: د مجبوريت په حال کښې د کفري کلمې اظهار رخصت دی، که چا اظهار کړه او خپل مجبوريت يې پرې پورته کړ نو ګناهګار نه دی فقط يو مباح کار يې کړی دی. اما عزيمت په دې کښې دی چې په همدغه حال کښې هم په کفري خبره باندې تلفظ ونه کړي، نو که اذيت وګوري او يا ووژلی شي نو الله ﷻ به د هر لوی اجرونه ورکړي او يا به يې د جهادي شهيدانو څخه وشمېري⁽¹⁾.

په همدې ارتباط (چې د کفري کلمې اظهار رخصت دی او نه اظهار يې عزيمت دی) د [آل عمران: ۲۸] ايت لاندې پوره بحث تېر شوی دی ـ لله الحمد ، هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

د شرعي اکراه اندازه

۵ـ "إكْرَاه" دې ته وايي چې په چا باندې هغه شی تحميل شي کوم چې نه خوښوي⁽²⁾. نو علماء کرام وايي چې د کفري کلمې تحميل په هغه وخت کښې شرعي اکراه ګڼل کېږي چې سړی په داسې تعذيب باندې تهديد شي چې د هغه تحمل يې د وسې څخه وتلی وي لکه وژل، سخت وهل، د اندام پرې کول، په اور باندې سوزول او داسې نور⁽³⁾.

يادونه

۶ـ که څوک غواړي چې د إکراه دولونه⁽⁴⁾، فقهي احکام او اثرات، د اکراه په هکله د مذاهبو اختلاف او نورې اړونده موضوعګانې ولولي نو خپنو کتابونو⁽⁵⁾ ته دې مراجعه وکړي، چې مونږ يې په دې لنډ تفسير کښې نه شو شاملولی.

سلفو صالحينو په دواړو عمل کړی دی

۷ـ په سلفو صالحينو کښې ځينو په رخصت باندې عمل کړی دی او د مجبوريت په وخت کښې يې په کفري خبره باندې د تلفظ کولو څخه ډډه نه ده کړې، او ځينو عزيمت عملي کړی دی او د کفري خبرې د تلفظ څخه يې ډډه کړې ده، د ښه وضاحت دپاره لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: د نبي کريم ﷺ په زمانه کښې مُسيلمة الكذاب دوه کسه صحابه کرام ﷺ ونيوه او دې ته يې مجبور کړه چې په خپل نبوت باندې يې قائل کړي، نو يوه صحابي ﷺ عزيمت عملي کړ چې د نوموړي کافر د پلوه شهيد کړی شو او بل رخصت غوره کړ چې د هغه د لاسه يې نجات مونده کړ. دغه قيصه د [آل عمران:۲۸] ايت لاندې مفصله ليکلې شوې ده، والحمد لله ﷻ.

ب: په لومړنيو مسلمانانو کښې عمار ﷺ د مشرکانو له پلوه د سخت تعذيب د کبله په کفري

⁽¹⁾ احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۹۲
⁽²⁾ مفردات الراغب ص۴۴۷
⁽³⁾ تفسير الخازن ص۶۴۴
⁽⁴⁾ نور الانوار ص۳۱۱
⁽⁵⁾ الفقه الاسلامي وادلته ج۵ ص۳۸۶

خبره باندې تلفظ وکړ او د تعذیب څخه یې خپل ځان خلاص کړ، او په داسې حال کښې چې د خواشینۍ د کبله یې ژړل د نبي کریم ﷺ سره یې لاندې سوال جواب وکړ:

نبي کریم ﷺ: «مَا وَرَاءَكَ» یعنې ستا څخه هغې خوا ته څه شی دي چې ته یې ژړولی یې؟

عمار ﷺ: یا رسول الله! هغه ډېر بدکار دی، چې ستا په هکله مې نامناسبې خبرې وکړې او د مشرکانو بوتان مې په ښه نامه یاد کړه.

نبي کریم ﷺ: په دغه وخت کښې دې زړه په څه حال وه؟

عمار ﷺ: زړه مې په ایمان باندې مطمئن وه، په زړه کښې مې څه شک او اشتباه ځای نه درلود.

نبي کریم ﷺ ورته د سترګو اوښکې وچې (پاکې) کړې او ورته یې وویلې چې «إِنْ عَادُوْا فَعُدْ»[۱] یعنې د ذکرو شوو کفري خبرو هیڅ باک نشته، نو که مشرکانو بیا ستا تعذیبول تکرار کړه نو ته ورته بیا ذکرې شوې کفري خبرې تکرارې کړه.

ج: مګر د عمار ﷺ مور (سمیة رضی الله عنها) او د ده پلار (یاسر ﷺ) دواړو د کفري خبرې د تلفظ څخه امتناع وکړه او د کفارو د پلوه په ډېره بې رحمانه توګه شهیدان کړی شوه، فإنا لله وإنا إلیه راجعون. دوی دواړه د اسلام لومړني شهیدان دي چې د دوی دواړو څخه وړاندې هیڅوک في سبیل الله نه دی شهید شوی[۲].

که څوک غواړي چې د عبدالله بن الحذافه ﷺ د عزیمت قیصه ولولي[۳] چې رومیانو د عمر ﷺ په خلافت کښې اسیر کړی وه، یا د خُبیب ﷺ د عزیمت قیصه د نظره تېره کړي[۴] او یا په دې باره کښې نور مثالونه قرائت کړي[۵] نو ځینو اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړي.

یو نحوي تحلیل

۸ـ مفسرینو کرامو د ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِنۢ بَعْدِ مَا فُتِنُواْ ﴾ په نحوي تحلیل کښې متعددې وجې لیکلي دي[۶] مګر کومه وجه چې بهتره برېښي هغه دا ده چې د ﴿ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِنۢ بَعْدِ مَا فُتِنُواْ ﴾ جمله د متعلق (ناصر) په اعتبار سره خبر ده او کلام تمام شوی دی[۷].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ذکر شوي ایت په شان نزول کښې هم علماوو کرامو زښت ډېر روایتونه ذکر کړي دي[۸] خو که څه هم ایت شریف د مفهوم په اعتبار سره عام دی، د قیامت د

---

(۱) سنن البیهقي الکبری ج۸ ص۲٦۲
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۱۹۰
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۵۸۸
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۲۸. ج۲ ص۵٦۸
(۵) سیرت ابن هشام ج۱ ص۳۴۰
(٦) البحر المحیط ج٦ ص٦۰۱
(۷) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۲۰۲
(۸) روح المعاني ج۱۴ ص۲۴۰

ورخې پورې تول کمزوري مسلمانان پکښې شامل دي، مګر ظاهره دا ده چې دلته به په عبارة النص سره هغه اشخاص مراد وي کومو چې په اکراه سره په کفري کلمه باندې تلفظ کړی وه او رخصت یې عملي کړی وه.

نو مونږ څکه دغه وجه خوښه کړه چې په وړاندې ایتونو کښې خو د ذکرو شوو کمزورو مسلمانانو په هکله همدومره اشاره شوې وه چې په دوی باندې د الله ﷻ د پلوه غضب نشته، اما د اجرونو په هکله یې ایتونه ساکت وه، دا دی په دې ایت کښې د هغوی په اجرونو باندې هم صراحت وکړی شو نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! ستا په برکت ستا رب ﷻ د هغه کسانو سره په نصرت او دوستۍ سره ملګری دی کوم چې د فتنو او تعذیبونو د ګاللو څخه وروسته د الله ﷻ دپاره هجرت هم وکړي او خپل ایماني اطمنان څرګند کړي، نو که بالفرض د دوی په زړه کښې ایمان ثابت او محکم نه وی نو هجرت به یې نه وی کړی.

سوال جواب

۹_ که څوک وایي چې: د همدې ایت د دوهمې جملې په ﴿ مِنۢ بَعۡدِهَا ﴾ کښې ضمیر څه شي ته راجع دی؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو علماوو کرامو ذکر شوی ضمیر د دغو دریواړو افعالو (هجرة، جهاد، صبر) مجموعې ته راجع کړی دی چې د ﴿ هَاجَرُوا، جَٰهَدُوا، صَبَرُوٓا ﴾ کلمات ورباندې دلالت کوي[1] مګر کوم شی چې مونږ ته د مقام په اعتبار سره بهتر برېښي هغه دا دی چې ذکر شوی ضمیر "فتنة" ته راجع شي چې د ﴿ فُتِنُوا ﴾ کلمه ورباندې دلالت کوي. نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېږي چې: هرڅوک چې د کفري کلمې په لوستلو باندې مجبور کړی شي، حال دا چې ایمان یې په زړه کښې ښه محکم او قوي وي حتی چې هجرت او جهاد او هم په مشقاتو باندې یې صبر کول خپل کړي، نو الله ﷻ د دوی دپاره د ذکرې شوې فتنې څخه وروسته هم ښښونکی او مهربان دی.

جدال څه معنی؟

۱۰_ په ﴿ يَوۡمَ تَأۡتِي كُلُّ نَفۡسٖ تُجَٰدِلُ عَن نَّفۡسِهَا ﴾ کښې د ﴿ تُجَٰدِلُ ﴾ کلمه د "جِدَال" _لکه ثِغَاز_ څخه اشتقاقه شوې ده خو علماوو کرامو په دې مقام کښې د اعتذار (دفاع) په معنی سره تفسیره کړې ده[2]. دا د یوه پلوه، او د بله پلوه که څه هم صحت لري چې په ذکر شوي ایت کښې د ﴿ يَوۡم ﴾ کلمه په مقدر "اذکر" سره منصوبه شي مګر د مقام په اعتبار سره مونږ ته بهتره ښکاري چې د ﴿ رَّحِيمٌ ﴾ په کلمه باندې منصوبه شوې وي چې وړاندینی ایت ورباندې تمام شوی دی.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۰ ص۱۲۶؛ تفسیر الکشاف ج۲ ص۶۳۸
(۲) البحر المحیط ج۶ ص۶۰۲

نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېږي چې: په ذکرو شوو کسانو باندې الله ﷻ په داسې سخت ورځ کښې هم مهربان دی چې په دې کښې به د هیچا سره د خپل ځان څخه په غیر د بل چا غم او فکر نه وي، هرڅوک به په همدې خیال کښې وي چې پخپله د عذاب څخه نجات مونده کړي، خپلوان او دوستان به ترې هېر وي، مګر یوازې د نبي کریم ﷺ سره به د خپل امت د نجات فکر وي او د الله ﷻ څخه به ورته نجات غواړي. د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ لِكُلِّ ٱمْرِيٍٕ مِّنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴾ [عبس: ۳۷] يعنې په دغې ورځ کښې به هر سړی د خپلو اقاربو څخه تښتي (څه د کومک فکر به يې ورسره نه وي) او هرڅوک به د داسې حال سره مخامخ وي چې د نورو له غمه به يې غافل کړی وي.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايي چې په دغې سختې ورځ کښې به ابراهيم خليل الله ﷺ (د نورو پيغمبرانو په شمول) «نَفْسِي نَفْسِي» وايي[۱] چې ای ربه! زما خپل ځان ته نجات راکړه.

یوازې نبي کريم ﷺ به په دغې ورځ کښې وايي چې: «يَا رَبِّ أُمَّتِي يَا رَبِّ أُمَّتِي يَا رَبِّ أُمَّتِي»[۲] يعنې ای زما ربه! زما امت ته نجات ورکړه، ای زما ربه! زما امت ته نجات ورکړه، ای زما ربه! زما امت ته نجات ورکړه.

﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ ءَامِنَةً مُّطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّن كُلِّ مَكَانٍ
فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ ٱللَّهِ فَأَذَٰقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلْجُوعِ وَٱلْخَوْفِ بِمَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾
وَلَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ ٱلْعَذَابُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١١٣﴾ فَكُلُوا۟ مِمَّا
رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ حَلَٰلًا طَيِّبًا وَٱشْكُرُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ
عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحْمَ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيْرِ ٱللَّهِ بِهِۦ ۖ فَمَنِ ٱضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا
عَادٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٥﴾ وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ هَٰذَا
حَلَٰلٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ لَا
يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾ مَتَٰعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١٧﴾ ﴾

[۱۱۲] او الله ﷻ (د مکې د مشرکانو دپاره) داسې قريه (ښار) مثال ګرځوي کومه چې امن درلودونکې (او) ارام لرونکې وي (او هم) يې ورته روزي د هر خايه (هر طرفه) د پرېمانۍ په حال

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۴
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۷۰

کښې ورځي (ورسېږي)، نو (بیا) دا قریه د الله ﷻ په نعمتونو باندې ناشکري وکړې نو الله ﷻ هغې ته (د ناشکرۍ د امله) د لوږې او ډار لباس وروڅکي (ور واغوندي او ترې راچاپېر یې کړي البته) د هغه څه د کبله چې وي دوی چې (په مستمره توګه) یې کوي (چې هغه بد او ناروا کارونه دي).

[۱۱۳] او یقیناً دوی ته د همدوی د جملې څخه پیغمبر هم ورغلی وي خو دوی یې تکذیب کړي (د دروغو نسبت ورته وکړي) ، نو (بیا) دوی لره عذاب په داسې حال کښې ونیسي چې (په خپلو ځانونو باندې) ظلم کوونکي وي.

[۱۱۴] نو (ای خلکو!) د هغه شي څخه خوریٔ کوم چې مونږ تاسو ته حلال پاکېزه روزي کړې دي او د الله ﷻ د نعمت (نعمتونو) شکر وکړئ، که تاسو یاست چې خاص همده ﷻ ته عبادت کوئ.

[۱۱۵] یقیناً الله ﷻ په تاسو باندې مرداره حرامه کړې ده، او وینه هم او (بالآخره) د خنزیر غوښه او هغه ذبیحه (هم) په کومې باندې چې (د ذبحې په وخت کښې) د غیر الله اواز پورته شي، نوهغه څوک چې په داسې حال کښې (د ذکرو شوو محرماتو خوراک ته) مضطر (مجبور) شي چې نه (په بل مضطر باندې) بغاوت کوونکی وي او نه (په خوراک کښې د شرعي حد څخه) تجاوز کوونکی وي؛ نو یقیناً الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی (په نوموړې باندې څه ګناه نشته).

[۱۱۶] او تاسو د هغه شي په باره کښې دروغ مه وایاست کوم چې (فقط) ستاسو ژبې یې بیانوي (او شرعي دلیل ورباندې ونه لرئ)، چې دغه (شی) حلال دی او دغه (شی) حرام دی، چې په نتیجه کښې تاسو په (بل چانه بلکې په) الله ﷻ باندې دروغ وتړئ.

یقیناً هغه کسان چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي هغوی فلاح (کامیابي) نه شي مونده‌لی.

[۱۱۷] (ای پیغمبره! کوم سامانونه چې دوی په دروغو تړلو باندې اخلي هغه) ډېر لږ (دنیاوي) سامانونه دي او دوی لره (په آخرت کښې) دردناک عذاب دی.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې یو د هغو کسان حال بیان شوی وه کوم چې د ایمان راوړلو څخه وروسته بېرته کفر ته واوړي او مرتد شي، او بل پکښې د هغو کسانو حال ته اشاره شوې وه کوم چې د ایمان څخه وروسته د کفري خبرې ویلو ته مجبور کړی شي حال دا چې زړونه یې په ایمان باندې مطمئن وي. په دې ایتونو کښې د هغو خلکو حال بیانېږي چې پخپله په کفر باندې کلک وي او نور خلک هم کفرته هڅوي او یا ځینې مؤمنان کفري وینا ته مجبوروي، نو حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! څرنګه چې د مکې معظمې د ښار اوسېدونکي (مشرکان) د یو پلوه په کفر او شرک باندې کلک دي او د بله پلوه زیار وباسي چې نور خلک ګمراه کړي او یا یې د کفري خبرې کولو ته اړ باسي او مجبور یې کړي، نو دوی ته د هغه ښار اوسېدونکي د مثال په توګه شرحه کړه کوم چې لاندې صفات درلوده:

الف: د دغه ښار اوسېدونکي د خارجي او داخلي شخړو او جنګونو څخه په امن کښې وه.
ب: دوی د ارام ژوند خاوندان وه، هلته عمومي مصیبتونو تحقق نه درلود بلکې دوی پوره مطمئن او ډاډه وه.
ج: دوی ته د هره طرفه خوراکي شیان او نور ضروریات وررروان وه او د هر شي پکښې پرېماني وه.
د: خو د دغه ښار اوسېدونکو د الله ﷻ د نعمتونو ناشکري وکړه، چې په شرک او کفر باندې کلک پاتې شوه او نور خلک یې هم همدغې کفرې لارې ته سوقول او یا اقلاً مسلمانان یې مجبورول چې په کفري خبرو باندې تلفظ وکړي.
هـ: نو الله ﷻ ذکرو شوو ناشکرانو (کفارو) ته په غضب شو، چې ارام ژوند یې ورته د اضطراب سره مخامخ کړ او داسې لوږه یې ترې راچاپېره کړه چې د جامو پشان ترې راتاوه شوه او د ژوندانه ضروریات یې د لاسه ووتل.
و: د همدغه الهي غضب نتیجه وه چې امن یې په ډار باندې بدل شو او د جامو په څېر ترې راچاپېر شو. د دغه الهي غضب وجه بله نه وه بې له دې چې دوی کفري کړنلاره غوره کړه او همدې ته یې په مستمره توګه ادامه ورکړه.
۲ـ ای پیغمبره! په ذکر شوي هلاک شوي ښار باندې یوازې د مادي نعمتونو پرېماني نه وه بلکې په هغوی باندې الله ﷻ معنوي نعمتونه هم کامل کړي وه، چې د همدوی د جنس او د همدوی د ټبر څخه (چې دوی ښه پېژانده) دوی ته د الله ﷻ پیغمبر هم ورغلی وه چې د کفر څخه لاس واخلئ که نه نو د سخت عذاب سره به مخامخ شئ. مګر دغو خلکو لکه څنګه چې د مادي نعمتونو ناشکري وکړه په معنوي نعمتونو باندې یې هم تکبر وکړ او خپل ورلېږلی شوي پیغمبر ته یې د دروغو نسبت وکړ.
۳ـ نو الله ﷻ ورباندې په داسې حال کښې عذاب ورنازل کړ چې دوی ښه پاخه ظالمان وه او د عذاب د نزول مستحق ګرځېدلي وه.

د مطلب تطبیق:

۴ـ ای پیغمبره! ذکر شوی حالت کټ مټ د مکې معظمې په ښاریانو باندې تطبیق دي، چې نه ورباندې د مادي نعمتونو کمی شته دی او نه د معنوي نعمتونو کمبود لیده کېږي او دا څکه چې:
الف: دوی په مکه معظمه کښې د هر ډول دښمنانو څخه په امن کښې دي چې چارچاپېر ټول ښارونه ورته په احترام قائل دي، حال دا چې د دوی څخه په غیر نور هیڅوک هم په امن کښې نه دي او هرې خوا چور او چپاول شروع دی.
ب: دوی په ډاډه زړه ژوند کوي او په شاوخوا ښارونو کښې اضطرار او وارخطایي خوره ده، نه څوک د سر له خطره بچ دی او نه څوک له مالي او ناموسي خطره مطمئن دی.
ج: مکیان په وچه کانړه (بېدیا) کښې پراته دي چې نه پکښې کرونده شته او نه پکښې څه کرل

کېږي او نه پکښې ربېل کېږي مگر په دوی باندې د هر شي پرېماني ده، نه پکښې د غلو دانو کمی شته او نه پکښې میوجات کمبود لري بلکې دغه ټول ضروریات ورته د اطرافو څخه ورروان دي.

د: په دې ټولو باندې علاوه په همدوی کښې الله ﷻ آخر الزمان پیغمبر استولی دی او آخرنی اسماني کتاب یې ورباندې نازل کړی دی چې د دوی دپاره د زیات شرف او اعزاز سبب دی.

د نتائجو د تطبیق خطر:

۵ـ ای پیغمبره! د مکې ښاریان (مشرکان) مخاطب کړه چې:

الف: د الله ﷻ د نعمتونو څخه استفاده وکړئ، بې غمه خورئ او څښکئ او په ارامی، سره په امنیت کښې ژوند تېروئ.

ب: خو د دغو نعمتونو شکریه وکړئ، په خپل پیغمبر باندې ایمان راوړئ او په نبوت باندې یې عقیده وکړئ، که بالفرض تاسو یاست چې د الله ﷻ د عبادت دعوه کوونکي یاست نو په عبادت کښې ورسره شریک مه دروئ.

ج: همدارنگه ای مکیانو! تاسو په مالي عبادتونو کښې د شرک څخه اجتناب وکړئ او د بوتانو په نامه باندې خپل څاروي په خپلو ځانونو باندې حرام مه گرځوئ، د هر شي تحریم او تحلیل د الله ﷻ پورې اختصاص لري حال دا چې الله ﷻ په تاسو باندې هغه څاروي نه دي حرام کړي کوم چې تاسو یې د بوتانو په نامه خوشې کوئ، بلکې په تاسو باندې یې دغه لاندې شیان حرام کړي چې:

اول: الله ﷻ په تاسو باندې مرداره حرامه کړې ده، خو دا تاسو خورئ او اجتناب ترې نه کوئ.

دوهم: په تاسو باندې یې داري وهونکې وینه هم حرامه گرځولې ده خو تاسو پرې اخته یاست.

دریم: د خنزیر خوښه یې هم درته حرامه گرځولې ده خو تاسو یې حلاله گڼئ.

څلور: هغه ټول ذبائح الله ﷻ په تاسو باندې حرام کړي دي کوم چې تاسو په هغو باندې د ذبحې په وخت کښې د الله ﷻ د نامه څخه په غیر د بل شي او یا د بل چا د نوم اواز پورته کړئ، حال دا چې تاسو خپل څاروي د بوتانو په نامه باندې ذبحه کوئ.

د: هو دغه څلور محرمات هم ستاسو د جملې څخه هغه چاته حرام نه دي کوم چې د اضطرار په حال کښې واقع وي او خوراک ته یې مجبور شي، مگر لاندې شرطونه لري:

اول: چې په بل مضطر باندې بغاوت ونه کړي، چې د هغه د لاسه یې واخلي او پخپله یې وخوري.

دوهم: چې د اضطرار د پورته کولو څخه اضافه خوراک ونه کړي. څکه چې الله ﷻ په تاسو باندې بښونکی او مهربان دی چې د اضطرار په حال کښې یې تاسو ته محرمات مباح وگرځول، او همدارنگه تاسو امید وکړئ چې که بالفرض تاسو د اضطراري خوراک په اندازه کښې خطا شوئ نو تاسو ته به بښنه وکړي او مهرباني به درعنایت کړي.

۶ـ او ای پیغمبره! مکیانو ته دا هم ووایه چې:

الف: تاسو په خپله ژبه باندې د دروغو د کېله داسې مه وایاست چې دغه څاروي او یا دغه شی

په مونږ باندې حرام دی او دغه راته حلال دی، بلکې د تحریم او تحلیل کار په الله ﷻ پورې مختص وګڼئ؛ که نه نو تاسو به په الله ﷻ باندې دروغ تړلي وي، ځکه چې الله ﷻ د تحریم او تحلیل اختیار هیچا ته نه دی ورکړی.

ب: ای مکیانو! دا یقیني خبره ده چې هرڅوک په الله ﷻ باندې دروغ تړي هغه نه شي کامیابېدلی او هرو مرو به یو وخت د ناکامۍ سره مخامخ کېږي.

ج: فقط محدوده زمانه به د الله ﷻ د نعمتونو څخه استفاده وکړي خو په پای کښې به د نعمتونو د زوال سره لاس او ګرېوان شي.

د: دا خو د مفتریانو (دروغ تړونکو) دنیاوي انجام دی، اما په آخرت کښې د همدوی دپاره دردناک عذاب ټاکلی شوی دی چې هیڅکله به ترې د نجات لاره مونده نه کړي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلاً قَرْيَةً ﴾ کښې د ﴿ ضَرَبَ ﴾ کلمه د "جعل" معنی ته متضمنه ده چې ﴿ مَثَلا ﴾ یې دوهم مفعول دی او ﴿ قَرْيَةً ﴾ یې لومړی مفعول دی[۱].

دا د یو پلوه، او د بل پلوه دا مثال د مکې د مشرکانو دپاره بیان شوی دی[۲] خو د مفهوم په اعتبار سره پکښې د قیامت د ورځې پورې ټول متکبران او ناشکران شامل دي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې الله ﷻ د مکې د ښاریانو دپاره هغه ښار مثال ګرځوي کوم چې په ایت شریف کښې ذکر شوي صفات لري، چې که دوی د هغوی په شان ناشکرۍ ته ادامه ورکړي نو د دوی څخه به هم الله ﷻ خپل نعمتونه واخلي او د ډار، لوږې او اضطراب سره به یې مخامخ کړي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: ایا هغه قریه (ښار) چې الله ﷻ د مکیانو دپاره مثال وګرځاوه د یوه متحقق ښار څخه عبارت دی؟ یا په بل عبارت: ایا همدغسې یو ناشکره ښار الله ﷻ هلاک کړی دی او که نه دا فرضي مثال دی؟

مونږ وایو چې: په دغه مشبه به ښار کښې علماء کرام دوه نظره لري:

الف: یو نظر دا دی چې دا یو فرضي ښار دی[۳] او پوره واضحه ده چې د تشبیه په غرض باندې د مشبه به تحقق او عدم تحقق څه اثر نه اچوي.

ب: ځینې نور وایي چې: الله ﷻ دغه ډول یو ناشکره ښار هلاک کړی دی چې د ډېره تکبره به یې په ډوډۍ باندې استنجا کوله[۴].

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۶۳۸
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۵۸۹
(۳) روح المعاني ج۱۴ ص۲۴۲
(۴) زاد المسیر ج۴ ص۳۶۵

نو څرنګه چې مونږ ته دواړه احتماله یو برابر برېښي نو د ایتونو ترجمه مو د اول نظر په مطابق وکړه او د مطلب په خلاصه کښې مو دوهم نظر په لحاظ کښې ساتلی دی، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال وإلیه المرجع والمآل.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: ایا د مکې معظمې په مشرکانو باندې ذکر شوی مثال تطبیق شو او د خوشالۍ وخت یې په غم باندې بدل شو؟

مونږ وایو چې: ذکر شوي مشرکان (ناشکران) په لاندې مواقعو کښې په غم باندې اخته شوه:

الف: دوی دوه ځلې د لوږې سره مخامخ شوه چې د جامې په څېر ترې راتاوه شوه:

اول: یو هغه وخت چې کله نبي کریم ﷺ دوی ته ښېراوې وکړې چې: «اللَّهُمَّ سَبْعًا كَسَبْعِ يُوسُفَ»[۱] یعنې ای الله! په دوی باندې د قحطۍ داسې اوه کلونه ورولې لکه د یوسف ﷺ اوه کلونه. الله ﷻ دغه سوال قبول کړ او داسې لوږه یې ورباندې ورنازله کړه چې دوی پکښې مرداري او هډوکي وخواره، تر دې پورې چې ابو سفیان (چې لا د "رضي الله عنه" لایق نه وو ګرځېدلی) نبي کریم ﷺ ته ورغی او ورته یې وویلې چې: ای محمده! ته خو د دې دپاره راغلی یې چې صلة الرحم وکړې حال دا چې قوم دې هلاک شو الله ﷻ ته سوال وکړه چې قحطي لرې کړي او پراخي راولي. نو الله ﷻ د نبي کریم ﷺ په دعاء باندې قحطي لرې کړه، «ثُمَّ عَادُوا إِلَى كُفْرِهِمْ»[۲] خو دوی بېرته خپل کفر ته وګرځېده او زاړه شرکیات یې بېرته تازه وساتل.

دوهم: بل هغه وخت کله چې نبي کریم ﷺ مدینې ته هجرت وکړ او هلته د ښه قوت خاوند شو نو د مجاهدینو یوې ډلې د "الیمامة" ښار یو مشر (چې "ثمامة" نومېده) اسیر کړ چې نبي کریم ﷺ پرته د کوم عوض څخه بېرته ازاد کړ، نو نوموړی دستي په ایمان باندې مشرف شو، کله چې د عمرې د اداء کولو دپاره مکې معظمې ته لاړ نو مکیانو ته یې وویلې چې ما خو په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راوړی دی او زما دې سوګند وي چې زما د وطن (الیمامة) څخه به تاسو ته یوه دانه غنم هم رانه شي ترڅو چې نبي کریم ﷺ اجازه ونه کړي[۳]. څرنګه چې ذکر شوی وطن (الیمامة) د غلو دانو غټ مرکز وه او په مکیانو باندې یې د خپلو غلو دروازه وتړله نو په دغه وخت کښې هم دوی د سختې لوږې سره مخامخ شوه، حتی چې د مکې مشرانو په همدې باره کښې د نبي کریم ﷺ سره خبرې وکړې چې دا خو د سړیو دپاره عذاب دی (چې ستاسو سره دښمني کوي) نو د زنانه وو او ماشومانو څه ګناه ده چې د لوږې سره دې مخامخ کړې دي؟ نو «أَذِنَ لِلنَّاسِ يَحْمِلِ الطَّعَامَ إِلَيْهِمْ وَهُمْ بَعْدُ مُشْرِكُونَ»[۴] نبي

---

[۱] صحیح البخاري ج۱ ص۱۳۷
[۲] صحیح البخاري ج۱ ص۱۳۹، ج۲ ص۷۱۴
[۳] صحیح مسلم ج۲ ص۹۴، صحیح البخاري ج۲ ص۶۲۸
[۴] تفسیر القرطبي ج۱۰ ص۱۹۵؛ زاد المسیر ج۴ ص۳۶۶

کریم ﷺ خلکو ته اجازه ورکړه چې غلې دانې مکې ته وربار (انتقال) کړي حال دا چې دوی په دغه وخت کښې هم مشرکان وه.

ب: د مکیانو اطمنان په هغه وخت کښې په اضطراب او وارخطایۍ باندې تبدیل شو چې کله هغوی ته د بدر د غزا د ماتې خبر ورسید لکه څنګه چې "عاتکه بنت عبد المطلب" خوب لیدلی وه[١] نو د مکې معظمې یو کور هم بې غمه پاتې نه شو او ټول په ویر او ژړا باندې اخته شوه، او وارخطایي ترې راچاپېره شوه.

ج: د مکیانو امن هغه وخت په خوف باندې تبدیل شو چې کله دوی د مجاهدینو د تهدید لاندې واقع شول، چې په نتیجه کښې مکه معظمه فتحه شوه او په جزیرة العرب کښې د شرک جرړې وویستلې شوې، والحمد لله ﷻ.

یادونه

۴ـ د ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ ﴾ -الآیة په اړوند د [البقرة: ۱۷۳] او د [الأنعام: ۱۴۵] ایتونو لاندې ـلله الحمد والثناءـ خوندور بحثونه تېر شوي دي چې دلته بیا تکرارولو ته یې اړتیا نه ګورو، هېله ده چې هلته مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ ﴾ کښې کومو شیانو ته اشاره ده چې دې ته په دروغو حلال مه وایاست او دا په دروغو حرام مه بولئ؟

مونږ وایو چې: د دغو شیانو څه بیان ته په [المائدة:۱۰۳] ایت کښې اشاره شوې ده او ډېر بیان یې د [الأنعام:۱۳۶] ایت څخه پیل شوی، هیله ده چې همدلته مراجعه وکړی شي.

﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُوا۟ حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِن قَبْلُ ۖ وَمَا ظَلَمْنَٰهُمْ وَلَٰكِن كَانُوٓا۟
أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا۟ ٱلسُّوٓءَ بِجَهَٰلَةٍ ثُمَّ تَابُوا۟ مِنۢ بَعْدِ
ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوٓا۟ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٩﴾ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِّلَّهِ
حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا لِّأَنْعُمِهِ ۚ ٱجْتَبَىٰهُ وَهَدَىٰهُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ
﴿١٢١﴾ وَءَاتَيْنَٰهُ فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً ۖ وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٢٢﴾ ثُمَّ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ أَنِ
ٱتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾ إِنَّمَا جُعِلَ ٱلسَّبْتُ عَلَى ٱلَّذِينَ

(١) سیرت ابن هشام ج٢ ص٢٤٥

اَخۡتَلَفُوا۟ فِيهِ ۚ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

[۱۱۸] او په هغو کسانو باندې چې یهودان دي مونږ هغه شیان حرام کړي وه کوم مو چې په تا باندې د (الانعام په سورت کښې) وړاندې حکایت کړي دي، او مونږ په هغوی باندې (په تحریم سره) ظلم نه وه کړی مګر دوی وه چې په خپلو ځانونو باندې یې (د جنایاتو په ارتکاب سره) ظلم کړی وه.

[۱۱۹] بیا یقینًا (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ د هغو کسانو دپاره کوم چې په نادانۍ (سادګۍ) سره بدعملونه وکړي (او) بیا د همدغې بدعملۍ څخه توبه وباسي او (خپل ځانونه) اصلاح کړي، یقینًا (بل څوک نه) ستا رب ﷻ د توبې څخه وروسته (دوی ته) بښونکی (او) مهربان دی.

[۱۲۰] یقینًا ابراهیم ؑ (په محاسنو کښې) یو (کامل) امت وه، (او هم) الله ﷻ ته په دوامداره توګه عاجزي کوونکی (وه او هم) د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین ته تاوېدونکی (وه) او د مشرکانو د ډلې څخه نه وه.

[۱۲۱] (همدارنګه ابراهیم ؑ) د الله ﷻ د نعمتونو دپاره شکر کوونکی وه. الله ﷻ (په نبوت او نورو فضائلو سره) غوره کړی وه، او سمې لارې ته یې ورته هدایت کړی وه.

[۱۲۲] او مونږ ابراهیم ؑ ته په دنیا کښې حسنة (د ډېر نعمتونه) ورکړي وه. او یقینًا ابراهیم ؑ په آخرت کښې د صالحانو د ډلې څخه دی.

[۱۲۳] بیا مونږ تا ته وحې وکړه (ای پیغمبره!) چې د ابراهیم ؑ د دین پیروي په داسې حال کښې وکړه چې هغه د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین ته تاوېدونکی دی، او هغه د مشرکانو څخه هم نه دی.

[۱۲٤] یقینًا د خالي (شنبې) ورځې (تعظیم) په هغو خلکو باندې (فرض) ګرځولی شوی وه کومو چې (د خپل پیغمبر موسی ؑ سره) پکښې اختلاف (او جګړې) کړې وې (دا د ابراهیم ؑ د دین د بقایاوو څخه نه دي).

او یقینًا ستا رب ﷻ به (ای پیغمبره!) د دوی په منځکښې د قیامت په ورځ په هغه شي کښې (په حقه) حکم (فیصله) وکړي په کوم کښې چې وه دوی چې اختلاف یې پکښې کاوه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د وروستنیو ایتونو مضمون دا وه چې: ای مشرکانو! په الله ﷻ دروغ مه تړئ چې دا شی یې راته حرام کړی دی او دا شی یې راته حلال کړی دی. په دې ایتونو کښې په همدغه مضمون باندې څه دلایل اقامه کړی شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

۱_ ای پیغمبره! کوم شیان چې مونږ په یهودو باندې حرام کړي وه د هغو نومونه خو مونږ په تا باندې لا پخوا درنازل کړي دي، نو په هغو محرماتو کښې د هغو شیانو نومونه نشته کومو ته چې مشرکانو د حرامو لقب ورکوي، که بالفرض په هغو کښې یې نومونه موجود وی نو د دوی خبرې ته

به څه دلیل پیدا شوي وي چې دا محرمات مونږ ته آن د تورات څخه راپاتي دي.

په دې باندې علاوه، په یهودو باندې هم نازل کړی شوي محرمات اصلي محرمات نه وه بلکې د هغوی د ظلم او جنایتونو د کبله مو ورباندې حرام کړي وه، نو په حقیقت کښې هغوی په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی وه چې د جنایاتو مرتکب شوي وه او مونږ ورباندې ظلم نه وه کړی.

۲_ ای پیغمبره! اوس هم سر وخت دی، که مشرکان د افتراګانو څخه لاس واخلي او الله ﷻ په وحدانیت باندې وپېژني نو ستا رب ﷻ به يې په پخوانیو جنایاتو باندې ونه نیسي دا ځکه چې یقیناً ستا رب ﷻ د هغو کسانو دپاره کوم چې په جهالت (او سادګۍ) سره بدکارونه وکړي او بیا ترې وروسته توبه تائب شي او خپل ځان اصلاح کړي او په خپله توبه باندې کلک ودرېږي (بېرته بدکارۍ او کفریاتو ته وروانه وړي) نو یقیناً د توبې څخه وروسته بل څوک نه بلکې ستا رب ﷻ ورته بې شکه ببښونکی دی، او همورباندې مهربان دی چې د نورو نیکو اعمالو توفیق به هم ورکړي.

۳_ ای پیغمبره! همدارنګه د مشرکانو دروغین محرمات د ابراهیم ﷺ په شریعت کښې هم نه وه، حال دا چې دوی خپل ځانونه ابراهیم ﷺ ته منسوبوي چې مونږ د هغه اولاده یاستو او د هغه په پیروۍ باندې روان یاستو.

دغسې نه ده لکه چې دوی مدعیان دي، ابراهیم ﷺ خو څه صفات درلوده چې دوی ورسره په یوه صفت کښې هم اشتراک نه لري، هغه دا چې:

الف: ابراهیم ﷺ د الله ﷻ په عبادت کښې دومره مخلص وه تا به ویل چې یوازې ابراهیم ﷺ یو ټولګی دی او یو جماعت دی، حال دا چې دوی د بوتانو عبادت کوي.

ب: ابراهیم ﷺ الله ﷻ ته په دوامداره توګه د عاجزۍ په عبادت مشغول وه، حال دا چې دوی متکبران دي او الله ﷻ ته تواضع او عاجزي نه کوي.

ج: هغه ﷺ د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین ته تاوېدونکی وه او دوی په باطلو ادیانو باندې اخته دي.

د: هغه ﷺ مشرک نه وه او دوی مشرکان دي.

هـ: هغه ﷺ د الله ﷻ د نعمتونو شکرګذار بنده وه او دوی ناشکران دي چې عاقبت به د ناشکرۍ په سزا باندې ورسولی شي.

و: الله ﷻ هغه ﷺ غوره بنده ګرځولی وه او په دوی باندې په غضب دی.

ز: هغه ﷺ ته الله ﷻ د سمې لارې ښودانه کړې وه او دوی په باطله لاره باندې روان دي.

ح: هغه ﷺ ته مونږ په دنیا کښې نېک حالت ورښنلی وه چې د قیامت د ورځې پورې ورباندې د ټولو ادیانو پیروان آفرین وایي او خپل ځانونه همده ﷺ ته منسوبوي که څه هم د هغه د تګلارې څخه منحرف وي، او په دوی کښې دا صفت نشته.

ط: په پای کښې ابراهیم ﷺ په آخرت کښې د صالحانو او نېکانو د ډلې څخه دی او دوی به

هلته د شیطانانو او فاجرانو په ډله کښې شامل وي.

لنډه دا چې ای مشرکانو! ستاسو کوم خوی او کوم عادت ابراهیم ﷺ ته ورته دی چې تاسو خپل ځانونه د هغه پیروان بولئ او خپل باطل دین ته د ا براهیمي دین لقب ورکوئ؟.

۴ـ ای پیغمبره! په ابراهیمي دین باندې همدا ته یې او همدا ستا دین ابراهیمي دین دی، ځکه چې مونږ تاته وحې کړې ده چې د ابراهیم ﷺ د دین پیروي وکړه او لکه څنګه چې هغه د ټولو باطلو ادیانو څخه ګرځېدونکی وه ته هم ټول باطل ادیان د پښو لاندې کړه، او لکه څنګه چې هغه د مشرکانو څخه نه وه ته هم د مشرکانو څخه مه جوړېږه همدغه توحیدي حالت ته ادامه ورکړه.

لنډه دا که مشرکان غواړي چې د ابراهیمي دین پیروي وکړي نو فقط ستا د دین پیروي دې وکړي چې فقط همدا په ابراهیمي دین باندې مشتمل دی او بس.

۵ـ ای پیغمبره! که په تا باندې څوک اعتراض وکړي چې ستا دین ابراهیمي دین نه دی ځکه چې په دې دین کښې خو د خالي ورځ معظمه ګڼله کېده حال دا چې ته د جمعې د ورځې تعظیم کوې او د خالي ورځ معظمه نه ګڼې، نو ته ورته په جواب کښې ووایه چې د خالي د ورځې تعظیم د ابراهیم ﷺ څخه نه دی راپاتې شوی، بلکې د دغې ورځې تعظیم په هغو خلکو باندې لازم ګرځولی شوی وو کومو چې د خپل پیغمبر (موسی ﷺ) سره د همدې ورځې په هکله اختلاف کړی وه، البته کله چې د جمعې د ورځې تعظیم په هغوی باندې فرض ګرځولی شوی وه مګر هغوی ورته غاړه کېښنبودله او د خالي ورځ یې د تعظیم دپاره غوره کړه.

۶ـ نو ای پیغمبره! د قیامت ورځ راروانه ده، ستا رب ﷻ به په دې ورځ کښې ټولې اختلافي مسئلې حل او فصل کړي چې د همدې جملې څخه ذکره شوې اختلافي مسئله هم ده.

توضیحات

۱ـ په ﴿ مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِن قَبْلُ ﴾ کښې د "من" توری په ﴿ قَصَصْنَا ﴾ پورې تعلق نیسي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې په یهودانو باندې حرام کړی شوي شیان مونږ په تا باندې لا پخوا حکایت کړي او بیان کړي دي.

نو په دې ایت شریف کښې د [الأنعام:۱۴۶] ایت ته اشاره ده چې هلته د ذکرو شوو محرماتو بیان نازل شوی دی، هیله ده چې محترم لوستونکي یو ځل هلته مراجعه وکړي.

یو نحوي تحلیل

۲ـ په ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ ﴾ کښې د ﴿ رَبَّكَ ﴾ کلمه د "إنّ" دپاره اسم ده او د ﴿ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ کلمات یې خبر دي.

ب: د ﴿ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ ﴾ او نور کلمات ټول د خبر د متعلقاتو څخه ګڼل کېږي.

ج: د ﴿ إِنَّ رَبَّكَ ﴾ کلمات د لومړي ﴿ إِنَّ رَبَّكَ ﴾ دپاره تاکيد واقع شوي دي چې مستقل خبر نه غواړي.

د: د ﴿ مِنْ بَعْدِهَا ﴾ کلمات د ﴿ ثُمَّ تَابُوا ﴾ د معنی تاکيد دی او ضمير پکښې د "توبة" کلمې ته راجع دی چې د ﴿ تَابُوا ﴾ کلمه ورباندې دلالت کوي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای پيغمبره! يقيناً ستا رب ﷻ هغو کسانو ته بښونکی او مهربان دی کوم چې په ناداني سره بدکارونه وکړي او بيا توبه تائب شي او خپل ځانونه اصلاح کړي، بل ځوک نه بلکې ستا رب ﷻ د توبې څخه وروسته ورته بښونکی او مهربان دی.

يادونه

۳ـ مونږ په ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ﴾ کښې د ﴿ لِلَّذِينَ ﴾ کلمات د متعلق په اعتبار سره د "إن" د توري دپاره خبر ونه ګڼل لکه چې په [النحل: ۱۱۰] ايت کښې مو ګڼلی وه، ځکه چې هلته يې صحيح معنی ورکوله او دلته په دې تقدير سره فاسده معنی ورکوي چې: ای پيغمبره! ستا رب ﷻ د هغو کسانو دپاره نصرت کوونکی دی کوم چې په سادګۍ سره ګناه وکړي.

په ياد ولرئ!

۴ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النساء:۱۷] ايت لاندې د "جَهَالَة" معنی ليکلې ده چې دلته ترې سادګي مراده ده، او هم مو د [آل عمران:۸۹] ايت لاندې د توبې د قبول شرطونه ليکلي دي چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، هيله ده چې هلته مراجعه وکړی شي.

ابراهيم عليه السلام يو امت وه

۵ـ په ﴿ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِّلَّهِ حَنِيفًا ﴾ کښې مونږ د ﴿ أُمَّةً ﴾ د کلمې تفصيلي معنی د [الأنعام:۳۸] ايت لاندې ليکلې ده چې د يوه ټولګي معنی ورکوي خو په دې مقام کښې ابراهيم عليه السلام ته ځکه دا لقب ورکړی شوی دی چې په هغه کښې د عبادت او اطاعت صفت دومره قوي او کامل وه چې تا به ويل چې يوازې همدی عليه السلام يو لوی ټولګی دی[1]. يا په بل عبارت: په هغه کښې دومره محاسن موجود وه لکه چې د يوه بااطاعته ټولګي افراد ورباندې مشتمل وي.

او د "قَانِت" کلمه د "قُنُوت" څخه اشتقاقه شوې ده، "قُنُوت" د عاجزۍ سره سره د دوامداره اطاعت څخه عبارت دی[2]. او بالآخره مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۱۳۵] ايت لاندې د "حَنِيف" د کلمې بڼه اوړده او مشرحه معنی کړې ده چې بيا ليکلو ته اړتيا نه ګورو.

---

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۶۵۳
(۲) مفردات الراغب ص۴۲۸

نو د ورانديني عبارت د معنى حاصل داسې راځېږي چې: ابراهيم ﷺ د ډېرو داسې محاسنو خاوند وو چې په اکثره وختونو کښې په يوه کس کښې نه جمعه کېږي خو په ده کښې راټول شوي وه، او هم په دوامداره توګه په عاجزۍ سره عبادت کوونکى وه، او بالآخره د ټولو باطلو اديانو څخه ناوېدونکى او په حق دين باندې کلک نښتونکى وه، نو د همدې کبله د "رئيس الموحدين" په لقب مشهور شوى دى[۱].

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٦ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَءَاتَيْنَهُ فِي ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً ﴾ کښې د ﴿ حَسَنَةً ﴾ کلمه د څه شي څخه عبارت ده؟ او يا په بل عبارت: هغه څه شى دى چې الله ﷻ پرې ابراهيم ﷺ په دنيا کښې سر لوړى کړى وه؟

مونږ وايو چې: ذکره شوې کلمه په دې مقام کښې علماوو کرامو په ډېرو معناوو باندې تفسيره کړې ده[۲]، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: ﴿ حَسَنَةً ﴾ دلته ټولو خلکو ته د محبوبيت څخه عبارت ده، يعنې مونږ ابراهيم ﷺ په دنيا کښې ټولو خلکو ته محبوب ګرځولى دى، يهود دي، که نصارا دي، که مشرکان دي او که مسلمانان، دوى ټول ورته په نېک نظر ګوري او هره يوه ډله خپل ځانونه ورته منسوبوي.

ب: ﴿ حَسَنَةً ﴾ دلته په بوډاتوب کښې د اولادونو د ښېلو څخه عبارت ده، يعنې مونږ ده ته د بوډاتوب په حال کښې اولاده (اسماعيل ﷺ، اسحق ﷺ) ورښېلي وه.

ج: نوموړې کلمه د نبوت د سلسلې څخه عبارت ده، يعنې مونږ د ابراهيم ﷺ څخه وروسته ټول پيغمبران عليهم السلام د همده په نسل کښې مبعوث کړي وه.

زمونږ په فکر د ﴿ حَسَنَةً ﴾ کلمه عمومي مفهوم لري چې ذکرو شوو معناوو او همدارنګه نورو معناوو ته شاملېږي، څه لرې نه ده چې علماوو کرامو به يې يوه-يوه معنى د مثال په توګه ذکره کړې دي، حتى زمونږ په نظر د ذکرې شوې کلمې په مفهوم کښې دا هم شامله ده چې آخر الزمان پيغمبر ﷺ ته الله ﷻ امر وکړ چې: ﴿ أَنِ ٱتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ﴾ اى پيغمبره! د ابراهيم ﷺ د دين پيروي وکړه چې د ټولو باطلو اديانو پرېښودونکى دى.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: ايا د آخر الزمان پيغمبر ﷺ شريعت د ابراهيم ﷺ د شريعت سره متحد دى؟ ايا آخر الزمان پيغمبر ﷺ د ابراهيم ﷺ د امتيانو څخه ګڼل کېږي؟

مونږ وايو چې: په اصولو (عقائدو) او د فروعو په کلياتو کښې د ابراهيم ﷺ او محمد ﷺ د دواړو

(۱) روح المعاني ج ۱۴ ص ۲۴۹
(۲) زاد المسير ج ۴ ص ۳۶۸؛ البحر المحيط ج ۶ ص ۶۱۰

شريعتونه پكښې څه تفاوت نه لري ځکه چې شريعتونه متحد دي بلكې د ټولو پيغمبرانو عليهم السلام شريعتونه پكښې څه تفاوت نه لري ځکه چې عقيدوي احكام نسخه نه قبلوي، او همدارنګه په عملي احكامو كښې هم د كلياتو په اعتبار سره فرق نه لري، لكه بدني عبادت، مالي عبادت او داسې نور. مګر د فروعو په عملي كيفياتو كښې يې فرقونه درلودل، مثلاً د موسى ﷺ په شريعت كښې لمونځونه په يوه كيفيت سره اداء كېده او زمونږ په شريعت كښې په بل كيفيت باندې اداء كېږي او داسې نور.

همدې مضمون ته نبي كريم ﷺ په يوه حديث كښې اشاره كړې ده چې: «الْأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ مِنْ عَلَّاتٍ وَأُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ»[1] يعنې ټول پيغمبران د مېرې د ورونو غوندې دي چې مورګانې يې متعددې دي (شريعتونه يې جدا-جدا دي) او اصل دين (عقيدوي احكام) يې يو دى او بس.

نو په حقيقت كښې هر يو وروستنى پيغمبر مكلف وه چې د وړاندېنيو پيغمبرانو پيروي وكړي، د همدې كبله الله ﷻ خپل آخر الزمان پيغمبر ﷺ ته امر كړى دى چې: ﴿ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقْتَدِهْ ﴾ [الأنعام:٩٠] اى پيغمبره! د پخوانيو پيغمبرانو په هدايت سره اقتداء وكړه او د همغوى په قدم باندې لاړ شه.

نو څرګنده شوه چې د ابراهيم ﷺ د دين پيروي دا معنى نه وركوي چې آخر الزمان پيغمبر ﷺ د هغه ﷺ د امتيانو څخه وشمېرل شو.

هو! په دې مقام كښې ځكه د ابراهيم ﷺ د دين په پيروۍ او اتباع باندې صراحت وكړى شو ترڅو مشركان په غوږ باندې ووهل شي چې د ابراهيم ﷺ اتباع د محمد ﷺ په اتباع كښې نغښتې ده، نو اى مشركانو! ستاسو ادعاء غلطه ده چې د يو پلوه بوت پرستي كوئ او د بله پلوه مدعيان ياست چې همدا د ابراهيم ﷺ دين دى، ايا ابراهيم ﷺ هم بوت پرست وه؟

همدارنګه اهل الكتاب او د نورو مختلفو اديانو خاوندان د اشارې په توګه پوه كړى شوي دي چې نن ورځ د آخر الزمان پيغمبر دين د ابراهيم ﷺ د دين دپاره معيار دى او بس، نو تاسو ته په كار دي چې په همدې كنده باندې خپل ځانونه وتلئ.

يادونه

٨ـ په ﴿ إِنَّمَا جُعِلَ ٱلسَّبْتُ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱخْتَلَفُواْ فِيهِ ﴾ كښې د يهودانو هغه اعتراض جواب شوى دى كوم چې هغوى په وړاندېني ايت باندې كاوه، هغه دا چې محمد ﷺ هم د ابراهيم ﷺ پيرو نه شي ګرځېدلى او دا ځكه چې د ده په شريعت كښې د خالي د ورځې تعظيم نشته حال دا چې د خالي د ورځې تعظيم خو آن د ابراهيم ﷺ څخه راپاتې دى؟

د جواب حاصل يې داسې راځېږي چې: د دغې ورځې تعظيم د ابراهيم ﷺ په دين كښې مشروع نه وه بلكې دا تعظيم په هغو خلكو باندې لازم ګرځولى شوى دى كومو چې د همدې ورځې په تعظيم كښې اختلاف كړى وه، چې هغه يهود دي.

---

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٢٦٥

سوال جواب

۹_ که څوک وايي چې يهودان خو د خالي ورځ په تعظيم کښې تول متفق دي (هو! دا بېله خبره ده چې ځينو يهودانو پکښې حيلې جوړې کړې او د ماهيانو ښکار يې پکښې مباح وباله چې په نتيجه کښې ترې بيزوګان جوړ شوه، لکه چې پوره بيان يې د [الأعراف: ۱۶۳] ايت کښې پېل شوی دی) نو پوښتنه دا ده چې: ايا د ﴿ ٱلَّذِينَ ٱخۡتَلَفُواْ فِيهِۚ ﴾ څخه د يهودانو مرادول صحت لري؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو د يهودانو اختلاف په لاندې ډولونو سره تصوير کړی دی:

الف: يهودانو په ذکره شوې موضوع کښې په خپل منځکښې اختلاف نه وه کړی بلکې د خپل پيغمبر سره يې په دغې موضوع کښې جګړې او اختلاف کړی وه[۱] لکه چې په همدې مطلب باندې لاندې حديث شريف دلالت کوي چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې:

«هَذَا يَوْمُهُمُ الَّذِي فُرِضَ عَلَيْهِمْ فَاخْتَلَفُوا فِيهِ فَهَدَانَا اللهُ فَالنَّاسُ لَنَا فِيهِ تَبَعٌ الْيَهُودُ غَدًا وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ»[۲]

يعنې دغه د جمعې ورځ په اهل الکتابو باندې فرض کړی شوې وه چې د دې ورځې تعظيم به په عبادت سره کوئ، خو دوی پکښې اختلاف وکړ، ذکره شوې فريضه يې قبوله نه کړه او په خپل فکر باندې يې د خالي ورځ انتخاب کړه، مګر الله ﷻ مونږ ته هدايت وکړ او د جمعې ورځ يې د تعظيم دپاره راته وټاکله او په همدې باندې يې کلک کړو، نو په همدې بنياد مونږ اول نمرګان ياستو او خلک زمونږ پيروان دي چې يهودان زمونږ د ورځې پسې سبا ته ورځ (د خالي ورځ) تجليلوي او نصارا د بل سبا ورځې (يکشنبې) تعظيم کوي.

د ذکر شوي حديث په شرحه کښې د صحيح البخاري حواشيوو ليکلي دي چې: په يهودانو باندې په هفته کښې يوه ورځ د تعظيم دپاره فرض کړی شوې وه او تعين يې همدوی ته سپارلی شوی وه مګر دوی پکښې تېرواته چې د خالي ورځ يې انتخاب کړه، البته په دې خيال چې په دې ورځ کښې الله ﷻ د دنيا د پيداکولو څخه فارغ شوی دی نو مونږ هم بايد په دغې ورځ کښې د خپلو معاملاتو څخه خپل ځانونه فارغ کړو او صرف په عبادت باندې مشغول شو.

په مونږ باندې الله ﷻ فضل وکړ او د هفتې يوه ورځ (د جمعې ورځ) يې راته وټاکله او زمونږ انتخاب ته يې پرېښنبودله، چې په دې ورځ کښې الله ﷻ د يو پلوه د دنيا پيداکول تکميل کړي دي او د بله پلوه يې په همدې ورځ کښې د ځمکې خليفه (آدم ؑ) پيدا کړی دی چې توله ځمکه د همده ؑ دپاره پيدا شوې ده، نو په مونږ باندې لازمه ده چې دغه ورځ د شکر ګذارۍ په توګه په عبادت باندې تجليله کړو.

مګر زمونږ په فکر ذکرې شوې شرحې ته حاجت نشته، دا ځکه چې يهودانو خو د خپل پيغمبر (موسی ؑ) سره په همدغې يوه موضوع کښې اختلاف نه دی کړی ترڅو مونږ يې تاويل ته مجبور

(۱) التفسير الکبير ج۲۰ ص۱۳۷
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۱۲۰؛ صحيح مسلم ج۱ ص۲۸۲

شو چې په دوی باندې ذکره شوې ورځ بالتعیین نه وه فرضه شوې، یهودان خو هغه خلک دي کوم چې موسی ﷺ ته وویلې چې: ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً﴾ [البقرة:٥٥] مونږ به هیڅکله به تاباندې عقیده ونه کړو ترڅو چې مونږ الله ﷻ په ښکاره توګه ونګورو، او داسې نور.

ذکر شوی مضمون د عبدالله بن عباس (رئیس المفسرین) رضي الله عنهما څخه هم روایت شوی دی[١] چې څو مهم ټکي یې لاندې لوستلی شئ:

اول: موسی ﷺ یهودانو ته بالتعین د جمعې ورځ وښودله، چې دا ورځ په عبادت سره تجلیله کړئ او د خپلو معاملاتو څخه خپل خانونه فارغ وګرځوئ.

دوهم: دوی ذکره شوې امریه قبوله نه کړه او وې ویلې چې مونږ هغه ورځ په عبادت سره تجلیلوو په کومه کښې چې الله ﷻ د دنیا د پیداکولو څخه فارغ شوی دی.

دریم: نو الله ﷻ په دوی باندې د همدغې ورځې (یوم السبت) تعظیم فرض وګرځاوه او په همدې تعظیم باندې یې ډېر شدت نازل کړ، خو په نتیجه کښې دوی په دغې فریضه کښې ناکام شوه او بېزوګان ترې جوړ شوه.

څلورم: بیا عیسی ﷺ خپل امت ته امر وکړ چې د جمعې ورځ په عبادت سره تجلیله کړئ، خو دوی هم د همدغه امر په تعمیل کښې د هغه اطاعت ونه کړ، دوی وویلې چې مونږ نه غواړو چې د یهودانو اختر او خوشالي دې زمونږ څخه وروسته شي نو که مونږ د جمعې ورځ د عبادت دپاره وټاکو د هغوی تعظیم به سبا ته (د شنبې په ورځ) صورت ونیسي، مونږ غواړو چې زمونږ اختر د هغو د اختر څخه یوه ورځ وروسته (د یکشنبې) ورځ صورت ونیسي چې په همدې ورځ کښې الله ﷻ د دنیا په پیداکولو باندې پیل کړی دی او په شپږو ورځو کښې یې د دنیا پیدا کول بشپړ کړي دي، همدغه امتیاز یې د تخصیص دپاره کفایت کوي.

ب: کله چې موسی ﷺ په بني اسرائیلو (یهودانو) باندې د جمعې د ورځې د تعظیم فرضیت قرائت کړ نو هغوی پکښې اختلاف وکړ، ځینو د خالي ورځ د تعظیم دپاره خوښه کړه او ځیني نور د موسی ﷺ په امریه باندې ودرېده، خو بالآخره دوی هم د خپل نظر څخه منصرف شوه او د لومړنی دلې سره متفق شوه، نو په ایت شریف کښې همدغه ابتدایي اختلاف ته اشاره ده[٢].

مونږ ته لومړنی جواب په زړه پورې برېښي او دوهم جواب راته محض عقلي احتمال ښکارېږي، والله ﷻ أعلم.

﴿ٱدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلْحِكْمَةِ وَٱلْمَوْعِظَةِ ٱلْحَسَنَةِ ۖ وَجَٰدِلْهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ ۖ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ (١٢٥) وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا۟

(١) روح المعاني ج١٤ ص٢٥٢
(٢) المحرر الوجيز ج١٠ ص٢٥٠

بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ ۖ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّـٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَٱصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا
بِٱللَّهِ ۚ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِى ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ
ٱتَّقَوا۟ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾

[١٢٥] (ای پیغمبره!) د خپل رب ﷻ لارې (دین) ته په حکمت او ښائسته موعظې سره بلل وکړه، او (که خلکو درسره مباحثه کوله نو) د دوی سره په هغې طریقې سره مباحثه وکړه کومه چې (په ټولو طریقو کښې) ډېره ښه (او بهتره) وي، یقیناً ستا رب ﷻ همدی ﷻ په هغه چاباندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې د ده ﷻ د لارې څخه بې لارې دی، او همدی ﷻ په لاره موندونکو باندې هم ډېر ښه پوهېږي (نو مناسب چال چلند به ورسره وکړي).

[١٢٦] او (ای مؤمنانو) که چرته (تاسو ته د دعوت په لاره کښې چا تعذیب درکړ او بیا) تاسو غوښتل چې (هغوی ته) تعذیب ورکړئ (خپل غچ واخلئ) نو (هغوی ته) د هغه تعذیب په مثل باندې تعذیب ورکړئ په کوم باندې چې تاسو تعذیب کړی شوي یاست، او هرومرو که تاسو صبر وکړئ (او غچ وانخلئ) نو خامخا دا (کار) د صبرکوونکو دپاره (د الله ﷻ په نزد) بهتر دی.

[١٢٧] او (ای پیغمبره!) صبر کوه او ستا صبر نه دی مګر په (توفیق د) الله ﷻ سره دی، او په دوی (کفارو) باندې مه غمژن کېږه او د هغه شي څخه په تنګۍ کښې مه کېږه (زړه مه تنګوه او حوصله مه خرابوه) کوم چې دوی (پکښې) پټ تدبیرونه جوړوي.

[١٢٨] یقیناً الله ﷻ د هغو کسانو سره (ملګری) دی کوم چې تقوی کوي او د هغو کسانو سره هم کوم چې دوی احسان کوونکي (او نیکو کاران) دي.

ارتباط

په دې ایتونو کښې په هغو ادابو او اصولو باندې صراحت کړی شوی دی کومو ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې د اسلامي دعوت په ارتباط اشارې شوې دي، او نبي کریم ﷺ ورباندې د دې دپاره مخاطب ګرځولی شوی دی ترڅو د قیامت د ورځې پورېورباندې ټول اسلامي داعیان عمل وکړي نو حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د خپل رب ﷻ د دعوت څخه عبرت واخله او په لاندې نصوصو باندې د خپل رب ﷻ لارې ته او د همده ﷻ دین ته خلک دعوت کړه چې:

١- په دعوت کښې کمزوري دلایل مه استعمالوه بلکې د پخو او قوي دلایلو څخه کار واخله، که بالفرض ستا په دلایلو کښې څه کمزوري موندہ شي نو ټولې هلې ځلې به دې بې نتیجې وګرځي.

۲_ په دعوت کښې د خلکو داسې خير غواړه او نصيحت ورته کوه چې نرمي او مهرباني ورسره ملګرې وي، د تخويف دپاره د الله ﷻ عذابونه وریاد کړه او د ترغيب په غرض د الله ﷻ د جنتونو او نعمتونو ذکر هم مه هېروه، بلکې تخويف او ترغيب د خپل دعوت دوه وزرونه وګڼه.

۳_ کله چې د دعوت په جريان کښې د سوال جواب سره مخامخ شوې او خبره مباحثې ته رانښکودل شوه، نو په هغې طريقې باندې د خلکو سره مباحثه وکړه کومه چې احسنه او ښه طريقه وي، مه پکښې سپکې سپورې وېناوې کوه، مه نفرت غورزونکي کلمات استعمالوه او بالآخره مه په غُصه کېږه، ځکه چې ستا رب ﷻ په هغو کسانو باندې ډېر ښه پوه دی ځوک چې د ده ﷻ د لارې څخه بې لارې دي او همدارنګه ستا رب ﷻ په لاره موندونکو باندې هم ډېر ښه پوه دی.

نو که ته هرڅومره په غُصه شې او هرڅومره دې زړه تنګ شي ګمراهان لارې ته نه شې برابرولی او نه دا کار ستا په وسه کښې شته، په تا باندې صرف دعوت او ابلاغ دی او بس، نور نو ستا د رب ﷻ کار دی چې هر ډول جزا ورکوي همغسې جزا به ورکړي ځکه چې همدی ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

۴_ ای پيغمبره! د دې سره سره چې په ذکرو شوو ارشاداتو باندې تاسو عمل وکړئ که بالمقابل د خلکو د پلوه درباندې تجاوز وشي او څه بده رويه درسره وکړه شي نو په دې صورت کښې ستاسو دپاره لاندې دوه لارې خلاصې دي:

الف: چې تاسو د ضرر رسوونکو څخه خپل غچ واخلئ. که تاسو دا شق اختيار کړ نو هغوی ته دومره عذاب ورکړئ لکه چې تاسو ته د هغوی د پلوه عذاب درکړی شوی وه، تاسو ته په کار نه ده چې په غچ اخستلو کښې په غُصه شئ او د خپلې اندازې څخه زيات عذاب ورکړئ او انصاف د لاسه وباسئ.

ب: چې تاسو د دعوت په لاره کښې په مشکلاتو او د خلکو په تعذيبونو او ضررونو باندې صبر وکړئ. نو که تاسو دغه شق اختيار کړئ نو صبرکول د رښتياني صابرينو دپاره د غچ اخستلو څخه بهتر دي چې د الله ﷻ د پلوه پرې دوی ته بلا حسابه اجرونه ورکول کېږي. او په دې باندې علاوه، دا هم څه لرې نه ده چې ستاسو صبر او د غچ نه اخستل په دعوت کښې موثر واقع شي، نو دا به ستاسو دپاره په پټه خوله دعوت وي.

۵_ ای پيغمبره! ته د الله ﷻ د پلوه دنيا ته د دعوت دپاره استولی شوی يې، په دې لاره کښې به تاته ډېر تکاليف پېښ شي، دا لاره ډېر خنډونه لري، نو لاندې ارشادات کلک ونيسه:

الف: د دعوت په لاره کښې په مشکلاتو باندې صبر کوه، نو څرنګه چې صبر ډېر تريخ او سخت دی نو ستا صبرکول به د الله ﷻ په توفيق باندې صورت نيسي او بس، نو د الله ﷻ څخه د توفيق غوښتنه کوه.

ب: د خلکو طبقات مختلف دي او نفس، شيطان هم ورسره شته دی، ټول خلک ستا دعوت نه مني

نو الله ﷻ تاته توصیه کوي چې د ګمراهانو په ګمراهۍ باندې دومره مه غمژن کېږه چې خپل ځان د مرګ د خطر سره مخامخ کړې.

ج: همدارنګه د دعوت په لاره کښې زړه تنګی کېږه مه، چې د خلکو بد تدبیرونه او فریبونه درباندې غټ اثر وغورزوي. ځکه چې الله ﷻ ستا ملګری او کومکي دی، د معاندینو ټول تدابیر به په اوبو باندې لاهو کړي او په هیڅ صورت سره به د اسلام د پرمختګ په وړاندې خنډ واقع نه شي.

د: خپلو پیروانو ته دې په تقوی او پرهېزګارۍ باندې توصیه کوه چې: یقیناً الله ﷻ د پرهېزګارانو ملګری او نصرت کوونکی دی.

هـ: همدارنګه دوی ته په اخلاص او نېک نیتۍ باندې تاکید وکړه چې: یقیناً الله ﷻ هغو کسانو ته کومکي او مددګار دی کوم چې اخلاص کوونکي او د خلکو دپاره په اخلاص سره د خیر غوښتونکي وي، او د بدۍ په بدله کښې بدي نه بلکې نېکي کوي.

توضیحات

١ـ که څوک وایي چې ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[1] چې ذکر شوي ایتونه د حمزه ؓ د شهادت په هکله نازل شوي دي چې د کفارو د پلوه مُثله شوی وه (پوزه، غوږ او نور شیان یې پرې کړي شوي وه او مبارکه ګېډه یې ورڅیرلې وه)؛ نو پوښتنه دا ده چې ذکر شوی شهادت خو د هجرت څخه وروسته د اُحد په غزا کښې واقع شوی وه حال دا چې دا سورت خو مکي دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو علماوو کرامو ذکر شوي سوال ته جواب ورکړی دی چې دا ایتونه متکرر نازل شوي دي (د هجرت څخه وړاندې او هم د هجرت څخه وروسته یې نزول موندلی دی)[2] مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به د شان نزول څخه د ایتونو مصداق مطلب وي، چې سلف صالحینو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[3] او په مِصداق کښې دا ضرور نه ده چې د ایت شریف په نزول کښې دې موجودیت ولري، نو د امیر حمزه ؓ د شهادت موضوع د دې ایتو مصداقاتو څخه ګڼله کېږي. نو که د چا زړه غواړي چې د سید الشهداء (حمزه ؓ) د شهادت قصه مفصله ولولي نو ځینو کتابونو[4] ته دې مراجعه وکړي.

د "حکمة" د کلمې معنی

٢ـ د "حکمة" د کلمې متعددو معناوو ته د [البقرة: ٢٦٩] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق اشاره شوې ده، خو په دې مقام کښې دغه کلمه د هغو قوي (مضبوطو) دلایلو څخه عبارت ده په کومو

(١) اسباب النزول للواحدي ص١٨٩
(٢) تفسیر المظهري ج٥ ص٣٩٣
(٣) تفسیر القاسمي ج١ ص٢٧؛ تفسیر المنار ج٩ ص٦٤٢
(٤) صحیح البخاري ج٢ ص٥٨٣

باندې چې د اشتباهګانو جرړې ویستلې کېږي[١] چې په دې سورت (النحل) کښې يې ډېر مثالونه تېر شوي دي، په تېره بیا هغه دلایل چې د دې سورت په اولنیو دوارو رکوعګانو کښې الله ﷻ په خپل وحدانيت باندې اقامه کړي دي. یا لکه چې د [النحل:١٠٣] ایت کښې د مشرکانو پر اعتراض ته ډېر مضبوط (قوي) جواب ورکړی شوی دی، هغه دا چې:

په کوم انسان باندې چې مشرکان تور لګوي چې دا د نبي کریم ﷺ استاذ دی، د هغه ژبه (لغت) اعجمي ده او قرآن کریم په عربي فصيح او بليغ لغت باندې نازل شوی دی چې ټول فصحاء او بلغاء يې د مقابلې څخه عاجز دي؛ ایا کوم د عقل خاوند به ذکره شوې استاذي ومني؟ او د زړه څخه به پرې قائل شي؟!

موعظة حسنة د کوم بیان څخه عبارت ده؟

٣ـ "مَوْعِظَة" د هغه زجر نوم دی د کوم سره چې تخويف ملګری وي[٢]، یعنې د منکراتو د مخنيوي بيان چې د الله ﷻ د عذاب څخه ډارول ورسره ملګري وي د "موعظة" په نامه يادېږي.

نو کله چې ذکره شوې کلمه د "حسنة" په کلمه باندې موصوفه شوې ده نو.د معنی حاصل بې داسې راځي: چې داعي إلى الله ته په کار دي چې په خپله بيانيه کښې جريحه دار کلمات استعمال نه کړي، د مقتضى الحال پوره مراعات وساتي، د خلکو د علمي سويې مراعات د نظره ونه غورزوي، زړه سوی او مهرباني ورباندې وکړي، او بالآخره بايد چې په دعوت کښې د پستو الفاظو څخه کار واخستل شي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَقُولَا لَهُۥ قَوۡلٗا لَّيِّنٗا لَّعَلَّهُۥ يَتَذَكَّرُ أَوۡ يَخۡشَىٰ ﴾ [طه:٤٤] یعنې ای موسی او ای هارونه! تاسو دواړه فرعون ته ورشئ او په پستو الفاظو کښې بې دعوت کړئ شاید چې پند او نصیحت قبول کړي او یا ووډار شي، نو تاسو داسې کلمات مه استعمالوئ چې هغه په خپل عناد او عداوت باندې لا کلک وګرځوئ.

ښايسته مباحثه

٤ـ په ﴿ وَجَٰدِلۡهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُۚ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې ای پيغمبره! کله چې ستا او د مخالفينو خبره بحث اومناظرې ته ورسېږي نو ته په دغه وخت کښې د لاندې قيوداتو محافظت وکړه:

الف: د خپلې ژبې عفت وساته او توهين آميز الفاظ مه استعمالوه.

ب: خپل دلايل په واقعاتو باندې ولاړ وساته او د واهياتو او اشتباهي کلماتو څخه خپل ځان اداره کړه.

ج: لنډه دا چې په مباحثه کښې د ابراهيم ﷺ لاره تعقيبه کړه چې مثالونه يې دا دي:

---

(١) روح المعاني ج١٤ ص٢٥٤
(٢) مفردات الراغب ص٥٦٤

اول: د نمرود کافر پاچا سره یې په [البقرة:۲۵۸] ایت کښې یوې مناظرې ته اشاره شوې ده.
دوهم: بله مناظره یې د خپل پلار (آزر) سره د [الأنعام:۷۴] ایت څخه پیل شوې ده.
د: بالآخره په خپله مناظره کښې یې هغه ډول کیفیات مراعات کړه کوم چې په وړاندې ایت کښې نانه دربنودلی شوي دي، هغه دا چې:

که کفارو ستا سره مناظره پیل کړه چې ته په ابراهیمي ملت باندې نه یې ځکه چې ته د ورځې تعظیم نه کوې، د دې ورځې تعظیم خو د ابراهمي شعائرو څخه دي، نو د کفارو ذکر شوی اعتراض په احسنه توګه جواب کړه چې: د خالي د ورځې تعظیم د ابراهیمي دین د شعائرو څخه نه دی بلکې د د غې ورځې تعظیم ډېر وروسته په هغو خلکو باندې فرض کړی شوی وه کومو چې د خپل پیغمبر (موسی ﷺ) سره پکښې اختلاف کاوه او غاړې یې ورته نه اینبودلې.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په وړاندې او بېرته ایتونو کښې نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی دی او په منځکښې په ﴿ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُواْ ﴾ کښې د کلام مخ ټولو مؤمنانو ته اړولی شوی دی؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: حکمت به پکښې دا وي ترڅو مونږ پوه شو چې دا د مؤمنانو کار دی چې انتقام واخلي، اما پیغمبر ﷺ د خپل شخصي انتقام اخستلو خاصیت نه لري بلکې صبر او عفوه غوره کوي، لکه چې لاندې نصوص ورباندې دلالت کوي:

الف: د یوه اوږد حدیث مضمون دی چې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په خواصو کښې آن لا په تورات کښې نازل شوي وه چې: «وَلَا يَدْفَعُ السَّيِّئَةَ بِالسَّيِّئَةِ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ»[۱] یعنې دغه پیغمبر په بدۍ سره د بدۍ مخه نه نیسي مګر عفوه کوي او د غچ اخستلو څخه مخ اړوي.

ب: بي بي عائشه رضي الله عنها (أم المؤمنين) په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې: «مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْتَصِرًا مِنْ مَظْلَمَةٍ ظُلِمَهَا قَطُّ»[۲] یعنې ما نبي کریم ﷺ نه دی لیدلی چې ده د هغې مظلمې څخه انتقام اخستی وي په کومه باندې به چې پرې ظلم شوی وه.

لنډه دا چې په ذکر شوي ډول نزول کښې مونږ مسلمانان ترغیب شوي یاستو چې په خپل پیغمبر ﷺ پسې په دغه افضل کار کښې هم اقتداء وکړو او په انتقام باندې عفوې ته ترجیح ورکړو، او دا ځکه چې د مقتدی صبر د مقتدي د صبر دپاره لاره هواروي، لکه چې یوه شاعر همدا مضمون عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) ته د عباس ﷺ د وفات په وخت کښې د تعزیې په شکل په خپلو شعرونو کښې ځای په ځای کړی وه، شعرونه دا دي:

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۷
(۲) شمائل جامع الترمذي ص۲۴

إِصْبِرْ نَكُنْ بِكَ صَابِرِيْنَ فَإِنَّمَا :: صَبْرُ الرَّعِيَّةِ عِنْدَ صَبْرِ الرَّأْسِ
خَيْرٌ مِنَ الْعَبَاسِ أَجْرُكَ بَعْدَهُ :: وَاللهُ خَيْرٌ مِنْكَ لِلْعَبَاسِ

یعني صبر وکړه چي ستا په صبر باندې مونږ هم صبر کوونکي جوړ شو، ځکه چي د رعیت صبر د مشر د صبر په وخت کښې تحقق مونده کوي، د عباس ﷺ د وفات ځخه وروسته تاته د هغهﷺ ځخه ډېل اجر بهتر دی چي په صبر سره یې ترلاسه کړې، او الله ﷻ د عباس ﷺ دپاره ستا ځخه بهتر دی چي د مغفرت دعاګانې ورته وکړي.

رئیس المفسرین ﷺ وایي چي ما ته د ذکرې شوې تعزیې ځخه بهتره تعزیه هیڅا ونه کړه[1].

په قصاص کښې مثلیت ضرور دی

۶ـ په ذکر شوي ایت شریف کښې الله ﷻ د انتقام او غچ اخستلو دپاره مثلیت ضرور کړی دی چي د ﴿ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ ﴾ کلمات یې نازل کړي دي، نو په کومو زخمونو کښې چي مثلیت په یقین سره نه شي ځرګندېدلی نو هلته انتقام جواز نه لري بلکې هلته دیت واجبېږي. نو که ځوک په دې موضوع کښې اوږد بحث غواړي ترځو پوه شي چي په کوم جراحت کښې مثلیت تحقق موندلی شي او په کوم کښې یې نه شي موندلی نو فقهي کتابونو[2] ته دې مراجعه وکړي، چي دا موضوع هلته تفصیلواره ذکره ده.

یادونه

۷ـ د سلفو صالحینو ځخه یو صالح سړی د ځنکدن په حال کښې وه چي چا ورځخه وصیت کول وغوښتل، نو هغه جواب ورکړ چي: "إِنَّمَا الْوَصِيَّةُ مِنَ الْمَالِ وَلا مَالَ لِيْ وَ أُوْصِيْكُمْ بِخَوَاتِيْمِ سُوْرَةِ النَّحْلِ"[3] وصیت خو د مال ځخه صورت نیسي او زه مال نه لرم خو تاسو ته د "النحل" سورت په وروستنیو ایتونو باندې وصیت کوم چي عمل پرې وکړئ. یعني د ﴿ ٱدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ ﴾ ځخه نیولې ترآخره پورې.

د الله ﷻ په توفیق او بې انتهاء مهربانیو سره ځوارلسمه سپاره ختمه شوه.
د الله ﷻ ځخه لا زیات توفیق غواړو.
۱۱/ رمضان/ ۱۴۱۸ هـ ق = ۱۳۷۶/۱۰/۱۹ هـ ش = ۱۹۹۸/۱/۷ م

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۱۸۱
(۲) الهدایه في الفقه ج۲ ص۵۶۷
(۳) روح المعاني ج۱۴ ص۱۶۰؛ الدر المنثور ج۵ ص۱۸۰

بني إسرائيل (١٧)

سریزه

۱ـ دا سورت په لاندې درېوو نومونو باندې نومول شوی دی:

الف: "سبحان" چې په همدغې کلمې باندې پیل شوی دی[۱].

ب: "الإسراء" چې د لومړني ایت ﴿أَسْرَىٰ﴾ د کلمې دپاره مصدر دی[۲].

ج: "بني اسرائيل" چې د همدې سورت د څلورم ایت څخه اخستلی شوی دی، خو په درېواړو نومو کښې په درېیم نوم باندې ډېر شهرت لري[۳].

مونږ وړاندې هم څو واره لیکلي دي چې د قرآن کریم د سورتونو نومونه د بشري کتابونو د عنوانونو غوندې نه دي چې د هر عنوان لاندې مربوط بحثونه تحقق ولري او بس، بلکې دا نومونه محض د معرفت او پېژاندنې دپاره دي چې د نبي کریم ﷺ د پلوه ورباندې اېښودل شوي دي.

۲ـ د دې سورت ټول ایتونه یو سلو یوولس (۱۱۱) دي[۴].

۳ـ د دې سورت د کلماتو شمېر یو زرو پنځه سوه درې دیرش (۱۵۳۳) دی، او د حرفونو شمېر یې شپږ زره څلور سوه شپېته (۶۴۶۰) دی[۵].

۴ـ که څه هم د دې سورت په ځینو ایتونو کښې اختلاف شته مګر د جمهورو علماوو په نزد ټول ایتونه یې مکي دي[۶] او د هجرت څخه یو کال وړاندې د بعثت په دولسم (۱۲) کال باندې نازل شوي دي، او دا ځکه چې په همدغه کال کښې د نبي کریم ﷺ د معراج مهمه قیصه پېښه شوې وه[۷].

۵ـ د وړاندې سورت (النّحل) په څېر دا سورت هم مکي سورت دی، لکه څنګه چې هغه سورت په عقایدو پورې ارتباط درلود، دا سورت هم په عقیدوي موضوعاتو پورې ارتباط نیسي، که څه هم د ځینو مناسباتو په اعتبار پکښې ځینې عملي احکام هم نازل شوي دي مګر په عمده توګه پکښې عقیدوي احکامو نزول موندلی دی، لکه د الله ﷻ توحید، د نبي کریم ﷺ نبوت، د قیامت د ورځې قیام، د قرآن کریم اعجاز او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١﴾ وَءَاتَيْنَا مُوسَى

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۹۲
(۳) تفسیر الخازن ج۴ ص۲
(۴) تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۱۸۲
(۵) اللباب في علوم الکتاب ج۱۲ ص۱۹۳
(۶) البحر المحیط ج۷ ص۷
(۷) روح المعاني ج۱۵ ص۶

ٱلۡكِتَٰبَ وَجَعَلۡنَٰهُ هُدٗى لِّبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُواْ مِن دُونِي وَكِيلٗا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنۡ حَمَلۡنَا مَعَ نُوحٍۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَبۡدٗا شَكُورٗا ﴿٣﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه

[۱] هغه اقدس ذات ته د پاکۍ نسبت کوم چې خپل بنده (محمد ﷺ) يې د شپې په څه برخه کښې د مسجد حرام څخه هغه مسجد اقصی ته بوتـه د کوم په شاوخوا کښې چې مونږ (ظاهري او معنوي) برکتونه خواره کړي دي، (البته) د دې دپاره ترڅو مونږ خپل بنده ته د خپلو (معجزانه) رازونو څخه څه برخه په سترګو باندې ورولیده کړو (چې د دعوت اثر يې زيات شي).

يقيناً الله ﷻ همدی اوريدونکی دی (چې خلک څه وايي او هم) ليدونکی دی (چې خلک څه کوي).

[۲] او مونږ موسی ﷺ ته کتاب (تورات) ورکړی وه او همدا کتاب مو د بني اسرائيلو دپاره لارښود ګرځولی وه چې (ای بني اسرائیلو) زما څخه پرته بل (هيڅوک او هيڅ شی) کارساز مه نيسئ.

[۳] ای د هغه چا اولادې کوم چې مونږ د نوح ﷺ سره (په بېړۍ کښې) بار کړي وه (او نجات مو ورکړی وه). يقيناً نوح ﷺ (زمونږ) شکر ګذار بنده وه (چې د همدې وجې بېړۍ نجات وموند).

ارتباط

۱ـ د "النحل" په وروستنيو ايتونو کښې الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته امر کړی وه چې: ﴿أَنِ ٱتَّبِعۡ مِلَّةَ إِبۡرَٰهِيمَ﴾ د ابراهيم ﷺ د دين پيروي وکړه. نو د دې دپاره چې د چا ذهن ته ورنه شي چې ابراهيم ﷺ به د الله ﷻ په نزد د محمد ﷺ څخه بهتر وي الله ﷻ ذکر شوي ايتونه نازل کړه چې خبره دغسې نه ده او دا څکه چې:

الف: الله ﷻ ابراهيم ﷺ ته د ځمکو او اسمانونو عجائب او غرائب ورښودلي وه مګر د محمد ﷺ غوندې معجزانه رحله يې نه وه ورکړې.

ب: الله ﷻ موسی ﷺ ته تورات ورکړی وه او د "کليم الله" لقب يې هم ګټلی وه مګر د سدرة المنتهی دوره يې نه وه ورکړې.

ج: همدارنګه نوح ﷺ د الله ﷻ شکرګذار بنده وه مګر د نبي کريم ﷺ غوندې سدرة المنتهی ته نه وه بيولی شوی.

۲ـ هلته الله ﷻ نبي کريم ﷺ په دعوت باندې مامور کړی وه او دلته د دعوت د ښه موثريت وجې ته اشاره شوې ده، چې په سترګو باندې ليدلو شوو شيانو (لکه جنت او دوزخ) ته دعوت کول د ناليدلو شيانو د دعوت څخه ډېر موثر واقع کېږي، نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ»[۱] خبرېدل د ليدلو غوندې نه دي.

[۱] مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۴۶۱

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه خلکو ته ابلاغ کړه چې:

۱ـ ای خلکو! هغه اقدس ذات ته د تنزیه (پاکۍ) نسبت وکړئ او سبحان الله ووایاست چې د خپلو خاصو بندګانو د جملې څخه په یوه ډېر خاص بنده (محمد ﷺ) باندې يې لوی فضل وکړ او په ټولو خاصو بندګانو يې امتياز ورکړ چې:

الف: د شپې په يوه برخه کښې يې د مسجد حرام څخه مسجد اقصى ته په معجزانه توګه بوته.

ب: هغه مبارک خایونه يې ور وښودل کوم چې د مادي او معنوي نعمتونو څخه ډک دي، چې هلته د پیغمبرانو علیهم السلام اکثریت دفن شوی دی او د ژوند ټول ضروریات پکښې موجودیت لري.

ج: دا د دې دپاره چې مونږ خپل اخص الاخصین بنده (محمد ﷺ) ته د خپلو قدرتي نښو نښانو څخه دومره اندازه ور ولېدی کړو څومره چې ورته د دعوت په ښه موثریت کښې ضرورت دی.

۲ـ ای پیغمبره! خلکو ته ورسوه چې: یقیناً الله ﷻ په کامله توګه اورېدونکی او په کامله توګه لیدونکی (بینا) دی، نو د خلکو ټولې ویناوې اوري او اوضاع يې ګوري چې دوی د ذکرې شوې پېښې په هکله څه وايي او څه وضعه څرګندوي.

۳ـ يا په بل عبارت: مونږ خپل اخص الخواص بنده هغو مناطقو ته بوته د کومو په يوه برخه (د طور په غره) کښې چې مونږ موسى علیه السلام ته تورات ورکړی وه او مناجات مو ورسره کړی وه، چې دا هم د هغو مناطقو د برکاتو څخه يو برکت ګڼل کېږي، او دا ځکه چې تورات داسې کتاب وه چې د بني اسرائیلو دپاره هدایت کوونکی او لارښودونکی وه.

په دې کتاب کښې مونږ بني اسرائیلو ته توصیه کړې وه چې زما څخه پرته بل هیڅوک کارساز مه نیسئ، کارسازي زما خاصه ده.

مونږ هغوی مخاطب کړي وه چې: ای د هغو خلکو اولادونو کوم چې مونږ د نوح علیه السلام سره په بېړۍ کښې پورته کړي وه او د غرقېدلو څخه مو نجات ورکړی وه، تاسو په خپل کتاب (تورات) باندې د الله ﷻ شکرګذاري وکړئ او د دواړو دارینو دپاره يې دستور العمل وګرځوئ، او دا ځکه چې ستاسو نیکه (نوح علیه السلام) زمونږ شکرګذار بنده وه چې د همده د شکر ګذارۍ په وجه بېړۍ د غرقېدلو څخه بچه شوه، نو تاسو هم د خپل همدغه نیکه (نوح علیه السلام) په قدم باندې قدم کېږدئ او د خپل کتاب شکریه وکړئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿ سُبۡحَٰنَ ﴾ په کلمه کښې ځینو علماوو کرامو[۱] ډېر اوږد بحث کړی دی او ډېره ښه يې تحلیله کړې ده، مګر مونږ يې دلته فقط د لاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۳

الف: دا کلمه اصلاً د سباحة څخه اخستلی شوې ده، سباحت په اوبو کښې او یا په هواء کښې تېز (ګړندي) حرکت ته ویل کېږي[۱] چې لرېوالی ورسره لازم دی.

ب: دا کلمه چې کله منصرفه استعماله شي نو د تسبیح دپاره اسم ګڼله کېږي، نو په دې تقدیر پکښې د غیر انصراف یو علت تحقق مومي چې د "غفران" غوندې څه اثر نه لري، او چې کله غیر منصرفه مستعمله شي نو د تسبیح دپاره علم ګڼله کېږي او د "عثمان" غوندې پکښې د غیر انصراف دوه علته تحقق مومي[۲]. چې یو عَلَمیت دی او بل الف او نونْ دی.

ج: په هر تقدیر، په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د مقدر "أُسَبِّحُ" دپاره مصدر ده چې د معنی حاصل یې داسې راځي چې: زه هغه اقدس ذات ته د ټولو نواقصو څخه د لوېوالي او پاکۍ نسبت کوم چې خپل بنده (محمد ﷺ) ته یې ذکره شوې مرتبه ورپېرزو کړه، نو ای انسانانو! تاسو هم ورته د نواقصو څخه د لرېوالي او پاکۍ نسبت وکړئ.

إسراء څه معنی؟

۲ـ په ﴿ ٱلَّذِىٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلاً ﴾ کښې د ﴿ أَسۡرَىٰ ﴾ کلمه د "إِسۡرَاء" څخه اشتقاقه شوې ده، په دې کلمه کښې همزه د تعدیت دپاره نه ده بلکې د خپل مجرد مصدر "سُرَى" ـ لکه "تُقى" ـ غوندې لازمه ده، چې د ﴿ بِعَبۡدِهِۦ ﴾ د "ب" په توري باندې یې تعدیت موندلی دی[۳].

نو "إِسۡرَاء" یا "سُرَى" د شپې تللو ته ویل کېږي چې د شپې ﴿ لَيۡلاً ﴾ معنی پکښې پرته ده، مګر صراحت پرې ځکه وکړی شو ترڅو مونږ پوه شو چې ذکرې شوې رحلې (د شپې تګ) ټوله شپه نه وه اشغاله کړې بلکې د شپې په یوه برخه کښې یې صورت نیولی وه، او دا ځکه چې کله د "لَيۡل، نَهَار" کلمې نکرې ذکرې شي نو په بعضیت باندې دلالت کوي[۴].

۳ـ ټول علماء کرام متفق دي، حتی چې یو کس هم پکښې مخالف نشته، چې دلته د "عَبۡد" څخه محمد ﷺ مراد دی[۵]. شاید چې په دې مقام کښې به د ده ﷺ څخه د "عَبۡد" په کلمې باندې ځکه تعبیر کړی شوی وي ترڅو ټول مؤمنان په غوږ باندې ووهلی شي چې په ذکر شوي خارق العادة بېولو باندې محمد ﷺ د بندګۍ څخه نه اوچتېږي نو تاسو پام کوئ چې خپل پیغمبر ﷺ ته د الوهیت لقب ورنه کړئ، لکه څنګه چې نصاراوو عیسی ﷺ ته دغه لقب ورکړی وه او خپل ځانونه یې د ګمراهۍ په کنده کښې وراچولي وه.

هذا مضمون عبد الرحمن مومند په خپل شعر کښې داسې ځای په ځای کړی چې:

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۲۶
(۲) لسان العرب ج ص۴۷۱
(۳) مفردات الراغب ص۲۳۷؛ تفسیر القاسمي ج ۱۰ ص۱۳۸
(۴) روح المعاني ج۱۵ ص۴
(۵) تفسیر الخازن ج۴ ص۳

خدای یې مه ګڼه بې شکه چې بنده دی :: نور یې کل واړه صفات دي په ربښتیا

شپه د مناجات دپاره مناسبه ده

۴_ شاید چې د ذکرې شوې رحلې دپاره به خکه شپه غوره کړی شوې وي چې د راز او مناجات دپاره شپه ډېره مناسبه ده، نو د موسی ﷺ اولنی مناجات هم په شپه کښې صورت نیولی وه. د همدې کبله الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ إِنَّ لَكَ فِي ٱلنَّهَارِ سَبۡحًا طَوِيلًا ﴾ [المزمل: ۷] یعنې ای پیغمبره! یقینًا تاته په ورځ کښې اوږده مشغولتیا ده، نو د عبادت دپاره د شپې ځینې برخې ځانګړې وګرځوه او د تهجد لمونځونه پکښې وکړه.

إسراء او معراج څه فرق لري؟

۵_ د "إِسْرَاء" د کلمې لغوي معنی خو وړاندې ذکره شوه، او په اصطلاح کښې د نبي کریم ﷺ ذکره شوې رحلې ته د "إِسْرَاء" نوم ایښودلی شوی دی، چې د شپې په یوه برخه کښې د الله ﷻ د پلوه د ویښتیا په حال کښې جسمًا او روحًا د المسجد الحرام څخه المسجد الاقصی ته بیولی شوی وه.

اما "مِعْرَاج" د "عُروج" څخه اشتقاق شوی دی چې د مخ پورته تللو (ختلو) څخه عبارت دی[1]، او په اصطلاح کښې د نبي کریم ﷺ د هغې رحلې نوم دی په کومه کښې چې د ذکرو شوو کیفیاتو سره سره د المسجد الاقصی څخه سدرة المنتهی ته د الله ﷻ د پلوه خېژولی شوی وه.

دا وې د ذکرو شوو کلمو خاصې-خاصې معناوې، که څه هم کله-کله د المسجد الحرام څخه نیولې د المسجد الاقصی په شمول آن د سدرة المنتهی پورې د ټولو کیفیاتو مجموعه د "إِسْرَاء" په نوم یادېږي او کله په همدې مجموعه باندې د معراج اطلاق کېږي چې دا اطلاق زیات مشهور دی.

ګټور معلومات

۶_ علماوو کرامو د إسراء او معراج په هکله زښت ډېر ګټور معلومات لیکلي دي او اوږده بحثونه یې پکښې کړي دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ځینو علماوو کرامو په همدې هکله مربوط احادیث راغونډ کړي دي[2].

ب: ځینو د همدې موضوع د راویانو نومونه شمېرلي دي[3].

ج: ځینو یې ذاتي امکان او وقوعي امکان شرحه کړی دی[4].

د: ځینو هغه شبهات جواب کړي دي کوم چې په همدې ارتباط د چا په ذهن کښې خطور کوي[5].

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۴۱

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲؛ الدر المنثور ج۵ ص۲۲۸؛ تفسیر الطبري ج۱۵ ص۲؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۹۲؛ تفسیر الخازن ج۴ ص۴

(۳) تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۱۸۹

(۴) التفسیر الکبیر ج۲۰ ص۱۴۷

(۵) تفسیر المراغي ج۱۵ ص۶؛ تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۱۹۱

څرنګه چې دا کتاب (عزيز التفاسير) د اوږدو بحثونو حوصله نه لري نو د محترمو لوستونکو څخه هیله کېږي چې د ذکرو شوو او نورو اړوندو بحثونو دپاره همغه مراجعه وکړي، مونږ فقط د لاندي معلوماتو په ذکر باندي اکتفاء کوو او بس:

د دې مبارکې پېښې نېټه

اول: که څه هم اختلاف پکښې شته خو مشهوره دا ده چې ذکرې شوې مبارکې پېښې د بعثت څخه وروسته په دولسم (۱۲) کال (د هجرت څخه يو کال وړاندي) د رجب د مياشتې په اوه ويشتمه (۲۷) شپه صورت نيولی دی[۱].

په همدغې يوه شپه کښې نبي کريم ﷺ د مکې معظمې څخه بيت المقدس ته او بيا له هغه خايه سدرة المنتهی ته بوتلل شو، بيا په عين شپه کښې بېرته بيت المقدس ته راښکته او بيا په تياره کښې مکې معظمې ته ورسولی شو[۲].

لنډه دا چې په ﴿ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا ﴾ کښې د ﴿ لَيْلًا ﴾ کلمه په بعضيت باندي دلالت کوي[۳] چې ذکرې شوې رحلې د شپې په يوه برخه کښې صورت نيولی وه، مګر په دې باندې دلالت نه کوي چې څو ساتونه يې اشغال کړي وه، خو ذکره شوې رحله د دوهم خل دپاره نه ده تکراره شوې[۴].

دا مبارکه رحله په ويښه او جسماني توګه وه

دوهم: نبي کريم ﷺ په خوب کښې نه، او يوازې په روحاني توګه نه، بلکې په ويښه په جسماني توګه د مسجد حرام څخه مسجد اقصی ته او د مسجد اقصی څخه سدرة المنتهی ته بيولی شوی او بېرته راوستلی شوی دی. او دا خکه چې:

الف: د "عَبْد" د کلمې اطلاق د روح او جسم (جسد) د دواړو په مجموعې باندي کېږي.

يا په بل عبارت: څرنګه چې الله ﷻ د نبي کريم ﷺ څخه په نورو ايتونو کښې د "عَبْد" په کلمې سره تعبير کړی دی او يوازې روح يې نه دی مراد کړی، لکه چې فرمايي: ﴿ وَأَنَّهُۥ لَمَّا قَامَ عَبْدُ ٱللَّهِ ﴾ [الجن:۱۹]، نو په کار دي چې دلته هم د ذکرې شوې کلمې څخه يوازې روح مراد نه کړی شي. نو که بالفرض ذکرې شوې رحلې يوازې په روح باندي او په خوب کښې صورت نيولی وی نو "بِرُوْحِ عَبْدِهٖ" کلمات به نازل شوي وی.

ب: همدارنګه د ﴿ أَسْرَىٰ ﴾ د کلمې څخه په ويښه باندي جسماني بيول په تبادر سره د سړي ذهن ته ورځي، او ترڅو پورې چې د متبادرې معنی د اراده کولو دپاره څه مانع نه وي موجود شوی نو په کار دي چې غير متبادرې معنی ته ترې انتقال ونه کړی شي.

---

(۱) تفسير القاسمي ج ۱۰ ص۱۸۸؛ تفسير البغوي ج۳ ص۹۶
(۲) روح المعاني ج۱۵ ص۱۲
(۳) البحر المحيط ج۷ ص۹
(۴) تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۲

که بالفرض د دې ایت شریف ﴿ فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلاً ﴾ [الدخان: ۲۳] څخه څوک داسې معنی واخلي چې: ای موسی! د شپې په یوه برخه کښې زما بندګان په خوب کښې بوځه؛ نو د څومره غټې خطا مرتکب به شي.

ج: که ذکره شوې رحله په ویښه او جسماني توګه نه وی متحققه شوې نو خلکو ته به خارق العاده نه وی ښکاره شوې او چا به ترې انکار نه وی کړی، ځکه چې په خوب کښې عادي خلک هم د هر لرې سفرونه کولی شي؛ حال دا چې کله نبي کريم ﷺ خپله دغه معجزانه رحله خلکو ته حکایت کړه نو ځینې خلک مرتد شوه او کفر ته ستانه شوه[۱].

هو! دا څه لرې نه ده چې نبي کريم ﷺ ذکره شوې مبارکه رحله په خوب کښې هم لیدلې وي او بیا په عین واقعه باندې په ویښه سره هم سرلوړی شوی وي لکه چې د نبي کريم ﷺ د خوبونو په اړه بي بي عائشه رضي الله عنها وايي چې: «فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ»[۲] یعنې د وحې په ابتداء کښې نبي کريم ﷺ وه چې هیڅ شی به یې په خوب کښې نه لیده مګر هغه به داسې رښتیا ګڼده لکه سپین سبا.

براق د کوم څاروي نوم دی؟

دریم: "براق" یو غیبي څاروی دی چې ابراهيم ﷺ به په همدغه څاروي باندې د شام څخه مکې معظمې ته سفرونه کول[۳] البته په هغه وخت کښې چې هلته یې خپله بي بي (هاجره) او خپل زوی (اسماعيل ﷺ) د الله ﷻ په امر دېره کړي وه.

په همدغه څاروي باندې نبي کريم ﷺ هم د معراج معجزانه سیر کړی دی، لکه چې په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي: «وَأُتِيتُ بِدَابَّةٍ أَبْيَضَ دُونَ الْبَغْلِ وَفَوْقَ الْحِمَارِ الْبُرَاقُ فَانْطَلَقْتُ»[۴] یعنې او ماته یو سپین څاروی راوستلی شو چې د قچر څخه وړوکی وه او د خره څخه غټ وه، چې د براق څخه عبارت وه، نو (په همدغه څاروي باندې سور شوم او د جبرائيل ﷺ سره) روان شوم.

یوه عجیبه اشاره

څلورم: په کوم څاروي باندې چې نبي کريم ﷺ د معراج اوږده رحله ترسره کړې وه هغه یې په وړاندې حدیث شریف کښې د "براق" په نامه یاده کړه، چې اصلي توري (ب، ر، ق) یې د برق د کلمې سره سمون خوري، شاید چې په ذکر شوي نامه سره به مونږ په غوږ باندې وهل شوي یاستو چې دغه څاروي د برق په شان تېز رفتاري وه.

که څه هم زمونږ یقین دی چې د نوموړي څاروي د سرعت په اندازه یوازې الله ﷻ پوهېږي مګر

(۱) تفسير الطبري ج۱۵ ص۶؛ تفسير القرطبي ج۱۰ ص۲۰۹
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۲
(۳) الدر المنثور ج۵ ص۲۲۸
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۴۵۵

مونږ ته ځکه اشارهٔ د برق سره تشبیه کړی شو چې د برق د سرعت څخه په زیات سرعت باندې مونږ علم نه لرو.

همدغه بې اندازې سرعت په یوه حدیث کښې نبي کریم ﷺ داسې انځور کړی دی چې: «أُتِيتُ بِدَابَّةٍ فَوْقَ الْحِمَارِ وَدُونَ الْبَغْلِ خَطْوُهَا عِنْدَ مُنْتَهَى طَرْفِهَا فَرَكِبْتُ وَمَعِيَ جِبْرِيلُ عليه السلام فَسِرْتُ»[۱] یعنې ماته داسې خاروی راوستلی شو چې د خره څخه غټ او د قچر څخه وړوکی وه، چې قدم یې د نظر په منتهی وه (چرته به یې چې نظر رسېده هملته به یې قدم هم رسېده)، نو زه وربانده سور شوم حال دا چې جبرائیل عليه السلام راسره وه، نو روان شوم.

د ټولو پیغمبرانو امامت

پنځم: په ذکره شوې رحله کښې چې کله نبي کریم ﷺ د سدرة المنتهی د دورې څخه راستون شو[۲] نو په مسجد اقصی کښې یې ټولو پیغمبرانو او ورسره پرښتو ته د دوه رکعته لمانځه امامت وکړ[۳]، ترڅو ځرګنده شي چې همدی خیر الانبیاء او خیر الملائکه دی بلکې خیر المخلوقات دی.

همدغه امامت ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «ثُمَّ دَخَلْتُ بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَجُمِعَ لِيَ الْأَنْبِيَاءُ عليهم السلام فَقَدَّمَنِي جِبْرِيلُ حَتَّى أَمَمْتُهُمْ»[۴] یعنې بیا زه بیت المقدس ته ورننوتلم نو ټول پیغمبران عليهم السلام راته راټول کړی شول نو جبریل امین عليه السلام زه وړاندې کړم ترڅو چې دوی (ټولو) ته مې امامت وکړ.

همدې مضمون ته یوه پښتون شاعر عبدالرحمن مومند داسې اشاره کړې ده چې[۵]:

چې همه واړه خوبان دي مقتديان دي :: د همه وارو امامه راشه راشه
پري رویه سنبل مویه ملک خویه :: عنبر بویه لاله فامه راشه راشه

د یوه یهودي دیني مشر شهادت

شپږم: کوم اوږد سوال جواب چې محدثینو کرامو د ابو سفیان (چې لا د "رضي الله عنه" مستحق نه وه ګرځېدلی) او د هرقل ترمنځ روایت کړی دی[۶] په هغه کښې ځینو علماوو کرامو د یوه یهودي دیني مشر شهادت هم حکایت کړی دی[۷]، چې د هرقل په وړاندې یې شهادت ورکړ چې یوه شپه زمونږ په جومات (المسجد الاقصی) کښې یوه پیغمبر لمونځ کړی دی، او په همدې باره کښې یې ورته یوه اوږده قیصه تېره کړه چې پخپله همدغه دیني یهودي مشر په خپلو سترګو باندې لیدلې وه، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همدلته دې مراجعه وکړي.

---

(۱) سنن النسائي ج۱ ص۷۷؛ صحیح مسلم ج۱ ص۹۱
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۳
(۳) روح المعاني ج۱۵ ص۱۲
(۴) سنن النسائي ج۱ ص۷۸
(۵) د عبدالرحمن مومند دیوان ص۱۵۵
(۶) صحیح البخاري ج۱ ص۴
(۷) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۳

ايا د معراج څخه انکار کفر دی؟

اوم: علماء کرام وايي[۱] چې د اسراء څخه انکار کول کفر دی ځکه چې په دغه ايت کښې چې اوس د بحث لاندې دی په صراحت سره ذکر دي او ټول مفسرين کرام ورباندې متفق دي چې هيڅوک پکښې مخالف نشته. اما د معراج څخه (چې په احاديثو باندې په اثبات رسيدلی دی) انکار کول کفر نه دی بلکې بدعت او فسق دی، که څه هم ځينو مفسرينو کرامو د "النجم" د سورت اولنۍ څو ايتونه په معراج باندې تفسير کړي دي مگر اتفاق ورباندې نشته.

اقصی څه معنی؟

۷_ په ﴿ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ﴾ کښې د "اقصَی" کلمه د "قَصَى" _لکه "رَضِيَ"_ څخه اشتقاق شوې ده چې د بعد او لرېوالي معنی ورکوي[۲]. کوم جومات چې سليمان ﷺ په شام کښې اباد کړی دی هغه ځکه د اقصی په نامه باندې ياد شوی دی چې د مسجد حرام څخه ډېر لرې پروت دی، حتی چې د دواړو ترمنځ د څلوېښتو شپو مزل دی[۳]، مگر الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته دومره اسان کړ چې د شپې په لږه برخه کښې يې هلته ورساوه.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته د معراج رحله وربېرزو کړه خو دغه رحله يې د المسجد الحرام څخه مستقيماً د سدرة المنتهى په لور پيل نه کړه بلکې د المسجد الاقصى دوره يې هم ورکړه؟

موږ وايو چې: د ذکر شوي سوال جواب ته الله ﷻ د ﴿ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ﴾ په کلماتو سره د اشارې په توګه جواب ورکړی دی، چې څه ناڅه شرحه يې لاندې لوستلی شئ:

الف: ترڅو نبي کريم ﷺ ته هغه څه په سترګو باندې ورولیده کړي کومو ته چې دعوت چلوي، ترڅو د يو پلوه ښه اغېزمن واقع شي او د بله پلوه د نبي کريم ﷺ د شريعت او د فلاسفه وو د نظرياتو تفرقه په واضحه توګه خلکو ته څرګنده شي، چې د پيغمبرانو شريعتونه حقايق دي او د فلاسفه وو نظريات محض خيالات او فکريات دي، يا به حقيقت ولري او يا نه.

ب: ترڅو اهل الکتاب په غوږ ووهل شي چې د نبي کريم ﷺ نبوت عربو پورې اختصاص نه لري بلکې عربو او عجمو ټولو ته شامل دی، چې د دواړو قبلو (کعبې، بيت المقدس) امام دی، او په نن سبا کښې به يې د نبوت د ډيوې رڼا ټولې دنيا ته ورسېږي.

ج: ترڅو د خپل نبوت د اثبات دپاره مشرکانو ته هغه معجزات وړاندې کړي چې پخپله دوی ترې انکار ونه شي کړی، هغه دا چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَمَّا كَذَّبَنِي قُرَيْشٌ قُمْتُ فِي الْحِجْرِ

(۱) التفسيرات الاحمديه ص۵۰۳، روح المعاني ج۱۵ ص۱۳
(۲) مفردات الراغب ص۴۲۰
(۳) تفسير الکشاف ج۲ ص۶۴۶

فَجَلَّى اللهُ لِي بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَطَفِقْتُ أُخْبِرُهُمْ عَنْ آيَاتِهِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ»[1] یعنې کله چې زه د معراج څخه بېرته راستون شوم او پخپله معجزانه رحله باندې مې مشرکان خبر کړه نو هغوی زما رحله دروغ وګڼله چې که ته رښتیا بیت المقدس ته تللی وې نو مونږ ته یې ننښې او علامات بیان کړه، خو زه ډېر خفه شوم چې ځینې علامات یې زما څخه هېر شوي وه، او په حجر (حطیم) کښې غمګین ودرېدم نو الله ﷺ راته بیت المقدس راڅرګند کړ او په ټولو ننبو باندې مې هغوی ته په داسې حال کښې خبر ورکړ چې ما ورته کاته او په سترګو باندې مې لیده.

ځینو مفسرینو کرامو[2] د ذکر شوي حدیث شریف تفصیلات روایت کړي دي چې خلاصه یې په لاندې سوال جواب کښې لوستلی شئ:

قریش: زمونږ قافله شام ته تللې ده، هغه دې ولیده او که څنګه؟

نبي کریم ﷺ: هو، فلاني خیلو یو اوښ ورک کړی وه او په لټونه باندې یې بوخت وه، همدارنګه هلته یوه پیاله ایښې وه چې اوبه یې ما وڅښکلې، نو چې کله راغله تاسو ترې پوښتنه وکړئ چې: ایا اوښ ترې نه وه ورک شوی؟ ایا دوی په خپله پیاله کښې اوبه موندې کړې؟

قریش: دا یوه ننبه.

نبي کریم ﷺ: د فلاني خیلو په کاروان باندې تېرېدم چې فلانی او فلانی په یوه اوښ باندې سواره وه چې اوښ یې زما څخه تور وخوړ نو فلانی یې وغورزاوه او لاس یې مات شو، چې کله راغله پوښتنه ترې وکړئ.

قریش: دا دوهمه ننبه، خو زمونږ قافله به کله راشي؟

نبي کریم ﷺ: ستاسو قافله به په فلانۍ ورځ د لمر څرک سره سمه راورسېږي، چې ایرو رنګی نر اوښ به د کاروان په سر کښې را روان وي او دوه ګنډلي جوالونه به ورباندې بار وي.

قریش: دا درېیمه ننبه.

نو کله چې د قافلې د راتګ ټاکلې شوې ورځ را ورسېدله نو په ډېره خغاسته ټول قریش په لاره کښې کېناستل چې د نبي کریم ﷺ د خبرې رښتیا او دروغ معلوم کړي، دوی په همدې انتظار کښې وه چې یوه نفر غږ وکړ چې هاغه دی لمر راوخوت او بل غږ وکړ چې دغه ده قافله رابنکاره شوه چې ایرو رنګی اوښ یې په اول سر کښې راروان دی،

نو دوی ته په اثبات ورسېده چې نبي کریم ﷺ رښتیا ویلي وه مګر د دې سره-سره په ایمان مشرف نه شوه چې دا جادوګر دی.

﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ۝٤ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ أُولَىٰهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَآ أُو۟لِى بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا۟ خِلَٰلَ

[1] صحیح البخاري ج۲ ص۶۸۴؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۵
[2] تفسیر البغوي ج۳ ص۹۶

ٱلدِّيَارِ ۚ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا (٥) ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ ٱلْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَٰكُم بِأَمْوَٰلٍ
وَبَنِينَ وَجَعَلْنَٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا (٦) إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ۖ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ۚ
فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْءَاخِرَةِ لِيَسُۥٓـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا۟ ٱلْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ
وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوْا۟ تَتْبِيرًا (٧) عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ ۚ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا ۘ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ
لِلْكَٰفِرِينَ حَصِيرًا (٨) إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ
يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا (٩) وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ
عَذَابًا أَلِيمًا (١٠) ﴾

[۴] او مونږ بني اسرائیلو ته په تورات کښې کلکه فیصله ورکړې (وحې کړې) وه چې ضرور هرومرو به تاسو په ځمکه کښې دوه ځله فساد وکړئ او ضرور هرومرو به (پکښې دوه ځله) سرکښي وکړئ لویه سرکشي.

[۵] نو کله چې د دواړو ځلو ړومبی ځل وعده راغله (لومړی ځل فساد) نو مونږ په تاسو باندې داسې بندګان مسلط کړه چې د کلک جنګ خاوندان وه، نو (ستاسو) د کورونو په منځکښې وګرځېدل (ورننوتل او مسجد اقصی یې هم خراب کې)، او دا (کار) کړی شوې وعده وه (ضرور واقع کېدونکې وه).

[۶] بیا مونږ تاسو ته په هغوی باندې قوت (غلبه) بېرته درتاوه کړه او تاسو ته مو په مالونو او زامنو سره امداد درکړ او تاسو مو د نفرو (لښکرو) د حیثه زیات وګرځولئ.

[۷] (او تاسو ته مو وویلې چې) که تاسو نېکي وکړئ نو د خپلو ځانونو دپاره به نېکي وکړئ، او که تاسو بدي وکړئ نو د (خپلو) ځانونو دپاره (به بدي وکړئ).

نو کله چې د آخرنی (بلې) وعدې وخت راغی (راورسېد نو په تاسو باندې مو بیا د کلک جنګ درلودونکي بندګان) د دې دپاره (مسلط کړه) چې ستاسو مخونه بد (غمژن تک تور) کړي او د دې دپاره چې (د اقصی) جومات ته داسې (په فساد سره) ورننوځي لکه چې په لومړني نوبت کښې (په فساد سره) ورننوتلی وه، او (بالآخره) د دې دپاره چې دوی هغه شی هلاک (خراب) کړي په کوم باندې چې وربورته (بریالی) شي، هلاکول (خرابول).

[۸] ستاسو رب ﷻ امید کوي (امید ورته وکړئ) چې په تاسو باندې رحم وکړي (او بیا قوت درکړي) او که تاسو بېرته (فسادونو ته) وګرځئ نو مونږ به هم (سزا درکولو ته) درتاو شو. او مونږ د کفارو دپاره دوزخ بندیخانه ګرځولی دی (چې نجات ترې نه شي موندلی).

[۹] یقیناً دغه قرآن کریم هغې لارې ته هدایت کوي کومه چې ډېره سمه ده او (هم دا قرآن کریم مؤمنانو ته زیری ورکوي کوم چې نېک عملونه کوي (داسې زیری چې) یقیناً دوی لره (د الله ﷻ په نزد) لوی اجر دی.

[۱۰] او (دا چې) یقیناً هغه کسان چې دی کوم چې په آخرت باندې ایمان نه راوړي، مونږ د دوی دپاره دردناک عذاب تیار کړی دی.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو کښې دا مضمون هم شامل وه چې بني اسرائیلو ته توصیه شوې وه چې د تورات په هدایاتو عمل وکړئ او د زړه له کومې یې قبول کړئ مګر هغوی ورته اعتناء ونه کړه او د پښنو لاندې یې کړه. په دې ایتونو کښې د هغوی د سرغړونو او د تورات څخه د مخالفتونو څه مثالونو ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د بني اسرائیلو څه پخواني تاریخي حالات قرائت کړه ترڅو ترې د قیامت د ورځې پورې ټول خلک عموماً عبرت واخلي او د قرآن کریم هدایات شاته وانچوي، او ترڅو خاصتاً اهل الکتاب (یهود) راوبنس شي او د قرآن کریم د هدایاتو مطابق عقیده او عمل وکړي چې دا خل بیا د عذاب د نزول سره مخامخ نه شي، هغه دا چې:

۱ـ مونږ بني اسرائیلو ته په خارق العاده توګه په تورات کښې د یوه فیصله شوي شي خبر ورکړی وه، چې تاسو به دوه ځلې په ځمکه کښې لوی فساد وکړئ او د تورات هدایات به په ډېر تکبر او سرکشۍ سره د پښنو لاندې کړئ، خو په دواړو وارونو کښې به مونږ په تاسو باندې خپل عذاب درنازل کړو او په دنیا کښې به درڅخه انتقام واخلو، مونږ ته واقعي معلومات دي چې تاسو به دغه مخالفتونه وکړئ.

د بني اسرائیلو لومړنی فساد

۲ـ کله چې د ذکرو شوو دواړو فسادونو څخه د لومړني فساد وخت ورسېد نو لکه څنګه چې مونږ پخوا خبر ورکړی وه د همغه خبر مطابق دوی په لوی فساد باندې پیل وکړه، چې د تورات هدایات او لارښوونې یې د پښنو لاندې کړې او حتی د پیغمبرانو په وژنه باندې یې صرفه ونه کړه.

نو ای پیغمبره! زمونږ د پلوه بني اسرائیل مخاطب کړه چې: د دغه فساد د مخنیوي دپاره مونږ په تاسو باندې داسې بندګان مسلط کړه چې د کلک جنګ خاوندان وه او تاسو ونه شو کړی چې مقاومت ورسره وکړئ او په مقابل کښې یې ودرېږئ، نو د همدې کبله هغوی په تاسو باندې برلاسي شوه او ډېره بده ورخ یې درباندې جوړه کړه، چې ستاسو کورونو ته ننواته او ستاسو ټول سامان آلات یې چور کړه او د غټې مرګ او ژوبلې څخه علاوه یې تاسو ډېر اسیران وګرځولئ او د وینځو او غلامانو په توګه یې په لښکر باندې توزیع کړئ.

په دې باندې علاوه ذکر شوي جنګيالان مسجد اقصی ته هم داخل شوه او هلته يې هم په تخريب باندې صرفه ونه کړه. يا په بل عبارت: ستاسو د فساد د کبله ستاسو عبادتځای هم روغ پاتې نه شو. او دا څکه داسې وشوه چې د دې عذاب نازلېدل کړی شوی کار وه او څه بدلون پکښې صورت نه شو نيولی.

۳ـ بيا څه موده وروسته مونږ بيا تاسو ته قوت درکړ، پخوانی برم (قوت) ته مو بېرته ورتاو کړئ او په دښمنانو باندې مو غلبه درکړه چې:

الف: زيات مالونه مو درپېرزو کړه، احتياجات مو په ښه توګه درپوره کړه.

ب: اولادونه او زامن مو ښه پرېمانه در وبښل چې د پخوانيو وژلو شوو او اسيرانو شوو کمبود يې پوره کړ.

ج: بلکې لا د هغوی څخه اضافه شوه او ښه تکړه لښکر ترې جوړ شو، نو په دې باندې علاوه پخواني دښمنان مو درته په ګونډو کړل بلکې په دنيا کښې داسې خلکو موجوديت نه درلود چې په تاسو باندې تعرض ته زړه ښه کړي.

۴ـ مونږ تاسو ته ارشاد کړی وه چې که تاسو ښه کوئ نو هغه ستاسو د خپلو ځانونو دپاره دي چې زمونږ له عذابه پرې بچ کېږئ، او که تاسو بد وکړئ او فسق فجور ته لاس واچوئ او هم د پخواني وار په څېر بيا پيغمبر ووژنئ او جنايانو ته لاسونه اوږده کړئ نو دا کار به همدا ستاسو په ضرر تمام شي او بيا به زمونږ د عذاب سره مخامخ شئ. نو تاسو ته په کار دي چې د اولني تعذيب څخه عبرت واخلئ او جنايات بيا تکرار نه کړئ.

د بني اسرائيلو دوهم فساد

۵ـ مګر هغوی د خپل پخواني تاريخ څخه عبرت وانخست نو دوهم ځل يې بيا پخوانيو جناياتو ته لاسونه واچول او زمونږ احسانات يې هېر کړه (شکريه يې ونه کړه)، البته دا هغه وخت وه چې د دوی د دوهم فساد نوبت رارسېدلی وه، نو لاندې کيفيت پېښ شو:

الف: مونږ دا ځل هم په تاسو باندې ښه قوي جنګيالان درمسلط کړه، تاسو مو د داسې حوادثو سره مخامخ کړئ چې د ډېر غم او غُصې څخه مو مخونه تک تور واوښتل چې هرچا پکښې په ډېره اسانۍ سره ستاسو پرېشاني او ذلت حس کولی شو. يا په بل عبارت: دا ځل هم د لومړني ځل په شان ستاسو ډېر کسان ووژل شوه او ډېر بنديان او اسيران د لښکريانو ترمنځ توزيع کړی شوه.

ب: دا ځل هم ستاسو کورونو ته درننوتل او په چور چپاو باندې يې صرفه ونه کړه، حتی چې دا ځل هم برسېره د کورونو په چورکولو باندې ستاسو جومات (المسجد الاقصی) ته د اولني ځل په شان ورننوتل، او چا چې هلته پنا وروړې وه د هغوی په وينو باندې يې جومات رنګ کړ او ستاسو په عبادتګاه کښې يې وينې وبهولې.

ج: دا ځل هم ستاسو دښمنانو هيڅ شی روغ پرېنښود او په هر شي باندې يې چې لاس بر شو هغه

يې د خاورو سره برابر کړه او د هغه بنياد يې وويست، نه يې د ابادۍ په ورانولو باندې صرفه وکړه او نه د سوزولو څخه صرف نظر شوه.

د: موږ تاسو ته په همدغه وخت کښې هم توصيه کړې وه چې د خپل رب ﷻ د رحمت او مهربانۍ څخه مه نااُميده کېږئ، او تمه ورته وکړئ چې بيا تاسو ته پخوانی ضائع شوی قوت بېرته درکړي او په دښمنانو باندې مو غالب وګرځوي، خو په ياد ولرئ چې:

ه: که تاسو بيا جناياتو ته لاس واچاوه او بېرته خپلو خطاکاريو ته ورتاو شوئ نو ضرور به موږ په تاسو باندې د عذاب درنازلولو ته ورتاو شو او د تېرو شوو وارونو په څېر به درباندې بيا ښه قوي دښمنان مسلط کړو، چې بيا مو تار په تار کړي او ورخ مو بده کړي.

و: موږ تاسو ته ويلي وه چې: ذکر شوي تعذيبونه صرف د دنيا عذابونه دي چې تاسو به ورسره د عصيان په صورت کښې مخامخ شئ، اما د اُخروي عذاب څخه درباندې نجات نه شئ موندلی بلکې دوزخ خو موږ د ټولو کافرانو دپاره بنديخانه ګرځولی دی، چې ټول جنايتکاران به هلته ور واچولی شي که څه هم تاسو ياست.

دا قرآن کريم ډېر ښه لارښود دی

۶ـ ای پيغمبره! د وړاندېنيو عبرتي ارشاداتو څخه وروسته اوس په عربو او عجمو او هم په اهل الکتابو باندې لاندې نکات قرائت کړه چې:

الف: نن ورځ دا قرآن کريم د ټولې دنيا لارښود دی او د تورات د هداياتو څخه بهتر هدايات او ارشادات پکښې شامل دي، بلکې دا د هغه ناسخ دی.

ب: دا قرآن ټولو هغو مؤمنانو ته په لوی اجر سره زيری ورکوي کومو چې د ايمان سره نېک عملونه هم ملګري کړي وي، او په رښتيانيو معناوو کښې يې د خپل ژوند دستور العمل ګرځولی وي، نو دغسې کسانو ته په دنيا او آخرت کښې خوشالي ده.

ج: ای پيغمبره! زموږ د پلوه خلکو ته ورسوه چې بالمقابل دا قرآن کريم هغو خلکو ته خبر ورکوي کوم چې په آخرت باندې عقيده نه لري او باور پرې نه کوي چې: موږ ورته په دنيا او آخرت (دواړو) کښې دردناک عذاب تيار کړی دی. يا په بل عبارت: څوک چې د قرآن کريم ارشاداتو ته اعتناء (پاملرنه) ونه کړي نو د بني اسرائيلو په شان به په دنيا کښې د سخت ذلت سره مخامخ او په آخرت کښې به د دوزخ بنديخانې ته ور وغورزولی شي.

توضيحات

۱ـ موږ د دې سورت په سريزه کښې ليکلي دي چې دا سورت د بعثت په دولسم کال نازل شوی دی، چې د مشرکانو په دعوت باندې دولس کاله تېر شوي وه او د اهل الکتابو مستقيم دعوت د الله ﷻ په علم کښې يو کال وروسته پيل کېدونکی وه، چې نبي کريم ﷺ مديني منورې ته هجرت وکړي او هلته د هغوی دعوت مستقيماً پيل کړي.

نو د ذکرو شوو ايتونو په نزول سره مشرکان اشارةً په غوږ باندې وهلی شوي دي چې ستاسو د ذلت او هلاکت وخت رانږدې شوی دی او فسادات مو اوج ته رسېدلي دي، لږ وخت وروسته به تاسو د بني اسرائيلو غوندې د قوت څخه وغورزولی شئ او زور به مو مات شي.

او اهل الکتاب هم د ارشارې په توګه پوه کړی شوي دي او اخطار ورکړی شوی دی چې نن سبا تاسو هم د مستقيم دعوت سره مخامخ کېدونکي ياست، نو که غاړه مو ورته کېښودله، د دنيا او آخرت سرلوړي به حاصله کړئ، او که د خپلو پخوانيو اسلافو غوندې مو خپل فساد ته ادامه ورکړه نو يو ځل بيا به د ذلت سره مخامخ شئ او بنه ورخ به ونه ګورئ.

ذکرې شوې دواړه اشارې رښتيا شوې

۲ـ الله ﷻ په ذکرو شوو ايتونو کښې خپلې دواړه اشارې رښتيا کړې چې يو کال وروسته نبي کريم ﷺ مدينې منورې ته هجرت وکړ او هلته د قوت خاوند شو چې په نتيجه کښې مکه معظمه فتحه شوه او مشرکان د ډېر ذلت سره مخامخ شوه. همدارنګه په مدينه منوره کښې يهودانو (اهل الکتابو) خپلو فساداتو ته ادامه ورکړه او اسلامي دعوت يې قبول نه کړ چې په نتيجه کښې بني قريظه پوپنا کړی شوه او بني نضير او بني قينقاع د مدينې منورې څخه وشړل شوه، والحمد لله علی ذلک.

"الکتاب" يعني تورات

۳ـ په ﴿ وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَٰبِ ﴾ کښې ځينو علماوو کرامو د "کتاب" څخه لوح محفوظ مراد کړی دی او د "إلى" توری يې د "على" په معنی اخستی دی[1] يعني مونږ په لوح محفوظ کښې په بني اسرائيلو باندې دا فيصله کړې وه چې دوی به د دوه وو فسادونو مرتکب کېږي.

مګر مونږ ته بهتره بريښي چې کتاب د تورات څخه عبارت شي او د ﴿ قَضَيْنَآ ﴾ کلمه د "أَوْحَيْنَا" معنی ته متضمنه شي چې په همدغه اعتبار سره به ورپورې د "إلى" توری تعلق ونيسي[2]، نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېژي چې: مونږ په تورات کښې بني اسرائيلو ته د موسی ﷺ په ذريعه وحې کړې وه او قطعي فيصله مو ورته اورولې وه چې تاسو به په راتلونکي کښې دوه ځله د خپل کتاب ارشادات په فاحشه توګه د پښو لاندې کړئ. البته هغه کتاب چې مونږ ستاسو دپاره هدايت کوونکی (لاربنودونکی) ګرځولی دی.

د بني اسرائيلو تواريخ

۴ـ په بني اسرائيلو باندې د تاريخ په اوږدو کښې زښت ډېر مختلف حالات ورغلي دي، څو کرته د خپلې بې دينۍ د کبله د ذلت سره مخامخ شوي دي چې په مالونو باندې يې چورچپاو ګډ شوی دی او دوی پخپله اسيران او غلامان ګرځولی شوي دي. که څوک غواړي چې د بني اسرائيلو

(۱) تفسير القرطبي ج۱۰ ص۲۱۴؛ تفسير المظهري ج۵ ص۴۰۴
(۲) البحر المحيط ج۷ ص۱۲؛ تفسير ابي السعود ج۵ ص۱۵۶

مفصل تاریخ ولولي نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۱]، مونږ فقط د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: د یوسف ﷺ د زمانې څخه نیولې آن د سلیمان ﷺ د زمانې پورې تقریبًا نهه سوه (۹۰۰) کاله بني اسرائیلو لرې څه د عزت ژوند کړی دی[۲].

ب: کله چې سلیمان ﷺ وفات شو او په ځای یې زوی پاچا شو نو په مملکت کښې بې اتفاقي او اختلافات پیل شوه، او پوره واضحه ده چې د اختلافونو د موجودیت سره عزت او وقار نه پاتې کېږي، نو په بني اسرائیلو باندې هم بده ورځ او د بې حرمتۍ حالت وړغی چې کله به د یوه دښمن د لاسه تالا ترغه شوه او کله به بل دښمن تالا والا کړه (د بې عزتۍ او اهانت سره به یې مخامخ کړه).

ج: په ذکر شوو ایتونو کښې د بني اسرائیلو د دوه ځله توهین ذکر شوی دی مګر په دې باندې صراحت نه دی شوی چې اول ځل توهین د چا د پلوه وه او په دوهم ځل توهین باندې یې کومو دښمنانو پیل کړی وه، او نه په دغه ډول صراحتونو کښې څه ګټه او فائده شته، که بالفرض فائده او ګټه پکښې نغښتې وی نو په هر ځل کښې به د یرغلګرانو نومونه هم اخستل شوي وی، دا ځکه چې قرآن کریم په تاریخي پېښو کښې صرف د فائدو ټکي ذکر کوي او بس.

د: نو د دې کبله چې په دواړو ځایونو کښې د یرغلګرو په نومونو باندې صراحت نه دی شوی او په بني اسرائیلو باندې ګڼ ځلې بدې ورځې ورغلې دي مفسرین کرام هم د ﴿عِبَادًا لَّنَآ أُوْلِى بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾ په تفسیر کښې اختلاف لري. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

اول: په لومړي ځل کښې ورباندې بخت نصر البابلي ګمارلی شوی وه[۳] او په دوهم ځل ورباندې فارسیان مسلط کړی شوي وه[۴].

دوهم: په لومړي ځل کښې د سنجاریب البابلي د پلوه تالاترغه شوي وه[۵] او په دوهم ځل ورباندې رومیانو چپاو وروړی وه[۶] او داسې نور.

ه: د ذکرو شوو دواړو وارونو توهیناتو څخه پرته د توهیناتو نورو وارونو ته الله ﷻ د ﴿وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا﴾ په کلماتو باندې اشاره کړې ده. یا په بل عبارت: الله ﷻ بني اسرائیلو ته د هغوی د جنایاتو او پیغمبر وژنې په مقابل کښې عمومي قاعده ورنازله کړې وه، هغه دا چې که تاسو جنایتونو ته ورګرځئ نو مونږ به ستاسو سرزنش او توهین ته وګرځو.

د همدغې عمومي قاعدې په بنیاد په مدینه منوره کښې هم هلته د نبي کریم ﷺ د هجرت څخه

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۹۷؛ تفسیر الخازن ج۴ ص۱۶
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۲۰۵
(۳) تفسیر المظهري ج۵ ص۴۰۴
(۴) زاد المسیر ج۵ ص۹
(۵) روح المعاني ج۱۵ ص۱۷
(۶) تفسیر المراغي ج۱۵ ص۱۵

وروسته د توهین سره مخامخ شوه چې الله ﷻ وربانديې دا خل مسلمانان مسلط کړه، لکه چې وړاندې په دوهمه توضیح کښې ورته اشاره شوې ده.

و: څه لرې نه ده چې ذکره شوې قاعده په راتلونکي کښې هم په بني اسرائيلو باندې د جناياتو په تجدد سره بیا بیا تطبیق شي، لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «تُقَاتِلُكُمُ الْيَهُودُ فَتُسَلَّطُونَ عَلَيْهِمْ حَتَّى يَقُولَ الْحَجَرُ يَا مُسْلِمُ هَذَا الْيَهُودِيُّ وَرَائِي فَاقْتُلْهُ»[١] يعنې اى مسلمانانو! ستاسو سره به يهودان (بني اسرائيل) جنگ وکړي خو تاسو به وربانديې د الله ﷻ د پلوه مسلط کړى شئ، حتى چې کاڼي به هم تاسو ته نارې وهي چې: اى مسلمانه! دغه دى زما شاته يهودي پټ دى راشه قتل يې کړه.

كَرَّة څه معنى؟

۵ـ په ﴿ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ ٱلْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ ﴾ کښې مفسرينو کرامو د "كَرَّة" کلمه په دولت او غلبې سره تفسیره کړې ده[٢]، زمونږ په فکر دغه تفسير به هغوى څکه خوښ کړى وي چې د ذکرې شوې کلمې د ډېرو معناوو څخه يوه معنى د قوي پړې معنى ده[٣] او واضحه ده چې د قوي پړې سره قوت او غلبه لازمه ده. نو حاصل به يې داسې راځېږي چې: بيا مونږ تاسو ته قوت او دولت درکړ او په دښمنانو باندې مو غالب او بريالي وګرځولئ خو تاسو بيا فسق او فجور ته لاس واچاوه.

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ﴾ کښې د "ل" توری د ګټې دپاره استعمالېږي لکه چې لږ وړاندې په ﴿ لِأَنفُسِكُمْ ﴾ کښې د همدې مطلب دپاره استعمال شوى دى؛ نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنياد د ﴿ فَلَهَا ﴾ په عوض "فَعَلَيْهَا" نازل نه شو، چې حاصل به يې داسې راوتلى وى چې که تاسو بدي وکړئ نو همدا ستاسو په نفسونو باندې به بار شي؟

مونږ وايو چې. مفسرينو کرامو د "ل" توری د "على" د توري[۴] په معنى اخستى دى مګر بهتره دا ده چې دا توری په خپله معنى باندې پرېښول شي، ترڅو اشاره وکړى شي چې ظالمان په ظلم کښې دومره زيار وباسي ته به وايې چې ظلم يې په ګټه باندې دى. نو د معنى حاصل به يې داسې راوځېږي چې که تاسو بدي وکړئ نو دغه بدي ستاسو د خپلو ځانونو دپاره ده، لکه چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ هَٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ﴾ [التوبة: ۳۵] يعنې د قيامت په ورځ به زکات خواره پيسه داران په خپلو پيسو باندې داغل کېږي او ورته به ويل کېږي چې دا هغه شى دى کوم چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره زخيره کړى وه.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۴۷
(۲) تفسير ابي السعود ج۵ ص۱۵۷
(۳) مفردات الراغب ص۴۴۵
(۴) البحر المحيط ج۷ ص۱۵

يادونه

۷_ د ﴿ لِيَسُـٔوا۟ وُجُوهَكُمۡ ﴾ کلماتو سره دغه عبارت "بَعَثۡنَا عَلَيۡكُمۡ عِبَادًا لَّنَآ أُوْلِي بَأۡسٍ شَدِيدٍ" مقدر دی چې په ﴿ لِيَسُـٔوا ﴾ کښې د "ل" توری ورپورې تعلق نيسي. نو د معنی حاصل يې داسې راوځي: چې کله د ذکرو شوو دوه وو وعدو څخه د وروستنۍ وعدې وخت راورسيد نو په تاسو باندې مو د دوهم ځل دپاره خپل داسې بندګان (مخلوقات) درمسلط کړه چې د کلک جنګ خاوندان وه، نو دا ځل هم د المسجد الاقصی په شمول ستاسو په کورونو کښې وګرځيده راوګرځيده او تاسو ټول يې تالا والا کړئ. ذکرې شوې مقدرې کلمې د وړاندېنې پنځم ايت څخه ځرګندېږي.

حصير څه معنی؟

۸_ په ﴿ وَجَعَلۡنَا جَهَنَّمَ لِلۡكَٰفِرِينَ حَصِيرًا ﴾ کښې د "حَصِير" کلمه د "حَصۡر" _لکه "ضَرۡب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د تنګوالي معنی ورکوي[۱]، مګر عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په بنديخانې باندې تفسيره کړې ده[۲] چې د هره طرفه محاصره وي او هيڅوک ترې وتلو ته نه پرېښودل کېږي، يعنې مونږ په آخرت کښې د کفارو دپاره دوزخ بنديخانه ګرځولې دی چې په هيڅ صورت کښې به ترې بهر وتل مونده نه کړی شي.

﴿وَيَدۡعُ ٱلۡإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ دُعَآءَهُۥ بِٱلۡخَيۡرِۖ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ عَجُولًا ۝١١ وَجَعَلۡنَا ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ
ءَايَتَيۡنِۖ فَمَحَوۡنَآ ءَايَةَ ٱلَّيۡلِ وَجَعَلۡنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبۡصِرَةً لِّتَبۡتَغُواْ فَضۡلًا مِّن رَّبِّكُمۡ
وَلِتَعۡلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلۡحِسَابَۚ وَكُلَّ شَيۡءٍ فَصَّلۡنَٰهُ تَفۡصِيلًا ۝١٢ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ
أَلۡزَمۡنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِي عُنُقِهِۦۖ وَنُخۡرِجُ لَهُۥ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ كِتَٰبًا يَلۡقَىٰهُ مَنشُورًا ۝١٣ ٱقۡرَأۡ كِتَٰبَكَ
كَفَىٰ بِنَفۡسِكَ ٱلۡيَوۡمَ عَلَيۡكَ حَسِيبًا ۝١٤ مَّنِ ٱهۡتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهۡتَدِي لِنَفۡسِهِۦۖ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا
يَضِلُّ عَلَيۡهَاۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزۡرَ أُخۡرَىٰۗ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبۡعَثَ رَسُولًا ۝١٥ وَإِذَآ
أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ قَرۡيَةً أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيۡهَا ٱلۡقَوۡلُ فَدَمَّرۡنَٰهَا تَدۡمِيرًا ۝١٦﴾

[۱۱] او بنيادم (په قول او عمل سره) شر لره (داسې په جديت سره) غوښتنه کوي لکه غوښتنه يې خير لره (ته به وايې چې خير غواړي)، او انسان جلتي کوونکي دي.

[۱۲] او مونږ (په خپل کامل قدرت باندې) شپه او ورځ دوه نښې ګرځولې دي، نو د شپې نښه

(۱) مفردات الراغب ص۱۱۹
(۲) الدر المنثور ج۵ ص۲۴۵

مو بې نوره کړې ده (بې نوره مو پیدا کړې ده) او د ورځې نښه مو د لیدلو دپاره مساعده (رڼه) پیدا کړې ده، (دا دواړه) د دې دپاره چې تاسو د خپل رب ﷻ د پلوه فضل (حلال مال) ولټوئ او د دې دپاره چې تاسو د کلونو په شمېر او (په نورو) حسابونو باندې پوه شئ، او هر شی (مونږ تفصیلوار بیان کړی دی) تفصیلوار مو بیان کړی دی، تفصیلوار بیانول.

[۱۳] هر انسان لره (مونږ) د ده عمل د ده په غاړه کښې (لازم ګرځولی دی) لازم مو ګرځولی دی، او مونږ به ورته د قیامت په ورځ (د ده عمل) د داسې کتاب په شکل راوباسو (راڅرګند کړو) چې هر انسان به ورسره په داسې حال کښې ملاقې شي چې (کتاب به یې ورته) پرانستلی وي.

[۱۴] (هر انسان ته به په دغې ورځ کښې وویل شي چې) خپل کتاب (عملنامه) دې (پخپله) ولوله، چې نن ورځ ستا خپل ځان په همدا تاباندې د حساب کوونکي په حیث کفایت کوي (نو انصافًا فیصله وکړه).

[۱۵] (ای پیغمبره!) هرڅوک چې لاره موندء کړي (په سمه لاره روان شي) نو یقینًا د خپل ځان دپاره یې لاره موندء کړء (ګټه یې همدء ته دء)، او هرڅوک چې بې لارې شي نو یقینًا (بې لارې یې) په همدء باندې دء (فقط د همدء په ضرر تمامېږي)، او (دا ځکه چې) یو پشاکوونکی نفس هم د بل پشاکوونکي نفس پېټی (بار) نه پشاکوي (نه اوچتوي). او مونږ ترهغې پورې (هیچا ته) عذاب ورکوونکي نه یاستو ترڅو چې (ورته) پیغمبر مبعوث کړو (ورولېږو چې دعوت ورکړي).

[۱۶] او کله چې مونږ اراده وکړو چې مونږ یو ښار هلاک (پوپنا) کړو نو (د ښار) په نعمتونو باندې مستو (سرکشانو) خلکو ته (په اطاعت باندې) امر وکړو (چې سرکشي پرېږدئ) نو هغوی په ښار کښې فسق وکړي (په خپل فسق او سرکشۍ باندې کلک شي) نو (په دغه وخت کښې) په دوی باندې (د تعذیب) خبره ثابته شي نو مونږ یې هلاک کړو هلاکول (چې بالکل نښې او اثار یې ورک شي).

ارتباطونه

۱ـ د وړاندېنیو ایتونو د جملې ځخه په وروستنیو ایتونو کښې قرآن کریم ته د هدایت کوونکي لقب ورکړی شوی وه، او دلته د یو پلوه د هدایت په هکله د انسان عکس العمل ته اشاره شوې ده او د بله پلوه د قرآن د ارشاداتو او هدایاتو څو مثالونه بیان شوي دي چې باید د عقیدې د پوخوالي استفاده ترې وکړی شي.

۲ـ هلته د الله ﷻ د کتاب صفات بیان شوي وه او دلته د انساني کتاب (عملنامې) څه وضاحت شوی دی، نو حاصل یې داسې راځېږي.

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! که څه هم قرآن کریم د سمې او سیدې لارې ښودونکی دی چې د خیر کارونو ته بلل کوي او د شر د کارونو څخه خلک منعه کوي مګر انسان د قرآن کریم د هدایاتو څخه استفاده نه کوي نو د شر کارونو ته داسې په زغرده ورنژدې کېږي ته به وایې چې دا ورته په ګټه تمامېږي او دا

د خير كارونه دي. يا په بل عبارت: قرآن كريم انسان ته د جنت د لارې هدايت كوي مگر انسان د دوزخ لاره خوښوي او د جناياتو مرتكب كېږي بلكې كله-كله لا په خپله خوله هم خپل ځان ته د شر غوښتنه كوي.

د انسان د ذكرې شوې كړنلارې وجه دا ده چې: انسان عجول (تادي كوونكى) دى، هغه شى يې ډېر خوښېږي چې په عـجله سره لاس ته ورځي، نو د همدې كبله آخرت په دنيا باندې پلوري او د الله ﷻ غضب د خپل ځان دپاره گټي.

۲ـ قرآن كريم لكه څنگه چې خلكو ته عملي ارشادات كوي همدارنگه په عقيدوي ارشاداتو او د دلايلو په بيان باندې يې هم هيڅ كمى نه دى كړى، اى انسانانو! تاسو لاندې دلايلو ته ځير شئ:

الف: مونږ شپه او ورځ د خپل وحدانيت په اثبات باندې دوه واضحه دلايل درولي دي، كه بالفرض المحال الله ﷻ واحد او لا شريک نه وى نو د شپې او ورځې بدلون رابدلون به په دغسې منظمه توگه صورت نه وى نيولى لكه چې اوس په دوامداره توگه بدلېږي رابدلېږي.

ب: په دې باندې علاوه مونږ شپه تياره پيدا كړې ده خو دومره تياره نه چې څوک پكښې د خپله ځايه حركت ونه كړى شي او بالمقابل ورځ مو روښانه گرځولې ده، كه بالفرض المحال الله ﷻ شريک درلودى نو ذكر شوى صورت حال به په دوامداره توگه تحقق نه وى موندلى. دا د دې دپاره چې:

اول: چې تاسو په شپه كښې ارام وكړئ او خپله ستوماني وباسئ او په ورځ كښې د خپل رب ﷻ فضل (حلال مال) حاصل كړئ او كار او كسب وكړئ، نو كه ټول عمر مو شپه وي د حلال رزق او نورو ضرورياتو د پوره كولو دپاره به مو وخت نه درلودى، او كه ټول عمر مو ورځ وى نو تاسو به ناارامه شوي وى او دنيا به درباندې تنگه شوې وى.

دوهم: ترڅو تاسو د كلونو په شمېر باندې پوه شئ، كه نه نو تاسو به د كلونو په شمېر باندې نه وى پوه شوي او مصالح به مو تېال شوي وى.

دريم: ترڅو تاسو د كال په داخل كښې د مياشتو او ساتونو په شمېره باندې هم پوه شئ او خپل احتياجات پرې پوره كړئ.

ج: اى انسانانو! مونږ تاسو ته ټول ضروريات او احتياجات پوره كړي دي او هر شى مو درته په قرآن كريم كښې ښه تفصيلوار بيان كړى دى، چې نه مو ستاسو دنياوي ضروريات پكښې پرېښې دي او نه مو اخروي ضروريات ترک كړي دي.

۳ـ اى پيغمبره! څرنگه چې مونږ د انسان ټول ضروريات بيان كړي دي او د قرآن كريم د نزول احسان مو پرې كړى دى نو هيڅوک د قيامت په ورځ د اعتذار وجه نه شي درلودلى، بيا مو د همدې كبله د نتائجو د ثبت په غرض د هر انسان دپاره يو بل كتاب هم لازم گرځولى دى چې ټول كړه وړه يې پكښې ليكلى كېږي او هيڅوک ترې خپل ځان نه شي گوښه كولى، ته به وايې چې د هر چا د غاړې هار دى. همدغه كتاب (عملنامه) به د قيامت په ورځ مونږ د هرچا دپاره راښرگنده كړو او هر څوک به د خپل كتاب سره په داسې حال كښې ملاقي شي چې هغه به ورته پرانستى وي او په

ډېره اسانۍ سره به يې لوستلی شي.

نو هر چاته به په دغې ورځ کښې امر وکړی شي چې خپل کتاب دې پخپله ولوله او د بنې دلېقې محاسبې څخه کار واخله، چې ستا په شخصي قضاوت کښې تاته څومره ملامته متوجه ده او يا د څومره سزا يا جزا لايق يې.

۴ـ ای پيغمبره! هرڅوک چې د قرآن کريم په ارشاداتو باندې عمل وکړي نو دا يې د خپل ځان دپاره ګټه ده، الله ﷻ د عبادت کوونکو د عبادت څخه بې پروا دی، او که څوک يې د پښو لاندې کړي نو ضرر يې همده ته متوجه دی او د قيامت په ورځ به يې يوازې همدی د سزا متحمل کېږي، او دا ځکه چې په دغې ورځ کښې هيڅوک د بل چا د ګناه پېټی نه په خپلو اوږو باندې اخلي او نه ورباندې وربارولی شي.

۵ـ مونږ ځکه قرآني ارشادات او هدايات خلکو ته ورنازل کړه چې مونږ تر هغه د هيچا تعذيب کوونکي نه ياستو ترڅو پورې هغوی ته پيغمبر ورولېږو او په شرعي هداياتو باندې يې پوه کړو، نو که د پيغمبر د لېږلو څخه وروسته يې سمه لاره خپله نه کړه او د ضلالت لاره يې غوره کړه نو د هغه څخه وروسته به زمونږ د عذاب سره مخامخ شي.

۶ـ نو د همدې کبله کله چې مونږ اراده وکړو چې يو ښار هلاک کړو نو يو په يو ورباندې عذاب نه ورنازلوو بلکې د هغه مشرانو او د عزت خاوندان مستقيمًا او نور خلک په غير مستقيمه توګه په شرعي احکامو باندې مامور ګرځوو او د خير دپاره دعوت ورکوو، نو کله چې هغوی زمونږ شرعي احکام د پښو لاندې کړي او نافرماني وکړي نو په دغه وخت کښې په دوی باندې د عذاب ورښکته کول حتمي وګرځي، نو عذاب ورباندې ورښکته کړو او ټول پوپنا کړو، چې د قيامت په ورځ مونږ ته اعتذار هم نه شي وړاندې کولی چې: ای ربه! مونږ ته خو به دې په دنيا کښې خپل ارشادات رالېږلي وی نو که مونږ پکښې ناغېړي کړي وی نو بيا به دې په عذاب باندې اخته کړي وی او اوس به دې په دوزخ کښې وراچولي وی.

توضيحات

۱ـ مونږ د [البقرة: ۷۲] ايت لاندې ـ لله ﷻ الحمد ـ ليکلي دي چې کله ـ کله په محاوراتو کښې د ځينو افرادو عمل ټول قوم او ټول جنس ته نسبت کېږي. نو په همدې بنياد په ﴿ وَيَدۡعُ ٱلۡإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ دُعَآءَهُۥ بِٱلۡخَيۡرِۖ ﴾ کښې د کفارو د شر غوښتنه جنس انسان ته منسوبه شوې ده حال دا چې مؤمنان د کفارو غوندې خاصيت نه لري چې د خپل ځان دپاره د شر په غوښتنه کښې زياته عجله (تادي) وکړي. د کفارو د شر غوښتنه په لاندې دوه ډوله ده:

الف: د حال په ژبه خو ټول کفار د خپلو ځانونو دپاره د الله ﷻ د غضب غوښتونکي دي او په دغې عاجلې او فاني دنيا باندې د آخرت دائمي نعمتونه پلوري، لکه چې د [بني اسرائيل: ۷] ايت لاندې ورته په شپږمه توضيح کښې اشاره شوې ده.

ب. ځینې کفار د ډېر عناد د کبله کله-کله د قال په ژبه هم په ډېر الحاح سره د شر غوښتنه کوي لکه چې الله ﷻ د همدوی د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَـٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ [الأنفال: ۳۲] یعنې ای الله! که چیرته دغه قرآن کریم ستا په نزد همدا حق وي نو په مونږ باندې د اسمانه ډېرې راووروه او یا راته دردناک عذاب راوله «رابانديې نازل کړه».

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: ځینو مفسرینو کرامو خو ذکر شوی ایت شریف د مؤمنانو د حال سره مربوط ګڼلی دی چې په ځینو وختونو کښې د بې صبرۍ د کبله خپل خان او خپل اولاد ته ښېراوې کوي او شر ورته غواړي، حال دا چې په همدغه ډول تفسیر باندې لاندې حدیث شریف هم دلالت کوي چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «لَا تَدْعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ وَلَا تَدْعُوا عَلَى أَوْلَادِكُمْ وَلَا تَدْعُوا عَلَى خَدَمِكُمْ وَلَا تَدْعُوا عَلَى أَمْوَالِكُمْ لَا تُوَافِقُوا مِنَ اللهِ سَاعَةَ نَيْلٍ فِيهَا عَطَاءٌ فَيَسْتَجِيبَ لَكُمْ»[1] (ای مؤمنانو!) تاسو په خپلو ځانونو باندې ښېراوې مه کوئ او په خپلو اولادونو باندې ښېراوې مه کوئ او په خپلو خدمتګارانو باندې ښېراوې مه کوئ او (بالآخره) په خپلو مالونو باندې ښېراوې مه کوئ، له دې ګبله چې تاسو د داسې سات سره موافق نه شئ چې په هغه کښې د الله ﷻ د پلوه ورکړه مونډله کېږي، نو الله ﷻ به ستاسو ښېراوې قبولې کړي (او بیا به تاسو پخپله پرې خپه یاست)؟

مونږ وایو چې: مونږ څکه ذکره شوې شرحه د ایت شریف د پاره د تفسیر په حیث قبوله نه کړه چې وړاندې او ببرته ټول ایتونه د کفارو خاصیت بیانوي، نو مناسبه دا ده چې د ملغلرو امیل پرې نه کړی شي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وايي چې: په ﴿ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ ﴾ کښې د "مَحَوْنَا" کلمه د "مَحْوٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د یوه شي د اثارو د منځه وړلو معنی ورکوي[2] نو د معنی حاصل یې باید داسې راوځېژي چې مونږ شپه او ورځ پیدا کړه چې د الله ﷻ د قدرت دوه نښې دي نو بیا مو د شپې اثار (رڼا) د منځه وبوړه او تیاره مو کړه؛ حال دا چې شپه خو همدغسې تیاره پیدا کړی شوې ده؟

مونږ وایو چې: د ذکرو شوو کلماتو معنی هغسې نه ده لکه څنګه چې په اعتراض کښې ذکره شوې ده، بلکې معنی یې دا ده چې مونږ شپه همدغسې تیاره پیدا کړه ترڅو ستاسو مصالح ټال نه شي. او دا ډول استعمال په عربي ژبه کښې رایج دي لکه چې وايي: "ضَيِّقْ فَمَ الرَّكِيَّةِ"[3] د څا خوله تنګه کړه، یعنې تنګه یې جوړه کړه.

---

[1] سنن ابي داؤد ج۱ ص۲۱۴
[2] مفردات الراغب ص۴۸۴
[3] روح المعاني ج۱۵ ص۲۶

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ﴾ کښې خو د "حساب" کلمه د عدد د استعمال یا شمېرلو څخه عبارت ده[١] نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې د ﴿ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ ﴾ کلمې په تعقیب د ﴿ وَٱلْحِسَابَ ﴾ کلمه هم نازله شوه؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو علماوو کرامو د "عدد" او "حساب" ترمنځ په اوږده بحث کښې څه توپیرونه لیکلي دي[٢] مگر کوم شی چې مونږ ته په جواب کښې بهتر برېښي هغه دا دي چې:

د ﴿ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ ﴾ څخه د کلونو شمېر مراد دی او د "حساب" څخه د کال په داخل کښې محاسبه مطلب ده، لکه میاشتې، ورځې، ساتونه، دقیقې او داسې نور. څکه چې د شپې او ورځې په بدلون باندې لکه څنگه چې کلونه څرگندېږي همدارنگه د کال په داخل کښې د نورو برخو څرگندونه هم ترې معلومېږي، نو که بالفرض ټول عمر شپه وی او یا ټول عمر ورځ وی نو نه به چا کال پېژاندلی وی او نه به یې د کلونو په برخو (ساتونو او دقیقو) باندې علم حاصل شوی وی.

او یا د ﴿ ٱلْحِسَابَ ﴾ څخه هغه حسابونه مطلب دي کوم چې په معاملاتو کښې جریان لري لکه د راکړې ورکړې اوقات، او یا په عباداتو کښې مراعات کېږي لکه د لمانځه وختونه او د حج موسم؛ نو که بالفرض الله ﷻ د شپې او ورځې څخه فقط د یوه په پیداکولو باندې اکتفاء کړې وی نو نه به چا د معاملاتو وختونه پېژاندلي وی او نه د عباداتو.

یو نحوي تحلیل

۵_ په ﴿ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ﴾ کښې د ﴿ كُلَّ ﴾ کلمه په مقدر فعل "فصّلنا" سره منصوبه ده چې مذکور فعل ﴿ فَصَّلْنَٰهُ ﴾ ورته تفسیر واقع شوی دی، ته به وایې چې داسې نازل شوی وي: "وَفَصَّلْنَا كُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا" یعني او مونږ هر شی بیان کړی دی، بیان کړی مو دی بیانول. د دې دول منصوب زیات بحث د نحوې په کتابونو کښې دی[٣].

اما د دې خبرې تحقیق چې الله ﷻ هر شی بیان کړی دی د [الأنعام:٣٧] او د [النحل:٨٩] ایتونو لاندې تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ ـ چې تکرار ته یې اړتیا نه گورو.

د "طَائِرُ" کلمه څه معنی؟

۶_ ذکر شوی عین نحوي تحلیل باید په ﴿ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ﴾ کښې هم مراعات شي. دا د یوپلوه، او د بله پلوه د "طَائِرُ" کلمه علماوو کرامو[٤] په متعددو معناوو باندې

(١) مفردات الراغب ص١١٥
(٢) تفسير ابي السعود ج٥ ص١٦٠
(٣) شرح ملا جامي في النحو ص١١٩
(٤) زاد المسير ج٥ ص١٢

تفسیره کړې ده لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: په دې مقام کښې د "طَآئِرَ" د کلمې څخه هغه څه مراد دي کوم چې هر انسان ته په ازل کښې لیکلی شوي دي، برابره خبره ده چې خیر وي او که شر وي[۱].

ب: دا کلمه د هر انسان د هغې عملنامې څخه عبارت ده په کومه کښې چې د هرچا کړه وړه د ژوند د اختتام پورې لیکلی کیږي. یا په بل عبارت: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په روایت د "طَآئِرَ" کلمه د عمل څخه عبارت ده[۲].

مونږ ته داسې بریښي چې ذکرې شوې دواړه معناوې مرادول څه منافات نه لري، نو څه لرې نه ده چې دواړه مرادې وي. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې مونږ هر انسان ته د ده هغه کړه وړه په غاړه کښې د غاړکۍ په شان لازم ګرځولي دي، لازم مو ورته ګرځولي دي چې نه د تقدیر څخه تخلف کولی شي او نه یې د کړو وړو څخه څه شی د لیکلو څخه پرېښودل کیږي.

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې په څه مناسبت د انسان د هغه عمل څخه په "طَآئِرَ" سره تعبیر وکړی شو کوم چې ورته په ازل کښې لیکلی شوي دي او د مرګه پورې یې روزمره په عملنامه کښې ثبت کیږي؟

مونږ وایو چې: ځینو علماوو کرامو د ذکر شوي مناسبت وجه د عربانو عادت ښودلی دی[۳] چې د مرغانو په الوتلو سره به یې د خپلو اعمالو دپاره نېک فالونه او بد فالونه نیول، چې پوره بیان یې د [الأعراف:۱۳۱] ایت لاندې تېر شوی دی _والحمد لله ﷻ_، نو قرآن کریم په دې مقام کښې د همدوی د عادت په مطابق د اعمالو څخه په "طَآئِرَ" سره تعبیر وکړ لکه چې دوی خپل اعمال د مرغانو په الوزولو پورې مربوط کړي وه.

مګر مونږ ته ذکر شوی مناسبت په زړه پورې نه بریښي ځکه چې دا کار یوازې مشرکانو کاوه نه ټولو انسانانو. مونږ ته دا ښه ښکاري چې د "طَآئِرَ" کلمه به د هغې برخې څخه عبارت وي کومه چې چاته په قرعه اچولو سره ورووځي، چې په همدې معنی باندې په محاوراتو کښې استعماله شوې ده[۴]، لکه چې أم العلاء رضي الله عنها په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې: «اِقْتُسِمَ الْمُهَاجِرُونَ قُرْعَةً فَطَارَ لَنَا عُثْمَانُ بْنُ مَظْعُونٍ»[۵] یعنې په مدینه منوره کښې اولني مهاجرین په قرعه (بچې اچولو) سره وویشلی شول نو زمونږ دپاره په وېش کښې عثمان بن مظعون رضي الله عنه راوالوت (ورسېد)، زمونږ دغه صحابي رضي الله عنه په برخه شو.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۵ ص۵۰
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۱۰۸
(۳) التفسیر الکبیر ج۲۰ ص۱۶۷
(۴) لسان العرب ج۴ ص۵۱۱
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۱۶۶

نو په دې مقام کښې به يې د معنی حاصل داسې راوخېژي چې الله ﷻ هر چاته د اعمالو ازلي برخه لازمه ګرځولې ده چې د همدغې برخې څخه ورته د ژوند په دوران کښې يو کتاب جوړېږي چې د قيامت په ورځ به ورسره ملاقي شي.

هېر مو نه شي!

۸ـ هېر مو نه شي! چې تقريبًا د عربي محاورې څخه علاوه په ټولو محاورو کښې عادت دی چې د هر چا اعمال او کړه وړه د هغه لاسونو ته نسبت کېږي، که څه هم څوک لاسونه ونه لري او يا يې د لاسونو څخه په غير په بل کوم اندام باندې اجراء کړي وي، همدارنګه په محاوراتو کښې دا هم عادت دی چې د يوه شي د لزوم څخه د غاړې په غاړکۍ باندې تعبير کوي لکه چې په پښتو کښې وايي چې: دا کار ماته په غاړه کښې راولوېد.

نو په دې مقام کښې د همدغې محاورې په لحاظ کښې نيولو سره د اعمالنامو لزوم (فِي عُنُقِهِ) د هرچا غاړې ته منسوب شو.

سوال جواب

۹ـ که څوک وايي چې د ﴿ اَقۡرَاۡ كِتٰبَكَ ﴾ څخه څرګندېږي چې د قيامت په ورځ به هرڅوک مکلف وي چې خپله اعمالنامه پخپله قرائت کړي، حال دا چې په دنيا کښې خو د اکثرو خلکو ليک او لوست نه وي زده؟

مونږ وايو: ځينو علماوو کرامو ذکر شوی سوال داسې جواب کړی دی چې: هلته به ټول اعمال مجسم شي چې هرڅوک به يې کتلی شي او هرچا ته به په سترګو باندې ښکارېږي[۱]، مګر مونږ نه دا جواب خوندور نه برېښي ځکه چې د ﴿ اَقۡرَاۡ كِتٰبَكَ ﴾ د کلماتو سره سمون نه خوري مونږ ته چې کوم جواب خوندور ښکاري هغه دا دی چې هلته به د الله ﷻ په کامل قدرت سره هرڅوک لوستونکی وګرځي البته د هغه ليک دپاره کوم چې د پرښتو د پلوه په اعمالنامو کښې صورت نيولی وي، لکه چې قتادة رحمه الله وايي چې: «سَيَقۡرَءُ يَوۡمَئِذٍ مَنۡ لَمۡ يَكُنۡ قَارِئًا فِي الدُّنۡيَا»[۲] ژر دی چې په دغې ورځ کښې به هغه څوک هم لوستل وکړي کوم چې په دنيا کښې لوستونکی نه وي.

ايا د کفارو ماشومان جنتيان دي؟

۱۰ـ د ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزۡرَ اُخۡرٰى ﴾ په تفسير کښې ځينو علماوو کرامو کښې د کفارو د ماشومانو او د دوی د لېونيانو موضوع مطرحه کړې ده چې: ايا دوی د مور او پلار په کفر باندې نيولی کېږي چې دوزخ ته لاړ شي او که څنګه؟ څرنګه چې دغه بحث ډېر اوږد بحث دی نو مونږ به دلته فقط د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۰ ص۲۱۲
(۲) الدر المنثور ج۵ ص۲۵۰؛ تفسير البغوي ج۳ ص۱۰۸

الف: په ذکره شوې موضوع کښې ځينو مفسرينو کرامو متعدد مربوط احاديث راغونډ کړي دي[١]، الله ﷻ دې ورته اجرونه ورکړي.

ب: په دغې موضوع کښې علماء کرام په پنځو ګروپونو باندې ويشلی شوي دي[٢] او هر يوه ګروپ په يوه حديث باندې استناد کړی دی. ګروپونه دا دي:

اول: د کفارو ماشومان دوزخيان دي.

دوهم: دوی جنتيان دي او د مور پلار په کفر باندې نه نيول کېږي.

دريم: دوی به په جنت کښې د جنتيانو خدمتګاران وي.

څلورم: دوی د الله ﷻ په مشيت او ارادې پورې اړه لري، نو که د جنت اراده يې ورته وشي جنت ته به لاړ شي او که د دوزخ اراده يې ورته وکړه نو دوزخ به يې ځای وي.

پنځم: دوی به د قيامت په ورځ د امتحان لاندې واقع کړی شي نو څوک چې کامياب شو هغه به جنت ته لاړ شي او ناکامان به د دوزخيانو په ډله کښې شامل کړی شي.

ج: مګر تحقيقي خبره دا ده چې د کفارو ماشومان به د مور او پلار په کفر باندې ونه نيول شي او الله ﷻ به يې په خپل فضل سره جنت ته داخل کړي[٣].

د: اما ذکر شوی اختلاف په دنياوي امورو کښې نشته بلکې دلته ټول علماء متفق دي چې په دنيا کښې د کفارو ماشومان د مور او پلار د کفر د کبله د غلامۍ لاندې واقع کېږي او د جنازې لمانځه څخه محرومېږي او داسې نور.

هغه کسان چې بې دعوته پاتې وي مکلف دي؟

١١ـ په دې مقام کښې د ﴿ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولاً ﴾ په ارتباط دا پوښتنه پيدا کېږي چې: ايا لاندې کسان به د قيامت په ورځ د عذاب لاندې واقع شي او که نه؟:

الف: هغه کسان چې د فترة (د پيغمبرانو څخه په خالي زمانه) کښې تېر شوي دي، چې د يوه پيغمبر دين د خلکو څخه هېر شوی وي او بل پيغمبر ورته لا نه وي مبعوث شوی ترڅو هغوی ته د الله ﷻ هېر کړی شوی دين ورپه ياد کړي.

ب: هغه کسان کوم چې بالفرض په داسې يوې سيمه کښې ژوند وکړي چې هلته د پيغمبر دعوت نه وي وررسېدلی او هغوی بالکل د نبوت څخه خبر نه وي.

د ذکرې شوې پوښتنې په هکله مفسرينو کرامو[٤] ډېر اوږده بحثونه کړي دي که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ چې د کوم شي ليکل غواړو هغه دا دی چې اول

[١] تفسير ابن کثير ج٣ ص٢٨
[٢] تفسير المظهري ج٥ ص٤٢٦
[٣] روح المعاني ج١٥ ص٣٦
[٤] تفسير المظهري ج٥ ص٤٢٢؛ روح المعاني ج١٥ ص٣٧؛ تفسير المراغي ج١٥ ص٢٥

خو د ذکرو شوو دوارو ډلو شتون محض یوه فرضیه ده او دا ځکه چې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴾ [فاطر: ٢٤] يعني: هيڅ امت (ډله) نه ده مګر ډارونکی پکښې تېر شوی دی چې يا به پيغمبر وه او يا به يې نائب وه.

او که ومنو چې ذکرې ډلې شته نو بيا وايو چې: د ذکرې شوې پوښتنې جواب د عقل په ارزښت پورې ارتباط لري او د عقل ارزښت په لاندې درېوو موادو کښې خلاصه کېږي[1]:

اول: اهل الاعتزال (معتزله) وايي چې اصلاً د شرعي احکامو واجبوونکی عقل دی اما شرعي دلايل محض معرف او نښې نښانې دي، نو که بالفرض د سره شريعت نه وی نازل شوی هم انسان به د عقل په سبب مکلف وی چې په الله ﷻ باندې يې د وحدانيت عقيده خپله کړې وی. د دوی په نزد هوښيار ماشوم مکلف دی چې ايمان راوړي او که نه نو په دوزخ کښې به په دوامداره توګه معذب شي.

د دغې ډلې په نزد په هغه شي کښې بايد تاويل وکړی شي کوم چې د عقل د احاطې لاندې نه واقع کېږي لکه د الله ﷻ ديدار، د قبر عذاب او داسې نور.

د معتزله وو په نظر په سوال کښې ذکرې شوې ډلې ټولې اهل النار دي په دې شرط چې هوښيارې وي او د وحدانيت عقيده خپله نه کړي، نو د همدې کبله دوی مجبور دي چې په ذکر شوي ايت کښې د رسول کلمه په عقل سره مؤوله کړي[2] يعنې مونږ ترهغه څوک نه معذبوو ترڅو چې هغه ته عقل ورکړو او هوښيار يې وګرځوو.

دوهم: د الامام الشافعي عليه الرحمة او ځينو نورو علماوو کرامو د عقل په هکله نظر دا دی چې عقل د احکامو په وجوب او عدم وجوب کښې د شريعت څخه په غير هيڅ حيثيت نه لري، د همدې کبله د هوښيار ماشوم ايمان صحيح نه دی، ځکه چې ماشوم شرعاً مکلف نه دی.

د دوی په نظر ذکرې شوې ډلې هيڅ مسؤليت نه لري او حتی په کفر او شرک باندې نه نيولی کېږي په دې شرط چې هغوی ته د يوه پيغمبر دعوت نه وي رسېدلی، لکه چې همدا د ايت شريف متبادر مفهوم دی.

درېيم: ابو حنيفه عليه الرحمة او ځينې نور علماء کرام وايي چې عقل په انسان کښې يو جوهر دی خو دومره لوړ هم نه دی لکه چې معتزله ورباندې قائل دي چې په شريعت باندې وړاندې شي، او دومره ټيټ هم نه دی لکه چې په شريعت کښې هيڅ حيثيت ونه لري لکه چې شوافع عليهم الرحمة ورباندې قائل دی. بلکې عقل په اهليت کښې اعتبار لري چې انسان د احکامو د وجوب دپاره اهل ګرځوي لما د احکامو دپاره واجبوونکی نه دی، نو د هوښيار ماشوم ايمان راوړل صحت لري مګر ايمان راوړل ورباندې واجب نه دي.

---

(١) الحسامي في اصول الفقه، بحث العقل ص١٣٦؛ نور الانوار ص٢٨٢

(٢) التفسير الكبير ج٢٠ ص١٧٣

د دوی په نظر په سوال کښې ذکرې شوې ډلې چې هوښيارې وي صرف په عقل باندې مکلفې نه دي چې ايمان راوړي بلکې دوی ترهغه وخته پورې معذورې دي ترڅو چې ورته د پيغمبر دعوت ورسېږي او د عقل دپاره لاره روښانه کړي، او يا ورباندې دومره وخت تېر شي چې د يوه هوښيار سړي د تفکر دپاره کفايت کوي. يا په بل عبارت: د عقل دپاره د مسؤليت په هکله پخپله د دعوت او يا د دعوت د قائم مقام (د تفکر دپاره کافي وخت) موجوديت ضرور دی، نو د ايت شريف د معنی حاصل داسې راوځي چې مونږ ترهغې څوک نه معذبوو ترڅو چې ورته دعوت وکړی شي او يا د دعوت قائم مقام (د تفکر دپاره کافي وخت) ولري.

سوال جواب

۱۲_ که څوک وايي چې: ايا د تفکر دپاره کافي وخت او فرصت د پيغمبر د دعوت قائم مقام جوړېدلی شي حال دا دی چې کافي وخت هيڅکله د وحې ځای نه شي نيولی، يا په بل عبارت: ايا د کافي وخت په درلودلو سره عقل د لمانځه رکعتونه ټاکلی شي؟ او د قيامت د ورځې حالات کشفولی شي؟ او يا د دوزخ او جنت او د نورو هغو شيانو څخه پرده پورته کولی شي کوم چې په وحې پورې توقف لري؟

مونږ وايو چې: کافي وخت په سمعياتو کښې چې د وحې پورې توقف لري د دعوت قائم مقام نه ګرځي بلکې په هغو احکامو کښې د دعوت قائم مقام جوړېږي چې په وحې پورې توقف نه لري لکه د الله ﷻ وحدانيت چې يو فطري شی دی، د همدې کبله هغه څوک کوم چې په دار الحرب کښې په ايمان باندې مشرف شي او د لمانځه او روژې د وجوب څخه خبر نه وي د لمانځه او روژې د قضاء راوړلو څخه عفوه دي[1]. د دې دپاره چې د وخت اهميت ښه څرګند شي لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: کله چې الله ﷻ په عالم الذر کښې ټول انسانان مخاطب کړه چې: ﴿ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ﴾ [الأعراف: ۱۷۲] ايا زه ستاسو رب نه يم؟ ټولو په يوه خوله جواب ورکړ چې ولې نه، ته زمونږ رب يې.

الله ﷻ ځکه دا کار وکړ چې د قيامت په ورځ څوک بهانه ونه نيسي چې مونږ د وحدانيت څخه غافل وو او يا مو د خپلو اسلافو پيروي کړې ده (د دې پوره بيان په خپل ځای کښې تېر شوی دی).

ب: الله ﷻ د دوزخيانو د خولو څخه حکايت کوي چې: ﴿ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴾ [الملك: ۱۰] يعنې دوزخيان به ووايي چې که مونږ په دنيا کښې د دعوت کوونکي خبرې اورېدلې وی او يا مو د عقل څخه کار اخستی وی نو نن ورځ به د دوزخيانو په ډله کښې شامل نه وی.

ج: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ ﴾ [فاطر: ۳۷] يعنې کله چې دوزخيان په دوزخ کښې په ډېر الحاح سره وغواړي چې ای زمونږ ربه! مونږ بېرته دنيا

[1] احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۹۵

ته بوخه چې مونږ هلته دا خل ښه صالح عملونه وکړو او د دغه اوره خلاص شو نو د الله ﷻ د پلوه به جواب ورکړی شي چې: ایا ستاسو عقل اوس سرته درغی؟ ایا مونږ تاسو ته په دنیا کښې دومره عمر او فرصت نه وو درکړی چې که چا پکښې د عقل څخه د حق په پېژاندلو کښې استفاده کولی نو استفاده به یې ترې کړې وی، او علاوه په دې تاسو ته ډاروونکی (پیغمبر) هم درغلی وه.

د: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَلَا تَأْكُلُوهَآ إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُواْ ﴾ [النساء: ۶] یعنې د یتیمانو مالونه د شریعت څخه د تجاوز د امله او د ډېر عمرۍ څخه د چالاکۍ د امله مه خورئ چې که د دوی عمر زیات شي نو شریعت به د دوی مالونه زمونږ د لاسونو څخه وباسي (د دې شرحه په خپل ځای کښې تېره شوې ده).

هـ: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَعْذَرَ اللهُ إِلَى امْرِئٍ أَخَّرَ أَجَلَهُ حَتَّى بَلَّغَهُ سِتِّينَ سَنَةً»[۱] الله ﷻ د هغه سړي څخه د اعتذار وړاندې کول لرې کړه د چا د مرګ نېټه یې چې دومره وروسته کړه تردې چې شپېتو کالو ته یې ورساوه نو د قیامت په ورځ په خپلې ناپوهۍ باندې استدلال نه شي نیولی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا ﴾ څخه سړي ته ذهن ته ورځي چې کله مونږ د کوم ښار د هلاکت اراده وکړو نو د ښار مالدارانو او د نعمتونو خاوندانو ته د فسق په کولو باندې امر وکړو نو هغوی په ښار کښې فسق وکړي او زمونږ د عذاب مستحق جوړ شي نو بیا پرې خپل عذاب ورنازل کړو، نو پوښتنه دا ده چې: ایا دغه معنی صحت لري؟

مونږ وایو چې: د ذکرې شوې پوښتنې د جوابولو دپاره علماوو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[۲] مګر په زړه پورې او ژر فهمېدونکی جواب هغه دی کوم چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوی دی هغه دا چې دلته د "بالطَّاعَة" کلمه مقدره ده[۳] چې د ﴿ فَفَسَقُواْ فِيهَا ﴾ کلمه ورباندې دلالت کوي او دا څکه چې عربان وایي چې: "تُعْرَفُ الْأَشْيَاءُ بِأَضْدَادِهَا" شیان په خپلو ضدونو سره پېژاندل کېږي. همدارنګه د هغو پنځه ویشتو (۲۵) علاقاتو څخه چې مجازي معنی ته صحت ورکوي یوه د تضاد علاقه هم ده[۴] نو د معنی حاصل یې داسې راځي: چې کله مونږ د یوه ښار د پوپنا کولو اراده وکړو نو مونږ د نوموړي ښار سرکشو مشرانو ته چې د نعمتونو د پراخۍ د کبله بغاوت کوونکي ګرځېدلي وي د خپل پیغمبر په ذریعه دعوت ورکړو چې د بغاوت څخه لاس واخلئ او د الله ﷻ اطاعت ته غاړې کېږدئ نو هغوی دعوت قبول نه کړي او په ښار کښې خپل فسق او فجور ته ادامه ورکړي او د ﴿ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولاً ﴾ په مطابق هغوی پوپنا کړو.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۵۰
(۲) البحر المحيط ج۷ ص۲۷
(۳) الدر المنثور ج۵ ص۲۵۴؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۲
(۴) نور الأنوار في الأصول ص۱۰۴

﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ ٱلْقُرُونِ مِنۢ بَعْدِ نُوحٍ ۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿١٧﴾ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصْلَىٰهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ أَرَادَ ٱلْـَٔاخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُّمِدُّ هَـٰٓؤُلَآءِ وَهَـٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ وَلَلْـَٔاخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَـٰتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾ ﴾

[۱۷] اوڅومره ډېر خلک د (پخوانيو) پېړيو څخه د نوح ﷺ څخه وروسته مونږ هلاک کړي (او پوپنا کړي) دي (لکه عاديان او ثموديان).

(ای پيغمبره!) ستا رب ﷻ د خپلو بندګانو په ګناهونو باندې د خبردار (او) بينا په حيث بس دی (کفايت کوي، چې د جزا او سزا لياقت درلودونکی پېژني).

[۱۸] هرڅوک چې (په عمل سره فقط) ژر حاصلېدونکی (نغد) کور غواړي نو په تلوار سره به مونږ ورته په همدې کور (دنيا) کښې هغه شی ورکړو چې زمونږ اراده وشي (مګر هغه چاته چې مونږ (ورته ورکول) وغواړو (هر چاته نه او هر شی نه).

بيا به ورته جهنم (د دائمي کور په حيث) وګرځوو، چې په داسې حال کښې به ورننوځي چې بد ګڼلی شوی (او) رټلی شوی به وي.

[۱۹] او هرڅوک (چې په خپل عمل سره) آخرت (جنت) غواړي او د همدې دپاره ورسره لايقه سعيه (کوښښ کوي) حال دا چې سوچه مؤمن وي نو دغه کسان چې دي د دوی سعيه (کوښښ د الله ﷻ په نزد) شکر کړی شوی دی (چې مننه به يې وکړي او زيات اجرونه به ورکړي).

[۲۰] (د ذکرو شوو دوه وو ټولګيو څخه) هر يوه ته مونږ (ای پيغمبره!) ستا د رب ﷻ د ورکړې څخه امداد ورکوو، هاغې ډلې ته (چې دنيا غواړي) او دغې ډلې ته (چې آخرت غواړي). او ستا د رب ﷻ ورکړه (په دنيا کښې د کفارو څخه) ممنوعه نه ده.

[۲۱] (ای پيغمبره!) وګوره! چې مونږ (په رزق او نورو شيانو کښې) څنګه ځينې په ځينو نورو باندې بهتر ګرځولي دي، او هرومرو آخرت (جنت) د درجاتو د حيثه لوی دی او (هم) د بهتر ګرځولو د حيثه لوی دی.

ارتباطونه

۱- په وړاندېنيو ايتونو کښې انسان ته دعجول لقب ورکړی شوی وه، او دلته د عجوليت په

نتائجو باندې يوه تبصره شوې ده.

۲ـ هلته د يوه بنار د پوښنا کولو قانون بيان شوی وه، او دلته يې د يو پلوه څه مثالونو ته اشاره شوې ده او د بله پلوه څه وضاحت ورکړی شوی دی چې دا قانون الله ﷻ په عجله سره نه عملي کوي بلکې د حکمت په اقتضاء يې په عمل کښې پياده کېږي، چې حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پيغمبره! ذکر شوی د هلاکت قانون مونږ د هر بل قوم څخه وړاندې د نوح ﷺ په قوم باندې تطبيق کړی دی چې د نهه نيم سوه کاله دعوت څخه وروسته مو هغوی پوښنا کړه او د مؤمنانو د نجات څخه وروسته مو ټول غرق کړه.

همدارنګه مونږ د نوح ﷺ څخه وروسته په ډېرو پېړيو کښې نوموړی قانون په عمل کښې پياده کړی دی او د عاديانو او ثموديانو په شمول مو ډېر قومونه هلاک کړي دي، نو په کار دي چې د قيامت تر ورځې پورې د دغه قانون د تطبيق څخه خلک وېدار شي، دا څکه چې:

ای پيغمبره! ستا رب ﷻ د خپلو بندګانو په ګناهونو باندې خبردار دی او هم پرې بينا دی، چې اقوال يې اوري او په زړونو باندې يې پوه دی او بالآخره کارونه او کړه وړه يې ګوري. نو يوازې د الله ﷻ کامله پوهه د ذکر شوي قانون د تطبيق دپاره کفايت کوي.

۲ـ ای پيغمبره! رښتيا چې انسان عجول او تونديي کوونکی دی، چې د نسياوو څخه په نغده باندې ډېر ترکيز کوي، مګر قرآني ارشادات ورته لارښونه کوي او د توندۍ مخه يې نيسي نو د همدې کبله انسانان په لاندې دوه وو قسمونو باندې وېشل کيږي:

الف: يو قسم هغه انسانان دي چې د شريعت ارشادات د پښو لاندې کړي او د دنيا حقير ژوند ته په ابدي ژوند باندې ترجيح ورکړي نو د دوی د توندۍ نتيجه لاندې خلاصه کېږي:

اول: کوم شی چې په دنيا کښې په عجله (توندۍ) سره غواړي هغه به ورته ورکړو خو د هغه په خوښه نه بلکې زمونږ په خوښه، چې څومره ورکوو او چاته يې ورکوو.

نو څه لرې نه ده چې خپل آخرت وربادې خراب کړي مګر د دې سره-سره خپل مطلب ته يا د سره ونه رسېږي او يا د مطلب څه برخه ترلاسه کړي خو په پوره مطلب باندې برلاسي نه شي.

دوهم: دغه تونديي کوونکي خلک به مونږ په آخرت کښې د دوزخ اور ته ورواچوو چې په داسې حال کښې به ورداخل شي چې هم به بدحالي او شرمېدلي وي او هم به د الله ﷻ د رحمت څخه په ابدي توګه شړلی شوی او لرې کړی شوی وي.

ب: بل قسم هغه انسانان دي چې دنيا ته د متاع البلاغ په نظر ګوري بلکې دنيا د آخرت د ګټلو دپاره غواړي او ټول کوښښ او زيار يې د آخرت دپاره وي، بلکې د همدې غرض دپاره کار کوي او د همدې غرض دپاره په قرآني ارشاداتو باندې عقيده کوي.

نو د دغه ګروپ انسانانو زيار او هلې ځلې د الله ﷻ په نزد باندې مقبولې دي چې په دنيا او

آخرت دواړو کښې به ورته اجرونه ورکړي، او د داسې طرف څخه به روزي مونده کړي چې په خیال کښې به يې هم نه ګرځي.

۳ـ ای پیغمبره! دغسې نه ده چې د دنیاوي نعمتونو د ترلاسه کولو دپاره کافر کېدل ګټور واقع کېږي لکه چې کفار خیال کوي، بلکې ذکرو شوو دواړو ډلو انسانانو ته (دغې ډلې ته او هاغې ډلې ته) مونږ په دنیا کښې امداد ورکوو او د ژوند ضروریات ورپوره کوو او دا څکه چې:

ای پیغمبره! دا ستا د رب ﷻ ورکړه ده او ستا د رب ﷻ ورکړه په دنیا کښې د هیچا څخه ممنوعه نه ده او هیڅوک ترې محروم نه دي بلکې د هر ژوندي شي (ساکښ) د روزۍ دپاره ستا رب ﷻ وعده کړې ده او په خپل فضل سره يې د ورکولو التزام کړی دی، د همدې کبله کفار یو په یو (په زغرده) نه نیسي او د کفر په سبب ورباندې روزي نه بندوي، بلکې دوی ته ښه کافي وخت ورکوي چې د پیغمبرانو په دعوت کښې پوره فکر وکړي او د کفر څخه لاس واخلي.

۴ـ ای پیغمبره! که بالفرض ستا رب ﷻ په کفر باندې روزي بندولی نو کفار به د همېشه دپاره په دنیا کښې خوار روزي وی خو خبره دغسې نه ده، د ښه اطمنان دپاره ته وګوره چې مونږ په انسانانو کښې څنګه ځینې ډلې په ځینو نورو کښې بهترې ګرځولې دي.

ځینې کفار په دنیاوي نعمتونو کښې په مؤمنانو باندې دپاسه دي، او بالعکس ځینې مؤمنان د کفارو په نسبت د زیاتو نعمتونو خاوندان دي، بلکې د حکمتونو په بنیاد نه کفار په خپلو منځو کښې په روزۍ کښې یو برابر دي او نه مؤمنان یو تربله په دنیاوي نعمتونو کښې مساوات لري.

۵ـ اما د آخرت نعمتونه په کفارو باندې بالکل حرام ګرځولی شوي دي او یوازې مؤمنانو پورې اختصاص لري خو دوی به هلته هم په خپل منځکښې د متفاوتو درجو درلودونکي وي او دا څکه چې آخرت د درجاتو د حیثه هم ډېر لوی دی او د فضائلو د ورکړې د حیثه هم ډېر لوی دی.

توضیحات

۱ـ په ﴿ مِنَ ٱلْقُرُونِ ﴾ کښې د "قُرُون" کلمه د "قَرْن" جمعه ده چې پوره بیان يې د [الأنعام: ۶] ایت لاندې تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بیا لیکلو ته يې اړتیا نه ګورو.

۲ـ د ﴿ مِنۢ بَعْدِ نُوحٍ ﴾ د کلماتو څخه داسې څرګندېږي چې د نوح ﷺ د قوم څخه وراندې بل قوم د کفر په سبب د ببځه نه دی ویستلی شوی او نه دی پوپنا کړی شوی، د همدې کبله په یوه اوږده حدیث شریف کښې نبي کریم ﷺ نوح ﷺ ته دِ «أَوَّلُ الرُّسُل» لقب ورکړی دی[1] چې نوح ﷺ د هغو پیغمبرانو لومړنی پیغمبر دی کوم چې د کفر او بوت پرستۍ د مخنیوي دپاره استولی شوی وه.

یو ارشاد

۲ـ د ﴿ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ﴾ کلمات مونږ ته ارشاد کوي چې مونږ باید د دنیاوي

---

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۰؛ جامع الترمذي ج۲ ص۶۹

متاع د لاس ته راوړلو دپاره خپل ایمان په خطره کښې وانچوو او دا خکه چې د دنیاوي نعمتونو ورکړه صرف د الله ﷻ په ارادې پورې متوقفه ده چې چاته یې ورکوي او څومره ورکوي. نو د دې خبرې وېره شته چې یو سړی خپل ایمان هم د خطر سره مخامخ کړي او د دنیاوي متاع څخه هم هیڅ شی لاس ته ورنه شي، نو د دنیا او آخرت دواړو د خسران سره به مخامخ شي.

مشکور عمل څه معنی؟

۴_ په ﴿ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴾ کښې د مؤمنانو عمل او کوښښ ته د "مَشْکُور" لقب ورکړی شوی دی چې د "عَمَلْ" کلمه ورسره مراده ده. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې دغه کسان کومو چې خپله ټوله توجه آخرت ته اړولې ده د الله ﷻ په نزد د مقبول عمل خاوندان دي چې د دوی د عمل څخه به شکریه وکړی شي او برسېره په آخرت باندې دنیا به هم ورکړی شي لکه چې په همدې مطلب باندې د نبي کریم ﷺ یو اوږد حدیث دلالت کوي چې مضمون یې دی:

هرڅوک چې دنیا اصلي مطلب وګرځوي نو الله ﷻ به یې کار تیت پرک وګرځوي او فقیري به یې په سترګو کښې واقع کړي چې بالکل به نه مرېږي حال دا چې نوموړی سړی به بل شی ترلاسه نه کړي مګر هغه چې په ازل کښې ورته لیکلی شوي وي. او بالمقابل د هرچا چې په زړه کښې آخرت اصلي مطلب وي نو الله ﷻ به یې کار راټول کړي او د افکارو د پرېشانۍ څخه به یې وساتي او زړه به یې په قناعت باندې غني کړي «وَأَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ»[1] او بالآخره دنیا به په داسې حال کښې وررواني وي چې ذلیله (تابع) به وي او بدون د کوښښ به ورته حاصله شي بلکې د داسې طرف څخه به ورباندې برلاسي شي چې د هغه ګومان به هم نه کوي.

یادونه

۵_ دا جمله: ﴿ كُلًّا نُّمِدُّ هَٰؤُلَاءِ وَهَٰؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ ﴾ تقریباً د دې جملې ﴿ وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا ﴾ [هود: ۶] مضمون اداء کوي نو هیله ده چې پوره څېړنه یې هملته وکتله شي، چې الله ﷻ د کافرانو او مؤمنانو په شمول د ټولو ساکښانو د روزۍ د ورکړې التزام کړی دی.

د آخرت درجات څومره او څو دي؟

۶_ په ﴿ وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴾ کښې د جنت درجاتو ته اشاره شوې ده چې نبي کریم ﷺ په لاندې احادیثو کښې ډېرې ښې تفسیرې کړې دي:

الف: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللهِ مَا بَيْنَ الدَّرَجَتَيْنِ كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»[2] یعني یقیناً په جنت کښې سل درجې دي چې الله ﷻ د الله د لارې مجاهدینو دپاره تیارې کړې دي، چې د دوه وو درجو ترمنځ

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۰۲

(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۱

(فاصله دومره ده) لکه چې د ځمکې او اسمان ترمنځ (فاصله).

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «فِي الْجَنَّةِ مِائَةُ دَرَجَةٍ مَا بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَالْفِرْدَوْسُ أَعْلَاهَا دَرَجَةً وَمِنْهَا تُفَجَّرُ أَنْهَارُ الْجَنَّةِ الْأَرْبَعَةُ وَمِنْ فَوْقِهَا يَكُونُ الْعَرْشُ فَإِذَا سَأَلْتُمُ اللهَ فَاسْأَلُوهُ الْفِرْدَوْسَ»[١] يعني په جنت کښې سل درجې دي چې د هرو دوه درجو ترمنځ (فاصله) د اسمان او ځمکې ترمنځ (د فاصلې غوندې) ده، او جنت الفردوس (په جنتونو کښې) د درجې د حيثه لوړ دی چې د همدې (جنت الفردوس) څخه د جنت څلور ويالې هم بهېږي او د جنت الفردوس څخه پاس عرش العظيم دی، نو تاسو چې کله د الله ﷻ څخه (د جنت) سوال کوئ، نو جنت الفردوس ترې وغواړئ (او د همدې سوال ترې وکړئ).

﴿لَّا تَجْعَلْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا ﴿٢٢﴾ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓا۟ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ۚ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ ٱلْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ﴿٢٤﴾ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِى نُفُوسِكُمْ ۚ إِن تَكُونُوا۟ صَٰلِحِينَ فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلْأَوَّٰبِينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ ٱلْمُبَذِّرِينَ كَانُوٓا۟ إِخْوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ ۖ وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ لِرَبِّهِۦ كَفُورًا ﴿٢٧﴾ وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴿٢٨﴾﴾

[٢٢] او ته (ای پیغمبره!) د الله ﷻ سره بل معبود مه ګرځوه چې ته به کښېنې (وګرځې) بدګڼلی شوی (او) بې مدد کړی شوی.

[٢٣] او ستا رب ﷻ حکم کړی دی (په تاسو باندې يې فرض کړې ده) چې تاسو (د بل هيچا) عبادت مه کوئ مګر د همده ﷻ، او (هم) د مور او پلار سره (احسان وکړئ) احسان کول.
که چرته ستا په نزد هرومرو د دوی دواړو څخه يو تن او يا دواړه بوډاوالي ته ورسېږي نو دوی دواړو ته اُف (قدرې هم) مه وايه او دوی دواړه مه رټه او (هم) دواړو ته د کرامت څخه ډکه (نرمه او پسته) خبره کوه.

[٢٤] او دوی دواړو ته د تواضع وزر د مهربانۍ (او زړه سوي) د کبله ښکته کړه (خواره کړه) او (خپل رب ﷻ ته د دوی دواړو دپاره د سوال لاسونه پورته کړه) او ووايه چې: ای ربه! په دوی دواړو

[١] جامع الترمذي ج٢ ص٧٩

باندې مهرباني وکړې (او په دنیا او آخرت کښې يې داسې وپالې) لکه چې دوی دواړو زه د وړکتوب په حال کښې پاللی یم.

[۲۵] ستاسو رب ﷻ په هغه شي باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې ستاسو په زړونو کښې دی (نو دوی دواړو ته په زړه کښې هم مه په غُصه کېږئ). که چرته تاسو (ظاهراً او باطناً) صالحين یاست نو يقيناً الله ﷻ ډېرو رجوع کوونکو ته (د گناهونو) بښونکی دی.

[۲۶] او د قرابت خاوند ته خپل حق ورکړه او مسکين ته هم او د لارې بچي (مسافر) ته هم (حقونه ورکړه)، او بې سنجشه انفاق (اسراف) مه کوه اسراف کول.

[۲۷] يقيناً اسراف کوونکي د شيطانانو ورونه دي (ناشکري کوي) او شيطان خپل رب ﷻ لره ناشکري کوونکی دی.

[۲۸] او که ته د دوی (دریواړو ډلو) څخه د خپل رب ﷻ د پلوه د رحمت د لټونې د کبله چې ته ورته لرې اعراض وکړې (چې څه دې په لاس کښې موجوديت نه لرې) نو دوی ته اسانه خبره ووايه (په پسته ژبه جواب ورکړه او سنغ جواب مه ورکوه).

ارتباط

د وړاندېنيو ايتونو په مضمون کښې دا خبره هم شامله وه چې عجول انسان د شريعت ارشاداتو ته په کتلو سره په دوه وو گروپونو باندې وېشلی شوی دی: يو گروپ هغه دی چې په حاضره دنيا باندې د خپل زيار او کوښښ ترکيز کوي او د شريعت ارشادات د پښو لاندې کوي او په نتيجه کښې د الله ﷻ د غضب لاندې واقع کېږي. او بل گروپ هغه دی کوم چې خپلې ټولې هلې ځلې د آخرت دپاره کوي او حتى د دنيا په هر يوه کار کښې يې د الله ﷻ رضاء د نظر لاندې نيولې وي، چې دغه ډله په دنيا او آخرت کښې کامیابه ډله ده.

د دې ايتونو څخه نيولې آن تر [۳۹] ايت پورې په اتلس ايتونو کښې د شريعت د ارشاداتو څه مهم مثالونه نازل کړی شوي دي ترڅو پرې ذکرې شوې دواړه ډلې خپل خانونه وتلي چې څومره يې عملي کړي دي او څومره يې تر پښو لاندې کړي دي.

په دغو اتلس ايتونو کښې تقريباً د څلېرشتو (۲۴) احکامو نومونه اخستل شوي چې -إن شاء الله ﷻ- د مطالبو په خلاصه کښې به مسلسله شماره ورکړو:

د مطلب خلاصه

يعنې اى پيغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د شريعت د احکامو څو مثالونه قرائت کړه ترڅو پرې هرڅوک خپل ځان وتلي چې شريعت يې عملي کړی دی او که نه؟، هغه دا چې:

۱ـ اى پيغمبره! د خپلې تگلارې (خط السير) تعقيب ته ادامه ورکړه او د الله ﷻ سره بل معبود مه دروه او په شريک ورته مه قائل کېږه او په همدې تگلارې باندې خپل امت ته توصيه وکړه.

که (بالفرض المحال) ته د الله ﷻ سره په عبادت کښې شريک ودروې نو ته به هيڅکله مطلب ته

ونه رسېږي او د مایوسۍ (نا امیدی) په حالت کښې به په څمکه باندې کینې او د حرکته به ولوېږي.

په دې باندې علاوه د الله ﷻ د پلوه او هم د پرښتو او مؤمنانو د پلوه به په بدۍ سره یاد شي او د الله ﷻ توفیق به درسره نه وي.

٢ـ ای پیغمبره! ته د خپل رب ﷻ عبادت ته ادامه ورکړه، او د همده ﷻ څخه پرته د بل هیڅ شي او هیچا عبادت مه کوه ځکه چې د ده ﷻ څخه په غیر بل د عبادت مستحق نشته.

٣ـ په دې باندې علاوه د خپلو والدینو (مور او پلار) سره احسان کوه ځکه چې دوی دواړه ستا د پاره مجازي تربیه کوونکي دي او په تا باندې زښت زیات حق لري مګر عبادت یې مه کوه او د الله ﷻ سره دوی دواړه هم شریکان مه ګرځوه او مه په دې باره کښې د هغوی اطاعت کوه.

٤ـ که مور او پلار د بوډاتوب حال ته نه وي رسیدلي نو څه لرې نه ده چې ښې معقولې خبرې وکړي او په ناسته ولاړه کښې ورسره خپل اولادونه بې حوصلې نه شي مګر په اولادونو باندې لازمه ده که مور او پلار (دواړه) او یا د دواړو څخه یو تن د بوډاتوب په حال کښې مونده کړي چې په همدغه حال کښې یې هم خبرو ته زړه تنګی نه شي چې خپله زړه تنګي د "اُفٍ" د کلمې په ویلو سره څرګنده کړي او په اشارې سره د دوی زړونه خپه کړي. نو ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه د پلار او مور موندونکی مخاطب کړه چې په دغه حال کښې ورته د اُف کلمه هم مه استعمالوه.

٥ـ او که ته ورته ډېر زړه تنګی شې نو په دغه حال کښې هغوی دواړه مه رټه او د کنځلو او بې عزته کولو خبره ورته مه کوه.

٦ـ بلکې په عین حال کښې ورته د وقار او کرامت څخه ډکه وینا وکړه هسې نه چې یا ورباندې خندنې وکړې او یا ورته د مسخرو په توګه د کرامت والا خبره وکړې.

٧ـ همدارنګه په عین حال کښې ورته د تواضع او عاجزۍ وزرونه خواره کړه او خپل ځان د مهربانۍ د کبله داسې وشمېره لکه چې د مرغۍ بچوړي د خپلې مور په وړاندې د وزرونو په ښوررولو سره خپله عاجزي او کمزوري څرګندوي.

٨ـ په دې ټولو باندې دپاسه د دواړو دپاره د الله ﷻ په حضور کښې د سوال لاسونه هم پورته کړه چې: ای زما ربه! زما په مور او پلار باندې داسې رحم او مهرباني وکړې لکه څنګه چې دوی دواړو په ما باندې مهرباني کړې ده او زه یې د وړکتوب په حال کښې روحًا او جسمًا تربیه کړی یم او مهرباني یې راباندې کړې ده.

ای انسانانو! ستاسو رب ﷻ ستاسو په زړونو باندې ډېر ښه پوهېږي چې تاسو د خپل مور او پلار دپاره څومره اخلاص لرئ؟ او د دوی سره څومره محبت لرئ؟ که تاسو هغوی دواړه وغولوئ نو خپل رب ﷻ خو نه شئ تېر ویستلی، ځکه چې ستاسو ټول حالات ورته ښه پوره څرګند دي.

نو که چرته تاسو صالحان یاست او د مور او پلار سره ذکر شوي اقوال او افعال په نېک نیت سره ترسره کړئ او خپل ځانونه په صالحینو کښې وشمېرئ او خپل رب ﷻ ته رجوع وکړئ نو یقینًا ستاسو رب ﷻ د رجوع کوونکو دپاره د ګناهونو ښبنونکی دی، نو د تقصیراتو څخه به مو

درتېر شي او عفوه به درته وکړي.

۹_ د قرابت خاوندانو ته خپل حق ورکړه برابره خبره ده چې مالي حق وي او که غیر مالي حق وي

۱۰_ همدارنګه د مسکینانو او فقیرانو په حقونو باندې هم خبته مه اچوه او خپله تقوی ورباندې مه خرابوه.

۱۱_ د لارې د بچیانو (مسافرو) د حق ورکړه درباندې فرض ده چې درڅخه پای مال نه شي.

۱۲_ همدارنګه خپل مال د شرعي چوکاټ څخه پرته مه مصرفوه او په کم او کیف کښې بې اسراف او فضول خرڅې مه کوه، او دا څکه چې:

یقینًا اسراف کوونکي او د خپل مال بې ځایه مصرفوونکي د شیطانانو وروڼه دي او هر یو شیطان د خپل رب ﷻ د نعمتونو ناشکره دی څکه چې الله ﷻ ورته د ایمان راوړلو استعداد بښلی وه مګر کار یې ترې وانخست او د ښېنو لاندې یې ضائع کړ نو (بدون د شرعي چوکاټ څخه) خپل مال مصرفول د شیطان ۍ ورورۍ څخه په غیر بل شی نه دی.

۱۳_ ای پیغمبره! د ذکرو شوو درېواړو ډلو (ذوالقربى، مسکین، ابن السبیل) د حقوقو څخه هیڅکله اعراض مه کوه. هو! که د ضرورت د کبله د هغوی څخه ته اعراض وکړې چې ستا په لاس کښې هغه څه موجودیت ونه لري په کوم باندې چې د هغوی حق او غوښتنه پوره کېدلی شي حال دا چې ته د خپل رب ﷻ د رحمت په پلټنه کښې مصروف یې او اُمید لرې چې په تاباندې به خپل رب ﷻ څه مهرباني او رحمت وکړي او دومره څه به درکړي چې ته وربانديې د ذکرو شوو ټولو غوښتنې جوابې کړې، نو په دې صورت کښې ترې اعراض وکړه خو نرمه او پسته خبره ورته وکړه ترڅو هغوی زړه بدي او د خپګان سره مخامخ نه شي. یا په بل عبارت په ذکر شوي صورت کښې د ورکړې څخه اعراض وکړه مګر د نرمې او پستې خبرې څخه اعراض مه کوه او وچ کلک جواب مه ورکوه.

توضیحات

۱_ په ﴿ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولاً ﴾ کښې د "مَخْذُول" کلمه د "خُذْلَان" _لکه "نُصْرَان"_ څخه اشتقاقه شوې ده. "خُذْلان" دې ته وايي چې هغه څوک د چا نصرت پرېږدي په کوم باندې چې د نصرت کولو ګومان کېږي[۱] نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې هرڅوک د الله ﷻ سره شریک ودروي نو د یو پلوه به بد وګڼلی شي او د الهي غضب به لایق وګرځي او توفیق به مونده نه کړي او د بله پلوه به ورسره هغه څوک کومک ونه کړي په چا باندې چې د نصرت او کومک کولو ګومان کوي او په همدې منظور ورته د الهي شریک په نظر ګوري. همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده او فرمایلي یې دي چې: «مَنْ نَزَلَتْ بِهِ فَاقَةٌ فَأَنْزَلَهَا بِالنَّاسِ لَمْ تُسَدَّ فَاقَتُهُ وَمَنْ نَزَلَتْ بِهِ فَاقَةٌ فَأَنْزَلَهَا بِاللهِ فَيُوشِكُ اللهُ لَهُ بِرِزْقٍ عَاجِلٍ أَوْ آجِلٍ»[۲] یعنې هر چاته چې حاجت پېښ شي او خلکو ته یې وړاندې

(۱) مفردات الراغب ص۱۴۵

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۵۸

کړي نو د حاجت مخه به یې بنده شي (لاس ته به ورنه شي) او هرڅوک چې محتاج شي او خپل حاجت الله ﷻ ته وړاندې کړي (د همده ﷻ څخه یې وغواړي) نو په چالاکۍ سره به الله ﷻ هغه ته عاجله روزي (په دنیا کښې) او یا څه په نښته روزي (په آخرت کښې) ورکړي او حاجت به یې پوره کړي.

قضاء څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَقَضَىٰ رَبُّكَ ﴾ کښې د ﴿ قَضَىٰ ﴾ کلمه د "قضاء" څخه اشتقاقه شوې ده، په قرآن کریم کښې دغه (قضاء) په ډېرو معناوو باندې استعماله شوې ده[۱].

که څه هم په دې مقام کښې مفسرینو کرامود "امر" په معنی اخستې ده یعنې ای پیغمبره! ستا رب ﷻ په راتلونکو کارونو باندې امر کړی دی؛ مګر څرنګه چې راتلونکي کارونه ټول مامورات نه دي بلکې ځینې پکښې منهیات دي ـ لکه ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ ﴾ او داسې نور ـ نو مونږ ته بهتره برېښي چې دلته د قضاء کلمه د توصیةً معنی ورکړي. یعنې ای پیغمبره! ستا رب ﷻ په کلکه سره تاته په راتلونکو شیانو باندې توصیه کړې ده چې ځینې عملي کړي او د ځینو څخه اجتناب وکړي لکه چې فرمایي د ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾ [لقمان: ۱۴] یعنې مونږ انسان ته په کلکه د مور او پلار سره په احسان کولو باندې توصیه کړې ده، چې نوموړې کلمه په همدې معنی باندې استعماله شوې ده[۲].

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ لَّا تَجْعَلْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾ کلمات خو عین د ﴿ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ ﴾ د کلماتو مضمون اداء کوي نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په منظور یو مضمون په دوه وو ایتونو کښې په تکرار سره نازل کړی شو؟

مونږ وایو چې: د ﴿ لَّا تَجْعَلْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾ کلمات خاص دي، یوازې شرکي عقیدې ته شمولیت لري، دهریت ته شامل نه دي. او د ﴿ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ ﴾ کلمات عام دي، هغه کفر ته هم شامل دي کوم چې په شرکي عقیده بناء وي او هغه کفر ته هم شمولیت لري چې د دهریت په عقیده ولاړ وي او بالکل د الله ﷻ عبادت نه کوي، د ښه وضاحت دپاره لاندې ایتونه قرائت کړئ:

الف: الله ﷻ فرمایي: ﴿ أَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ ﴾ [الفرقان:۴۳] یعنې ایا ته ګورې چې چا خپل خواهش معبود نیولی دی؟ ایا ته د هغه د هدایت ذمه واري کولی شې؟.

ب: الله ﷻ د دهریانو کفارو څخه حکایت کوي چې: ﴿ وَمَا يُهْلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهْرُ ﴾ [الجاثیه: ۲۴] یعنې ای پیغمبره! ځینې کفار وایي چې: بل ژوندون نشته فقط همدغه ژوندون دی چې مونږ د نباتاتو غوندې مړه کېږو او ژوندي کېږو او مونږ بل هیڅوک نه هلاکوي (مړه کوي) مګر زمانه.

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۰ ص۲۳۷
(۲) لسان العرب ج۱۵ ص۲۹۵

نو که بالفرض د لومړنيو کلماتو په نزول اکتفاء شوې وی د کفر ځينې ډولونه (لکه دهريت) به د ذکر څخه پاتې شوي وی، او که په دوهمو کلماتو باندې بسوالی شوی وی نو د وخت کفار (مشرکان) به په صراحت سره د شرک څخه نه وی منعه کړی شوي.

د أف ويل څه معنی؟

۴_ په ﴿ فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا ﴾ کښې د ﴿ أُف ﴾ کلمه د لغت په اعتبار سره ډېرې معناوې لرې لکه د نوکانو خیری او داسې نور[۱]، مګر په محاوراتو کښې ذکره شوې کلمه هغه ځوک استعمالوي کوم چې د یوه کار او یا یوې وینا څخه زړه تنګی شي او د خپل ځان په ضرر باندې يې وګڼي[۲]، د دې کلمې استعمال په عربي محاورې پورې اختصاص نه لري بلکې په پښتو کښې هم ذکر شوی استعمال شتون لري.

نو په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو د مور او پلار کارونو او خبرو ته مه زړه تنګي کېږئ چې یا خپله زړه تنګي د أُف د کلمې په ویلو سره ځرګنده کړئ او یا يې ورتې چې داسې دې ولې وویلې او یا داسې دې ولې وکړه؟! لکه چې دوی دواړه ستاسو د ماشومتوب په حال کښې ستاسو په ساده خبرو او یا ساده کارونو باندې نه دي زړه تنګي شوي، چې نه يې تاسو ته د أُف کلمه اورولې ده او نه يې رټلي یاست، بلکې په هغه وخت کښې دوی دواړو ستاسو ماشومانه حرکات په خندا او خوشالۍ سره بدرګه کول. یا په بل عبارت: کله به چې تاسو خپلې جامې چټلې کړې او یا به مو د هغوی په غېږ کښې خپل طبعي ضروریات اجراء کړه نو دوی دواړه به نه تاسو ته په غُصه کېدل او نه به درته زړه تنګي کېدل.

کریم قول څه معنی؟

۵_ یوه ورځې د سعید بن المسیّب علیه الرحمة څخه چا پوښتنه وکړه چې: زه د ﴿ وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴾ په معنی نه پوهېږم چې قول کریم د کوم ډول خبرو څخه عبارت دی؟.

هغه جواب ورکړ چې: "قَوْلُ الْعَبْدِ الْمُذْنِبِ لِلسَّيِّدِ الْفَظِّ"[۳] یعنې قول کریم د دې څخه عبارت دی چې سړی د مور او پلار په وړاندې داسې په عاجزۍ خبرې وکړي لکه څنګه چې یو ګنهکار غلام د خپل غُصناک بادار په وړاندې د خپلې ګناه اعتذار وړاندې کوي.

همدارنګه په کار دي چې مور او پلار په نومونو سره ونه بللی شي بلکې د وقار او عزت څخه ډک القاب ورته باید استعمال کړی شي لکه ای پلاره! او ای مورې! او یا داسې نور[۴].

(۱) زاد المسير ج۵ ص۱۸
(۲) لسان العرب ج۹ ص۶
(۳) الدر المنثور ج۵ ص۲۵۹
(۴) البحر المحيط ج۷ ص۳۷

د جَنَاحَ الذُّلِّ معناوې

۶_ په ﴿وَٱخۡفِضۡ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحۡمَةِ﴾ کښې د ﴿جَنَاح﴾ کلمه د "وزر" څخه عبارت ده او د "ذُل" کلمه د تواضع او عاجزۍ معنی ورکوي نو په دې مقام کښې يې د معنی حاصل په لاندې دوولونو باندې راڅرګيږي چې[1]:

الف: د مور پلار په وړاندې د عاجزۍ وزرونه خواره کړه لکه څنګه چې د يوه مرغۍ وړوکی ناتوانه بچی د خپلې مور په وړاندې خپلو وزرونو ته په څمکه باندې په ورو-ورو حرکت ورکوي او اذوقه ترې غواړي.

ب: د خپلې مور او پلار څخه پرواز (تکبر) مه کوه بلکې د مهربانۍ او نرمۍ د کبله ورباندې د عاجزۍ وزرونه داسې ورخواره کړه لکه څنګه چې يوه چرګه په خپلو چرګوړو باندې خپل وزرونه خوروي او حفاظت يې کوي. نو څه لرې نه ده چې د بدليت په اعتبار سره دواړه معناوې مرادې وي.

مور او پلار ته مغفرت غوښتل هم يو حق دی

۷_ په ﴿وَقُل رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا﴾ کښې دې خبرې ته اشاره ده چې (برسيره په هغو مهربانيو باندې کومې چې د اولاد په واک او اختيار کښې دي او وړاندې ورته اشاره وشوه) په دوی باندې د مور او پلار د حقوقو څخه يو حق دا هم دی چې د الله ﷻ څخه ورته هم مهرباني وغواړئ او د دوی دپاره د سوال لاسونه پورته کړئ چې: ای ربه! په دواړو باندې داسې مهرباني وکړې لکه چې دوی په ما باندې د ماشومتوب په حال کښې مهربانۍ کړې وه او په خپل فضل سره يې داسې تربيه کړې لکه چې زه يې تربيه کړی او غټ کړی يم، ای ربه! ګناهونه ورويښې او په دنيا کښې يې د غمونو څخه وساتې او په آخرت کښې ورته جنتونه ورکړې.

هوا که د چا مور او پلار کافران وي او ژوندي وي نو په هغه باندې لازمه ده چې د الله ﷻ څخه ورته يوازې د مهربانۍ سوال وکړي چې: ای ربه! په دوی دواړو باندې رحم وکړې او د ايمان راوړلو توفيق ورکړې چې په ايمان باندې مشرف شي. او دا ځکه چې د کافرانو دپاره د مغفرت د غوښتلو اجازه په شريعت کښې نشته.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: وړاندې په پنځو فقرو کښې الله ﷻ نبي کريم ﷺ مخاطب کړ چې: مور او پلار ته أف مه وايه، او سټغې خبرې ورته مه کوه،او هم ورته پستې خبرې کوه او په وړاندې يې تواضع څرګندوه، او بالآخره د الله ﷻ څخه ورته مرحمت غواړه، نو پوښتنه دا ده چې د نبي کريم ﷺ مور او پلار خو د ايتونو د نزول په وخت کښې ژوندي نه وه (وفات شوي وه) نو په کوم ملحوظ ورته خطاب متوجه کړی شوی دی؟

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۵۶

مونږ وايو چې: ذکر شوي ارشادات اصلاً ټولو مؤمنانو ته متوجه دي او نبي کريم ﷺ ورباندې د دې دپاره مخاطب کړی شوی دی چې اهميت يې څرګند شي او د قيامت د ورځې پورې خلک په غوږ باندې ووهلی شي چې که بالفرض د نبي کريم ﷺ مور او پلار ژوندي وی نو ده ته به هم مکلفيت متوجه وی.

د مرګ څخه وروسته د مور او پلار حقوق

۹ـ د چا مور او پلار چې وفات شي هم حقوق يې ورباندې نه ختمېږي د مثال په توګه لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: په سړي باندې لازمه ده چې خپلو مسلمانانو (مور او پلار) ته د مغفرت دعاوې وکړي، نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ»[1] يعنې کله چې بنيادم مړ شي نو د ده عمل ترې قطعه کېږي (نوی ثواب نه شي ګټلی) مګر د دریوو عملونو څخه د نوموړي اجرونه نه قطعه کېږي چې هغه جاري صدقات دي لکه جومات جوړول، مدرسه ابادول او داسې نور چې ثوابونه يې جاري پاتې کېږي. او هم يې علم دی چې ثواب يې نه منقطع کېږي لکه چې شاګردان يې روزلي وي او تصانيف يې پرېښي وي، او بالآخره د صالح بچوري د پلوه يې هم اجرونه جريان لري چې دعاوې ورته کوي.

ب: يوه ورځې د نبي کريم ﷺ څخه يوه سړي پوښتنه وکړه چې: يا رسول الله! ايا په ماباندې د خپل پلار او مور څه د نېکۍ حق شته چې د دواړو د مرګ څخه وروسته يې ورسره وکړم؟

نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَعَمْ الصَّلَاةُ عَلَيْهِمَا وَالِاسْتِغْفَارُ لَهُمَا وَإِيفَاءُ بِعُهُودِهِمَا مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِمَا وَإِكْرَامُ صَدِيقِهِمَا وَصِلَةُ الرَّحِمِ الَّتِي لَا تُوصَلُ إِلَّا بِهِمَا»[2] يعنې هو، په تا باندې يې حق دی چې په دواړو باندې د رحمت نزول وغواړې او دواړو ته د مغفرت دعاوې وکړې او هم د دواړو په عهدونو باندې د دوی د مرګ څخه وروسته هم وفاء وکړې (په خپل عهد باندې ودرېږې) او د دواړو د دوستانو (او استاذانو) احترام او عزت وکړې او بالآخره د خپلوۍ هغه څنډه وصل (ټينګه) کړې کومه چې فقط د همدوی دواړو په سلسله (تاته) وصل کېږي او کومه چې فقط د همدوی دواړو د خاطره وصل کول غواړي، لکه د دوی او لادونه او د دوی پلرونه او نيکونه او بالآخره لکه ميامره او پلندر او داسې نور.

ج: شايد چې ذکر شوي حقونه به د مور او پلار څخه په غير نور خپلوان هم د درجاتو په تفاوت سره په سړي باندې لري او دا څکه چې په يوه اورېده حديث کښې بي بي عائشه رضي الله عنها (أم المؤمنين) وايي چې: «وَإِنْ كَانَ لَيَذْبَحُ الشَّاةَ فَيَتَتَبَّعُ بِهَا صَدَائِقَ خَدِيجَةَ فَيُهْدِيهَا لَهُنَّ»[3] يعنې او يقيناً نبي کريم ﷺ وه چې پسه به يې ذبحه کاوه او بيا به يې د بي بي خديجة الکبرى (أم المؤمنين رضي الله عنها) دوستانې

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۴۱
(۲) سنن ابن ماجه ص. ۲۶
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۷

ورته لټولي او د مذبوحه پسه غوښه به يې ورته هديه کوله.

د: يوه ورځې عبد الله بن عمر رضي الله عنهما د مکې معظمې په لاره کښې يو سړی د خپلې سورلۍ په خره باندې سور کړ، او خپله پګړۍ يې ورپه سر کړه، کله چې د نوموړي صحابي ﷺ څخه د دغه کار وجه وغوښتله شوه نو جواب يې ورکړ چې د دغه سړي پلار زما د پلار (عمر بن الخطاب ﷺ) دوست وه او ما د نبي کريم ﷺ څخه اورېدلي دي چې: «إِنَّ أَبَرَّ الْبِرِّ صِلَةُ الْوَلَدِ أَهْلَ وُدِّ أَبِيهِ»[1] يقيناً (د پلار سره) په نېکيو کښې ډېره ښه نيکي دا ده چې يو بچوړی د خپل پلار د دوستۍ د خاوندانو سره پيوستون (او صلة الرحم) وکړي.

کافره مور او يا کافر پلار هم حق لري

١٠ـ په دنيا کښې د مور او پلار حقونه او امدادونه د دوی دواړو په کفر او شرک باندې د منځه نه ځي، لکه چې يوه ورځې اسماء بنت ابي بکر رضي الله عنهما د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې يا رسول الله! ايا زه د خپلې مور سره صله رحمي وکړم حال دا چې هغه کافره ده او کومک ته رغبت کوونکې ده (ورته اړه ده)؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَعَمْ صِلِي أُمَّكِ»[2] هو. د خپلې مور سره صله رحمي وکړه.

سوال جواب

١١ـ که څوک وايي چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ د نهو کبيره وو ګناهونو څخه عقوق الوالدين هم وشمېرل[3]، نو پوښتنه داده چې: عقوق الوالدين څه ته وايي او په څه شي باندې تحقق مومي؟

مونږ وايو چې: د "عُقُوق" کلمه د "عَقّ" د کلمې سره په اصلي حرفونو کښې متحده ده، "عَقّ" پرېکولو ته ويل کېږي د همدې کبله ذبحه کړی شوی څاروی د "عَقِيقَة" په نوم يادېږي چې شارګونه او مری يې پرې شوي وي[4]، هغه څاروي ته هم دغه لقب ورکړی شوی دی کوم چې د يوه ماشوم د سر څخه په اول ځل د وېښتانو د پرېکولو په وخت کښې ذبحه کول کېږي او دا ځکه چې د وېښتانو د پرېکولو د شکريې په خاطر ذبحه شوی دی.

که څه هم ځينو علماوو کرامو[5] د عُقوق الوالدين په پېژاندلو کښې ډېر اوږد بحث کړی دی که څوک فرصت لري نو هملته دې مراجعه وکړي مګر زمونږ په نظر د مور او پلار عقوق د دې څخه عبارت دی چې حقوق ورنه کړی شي او صلة الرحم ورسره پرې کړی شي يا په بل عبارت چې په ايتونو کښې ذکر شوي پنځه فقرنيز ارشادات د پښو لاندې کړی شي؛ نو که څوک يې ټول حقوق د

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٣١٤
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٣٥٧
(٣) سنن ابي داوٗد ج٢ ص٤١
(٤) النهاية في غريب الحديث والاثر ج٣ ص٢٧٦
(٥) روح المعاني ج١٥ ص٥٩، تفسير القرطبي ج١٠ ص٢٣٨

پښو لاندې کړې هغه به په عقوق کښې اول نمره وي که نه نو د هر يوه حق په ضايع کولو باندې (د مراتبو په تفاوت سره) سړی د عاق (پرېکونکي) لقب ګټي.

لنډه دا چې د مور او پلار اطاعت ضرور دی مګر يو شرط لري هغه دا چې د دوی دواړو غوښتنه د شريعت د چوکاټ څخه دباندې نه وي او دا خکه چې:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا﴾ [لقمان:۱۵] يعنې او که ستا مور او پلار کوښښ وکړي او تا دې خبرې ته وهڅوي چې زما سره هغه شی شريک کړې په کوم باندې چې تاته علم نشته، نو د دوی دواړو اطاعت مه کوه (دا په عقوق الوالدين کښې نه شمېرل کېږي).

ب: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «لَا طَاعَةَ فِي مَعْصِيَةِ اللهِ»[۱] يعنې د الله ﷻ څخه په نافرمانۍ کښې بالکل اطاعت نشته که څه هم چاته خپل مور او پلار امر وکړي.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه ځينو مفسرينو کرامو د مور او پلار په ارتباط زښت ډېر احاديث راغونډ کړي دي او هم يې د سلفو صالحينو ډېر اثار راټول کړي دي[۲] الله ﷻ دې ورته اجرونه ورکړي که څوک يې د لوستلو شوق لري نو همهلته دې لطفاً مراجعه وکړي خکه چې دا کتاب د اوږدو بحثونو حوصله نه لري او فقط د ضروررياتو په ذکر باندې بسنه کوي.

اواب څه معنی؟

۱۲ـ په ﴿فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلْأَوَّٰبِينَ غَفُورًا﴾ کښې د "أَوَّابِيْنَ" کلمه د "أَوَّاب" ـلکه "عَلَّام"ـ جمعه ده، چې د "أَوْب" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "أَوْب" د هغې شي رجوع کولو ته ويل کېږي کوم چې د ارادې خاوند وي[۳] په دې مقام کښې علماوو کرامو د "أَوَّابِيْنَ" په تفسير کښې متعدد اقوال کړي دي چې تقريباً لسو ته رسېږي[۴]. لکه ډېر توبه کوونکي او ډېر لمونځ کوونکي او يا هغه کسان کوم چې د ماښام او ماسخوتن د لمونځونو ترمنځ نوافل کوي او يا د څاښت په وخت د نوافلو اداء کوونکي وي او داسې نور.

مګر شيخ المفسرين (العلامة الطبري عليه الرحمة) وايي چې: "أَوَّاب" د هغه چا څخه عبارت دی کوم چې د ګناه څخه توبه تائب وي او د هغه شي څخه خپل خان په څنګ ساتي په کوم کښې چې د الله ﷻ څخه عصيان نغښتی وي او د ده رضاء پکښې نه وي[۵]. مونږ ته يې همدغه معنی په زړه پورې برېښي چې تقريباً ټولو تفاسيرو ته يې شامله ده.

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۱۲۵
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۴؛ تفسير الخازن ج۴ ص۳۱؛ الدر المنثور ج۵ ص۲۵۸
(۳) مفردات الراغب ص۲۵
(۴) زاد المسير ج۵ ص۲۰
(۵) تفسير الطبري ج۱۵ ص۷۱

تبذير څه معنى؟

۱۳ـ د ﴿ وَلَا تُبَذِّرْ ﴾ كلمه د "تَبْذِير" څخه اشتقاقه شوې ده چې په مصداق كښې د اسراف سره مساوي ده چې مونږ ـلله ﷻ الحمد والثناء ـ د [الأنعام: ۱۴۱] ايت لاندې په متعددو صورتونو كښې شرحه كړې ده، اما د اشتقاق په اعتبار سره په مفهوم كښې په لاندې ډول فرق لري:

"تَبْذِير" د (إلقاءُ البَذْر) تخم شيندلو ته ويل كېږي چې شيندونكى د دانو د غورزېدلو مراعات نه كوي چې فلانكۍ دانه دې په فلانكۍ ځاى كښې ولوېږي او داسې نور.

او "إِسْرَاف" د شرعي حد څخه تجاوز ته ويل كېږي برابره خبره ده چې په افراط سره وي او يا په تفريط سره، او هم برابره خبره ده چې په كميت كښې وي او يا په كيفيت كښې وي.

شايد چې په دې مقام كښې به د "تَبْذِير" كلمه ځكه نازله كړې شوې وي ترڅو مونږ په خپل انفاق كښې دقت وكړو چې غير مستحقو كسانو ته يې ورنه كړو يا په بل عبارت بايد خپل مال د توخم په څېر وشيندو چې چرته لوېږي هلته به لوېږي او مراعات يې د ذهن څخه وباسو.

سوال جواب

۱۴ـ كه څوك وايي چې: په ﴿ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا ﴾ كښې د ﴿ ٱبْتِغَآءَ ﴾ كلمې ته څه شي نصب وركړى دى؟

مونږ وايو چې: كه څه هم ځينو علماوو كرامو جائزه ګڼلې ده چې ذكره شوې كلمه د جزا دپاره "مفعول لهُ" واقع شي[1] يعنې اى پيغمبره! كه د ذكرو شوو ډلو د انفاق څخه اعراض وكړې او وركړې ته دې نيت نه وي نو هغوى په نرمه باندې جواب كړه د دې دپاره چې د خپل رب ﷻ هغه رحمت او ثواب ولټوي كوم ته چې ته أميد لري، كه بالفرض سخت جواب وركړې نو د دغه اجر څخه به محروم شې؛ مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ذكره شوې كلمه د شرط دپاره "مفعول لهُ" واقع شي او ذكر شوي ټول كلمات د ناداري څخه كنايه شي نو د معنى حاصل به يې داسې راوځېژي چې:

اى پيغمبره! كه ته د ذكرو شوو درېواړو ډلو د انفاق څخه د دې كبله اعراض (ډډه) كوې چې څه نه لرې او په تمه يې چې څه حلال مال به لاس ته درشي، نو هغوى ته نرم جواب وركړه او سخته خبره ورته مه كوه.

مونږ ځكه ذكر شوى تفسير غوره كړ چې د نبي كريم ﷺ د جواديت او سخاوت سره ښه مناسب دى. لكه چې يوه ورځې ورباندې سوالګرو ټېل ورووړ حتى چې څادر يې په يوه اغزي لرونكې ونې كښې ونښت نو وېې فرمايل چې څادر مې راكړئ: «فَلَوْ كَانَ عَدَدُ هَذِهِ الْعِضَاهِ نَعَمًا لَقَسَمْتُهُ بَيْنَكُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُونِي بَخِيلًا وَلَا كَذُوبًا وَلَا جَبَانًا»[2] كه بالفرض د دغو ونو (د ببديا ونو ته يې اشاره وكړه) په اندازه

[1] تفسير الكشاف ج۲ ص۶۶۲
[2] صحيح البخاري ج۱ ص۴۴۶

خاروي زه ولرم نو هغه به تېول ستاسو په منځکښې ووېشم، نو بيا به مې تاسو نه بخيل مونده کړئ او نه دروغژن او (بالآخره) نه بې زړه (چې د فقر څخه وډار شم).

﴿ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ ٱلْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴿٢٩﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾ وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَوْلَـٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَـٰقٍ ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ۚ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴿٣١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلزِّنَىٰٓ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ فَـٰحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۗ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَـٰنًا فَلَا يُسْرِف فِّى ٱلْقَتْلِ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ﴿٣٣﴾ ﴾

[۲۹] او لاس دې خپلې غاړې ته تړلی شوی مه ګرځوه (بخل مه کوه)، او مه يې خوروه (غزوه) نهايت غزول (په ورکړه کښې افراط مه کوه)، نو ته به (په اول صورت کښې) ملامت کړی شوی او (په دوهم صورت کښې) ستومانه شوی (د مال څخه لوڅ پوڅ) کيني، (چې دواړه صورتونه د ستاينې وړ نه دي).

[۳۰] يقيناً (ای پيغمبره!) ستا رب ﷻ د هغه چا دپاره روزي پراخوي کوم ته يې چې اراده وشي او (چا ته يې چې اراده وشي هغه ته يې) تنګوي (چې ټول کارونه يې په حکمت ولاړ دي).

يقيناً همدی ﷻ په خپلو بندګانو باندې خبردار (او) بينا (ليدونکی) دی.

[۳۱] او تاسو خپل اولادونه د فقيرۍ د ډاره مه وژنئ، مونږ هغوی ته هم روزي ورکوو او تاسو ته هم (اولادونه تاسو نه فقيران کوي).

بې شکه چې د دوی وژل ډېره لويه ګناه (او خطاکاري) ده، (عقلاً او شرعًا).

[۳۲] او تاسو زنا ته مه ورنژدې کېږئ، يقيناً زنا چې ده ډېره قبيحه (بده) ده، او (همدارنګه زنا) د لارې د حيثه ډېره بده ده (چې د ډېرو فتنو او فسادونو سبب جوړېږي).

[۳۳] او تاسو هغه نفس مه وژنئ د کوم (وژل) چې الله ﷻ حرام کړي دي، مګر په حقه سره. او هرڅوک چې د مظلوميت په حال کښې ووژل شي نو مونږ د هغه وارث (يا متولي) ته سلطه (واک) ګرځولی (ورکړی) دی (چې قصاص يا ديت واخلي).

نو نوموړی (وارث يا متولي) دې په وژلو (قصاص کولو) کښې د شرعي حد څخه تجاوز نه کوي، (ځکه چې) نوموړی (د شريعت د پلوه) نصرت کړی شوی دی (نو د دې شکريه دې وکړي او اسراف دې نه کوي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هم د شريعت د ارشاداتو د څو احکامو نومونه اخستلی شوي دي او هغه

شماره پکښې تعقیب شوې ده کومه چې د وړاندېنيو ایتونو په مطلب خلاصه کښې دیارلسو ته رسېدلي ده نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

۱۴ـ ای پیغمبره! د خپلو مالونو په انفاق کښې اقتصاد (میانه روي) کوه یا په بل عبارت مه دومره سختي او بخل کوه لکه چې لاس دې د غاړې پورې تړلی شوی وي او د سوګتی د امله بالکل انفاق ونه کړې، او مه دومره سخاوت او ورکړه کوه چې په لاس کښې هیڅ شی پرېنږدې او په انتهاء درجه کښې خپل لاس وغزوې.

که نه نو په اول صورت کښې به تاته د ملامتی لقب درکړی شي چې په واجبي انفاق کښې به د الله ﷻ دپلوه د ملامتی لاندې واقع شي او بنیادمان خو به درته ضرور د ملامتی ګوته ونیسي، او په دوهم صورت کښې به ستړی ستومانه شي او په خپلو ورکړو باندې به نادم (پښېمانه) شې او یا به خپل لاس چاته د سوال دپاره اوږد کړې او د مجبورۍ سره به مخامخ شي، چې دغه دواړه صورتونه خوندور نه دي، او د خان ساتل ترې په کار دي.

نو ای پیغمبره! تاته په کار دي چې د انفاق څخه په کلي توګه لاس وانخلې په دې خیال چې روزي به دې تنګه شي او نه خپل ټول مال انفاق کړې په دې هیله چې د نورو خلکو د روزۍ تنګي به د منځه یوسې او دا څکه چې د روزۍ پراخول او تنګول ستا د رب ﷻ کار دی چاته يې چې اراده وشي هغه ته يې پراخوي او چاته يې چې اراده وشي هغه ته يې تنګوي.

یقیناً چې ستا رب ﷻ په خپلو بندګانو باندې خبردار دی خیر او شر يې دواړه ورته معلوم دي چې کوم یو حالت يې په ګټه او کوم یو يې په تاوان دی؟ او هم د خپلو بندګانو ټول کړه وړه ګوري چې په پراخۍ کښې څه وضعه اختیاروي او په تنګسه کښې کوم کیفیت غوره کوي؟.

۱۵ـ ای انسانانو! تاسو خپل اولادونه مه وژنئ او د تنګسی څخه مه ډارېږئ چې دوی به دریاندې روزي کمه کړي او د فقیرۍ سره به مو مخامخ کړي، او دا څکه چې:

الف: ستاسو اولادونه ستاسو روزي نه شي خوړلی او تاسو د هغوی روزي نه شئ خوړلی بلکې مونږ تاسو ته هم روزي درکوو او هغوی ته هم روزي ورکوو، نو د هغوی په وژلو سره ستاسو روزي نه زیاتېږي او په ژوندي پرېښودلو سره يې نه کمېږي.

ب: یقیناً چې اولاد وژنه ډېره لویه خطاکاري او ګناه ده دغه کار په روزۍ باندې هیڅ اثر نه غورزوي بلکې د الله ﷻ یو ډېر لوی نعمت د پښنو لاندې کېږي او د بې رحمۍ یوه ډېره غټه مظهره تحقق مومي.

۱۶ـ همدارنګه تاسو د زنا څخه خپل خانونه په جدي توګه وساتئ او د هغو حرکاتو څخه خپل خانونه په څنګ کړئ کوم چې تاسو زنا ته ورنژدې کوي او دا څکه چې:

الف: زنا ډېر بې شرمه او بې حیا ګناه ده او په جنایت کښې ډېره زیاته ده او مفاسد يې زښت ډېر دي.

ب: دا ډېره بده لاره ده چې په دې لارې باندې تللو سره د دنیا نظام ګډوډېږي، حتی چې دا کار

هیڅوک د خپل خان دپاره نه خوښوي چې د ده د اقاربو او خپلوانو سره ترسره شي.

١٧_ ای انسانانو! تاسو هغه نفس مه وژنئ د کوم وینه تویول چې الله ﷻ حرام کړي دي کوم چې ایمان راوړی وي، او یا يې د مسلمانانو سره معاهده کړې وي چې یا يې امان اخستی وي او یا يې جزیه قبوله کړې وي.

هو! د ذکر شوي نفس په وژلو کښې په تاسو باندې په هغه صورت کښې گناه نشته چې د وژلو حق درباندې ثابت شي چې یا په ناحقه بل څوک ووژني او تاسو ترې قصاص واخلئ، یا مرتد شي، او یا زنا وکړي او تاسو درباندې د رجم حکم اجراء کړئ.

١٨_ هرڅوک چې په ناحقه (په ظلم سره) ووژل شي نو مونږ د هغه ولي (یا ولیانو او خپلوانو) ته شرعًا دومره قوت ورکړی دی چې د مقتول (وژل شوي) کسات واخلي او قاتل د قصاص په توگه ووژني (اعدام يې کړي) او یا ترې دیت واخلي، خو په ده یا په دوی باندې لازمه ده چې په وژلو کښې د شرعي اندازې څخه تجاوز ونه کړي چې یا د وژلو سره مُثله (د اندامو پرېکول) هم ملگري کړي، او یا متعدد کسان (چې غیر قاتلین هم پکښې شامل وي) اعدام کړي.

د مقتول وارث هم د الله ﷻ د پلوه منصور کړی شوی دی چې د کسات اخستلو اجازه يې ورکړې ده، او هم نور مسلمانان او د اسلامي حکومت حُکام مکلف دي چې په کسات اخستلو کښې ورسره کومک وکړي، نو نوموړي ته په کار دي چې د دغه احسان شکریه وکړي او د قصاص په قتل کښې د شرعي حد څخه تجاوز ونه کړي او په شریعت منگولې ښخې کړي.

توضیحات

١_ په ﴿وَلَا تَجۡعَلۡ يَدَكَ مَغۡلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ﴾ کښې په غاړې پورې د لاس مغلولیت او غوراب کېدل د بخل څخه کنایه دي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې بخیل سړی د هغه چا غونډې گڼلی دی د چا چې دواړه لاسونه د اوسپنې په چپن کښې د سینې او غاړې پورې کلک تاو کړی شوي وي «فَلَا يُرِيدُ أَنْ يُنْفِقَ شَيْئًا إِلَّا لَزِقَتْ كُلُّ حَلْقَةٍ مَكَانَهَا فَهُوَ يُوَسِّعُهَا فَلَا تَتَّسِعُ»[1] نو نوموړی هیڅ شي ته اراده نه کوي چې انفاق يې کړي مگر (د نوموړي د اوسپنیزي چپن) هره یوه کړۍ په خپل ځای کښې کلکېږي (او یوه بلې پورې نښلي) چې تاو کړی شوی سړی هرڅومره زور ولگوي چې پراخه يې کړي (او خپل لاسونه ترې د انفاق دپاره خلاص کړي) هغه نه پراخېږي (او لاسونه يې نه خوشې کوي).

سوال جواب

٢_ که څوک وايي چې: ځینو علماوو کرامو د ﴿وَلَا تَبۡسُطۡهَا كُلَّ ٱلۡبَسۡطِ﴾ په ارتباط یو شان نزول لیکلی دی چې حاصل يې په لاندې تکو کښې خلاصه کېږي[2]:

---

(١) صحیح البخاري ج١ ص١٩۴

(٢) اسباب النزول للواحدي ص١٩۴؛ روح المعاني ج١۵ ص۶۵

الف: نبي کریم ﷺ ته یو ماشوم ورغی او ویې ویل چې: ای د الله رسوله! زما مور ستا څخه غواړي چې یو کمیس ورکړې، زه یې د همدې خبرې دپاره را استولی یم.

ب: نبي کریم ﷺ ورته جواب ورکړ چې سمدستي خو راسره نشته، تاسو یې په بل وخت کښې پوښتنه وکړئ.

ج: ماشوم مور ته ورغی او بېرته راغی او بیا یې وویل چې ای د الله رسوله! زما مور ستا څخه همدغه کمیس غواړي چې تا اغوستی دی.

د: نبي کریم ﷺ کور ته ننووت، هلته یې کمیس وویست او ماشوم ته یې راولېږه چې مور ته یې یوسي او پخپله په کور کښې لوڅ کېناست.

هـ: د لمانځه وخت راورسېد، بلال ﷺ اذان وکړ او صحابه کرام ﷺ منتظر وه چې نبي کریم ﷺ راووځي چې لمونځ وکړو مګر نبي کریم ﷺ د بربنډتوب د کبله نه شو راوتلی، نو الله ﷻ ذکر شوی ایت نازل کړ، والله ﷻ أعلم بصحة هذه القصة وعلمه أتقن و أكمل.

نو پوښتنه دا ده چې: د قیصې د کیفیت څخه په ډاګه څرګندېږي چې که دا قیصه پېښه شوې وي نو په مدینه منوره کښې به پېښه شوې وي حال دا چې دا سورت مکي سورت دی؟

مونږ وایو چې: که بالفرض قیصه واقعیت ولري نو د شان نزول د روایت سره څه منافي نه ده، او دا ځکه چې سلفو صالحینو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۱] او په مصدقاتو کښې خو دا ضرور نه ده چې د ایت شریف سره دې په یوه وخت کښې واقع شوي وي.

محسور څه معنی؟

ج: په ﴿ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴾ کښې د "مَحْسُور" کلمه د "حَسْر" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "حَسْر" دې ته وایي چې یو شی د بل شي څخه لوڅ او بربنډ کړی شي، لکه لاس د لستوڼي څخه او مذبوحه د پوستکي څخه[۲]، کوم څاروی چې د مزل څخه پاتې شي او مزل نه شي کولی هغه ته هم "حَسِيْر" وایي ځکه چې د قوت څخه لوڅ (خالي) شو او کمزوري یې څرګنده شوه.

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېژي چې که ته په نهایي درجه سره خپل لاس ازاد کړې او هیڅ شی خپل ځان ته پرېنږدې نو د خپلو ضروریاتو څخه به لوڅ شې او بیا به دې ته مجبور وې چې بل ته لاس ونیسې او خپل ضرورت ترې وغواړې.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې د ایت شریف څخه څرګندېږي چې خپله ټوله دارایي (شته) د الله ﷻ په لاره کښې نفقه کول ښه کار نه دی حال دا چې همدغسې کار ابو بکر الصدیق ﷺ کړی وه چې د ده د لوړو مناقبو څخه وشمېرل شو؟ هغه دا چې: یوه ورځې عمر الفاروق ﷺ د خپل مال نیمه برخه خیرات

[۱] تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷ ؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲
[۲] لسان العرب ج۴ ص۱۸۷ ؛ مفردات الراغب ص۱۱۷

کړه او خيال يې وکړ چې څه لرې نه ده چې نن ورځ به زه د ابو بکر الصديق ﷺ څخه په فضيلت کښې وړاندې شم، خو کله چې ابو بکر الصديق ﷺ د نبي کريم ﷺ حضور ته خيرات راووړ نو پوښتنه يې ترې وکړه: «مَا اَبْقَيْتَ لِاَهْلِكَ»(١) کور کهول ته دې څه شی پرېښودل؟ نو ابو بکر الصديق ﷺ عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! د کور دپاره مې فقط الله ﷻ او د ده پيغمبر ﷺ پرېښې دي (خپل ټول مال مې د خيرات په توګه ستا حضور ته حاضر کړی دی)، په دغه وخت کښې عمر الفاروق ﷺ ووېلې چې: زه به هيڅکله د ده څخه (په فضيلت کښې) مخکښې نه شم.

مونږ وايو چې: ځينې خاص اشخاص چې يقين او ايمان يې قوي وي او بصيرت يې زيات وي او بالآخره په اطمناني توګه په خپل خيرات باندې نه پښېمانه کېږي او خپل ځان ته د ملامتی ګوته نه نيسي نو د هغوی دپاره د ټول مال خيراتول ډېر زيات فضيلت لري(٢) چې ابو بکر الصديق ﷺ د همدغه ډول اشخاصو څخه شمېرل کېده.

اما د قيامت د ورځې پورې د يوه شرعي قانون په حيث په انفاق کښې اعتدال ضرور دی لکه چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَالَّذِينَ إِذَآ أَنفَقُواْ لَمْ يُسْرِفُواْ وَلَمْ يَقْتُرُواْ وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴾ [الفرقان: ٦٧] يعنې د الله ﷻ مخلص بندګان هغه دي کوم چې کله انفاق کوي نو نه د اندازې څخه زيات تجاوز کوي او نه تنګي (بخل) کوي بلکې د دغه حال په منځکښې (په اعتدال باندې) ولاړ وي.

إملاق څه معنی؟

٥_ په ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ﴾ کښې د ﴿ إِمْلَٰقٍ ﴾ کلمه مونږ _لله الحمد_ د [الأنعام: ١٥١] ايت لاندې ښه پوره تحليله کړې ده چې د فقر څخه عبارت ده او هم مو د [الأنعام:١٣٧] ايت لاندې د اولاد وژنې ډولونه ليکلي دي چې د قرآن کريم د نزول په زمانه کښې وړاندې جاهلان اخته وه، نو د دغو دواړو مطلبونو بيا ليکلو ته اړتيا نه ګورو خو فقط همدومره وړاندې وراضافه کوو چې ذکر شوی ايت په هغه سورت کښې بدون د "خَشْيَةَ" کلمې څخه ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُم مِّنْ إِمْلَٰقٍ ﴾ نازل شوی دی او دلته ورسره د ﴿ خَشْيَةَ ﴾ کلمه نازله شوې ده.

نو د دواړو ايتونو څخه داسې څرګندېږي چې په هغه وخت کښې اولاد وژنه په لاندې دوه ډولونو باندې رواج وه:

الف: ځينو خلکو خپل اولادونه د موجوده فقر د امله وژل چې لاس به يې تنګ وه او د خپل اولاد نفقه به ورباندې بوج وه چې دغه ډول ته په هغه ايت کښې اشاره شوې ده.

ب: او ځينې نورو د راتلونکي فقر د ډاره ذکر شوی کار کاوه چې اولادونه به راځخه دارايي (سرمايه) وخوري او فقير به شم چې دغه ډول اولاد وژنه په همدغه ايت کښې مطلب ده په کوم کښې چې بحث روان دی.

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٢٠٨
(٢) تفسير القرطبي ج١٠ ص٢٥٠

زناکاري بده لاره ده

۶_ الله ﷻ د زنا دنیاوي او اُخروي مفاسدو ته د ﴿ وَسَآءَ سَبِيلًا ﴾ په نزول سره اشاره کړې ده، نو لاندې مفاسد يې د مثال په توګه ولولئ:

الف: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ»[۱] او زناکار زنا نه کوي په کوم وخت کښې چې په زنا باندې اخته وي حال دا چې دی به مؤمن وي، (په دغه وخت کښې د ده د ایمان رڼا د منځه ځي).

ب: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې زناکاري د قيامت د علاماتو څخه ښودلې ده: «وَيَفْشُوَ الزِّنَا»[۲] يعنې د قيامت نښه دا هم ده چې د زناکارۍ عمل به خور شي او رواج به مونده کړي.

ج: همدارنګه نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «لَمْ يَظْهَرِ الْفَاحِشَةُ فِي قَوْمٍ قَطُّ حَتَّى يُعْلِنُوا بِهَا إِلَّا فَشَا فِيهِمُ الطَّاعُونُ وَالْأَوْجَاعُ الَّتِي لَمْ تَكُنْ مَضَتْ فِي أَسْلَافِهِمْ»[۳] يعنې په هيڅ قوم کښې هيڅکله زناکاري دومره ظهور نه کوي چې حتی دوی يې په ډاګه باندې ترسره کوي مګر په دوی کښې به د طاعون (وباء) مرض او نور هغه دردونه (او مرضونه) خواره شي کوم چې د دوی څخه په وړاندېنيو قومونو کښې نه وي تېر شوي (لکه د ايډز مرض او داسې نور).

د: د نسبونو ثبوت يو لوی نعمت دی چې د ژوند د نظام دپاره د ملا د تير مثال لري او په زنا سره دغه نعمت د منځه ځي او نسبونه سره ګډوډېږي.

ه: په زنا سره د هرج مرج (قتل قتول) دروازه خلاصېږي او فتنې زياتېږي، او همدارنګه په زنا سره د ايډز مرض په خلکو کښې خورېږي او عموميت پيدا کوي.

عجيبه قيصه

و: د زناکار په اولاده کښې به داسې څوک تحقق ومومي چې زنا به ورسره وکړی شي _العياذ بالله ﷻ_، په همدې ارتباط يوه عجيبه قيصه ولولئ چې يوه پاچا په خپل ځان باندې تجربه کړې ده[۴]، چې مونږ يې د لاندې مهمو ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

کله چې يوه پاچا د زنا د مفاسدو څخه شپږمه مفسده واورېده نو قصد يې وکړ چې په خپل ځان باندې يې تجربه کړي، خپله يوه ښائسته لور يې په سازوباز برابره کړه او د يوې خدمتګارې په لاس يې ورکړه چې لوڅ مخ يې په ټول بازار کښې کوڅه په کوڅه وګرځوي. خپلې لور ته يې توصيه کړې وه چې د هيچا د غوښتنې په مقابل کښې خنډ واقع نه شي، چې څوک ترې څه غواړي هغه ورکړي. د بازار په کوڅو کښې به چې ذکره شوې حسينه انجلۍ د هرچا سره مخ کېدله هغه به سترګې ښکته

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۸۲
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۴۴
(۳) سنن ابن ماجه ص۲۹۰
(۴) روح المعاني ج۱۵ ص۶۸

اچولې، چې هیڅ ترې څه غوښتنه ونه کړه او نه وربانديې څه تعرض وکړ.

بالآخره ذکرې شوې خدمتګارې ښځې نومورې انجلۍ بېرته د پاچا کور ته راروانه کړه مګر کور ته د ننوتلو په وخت کښې یوه سړي را ایساره کړه او مچو یې ترې واخستله.

کله چې خدمتګارې ښځې ذکره شوې قیصه د پاچا په حضور کښې هو بهو تېره کړه نو پاچا د شکر په سجده باندې پرېوت چې الحمد لله ﷻ ما په خپل ټول عمر کښې یوه ناجائزه مچو اخستې وه چې د هغې جزا هم په دنیا کښې الله ﷻ راکړه، زه همده ﷻ ته توبه تائب یم او ډېر خوښ یم چې نور څه مې نه دي کړي.

نسأل الله ﷻ أن يعصمنا وذرارينا ومن يُنسب إلينا من الفواحش ما ظهر منها وما بطن. آمين يا رب العالمين.

په حقه وژل وپېژنئ!

۷ـ نبي کريم ﷺ دا ايت شريف ﴿ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾ په لاندې ډول تفسير کړی دی چې:

«لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللهِ إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ النَّفْسُ بِالنَّفْسِ وَالثَّيِّبُ الزَّانِي والمُفَارِقُ لِدِيْنِهِ التَّارِكُ لِلْجَمَاعَةِ»[۱] یعنې د هغه مسلمان سړي وینه تویول حلال نه دي څوک چې شهادت ورکوي چې په حقه معبود نشته مګر فقط الله ﷻ دی او هم شهادت ورکوي چې یقیناً زه په حقه د الله ﷻ د پلوه رالېږلی شوی یم، (د نومړي سړي وژل روا نه دي) مګر د درېوو وجوهو څخه په یوه وجه، چې نفس د بل نفس په بدل (قصاص) کښې ووژلی شي او یا د واده خاوند زناکار وي چې رجم شي او بالآخره یا د خپل دین (اسلام) څخه جدا شوی (د اسلامي ټولګي پرېښودونکی) وي او مرتد شوی وي العياذ بالله ﷻ.

په جائز قتل کښې هم اسراف روا نه دی

۸ـ علماوو کرامو په ﴿ فَلَا يُسْرِف فِّى ٱلْقَتْلِ ﴾ کښې د اسراف دپاره لاندې معناوې کړې دي[۲] څه لرې نه ده چې په ايت شريف کښې ټولې مرادې وي:

الف: چې د قاتل په شمول یو یا ډېر نور کسان (غیر قاتلین) هم ووژني.

ب: چې قاتل بالکل پرېږدي او په عوض یې غیر قاتلین یا غیر قاتل قتل کړي.

ج: چې د عفوې یا د دیت د اخستلو څخه وروسته (په خپل خیال) قاتل قصاص کړي.

د: چې د قاتل په قتل باندې مثله زیاته کړي چې پوزه او غوږ او نور اندامونه ترې پرې کړي.

هـ: چې د قتل په هغو ډولونو کښې قاتل ووژني په کومو کښې چې قصاص مشروع نه وي لکه قتل خطا او نور.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۱۶

(۲) روح المعاني ج۱۵ ص۶۹؛ تفسير القرطبي ج۱۰ ص۲۵۵؛ زاد المسير ج۵ ص۲۵

یادونه

۹_ که څوک غواړي چې د قتل په هکله پوره معلومات ترلاسه کړي نو د [البقرة:۱۷۸] او [النساء:۹۲، ۹۳] ایتونو تفاسیرو ته دې مراجعه وکړي چې بیا لیکل یې د اوږدوالي څخه پرته څه ګټه نه لري.

﴿وَلَا تَقْرَبُوا۟ مَالَ ٱلْيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُۥ ۚ وَأَوْفُوا۟ بِٱلْعَهْدِ ۖ إِنَّ ٱلْعَهْدَ
كَانَ مَسْـُٔولًا ﴿٣٤﴾ وَأَوْفُوا۟ ٱلْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا۟ بِٱلْقِسْطَاسِ ٱلْمُسْتَقِيمِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ
وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٣٥﴾ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ۚ إِنَّ ٱلسَّمْعَ وَٱلْبَصَرَ وَٱلْفُؤَادَ كُلُّ
أُو۟لَٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْـُٔولًا ﴿٣٦﴾ وَلَا تَمْشِ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ ٱلْأَرْضَ وَلَن
تَبْلُغَ ٱلْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾ ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوْحَىٰٓ إِلَيْكَ
رَبُّكَ مِنَ ٱلْحِكْمَةِ ۗ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتُلْقَىٰ فِى جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا ﴿٣٩﴾﴾

[۳۴] او تاسو د یتیم مال ته (په هیڅ وجه) مه ورنږدې کېږئ مګر په هغې وجې (طریقې) سره چې هغه ښائسته (او نیکه) وي (چې د مال حفاظت پکښې مرموز وي. دا ډول نژدېکت هم باید فقط ترهغه ادامه ولري چې نوموړی خپل قوت ته ورسېږي (او د مال حفاظت پخپله وکړی شي).

او تاسو په (مطلق) عهد باندې وفاء وکړئ، یقیناً عهد پوښتنه کړی شوی دی (په دې باره کښې به ستاسو څخه پوښتنه وکړی شي).

[۳۵] او کله چې تاسو (نورو خلکو ته) پیمانه کول کوئ، پیمانه پوره کړئ (ناقصه مه ورکوئ) او تاسو په ډېره برابره (سمه) تله باندې تول وکړئ (ډنډې او نور خیانت پکښې مه کوئ). دغه (کار ستاسو دپاره په دنیا کښې) بهتر دی او (په آخرت کښې) د انجام د حیثه ډېر ښائسته دی.

[۳۶] او ته هغه شي پسې مه ګرځه (پیروي یې مه کوه) په کوم باندې چې تاته علم نه وي (ځکه چې) یقیناً غوږونه او سترګې او (هم) زړه هر یو د دغو (درېوارو) څخه د خپل ځان په هکله (د قیامت په ورځ) مسؤل دی (چې په څه شي کښې استعمال شوی دی).

[۳۷] او په ځمکه کښې په افراطي خوشالي (تکبر) سره تلل مه کوه، یقیناً ته چې یې (په دغه حالت کښې) به هیڅکله ځمکه (په خپلو پښو باندې) څیرې نه کړې، او نه به هیڅکله د اوږدوالي (لوړوالي) د حیثه غرونو ته ورسېږې (نو تاته تکبر په کار نه دی).

[۳۸] دغه ټول محکمات چې دي د دغو څخه بد محکمات ستا د رب ﷻ په نزد ناخوښه کړی شوي دي (پرې ناراضي کېږي).

[۳۹] دغه (ذکر شوي ارشادات) د هغې جملې څخه دي کوم چې ستا رب ﷻ تا ته وحې کړي دي چې د محکمو احکامو څخه عبارت دي.

او ته د الله ﷻ سره بل معبود (شریک) مه ګرځوه نو ته به دوزخ ته په داسې حال کښې وروغورزولی شې چې ملامت کړی شوی (او د الله ﷻ د رحمت څخه) به رټلی شوی (لرې کړی شوی) یې.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د شریعت د ارشاداتو څو مثالونه نازل شوي دي او هغه شمېره پکښې تعقیبه شوې ده کومه چې د وړاندېنیو ایتونو د مطلب په خلاصه کښې اتلسو (۱۸) ته رسېدلې وه چې حاصل یې داسې راځېږي:

۱۹ـ ای انسانانو! تاسو په هیڅ وجه د یتیم مال ته مه ورنژدې کېږئ ځکه چې هغه د خپل مال څخه دفاع نه شي کولی او څه لرې نه ده چې تاسو خپل خانونه اداره نه کړی شئ او په مال به یې قبضه ولګوئ.

هو! په هغې وجه باندې تاسو ته جائزه ده چې ورنژدې شئ کومه چې د نوموړي د مال په خیر تمامېږي او ګټه یې پکښې نغښتې وي، چې یا یې حفاظت وکړئ او یا ورته پکښې د تجارت نیت ولرئ، نو ترهغه پورې خپلې دغې کړنلارې ته ادامه ورکړئ ترڅو چې نوموړی قوت ته ورسېږي او د خپل مال د ادارې جوګه شي.

۲۰ـ همدارنګه چې کله تاسو پیمانه کول کوئ نو په پیمانه کښې ټګي برګي مه کوئ او حقدارانو ته خپل حقونه بنه پوره ورکړئ.

۲۱ـ او چې کله تاسو کوم شی په وزن سره اخلئ او یا یې ورکوئ نو په تول او تله کښې هم خیانت مه کوئ، او مه خلک غولوئ چې یا ډنډې ووهئ او یا په کاڼي کښې ټګي وکړئ.

دا کار (په کیل یا وزن کښې استقامت) ستاسو دپاره په دنیا کښې بهتر دی چې د خلکو بې اعتمادي به درباندې نه پیدا کېږي او د حلالې روزۍ سره به مو پلیتي (حرام مال) نه ګډوډېږي، همدارنګه ذکر شوی عمل د عاقبت (انجام) په اعتبار سره هم ګټور دی چې د قیامت په ورځ به یې د ملامتۍ څخه بچ یاست او څوک به درڅخه د الله ﷻ په وړاندې د حقوقو مطالبه نه کوي.

۲۲ـ ای پیغمبره! د خپلې همدغې تګلارې تعقیب ته ادامه ورکړه او په کوم شي باندې چې علم نه لرې هغه پسې مه ګرځه، مه یې په فعل سره تعقیبوه او مه په قول سره، او مه پکښې خپل زړه مصروفوه. او دا ځکه چې یقیناً غوږونه او سترګې او بالآخره زړونه چې دي دغه هر یو د قیامت په ورځ د خپل خان په هکله د استنطاق لاندې نیول کېږي چې په تاباندې خپل خاوند څه شی اورېده او څه یې درباندې لیده او هم یې د څه شي په تصوراتو کښې مصروف ساتلی وي.

۲۳ـ همدارنګه په ځمکه کښې په تکبر سره مه ګرځه او د همدغې ځمکې څخه تواضع زده کړه، ته د همدې ځمکې (خاورې) څخه پیدا شوی یې چې ستا پلار (آدم ؑ) د خاورو څخه جوړ شوی وه.

تاته څکه تکبر په کار نه دی چې ته په تکبر سره ځمکه نه شې څيرلی او چې څومره خپل سر پورته ونیسې نو د غرونو څوکو ته نه شې رسېدلی، نو چې نه زيات قوت لرې او نه غټه جوثه لرې نو تاته تکبر څه په کار دی؟.

ای پيغمبره! په کومو شيانو (کارونو) باندې چې تاسو ته په وړاندېنيو ايتونو کښې ارشادات درنازل کړی شو د هغو بد شيان (بد کارونه) ستا د رب ﷻ په نزد مبغوضات دي، ستا رب ﷻ ورباندې ناخوښ دی او د ده ﷻ د غضب سببونه دي. بالمقابل په ذکر شوو شيانو (کارونو) کښې نېک شيان (نېک کارونه) ستا د رب ﷻ په نزد مرضيات دي، ستا رب ﷻ ورباندې خوښ او راضي دی او د ده ﷻ د رحمت سببونه دي.

ای پيغمبره! وړاندې ارشادات د هغې جملې څخه دي کوم چې تاته ستا رب ﷻ وحې کړي دي چې ټول د حکمتونو څخه ډک دي او د دنيا او آخرت ګټې پکښې نغښتې دي، که بالفرض ته په حقه پيغمبر نه وی نو دغه ارشادات به تاته نه وی دربښودلی شوي.

۲۴ـ ای پيغمبره! د ارشاداتو په پای کښې يو ځل بيا واوره چې: د الله ﷻ سره بل معبود مه ګرځوه او په توحيد باندې کلک ودرېږه، که نه نو په دوزخ کښې به ملامته کړی شوی او شړلی شوی ور واچول شې چې هم به د الله ﷻ او پرښتو د پلوه ملامته کړی شې او هم به روزمره د الله ﷻ د رحمت څخه لرېوخې.

توضيحات

۱ـ د يتيم او د ده د مال په اړوند د [النساء:۲ـ۶] ايتونو لاندې ښه ګڼور معلومات تېر شوي دي ـوالحمد لله ﷻ على ذلک ـ چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، که په دې مقام کښې د چا په زړه کښې څه پوښتنه وګرځي نو هلته دې مراجعه وکړي، إن شاء الله ﷻ چې هلته به جوابه شوې وي.

"قِسْطَاس" څه معنی؟

۲ـ ځينې علماء کرام وايي[1] چې په ﴿ وَزِنُواْ بِٱلۡقِسۡطَاسِ ٱلۡمُسۡتَقِيمِ ﴾ کښې صحيح خبره دا ده چې د "قِسْطَاس" کلمه اصلاً رومي کلمه ده خو د عربي لغاتو په مجموعه کښې هم شامله ده، ته به وايې چې نوموړې کلمه په رومي او عربي دواړو ژبو کښې مشترکه ده، نو د دغسې عجمي لغاتو استعمال د قرآن کريم د عربي بودن سره څه منافات نه لري چې هيڅ ژبه د مشترکو لغاتو د استعمال څخه خالي نه ده.

لنډه دا چې د "قِسْطَاس" کلمه د انصاف او عدالت تلې ته ويل کېږي برابره خبره ده چې دراهم او دنانير پرې تللی کېږي او که د نورو شيانو د تول دپاره[2] په کار اچوله کېږي همدارنګه برابره خبره

---

[1] روح المعاني ج۱۵ ص۷۲
[2] لسان العرب ج۶ ص۱۷۶

ده چې د مشهورې تلې په شکل وي چې دوه پلې او يو موټى او ډنډۍ ولري او يا په نورو نوو عصري شکلونو سره وي.

څرنګه چې د عدالت او انصاف ټکی د "قِسْطَاس" په مفهوم کښې شامل دی نو د ﴿ ٱلْمُسْتَقِيمِ ﴾ په کلمه باندې همدغه مفهوم تاکيد شوی دی. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې تاسو په ډېره کلکه انصافي تله باندې تول کوئ چې په هيڅ وجه پکښې خيانت واقع نه شي.

"قَفْوٌ" څه معنی؟

٣ـ په ﴿ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ﴾ کښې د ﴿ تَقْفُ ﴾ کلمه چې په اصل کښې "تقفُو" وه او د "و" توري يې په جزم سره ساقط شوی دی. اصلاً د "قَفْوٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د اتباع او يو شي پسې د ورروسته تللو معنی ورکوي[١]. نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي چې: د هغه شي اتباع (پيروي) مه کوه او ورروسته ورپسې تلل مه کوه په کوم باندې چې ستا علم نه وي او تاته په اثبات نه وي رسيدلی.

سوال جواب

٤ـ که څوک وايي چې: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو[٢] د ﴿ وَلَا تَقْفُ ﴾ کلمه په ګڼ شمېر معناوو باندې تفسيره کړې ده، چې دروغ مه وايه او په ناحقه شاهدي مه وايه او هم په پاک لمنو زنانه وو باندې بهتان مه تړه او داسې نور، مګر صحيح خبره داده چې ذکره شوې کلمه په خپل عموم سره پرېښودله شي او ذکر شوي مثالونه يې د افرادو او جزئياتو څخه وګرځي، نو نظر ذکر شوي عموم ته په کار دي چې قياس هم د اعتباره ولوېږي او په خبر واحد باندې هم عمل ونه کړی شي ځکه چې دا دواړه ظني دلائل دي او يقين نه فائده کوي، يعنې نو ته د هغه حکم پيروي مه کوه (په عمل کښې يې مه پياده کوه) په کوم باندې چې ته يقين نه لري (که څه هم ګومان ورباندې لري).

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو[٣] د ذکر شوي سوال په جوابولو کښې ډېر اوږده بحثونه کړي دي که څوک فرصت لري او يو ځل يې پخپله وګوري نو ګټور به ورته واقع شي مګر مونږ په جواب کښې فقط لاندې نکات ذکر کوو چې:

الف: څرنګه چې په دې مقام کښې د حقوق العباد په هکله بحث راروان دی او سياق او سباق (وړاندې او ببرته) دلالت کوي چې دلته د ﴿ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ﴾ څخه هغه بې علمي مراد ده کومه چې په حقوق العباد پورې تعلق لري او عملي کول ورباندې د دوی په ضرر تمامېږي، نو دلته دا خبره چې قياس او خبر واحد دواړه ظني دلائل دي او علم نه فائده کوي (خو په شريعت کښې پرې احکام ثابتېږي)؛ مطرحه کول چندان په ځای کار نه دی.

---

(١) لسان العرب ج١٥ ص١٩٤

(٢) زاد المسير ج٥ ص٢٦

(٣) التفسير الكبير ج ٢٠ ص٢٠٧؛ روح المعاني ج١٥ ص٧٣

ب: د سړي په ذهن کښې ګرځي چې په کوم ایت شریف کښې چې اوس بحث روان دی د هغه دپاره دغه ایت شریف تفسیر واقع شوی دی چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ ﴾ [الحجرات:۶] یعنې ای مومنانو! که چرته تاسو ته یوه فاسق سړی (د مومنانو په هکله) څه خبر دروړي (او څه جاسوسي درته وکړي) نو تاسو په هغه کښې ښه تحقیق وکړئ او سمدستي يې اقتفاء (پیروي) مه کوئ، که نه نو څه لرې نه ده چې تاسو په دغې پیروۍ باندې پښېمانه شئ او داسې قوم ته به ضرر ورسوئ د کومو برائت او پاکي چې درته وروسته څرګنده شي.

ج: په کوم حدیث کښې چې نبي کریم ﷺ د ګومان څخه نهي (منعه) فرمایلې ده په هغه کښې يې هم د حقوق العباد څو مثالونه ښودلي دي. حدیث دا دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلا تَحَسَّسُوا وَلا تَجَسَّسُوا وَلا تَحَاسَدُوا وَلا تَبَاغَضُوا وَلا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللهِ إِخْوَانًا»[1] تاسو د ګومان څخه خپل ځانونه وساتئ ځکه چې په ګومان کښې ډېر دروغ واقع کېږي (رښتیا پکښې لږ وي)، او تاسو د مسلمانانو د عیبونو پلټنه مه کوئ، او هم د دوی په اړه جاسوسي مه کوئ، او تاسو یو تربله حسد مه کوئ، او هم یو تربله بغض مه کوئ، او تاسو یو بل ته شا مه واړوئ (چې یو د بل څخه مرور شئ) او (بالآخره) ای د الله ﷻ بندګانو! په خپلو منځو کښې سره ورونه جوړ شئ لکه چې واقعًا تاسو ټول دیني ورونه یاست.

د: په دې باندې علاوه که د احادیثو او قیاس (اجتهاد) حجتیت په شریعت کښې په اثبات نه وی رسېدلی نو بیا به د معترض اعتراض څه ارزښت درلودلی وی خو خبره داسې نه ده بلکې د دواړو حجتیت په شریعت کښې په اثبات رسېدلی دی چې د اصول الفقه کتابونو ښه پوره څېړلی دی.

یادونه

۵ـ په ﴿ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ مَسۡـُٔولٗا ﴾ کښې د ﴿ عَنۡهُ ﴾ ضمیر په دوه وو ډولونو سره تفسیر کېدلی شي که څه هم دواړه ډولونه په اصلي مطلب کښې فرق نه لري، هغه دا:

الف: چې هر یوه (غوږ، سترګې، زړه) ته راجع شي. یعنې د قیامت په ورځ به د ذکرو شوو درېواړو اندامونو د هر یوه څخه د خپل ځان په هکله پوښتنه وکړی شي چې ته خپل خاوند په کوم-کوم شي کښې استعمال کړی وې؟ لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ ٱلۡيَوۡمَ نَخۡتِمُ عَلَىٰٓ أَفۡوَٰهِهِمۡ وَتُكَلِّمُنَآ أَيۡدِيهِمۡ ﴾ [یس: ۶۵] یعنې نن ورځ (د قیامت په ورځ) به مونږ د دوی په خولو باندې مهر ولګوو او زمونږ سره به د دوی لاسونه (او نور اندامونه) خبرې وکړي.

ب: چې ذکر شوی ضمیر هغه چا ته راجع شي کوم چې بلا علمه د خلکو په عیبونو پسې تاند وهي. یعنې په هغې ورځ کښې به هرڅوک د استنطاق لاندې ونیولی شي چې خپل غوږونه او سترګې يې په څه شي کښې استعمال کړي وه او په زړه کښې يې د کوم-کوم شي پلانونه سنجولي وه؟.

[1] صحیح البخاري ج۲ ص۸۹۶؛ صحیح مسلم ج۲ ص۳۱۶

نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې فرمايي: «وَعَنْ جِسْمِهِ فِيمَا أَبْلاهُ»[۱] يعنې د قيامت په ورځ به څوک ترهغه قدم وانخلي ترڅو چې تري د جسم (بدن او اندامونو) په هکله پوښتنه وکړي شي چې په څه شي كښې يې زور كړى (زاړه كړي او استعمال كړي) دي؟.

څو يادوني

۶ـ د ﴿ إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ ٱلْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ ٱلْجِبَالَ طُولًا ﴾ په ارتباط لاندې يادونې ولولئ:

الف: خمكه دومره كلكه ده چې متكبران يې په پښو باندې نه شي څيرلى او د دومره لوړو غرونو درلودونكې ده چې د سركشانو سرونه نه شي ور رسېدلى، خو د دې سره-سره د ټولو انسانانو دپاره د يوه فرش په شكل خوره ده او په هيڅا باندې تكبر نه كوي چې په خپل ځان باندې يې ګرځېدلو ته پرېښودي، نو په كار دي چې متكبران د ځمكې څخه تواضع زده كړي او د تكبر څخه لاس واخلي.

ب: مونږ ـلله الحمد والشكرـ د [النحل: ۲۲] ايت لاندې د كبر كلمه او د دې مشتقات ښه پوره څېړلي دي هيله ده چې يو ځل هلته مراجعه وكړى شي.

ج: په دې مقام كښې هم ځينو مفسرينو كرامو[۲] د تكبر او تواضع په ارتباط ډېر احاديث راغونډ كړي دي الله ﷻ دې ورته اجرونه وركړي، كه څوک غواړي چې دغه دواړه كلمې د احاديثو په رڼا كښې وڅېړي نو هملته دې ولولي، مونږ د اوږدوالى د كبله دلته رانقل نه كړه.

يو نحوي تحليل

۷ـ كه څه هم مفسرينو كرامو د ﴿ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴾ په ارتباط ډېر اوږده تحليلونه كړي دي[۳] مګر كوم تحليل چې مونږ ته غوره برېښي د هغه مهم ټكي دا دي چې:

الف: د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ كلمه د مذكور په تاويل سره وړاندېنيو متعددو خاصيتونو ته اشاره ده چې ځينې ماموړات دي او د الله ﷻ رضامندي پكښې نغښتې ده او ځينې منهيات دي چې د الله ﷻ د ناراضي كېدلو څخه استازيتوب كوي.

ب: د ﴿ سَيِّئُهُۥ ﴾ كلمه د ﴿ كَانَ ﴾ دپاره اسم ده او ضمير يې ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ ته راجع دى.

ج: او د ﴿ مَكْرُوهًا ﴾ كلمه د ﴿ كَانَ ﴾ دپاره خبر ده.

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې د ذكرو شوو ټولو خاصيتونو د جملې څخه بد خاصيتونه ستا د رب ﷻ په نزد ناخوښ دي او په كولو باندې يې ناراض كېږي، چې دا د يوولسو (۱۱) خاصيتونو څخه عبارت دي لكه: ۱ـ د الله ﷻ سره شريک درول، ۲ـ د غير الله عبادت كول، ۳ـ مور او پلار ته د أف كلمه استعمالول، ۴ـ د مور او پلار رټل، ۵ـ اسراف او تبذير كول، ۶ـ

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۶۷
(۲) روح المعاني ج۱۵ ص۸۰؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۰
(۳) تفسير ابي السعود ج۵ ص۱۷۲؛ البحر المحيط ج۷ ص۵۰

عدم اقتصاد (په انفاق کښې افراط یا تفریط)، ۷_ اولاد وژنه، ۸_ زناکاري، ۹_ په ناحقه بنیادم وژل، ۱۰_ په نامعلومه شي پسې ګرځېدل، ۱۱_ او په ځمکه باندې په نخرو او تکبر باندې تلل.

بالمقابل د ذکرو شوو خاصیتونو څخه نېک خاصیتونه (چې مامورات دي لکه د مور او پلار سره احسان کول او نور) ستا د رب ﷻ په نزد رضامندي ده او په عملي کولو باندې یې راضي کېږي، نو تاسو ته په کار دي چې د خپل رب ﷻ د ناراضي کېدلو څخه ډډه وکړئ او په راضي کېدلو پسې یې تاند ووهئ.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې ذکر شوي متعدد احکام په ﴿ لَا تَجْعَلْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَـٰهًا ءَاخَرَ ﴾ باندې پیل شوي دي او په ﴿ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَـٰهًا ءَاخَرَ ﴾ باندې ختم شوي دي یا په بل عبارت: د توحید په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې:

الف: ترڅو ټول انسانان په غور باندې ووهلی شي چې د ثواب د ګټلو او د الله ﷻ د راضي کولو دارمدار په توحید پورې ارتباط لري چې بدون د سالمې عقیدې څخه نېک اعمال ضائع کېږي او څه ګټه نه لري، نو په کار دي چې هر نېک کار یوازې د الله ﷻ په نامه پیل شي او یوازې د همده ﷻ په نامه ختم شي او هیڅا ته پکښې اشتراک ورنه کړی شي.

ب: په لومړني نزول کښې انسانان د شرکي عقیدې دنیاوي اضرارو ته متوجه کړی شوي دي او په دوهم نزول کښې یې اخروي ضررونو ته اشاره شوې ده د همدې کبله هغه ایت شریف په ﴿ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا ﴾ سره ختم شوی دی او دا ایت شریف په ﴿ مَلُومًا مَّدْحُورًا ﴾ باندې اختتام موندلی دی، چې د دغو څلورو واړو کلماتو معناوې دا دي:

اول: د "مَذْمُوم" کلمه د "ذَمّ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د قبیح (بدګڼلو) معنی ورکوي.

دوهم: لکه څنګه چې مونږ د [بني اسرائیل:۲۲] ایت لاندې لیکلي دي د "مَخْذُول" معنی د "خُذْلَان" څخه اخستله شوې ده، "خُذْلَان" دې ته وايي چې هغه څوک د چا نصرت پرېږدي په کوم باندې چې د نصرت کولو ګومان کېږي.

نو دغه دواړه کلمات د دنیاوي سزا سره ښه مناسبت لري چې په دنیا کښې د شرکي عقیدې خاوند بد ګڼل کېږي او د الله ﷻ د توفیق څخه محرومېږي او هم خپل باطل معبودان ورسره نصرت او کومک نه شي کولی.

دریم: د "ملوم" کلمه د "لوم" _لکه "ضرب"_ څخه اشتقاقه شوې ده " لوم" دې ته وايي چې د یو قبیح کار کوونکي ته ملامتي راجع کړی شي چې دا دې ولې کړی دی؟ او ولې دې خپل ځان ته ضرر رسولی دی؟.

څلورم: د "مَدْحُور" كلمه د مَرْجُوم (رټلی شوي) او د رحمت څخه د لرې كړى شوي معنى وركوي.
دغه دواړه كلمات د مشركانو د اخروي جزا سره ښه پيوستون لري چې د قيامت په ورځ به هم ملامته كړى شي او په همدې باره كښې به د استنطاق لاندې ونيول شي او هم به د الله ﷻ د رحمت څخه په دائمي توګه لرې كړى شي او دوزخ ته به د توهين په توګه ورواچولی شي.

يادونه

۹ـ په دې كښې خو هيڅ شک نشته چې د وړاندېنيو اتلسو ايتونو په احكامو كښې خطاب ټول امت ته متوجه دی چې دا كوئ او دا مه كوئ، خو په ځينو احكامو كښې په صراحت سره امت مخاطب ګرځولی شوی دی او په ځينو نورو كښې خطاب نبي كريم ﷺ ته متوجه شوی دی او د امت د مكلفيت دپاره په اشارې باندې اكتفاء شوې ده.

الله ﷻ د خپل كتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي چې د كومو حكمتونو په بنياد باندې به يې په ځينو احكامو كښې په صراحت سره مكلفيت خوښ كړى وي او د كومو حكمتونو په منظور به يې په ځينو نورو كښې په ضمني او غير صريحي خطاب باندې اكتفاء كړې وي، مونږ ته په دې هكله د نبي كريم ﷺ او سلفو صالحينو څخه څه وجوه په نظر رانغله. اما ځينو مفسرينو پكښې تقريبًا نهه وجې ليكلې دي[1] كه څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وكړي.

﴿أَفَأَصْفَىٰكُمْ رَبُّكُم بِٱلْبَنِينَ وَٱتَّخَذَ مِنَ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ إِنَـٰثًا ۚ إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾
وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِى هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لِيَذَّكَّرُوا۟ وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾ قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُۥٓ
ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّٱبْتَغَوْا۟ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحَـٰنَهُۥ وَتَعَـٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ
عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَـٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ۚ وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ
بِحَمْدِهِۦ وَلَـٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ۗ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾﴾

[۴۰] (اى مشركانو!) ايا تاسو خپل رب ﷻ په زامنو سره غوره كړي ياست او (پخپله) يې زنانه (د لورګانو په حيث) نيولې دي چې د پرښتو څخه عبارت دي؟
يقينًا تاسو هرومرو (د جنايت د حيثه) ډېره لويه (درنه) خبره كوئ.

[۴۱] او يقينًا مونږ (اى پيغمبره!) په دغه قرآن كريم كښې (د توحيد دلايل) بيا ـ بيا د دې دپاره بيان كړي دي ترڅو ترې دوى پند واخلي (او د شركياتو او كفرياتو څخه صرف نظر شي، حال دا چې) دا قرآن كريم په هر ځل بيان سره دوى ته نه وراضافه كوي مګر نفرت (او د الله ﷻ د رحمت څخه لرې كېدل).

[1] روح المعاني ج۱۵ ص۷۷

[۴۲] (ای پیغمبره! کفارو ته یو خل بیا) ووایه چې: که (بالفرض المحال) د الله ﷻ سره نور معبودان (په حقه باندې) وی لکه څنګه چې دوی وایي (او پرې قائل دي) نو په دغه وخت کښې به هرومرو دوی (نورو معبودانو) د عرش العظیم خاوند (الله ﷻ) ته (د تقرب) لاره لټولې وی (او د خانونو د نژدېکت هلې ځلې به یې ورته کړې وی).

[۴۳] (خو دغسې نه ده بلکې) الله ﷻ ته (د شرکیاتو څخه) پاکي ده او د هغو (شرکي ویناګانو) څخه هم اوچت دی کومې چې مشرکان یې وایي. ډېر لوی اوچتوالی.

[۴۴] (او دا څکه چې) الله ﷻ ته اوه اسمانونه تسبیحات وایي (د پاکی نسبت ورته کوي) او (اوه) ځمکي هم، او (بالآخره) هغه څوک هم (د ده ﷻ په تسبیحاتو باندې مشغول دی) کوم چې د دغو (اسمانونو او ځمکو) په مجموعه کښې موجودیت لري.

او (لنډه دا چې) هیڅ شی نشته مګر د الله ﷻ د حمد سره (د ده ﷻ) تسبیحات وایي مګر تاسو یې په تسبیح ویلو باندې (دقیقه) پوهه نه شئ درلودی.

یقیناً الله ﷻ حلیم دی (په عجله چاته سزا نه ورکوي او) بښونکی دی (څوک چې په ایمان مشرف شي په پخوانیو کفریاتو باندې یې نه نیسي).

ارتباط

وړاندیني اتلس ایتونه د ځینې شرعي احکامو د بیان په هکله د شرک څخه په اجتناب پیل شوي وه او د همدې مطلب په بیان باندې ختم شوي وه. په دې ایتونو کښې د شرکي عقیدې د ابطال او رد دپاره څه دلایلو ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! څرنګه چې وړاندې واضحه شوه د الله ﷻ توحید د ټولو عباداتو د قبول دپاره اصل دی او شرکي عقیده د ټولو نیکو اعمالو ضائع کوونکې ده نو خپل امت لاندې ټکو ته متوجه کړه:

۱ـ د مشرکانو ۱ باطلو عقایدو څخه یوه باطله عقیده دا هم ده چې پرښتو ته د بنات الله لقب ورکوي، نو دوی زمونږ دپلوه مخاطب کړه چې:

الف: ای مشرکانو! ایا دا ډېره عجیبه نه ده چې تاسو ته خپل رب ﷻ د لورګانو په شمول زامن درکوي حال دا چې پخپله یې پرښتې فقط د زنانه وو (لورګانو) په صفت باندې نیولې دي؟ یقیناً چې تاسو ډېره درنه او لویه خبره کوئ او په خپل رب ﷻ باندې ډېر لوی دروغ ورتړئ: او دا څکه چې:

ب: الله ﷻ بالکل د ولدیت څخه پاک او منزه دی، او نه ورسره ولدیت مناسب دی بلکې د ولدیت سلسله د مخلوقاتو او محتاجاتو سره مناسبه ده.

ج: بالفرض المحال که الله ﷻ د خپلو مخلوقاتو څخه څوک په ولدیت نیولی نو یا به یې لورګانې او زامن دواړه په ولدیت سره نیولي وی لکه چې تاسو ته یې دواړه درعنایت کړي دي او یا به یې بوازې زامن په ولدیت سره نیولي وی لکه چې تاسو یې خوښوئ؛ خو خبره دغسې نه ده بلکې الله ﷻ

ته خپل ټول مخلوقات په مخلوقیت کښې یو برابر دي او یو هم په بل باندې څه رجحان او برلاسي نه لري چې یوازې همده ته دې الله ﷻ د ولدیت لقب ورکړي او نور دې په مخلوقیت کښې پرېږدي.

یا په بل عبارت: که بالفرض المحال الله ﷻ خپل اقدس ذات ته د ولدیت په نیولو باندې قائل شوی وی نو خپلو ټولو مخلوقاتو ته به یې همدغه لقب ورکړی وي، خو حقیقت دغسې نه دی لکه چې مشرکان ورباندې معتقد دي.

۲ـ ای پیغمبره! مونږ د خپل وحدانیت په اثبات او د شرک په ابطال باندې په دې قرآن کریم کښې بیا- بیا پوره دلایل د دې دپاره نازل کړي دي ترڅو ترې مشرکان پند او نصیحت واخلي او د شرکیاتو څخه اجتناب وکړي، مگر برسېره په دې چې مشرکان ترې پند نه اخلي د توحید څخه یې پرې نفرت لا زیاتېږي او د قرآن کریم څخه یې پرې عداوت لا ډېرېږي. او دا ځکه چې دوی په دلایلو کښې د تعمق او تحقیق څخه کار نه اخلي که نه نو د شرکي عقیدې بطلان بالکل ځرگند دی، نو دلته یو ځل بیا کفارو ته د شرکي عقیدې د بطلان دلایل په لاندې ډول واوروه:

الف: دوی ته ووایه چې که بالفرض المحال د الله ﷻ سره نور معبودان په حقه موجود وی لکه چې د دوی په عقیده او د دوی په خیال ورسره شته نو ضرور به دغو معبودانو د عرش العظیم خاوند (الله ﷻ) ته په لاندې ډول یوه لاره لټولې وی:

اول: یا به دغه معبودان د الله ﷻ په مقابل کښې پاڅېدلي وی او جگړه به یې ورسره پیل کړې وی چې په نتیجه کښې به دغه موجود نظام باقي نه وی پاتې شوی او اسمانونه او ځمکې به درې وړې شوې وی.

دوهم: یا به یې ورته اطاعت کړی وی او د هغه ﷻ د احکامو پیروي به یې غوره کړې وی، نو په دې تقدیر به ذکرو شوو فرضي معبودانو خپل الوهیت د لاسه ورکړی وی او د معبودیت ورتیا به یې د دوی په خیال هم نه وی درلودلی ځکه چې معبود د بل چا عبادت او اطاعت نه کوي.

ب: ای پیغمبره! الله ﷻ ته پاکې ده او الله ﷻ د هغه شي څخه په لوی اوچتوالي سره اوچت دی کوم شی چې مشرکان یې وایي او پرته له کوم دلیله یې ورسره خپل بوتان په عبادت کښې شریکان کړي دي، او دا ځکه چې:

ج: حقیقت دا دی چې اوه اسمانونه، اوه ځمکې او هغه څوک چې په دغو اوو اسمانونو او اوو ځمکو کښې موجودیت لري ټول الله ﷻ ته د پاکۍ نسبت کوي او د هغو شرکیاتو څخه یې پاک بولي د کومو چې مشرکان په عبادت باندې بوخت دي.

د: بلکې هیڅ شی نه وړاندې تېر شوی دی او نه به وروسته تېر شي او نه په اوس وخت کښې موجودیت لري مگر د الله ﷻ په حمد او ثناء باندې مشغول دی او د مشرکانو د شرکیاتو او نورو نواقصو څخه ورته تسبیح وایي، حتی د مشرکانو باطل معبودان (بوتان) هم د الله ﷻ په تسبیحاتو باندې مصروف دي او خپله بندگي ورته وړاندې کوي.

مگر دا بېله خبره ده چې تاسو ای انسانانو! نه د اوو اسمانونو او اوو ځمکو په تسبیحاتو باندې

پوهېږي او نه د نورو شيانو د بندګۍ په اظهار باندې دقيقه پوه لري.

۲ـ ای پیغمبره! الله ﷻ حلیم دی په عجله باندې څوک په جنایاتو باندې نه نیسي، که نه په کار دا چې مشرکان یې سمدستي پوپنا کړي وی چې د الله ﷻ د ټولو مخلوقاتو څخه مخالفت کوي او په ارادي عبادت کښې ورسره بوتان شریکوي.

مګر د حلم سره‌سره غفور او بښونکی هم دی، که دوی د خپلو کفریاتو څخه اجتناب وکړي او د توحید عقیدې ته په کلکه باندې راواوړي نو الله ﷻ به یې په پخوانیو کفریاتو او شرکیاتو باندې ونه نیسي، نو اوس هم سر وخت دی باید دوی خپلو ځانونو ته د دائمي عذاب څخه نجات ورکړي او په اخلاص باندې په ایمان مشرف شي.

توضیحات

۱ـ د [النحل:۵۷] ایت لاندې د مشرکانو د دې کفري عقیدې ښه تحقیق تېر شوی دی ـلله الحمدـ چې مشرکان پرښتو ته د بنات الله لقب ورکوي، نو بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، خو فقط په دې مقام کښې ورباندې لاندې تحقیق وراضافه کوو:

هلته الله ﷻ د مشرکانو د شرکي عقیدې څخه د "بَنَات" په کلمې سره تعبیر کړی وه چې ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ ٱلْبَنَٰتِ ﴾ یعني او مشرکان الله ﷻ ته لورګانې ټاکي چې پرښتې بنات الله دي. او په دې مقام کښې یې ترې د "إناث" په کلمې سره تعبیر وکړ چې ﴿ مِنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنَٰثًا ﴾، ترڅو اشاره وکړی شي چې د مشرکانو ذکره شوې عقیده په لاندې دوه وو کفري خبرو باندې مشتمله ده:

الف: یوه دا چې مشرکان پرښتو ته د ښځینه وو لقب ورکوي، ځکه چې د ﴿ إِنَٰثًا ﴾ کلمه د "أنثى" جمعه ده[۱]، حال دا چې هغوی نه مذکرې دي او نه مونثې دي، تذکیر او تانیث په هغه مخلوق کښې صورت نیسي په کوم چې توالد او تناسُل جاري وي او په دغه مکرم مخلوق کښې توالد او تناسل نشته. لکه چې پوره تحقیق یې د ذکر شوي ایت لاندې تېر شوی دی.

ب: دوهمه دا چې په ښځینه وو کښې ورباندې دوی د بنات الله نوم ږدي، نو که بالفرض مشرکان دوهمه خبره ونه کړي نو یوازې لومړنۍ خبره یې هم کفایت کوي چې دوی په دائمي توګه په دوزخ کښې پاتې شي.

دوه تفسیرونه

۲ـ مفسرینو کرامو دا جمله: ﴿ إِذًا لَّٱبْتَغَوْا۟ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا ﴾ په لاندې دوه ډوله باندې تفسیره کړې ده:

الف: د ﴿ سَبِيلًا ﴾ څخه د مغالبې او قوت حاصلولو معنی مراده ده[۲]، یعني که د الله ﷻ سره په

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۱۱۲

(۲) تفسیر ابي السعود ج۵ ص۱۷۴

خمکو او اسمانونو کښې په حقه شريکانو (معبودانو) موجوديت درلودی نو ضرور به هغوی د الله ﷻ سره زور ازمايي کړې وی او په نتيجه کښې به د دنيا نظام خراب شوی وی. لکه چې همدې مضمون ته په بل ايت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَا ﴾ [الأنبياء:۲۲] يعنې که بالفرض المحال په خمکه او اسمان کښې بې د الله ﷻ څخه نورو (په حقه) معبودانو تحقق درلودی نو دواړه (خمکه او اسمان) به تباه شوي وی او د دنيا نظام به خراب شوی وی.

ب: د ﴿ سَبِيلًا ﴾ څخه د قربت او نژدېکت لاره مطلب ده[۱]، يعنې که -بالفرض المحال- د الله ﷻ سره په وجود کښې (په حقه) شريکانو تحقق درلودی نو هغوی به هم الله ﷻ ته د تقرب او نژدېکت لاره لټولی او کوښښ به يې کولی چې د الله ﷻ رضا حاصله کړي، او دا خکه چې په عالم وجود کښې هيڅ مخلوق نشته مگر د الله ﷻ تسبيحات وايي او همده ﷻ ته د خپل ځان د نژدېکت په هيله تاند وهي. حال دا چې الله ﷻ ته خپله عاجزي وړاندې کول او تقرب حاصلول د الوهيت سره منافي کار دی، نو پوره څرګنده شوه چې د همده ﷻ څخه په غير بل په حقه معبود نشته.

که څه هم ځينو علماوو کرامو لومړي تفسير ته ترجيح ورکړې ده[۲] مگر مونږ ته دوهم تفسير په زړه پورې برېښي او دا خکه چې د وروستنيو ايتونو سره ډېر ښه پيوند اخلي او د ملغلرو اميل پرې ډېره ښه ښکلا پيدا کوي.

ايا هر شی د الله ﷻ تسبيحات وايي؟

۳ـ د ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴾ په تفسير کښې علماء کرام په لاندې ګروپونو باندې ويشلي شوي دي:

الف: ځينې وايي چې هر شی د الله ﷻ تسبيح وايي او هيڅ شی د دې عمومي قاعدې څخه وتلی نه دی، خو د تسبيح څخه د حال په ژبه (لسان الحال) سره تسبيح مطلب ده، يا په بل عبارت: هر مخلوق د خپل خالق په موجوديت باندې دلالت کوي[۳].

دغه ګروپ علماوو زيات اعتماد په عقل باندې کړی دی چې په جماداتو او نباتاتو کښې د قال په ژبه تسبيحات نشته او دا خکه چې په دغو شيانو کښې حيات او پوهه نشته.

ب: ځينې نور علماء کرام جماداتو ته هم په تسبيح ويلو باندې قائل دي مگر د مذکورې قاعدې په عموميت باندې قائل نه دي، دوی وايي چې هر مخلوق الله ﷻ ته تسبيحات وايي خو ترهغه پورې چې په خپل اصلي خلقت باندې پاتې وي. نو کوم بوټی چې پرې کړی شي او کومه ونه چې ووهلی شي بيا د الله ﷻ تسبيحات نه وايي[۴]، ته به وايې چې ژوند يې ختم شوی دی او خوله يې په مرګ باندې ماته شوې ده.

---

(۱) تفسير الطبري ج۱۵ ص۹۱
(۲) تفسير الكشاف ج۲ ص۶۶۹
(۳) التفسير الكبير ج۲۰ ص۲۱۸
(۴) المحرر الوجيز ج۱۰ ص۳۰۰

دغه ګروپ علماء د ذکرې شوې قاعدې تخصيص دپاره هيڅ قوي دليل نه شي وړاندې کولی چې د ايت شريف د عموميت مخه ونيسي.

ج. دريم ګروپ علماء کرام وايي[۱] چې هر شی د جماداتو، نباتاتو، حيواناتو، پرښتو او بالآخره د انسانانو او جنياتو په شمول ټول د الله ﷻ په تسبيحاتو باندې مشغول دي. همدارنګه دوی وايي چې په دغې قاعده کښې څه تخصيص هم نشته بلکې په خپل عموم سره باقي ده.

د دغه ګروپ علماوو کرامو دلايل لاندې لوستلی شئ:

اول: الله ﷻ د غير ذوي العقولو تسبيحاتو ويلو ته په ﴿تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبۡعُ وَٱلۡأَرۡضُ﴾ سره اشاره کړې ده او د ذوي العقولو تسبيحات يې په ﴿وَمَن فِيهِنَّ﴾ کښې بيان کړي دي، او بيا يې د ښه تاکيد دپاره د ﴿وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمۡدِهِۦ﴾ کلمات نازل کړي دي، نو د ذکرو شوو تصريحاتو سره-سره د تسبيح څخه مجازي تسبيح (په لسان الحال سره) اخستل او يا ذکر شوی مؤکد عموم ته تخصيص ورکول چندان مزه ناک کار نه دی، بلکې کاواکي پکښې ډېره ده.

دوهم: الله ﷻ ذکر شوی مؤکد ارشاد د ﴿وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡ﴾ په کلماتو باندې تعقيب کړي دي، که بالفرض د تسبيح څخه په لسان الحال سره تسبيح مطلب وي نو ذکر شوي کلمات به نه وی نازل شوي او دا څکه چې په دې باندې خو هرڅوک پوهېږي چې مخلوق په خالق باندې دلالت کوي، اما دا بېله خبره ده چې کفاروورباندې خپل خانونه ړانده او کاڼه اچولي دي، بلکې د کفارو اکثريت د عناد د کبله دغسې جهالت ته لاس اچوي او په زړونو کښې پرې ښه قناعت لري.

دريم: الله ﷻ ذکر شوی ايت شريف په ﴿إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورٗا﴾ سره ختم کړی دی ترڅو ټول انسانان په غوږ ووهلی شي چې مشرکان د بوتانو عبادت کوي خو بالمقابل د دوی بوتان (باطل معبودان) د الله ﷻ په تسبيح او تقديس باندې مشغول دي، مګر تاسو ورباندې نه پوهېږئ چې د هغوی لغات ستاسو د لغاتو څخه جدا دي او د هغوی ژبې ستاسو د ژبو څخه بېلې دي.

د مشرکانو د ذکرې شوې کړنلارې غوښتنه دا ده چې الله ﷻ يې سمدستي پوپنا کړي، مګر الله ﷻ حليم دی او خلکو ته د توبه تائب ګرځېدلو فرصت ورکوي، او هم غفور دی که څوک په ايمان مشرف شي نو په پخوانيو کفرياتو باندې يې نه نيسي.

څلوم: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿وَسَخَّرۡنَا مَعَ دَاوُۥدَ ٱلۡجِبَالَ يُسَبِّحۡنَ وَٱلطَّيۡرَۚ﴾ [الأنبياء: ۷۹] يعنې او مونږ داود ﷺ ته غرونه تابع ګرځولي وه چې تسبيحات به يې ورسره ويلې او مرغان هم.

پنځم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې د حيواناتو دوه پېښې حکايت کړې دي[۲] يوه دا چې پر سړی په غوا باندې سور وه او وهل يې ورکړه نو غوا ورته وويلې چې: "إنّا لَمْ نُخلَقْ لِهٰذا إنّا خُلِقْنا لِلحَرْثِ" يعني: يقينًا مونږ د دغه کار (سورلی) دپاره نه ياستو پيدا کړی شوي بې شکه مونږ د کښت

[۱] تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۲
[۲] صحيح البخاري ج۱ ص۴۹۴

(زراعت) دپاره پیدا کړی شوي یاستو.

بله دا چې د یوه سړي څخه لېوه (شرمخ) یوه ګډه وتښتوله خو هغه ترې خلاصه کړه نو لېوه نوموړی سړی مخاطب کړ چې: «فَمَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبُعِ يَوْمَ لا رَاعِيَ لَهَا غَيْرِي» یعنې د مېږو (ګډو) د حفاظت دپاره به د لېوانو په ورخ باندې څوک وي؟ په کومه ورخ کښې چې زما څخه پرته بل شپون ونه لري (او خلکو یې د فتنو د کبله د حفاظت څخه لاس اخستی وي).

کله چې د حیواناتو خبرې په ذکر شوي حدیث شریف کښې په ثبوت ورسېدې نو د تسبیحاتو په ویلو کښې به یې څه ممانعت تحقق ومومي؟!.

شپږم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُلَبِّي إِلَّا لَبَّى مَنْ عَنْ يَمِينِهِ أَوْ عَنْ شِمَالِهِ مِنْ حَجَرٍ أَوْ شَجَرٍ أَوْ مَدَرٍ حَتَّى تَنْقَطِعَ الْأَرْضُ مِنْ هَاهُنَا وَهَاهُنَا»[۱] هیڅ مسلمان تلبیه نه وایي مګر هغه شیان تول ورسره تلبیه وایي کوم چې د نوموړي ښي طرف ته او چپ ته واقع وي چې د ډبرو او ونو او هم د لوټو څخه عبارت دي، آن تر دې چې ځمکه د دې خایه او د دې خایه قطعه شي، یعنې د شمال څخه تر جنوب پورې او د شرق څخه تر غرب پورې.

اووم: یوه ورځې نبي کریم ﷺ د یوه سفر څخه د مدینې منورې په لور روان وو چې د أحد غر ورته ښکاره شو، نو غره ته یې اشاره وکړه او ووې ویل چې: «هَذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ»[۲] دغه یو غر دی چې زمونږ سره مینه (محبت) لري او مونږ هم ورسره مینه (محبت) لرو.

نو کله چې په جماداتو کښې محبت تحقق موندلی شي نو د تسبیحاتو د ویلو به څه مانع موجود وي؟!.

اتم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د پخواني یوه پیغمبر حکایت کړی دی چې یوه مېږي وچیچه نو هغه د مېږتنو ټوله جاله د منځه وېوړه، الله ﷻ ورته وحي وکړه چې: «أَفِي أَنْ قَرَصَتْكَ نَمْلَةٌ أَهْلَكْتَ أُمَّةً مِنَ الْأُمَمِ تُسَبِّحُ»[۳] ایا (فقط) د همدې کبله چې ته یوه مېږي وچیچلې تا د داسې امتونو څخه یو امت هلاک کړ کوم (چې د الله ﷻ) تسبیحات وایي؟!.

د جماداتو او حیواناتو تسبیحات اورېدلی شوي هم دي

۴ـ مونږ د [البقرة:۱۴۷] ایت لاندې څو مثالونه د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې جمادات او حیوانات (څاروي) هم د الله ﷻ تسبیحات وایي ـولله الحمد والشکر علی ذلکـ خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

الف: عبد الله بن مسعود رضي الله عنه وایي چې: «وَلَقَدْ كُنَّا نَسْمَعُ تَسْبِيحَ الطَّعَامِ وَهُوَ يُؤْكَلُ»[۴] او یقینا مونږ

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۷۰
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۹۰
(۳) سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۵۸
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۵۰۵

نبي کريم ﷺ په زمانه کښې) وو چې د خوراکي شيانو تسبيحات به مو اورېده حال دا چې هغه به خوړل کېده.

ب: علي ﷺ وايي چې: زه د نبي کريم ﷺ سره د مکې معظمې په ځينو شاوخوا کښې (بېديا ته) ووتلم: «فما استقبله جبلٌ ولا شجرٌ إلّا وهو يقول السّلام عليك يا رسول الله!»[1] نو مخې ته يې نه غر راغی او نه ونه مګر هر يوه به ويلې چې په تا دې سلام وي ای د الله ﷻ پيغمبره!.

يادونه

۵ـ الله ﷻ دې اجرونه ورکړي ځينو مفسرينو کرامو[2] ډېر احاديث او اثار راغونډ کړي چې ټول د جماداتو تسبيحات په اثبات رسوي بلکې ثابتوي چې هيڅ شی د الله ﷻ د تسبيحاتو څخه ساکت نه دی، نو که څوک يې د لوستلو شوق لري همغته دې مراجعه وکړي.

تبصره

۶ـ زمونږ په فکر په دې مه توضيح کښې د علماوو کرامو د درې ګوني ګروپ څخه د اولني او درېيم ګروپ نظريات سره هيڅ منافات نه لري نو بهتره دا ده چې د تسبيح څخه "ما يُطلقُ عَلَيهِ التَّسبيحُ" (هر هغه شی چې د تسبيح اطلاق پرې کېږي) اراده کړی شي ترڅو قولي تسبيح او حالي تسبيح دواړو ته شامله شي. نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې:

د کفارو څخه په غير نور ټول مخلوقات په ذکرو شوو دواړو ژبو باندې د الله ﷻ تقدس او پاکي بيانوي او په توحيد باندې يې قائل دي، اما کفار د ټولو مخلوقاتو په مقابل کښې واقع دي او د ټولو څخه مخالفت کوي چې د الله ﷻ تقدس (پاکي) او توحيد يوازې د حال په ژبه څرګندوي چې په تکويني توګه پرې قائل دي؛ مګر د قال په ژبه يا د الله ﷻ د مطلق وجود څخه انکار کوي لکه دهريان، او يا په يوه وجه ترې منکران دي لکه نور کافران، نو دوی ته په کار دي چې د ټولو مخلوقاتو څخه مخالفت ونه کړي او په توحيد باندې قائل شي.

﴿وَإِذَا قَرَأۡتَ ٱلۡقُرۡءَانَ جَعَلۡنَا بَيۡنَكَ وَبَيۡنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِ حِجَابٗا مَّسۡتُورٗا ﴿٤٥﴾ وَجَعَلۡنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ أَكِنَّةً أَن يَفۡقَهُوهُ وَفِيٓ ءَاذَانِهِمۡ وَقۡرٗاۚ وَإِذَا ذَكَرۡتَ رَبَّكَ فِي ٱلۡقُرۡءَانِ وَحۡدَهُۥ وَلَّوۡاْ عَلَىٰٓ أَدۡبَٰرِهِمۡ نُفُورٗا ﴿٤٦﴾ نَّحۡنُ أَعۡلَمُ بِمَا يَسۡتَمِعُونَ بِهِۦٓ إِذۡ يَسۡتَمِعُونَ إِلَيۡكَ وَإِذۡ هُمۡ نَجۡوَىٰٓ إِذۡ يَقُولُ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا ﴿٤٧﴾ ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَالَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا ﴿٤٨﴾ وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰۴
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۴۱؛ روح المعاني ج۱۵ ص۸۳

لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا (۴۹) قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا (۵۰) أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ
فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ
رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ قُلْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ قَرِيبًا (۵۱) يَوْمَ يَدْعُوكُمْ
فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِۦ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا (۵۲) ﴾

[۴۵] او کله چې ته (ای پیغمبره!) قرآن کریم لولې نو مونږ ستا ترمنځ او د هغو کسانو ترمنځ کلکه (پټه) پرده ګرځوو کوم چې په وروستنۍ ورځې (د قیامت په قیام) باندې ایمان نه راوړي.

[۴۶] او مونږ د هغوی په زړونو باندې پټوونکي (غلافونه) له دې کبله ګرځوو (وراچوو) چې دوی به پرې پوه شي، او (همدارنګه مونږ) د دوی په غوږونو کښې درنوالی (کونوالی پیدا کوو).

او کله چې ته (ای پیغمبره!) خپل رب ﷻ په قرآن کریم کښې یوازې (په وحدانیت سره) یاد کړې نو مشرکان په خپلو شاګانو باندې د نفرت د کبله بېرته ګرځي (او په خپلو شرکیاتو باندې لا کلکېږي).

[۴۷] (ای پیغمبره!) مونږ په هغه شي باندې ښه پوهېږو د کوم په سبب باندې چې دوی غوږ ږدي (البته) کله چې دوی تاته غوږ ږدي (چې هغه د استخفاف او عیب لټوونې څخه عبارت دی).

او (همدارنګه مونږ د دوی په پټو رازونو باندې ښه پوهېږو) کله چې دوی (پټه) جرګه وي، کله چې (همدغه) ظالمان (په جرګه کښې فیصله کوي او) وایي چې تاسو پیروي نه کوئ (د هیچا پیروي ته نه بلل کېږئ) مګر د یوه سړي چې جادو ورباندې کړی شوی دی (او عقل ورباندې ولکه نه لري).

[۴۸] (ای پیغمبره!) وګوره چې تاته څنګه مثالونه بیانوي (او څنګه نومونه درباندې ږدي) نو دوی (په دغسې نومونو اېښودلو باندې لا زیات) بې لارې شوه نو دوی په لاره نه شي توانېدلی (چې مونده یې کړي).

[۴۹] او (بله تعجبي خبره یې دا ده چې) دوی وایي چې ایا کله چې مونږ هډوکي شو او وراسته شو (خاورې شو) ایا یقینًا مونږ به (له قبرونو نه) راپورته کړی شوي یاستو په نوي (تازه) پیداکولو سره؟

[۵۰] (ای پیغمبره! ته ورته په جواب کښې) ووایه چې: تاسو (د ورستو هډوکو په عوض) کاڼي او یا اوسپنه جوړ شئ.

[۵۱] (او) یا د بل هغه مخلوق څخه (وګرځئ) کوم چې ستاسو په سینو (زړونو) کښې لوی (او د حیات څخه لرې) ښکارېږي (نو په دغه صورت کښې به هم تاسو د قبرونو څخه راپورته کړی شئ).

نو ژر دی چې (په دغه وخت کښې به تاته) ووایي چې: (ښه نو) مونږ به څوک بېرته (حیات ته) راتاو کړي؟

ته ورته ووایه چې: هغه څوک (به مو بېرته راتاو کړي) چا چې اول کرت (د نشت څخه) پیدا کړي یاست.

نو تا ته به (د دغه جواب په اورېدلو سره د تمسخر په توګه) خپل سرونه وښوروي او بیا به (درته) روايي چې: دا به کله وي؟

نه ورته (بیا) ووایه چې: اُمید دی چې دا به نژدې وي (او په لنډ وخت کښې به صورت ونیسي).

[۵۲] (د قیام صورت به یې داسې وي چې) په کومه ورځ چې الله ﷻ تاسو (د قبرونو څخه پورته کېدلو ته) وبلي (چې پورته شئ)، نو تاسو به یې په داسې حال کښې اجابت وکړئ (د قبرونو څخه به راپورته شئ چې ژبې به مو) د الله ﷻ په حمد (او ثناء) باندې (چلېږي) او (هم به) ګومان وکړئ چې تاسو (په دنیا یا په برزخ کښې) درنګ نه دی تېر کړی مګر لږ (وخت).

ارتباطونه

۱ـ وړاندېنی ایتونه په دې تمام شوي وه چې مشرکانو د ټولو مخلوقاتو څخه مخالفت اختیار کړی دی چې د الله ﷻ تسبیحات نه وایي او د کفریاتو او شرکیاتو څخه ورته د تنزیه (پاکۍ) نسبت نه کوي، په دې ایتونو کښې د همدغه مخالفت وجې ته اشاره ده چې د مشرکانو په زړونو باندې مهرونه لګېدلي دي او د نېکۍ استعدادونه یې د منځه تللي دي.

۲ـ هلته دا مضمون هم شامل وه چې د قرآن کریم په اورېدلو سره د مشرکانو نفرت لا اضافه کېږي، په دې ایتونو کښې همدغه مضمون د یو مثال په ضمن کښې واضح کړی شوی دی نو حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کفارو څه حالات په لاندې ډول قرائت کړه ترڅو ښه پوره څرګنده شي چې دوی په څه وجه د ټولو مخلوقاتو څخه مخالفت کوي او الله ﷻ ته د پاکۍ نسبت نه کوي، هغه دا چې:

۱ـ هغو کفارو او مشرکانو خپل د نېکۍ استعداد د خاورو سره برابر کړی دی کوم چې د قرآن کریم څخه متنفر دي، د همدې کبله:

الف: کله چې ته قرآن کریم تلاوت کوې او هغوی ته د ایمان راوړلو دعوت ورکوې نو مونږ د همدوی د بد استعدادۍ له امله ستا او د هغوی ترمنځه پرده دروو داسې پرده چې د پټوالي درلودونکې ده چې په سترګو باندې نه ښکارېږي، البته د هغو کفارو ترمنځ کومو چې قصد کړی دی چې په آخرت باندې ایمان رانه وړي چې د دوی د شهوت پرستۍ مخه نیسي:

ب: همدارنګه مونږ د ذکرو شوو کافرانو په زړونو باندې غلاف خوررو چې د قرآن کریم په مفاهیمو باندې پوه نه شي او حقائقو ته یې فکرونه ونه رسېږي.

ج: بالآخره په عین حال کښې مونږ د هغوی په غوږو باندې دروندوالي اچوو چې د قرآن کریم د اورېدلو څخه کاڼه وګرځي. نو څکه ستا د انوارو څخه د پردې ترشا استفاده نه شي کولی او

همدارنګه د قرآن کريم حقائق د هغوی په زړونو کښې ځای نه نيسي او ستا د پلوه د وراورولو توان هم د لاسه ورکوي.

د: نو د همدې امله د قرآن کريم په قرائت سره د هغوی نفرت په عمومي توګه اضافه کېږي او په خاصه توګه په هغه وخت کښې خو د هغوی نفرت اوج ته رسېږي او د قرائت د ځای څخه تښتي او يا لا په غوږونو کښې ګوتې ږدي په کوم وخت کښې چې ته د خپل رب ﷻ توحيد بيانوې او په همدې مطلب باندې دلايل او قوي حجتونه وراوروې.

که بالفرض المحال تا د الله ﷻ د يادولو سره څنګ په څنګ د هغوی د بوتانو (باطلو معبودانو) ذکر هم کولی نو بيا به هغوی ډېر خوښ وی او په تاباندې به يې افرين ويلی.

۲_ ای پیغمبره! مونږ د مشرکانو په لاندې حالونو باندې هم پوهېږو:

الف: کله چې هغوی د قرائت مجلس ته شا نه کړي او تاته غوږ ونيسي، مونږ پوهېږو چې په څه منظور تاته غوږ نيسي، هلته په دې منظور غوږ نيسي چې په قرآن کريم کښې کوم د عيب لګولو ټکی مونده کړي او کوم د استخفاف (سپکاوي) بهانه ترلاسه کړي.

ب: همدارنګه مونږ د هغوی په پټو مشورو باندې هم پوهېږو چې هغوی پکښې د اسلام په ضد کومې خبرې غوټه کوي او څه فيصلې پکښې کوي؟ د دغو ظالمانو (مشرکانو) د شوری د فيصلو يو مثال دا دی چې د محمد ﷺ د پيروۍ څخه خپل ځانونه په کلکه وساتئ؛ که بالفرض تاسو يې پيروي وکړئ نو د داسې سړي پيروي به مو کړې وي په کوم باندې چې جادو کړی شوی دی او پرته له اختياره اوتې بوتې وايي.

۳_ ای پیغمبره ځرنګه چې د مشرکانو سره د خپلې مدعی دپاره هيڅ دليل په لاس کښې نشته نو د بيا ژوندي کېدلو د عقيدې څخه صرف د استبعاد په مثالونو باندې خپلو ځانونو ته ډاډ ورکوي. نو ته نه ګورې چې تاته مثالونه بيانوي ترڅو تاته قناعت درکړي او خپله مدعی درباندې ومني، خو خبره داسې نه ده، دوی په خپلو مثالونو باندې په ګمراهۍ کښې لا وړاندې تېرېږي او د حقې لارې څخه پرې لا زيات لرې کېږي چې د بېرته راګرځېدلو توان د لاسه ورکوي. د هغوی مثالونه دا دي چې:

مشرکان تاته په تعجب سره خطاب کوي او وايي چې: ايا کله چې مونږ هډوکي هډوکي شو او بيا مو هډوکي وراسته (خوسا) هم شي، نو ايا مونږ به بيا د ځمکې څخه ژوندي راپورته شو؟ ايا مونږ به په نوي او تازه پيداکولو سره بيا موجود کړی شو؟ دا کار هيڅکله نه شي کېدلی.

۴_ ای پیغمبره! مشرکانو ته د هغوی د مثالونو په رد کښې او په قناعت ورکولو کښې ووايه چې ای مشرکانو! د مرګ څخه وروسته تاسو د وراستو هډوکو په عوض ډېرې جوړې شئ، يا کلکې اوسپنې وګرځئ او يا په يوه بل هغه مخلوق باندې بدل شئ کوم چې تاسو ته په زړونو کښې ډېر لوی ښکارېږي او د حيات او ژوند څخه درته ډېر لرې برېښي، نو که بالفرض تاسو د ذکرو شوو مخلوقاتو څخه يو مخلوق جوړ شئ هم تاسو به ضرور راژوندي شئ او د قبرونو څخه به راپورته شئ؛

۵_ نو په دغه وخت کښې به مشرکان تاته پوښتنه راجع کړي او تاته به ووايي چې: ښه نو که بالفرض د مرګ څخه وروسته مونږ وراسته هډوکي شو (لکه چې همداسې کېږي) او يا په يوه بل مخلوق باندې تبديل شو کوم چې د حيات (ژوند) سره زيات منافات ولري، نو مونږ به څوک بېرته راژوندي کړي؟

کله چې هغوی تاته ذکره شوې پوښتنه راجع کړه نو جواب ورکړه چې: هغه اقدس ذات به مو بېرته راژوندي کړي کوم چې اول ځل يې پيدا کړي ياست، چې نه وراسته هډوکي وئ او نه بل مخلوق، بلکې محض د عدم څخه يې بدون د سابق مثاله پيدا کړي ياست، نو ايا هرڅوک چې د نشت څخه پيدا کول کوي هغه ته د ورستو هډوکو ژوندي کول مشکل کار دی؟

۶_ ای پيغمبره! کله چې ته هغوی ته ذکر شوی جواب ورکړي نو په رد کښې به يې هيڅ ونه ويلی شي خو د مسخرو په توګه به تاته د يو پلوه سرونه وښوروي چې ستا خبره رښتيا ده، او د بله پلوه به درته د ملنډو په توګه ووايي چې: ښه نو دا به کله وي؟ مونږ به څه وخت د قبرونو څخه راپوړته شو او قيامت به کله قائم شي؟

۷_ نو ته ورته په جواب کښې ووايه چې: الله ﷻ ماته د قيامت د قيام وخت نه دی راښودلی خو دومره پوهېږم او تمه کوم چې لرې نه دی، رانژدې دی، د تېر شوي وخت په نسبت ورته پاتې وخت لږ دی، که څه هم نن ورځ تاسو ته د قيامت د قيام وخت لرې برېښي مګر:

۸_ کله چې الله ﷻ تاسو همدغې ورځې ته د قبرونو څخه راوبلي نو ستاسو حالت به داسې شي چې:

الف: په ډېرې جلتۍ سره به يې تاسو اجابت وکړئ او سمدستي به ترې ژوندي راپورته شئ؛ چې د هيڅا په توان کښې به هلته پاتې کېدل تحقق ونه شي موندلی.

ب: نن ورځ خو تاسو د الله ﷻ د قدرت څخه انکار کوئ چې مونږ به څوک را ژوندي کړي؟ او د ټولو مخلوقاتو څخه مخالفت کوئ، چې نه د الله ﷻ په تسبيحاتو باندې خوله ښوروئ او نه يې حمدونه او سپېڅلي صفات بيانوئ، خو په هغې ورځ کښې به د الله ﷻ په کامل قدرت باندې معترف جوړ شئ او په داسې حال کښې به د محشر ميدان ته روان ياست چې الله ﷻ ته به د پاکۍ نسبت کوئ او په حمد او ثناء باندې به يې مشغول اوسئ؛ اما څه ګټه به درته نه شي رسولی.

ج: نن ورځ خو تاسو ته د قيامت قيام ډېر لرې او نه کېدونکی برېښي خو په هغې ورځ کښې به خيال وکړئ چې دا خو ډېر په نژدې وخت کښې قائم شو، او ډېر ژر يې تحقق ومونده، مونږ په دنيا کښې هيڅ تال نه دی کړی مګر لږ وخت، ای کاش چې خپل ځانونه مو دغې ورځې ته چمتو کړي وی.

توضيحات

۱_ په ﴿ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴾ کښې د "مَسْتُور" کلمه د اسم مفعول صيغه ده چې علماوو کرامو دلته په لاندې متعددو معناوو سره تفسيره کړې ده[1]:

---

[1] روح المعاني ج۱۵ ص۸۷

الف: لکه څرنګه چې کله-کله د جامد اسم څخه د "فاعل" په وزن باندې ځينې کلمې اشتقاق کېږي ترڅو څرګنده شي چې موصوف يې د نوموړي جامد اسم خاوند دی، لکه چې وايي: "زَيْدٌ تَامِرٌ وَلَابِنٌ" زيد د تمر (کجورو) او شودو (لبن) خاوند دی[1]؛ همدارنګه د مفعول په وزن هم ځينې کلمې اشتقاق مونده کوي، خو په کثرت کښې د "فاعل" وزن ته نه شي رسېدلی، نو د همدغې قاعدې په بنياد د مستور کلمه دلته د ستر د خاوند معنی ورکوي، يعنې داسې حجاب چې د ستر (پردې) خاوند دی.

ب: په دې مقام کښې اسم مفعول د فاعل معنی ورکوي، يعنې داسې حجاب چې ساتر (پټوونکی) دی.

ج: اسم مفعول په خپله معنی سره دی، يعنې داسې حجاب چې پټ کړی شوی دی او خلکو ته په سترګو نه ښکارېږي. ذکر شوي درېواړه تفسيرونه په مصداق کښې څه تفاوت نه لري بلکې په درېواړو کښې د حجاب قوت او مضبوطوالی نغښتی دی.

خو په ياد ولرئ چې د ﴿ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴾ کلمات او په ﴿ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً ﴾ کښې د ﴿ أَكِنَّةً ﴾ کلمه، چې پوره بيان يې د [النحل:۸۱] ايت لاندې تېر شوی دی، او بالآخره په ﴿ وَفِيٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ﴾ کښې د "وَقْر" (دروندوالي) کلمه، دغه ټولې په دې مقام کښې د دې خبرې څخه کنايات دي چې مشرکان ايمان نه راوړي او د ايمان د راوړلو استعدادونه يې ضائع شوي دي، چې په [البقرة:۷] کښې ورته اشاره شوې ده. نو د ټولو د معنی حاصل داسې راځېژي چې: ای پيغمبره! د مشرکانو په کفرياتو باندې مه غمژن کېږه، دوی د خپلې تګلارې څخه اوښتونکي نه دي، په ذوی کښې د ايمان راوړلو استعداد ختم دی، ستا په ابلاغ کښې قصور نشته.

الله ﷻ عين ذکر شوی مضمون د کفارو د خولو څخه هم مونږ ته حکايت کړی دی چې: ﴿ وَقَالُوا۟ قُلُوبُنَا فِيٓ أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَآ إِلَيْهِ وَفِيٓ ءَاذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنۢ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَٱعْمَلْ إِنَّنَا عَـٰمِلُونَ ﴾ [حم السجدة:۵] يعنې ای پيغمبره! د دې دپاره چې مشرکان تا د خپل ايمان راوړلو څخه نا اميده کړي، تاته وايي چې مونږ ته د ايمان راوړلو تمه مه کوه ځکه چې زمونږ زړونه د هغه شي څخه په غلافونو (پردو) کښې دي کوم ته چې ته مونږ وربلې، او زمونږ په غوږونو کښې دروندوالی (کوڼوالی) دی او زمونږ او ستا ترمنځ پرده ده، نو ته خپل کار کوه او مونږ د خپل کار کوونکي ياستو، زمونږ او ستا جوړښت ممکن نه دی.

فائده ده خو تفسير نه دی

۲ـ ځينو علماوو کرامو[2] په ﴿ وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ ﴾ کښې د "قرآن" څخه لاندې درې ايتونه مراد کړي دي چې:

---

(۱) صرف العزيز ص۳۲۰

(۲) تفسير القرطبي ج۱۰ ص۲۶۹

الف: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَأَبْصَٰرِهِمْ ۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْغَٰفِلُونَ ﴾ [النحل:۱۰۸].

ب: ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ﴾ [الكهف:۵۷].

ج: ﴿ أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ وَأَضَلَّهُ ٱللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَٰوَةً فَمَن يَهْدِيهِ مِنۢ بَعْدِ ٱللَّهِ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴾ [الجاثية:۲۳].

ذکر شوي علماء کرام د کعب ﷛ په روايت وايي چې نبي کريم ﷺ به د مشرکانو څخه په دغو درېوو ايتونو باندې پټېده، چې کله به يې ولوستل نو بيا به د هغوی د نظر لاندې نه واقع کېده.

حتی چې يوه ورځې د ابو لهب ښځه ډېره په غُصه د نبي کريم ﷺ پسې ورغله او ډېره يې په لاس کښې نيولې وه خو نبي کريم ﷺ يې د نظر لاندې ورنغی او د ابو بکر الصديق ﷛ سره د سوال جواب څخه وروسته بېرته ستنه شوه. ابو بکر الصديق ﷛ نبي کريم ﷺ ته وويلې چې: ای د الله ﷻ پيغمبره! دغې ښځې ونه لېدلې؟، نو نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «لَا، لَمْ يَزَلْ مَلَكٌ بَيْنِيْ وَبَيْنَهَا»[۱] يعنې نه (زه دغې ښځې ونه ليدم) چې په دوامداره توګه زما ترمنځ او د هغې ترمنځ يوه پرښته حائله وه، تر آخره يې په ماباندې سترګې ونه لګېدلې.

زمونږ په فکر دغـې تفسير د ايتونو سلسله پرې کوي او د وړاندې وروسته پيوند د منځه وړي، نو بهتره دا ده چې ذکر شوی تفسير د تفسير په حيث قبول نه کړی شي اما د يوې مهمې ګټې او فائدې په حيث ترې بايد مسلمانان استفاده وکړي او په خطري مواقعو کښې يې قرائت کړي، الله ﷻ ته اميد دی چې دښمنان به پرې ړانده کانه کړي لکه چې په نبي کريم ﷺ باندې يې د همدغو ايتونو په قرائت سره نومورې ښځه ړنده کڼه کړې وه.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې د ﴿ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِۦٓ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ﴾ څخه څرګندېږي چې مشرکانو به قرآن کريم ته غوږ اېښود، حال دا چې لږ وړاندې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ﴾ يعني او مونږ د مشرکانو (کفارو) په غوږونو کښې درونډوالی اچولی دی چې قرآن کريم نه اوري؟

مونږ وايو چې: په لومړي توضيح کښې تېر شوه چې د "وَقْر" کلمه هم د ختم او مهر څخه کنايه ده، او داسې مطلب نه دی چې مشرکان د قرآن کريم د اورېدلو څخه بالکل کانه دي بلکې مطلب دا دی چې د قبول په حيث د قرآن کريم د اورېدلو څخه کانه دي. لکه چې پوره تحقيق يې د [البقرة:۹۳] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله والشکر و المنة.

[۱] تفسير الخازن ج۴ ص۴۲؛ تفسير ابن کثير ج۳ ص۴۳

دوه ډوله تفسير

۴_ په ﴿ ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَالَ فَضَلُّواْ ﴾ کښې د "أَمۡثَالَ" کلمه په لاندې دوه ډوله تفسيره شوې ده(۱):

الف: يعنې اى پيغمبره! مشرکان په خپلو خاصو مجالسو کښې ستا دپاره مثالونه جوړوي او لقبونه دربانديې ږدي چې ته ساحر يې او يا مسحور (جادو کړى شوى) يې، او يا ته شاعر او ليونى يې، خو دوى د همدغو لقبونو په اېښودلو باندې لا زيات ګمراه کېږي او توان نه لري چې حقه لاره مونده کړي او د پيغمبر حقاني لقب درکړي.

ب: يعنې اى پيغمبره! د مشرکانو يوه بل جهالت ته وګوره چې د بيا ژوندي کېدلو په هکله تاته مثالونه تېروي چې مونږ خاورې، هډوکي او وراسته شوي تيت پرک وګرځو نو ايا بيا به هم مونږ بېرته راژوندي کړى شو؟ نو په دغسې مثالونو باندې لا ګمراه کېږي او د حقې لارې د موندلو توان يې لا پسې ختمېږي.

تبصره

۵_ څرنګه چې لومړنى تفسير د وړاندېني ايت سره ښه پيوند اخلي او دوهم تفسير د وروستنيو ايتونو سره په ښه ډول سلېښت نيسي او دواړه تفسيرونه سره يو تربله منافات هم نه لري، نو که د بدليت په اعتبار سره دواړه اراده کړى شي هيڅ بده نه ده او هيڅ مشکل پکښې نشته.

﴿ وَقُل لِّعِبَادِي يَقُولُواْ ٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُۚ إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ يَنزَغُ بَيۡنَهُمۡۚ إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ كَانَ لِلۡإِنسَٰنِ عَدُوّٗا مُّبِينٗا ﴿٥٣﴾ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِكُمۡۖ إِن يَشَأۡ يَرۡحَمۡكُمۡ أَوۡ إِن يَشَأۡ يُعَذِّبۡكُمۡۚ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ عَلَيۡهِمۡ وَكِيلٗا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ أَعۡلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۗ وَلَقَدۡ فَضَّلۡنَا بَعۡضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعۡضٖۖ وَءَاتَيۡنَا دَاوُۥدَ زَبُورٗا ﴿٥٥﴾ ﴾

[۵۳] او (اى پيغمبره!) زما بندګانو (مومنانو) ته ووايه چې: دوى دې (د مشرکانو په مقابل کښې) هغه خبرې وکړي کومې چې (د اثر د حيثه) ښائسته (نرمې) وي (ځکه چې) يقيناً شيطان د انسانانو په منځکښې (د دښمنۍ دپاره) وسوسه اچوي، يقيناً شيطان چې دى د انسان (بنيادم) دپاره ښکاره دښمن دى.

[۵۴] (ښائسته خبره دا ده چې: اى مشرکانو!) ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې ډېر ښه پوهېږي که اراده يې وشي نو رحم (مهرباني) به درباندې وکړي (او د توبې توفيق به درکړي) او که اراده يې وشي نو عذاب به درکړي (د توبې توفيق به مونده نه کړى).

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص ۹۰

او مونږ (اې پیغمبره! حتی ته) په کفارو باندې د وکیل په حیث نه یې استولی (چې د دوی مسؤلیت به ستا غاړې ته درلوېږي نو مؤمنان خو بالکل د دوی وکیلان نه دي).

[۵۵] او (اې پیغمبره!) ستا رب ﷻ په هغو کسانو باندې ښه پوهېږي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي (چې څوک د نبوت دپاره جوګه دي).

او (بیا د پیغمبرانو د فضائلو په تفاوت باندې هم ډېر ښه پوهېږي نو) بې شکه مونږ ځینې پیغمبران په ځینو نورو باندې (فقط په فضائلو کښې) بهتر ګرځولي دي (د مثال په توګه) او مونږ داؤد ﷺ ته (د) زبور (په نوم کتاب) ورکړی دی (چې داؤد او هم د ده کتاب ځه امتیازات لري).

ارتباط او شان نزول

وړاندېني ایتونه په لاندې مضامینو باندې هم شامل وه چې:

۱_ مشرکان د الله ﷻ د وحدانیت څخه نفرت کوي.

۲_ دوی قرآن کریم ته د استخفاف او عیب لټون په غرض غوږ نیسي.

۳_ د اسلام د پرمختګ د مخنیوي دپاره پټ مجالس او مشورې کوي.

۴_ په نبي کریم ﷺ باندې د ساحر، جادوګر، لیوني او نور نومونه ږدي.

۵_ حتی دوی په پټو مجالسو کښې وايي چې باید الله ﷻ د نبوت دپاره پرښتې رااستولې وی او یا یې په ځمکه کښې د مکې او طائف په کوم غټ مشر باندې وحې ورنازله کړې وی، ایا د ابو طالب د یتیم څخه په غیر د نبوت د ورکړې دپاره بل څوک مستحق نه وه؟!.

۶_ د قیامت د قیام د صریحو او واضحو دلایلو څخه په جدي توګه انکار کوي.

۷_ بالآخره نبي کریم ﷺ ته د ملنډو په توګه سرونه ښوروي چې هو صاحبه! قیامت راتلونکی دی.

نو څه لرې نه ده چې په ذکرو شوو اوضاعو باندې مسلمانان متاثر شوي وي او د مشرکانو په مقابل کښې یې غبرګون ښکاره کړی وي او په مقابل کښې ورته مشرکانو سپکې سپورې خبرې کړې وي.

لکه چې په ځینو روایتونو کښې شته چې: مشرکانو صحابه وو کرامو ﷺ ته په قول او فعل سره ضررونه رسول نو دوی نبي کریم ﷺ ته شکایت وکړ نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه رانازل کړه[1]، چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱_ اې پیغمبره! زما بندګانو (مؤمنانو) ته ووایه چې د کفارو (مشرکانو) په مقابل کښې حوصلې مه خرابوئ او د هغوی د ستغو سپورو خبرو د کبله سخت جوابونه مه ورکوئ.

دا د دې دپاره چې دوی داسې کلمې استعمالې کړي کومې چې پستې او نرمې وي او د دعوت دپاره ډېرې بهترې او مناسبې وي، چې د کفارو نفرت لازیات نه شي او عداوت یې لا قوي نه شي.

[1] اسباب النزول للواحدي ص۱۹۵

۲_ ځکه چې یقینًا شیطان غواړي چې د دوی (مؤمنانو) او د هغوی (مشرکانو) ترمنځ جګړه جوړه کړي او دوی په هغوی باندې په غُصه کړي ترڅو د دعوت مخه بنده شي، او په نتیجه کښې هیڅوک په ایمان باندې مشرف نه شي. بې شکه چې شیطان د جمله انسان دپاره ښکاره دښمن دی برابره خبره ده چې مؤمن وي او که کافر وي.

۳_ ای پیغمبره! د مؤمنانو نرمه او پسته خبره دا ده چې مشرکان مخاطب کړي چې ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې ډېر ښه پوهېږي، چې د هرڅیشه یې علم کامل او پوره دی، نو که د ده ﷻ اراده وشي په تاسو باندې به رحم وکړي او د ایمان د راوړلو توفیق به درکړي او د عذاب څخه به نجات مونده کړئ، او که اراده یې وشي نو په عذاب کښې به مو واقع کړي زمونږ په واک او اختیار کښې نه توفیق شته چې د عذابه وریاندې خلاص شئ او نه مونږ د عذاب د درکولو توان لرو.

۴_ ای پیغمبره مونږ لا ته په کفارو باندې څارونکی او د کارونو متولي (جوړونکی) نه یې ګرځولی او د قیامت په ورځ لا ستا څخه د کافرانو د کفر په هکله پوښتنه نه کېږي نو د مؤمنانو څخه به ځنګه وکړی شي، نو ښه دا ده چې ته او مؤمنان فقط خپل‌خپل وظائف ترسره کړئ، نور نو مونږ پوهېږو او کار مو.

۵_ ای پیغمبره! ستا رب ﷻ په هغه چا باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې په اسمانونو کښې دي او د پرښتو څخه عبارت دی، چې دوی د انسانانو دپاره د نبوت جوګه نه دي، نو مشرکانو ته په کار نه دي چې د پرښتو د جملې څخه د پیغمبر غوښتنه وکړي.

همدارنګه ستا رب ﷻ په هغو مخلوقاتو باندې هم ډېر ښه پوه دی کوم چې په ځمکه کښې استوګنه کوي چې په دوی کښې څوک د نبوت دپاره مناسب دی، نو مشرکانو ته جائزه نه ده چې ستا د نبوت څخه په دې بهانه انکار وکړي چې د نبوت دپاره ولې فلانکی او بستانکی انتخاب نه کړی شو، نو که هغه یا دغه د پیغمبر په حیث را استولی شوی وی نو مونږ به پرې ایمان راوړی وی.

۶_ ای پیغمبره! لکه ځنګه چې ستا رب ﷻ په هغو کسانو باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې د نبوت دپاره مناسب دي همدارنګه ستا رب ﷻ د نبیانو په ډله کښې هم د هر یوه په لیاقت باندې ډېر ښه پوهېږي چې د څومره فضیلت جوګه دی.

د همدې کبله مونږ ټول پیغمبران په درجاتو کښې نه دي مساوي کړي، ځینې مو اولو العزم ګرځولي دي او ځینې په دغې درجه کښې نه دي، د ځینو سره مو مناجات کړی دی او د ځینو سره مو نه دی کړی، ځینې مو معراج ته پورته کړي دي او نور مو نه دي پورته کړي، بالآخره ځینو ته مو کتاب یا صحیفې ورکړې دي او ځینو ته مو نه دي ورکړي، حتی چې ځینو ته مو اول نمره کتاب (قرآن کریم) نازل کړی دی او چاته مو تورات یا انجیل ورکړی دی خو داوُد ﷺ ته مو څلورم درجه کتاب زبور وربېرزو کړی دی.

لنډه دا چې ستا رب ﷻ خپل رحمت پخپله په خپلو بندګانو باندې توزیع کوي، ایا نو مشرکان غواړي چې د ده ﷻ د رحمت تقسیمات د دوی په لاس وکړی شي؟

توضيحات

۱_ په ﴿ وَقُل لِّعِبَادِي يَقُولُواْ ٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ﴾ کښې بايد هغه دوه نحوي تحليلونه کټ مټ تطبيق شي کوم چې په [إبراهيم: ۳۱] ايت شريف کښې تېر شوي دي. نو په يوه تحليل باندې يې د معنی حاصل داسې راځبرږي چې: ای پيغمبره! زما مخلصو بندګانو (مؤمنانو) ته ووايه چې: تاسو د مشرکانو سره نرمې خبرې وکړئ ترڅو دوی ستا د هدايت په اساس د هغوی سره هغه خبرې وکړي کومې چې ډېرې ښې وي او نفرت غورزونکې نه وي.

او په دوهم تحليل سره يې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای پيغمبره! مؤمنانو ته ووايه (توصيه وکړه) چې: دوی دې د مشرکانو په مقابل کښې هغه خبرې وکړي کومې چې پستې او نرمې وي او د تنافر باعث نه جوړېږي چې د دعوت مخه بنده کړي.

دوه خبرې په ياد ولرئ!

۲_ په دې مقام کښې بايد محترم لوستونکي لاندې دوه خبرې په ياد ولري:

الف: يوه دا چې په ﴿ يَنزَغُ بَيۡنَهُمۡ ﴾ کښې بارز ضمير يوازې مؤمنانو ته نه بلکې ټولو انسانانو ته راجع دی، که بالفرض يوازې مؤمنانو ته راجع وی نو په ﴿ إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ كَانَ لِلۡإِنسَٰنِ عَدُوّٗا مُّبِينٗا ﴾ کښې به د ﴿ لِلۡإِنسَٰنِ ﴾ په عوض "لَهُمْ" نازل شوی وی.

دا د يوه پلوه، او د بله پلوه شيطان لکه څنګه چې د مؤمنانو ترمنځ عداوت او دښمني اچوي همدارنګه زيار باسي چې مؤمنان او کفار هم په جنګ اخته کړي او د دعوت مخه بنده کړي.

ب: بله دا چې په ﴿ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِكُمۡۖ إِن يَشَأۡ يَرۡحَمۡكُمۡ أَوۡ إِن يَشَأۡ يُعَذِّبۡكُمۡ ﴾ کښې د خطاب ضمائر ټول کفارو ته راجع دي او هم دغه درېواړه جملې د ﴿ ٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ﴾ دپاره تفسير واقع شوي دي[1]. نو د معنی حاصل يې داسې راځبرږي چې مؤمنان دې د کفارو سره په دغه ډول جملو سره مخاطبه وکړي او داسې جملې دې ورته نه استعمالوي چې هغوی په غُصه کړي او نه دې د هغوی معبودان کنځي، چې هغوی به الله ﷻ ته کنځلې وکړي.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنياد الله ﷻ په دې مقام کښې د پيغمبرانو د جملې څخه د داوُد په نامه صراحت وکړ او په اسماني کتابونو کښې يې يوازې د زبور نوم واخست؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو علماوو کرامو د دغه تخصيص دپاره څه وجې ذکرې کړې دي[2] مګر کومه وجه چې مونږ ته ښه ښکاره شوې ده هغه دا ده چې:

---

(۱) تفسير الکشاف ج۲ ص۶۷۲

(۲) روح المعاني ج۱۵ ص۹۵

د داوُد ﷺ ذکر په دې مقام کښې ـ والله ﷻ أعلم ـ د مثال په توګه نازل شوی دی چې نبي کريم ﷺ
ورباندې ښه رڼا اچولې ده او فرمايلي يې دي چې: «أَفْضَلُ الصَّوْمِ صَوْمُ أَخِي دَاوُدَ كَانَ يَصُومُ يَوْمًا
وَيُفْطِرُ يَوْمًا وَلَا يَفِرُّ إِذَا لَاقَى»[۱] يعنې په روژو کښې بهتره روژه زما د ورور داوُد ﷺ روژه ده، چې په
يوه ورځ به يې روژه نيوله او يوه ورځ به يې نه نيوله (يوه ورځ به روژه وه او بله ورځ به بوزه وه)، او
همدارنګه د داوُد ﷺ د فضائلو څخه دا هم وه چې کله به د دښمن سره (په جنګ کښې) مخامخ شو
نو نه تښتېده.

همدارنګه نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې د داوُد ﷺ د امتيازاتو په هکله فرمايلي دي
چې: «وَلَا يَأْكُلُ إِلَّا مِنْ عَمَلِ يَدَيْهِ»[۲] يعنې او داود ﷺ روزي نه خوړه مګر د خپلو لاسونو د عمل
څخه (کومه به يې چې په خپلو لاسونو باندې ګټلې وه).

د دې ايت نظير وړاندې تېر شوی دی چې: ﴿ تِلْكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾ [البقرة:
۲۵۳]. هلته الله ﷻ د فضائلو د تمثيل دپاره موسى ﷺ ته اشاره کړې وه او د عيسى ﷺ په نامه
باندې يې صراحت کړی وه.

هو! څرنګه چې زبور په داوُد ﷺ باندې نازل شوی وه نو د هغه د ذکر په ارتباط د زبور ذکر هم
وشو، او په دې باندې علاوه د اسماني کتابونو امتيازاتو ته هم اشاره وشوه چې اسماني کتابونه هم
په فضائلو کښې يو برابر نه دي لکه چې په زبور کښې مواعظ او دعاګانې (اذکار) زيات وه حتى
خينې لا وايي چې حلال او حرام پکښې نه وه بيان شوي[۳].

﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾
أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ
وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا
قَبْلَ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا ۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِى ٱلْكِتَٰبِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾ ﴾

[۵۶] (اې پيغمبره! مشرکانو ته) ووايه چې: تاسو (خپل) هغه (معبودان د خپلو احتياجاتو دپاره)
وبلئ؛ په کومو باندې چې تاسو د الله ﷻ څخه په غير (د معبودانو) ګومان کوئ نو دوی به ستاسو
څخه نه د سختيو د لرې کولو توان ولري او نه يې د مخ اړولو (يا د بدلولو، چې د واقع کېدلو مخه
يې ونيسي او يا پکښې بدلون ته تحقق ورکړي).

[۵۷] (اې پيغمبره! د مشرکانو) دغه (ناتوانه معبودان) هغه دي کوم چې دوی يې (خپلو احتياجاتو

---

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۱۶۰؛ صحيح البخاري ج۱ ص ۲۶۶، ۴۸۶
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۴۸۵
(۳) المحرر الوجيز ج۱۰ ص۳۱۰

نه) وربولي حال دا چې هغوی (ناتوانه معبودان) خپل رب ﷻ ته د تقرب (نژدېکت) حاصلولو لټون کوي (او حارصان دي چې) کوم يو يې ډېر ورنژدې شي، او (همدارنګه) دوی د خپل رب ﷻ د رحمت امید کوي او د عذاب څخه يې ډارېږي (او دا څکه چې) يقيناً ستا د رب ﷻ عذاب محذور دی (لیاقت لري چې ورڅخه ډار ترې وکړی شي).

[۵۸] او هیڅ يو ښار نه دی مګر مونږ يې د قیامت (د قیام) څخه وړاندې هلاکوونکي (ارواګاني اخستونکي) یاستو او یا يې په سخت عذاب سره عذابوونکي (پوپنا کوونکي) یاستو.

همدغه (مضمون) په لوح محفوظ کښې لیکلی شوی (ثبت شوی) دی.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو مضمون په دې باندې هم مشتمل وه چې الله ﷻ چې هرڅه وغواړي هغه کولی شي، چې چاته توفیق ورکوي او د عذابه يې خلاصوي او څوک په عذاب باندې اخته کوي، د پیغمبر جوړولو اختیار هم د همده ﷻ پورې مختص دی او د پیغمبرانو په فضائلو کښې تفاوت هم فقط په همده ﷻ پورې اختصاص لري. په دې ایتونو کښې د باطلو معبودانو ناتواني بیانه شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

١ـ ای پیغمبره! يو ځل بیا مشرکان مخاطب کړه او داسې ورته ووایه چې:

ای مشرکانو! د الله ﷻ د کامل قدرت مثالونه خو په تاسو باندې په وړاندېنیو ایتونو کښې قرائت شوه خو تاسو د خپلو کفریاتو او شرکیاتو څخه لاس وانخست، نو تاسو د امتحان په توګه خپل هغه معبودان وبلئ په کومو باندې چې تاسو د حقو معبودانو ګومان کوئ او د الله ﷻ سره يې په عبادت کښې شریک ګرځوئ. نو تاسو ته به په تجربه باندې په اثبات ورسېږي چې هغوی نه ستاسو څخه سختیګانې لرې کولی شي او نه درڅخه د هغو مشکلاتو مخ اړولی شي کوم چې تاسو ته متوجه وي او په نن سبا کښې درباندې نازلېدونکي وي.

٢ـ ای پیغمبره! د مشرکانو باطل معبودان په ناتوانۍ باندې علاوه د لاندې صفاتو درلودونکي هم دي:

الف: هغه معبودان د کومو چې دوی بلنه او عبادت کوي خپل رب (الله ﷻ) ته محتاج دي او زیار وباسي چې په عبادت سره خپل ځانونه ورنژدې کړي، حتی دوی ټول په همدې لټه کښې دي چې کوم يو به د ده ﷻ په حضور کښې د لوړې درجې څښتن جوړ شي.

ب: دوی ټول د خپل رب ﷻ د رحمت امیدوار دي او لاس ته په راوړلو کښې يې زیار وباسي.

ج: بلکې دوی ټول د خپل رب ﷻ د عذاب څخه ډارېږي او د غضب څخه يې د بچ کېدلو سوالونه کوي، او دا څکه چې:

يقيناً (ای پیغمبره!) ستا د رب ﷻ عذاب د دې وړ دی چې ډار ترې وکړی شي او د بچ کېدلو

څخه ترې سوالونه او زارۍ وکړي شي.

۳_ ټولو خلکو ته په کار دي چې د الله ﷻ د عذاب څخه د خلاصون او نجات لارې چارې ولټوي او دا ځکه چې هیڅ داسې ښار او ښاریان نشته چې هغوی به له مرګه بچ شي او د قیامت په ورځ به د ده ﷻ په حضور کښې ونه درولی شي، بلکې د قیامت د قیام څخه وړاندې مونږ د ټولو خلکو یا هلاکوونکي (او د ارواګانو قبض کوونکي) یاستو البته کله چې د دومره جنایت نه وي مرتکب شوي چې په غضب باندې د پوپنا کولو جوګه شي، او یا یې په سخت عذاب باندې تعذیب کوونکی او پوپنا کوونکي یاستو البته کله چې دوی د داسې جنایاتو مرتکب شي چې زمونږ د غضب د ورنازلولو لیاقت ولري.

دا خبره په لوح محفوظ کښې لیکلې شوې ده او زمونږ سره فیصله ده چې هیڅوک ژوندی پاتې کېدونکی نه دی او نه د قیامت د ورځې څخه بچ کېدونکی دی.

توضیحات

۱_ مونږ د [المائدة:۳۵] ایت لاندې د "وَسِيلَة" کلمه ښه پوره څېړلې ده _الحمد لله الذي وفقنا_ چې بیا څېړلو ته یې اړتیا نه ګورو، او هلته مو لیکلي دي چې دغه کلمه د هغه نژدېکت څخه عبارت ده کوم چې په رغبت او محبت سره صورت نیسي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې په ﴿ يَبۡتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلۡوَسِيلَةَ ﴾ کښې خو مستتر ضمیر او هم بارز ضمیر دواړه بوتانو او د کفارو معبودانو ته راجع دي، نو د سړي په ذهن کښې ګرځي چې:

الف: بوتان خو ذو العقول نه دي حال دا چې دغه ضمیرونه د ذو العقولو دپاره وضعه شوي دي؟

ب: بوتان خو جمادات دي، ایا په جماداتو کښې هغه تقرب حاصلول تحقق موندلی شي کوم چې په عقل او علم باندې توقف لري؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د مشرکانو د معبودانو څخه بوتان (جمادات) مطلب نه دي چې نه عقل لري او نه علم لري، بلکې دلته ترې پیریان مطلب دي چې د ایت شریف د نزول په وخت کښې به یې ځینو مشرکانو عبادت کاوه خو الله ﷻ توفیق ورکړ او په ایمان باندې مشرف شوه او د الله ﷻ د رضامندۍ حاصلولو په هڅه کښې ولېده او د همدې دپاره یې کوښښ پیل کړ، حال دا چې د دوی عبادت کوونکي (مشرکان) خبر نه وه چې معبودین یې په ایمان باندې مشرف شوي دي، خو الله ﷻ د ذکر شوي ایت په نزول سره اطلاع ورکړه چې ستاسو معبودان د الله ﷻ رضاء حاصلوي او تاسو یې په غضب پسې تاند وهئ:

ذکر شوی جواب د عبد الله بن مسعود ﷺ څخه روایت شوی دی[۱]، نو د ذکر شوي صحابي ﷺ د

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۸۵

تفسير په بنياد د باطلو معبودانو څخه هغه باطل معبودان مطلب دي کوم چې پوهه لري لکه پيريان.
اما زمونږ په نظر که باطلو معبودانو ته تخصيص ورنه کړی شي او په عموم سره پرېښودل شي نو
دا به بهتره وي، په دې تقدير به اولنی، پوښتنه داسې جوابه شي چې: ذکر شوي ضميرونه په تغليب
باندې بناء دي لکه چې د مور او پلار (أب، أم) څخه کله کله د تغليب په بنياد په "اَبَوَيْن" سره تعبير
کېږي، نو په دې مقام کښې پوهو باطلو معبودانو ته په ناپوهو باندې غلبه ورکړی شوې ده، او ټول
په ګډل شوي دي.

او د دوهمې پوښتنې جواب به هغه وي کوم ته چې د همدې سورت په [۴۲، ۴۳] ايتونو کښې
اشاره شوې ده چې مراجعه کول ورته لرې نه دي، خو لنډ مطلب يې دا دی چې: بالفرض المحال که
د الله ﷻ سره په حقه معبودانو اشتراک درلودی نو ضرور به هغوی هم د نورو مخلوقاتو غوندې د
خپل رب ﷻ د رضامندۍ حاصلولو پسې تاند وهلی وی خو په دغه صورت کښې به په حقه معبودان
نه وی، بلکې په حقه عابدان به وی.

لکه چې خبره همدغسې ده، د کومو باطلو معبودانو په عبادت باندې چې مشرکان اخته دي
هغوی پخپله خپل رب ﷻ ته تقرب حاصلوي او د ټولو مخلوقاتو په ضمن کښې يې په عبادت او
تسبيحاتو باندې مشغول دي او حتی په دغې باره کښې په مسابقه لګيا دي چې کوم يو به خپل
رب ﷻ ته ډېر ورنژدې شي، ټول يې د رحمت اميد لري او ټول يې د عذابه ډارېږي، خو د دې سره-
سره مشرکان په جاهلانه توګه د دغو محتاجانو څخه خپل احتياجات پوره کول غواړي او په
جاهلانه توګه يې عبادت کوي.

دلته عامه قريه مراده ده او که خاصه

۲- په ﴿ وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا ﴾ کښې
خينو مفسرينو کرامو د ﴿ قَرْيَةٍ ﴾ د کلمې څخه په دې مقام کښې ظالمه او کافره قريه مراده کړې
ده[1] يعنې هيڅ يوه کافره قريه به هم د عافيت په حال کښې پرېښودو مګر يا به يې د قيامت د قيام
څخه وړاندې پوپنا کړو او يا به يې په سخت عذاب باندې اخته کړو، نو کفارو ته په کار دي چې
زمونږ د غضب څخه وډار شي او ايمان راوړي.

همدا مضمون الله ﷻ په بل ځای کښې داسې بيان کړی دی چې: ﴿ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ إِلَّا
وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴾ [القصص:۵۹] او مونږ په يوه حال کښې هم د ښارونو هلاکوونکي نه ياستو مګر
په داسې حال کښې چې اهل يې ظالمان (او کافران) وي.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې ذکره شوې کلمه په عموم سره پرېښودله شي چې د تخصيص دپاره
يې څه مجبوريت نه ليده کېږي.

(۱) تفسير ابي السعود ج۵ ص۱۷۹

نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې دنیا فاني ده او بقا نه لري، په کار ده چې د دوهم ژوندون دپاره خلک تیاري ونیسي او دا خکه چې مونږ د یوه ښار هم پرېښودونکي نه یاستو چې اباد به پاتې شي مګر د قیامت د قیام څخه وړاندې به یې په مقرره نېټه باندې ارواګانې قبض کړو، البته په هغه صورت کښې چې دوی ظالمان او کافران نه وي، او یا به یې په سخت عذاب باندې مبتلا او پوپنا کړو، البته که دوی ظالمان او کافران وي.

نو د ټولو انسانانو مړه کیدل یوه حتمي خبره ده او په لوح محفوظ کښې ثبته او فیصله ده، څکه چې: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ﴾ [الأنبياء:۳۵] هر نفس د مرګ څکونکی دی او: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُۥ﴾ [القصص:۸۸] هر شی هلاکېدونکی دی مګر د الله ﷻ اقدس ذات (باقي دی او بس).

لنډه دا چې دنیا نه د نېکانو دپاره دائمي استوګنځای دی او نه د بدانو دپاره د همېشوالي کور دی، دوی ټول دلته مسافران دي باید چې دوی دِ اصل کور د جوړولو څخه بې غمه پاتې نه شي.

یادونه

۴ـ په دې مقام کښې څینو مفسرینو کرامو د قیامت د قیام څخه وړاندې د هلاکت په ارتباط د ډېرو ښارونو نومونه اخستي دي چې فلانکی ښار به په فلاني ډول عذاب باندې هلاک شي او فلانی په فلاني[1]. که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مونږ ته ذکر شوی نوملیک د روایت په حیث چندان قوي ښکاره نه شو حتی چې څینو علماوو کرامو لا ورته د اسرائیلیاتو لقب ورکړی دی[2].

﴿وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرْسِلَ بِٱلْءَايَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلْأَوَّلُونَ ۚ وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا۟ بِهَا ۚ وَمَا نُرْسِلُ بِٱلْءَايَٰتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِٱلنَّاسِ ۚ وَمَا جَعَلْنَا ٱلرُّءْيَا ٱلَّتِىٓ أَرَيْنَٰكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِى ٱلْقُرْءَانِ ۚ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَٰنًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾﴾

[۵۹] او مونږ هیڅ شي (د دې څخه) منعه کړي نه یاستو چې (فرمایشي) معجزات (خلکو ته) ور واستوو مګر (فقط همدې خبرې منعه کړي یاستو چې) معجزاتو ته پخوانیو (کافرانو) د دروغو نسبت کړی وه (چې بیا پوپنا کړی شول، نو دوی به هم ورته د دروغو نسبت وکړي او د څرمې به هلاک کړی شي). او مونږ ثمودیانو ته (د صالح ؑ په لاس د معجزې) اوښه په داسې حال کښې ورکړې وه چې پوره څرګنده (معجزه) وه، خو دوی پرې ظلم وکړ (او قتله یې کړه). او مونږ معجزې

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص ۱۰۰
(۲) اضواء البیان ج۳ ص۵۴۷

نه لېږو مګر د ډارولو دپاره (نه د قناعت دپاره د قناعت ورکولو دپاره خو دلایل استوو).

[۶۰] او (ای پیغمبره د خپلې تسلۍ دپاره) هغه وخت درپه زړه کړه چې مونږ تاته (د وحې په ذریعه) وویلې چې یقیناً ستا رب ﷻ په (ټولو) خلکو باندې (په علم سره) احاطه کړې ده (حالات یې ورته ښه معلوم دي)، او (د همدې کبله) مونږ ستا هغه لیدلي شوي شیان نه دي ګرځولي کوم چې مونږ تاته (د معراج په شپه) درولیده کړه مګر د خلکو دپاره فتنه (او امتحان چې څینې پرې بېرته کفر ته واوښتل) او (همدارنګه مونږ) ملعونه ونه (چې خوړونکي یې ملعونان دي) په قرآن کښې (نه ده ګرځولې مګر د خلکو دپاره فتنه او امتحان).

او مونږ خلک (په خوارقو باندې) ډاروو (چې د قناعت دلایلو ته متوجه شي) خو دوی ته نه زیاتوي مګر لوی طغیان (او سرکشي).

ارتباط او شان نزول

د دې سورت د پیل څخه تردې خایه پورې د سالمې عقیدې د تثبیت دپاره په ډول-ډول اسالیبو سره زښت ډېر دلایل نازل شوي دي؛ په دې ایتونو کښې په دلایلو باندې علاوه د مشرکانو یوه غوښتنه جوابه شوې ده، چې زمونږ د ایمان د نه راوړلو وجه دا ده چې مونږ ته فرمایشي معجزات نه راکول کېږي که زمونږ دغه مطلب پوره شي نو مونږ به ضرور په ایمان باندې مشرف شو.

همدې مضمون ته عبد الله بن عباس رضي الله عنهما اشاره کړې ده چې یوه ورځې د مکې مشرکانو د نبي کریم ﷺ څخه وغوښتل چې مونږ ته د صفا غونډۍ سره زر وګرځوه او یا زمونږ د شاوخوا څخه غرونه لرې کړه چې مونږ پکښې کښت او زراعت وکړو. خو د الله ﷻ د پلوه نبي کریم ﷺ ته اختیار ورکړی شو چې په لاندې خواوو کښې یوه خوا غوره کړي:

۱ـ چې یا د مشرکانو همدغه غوښتنه پوره نه کړی شي (څه لرې نه ده چې څینې په ایمان باندې مشرف شي).

۲ـ چې هغه څه ورکړی شي کوم چې دوی یې غواړي نو که بیا یې هم خپل کفر ته ادامه ورکړه نو داسې به هلاک کړی شي لکه چې د دوی څخه وړاندېني نور قومونه هلاک کړی شوي دي.

نو نبي کریم ﷺ لومړنۍ خوا خوښه کړه نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[1] چې حاصل یې داسې راځېږي.

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د مشرکانو د معجزاتو فرمایش زمونږ د پلوه په لاندې ډول جواب کړه چې:

۱ـ مونږ د هر ډول معجزاتو په خلق باندې کامل قدرت لرو، نو د هغوی د فرمایش پوره کول مونږ ته هیڅ مشکلات نه لري. یا په بل عبارت: د فرمایشي معجزاتو پیدا کول بل څه مانع نه لري، منعه کوونکي یې فقط دا دي چې:

---

[1] مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۵۵۵؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۹۵

الف: پخوانیو هلاکو شوو قومونو ته مونږ فرمایشي معجزې ورکړې وې خو هغوی وربانديې عقیده ونه کړه او د دروغو نسبت يې ورته وکړ، نو مونږ هغوی پوپنا کړه.

څرنګه چې د ټولو زمانو د کفارو عادتونه سره يو برابر دي او وروستني د اولنيو په قدم باندې روان دي، ته به وایې چې هغوی ورته وصیت کړی دی، نو که د دې زمانې کفارو (مشرکانو) ته مونږ فرمایشي معجزات ورکړو دوی به هم پرې ایمان رانه وړي او ضرور به ورته د دروغو نسبت وکړي، چې په دغه وخت کښې به دوی هم داسې پوپنا کړی شي لکه چې هغوی پوپنا کړی شوي دي، حال دا چې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ د امت سره دغسې کار کول د حکمت غوښتنه نه ده.

ب: د مثال په توګه مونږ ثمودیانو ته د صالح ﷺ په لاس ښه پوره واضحه فرمایشي معجزه ورکړه او د وچې کلکې ډبرې څخه مو ورته اوښه راوویستله مګر هغوی پرې ظلم وکړ او قتله يې کړه، نو مونږ د هغوی بېخ او نیله وویستله.

۲_ ای پیغمبره! د خلکو د قناعت دپاره دلایل په کار دي چې شک او شبه يې د زړونو څخه وباسي او په سمه سیده لاره باندې روان شي، چې مونږ پکښې هیڅ کمی نه دی کړی (په خپل وحدانیت او ستا په نبوت باندې مو هر ډول دلایل نازل کړي دي)، اما د معجزاتو نزول خو د خلکو قناعت نه شي حاصلولی او ایمان ته په زړه کښې تقرر نه شي ورکولی، نو د معجزاتو او خوارقو نزول ته مونږ د بل شي دپاره موجودیت نه ورکوو فقط د همدې دپاره چې په زړونو کښې ډار ورواچوي او دلایلو ته يې متوجه کړي (چې د عقلونو څخه کار واخلي).

۳_ ای پیغمبره! د فرمایشي معجزاتو په عدم نزول باندې ته مه غمژن کېږه او د دې تمه مه کوه چې مشرکان به د فرمایش د پوره کېدلو په صورت کښې په ایمان باندې مشرف شي. دا ځکه چې:

الف: ته خو هغه وخت درپه زړه کړه او هغه وحې زړه ته حاضره کړه په کومه کښې چې مونږ تاته ویلي وه چې ټینګ ستا رب ﷻ په ټولو خلکو باندې د علم د حیثه احاطه کړې ده او ټول حالات يې ورته معلوم دي.

نو ستا د زمانې د کفارو حال (د فرمایشي معجزاتو په نسبت) دا دی چې: دوی د فرمایش د پوره کېدلو سره سره ایمان نه راوړي، چې په دې صورت کښې به يې نیله وویستله شي او ټول به پوپنا شي، حال دا چې په دې کار باندې ته هم راضي نه يې.

ب: د خوارقو لیدل په دې عوض چې خلکو ته ګټه ورسوي کله-کله ورته په ضرر تمامېږي او بېرته پرې کفر ته اوړي (ارتداد غوره کوي) د همدې کبله:

اول: مونږ هغه څه د خلکو دپاره فتنه (امتحان) وګرځول کوم مو چې تاته د معراج په شپه باندې در ولیده کړه او تا پرې خپل قوم ته اخبار ورکړ، چې د بیت المقدس نښانې دي ورته بیانې کړې، خو ځینو خلکو پرې باور ونه کړ او خپل کفر ته يې ادامه ورکړه او ځینې لا پرې بېرته مرتد شوه.

دوهم: همدارنګه د هغې ونې په ذکر باندې هم د ځینو کافرانو کفر ښه قوي شو د کومې چې

خوړونکي لعنتيان دي (د الله ﷻ د رحمت څخه لرې دي) او تاته موږ په قرآن کريم کښې وحې کړې ده، چې هغه د زقوم د ونې څخه عبارت ده او د دوزخ په منځکښې موقعيت لري. همدغې ونې ته هم مجنو کفارو د دروغو نسبت وکړ چې: ايا شنه ونه په اور کښې موقعيت درلودلی شي؟ حال دا چې دوی د الله ﷻ کامل قدرت هېر کړی دی.

۴_ لنډه دا چې موږ په قرآني او کوني خوارقو باندې کفار ډاروو ترڅو دلايلو ته متوجه شي او د طغيان او سرکشۍ څخه رابښکته شي مگر دوی ته نه اضافه کوي مگر لويه سرکشي. يا په بل عبارت: دوی ته د لوبې سرکشۍ څخه په غير د بل شي گټه نه شي رسولی.

توضيحات

۱_ د صالح ﷺ د معجزې (اوښې) بيان د [الأعراف:۷۳] ايت لاندې تېر شوی دی _ولله الحمد والشكر والمنة_ خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې دلته ذکر شوې د معجزې اوښې ته د ﴿ مُبۡصِرَةٗ ﴾ لقب ورکړی شوی دی چې علماوو کرامو دغه کلمه په "مُضِيْئَةً لِلأَبْصَارِ" باندې معنی کړې ده[1]، يعنې ذکره شوې اوښه داسې اوښه وه چې د ثموديانو سترگې يې په کامله توگه روښانه کړې چې صالح ﷺ په حقه پيغمبر دی، خو د دې سره سره په ايمان باندې مشرف نه شوه.

په ياد ولرئ!

۲_ په ﴿ وَمَا نُرۡسِلُ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّا تَخۡوِيفٗا ﴾ کښې د "آيات" کلمه د "آية" جمعه ده، "آية" هغه ځرگند شي ته ويل کېږي په کوم باندې چې سړي ته د علم د حاصلېدلو څخه په بل شي باندې هم علم حاصلېږي[2]. نو لکه چې "كلام الله" ته "آية" لقب ورکول کېږي همدارنگه کونيه خارق العاده هر کار هم په همدې نامه بلل کېدلی شي.

د همدې کبله نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللهِ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ وَلَكِنْ يُخَوِّفُ اللهُ بِهِمَا عِبَادَهُ»[3] يعنې يقينا لمر او سپوږمۍ د الله ﷻ د قدرتي نښو څخه دوه د قدرت نښې دي، نه د چا د مرگ د کبله تغير کېږي او نه د چا د حيات د کبله مگر الله ﷻ د دغو دواړو (د تغيرکولو) په سبب سره خپل بندگان ډاروي.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې په ﴿ وَمَا جَعَلۡنَا ٱلرُّءۡيَا ٱلَّتِيٓ أَرَيۡنَٰكَ ﴾ کښې د "رُؤْيَا" کلمه د څه شي څخه عبارت ده؟ يا په بل عبارت: لکه چې تاسو د [يوسف:۵] ايت لاندې ليکلي دي چې د "رُؤْيَا" کلمه په هغو ليدلو شوو شيانو کښې استعمالېږي چې څوک يې په خوب کښې وگوري، نو پوښتنه دا ده چې

---

[1] مفردات الراغب ص۴۷
[2] مفردات الراغب ص۲۸
[3] صحيح البخاري ج۱ ص۱۴۳

نبي کريم ﷺ څه خوب ليدلى وه چې خلک وربانديې په فتنه (امتحان) کښې واچول شوه؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو علماوو کرامو ذکره شوې "رُؤْيَا" د هغه خوب څخه عبارت ګڼلې ده کوم ته چې په [الفتح:۲۷] ايت کښې اشاره شوې ده[۱]، هغه دا چې نبي کريم ﷺ په مدينه منوره کښې خوب ليدلى وه چې مونږ مسجد حرام ته داخل شوي ياستو، خو چې کله يې د عمرې کولو او مسجد حرام ته د داخلېدلو قصد وکړ نو په حديبيه مقام کښې يې مشرکانو مخه بنده کړه او بېرته راستانه شوه، نو منافقانو اوازې خورې کړې چې د پيغمبر خوب دروغ وختو نو معلومه شوه چې دا ده د نبوت دعوه په دروغو ده.

د منافقانو دې ته فکر نه وه چې په خوب کښې خو نبي کريم ﷺ ته کال نه وو ټاکلى شوى چې همدا سږ کال به مسجد حرام ته داخلېږي، نو الله ﷻ د خپل پيغمبر خوب رښتيا کړ او د حديبيې په دوهم کال د عمرې د قضايي راوړلو دپاره هلته لاړه او مسجد حرام ته داخل شوه.

مګر عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) د ذکر شوې ايت د "رُؤْيَا" په کلمه کښې فرمايي چې: «هِيَ رُؤْيَا عَيْنٍ أُرِيَهَا رَسُولُ اللهِ ﷺ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ»[۲] دا د خوب لېدل نه دي بلکې د سترګو ليدل دي چې نبي کريم ﷺ ته په هغې شپه کښې ورليدل شوي وه د کومې په يوه برخه کښې چې بيت المقدس او بيا معراج ته پورته کړى شوى وه.

همدغه د جمهورو علماوو کرامو نظر دى[۳]، نو کومه معنى چې مونږ د يوسف په سورت کښې ليکلې ده هغه د "رُؤْيَا" دپاره مشهوره معنى ده اما د سترګو په ليدلو کښې هم استعمال مومي[۴] لکه چې په همدې ايت کښې استعماله شوې ده.

پاتې شوه دا خبره چې نبي کريم ﷺ ته د اسراء يا معراج په شپه څه شيان ورښودلى شوي وه چې په إخبار بانديې يې ځينې خلک مرتد شوه او باور يې پرې ونه کړ، نو د دې خبرې تفصيلات د همدې سورت د اولني ايت لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

ملعونه شجره د کومې شجرې څخه عبارت ده؟

۴ـ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په ﴿ وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِى ٱلْقُرْءَانِ ﴾ کښې وايي چې: «وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ»[۵] يعنې او هغه ونه د کومې چې خوړونکي ملعونان دي او د الله ﷻ د رحمت څخه لرې دي د زقوم د ونې څخه عبارت ده. چې څه شرحه يې دا ده:

الف: الله ﷻ د زقوم د ونې په باره کښې فرمايي چې: ﴿ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِىٓ أَصْلِ ٱلْجَحِيمِ ﴾

(۱) تفسير القاسمي ج۱۰ ص۲۴۴
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۶۸۶
(۳) البحر المحيط ج۷ ص۷۴؛ المحرر الوجيز ج۱۰ ص۳۱۴؛ تفسير الطبري ج۱۵ ص۱۱۳
(۴) روح المعاني ج۱۵ ص۱۰۵
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۶۸۶

[الصافات: ۶۴] یعنې یقیناً دا "شَجَرَةُ الزَّقُّوم" یوه ونه ده چې راوځي د دوزخ په بېخ کښې (د دوزخ په تل کښې ولاړه ده).

ب: نبي کریم ﷺ فرمایي چې: «لَوْ أَنَّ قَطْرَةً مِنَ الزَّقُّوم قُطِرَتْ فِي دَارِ الدُّنْيَا لَأَفْسَدَتْ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا مَعَايِشَهُمْ»[1] که بالفرض د زقوم د ونې څخه فقط یو څاڅکی په دې دنیا کښې وڅڅولی شي نو د دنیا په ټولو اوسېدونکو باندې به معیشت او ژوند فاسد کړي (هر شی به ورته تریخ او بدبویه وګرځوي).

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې د زقوم ونه د خلکو دپاره په څه ډول فتنه او امتحان وګرځېده؟

مونږ وایو: چې کله الله ﷻ د زقوم د ونې په هکله ذکر شوي معلومات نازل کړه او نبي کریم ﷺ ورباندې د وخت کفار وډار کړه نو ابو جهل غږ وکړ چې: "هَاتُوا تَمْرًا وَزُبْدًا فَتَزَقَّمُوا"[2] یعنې کجورې او کوچ راوړئ نو ویې خورئ (نوش جان یې کړئ) زقوم خو بل شی نه دی په غیر د دې څخه.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ابو جهل د نورو مشرکانو په شمول وویلې چې: "يُخْبِرُنَا مُحَمَّدٌ أَنَّ فِي النَّارِ شَجَرَةً نَابِتَةً وَالنَّارُ تَأْكُلُ الشَّجَرَ فَكَيْفَ تُنْبِتُ فِيهَا"[3] یعنې محمد مونږ ته خبر راکوي چې په دوزخ کښې شنه ونه زرغونه ده حال دا چې اور خو ونه خوري (سوزي) نو څنګه به پکښې ونه زرغونه شي.

کله-کله اور هم سوزول نه کوي

۶ـ ابو جهل او نورو مشرکانو عناداً او د خلکو د غولونې په غرض په ذکره شوې پلمه باندې کلک ولاړ وه، که نه نو الله ﷻ په دنیا کښې هم داسې شیان پیدا کړي دي چې اور ورباندې (د خپل عادت په خلاف) څه اثر نه غورزوي، لاندې مثالونه ولولئ[4]:

الف: د "نعامة" په نوم یوه مرغۍ ده چې د اور سکروټې ښویه تېروي او د اوسپنې هغه ټوټې د ستونې څخه ښکته کوي کومې چې په اور باندې ګرمې شوې وي او تکې سرې ګرځېدلې وي حال دا چې ذکره شوې مرغۍ ورباندې نه متضرره کېږي.

ب: همدارنګه د "سمندل" په نوم یو ساکښ دی چې خلک یې د وړیو څخه دسمالونه جوړوي او کله چې خیرن شي نو په اور باندې ترې خیرې سوزوي، چې دسمالونه پرې پاکېږي مګر سوزي نه.

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ۝٦١ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۶؛ سنن ابن ماجه ص۳۲۱
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۸۰۰
(۳) تفسیر الطبري ج۱۵ ص۱۱۵
(۴) روح المعاني ج۱۵ ص۱۰۶

لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ ٱذْهَبْ فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ
جَزَآءً مَّوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَٱسْتَفْزِزْ مَنِ ٱسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ
وَشَارِكْهُمْ فِى ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَٰدِ وَعِدْهُمْ ۚ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ
عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنٌ ۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾ ﴾

[۶۱] او هغه وخت (یاد کړه) چې مونږ پرښتو ته وویلې چې آدم ؈ ته سجده وکړئ نو دوی (ټولو) سجده وکړه، مګر ابلیس (سجده ونه کړه)، ده وویلې چې: ایا زه هغه چاته سجده وکړم کوم چې تا د ختې څخه پیدا کړی دی (او زه دې د اوره پیدا کړی یم).

[۶۲] ابلیس وویلې چې: (ای ربه!) ماته خبر راکړه چې ایا دغه (آدم ؈) هغه څوک دی چې په ما باندې دې ورته عزت ورکړ (نو زما دې سوګند وي چې) که زه دې چرته د قیامت د ورځې پورې روستی کړم نو ضرور هرو مرو به زه د ده اولاده (په معنوي هلاکت باندې) هلاکه کړم، مګر لږ کسان (به یې زما څخه بچ شي).

[۶۳] الله ﷻ وفرمایل چې: (په خپل خط السیر باندې) لاړ شه! نو هغه څوک چې د دوی څخه ستا پیروي وکړي نو یقینًا دوزخ چې دی ستاسو (د کفر) جزا ده، پوره جزا.

[۶۴] او (دا یې هم ورته وفرمایل چې: د حقې لارې څخه) په خپل اواز (دعوت او وسوسې) سره د دوی د جملې څخه هغه څوک ټېل وهه په کوم باندې چې ستا وسه رسېږي، او د دوی په ضد په خپلو سورو او پیادوؤ باندې غږ وکړه (قومنده ورکړه) او هم ورسره په مالونو او اولادونو کښې شریک شه او (بالآخره) دوی ته (دروغینې) وعدې ورکړه.

(ای پیغمبره!) د دوی (بنیادمانو) سره شیطان (د بل هیڅ شي دپاره) وعدې نه کوي مګر د غولونې دپاره.

[۶۵] یقینًا (ای ابلیسه!) زما (مخلص) بندګان چې دي تالره په دوی باندې څه سلطه (توان) نشته (ستا تسلط په سرکشانو باندې دی). او (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ د کارساز په حیث بس دی (چې څوک پرې توکل وکړي نو شیطان پرې سلطه نه شي موندلی).

ارتباط

وړاندېني ایتونه په ﴿ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَٰنًا كَبِيرًا ﴾ باندې تمام شوي وه چې د عناد او حسد د کبله مشرکان د معجزاتو فرمایش درکوي، که نه نو د معجزاتو په ښودلو او د خوارقو په لیدلو باندې د هغوی سرکشي او عداوت لا اضافه کېږي او قناعت یې پرې نه حاصلېږي. په دې ایتونو کښې د مشرکانو د ذکر شوي خاصیت وجې ته اشاره شوې ده چې وجه یې صرف د شیطان پیروي او متابعت دی او بس، نو حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

يعنې ای پیغمبره! د خپلې تسلی، دپاره او هم د دې دپاره چې د مشرکانو د سرکشۍ وجه خلکو ته ښه څرګنده کړې، د لاندې معلوماتو یادونه وکړه:

۱ـ د هرڅه څخه وړاندې هغه وخت وربه زړه کړه چې مونږ پرښتو ته د ابلیس په شمول امر وکړ چې: آدم ﷺ ته په سجده پرېوزئ او تعظیم یې وکړئ، نو سمدستي پرښتو زمونږ اطاعت وکړ او په سجدو سره یې د آدم ﷺ تعظیم اداء کړ. مګر یوازې ابلیس دغه کار ته چمتو نه شو او د سجدې کولو څخه یې منعه وکړه، او خپله دغه کړنلاره یې داسې توجیه کړه چې:

الف: ای ربه! تاته خوښه پوره څرګنده ده چې زه دې له اوره پیدا کړی یم او آدم ﷺ دې له خاورې او ختې څخه پیدا کړی دی، نو ایا دا عجیبه نه ده چې زه بل چاته نه بلکې دغه ختین مخلوق ته تعظیم وکړم او ورته سلامي شم؟

ب: د تفکر دپاره د کافي وخت څخه وروسته ابلیس یو ځل بیا خپله تګلاره تائیده کړه او په داسې حال کښې چې آدم ﷺ ته یې اشاره کوله وویلې چې: ای ربه! ایا دغه هغه څوک دی چې په ماباندې دې هغه ته فضیلت ورکړ؟ ایا دا کار مناسب کار دی؟

ج: زما دې ستا په اقدس ذات باندې سوګند وي که ته ما د قیامت د ورځې پورې ژوندی پرېږدې نو هرومرو او خامخا به زه د ده اولاده بې لارې کړم او خپل تسلط به پرې قائم کړم، یا په بل عبارت: زه به د آدم ﷺ اولاده قیزه کړم؛ مګر لږ کسان به زما د تسلط لاندې واقع نه شي.

۲ـ الله ﷻ لا په همغه وخت کښې ابلیس مخاطب کړ چې: کومه لاره چې تا د خپل ځان دپاره انتخابه کړه په همدغې باندې تلل وکړه خو لاندې ټکي هېر نه کړې:

الف: هرومرو به زه ستا او ستا د پیروانو څخه دوزخ ډک کړم چې ستاسو دپاره پوره او لایقه جزا ده چې هیڅکله به ترې تاسو نجات ونه شئ موندلی.

ب: ای ابلیسه! څومره چې ستا وسه کېږي او توان دې رسېږي د آدم ﷺ اولاده د حقې لارې څخه تېل وهه، او په لاندې وسائلو او طریقو باندې یې بې لارې کړه:

اول: څوک چې په خپل اواز باندې غولولی شي هغه په اواز باندې وغولوه (د سرود اوازونه ورته ښائسته کړه او په غزلیاتو او سندرو باندې یې مین کړه).

دوهم: د دوی په بې لارې کولو کښې د خپلو ټولو وسائلو څخه کار واخله او خپل سواره او پیاده د همدې غرض دپاره په کار واچوه (خپل ټول لښکر په همدې هکله توظیف کړه).

دریم: په مالونو کښې ورسره خپل ځان برخوال جوړ کړه چې په ناجائزو لارو باندې یې حاصل کړي او په ناروا وو کښې یې ولګوي، او هم چې د باطلو معبودانو په نامه باندې د خپلو مالونو څه برخه وټاکي.

څلورم: په اولادونو کښې یې هم خپل ځان بې برخې پرېنږدې ترڅو ورته غیر اسلامي تربیه ورکړي

او د بې دینۍ په لاره باندې يې سوق کړي، او يا خپلې لورګانې ژوندۍ ښخې کړي، يا بې بې مشورې واده کړي او يا پرې رشوتونه (ولوَرونه) واخلي او داسې نور.

پنځم: بالآخره د آدم ﷺ اولادې ته هر ډول د دروغو وعدې ورکړه چې د ربنتیاوو وعدې د پښو لاندې کړي او د دنیا په لذتونو کښې لتاړ شي.

ای پیغمبره! خپل امت ته خبر ورکړه چې شیطان دوی ته د بل هيڅ شي دپاره وعده نه ورکوي مګر د غولونې او تېر ویستنې دپاره، د ده ټولې وعدې دروغینې دي، ستا امت ته په کار دي چې اعتماد پرې ونه کړي او ربنتیانۍ وعدې پرې هېرې نه کړي.

۳ـ الله ﷻ په همغه وخت کښې لا ابليس د راتلونکي حالاتو او نتائجو څخه خبر کړ چې: یقیناً زما په مخلصو بندګانو باندې ته څه قدرت نه شې درلودلی، چې د لارې څخه يې واړوې او په غلطو باندې يې روان کړې. یا په بل عبارت: ای ابليسه! ستا د ګمراهۍ وسائل یو هم زما په مخلصو بندګانو باندې موثر نه واقع کېږي، ستا رسوخ به په هغو کسانو باندې اثر واچوي کوم چې ستا غونډې متکبران او سرکشان وي او بس.

۴ـ ای پیغمبره! ستا رب ﷻ د خپلو مخلصو بندګانو دپاره د وکیل او کارساز په حیث بس دی، چې د شیطان به ورباندې هيڅ وسه ونه رسېږي چې د حقې لارې څخه يې واړوي.

توضيحات

۱ـ مونږ ـ الحمد لله ﷻ ـ د [الأعراف:۱۱] ایت لاندې لیکلي دي چې د آدم ﷺ او د ابليس قیصه الله ﷻ د قرآن کریم په اوو سورتونو کښې نازله کړې ده چې په هر سورت کښې خاص خاص هدفونه لري، شاید چې په دې سورت کښې به يې د نزول څخه دا هدف وي چې:

خوارق عنادیانو ته قناعت نه شي ورکولی، که بالفرض قناعت يې ورکولی شوی نو ابليس ته به يې قناعت ورکړی وی چې په رڼو سترګو باندې يې ولیده چې الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره آدم ﷺ د تورو خاورو (شنې ختې) څخه پیدا کړ خو د دې سره ـ سره په عوض د دې چې د الله ﷻ اوامرو ته غاړه کېږدي بغاوت يې وکړ، او د خوارقو لیدلو ورته د کفارو غونډې د ﴿ طُغۡيَٰنٗا كَبِيرٗا ﴾ غټې سرکشۍ څخه په غیر نوره څه ګټه ونه رسولی شوه.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې ذکر شوي [۶۱، ۶۲] ایتونه دواړه په "قَالَ، قَالَ" باندې پیل شوي دي او دواړه د ابليس څخه حکایت دي، که بالفرض دوهم ایت په ﴿ قَالَ ﴾ باندې نه وی پیل شوی او د دواړو ایتونو مضامین د لومړي ﴿ قَالَ ﴾ مقولې واقع شوې وی نو د یو پلوه به په معنی کښې څه نقصان نه واقع کېده او د بل پلوه به د محاوراتو د قوانینو سره مطابقت ترلاسه کیده؛ نو پوښتنه دا ده چې: د دوهم ﴿ قَالَ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی؟

موږ وايو چې په محاوراتو کښې د يو کس خبرې په هغه وخت کښې په يوه "قال" باندې راحکايت کېږي، که څه هم تعدد ولري، چې د خبرو ترمنځ زمانه فاصله نه وي. مفسرين کرام وايي[1] چې ابليس عليه اللعنة د اولني ايت خبره د غضبان سره سمه کړې ده. او د دوهم ايت په مضمون باندې يې په بل وخت کښې تلفظ کړی او د ښه فکر او سنجش څخه وروسته يې ورباندې استدلال نيولی دی. والله ﷻ اعلم

يادونه

۳_ په ﴿ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾ کښې د ﴿ أَرَءَيْتَكَ ﴾ کلمه بايد په هغه ډول تحليله کړی شي په کوم ډول باندې چې په [الأنعام: ۴۰] ايت کښې د ﴿ أَرَءَيْتَكُم ﴾ کلمه تحليله شوې ده، چې د معنی څخه يې په "أخبرني" باندې تعبير کېږي. او حاصل يې داسې راځېږي چې: ای ربه! ما د هغه کرامت په وجه باندې خبر کړه کوم کرامت چې تا آدم ﷺ ته ورېبرزو کړ او ماته دې رانه کړ. حال دا چې د دغه کرامت لياقت يوازې ما درلوده چې له اوره دې جوړ کړی يم.

احتناک څه معنی؟

۴_ په ﴿ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ ﴾ کښې د "احتنك" کلمه د "احتناك" څخه اشتقاقه شوې ده، چې اصلي حرفونه يې: "ح، ن، ک" دي چې "حَنَك" ترې جوړېږي، "حَنَك" _لکه "شَرَف"_ اصلاً د انسان يا د څاروي د خولې په داخل کښې پاسنی برخې ته وضعه شوی دی[2] چې په پښتو کښې ورته تالو وايي.

بي بي عائشه (أم المؤمنين رضي الله عنها) روايت کوي چې: «أُتِيَ النَّبِيُّ ﷺ بِصَبِيٍّ يُحَنِّكُهُ فَبَالَ عَلَيْهِ فَأَتْبَعَهُ الْمَاءَ»[3] يعنې نبي کريم ﷺ ته يو ماشوم (هلک) د دې دپاره راوړلی شو چې د تبرک دپاره په خوله کښې خپلې مبارکې لاړې ورکړي او يا کجوره په خپله مبارکه خوله کښې نرمه کړي او بيا يې د ماشوم په تالو پورې ومږي، نو ماشوم پرې متيازې وکړي چې اوبه يې ورباندې ور واچولې او خپلې جامې يې ووينځلې.

اما په استعمال کښې ذکره شوې کلمه په لاندې ډولونو باندې اوربدلې شوې ده[4]:

الف: عرب وايي چې: "احتنکت الدَّابَّة" يعنې په څاروي کښې مې پړی يا قيزه واچوله او کش مې کړ. نو که ذکره شوې کلمه د همدې څخه واخستله شي نو معنی به يې داسې راوځېږي چې زه به ضرور او هرومرو د آدم ﷺ د اولادې په غاړو کښې پړی او په خولو کښې قيزې واچوم (او په اصطلاح د ګرېوان څخه به يې ونيسم) نو کوم لور ته چې زما خوښه وي په همغه لور باندې به يې روان کړم.

---

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۱۰۹

(۲) لسان العرب ج۱۰ ص۴۱۶

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۸۲۱

(۴) لسان العرب ج۱۰ ص۴۱۷

ب: عرب وايي چې: "اِحْتَنَكَ الْجَرَادُ الأَرْضَ" يعنې مولخانو د ځمکې نباتات وخواړه او ټول بې د منخه وېوړه. نو په دې مقام کښې به يې حاصل داسې لاس ته راشي چې: زه به ضرور د آدم ﷺ اولاد په معنوي هلاکت سره هلاک کړم او ټول به د دوزخ د اور خاشاک جوړ کړم.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: ابليس په څه وجه اعتماد درلود چې په کلک يقين سره يې وويلې چې زه به د آدم ﷺ په اولادې باندې هغسې او دغسې کارونه وکړم؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو د شيطان د يقين دپاره ډېرې احتمالي وجې ښودلې دي[1] خو بهتره دا ده چې د ابليس يقين به په هغې وجې باندې حاصل شوی وي په کومې باندې چې د پرښتو علم راغلی وه چې د ده اولاده به فساد کوي او وينې به تويه وي، چې بيان يې د [البقرة: ۳۰] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

هېر مو نه شي!

۶_ هېر مو نه شي چې په ﴿ قَالَ ٱذۡهَبۡ فَمَن تَبِعَكَ ﴾ کښې د ﴿ ٱذۡهَبۡ ﴾ کلمه د هغه ذهاب (تلل) څخه نه ده اشتقاقه شوې دکوم په مقابل کښې چې مجئ (راتلل) استعمالېږي، بلکې په دې مقام کښې په هغې لارې باندې تلل مطلب دي کومه چې ابليس د خپل ځان دپاره خوښه کړې وه[2].

نو حاصل يې داسې کېږي چې: ای ابليسه! په خپلې همدغې تګلارې باندې تلل کوه، زه دې ترې نه را ايساروم خو نتيجه يې ستا په ضرر تمامېږي.

د استفزاز معنی

۷_ په ﴿ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم ﴾ کښې د "اسْتَفْزِزْ" کلمه د "اِسْتِفْزَازْ" څخه اشتقاقه شوې ده، "اِسْتِفْزَازْ" دې ته ويل کېږي چې يو شی په خپل ځای کښې ثابت پرېښنبودلی شي[3] بلکې حرکت او اضطراب ورکړی شي، نو په دې مقام کښې يې معنی داسې راوځي چې: ای ابليسه! ستا چې د آدم ﷺ د اولادې څخه په هر چا باندې وسه کېږي هغه د خپل فطري دين (اسلام) څخه بې ځايه کړه او د باطلو او ناجائزو کارونو په لور حرکت ورکړه.

د ابليس اواز يعنې څه؟

۸_ په ﴿ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ ﴾ کښې د "صوت" کلمه د اواز دپاره وضعه شوې ده، يعنې ای ابليسه! که د بندګانو څخه څوک په خپل اواز سره بې لارې کولی شې هم صرفه پرې مه کوه.

نو په کومو اوازونو کښې چې د الله ﷻ عصيان منظور وي هغه ټول د ابليس د اواز څخه عبارت

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۱۱۰؛ التفسير الكبير ج۲۱ ص۴
(۲) تفسير ابي السعود ج۵ ص۱۸۳
(۳) مفردات الراغب ص۳۹۳

دي[۱] لکه د ډول، سرني، سندرو او ګمراهۍ اوازونه، برابره خبره ده چې د کوم شخص څخه واوريدل شي، يا په ټيپ کښې فيته چيلانه کړی شي او داسې نور.

ايا ابليس اسونه لري؟

۹ـ په ﴿وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾ کښې د مقدمې په توګه لاندې لغات ولولئ:

الف: د "أَجْلِبْ" کلمه اصلاً د "جَلْبَةٌ" ـلکه "ضَرْبَةٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "جَلْبَةٌ" هغې چيغې ته وضعه شوې ده کومه چې د تخويف او ډارولو دپاره صورت ونيسي او مطلب پکښې تهزول وي[۲] ته په وايي چې قومنده ورکوي.

ب: د "خَيْل" کلمه د خپل لفظ څخه مفرد نه لري، دا کلمه لکه څنګه چې د آسونو معنی ورکوي همدارنګه د هغو کسانو دپاره هم وضعه شوې ده کوم چې په اسونو باندې سواره وي[۳]. په دې مقام کښې دوهمه معنی مراده څکه چې:

ج: د "رَجِل" کلمه د "رَاجِلٌ" جمعه ده، "رَاجِلٌ" هغه چاته ويل کيږي کوم چې پياده وي، چې په مقابل کښې يې "رَاكِبٌ" استعماليږي[۴] چې د سور معنی ورکوي.

نو مفسرين کرام د ذکرې شوې ټکړې د تفسير په هکله په دوه وو ګروپونو باندې وېشلي شوي دي[۵]: ځينې وايي چې د ابليس پياده او سواره د تابعانو او پيروانو څخه کنايه دي، نو د معنی حاصل يې داسې کيږي چې: ای ابليسه! د بنيادمانو په ضد خپلو پيروانو ته قومنده ورکړه.

ځينې نور وايي چې ابليس د خلکو د غولونې او تېر ويستلو دپاره لښکرې لري او پوره واضحه ده چې په لښکرو کښې خو پياده او سواره دواړه شامل وي.

څرنګه چې د [البقرة:۳۴] ايت لاندې ـلله الحمد والشکر والمنةـ مونږ ليکلي دي چې ابليس د ملائکو د جنس څخه نه دی او د پيريانو د جنس څخه دي، او په احاديثو کښې د ابليس دپاره عرش تخت ثابت شوی دی چې پياده او سورې لښکرې ورسره مناسبې يا لازمې دي، اما پيريانو ته خو خاروي ثابت شوي دي؛ نو زمونږ په نزد همدغه دوهم تفسير غوره بريښي حال دا چې لومړنی تفسير ورسره څه منافات هم نه لري، د ښه وضاحت دپاره لاندې روايات او نکات ولولئ:

اول: په يوه اوږده حديث کښې يوه ورځې نبي کريم ﷺ د ابن صياد څخه پوښتنه وکړه چې څه ګورې؟ هغه جواب ورکړ چې د اوبو د پاسه پاچايي تخت ګورم، نو نبي کريم ﷺ خپلو صحابه وو کرامو ﷺ ته مخ ورواړاوه او ورته فرمايل چې: «يَرَى عَرْشَ إِبْلِيسَ فَوْقَ الْبَحْرِ»[۶] يعنې: دا د درياب

---

[۱] زاد المسير ج۵ ص۴۲

[۲] لسان العرب ج۱ ص۲٦۹

[۳] مفردات الراغب ص۱٦۴

[۴] تفسير الكشاف ج۲ ص٦۷۷

[۵] تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۹؛ تفسير القرطبي ج۱۰ ص۲۸۹؛ تفسير الطبري ج۱۵ ص۱۱۸

[٦] جامع الترمذي ج۲ ص۵۰

دپاسه د ابلیس تخت ګوري.

دوهم: همدارنګه نبي کریم ﷺ په یوه بل اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ إِبْلِيسَ يَضَعُ عَرْشَهُ عَلَى الْمَاءِ ثُمَّ يَبْعَثُ سَرَايَاهُ فَأَدْنَاهُمْ مِنْهُ مَنْزِلَةً أَعْظَمُهُمْ فِتْنَةً»[1] یعنې یقینًا ابلیس خپل تخت د اوبو د پاسه ږدي بیا خپلې لښکرې (د فتنې اچولو دپاره) استوي (خوروي)، نو د ده لښکریانو څخه ده ته د درجې د حیثه ډېر نژدې هغه لښکرې دي کوم چې د فتنې اچولو (او فساد) د حیثه لویې او لوړې وي.

دریم: په دې باندې علاوه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَسْتَنْجُوا بِالرَّوْثِ وَلَا بِالْعِظَامِ فَإِنَّهُ زَادُ إِخْوَانِكُمْ مِنَ الْجِنِّ»[2] تاسو مه په خرشنو استنجاء کوئ او مه په هډوکو، ځکه چې دا (مذکور) ستاسو د ورونو توښه ده چې د پیریانو څخه عبارت دي (هډوکي د دوی دپاره او خرشنه یې د څارویو دپاره).

څلورم: یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته د پیریانو یوه جرګه (وفد) ورغی او عرض یې وکړ چې: ای د الله رسوله! خپل امت دې منعه کړه چې په هډوکي، یا په خرشنو او (بالآخره) یا په سکرو باندې استنجاء وکړي، ځکه چې الله ﷻ مونږ ته په دغو شیانو کښې روزي اچولې ده؛ «فَنَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»[3] نو نبي کریم ﷺ خپل امت د دې څخه منعه کړ.

همدغه حدیث شریف ځینو علماوو کرامو د روایتونو په استناد باندې داسې تشریح کړی دی[4] چې الله ﷻ د پیریانو دپاره په هډوکو باندې هغه غوښه شنه کوي کومه چې ورپورې پخوا نښتې وې (او بیا ترې تویه شوې وي)، د دوی د څارویو دپاره په خرشنو باندې هغه دانې او هغه واښه شنه کوي کوم چې د خوړلو په وخت کښې یې موجودیت درلود.

سوال جواب

۱۰ـ که څوک وایي چې په ذکرو شوو ایتونو کښې د "اسْتَفْزِزْ، أَجْلِبْ، شَارِكْ، عِدْ" څلور وارو کلمات امرونه دي چې د الله ﷻ د پلوه ورباندې ابلیس مخاطب کړی شوی دی چې دا وکړه او دا وکړه؛ نو پوښتنه دا ده چې: الله ﷻ خو په بدو کارونو باندې امر نه کوي حال دا چې دغه ټولې کلمې په جنایاتو باندې دلالت کوي؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی سوال به په هغه وخت کښې وارد شوی وي که بالفرض الله ﷻ دا جمله ﴿فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُورًا﴾ نه وی نازله کړې، نو د دې جملې په نزول سره د ایتونو مضمون داسې راخېژي چې: په دغو کارونو باندې زه راضي نه یم، دغو ته مه وروراندې کېږه، که نه نو په دوزخ کښې به دې د پیروانو سره ورواچوم.

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۷۶
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۱۱
(۳) سنن ابي داؤد ج۱ ص۶
(۴) مرقات المفاتیح ج۲ ص۶۷

الله ﷻ همدا مضمون په بل ځای کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ ٱعۡمَلُواْ مَا شِئۡتُمۡ إِنَّهُۥ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾ [حم السجدة: ۴۰] يعنې ای کفارو! هر ډول عمل مو چې خوښ وي هغه وکړئ، يقيناً الله ﷻ په هغه شي باندې بينا دی کوم چې تاسو يې کوئ (موافقه سزا به درکړي).

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ـ که څوک وايي چې: څه وجه وه چې ابليس د الله ﷻ د عذاب څخه ونه ډار شو حال دا چې په خپلو غوږونو باندې يې ترې وعيدات واورېده او خپنې شيان يې په خپلو سترګو باندې وليدل په کومو باندې چې مونږ بالغيب ايمان راوړو؟

مونږ وايو چې: ځينو مفسرينو د دغه سوال د جوابولو دپاره څه جوابونه کړي دي[1] مګر بهتره دا ده چې د عصيان وجه يې حُبُّ الرِّيَاسَة وه او کله چې په چا باندې د کوم شي محبت غلبه وکړي نو هغه بيا د ليونتوب کارونه کوي.

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ»[2] يعنې د يوه شي سره ستا افراطي محبت به دې ړوند کړي او په غوږو باندې به دې کوڼ کړي.

د همدې کبله الله ﷻ د دوزخيانو څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ وَلَوۡ رُدُّواْ لَعَادُواْ لِمَا نُهُواْ عَنۡهُ ﴾ [الأنعام:۲۸] يعنې او که بالفرض دوزخيان بېرته دنيا ته تاو کړی شي نو ضرور به دوی هغو جناياتو ته بېرته وروګرځي د کومو څخه چې په پخوا منعه کړی شوي وه خو دوی ترې منعه نه شوه (که څه هم دوی آخرت په سترګو باندې وګوري).

دوه ډوله تفسير

۱۲ـ ځينو مفسرينو کرامو[3] په ﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلاً ﴾ کښې په "ک" سره ابليس مخاطب ګرځولی دی يعنې: ای ابليسه! ستا رب ﷻ د کارساز په حيث بس دی چې ستا د غولونې څخه مؤمنان وساتي او هم ورته هغه ګناهونه وبښي د کومو چې ستا په شيطانت سره مرتکب شي.

مونږ ته بهتره برېښي چې دغه خطاب به نبي کريم ﷺ ته وي يعنې: ای پيغمبره! غمژن کېږه مه، ستا رب ﷻ کافي دی چې خپل بندګان د شيطان د دوکې څخه وساتي، نو دوی ته په کار دي چې د خپل رب ﷻ په ارشاداتو باندې کلک شي او په همده ﷻ باندې د شيطان څخه پنا وغواړي.

﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي يُزۡجِي لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ فِي ٱلۡبَحۡرِ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا ﴿٦٦﴾ وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِي ٱلۡبَحۡرِ ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُۖ فَلَمَّا نَجَّىٰكُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ

(۱) التفسير الكبير ج۲۱ ص۹: روح المعاني ج۱۵ ص۱۱۲
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱٦۲
(۳) تفسير المظهري ج۵ ص۴۵۷

أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾ أَفَأَمِنتُمْ أَن يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ ٱلْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ
عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا۟ لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾ أَمْ أَمِنتُمْ أَن يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ
فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ ٱلرِّيحِ فَيُغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا۟ لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِۦ تَبِيعًا
﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِىٓ ءَادَمَ وَحَمَلْنَٰهُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ
وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾ ﴾

[۶۶] ستاسو رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو (د ګټې په غرض) په دریاب کښې بېړیو ته چلښت ورکوي (البته) د دې دپاره چې تاسو د خپل رب ﷻ فضل (حلال مال) ولټوئ (او تجارتونه وکړئ او خپل ضروریات پوره کړئ). یقینًا ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې ډېر مهربان دی.

[۶۷] او کله چې تاسو ته په دریاب کښې سختي ورسېږي نو تاسو هغه څوک (باطل معبودان) ورکه وئ (هېروئ، سوال ترې نه کوئ) کوم چې تاسو یې (په وچه او عافیت کښې) بلئ (او په عبادت باندې یې مشغول یاست).

مګر (په دغه وخت کښې تاسو) خپل رب ﷻ (نه هېروئ او خاص د همده ﷻ څخه د نجات سوال کوئ)، نو هرکله چې تاسو ته خپل رب ﷻ نجات درکړي (او) وچې (ته مو روغ رمټ پورې باسي) نو دستي ترې تاسو اعراض کوئ (او د بوتانو په عبادت باندې مشغولېږئ)، او (دا څکه چې) انسان ډېر ناشکره دی.

[۶۸] ایا نو تاسو په امن کښې یاست چې ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې د وچې (ځمکې) برخه خسف کړي (ښکته یې ننباسي)، او یا په تاسو باندې توند باد (چې ډبرې الوزوي) دروا ستوي، بیا به تاسو د خپلو ځانو دپاره کارساز مونده نه کړئ (چې نجات درکړي).

[۶۹] او یا تاسو په امن کښې یاست چې تاسو بل کرت په دریاب کښې ورتاو کړي (بیا مو د بېړیو سورېدلو ته اړتیا پېښه شي) نو (دا خل) ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې تېز اواز کوونکی (هلاکوونکی) باد درولېږي نو (چې بېړۍ مو چپه کړي او) د خپل کفر (او ناشکرۍ) په سبب مو (په دریاب کښې) غرق کړي. بیا به تاسو د خپلو (ځانونو) دپاره په مونږ باندې په غرقولو سره راتاوېدونکی مونده نه کړئ (چې دوی دې ولې غرق کړه او دا کار دې ولې وکړ؟).

[۷۰] او یقینًا مونږ د آدم ﷺ اولادې ته کرامت ورکړی دی او په وچه او لمده (دریاب) کښې مو دوی پورته کړي دي (په نورو شیانو باندې مو سواره کړي دي) او هم مو دوی ته د پاکیزه (او خوندورو) شیانو څخه روزي ورکړې ده او (بالآخره) دوی ته مو په ډېرو باندې فضیلت ورکړی دی چې (دغه ډېر) د هغه چا څخه عبارت دي کوم چې مونږ پیدا کړي دي، (البته) ډېر لوی فضیلت.

ارتباطونه

۱_ د وړاندېنیو ایتونو مضمون په دې باندې تمام شوی وه چې الله ﷻ د کارساز په حیث کافي دی، په دې ایتونو کښې همدغه مطلب د مثالونو په ضمن کښې تعقیب شوی دی.
۲_ هلته د انسان هغه کرامت ته اشاره شوې وه په کوم باندې چې ابلیس په غُصه شو او خپل ځان یې وربانديې ملعون او مطرود وګرځاوه او دلته په همدغه کرامت باندې صراحت شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! څرنګه چې الله ﷻ د کارساز په حیث کافي دی او د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک نه چاته ښېګڼه رسولی شي او نه ترې د مصائبو مخ اړولی شي، نو د همدې مطلب د توضیح دپاره په دوی باندې لاندې نکات قرائت کړه:
۱_ ای خلکو! ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې په دریابونو کښې بېړۍ رواني کړې دي، ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک دا کار کولی شي؟ که همده ﷻ دریابونه د بېړیو د چلښت دپاره مساعد نه وی جوړ کړي نو ایا بل چا به پکښې دا استعداد اچولی وی؟. نو تاسو د همدغه استعداد څخه استفاده کوئ او د تجارتونو او مالونو د انتقالولو دپاره ترې کار اخلئ او په دریابونو کښې ګرځئ راګرځئ:
یقیناً چې ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې ډېر مهربان دی خو تاسو ناشکري کوئ او په عبادت کښې ورسره شریکان دروئ.
۲_ په دې باندې علاوه، چې کله په دریاب کښې تاسو د څه سختیو سره مخامخ شئ او بېړۍ مو طوفاني شي نو په همدغه سخت حال کښې تاسو فقط د همده ﷻ څخه د خپل نجات غوښتنه کوئ او د سوال لاسونه ورته پورته کوئ، ځکه چې تاسو پوهېږئ چې د همده ﷻ څخه پرته تاسو ته هیڅوک نجات نه شي درکولی او ستاسو باطل معبودان تاسو ته په درد نخوري.
مګر عجیبه دا ده چې کله تاسو ته خپل رب ﷻ د دریابي مشکلاتو څخه نجات درکړي او وچې ته مو روغ رمټ ورسوي نو تاسو سمدستي خپل پخواني شرکي حالت ته بېرته ورګرځئ او د باطلو معبودانو په عبادت باندې پیل کوئ، په دغه وخت کښې تاسو ته د خپل رب ﷻ کامل قدرت او د باطلو معبودانو ناتواني نه درپه زړه کېږي، تاسو ته خپل ځانونه داسې برېښي لکه چې همدوی نجات درکړی وي.
نو دا یقیني خبره ده چې بنیادمان ناشکره دي او د خپل رب ﷻ د نعمتونو قدرداني نه کوي.
۳_ نو ای خلکو! ای بنیادمانو! تاسو لاندې پوښتنو ته جواب ورکړئ چې:
الف: ایا ستاسو باطل معبودان په وچه کښې تاسو ته د مصائبو او سختیو څخه نجات درکولی شي؟ ایا د دوی ناتواني فقط په دریابونو پورې منحصره ده؟

ب: ایا ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې په وچه کښې قدرت نه لري؟ نو ایا تاسو له دې څخه په امن کښې یاست چې:

اول: ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې د ځمکې کومه څنډه ښکته ننباسي او د قارون غوندې مو پکښې خسف کړي.

دوهم: په تاسو باندې داسې سخت باد وچلوي چې کرتکاڼي درباندې درپورته کړي او درباندې يې وورو‌ي چې د غرقېدلو څخه سخت حالت درباندې درولي.

نو په دغو دواړو صورتونو کښې به تاسو بل کارساز او نجات درکوونکی د خپلو ځانونو دپاره مونده نه کړئ، چې یا مو د خسف څخه بچ کړي او یا درڅخه د تېز باد د چلښت مخه ونیسي.

ج: ایا تاسو په امن کښې یاست چې ستاسو رب ﷻ یو ځل بیا تاسو بېړیو ته ورتاو کړي او دېته مو اړ باسي چې د دوهم ځل دپاره دریابي سفر وکړئ او د وچې څخه دریاب ته ورښکته شئ؟

د: ایا تاسو په خطر کښې نه یاست چې یو ځل بیا ستاسو بېړۍ طوفاني کړي او توند باد درباندې وچلوي او په غرق باندې مو تهدید کړي، حتی چې خپل باطل معبودان درڅخه هېر کړي او بیا د خپل رب ﷻ په حضور کښې د سوال لاسونه پورته کړئ، مګر دا ځل مو سوال قبول نه کړي او د خپلو کفریاتو او ناشکریو په سبب مو په دریاب کښې غرق کړي؟.

هـ: نو ای خلکو! ایا په دغه صورت کښې تاسو ته خپل باطل معبودان نجات درکولی شي؟

پوره واضحه ده چې لکه څنګه چې هغوی تاسو د غرق څخه نه شي خلاصولی همدارنګه زمونږ څخه ستاسو په هکله پوښتنه قدرې هم نه شي کولی چې دا دې ولې غرق کړه؟ او نه ستاسو په ګټه په مونږ باندې څه زور راوړلی شي چې ستاسو نصرت وکړي او یا مو انتقام واخلي.

۴ـ ای پیغمبره! مونږ خو بنیادمان عزتمند پیدا کړي دي او په لاندې شیانو باندې مو کرامت ورکړی دی:

الف: دوی مو په وچه او لمده کښې په نورو مخلوقاتو باندې سواره کړي دي، چې په وچه کښې په څارویو او نورو شیانو باندې سواره ګرځي او په دریاب کښې په بېړیو باندې د یوې خوا څخه بلې خوا ته پورېوزي او بحري سفرونه پرې کوي.

ب: دوی ته مو پاکیزه او لذیذ (خوندور) خوراکونه ورپېزو کړي دي، یا په بل عبارت: د دوی خوراک حبوبات او میوجات دي او د څارویو خوراک بوس او پاڼې دي، او داسې نور.

ج: بالآخره د بنیادمانو جنس ته مو په هغو ډېرو جنسونو باندې فضیلت ورکړی دی کوم چې مونږ پیدا کړي دي، البته داسې فضیلت چې هیڅوک پرې سترګې نه شي پټولی، د همدې کبله مو د آدم ﷺ په تعظیم باندې پرښتې مکلفې کړې.

نو بنیادمانو ته په کار دي چې د الله ﷻ څخه په غیر بل هیچا او هیڅ شي ته سر په ځمکه باندې کښېږدي او عبادت ورته ونه کړي، مګر په دوی کښې داسې خلک شته چې ذکر شوی کرامت د پښو لاندې کوي او غیر الله ته سجدې کوي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِى يُزۡجِى لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ ﴾ کښې د ﴿ يُزۡجِى ﴾ کلمه د "إزجاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې سوق او چلښت ورکولو ته وضعه شوې ده[۱]، يعني ستاسو رب ﷻ هغه اقدس کارساز دی چې بېړيو ته يې ستاسو د اړتياوو د پوره کولو دپاره په دريابونو کښې چلښت ورکړی دی، که د همده ﷻ مهرباني نه وی نو د بېړيو دروندوالی او د دريابونو نرموالی دواړه د چلښت سره منافات لري.

د حاصب او د قاصف معناوې

۲ـ په ﴿ أَوۡ يُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ حَاصِبٗا ﴾ کښې د "حاصب" کلمه هغه باد ته وضعه شوې ده چې د ډېر زوت د کبله په حصباء (کوچنيو کاڼو) باندې ويشتل کوي[۲]. او په ﴿ فَيُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ قَاصِفٗا مِّنَ ٱلرِّيحِ ﴾ کښې د "قاصِف" کلمه د هغه تېز باد نوم دی چې تېره اواز لري او په کوم شي باندې چې تېر شي هغه ټول هلاکوي (ونې له بېخه وباسي او تعميرونه چپه کوي)[۳].

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای مشرکانو! لکه څنګه چې الله ﷻ په دريابونو باندې قدرت لري او په تېزو بادونو باندې بېړۍ غرقوي همدارنګه په وچه کښې هم ټول بادونه د همده ﷻ په امر باندې چلېږي، نو تاسو ته په کار نه دي چې په دريابونو کښې الله ﷻ ته په عبادت کښې مخلص ياست او په وچه کښې ورسره يکښې شريکان دروئ، بلکې په وچه او لمده دواړو کښې موحدين جوړ شئ.

تَبِيع يعني څه؟

۳ـ په ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ عَلَيۡنَا بِهِۦ تَبِيعٗا ﴾ کښې د "تَبيع" کلمه د "تَبْع" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې يوه شي پسې د ګرځېدلو او يا د هغه پيروي کولو معنی ورکوي. مګر په علم اللغة کښې "تَبيع" د هغه چا نوم دی کوم چې د خپل حق غوښتنه کوي[۴]. دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ بِهِۦ ﴾ ضمير هغه غرق ته راجع دی په کوم باندې چې ﴿ فَيُغۡرِقَكُم ﴾ کلمه دلالت کوي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي: که مونږ تاسو په درياب کښې غرق کړو نو بيا به تاسو د خپلو ځانونو دپاره هغه څوک مونده نه کړئ کوم چې ستاسو د غرقولو په هکله مونږ پسې وګرځي او ستاسو د کومک په اړه راڅخه پوښتنه وکړي چې دا کار دې ولې وکړ.

الله ﷻ همدا مضمون په بل ځای کښې داسې بيان کړی دی چې: ﴿ وَلَا يَخَافُ عُقۡبَٰهَا ﴾ [الشمس: ۱۵] يعني الله ﷻ ثموديان هلاک کړه او د عاقبت څخه يې نه ډاريده چې څوک به يې د انتقام غوښتنه وکړي او مرستې ته به يې راپورته شي.

---

(۱) لسان العرب ج۱۴ ص۳۵۴

(۲) لسان العرب ج۱ ص۳۲۰

(۳) روح المعاني ج۱۵ ص۱۱۷

(۴) لسان العرب ج۸ ص۳۰

انسان د کرامت خاوند دی

۴_ په ﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ﴾ کښې د ﴿ كَرَّمْنَا ﴾ کلمه د تکریم څخه اشتقاقه شوې ده، چې اصلي مصدر يې "كرم" _لکه "شرف"_ دی، "كرم" هغو ټولو نېکو صفاتو ته شامل دی په کومو باندې چې د چا ستاینه او توصیف کېږي[١]، نو د ذکرو شوو حمیده وو صفاتو خاوند ته کریم وایي چې په مقابل کښې یې د "لئيم" کلمه استعمالېږي.

نو تکریم د ذکرو شوو صفاتو د ورکړې څخه عبارت دی، یعنې بنیادمان مونږ مکرم ګرځولي دي او په حمیده صفاتو باندې مو موصوف پیدا کړي دي.

پاتې شوه دا خبره چې دغه حمیده صفات کوم کوم دي چې انسان ته پرې امتیاز ورکړی شوی دی او د ده د کراماتو څخه شمېرلی شوي او حتی کفارو ته هم شامل دي، نو علماوو کرامو پکښې زښت ډېر اقوال کړي دي چې تقریباً یوولسو قولونو ته رسېږي[٢]، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ذکر شوی امتیازي صفت د عقل څخه عبارت دی.

ب: انسان سم قامت او ښائسته څېره لري.

ج: انسان خپلې خولې ته خوراکي شیان په لاس باندې ورپورته کوي او نور ساکښان ورپسې یا خپل سرونه ورښکته کوي چې خوله یې ور ورسېږي، یا یې د پیل په شان په خلتم باندې ورجګوي او بالآخره یا یې د ببزو په شان خپلې خولې ته په پښه باندې رسوي.

د: انسان په ناطقه قوه باندې امتیاز موندلی دی، او داسې نور.

په دې باندې علاوه، ځینو مفسرینو کرامو[٣] په همدې ارتباط زیات اوږد بحث کړی دی که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

مګر مونږ په داسې حال کښې چې د علماوو کرامو اقوال يو هم نه ردوو، وایو چې د ﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ﴾ دپاره ښه تفسیر هغه دی کوم چې د ﴿ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَـٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾ [الإسراء: ۶۲] ایت څخه اشارةً معلومېږي، چې لږ وړاندې تېر شو. یا په بل عبارت په ذکره شوې جمله کښې د انسان هغه کرامت مراد دی د کوم په ورکړه باندې چې ابلیس په غُصه شو او خپل ځان یې ورباندې د ابد دپاره مبغوض او مطرود وګرځاوه هغه دا چې الله ﷻ انسان (ابو البشر) په ځمکه خپل خلیفه جوړ کړ او پرښتې یې مکلفې کړې چې د تعظیم سجدې ورته وکړي حال دا چې دغه کرامت ابلیس د خپل ځان دپاره خوښاوه او لا ورته په تمه وه خو کله چې لاس ته ورنغی نو په عداوت یې پیل وکړ.

په همدې تفسیر باندې همدغه ایت شریف هم د اشارې په توګه دلالت کوي په کوم کښې چې بحث روان دی، چې:

---

(١) لسان العرب ج١٢ ص٥١٠

(٢) زاد المسير ج٥ ص٤٥؛ تفسير ابي السعود ج٥ ص١٨٦

(٣) التفسير الكبير ج٢١ ص١٢؛ روح المعاني ج١٥ ص١١٨

اول: الله ﷻ بنیادم ته دا رتبه ورکړې ده چې په وچه او لمده (بر، بحر) کښې سور ګرځي، حتی هوا هم د دوی دپاره مسخره ده چې د سلیمان تخت به په هوا روان وه او په نني عصر کښې دوی د الوتکو څخه استفاده کوي.

دوهم: پاکیزه او لذیذ خوراک او څښاک د بنیادمانو په برخه دی، چې پرښتې خو بالکل خوراک او څښاک نه کوي او د پیریانو په هکله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَسْتَنْجُوا بِالرَّوْثِ وَلَا بِالْعِظَامِ فَإِنَّهُ زَادُ إِخْوَانِكُمْ مِنَ الْجِنِّ»[1] یعنې تاسو په خرشنو (لډوانو) او هډوکو باندې استنجاء مه کوئ ځکه چې دا (مذکور) ستاسو د ورونو توښه ده چې د پیریانو څخه عبارت دي. د دې حدیث پوره شرحه لږ وړاندې د [۶۴] ایت په (۹) توضیح کښې تېره شوې ده، والحمد لله. دغه دواړه کرامتونه د خلیفه توب څخه نمایندګي کوي.

دریم: دوی ته په ډېرو هغو مخلوقاتو باندې بهتري ورکړه شوې ده کوم چې الله ﷻ پیدا کړي دي. دا کرامت د انسان مسجودیت ته اشاره ده چې د ابلیس په شمول ټولې پرښتې مکلفې وګرځولې شوې چې د تعظیم سجدې ورته وکړي، دا ډول تعظیم د انسان څخه پرته د بل چا نه دی په نصیب شوی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې الله ﷻ د ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا﴾ په تعقیب د ﴿وَفَضَّلْنَاهُمْ﴾ جمله نازله کړې ده، نو پوښتنه دا ده چې د تکریم او تفضیل ترمنځ په دې مقام کښې څه فرق دی؟

مونږ وایو: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د دواړو ترمنځ څه تکلفي (غیر متبادر) فرق لیکلی دی[2] خو ظاهره داسې برېښي چې په دې مقام کښې د دواړو ترمنځ په مصداق کښې څه فرق نشته. مګر دواړه اعتباري فرق لري او بس، هغه دا چې:

په تکریم کښې یوازې د بنیادمانو ذواتو ته کتلی شوي دي چې اعزاز یې په نصیب شوی دی او په تفضیل کښې همدغه اعزاز د نورو مخلوقاتو په تناسب بیان شوی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي چې الله ﷻ انسانان د کرامت او اعزاز خاوندان ګرځولي دي خو د دوی غوندې کرامت او اعزاز یې بل چاته نه دی ورکړی، د همدې کبله یې په خپلو ډېرو مخلوقاتو باندې غوره ګرځولي دي.

یو نحوي تحلیل

۶ـ په ﴿وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا﴾ کښې ﴿مِّمَّن﴾ په اصل کښې "مِنْ، مَنْ" وه چې[3]:

الف: د "مِنْ" توری د ﴿كَثِيرٍ﴾ د کلمې دپاره بیان واقع شوی دی.

ب: او د "مَنْ" کلمه پکښې د هغه مخلوق څخه عبارت ده چې د عقل او پوهې خاوندان وي. لکه پرښتې، پیریان او انسانان. د الله ﷻ په مخلوقاتو کښې ـ څومره چې مونږ ته معلومات دي ـ دري

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۱۱
(۲) التفسير الكبير ج۲۱ ص۱۶
(۳) روح المعاني ج۱۵ ص۱۱۹

طائفې د عقل او پوهې خاوندان دي چې یوه طائفه پرښتې دي او دوه طائفې پیریان او انسانان دي.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېژي چې: او مونږ په څمکه کښې په خلافت او مسجودیت سره انسان ته په ډېرو باندې فضیلت ورکړی دی چې دغه ډېر د هغه چا څخه عبارت دي چې مونږ پیدا کړي دي او عقلونه مو ورکړي، چې پرښتې او پیریان دي، نو دوی ته مو نه خلافت ورکړی دی او نه مو دوی مسجود ګرځولي دي.

اما کوم اقلیت چې انسانان وربانډې بهتري نه لري هغه خپله د انسانانو څخه عبارت دی ځکه چې هیڅوک په خپل ځان باندې بهتر او افضل نه شي جوړېدلی، نو کله چې الله ﷻ انسانانو ته په ذو العقول باندې بهتري ورکړې ده چې د خلافت صلاحیت پکښې شته دی، نو په غیر ذو العقول باندې خو په طریقه اولی سره بهتر وګرځول شو، لکه نور حیوانات او جمادات.

یادونې

۷ـ په دې مقام کښې محترمو لوستونکو ته په کار دي چې لاندې یادونې هېرې نه کړي:

الف: د ذکر شوي ایت شریف په تفسیر کښې ځینو مفسرینو کرامو[۱] دا خبره مطرحه کړې ده چې انسان بهتر دی او که پرښته؟ او بیا یې زور اچولی دی چې د پرښتو افضلیت ترې راوباسي، حال دا چې نظر هغه تحقیق ته کوم چې وړاندې تېر شو په دې ایت کښې دا مفاضله هیڅ مطرحه نه ده چې څوک الله ﷻ ته په درجه او منزلت کښې لوړ دی، انسان که پرښته؟

ب: په دې باندې علاوه ذکره شوې مفاضله او یوه طرف ته په بل طرف باندې بهتري ورکول مونږ ته چندان په درد باندې نه خوري، مونږ مکلف نه یاستو چې یوه ته په بل باندې د افضلیت عقیده وکړو، که بالفرض مونږ مکلف وی نو په ایت او حدیث کښې به راته واضحه ارشاد کړی شوی وی. د همدې کبله پکښې امام ابو حنیفه علیه الرحمه سکوت غوره کړی دی او هیڅ یې پکښې نه دي ویلي[۲].

ج: بالآخره د دې سره سره چې ضرورت ورته نشته که څوک غواړي چې په همدې موضوع کښې بنه اوږد بحث له نظره تېر کړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۳] مونږ پکښې په هغه لنډ بیان باندې اکتفاء کوو کوم چې د [البقرة: ۳۴] ایت لاندې تېر شوي دي، والحمد لله والمنة والإحسان.

﴿ يَوْمَ نَدْعُواْ كُلَّ أُنَاسٍۭ بِإِمَـٰمِهِمْ ۖ فَمَنْ أُوتِىَ كِتَـٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ فَأُوْلَـٰٓئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَـٰبَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾ وَمَن كَانَ فِى هَـٰذِهِۦٓ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾ ﴾

---

[۱] تفسیر الکشاف ج۲ ص۶۸۰

[۲] شرح العقیده الطحاویة ص۳۱۱

[۳] شرح المقاصد ج۲ ص۱۹۹؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۱۳۳؛ شرح العقیدة الطحاویه ص۳۰۱

[۷۱] هغه ورځ (یاده کړه) چې مونږ هره ډله خلک د خپل مشر په نامه (د قبرونو څخه را) وبلو، نو هرڅوک چې خپله عملنامه یې په ښي لاس باندې ورکړی شي نو دغه خلک به خپلې اعمالنامې قرائت کوي (او د خوشحالۍ په حال کښې به یې نورو ته وړاندې کوي) حال دا چې په دوی باندې به د کجورې (د زړې) د نري تار په اندازه هم ظلم ونه کړی شي.

[۷۲] او هرڅوک چې په دغې (دنیا) کښې (په زړه باندې) ړوند وي نو هغه به په آخرت کښې (په سترګو باندې) ړوند وي (او اعمالنامه به په چپ لاس ورکړی شي) او (هم) هغه به د لارې د حیثه ډېر ګمراه وي (چې د هدایت وخت به ترې تېر وي او د جنت او د نجات لار به مونده نه کړي).

ارتباط

وړاندې ایتونه په دې تمام شوي وه چې الله ﷻ انسان ته په دنیا کښې څه کرامات ورکړي دي او په خپلو ډېرو مخلوقاتو باندې یې بهتر ګرځولی دی، ترڅو د ده ﷻ د نعمتونو شکریه وکړي چې په آخرت کښې هم د کراماتو خاوند جوړ شي. په دې ایتونو کښې د انسانانو عکس العمل ته اشاره شوې ده، چې خینو ذکر شوي کرامات حفظ کړي دي او د آخرت کرامات به یې په نصیب شي او خینو پکښې ناشکري کړې ده چې په آخرت کښې به د کراماتو په بدل کښې د توهیناتو سره مخامخ شي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! مونږ خو انسانانو ته په دنیا کښې کرامات ورکړي دي او په نورو باندې مو بهتر ګرځولي دي خو کله چې مونږ هره یوه ډله خلک دخپل امام او لارښود په نامه د قبرونو څخه د محشر میدان ته راوبلو، او یا کله چې مونږ هره ډله خلک د خپل مشر او لارښود په موجودیت سره د قبرونو څخه راپورته کړو نو هلته به د دوی دنیاوي عکس العمل په لاندې ډول ښه پوره څرګند شي:

۱ـ هرچا چې د کراماتو شکریه کړې وي او په دنیا کښې د کفریاتو او شرکیاتو نه وي مرتکب شوی نو هغه ته به خپله دنیاوي عملنامه په ښې لاس باندې ورکړی شي، دوی به خپلې عملنامې ډېرې په خوشالۍ سره قرائت کوي او خپلو دوستانو ته به هم دعوت ورکوي چې تاسو راشئ زمونږ عملنامې ولولئ چې څومره ښه اعمال پکښې ثبت دي.

په دغو خلکو باندې به د کجورې د زړې د نري تار په اندازه هم تېری او ظلم ونه کړی شي حال دا چې د هرې نېکۍ اجرونه او ثوابونه به په چندونو چندونو باندې ورکړی شي. یا په بل عبارت: دغه کسان لکه چې په دنیا کښې په ډېرو باندې بهتر ګرځولی شوي وه په آخرت کښې به هم په ډېرو باندې بهتر وګرځولی شي او جنتونه به ورپېرزو کړی شي.

۲ـ بالمقابل چا چې په دنیا کښې د کراماتو شکریه نه وي کړې او د الله ﷻ په شریعت باندې یې خپل خانونه ړانده او کاڼه اچولي وي نو هغوی ته به په آخرت کښې د کراماتو په عوض اهانتونه ورکړی شي، هغه دا چې:

الف: عملنامې به يې ورته په چپو لاسونو ورکړې شي او د محشر په ميدان کښې به د غټ سپکاوي سره مخامخ شي.

ب: دوی به د قبرونو څخه په سترګو باندې ړانده راپورته شي، دوی به هلته پوښتنه وکړي چې دا ولې؟ مونږ خو په دنيا کښې سترګې درلودې؟، جواب به ورکړې شي چې دا ځکه چې په دنيا کښې ستاسو د زړه سترګې ړندې وې او د الله ﷻ په شريعت باندې مو خپل ځانونه ړانده کاڼه اچولي وه، نو نن ورځ ستاسو قلبي ړوندوالی څرګند شو او د اهانت سره مخامخ شوئ.

ج: دوی به د قيامت په ورځ نه د نجات لاره پيدا کړي او نه به د جنت لاره مونده کړي، بلکې د دوی ګمراهي به هلته ډېره قوي او زياته وي چې د هدايت فرصت به ختم شوی وي او د لارې موندلو امکان به نه وي.

توضيحات

١ـ د ﴿يَوْمَ نَدْعُواْ كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَـٰمِهِمْ﴾ جمله علماوو کرامو[1] په لاندې دوه ډوله باندې تفسير کړې ده:

الف: هغه وخت ياد کړه چې کله مونږ هره يوه ډله خلک د خپل امام په نامه باندې راوبلو چې: ای د فلانې امام خاوندانو يا پيروانو! راپورته شئ.

ب: هغه وخت خلکو ته ورپه ياد کړه چې کله مونږ هره يوه ډله د خپل امام په معيت سره وبلو چې د هرې ډلې سره به خپل امام موجوديت ولري.

پاتې شوه دا خبره چې د هرې ډلې خلکو امام د چا يا د څه شي څخه عبارت دی، نو په دې کښې علماء کرامو مختلف نظريات لري[2] لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: د هر چا امام د هغه د پيغمبر څخه عبارت دی، يعنې چې کله مونږ هره ډله د خپل پيغمبر په نامه راوبلو چې: ای د فلانکي پيغمبر امتيانو! راپورته شئ، او يا هره ډله د خپل پيغمبر په شمول د محشر ميدان ته راوبلو.

دوهم: د امام څخه دلته عملنامې مرادې دي، چې: ای د فلانکي ډول عملنامو څاوندانو! راپورته شئ، او يا هرڅوک د خپلې عملنامې سره په خپل حضور کښې ودروو.

دريم: امام يعنې خپل کتاب چې همدوی ته نازل شوی دی چې: ای د قرآن کريم خاوندانو! يا: ای د تورات خاوندانو! راشئ: او يا هرڅوک د خپل کتاب په معيت سره په خپل حضور کښې د حساب کتاب دپاره حاضر کړو.

څلورم: دلته امام د دنياوي مشر او رئيس څخه عبارت دی، لکه ګوندي مشر يا قومي مشر يا ديني مشر او داسې نور چې ای د فلانکي مشر پيروانو!، يا ای مريدانو! راپورته شئ: الا يا هره ډله

(١) تفسير القاسمي ج١٠ ص٢٥٢
(٢) تفسير القرطبي ج١٠ ص٢٩٦، زاد المسير ج٥ ص٤٧

د خپل رئیس په شمول محاسبې ته ودروو.

تبصره

۲_ د "امام" کلمه اصلاً د هغه شي دپاره وضعه شوې ده د کوم چې پیروي کېږي، برابره خبره ده چې هغه انسان وي، یا کتاب وي او یا بل شی وي او هم برابره خبره ده چې پیروي (اقتداء) ورپسې حقه وي او یا باطله وي[۱]. د همدې کبله علماوو کرامو ذکره شوې کلمه په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده چې د هرې معنی د اراده کولو استعداد پکښې شته دی.

مګر شیخ المفسرین (العلامه الطبري علیه الرحمة) ذکره شوې څلورمه معنی په دې مقام کښې حقه ګڼلې ده چې همدا معنی په عربي استعمال کښې اشهره او اغلبه ده او په کار دي چې حتی الامکان د قرآن کلمات په مشهورو معناوو باندې تفسیر شي[۲].

همدا معنی د نبي کریم ﷺ د یوه اوږده حدیث څخه هم د اشارې په توګه څرګندېږي چې: «مَنْ كَانَ يَعْبُدُ شَيْئًا فَلْيَتْبَعْهُ»[۳] یعنې د قیامت په ورځ به امر وکړی شي چې هرڅوک دې هغه شي پسې لاړ شي د کوم عبادت به یې چې په دنیا کښې کاوه.

زمونږ په نزد ذکرې شوې معناوې سره یو تربله څه منافات نه لري نو څه لرې نه ده چې د بدلیت په اعتبار سره ټولې مرادې کړی شي، او دا ځکه چې د قیامت ورځ ډېره اوږده ورځ ده چې الله ﷻ ئې په پنځوس زره کاله باندې تعبیر کړی دی نو که د هرې یوې معنی د تحقق وخت او حالت بېل-بېل وي هم امکان لري.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّكُمْ تُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَسْمَائِكُمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِكُمْ فَأَحْسِنُوا أَسْمَاءَكُمْ»[۴] یقیناً د قیامت په ورځ به تاسو په خپلو نومونو او د پلرونو په نومونو باندې وبلل شئ (چې ای فلانکیه د فلانکي زویه!)، نو تاسو خپل نومونه ښه کړئ (ښه معنی لرونکي نومونه کېږدئ).

همدارنګه ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[۵] چې د قیامت په ورځ به هرڅوک د خپلو مورګانو په نومونو باندې بلل کېږي چې: ای د فلانکي زویه! نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه مطلبونه د ایت شریف سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: په دوهم مطلب باندې خو ځینو علماوو کرامو تنقید کړی دی چې ثبوت نه لري[۶]

---

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۲۴؛ مفردات الراغب ص۲۰
(۲) تفسیر الطبري ج۱۵ ص۱۲۷
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۱۱
(۴) سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۲۰
(۵) تفسیر البغوي ج۳ ص۱۲۶
(۶) روح المعاني ج۱۵ ص۱۲۱

اما لومړی مطلب خو د ایت شریف سره هیڅ منافات نه لري او په لاندې صورتونو باندې سره مطابقت پیدا کوي:

الف: چې په ځینو حالاتو کښې به په ځپلو نومونو او د ځپلو پلرونو په نومونو باندې هم وبلل شي.

ب: چې د امام د نامه سره د دوی نومونه هم ضمیمه شي مثلاً: ای فلانکیه! د فلانکي زویه او د فلانکي پیروه او یا مریده، او داسې نور.

فَتِیل څه معنی؟

۴_ په ﴿ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلاً ﴾ کښې د "فَتِيل" د کلمې پوره شرحه د [النساء:۹ ۴۰] ایت لاندې تېره شوې ده چې د هغه نري تار څخه عبارت ده کوم چې د کجورې د زړي په ژوره برخه کښې قرار لري.

ذکره شوې کلمه په عربي کلام کښې د یو شي د تقلیل دپاره د مثال په توګه استعمالېږي، په قرآن کریم کښې په همدې منظور نومونړې کلمه درې ځله نازله شوې ده چې همدا یې دریم ځل نزول دی.

ړوند په دوه ډوله دی

۵_ په ﴿ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي ٱلْأَخِرَةِ أَعْمَىٰ ﴾ کښې د ﴿ أَعْمَىٰ ﴾ دواړه کلمې د "عَمْيٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقي شوې دي، "عَمْيٌ" هغه ړوندوالي ته ویل کېږي کوم چې په دواړو سترګو کښې په کلي توګه صورت ونیسي چې په پښتو کښې ورته تپ ړوندوالی وایي. ړوندوالی لاندې دوه ډولونه لري[1]:

الف: یو د سترګو ړوندوالی دی چې په مقابل کښې یې د "بَصر" کلمه استعمالېږي.

ب: بل د زړه ړوندوالی دی چې په مقابل کښې یې "بَصِيرَة" واقع کېږي.

په دې مقام کښې د ﴿ أَعْمَىٰ ﴾ لومړنۍ کلمه د هغه ړانده څخه عبارت ده کوم چې په زړه باندې ړوند وي او بصیرت نه لري، اما په دوهمه کلمه کښې لاندې دوه احتماله تحقق موندلی شي:

اول: چې دا هم د هغې "عَمْيٌ" څخه مشتقه وګڼله شي د کومې څخه چې لومړنۍ د ﴿ أَعْمَىٰ ﴾ کلمه مشتقه شوې ده[2]، یعني په دنیا کښې چې د هرچا زړه ړوند وي او د توحید هغه ټول دلایل نه ګوري کوم چې الله ﷻ په خپل وحدانیت باندې قائم کړي دي نو هغه د آخرت په امورو کښې (لکه جنت، دوزخ او داسې نور) هم ړوند دی او بلکې لا زیات به یې لارې او ګمراه دی چې په سترګو باندې یې نه دی لیدلی او لا تر اوسه پورې هلته نه دی ورغلی.

په دې احتمال کښې د ﴿ أَعْمَىٰ ﴾ دواړه کلمې د دنیا پورې ارتباط نیسي.

دوهم: چې دا د هغې "عَمْيٌ" څخه واخستله شي کومه چې د سترګو د ړوندوالي معنی ورکوي[3]،

---

(۱) لسان العرب ج۱۵ ص۹۶
(۲) تفسیر الطبري ج۱۵ ص۱۲۸
(۳) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۲۳۵

يعني هغوک چې په دې دنيا کښې د شريعت څخه ړوند وي نو هغه به په آخرت کښې په سترګو ړاندې ړوند وي او بيا خيث به يې هلته څرګند شي، او هم به نوموړې هلته زيات ګمراه وي چې نه يې د جنت لاره او نه به د خپل نجات لاره مونده کړي، او دا ځکه چې په آخرت کښې به يې استعداد ختم شوی وي او د ايمان د راوړلو چانس به يې په کامله توګه د لاسه وتلی وي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَعْمَىٰ ﴾ [طه: ۱۲۴] يعني هرڅوک چې په دنيا کښې زما د يادو (دلايلو) څخه اعراض کوي نو يقيناً هغه ته تنګ ژوندون دی او د قيامت په ورځ به يې د قبر څخه ړوند راپورته کړو.

په دې احتمال کښې د ﴿ أَعْمَىٰ ﴾ لومړنۍ کلمه د دنيا پورې ارتباط نيسي او دوهمه کلمه يې د آخرت پورې ارتباط پيدا کوي.

سوال جواب

۶- که څوک وايي چې الله ﷻ د کفارو څخه حکايت کوي چې: ﴿ رَبَّنَآ أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا ﴾ [السجدة: ۱۲] يعني کفار به د قيامت په ورځ ووايي چې: ای زمونږ ربه! مونږ وليده او مونږ واورېده نو مونږ بېرته دنيا ته تاو کړه چې نېک عملونه وکړو او د يقين کوونکو څخه جوړ شو؛ نو پوښتنه دا ده چې: ايا ذکر شوی تفسير د دې ايت سره منافات نه لري چې د سترګو ليدل ترې حکايت شوي دي؟

مونږ وايو: لکه څنګه چې مونږ د همدې ايتونو په لومړنۍ توضيح کښې ليکلي دي چې د قيامت ورځ ډېره اوږده ورځ ده، نو څه لرې نه ده چې د تعذيب او تخجيل دپاره ترې په ځينو وختونو کښې د سترګو نظر واخستلی شي او په ځينو نورو کښې بېرته ورکړی شي، حتی دا هم څه لرې نه ده چې د حشر په لومړي وخت کښې د قبرونو څخه ټول کافران ړانده راپورته کړی شي او بيا وروسته بينا وګرځولی شي، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال.

تبصره

۷- مونږ ته د لاندې وجوهو د کبله دوهم احتمال قوي برېښي:

الف: د قرآن کريم په نورو ايتونو کښې د اصحاب اليمين او اصحاب الشمال حالات څنګ په څنګ بيان شوي دي، نو که په دې مقام کښې د ﴿ أَعْمَىٰ ﴾ دوهمه کلمه په دوهم احتمال باندې شرحه شي نو د اصحاب الشمال څخه به کنايه شي او د نورو ايتونو سره به پوره تشابه تحقق ومومي، اما په لومړني احتمال کښې د اصحاب الشمال ذکر بالکل پاتې کېږي.

ب: د ﴿ فَهُوَ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ أَعْمَىٰ ﴾ څخه سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي چې دلته د ﴿ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ ﴾ څخه اخروي امور مراد نه دي بلکې د آخرت ورځ مراد ده، لکه چې د ﴿ يَوْمَ نَدْعُواْ كُلَّ أُنَاسٍۭ بِإِمَـٰمِهِمْ ﴾ کلمات ورباندې دلالت کوي.

﴿وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ۖ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ

خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَـٰكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَّأَذَقْنَـٰكَ
ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ وَإِن كَادُوا۟
لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ۖ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَـٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾
سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا ۖ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾ ﴾

[۷۳] او یقینًا شان دا دی چې: مشرکان نژدې وه چې تا د هغه شي څخه په فتنه کښې واچوي (واړوي) کوم چې مونږ تاته وحې کړی دی (چې د حق څخه عبارت دي، البته دا) د دې دپاره چې ته د هغه (حق) څخه په غیر (بل شی) په مونږ باندې په دورغو را وتپې (وتړې). او (مشرکان تاته وايي چې:) په دغه وخت کښې به دې هرومرو د دوست په حیث ونیسي (او پیروي به دې وکړي).

[۷۴] او که مونږ ته (په خپل حق دریغ باندې) نه وی کلک کړی نو ضرور به یقینًا ته نژدې شوی وی چې دوی ته کوچنی میلان وکړې (البته) ډېر لږ میلان.

[۷۵] نو د دغه (لږ میلان) په وخت کښې به مونږ خامخا تاته د ژوند (دنیا) غبرګ (عذاب) او (هم) د مرګ (آخرت) غبرګ (عذاب) درڅکلی وی، بیا به دې د خپل ځان دپاره په مونږ باندې کومک کوونکی (د عذاب څخه بچ کوونکی) نه وی موندلی.

[۷۶] او یقینًا شان دا دی (ای پیغمبره!) چې مشرکان نژدې دي چې تا د ځمکې (مکې معظمې) څخه دیکه کړي (وشړي، البته دا) د دې دپاره چې تا ترې وباسي (او دوی پکښې خپلو کفرياتو ته ادامه ورکړي او بې غمه پکښې ژوند وکړي)، او (زمونږ فیصله دا ده چې) په دغه وخت کښې به سنا (د شړلو) څخه وروسته (پکښې) دوی پاتې نه شي مګر لږ وخت.

[۷۷] (مونږ ستا سره په یوه قانون او یوې طریقې باندې تلل کوو البته) د هغو کسانو په قانون (او طریقه باندې) څوک چې مونږ ستا څخه وړاندې استولي دي چې (دوی) زمونږ د پیغمبرانو څخه عبارت دي. او (ای پیغمبره!) ته به زمونږ قانون (او طریقې) ته اړول (بدلون رابدلون) مونده نه کړې (دا به ضرور عملي کېږي).

ارتباط او شان نزول

وړاندېني ایتونه په ﴿ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴾ باندې تمام شوي وه چې مشرکان په دنیا او آخرت دواړو کښې رانده او بې لارې دي، د دې ایتونو مضمون دا دی چې هغوی برسېره په ګمراهی غواړي چې عام خلک په عمومي توګه ګمراهان وګرځوي او په خصوصي توګه زور اچوي چې نبي کریم ﷺ (افضل المخلوقات) هم د لارې څخه واړوي. لکه چې د شان نزول روایتونه ورباندې دلالت کوي[۱]

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۴۹؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۹۶؛ تفسیر القرطبي ج۱۰ ص۲۹۹

كه څه هم په دې روايتونو كښې داسې تكي هم شته چې نبي كريم ﷺ ته يې نسبت كول صحت نه لري[١] مگر مونږ د صحيحو او مهمو تكو په خلاصه باندې اكتفاء كوو كوم چې مونږ ته په زړه پورې ښكاره شوي دي، هغه دا چې:

١ـ د مكې معظمې مشركانو يوه شپه تر سبا پورې نبي كريم ﷺ ته خپلې غوښتنې وړاندې كړې او سوال زارۍ يې ورته وكړې چې خپله تگلاره پرېږدي او د بوتانو سپكاوى ونه كړي. يا په بل عبارت: په اسلام كښې بوت پرستۍ ته هم لږ څه ارزښت او ځاى وركړي[٢].

٢ـ يوه ورځې د ثقيف د قبيلې يوه جرگه نبي كريم ﷺ ته ورغله او لاندې وړانديزونه يې ورته وكړه[٣] چې:

الف: د يو كاله پورې مونږ ته وخت راكړه چې مونږ د خپلو بوتانو فقط هغه شكرانې راغونډې كړو كومې چې ورته دعوامو د پلوه راوړلې كېږي، زمونږ وعده ده چې عبادت به يې نه كوو.

ب: يو كال وروسته به مونږ خپل بوتان په خپلو لاسونو باندې مات كړو.

ج: مونږ ته څه امتيازات راكړه چې مونږ ورباندې د نورو خلكو په نسبت افتخار وكړو هغه دا چې:

اول: زمونږ څخه زكات مه اخله.

دوهم: مونږ د جهاد څخه معاف كړه.

دريم: زمونږ د لمانځه څخه ركوع او سجده لرې كړه چې فقط په قيام باندې اكتفاء وكړو.

څلورم: زمونږ سودونه دې خلك راكړي او په مونږ باندې چې څه سودي پيسې پاتې دي هغه الغاء كړه چې څوك يې راڅخه ونه غوښتلى شي.

پنځم: زمونږ وطن (منطقه) داسې محترم وگرځوه لكه څنگه چې مكه معظمه محترمه ده.

شپږم: كه نور عرب زمونږ په امتيازاتو باندې اعتراض وكړي نو هغوى ته جواب وركړه چې: ماته الله ﷻ همداسې امر كړى دى (دا امتيازات الله ﷻ دوى ته وركړي دي).

اوم: كه ته ذكر شوي وړانديزونه قبول كړې (په الله ﷻ باندې دروغ وتړې) نو مونږ به په تا باندې ايمان راوړو.

نو نبي كريم ﷺ د دوى غوښتنې ردې كړې او دا يې هم ورته وفرمايل چې: «وَلَا خَيْرَ فِي دِينٍ لَيْسَ فِيهِ رُكُوعٌ»[٤] يعنې او په هغه دين كښې هيڅ خير نشته په كوم كښې چې ركوع نه وي.

د مطلب خلاصه

يعنې اى پيغمبره! د خپل ځان په هكله لاندې نكاتو ته متوجه شه چې:

١ـ مشركان په خپله گمراهۍ باندې نه ودرېږي بلكې غواړي چې ستا غوندې معصوم بنده هم

---

[١] تفسير ابن كثير ج٣ ص٥٣
[٢] تفسير الطبري ج١٥ ص١٣٠
[٣] روح المعاني ج١٥ ص١٢٧
[٤] سنن ابي داود ج٢ ص٧٢

بې لارې کړي او په ګناه باندې يې اخته کړي.

الف. ته نه ګورې چې څومره غټه فتنه يې ستا دپاره پلان کړې ده ترڅو پکښې ته واقع شې او په مونږ باندې دروغ وتړې، چې يا بوتانو ته په احترام قائل شې او يا دوی ته په دروغينو او ناجائزو امتيازاتو باندې قول وکړې چې ماته ورباندې امر شوی دی.

ب. يقيناً مشرکان نژدې وه چې خپل پلان په تاباندې تطبيق کړي، او دا څکه چې دوی تاته وعده درکړه چې که ته يې غوښتنې قبولې کړې نو دوی به تا په دوستۍ سره ونيسي (ايمان به درباندې راوړي او د دښمنۍ څخه به دې صرف نظر شي).

۲_ ای پيغمبره! مونږ په تاباندې احسان کړی دی چې د ګناه څخه مو معصوم ګرځولی يې، که بالفرض ستا سره هغه ثابت قدمي موجوده نه وی کومه چې مونږ درپېرزو کړې ده نو د فتنې د قوت د کبله به ته نژدې شوی وې چې مشرکانو ته ډېر لږ ميلان وکړې، خو زمونږ په فضل سره تا هغوی ته نه ډېر لږ ميلان وکړ او نه دغه ډېر لږ ميلان ته ورنژدې قدرې شوې. که بالفرض تا دغه کار کړی وی نو:

الف: په دغه وخت کښې به مونږ تاته په دنيا کښې د نورو په نسبت غبرګ عذاب درڅکلی وی او هم به مو په آخرت کښې (د مرګ څخه وروسته) هم د غبرګ عذاب سره مخامخ کړی وی.

ب: بيا به نو تا د خپل ځان د خلاصون دپاره زمونږ په مقابل کښې هيڅ کومکي نه وی موندلی چې تاته يې نجات درکړی وی.

ج: څکه چې ستا درجه د ټولو مخلوقاتو څخه لوړه ده نو په کار ده چې ستا ډېر لږ ميلان هم غټ جنايت وګڼلی شي، او لکه څنګه چې ستا ثوابونه غبرګ دي بايد چې ستا عذاب هم غبرګ جوړ شي.

۳_ ای پيغمبره! کله چې د کفارو فتنه او پلان شنډ شو او ونه توانېدل چې ستا څخه مفتري (دروغژن) جوړ کړي نو يقيناً دوی نژدې دي چې (په نن سبا کښې) تا د مکې معظمې د ځمکې څخه ديکه کړي ترڅو ته مجبور شې چې له خپله وطنه هجرت وکړې.

نو تاته په کار دي چې د جلا وطنۍ دپاره تياری ونيسې، خو په ياد ولره چې:

الف: کله چې دوی خپله ذکره شوې نقشه په تاباندې عملي کړه او له خپله وطنه يې وشړلې نو دوی به هم ستا د ويستلو څخه وروسته په همدغه وطن (مکه معظمه) کښې پاتې نه شي مګر لږ وخت، بيا به ترې د ابد دپاره وويستلی شي او بالمقابل همدغه وطن به بېرته ستا د تسلط لاندې واقع شي.

ب: ای پيغمبره! مونږ د پخوانيو پيغمبرانو سره په همدې طريقه باندې عمل کړی دی، چې کله به هغوی خپل قوم د وطن څخه شړلو ته مجبور کړل نو لږ وخت وروسته به مونږ د هغوی قوميان د وطن څخه د ابد دپاره وشړل. دا زمونږ دائمي کړنلاره ده او هيڅکله به ته زمونږ دغې کړنلارې ته بدلون رابدلون موندلی نه کړې.

توضيحات

۱_ په ﴿وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ﴾ کښې د "إِنْ" توری د "إِنَّ" څخه مخفف شوی دی چې د تحقيق

او یقین معنی ورکوي، او د "یَفتِنُون" کلمه د "افتنان" څخه اشتقاقه شوې ده چې په عذاب او مصیبت کښې د اچولو څخه عبارت دی[۱].

یعني ای پیغمبره! دا خبره یقیني او تحقیقي ده چې مشرکان نژدې وه چې تا په مصیبت اخته کړي او په خپل رب ﷻ باندې دې دروغو تړلو ته اړباسي خو مونږ ستا حفاظت وکړ او ستا ثبات او استقامت مو ښه پیاوړی او کلک کړ چې تاته مو د ګناه څخه عصمت په نصیب کړی دی. یا په بل عبارت: د مشرکانو افتنان ستا په باره کښې دومره غښتلی وه که بالفرض دغه افتنان بل چاته متوجه کړی شوی وی چې د عصمت خاوند نه وی نو ضرور به د خپلې تګلارې څخه اړولی شوی وی.

اما په کومه طریقه باندې چې مشرکانو د نبي کریم ﷺ افتنان غوښت د هغې څه مثالونه د دې ایتونو په شان نزول کښې تېر شوي دي. والحمد لله.

۲ـ د ﴿ لَقَدۡ كِدتَّ تَرۡكَنُ إِلَيۡهِمۡ شَيۡـٔٗا قَلِيلًا ﴾ کلمات په زیات تاکید سره دلالت کوي چې نبي کریم ﷺ ته الله ﷻ د ګناهونو څخه عصمت ورکړی وه، او دا څکه چې:

الف: د ﴿ لَقَدۡ كِدتَّ ﴾ کلمه په نزدېکت باندې دلالت کوي[۲].

ب: د ﴿ تَرۡكَنُ ﴾ کلمه د "رکون" څخه اشتقاقه شوې ده چې د کوچني میلان دپاره وضعه شوې ده[۳].

ج: په ﴿ شَيۡـٔٗا قَلِيلًا ﴾ کښې د "شيْءٌ" کلمه د "رکون" څخه عبارت ده چې په ﴿ قَلِيلا ﴾ سره موصوفه شوې ده؛ نو د معنی حاصل یې داسې راځېژي چې: ای پیغمبره! که مونږ تاته ثبات او استقامت نه وی درکړی نو یقینًا ته به نژدې شوی وی چې د مشرکانو غوښتنو ته ډېر لږ کوچنی میلان وکړې، خو په تاباندې زمونږ فضل وه چې ډېر لږ کوچني میلان ته ورنژدې هم نه شوې.

ځینې علماء کرام وایي چې د ذکر شوي ایت شریف د قرائت څخه وروسته نبي کریم ﷺ هغه سوال وکړه کوم چې په یوه اوږده حدیث کښې روایت شوی دی[۴] چې: «فَلَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ»[۵] یعني ای ربه! ما د سترګو د رپ په اندازه وخت کښې هم خپل ځان ته ونه سپارې چې حفاظت او ساتنه مې ونه کړې.

ضِعۡف څه معنی؟

۳ـ په ﴿ ضِعۡفَ ٱلۡحَيَوٰةِ وَضِعۡفَ ٱلۡمَمَاتِ ﴾ کښې د ﴿ ضِعۡفَ ﴾ کلمه د دې څخه عبارت ده چې د یو شي سره خپل مثل ضمیمه شي[۶] چې په پښتو کښې ورته غبرګ ویل کېږي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۸۶
(۲) لسان العرب ج۳ ص۳۸۲
(۳) روح المعاني ج۱۵ ص۱۲۸
(۴) تفسیر الطبري ج۱۵ ص۱۳۱
(۵) سنن ابو دوذ ج۲ ص۳۳۸؛ مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۱۷
(۶) تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۲۵۵

په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د عذاب معنی ورکوي ځکه چې دردونه پکښې غبرګ دي[۱]، او یا دلته د (عذاب) کلمه مقدره ده، په هرصورت ذکر شوي کلمات عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د دنیا په غبرګ عذاب او د آخرت په غبرګ عذاب سره تفسیر کړي دي[۲]، لکه چې په همدې تفسیر باندې د ﴿ لَّأَذَقْنَٰكَ ﴾ کلمات هم دلالت کوي چې د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! که بالفرض مونږ ستا ځخه ځپل حفاظت اخستی وی نو ضرور به ته د مشرکانو غوښتنو ته ورنږدې شوی وی چې په دغه وخت کښې به مونږ تاته په دنیا او آخرت دواړو کښې غبرګ عذاب درڅکلی وی او په ډبل عذاب به مو اخته کړی وی او هیڅا به راځخه نه وی خلاص کړی.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایې چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د تخلف په صورت کښې نبي کریم ﷺ ته د غبرګ عذاب وعید ورکړی شو حال دا چې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰٓ إِلَّا مِثْلَهَا ﴾ [الأنعام: ۱۶۰] او هرڅوک چې یوه بدې راولي (وکړي) نو هغه ته به جزا ورنه کړی شي مګر د هغې په مثل (یو په یو)؟

مونږ وایو چې: همدغه وعید د نبي کریم ﷺ په ډېرې لوړې درجې باندې دلالت کوي چې هغې ته هیڅوک نه شي رسېدلی او دا ځکه چې د نبي کریم ﷺ هر یو کار د قیامت د ورځې پورې د ټول امت دپاره اساس (بنیاد) دی، د دې امت ځخه چې هرڅوک نېک کار کوي نبي کریم ﷺ ته پکښې د ثوابونو برخه شته نو که بالفرض المحال نبي کریم ﷺ د کفارو کفري غوښتنو ته ډېر لږ ورنږدې شوی وی او میلان یې ورته کړی وی نو دا به د قیامت د ورځې پورې د ټولو میلان کوونکو دپاره بنیاد ګڼلی شوی وی، حال دا چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَمَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْئًا»[۳] یعنې او هرڅوک چې په اسلام کښې یوه بده لاره جوړه کړي نو په ده باندې د همدغې بدې لارې ګناه ده، او له هغه چا ګناه هم ورباندې ده څوک چې په همدغې بدې لارې باندې عمل وکړي، بې د دې چې د هغوی د ګناهونو څخه څه شی کم کړی شي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایې چې د ﴿ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ څخه ځرګندېږي چې که مشرکانو نبي کریم ﷺ د مکې معظمې څخه اخراج کړ نو دوی به پکښې د ډېر لږ وخت څخه په غیر پاتې نه شي، حال دا چې د هجرت په اتم کال مکه معظمه فتحه شوه؛ نو پوښتنه دا ده چې: ایا ټول اته کاله د "قلیل" په نامه بلل شوي دي؟

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۱۲۷
(۲) الدر المنثور ج۵ ص۳۱۹
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۳۴۱؛ سنن النسائي ج۱ ص۳۵۶

مونږ وايو چې:

الف: د ځينو علماوو کرامو نظر دا دی چې نبي کريم ﷺ د مکې معظمې څخه اخراج شوی نه دی، که بالفرض اخراج شوی وی نو د وخت مشرکان به سمدستي هلاک شوي وی او د لږ وخت څخه په غير به يې پکښې استوګنه نه وی کړې، بلکې الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته امر وکړ چې مدينې منورې ته هجرت وکړه. نو اخراج تحقق نه دی موندلی ترڅو ذکره شوې پوښتنه صورت ونيسي بلکې خروج تحقق موندلی دی او دا څکه چې:

اول: د ﴿وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ﴾ کلمات ورباندې دلالت کوي چې يقيناً مشرکان نږدې شوي وه چې تا د ځمکې (مکې معظمې) څخه اخراج کړي، يا په بل عبارت دوی د نبي کريم ﷺ اخراج ته نږدې شوي وه مګر د اخراج مرتکب شوي يې نه وه.

دوهم: د [الأنفال: ٣٠] ايت لاندې مونږ د الله ﷻ په فضل او توفيق سره ليکلي دي چې په دار الندوه (مقام) کښې مشرکانو د نبي کريم ﷺ په هکله درې طرحې وړاندې کړې چې: يا يې بندي کړي، يا يې له وطنه وشړي او يا يې شهيد کړي؛ خو د بحث په نتيجه کښې په دريمه طرحه باندې تصويب وشو خو د الله ﷻ په لطف عملي صورت يې موندلی نه کړ، اما نږدې وه چې دوهمه طرحه تصويبه شوې وی او نبي کريم ﷺ يې له وطنه شړلی وی، نو په دغه صورت کښې به مشرکانو په مکه معظمه کښې اته کاله نه وی تېر کړي.

مګر دا جواب د لاندې وجوهو د کبله کمزوری برېښي چې:

• الله ﷻ په ﴿مِّن قَرْيَتِكَ ٱلَّتِىٓ أَخْرَجَتْكَ﴾ [محمد:١٣] کښې د اخراج نسبت مکې معظمې ته کړی دی يعنې: ای پيغمبره! مونږ د کفارو ډېر ښارونه هلاک کړي دي چې ستا د هغه ښار څخه ډېر قوي وه د کوم اوسېدونکو چې ترې ته اخراج کړې، خو هيڅ چا ورته نجات ورنه کړ.

• کله چې د بعثت په اول وخت کښې ورقه بن نوفل رضي الله عنه نبي کريم ﷺ مخاطب کړ چې: کاشکې چې زه په هغه وخت کښې ژوندی وی په کوم کښې چې ستا قوم تا د دې خپل وطن څخه اخراج کوي نو نبي کريم ﷺ ترې په تعجب سره پوښتنه وکړه چې: «أَوَمُخْرِجِيَّ هُمْ»[١] يعنې ايا دوی زما اخراج کوونکي (ويستونکي) دي؟ هغه ورته په «نَعَمْ» "هو" سره جواب ورکړ.

• نبي کريم ﷺ په هجرت باندې په داسې حال کښې پيل وکړ چې کور يې د کفارو له پلوه د محاصرې لاندې وه او د وژلو تصويب يې ورباندې کړی وه، چې بيا يې تر درېوو شپو پورې د ثور په غار کښې پنا واخستله؛ نو پوښتنه دا ده چې: که دغه حالت هم د اخراج (ويستلو) معنی ورنه کړي نو د اخراج معنی به څه وي؟ په دې تقدير خو به بالکل په هجرت کښې د مجبوريت مفهوم تحقق ونه مومي، په دې تقدير خو به افغان مهاجرين هم د افغانستان څخه نه وي اخراج شوي؟

ب: اته کاله د "قليل" په نامه نه دي ياد شوي بلکې فقط يو کال او شپږ مياشتو ته ذکر شوی

[١] صحيح البخاري ج١ ص٣

لقب ورکړی شوی دی. دا ځکه چې د نبي کريم ﷺ د هجرت څخه فقط یونیم کال وروسته د بدر غزا صورت ونیوه چې د مشرکانو اویا (۷۰) نفره مشران د خپل وطن څخه وویستل شوه او هلته یې د کالبوتونو څخه ځاګانې ډکې کړی شوې. ایا د اویا نفرو مشرانو وژل او د اویا نفرو مشرانو اسیرول د یو قوم هلاکت نه دی؟

بلکې د نبي کريم ﷺ د اخراج سره سم د مشرکانو د اهلاک او اخراج ډېره کېښودله شوه چې رحمة للعالمين د دوی له منځه خارج کړی شو، څرنګه چې الله ﷻ خطاب کړی دی چې: ﴿وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ﴾ [الأنفال:٣٣] او (ای پیغمبره!) الله ﷻ نه دی چې مشرکان معذب کړي حال دا چې ته په دوی کښې موجودیت لرې.

یو نحوي تحليل

۶- په ﴿سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا﴾ کښې د ﴿سُنَّةَ﴾ کلمې د اعراب دپاره علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[1] مګر ډېر بې تکلفه احتمال یې دا دی چې نوموړې کلمه د مفعول مطلق په بنیاد منصوبه ده چې د وړاندېنۍ جملې مضمون یې تاکید کړی دی، دغه ډول تاکید ته نحویان تاکید لنفسه لقب ورکوي[2].

په همدې ارتباط د [البقرة:١٣٨] ایت لاندې -د الله ﷻ په توفیق- څه بحث تېر شوی دی چې یو خل کتل یې بد نه دي. نو په دې مقام کښې د ذکر شوي مبارک کلام حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! نږدې ده چې مشرکان تا د مکې معظمې څخه وشړي خو کله یې چې درباندې خپله دغه نقشه عملي کړه او هجرت ته یې مجبور کړې نو لږ وخت وروسته به ترې مونږ دوی هم د ابد دپاره وباسو. زمونږ دغه ویستل به د یوه قانون لاندې صورت ونیسي چې د ټولو پیغمبرانو سره مو همدغه قانون عملي کړی دی، زمونږ په قانون کښې بدلون نه شي واقع کېدلی.

﴿أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيْلِ وَقُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ إِنَّ قُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِى مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِى مُخْرَجَ صِدْقٍ وَٱجْعَل لِّى مِن لَّدُنكَ سُلْطَٰنًا نَّصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ ۚ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۙ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾ وَإِذَآ أَنْعَمْنَا

(۱) البحر المحيط ج۷ ص۹۳
(۲) شرح ملا جامي ص۱۰۰

عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ۖ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴿٨٤﴾﴾

[۷۸] (ای پیغمبره!) د لمر د زوال څخه وروسته آن د پخې تیارې پورې لمونځ (لمونځونه) ودروه او (همدارنګه) د سهار لمونځ هم (ودروه)، یقینًا د سهار قرائت (د سهار لمونځ) چې دی حاضر کړی شوی دی (پرښتې ورته حاضرېږي).

[۷۹] او د شپې په څه برخه کښې (هم لمونځ ودروه) نو په قرائت (لمانځه) سره بې خوبي وکړه په داسې حال کښې چې دا لمونځ ستا دپاره (په فرضي لمونځونو باندې) زیات (اضافه) دی.

(او هم) امید کوه چې خپل رب ﷻ به دې (د قیامت په ورځ) په ستایلي شوي مقام کښې مبعوث کړي (او هلته به دې ودروي).

[۸۰] او (ای پیغمبره!) وایه (سوال کوه) چې: ای زما ربه! ما (مدینې منورې ته) په ربښتیاني (او خوندور) ادخال (ننویستلو) سره ننباسې او په ربښتیاني (او خوندور) اخراج (ویستلو) سره مې ترې راوباسې، او ماته د خپل نزد څخه مدد ورکوونکی قوت وګرځې (راکړې او کمزوري مې ختمه کړې).

[۸۱] او (ای پیغمبره! په همدغه حال کښې) وایه چې: حق راغی او باطل نابود (ورک) شو، یقینًا باطل چې دی نابودکېدونکی (ورکېدونکی) دی.

[۸۲] او مونږ هغه شی نازلوو کوم چې د مؤمنانو دپاره شفاء او رحمت دی چې د قرآن کریم څخه عبارت دی، او (همدغه قرآن کریم) ظالمانو ته نه زیاتوي مګر زیان (او تاوان چې کفر یې پرې کلکېږي).

[۸۳] او کله چې مونږ په بنیادم باندې انعام وکړو (د حق څخه) مخ اړوي او خپل څنګ ترې لرې کوي (ډډه ترې کوي)، او کله چې ده ته شر (سختي او بدي) ورسېږي نو (د الله ﷻ څخه) نااُمیده ګرځي (جوړېږي).

[۸۴] (ای پیغمبره!) ووایه چې: هرڅوک (کافر وي او که مسلمان) په خپله تګلاره باندې عمل کوي (او خپل خط السیر ورته ښه ښکارېږي) خو ستا رب ﷻ په هغه چا باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې د لارې د حیثه ډېر ښه سم تلوونکی دی.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته په سرې توګه ارشاد شوی وه چې په نن سبا کښې به ته د مشرکانو د پلوه هجرت ته اړ کړی شې او په دې ایتونو کښې ورته توصیه کېږي چې د هجرت تکالیف وزغمې او خپله رتبه لا لوړه کړې. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! څرنګه چې تاته د هجرت او جلا وطنۍ مشکلات مخې ته درتلونکي دي نو د خپلې

حوصلې غښتلو او زغم زياتولو دپاره لاندې وصايا په نظر کښې ونيسه:

۱ـ د هرڅه څخه وړاندې خپل لمونځونه ودروه او مداومت وربانديې وکړه، ستا د لمونځونو سلسله د لمر د زوال څخه پيل کېږي آن تردې چې شپه ښه تياره شي، دغه په څلورو لمونځونو باندې مشتمل وخت دی چې د ماسپښين، مازديګر، ماښام، ماسخوتن د لمونځونو دپاره پکښې وختونه ټاکلي شوي دي.

په دغو څلورو لمونځونو باندې علاوه د سهار لمونځ هم ښه په کلکه په پښو باندې ودروه چې د اوږده جهري قرائت درلودونکی دی، په دغه لمانځه کښې امتياز دا دی چې د همدغه لمانځه په وخت کښې پرښتې حاضرېږي چې د الله ﷻ د فيوضاتو څخه نمايندګي کوي.

لنډه دا چې په لمونځونو باندې د غمونو زغم پياوړی کړه، لمونځونه خو بل شی نه دی بلکې د الله ﷻ ذکر دی او د الله ﷻ په ذکر باندې زړونه اطمنان او ډاډينه مونده کوي.

۲ـ همدارنګه (ای پيغمبره!) د شپې څه برخې هم په قرآن کريم او د لمونځونو په قيام باندې رڼې کړه او خپل خان پرې بې خوبه کړه، چې دا کار هم ستا د حوصلې د غښتلو دپاره ډېره ښه ذريعه ده. يا په بل عبارت: د شپې لمونځونه ستا دپاره د هغو لمونځونو څخه اضافه دي کوم چې په تاباندې پنځه وخته فرض شوي دي.

۳ـ ای پيغمبره! خپل رب ﷻ تاته تمه درکوي چې د قيامت په ورځ به تا په يوه ستايلي شوي مقام کښې ودروي چې هرڅوک به يې ستاينه کوي او ستا څخه په غير به بل هيڅا ته ورنه کړی شي، نو د مشکلاتو د زغملو دپاره د دغه مقام تذکر هم تاته ګټور تمامېږي.

۴ـ ای پيغمبره! د سفر په وخت کښې خپل رب ﷻ ته سوالونه کوه چې: ای ربه! ما خپل هجرت خای ته په غوره داخلولو سره ورداخل کړې، او د دښمنانو څخه مې په امان کښې وساتې (هلته مې په خير او خيرت سره ورسوې).

۵ـ او دا سوال هم کوه چې: ای ربه! د خپل هجرت خای څخه مې په غوره ويستلو سره راوباسې چې د دين د ښمنان تعقيب کړم او د دوی د نابودولو دپاره راووځم.

ای ربه! زما دغه کمزوري ختمه کړې چې د شپې په تياره کښې د کوره وويستلی شوم او په غار کښې پنا اخستلو ته مجبور کړی شوم. ای ربه! ماته د همدغه غرض د لاس ته راوړلو دپاره ښه غښتلی قوت راوبښه او ډېر کومکيان راته پيدا کړه.

۶ـ ای پيغمبره! دغه مخې ته درتلونکی سفر څه عادي سفر نه دی بلکې په دې سفر سره د حق د غلبې او د باطل د نابودی ډېره اينبودله کېږي، ته به په خپلو سترګو باندې ډېر ژر وګورې چې حق د باطل کور څنګه ورانوي او څنګه يې پوپنا کوي.

څرنګه چې دا کار بالکل ستا د رب ﷻ سره فيصله شوی کار دی نو د همدا نن څخه دا خبره کوه چې: دغه دی حق راغی او باطل له منځه لاړ او بې شکه باطل په نن سبا کښې نابودېدونکی او له منځه تلونکی دی.

۷_ ای پیغمبره! مونږ تاته هغه شی درنازلوو چې په هغه کښې د هر ډول امراضو شفاء نغښتې ده، او هم د ټولو مؤمنانو دپاره په دنیا او آخرت کښې رحمت او مهرباني ده، چې دغه شی د قرآن کریم څخه عبارت دی. نو تاته په کار دي چې د همدغه قرآن کریم په ایتونو باندې خپل ځان د بې صبری د مرض څخه بچ وساتې او هم خپل امت ته په همدې باندې توصیه وکړې.

په دې قرآن کريم باندې د خپلو عاداتو او خاصيتونو اصلاح هغه کسان کوي کوم چې په همدې قرآن کريم ايمان لري، او يقين لري چې ارشادات يې واقعيت لري، هرڅوک چې ظالمان دي او عقيده پرې نه لري هغوی ته قرآن کريم په زيان تماميږي، هغوی ته يې ارشادات دروغين برېښي، او د کفر عقيده يې ورباندې لا قوي کېږي.

۸_ ای پیغمبره! چې د مشکلاتو د درمخې کېدلو په وخت کښې د کمزوري انسان د خاصيتونو څخه خپل ځان په ځنګ وساته، هغه دا چې:

الف: کله چې مونږ په کمزوري انسان باندې انعام وکړو او خوشالي وربه برخه کړو نو سمدستي زمونږ د ارشاداتو څخه اعراض کوي او خپل ځان ترې يو طرف ته کوي (ناشکری ته ملا تړي).

ب: او کله چې ورته بدي او سختي ورسېږي نو سمدستي نااُميده کېږي او خيال کوي چې مونږ به يې مشکل حل نه کړو او د سختيو څخه به نجات ورنه کړو.

بلکې ته زمونږ په نعمتونو باندې شکر ګذار اوسه او په مشکلاتو کښې مونږ ته اُميد کوه چې نجات به درکړو.

۹_ ای پیغمبره! په آخر کښې خپل ټول امت ته اعلان وکړه او ورته ووایه چې: په دنیا کښې هرڅوک د خپل مذهب او د خپلې طريقې مطابق عمل کوي، د همدې کبله قرآن کريم د مؤمنانو دپاره رحمت او شفاء ده او د کفارو دپاره زيان او تاوان دی، چې د مؤمنانو طريقه په قرآن کريم باندې باور او عقيده ده او د کفارو ورباندې کفر او انکار دی.

نو داسې ورځ راتلونکې ده چې د هرچا سره د هغه د عمل او کړنلارې مطابق چال چلند وکړی شي او دا خکه چې ستا رب ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې د لارې د حيثه څوک ښه هدايت درلودونکی دی او څوک نه دی.

توضيحات

۱_ لکه چې الله ﷻ ټولو مؤمنانو ته توصيه کړې ده چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ﴾ [البقرة:۱۵۳] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو (په مشکلاتو کښې) په صبر او لمانځه سره (د الله ﷻ څخه) کومک وغواړئ؛ همدارنګه يې خپل پيغمبر ﷺ ته د هجرت د نژدېکت په وخت کښې د لمانځه په ودرولو باندې ارشاد کړی دی چې: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ لمونځ ودروه (ودرولو ته يې ادامه ورکړه) ترڅو د لمانځه په برکت مشکلات حل او فصل شي.

د دُلوک او غسَق معناوې

۲_ په ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيْلِ ﴾ کښې لاندې تحقيقات په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: ټول مفسرين کرام متفق دي چې دلته د ﴿ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ څخه فرضي لمونځونه مطلب دي[۱].

ب: په ﴿ لِدُلُوكِ ٱلشَّمْسِ ﴾ کښې د "لِ" توری د توقيت دپاره دی چې د وخت په بيان باندې دلالت کوي او مونږ ترې په "بَعْد" سره تعبير کوو، يعنې د لمر د دُلوک څخه وروسته[۲].

ج: د "دُلُوك" د کلمې اصلي توری (د، ل، ک) دی، او په عربي لغت کښې چې د هرې يوې کلمې لومړنی توری "د" وي او دوهم توری يې "ل" وي نو د هغې په معنی کښې به انتقال شامل وي، برابره خبره ده چې دريم توری يې هر توری وي[۳].

د همدې کبله ښيني خلف نايي (سرخربونکي) ته دلاک _لکه "غلام"_ وايي چې د "دالک" مبالغه ده، يعنې هغه څوک چې د سر د خوشتولو او مورلو دپاره خپل لاس د سر د يوې برخې څخه بلې برخې ته انتقالوي.

نو په دې مقام کښې "دُلُوكِ الشَّمْس" په دوه وو معناوو باندې تفسير شوی دی[۴]: يو د لمر زوال چې د نصف النهار د دائرې څخه انتقال وکړي او ورځ د نيمايي څخه واوړي، او بل د لمر غروب چې د افق د دائرې څخه ښکته شي او ولوېږي.

مګر لومړني تفسير چې د عبد الله بن عبّاس او نورو صحابه کرامو ﷺ څخه روايت شوی دی د لاندې وجوهو د کبله بهتر برېښي:

اول: په دې تفسير سره ايت شريف پنځو واړو لمونځونو ته شاملېږي چې د ماسپښين، مازديګر، ماښام او ماسخوتن لمونځونه په ﴿ لِدُلُوكِ ٱلشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيْلِ ﴾ کښې داخلېږي او د سبا لمانځه ته خو په ﴿ وَقُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ ﴾ سره اشاره شوې ده. اما که "دُلوك" په غروب سره تفسير شي نو ايت شريف د ماسپښين او مازديګر (دوه وو لمونځونو) د ذکر څخه ساکت پاتې کېږي او پوره واضحه ده چې بيان خو د عدم بيان څخه بهتر دی.

دوهم: په نبي کريم ﷺ باندې د معراج په شپه پنځه لمونځونه فرض کړی شوه، اما وختونه يې لا ورته نه وه ښودلي شوي، د همدې کبله نبي کريم ﷺ د معراج د شپې د سهار څخه لمونځونه پيل نه کړه بلکې د همدغې ورځې د ماسپښين څخه يې پيل کړه[۵] چې الله ﷻ ورته د جبرائيل امين ﷺ

(۱) المحرر الوجيز ج ۱۰ ص ۳۳۲

(۲) تفسير القاسمي ج ۱۰ ص ۲۵۹

(۳) روح المعاني ج ۱۵ ص ۱۳۷

(۴) احکام القرآن للجصاص ج ۳ ص ۲۰۶

(۵) احکام القرآن للجصاص ج ۳ ص ۲۰۶

وروسته‌او دوه ورځې يې ورته د پنځو وارو لمونځونو تعليمي امامت وکړ[۱]. چې يوه ورځې يې ټول لمونځونه په اولو وختونو کښې ورته اداء کړه او دوهمه ورځ يې ورته ټول په آخرو وختونو کښې اداء کړه چې د دغو دواړو وختونو په منځکښې ستا د لمونځونو وختونه دي.

نو مناسبه ده چې د ايت شريف دپاره هغه تفسير غوره وګڼلی شي د کوم سره چې ذکر شوی تعليمي امامت مطابقت ولري. چې د ماسپښين څخه پيل شي او ټولو لمونځونو ته شامل شي.

ج: د ﴿ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ ﴾ کلمه د شپې د تيارې د شدت څخه عبارت ده[۲].

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای پيغمبره! خپل لمونځونه د لمر د زوال څخه د ماسپښين په لمانځه پيل کړه او آن په نبې تيارې شپې کښې يې د ماسخوتن په لمانځه باندې ختم کړه.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: ايا د ذکر شوي ايت شريف څخه دا نه معلومېږي چې د دغو څلورو لمونځونو ترمنځ د وخت تخصيص نشته بلکې د زوال څخه نيولې آن د تيارې شپې پورې د هر يوه لمانځه اداء کول جائز دي، يا په بل عبارت: جائزه ده چې سړی د ماسپښين لمونځ مثلاً د غروب څخه وروسته اداء کړي؟

مونږ وايو چې: دغه اجمال خو يو ځل الله ﷻ د اشارې په توګه پورته کړی دی چې: ﴿ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ كَانَتۡ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوۡقُوتًا ﴾ [النساء:۱۰۳] يعني يقيناً لمونځ چې دی په مؤمنانو باندې (فرض) دی په ټاکلو وختونو سره (وخت په وخت). بيا نبي کريم ﷺ په قولي او فعلي احاديثو سره په مفصله توګه ذکر شوی اجمال تفسير کړی دی لکه چې په کتابونو کښې تفصيلوار روايت شوی دی[۳]. لنډه دا چې د لمونځونو اوقات او د رکعتونو شمېره د جبرائيل ﷺ په امامت سره ـ لکه چې لږ وړاندې ورته اشاره شوې ده ـ او د نبي کريم ﷺ په ارشاداتو سره په اثبات رسېدلي ده.

پاتې شوه د بين الصلاتين د جمعې مسئله، نو هغه د دې ايت شريف سره چندان ارتباط نه لري نو مونږ ځکه دلته مطرحه نه کړه، که څوک پکښې د تحقيق او تدقيق اراده لري نو ځينو اوږدو کتابونو[۴] ته دې مراجعه وکړي چې د الله ﷻ په توفيق به يې پرې سر خلاص شي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾ خو په ﴿ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ باندې عطف دی چې د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې ای پيغمبره! د سبا قرآن کريم ودروه؛ نو پوښتنه دا ده چې د سبا يا سهار د قرآن کريم درول څه معنی؟

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۵۷؛ جامع الترمذي ج۱ ص۳۸
(۲) مفردات الراغب ص۳۷۳
(۳) صحيح مسلم ج۱ ص۲۲۱؛ جامع الترمذي ج۱ ص۳۸
(۴) شرح معاني الآثار ج۱ ص۱۱۹؛ روح المعاني ج۱۵ ص۱۳۳

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د ﴿ قُرۡءَانَ ﴾ کلمه د قرائت په معنی سره ده[۱] او څرنګه چې قرائت د لمانځه یو رکن او جزء دی نو د ټول لمانځه څخه د مجاز په توګه په قرائت سره تعبیر شوی دی، لکه چې په ﴿ وَٱرۡكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴾ [البقرة:۴۳] کښې ترې په رکوع سره او په ﴿ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ﴾ [البقرة:۲۳۸] کښې ترې په قیام سره تعبیر شوی دی.

د سهار لمونځ مشهود دی

۵ـ الله ﷻ په ﴿ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ﴾ کښې د سهار لمانځه ته د "مَشْهُود" لقب ورکړی دی چې د نبي کریم ﷺ په یوه اورېده حدیث کښې دغه لقب ډېر ښه تفسیر شوی چې فرمایلي يې دي: «يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ وَصَلَاةِ الْعَصْرِ»[۲] یعني په تاسو کښې د پرښتو ټولګی یو د بل په تعقیب بدلېږي رابدلېږي، چې دا ټولګی د هغو پرښتو څخه عبارت دی چې ستاسو سره په شپه کښې وي او ستاسو د اعمالو لیکنه کوي او هم ستاسو حفاظت کوي او د هغو څخه چې ستاسو سره په ورځ کښې د همدې غرض دپاره موجودیت لري، دغه دواړه ټولګي د سهار په لمانځه او د مازدیګر په لمانځه کښې سره جمعه کېږي چې یو ټولګی تازه راښکته شي او بل ټولګی لا پورته شوی نه وی.

تهجد څه معنی؟

۶ـ په ﴿ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ ﴾ کښې د "تَهَجُّدْ" کلمه اصلاً د "هُجُود" ـلکه "قُعُول"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "هُجُود" مصدر دی او د اضدادو څخه دی، د شپې ویده کېدلو او هم د شپې بې خوبه کېدلو دواړو ته وضعه شوی دی[۳]، اما په دې مقام کښې يې دوهمه معنی مراده ده.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه د ﴿ بِهِۦ ﴾ ضمیر ﴿ قُرۡءَانَ ﴾ ته راجع دی چې د مجاز په توګه ترې لمونځ مراد دی، او د ﴿ نَافِلَةٗ ﴾ کلمه ترې حال واقع شوې ده، نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! د شپې په څه برخه کښې د قرآن کریم په لوستلو یعنې د لمانځه په اداء کولو باندې خپل ځان بې خوبه کړه په داسې حال کښې چې دغه لمونځ ستا دپاره د پنځو لمونځونو څخه اضافه دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ ایا د تهجد په لمونځونو کښې شرط ده چې د خوب څخه وروسته دې صورت ونیسي؟ یا په بل عبارت: که څوک ټوله شپه په عبادت باندې رنه کړي او بالکل خوب ونه کړي ایا دغه عبادت (لمانځه) ته د تهجد لمونځ ویلی شي؟

مونږ وایو چې: په اکثرو احادیثو کښې د نبي کریم ﷺ د شپې په لمونځونو کښې د خوب سبقت

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۲۵۳
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۷۹،۴۵۷
(۳) لسان العرب ج۳ ص۴۳۲

نه دي روايت شوی[١]، نو ظاهره دا ده چې ذکر شوي لمانځه ته د تهجد د لمانځه لقب ورکولی کېږي.

سوال جواب

٨_ که څوک وايي چې: دا خبره خو واضحه ده چې د ﴿ نَافِلَةً ﴾ کلمه د زائد څخه عبارت ده څکه چې دا د "نَفل" _لکه "شَرَف"_ څخه اشتقاقه شوې ده او "نَفل" خو زيادت ته ويل کېږي[٢]، خو پوښتنه دا ده چې په کوم بنياد د شپې لمانځه ته دغه لقب ورکړی شوی دی؟

مونږ وايو چې: په دغه لقب کښې علماء کرام په لاندې دوه ګروپونو وېشلي شوي دي:

الف: ځينې وايي چې دغه لقب ځکه ورکړی شوی دی چې نبي کريم ﷺ باندې د پنځو لمونځو څخه علاوه، د تهجد لمونځ هم فرض وه[٣]، يا په بل عبارت: په امت باندې پنځه لمونځونه فرض دي او په نبي کريم ﷺ باندې شپږ لمونځونه فرض وه چې يو د تهجد لمونځ وه.

يعني اې پيغمبره! د شپې څه برخه په هغه لمانځه باندې رڼه کړه کوم چې ستا د درجاتو د لوړولو دپاره ستا په فرائضو کښې زيات دی، يا په بل عبارت: شپږم فرض لمونځ هم اداء کړه.

ب: ځينې نور وايي چې د تهجد لمونځ په فرائضو کښې زيادت نه دی بلکې په فرائضو باندې زيات او علاوه دی[٤]، يعني اې پيغمبره! علاوه په پنځو فرضو لمونځونو باندې د شپې په څه برخو کښې زيات لمونځونه هم د خپلو درجاتو د لوړولو دپاره ورکړه.

مونږ ته همدغه دوهم نظر په زړه پورې برېښي، دا ځکه چې نبي کريم ﷺ د معراج په اوږده حديث شريف کښې دا هم فرمايلي دي چې: «فَفَرَضَ عَلَيَّ خَمْسِينَ صَلَاةً فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ»[٥] يعنې الله ﷻ په ما باندې په هره ورځ او شپه کښې پنځوس لمونځونه فرض کړه چې په بيا-بيا مراجعې سره الله ﷻ فضل وکړ او پنځو ته يې راټيټ کړه، مګر ثوابونه يې د پنځوسو دي ځکه چې هر يو لمونځ په لسو باندې محاسبه کوي.

هو! د بعثت په اولو وختونو کښې په نبي کريم ﷺ باندې لا څه چې په صحابه کرامو ﷺ باندې هم الله ﷻ د تهجد لمونځ د سورت المزمل په لومړنيو ايتونو باندې فرض کړی وه خو تقريبًا يو کال وروسته د همدې سورت د اختتام ايت نازل شو او د ذکر شوي لمانځه فرضيت منسوخ وګرځېده، چې د قيامت تر ورځې پورې يې پنځو فرضي لمونځونو ځای ونيوه.

ذکر شوی مضمون د بې بي عايشې (أم المؤمنين رضي الله عنها) څخه په يوه اوږده حديث کښې روايت شوی دی چې: «فَصَارَ قِيَامُ اللَّيْلِ تَطَوُّعًا بَعْدَ فَرِيضَةٍ»[٦] يعني: نو د تهجد لمونځ "قِيَامُ اللَّيْلِ" د فرضيت

---

(١) روح المعاني ج١٥ ص١٣٨
(٢) مفردات الراغب ص٥٢٤
(٣) تفسير ابن كثير ج٣ ص٥٤، ج٤ ص٤٣٤
(٤) زاد المسير ج٥ ص٥٤؛ احكام القرآن للجصاص ج٣ ص٢٠٧
(٥) صحيح مسلم ج١ ص٩١
(٦) صحيح مسلم ج١ ص٢٥٦؛ سنن النسائي ج١ ص٢٣٧

څخه وروسته صرف ثوابي (نفلي) عبادت وګرځېد.

خو د دې سره-سره چې د نبي كريم ﷺ څخه د تهجد د لمانځه فرضيت ساقط شوی وه د اهتمام څخه يې نه وه غورزولی. آن تردې چې مباركې پښې يې د ډېر قيام د كبله وپړسېدلې. يوه ورځې ورته وويلی شوه چې: ايا په دې اندازه مشقت ګالې حال دا چې الله ﷻ درته وړاندې او ښېرته ټول ګناهونه ښنلي دي (معصوم يې ګرځولی يې)؟ نو نبي كريم ﷺ جواب وركړ چې: «أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا»[١] ايا نو زه شكر ګذار بنده نه شم! (زما دا عبادت د مغفرت دپاره نه دی بلكې د شكرګذارۍ دپاره دی).

د تهجد د لمانځه د ركعتونو شمېره

۹ـ د تهجد د لمانځه ركعتونه مشخص نه دي ځكه چې د نبي كريم ﷺ څخه پكښې مختلف اعداد روايت شوي دي، خو ابو عيسى عليه الرحمة وايي چې اكثر تعداد يې د وترو په شمول ديارلس (١٣) ركعته روايت شوی دی او اقل تعداد يې نهه (٩) ركعته روايت شوی دی[٢].

سوال جواب

١٠ـ كه څوك وايي چې په دې كښې څه حكمت دی چې په دې مقام كښې الله ﷻ د سهار د لمانځه او هم د تهجد د لمانځه څخه په قرآن سره تعبير وكړ؟

مونږ وايو: شايد چې دا تعبير به د دې دپاره غوره كړی شوی وي ـ والله ﷻ أعلمـ ترڅو مونږ اشارةً پوه كړی شو چې د سهار او هم د تهجد په لمونځونو كښې اوږده قرائتونه ووايو ته به وايې چې دغه دواړه لمونځونه قرائتونه دي.

يادونه

١١ـ كه څوك غواړي چې د احاديثو په رڼا كښې د تهجد د لمانځه څرنګوالی خپل ځان ته ښه پوره معلوم كړي نو د احاديثو په كتابونو باندې علاوه دې ځينو اوږدو تفاسيرو[٣] ته مراجعه وكړي، چې په همدې اړه يې زښت ډېر احاديث راغونډ كړي دي الله ﷻ دې ورته اجرونه وركړي.

محمود مقام د كوم مقام څخه عبارت دی؟

١٢ـ په ﴿عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحۡمُودًا﴾ كښې د محمود مقام په تفسير كښې علماوو كرامو ډېر اوږده بحثونه كړي دي[۴] او زيات احاديث يې راغونډ كړي دي[۵]، كه څوك غواړي چې له خپله نظره يې تېر كړي نو هملته دې مراجعه وكړي، مونږ د لنډون په غرض په همدې باره كښې په

---

(١) جامع الترمذي ج١ ص٩۴

(٢) جامع الترمذي ج١ ص١٠٠

(٣) تفسير الخازن ج۴ ص٦٠؛ تفسير البغوي ج٣ ص١٢٨؛ تفسير المظهري ج٥ ص۴٦٨

(۴) روح المعاني ج١٥ ص١۴٠؛ تفسير القاسمي ج١٠ ص٦٩

(٥) تفسير ابن كثير ج٣ ص٥٥؛ تفسير المظهري ج٥ ص۴٧١

لاندې وضاحتونو باندې اکتفاء کوو:

الف: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَيَأْتُونِي فَأَسْجُدُ تَحْتَ الْعَرْشِ فَيُقَالُ يَا مُحَمَّدُ! ارْفَعْ رَأْسَكَ وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ وَسَلْ تُعْطَهْ»[1] يعنې کله چې د قيامت په ورځ د حشر په ميدان کښې ټول خلک راغونډ کړې شي نو د آدم ﷺ او نوح ﷺ په شمول د ډېرو پيغمبرانو عليهم السلام څخه په وغوارې چې د الله ﷻ په حضور کښې سوال او شفاعت وکړي ترڅو حساب کتاب شروع شي، خو هر يو پيغمبر به خپل اعتذار وړاندې کړي چې زه دا کار نه شم کولی، نو په پای کښې به ماته راشي چې زه به يې غوښتنه ومنم او د عرش العظيم لاندې به (خپل رب ﷻ ته د شفاعت دپاره) په سجده باندې پرېوزم، نو راته به وويل شي چې: ای محمده! خپل سر د سجدې څخه راپورته کړه او شفاعت وکړه چې شفاعت دې قبول کړی شي او سوال وکړه چې درکړی شي.

ب: د ذکر شوي حديث په يوه بل روايت کښې نبي کريم ﷺ د هغه حديث په پای کښې په کوم کښې چې ذکر شوی مضمون انځور شوی دی، دا جمله هم زياته کړې ده چې: «وَهُوَ الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ الَّذِي قَالَ اللهُ ﷻ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا»[2] يعنې دا هغه محمود مقام دی د کوم په هکله چې الله ﷻ ذکر شوی ايت شريف نازل کړی دی.

ج: همدارنګه عبد الله بن عمر ﷺ وايي چې: «إِنَّ النَّاسَ يَصِيرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جُثًا كُلُّ أُمَّةٍ تَتْبَعُ نَبِيَّهَا يَقُولُونَ يَا فُلَانُ اشْفَعْ يَا فُلَانُ اشْفَعْ حَتَّى تَنْتَهِيَ الشَّفَاعَةُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَلِكَ يَوْمَ يَبْعَثُهُ اللهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ»[3] يعنې يقينًا د قيامت په ورځ به خلک ډلې-ډلې شي، هر ټولګی به د خپل پيغمبر پلټنه کوي او ورته به وايي چې: ای فلانيه! شفاعت وکړه، ای فلانيه! شفاعت وکړه چې حساب کتاب شروع شي، خو هر يو به منفي جواب ورکوي آن تر دې چې د شفاعت د غوښتنې خبره به نبي کريم ﷺ ته ورسېږي نو نبي کريم ﷺ به شفاعت وکړي او حساب کتاب به شروع شي، دغه هغه ورځ ده چې الله ﷻ به نبي کريم ﷺ په داسې مقام کښې ودروي او داسې لويه رتبه به ورکړي چې د محشر ټول خلک به يې ستاينه کوي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۳ـ که څوک وايي چې: د ذکر شوو احاديثو څخه څرګندېږي چې شفاعت کبری (لوی شفاعت) به يقين سره نبي کريم ﷺ ته ورکول کېدونکی دی، حال دا چې په ايت شريف کښې د ﴿ عَسَىٰ ﴾ کلمه نازله شوې ده چې يقين ترې نه فهمېږي بلکې په تمه (أميد) باندې دلالت کوي؟

مونږ وايو چې: د "عَسَىٰ" او همدارنګه د "لعل" دواړه کلمې د تمې ورکولو دپاره دي مګر کله يې چې الله ﷻ د خپل اقدس ذات د پلوه استعمال کړي نو هلته په يقين باندې دلالت کوي، ځکه چې

---

[1] صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۰
[2] جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۷
[3] صحيح البخاري ج۲ ص۶۸۶

چاته تمه ورکول او بیا پرې وفا نه کول د غولونې معنی لري او الله ﷻ د غولونې او نورو ټولو نواقصو څخه پاک او منزه دی، نو په همدې بنیاد په کوم مضمون باندې چې ایت شریف دلالت کوي عین مضمون په احادیثو کښې منعکس شوي دي او څه مخالفت پکښې نشته.

د مُدخَل او مُخرَج معناوې

۱۴_ په ﴿وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ﴾ کښې د ﴿مُدْخَل﴾ او ﴿مُخْرَج﴾ دواړه کلمې د خپلو خپلو فعلونو دپاره میمي مصدرونه دي، چې دواړه خپلو صفتونو (صدق) ته مضافې دي چې د صادق معنی ورکوي، د دې دواړ اضافت پوره شرحه د [یونس:۲] ایت لاندې تېره شوې ده. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! د همدا اوس څخه خپل رب ﷻ ته سوالونه کوه چې: ای زما ربه! کوم ځای یا کوم شي ته چې ما ننباسې په هر ربنتیاني او خوندوره توګه مې ورننباسه او د کوم ځای یا کوم شي څخه چې ما وباسې نو په صادقه او خوشالۍ په دواړ مې ترې وباسه.

پاتې شوه دا خبره چې هغه کوم شی او کوم ځای دی چې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته په خیر سره هلته د ورننویستلو او په خیر سره ترې د ویستلو غوښتل توصیه کړې دي، نو په دې کښې ځینو علماوو کرامو ته ظاهره ځرګنده شوې ده چې په عموم سره پربښودلی شي ترڅو ټولو مواردو او ټولو ځایونو ته شامل شي[۱]، او ځینو نورو ته د ځای یا د شي تشخیص ښه ښکاره شوی دی چې په تشخیص کښې یې ګڼ شمېر اقوال کړي دي چې تقریبًا یوولسو قولونو ته رسېږي[۲] نو که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې د مفهوم په اعتبار سره ایت شریف عام دی، ټولو مواردو ته شامل دی خو د ایتونو د سباق او سیاق (وړاندې او ورسته) په مراعات سره باید داسې تفسیر کړی شي چې:

الف: ربنتیانی ادخال مدینې منورې ته په خیر سره د رسېدلو څخه عبارت دی چې: ای ربه! هلته مې په خیر سره ورسوې او کفارو ته توان ورنه کړې چې مخه مې بنده کړي او یا مې د لارې ځنډ شي، او په دې باندې علاوه هلته مې د ژوند ضروریات پوره کړې او دکړاوونو څخه مې بچ وساتې.

ب: ربنتیانی اخراج د مدینې منورې څخه د اسلام د ترقۍ دپاره او د کفارو د تعقیب دپاره د بهرته راویستلو څخه عبارت دی چې: ای ربه! ماته هلته دومره توان راکړې او ملګري راته مونده کړې ترڅو وکړی شم چې د غزواتو سلسله جاري کړم، هسې نه چې په مدینه منوره کښې د بوه تنبنتبدلي سرې په صفت بند پاتې شم.

همدا مضمون د ﴿وَٱجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَٰنًا نَّصِيرًا﴾ څخه په ډاګه ځرګندېږي، او هم په همدې مضمون باندې هغه ایت شریف هم دلالت کوي کوم چې د بدر د غزا په هکله نازل شوی دی چې:

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۰ ص۳۳۷
(۲) زاد المسیر ج۵ ص۵۵

﴿كَمَآ أَخۡرَجَكَ رَبُّكَ مِنۢ بَيۡتِكَ بِٱلۡحَقِّ﴾ [الأنفال:٥] يعني د غنيمت مالونه ستاسو په مېرانه لاس ته نه دي درغلي څکه چې: ای پیغمبره! ته خو له خپله کوره پرته له شکه فقط خپل رب ﷻ د بدر د غزا په لور وروېستلی وې او بس، بل هیڅا ورته نه وې هڅولی.

د تسلي دپاره یو بل خارق العاده

١٥ـ په ﴿وَقُلۡ جَآءَ ٱلۡحَقُّ وَزَهَقَ ٱلۡبَٰطِلُ﴾ کښې د ﴿زَهَقَ﴾ کلمه د "زهوق" ـلکه "قتول"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "زهوق" بطلان او نابود کېدلو ته ویل کېږي[١].

الله ﷻ خپل پیغمبر ته په داسې حال کښې ذکره شوې جمله توصیه کړه چې د ډېرې کمزورۍ د کېله د مکې معظمې څخه د شړلو په حال کښې وه او کفارو ورته تصمیم نیولی وه چې کفر ته غلبه ورکړي او حق په ابدي توګه له منځه لاړ او نابود شي.

ته به وایې چې په ذکره شوې توصیه باندې نبي کریم ﷺ ته الله ﷻ تسلي او ډاډینه ورکړې ده چې همدا د نن څخه د حق د غلبې ډېره کېښودله شوه، او داسې یې وګڼله لکه چې دا کار انجام شوی وي او کفر بالکل له منځه تللی وی.

الله ﷻ خپله خارق العاده وعده رښتیا کړه کله چې مکه معظمه فتحه شوه، حال دا چې د کعبې شریفې په شاوخوا کښې درې سوه او شپېته (٣٦٠) بوتان د عبادت په غرض درول شوي وه، نو نبي کریم ﷺ هر یو بوت په وړوکي لرګي څوخاوه او دا کلمات یې په خوله وه چې: ﴿وَقُلۡ جَآءَ ٱلۡحَقُّ وَزَهَقَ ٱلۡبَٰطِلُۚ إِنَّ ٱلۡبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقٗا﴾[٢] یعني دغه ده الله ﷻ خپله وعده رښتیا کړه، حق راغی او غالب شو او باطل نابود شو او له منځه لاړ، یقیناً باطل (کفر) له منځه تلونکی دی تقرر نه لري.

یو نحوي تحلیل

١٦ـ په ﴿وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلۡقُرۡءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٞ﴾ کښې د "مِنْ" د توري په ارتباط لاندې دوه احتماله ممکن دي:

الف: چې د "ما" د توري دپاره مقدم بیان واقع شي[٣]، نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېږي چې: او مونږ هغه شی نازلوو کوم چې د مؤمنانو دپاره شفاء او رحمت دی چې هغه د قرآن کریم څخه عبارت دی، چې ټول روحي امراض پرې لرې کېږي او عقیده پرې تصحیح مونده کوي، او هم یې په تلاوت کښې اجرونه دي او عمل پرې د الله ﷻ د رضامندۍ حاصلولو لویه ذریعه ده، او د ژوند نظام پکښې نغښتی دی.

ب: چې د "مِن" توری د تبعیض دپاره شي[٤]، په دې معنی نه چې د قرآن کریم ځینې ایتونه شفاء

---

(١) لسان العرب ج١٠ ص١٤٧
(٢) صحیح البخاري ج٢ ص٦٨٦
(٣) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج٣ ص٢٣٨
(٤) تفسیر ابي السعود ج٥ ص١٩١

او رحمت دي او ځيني شفاء او رحمت نه دي بلکې په دې معنی چې په هر کرت نزول کښې مونږ د قرآن کريم څخه شفاء او رحمت نازلوو، چې د مؤمنانو دپاره د قلبي ناروغيو علاج دی او عمل کول وربانديې د دنيا او آخرت خوشالي ده.

يادونه

۱۷ـ په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو دا خبره هم مطرحه کړې ده چې قرآن کريم د جسماني امراضو دپاره هم شفاء دی[۱]، مگر مونږ په داسې حال کښې چې د همدغې خبرې رد نه کوو بلکې يقين وربانديې لرو وايو چې دلته يې مطرح کول د ﴿ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴾ سره په زړه پورې پيوند نه اخلي، او دا ځکه چې د دې جملې په لحاظ سره يې د معنی حاصل داسې راځېږي چې قرآن کريم د روحي امراضو دپاره شفاء ده مگر د کفارو دپاره روحا وژونکي زهر دي.

شاکلة څه معنی؟

۱۸ـ په ﴿ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ ﴾ کښې د "شَاکِلَة" کلمه د "شَکْل" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، د "شَکْل" کلمه اصلاً د يوه څاروي ترلو او بندولو ته وضعه شوې ده[۲]، خبرې او هيئت ته ځکه شکل وايي چې هرڅوک په خپلې څبرې سره د نورو څخه جدا کېږي، ته به وايې چې په څبره باندې ترلی شوی دی چې څوک ورسره پکښې ګډون نه شي کولی.

د "شَاکِلَة" کلمه په دې مقام کښې علماوو کرامو په خط السير او مذهب او هم په خوی او عادت سره تفسيره کړې ده؛ نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: هرڅوک په هغې لارې باندې روان دی کومه چې ورته ښه او حقه بريښي، يا په بل عبارت: هر چاته خپله تګلاره او خپل مذهب حق ښکاري، مگر حقيقت دغسې نه دی بلکې حقه لاره هغه ده کومه چې ستاسو رب ﷻ نازله کړې ده نو د حقې لارې خاوند همدی ﷻ دی ښه پېژني او بس.

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ وَلَئِن
شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾ إِلَّا رَحْمَةً
مِّن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾ قُل لَّئِنِ ٱجْتَمَعَتِ ٱلْإِنسُ وَٱلْجِنُّ عَلَىٰٓ
أَن يَأْتُوا۟ بِمِثْلِ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾
وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾ ﴾

---

(۱) التفسير الکبير ج۲۱ ص۳۴؛ تفسير القاسمي ج۱۰ ص۲۷۷؛ روح المعاني ج۱۵ ص۱۴۵
(۲) مفردات الراغب ص۲۷۳

[۸۵] او (ای پیغمبره!) کفار ستا څخه د روح په هکله پوښتنه کوي (چې حقیقت یې څه شی دی)، (دوی ته) ووایه چې روح زما د رب ﷻ د فرمان څخه (موجود شوی) دی (د ده ﷻ یو مخلوق دی) او تاسو (ټولو انسانانو) ته د علم څخه نه دی درکړی شوی مګر لږ (چې د روح حقیقت پرې نه شئ پېژاندلی).

[۸۶] او (ای پیغمبره!) ضرور که زمونږ اراده وشي نو خامخا هغه شی (قرآن کریم) به یوسو کوم چې مونږ تاته وحې کړی دی (بالکل به یې د سینو څخه وباسو او د صحیفو څخه به یې محوه کړو) بیا به نه د خپل ځان دپاره پرې په مونږ باندې (څوک) کارساز مونده نه کړې (چې بېرته یې درپه یاد کړي).

[۸۷] مګر ستا د رب ﷻ د رحمت د کبله (یې نه درڅخه هېروو او نه یې محوه کوو)، یقیناً چې په تاباندې د خپل رب ﷻ فضل ډېر لوی دی.

[۸۸] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې: که (بالفرض) ضرور بنیادمان او پیریان (چې د سرکشۍ استعداد پکښې شته دی) په دې باندې راټول شي (او قصد وکړي) چې د دغه قرآن کریم مثل (همرنګی کتاب) راوړي نو په مثل سره به یې راتګ ونه شي کړی (جوړ به یې نه کړی شي)، که څه هم د دوی ځینې کسان ځینو نورو ته قوت ورکوونکي (او په اخلاص سره مددکوونکي) وي.

[۸۹] او ضرور بې شکه مونږ د خلکو دپاره په دغه قرآن کریم کښې د هر ډول مثال (او استدلال) څخه بیا-بیا بیان کړی دی، خو اکثره خلک اباء (منعه) کوي مګر د ناشکرۍ څخه (اکثریت یې ناشکران دي).

ارتباطونه

۱ـ وړاندېنې ایتونه په دې تمام شوي وه چې هر څوک په خپل نظر او په خپل صواب دید باندې عمل کوي او په دې ایتونو کښې د همدې مطلب څه مثالونو ته اشاره شوې ده، چې ځینې خلک د روحي امراضو په هکله نه بلکې پخپله د روح په هکله پوښتنه کوي چې هیڅ ارتیا ورته نه لري، او ځینې خلک د خپل روح په هکله نه بلکې د روحي امراضو په ارتباط خپل ځانونه پوه کوي چې په دنیا او آخرت کښې ورته په ګټه تمامېږي.

۲ـ هلته دا مضمون هم شامل وه چې قرآن کریم د مؤمنانو دپاره شفاء او رحمت دی او د کفارو دپاره خساره (تاوان) زیاتوونکی دی، دلته په همدې مطلب باندې د قرآن کریم د اعجاز حجت او دلیل اقامه کړی شوی دی چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! له دې کبله چې خلک د قرآن کریم په نسبت په دوه وو ګروپونو باندې وېشلی شوی دي:

الف: د یوې ډلې صواب دید او خط السیر دا دی چې قرآن کریم ته د یوه اسماني کتاب په نظر ګوري او په تاباندې د یوه حقاني پیغمبر عقیده لري، نو د دوی دپاره د قرآن کریم هر یو ایت شفاء ده

چې د روحي امراضو څخه پرې بچ کېږي او د شیطاني اشتباهاتو مخه یې پرې نیوه کېږي، او هم ورته رحمت دی چې په تعمیل سره وربانديې خپله دنیا او خپل آخرت روښانه ګرځوي، او بالآخره ستا څخه د تعمیل په غرض په ضروریاتو کښې پوښتنې کوي او بس.

ب: بله ډله خلک (چې د کفارو څخه عبارت دي) په هغې تګلاره باندې روان دي کومه چې په دنیا او آخرت دواړو کښې ورته په نقصان تمامېږي. دوی قرآن کریم ته د شک په نظر ګوري او ته ورته د الله ﷺ پیغمبر نه برېښې، نو د همدې کبله ستا څخه د داسې شیانو پوښتنې کوي چې د هغو جوابونو ته دوی ضرورت نه لري، بلکې د عناد څخه منشا اخلي. مثلاً ستا څخه پوښتنه کوي چې روح څه شی دی؟ او داسې درته نه وایي چې روحي امراض په شي باندې اصلاح کېږي او دارو درمل یې په څه شي باندې صورت نیسي؟

نو ای پیغمبره! ته دغو عنادي سوال کوونکو ته لنډ جواب ورکړه چې:

اول: روح خو زما د رب ﷺ د اوامرو څخه یو امر دی او د ده ﷺ د مخلوقاتو څخه یو مخلوق دی، ترڅو پورې چې دغه امر او دغه شی په بدن کښې موجودیت ولري نو سړی ژوندی وي او کله چې د بدن څخه بهر شي نو سړی مړ شي.

دوهم: که تاسو له دې څخه اضافه معلومات غواړئ چې حقیقت یې څه شی دی نو تاسو پرې د پوهېدلو توان نه لرئ، ځکه چې د روح په حقیقت باندې د پوهېدلو دپاره لوی علم او لوی استعداد په کار دی چې دا تاسو ته نه دی درکړی شوی بلکې تاسو ته ډېر لږ علم درکړی شوی دی چې فقط خپل ضروریات وربانديې پوره کړئ او خپله چاله وربانديې روانه کړئ، او په روح باندې پوهېدل ستاسو د ضروریاتو څخه نه دي.

۲ـ ای پیغمبره! که کفار خپله ذکره شوې تګلاره بدله کړي او د عنادي پوښتنو څخه لاس واخلي نو ضرور به قرآن کریم د دوی دپاره هم شفاء او رحمت جوړ شي، ځکه چې قرآن کریم پخپله په خپل ځان باندې شاهدي اداء کوي چې په حقه د الله ﷺ د پلوه نازل شوی دی، او دا ځکه چې:

الف: که بالفرض قرآن کریم حقاني کتاب نه وی او ته حقاني پیغمبر نه وی نو هیڅ کله به ته نه وی توانېدلی چې یوه ایت یا یوه سورت ته دې په خپل زړه کښې ځای ورکړی وی، لکه چې د بعثت څخه وړاندې تا دغه کار نه شو کولی.

ب: نو ستا په ژبه باندې د قرآن کریم تلاوت یو دلیل دی چې دا حقاني کتاب دی او ستا په سینه کښې یې تقرر نیول بل دلیل دی چې الله ﷺ په حقه نازل کړی دی.

نو که بالفرض زمونږ اراده وشي او مونږ وغواړو نو همدغه قرآن کریم به (چې مونږ تاته وحې کړی دی) ستا د سینې څخه بېرته وباسو لکه څنګه یې چې د بعثت څخه وړاندې ستا په سینه کښې موجودیت نه درلود، نو دا کار به وکړو، خو په دغه وخت کښې به ته هیڅوک د خپل ځان دپاره موندلی نه کړې چې زمونږ په ضد کار وکړی شي او قرآن کریم بېرته ستا سینې ته درتاو کړي (ستا کارسازي وکړي)، مګر دغه کار به یوازې او یوازې ستا د رب ﷺ په رحمت او فضل سره صورت

نیسي او بس، نو پوره څرګنده شوه چې (ای پیغمبره!) په تاباندې د خپل رب ﷻ فضل ډېر لوی او عظیم الشان دی چې د یو پلوه یې درباندې قرآن کریم درنازل کړ او د بله پلوه یې ورته ستا په سینه کښې تقرر او ځای ورکړ.

ج: ای پیغمبره! لکه څنګه چې د قرآن کریم د یوه ایت یا یوه سورت د جوړلو څخه ته عاجز وې او عاجز یې، همدارنګه ترې ټول مخلوقات په عجز او ناتوانۍ کښې وه او دي. نو که بالفرض ټول انسانان او ټول پیریان د دې دپاره راغونډ شي چې د دغه قرآن کریم مقابله وکړي نو دوی به ونه توانېږي او مثل به یې رانه وړلی شي، که څه هم دوی ټول سره لاس یو کړي او یو تربله سره په ډېر اخلاص کومک او یو د بل تائید وکړي.

۳ـ ای پیغمبره! وګوره چې مونږ په واقعي توګه په دغه قرآن کریم کښې د همده د حقانیت د اثبات دپاره بیا-بیا په هر ډول اسالیبو کښې بیان کوو او په ډول-ډول مثالونو کښې یې درته واضحه کوو مګر اکثره خلک خپله تګلاره نه بدلوي او د دغه لوی رحمت شکریه نه کوي، بلکې په بیا-بیا بیان باندې یې ناشکري لا اضافه کېږي او د حسد او کینې اورونه یې په زړونو کښې لا تازه کېږي، او خصاره او تاوان یې پرې لا زیاتېږي.

توضیحات

۱ـ د ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ﴾ په مرفوع ضمیر کښې دوه ډوله توجیهات روایت شوي دي، یا په بل عبارت: په دې خبره کښې چې د نبي کریم ﷺ څخه د روح پوښتنه چا کړې ده علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وېشلی شوي دي:

الف: عبد الله بن مسعود ﷺ وايي چې یوه ورځې زه د نبي کریم ﷺ سره د مدینې منورې د ابادۍ څخه بهر روان وم حال دا چې نبي کریم ﷺ د خرما د ونې په یوه خاخ باندې تکیه کوله (د همسا کار یې ترې اخست) په عین وخت کښې د یهودانو په ټولګي باندې تېر شو نو هغوی یو تربله سره وویلې چې تاسو د ده څخه د روح په هکله پوښتنه وکړئ.

د همدې ټولګي څخه ځینو کسانو ځینو نورو ته مخ ور واړاوه چې پوښتنه ترې مه کوئ، هسې نه چې داسې جواب درکړي چې هغه ستاسو خوښ نه وي. مګر نورو ټینګار وکړ چې ضرور به ترې پوښتنه کوو، نو د همدوی څخه یو سړی ودرېده او ویې ویلې چې: ای ابا القاسمه! روح څه شی دی؟، «فَسَكَتَ فَقُلْتُ إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ فَقُمْتُ فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ فَقَالَ ﴿ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ ﴾ (الآية)»[1] نو نبي کریم ﷺ سکوت وکړ، نو ما له خپله ځانه سره وویلې چې یقیناً وحي پرې نازلېږي نو زه ودرېدم، نو کله چې د وحي حالت د نبي کریم ﷺ څخه لرې شو نو ذکر شوی ایت شریف یې ولوست.

ب: زښتو ډېرو مفسرینو کرامو لیکلي دي[2] چې یو ځل د مکې معظمې مشرکانو د مدینې

---

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۲۴
[2] تفسیر البغوي ج۳ ص۱۳۴؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۹۷؛ المحرر الوجیز ج۱۰ ص۳۴۰

منورې يهودانو ته يوه جرګه وروليږله ترڅو د هغوى څخه د نبي کريم ﷺ په هکله پوښتنه وکړي چې: ايا د ده نبوت به واقعيت لري او که څنګه، تاسو خو اهل العلم ياست؟. هغوى ورته وويلې چې: تاسو ترې د درې شيانو په باره کښې پوښتنې وکړئ نو که درځواړو ته يې جواب درکړ او يا يې يوه هم جوابه نه کړه نو نوموړی پيغمبر نه دی، او که دوه وو ته يې جواب درکړ او د يوې پوښتنې د جواب څخه ساکت شو نو تاسو پوه شئ چې په حقه پيغمبر دی، درې شيان دا دي:

اول: په پخوانيو زمانو کښې يو ټولګی ځوانان ورک شوي وه د هغوى عجيبه حالات څنګه وه، په څه کيفيت ورک شوي وه او په څه کيفيت مونده شوه؟

دوهم: د هغه سړي هم څه حال شرحه کړه کوم چې د ځمکې شرق او غرب ته رسيدلی وه؟

دريم: همدارنګه مونږ ته ځرګنده کړه چې روح څه شی دی؟

کله چې د يهودانو په اشاره ذکرې شوې قريشي جرګې نبي کريم ﷺ ته ذکرې شوې درې پوښتنې راجع کړې نو نبي کريم ﷺ ورته وعده ورکړه چې سباته به جواب در واورم، خو د "إنْ شَاءَ الله" کلمات يې هېر شوه.

د رواياتو په اختلاف سره دولس يا پنځلس ورځې وحې وځنډيده او نبي کريم ﷺ ډېر غمژن شو، او د مشرکانو پروپاګند ورباندې ډېر دروند تمام شو چې مونږ ته يې د جواب دپاره يوه شپه وعده راکړه او اوس دومره او دومره شپې تېرې شوې او جواب نه راکوي.

خو د ذکرو شوو شپو څخه وروسته لاندې ايتونه نازل شوه چې:

﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ۝ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ﴾ [الكهف:۲۳، ۲۴] يعنې اى پيغمبره! او د هيڅ شي په باره کښې (داسې) مه وايه چې: زه سباته د دغه کار کوونکی يم، مګر هله چې متصل ورسره ووايې چې: که الله ﷻ اراده فرمايلې وي.

همدارنګه اصحاب الكهف قيصه په ﴿أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ﴾ [الكهف:۹] ايت سره پيل شوه، او په ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ﴾ [الكهف:۸۳] کښې د هغه سړي حال بيان شو چې په شرق او غرب کښې ګرځېدلی وه، يا په بل عبارت: د الكهف سورت ټول نازل شو[١].

بالآخره د روح په هکله ذکر شوی ايت شريف نازل شو چې حقيقت ورته ونه ښودل شو او په اجمالي بيان باندې يې اکتفاء وکړی شوه چې تاسو په روح باندې د پوهېدلو توان نه لرئ.

ج: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په روايت[٢] يوه ورځې قريشو يهودو ته وويلې چې مونږ ته داسې يو شی (په خوله کښې) راکړئ چې مونږ پرې د دغه سړي (نبي کريم ﷺ) څخه پوښتنه وکړو نو هغوى ورته وويلې چې د روح په هکله ترې پوښتنه وکړئ، نو کله چې قريشو د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وکړه نو ذکر شوی ايت شريف نازل شو.

(١) الدر المنثور ج۵ ص۳۵۷؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۷۱
(٢) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۶

بیا نو یهودانو اعتراض وکړ چې مونږ ته خو تورات راکړی شوی دی چې ډېر علم پکښې نغښتی دی نو ایا دا عجیبه نه ده چې مونږ په کم علمانو کښې وشمېرلی شو؟ نو الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته جواب ورنازل کړ چې: ﴿قُل لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادًا﴾ [الكهف: ۱۰۹] یعنې ستاسو په شمول د ټولو انسانانو بلکې د ټولو مخلوقاتو علم د الله ﷻ د علم په نسبت ډېر لږ او ناچیز دی.

تبصره

۲ـ د ذکرو شوو تشرېحاتو څخه د سړي په ذهن کښې کیني چې د روح په باره کښې یهودانو دوه کرته سوال کړی دی، یو ځل په غیر مستقیمه توګه د قریشي جرګې په ذریعه او بل ځل په مستقیمه توګه په مدینه منوره کښې.

که څه هم خینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې امکان لري چې ذکر شوی ایت شریف دوه ځلې نازل شوی وي، یو ځل په مکه معظمه کښې او بل ځل په مدینه منوره کښې[۱]، مګر که څوک د عبد الله بن مسعود ﷛ ذکر شوي روایت ته په ځیر سره وګوري نو پوه به شي چې ایت شریف دوه کرته نه دی نازل شوی، ځکه چې په روایت کښې د "نزلت" کلمه نشته بلکې د «فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ فَقَالَ» کلمات روایت شوي دي، یعنې کله چې د نبي کریم ﷺ څخه د وحې حالت لرې شو نو ذکر شوی ایت شریف یې ولوست، ته به وایې چې الله ﷻ به ورته وحې کړې وي چې دوی ته هغه جواب مستقیماً ورکړه کوم جواب چې تا په مکه معظمه کښې په غیر مستقیمه توګه ورکړی وه.

دلته روح په کومه معنی سره دی؟

۳ـ په ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ﴾ کښې د "روح" کلمه په ژبنتو ډېرو معناوو باندې استعماله شوې ده، لکه: راحت، قوت، نصرت، قرآن، عیسی ﷺ، جبرائیل امین ﷺ او داسې نور[۲] مګر په دې کښې اختلاف دی چې په دې مقام کښې د روح کلمه په کومې معنی سره ده؟ یا په بل عبارت: په کومه معنی باندې نبي کریم ﷺ ته د روح په هکله پوښتنه راجع کړی شوې ده؟.

په دې معنی کښې علماوو کرامو زښت ډېر اقوال کړي دي چې تقریباً اوو ته رسېږي[۳] خو د جمهورو علماوو کرامو په نظر د هغه روح څخه پوښتنه شوې ده په کوم پورې چې د یوه ساکښ ژوند توقف لري. همدا نظر صحیح دی[۴] خو پوښتنه د حقیقت پېژاندلو ته متوجه ده چې مونږ ته یې حقیقت بیان کړه، مګر جواب د حقیقت په بیان سره ورنه کړی شو چې: تاسو ورباندې د پوهېدلو توان نه لرئ، تاسو ته لږ علم درکړی شوی چې خپل ضروریات پرې پوره کړئ او خپله ځاله پرې روانه کړئ؛ بلکې د روح یو حال ورته واضحه کړی شو چې روح زما د رب ﷻ د اوامرو څخه یو امر دی

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۱۵۳
(۲) لسان العرب ج۲ ص۴۶۳؛ تفسیر القاسمي ج۱۰ ص۲۹۳
(۳) زاد المسیر ج۵ ص۵۸. تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۶۱
(۴) تفسیر ابي السعود ج۵ ص۱۹۲؛ البحر المحیط ج۷ ص۱۰۶

چې همدى ﷻ ورباندې دېر بنه پوهېږي، نه يې پرې بل چاته علم ورکړى دى او نه يې علم ته څوک اړتيا لري.

دغه ډول جواب ورکولو ته "الأسلوب الحكيم" ويل کېږي، يعنې د حکمت څخه ډکه طريقه. د بنه وضاحت دپاره د ذکر شوي جواب څه نظائر ولولئ:

الف: په [البقرة:۱۸۹] ايت کښې د يوه احتمال په بنياد د نبي کريم ﷺ څخه د مياشتو د تغيراتو وجوه غوښتلې شوي وه، خو الله ﷻ د کيفياتو په بيان سره جواب ورکړ چې تاسو ته مناسب دي چې د مياشتو د تغيراتو فوائدو ته متوجه شئ، نه دا چې دا تغيرات څه وجوه لري.

ب: الله ﷻ د فرعون د خولې څخه حکايت کوي چې موسى ﷺ ته يې وويلې چې: ﴿ وَمَا رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ [الشعراء:۲۳] يعنې هغه رب العالمين کوم چې تـه ما هغه ته وردعوت کوې هغه څه شى دى (حقيقت يې څه دى)؟ مگر موسى ﷺ د رب العالمين ﷻ په څه اختصاصي صفاتو باندې جواب ورکړ چې: د اسمانو، ځمکو او د هغو شيانو رب دى چې د دغو دواړو ترمنځ دي.

سوال جواب

۴ـ کـه څوک وايي چې: د وړاندې بـيان څخه واضحـه شوه چې د روح موضوع د بحث دپاره (په مستقيمه او يا غير مستقيمه توگه) يهودانو مطرحه کړې وه، خو پوښتنه دا ده چې په ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ کښې خطاب يوازې يهودانو ته متوجه دي او که ټول انسانان مخاطب کړى شوي دي؟

مونږ وايو چې: د ځينو مفسرينو کرامو نظر دا دى چې که څه هم يهودانو ته تورات ورکړى شوى وه مگر د روح په حقيقت باندې د پوهېدلو توان نه ورکړى شوى، اما په دې امت کښې الله ﷻ داسې بندگان پيدا کړي دي چې په حقيقت باندې يې پوهېږي[۱] نو ذکر شوى خطاب يوازې يهودانو ته متوجه دى.

د همدې کبله ځينو مفسرينو کرامو د روح په حقيقت پېژاندلو کښې ډېر اوږده بحثونه کړي دي[۲] که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

مگر بهتره داسې بريښي چې ذکر شوى خطاب په ټولو انسانانو ته متوجه وي او دا ځکه چې:

الف: لږ وړاندې د لومړنى توضيح د "ج" په ماده کښې تېر شو چې د يهودانو د قناعت دپاره الله ﷻ [الکهف:۱۰۹] ايت نازل کړ او د يهودانو په شمول د ټولو بنيادمانو علوم قليل وگڼل شوه.

ب: که بالفرض د روح په حقيقت باندې د دې امت څخه څوک پوهېدلى نو اقلاً په يوه خبره او په يوه تعريف باندې خو به سره متفق شوي وى او يا به يې اختلاف زښت ډېر شقونه نه وى پيدا کړي حال دا چې د نوموړي په حقيقت کښې ټول اقوال (۷۰) شقونو ته رسېږي، نو ډېر اختلاف د ناپوهۍ څخه نمايندگي کوي. همدا نظر شيخ المفسرين (العلامه الطبري عليه الرحمة) هم صواب گڼلى دى[۳].

(۱) تفسير المظهري ج۵ ص۴۸۵

(۲) روح المعاني ج۱۵ ص۱۵۴، ۱۶۴؛ التفسير الكبير ج۲۱ ص۳۶، ۵۳؛ تفسير القاسمي ج۱۰ ص۲۸۴

(۳) تفسير الطبري ج۱۵ ص۵۷

یادونه

۵ـ په ﴿قُل لَّئِنِ ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ﴾ (الآية) کښې د قرآن کريم اعجاز ته اشاره شوې ده چې مونږ د الله ﷻ په فضل او توفيق سره د [البقرة ۲۳] ايت لاندې ښه پوره شرحه کړې دی، بيا شرحه کولو ته يې اړتيا نه ګورو

﴿وَقَالُواْ لَن نُّؤۡمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفۡجُرَ لَنَا مِنَ ٱلۡأَرۡضِ يَنۢبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوۡ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٞ
مِّن نَّخِيلٖ وَعِنَبٖ فَتُفَجِّرَ ٱلۡأَنۡهَٰرَ خِلَٰلَهَا تَفۡجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوۡ تُسۡقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا زَعَمۡتَ
عَلَيۡنَا كِسَفًا أَوۡ تَأۡتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوۡ يَكُونَ لَكَ بَيۡتٞ مِّن زُخۡرُفٍ أَوۡ تَرۡقَىٰ
فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَن نُّؤۡمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيۡنَا كِتَٰبٗا نَّقۡرَؤُهُۥۗ قُلۡ سُبۡحَانَ رَبِّي هَلۡ
كُنتُ إِلَّا بَشَرٗا رَّسُولٗا ﴿٩٣﴾ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤۡمِنُوٓاْ إِذۡ جَآءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ
أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرٗا رَّسُولٗا ﴿٩٤﴾ قُل لَّوۡ كَانَ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَلَٰٓئِكَةٞ يَمۡشُونَ مُطۡمَئِنِّينَ
لَنَزَّلۡنَا عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكٗا رَّسُولٗا ﴿٩٥﴾ قُلۡ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدَۢا بَيۡنِي وَبَيۡنَكُمۡۚ
إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرَۢا بَصِيرٗا ﴿٩٦﴾ وَمَن يَهۡدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلۡمُهۡتَدِۖ وَمَن يُضۡلِلۡ فَلَن تَجِدَ لَهُمۡ
أَوۡلِيَآءَ مِن دُونِهِۦۖ وَنَحۡشُرُهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمۡ عُمۡيٗا وَبُكۡمٗا وَصُمّٗاۖ مَّأۡوَىٰهُمۡ
جَهَنَّمُۖ كُلَّمَا خَبَتۡ زِدۡنَٰهُمۡ سَعِيرٗا ﴿٩٧﴾ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم بِأَنَّهُمۡ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالُوٓاْ
أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقٗا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي خَلَقَ
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۡ وَجَعَلَ لَهُمۡ أَجَلٗا لَّا رَيۡبَ فِيهِ فَأَبَى
ٱلظَّٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورٗا ﴿٩٩﴾﴾

[۹۰] او مشرکان وايي چې مونږ به هيڅکله تاته (د حقانيت) عقيده ونه کړو ترڅو چې ته زمونږ دپاره (د مکې معظمې) د ځمکې څخه بهېدونکې چينه جاري کړې (چې کرونده پرې وکړو).

[۹۱] يا تا لره د خرماګانو او انګورو باغ شي (ته دغسې باغ ولرې) چې په منځکښې يې ويالې روانې کړې (وبهويې) روانول (بهول).

[۹۲] یا لکه څنګه چې ته ګومان کوې په مونږ باندې اسمان په داسې حال کښې راوغورزوې چې ټوټې-ټوټې وي او یا الله ﷻ او پرښتې (مونږ ته) مخامخ راولې (چې ستا د رسالت تصدیق وکړي).

[۹۳] یا تالره شي (ته ولرې) د سرو زرو کوټه (کور)، یا ته (زمونږ د نظر لاندې) اسمان ته وخیژې (هو! اسمان ته به) ستا د ختلو د کبله هم هیڅکله ایمان رانه وړو ترڅو چې په مونږ باندې (د خانه سره) داسې مکتوب راوړې چې مونږ یې پخپله باندې قرائت کړو (او په تاباندې د ایمان راوړلو غوښتنه پکښې لیکلې شوې وي).

(ای پیغمبره! په جواب کښې ورته) ووایه چې: زما رب ﷻ ته (د ټولو شرکیاتو څخه) پاکي ده، ایا زه یم (بلکې نه یم زه) مګر لیږلی شوی بشر یم (ستاسو غوښتنې زما په توان کښې نشته).

[۹۴] او (ای پیغمبره!) خلک (بل شي) نه دي منعه کړي چې دوی ایمان راوړي (البته) کله چې دوی ته هدایت ورغی مګر (همدې منعه کړي دي چې) دوی وایي ایا الله ﷻ بشر (انسان) د پیغمبر په حیث استولی دی؟ (که الله ﷻ دا کار کولی نو پرښته به یې رالیږلې وی).

[۹۵] (په جواب کښې ورته) ووایه: که (بالفرض د بنیادمانو په عوض) په ځمکه کښې پرښتې وی (اوسېدلی) چې پکښې د آرامۍ په حال کښې ګرځېدلی (اسمان ته یې پرواز نه کولی) نو هرومرو به مونږ په دوی باندې د اسمان څخه پرښته د پیغمبر په حیث ورلیږلې وی (چې په اسانۍ سره یې ترې استفاده کړې وی).

[۹۶] (ورته) ووایه چې: زما او ستاسو په منځکښې الله ﷻ د شاهد په حیث بس دی، یقینًا همدی ﷻ په خپلو بندګانو باندې خبردار او بینا دی.

[۹۷] او هرڅوک چې الله ﷻ (ورته) هدایت وکړي نو همدی (سمه) لاره موندونکی دی، او الله ﷻ چې هرڅوک ګمراه کړي نو هیڅکله به ته دوی ته د همده ﷻ څخه په غیر څه دوستان مونده نه کړې (چې هدایت ورته وکړي).

او مونږ به دوی د قیامت په ورځ په خپلو مخونو باندې په داسې حال کښې حشر کړو چې ړانده او ګونګان او (هم) کاڼه به وي. د دوی استوګنځای دوزخ دی، هر کله چې د دوزخ لمبې مړې شې نو مونږ به دوی ته لمبې وهونکی اور ورزیات کړو (لمبې به یې بیا ورتازه کړو).

[۹۸] دغه (دوزخ) د دوی د دې کبله جزاء (ټاکلې شوې) ده چې یقینًا دوی زمونږ په ایتونو باندې کفر غوره کړی دی او وایي چې: ایا کله چې مونږ هډوکي او (ورستې) خاورې شو ایا یقینًا مونږ به په نوي پیدایښت سره راپاڅولی شوي یاستو (مونږ به راپاڅولی شو)؟

[۹۹] ایا (دغه خبره کوي) او نه ګوري (نه پوهېږي) چې یقینًا هغه الله ﷻ چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړې دي په دې باندې قادر دی چې (دوی او) د دوی امثال (بیا) خلق کړي. او الله ﷻ د دوی دپاره داسې نېټه ټاکلې ده چې شک پکښې نشته (او تر اوسه پورې لا نه ده رارسېدلې).

نو (د ذکرو شوو دلایلو سره-سره) ظالمان (مشرکان د هر شي څخه) منعه کوي مګر د انکار څخه (او دلایل د پښو لاندې کوي).

ارتباط

وړاندې ایتونه په دې تمام شوي وه چې د خلکو اکثریت ناشکره دی، په دې ایتونو کښې یې د ناشکرۍ مثالونو ته اشاره شوې ده چې نه د قرآن کریم شکر اداء کوي او نه د پیغمبر ﷺ په نبوت باندې شکر وباسي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د اکثره (کفارو) د ناشکرۍ مثالونه په لاندې ډول تلاوت کړه:

۱ـ برسېره په دې چې مشرکان خپله کفري او شرکي تګلاره نه بدلوي او د قرآن کریم د اعجاز څخه د قلبي شبهاتو او شکونو د محوه کولو دپاره کار نه اخلي تاته د معجزاتو فرمایش هم درکوي، نه یه وایي چې د قرآن کریم عظیم الشانه معجزه دوی ته نه ده ورکړه شوې او کفر یې د معجزاتو د عدم موجودیت د کبله صورت نیولی دی. هغه دا چې:

الف: دوی وایي چې: مونږ به په تاباندې ترهغه ایمان رانه وړو، ترڅو چې مونږ ته د مکې معظمې په وچه بېدیا کښې چینې وبهوې، ترڅو پرې مونږ خپل بیابانونه اباد کړو او د ښو پرېمانه غلو دانو خاوندان شو.

ب: که دا نه کوې نو اقلاً د خپل خان دپاره خو د یوه باغ بندوبس وکړه چې د کجورو او انګورو د ونو لرونکی وي او په داخل کښې یې ښې ډکې ویالې رواني وي چې په بهېدلو کښې یې د هیڅ شک او شبهه نه وي، یا په بل عبارت: د خپل خان دپاره خو د اعجاز په توګه د شام د باغونو غوندې یو باغ ولره، ترڅو ستا امتیاز د نورو خلکو څخه په ډاګه شي.

ج: که دا کار هم نه کوې نو د معجزې په توګه په مونږ باندې د اسمان څخه ټوټې راوغورزوه لکه چې ته کله-کله مونږ په همدغه سقوط باندې ډاروې، که ته په خپله دعوه کښې صادق یې نو دغه عذاب دې ولې تال کړی دی؟

د: او یا الله ﷻ او پرښتې مخامخ راوله چې زمونږ په وړاندې ستا د نبوت تصدیق وکړي.

هـ: یا باید ته د سرو زرو کوټه ولرې، ترڅو د خلکو څخه ممتاز جوړ شې لکه څنګه چې د امتیاز مدعي یې، که نه نو اقلاً ستا کور ته باید د سرو زرو په اوبو باندې رنګ ورکړی شوی وي.

و: که ذکر شوي کارونه یو هم نه کوې نو باید زمونږ په وړاندې پورته اسمان ته وخېژه چې مونږ دې په سترګو باندې وګورو، همسې نه چې مونږ دې ونه ګورو او ته ادعاء وکړې چې زه بېګاه شپه اسمان ته ختلی وم او سهار بېرته راغلم. خو په یاد ولره چې اسمان ته په محض اوچته کېدلو باندې هم مونږ په تاباندې هیڅکله ایمان نه راوړو ترڅو چې د خپله خانه سره یو کتاب هم رانښکته کړې چې زمونږ په نامه باندې لیکلی شوی وي او مونږ پکښې پخپله ولولو چې: ای فلانکیه! په دغه کتاب (لیک) در وړونکي باندې ایمان راوړه، دا په حقه پیغمبر دی.

۲ـ نو ای پیغمبره! د مشرکانو د ذکرو شوو فرمایشاتو د رد دپاره لنډ جواب ورکړه چې: زه خپل رب ﷻ ته د دې څخه د پاکی نسبت کوم (ده ﷻ ته پاکي ده) چې زه ورسره په تکویناتو کښې شریک جوړ شم، زه نه د ځمکې څخه چینې راغوټولی شم، نه د بیدیاګانو څخه باغونه جوړولی شم، نه د اسمان څخه ټوټې راغورزولی شم، نه الله ﷻ او پرښتې ستاسو سره مخامخ کولی شم، نه د سرو زرو کور جوړولی شم او نه اسمان ته ختلی شم چې ستاسو په نامه مکتوبونه راوړم او تاسو یې ولولئ، دا کارونه پخوانیو پیغمبرانو هم نه دي کړي او نه د دغو کارونو دپاره استولي شوي وه.

زه خو بل څوک نه یم فقط بنیادم یم، زه هغه کارونه کولی شم کوم کارونه چې بنیادمان کوي، هو! د بنیادمانو څخه یو امتیاز لرم چې: زه د الله ﷻ د پلوه پیغام راوړونکی یم او بس، زه د پیغام رسونې څخه علاوه په تکویناتو کښې هیڅ واک او اختیار نه لرم، نو تاسو ته په کار دي چې زما څخه د نبوت په مربوطاتو کښې پوښتنې او غوښتنې وکړئ او بس.

د کفارو بله ناشکري

۳ـ ای پیغمبره! الله ﷻ په انسانانو باندې احسان کړی دی چې د همدوی د جنس څخه یې دوی ته پیغمبر ور استولی دی (او تاته یې دغه لوړه درجه درپېرزو کړې ده)، چې ترڅو دوی ورسره ناسته پاسته او خبرې اترې وکولی شي، او د استفادې دپاره یې ورته زمینه برابره کړې ده. مګر کفار د همدغه احسان هم ناشکري کوي او ایمان پرې نه راوړي بلکې همدغه احسان د ایمان راوړلو مانع بولي چې که دا ربښتیانی پیغمبر وی نو انسان به نه وی، او دا ورته عجیبه برېښي چې الله ﷻ یو بنیادم د رسول په حیث وراستوي، دوی وایي چې: ایا الله ﷻ بنیادم پیغمبر رالېږلی دی؟!

۴ـ ای پیغمبره! د کفارو ذکره شوې اشتباه جوابه کړه او زمونږ د پلوه ورته د یوه رسول په حیث ورسوه چې: که بالفرض په ځمکه کښې ستاسو په عوض پرښتې ګرځېدلی راګرځېدلی او ستاسو په عوض ځمکه د هغوی مرکز وی او کوم ډول مکلفیت چې تاسو ته متوجه دی دا هغوی ته متوجه وی، نو ضرور به مونږ د هغوی د جنس څخه کومه پرښته د پیغمبر په حیث وراستولې وی او انسان به مو د پیغمبر په صفت نه وی وراستولی، او دا ځکه چې زمونږ د حکمت همدا غوښتنه ده چې هر یو مخلوق ته د همدوی د جنس څخه پیغمبر ور واستوو.

۵ـ ای پیغمبره! تکراراً کفار مخاطب کړه چې: ای خلکو که الله ﷻ ستاسو د معجزاتو فرمایش پوره نه کړ نو زه خو یې بې معجزو او بې خوارقو نه یم دراستولی بلکې پخپله الله ﷻ زما په رسالت باندې شاهدي وایي چې قرآن کریم (معجز کتاب) یې راباندې رانازل کړی دی، ایا د الله ﷻ شهادت تاسو ته د ایمان د راوړلو دپاره کفایت نه کوي.

په دې باندې علاوه، الله ﷻ په خپلو ټولو بندګانو باندې خبردار او بینا دی، نو که بالفرض ما ورباندې دروغ تړلي وی چې زه پیغمبر یم حال دا چې زه په واقع کښې پیغمبر نه وی، نو ایا مانه به یې جزا نه وی راکړې؟ ایا زما په دروغینې دعوې باندې به یې شاهدي اداء کړې وی؟ او بالآخره ایا

زړه بې په دغه صورت کښې نه وي تکذيب کړي؟

٦_ ای پيغمبره! نو د کفارو د ايمان د نه راوړلو وجه د معجزاتو کمبود نه دی بلکې وجه يې دا ده چې د الله ﷻ اراده نه ده شوې چې دوی ته هدايت وکړي، بلکې الله ﷻ اراده کړې ده چې د دوی د حالاتو د غوښتنې په مطابق دوی گمراه او بې لارې کړي.

او پوره واضحه ده چې د الله ﷻ د پلوه لار ښودلی شوی څوک بې لارې کولی نه شي او د همده ﷻ د پلوه گمراه کړی شوی څوک په لار کولی نه شي، حتی ته (چې يو پيغمبر يې) هم دوی ته د الله ﷻ څخه په غير څه دوستان نه شي موندلی چې د گمراهۍ څخه يې سمې لارې ته واړوي.

٧_ دا خو د ذکرو شوو کفارو دنياوي جزا ده چې د هدايت توفيق به مونده نه کړي، اما اخروي جزا بې دا ده چې:

الف: ذکر شوي کفار به مونږ د قيامت په ورځ په خپلو مخونو باندې د حساب کتاب ميدان ته حشر کړو حال دا چې دوی به په دغه وخت کښې په سترگو ړانده، په ژبه گونگان او په غوږونو کاڼه وي، چې دوی په دنيا کښې د خپلو ټولو حواسو څخه حقاني کار نه وه اخستی او ټول يې په لهو او لعب کښې کارولي وه.

ب: اما د حشر د ميدان څخه وروسته به د ذکرو شوو کافرانو دائمي استوگنځای دوزخ وي چې هيڅکله به په دوی باندې سوړ نه کړی شي، بلکې هر کله چې سړېدلو ته ميلان وکړي نو مونږ به يې ورته بيا د گرمۍ د حيثه زيات کړو، نو د دوزخ اور به سړېږي نه، بلکې لا به تېزېږي او گرمېږي.

٨_ ای پيغمبره! دغه جزا ذکرو شوو کافرانو ته بې سببه نه ده ټاکلې شوې بلکې سبب يې دا دی:

الف: دوی زمونږ ايتونو (قرآن کريم) ته د دروغو نسبت کوي او عظيم الشانه معجزه يې د پښو لاندې کړې ده او د عناد د کبله فرمايشي معجزات غواړي.

ب: دوی د بيا ژوندي کېدلو څخه انکار کوي او وايي چې کله مونږ هډوکي-هډوکي او ټوټه-ټوټه شو، ايا مونږ به بيا په نوي پيدايښت سره د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړی شو؟ دا کار هيڅکله کېدونکی نه دی.

٩_ ای پيغمبره! ايا د حشر منکران نه گوري او نه پوهېږي چې هغه الله ﷻ کوم چې ځمکې او اسمانونه يې پيدا کړي دي، په دې باندې قادر دی چې دوی او د دوی امثال بيا راژوندي کړي او په نوي پيدايښت سره يې بيا پيدا کړي؟

١٠_ دوی پرې پوهېږي خو عناداً ترې انکار کوي، الله ﷻ سمدستي هم کولی شي چې پخواني تېر شوي او خاورې شوي خلک راژوندي کړي خو د حکمت په بنياد يې ورته معينه نېټه مقرره کړې ده چې د هغې نېټې په راتگ کښې نه شک شبه شته او نه بايد چې څوک پکښې شک شبه وکړي.

١١_ لنډه دا چې عنادي کفار هيڅ ډول دلايلو ته غوږ نه ږدي او په خپل کفر باندې ډېر کلک دي يا په بل عبارت: د هر شي څخه اباء کوي مگر د حشر د انکار څخه اباء نه کوي (هر شی مني مگر حشر نه مني).

توضيحات

۱_ يوه ورځې مشركانو نبي كريم ﷺ ته زښت ډېر تعجب آور عنادي وړانديزونه وكړه چې شپږو غټو وړانديزونو ته يې په ايت شريف كښې اشاره شوې ده، مونږ هم د همدغو شپږو په ذكر باندې اكتفاء كوو چې وړاندې د مطلب خلاصه تر عنوان لاندې مو څه وضاحت وركړى دى، كه څوك غواړي چې تكى په تكى يې ولولي نو څېنو اوږدو كتابونو ته دې مراجعه وكړي[1].

يَنْبُوع څه معنى؟

۲_ په ﴿ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ ٱلْأَرْضِ يَنۢبُوعًا ﴾ كښې د "يَنْبُوع" كلمه د اوبو د چينې دپاره وضع شوې ده چې په "ينابيع" باندې جمعه كېږي[2]، او د ﴿ ٱلْأَرْضِ ﴾ څخه د مكې معظمې ځمكه مطلب ده. يعني ترهغه به ستا په نبوت باندې مونږ عقيده ونه كړو ترڅو چې مونږ ته د مكې معظمې په وچو ډاګونو كښې دوامداره چينې وبهوې.

۳_ په ﴿ أَوْ تُسْقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا ﴾ كښې د "كِسَف" كلمه د "كِسْفَةٌ" جمعه ده، چې اصلاً د وربخې يا د مالوچو ټوټې ته وضعه شوې ده[3]، نو څرنګه چې په دې مقام كښې ذكره شوې كلمه د ﴿ ٱلسَّمَآءَ ﴾ څخه په اعراب كښې حال واقع شوې ده نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: او يا په مونږ باندې (د خپل ګومان په مطابق) اسمان ټوټې ټوټې راوغورزوه.

څرنګه چې الله ﷻ مشركانو ته اخطار وركړى وه چې: ﴿ إِن نَّشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ ٱلْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ [سبأ:۹] يعني كه زمونږ اراده وشي نو په كفارو باندې به ځمكه خسفه كړو او يا به پرې د اسمان څخه ډېرې ټوټې راوغورزوو؛ نو كفارو د نبي كريم ﷺ څخه د خندنې په توګه د ذكر شوي اخطار واقع كېدل وغوښتل چې دا به مونږ د يوې معجزې په توګه قبول كړو او هم به ورباندې ستا صدق او كذب معلوم كړو.

قبيل څه معنى؟

۴_ په ﴿ أَوْ تَأْتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴾ كښې د "قبيل" كلمه په دې مقام كښې په لاندې معناوو باندې تفسيره شوې ده:

الف: لكه څنګه چې په [الأعراف:۲۷] ايت كښې د "قَبِيل" كلمه د "قَبِيلَة" جمعه ده دلته هم د جمعيت معنى مراده ده، نو په دې صورت كښې ذكره شوې كلمه يوازې د ﴿ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ ﴾ سره ارتباط لري او بس. يعني يا مونږ ته الله ﷻ راوله چې ستا په نبوت باندې شهادت وركړي او هم د همدغه غرض

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۱۷۰؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۹۸
(۲) مفردات الراغب ص۵۰۲
(۳) مفردات الراغب ص۴۴۸

دپاره ډلې-ډلې پرښتې رابښکته کړه چې زمونږ یقین راشي[١].

ب: د "قَبِيْلً" کلمه د ضامن معنی ورکوي[٢]، نو په دې صورت کښې ذکره شوې کلمه یوازې د "الله" د کلمې سره ارتباط لري او د "الْمَلَائِكَة" دپاره د "قبلاء" کلمه مقدره ګڼله کېږي. یعنې یا مونږ ته الله ﷻ د ضامن په حیث او هم پرښتې د ضامنانو په حیث راوله چې مونږ دربانديې باور وکړو.

ج: مونږ ته بهتره برېښي چې د "قَبِيْلً" کلمه دلته د "مقابلةً" او "عيانًا" په معنی سره واخستله شي[٣]. یعنې یا مونږ ته الله ﷻ او پرښتې په څرګنده توګه مخامخ راوله چې مونږ ترې په خپلو غوږونو باندې شهادت واورو.

همدغه معنی الله ﷻ د کفارو څخه حکایت کړې ده چې: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا ﴾ [الفرقان: ٢١] یعنې هغه کسان وايي کوم چې زمونږ د ملاقات امید (یقین) نه لري چې ولې په مونږ باندې پرښتې رابښکته نه شوې کړی چې پخپله مو لیدلې وی، او یا ولې مونږ خپل رب ﷻ نه ګورو (چې ستا په هکله ترې شهادت واورو).

د زخرف معنی

۵ـ په ﴿ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ ﴾ کښې د ﴿ زُخْرُفٍ ﴾ کلمه سرو زرو ته هم ویل کېږي او هغه شي ته هم کوم چې په سرو زرو باندې ښایسته کړی شوی وي او رنګ یې ورکړی شوی وي[٤]. یعنې یا ستا دپاره د سرو زرو څخه کور جوړ کړی شوی وی، او که نه اقلاً ستا کور خو دې په سرو زرو باندې ښایسته کړی شوی او رنګ کړی شوی وی.

مشرکانو څکه ذکره شوې معجزه وغوښتله چې د دوی په خیال الله ﷻ ته ډېر معزز هغه څوک دی چاته یې چې ډېره دنیا او ډېر مادیات ورکړي وي.

که پرښتې په ځمکه کښې مېشتې وی

۶ـ په ﴿ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ ﴾ کښې د ﴿ مُطْمَئِنِّينَ ﴾ کلمه د "اطْمِئْنَان" څخه اشتقاقه شوې ده، چې د هغه سکون څخه عبارت ده کوم چې د اضطراب او نارامۍ څخه وروسته صورت ونیسي[٥]، خو په دې مقام کښې د دائمي سکونت معنی ورکوي[٦]. یعنې که بالفرض ستاسو په عوض په ځمکه کښې پرښتې اوسېدلې او ستاسو غوندې پکښې په پښو باندې ګرځېدلې راګرځېدلې، چې اسمان ته یې پرواز نه شوی کولی، او حکمت غوښتنه کړې وي چې څه ورزده کړو نو مونږ به ضرور دغه کار د ملکي لېږلې شوې په ذریعه کړی وی نه د انسان په ذریعه.

---

(١) تفسير القرطبي ج١٠ ص٣٢١
(٢) تفسير الكشاف ج٢ ص٦٩٢
(٣) المحرر الوجيز ج١٠ ص٣٤٦
(٤) لسان العرب ج٩ ص١٣٢
(٥) مفردات الراغب ص٣١٧
(٦) تفسير ابي السعود ج٥ ص١٩٦

یادونه

٧_ د دې موضوع په اړه چې الله ﷻ بنیادمانو ته د دوی د جنس څخه په غیر (پرښته) د پیغمبر په صفت راونه لېږله، د [الأنعام:٨] ایت لاندې په دې تفسیر کښې ښه اوږد تحقیق تېر شوی دی _والحمد لله ﷻ_ چې بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه ګورو، فقط لاندې سوال جواب ورباندې اضافه کوو.

سوال جواب

٨_ که څوک وایي چې: د همدغه قانون په بنیاد چې باید هر جنس ته د خپل جنس څخه پیغمبر ورواستولی شي، په کار وه چې پېریانو ته د نبي کریم ﷺ رسالت نه وی شامل کړی شوی چې د هغوی د جنس څخه نه دی؟

مونږ وایو چې: د جنس د اتحاد وجې ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ ٱلْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ ﴾ [الأنعام:٨] یعني که مونږ بنیادمانو ته پرښته د رسول په حیث ورلېږلې وی او په دعوت یې پیل کړی وی نو ضرور به کار فیصله شوی وی (ټوله به هلاک شوي وی) بیا به نه وی ټال شوي.

او ذکره شوې وجه په پېریانو کښې تحقق نه لري خکه چې که څه هم دوی د پرښتو د لیدلو توان نه لري مګر د بنیادمانو د لیدلو توان خو پکښې شته دی. اما په انسانانو کښې نه د پرښتو د لیدلو توان شته او نه د پېریانو لیدنه کولی شي.

هو! ځانته چې الله ﷻ امتیازي قوت او توان ورکړي لکه چې نبي کریم ﷺ ته یې ورکړی وه، نو هغه بېله خبره ده، چې هم د پرښتو سره لیدل کتل کولی شي او هم د پېریانو سره.

په مخونو باندې بېول

٩_ نبي کریم ﷺ دا ایت شریف ﴿ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ﴾ په لاندې ډول تفسیر کړی دی:

الف: یوه ورځې یوه سړي نبي کریم ﷺ ته عرض وکړ چې یا نبي الله! ایا د قیامت په ورځ به کافر سړی په خپل مخ باندې حشر کړی شي؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «أَلَيْسَ الَّذِي أَمْشَاهُ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[1] ایا هغه اقدس ذات چې کافر یې په دنیا کښې په دوو پښو باندې روان کړی وه قادر نه دی چې د قیامت په ورځ یې په مخ باندې روان کړي؟.

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةَ أَصْنَافٍ صِنْفًا مُشَاةً وَصِنْفًا رُكْبَانًا وَصِنْفًا عَلَى وُجُوهِهِمْ»[2] یعني د قیامت په ورځ به خلک (د قبرونو څخه) د درېوو ډلو په حال کښې راټول کړی شي، یوه ډله خلک به په پښو باندې تلونکي وي او بله ډله به سواره وي او درېیمه ډله به په مخونو باندې روان کړی شوي وي.

---

(١) صحیح البخاري ج٢ ص٧٠١

(٢) جامع الترمذي ج٢ ص١٤٦

يادونه

۱۰_ د [طه:۱۰۲] ايت لاندې _إن شاء الله ﷻ_ په دې اړوند څه سوال جواب راروان دی چې په کفارو باندې به د قيامت په ورځ مختلف حالات ورشي، په ځينو حالاتو کښې به ړانده وي او په ځينو نورو کښې به بينا وي، هلته دې مراجعه وکړې شي.

د خَبو او سَعَر معناوې

۱۱_ په ﴿ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَٰهُمْ سَعِيرًا ﴾ کښې د ﴿ خَبَتْ ﴾ کلمه د "خَبْوٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه او د "سَعِيرٌ" کلمه د "سَعْرٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې دواړه د اور د حالاتو څخه څه حالات دي په اور باندې د بلېدلو څخه وروسته لاندې حالات ورځي:

الف: چې تيز شي او لوړې لمبې ووهي نو دې ته "سَعْرٌ" وايي[۱].

ب: کله يې چې لمبه مړه شي او سکروټې په خپل حرارت باندې پاتې وي، نو د دې حالت څخه په "خَبْوٌ" سره تعبير کېږي[۲]، همدغه حالت ته "خُمُود" _لکه "قُتُول"_ هم ويل کېږي[۳].

ج: چې سکروټې يې هم مړې شي او حرارت يې د منځه لاړ شي، نو د دغه حالت څخه په "هُمُوْد" _لکه "قُتُول"_ سره تعبير کولی شي[۴].

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ كُلَّمَا ﴾ کلمه د اوقاتو عموم ته وضعه شوې ده نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې هرکله چې په دوزخيانو باندې اور بل شي او په تيزو لمبو سره دوی وسوزوي او سکروټې شي او لمبې يې مړې شي، نو مونږ به بيا د هغوی پوستکي وربدل کړو او بيا به ورباندې دوزخ په لمبو شي. همدغه مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې:

اول: ﴿ كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُم بَدَّلْنَٰهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ ﴾ [النساء: ۵۶] يعنې کله چې د کفارو پوستکي په اور باندې پاخه شي او وسوزي نو مونږ به دوی ته نور پوستکي وربدل کړو چې د پخوانيو پوستکو څخه به مغاير وي، دا د دې دپاره چې تازه-تازه عذاب وڅکي او موقع په موقع يې عذاب زيادت ومومي.

دوهم: ﴿ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴾ [البقرة: ۸۶] يعنې د دغو (کفارو) څخه به نه عذاب تخفيف کړی شي او نه به ورسره کومک وکړی شي.

دوه ډوله تفسير

۱۲_ علماوو کرامو[۵] دا جمله ﴿ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ ﴾ په لاندې دوه ډوله تفسيره کړې ده:

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۳۶۵
(۲) لسان العرب ج۳ ص۱۶۵
(۳) لسان العرب ج۱۴ ص۲۲۳
(۴) لسان العرب ج۳ ص۴۳۷
(۵) تفسير الطبري ج۱۵ ص۱۶۹؛ تفسير القاسمي ج۱۰ ص۳۰۳

الف: چې د خلق څخه د نشت څخه پيدا کول مطلب شي او د "مثل" کلمه د دوی د امثالو څخه عبارت شي. يعنې ايا کفار نه پوهېږي چې يقيناً کوم اقدس ذات چې اسمانونه او ځمکې يې د نشت څخه پيدا کړي دي قادر دی چې د دوی امثال (نور انسانان) هم د نشت څخه پيدا کړي لکه چې همدا سلسله د دوی د سترګو لاندې روانه ده. نو چې د نشت څخه په پيدا کولو باندې قادر دی په بيا پيدا کولو باندې خو ضرور د قدرت خاوند دی ځکه چې بيا پيدا کول خو د اول پيدا کولو څخه اسان دي.

ب: چې د خلق څخه بيا پيدا کول (را ژوندي کول) مراد شي. يعنې ايا دوی نه پوهېږي چې د اسمانونو او ځمکو پيداکوونکی د دوی د څېرو او اشکالو په بيا پيدا کولو باندې او يا د دوی د پخوانيو تېرو شوو امثالو په اعاده کولو باندې (چې وراسته هډوکي ګرځېدلي دي) هرومرو د قدرت خاوند دی، نو په کار دي چې انکار ترې ونه کړی شي.

مونږ ته دوهم تفسير غوره برېښي چې د موضوع سره مستقيماً ارتباط نيسي.

يو نحوي تحليل

۱۳ـ په ﴿ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ ﴾ کښې لاندې دوه ډوله نحوي تحليل صورت نيولی شي:

الف: يو دا چې دغه جمله په ﴿ قَادِرٌ ﴾ باندې عطفه شي[1]. يعنې ايا کفار نه ګورې (نه پوهېږي) چې الله ﷻ د دوی د مړه کېدلو او هم د بيا راژوندي کولو دپاره داسې يوه نېټه ټاکلې ده چې د هغې په راتللو کښې هيڅ شک شبه نشته.

ب: دغه جمله په هغې جملې باندې عطفه ده په کومې باندې چې انکاري استفهام دلالت کوي چې په "قَدْ عَلِمُوا" باندې ترې تعبير کولی شو[2]. نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای پيغمبره! د بعث بعد الموت د منکرانو په هکله لاندې دوه مطلبه قرائت کړه:

اول: يو دا چې منکران پوهېږي چې الله ﷻ په اعاده باندې قادر دی او دا ځکه چې د ابتدائي خلق څخه اعاده اسانه ده.

دوهم: اما د تاخير وجه يې عجز نه دی بلکې وجه يې داده چې الله ﷻ د دوی د بيا راژوندي کولو دپاره وخت ټاکلی دی چې په راتللو کښې يې بايد هيڅوک شک او شبه ونه کړي، او دغه وخت لا تر اوسه نه دی راغلی.

زمونږ همدغه دوهم تحليل خوښ دی چې د وړاندېنيو ايتونو سره په زړه پورې پيوند اخلي.

﴿ قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّىٓ إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ ٱلْإِنفَاقِ ۚ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ قَتُورًا (۱۰۰) ﴾

---

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۲۴۳
(۲) تفسير المظهري ج۵ ص۴۹۶

[۱۰۰] (ای پیغمبره!) ووایه چې که چرته تاسو (همدا تاسو) زما د رب ﷻ د رحمت د خزانو مالکان وی نو په دغه وخت کښې به هرومرو تاسو (د ورکړې څخه) د لګښت (د تمامېدلو) له ډاره خان ساتنه (او شومتیا) کړې وی. او یقیناً انسان (بنیادم) ډېر زیات تنګي کوونکی (شومتیاکوونکی) دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ په دې ایت کښې د هغې پلمې رد ته اشاره شوې ده د کومې په لورې چې مشرکانو په وړاندېنیو ایتونو کښې د وهمي ناشکرۍ د جوابولو څخه وروسته تنزل کړی وه، هغه دا چې:

که مونږ ومنو چې انسانانو ته د انسي پیغمبر ضرورت دی او په ملکي پیغمبر باندې یې درد نه دوا کېږي، نو بیا د ابو طالب د یتیم نبوت څکه دروغ ګڼو چې که الله ﷻ مونږ ته انسي پیغمبر رالېږلی نو ضرور به یې دغه منصب یوه مالدار او بډای سړي ته ورکړی وی، نو کله چې دغسې نه دي شوي نو معلومه شوه چې د ابو طالب د یتیم د نبوت دعوه دروغه ده.

۲ـ د رد حاصل دا دی چې: ای مشرکانو! ستاسو د استدلال غوښتنه دا ده چې زما د رب ﷻ د پراخه رحمت خزانې دې ستاسو په خوښه توزیع شي، که بالفرض المحال دغه کار ستاسو په خوښه صورت نیولی وی نو هغه ټول ساکښان به ستاسو د شومتیا د کبله د روزۍ څخه محروم شوي وی د کومو روزي چې زما رب ﷻ په خپل اقدس ذات باندې احساناً واجبه کړې ده. همدارنګه د معنوي رحمت (نبوت) څخه خو به د معدودو انسانانو په استثناء نور ټول بې برخې شوي وی حال دا چې زما رب ﷻ دغه لوړ فضیلت یو لک او څلیرشت زره ـزیات یا کموـ کسانو ته ورکړی دی.

د دغه بخل او شومتیا وجه به دا وي چې انسان بالطبع شوم او بخیل دی، مګر هغه څوک نه چې د الله ﷻ د ارشاداتو پابندي وکړي او شریعت د پښو لاندې نه کړي.

توضیحات

۱ـ ذکر شوی ایت شریف دې ایتونو ته ورته دی چې: ﴿ لَوْلَا نُزِّلَ هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ۝ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ﴾ [الزخرف: ۳۱، ۳۲] یعنې او مشرکان وایي چې که دغه قرآن ربښتیاني اسماني کتاب وی نو د دغو دوه وو ښارونو (مکه، طائف) په یوه لوی مالدار (بډای) باندې ولې نازل نه کړی شو؟ نو معلومه شوه چې دا اسماني کتاب نه دی. ای پیغمبره! ایا ستا د رب ﷻ د پراخه رحمت تقسیمات د دوی په لاس دي، چې فلاني ته دې ورکړی شي او فلاني ته دې ورنه کړی شي؟ هیڅکله دغسې نه ده.

امساک څه ته وایي؟

۲ـ په ﴿ إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ ٱلْإِنفَاقِ ﴾ کښې "أَمْسَكْتُمْ" کلمه د "إِمْسَاكٌ" څخه اشتقاقه شوې ده، "إِمْسَاكٌ" حفظ (ساتنې) ته وضعه شوی دی مګر د کنایې په توګه په بخل کښې استعمالېږي[1] چې په

[1] مفردات الراغب ص۴۸۹

دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده، يعنې که بالفرض الهي خزانې ستاسو په لاس کښې وی هم تاسو به له دې کبله بخل کړی وی چې دا به ختمې شي او تاسو به د فقر سره مخامخ شئ.

د "قَتُور" معنی

۳_ په ﴿ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا ﴾ کښې د "قَتُور" کلمه د "قَاتِر" مبالغه ده او "قَاتِر" د "قَتَار" _لکه "فُوَاق"_ څخه اشتقاق شوی دی، "قُتَار" د هغې لوږې او هغه بوی نوم دی کوم چې د وريت کړی شوې غوښې او يا د سوزول شوي هډوکي څخه پورته کېږي[1]. په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ذکره شوې کلمه په سخت بخيل سره تفسيره کړې ده[2] يعنې او انسان سخت بخيل دی، ته به وايې چې د وريت کړی شوې غوښې په بوی باندې هم بخل کوي.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: په انسانانو کښې جوادان (سخيان) هم شته نو د کوم حکمت په بنياد ټول شومان وګڼل شوه؟

مونږ وايو: دغه سوال ته ځينو مفسرينو کرامو متعدد جوابونه کړي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ[3]:

الف: انسان بخيل دی ځکه چې محتاج دی، او څوک چې محتاج وي د خپل احتياج پورته کولو فکر يې د مغزو څخه بالکل بهر نه وځي.

ب: د انسان سخاوت بې غرضه نه وي يا به د ثواب په نيت، يا د واجب د اداء کولو په غرض او بالآخره يا د دنياوي اغراضو په ملحوظ صورت نيسي.

مونږ ته هغه جواب په زړه پورې ښکاري کوم ته چې مونږ _لله الحمد_ د [البقرة:۷۳] ايت لاندې اشاره کړې ده، هغه دا چې په محاوراتو کښې عادت شته چې د ځينو افرادو فعل (کار) کله-کله ټول جنس ته نسبت کېږي. په دې مقام کښې همدغه عادت په نظر کښې نيولی شوی دی، يعنې کومو کسانو چې ذکر شوی اعتراض کړی وه چې دغه قرآن کريم ولې په کوم بډای باندې نازل نه کړی شو، هغوی سخت بخيلان وه. نو د دوی بخل ټولو انسانانو ته منسوب کړی شو، والله ﷻ أعلم.

﴿ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ تِسۡعَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖۖ فَسۡـَٔلۡ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ إِذۡ جَآءَهُمۡ فَقَالَ لَهُۥ فِرۡعَوۡنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسۡحُورٗا ۝١٠١ قَالَ لَقَدۡ عَلِمۡتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ بَصَآئِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰفِرۡعَوۡنُ مَثۡبُورٗا ۝١٠٢ فَأَرَادَ أَن يَسۡتَفِزَّهُم

(۱) لسان العرب ج۵ ص۷۱
(۲) تفسير الطبري ج۱۵ ص۱۷۰
(۳) تفسير الخازن ج۴ ص۷۴؛ التفسير الكبير ج۲۱ ص۶۳

مِّنَ ٱلْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ لِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱسْكُنُوا۟
ٱلْأَرْضَ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْءَاخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴿١٠٤﴾ ﴾

[١٠١] او یقیناً مونږ موسی ﷺ ته نهه ښکاره معجزې ورکړې وې نو (ای پیغمبره!) د بني اسرائیلو څخه پوښتنه وکړه (چې څه نتیجه یې ورکړه).

(البته په هغه وخت کښې مو ورکړې وې) کله چې بني اسرائیلو ته (د مدین د ښار څخه بېرته) ورغی (او په دعوت یې پیل وکړ)، نو (نتیجه یې دا شوه چې) فرعون ورته وویلې چې: بې شکه زه یقین کوم چې (بل څوک نه) همدا ته جادو کړی شوی یې.

[١٠٢] موسی ﷺ (ورته) وویلې چې: (ای فرعونه!) یقیناً ته خو (په خپل زړه کښې ښه) پوهېږې چې دغه معجزات نه دي نازل کړي مګر د اسمانو او ځمکو رب ﷻ (نازل کړي دي) په داسې حال کښې چې (دغه معجزات) بصیرت درلودونکي دي (په لیدلو سره یې بصیرت پیدا کېږي)، او بې شکه زه یقین کوم چې: ای فرعونه! (بل څوک نه همدا ته) هلاک کړی شوی یې.

[١٠٣] نو فرعون اراده وکړه چې بني اسرائیل د ځمکې څخه تېل وهي (یا یې هلاک کړي او یا یې په دوامداره توګه په خپل بند کښې وساتي) نو مونږ فرعون او هغه څوک چې له ده سره وه (د قلزم په بحیره کښې) ټول غرق کړه.

[١٠٤] او د ده (د غرقولو) څخه وروسته مو بني اسرائیلو ته وویلې چې په ځمکه کښې استوګنه وکړئ (هر چرته مو چې خوښه وي) نو کله چې د آخرت وعده راشي نو تاسو (ټول) به په اجتماعي توګه (د محشر میدان ته) راولو.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو محوري مضمون دا وه چې: ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه چې زه په تکویناتو کښې د خپل رب ﷻ سره اشتراک نه لرم او ستاسو د معجزاتو فرمایش نه شم پوره کولی.

نو څه لرې نه ده چې د نبي کریم ﷺ مبارک زړه غوښتي وي چې: ای کاش! الله ﷻ په خپل فضل سره د هغوی د فرمایشاتو څخه کوم یو پوره کړی وی ګوندې دوی په ایمان باندې مشرف شوي وی، نو الله ﷻ د ده ﷺ د تسلي دپاره ذکر شوي ایتونه نازل کړه چې خلاصه یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د دې ارمان مه کوه چې د مشرکانو د معجزاتو د فرمایش څخه کوم یو عملي شوی وی نو دوی به ایمان راوړی وی. او دا ځکه چې:

۱ـ دوی عناد سیولي دي او د ایمان راوړلو استعداد یې ختم شوی دی (په زړونو باندې یې مهر لګېدلی دی). او هرڅوک چې په همدغې مرحله کښې قرار ولري هغه ایمان نه راوړي که څه هم

تولې غوښتنې یې پوره کړی شي. یا په بل عبارت: که څه هم مړي ورته د هدیرو څخه کفنونه په سر ورشي او ستا د رسالت تصدیق وکړي.

۲ـ ایا نه ګورې چې مونږ موسی ﷺ ته د فرعون د مسلمانولو دپاره یوه نه بلکې نهه معجزات ورکړي وه او هره یوه معجزه په خپل اعجاز کښې دومره څرګنده وه چې بلې ته اړتیا هم نه پاتې کېدله چې د موسی ﷺ د رسالت تصدیق وکړي (البته په هغه وخت کښې چې د مدین د ښار څخه هغوی ته ورغی).

۳ـ خو د دې سره‌سره فرعون په ایمان باندې مشرف نه شو، او ته خو د بني اسرائیلو څخه پوښتنه وکړه چې کله هغه ته معجزات ورڅرګند کړی شوه هغه څه وویلې؟ په هر ځل به فرعون موسی ﷺ ته وعده ورکوله چې د دې معجزې په لیدلو سره به ایمان راوړم، او په هر ځل به یې په خپله وعده باندې وفاء نکوله او په خپل کفر باندې به لا کلکېده. ترڅو چې بالآخره د موسی ﷺ سره یې لاندې سوال جواب وکړ او کار ختم شو:

الف: فرعون وویلې چې: ای موسی (ﷺ) زه ګومان کوم بلکې یقین کوم چې په تاباندې جادو کړی شوی دی او دغه خوارق نه دي مګر د همدغه جادو اثرات دي.

ب: موسی ﷺ جواب ورکړ چې: ای فرعونه! ته خو په خپل زړه کښې ښه پوهېږې چې دغه خوارق بل چا نه دي نازل کړي مګر هغه اقدس ذات نازل کړي دي چې د اسمانونو او ځمکو رب دی او هرڅه د همده ﷻ په واک او اختیار کښې دي.

ج: دغه ټول معجزات او خوارق زما رسالت تاته په اثبات رسوي او ستا د سترګو څخه د ناپوهی پردې اوچتوي، نو تکبر مه کوه او په ایمان مشرف شه.

د: که نه نو زما ګومان دی بلکې زما یقین دی چې ای فرعونه! ستا د هلاکت وخت رانږدې شوی دی، او په نن سبا کښې به په تاباندې الهي عذاب درنازل شي او بېخ او بنیاد به دې ووځي.

۴ـ مګر د دې سره سره چې فرعون نه د معجزاتو څه پروا وکړه او نه یې د موسی ﷺ ارشاداتو ته څه التفات وکړ، تصمیم یې ونیوه چې موسی ﷺ او بني اسرائیل د ځمکې د مخ څخه محوه کړي او په دائمي توګه یې د اقتدار څخه محروم کړي، د همدې کبله یې د قلزم د دریاب په لور د تېښتې په حال کښې تعقیب کړه.

۵ـ مګر نتیجه بالعکس شوه، مونږ فرعون او فرعونیان ټول د قلزم په دریاب کښې غرق کړه او د ځمکې مخ مو ترې خلاص کړ، او بالمقابل مو د ده د مرګ څخه وروسته بني اسرائیلو ته په تکویني توګه امر وکړ چې اوس نو بې غمه په ځمکه کښې اوسېږئ او د ټاکلي شوي وخته پورې ژوند وکړئ.

۶ـ خو په یاد ولرئ چې تاسو هم په دنیا کښې بې مسؤلیته نه یاست، د قیامت ورځ راتلونکې ده، هلته به ستاسو سره هم حساب کتاب وکړی شي، په دغې ورځ کښې به ستاسو دښمنان (فرعونیان) هم حاضر کړی شي او څه لرې نه ده چې د هغو مظالمو غوښتنه ترې وکړی شي کوم چې په تاسو باندې د خپل اقتدار په وخت کښې اجراء کړي وه.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍ بَيِّنَٰتٍ ﴾ کښې الله ﷻ د موسی ﷺ د معجزاتو عدد نهه ښودلی دی، او پوره واضحه ده ترڅو پورې چې قرینه تحقق ونه لري په عدد باندې صراحت کول حصر نه فائده کوي نو د همدې کبله مونږ وایو چې موسی ﷺ ته الله ﷻ متعددې معجزې او خوارق ورکړي وه، حتی چې ځینو علماوو کرامو د شپاړلسو نومونه اخستي دي[1].

پاتې شوه دا خبره چې په ایت شریف کښې کومو نهو ته اشاره شوې ده؟ نو د دې تفصیل دا دی چې علماء کرام د (۷) معجزاتو په تعین کښې متفق دي هغه دا دي: ۱_ د لاس معجزه، ۲_ د همسا معجزه، ۳_ د طوفان معجزه، ۴_ د مولخانو معجزه، ۵_ د سپږیو معجزه، ۶_ د چونډخو معجزه، ۷_ د وینو معجزه.

اما په دوه وو نورو کښې، چې نهه عددورباندې پوره شي، اختلاف لري چې ټول اقوال یې تقریبًا اتو ته رسېږي[2] لاندې دوه مثالونه یې ولولئ:

الف: ځینو د موسی ﷺ د ژبې غوټه پرانیستل اتمه ګڼلې ده او د دریاب (قلزم) په څیرې کېدلو باندې یې د نهمې نوم اېښی دی.

ب: ځینو ذکر شوی عدد د دریاب په څیرې کېدلو او د غره په پورته کېدلو باندې پوره کړی دی او داسې نور.

تبصره

۲_ مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې په دې مقام کښې به د معجزاتو څخه هغه خوارق مطلب وي کوم چې فرعون ته د دعوت په اوږدو کښې وربنودل شوي وه ترڅو ترې عبرت واخلي او په ایمان باندې مشرف شي، چې د [الأعراف: ۱۳۰] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی او مونږ پرې د الله ﷻ په توفیق هلته څه رڼا اچولې ده.

نو په کار دي چې په هغو خوارقو باندې ذکر شوی عدد پوره نه کړی شي کوم چې موسی ﷺ ته د دعوت د پیل څخه وړاندې ورکړی شوی وه، لکه د ژبې غوټه خلاصېدل، او یا د دعوت د اختتام څخه وروسته یې صورت نیولی وه لکه د قلزم څیرې کېدل او د بني اسرائیلو ترې معجزانه پورېوتل.

همدارنګه باید ذکر شوی عدد په هغو خوارقو باندې هم نهو ته ونه رسولی شي کوم چې موسی ﷺ ته د فرعونیانو د هلاکت څخه وروسته (د بني اسرائیلو د دعوت په جریان کښې) ورکړی شوي وه، لکه د غره پورته کېدل او یا د ډبرې څخه د دولسو چینو بهېدل او داسې نور.

مونږ خکه چې ذکره شوې تبصره وکړه چې په همدې باندې راتلونکی ایت شریف دلالت کوي چې:

---

[1] تفسیر المراغي ج۱۵ ص۱۰۲؛ التفسیر الکبیر ج۲۱ ص۶۴

[2] زاد المسیر ج۵ ص۶۵

﴿ لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ بَصَآئِرَ ﴾ يعني اى فرعونه! ته خو پوهېږې چې دغه نهه خوارق بل چا نه دي نازل کړي مګر د اسمانو او ځمکو رب ﷻ په داسې حال کښې نازل کړي دي چې بصيرت درلودونکي دي او پوره حقيقت ترې سړي ته څرګندېږي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته دوه کسان (يهودان) ورغله او څه سوال جواب يې ورسره وکړ[۱] چې مضمون او وضاحت يې په لاندې کرښو کښې لوستلی شئ:

يهودان: اى ابو القاسمه! په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍ بَيِّنَٰتٍ ﴾ کښې کومې نهه معجزې مطلب دي؟

نبي کريم ﷺ: دغه نهه احکام پکښې مراد دي چې: ۱ـ د الله ﷻ سره شريکان مه دروئ. ۲ـ زنا مه کوئ. ۳ـ ناحقه قتل مه کوئ. ۴ـ غلا مه کوئ. ۵ـ جادو مه کوئ. ۶ـ بې ګناه سړى واکدار ته مه ورولئ چې قتل يې کړي. ۷ـ سود مه خورئ. ۸ـ پاک لمنو ښځو ته قذف مه وايئ. ۹ـ يا د کفارو سره په جنګ کښې مه تښتئ. (په نهم کښې د راوي شک دى چې همدغه يې پکښې شمېرلي وه او که بل کوم يو).

بيا نبي کريم ﷺ ووېلې: اى يهودانو! د ذکرو شوو نهو احکامو مراعات خو په ټولو باندې لازم دي مګر په تاسو باندې په خاصه توګه د دې حکم مراعات هم ضرور کړى شوي وه چې د خالي په ورځ به ښکار نه کوئ.

يهودانو د نبي کريم ﷺ پښې او لاسونه مچې کړه او هم يې ووېلې چې مونږ شاهدي وايو چې ته په حقه پيغمبر يې.

نبي کريم ﷺ دوى مخاطب کړه چې: نو بيا تاسو (يهودان) په ايمان باندې ولې نه مشرف کېږئ؟

يهودان: ټول يهودان خو خکه ايمان نه راوړي چې (د دوى په عقيده) داوُد ؑ الله ﷻ ته سوال کړى وه چې په دائمي توګه دې د ده په اولاده کښې د نبوت سلسله جريان لري، دغه سول يې (د دوى په خيال) الله ﷻ قبول کړى دى، او ته خو د داوُد ؑ د اولادې څخه نه يې. اما مونږ دواړه خکه په علني توګه ايمان نه راوړو چې که ايمان راوړو نو دستي به مو يهودان ووژني.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا د ﴿ تِسْعَ ءَايَٰتٍ بَيِّنَٰتٍ ﴾ تفسير په نهو معجزاتو سره د ذکر شوي حديث سره څه منافات نه لري چې په نهو احکامو باندې تفسير شوى دى؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو د ايت او حديث ترمنځ د تطبيق دپاره لاندې قولونه کړي دي:

الف: د حديث په راويانو کښې يو راوي عبد الله بن سلمه ؓ نومېږي چې د حفظ د حيثه ضعيف او کمزوری دی[۲] شايد چې په هغه باندې اشتباه ورغلې وي او اشتباهًا يې ذکر شوى حديث شريف

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۶
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۶۷

د ایت شریف دپاره تفسیر ګڼلی وي.

ب: شاید چې د نبي کریم ﷺ جواب د "أسلوب الحکیم" د قبیلې څخه وي[۱] چې ای یهودانو! تاسو ته په کار دي چې د نهو احکامو پوښتنه وکړئ چې د فلاني او فلاني څخه عبارت دي، نه د نهو معجزاتو څخه چې د هغو نومونه اخستل تاسو ته چندان په ګټه نه تمامېږي.

ج: شاید چې نبي کریم ﷺ د نهو معجزاتو د بیان څخه وروسته په جواب باندې علاوه ورته ذکر شوي احکام هم ښودلي وي خو راوي به په خپل روایت کښې اصلي جواب نه وي روایت کړی او د علاوه په ذکر باندې به یې اکتفاء کړې وي[۲]، والله ﷻ أعلم.

یادونه

۴ـ جمهورو علماوو کرامو دا جمله ﴿ فَسۡـَٔلۡ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ إِذۡ جَآءَهُمۡ ﴾ د لاندې نکاتو په نظر کښې نیولو سره تفسیره کړې ده[۳]:

الف: په ﴿ فَسۡـَٔلۡ ﴾ سره موسی ؑ مخاطب دی او د "قُلۡنَا لَهُ" کلمات ورسره مقدر دي.

ب: د ﴿ فَسۡـَٔلۡ ﴾ کلمه د هغه سوال څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د پوښتنې معنی نه بلکې د طلب معنی ورکوي، چې غیر مشهوره معنی ده.

ج: د ﴿ إِذۡ ﴾ توری په مقدر "قُلۡنَا لَهُ" پورې تعلق نیسي.

د: د "هم" ضمیر فرعونیانو ته راجع دی.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې مونږ موسی ؑ ته نهه ښکاره معجزې ورکړې وې او مونږ ورته ویلي وه چې کله فرعونیانو ته ورغلې نو غوښتنه ترې وکړه چې بني اسرائیل د اسارت څخه خوشې کړي.

مګر ځینې نور علماء کرام د ذکرې شوې جملې په تفسیر کښې د لاندې نکاتو مراعات کوي[۴]:

اول: په ﴿ فَسۡـَٔلۡ ﴾ سره خطاب موسی ؑ ته نه بلکې نبي کریم ﷺ ته متوجه دی او د "قُلۡنَا لَهُ" د کلماتو تقدیر ته اړتیا نشته.

دوهم: سوال په خپله مشهوره معنی سره دی چې پوښتنه کول دي، نه د غوښتنې او طلب معنی چې غیر مشهوره ده.

دریم: د ﴿ إِذۡ ﴾ توری په ﴿ ءَاتَيۡنَا ﴾ پورې تعلق نیسي چې وړاندې ذکر دی.

څلورم: د "هُمۡ" ضمیر فرعونیانو ته راجع نه دی چې مخکښې یې په صراحت ذکر نشته بلکې بني اسرائیلو ته راجع دی چې ډېر نژدې ذکر دی.

---

[۱] تفسیر ابي السعود ج۵ ص۱۹۸
[۲] حواشي سنن النسائي ج۲ ص۱۷۱
[۳] البحر المحیط ج۵ ص۱۱۹؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۲۴۴
[۴] روح المعاني ج۱۵ ص۱۸۴

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: مونږ موسی ﷺ ته نهه (۹) ښرګنډې معجزې هغه وخت ورکړې وې کله چې د مدین ښار څخه بېرته بني اسرائیلو ته ورغی او په دعوت باندې یې پیل وکړ.

نو ای پیغمبره! ته د بني اسرائیلو څخه پوښتنه وکړه چې د معجزاتو په مقابل کښې فرعون څه غبرګون وښود؟ د هغه غبرګون دا وه چې موسی ﷺ ته یې د جادوګر او جادو کړی شوي لقب ورکړ او معجزې یې دروغ او کوډې وبللې، نو که ستا د وخت فرعونیانو ته مونږ د فرمایشي معجزاتو غوښتنه پوره کړو دوی به هم د هغوی غوندې په ګمراهۍ کښې لا زیات ورقوي شي.

مونږ ته همدغه دوهم تفسیر غوره برېښي چې نه ورباندې د ایتونو ارتباط خرابېږي، نه پکښې د کلماتو تقدیر ته اړتیا شته او بالآخره نه د سوال کلمه په غیر مشهوره معنی باندې اخستلې شوې ده.

ثبور څه معنی؟

۵_ په ﴿ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰفِرۡعَوۡنُ مَثۡبُورٗا ﴾ کښې د "مَثۡبُور" کلمه د "ثبور" _لکه "قتول" _ څخه اشتقاقه شوې ده چې علماوو کرامو یې تقریبًا شپږ معناوې کړې دي[۱]، مګر کومه معنی یې چې بهتره برېښي او نژدې ده چې په نورو معناوو باندې اشتمال ولري هغه د هلاک معنی ده.

یعنې ای فرعونه! زه ګومان کوم چې ته هلاک کړی شوی یې او په نن سبا کښې به د الهي غضب لاندې واقع شې.

یادونه

۶_ څرنګه په دغو ایتونو کښې په دوه وو جملو کښې د "ظَنّ" او د "إِنّ" دوه کلمې څنګ په څنګ نازلې شوې چې ظاهرًا یې په معناوو کښې منافات معلومېږي، نو هېله ده چې هغه تحقیق ته یو ځل مراجعه وکړی شي کوم چې د [البقرة:۲۴۹] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

د لفیف معنی

۷_ په ﴿ جِئۡنَا بِكُمۡ لَفِيفٗا ﴾ کښې د "لَفِيف" کلمه د "لَفّ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د تاوولو معنی ورکوي، مګر کله چې نوموړې کلمه په انسانانو کښې استعماله شي نو د هغو خلکو مجموعې ته ویل کېږي کومه چې د مختلفو قبائلو څخه تشکیله شوې وي[۲].

یعنې ای بني اسرائیلو! اوس چې ستاسو دښمن هلاک کړی شو نو ټوله ځمکه ستاسو د اوسېدانې دپاره مساعده ده چې په هر ځای کښې استوګنه کولی شئ، خو په یاد ولرئ چې دنیا دائمي کور نه دی، کله چې د قیامت ورځ راشي نو تاسو او ستاسو دښمنان (فرعونیان) به په مجموعي توګه د حشر په میدان کښې د حساب کتاب دپاره ودروو.

---

(۱) زاد المسير ج۵ ص۶۷، لسان العرب ج۴ ص۹۹

(۲) مفردات الراغب ص۴۷۲

د ایتونو ارشاد

۸ـ د ﴿ لَقَدْ عَلِمْتَ ﴾ الآیة څخه څرګندېږي چې په علم باندې سړی مؤمن نه شي جوړېدلی که نه نو فرعون خو به مؤمن ګڼل شوی وی، بلکې ایمان د هغه علم څخه عبارت دی د کوم سره چې قبول ملګری وي، نو فرعون د معجزاتو په حقانیت علم درلود خو په حقانیت سره یې قبول کړي نه وه.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ﴾ [النمل:۱۴] یعنې فرعونیانو د معجزاتو څخه انکار وکړ حال دا چې زړونو یې ورباندې یقین کاوه چې د الله ﷻ د پلوه په حقه نازلې شوې دي، البته چې په دوی باندې فقط تکبر او په خپلو ځانونو باندې ظلم کول باعث وه.

﴿ وَبِٱلْحَقِّ أَنزَلْنَٰهُ وَبِٱلْحَقِّ نَزَلَ ۗ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾ وَقُرْءَانًا فَرَقْنَٰهُ لِتَقْرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَٰهُ تَنزِيلًا ﴿١٠٦﴾ قُلْ ءَامِنُوا۟ بِهِۦٓ أَوْ لَا تُؤْمِنُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهِۦٓ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَٰنَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ۩ ﴿١٠٩﴾ ﴾

[۱۰۵] او په حقه سره دا (قرآن کریم) مونږ نازل کړی دی او په حقه سره نازل شوی دی، او مونږ خو ته نه یې استولی مګر په داسې حال کښې چې (فقط) زېری ورکوونکی او ډاروونکی یې (او بس).

[۱۰۶] او مونږ قرآن کریم ټوټه-ټوټه نازل کړی دی (همدا مونږ) د دې دپاره (ټوټه-ټوټه نازل کړی دی) چې ته یې (ای پیغمبره!) په ارامی سره په خلکو باندې قرائت کړې، او مونږ دا (قرآن کریم د حوادثو او واقعاتو په ارتباط) په دفعاتو نازل کړی دی، په دفعاتو نازلول.

[۱۰۷] (ای پیغمبره! د قرآن کریم منکرانو ته) ووایه چې: تاسو پرې ایمان راوړئ او یا یې پرې مه راوړئ (ستاسو خوښه)، یقیناً هغه کسان کومو ته چې د دې (قرآن کریم) څخه وړاندې (د نورو کتابونو) علم ورکړی شوی دی کله چې ورباندې دا (قرآن کریم) تلاوت کړی شي نو دوی په زنو (مخونو) سره (نسکور) په داسې حال کښې لوېږي چې (خپل رب ﷻ ته) سجدې کوونکي وي.

[۱۰۸] او دوی (په همدغه حال کښې) وایي چې پاکي ده زمونږ رب ﷻ ته (د وعدې د نه پوره کولو څخه) یقیناً چې زمونږ د رب ﷻ وعده (پوره) کړی شوې ده (خلف پکښې نه واقع کېږي).

[۱۰۹] او دوی په زنو (مخونو) سره (نسکور) لوېږي په داسې حال کښې چې ژاړي، او (په داسې حال کښې چې) قرآن کریم دوی ته (سات په سات) عاجزي زیاتوي.

ارتباطونه

۱ـ د دې سورت په [۸۸] ایت کښې د قرآن کریم عظیم الشاني دائمي معجزې ته اشاره شوې ده

چې بیا د همدې مطلب د تائید دپاره څه نور مضامین نازل شوه، د هغو د ختم څخه وروسته په دې ایتونو کښې یو ځل بیا د کلام مخ ذکر شوي مطلب ته اړولی شوی دی او په دائمي معجزې (قرآن کریم) باندې څه نوره رڼا هم اچولې شوې ده.

۲ـ په وړاندېنيو نژدې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته د موسی ﷺ د نهو معجزو په ذکر باندې تسلي ورکړه شوې وه چې په فرعونیانو باندې یې څه اثر ونه غورزاوه، او په دې ایتونو کښې د قرآن کریم په نزول باندې تسلي ورکوله کېږي چې په بې شمېره معجزاتو باندې مشمل دی، نو حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د خپل ځان د تسلی دپاره یو ځل بیا د قرآن کریم دائمي اعجاز درېه زړه کړه چې:

۱ـ دغه قرآن کریم تاته مونږ په حقه درنازل کړی دی چې په خپل حقانیت باندې پخپله شاهدي وايي او د مقابلې څخه یې ټول مخلوقات عاجز دي او عاجز به وي.

یا په بل عبارت: که دا قرآن کریم مونږ نه وی درنازل کړی او تا له خپله خانه جوړ کړی وی (لکه چې مشرکان خیال کوي) نو د یو پلوه به پکښې ډېر اختلافات او تناقضونه موندل شوي ؤی او د بلې خوا به دغه کار بل چا هم کړی وی، او یا خو به د ځو ایتونو په جوړولو کښې لړ څه ورنژدې شوي وی.

نو کله چې د قرآن کریم په مقابل کښې ټول مخلوقات عاجز دي نو معلومه شوه چې دا مونږ درنازل کړی دی او په ډېره محفوظه طریقه باندې تاته دررسېدلی دی، نه یې په اصل کښې غلطي شته او نه ورسره په لاره کښې غلطي خلطه شوې ده.

۲ـ ای پیغمبره! ته د کفارو په خط السیر باندې مه خپه کېږه چې په کفر باندې کلک دي، او دا ځکه چې د هغوی د کفریاتو مسؤلیت خو تاته متوجه نه دی، ته خو په بل هیڅ حیث مونږ نه یې لېږلی مګر په همدې حیث چې خلکو ته زېری ورکړې او د عذاب څخه یې وډار کړې.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ ټول قرآن کریم په تاباندې په یو ځل درنازل نه کړ او دغه کار ته مو په تدریجي توګه صورت ورکړ ترڅو:

الف: چې ته یې په خلکو باندې په مدار مدار باندې قرائت کړې، نو د یو پلوه به ته د مشقت سره نه مخامخ کېږې او حفظ کول به یې درته اسان وي، او د بل پلوه به خلکو ته د ښه تفکر موقع مساعده شي چې په حقانیت او اعجاز کښې یې په ارامی سره سوچ وکړي.

ب: چې مونږ یې په تاباندې موقع په موقع درنازل کړو او وخت په وخت تازه او د واقعاتو سره مطابقې معجزې په تاباندې درنازلې کړو، او دا ځکه لکه چې ټول قرآن کریم لویه معجزه ده همدارنګه د قرآن کریم هر یو ایت او هر یو سورت هم بیلې بیلې معجزې دي، نو په همدې بنیاد مونږ تاته د بل هر پیغمبر څخه د ډېرو او قوي معجزو درکوونکي یاستو.

۴ـ ای پیغمبره! په دې باندې علاوه چې قرآن کریم په خپل حقانیت باندې پخپله شاهدي وايي، هغه کسان پرې هم شاهدي وايي کومو ته چې د دې قرآن کریم څخه وړاندې علم ورکړی شوی وه او د کتاب خاوندان ګرځولي شوي وه. نو ته مشرکان مخاطب کړه چې:

ای مشرکانو! ستاسو خوښه چې ایمان ورباندې راوړئ او که انکار ترې کوئ، ستاسو په ایمان سره د دې قرآن کریم لوړه رتبه او عالي منزلت پوره ته کېږي نه، او په انکار سره مو راښکته کېږي نه، ذکر شوي د علم خاوندان برسېره په دې چې په قرآن کریم باندې ایمان راوړي دوی د قرآن کریم د تلاوت په وخت کښې (د زیات یقین او قوي علم د کبله) د لاندې کیفیاتو سره هم مخامخ کېږي:

الف: کله چې ورباندې قرآن کریم ولوستلی شي نو د ډېرې تواضع د کبله په څمکه باندې د سجدې په حال کښې نسکور پرېوځي.

ب: دوی وايي چې د دې څخه زمونږ رب ﷻ ته پاکي ده چې په خپله وعده باندې وفا ونه کړي، یقیناً زمونږ د رب ﷻ وعده ضرور او هرومرو پوره کړی شوې ده، چې په پخوانیو کتابونو کښې یې د آخر الزمان پیغمبر د را استولو او د وروستني کتاب د نازلولو وعده کړې وه هغه یې پوره کړه، نبي کریم ﷺ یې راولېږه او قرآن کریم یې ورباندې نازل کړ.

ج: دوی برسېره په دې چې په څمکه باندې د عاجزۍ د اثر د کبله نسکور لوېږي، ژړاګانې هم کوي او قرآن کریم یې عاجزۍ او تواضع لا وراضافه کوي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَبِٱلۡحَقِّ أَنزَلۡنَٰهُ وَبِٱلۡحَقِّ نَزَلَ ﴾ کښې د ﴿ أَنزَلۡنَٰهُ ﴾ منصوب ضمیر قرآن کریم ته راجع دی لکه چې وړاندې د ارتباطونو په بیان کښې ورته اشاره وشوه، او د جملې معنی دا ده چې قرآن کریم مونږ نازل کړی دی او دروغین کلام نه دی او د نزول په دوران کښې هم ورپورې چا دروغ نه دي غوټه کړي بلکې په ډېره محفوظه طریقه باندې نازل شوي دي.

الله ﷻ ذکر شوې جمله په بل ایت کښې داسې تفسیره کړې ده چې: ﴿ لَّا يَأۡتِيهِ ٱلۡبَٰطِلُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَلَا مِنۡ خَلۡفِهِۦ ﴾ [حم السجدة: ۴۲] یعنې قرآن کریم ته نه د وړاندې طرف او نه د بېرته طرف بلکې د هیڅ طرف څخه باطل او ناحق څه شی نه شي ورتلای (ورنژدې کېدلی).

۲ـ په ﴿ وَقُرۡءَانٗا فَرَقۡنَٰهُ ﴾ کښې باید هغه نحوي تحلیل په نظر کښې ونیولی شي کوم چې مونږ ـ لله الحمد ـ د همدې سورت په دولسم ایت کښې لیکلی دی چې حاصل یې داسې راځېږي چې: او قرآن کریم مونږ جدا جدا نازل کړی دی جدا جدا مو نازل کړی دی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې د ﴿ وَنَزَّلۡنَٰهُ تَنزِيلٗا ﴾ مضمون خو په وړاندېنۍ جمله کښې په ښه توګه منعکس شوی دی، نو پوښتنه دا ده چې: په تکراري نزول کښې یې څه حکمت وه؟

مونږ وايو چې: په وړاندېنۍ جمله کښې د تفريق دوه وو فائدو ته اشاره شوې ده چې يوه په نبي کريم ﷺ باندې اساني او بله خلکو ته د تفکر فرصت ورکول، د همدې کبله په هغې پورې د ﴿ لِتَقۡرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكۡثٖ ﴾ کلمات متعلق ګرځولی شوي دي؛ او په دې جمله کښې د تفريق يوې بلې ګټې ته اشاره ده چې ترڅو قرآن کريم د حوادثو او پېښو په مطابق نازل شي او هر يو نزول يې بېله بېله معجزه جوړه شي، نو په دواړو جملو کښې د مضمون تکرار نشته.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې په ﴿ يَخِرُّونَ لِلۡأَذۡقَانِ سُجَّدٗا ﴾ کښې د "ل" توری د "علی" د توری معنی ورکوي[1] چې د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: د علم خاوندان د قرآن کريم د تلاوت په وخت کښې په زنو باندې سجده کوونکي جوړېږي؛ نو پوښتنه دا ده چې: سجده خو په پوزه او تندي باندې صورت نيسي چې په ځمکه باندې اتصال لري، نه په زنه باندې چې په دغه حال کښې د ځمکې سره اتصال نه لري؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی د "ل" توری په ﴿ يَخِرُّونَ ﴾ پورې تعلق نيسي او د "أذقان" کلمه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په دې مقام کښې د مخونو څخه کنايه اخستې ده[2]، نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې د قرآن کريم د تلاوت په وخت کښې علماء کرام په خپلو مخونو باندې نسکور لوېږي حال دا چې خپل رب ﷻ ته په اوو اندامونو باندې سجدې کوونکي وي.

که بالفرض ذکر شوي د "ل" توري په ﴿ سُجَّدٗا ﴾ پورې تعلق نېولی وی نو ذکر شوی اعتراض به وارد شوی وی.

يادونه

۵_ د دې سورت په سريزه کښې ليکلی شوي دي چې دا سورت مکي سورت دی نو دا خبره هم د قرآن کريم د معجزاتو څخه شمېرله کېږي چې په مکه معظمه کښې يې د اهل الکتابو د حقاني علماوو کرامو حال بيان کړی وه چې د قرآن کريم د تلاوت په وخت کښې ورباندې داسې- داسې کيفيتونه وردمخه کېږي، حال دا چې د عين کيفيتونو سره هغوی د هجرت څخه وروسته مخامخ شوه لکه چې لږ څه بيان يې د [المائدة:۸۳] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

د ايت شريف ارشاد

٦_ د ﴿ وَيَخِرُّونَ لِلۡأَذۡقَانِ يَبۡكُونَ وَيَزِيدُهُمۡ خُشُوعٗا ۩ ﴾ ايت شريف مونږ ته ارشاد کوي چې د الله ﷻ له ډاره وژاړو او هم د قرآن کريم د تلاوت يا د اورېدلو په وخت کښې همدغه حالت د خپلو خانونو دپاره غوره کړو، ترڅو مو د الله ﷻ رضاء په نصيب شي.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۰ ص۳۴۱

(۲) المحرر الوجيز ج۱۰ ص۳۵۸؛ احکام القرآن کريم للجصاص ج۳ ص۲۰۹

د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

الف: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «عَيْنَانِ لَا تَمَسُّهُمَا النَّارُ عَيْنٌ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللهِ وَعَيْنٌ بَاتَتْ تَحْرُسُ فِي سَبِيلِ اللهِ»[1] يعنې د دوه ډولو سترګو خاوندان به د دوزخ اور مسه نه کړي، يو د هغو سترګو خاوند چې د الله ﷻ له ډاره وژاړي، او بل د هغو سترګو درلودونکی چې د الله ﷻ په لاره کښې حراست (پيره داري) وکړي.

ب: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا يَلِجُ النَّارَ رَجُلٌ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللهِ تَعَالَى حَتَّى يَعُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ وَلَا يَجْتَمِعُ غُبَارٌ فِي سَبِيلِ اللهِ وَدُخَانُ نَارِ جَهَنَّمَ»[2] يعنې اور ته به هغه سړی داخل نه شي كوم چې د الله ﷻ له ډاره ژړلي وي ترڅو چې شوده بېرته غولانزې ته ورداخل شي، او د في سبيل الله غبار (ګرد) او د دوزخ د اور لوږې به په يوه ځای كښې سره جمعه نه شي، نو كوم دماغ ته چې د في سبيل الله ګرد ور رسېدلی وي هغه به دوزخ ته داخل نه شي.

ځلورمه سجده

۷ـ په ﴿ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ۩ ﴾ كښې د تلاوت ځلورمه سجده ده چې ضروري احكام يې د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:۲۰۶] ايت لاندې تېر شوي دي.

﴿ قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ ۖ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾ ﴾

[۱۱۰] (ای پيغمبره! خپل امت ته) ووايه چې (خپل رب ﷻ) د الله ﷻ (په نوم) وبلئ او يا (يې د الرحمن (په نامه) وبلئ.

په هر يوه نامه باندې يې چې وبلئ نو (تاسو حق ته رسېدلي ياست ځكه چې) همده ﷻ ته سپېڅلي (او پاكيزه) نومونه دي (او ذكر شوي دواړه نومونه پكښې شامل دي).

او (ای پيغمبره!) په خپل لمانځه (قرائت) سره جهر مه كوه او مه پرې پټوالی كوه او د دغو دواړو ترمنځ (متوسطه) لاره ولټوه (غوره كړه).

[۱۱۱] او (ای پيغمبره! د دلايلو څخه وروسته) ووايه چې هغه الله ﷻ ته حمد (او ثناء) ده چې نه يې ولد نيولی دی او نه ورته په واكدارۍ كښې شريک شته دی او (هم) نه ورته د ناتوانۍ څخه دوست (كارساز) شته دی (چې د هر حيثه توانا دی).

---

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۲۹۳
(۲) سنن النسائي ج۲ ص۵۴

او (اى پيغمبره!) الله ﷻ ته د كبرياء نسبت وكړه، د كبرياء نسبت كول (او ووايه چې: اللهُ أكْبَرُ كَبِيرًا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ حَمْدًا كَثِيرًا).

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو كښې د قرآن كريم په ارتباط د حقاني علماوو كرامو تګلاره بيان شوې وه او په دې ايتونو كښې په همدې اړوند د جهالو غبرګون ته اشاره شوې ده.

شان نزول او توضيحات

١ـ د ﴿ قُلِ ٱدْعُواْ ٱللَّهَ أَوِ ٱدْعُواْ ٱلرَّحْمَٰنَ أَيًّا مَّا تَدْعُواْ فَلَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾ په شان نزول كښې علماوو كرامو متعدد روايتونه ليكلي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: يوه ورځې نبي كريم ﷺ په مكه معظمه كښې لمونځ وكړ او بيا يې په دعاء كښې وويل چې: يا الله! يا رحمن!، نو مشركانو وويل چې: تاسو دغه صابي (د دين څخه اووښتي) ته وګورئ چې مونږ د دوه وو معبودانو د عبادت څخه منعه كوي او پخپله دوه معبودانو ته سوال كوي چې يو الله دى او بل رحمن دى. نو الله ﷻ ذكر شوى ايت نازل كړ[1]، چې اى پيغمبره! خلكو ته ووايه چې: ستاسو خوښه چې د الله ﷻ په نامه سوال كوئ او كه د رحمن په نامه يې بلئ، او دا څكه چې په هر نامه باندې يې چې تاسو وبلئ هغه د ده ﷻ په نومونو كښې شامل دى، چې ده ﷻ ته د هر نومونه دي خو واحد او لا شريك دى.

ب: تر هغه وخته پورې چې ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ نه وه نازله شوې نو نبي كريم ﷺ به په "بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ" باندې شروع كوله، خو كله چې ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ نازله شوه نو بيا به يې په همدې باندې شروع كوله. نو مشركانو وويل چې: رحيم خو مونږ پېژنو «فَمَا الرَّحْمٰنُ»[2] نو "الرحمن" څه شى دى، دا خو مونږ نه پېژنو؟. نو الله ﷻ ذكر شوى ايت نازل كړ چې دا د الله ﷻ د مباركو نومونو څخه يو نوم دى.

همدغې خبرې ته ورته خبره د حديبې د صلحې په وخت كښې د مشركانو استازي (سُهيل) هم كړې وه چې: «أَمَّا الرَّحْمَنُ فَوَاللهِ مَا أَدْرِي مَا هُوَ؟»[3] يعنې هر چې رحمن دى نو په الله ﷻ مې دې سوګند وي چې زه نه پوهېږم چې دا څه شى دى.

يادونه

٢ـ د أَسْمَاءُ الْحُسْنَى په باب د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف: ١٨٠] ايت لاندې ښه په زړه پورې ضروري تحقيق تېر شوى دى چې بيا ليكلو ته يې اړتيا نه ګورو، فقط همدومره ورباندې وراضافه

---

(١) الدر المنثور ج٥ ص٣٤٨
(٢) اسباب النزول للواحدي ص٢٠٠
(٣) صحيح البخاري ج١ ص٣٧٩

کوو چې په یوه حدیث شریف کښې نبي کریم ﷺ د الله ﷻ نهه نوي (٩٩) نومونه مونږ ته رابنودلي دي[١] نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي (خو حصر پکښې مطلب نه دی).

٣_ د ﴿ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴾ په شان نزول کښې هم علماوو کرامو متعدد روایتونه لیکلي دي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وایي چې: ذکر شوی ایت شریف په داسې وخت کښې نازل شوی دی چې د نبي کریم ﷺ نبوت شهرت ته نه وه رسېدلی[٢]، نو کله به یې چې خپلو صحابه وو کرامو ﷺ ته لمونځ ورکاوه خپل مبارک اواز به یې په قرآن کریم باندې پورته کاوه (ترڅو دوی قرآن کریم واوري) نو کله به چې مشرکانو واورېد نو قرآن کریم ته به یې هم کنځاوې کولې او هغه چاته هم چې قرآن کریم یې نازل کړی دی او بالآخره هغه چاته هم چې قرآن کریم یې راوړی دی، نو الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته هدایت وکړ چې: په خپل لمانځه یعنې قرائت باندې زیات جهر مه کوه چې مشرکان یې واوري او قرآن کریم ته کنځاوې وکړي، او مه ورباندې ډېر پټوالی کوه چې خپلو صحابه وو کرامو ﷺ ته یې وروانه اوروي، او د همدې جهر او پټوالي ترمنځ منځنۍ لاره ولټوه.

ب: یو ځل نبي کریم ﷺ د سبا په لمانځه کښې قرآن کریم په لوړ اواز سره لوست چې ابو جهل ورباندې غږ وکړ چې: "لا تفتر على الله" په الله ﷻ باندې دروغ مه تړه، نو نبي کریم ﷺ خپل اواز ټیټ کړ. بیا ابو جهل نور مشرکان مخاطب کړه چې: ایا تاسو نه ګورئ چې څنګه مې غلي کړ؟ نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ[٣].

نو د ذکرو شوو دواړو روایتونو په بنیاد د ﴿ بِصَلَاتِكَ ﴾ څخه "بقرائتك" مطلب دی، یعنې د قرآن کریم په قرائت باندې مه ډېر جهر کوه او مه پرې ډېر پټوالی کوه.

دغه توصیه عامه ده

٤_ که څه هم په ایت شریف کښې یوازې نبي کریم ﷺ ته خطاب شوی دی مګر په حقیقت کښې دا خطاب ټولو مؤمنانو ته متوجه دی. د ښه وضاحت دپاره د یوه اوږده حدیث مضمون ولولئ:

الف: یوه شپه نبي کریم ﷺ په ابو بکر ﷺ باندې تېر شو چې د تهجد په لمانځه کښې یې قرائت ډېر په پټه لوست، او په عمر الفاروق ﷺ باندې تېر شو چې ډېر په لوړ اواز سره یې لوست.

ب: نو کله چې سبا دواړه د نبي کریم ﷺ په حضور کښې حاضر شوه، نو نبي کریم ﷺ ورسره لاندې سوال جواب وکړ:

ج: ای ابو بکره! زه بېګاه شپه په تا باندې تېر شوم چې قرائت دې په پټه لوست (دا ولې؟).

ابو بکر ﷺ عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! د چا سره چې ما مناجات کاوه هغه ﷻ اورېد.

---

[١] جامع الترمذي ج٢ ص١٨٨
[٢] صحيح البخاري ج٢ ص٦٨۶
[٣] زاد المسير ج٥ ص٧٠

د: ای عمره! په تا باندې هم تېر شوم چې لمونځ دې کاوه او قرائت دې په لوړ اواز سره لوست (دا ولې؟).

عمر ﷛ عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! ما هغه څوک راویښاوه کوم چې د هر کلک ویده نه وي، او بل مې شیطان شاړه.

نو نبي کریم ﷺ ابو بکر ﷛ ته وفرمایل چې: «يَا أَبَا بَكْرٍ ارْفَعْ مِنْ صَوْتِكَ شَيْئًا» ای ابو بکره! خپل اواز دې لږ څه لوړ کړه، او عمر ﷛ ته يې وویلې چې: «اخْفِضْ مِنْ صَوْتِكَ شَيْئًا»[۱] د خپل اواز څخه دې لږ څه ټيټ کړه.

د غلو څخه د په امن کېدلو دعاء

۵ـ ځینو علماوو کرامو[۲] د ذکرو شوو دواړو ایتونو څخه د لومړني ایت دپاره د غلو څخه د په امن کېدلو خاصه ثابته کړې ده، او ځېنتو نورو[۳] همدغه خاصه دوهم ایت ته منسوبه کړې ده. مونږ ته داسې بریښي ـوالله ﷻ أعلمـ چې هرڅوک چې ذکر شوي دواړه ایتونه د ویده کېدلو په وخت کښې قرائت کړي نو امید دی چې الله ﷻ به يې د غلو څخه په امن کښې وساتي، ترڅو د دواړو روایتونو مراعات وکړی شي.

یادونه

۶ـ که څه هم ځینو علماوو کرامو د ﴿ بِصَلَاتِكَ ﴾ څخه دعاء اخستې ده[۴] چې په دعاء کښې اعتدال کوه، او ځینو ترې پخپله لمونځ مراد کړی دی[۵] چې په ځینو لمونځونو کښې جهر کوه لکه د ماښام، ماسخوتن، او د سبا لمونځ، او په ځینو کښې خفیه قرائت لوله لکه د ماسپښین او مازدیګر دوه لمونځونه؛ مګر مونږ ته د ایتونو د ارتباط د کبله همغه تفسیر غوره ښکارېږي کوم چې وړاندې ذکر شو چې د ذکر شوي عبارت څخه قرائت مطلب دی.

هېر مو نه شي!

۷ـ هېر مو نه شي چې الله ﷻ دا سورت په ﴿ سُبْحَـٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ ﴾ الآیة سره شروع کړی وه چې هغه اقدس ذات ﷻ ته (چې خپل ممتاز بنده يې د شپې په څه برخه کښې آن بیت المقدس ته ورساوه او د معراج د دورې څخه وروسته يې بېرته مکې معظمې ته راووست) د هغو ټولو اقوالو او افعالو څخه پاکي ده په کومو باندې چې مشرکان او کفار قائل دي او د ده ﷻ سره مناسب نه دي.

---

(۱) سنن ابي داوُد ج۱ ص۱۸۸
(۲) الدر المنثور ج۵ ص۳۴۸
(۳) تفسير ابن كثير ج۳ ص۷۰
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۶۸۷
(۵) روح المعاني ج۱۵ ص۱۹۴

په همدې مطلب باندې د اثبات دپاره زښت ډېر دلایل تېر کړی شوه، د دلایلو څخه وروسته د نتیجې په شکل الله ﷻ خپل پیغمبر (خپل ممتاز بنده) ته توصیه وکړه چې: ﴿ وَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾ الآية.

یعنې ای پیغمبره! څرنګه چې په تېر شوي سورت کښې الله ﷻ خپل وحدانیت او د کفارو د مزخرفو اقوالو رد په ډېره ښه توګه په اثبات ورساوه، نو ته د همدغه الله ﷻ حمد اوثناء ووایه چې د لاندې مطالبو د اثبات دپاره یې ډېر قوي دلایل درزده کړه:

الف: الله ﷻ ولد نه دی نیولی او نه ورسره د اولاد نیول مناسبت لري، نو نه عیسی ؑ ابن الله دی او نه عزیر ابن الله دی لکه چې اهل الکتابورباندې قائل دي، او بالآخره نه پرښتې بنات الله دي لکه چې مشرکان ورباندې قائل دي.

ب: الله ﷻ په خپله پاچاهۍ او د معبودیت په استحقاق کښې شریک نه لري، نو د بوت پرستانو او نورو کفارو ادعاګانې ټولې غلطې دي.

ج: الله ﷻ د هر حیثه کامل دی، هیچاته احتیاج او اړتیا نه لري، ده ﷻ ته د بیوسیتوب د کبله دوست او کارساز نشته ځکه چې د بیوسیتوب او ناتوانۍ څخه منزه او پاک دی.

د: ای پیغمبره! الله ﷻ ته د ټولو نواقصو څخه د لویۍ نسبت کوه د لویۍ نسبت کول، او په أَللهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا سره اواز پورته کوه.

سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ للهِ ولا إلهَ إلا الله وَاللهُ أَكْبَرُ وَلا حَوْلَ وَلا قُوَّةَ إلَّا باللهِ الْعَظِيْمِ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذابَ النَّارِ.

د الله ﷻ په توفیق د "الإسراء" سورت ترجمه او تفسیر ختم شو.

۱۴۱۸/۱۲/۴ هـ ق = ۱۳۷۷/۱/۱۲ هـ ش = ۱۹۹۸/۳/۱ میلادي.

الکهف (۱۸)

سریزه

د دې څخه وړاندې چې د سورت په تفسیر باندې پیل وکړو د محترمو لوستونکو پام لاندې ټکو ته رااړوو:

۱_ دا سورت مکي سورت دی، همدا د عبد الله بن عباس رضي‌الله‌عنهما روایت دی[۱]، او هم د ټولو مفسرینو کرامو نظر دی[۲].

۲_ ټول ایتونه یې یو سلو لس (۱۱۰) دي[۳].

۳_ د کلماتو شمېر یې یو زرو پنځه سوه اوه اویا (۱۵۷۷) دی، او د حرفونو شمېر یې شپږ زره درې سوه شپېته (۶۳۶۰) دی[۴].

۴_ دا سورت د نورو مکي سورتونو په شان د عقائدو تصحیح او د طرز الفکر سمون په اثبات رسوي، همدارنګه د الله ﷻ د وحدانیت او د قیامت د ورځې حقانیت پکښې نازل شوی دی، او داسې نور.

د وړاندېني سورت سره د دې سورت تناسب

۵_ د "الکهف" سورت د "بني اسرائیل" د سورت سره په ډېرو وجوهو سره تناسب لري، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: هغه سورت په تسبیح پیل شوی وه چې: ﴿سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ﴾، او دا سورت په تحمید باندې پیل کېږي چې: ﴿ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبۡدِهِ ٱلۡكِتَٰبَ﴾. یا په بل عبارت: دواړه سورتونه د الله ﷻ په صفاتو باندې پیل شوي دي خو هغه په سلبي صفت باندې شروع شوی دی او دا په ثبوتي صفت باندې، او په دواړو کښې نبي کریم ﷺ د بنده په نوم باندې یاد شوی دی چې د ده ﷺ ډېر عالي صفت دی، ټولو مؤمنانو ته لازمه ده چې خپل پیغمبر د بندګۍ څخه الوهیت ته ورتېر نه کړي لکه څنګه چې نصاراوو عیسی علیه‌السلام د بندګۍ څخه الوهیت ته ور ویستلی وه.

ب: هلته یو مضمون دا وه چې بندګانو ته لږ علم ورکړی شوی دی او په دې سورت کښې د موسی علیه‌السلام او خضر علیه‌السلام قیصه په همدې مضمون باندې د شاهد په توګه نازله شوې ده.

ج: هلته حشر او بعث بعد الموت ته اشاره شوې وه او دلته د همدې مطلب د ښه اثبات دپاره د اصحاب الکهف قیصه نازله شوې ده، او داسې نور.

د دې سورت شان نزول

۶_ مونږ _لله الحمد والمنة_ د [الإسراء: ۸۵] ایت په توضیحاتو کښې لیکلي دي چې د "الکهف"

---

(۱) الدر المنثور ج۵ ص۳۵۴
(۲) المحرر الوجيز ج۱۰ ص۳۶۱
(۳) روح المعاني ج۱۵ ص۱۹۹
(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۱۲ ص۴۱۵

سورت په یو ځل نازل شوی دی او د نزول سبب یې دا وه چې مشرکانو د نبي کریم ﷺ څخه د اصحاب الکهف، ذو القرنین او د روح په هکله د یهودانو په لمسون درې پوښتنې وکړې چې:

الف: په پخوانیو زمانو کښې یو ټولګی خوانان تریتم شوي وه د هغوی حال بیان کړه.

ب: هغه سړی چې د دنیا شرق او غرب ته یې سیاحت کړی وه هغه څوک او څنګه وه؟

ج: روح څه شی دی چې هر ساکښ وربانديې ژوندی دی؟

نو الله ﷻ ذکر شوی سورت نازل کړ او درېواړه پوښتنو ته یې مناسب جوابونه ورکړه.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت د چې د روح په هکله ایت شریف د بني اسرائیل سورت په ایتونو کښې شامل کړی شوی دی حال دا چې نزول یې د الکهف په سورت کښې صورت موندلی دی، یا په بل عبارت: څرنګه چې د ایتونو ترتیب توقیفي دی (نزولي نه دی) نو په څه ملحوظ دا ایت د هغه سورت په ایتونو کښې مرتب کړی شو؟

مونږ وایو چې: الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي خو یوه وجه یې دا هم برېښي چې: هلته د معراج قیصې ته اشاره شوې ده چې عقل یې د درک څخه عاجز دی، ترڅو چې د شریعت کومک نه وي د هوښیارانو سر پرې نه خلاصېږي، او د روح جواب هم هغه ته ورته دی چې تاسو ته لږ علم درکړی شوی دی چې د روح ادراک پرې نه شئ کولی. نو د روح په هکله سوال هلته کېښودلی شو او د نورو دواړو سوالونو څخه (چې معلوماتي جوابونه لري) جدا کړی شو، والله ﷻ اعلم.

یادونه

۸ـ د دې سورت په فضائلو کښې ځینو علماوو کرامو ډېر احادیث راغونډ کړي دي[۱]، مونږ د اوږدوالي د ک '، دلته رانقل نه کړ نو هیله ده چې علاقمندان هملته مراجعه وکړي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ ٱلْكِتَٰبَ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ۜ ﴿١﴾ قَيِّمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا

شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾

مَّٰكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنذِرَ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَّا لَهُم بِهِۦ مِنْ عِلْمٍ

وَلَا لِءَابَآئِهِمْ ۚ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَٰهِهِمْ ۚ إِن يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٌ

---

(۱) الدر المنثور ج۵ ص۳۵۴

نَفْسَكَ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمْ إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا۟ بِهَٰذَا ٱلْحَدِيثِ أَسَفًا ﴿٦﴾ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ
زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَإِنَّا لَجَٰعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾

د ډېر مهربان (او) خورا بارحمه الله ﷻ په نامه

[۱] هره یوه ستاینه (بلکې ټولې ستاینې) هغه الله ﷻ پورې اختصاص لري چې په خپل (مقرب) بنده باندې یې (یو مهم) کتاب نازل کړی دی او (د دې کتاب) حال دا دی چې الله ﷻ ورته هیڅ کوږوالی نه دی ګرځولی.

[۲] (او) د سموالي خاوند (یې ګرځولی) دی (چې د قیامت د ورځې پورې به په همدغه صفت باندې موصوف وي)، (دا) د دې دپاره چې الله ﷻ د خپله نزده د سخت عذاب څخه (خلک عموماً) وډار کړي او هم هغو مؤمنانو ته کوم چې نېک عملونه کوي په دې سره زېرې ورکړي چې یقیناً دوی لره (د ده ﷻ په نزد) بنائسته اجر دی.

[۳] په داسې حال کښې چې دوی به پکښې تالبدونکي (اوسېدونکي) وي همېشه.

[۴] او (هم د دې دپاره) چې الله ﷻ په خاصه توګه هغه کسان وډار کړي چې دوی وایي چې الله ﷻ ولد (زوی یا لور) نیولی دی.

[۵] نه دوی لره په دې خبرې باندې څه علم شته او نه د دوی پلرونو لره (پرې څه یقین وه، دا خبره) د یوې خبرې په حیث ډېره لویه ده چې د دوی د خولو څخه (پرته له دلیله) راوځي. (او دا څکه چې) دوی نه وایي مګر دروغ (په بل چا نه، بلکې په الله ﷻ باندې).

[۶] نو (ای پیغمبره!) شاید چې ته د ډېر غم او غُصې د کبله د دوی په قدمونو باندې (چې ببرته ستنېږي او اعراض کوي) خپل ځان لره هلاکوونکی شې (خلک به ستا د هلاکت خیال وکړي. البته دا هغه وخت) که چرته کفار په دغې (حقې) خبرې باندې ایمان رانه وړي.

[۷] یقیناً مونږ هغه ټول (غیر ذو العقول) شیان چې د ځمکې په مخ دي همدې (ځمکې) ته د دې دپاره ډول (سنګار) ګرځولی دی ترڅو مونږ امتحان کړو چې د دوی (خلکو) کوم یو د عمل (او کړنلارې) د حیثه بهتر دی (ترڅو موافقه سزا یا جزا ورکړو).

[۸] او یقیناً مونږ هغو شیانو لره کوم چې په ځمکه باندې دي داسې خاوره ګرځوونکي یاستو چې د هر شي څخه صافه وي (نه پرې بوټی وي او نه کوم تعمیر او ابادي).

ارتباط

د وړاندېنې سورت په وروستني ایت کښې نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی وه چې د الله ﷻ ستاینه کړه چې په تاباندې یې د هر ډول کفارو په مقابل کښې غالبې ماتوونکي دلایل درنازل کړي دي، او په دې ایتونو کښې د یو پلوه ټول مؤمنان په غوږ وهلی شوي دي چې د خپل پیغمبر ﷺ او د خپل کتاب (قرآن کریم) شکریه وکړئ او د ارشاداتو په تعمیل کښې یې ببره وکړئ او د کفارو غوندې بې

ثبوته خبري د خولو څخه مه راوباسي، او د بله پلوه نبي کريم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده چې د کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې خپل ځان ډېر ونه کړوي او فقط خپل دعوت ته ادامه ورکړي، دوی خو دنیا غولولې دي او ډېر ژر به په خپله غولونې باندې پوه شي. نو حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د لوستلو څخه وروسته په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه چې:

۱ـ ټولې ستاینې او ثناګانې هغه اقدس ذات لره دي او بس چې خپل مقرب بنده (محمد ﷺ) یې په بندګۍ کښې لوړې درجې ته پورته کړی دی، او په ټولو مخلوقاتو باندې یې فضیلت ورکړی دی، چې یو ډېر معزز کتاب یې وربانديې ورنازل کړی دی چې لاندې صفات لري:

الف: دا کتاب (قرآن کريم) داسې کتاب دی چې د کتاب نوم په همدې کتاب باندې ښه ښکارېږي، ته به وایې چې نسبت همدې کتاب ته بل هیڅ کتاب موجودیت نه دی درلودلی.

ب: الله ﷻ په دې کتاب کښې هیڅ ډول کوږوالي او نواقصو ته ځای نه دی ورکړی، عبارتونه یې سلیس او د فصاحت او بلاغت څخه ډک دي، په مضامینو کښې یې نقصان نشته، نه پکښې څوک باطل او د واقع سره عدم مطابقت موندلی شي او نه پکښې موجودیت لري، بلکې په ټولو زمانو کښې او په ټولو مکانو کښې د دنیا او آخرت په ارشاداتو مشتمل دی.

ج: دغه کتاب د نورو کتابونو غوندې زړېږي نه، او همېشه ترو تازه دی او په دوامداره توګه د غوره صفاتو درلودونکی دی.

۲ـ الله ﷻ دا کتاب صرف د دې دپاره نازل کړی دی چې:

الف: ترڅو خلک په عمومي توګه د خپل سخت عذاب څخه وډار کړي.

ب: ترڅو نېک عملو مؤمنانو ته د دې خبرې بشارت او زیری ورکړي چې: یقیناً د همده ﷻ په نزد ورته ډېر ښائسته اجرونه ټاکلي شوي دي.

ج: دغه اجرونه د جنتونو څخه عبارت دي چې ذکر شوي نېک عمله مؤمنان به پکښې د همېشه دپاره اوسېږي او هیڅکله به ترې ونه ویستلی شي.

۳ـ الله ﷻ دا کتاب په خصوصي توګه د هغو خلکو د ډارولو دپاره رانازل کړي دي کوم چې په الله ﷻ باندې د ولد نیولو دروغ تړي، چې ځینې عیسی ؑ ته د ابن الله لقب ورکوي او ځینې نور پرښتې د بنات الله په نامه بولي. البته د دې څخه یې ډاروي چې د دغې عقیدې نتیجه د ډېر سخت عذاب څخه پرته بل شی نه دی، ځکه چې:

الف: ذکر شوي کسان په خپله عقیده باندې هیڅ علم نه لري (د ثبوت دپاره یې هیڅ برهان او دلیل په لاس کښې نشته).

ب: هو! د دوی ډېر لوی دلیل د خپلو پخوانیو پلرونو ړوند تقلید دی او بس. خو لکه څنګه چې

د دوی په لاس کښې کوم دلیل نشته همدارنګه یې پلرونو هم د ذکرې شوې عقیدې د ثبوت دپاره کوم دلیل نه درلود، بلکې:

ج. ذکر شوي ټول کافران (پلرونه دي او که اولادونه) ډېره لویه خبره د خولو څخه راوباسي حتی چې نژدې ده چې اسمانانونه پرې راولوېږي او غرونه پرې دړې وړې شي.

د. لنډه دا چې هغوی بل هیڅ شی نه وایي مګر په بل چا نه بلکې په الله ﷻ باندې دروغ تړي او دروغ پرې وایي.

۴ـ ای پیغمبره! څرنګه چې الله ﷻ په تاباندې قرآن کریم د بشارت او ډارولو دپاره نازل کړی دی، نو ته هم بل څوک نه یې فقط بشیر او نذیر یې، په تاباندې د کفارو هیڅ ذمواري نشته چې دوی ولې د کفر څخه لاس وانخست.

نو تاته په کار دي چې د کفارو په کفري کړنلارې باندې د کلک پاتې کېدلو د کبله خپل خان ونه کړوې او ډېر پرې غمژن نه شې، که ته خپلې همدغې وضعې ته ادامه ورکړې نو شاید چې د هغوی په دستور العمل باندې خپل خان هلاک کړې، د بلې وجې د کبله نه بلکې فقط د همدې کبله چې هغوی ولې په الله ﷻ باندې دروغ تړي او په دغې حقه خبره (چې قرآن کریم یې ورته بیانوي) ولې ایمان نه راوړي.

۵ـ ای پیغمبره! دنیا د امتحان میدان دی، څه چې مونږ په ځمکه باندې پیدا کړي دي او د دې ډول (سنګار) موورباندې برابر کړی دی دا ټول د دې دپاره دي چې مونږ پرې خلک د امتحان لاندې ونیسو، چې څوک د عمل او کړنلارې د حیثه ښه دی او څوک بد دی؟.

که څه هم په ذکر شوي امتحان سره فقط هغه څه عملي جامه اغوندي کوم چې لا مونږ ته پخوا په ازل کښې معلوم وه، خو په دغه امتحان سره به هرڅوک هم پوه شي چې د سزا لایق دی او که د جزا؟ او هم به پوه شي چې د سزا یا جزا ونډه یې څومره ـ څومره ده؟.

۶ـ نو کله چې د امتحان دوره پای ته ورسېده او هغه وخت پوره شو کوم چې زمونږ په علم کښې ثابت دی، نو ضرور به مونږ د ځمکې ډول او سنګار په خاورو باندې تبدیل کړو او خامخا هرومرو مونږ د دې کار کوونکي یاستو، نو کله چې دنیا دړې وړې شي قیامت به قائم شي او ټول خلک به ستا د بشیریت او نذیریت نتیجه وګوري.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ۜ قَيِّمًا﴾ کښې د ﴿قَيِّمًا﴾ کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۱] او هم یې د همدې کلمې په اعراب کښې متعدد احتمالات ذکر کړي دي[۲] مګر مونږ ته بهتره بریښي چې په مستقیمًا باندې تفسیره شي او د اعراب دپاره یې د "جَعَلَهُ" کلمه

[۱] روح المعاني ج۱۵ ص۲۰۱
[۲] البحر المحیط ج۷ ص۱۳۵، اضواء البیان ج۷ ص۴

مقدره کړی شي چې د ﴿ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ ﴾ جمله ورباندې دلالت کوي. نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: الله ﷻ دا کتاب (قرآن کريم) د هر ډول خلل او نقصان څخه پاک او صاف نازل کړی دی او د نزول څخه وروسته يې په همدغه کيفيت باندې په دائمي توګه مستقيم ګرځولی دی، نو دا کتاب د نزول په وخت کښې هم د نواقصو څخه خالي وه او د قيامت د ورځې پورې به هم ترې بچ پاتې وي، نو نه پکښې ذاتي نواقص شته او نه به پکښې عارضي نواقص صورت ونيسي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا ٱلذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَـٰفِظُونَ ﴾ [الحجر:۹] او يقيناً همدا مونږ ذکر (قرآن کريم) نازل کړی دی او يقيناً همدا مونږ يې (د قيامت د ورځې) پورې ساتونکي ياستو.

آثار څه معنی؟

۲_ په ﴿ فَلَعَلَّكَ بَـٰخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَىٰٓ ءَاثَـٰرِهِمْ ﴾ کښې د "آثار" کلمه د "أثر" _لکه "شرف"_ جمعه ده، "أثر" هغې نښې ته ويل کېږي کومه چې د يو شي د نقش څخه پاتې شي[۱]، لکه چې څوک په لاره باندې تېر شي او د قدمونو نښې يې په لاره باندې پاتې وي، په دې مقام کښې ذکر شوې کلمه د اعراض څخه کنايه ده[۲]، نو د معنی حاصل بې داسې راخېژي چې: ای پيغمبره! شايد چې ته د کفارو په هغو قدمونو باندې له خپګانه خپل خان د هلاکت سره مخامخ کړې کوم چې دوی بې د اسلام څخه د مخ اړولو په غرض اخلي، خو دومره ډېر ورباندې مه غمژن کېږه، يا په بل عبارت: شايد چې خلک ستا د همدغه حالت څخه تمه وکړي چې ته به د هلاکت سره مخامخ شې.

يادونه

۳_ مونږ د [يوسف:۸۴] ايت لاندې _لله الحمد_ ليکلي دي چې د "أسف" د کلمې اطلاق لکه څنګه چې په خپګان او يا په غضب باندې کېږي همدارنګه کله د دواړو مجموعې ته هم "أسف" وايي، په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده، ځکه چې نبي کريم ﷺ په کفارو باندې خپه وه چې دوزخ ته روان دي او د معنوي مرګ سره مخامخ دي، او هم ورباندې په غُصه او غضب وه چې په عناد باندې کلک دي او پخو دلايلو ته غوږ نه ږدي.

يو پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: په ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا ﴾ کښې د "ما" توری عام دی، هغو تولو غير ذو العقولو ته شامل دی کوم چې د ځمکې په مخ باندې ژوند کوي او يا ورباندې ځمکه مشتمله ده لکه باغونه معادن او داسې نور[۳]؛ نو پوښتنه دا ده چې: ايا مار او لړم او همدارنګه

(۱) لسان العرب ج۴ ص۵
(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۱۴۴
(۳) تفسير ابي السعود ج۵ ص۲۰۴

زهري بوټي او نور شیان هم د ځمکې ښایست ګڼلی کېږي؟

مونږ وایو چې: د ځمکې مربوط ټول شیان د ځمکې دپاره ښایست دی چې اولاً د ځمکې په خالق ﷻ باندې دلالت کوي او د دوزخ مار او لړم او هم د دوزخ د زقوم د ونې زهرجنو سړي ته ور په یادوي، ترڅو په ځمکه کښې فساد ونه کړي شي او په عبادت سره یې دولې کړي شي. یا په بل عبارت: د ځمکې ټول غیر ذو العقول شیان (چې ساکښ وي او که غیر ساکښ وي) د ذو العقولو دپاره د امتحان او ازمېښت په بنیاد پیدا کړی شوي دي.

د صعید او جرز معناوې

۵- په ﴿ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴾ کښې د "صَعِید" کلمه د خاورې معنی ورکوي[۱] او د "جُرُز" کلمه اصلاً د پرې کولو په معنی سره ده خو کله چې د ځمکې صفت واقع شي نو د هغې ځمکې (خاورې) څخه عبارت ګڼله کېږي په کومه کښې چې نه هیڅ زرغونه ونه موجودیت ولري او نه تعمیر او ابادي، ته به وایې چې دا ټول ترې پرې کړی شوي دي او پاکه صافه ګرځولې شوې ده.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: هرومرو مونږ د هغه شیانو کوم چې مونږ نن ورځ د ځمکې په مخ باندې د ډول او سنګار دپاره پیدا کړي دي، د صافې خاورې جوړونکي یاستو چې ټول به یې ونا کړو.

﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾ إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ﴿١٢﴾ ﴾

[۹] (ای پیغمبره!) ایا ته ګومان کوې چې د سمڅې او لیکلې شوې (لوحې) ملګري زمونږ د قدرتي نښو څخه عجیبه وه؟ (ته خو ګومان نه کوې مګر ستا مخالفین پرې ګومان کوي).

[۱۰] (ای پیغمبره! دوی ته) وریاد کړه چې کله یوې ځوانې ډلې سمڅې ته پنا وېوړه نو دوی وویلې چې: ای زمونږ ربه! مونږ ته د خپله نزده مهرباني راکړه، او (هم) مونږ ته زمونږ (په همدغه کار کښې د لارې سمون راجوړ کړه (د نجات لاره را وښایه).

[۱۱] نو مونږ د دوی په غوږو باندې په سمڅه کښې (پرده) وواهله (او) شمېرل شوي کلونه (مو هلته ویده کړه).

[۱۲] بیا مو (د خوب څخه) را پورته (راویښ) کړه ترڅو مونږ پوه شو چې (د دوی) د دوه وو ډلو څخه کومې یوې ډلې (په سمڅه کښې) خپل درنګ کول د انتهاء د حیثه شمېرلي دي.

[۱] لسان العرب ج۳ ص۲۵۴

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مقدمې په توګه دوه وو مهمو مطالبو ته اشاره شوې وه (یو د قرآن کریم معجز کتاب نزول او بل د قیامت د ورځې قیام او ضرورت)، په دې ایتونو کښې د اصحاب الکهف قیصه پیل شوې ده چې ذکر شوي دواړه مهم مطلبونه په اثبات رسوي، نو حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! ایا ته ګومان کوې چې د کهف (سمڅې) ملګري او د هغې تختې ملګري په کومه باندې چې د دوی نومونه لیکلی شوي وه، زمونږ د قدرت د دلایلو څخه عجیبه دلایل دي؟

ته دا ګومان نه کوې بلکې هغه کسان ذکر شوی ګومان کوي کوم چې تاته د امتحان په توګه د هغوی د حال څخه پوښتنه وړاندې کوي، دوی په خپل ګومان کښې خطا شوي دي، ستا په رسالت باندې ډېر لوی دلیل ، قرآن کریم نزول دی چې د قیامت د ورځې پورې په همدې مطلب باندې دلالت کوي. یا په بل عبارت: د اصحاب الکهف قیصه ډېره عجیبه نه ده بلکې ډېر عجیب هغه کتاب دی په کوم کښې چې د هغوی حالات بیان شوي دي، او ډېر عجیب د الله ﷻ هغه بنده دی په کوم باندې چې د هغوی قیصه ورنازلېږي.

۲ـ نو ای پیغمبره! یو ځل ذکره شوې قیصه په اجمالي توګه هغوی ته واوروه او بیا یې ورباندې د مهمو ټکو تفصیل قرائت کړه. اجمال یې دا دی چې:

الف: په پخوانۍ زمانه کښې یو ظالم او بوت پرست پاچا وه چې په خلکو باندې به یې خپل باطل مذهب تحمیلاوه او موحدین به یې تعذیبول، یا په بل عبارت: د مکې معظمې د مشرکانو غونډې خاصیت یې درلود چې هم پخپله ګمراهان دي او هم نور خلک همدغه باطل مسلک ته دعوتوي.

ب: ذکر شوی ټولګی د همدغه ظالم څخه وتښتېدل او د خپل دین د حفاظت دپاره یې یوه غار ته پنا وړوړه، لکه څنګه چې د مکې معظمې د مشرکانو د ظلم د کبله ځینو مسلمانانو حبشې ته پنا وړوړه او په نن سبا کښې به نور مسلمانان هم مجبور کړی شي چې بل وطن ته هجرت وکړي او یا په کوم غار کښې (لکه د ثور غار) پنا واخلي.

ج: دغو ځوانانو خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه چې: ای زمونږ ربه! مونږ ستا څخه په غیر بل هیڅ ناصر او کارسازی نه لرو، نو ته مونږ ته د خپله نزده خپل فضل او مهرباني راکړې، په کومې مشکله کښې چې مونږ راګیر یاستو د هغې څخه د خلاصون او نجات لاره راته برابره کړې.

د: نو مونږ د هغوی سوالونه قبول کړه او په ذکر شوي غار کښې مو څو ورځې نه بلکې څو کلونه د بې غمۍ او اطمنان په خوب باندې ویده کړه، چې ظالمانو ونه شو کړی چې یا خپل غابښ چیچې ورولیده کړي او یا سپکې سپورې (تهدید آمیزه) خبرې وروااوروي.

هـ: بیا مو له څو کلونو اوږده خوبه راویښ کړه ترڅو د خپل ازلي پوهې په مطابق پوه شو چې د دوه وو ټولګیو څخه کوم یو ټولګی هغه موده محاسبه کولی شي کومه چې دوی په غار کښې

خوب باندې تېره کړې وه؟. خو دغه موده یوه تولګي هم محاسبه نه کړی شوه، د همدې کبله تولو په یوه خوله وویلې چې ﴿ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ ﴾ ستاسو رب ﷻ د هغې مودې په اندازه ډېر ښه پوهېږي کومه چې تاسو دلته په غار کښې په خواږه خوب باندې تېره کړې ده.

توضیحات

۱ـ کومه سمڅه چې تنګه وي هغې ته په عربي لغت کښې "غار" وايي او کومه چې پراخه وي هغې ته "کهف" ویل کېږي[۱]. د همدې کبله الله ﷻ هغه سمڅه د [التوبة: ۴۰] ایت کښې په ﴿ ٱلْغَارِ ﴾ سره یاده کړې ده په کومه کښې چې نبي کریم ﷺ او ابو بکر الصدیق ﷺ پنا اخستې وه، او دغې سمڅې ته یې د الکهف لقب ورکړی دی چې بحث پکښې روان دی، دا ځکه چې هغه تنګه وه او دا پراخه وه.

اصحاب الرقیم څوک وه؟

۲ـ په ﴿ أَنَّ أَصْحَـٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ ﴾ کښې د "رَقِيم" کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده لاندې مثالونه یې ولولئ[۲]:

الف: "رَقِيم" د هغه سپي نوم دی کوم چې د اصحاب الکهف سره په غار کښې ویده شوی وه.

ب: دا د هغه ښار نوم دی په کوم کښې چې هغوی اوسېدل.

ج: دا د هغه غره نوم دی په کوم کښې چې ذکره شوې سمڅه واقع وه.

دغه درېواړه تفسیرونه مونږ ته چندان مزناک نه برېښي.

د: ځیني وايي چې د ﴿ ٱلرَّقِيمِ ﴾ یعنې د اصحاب الرقیم څخه هغه درې کسیزه ډله مطلب ده کومې چې د ډېر باران د کبله په یوه غار کښې پنا اخستې وه او بیا د غار خوله په ډېره غټه ډېره باندې بنده شوې وه چې په نتیجه کښې هر یوه خپل نېک عمل الله ﷻ ته واسطه کاوه او د نجات سوال یې کاوه چې بالآخره الله ﷻ د غار خوله خلاصه کړه او درېواړو ته یې نجات ورکړ.

ذکره شوې قیصه نبي کریم ﷺ په صحیح حدیث کښې فرمایلې ده[۳]، مګر دلته یې د تفسیر په حیث قبلول د سړي زړه ته نه لوېږي او د مقام سره پیوند نه اخلي.

هـ: مونږ ته بهتره برېښي چې "رقیم" به د هغې لوحې نوم وي په کومه کښې چې د اصحاب الکهف نومونه لیکلی شوي وه، البته کله چې هغوی په معجزانه توګه تریتم شوه او ټول خلک یې په حیرت کښې واچول نو د هغوی نومونه او شهرتونه یې په یوه لوحه باندې ولیکل ترڅو د راتلونکي نسل د عبرت دپاره د تاریخ په توګه پاتې شي. نو د ﴿ ٱلرَّقِيمِ ﴾ په نزول کښې به دې خبرې ته اشاره شي چې اصحاب الکهف ته د ویده کېدلو په وخت کښې هم خلک حیران وه او د راوېښېدلو په وخت کښې هم ورته خلک په حیرت کښې پراته وه.

---

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۲۰۹.
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۹؛ زاد المسیر ج۵ ص۷۶
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۴۵۷

مونږ ځکه دا تفسير غوره کړ چې:

اول: د ﴿ٱلرَّقِيمِ﴾ کلمه د "رَقْمٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "رَقْمٌ" هغه کلک خط ته ويل کېږي کوم چې ژر نه محوه کېږي، چې په ډبره يا بل کلک شي باندې وليکل شي. نو "رَقِيمٌ" د "مرقوم" يعنې د ليکلى شوي معنى ورکوي[۱].

دوهم: همدې معنى ته شيخ المفسرين (ابو جعفر الطبري عليه الرحمة) د صواب لقب ورکړی دی چې د "رَقِيمٌ" څخه هغه تخته مراده ده په کومه باندې چې د اصحاب الکهف شهرت ليکلى شوی وه، برابره خبره ده چې ذکره شوې تخته د لرګي، يا ډبرې، يا د سرو زرو، يا د اوسپنې څخه او يا د بل شي څخه جوړه شوې وه، او هم برابره خبره ده چې ذکره شوې تخته د وخت پاچا ساتلې وه او يا د ښار د کوم سړي په نزد محفوظه وه[۲].

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې د ﴿فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ﴾ څخه خو مطلب دا دی چې مونږ اصحاب الکهف ويده کړه، نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنياد د "أنمناهُمْ" کلمه نازله نه شوه چې په مطلب باندې صراحت شوی وی؟

مونږ وايو چې: د خوب څخه د راببدارولو مهمه لاره اواز دی نو الله ﷻ د ذکر شوي عبارت په نازلولو سره اشاره وکړه چې مونږ د هغوی په غوږونو باندې پرده وهلې وه چې په هيڅ ډول تېز اواز يې نه اورېده چې پرې راويښ شوي وی، نو که بالفرض د "أنمناهُمْ" کلمه نازله شوې وی (چې مونږ دوی په سمڅه کښې ويده کړه) نو ذکره شوې اشاره به پټه پاتې شوې وی.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې په ﴿لِنَعْلَمَ أَيُّ ٱلْحِزْبَيْنِ﴾ کښې د ﴿لِنَعْلَمَ﴾ کلمه د [البقرة:۱۴۳] ايت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده اما پوښتنه دا ده چې: په دې مقام کښې د ﴿أَيُّ ٱلْحِزْبَيْنِ﴾ څخه څوک څوک مراد دي؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو د ﴿أَيُّ ٱلْحِزْبَيْنِ﴾ کلمه په ډېرو معناوو سره تفسيره کړې ده چې تقريبًا اوو معناوو ته رسېږي[۳] مګر مونږ ته هغه معنى غوره برېښي کومه چې د راتلونکي [۱۹] ايت څخه د اشارې په توګه معلومېږي، هغه دا چې د راويښېدلو په وخت کښې اصحاب الکهف د خپلې هغې موده په هکله مختلف شوه کومه چې دوی په خوب باندې تېره کړې وه، ځينو ويلې چې يوه ورځ مونږ دلته ويده پاتې شوي ياستو او ځينو ويلې چې بلکې نيمه ورځ مو دلته په خوب

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۸۷؛ لسان العرب ج۱۲ ص۲۴۹؛ مفردات الراغب ص۲۰۷
(۲) تفسير الطبري ج۱۵ ص۱۹۹؛ روح المعاني ج۱۵ ص۲۱۰
(۳) روح المعاني ج۱۵ ص۲۱۲؛ اضواء البيان ج۴ ص۲۵

باندې تېره کړې ده، بالآخره د دغه اختلاف نتیجه دا شوه چې ټولو په خپلې ناپوهۍ باندې اعتراف وکړ او د مودې اندازه يې د خپل رب ﷻ علم ته وسپارله. او هم دوی پوه شوه چې زمونږ هغه سوال زمونږ رب ﷻ قبول کړی دی کوم چې مونږ د ظالم پاچا څخه د تېښتې په وخت کښې کړی وه چې: ای ربه! مونږ ته د خپله جانبه مهرباني راکړې او د نجات لاره راته برابره کړې.

يو صرفي او نحوي تحليل

۵ـ په ﴿ أَحۡصَىٰ لِمَا لَبِثُوٓاْ أَمَدٗا ﴾ کښې د ﴿ أَحۡصَىٰ ﴾ کلمه د "احصاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د مزید فیه مصدر دی، نو د ځینو علماوو کرامو نظر دا دی چې ذکره شوې کلمه د اسم تفضیل صیغه ده[1] مګر دا نظر د ځینو نورو علماوو کرامو خوښ نه دی، ځکه چې د اسم تفصیل په اشتقاق کښې شپږ شرطونه ضرور دي[2] چې د دغو شپږو شرطونو څخه یو شرط دا دی چې باید مشتق منه مصدر يې د مجردو څخه وي او "احصاء" خو مزید فیه مصدر دی.

زمونږ هم ذکر شوی نظر خوښ نه دی مګر د ناخوښۍ وجه يې هغه نه ده کومه چې وړاندې ذکره شوه بلکې د ناخوښۍ وجهه يې دا ده چې په دې مقام کښې دواړه ډلې په سمڅه کښې د اوسېدانې په اندازه باندې پوه نه شوې لکه چې وړاندې په ځلورمه توضیح کښې يې شرحه تېره شوه، که بالفرض ذکره شوې کلمه د اسم تفضیل صیغه وی نو دواړه به د اوسېدانې په اندازه پوهېدلی خو د یوې ډلې احصاء او ضبط به د بلې ډلې څخه زیات او قوي وی، خو خبره داسې نه وه.

نو بهتره دا ده چې د ﴿ أَحۡصَىٰ ﴾ کلمه د ماضي صیغه شي او په ﴿ لِمَا لَبِثُوٓاْ ﴾ کښې د "ما" توری مصدري وګڼل شي، او د جر توری (ل) ذکرې شوې کلمې پورې تعلق ونیسي. دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ أَمَدٗا ﴾ کلمه د "غایة" معنی ورکړي[3] او د تمیز په حیث منصوبه شي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېژي ترڅو مونږ پوه شو چې کوم یوه ټولګي په سمڅه کښې د انتهاء د حیثه خپل درنګ کول د انضباط لاندې راوستلي دي چې څومره کلونه وروسته راویښ شوه، خو يوه ټولګي هم دا کار ونه شو کړی.

دا وه څه لنډ معلومات، که څوک غواړي چې په ذکرو شوو دواړو تحلیلونو کښې اوږده معلومات ترلاسه کړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[4].

﴿ نَّحۡنُ نَقُصُّ عَلَيۡكَ نَبَأَهُم بِٱلۡحَقِّۚ إِنَّهُمۡ فِتۡيَةٌ ءَامَنُواْ بِرَبِّهِمۡ وَزِدۡنَٰهُمۡ هُدٗى ﴿١٣﴾ وَرَبَطۡنَا
عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ إِذۡ قَامُواْ فَقَالُواْ رَبُّنَا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ لَن نَّدۡعُوَاْ مِن دُونِهِۦٓ إِلَٰهٗاۖ

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۷۰۵
(۲) صرف العزیز ص۲۰۶
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۷۳
(۴) البحر المحیط ج۷ ص۱۴۶؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۲۵۰؛ اضواء البیان ج۴ ص۲۸

لَقَدْ قُلْنَآ إِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمُنَا ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً ۖ لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم
بِسُلْطَٰنٍۭ بَيِّنٍ ۖ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾ وَإِذِ ٱعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا
يَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ فَأْوُۥٓا۟ إِلَى ٱلْكَهْفِ يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم
مِّرْفَقًا ﴿١٦﴾ وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت
تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِّنْهُ ۚ ذَٰلِكَ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ ۗ مَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ
ٱلْمُهْتَدِ ۖ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ وَلِيًّا مُّرْشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ ۚ
وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِ ۖ وَكَلْبُهُم بَٰسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِٱلْوَصِيدِ ۚ لَوِ ٱطَّلَعْتَ
عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾ ﴾

[۱۳] (ای پیغمبره!) مونږ په تاباندې د اصحاب الکهف مهم خبر (قیصه) په حقه سره (د واقع په مطابق) لولو (هغه دا چې):

یقیناً اصحاب الکهف د خوانانو یو ټولګی وه چې په خپل رب ﷻ باندې یې ایمان راوړی وه، او مونږ دوی ته (خپل) هدایت ور زیات کړ (د ایمان د حفاظت توفیق مو ورکړ).

[۱۴] او مونږ د دوی په زړونو غوټه واچوله (د دوی زړونه مو) په هغه وخت کښې (مضبوط او قوي کړه) چې دوی (د کافر او ظالم پاچا په وړاندې) ودرېده (او په جرئت او صراحت سره یې د خپلې عقیدې اظهار وکړ) نو وې ویلې زمونږ رب ﷻ د اسمانونو او ځمکو رب دی، مونږ به هیڅکله د همده ﷻ څخه په غیر د (بل) معبود بلنه (عبادت) ونه کړو، (که بالفرض مونږ دا کار وکړو نو) په دغه وخت کښې به مونږ (د حق څخه ډېره) لرې خبره کړې وي (او په باطله لاره به روان شوي یاستو).

[۱۵] (دوی دا هم وویلې چې:) دغه زمونږ قوم د اسمانونو او ځمکو د رب ﷻ څخه په غیر (ډېر) معبودان نیولي دي (او په باطله لاره باندې روان دي که نه نو) دوی د خپلو معبودانو (په ثبوت) باندې ولې واضح حجت نه راوړي؟ (خو اصلاً ثبوت نه لري). نو د هغه چا څخه به زیات ظالم بل څوک وي چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي (چې شریکان لري)؟

[۱۶] او (په خپل منځکښې یې وویلې:) اوس چې د کفارو څخه او د هغه بوتانو څخه چې کفار یې د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوي (جسماً) جدا شوئ (لکه څنګه چې ترې عقیدةً جدا یاست) نو تاسو (معهودې) سمڅې (غار) ته پنا یوسئ (ترڅو) تاسو ته ستاسو رب ﷻ د خپل رحمت څخه (برخه) وغوړوي (درکړي)، او (ترڅو) تاسو ته ستاسو د (هغه) کار (چې شروع کړی مو دی) هغه سبب

درنیار (جوړ) کړي چې کټه ترې پورته کړئ (او په اسانۍ سره پرې ژوند وکړئ).

[۱۷] (نو مونږ یې سوال قبول کړ) او (داسې غار ته مو ورواستول چې) ته لمر ګوری کله چې طلوع کوي (راخېژي چې) د دوی د غار (سمڅې) څخه (د دوی) ښي پلو ته میلان کوي او کله چې غروب کوي (لوېږي نو) دوی په خپل چپ پلو (شرقي طرف) کښې پرېږدي، حال دا چې دوی د همدغې سمڅې په ارت (پراخه ځای) کښې (ملاست) دي.

(ای پیغمبره!) دغه (ذکر شوی کیفیت) د الله ﷻ د (قدرتي) دلایلو څخه دی، هر چاته چې الله ﷻ هدایت وکړي نو همدی لاره موندونکی دی او هرڅوک چې (د حکمت په مقتضی) بې لارې کړي نو هیڅکله به ته هغه ته لاره ښودونکی دوست مونده نه کړې.

[۱۸] او ته (ای لیدونکیه! او یا ای پیغمبره!) په اصحاب الکهف باندې ګومان کوې چې ویښ دي، حال دا چې دوی ویده دي، او مونږ دوی ښي پلو (اړخ) او چپ پلو ته اړوو. او سپی یې (د سمڅې) په دروازه (خوله) کښې د خپلو څنګلو غوړونکی (پروت) دی. که ته په دوی باندې ورښکاره شې (د کتلو دپاره) نو ضرور به د تښتېدلو د کبله بېرته راستون شې او هرومرو به د دوی څخه ته د رعب د کبله ډک شې (ترې وبه ډار شې).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د اصحاب الکهف قیصه په اجمالي توګه بیان کړې وه او د هغې ابتداء او انتهاء ته یې اشاره کړې وه، په دې ایتونو کښې ذکره شوې قیصه د ځینو مهمو ټکو په تفصیل سره پیل کېږي، البته په هغه اندازه تفصیل سره په کوم کښې چې عظیمې فائدې نغښتې دي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د اصحاب الکهف د قیصې د اجمال څخه وروسته اوس په خپل امت باندې د هغې د ځینو مهمو ټکو تفصیل په لاندې ډول قرائت کړه:

۱_ د هرڅه څخه وړاندې خلک خبر کړه چې دغه قیصه مونږ په تاباندې د واقع په مطابق بیانوو، که نه نو ته خو د اصحاب الکهف سره په سمڅه کښې ناست نه وې چې د هغوی خبرې اترې دې اورېدلې وې او یا دې د هغوی کره وړه په سترګو باندې لیدلې وي.

یا په بل عبارت: د همدغې قیصې حقاني بیان ستا د رسالت او نبوت قوي دلیل دی.

۲_ اصحاب الکهف بل څوک نه وه بلکې یو تولګی ځوانان وه (بوډاګان نه وه)، چې لاندې صفات یې درلوده:

الف: دغو ځوانانو نوره څه ګناه نه وه کړې، د دوی ګناه (د ظالم پاچا په نزد) فقط همدا وه چې په خپل رب ﷻ باندې یې ایمان راوړی وه، او دا کار د هغه نه خوښېده.

ب: برسېره په دې چې د هغوی زړونه په ایمان باندې روښانه شوي وه، مونږ یې هدایت ورزیات کړ او د استقامت توفیق مو ورکړ.

ج: نو مونږ د هغوی زړونه په هغه وخت کښې مضبوط او قوي کړه په کوم وخت کښې چې ظالم پاچا ته د استنطاق دپاره وروستلی شوه او د هغه په وړاندې ودرېده.

د: نو په ډېر جرئت سره یې د خپلې عقیدې اظهار وکړ چې زمونږ رب هغه یو بوت هم نه شي کېدلی د کومو عبادت ته چې ته مونږ وربلې او هغه راباندې تحمیلوې، زمونږ رب ﷻ د اسمانونو او ځمکو رب دی. یا په بل عبارت: چا چې دنیا پیدا کړې ده همغه اقدس ذات مونږ هم پیدا کړي یاستو او همغه اقدس ذات د عبادت مستحق دی.

هـ: مونږ به هیڅکله د همدغه اقدس ذات څخه په غیر نه د بل چا عبادت وکړو او نه به ترې خپل احتیاجات وغواړو او نه یې څه د لاسه پوره دي.

و: که بالفرض المحال مونږ دغه کار وکړو لکه چې ته یې راباندې اجبارًا تحمیلوې نو په دغه وخت کښې به مونږ کوم سم او صحیح کار نه وي کړی او نه به مو کومه سمه خبره کړې وي، بلکې په دغه وخت کښې به مونږ د دروغژنانو څخه پرته بل څوک نه یاستو او د حق څخه به ډېر لرې وتلي یاستو.

ز: ای پاچا! رښتیا چې زمونږ دغه قوم ذکر شوی کار کړی دی خو د دې معنی دا نه ده چې کوم کار چې اکثریت خلک کوي هغه به صحیح وي، مونږ د خپل قوم څخه مخالفت کوو او د هغوی په لار باندې به هیڅکله یو قدم هم وانخلو. او دا ځکه چې:

ح: که بالفرض زمونږ قوم په حقه وي او څه چې دوی وایي هغه رښتیا وي نو اقلاً یو قوي برهان او دلیل خو دې ورباندې تېر کړي، نو عجیبه ده چې دوی ولې د خپل دین په ثبوت باندې واضحه او څرګند دلیل نه شي وړاندې کولی؟

ط: کله چې د ذکرې شوې عقیدې د اثبات دپاره نه ستا سره څه حجت شته (ای پاچا) او نه زمونږ قوم پرې څه ثبوت لري، نو پوره واضحه شوه چې ذکره شوې عقیده د افتراء او د دروغو څخه په غیر بل شی نه دی، او دروغ هم په بل چا نه دي بلکې په الله ﷻ باندې دي چې دغه معبودان ورسره په عبادت کښې شریک دي.

او په دې باندې خو هرڅوک پوهېږي چې د هغه چا څخه به بل غټ ظالم څوک وي کوم چې په بل چا نه بلکې په الله ﷻ باندې دروغ تړي، نو مونږ هیڅکله دا کار نه شو کولی.

۳_ ای پیغمبره! کله چې ذکرې شوې مجاهدې ځوانې ډلې د ظالم پاچا په وړاندې د خپلې عقیدې اظهار وکړ او هغه د تفکر کولو (سوچ کولو) دپاره څه وخت ورکړ، چې دا ستاسو دپاره وروستنی چانس دی بیا به یا زما غوښتنه قبولوئ او یا به وژل کېږئ، نو مجردې چې دوی د ذکر شوي استنطاقي مجلس څخه رابهل شوه نو په خپلو منځو کښې یې لاندې مشوره وکړه او څینې خینې نور مخاطب کړه چې:

الف: دا دی اوس الله ﷻ فضل وکړ او تاسو د ظالمانو د مجلس څخه راپه ځنګ شوئ او هم د هغو معبودانو څخه په ډډه پاتې شوئ د کومو چې ظالمان د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوي، نو پام

کوئ چې د دوهم ځل دپاره د هغوی په ولکه کښې خپل ځانونه ورنه کړئ، او په یوه غار (سمڅې) کښې پنا واخلئ:

ب: ستاسو رب ﷻ ته امید دی چې د خپل رحمت او مهربانۍ پرده به درباندې درخوره کړي او د کفارو څخه به نجات درکړي.

ج: دغه کار به ستاسو په ګټه تمام کړي، او هلته به ستاسو د ژوند وسائل دربرابر کړي.

اصحاب الکهف خپله فیصله عملي کړه

۴_ ذکرې شوې مجاهدې ډلې خپله فیصله عملي کړه چې په یوه غار کښې یې پنا واخستله او د اصحاب الکهف لقب یې وګاټه او لاندې مهربانۍ مو ورباندې وکړې:

الف: کوم امید چې دوی کاوه په هغه باندې مو سرلوړي کړه، چې د کفارو څخه مو نجات ورکړ او د دوی ډار مو په امن او د بې غمۍ په خوب باندې بدل کړ.

ب: په داسې سمڅه کښې مو پنا ورکړه چې تعفن یې نه درلود او تنګه نه وه بلکې د لاندې صفاتو درلودونکې وه:

اول: ذکره شوې سمڅه لمر ته مخامخ نه وه پرته چې تېز لمر د دوی بدنونو ته ضرر ورسوي، او نه بې لمر ته شا وه چې په دائمي توګه د لمر د شعاعو څخه محروم پاتې شي، بلکې د سمڅې ساختمان داسې وه چې د لمر شعاع (پلوشې) به په دوی باندې د طلوع (راختلو) په وخت کښې لګېدلې او بیا به یې ترې ښي پلو ته میلان کاوه او کله به چې لمر غروب (لوېدلو) ته نژدې کېده نو دوی به یې د کیڼ لاس پلو ته پرېښودل.

دوهم: د سمڅې داخل پراخه (ارت) وه چې په همدغه ارت ځای کښې په خواږه خوب باندې ویده شوه (د سمڅې خواوو ته نژدې نه وه، او یو په بل باندې نه لګېده).

ای پیغمبره! ذکر شوی کیفیت د الله ﷻ د لویو قدرتونو څخه د یوه قدرت نښه ده، چې یو وړوکی ټولګی د ظالم پاچا په وړاندې په حق باندې کلک ودرېده او د خپلو پلرونو او قومیانو باطله لاره یې پرېښودله او بالآخره ذکر شوی غار یې د خپلې اوسېدانې دپاره خوښ کړ.

دا خبره یقیني ده چې لاره موندونکی همغه څوک دی چې الله ﷻ ورته هدایت وکړي، او هر چاته چې الله ﷻ هدایت ونه کړي او د خپل سوء استعداد په مطابق یې بې لارې کړي، نو هیڅکله به ته هم (چې د الله ﷻ پیغمبر یې) ورته لارښودونکی دوست مونده نه کړې.

ج: هغوی ته مو د خوب په اوږدو کښې دا خاصیت ورکړی وه چې ته به پرې د وینښو ګومان کوې حال دا چې هغوی په خواږه او اوږده خوب باندې ویده وه، نو هیڅا جرئت نه شو کولی چې هغوی ته ورنژدې شي.

د: هغوی مونږ په خپل کامل قدرت سره د ښي اړخ څخه چپ اړخ ته او د چپ اړخ څخه ښي اړخ ته اړول او رااړول چې غوښې یې خمکه ونه خوري.

هـ: د هغوی له برکته مو د هغوی په سپي باندې هم خوب ورنازل کړ چې د سمڅې په خوله کښې یې خپلې څنګلې (وړاندېنۍ پښې) خورې کړې وې او سر یې ورباندې ایښی وه.

و: بالآخره هغوی ته مو رعب ورکړی وه چې هیچا څه جرئت نه درلود چې سمڅې ته ورداخل شي، حتی که بالفرض ته (ای پیغمبره!) هغوی ته ورښکاره شوی وی نو ضرور به ترې د تښتېدلو په حال کښې بېرته راستون شوی وی او د هغوی د رعب د کبله به دې زړه په ډار باندې ډک شوی وی.

توضیحات

۱_ په ﴿ نَّحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ ﴾ کښې د "نبأ" کلمه هغه خبر ته وضعه شوې ده په کوم باندې چې عظیمه ګټه حاصلېږي[۱] او د ﴿ بِالْحَقِّ ﴾ معنی دا ده چې دغه خبر د دروغو څخه خالي دی.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! مونږ په تاباندې د اصحاب الكهف د قیصې د بر مهم تکي په رښتیانۍ توګه باندې بیانوو.

د همدې کبله الله ﷻ په ذکره شوې قیصه کښې هغه ټکی نه دی بیان کړی په کومو کښې چې عظیمې فائدې او ګټې موجودیت ونه لري لکه:

الف: ذکره شوې قیصه په کوم تاریخ کښې واقع شوې وه د عیسی ﷺ څخه وړاندې او که وروسته؟

ب: د هغه ظالم پاچا نوم څه شی وه (دقیانوس وه او که بل شی)؟

ج: ذکره شوې خوانه ډله د کوم وطن اوسېدونکې وه؟ ایا د شام مربوط وه، که د عراق، که د طرابلس، که د ترکیه او یا عمان؟

د: د دوی د ښار نوم غرناطه وه، که افسوس یا طرسوس او یا بل شی وه؟

هـ: د اصحاب الكهف نومونه کوم-کوم وه او مشر یې څه نومېده؟

ذکر شوي سوالونه او داسې نور په ځینو اوږدو کتابوتو کښې جواب شوي دي[۲] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي خو د اسرائیلیاتو د ګډون احتمالات پکښې شته دي[۳]، تحقیق او تدقیق پکښې په کار دی.

سمڅې ته د پنا وړلو سبب

۲_ که څه هم ځینو علماوو کرامو د اصحاب الكهف د تښتېدلو او په غار کښې د پنا اخستلو دپاره درې سببونه ذکر کړي دي[۴] مګر د ایتونو څخه لاندې ټکي څرګندېږي:

الف: اصحاب الكهف د خوانانو ډله وه او بوډاګان نه وه: ﴿ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ ﴾ یقینًا دوی یوه خوانه ډله وه.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۵۰۰

(۲) تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۱۱؛ تفسیر الخازن ج۴ ص۸۴؛ تفسیر الطبري ج۱۵ ص۲۰۱؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۱۴۵؛ تفسیر المراغي ج۱۵ ص۱۱۸

(۳) اضواء البیان ج۴ ص۳۳

(۴) زاد المسیر ج۵ ص۷۷

ب: دوی بل شي نه بلکې فقط د خپل ایمان حفاظت په سمڅه کښې پنا اخستلو ته مجبور کړي وه: ﴿ ءَامَنُواْ بِرَبِّهِمْ ﴾ دوی په خپل رب ﷻ باندې ایمان راوړی وه، (او غوښتل یې چې د عزیمت په توګه وړباندې کلک ودرېږي، په رخصت باندې یې عمل ونه کړ چې د قلبي اطمنان سره-سره یې د کفر په کلمه باندې تلفظ کړی وی).

ج: دوی په همدغه سبب د استنطاق لاندې ونیول شوه او په اعدام باندې تهدید شوه خو ثبات یې د لاسه ورنه کړ او په جرئت سره یې د حق اظهار وکړ: ﴿ وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُواْ فَقَالُواْ ﴾ الآية،

یا په بل عبارت: دوی بهتر جهاد وکړ ځکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ»[۱] یعنې ډېر بهتر جهاد د حقې خبرې ویل دي، البته د ظالم پاچا په وړاندې.

دا هم څه لرې نه ده چې د ﴿ إِذْ قَامُواْ ﴾ معنی دا وي چې دوی په حق او د ایمان په مقتضی کلک ودرېدل او د کاواکۍ سره مسامحه نه شوه.

شطط څه معنی؟

۳ـ په ﴿ لَّقَدْ قُلْنَآ إِذًا شَطَطًا ﴾ کښې د "شَطَط" کلمه ډېر لرېوالي ته وضعه شوې ده[۲]، د همدې کبله د درياب هغې غاړې ته "شَطُّ الْبَحْرِ" ویل کېږي کومه چې د اوبو د څپو څخه بېنه لرې واقع وي.

خو په دې مقام کښې د حق څخه لرېوالی مطلب دی، یعنې که بالفرض مونږ د الله ﷻ سره شریک ودروو لکه څنګه چې زمونږ څخه غوښتنه کېږي نو مونږ به په دغه وخت کښې د حق څخه ډېر لرې شوي یاستو او د ډېرې غټې ګناه به مرتکب شوي یاستو.

یادونه

۴ـ مونږ دا ایت شریف ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمُنَا ٱتَّخَذُواْ ﴾ الآية، د اصحاب الکهف د هغو خبرو څخه د یوې خبرې حکایت ګڼلی دی کومې چې دوی د ظالم پاچا په وړاندې په جرئت سره کړې وې، چې د دوی د حالت سره ښه سمون خوري، اما ځینو علماوو کرامو ذکر شوی ایت شریف د راتلونکي ایت شریف په شمول آن د ﴿ مِّرْفَقًا ﴾ پورې د هغوی د خپلمنځي خبرو اترو حکایت ګڼلی دی[۳]، والله ﷻ أعلم.

د سمڅې عجیبه جوړښت

۵ـ د ﴿ وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ ﴾ په تفسیر کښې د ځینو علماوو کرامو نظر دا دی چې دغه کیفیت په خارق العاده توګه صورت نیولی وه، او په قدرتي ډول به دوی د لمر د سترګې څخه بچ ساتل کېده[۴].

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۸۹
(۲) مفردات الراغب ص۲۶۷
(۳) روح المعاني ج۱۵ ص۲۲۰
(۴) اضواء البيان ج۴ ص۳۸

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په ایت شریف کښې به د سمڅې عجیبه جوړښت ته اشاره وي، چې الله ﷻ په قدرتي ډول سره اصحاب الکهف دغې ډول سمڅې ته ورداخل کړه.

د سمڅې جوړښت په لاندې ټکو کښې واضحه کېږي:

الف: د ﴿ تَّزَاوَرُ ﴾ کلمه اصلاً د "زَوْر" ـلکه "قَلَم"ـ څخه اخستله شوې ده چې د میلان معنی ورکوي[۱]، د همدې مادې څخه د "زُوْر" کلمه هم مشتقه شوې ده چې د دروغو معنی ورکوي، دروغ خو د حق او واقعیت څخه باطل طرف ته مایل کېدل دي.

که بالفرض ذکره شوې کلمه د "زَوْر" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اصلاً اشتقاقه شوې وی نو بیا به یې د مخامخ ورتللو معنی ورکړې وی[۲] او دا ځکه چې "زَوْر" سینې (ټټر) ته ویل کېږي، د همدې کبله میلمه ته زائر وایي چې مخامخ کوربه ته ورغلی وي.

ب: د ﴿ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ ﴾ څخه د سمڅې غربي طرف مطلب دی چې د ورداخلېدونکی په ښي طرف کښې واقع کېږي.

ج: د "تَقْرِضُ" کلمه د "قَرْض" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د "قَطْع" (پرېکولو) معنی ورکوي، په دې مقام کښې علماوو کرامو د ترک (پرېښودلو) په معنی سره تفسیره کړې ده[۳].

د: ﴿ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ ﴾ څخه د سمڅې شرقي خوا مراده ده چې د ورننوتونکي چپ پلو ته پرته ده.

نو د ذکرو شوو وضاحتونو څخه ځرګنده شوه[۴] چې:

هـ: د سمڅې خوله شمال طرف ته واقع وه، د همدې کبله د لمر شعاع (پلوشې) د راختلو په اول وخت کښې ورننوتلې او بیا ترې د لمر په راپورته کېدلو سره په کراره-کراره بهرته وتلې، خو مستقیماً یې ورباندې تماس نه درلود، چې جامې یې پوده نه شي او بدنونو ته یې تاوان ونه رسوي.

و: همدارنګه د غروب په وخت کښې هم ذکره شوې سمڅه د لمر د شعاعو څخه بې برخې نه پاتې کېدله، چې تعفن یې ورباندې د منځه ته او هوا یې ورته تصفیه کوله.

ز: که بالفرض د سمڅې خوله شرق طرف ته وی نو په سبا کښې به ورپورې د لمر پلوشو مستقیماً تماس نیولی او د ببګا د پلوه به د لمر پلوشې بالکل نه ورداخلېدلې.

ح: او که خوله یې غرب طرف ته بهرته وی نو د سهار د پلوه به د لمر انرژي او تودوخې هلته موجودیت نه درلودی.

ط: او که خوله یې جنوب طرف ته بهرته وی نو نه به د سهار د پلوه د لمر پلوشې ورننوتلې وی او نه به د ببګا د پلوه هلته ورداخلې شوې وی.

ي: بالآخره مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلمـ چې اصحاب الکهف به په سمڅه کښې په داسې

(۱) مفردات الراغب ص۲۲۱
(۲) لسان العرب ج۴ ص۳۳۳
(۳) المحرر الوجيز ج۱۰ ص۳۷۶؛ الدر المنثور ج۵ ص۳۷۲
(۴) تفسير ابن كثير ج۳ ص۷۵

وضعه باندې غزیدلې ویده شوي وه لکه څنګه چې مړی په قبر کښې غزیدلی پروت وي. نو سرونه به یې شمال ته او پښې به یې جنوب ته، او هم ښي اړخونه به یې غرب ته او چپ اړخونه به یې شرق طرف ته واقع وه.

نو په دې اعتبار سره به د ﴿ ذَاتَ ٱلۡيَمِينِ ﴾ او ﴿ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ ﴾ څخه د اصحاب الکهف ښي طرفونه او چپ طرفونه مطلب وي.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې د ﴿ وَتَحۡسَبُهُمۡ أَيۡقَاظٗا ﴾ څخه څرګندېږي چې د اصحاب الکهف په هکله به سړي ته خیال پیدا کېده چې دوی ویښ دي حال دا چې دوی ویده وه؛ نو پوښتنه دا ده چې: څه وجه وه چې لیدونکي به ورباندې د ویښو ګومان کاوه؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو د ذکر شوي ګومان وجه دا ښودلې ده چې د اصحاب الکهف سترګې ښېرته وې او د ویدو خلکو په څېر یې پټې کړې نه وې[۱].

خو دا هم څه لرې نه ده چې د ګومان وجه به دا وه چې الله ﷻ د دوی د خوندي ساتلو په بنیاد هغو ته دا کرامت هم ورکړی وه چې لیدونکي به پرې د ویښو ګومان کاوه، د دې ډول کرامت څه نظائرو ته په [الأنفال:۴۴] ایت کښې اشاره شوې ده، چې لږ مجاهدین کفارو ته د اصل شمېر څخه ډېر څرګند شوي وه. یا په بل عبارت: اصحاب الکهف ته لکه چې د کرامت په توګه رعب ورکړی شوی وه چې څوک له ډاره نژدې نه شو ورتلای، همدارنګه دا کرامت هم ورپېرزو کړی شوی وه چې چا ورباندې د ویدو ګومان نه کاوه.

په دې مقام کښې ځینو علماوو کرامو ښه اوږده خبره لیکلې ده که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته[۲] دې مراجعه وکړي.

د اصحاب الکهف سپی

۷ـ الله ﷻ د ﴿ وَكَلۡبُهُم بَٰسِطٞ ذِرَاعَيۡهِ بِٱلۡوَصِيدِ ﴾ په نازلولو سره اشاره کړې ده چې هغوی سپی هم درلود چې په ﴿ كَلۡبُهُم ﴾ کښې یې ټولو ته اضافت شوی، چې په "وَصِید" یعنې د سمڅې په دروازه (خوله) کښې یې[۳] خپلې دواړه پښې غزولې وې او سر یې ورباندې ایښی وه (د خپلو خاوندانو غوندې په خواړه خوب ویده وه).

الله ﷻ ذکره شوې جمله د دې دپاره نازله کړې ده چې د صالحانو سره ناسته ولاړه او مینه محبت څناورو ته هم په ګټه تمامېږي پاتې خو لا انسانان.

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۱۵۴
(۲) روح المعاني ج۱۵ ص۲۲۷
(۳) تفسير الطبري ج۱۵ ص۲۱۵

همدې مضمون ته نبي كريم ﷺ په يوه حديث كښې اشاره كړې ده چې: «اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ»[۱] يعنې د قيامت په ورځ به هر سړى د هغه چا سره حشر كړى شي چې په دنيا كښې يې ورسره مينه محبت وه، كه څه هم خپل محبوب يې ليدلى نه وي او د هغه د نېك عمل په اندازه يې نېک عمل هم نه وي كړى.

اما د لاندې پوښتنو جوابولو ته الله ﷻ څه اشاره نه ده كړې او نه پېغمبر ﷺ څه ګټه ښته چې:

الف: د سپي نوم څه شى وه؟ رقيم وه، كه قطمير او يا بل شى؟

ب: څه رنګ يې درلود؟ سورنګى سپى وه او كه بل رنګ؟

ج: په سپيو كښې د كومې نوعې څخه وه؟

د: جوثه يې غټه وه او كه وړه؟

هـ: ذكر شوى سپى به جنت ته لاړ شي او كه څنګه؟ او داسې نور.

كه څوک غواړي چې د ذكرو شوو پوښتنو جوابونه په تفاسيرو كښې ولولي نو هملته[۲] دې مراجعه وكړي، مونږ ته يې په ثبوت باندې كوم دليل په نظر رانغى.

﴿ وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَٰهُمْ لِيَتَسَآءَلُوا۟ بَيْنَهُمْ ۚ قَالَ قَآئِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ۖ قَالُوا۟ لَبِثْنَا يَوْمًا

أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۚ قَالُوا۟ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَٱبْعَثُوٓا۟ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمْ هَٰذِهِۦٓ إِلَى

ٱلْمَدِينَةِ فَلْيَنظُرْ أَيُّهَآ أَزْكَىٰ طَعَامًا فَلْيَأْتِكُم بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ

أَحَدًا ﴿١٩﴾ إِنَّهُمْ إِن يَظْهَرُوا۟ عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِى مِلَّتِهِمْ وَلَن تُفْلِحُوٓا۟ إِذًا

أَبَدًا ﴿٢٠﴾ وَكَذَٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيْبَ

فِيهَآ إِذْ يَتَنَٰزَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ ۖ فَقَالُوا۟ ٱبْنُوا۟ عَلَيْهِم بُنْيَٰنًا ۖ رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ۚ قَالَ

ٱلَّذِينَ غَلَبُوا۟ عَلَىٰٓ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ﴿٢١﴾ ﴾

[۱۹] او (لكه څنګه مو چې اصحاب الكهف اوده كړي وه) همدارنګه مو دوى (د خوبه) د دې دپاره راپاڅول چې په خپل منځكښې يو تربله پوښتنې وكړي (هغه دا چې):

د دوى د جملې څخه يوه ويونكي (نورو ته) وويلې چې: څومره درنګ مو (دلته) كړى دى (څومره موده دلته ويده شوي ياست)؟ دوى (څينو) وويلې چې يوه ورځ مو (دلته) درنګ كړى دى او (څينو وويلې چې) د يوې ورځې څه برخه (دلته ويده پاتې شوي ياستو).

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۳۲

(۲) تفسير القرطبي ج۱۰ ص۳۷۰؛ تفسير البغوي ج۳ ص۱۵۴

(بیا) تولو (په یوه خوله) وویلې چې ستاسو رب ﷻ په هغې موده باندې ډېر ښه پوهېږي چې تاسو (دلته په خوب باندې) تیره کړي ده. نو (دا خبرې پرېږدئ او) خپل یو کس د خپلو دغو پیسو سره ښار ته واستوئ نو هغه دې وګوري چې د دې ښار (د اهل) څخه هرڅوک د طعام د حیثه ډېر پاکیزه وي د هغه څخه دې تاسو ته څه روزي (خوراکي شی) راوړي، او (په خپل تګ راتګ کښې دې) ډېر دقت وکړي او هرومرو هیڅوک دې په تاسو باندې خبر نه کړي (او دا ځکه چې):

[۲۰] یقینًا که دوی (ښاریان) په تاسو باندې غلبه مونده کړي (درباندې خبر شي او قدرت یې ورسېږي) نو تاسو به رجم (سنګسار) کړي او یا به مو خپل (کفري) دین ته بېرته ورتاو کړي، او تاسو به په دغه وخت کښې د همېشه دپاره خلاصی (او کامیابي) مونده نه کړئ.

[۲۱] او (لکه څنګه مو چې هغوی په خوب سره د خلکو څخه پټ کړي وه) همدارنګه مو وربانديې (خلک) د دې دپاره (بدون د پلټنې) خبر کړه ترڅو دوی پوه شي چې یقینًا د الله ﷻ وعده حقه ده او د قیامت ورځ (راتلونکې ده) هیڅ شک پکښې نشته.

(ای پیغمبره!) هغه وخت (خپل امت ته) ذکر کړه کله چې خلکو په خپل منځکښې د اصحاب الکهف په کار کښې جګړه کوله (چې دوی مړه دي او که ویده دي) نو (د جګړې په نتیجه کښې یې) وویلې چې په دوی باندې یو عمارت جوړ کړئ (دفن کوئ یې مه)، د دوی رب ﷻ په دوی باندې ډېر ښه پوهېږي.

(بالآخره) هغو کسانو وویلې کومو چې د اصحاب الکهف په کار باندې غلبه (قدرت) درلود چې: هرومرو او ضرور به مونږ په دوی باندې عبادتځای جوړ کړو (چې زیارت کوونکي د الله ﷻ عبادت وکړي، نه عمارت چې نندارتون ترې جوړ شي).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د اصحاب الکهف د ویده کېدلو حالاتو ته اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې د هغوی د راویښېدلو او په هغوی باندې د خلکو د خبرېدلو حالات بیان شوي دي، چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱_ ای پیغمبره! لکه څنګه چې مونږ اصحاب الکهف په قدرتي توګه ویده کړي وه همدارنګه مو په قدرتي توګه راویښ کړه ترڅو چې سره یو تربله پوښتنې وکړي، چې په نتیجه کښې یې په لاندې خبرو اترو پیل وکړ:

الف: د هرڅه څخه وړاندې د دوی څخه یو کس پوښتنه وکړه چې تاسو دلته څومره وخت تېر کړی دی اوڅومره موده په خواږه خوب ویده پاتې شوي یاست؟

خینو جواب ورکړ چې: مونږ دلته فقط یوه ورځ خوب کړی دی، او خینو نورو په جواب کښې وویلې چې ایله نیمه ورځ مونږ دلته ویده پاتې شوي یاستو.

ب: د جر او بحث او هم د نښنو او علاماتو د ليدلو څخه وروسته ټولو په يوه خوله ذکر شوي جواب خپل رب ﷻ ته محول (ورتاو) کړ چې په دغې موده باندې ستاسو رب ﷻ ډېر ښه پوهېږي، نو خپل بحث ته په همدې موضوع کښې خاتمه ورکړئ او:

ج: د خوراک او څښاک څه غم وخورئ، چې خپل يو ملګری د خپلو دغو پيسو سره بازار ته واستوئ چې څه خوراکي شيان درته راوړي.

د: خو هريو ملګری چې بازار ته لاړ شي نو لاندې نصيحتونه دې نه هېروي:

اول: په بازار کښې دې پاکيزه او سپېڅلي خوراک ولټوي او د چټلو (ناپاکه) او حرامو شيانو څخه دې ډډه وکړي. يا په بل عبارت: د پاکيزه دوکاندار څخه دې خريداري وکړي.

دوهم: ډېر احتياط دې وکړي چې هيڅوک دربانديې خبر نه شي چې تاسو لا په سمڅه کښې پناه اخستې ده، په دې باره کښې دې د پوره هوښياری څخه کار واخلي او په دقت سره دې لاړ او راشي، او دا ځکه چې:

درېم: که کفار په تاسو باندې خبر شي او د هغوی ولکې ته ورشئ نو ضرور به يا تاسو رجم کړي او يا به مو په ډېرو باندې قتل کړي، او يا به مو خپل باطل دين ته ورواړوي.

څلورم: د دغو دواړو صورتونو څخه اجتناب په کار دی، په اول صورت کښې څه موقت عذاب دی تېر به شي، اما که دوهم صورت دربانديې عملي شي نو هيڅکله او د ابد الآباد پورې به ښه ورځ ونه ګورئ او کاميابي به لاس ته درنه شي.

۲_ ای پيغمبره! لکه څنګه چې مونږ اصحاب الکهف د خوب څخه راويښ کړه همدارنګه مو د دوی په حالاتو باندې د وخت خلک هم خبر کړه ترڅو دوی پوه شي چې د الله ﷻ وعده حقه ده او د قيامت ورځ ضرور راتلونکې ده، يا په بل عبارت: لکه څنګه چې اصحاب الکهف د خوبه راپورته شوه همدارنګه به يوه ورځ ټول مړي د قبرونو څخه را اوچت شي.

۳_ ای پيغمبره! د هغه وخت يادونه هم خپل امت ته وکړه کله چې د اصحاب الکهف په هکله د هغو خلکو جګړه پېښه شوه کومو ته چې الله ﷻ هغوی کشف کړه چې:

الف: ځينو يې په نومونو کښې اختلاف کاوه او ځنيو يې په شمېر کښې بحث پيل کړی وه چې څوک دي او شمېره يې څو ته رسېږي، او داسې نور.

ب: چا ويل چې دوی بېرته ويده شوه نو د غار خوله مه بندوئ، او چا ويل چې هغوی دا ځل وفات شوه نو په کار دي چې د غار خوله بنده کړو چې څوک ورداخل نه شي.

ج: بالآخره فيصله وشوه چې د دغو خبرو علم د دوی رب ﷻ ته وسپارئ خو يو تعمير وربانديې جوړ کړئ ترڅو دلته زيارت کوونکي راشي او لاړ شي او په دوامداره توګه د اصحاب الکهف يادښت تازه وساتل شي.

د: مګر د هغو کسانو فيصله دا وه کومو چې د هغوی په کار باندې غلبه او قدرت درلود او واکې يې په لاس کښې وې چې هرومرو او ضرور به مونږ په اصحاب الکهف باندې يو جومات جوړ

کړو چې زیارت کوونکي پکښې عبادت وکړي او خپل رب ﷻ یاد کړي، یا په بل عبارت: دا مقام مونږ میله ځای نه جوړوو بلکې عبادتځای یې جوړوو.

توضیحات

۱_ که څه هم په ﴿ قَالُواْ لَبِثۡنَا يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٖ ﴾ کښې د اکثرو علماوو کرامو په نزد د ﴿ قَالُواْ ﴾ ضمیر ځینو اصحاب الکهف ته راجع دی (نه ټولو ته) یعنې د دوی ځینو کسانو وویلې چې مونږ دلته یوه ورځ یا د ورځې په څه برخه کښې ویده پاتې شوي یاستو.

مګر مونږ ته بهتره بریښي چې ذکر شوی ضمیر به ټولو اصحاب الکهف ته راجع وي چې د یوې ډلې ګومان به پوره یوه ورځ وه او د بلې ډلې ګومان به د ورځې څه برخه وه.

د دغې جملې نظیر دا جمله ده چې: ﴿ وَقَالُواْ لَن يَدۡخُلَ ٱلۡجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوۡ نَصَٰرَىٰ ﴾ [البقرة: ۱۱۱] یعنې یهودانو وویلې چې: جنت ته به هیڅکله داخل نه شي مګر یهود، او نصاراوو وویلې چې جنت ته به هیڅکله داخل نه شي مګر نصارا؛ خو په ﴿ قَالُواْ ﴾ کښې دواړو ډلو (یهود، نصاراوو) ته په اجتماعي توګه ضمیر راجع کړی شوی دی، چې اهل الکتاب وایي چې جنت ته به داخل نه شي مګر یهود یا نصارا.

هېر مو نه شي!

۲_ ځینو علماوو کرامو[۱] د ﴿ وَلَن تُفۡلِحُوٓاْ إِذًا أَبَدٗا ﴾ په جمله باندې استدلال نیولی دی چې په اکراه (زور) سره په کفري خبره باندې د تلفظ کولو جواز په همدې (آخر الزمان امت) پورې اختصاص لري چې مفصل بحث یې د [النحل: ۱۰۶] ایت لاندې تېر شوی دی. او دا ځکه چې:

د ذکر شوې جملې حاصل داسې راځېږي چې که ظالمان تاسو په زور سره خپل کفري دین ته واړوي نو په دغه وخت کښې به په ابدي توګه فلاح مونده نه کړئ او د همېشه دپاره به په دوزخ کښې یاست؛ نو که بالفرض هغوی ته د اکراه په صورت کښې په کفري خبرې باندې تلفظ جائز وی او د الله ﷻ په نزدورباندې کافر نه ګرځېدلی نو ذکره شوې جمله به یې نه وی ویلې، والله ﷻ اعلم.

اصحاب الکهف راویښ شوه

۳_ د دې خبرې په جواب کښې چې اصحاب الکهف څنګه رابیدار (راویښ) شوه، مفسرینو کرامو ډېره اوږده خبره کړې ده[۲] حتی ځینو لا ویلي دي چې د رابېدارېدلو طریقه یې دا وه چې یوه شپونکي د غار خوله ببرته کړه ترڅو پکښې خپلې رمې (ګلې) ته د باران څخه پناځای مونده کړي.

دوی وایي چې د غار خوله ظالم پاچا په هغه وخت کښې بنده کړې وه کله چې اصحاب الکهف غار ته ننوتل، نوموړي وغوښتل چې همدا غار ورته قبر جوړ کړي نو د غار خوله یې تپه بنده کړه[۳]

---

(۱) اضواء البیان ج۴ ص۸۱

(۲) تفسیر الطبري ج۱۵ ص۲۱۶؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۱۴۹

(۳) تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۱۱

چې درې سوه او نهه (٣٠٩) کاله وروسته شپونکي ببرته کړه[1].

مونږ ته د رابېدارېدلو ذکره شوې طریقه د لاندې وجوهو د کبله په زړه پورې نه برېښي:

الف: مونږ د همدې سورت د [٩] ایت لاندې لیکلي دي چې اصحاب الکهف د وخت د پاچا او نورو ظالمانو څخه تریتم شوه د همدې کبله یې د دوی شهرتونه په لوحه کښې ولیکل او په دولتي خزانه کښې یې وساتل، که بالفرض پاچا په غار کښې بندیان کړي وی چې د لوږې مړه شي نو بیا خو به یې د شهرت لیکلو ته څه اړتیا نه وی پیښه شوې.

ب: د همدې سورت د [١٧] ایت په وضاحتونو کښې تېر شوه چې په اصحاب الکهف باندې سبا او بېګا د لمر پلوشې په غیر مستقیمه توګه د لږ وخت دپاره لګېدلې، نو که بالفرض د غار خوله بنده وی نو بیا خو به د لمر څخه بالکل محروم وی.

ج: د همدې سورت د [١٨] ایت څخه څرګندېږي چې الله ﷻ اصحاب الکهف د رعب د کبله د خلکو د تماس څخه ساتلی وه، نه له دې کبله چې د غار خوله بنده وه.

د: د همدې ایتونو څخه ـ چې بحث پکښې روان دی ـ څرګندېږي چې د اصحاب الکهف اولنی خبرې په خپلو منځو کښې پیل شوې، نو که بالفرض شپونکي رابېدار کړي وی نو اولنی خبرې به یې د هغه سره کړې وی، او د کشف صورت حال به یې د همدې ځای څخه پیل شوی وی حال دا چې د کشف اولنی صورت حال یې د خپل هغه ملګري څخه پیل شوی دی کوم چې هغوی بازار ته د خوراکي شیانو د راوړلو دپاره استولی وه چې ځینې مهم ټکي یې لاندې لوستلی شی[2]:

اول: کله چې الله ﷻ اصحاب الکهف په خپل کامل قدرت سره له درانه خوبه راویښ کړه نو د خپلو قدیمي سکو سره یې یو ملګری بازار ته ولېږه چې څه خوارکي شیان پرې خریداري کړي.

دوهم: نو قدیمي سکې یې دوکاندار ته ورکړې چې هغه شی او دغه شی راکړه.

درېم: دوکاندار چې قدیمي سکې ولیدې نو ګومان یې وکړ چې دغه سړي کومه قدیمي خزانه موندلې ده، او د شاوخوا نور خلک یې هم پرې خبر کړه.

څلورم: آن تردې چې خبره غټه شوه او د وخت پاچا ته ورسېده، او ذکر شوی ملګری یې د استنطاق لاندې ونیوه چې دا ډول سکې درسره څومره دي؟ او هغه خزانه چرته ده چې تا ترې دغه سکه راخستې ده؟

پنځم: هغه (رحمة الله علیه) همدا جواب ورکاوه چې مونږ فقط پرون د دې ځای څخه لاړو او هلته مو په سمڅه کښې پنا واخستله ترڅو د خپل دین حفاظت وکړو.

شپږم: پاچا ته خیال پیدا شو چې دوی به هغه ډله وي کومه چې څو پېړی پخوا لا درکه او ترې تم شوي وه نو د دولتي خزانې څخه یې د لا درکه شوې ځوانې ډلې لوحه وغوښتله او په ذکر شوې

---

(١) تفسیر الخازن ج۴ ص۸۷

(٢) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۷۷؛ الدر المنثور ج۵ ص۳۷۵

ملګري باندې یې ولوستله چې ستاسو فلانی او فلانی نومونه دي؟ چې ده (رحمة الله علیه) په هوا، هوا ورا جواب ورکړ.

اوم: پاچا د اصحاب الکهف استازی له خپله خانه سره واخست او د کهف (غار) په لور روان شو ترڅو د دغې مبارکې ډلې سره ملاقات وکړي.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: ایا د وخت پاچا چې ښه مسلمان سړی وه، د اصحاب الکهف سره یې ملاقات وکړ او که څنګه؟

مونږ وایو چې: په دې باره کښې مفسرینو کرامو لاندې دوه روایتونه لیکلي دي[۱] چې:

الف: پاچا غار ته ورننووت او ښه روغبړ یې ورسره وکړ او بیا وروباندې اصحاب الکهف د رخصت کېدلو سلام واچاوه او هر یو د خپلو څملاستلو ځای ته ورغی او همدلته یې خپلې ارواګانې خپل رب ﷻ ته ورسپارلې او وفات شوه، فإنا لله وإنا إلیه راجعون.

ب: کله چې پاچا د غار خولې ته ورسېد نو ذکر شوي استازي (علیه الرحمة) ورته وویلې چې: تاسو دلته ودرېږئ زه به خپلو ملګرو ته ستاسو څخه وړاندې ورشم او په ټول کیفیت باندې به یې خبر کړم، بیا به نو تاسو ورسره ملاقات وکړئ، که نه نو دوی به په هیبت کښې ولوېږي.

خو څرنګه چې استازي خپلو ملګرو ته حالات بیان کړه نو الله ﷻ د ټولو ارواګانې قبض کړې ـ فإنا لله وإنا إلیه راجعون ـ او پاچا د ملاقات څخه محروم پاتې شو.

مونږ ته همدغه دوهم روایت په زړه پورې برېښي لکه چې په راتلونکي پنځمه توضیح کښې وروباندې لږ څه رڼا اچولې شوې ده، او د اصحاب الکهف د مستور حال سره ښه مناسب دی.

البته دا هله که اصحاب الکهف مړه شوي وي، او که بېرته ویده شوي وي او یا یې د مرګ او ژوند دوه حالونه د خلکو څخه پټ پاتې شوي وي[۲] نو بیا هم راته دا بهتره ښکارېږي چې پاچا به ورسره ملاقات نه وي کړی.

د اصحاب الکهف د بیدارېدلو حکمتونه

۵_ الله ﷻ د اصحاب الکهف د راوېښولو لاندې دوه حکمتونه نازل کړي دي:

الف: یو حکمت پخپله په اصحاب الکهف پورې ارتباط نیسي چې ﴿ لِیَتَسَآءَلُوا۟ بَیۡنَهُمۡ ﴾ ترڅو دوی په خپل منځکښې سره پوښتنې وکړي چې مونږ دلته څومره وخت ویده پاتې شوي یاستو. نو په نتیجه کښې به دوی پوه شي چې الله ﷻ د دوی هغه سوال قبول کړی دی کوم چې دوی په غار کښې د پنا اخستلو په وخت کښې کړی وه، چې مونږ ته د ظالمانو څخه نجات راکړې او زمونږ ایمانونه د

[۱] تفسیر القرطبي ج۱۰ ص۲۷۹؛ المحرر الوجیز ج۱۰ ص۳۸۲
[۲] روح المعاني ج۱۵ ص۲۳۹

زوال څخه بیچ کړي (په خپل دربار کښې یې قبول کړې)

ب: بل حکمت د وخت خلکو ته راجع دی چې ﴿ لِيَعْلَمُوٓا أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَآ ﴾ ترڅو دوی پوه شي چې د الله ﷻ هره پوره وعده حقه ده او د قیامت په قیام کښې هیڅ شک شبه نشته.

د دغه دوهم حکمت څخه په کار دي چې په هره زمانه کښې خلک استفاده وکړي، د حشر منکران دې پرې خپل قناعت حاصل کړي او مؤمنان دې پرې به مطمئن جوړ شي.

یادونه

۶- مفسرینو کرامو په ﴿ إِذْ يَتَنَٰزَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقَالُوا ٱبْنُوا عَلَيْهِم بُنْيَٰنًا رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ﴾ کښې متعدد تحلیلونه کړي دي[1]، او زښتې ډېرې معناوې یې ترې اخستي دي چې په ایت شریف کښې د هرې یوې معنی د اخستلو استعداد شته دی، خو مونږ چې په کومه معنی باندې تفسیر کړی دی هغه په لاندې نکاتو باندې ولاړه ده:

الف: د ﴿ إِذْ ﴾ کلمه مو په مقدر "اذکر" پورې متعلقه ګڼلې ده[2] او په ﴿ أَعْثَرْنَا ﴾ پورې مو ارتباط نه دی ورکړی.

ب: د ﴿ يَتَنَٰزَعُونَ ﴾ کښې مو مستتر ضمیر د وخت خلکو ته راجع اخستی دی چې مقامورباندې دلالت کوي او اصحاب الکهف ته مو راجع نه دی اخستی.

ج: په ﴿ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ ﴾ کښې مو د "أمر" کلمه د هغو ټولو پوښتنو څخه عبارت ګڼلې ده کومو چې په هغه وخت کښې اصحاب الکهف پورې تعلق نیولی وه لکه: دوی مړه شوه او که بېرته ویده شوه؟ د دوی شمېر څو تنو ته رسېږي؟ یا په بل عبارت: د دوی سره په لاره کښې نور کسان ضمیمه شوي دي لکه چې سپی ورسره ضمیمه شوی وه او په لوحه کښې یې ذکر نشته او که څنګه؟ په دوی باندې باید میله ځای جوړ شي او که عبادتځای (جومات) او داسې نور.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ بَيْنَهُمْ ﴾ ضمیر مو د وخت خلکو ته راجع ګڼلی دی او د ﴿ أَمْرَهُمْ ﴾ ضمیر مو اصحاب الکهف ته راجع کړی.

د: د ﴿ رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ﴾ جمله مو د وخت د خلکو د خبرو حکایت ګڼلې ده.

هـ: بالآخره په ﴿ غَلَبُوا عَلَىٰٓ أَمْرِهِمْ ﴾ کښې مو د "أمر" کلمه د تدبیر په معنی اخستې ده او ضمیر مو اصحاب الکهف ته راجع اخستی دی، او هم مو د غلبې خاوندان د وخت په حکومتي مشرانو باندې معنی کړي دي.

د ذکرو شوو نکاتو په رعایت سره یې د معنی حاصل هغسې راخېژي لکه څنګه چې په خلاصه مطلب کښې لیکلی شوي دي.

---

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۲۳۵
(۲) المحرر الوجيز ج۱۰ ص۳۸۴

دوه پوښتنې او د هغو ځوابونه

۷_ په ﴿ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ﴾ کښې د سري په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: بوه دا چې په هغه وخت کښې خو مسلمانان د عیسی ﷺ پیروان وه په کوم وخت کښې چې اصحاب الکهف راوبښ شوه او خلک ورباندې خبر شوه، نو په کار وه چې د ﴿ مَّسْجِدًا ﴾ په عوض "بِیْعَة" نازل شوی وی چې د عیسویانو د عبادتخای نوم دی چې مونږ یې په کلیسا سره معنی کوو، ځکه چې د مسجد کلمه د آخرالزمان پیغمبر ﷺ د امتیانو عبادت خای پورې اختصاص لري.

د دې جواب دا دی چې: دلته د "مَسْجِد" د کلمې لغوي معنی مطلب ده، یعنې د سجده کولو خای، چې په دې معنی زمونږ په جوماتونو پورې اختصاص نه لري بلکې په همدې معنی باندې ټوله ځمکه زمونږ دپاره مسجد او جومات ګرځولې شوې ده.

ب: دوهمه پوښتنه دا ده چې د ایت شریف څخه په قبرونو باندې د معبد (جومات) جوړولو جواز استنباطول صحیح دي او که څنګه؟ لکه چې اهل التشیع دا ډول استنباط جائز ګڼلی دی، دوی وایي چې: "این نشان مي دهد که ساختن معبد به احترام قبور بزرگان دین نه تنها حرام نیست _آن چنان که وهابیها مي پندارند_ بلکه کار خوب و شائسته است"[۱].

مونږ وایو چې: ذکر شوی سوال ته ښېنو علماوو کرامو د اوږده بحث په ضمن کښې جواب ورکړی دی[۲] چې ښېنې مهم ټکي یې د څه زیادت سره محترمو لوستونکو ته وړاندې کوو:

الف: ذکر شوی استنباط به په هغه وخت کښې په ځای وی چې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په شریعت کښې د ذکر شوي کار څخه په صراحت سره نهي (منعه) نه وی روایت شوی، حال دا چې نبي کریم ﷺ د خپل مرض الموت په وخت کښې فرمایلي دي چې: «لَعَنَ اللهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ»[۳] یعنې په یهودو او نصاراوو باندې دې د الله ﷻ لعنت وي چې د خپلو پیغمبرانو د قبرونو څخه یې جوماتونه جوړ کړه (او سجدې یې ورته وکړې).

ب: په ایت شریف کښې په اصحاب الکهف باندې د جومات د جوړولو کار د کوم پیغمبر څخه نه دی راحکایت شوی چې زمونږ په شریعت کښې اعتبار ولري. بلکې دا د هغه چا د کار حکایت دی د کومو چې د حکومت واکې په لاس کښې وې او اقتدار یې درلود.

ج: په ذکر شوي جومات باندې د قبرونو د جوماتونو جوړولو قیاس کول فرق لري، او دا ځکه چې د اصحاب الکهف په مرګ او ژوند کښې اختلاف وه ښېنو ورباندې د دوهم ځل ویده کېدلو عقیده درلوده، د همدې کبله هغوی د نورو یقیني مړو غوندې دفن نه کړی شوه، اما اهل التشیع خو تړې د هغو جوماتونو جوړولو دپاره جواز راوباسي کوم چې یقیني مړه دي او د هیڅ پکښې اختلاف نشته.

---

(۱) تفسیر نمونه تصنیف اهل التشیع ج۱۲ ص۳۸۸
(۲) روح المعاني ج۱۵ ص۲۳۹
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۷۷

د: په دې ټولو باندې علاوه په ځينو روايتونو کښې شته چې د وخت حاکمانو د سمځې سره نژدې په يوه غونډۍ باندې جومات جوړ کړ، نه په اصحاب الکهف باندې د پاسه چې هغوی ته سجدې وکړی شي، همدې خبرې ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «لَا تَجْلِسُوا عَلَى الْقُبُورِ وَلَا تُصَلُّوا إِلَيْهَا»[۱] تاسو مه په قبرونو باندې کيني او مه ورته سجدې کوئ.

سوال جواب

۸ـ که څوک وايي چې: ايا په قبر باندې د جومات د جوړولو دپاره د دې ځخه جواز نه معلومېږي چې ټولو صحابه وو کرامو ﷺ په اتفاق سره نبي کريم ﷺ د جومات ترځنګ دفن کړ او هيچا ورباندې اعتراض ونه کړ؟

مونږ وايو چې:

الف: په دې مقام کښې د بحث موضوع دا ده چې د تعظيم دپاره په قبرونو باندې د جوماتونو جوړول جواز نه لري چې عوام به ورته د ناپوهۍ له امله سجدې وکړي او خپل خانونه به پرې کفر ته ورباسي، چې بوت پرستي د. همدغسې کارونو ځخه پيل شوې ده. اما نبوي جومات خو د وړاندې ځخه جوړ وه، د نبي کريم ﷺ د مبارک قبر د تعظيم دپاره خو نه دی جوړ شوی، اما دا بيله خبره ده چې د مؤمنانو د زيادت د کبله جومات پراخي وموندله او د مبارک قبر ځخه راچاپير شو. يا په بل عبارت: نبي کريم ﷺ په جومات کښې نه دی دفن شوی، بلکې جومات ته نژدې د بي بي عايشې (أم المؤمنين رضي الله عنها) په کور کښې دفن شوی دی، او بيا ترې جومات د وسعت د کبله چاپير شوی دی.

ب: په دې باندې علاوه، د نبي کريم ﷺ د مبارک قبر (روضې) د شاوخوا ديوالونه ښه پوره لوړ دي چې د عبادت کوونکي سترګې ورباندې نه شي لګېدلی، د همدې کبله عائشه رضي الله عنها وايي چې: «فَلَوْلَا ذَاكَ أُبْرِزَ قَبْرُهُ غَيْرَ أَنَّهُ خُشِيَ أَنْ يُتَّخَذَ مَسْجِدًا»[۲] يعني که د يهودو او نصاراوو ذکر شوی عمل نه وی (چې د خپلو پيغمبرانو قبرونه يې جوماتونه جوړ کړه) نو د نبي کريم ﷺ قبر به لوځ کړی شوی وی او لوړ ديوالونه به ترې نه وی چاپېر کړی شوي، د دې کار بله وجه نه ده غير له دې ځخه چې صحابه وو کرامو ﷺ ته ډار واقع شو چې د نبي کريم ﷺ قبر به هم جومات جوړ کړی شي او جُهال به ورته سجدې وکړي، نو د ليدونکو د سترګو ځخه يې د ديوالونو په لوړولو سره پټ کړ.

﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًۢا بِٱلْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ۚ قُل رَّبِّىٓ أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ ۗ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَآءً ظَٰهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا ﴿٢٢﴾ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ إِنِّى

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۳۱۲
(۲) صحيح مسلم ج۱ ص۲۰۱

فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ۚ وَٱذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰٓ أَن يَهْدِيَنِ
رَبِّى لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوا۟ فِى كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِا۟ئَةٍ سِنِينَ وَٱزْدَادُوا۟ تِسْعًا
﴿٢٥﴾ قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا۟ ۖ لَهُۥ غَيْبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ أَبْصِرْ بِهِۦ وَأَسْمِعْ ۚ مَا لَهُم
مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِىٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِى حُكْمِهِۦٓ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ ﴾

[۲۲] ژر دی چې (جګړه ماران به) ووايي چې (اصحاب الکهف) درې تنه دي (او) څلورم يې
سپی دی، او وبه وايي چې (دوی) پنځه تنه دي (او) شپږم يې سپی دی، (البته) په غيبي ويشتلو سره
(پرته له دليل څخه)، او دوی به ووايي چې اوه کسه دي او اتم يې سپی دی.
(خو) ته ورته ووايه چې زما رب ﷻ يې په شمېر باندې ډېر ښه پوه دی (چې څو تنو ته رسېږي) د
اصحاب الکهف (په شمېر) باندې نه پوهېږي مګر لږ (کسان چې زما رب ﷻ ورته معلومات ورکړي
دي لکه چې ماته يې راکړي دي).
نو (ای پيغمبره! جګړه مارانو سره) مباحثه مه کوه مګر څرګنده مباحثه (چې زما رب ﷻ يې په
شمار باندې ډېر ښه پوهېږي) او (همدارنګه) د اصحاب الکهف په هکله د دوی څخه د يوه نفر څخه
هم د فتوی غوښتنه مه کوه (نه تخجيلاً او نه تعلماً).
[۲۳] او (ای پيغمبره!) ته يوه شي ته هرومرو په هيڅ حال کښې مه وايه چې: يقيناً زه دغه کار له
سبانه (به راتلونکي کښې) کوونکی يم
[۲۴] مګر په داسې حال کښې چې د الله ﷻ په مشيت (ارادې) پورې تماس نيوونکی يې (چې
"إن شاء الله" ووايې).
او (ای پيغمبره!) خپل رب ﷻ ياد کړه ("إن شاء الله" ووايه او خپله بندګي اظهار کړه) چې کله تا
("إن شاء الله" ويل) هېر کړه (او بيا درته ياد شوه) او ووايه چې خپل رب ﷻ ته مې اميد دی چې د
دغو معلوماتو څخه (د خلکو) د ارشاداتو دپاره به ډېرو نژدو (معلوماتو) ته راته هدايت وکړي (رازده
به يې کړي).
[۲۵] او (دا خبره هم د نورو معلوماتو څخه ده چې) اصحاب الکهف به خپل غار (سمڅه) کښې
درې سوه کاله پاتې شوي وه او نهه کاله يې (هلته نور هم) زيات کړي وه (چې ټول درې سوه او نهه
کاله جوړېږي).
[۲۶] (او) ووايه چې الله ﷻ د اصحاب الکهف په درنګ کولو باندې ډېر ښه پوه دی (لکه چې
وراندې يې معلومات راکړه).
خاص الله ﷻ لره د اسمانونو او ځمکو (د) غيبو (علم) دی (او بس).
(او هم ووايه چې) الله ﷻ څومره ښه ليدونکی دی او څومره ښه اورېدونکی دی.

(ای پیغمبره!) د الله ﷻ څخه په غیر دوی (جګړه مارانو) ته دوست (کارسازی) نشته، او الله ﷻ په خپل حکم کښې هیچا ته اشتراک نه ورکوي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې هغو جګړو ته هم اشاره شوې وه په کومو باندې چې د اصحاب الکهف د کشف په وخت کښې خلک اخته وه او په دې ایتونو کښې هغو جګړو ته اشاره شوې ده چې د قرآن کریم د نزول په وخت کښې د خلکو ترمنځ رواني وې چې د اصحاب الکهف شمېر څو تنو ته رسېده، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د پخوانیو زمانو څخه را په دې خوا د اصحاب الکهف په هکله د خلکو په مابین کښې په بې فائدې شیانو کښې بحثونه روان دي او څه نتیجې ته نه دي رسېدلي، نو لاندې ارشاداتو ته متوجه شه:

۱ـ ژر دی چې ستا په زمانه کښې به هم د اصحاب الکهف د شمېر موضوع د بحث لاندې واقع کړی شي او هغه کسان به پکښې چې خپلو خانونو ته اهل الکتاب وایي لاندې نظریات څرګند کړي:

الف: ځینې به وایي چې اصحاب الکهف درې تنه وه او څلورم یې سپی وه.

ب: ځینې نور به وایي چې دوی پنځه تنه وه او شپږم ورسره سپی ملګری شوی وه.

ذکرې شوې دواړه ډلې د خپلو خپلو ویناوو دپاره څه دلیل او برهان په لاس کښې نه لري بلکې غیبانه او په پټو سترګو ګوزارونه کوي.

ج: او بالآخره ځینې نور به وایي چې دوی اوه تنه وه او اتم ملګری یې سپی وه.

۲ـ ای پیغمبره! ټولو خلکو ته ووایه چې: زما رب ﷻ یې په شمېر باندې ډېر ښه علم لري چې شمېر یې څو تنو ته رسیده، د دوی په شمېر باندې علم نه لري مګر لږ خلک (چاته چې زما رب ﷻ پرې علم ورکړی دی). نو تاته په کار دي چې لاندې وصایا په نظر کښې ونیسې:

الف: ذ اهل الکتابو سره د اصحاب الکهف په هکله فقط سرسري خبرې کوه، چې هغوی د سرسري معلوماتو څخه علاوه کوم دقیق او محقق معلومات نه لري چې په دقیق بحث سره به را څرګند شي. نو د بحث په وخت کښې هغوی ته فقط همدومره وایه چې: زما رب ﷻ یې د شمېر په اندازه باندې ډېر ښه پوه دی.

ب: تا خو د اهل الکتابو جواب په وحې سره ورکړه حتی چې د هغوی شاګردان (مشرکان) هم په حیرت کښې واقع شوه. یا په بل عبارت: کوم عجیب خبر چې اهل الکتابو ستا څخه د مشرکانو په سلسله غوښتی وه، هغه معلومات خو دې ورکړه او خپل نبوت دې یو ځل بیا په اثبات ورساوه.

نو ته د هغوی څخه خپل غږ مه اخله چې د تخجیل په موخه د هغوی څخه معلومات وغواړې چې د اصحاب الکهف په هکله د هغه او د دغه شي معلومات راکړئ چې تاسو خپلو خانونو ته د

اهل العلم لقب ورکوئ. نو ته د خپل شرافت څخه کار واخله او د اهل الکتابو د یوه تن څخه هم تخجیلي پوښتنې مه کوه، همدارنګه د هغوی څخه د زده کړې دپاره هم پوښتنه مه کوه چې که هغوی صحیح معلومات لري چې تاته جواب درکړي، او نه ته د هغوی جواب ته محتاج یې.

ج: ای پیغمبره! د اهل الکتابو د پوښتنو څخه وروسته چې ته څه وخت د جواب څخه ساکت وې د هغه وجه دا وه چې تاته الله ﷻ معلومات نه وو درنازل کړي او په پټو سترګو سره ګوزارونه تا نه کول، نو د څه وخت پورې د جوابونو څخه غلی پاتې شوې، خو کفارو درپورې ملنډې وهلې چې وعده یې د سبا راکړې وه او دومره دومره ورځې جواب ټال شو.

نو د دې دپاره چې په راتلونکي کښې د هغوی د ملنډو څخه خپل خان بچ وساتې، د هیڅ کار په هکله داسې مه وایه چې: زه سبا ته د دې کار کوونکی یم، مګر د الله ﷻ اراده یاده کړه او "إِنْ شَاءَ اللهُ" ووایه، چې زه د دغه کار کوونکی یم خو که د الله ﷻ اراده وي او بس.

د: هو! که د خبرې کولو په وخت کښې دې "إِنْ شَاءَ اللهُ" ویل هېر کړه او فکر دې ورته نه شو نو بیا خپل رب ﷻ یاد کړه کله چې درپه یاد شي، یا په بل عبارت: هر وخت چې په خپل نسیان باندې پوه شوې نو د خپلې سهوې مخنیوی وکړه او خپله بندګي او عجز خپل رب ﷻ ته وړاندې کړه.

۳ـ ای پیغمبره! څرنګه چې تاته خپل رب ﷻ د اصحاب الکهف په هکله د نبوت د ثبوت دپاره قوي دلایل درنازل کړه، نو وایه چې خپل رب ﷻ ته امید کوم چې د دغو دلایلو څخه د خلکو هدایت دپاره نور داسې دلایل راعنایت کړي چې لاربښودانې او ارشاد ته ډېر نژدې وي.

۴ـ تاته خپل رب ﷻ وحې کوي چې اصحاب الکهف په سمڅه کښې د ننوتلو څخه تر کشف کېدلو پورې درې سوه کاله (درې پېړۍ) پاتې شوي وه چې په دغو کلونو باندې یې نهه کاله نور هم وراضافه کړي وه، چې ټول درې سوه او نهه (۳۰۹) کاله کېږي. که بالفرض تاته خپل رب ﷻ وحې نه وی کړی او ته په حقه پیغمبر نه وی نو دغه معلومات به دې له کومه کړي وی.

۵ـ څه لري نه ده چې په غار کښې د اصحاب الکهف د پاتې کېدلو په موده کښې هم خلک مختلفې خبرې وکړي چې څوک یوه موده په ګوته کړي او څوک بله موده چې تر اوسه ورباندې دومره وخت تیر شوی دی.

مګر ته ورته ووایه چې: الله ﷻ په سمڅه کښې د دوی د پاتې کېدلو په موده باندې ډېر ښه پوهېږي نو د ده ﷻ په معلوماتو کښې د هیڅ رد او شک‌خای نشته، او دا خکه چې:

الف: خاص الله ﷻ د اسمانو او ځمکو په غیبو باندې پوه دی او بس، چې له دې جملې څخه د اصحاب الکهف په غار کښې د پاتې کېدلو موده هم ده.

ب: او هم ورته ووایه چې الله ﷻ څومره ښه بینا دی چې هر شی ګوري، او څومره ښه اورېدونکی دی چې هره خبره اوري، نو د اصحاب الکهف اوسېدانه یې لیدلې ده او د هغوی خپلمنځي خبرې اترې یې اورېدلې دي، ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک شته چې یا یې هغوی په ټولو حالاتو کښې

ليدلي وي او يا يې د هغو خپلمنځي مباحثه اورېدلې وي؟

نو ځکه مارانو ته هيڅ دوست او کارسازی نشته چې يا صحيح معلومات ورکړي او يا يې د الله ﷻ له عذابه وژغوري.

ج: الله ﷻ په خپل حکم کښې هيڅوک نه شريکوي چې بل چاته د ځمکې او اسمانونو په غيبو باندې د خپل علم غوندې کامل او پوره علم ورکړي.

توضيحات

که څوک وايي چې: په ﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَـٰثَةٌ ﴾، ﴿ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ ﴾، ﴿ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ ﴾ کښې مستتر ضميرونه چاته راجع دي؟

مونږ وايو چې: ذکر شوي ضمائر ځکړه کوونکو ته راجع دي چې په وړاندې ايت کښې د ﴿ إِذْ يَتَنَـٰزَعُونَ ﴾ کلمه وړباندې دلالت کوي، يعنې ای پيغمبره! ژر ده چې ځکړه کوونکي به تاته داسې داسې ووايي.

بله ورځ د همدغه ايت مصداق متحقق شو او د نبي کريم ﷺ سره د مباحثې په ضمن کښې د نجران نصاراوو ذکر شوي درېواړه نظرونه وړاندې کړه[۱].

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ﴿ مَّا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ ﴾ څخه څرګندېږي چې لږو کسانو ته د اصحاب الكهف عدد معلوم دی، نو پوښتنه دا ده چې دغه لږ کسان څوک دي او د اصحاب الكهف واقعي عدد څو تنو ته رسېدلی؟

مونږ وايو چې: لږ کسان هغه څوک دي چې الله ﷻ ورته وحې کړې وي لکه نبي کريم ﷺ، او هم هغه څوک دي چې پيغمبر ﷺ ورته د هغوی عدد ښودلی وي، لکه عبد الله بن عباس رضی الله عنهما چې وايي: زه د همدغو لږو کسانو څخه يم چې د اصحاب الكهف عدد راته معلوم دی چې اوه تنه وه[۲]، نو څرنګه چې دغسې معلومات څوک په عقل سره نه شي موندلی نو څرګنده شوه چې نبي کريم ﷺ به ورته د هغوی عدد ښودلی وي، دغه ډول حديث ته محدثين کرام د حکمي مرفوع حديث لقب ورکوي.

او يا به نوموړي صحابي ﷺ ذکر شوی عدد د قرآن کريم د اشاراتو څخه فهم کړی وي لکه چې عين عدد ځينو مفسرينو کرامو[۳] په شپږو وجهو سره د ايت شريف د اشاراتو څخه معلوم کړی دی، دغه يو مثال يې ولولئ چې: الله ﷻ لومړني دواړه قولونه (چې اصحاب الكهف درې تنه دي، يا پنځه تنه دي) د ﴿ رَجْمًۢا بِٱلْغَيْبِ ﴾ په کلماتو سره تعقيب کړي دي ته به وايې چې دې ته يې اشاره کړې ده

---

(۱) زاد المسير ج۵ ص۸۷؛ التفسير الكبير ج۲۱ ص۱۰۵
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۷۸
(۳) تفسير کبير ج۲۱ ص۱۰۵

چې دغه دواړه عددونه غلط دي او درېیم قول یې (چې اصحاب الکهف اوه تنه دي) په ﴿ قُل رَّبِّىٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم ﴾ باندې تعقیب کړی دی او د ﴿ رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِ ﴾ د کلماتو څخه یې وروسته کړی دي، او پوره څرګنده ده چې کوم قول رجمًا بالغیب نه وي نو هغه به ضرور واقعیت لري.

که څه هم مناسبه ده چې د اصحاب الکهف د عدد په باره کښې سړی توقف وکړي او الله ﷻ ته یې وسپاري چې څه اړتیا ورته نشته، خو د دې سره-سره که څوک پکښې د اوږده بحث شوق لري نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۱]، چې هلته د هغوی نومونه او د نومونو خواص هم ښودلي شوي دي چې د زنانه وو ولادت پرې اسانېږي او د ظالمانو څخه پرې نجات موندلی کېږي او داسې نور، مونږ یې د اوږدوالي د کبله دلته نه شو رانقلولی.

مُمَارَاةٌ څه معنی؟

۳ـ په ﴿ فَلَا تُمَارِ فِيهِمۡ ﴾ کښې د "لا تُمَارِ" کلمه د "مِرَاء" او "مُمَارَاةٌ" څخه اشتقاقه شوې ده لکه څنګه چې په: ﴿ وَجَٰدِلۡهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُۚ ﴾ [النحل:۱۲۵] کښې د "جَادِلْ" کلمې د "جِدَالٌ" او "مُجَادَلَةٌ" څخه اشتقاق موندلی دی، نو "مُمَارَاةٌ" د "مُجَادَلَةٌ" سره مرادف دی چې پوره بیان یې د همدغه ایت لاندې هلته تېر شوی دی ـولله ﷻ الحمد والشکرـ خو په دې مقام کښې یې مفسرینو کرامو د معنی حاصل داسې اخستې دی[۲] چې:

الف: ای پیغمبره! د اهل الکتابو سره د اصحاب الکهف د عدد په هکله هیڅ بحث مه کوه څه چې تاته خپل رب ﷻ وحې کړه همدا کفایت کوي، هو! که هغوی درسره جګړه پیل کړه همدغه څرګنده خبره ورته وکړه چې: ﴿ رَّبِّىٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم ﴾ زما رب ﷻ د هغوی په شمېر باندې ډېر ښه پوه دی.

ب: په جګړه کښې ورسره سپکې سپورې خبرې مه کوه او لکه څنګه چې ته د لوی او عالي خوی خاوند یې د خپلو عالي اخلاقو په مقتضی ورسره تګ وکړه.

یو نحوي تحلیل

۴ـ په ﴿ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْيۡءٍ إِنِّي فَاعِلٞ ذَٰلِكَ غَدًا ۝ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُۚ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ ﴾ کښې د ﴿ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ﴾ کلمات د مقدر حرف جر او د مقدر متعلق په اعتبار سره مستثنی واقع شوې ده چې د ظهور په لحاظ سره داسې کېږي چې: "إلا مُتَلَبِّسًا بِمَشِيَةِ اللهِ".

یعنې ای پیغمبره! لکه چې پخواني غیوب فقط الله ﷻ ته معلوم دي همدارنګه په راتلونکو غیوبو باندې هم د همده ﷻ څخه پرته بل څوک نه پوهېږي، نو د هیڅ شي په باره کښې داسې مه وایه چې: زه د دغه شي سبا-بل سبا (په راتلونکي کښې) کوونکی یم، مګر په داسې حال کښې چې ته د الله ﷻ په ارادې پورې متلبس یې (چې د "إِنْ شَاءَ اللهُ" ویلو د لباس اغوستونکی یې)، دا څکه

---

[۱] تفسیر روح المعاني ج۱۵ ص۲۴۲ـ ۲۴۷: تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۱۵: تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۶

[۲] المحرر الوجیز ج۱۰ ص۳۸۶: تفسیر الکشاف ج۲ ص۷۱۴

چې که الله ﷻ ذکر شوی کار تاته اسان کړ خو هیڅ خبره نشته او که نه نو په تاباندې به هیڅ اعتراض نه وي او د ملامتی ګوته به درته ونه نیوه شي، نو که بالفرض د اصحاب الکهف د قیصې د بیانولو په هکله (چې بله ورځ به یې درته بیان کړم) تا "إِنْ شَاءَ اللّٰهُ" ویلي وی نو د بیان د ځنډېدلو د کبله به په تاباندې د مشرکانو اعتراض نه وی واقع شوی او تاته به یې د دروغژن نسبت نه وی کړی.

هو! که په ذکر شوي صورت کښې ستا څخه د "إِنْ شَاءَ اللّٰهُ" ویل هېر شوه نو خپل رب ﷻ یاد کړه یعني "إِنْ شَاءَ اللّٰهُ" ووایه هر کله چې درپه یاد شوه، که څه هم ډېره موده وروسته درپه یاد شي.

دا ډول تفسیر د عبد الله بن عباس (رئیس المفسرین) رضی الله عنهما څخه روایت شوی دی[1]، او همدا تفسیر د نبي کریم ﷺ د عمل څخه څرګندېږي چې کله ـ د روایاتو په اختلاف ـ پنځلس ورځې بعد همدا ایت نازل شو او نبي کریم ﷺ ته الله ﷻ وریه یاد کړه چې تا د "إِنْ شَاءَ اللّٰهُ" کلمات نه دي ویلي، نو سمدستي یې همدغه کلمات (إِنْ شَاءَ اللّٰهُ) وویلې[2].

ایا "إن شاء الله" د نفاذ مخه نیسي؟

۵ـ په دې کښې ټول علماء کرام متفق دي چې څوک د خپل کلام سره د "إِنْ شَاءَ اللّٰهُ" په جمله باندې متصل تلفظ وکړي نو د خپل کلام د نفاذ مخه یې بنده کړه چې کوم شرعي اثرورباندې نه مرتب کېږي[3]، نو که کلام سوګند وه سوګند یې باطل کړ منعقد نه شو، او که بل کوم عقد وه لکه نکاح او نور نو د هغه مخه ونیوله شوه. او که په ذکره شوې جمله باندې د کلام څخه منفصل او وروسته تلفظ وکړي نو په دې کښې اختلاف دی، هغه دا چې:

الف: خیني علماء کرام ـ چې ابن عباس رضی الله عنهما هم پکښې شامل دی ـ وایي چې په دغه صورت کښې هم د نفاذ مخه نیسي، نو که وړاندېنی کلام سوګند وي نو حنث ورباندې نشته او که بیه وه نو ملکیت ورباندې نه مرتب کېږي[4].

ب: اکثره علماء کرام ذکره شوې جمله د انفصال په صورت کښې موثره نه ګڼي چې نه ورباندې د سوګند د حنث مخه نیوه کېږي او نه د نورو عقدونو په موثریت باندې کوم اثر غورځوي[5].

تبصره

۶ـ همدغه دوهم نظر قوي او صحیح برېښي او دا ځکه چې:

اول: په لومړي نظر سره هر عقد شرعي اعتبار د لاسه ورکوي او هیڅوک ورباندې ډاډه نه شي موندلی چې کوم یو عاقد به نن یا سبا د "إِنْ شَاءَ اللّٰهُ" جمله ووایي او د عقد نفاذ به د منځه یوسي.

---

(۱) الدر المنثور ج۵ ص۳۷۷

(۲) روح المعاني ج۱۵ ص۲۴۹

(۳) الفقه الاسلامي و ادلته ج۳ ص۳۹۷

(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۲ ص۴۶۰

(۵) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۱۴؛ اضواء البیان ج۴ ص۸۶؛ تفسیر ابي السعود ج۵ ص۲۱۷

ب: د همدې کبله الله ﷻ ایوب علیه السلام ته د سوګند د حنث څخه د بچ کولو دپاره ارشاد وکړ چې: ﴿وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِب بِّهِۦ وَلَا تَحْنَثْ﴾ [ص:۴۴] یعنې په خپل لاس سره د خاشاکو یوه موټی واخله او (خپله مېرمن) ورباندې ووهه (چې د سوګند څخه خلاص شې) او (خپل ځان) مه حانث کوه که بالفرض د انفصال په صورت کښې ذکره شوې جمله موثره واقع کېدلی شوی نو الله ﷻ به ورته ارشاد کړی وی چې "إِنْ شَاءَ اللهُ" ووایه.

ج: یو خل عباسي خلیفه (منصور) غوښتل چې د خپل نیکه (عبد الله بن عباس رضي الله عنهما) په ذکر شوي اجتهادي نظر باندې ابو حنیفه علیه الرحمة مجبور کړي چې ته هم همدغه نظر تائید کړه، مګر ابو حنیفه علیه الرحمة نوموړي ته قناعت ورکړ چې که زه دغه فتوی ورکړم نو خلک به د "إِنْ شَاءَ اللهُ" جمله وایي او ستا سره به خپل بیعت مات کړي (په بغاوت به پیل وکړي)[۱].

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې: ایا ابن عباس رضي الله عنهما په خپل اجتهاد سره د "إِنْ شَاءَ اللهُ" جمله د انفصال په صورت کښې هم موثره ګڼلې ده حال دا چې د یو پلوه ورته په دین کښې د فقاهت په زیادت سره دعاء کړی شوې ده[۲] او د بله پلوه نبي کریم ﷺ د هغې جملې په موثریت باندې فقط د اتصال په صورت کښې صراحت کړی دی چې: «مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَقَالَ إِنْ شَاءَ اللهُ فَلَا حِنْثَ عَلَيْهِ»[۳] یعنې هرڅوک چې په یوه عهد باندې سوګند یاد کړي نو ووایي چې "إِنْ شَاءَ اللهُ" نو په ده باندې حنث نشته (د عدم وفا په صورت کښې ورباندې کفاره نشته).

مونږ وایو چې: د دغه سوال په جوابولو کښې مونږ تقریبًا دوه ورځې پلټنه وکړه چې جواب ورته مونده کړو او خپل ځان د حیرت څخه خلاص کړو، بالآخره مو له خپله ځانه سره فیصله وکړه او د حیرت څخه مو خپل ځان راوویست چې د یوه کلام سره د "إِنْ شَاءَ اللهُ" په ضمیمه کولو باندې دوه مطلبه مرتبېږي:

الف: یو تشریعي مطلب چې د سابق کلام د حکم د نفاذ مخه نیسي.

ب: بل د بندګۍ د څرګندولو مطلب چې په تلفظ سره پرې تبرک حاصل کړی شي او خپل عجز ښکاره کړی شي.

نو غالبه دا ده چې ذکر شوي جلیل القدر صحابي رضي الله عنه به د انفصال په صورت کښې د "إِنْ شَاءَ اللهُ" موثریت د دوهم مطلب په لحاظ اخستی وي او خلک به نه وي پوه شوي او د ده رضي الله عنه قول به یې په لومړني مطلب باندې حمل کړی وي.

نو د ایت شریف مضمون دا دی چې: ای پیغمبره! کله چې ته ووایې چې سبا-بل سبا دا کار کوم نو

(۱) اضواء البیان ج۴ ص۸۷
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۶؛ صحیح مسلم ج۲ ص۲۹۸
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۳۸۰

"إن شاء الله" ورسره متصله وايه او د خپلي بندګۍ او د خپل عجز اظهار کوه، او که "إن شاء الله" ويل درڅخه هېر شو نو په هغه وخت کښې يې ووايه کله چې درپه ياد شو او د خپل بندګۍ څرګندونه وکړه.
اما د حديث مضمون فقط په حنث او عدم حنث پورې ارتباط لري او د بندګۍ او عجز اظهار پکښې مطلب نه دی، د همدې کبله «فقال إن شاء الله» په "ف" سره روايت شوی دی چې "ف" توری ظاهراً په اتصال باندې دلالت کوي.

حسن توافق

٨_ کله چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د قول د تصحيح په هکله مونږ خپله ذکره شوې توجيه وليکله نو وروسته راته معلومه شوه چې عين توجيه شيخ المفسرين العلامه الطبري عليه الرحمة هم کړې وه[1]، فالحمد لله والشکر على حسن التوافق العجيب.

سوال جواب

٩_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د اصحاب الکهف د هغه مودې په بيان کښې کومه چې دوی په خوب تېره کړې وه داسې عبارت نازل نه کړ چې: "ثلاث مائة وتسع سنين" دوی هلته درې سوه او نهه کاله په خوب تېر کړي وه؟ حال دا چې دا عبارت د نازل شوي عبارت څخه لنډ دی او مطلب پکښې مصرح دی.
مونږ وايو چې: د ذکر شوي عبارت د حکمت په هکله مفسرينو کرامو متعددې وجې ليکلې دي[2] د مثال په توګه: څرنګه چې د اصحاب الکهف په هکله پوښتنې د اهل الکتابو او قريشو په اشتراک سره صورت نيولی وه، نو الله ﷻ د ﴿ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ ﴾ په نزول سره اهل الکتابو ته جواب ورکړ چې د هغوی خپل حسابات په شمسي کلونو باندې محاسبه کول، او د ﴿ وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعًا ﴾ په نزول سره يې قريشو (عربو) ته جواب ورکړ چې د دوی حساباتو په قمري کلونو باندې جريان درلود، او د دواړو ډولو کلونو ترمنځ په هرو سلو کلونو کښې تقريباً درې کاله تفاوت واقع کېږي.
مګر مونږ ته بهتره برېښي چې د دغه ډول عبارت په نزول کښې په حصر ته اشاره وي، ځکه چې:
الف: الله ﷻ د هر څه څخه وړاندې د اصحاب الکهف د خوب مودې ته په اجمال سره اشاره وکړه چې: ﴿ فَضَرَبۡنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمۡ فِي ٱلۡكَهۡفِ سِنِينَ عَدَدٗا ﴾ [الکهف: ١١] نو مونږ د دوی په غوږونو باندې په غار کښې څو شمېرل شوي کلونه پرده ووهله.
ب: بيا يې دغه اجمال په ذکر شوي عبارت سره پورته کړ چې حصر ترې څرګندېږي او دې عبارت ته ورته دی چې: ﴿ وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوۡمِهِۦ فَلَبِثَ فِيهِمۡ أَلۡفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمۡسِينَ عَامٗا ﴾ [العنکبوت: ١٤] يعنې مونږ نوح عليه السلام خپل قوم ته ولېږه نو په هغوی کښې يې يو زر کاله تېر کړه مګر نه پنځوس

(١) تفسير الطبري ج١٥ ص٢٢٩
(٢) روح المعاني ج١٥ ص٢٥٢

كاله، يعنې فقط (٩٥٠) كاله يې پكښې تېر كړي وه او بس.
نو په دې مقام كښې كه بالفرض د معترض عبارت نازل شوى وى نو حصر به يې نه وى فائده كړې او په نازل شوي عبارت كښې د اشارې په توګه حصر معلومېږي.

يادونه

٧ـ ځينو علماوو كرامو[1] د اصحاب الكهف په ارتباط د اولياء الله د كراماتو په هكله ښه اوږد بحث كړى دى نو كه اوږده بحث ته د چا حوصله نه په تنګېږي او د لوستلو شوق يې لري نو هملته دې مراجعه وكړي، خو په دې شرط چې په عربي ژبه پوهېږي.

دوه د تعجب صيغې

٨ـ د ﴿أَبْصِرْ بِهِۦ وَأَسْمِعْ﴾ دواړه د تعجب صيغې دي چې نحوي علماوو كرامو[2] يې په اعرابي تحليل كښې ښه اوږد بحث كړى دى چې دا كتاب يې د رانقلولو حوصله نه لري، نو د همدې كبله مونږ د دواړو كلمو په تعجبي تفسير باندې اكتفاء كوو او بس، چې څومره ښه ليدونكي دي او څومره ښه اورېدونكي دي.

﴿وَٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِن كِتَابِ رَبِّكَ ۖ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِهِۦ وَلَن تَجِدَ مِن دُونِهِۦ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾ وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِىِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ ۖ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُۥ عَن ذِكْرِنَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ وَكَانَ أَمْرُهُۥ فُرُطًا ﴿٢٨﴾ وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ۚ إِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلظَّٰلِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ۚ وَإِن يَسْتَغِيثُوا۟ يُغَاثُوا۟ بِمَآءٍ كَٱلْمُهْلِ يَشْوِى ٱلْوُجُوهَ ۚ بِئْسَ ٱلشَّرَابُ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ جَنَّٰتُ عَدْنٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَٰرُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ ۚ نِعْمَ ٱلثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾﴾

---

[1] التفسير الكبير ج٢١ ص٨۴، ٩٧
[2] شرح ملا جامي في النحو ص٣۴۴

[۲۷] (ای پیغمبره! په خلکو باندې) هغه شی ولولوه (قرائت کړه) کوم چې تاته وحې کېږي چې ستا د خپل رب ﷻ د کتاب (د قرآن کریم) څخه عبارت دی.

ستا د رب ﷻ کلماتو (احکامو) ته هیڅ بدلوونکی نشته او (که ستا رب ﷻ یې پخپله بدل کړي نو) هیڅکله به ته د همده ﷻ څخه په غیر پناه ځای موندلې نه کړې (چې د تبدیلی مخه یې ونیسي).

[۲۸] او خپل ځان د هغو کسانو سره کلک کړه (ترې مه جدا کېږه) کوم چې خپل رب ﷻ سبا او بېګاه (په دوامداره توګه) یادوي (او) د ده ﷻ رضاء غواړي. او د دوی څخه دې ستا سترګې (هم بل چاته) تجاوز ونه کړي (چې د دوی څخه هغوی ته مخ درواړوې او) د نړدې (حقیر) ژوند ډول (سنګار غواړې، او (همدارنګه) ته د هغه چا اطاعت مه کوه د چا زړه چې مونږ د خپل ذکر څخه غافل کړی دی او د خپل خواهش پیروي کوي او کار یې (د شریعت څخه) تجاوز دی (په هر کار کښې د شریعت څخه تېری کوي).

[۲۹] او (ای پیغمبره! خلکوته) ووایه چې: حق (او رښتیا فقط) ستاسو د رب ﷻ د پلوه دی، نو د چا چې خوښه وي هغه دې ایمان راوړي او د چا چې خوښه وي هغه دې کافر شي (یا دې خپل کفر ته ادامه ورکړي). یقیناً مونږ د ظالمانو (کافرانو) دپاره داسې اور تیار کړی دی چې په دوی باندې یې دېوالونو احاطه کړې ده، او که دوی فریاد وکړي (او اوبه وغواړي) نو په داسې اوبو باندې به یې فریادرسي وکړی شي چې د تېلو د خیرې غوندې به وي (او) مخونه به وریتوي، (دا څښل شوې اوبه) ډېر بد څښل شوی شی دی او (دا دوزخ) د ارامګاه د حیثه ډېر بد (ارامځای) دی.

[۳۰] بې شکه هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي، یقیناً مونږ د هغه چا اجر نه ضائع کوو کوم چې د عمل د حیثه ښائسته وي (لکه چې دوی ښائسته دي).

[۳۱] دغه کسان چې دي دوی لره د اقامت (او همېشوالي) جنتونه دي، چې د هغوی څخه لاندې به (ځلور ډوله) ویالې بهېږي (او هم به) دوی پکښې د داسې باهوګانو (بنګړیو) څخه چې د سرو زرو څخه به (جوړ کړی شوي) وي ګاڼه دار (جړاوو) کړی شي، او (هم به پکښې) دوی داسې شنې جامې اغوندي چې د نریو او غټو وریښمنو څخه به (جوړې کړی شوې) وي، په داسې حال کښې چې دوی به په جنتونو کښې په ډولیو کښې په تختونو باندې تکیه کوونکي وي.

(دا جنت) ډېر ښه اجر (او ثواب) دی او د ارامګاه د حیثه ښائسته (ځای) دی.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د اصحاب الکهف د قیصې بیان ختم شوی وه او د کفارو غوښتنې ته جواب ورکړل شوی وه، او دلته د هغوی د څه نورو غوښتنو په هکله نبي کریم ﷺ ته ارشادات نازل شوي دي.

۲ـ هلته د اسمانونو او ځمکو په غیبو باندې پوهېدل د الله ﷻ خاصه ښودلې شوې وه، او دلته د همدې خاصې یوه مثال ته اشاره شوې ده چې د قرآن کریم څخه عبارت دی.

۳_ بالآخره هلته د دنیاوي غیوبو بیان وه چې د اصحاب الکهف کیفیات واضحه شوي وه او دلته اخروي غیوبو ته اشاره شوې ده چې د کفارو اخروي حالات به داسې صورت ونیسي او د مؤمنانو انجام به داسې تحقق ومومي.

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! اوس نو په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ د هرڅه ځخه وړاندې په دوی باندې هغه کتاب تلاوت کړه کوم چې تاته خپل رب ﷻ درنازل کړی دی او د ده ﷻ د غیبي علومو یو مثال دی، ترڅو دوی پوه شي چې ستا رب ﷻ د خپلو غیبي علومو ځخه په هغې اندازې سره راڅرګندوي څومره ته چې خلک اړتیا او احتیاج لري.

۲_ کوم غیبي علوم چې ستا رب ﷻ په دې قرآن کریم کښې نازل کړي دي هغه د واقع سره مطابق دي او په راتلونکي کښې به هم مطابق پاتې وي، نه پکښې څه بدلون رابدلون صورت نیسي او نه پکښې څوک څه تبدیلي واقع کولی شي.

۳_ هو! که بالفرض ستا رب ﷻ اراده وکړي او دغه قرآني غیبي علوم ستا ځخه بېرته واخلي نو بیا به ته هیڅ پناګاه مونده نه کړې چې د ده ﷻ د ارادې مخه ونیسې او د بېرته اخستلو ځخه یې منعه کړې.

۴_ ای پیغمبره! د مشرکانو بې هوده غوښتنې د اصحاب الکهف په قیصې باندې نه دي ختمې شوې بلکې دوی څه نورې بې هوده غوښتنې هم کوي چې ته غریبان او فقیران مسلمانان له خپله حضوره وشړه نو مونږ به ستا سره ناسته ولاړه پیل کړو او ستا خبرې به واورو، نو په دې هکله لاندې وصایا په نظر کښې ونیسه:

الف: مشرکان خو غواړي چې تا د هغو مخلصو مؤمنانو ځخه جدا کړي کوم چې سبا او بېګا (تول وختونه) خپل رب ﷻ بللي او د همده ﷻ رضامندي غواړي. نو پام کوه چې د دوی ځخه جدا نه شې ترڅو د هغه ځا سره ناسته پاسته پیل کړې کوم چې سبا او بېګا (تول وختونه) د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان دروي او د الله ﷻ د رضامندي حاصلولو په عوض د شیطان رضامندي حاصلوي.

ب: حتی ای پیغمبره! د ذکرو شوو مؤمنانو ځخه خپل نظر هم بل طرف ته مه تاوه وه چې د دوی ځخه مخ واړوې او هغه چا ته مخ کړې کوم چې په نږدې او حقیر ژوند باندې غره دي او اخروي عظیم الشان ژوند یې هېر کړی دی.

ج: ته د هغه چا اطاعت مه کوه او خبره یې مه منه د چا زړه چې مونږ د خپل ذکر ځخه غافل کړی دی او (د خپل استعداد په مطابق) د خپلو خواهشاتو پیروي کوي، بلکې هر یو کار یې د شریعت ځخه تجاوز او تېرېدنه ده.

د: د دغسې غوښتنو په جواب کښې هغوی ته ووایه چې:

اول: کوم شی چې حق دی هغه ستاسو د رب ﷻ د پلوه دی، د فقیرانو مسلمانانو د پلوه نه دی

چې تاسو ترې نفرت کوئ، نو تاسو ته په کار دي چې د حق پیروي وکړئ او په حیلو او پلمو سره حق د پښو لاندې نه کړئ.

دوهم: زه خو د دې دپاره رالېږلی شوی یم چې تاسو ته حق بیان کړم، ماته دا اجازه نشته چې ستاسو بې هوده غوښتنې ومنم، ما خپله ذمواري پوره کړه نور نو ستاسو په شمول ټولو خلکو ته اختیار دی، د چا چې زړه غواړي چې ایمان راوړي هغه دې ایمان راوړي او د چا چې کفر خوښ وي هغه دې په خپل کفر باندې کلک شي، د سپیناوي او جزا ورځ را روانه ده.

د کفارو اخروي حال

۵ـ ای پیغمبره! مونږ د ظالمانو (د کفارو) دپاره په آخرت کښې سخت عذاب تیار کړی دی نو ځینې کیفیات یې په خپل امت باندې په لاندې ډول قرائت کړه:

الف: کفارو ته مو داسې اور تیار کړی دی چې د دوی څخه به راچاپېر وي، ته به وایې چې خیمه یې پرې وهلې ده او د هر طرفه یې پټ کړي دي.

ب: د دغه اور په زیات حرارت کښې کفارو ته څه خوندورې اوبه نشته چې خپل زړونه وربانديې یخ کړي او څه دمه پرې جوړه کړي، د همدې کبله دوی د اوبو غوښتنه نه کوي او که د زیاتې مجبورۍ د کبله فریادونه وکړي او اوبه وغواړي، نو دوی ته به داسې اوبه ورکړی شي چې:

اول: هغه به د ویلي کړی شوو زېړو غونډې ټینګ خیري او زوي وي چې د دوزخیانو د وریت کړی شوو بدنونو څخه به رواني وي.

دوهم: دغه اوبه به د ځنبلو څخه وراندې د دوزخیانو مخونه وریتوي او کله چې ترې دوی غړپ وکړي نو هغه به یې په ستونو کښې کلکي بندې شي او چې کله یې ګېډو ته ورښکته شي نو کولمې به یې د لمنې د پلوه ښکته وغورزوي.

ای پیغمبره! دغه ډول ځنبل شوې اوبه ډېرې بدې ځنبل شوې اوبه دي چې په دنیا کښې نظیر او مثال نه لري او هم دغه دوزخ د ارامګاه د حیثه ډېره بده ارامګاه ده.

د مؤمنانو اخروي حال

۶ـ بالمقابل د مؤمنانو صالحانو حال دا دی چې:

الف: یوازې دا نه چې دوی ته به د سخت عذاب څخه نجات ورکړو لکه چې په خپل ذات کښې دا هم یو ډېر ښه حال دی بلکې:

ب: مونږ به د دوی یو نېک عمل هم ضائع نه کړو چې بې اجره او بې ثوابه یې پرېږدو، د دوی د اجرونو او ثوابونو حال به دا وي چې:

ج: دغه کسان به په دائمي جنتونو کښې استوګنه لري چې هیڅکله به ترې بیرون نه کړی شي.

د: د دوی لاندې به څلور ډوله ویالې بهېږي (لکه شوده، شراب، شات، سوچه اوبه) او دوی به یې په ځنبلو او لیدلو باندې خوښېږي.

هـ: دوی به په جنت کښې د سرو زرو په باهوګانو باندې ښانسته او ګاڼه دار کړی شي.
و: د غټو او نریو ورېښمنو څخه به شنې جامې اغوندي چې نه به خیرنېږي او نه به زړېږي.
ز: په دې باندې علاوه په تختونو باندې به يې پکښې تکیاګانې وهلې وي ته به وایې چې ټول پاچایان دي او يو هم پکښې ناداره سړی نشته.
ای پیغمبره! دغه ډېر ښه اجر او ثواب دی او دغه جنت د ارامګاه د حیثه ډېر ښه ځای دی، په کار دي چې په حصول کښې يې هیڅوک سستي ونه کړي.

توضیحات

۱ـ د نبي کریم ﷺ څخه د کفارو یوه غوښتنه دا وه چې ته فقیر او ناداره مسلمانان د خپله ځانه جدا کړه ترڅو مونږ ستا سره ناسته ولاړه وکړو او ستا خبرې اترې واورو، نو کېدی شي چې په نتیجه کښې مونږ دربانديې ایمان راوړو.
کفارو به د فقیرانو مسلمانانو د شړلو دپاره لاندې بهانې او پلمې جوړولې چې:
الف: د دوی په ناسته باندې مونږ شرمېږو چې فقیران حقیران دي او مونږ بډایان اشراف یاستو.
ب: د دوی څخه زمونږ دماغونو ته بدبویي راپورته کېږي، مونږ د دغو بدبویه خلکو سره نه کېنو.
ج: څه لرې نه ده چې د مشرکانو به د فقیرانو په شړلو کښې سیاسي غرض هم درلود چې نبي کریم ﷺ د خپلو ملګرو څخه تجرید کړي، او دا ځکه چې بډایانو خو په اولو وختونو کښې د نبي کریم ﷺ پیروي نه کوله نو که فقیران هم شړل شوي وی نو نبي کریم ﷺ به یوازې پاتې شوی وی.
د: او همدارنګه دوی غوښتل چې د نبي کریم ﷺ سره د خپلو پیروانو مینه او محبت د منځه لاړ شي او یا اقلاً کمبود ومومي، خو الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته په دې باره کښې لاندې ارشادات نازل کړه:
اول: په دې ایت کښې چې د بحث لاندې دی د ﴿ وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ ﴾ کلمات نازل شوي دي چې: ته ترې مه جدا کېږه. همدې ارشاد ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «اَلْحَمْدُ لِلهِ الَّذِي جَعَلَ مِنْ أُمَّتِي مَنْ أُمِرْتُ أَنْ أَصْبِرَ نَفْسِي مَعَهُمْ»[1] هغه الله ﷻ ته حمد (ثناء) ده چې زما د امت څخه يې هغه کسان هم ګرځولي دي د کومو په هکله چې زه مامور کړی شوی یم چې خپل ځان د دوی سره ثابت وساتم (او د کفارو د غوښتنې د کبله ترې جدا نه شم).
دوهم: او په بل ځای کښې الله ﷻ د ﴿ وَلَا تَطْرُدِ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم ﴾ [الأنعام: ۵۲] کلمات نازل کړي دي، یعنې او هغه کسان د خپله ځانه مه شړه کوم چې د خپل رب ﷻ بلنه کوي، چې پوره بیان يې هلته تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ.
نو د دوارو ایتونو څخه دا نتیجه لاس ته راځي چې مه ترې ته جدا کېږه او مه دوی د خپله ځانه جدا کوه. همدې تلازم ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «اَللّٰهُمَّ أَحْيِنِي

[1] سنن ابي داود ج۲ ص۱۶۰

مِسْكِينًا وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ»[۱] ای الله ﷻ ما د مسکنیت په حال کښې ژوندی ولرې (چې تواضع کوونکی یم) او د مسکنیت په حال کښې مې مړ کړې او د مسکینانو په ډله کښې مې (د قبر څخه) حشر کړې.

دا حدیث خینو محدثینو ډېر ښه شرحه کړی دی او هم یې مضمون په یوه بل حدیث کښې ډېر ښه مفصل روایت شوی دی[۲] باید هلته وکتل شي.

نو که بالفرض د فقیرانو په شړلو کښې د مشرکانو سیاسي غرض نه وی او واقعًا یې دغه کار د خپلو ایمانونو د راړولو دپاره شرط ګرځولی وی، نو مونږ ګومان کوو چې نبي کریم ﷺ ته به الله ﷻ ارشاد کړی وی چې: د فقیرانو د ناستې دپاره یو وخت وټاکه او د غنیانو دپاره بل وخت تعین کړه چې یو هم ستا د فیوضاتو څخه محروم پاتې نه شي. یا په بل عبارت: که دغسې نه وی نو نبي کریم ﷺ به د لږ ضرر متحمل شوی وی او د څه وخته پورې به د فقیرانو څخه جدا شوی وی او د لوی ضرر مخنیوی به یې کړی وی چې کفار په کفر باندې کلک پاتې نه شي، خو الله ﷻ ته معلومه وه چې خبره دغسې نه وه (دغه خبره یې دروغ وه).

د "فرط" معنی

۲ـ په ﴿ وَكَانَ أَمْرُهُۥ فُرُطًا ﴾ کښې د "فُرُط" کلمه د حد څخه تجاوز ته او هم ظلم ته وضعه شوې ده[۳]، په دې مقام کښې مونږ ته دوهمه معنی بهتره برېښې چې راتلونکی ﴿ إِنَّآ أَعۡتَدۡنَا لِلظَّٰلِمِينَ نَارًا ﴾ورباندې دلالت کوي، نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! د هغه چا غوښتنه مه منه چې د هغه کار ظلم او تېری وي، ایا دا تېری او ظلم نه دی چې د فقیرانو د شړلو مطالبه کوي.

سُرادق څه ته وايي؟

۳ـ په ﴿ نَارًا أَحَاطَ بِهِمۡ سُرَادِقُهَا ﴾ کښې د "سُرَادِق" کلمه مفرده ده چې په سرادقات باندې جمعه کېږي، دا کلمه که څه هم د خیمې په معنی باندې استعماله شوې ده[۴] مګر په اصل کښې هر هغه شي ته "سُرَادِق" وايي چې په بل شي باندې یې احاطه کړې وي[۵] لکه چې د یو ښار څخه څلور طرفه دېوال راتاو شوی وي.

په دې مقام کښې نبي کریم ﷺ ذکره شوې کلمه داسې تفسیره کړې ده چې: «لِسُرَادِقِ النَّارِ أَرْبَعَةُ جُدُرٍ كِثَفُ كُلِّ جِدَارٍ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ سَنَةً»[۶] یعنې د دوزخ د سُرَادِق (احاطې) دپاره داسې څلور دېوالونه دي چې د هر یوه دېوال پېروالی د څلوېښتو کلونو د مزله په اندازه غټ (پېړ) دی.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۰۴
(۲) سنن أبي داوٗد ج۲ ص۱۶۰؛ مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح ج۹ ص۹۷
(۳) لسان العرب ج۷ ص۳۶۸
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۲۰۶. ص۲۲۵
(۵) لسان العرب ج۱۰ ص۱۵۷
(۶) جامع الترمذي ج۲ ص۸۵

مهل د څه شي څخه عبارت دی؟

۴_ په ﴿ يُغَاثُواْ بِمَآءٍ كَٱلْمُهْلِ ﴾ کښې د "مهل" کلمه خو اصل د مهلت او سکون دپاره وضعه شوې ده، خو د تیلو خیرې ته هم مهل ویل کېږي[۱]، مګر علماوو کرامو په دې مقام کښې په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۲]، خو د ټولو څخه بهتر تفسیر یې هغه دی کوم چې د نبي کریم ﷺ څخه روایت شوی دی هغه دا چې: «كَعَكَرِ الزَّيْتِ فَإِذَا قُرِّبَ إِلَيْهِ سَقَطَتْ فَرْوَةُ وَجْهِهِ فِيهِ»[۳] یعنې د ﴿ كَٱلْمُهْلِ ﴾ معنی دا ده چې د دوزخیانو څښاک به د تیلو د خیرې په شان وي، کله یې چې مخ ته ورنژدې شي نو د مخ پوستکی به یې پکښې راولوېږي.

د ارتفاق معنی

۵_ په ﴿ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴾ او ﴿ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴾ کښې د ﴿ مُرْتَفَقًا ﴾ دواړه کلمې د ظرف صیغې دي او د "ارْتِفَاق" څخه اشتقاقې شوې دي، "ارْتِفَاق" اصلاً دې ته وایي چې: سړی خپل لاس په څنګله باندې ودروي او مخ ورباندې د ارام حاصلولو دپاره کېږدي؛ د همدې کبله مفسرینو کرامو د ﴿مُرْتَفَقًا ﴾ کلمه په دواړو ایتونو کښې په تکیه ځای باندې تفسیره کړې ده، که څه هم په دوزخ کښې ارام نشته خو د جنت سره د مشاکلة دپاره په هغه باندې هم د "مُرْتَفَق" اطلاق شوی دی[۴].

د أسَاوِر تحليل

۶_ په ﴿ مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ ﴾ کښې د ﴿ أَسَاوِرَ ﴾ کلمه د "أَسْوِرَة" _لکه "أَرْغِفَة"_ جمعه ده چې دا بیا د "سِوَار" _لکه "نِصَاب"_ جمعه ده[۵]، "سِوَار" د هغې ګاڼې نوم دی چې په لاس کښې اچول کېږي، لکه بنګړي او باهوګان.

که څه هم په دنیا کښې دغه ډول سنګار نارینه نه خوښوي مګر دا بېله دنیا ده او هغه بېله دنیا ده، دلته الله ﷻ نارینه په ډېرو باندې ښایسته کړي دي او کوسه سړی ښه نه ښکاري خو هلته به د بوه جنتي هم ږیره نه وي. په دې باندې علاوه، څه لرې نه ده چې په دې دنیا کښې هم د قومونو او وطنونو او یا د زمانو په اختلاف سره په بنګړو باندې د نارینه وو سنګار تفاوت ولري، چې څوک به یې خوښوي او څوک به یې نه خوښوي.

سُنْدُس او إِسْتَبْرَق څه فرق لري؟

۷_ د ﴿ سُندُسٍ ﴾ کلمه په اتفاق سره اعجمي ده او د ﴿ إِسْتَبْرَقٍ ﴾ کلمه هم د اکثرو په نزد اعجمي

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۹۷
(۲) زاد المسير ج۵ ص۹۵
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۱۴۱
(۴) تفسير ابي السعود ج۵ ص۲۲۰
(۵) لسان العرب ج۴ ص۳۸۷

ده(۱)، خو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې لومړنۍ کلمه په نریو ورېښمنو او دوهمه کلمه په غټو (الکهف:۳۱)
ورېښمنو سره تفسیره کړې ده(۱). څه لرې نه ده چې جنتیان به د نریو ورېښمنو څخه یو ډول جامې
اغوندي او د غټو څخه به بل ډول جامې استعمالوي، خو دا هم احتمال شته چې په یوه جامه کښې
دواړه ډوله استعمال شوي وي چې د نریو ورېښمو څخه یې مخ جوړ شوی وي او د غټو ورېښمو
څخه استر ورکړی شوی وي، والله ﷻ اعلم.

د جنتیانو د جامو په هکله یوه ورځې د نبي کریم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې اې د الله رسوله
د جنت جامې هلته په قدرتي توګه پیدا کېږي او که د دنیا د جامو غوندې رخنونه اوبدل کېږي او بیا
ترې جامې جوړولی کېږي؟ نو نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې جواب ورکړ چې «بَلْ تَشَقَّقُ
عَنْهَا ثَمَرُ الْجَنَّةِ»(۲) یعنې: نه! بلکې جنتي جامې د جنت د ونو محصول دي، لکه څنګه چې میوجات د
ونو څخه راویستلی کېږي همدارنګه د ونو غوټۍ بېرته کېږي او جامې ترې راوځي. دغه خبره یې
درې کرته تکرار کړه. د ښه وضاحت دپاره لاندې نبوي احادیث ولولئ:

الف: «حُرِّمَ لِبَاسُ الْحَرِيرِ وَالذَّهَبِ عَلَى ذُكُورِ أُمَّتِي وَأُحِلَّ لِإِنَاثِهِمْ»(۳) یعنې د ورېښمنو او سرو زرو
اغوستل او استعمالول زما د امت په نارینه وو باندې حرام کړی شوي دي او زنانه وو ته یې حلال
کړی شوي دي.

ب: «مَنْ لَبِسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الْآخِرَةِ»(۵) یعنې هرڅوک چې ورېښمنې جامې په دنیا
کښې واغوندي نو په اخرت کښې به یې وانه غوندي.

أريكة څه معنی؟

۸ـ په ﴿ مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ ﴾ کښې د "أرائك" کلمه د "أريكة" ـ لکه "سفينة" ـ جمعه ده.
"أريكة" هغه تخت ته ویل کېږي کوم چې په مستور ځای کښې ایښی وي(۶) لکه د ډولۍ په داخل
کښې چې د ناوې دپاره ځای جوړ کړی شي، که په مستور ځای کښې نه وي نو هغه ته "سرير" ویلی
شي خو "أريكة" ورته نه شي ویلی.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې د قبر د سوال جواب
څخه وروسته به کامیاب سړي ته پرښتې ووایي چې: «نَمْ كَنَوْمَةِ الْعَرُوسِ»(۷) ویده شه! د ناوې د ویده
کېدلو غوندې.

---

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۲۷۱
(۲) تفسير الخازن ج۴ ص۱۰۵
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۶۹۳
(۴) جامع الترمذي ج۱ ص۳۰۲
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۸۶۷
(۶) لسان العرب ج۱۰ ص۳۸۹
(۷) جامع الترمذي ج۱ ص۲۰۵

﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلٗا رَّجُلَيۡنِ جَعَلۡنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيۡنِ مِنۡ أَعۡنَٰبٖ وَحَفَفۡنَٰهُمَا بِنَخۡلٖ
وَجَعَلۡنَا بَيۡنَهُمَا زَرۡعٗا ﴿٣٢﴾ كِلۡتَا ٱلۡجَنَّتَيۡنِ ءَاتَتۡ أُكُلَهَا وَلَمۡ تَظۡلِم مِّنۡهُ شَيۡـٔٗاۚ وَفَجَّرۡنَا
خِلَٰلَهُمَا نَهَرٗا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُۥ ثَمَرٞ فَقَالَ لِصَٰحِبِهِۦ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَنَا۠ أَكۡثَرُ مِنكَ مَالٗا
وَأَعَزُّ نَفَرٗا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ وَهُوَ ظَالِمٞ لِّنَفۡسِهِۦ قَالَ مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِۦٓ أَبَدٗا ﴿٣٥﴾
وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةٗ وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيۡرٗا مِّنۡهَا مُنقَلَبٗا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُۥ
صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَكَفَرۡتَ بِٱلَّذِي خَلَقَكَ مِن تُرَابٖ ثُمَّ مِن نُّطۡفَةٖ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلٗا
﴿٣٧﴾ لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّي وَلَآ أُشۡرِكُ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا ﴿٣٨﴾ وَلَوۡلَآ إِذۡ دَخَلۡتَ جَنَّتَكَ قُلۡتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ
لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِۚ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالٗا وَوَلَدٗا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ رَبِّيٓ أَن يُؤۡتِيَنِ خَيۡرٗا مِّن جَنَّتِكَ
وَيُرۡسِلَ عَلَيۡهَا حُسۡبَانٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَتُصۡبِحَ صَعِيدٗا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوۡ يُصۡبِحَ مَآؤُهَا غَوۡرٗا فَلَن
تَسۡتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبٗا ﴿٤١﴾ وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ فَأَصۡبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيۡهِ عَلَىٰ مَآ أَنفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ
عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُشۡرِكۡ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا ﴿٤٢﴾ وَلَمۡ تَكُن لَّهُۥ فِئَةٞ يَنصُرُونَهُۥ مِن
دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ ٱلۡوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلۡحَقِّۚ هُوَ خَيۡرٞ ثَوَابٗا وَخَيۡرٌ عُقۡبٗا ﴿٤٤﴾ ﴾

[۳۲] او دوی (مؤمنانو او کافرانو) ته د دوه وو سړیو (قیصه) د مثال په توګه بیانه کړه چې مونږ یې یو نفر ته د انګورو څخه دوه باغونه ګرځولي (ورکړي) وه، او دواړه باغونه مو د خرماګانو (په قطارونو) سره چاپیر کړي وه، او (بالآخره) د دواړو باغونو په منځکښې مو کرونده (د زراعت جوګه ځمکه (هم) ګرځولې (پیدا کړې) وه.

[۳۳] دواړو باغونو (هر یوه) خپله‌خپله میوه ورکوله او د خپلې خپلې میوې څخه یې هیڅ شی نه کماوه، او (هم) د دواړو باغونو ترمنځ مو ویاله جاري کړې وه.

[۳۴] او نوموړي ته نور مالونه هم وه (نورې کښتې وتې یې هم درلودې).

نو خپل (یوه) ملګري ته یې (چې باغونه او کښتې وتې یې نه درلودې) په داسې حال کښې وویل چې د هغه (دعوت یې) رداوه چې زه ستا څخه د مال د حیثه زیات یم او د نفرو (اولادونو او خدمتګارانو) د حیثه (درڅخه) عزتمند یم (نو زه به هیڅکله ستا دعوت قبول نه کړم).

[۳۵] او (بیا) نوموړي خپل (دنیاوي) جنت (باغ) ته (د ملګري سره) په داسې حال کښې ورننووت چې په خپل ځان باندې تېرى کوونکی وه (او) ويې ويلې چې: زه ګومان نه کوم چې دغه جنت (باغ) به هلاک (د منځه لاړ) شي، هیڅکله (دا ګومان نه کوم).

[۳۶] او (همدارنګه) زه ګومان نه کوم چې قیامت به قائم شي (لکه چې ته عقیده لرې)، او که چرته (بالفرض قیامت قائم شي او) زه خپل رب ﷻ ته بېرته ورتاو کړی شم نو ضرور او هرومرو به زه (هلته) د دې جنت څخه بهتر د ورګرځېدلو ځای مونده کړم (هلته به هم د جنت خاوند شم).

[۳۷] ده ته خپل (مؤمن) ملګري په داسې حال کښې وويلې چې د هغه خبرې يې ردولې (او جوابولې) چې: ایا ته په هغه اقدس ذات باندې کافر شوې چې (لوموړی يې) د خاورو څخه پیدا کړې (او) بیا د نطفې څخه (او) بیا يې د سړي په حیث برابر (جوړ) کړې؟

[۳۸] مګر زه (خو ستا غوندې خبره نه کوم زه وایم) چې: شان دا دی چې الله ﷻ زما رب دی (او بس) او زه د خپل رب ﷻ سره (ستا غوندې) هیڅوک نه شریکوم.

[۳۹] او کله چې ته خپل جنت ته داخل شوې نو داسې دې ولې ونه ویلې چې: مَا شَاءَ اللهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ (څه چې د الله ﷻ اراده وي همغه کېږي او په هیڅ شي باندې توان نشته مګر د الله ﷻ په کومک سره)، که ته ما ګورې همدا ما چې ستا څخه د مال او اولاد د حیثه کم یم.

[۴۰] نو زه خپل رب ﷻ ته امید لرم چې ستا د (دنیاوي) جنت څخه بهتر (جنت په آخرت کښې) راکړي او (هم امید لرم چې) ستا په دنیاوي جنت باندې له اسمانه (د غیبو) څخه عذاب (آفت) ورولېږي (ورنازل کړي) چې بنویه خمکه وګرځي (او هیڅ ګیا پرې ولاړه پاتې نه شي).

[۴۱] یا يې الله ﷻ اوبه ژورې وګرځوي (وچې کړي) نو هیڅکله به ته توان ونه لرې چې پلټنه يې وکړی شي (او بېرته يې جاري کړي).

[۴۲] (نو د مؤمن امید پوره شو) او د نوموړي کافر په مېوه (مېوه لرونکو باغونو) باندې (د الهي عذاب) احاطه وکړی شوه (او ټول يې پوپنا کړه)، نو هغه داسې وګرځېد چې (د حسرت د کبله يې) خپل دواړه ورغوي (په باغونو باندې علاوه) په هغو مصارفو باندې موښل کوم يې چې پکښې (د حاصلاتو د ډېروالي په غرض) مصرف (نفقه) کړي وه، حال دا چې باغ (د باغ دیوالونه نړېدلي وه او) په خپلو چتونو باندې دپاسه پراته وه، او (په حسرت سره يې) ويلې چې: ای کاش! چې د خپل رب ﷻ سره مې هیڅوک شریک نه وی نیولی.

[۴۳] او ده لره داسې ټولګی (هم) نه وه چې د الله ﷻ څخه په غیر يې ورسره کومک کړی وی او نه پخپله انتقام اخستونکی وه (چې د تلف شوي باغ تاوان واخلي).

[۴۴] په دغه وخت کښې (چې باغ يې د هلاکت سره مخامخ شو) نصرت (او کارسازي) الله ﷻ پورې خاص وه (چې) په حقه (ورپورې اختصاص لري).

همدی ﷻ د عوض ورکولو د حیثه هم بهتر دی او (خپلو دوستانو ته) د (نېک) انجام (ورکولو) د حیثه هم بهتر دی.

ارتباطونه

دا ایتونه د وړاندېنیو ایتونو سره ډېر کلک اړوند لري لاندې مثالونه يې ولولئ:

۱ـ هلته د دې زمانې د کافرانو عادت بیان شوی وه چې مؤمنانو (فقیرانو) ته د حقارت په نظر ګوري او په حقیرې دنیا باندې غولېدلي دي، او دلته د پخوانیو زمانو د کافرانو څخه د یوه کافر دنیادار د عادت بیان ته اشاره شوې ده، چې دنیا ورته بقاء ونه کړه او د حسرت سره مخامخ شو.

۲ـ هلته نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې وه او ټول مؤمنان په غوږ وهلی شوي وه چې د هغو کسانو انډیوالي وکړئ کوم چې شپه او ورځ خپل رب ﷻ یادوي، برابره خبره ده چې دنیادار وي او که نفېران وي. دلته عین توصیه مؤمنانو ته متوجه شوې ده چې د کفارو په مقابل کښې د پخواني یوه مسلمان څخه د ثبات او استقامت درس زده کړي او په دنیا باندې ونه غولېږي.

۳ـ هلته د کافر دنیادار او د فقیر مسلمان اخروي نتائج بیان شوي وه او دلته د دواړو دنیاوي نتائجو ته اشاره شوې ده، چې حاصل يې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس نو د خپلې زمانې کافرانو او مؤمنانو ته د پخوانیو زمانو د دوه وو کسانو قیصه د مثال په توګه بیانه کړه ترڅو ترې کفار عبرت واخلي او مؤمنان د یو پلوه متسلي شي او د بله پلوه خپل ثبات او استقامت له لاسه ورنه کړي، هغه دا چې:

۱ـ په پخوانیو زمانو کښې دوه انډیوالان وه چې یوه ته مونږ دنیاوي مال او سرمایه نه وه ورکړې مګر قوي ایمان او په شریعت باندې استقامت مو ورکړی وه، او بل قوي ایمان لا څه چې بالکل يې ایمان نه درلود اما په دغې حقیرې دنیا کښې مو ورته ډېر نعمتونه ورکړي وه چې د همده دپاره ترې بلاوې جوړې شوې. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: نوموړي ته مو څنګ په څنګ د انګورو دوه باغونه ورکړي وه چې د تاکونو په ډېرو انواعو باندې مشتمل وه.

ب: دواړه باغونه مو د خرماګانو په قطارونو باندې ښائسته کړي وه چې چار چاپېره ترې راتاوې شوې وې او د باغونو ډول او سنګار يې زیات کړی وه.

ج: د دواړو باغونو ترمنځ مو ورته زراعتي ځمکه پیدا کړې وه ترڅو نوموړی دنیادار د غلو دانو څخه هم پوره حاصلات واخلي او په میوجاتو باندې يې وراضافه کړي.

د: دواړو باغونو خپل خپل حاصلات ښه پرېمانه ورکول او هیڅ کمبود يې پکښې نه واقع کاوه چې یو کال حاصلات ورکړي او بل کال يې حاصلات بې مزې پاتې شي.

هـ: په دې باندې علاوه د دواړو باغونو په منځکښې مو ورته د اوبو ښه ویاله روانه کړې ده چې د باران د کمبود په وخت کښې ترې باغونه خړوب کړی شي.

و: نوموړي دنیادار برسېره په باغونو او زراعتي ځمکې باندې نور عائدات هم درلوده لکه

تجارتي گټې وټې او نور.

ز: په دې ټولو باندې د پاسه ښه پرېمانه اولادونه (ځامن) يې هم درلوده، يا په بل عبارت: لکه چې هغه ته خپلو باغونو او زراعتي ځمکو او نورو ثروتي منابعو حاصلات ورکول مېرمنو يې هم په اولاد زېږولو کښې څه نقصان نه وه واقع کړی، چې په نتيجه کښې د پرېمانه مالونو او پرېمانه اولادونو خاوند وگرځېد.

۲_ نو ذکر شوی دنيادار يوه ورځې خپل مسلمان ملگري ته د خبرو اترو په ترځ کښې ووېلې او د حقارت په نظر يې ورته وکتل چې:

الف: زه خکه تاته د حقارت په نظر گورم او خپل سيال دې نه گڼم، چې زه ستا څخه د مال د حيثه او هم د نفرو د حيثه زيات يم چې پرېمانه خدمتگاران او نوکران راته گرځي راگرځي او پرېمانه اولادونه راڅخه راتاو دي.

ب: نوموړي يو خل مسلمان ملگری د لاسه ونيوه او خپل يوه باغ ته ورداخل شو ترڅو په هغه باندې په غرولو سترگو سره خپل فضيلت په اثبات ورسوي.

ج: که څه هم نوموړي په خپل خان باندې لا د وړاندې څخه ظلم کړی وه خو چې باغ ته ورداخل شو نو يو خل بيا يې په صراحت سره په خپل کفر باندې داسې اعتراف وکړ چې:

د: ای فقيره ملگريه! زه گومان نه کوم چې زما دغه باغ به (چې تازگي يې ته په خپلو سترگو باندې گورې) هلاک او خزان شي لکه چې ته همدا خيال کوې.

هـ: زه گومان نه کوم چې قيامت به قائم شي او زما سره به حساب کتاب پيل شي لکه چې ته ورباندې عقيده لرې او ستا ورباندې باور دی.

و: که بالفرض ستا وينا صحت مونده کړې او قيامت قائم شي نو په ياد ولره چې زه به هلته هم ستا څخه باعزته او با وقار يم، د دې باغونو څخه به هلته بهتر باغونه راکړی شي. دلته چې ماته خپل رب ﷻ څه راکړي دي زه د همدغه انعام مستحق يم نو که هلته د محشر ميدان ته ورتاو کړې شم نو هلته به هم ذکرې شوې ښېگڼې او انعامونه مونده کړم او ستا څخه به په رتبه کښې اوچت جوړ شم.

د مسلمان ملگري جواب او عکس العمل:

۳_ مسلمان ملگري د خپل کافر ملگري وينا وې ښه په سړه سينه واورېدې او بيا يې د خبرو اترو په ترځ کښې مخاطب کړ چې:

الف: عجيبه ده! ايا ته په هغه اقدس ذات باندې کافر شوې چې ته يې اصلاً د خاورو څخه پيدا کړی يې (چې آدم عليه السلام يې د خاورو څخه جوړ کړی وه چې ستا بابا دی) او بيا يې ته مستقيماً د بوې نطفې څخه پيدا کړی يې، ايا دغه اقدس ذات په دې باندې قادر نه دی چې تا دوهم خل د خاورو څخه ژوندی راپورته کړي او حساب کتاب درسره شروع کړي؟

ب: په دې باندې علاوه، الله ﷻ ته د تورو خاورو څخه جوړ کړی يې، او ښه ښايسته صورت يې

دربنیلی دي او قوي سري یې درځخه جوړ کړي دي، ایا همدغه اقدس ذات دغه کار په بل ځل نه شي کولی؟!

ج: کوم مالونه او ثروتونه چې تاته الله ﷻ درکړي دي دا له دې کبله نه دي چې ته یې مستحق یې بلکې دا په تا باندې امتحان او ازمېښت دی، نو ډېره توجه وکړه چې په امتحان کښې ناکام نه شې. یا په بل عبارت: ما خپل رب ﷻ په فقیرۍ باندې امتحانوي او ته یې د دنیادارۍ په اعتبار سره د امتحان لاندې واقع کړی یې.

د: زه خو یو ځل بیا د خپلې عقیدې اظهار کوم او تاته یې دراوروم چې الله ﷻ زما رب دی، په هر حالت کښې د همده ﷻ رضامندي زما هدف دی، زه په همدغه حالت باندې د خپل رب ﷻ ځخه راضي یم، او امید کوم چې همدی ﷻ راځخه هم راضي شي.

ه: زه په خپل رب ﷻ باندې د واحد لا شریک عقیده لرم او په عبادت کښې ورسره هیڅوک او هیڅ شی نه شریکوم، نو تاته هم په کار دي چې خپله کفري عقیده زما د عقیدې غوندې تصحیح کړې.

و: تاته په کار دي چې د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړې، نه دا چې همدا نعمتونه د خپل ځان دپاره آفت او مصیبت جوړ کړې، نو د همدې کبله زه تاته وایم چې:

ز: کله چې ته خپل باغ ته داخل شوې او په کفري خبرو باندې دې پیل وکړ نو هلته دې ولې د خپل رب ﷻ ناشکري وکړه؟ هلته دې ولې "مَا شَاءَ اللهُ، لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ" ونه ویلې؟ یعنې څه چې د الله ﷻ اراده وي همغه ضرور کېدونکی کار دی، د الله ﷻ ځخه په غیر هیڅ قوت نشته چې د ده ﷻ د ارادې مخنیوی وکړي.

ح: که دغه ذکر شوې کلمې دې لوستلې وی نو د خپل باغ ځخه به درته بلا نه وی جوړه شوې او په دنیا او آخرت کښې به د مصیبت د خطر ځخه بچ پاتې شوی وی.

ط: که ته ما ګورې چې ستا ځخه په مالونو او اولادونو کښې ټیټ یم او ستا په اندازه شته او دارایي نه لرم، خو زه امید لرم چې ماته خپل رب ﷻ په آخرت کښې ستا د دنیاوي باغ ځخه بهتر باغ راکړي چې نه ورباندې زوال ورځي او نه د نابودۍ سره مخامخ کېږي.

ي: بالمقابل زه خپل رب ﷻ ته امید لرم چې ستا د دنیاوي باغ سره لاندې چال چلند وکړي:

اول: چې د اسمانه ورباندې کوم مصیبت او آفت ورنازل کړي او ټول پوپنا کړي، چې نه یې ونه پاتې شي او نه زراعتي ځمکې او نور، حتی چې هلته د ګرځېدونکو پښې ښوییږي او نه دومره بوټي پاتې شي چې د چا پښه راټینګه کړي.

دوهم: او یا یې اوبه په ځمکه کښې ژورې کړي او د کومو چینو ځخه چې ستا د باغونو اوبه راخوټېږي هغه وچې کړي، چې بیا راخوټول یې ستا په وسه او توان کښې نه دي.

د مؤمن امید پوره شو:

۴ـ بالآخره، الله ﷻ د مؤمن امید ته د تحقق جامه ورواغوسته او د ذکر شوي کافر مالدار په

میوجاتو باندې له هر طرفه آفتونو احاطه وکړه او د لاندې حالتونو سره مخامخ شو:

الف: نوموړي د يو پلوه په خپلو باغونو باندې حسرت کاوه او دواړه لاسونه يې يو په بل باندې موښل، او د بله پلوه په هغو مبالغو باندې پښېمانه شو کوم چې نوموړي د خپلو باغونو په ښه فعالولو باندې مصرف کړي او لګولي وه.

ب: نوموړي به چې کله خپل نسکور شوي باغ ته وکتل چې ديوالونه يې د خپلو چېلو په چتونو باندې د پاسه پراته وه نو په ډېر افسوس سره به يې د خولې څخه چيغه وتله چې: ای کاش چې ما د خپل رب ﷻ سره هيڅوک شريک نه وی درولی، او کفر مې نه وی اختيار کړی.

۵ـ ای پيغمبره! ذکر شوی مالدار ډېرې د حسرت چيغې وکړې او خپل لاسونه يې ډېر وموښل خو هيڅ ټولګی يې موندلی نه کړ چې د الله ﷻ څخه په غير ورسره کومک وکړي او باغونه يې د آفت څخه بچ کړي، او نه يې پخپله د دې خبرې توان درلود چې خپل انتقام واخلي او خپل باغونه بېرته په پخواني حالت باندې فعال کړي، دا څکه چې:

په دغه وخت او په دغه حال کښې ټوله کارسازي او نصرت کول په الله ﷻ پورې اختصاص درلود لکه چې په هر وخت کښې کارسازي په الله ﷻ پورې اختصاص لري، نو کله چې الله ﷻ د ده کار سازي ونه کړه چې ترې ناراض وه نو هيڅ کارساز يې موندلی نه کړ، يقيناً چې د هر شي واکداري او د هر کار جوړول الله ﷻ پورې اختصاص لري خو ځينې بندګان غولېږي چې په بل چا يا په بل شي باندې اعتماد کوي او يا ورته تمه کوي، نو همدی ﷻ د عوض ورکولو په حيث هم بهتر دی او د خپلو دوستانو ته د نېک انجام ورکولو په حيث هم بهتر دی.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا رَّجُلَيْنِ ﴾ کښې ځينې علماء کرام وايي چې: ذکر شوی مثال يو فرضي مثال دی[۱]، مګر مونږ ته د ايتونو د کلماتو سره دا بهتره برېښي چې دا فرضي مثال نه دی بلکې دا قيصه ده چې په پخوانيو زمانو کښې تېره شوې ده او دلته الله ﷻ د کفارو د عبرت دپاره او د مؤمنانو فقيرانو د تسلی دپاره رانازله کړې ده، والحمد لله ﷻ علی ذلک.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَـٰبٍ ﴾ کښې د ﴿ أَعْنَـٰبٍ ﴾ کلمه د "عِنَبٌ" جمعه ده چې د انګور معنی ورکوي، نو پوښتنه دا ده چې باغونه خو د ونو څخه جوړېږي نه د ميوجاتو څخه؟.

مونږ وايو چې: د ذکرې شوې کلمې اطلاق لکه چې په انګورو باندې کېږي همدارنګه د انګورو ونې (تاکونه) هم د اعناب په نامه يادېږي[۲]، په دې مقام کښې د همدغه اطلاق مراعات شوی دی.

---

(۱) تفسير القرطبي ج ۱۰ ص ۴۰۱
(۲) روح المعاني ج ۱۵ ص ۲۷۳

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿ كِلْتَا ٱلْجَنَّتَيْنِ ءَاتَتْ أُكُلَهَا ﴾ کښې د ﴿ كِلْتَا ﴾ کلمه د مثنی معنی ورکوي حال دا چې په ﴿ ءَاتَتْ ﴾ کښې ورته د مفرد ضمیر راجع شوی دی چې د خپلې مرجع سره مطابقت نه لري؟

مونږ وایو چې:

الف: د ﴿ كِلْتَا ﴾ کلمه که څه هم په معنی کښې مثنی ده مګر په لفظ کښې مفرده ده، نو ذکرې شوې کلمې ته د ضمائرو په ارجاع کښې کله د لفظ مراعات په نظر کښې نیولی کېږي او کله د معنی لحاظ ساتل کېږي، په دې مقام کښې د لفظ مراعات شوی دی[1].

ب: د ﴿ كِلْتَا ﴾ کلمه او همدارنګه د "كِلا" کلمه د "كُل" معنی ورکوي، نو څرنګه چې په "كُل" کښې د افرادو او هم د جمعیت دواړو مراعات کېدلی شي نو په "كِلا، كِلْتَا" کښې هم دواړه مراعاتونه جائز دي[2]، لاندې مثالونه د ښه وضاحت دپاره ولولئ:

اول: ﴿ وَكُلُّهُمْ ءَاتِيهِ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ فَرْدًا ﴾ [مریم:۹۵] او د دوی هر یو الله ﷻ ته د قیامت په ورځ یوازې ورتلونکی دی.

دوهم: ﴿ وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَٰخِرِينَ ﴾ [النمل:۸۷] او هر یو کس (ټول) به (د قیامت په ورځ) الله ﷻ ته په داسې حال کښې ورشي چې ذلیل (خوار) به وي.

هېر مو نه شي!

۴ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ فَقَالَ لِصَـٰحِبِهِۦ ﴾ کښې د "صَاحِب" کلمه په پښتو ژبه کښې د ملګري او انډیوال په معنی باندې استعمالېږي چې د دوستۍ او محبت مفهوم ترې سرې ته ذهن ته ورځي، مګر په عربي ژبه کښې د ملازم په معنی باندې استعمالېږي چې یو شی د بل شی سره د اوږده وخت دپاره پیوستون ولري، برابره خبره ده چې مینه او محبت ورسره وي لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ إِذْ يَقُولُ لِصَـٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ ﴾ [التوبة: ۴۰] یعنې هغه وخت چې نبي کریم ﷺ خپل ملګري (ابو بکر الصدیق ﵁) ته وویلې چې مه خپه کېږه یقیناً الله ﷻ زمونږ سره دی؛ او یا ورسره مینه محبت نه وي لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا۟ ۗ مَا بِصَاحِبِهِم مِّن جِنَّةٍ ﴾ [الأعراف:۱۸۴] یعنې ایا مشرکان فکر نه کوي چې د دوی صاحب (محمد ﷺ) پورې څه لیونتوب نشته، چې د دوی په منځکښې یې ډېر عمر تېر کړی دی.

په دې مقام کښې د "صَاحِب" کلمه په همدغې دوهمې معنی باندې استعماله شوې ده چې په قیصه کښې د ذکرو شوو دواړو سړیو یو تربله ملازمت (پیوستون) وه مګر محبت یې نه وه.

---

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۹۸

(۲) تفسیر الکشاف ج۲ ص۷۲۱

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې په ﴿ وَكَانَ لَهُۥ ثَمَرٌ ﴾ کښې د ﴿ ثَمَرٌ ﴾ کلمه د مېوجاتو څخه عبارت ده چې په نژدې ایت کښې ورته په ﴿ ءَاتَتۡ أُكُلَهَا ﴾ سره اشاره شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې: د مېوجاتو په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ ثَمَرٌ ﴾ کلمه لکه چې په مېوجاتو کښې استعمالېږي همدارنګه دغه کلمه د مال د ډولونو په ډېروالي کښې هم استعمال مومي[۱] او په دې مقام کښې همدغه استعمال مطلب دی. نو د معنی حاصل يې داسې راځي چې: ذکر شوي کافر سرمايه دار برسېره پر مېوجاتو او غلو دانو باندې نور ډول-ډول مالونه هم درلوده او د هر قسم مال ورباندې پرېماني وه.

د دوارو سړيو پيوستون (علاقه) څه وه؟

۶_ د ذکرو دوارو سړيو د علاقې او پيوند په هکله مفسرينو کرامو ګڼ اقوال ذکر کړي دي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ[۲]:

الف: دواړه سړي د بني اسرائيلو د يوه پاچا زامن وه چې د پلار څخه ورته ښه پرېمانه مالونه پاتې شوي وه، نو يوه پرې د دنيا دبدبه جوړه کړه او بل پرې آخرت واخست.

ب: دواړه د مکې معظمې د پخوانيو اوسېدونکو څخه وه.

ج: دواړه اهنګران (پخان) وه چې د ډېرو مالونو خاوندان شوه، خو يوه پرې هغه دنيا واخستله او بل پرې دا دنيا خريداري کړه.

د: پلار يې پاچا نه وه خو يو بډای او ثروتمند سړی وه، چې د مرګ څخه وروسته يې دوارو زامنو ته ډېر مال او ثروت (سرمايه) پاتې شوه.

څرنګه چې د دوارو د علاقې په تشخيص کښې ګټه نه وه نو الله ﷻ مشخصه نه کړه، نو مونږ ته هم په کار دي چې په بې ګټې شيانو پسې ونه ګرځو.

حوار او محاوره څه معنی؟

۷_ په ﴿ فَقَالَ لِصَٰحِبِهِۦ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥ ﴾ کښې د "يُحَاوِرُ" کلمه د "مُحَاوَرَةٌ" او "حِوَارٌ" _لکه "مُضَارَبَةٌ" او "ضِرَابٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده[۳]، "مُحَاوَرَةٌ" يا "حِوَارٌ" دې ته وايي چې: يو سړی بل ته په قصدي توګه جواب ورکړي او بل سړی هم جواب ورکړي خو په ضمني توګه، او که دوه سړي يو بل ته په قصدي توګه جواب ورکړي نو بيا ورته "تَحَاوُرٌ" يا "تَجَاوُبٌ" _لکه "تَضَارُبٌ"_ ويل کېږي.

نو داسې معلومېږي _والله ﷻ أعلم_ چې د هرڅه څخه وړاندې په مؤمن سړي ذکر شوی بډای سړی

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۱۰۶

(۲) تفسير الخازن ج۴ ص۱۰۵؛ زاد المسير ج۵ ص۹۷

(۳) لسان العرب ج۴ ص۲۱۸

اسلامي عقيدې ته دعوت کړی وي او نوموړي به د دعوت په رد کښې هغه خبرې کړې وي کومې چې په ايت شريف کښې ذکرې دي، بيا به مومن سړی د نوموړي د غُصې او د فاسد استدلال په مقابل کښې راپورته شوی وی او په قصدي توگه به يې خپل اصليت او د الله ﷻ کامل قدرت ته متوجه کړي وی، چې الله ﷻ مونږ ته د ﴿ فَقَالَ لِصَٰحِبِهِۦ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ ﴾ په کلماتو سره حکايت کړی دی.

نو په دې تقدير به د مؤمن سړي د پلوه دوه خله محاورې صورت نيولی وی چې يوه به د دعوت محاوره وي چې په ايت شريف کښې په اشارې سره ذکره ده او بل خل به د کافر بداي د استدلالاتو د رد محاوره وي چې په ايت شريف کښې په صراحت سره ذکره ده.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: وړاندې الله ﷻ د کافر سړي دپاره د دوه وو جنتونو ذکر کړی دی حال دا چې په ﴿ وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ ﴾ کښې د يوه جنت ذکر نازل شوی دی، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنياد "وَدَخَلَ جَنَّتَيْهِ" نازل نه کړی شو؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال دپاره ځينو علماوو کرامو ډېر جوابونه کړي دي[۱] خو بهتره دا ده چې دلته د ﴿ جَنَّتَهُۥ ﴾ څخه اختصاصي جنت مطلب دی، يعنې کله چې نوموړی هغه جنت ته داخل شو کوم چې يوازې همده ته جنت ښکارېده او د دوام حکم يې ورباندې کاوه نو داسې-داسې خبرې يې وکړې.

لنډه دا چې په ذکر شوي ايت کښې د کلام سوق د کافر بداي د کفري خبرو د حکايت دپاره شوی دی او د جنت (باغ) افراد او تعدد ته نه دي کتل شوي، او نه پکښې څه مهمه نکته پرته ده.

يو نحوي تحليل

۹_ په ﴿ لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّي ﴾ کښې مفسرينو کرامو ډېر اوږده اعرابي تحليلونه کړي دي[۲]، مگر کوم تحليل چې مونږ ته بهتر ښکاره شوی دی هغه د شيخ المفسرين (العلامة الطبري عليه الرحمة) تحليل دی[۳] چې په لاندې ټکو کښې واضحه کېږي:

الف: د ﴿ لَّٰكِنَّا۠ ﴾ کلمه په اصل کښې "لَكِنْ أَنَا" وه چې همزه حذفه شوې ده او يو نون په بل نون کښې ادغام موندلی دی، چې "لَكِنَّا" ترې جوړ شوی دی، خو "الف" ورسره يوازې په ليکنه کښې تحقق لري او تلفظ ورباندې نه کېږي، لکه چې د "أنا" ضمير کيفيت په هر ځای کښې همدغه ډول صورت نيسي.

ب: ذکره شوې د "أنا" کلمه مبتدأ ده، او خبر يې مقدر دی چې په "أقول" سره ترې تعبير کوو. په دغه تقدير باندې د ﴿ وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّيٓ أَحَدًا ﴾ جمله دلالت کوي، چې مؤمن سړي د خپلې عقيدې اظهار کړی دی.

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۰ ص۴۲
(۲) روح المعاني ج۱۵ ص۲۷۷
(۳) تفسير الطبري ج۱۵ ص۱۴۷

ج: د ﴿ هُوَ ﴾ کلمه ضمیر شان دی او مبتدأ ده.

د: د ﴿ ٱللَّهُ ﴾ مبارکه کلمه دوهمه مبتدأ ده او د ﴿ رَبِّي ﴾ کلمه يې خبر دی.

هـ: دغه خبریه جمله د ﴿ هُوَ ﴾ ضمیر شان دپاره خبر واقع شوې ده او بله خبریه جمله ترې جوړېږي چې د "أقول" دپاره مقوله ګرځي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای کافره ملګریه! ته خو د خپل رب ﷻ سره شریکان دروې، "لکن" زه دغسې کار نه کوم، زه وایم چې شان دا دی چې الله ﷻ زما رب دی او بس او زه د خپل رب ﷻ سره هیڅوک نه شریکوم.

د آفتونو څخه د بچ پاتې کېدلو دعاء

۱۰ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۶۷] ایت لاندې د یوه حدیث شریف په استناد لیکلي دي چې د ﴿ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ﴾ په ویلو سره د بدو سترګو د اثر مخه نیوه کېږي، خو په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو د ذکرو شوو کلماتو د خواصو په هکله زښت ډېر احادیث راغونډ کړي دي چې الله ﷻ پرې سړی د آفتونو او مصیبتونو څخه بچ ساتي[1] نو که څوک د زیاتو معلوماتو دپاره هلته مراجعه وکړي ښه به وي.

"حسبان" څه معنی؟

۱۱ـ په ﴿ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ کښې د "حُسْبَان" کلمه اصلاً د "حساب" (شمېرلو) معنی ورکوي مګر څرنګه چې د دقیق حساب سره تعذیب ملګری وي چې عفوه پکښې هیڅ صورت ونه نیسي، نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «مَنْ حُوسِبَ عُذِّبَ»[2] هرڅوک چې (په دقت سره) محاسبه کړی شي نو هغه به معذب کړی شي؛ نو ذکره شوې کلمه د عذاب په معنی باندې هم استعمالېږي[3] په دې مقام کښې همدغه معنی مطلب ده.

د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: زه خپل رب ﷻ ته امید لرم چې ستا په باغ باندې د اسمان له طرفه (په غیبي توګه) یو عذاب ورنازل کړي چې د همدې عذاب په اثر ستا باغ ښویه خمکه وګرځي او د ونو (بوټو) او ابادیو څخه بالکل خالي جوړ شي.

داسې معلومېږي

۱۲ـ په ﴿ وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ ﴾ کښې د "و" د توري څخه داسې معلومېږي چې دلته یوه مقدره جمله شته چې ذکره شوې جمله وربانديې معطوفه شوې ده، نو څه لرې نه ده چې مونږ ترې په دغه دول: "فتحقق بعضُ ما ترجّی به المُؤمنُ وأُحيطَ بِثَمَرِهِ" سره تعبیر وکړو یعنې د مؤمن سړي امید د الله ﷻ د پلوه

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۰ ص۴۰۶؛ الدر المنثور ج۵ ص۳۹۱
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۱
(۳) لسان العرب ج۱ ص۳۱۵

متحقق کړی شو او د کافر سړي د میوجاتو باغونه په لوی آفت باندې احاطه کړی شوه او پوپنا شوه.

سوال جواب

۱۳_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَيَقُولُ يَٰلَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّيٓ أَحَدًا ﴾ څخه څرګندېږي چې کافر دنيادار سړی په خپل کفر او شرک باندې پښېمانه شو، خو پوښتنه دا ده چې نوموړی په ايمان مشرف شو او که څنګه؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو ترجيح ورکړې ده چې نوموړی کافر پاتې شو ځکه چې ندامت او پښېماني خو ايمان راوړل نه دي ترڅو چې ورباندې صراحت ونه کړي او صراحت دلته نشته[۱].

خو د نوموړي د وينا د طرز څخه برېښي چې نوموړی په ايمان باندې مشرف شوی دی، دا ځکه چې هغه يقين درلود چې د آفت او مصيبت نزول د کفر او شرک څخه منشا نيولې ده او زما د مؤمن ملګري ويناوې حقيقت لري، خو افسوس چې د مصيبت د نزول څخه وړاندې مې د هغه نصيحت قبول کړی وی چې د دنياوي عذاب څخه هم بچ پاتې شوی وی.

که بالفرض نوموړي ايمان نه وی راوړی نو کفر او شرک به يې د مصائبو منشا نه ګڼلی، لنډه دا چې د نوموړي په ايمان باندې په حکايت کښې صراحت نه دی شوی خو د اشاراتو څخه څرګندېږي چې واقعيت يې درلود او مسلمان شوی وه، والله ﷻ أعلم.

هُنَالِكَ څه شي ته اشاره ده؟

۱۴_ په ﴿ هُنَالِكَ ٱلْوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلْحَقِّ ﴾ کښې د ﴿ هُنَالِكَ ﴾ کلمه د اسماء الاشاراتو څخه ده چې کله زمان ته اشاره وي او کله مکان ته[۲]. ځينو علماوو کرامو په دې مقام کښې د قيامت ورځې ته اشاره ګڼلې ده او د ﴿ ٱلْوَلَٰيَةُ ﴾ کلمه يې د سلطې په معنی اخستې ده[۳] يعنې لکه څنګه چې په دنيا کښې حقيقي سلطه او اقتدار الله ﷻ پورې مختص دی همدارنګه د قيامت په ورځ هم ټول اختيار او سلطه همده ﷻ پورې اختصاص لري، نو د همدې کبله يې د کافر دنيادار باغونه پوپنا کړه او د قيامت په ورځ به ورته د دوزخ جزا ورکړي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په دې مقام کښې د ﴿ هُنَالِكَ ﴾ کلمه هغه زمان يا مکان ته اشاره ده په کوم کښې چې د کافر دنيادار باغونه هلاک شوي وه، چې د خپل مقدر متعلق (كَانَ) په اعتبار سره د هغه ﴿ ٱلْوَلَٰيَةُ ﴾ دپاره مقدم خبر دی کوم چې د نصرت او کومک معنی ورکوي، يعنې په دغه وخت يا دغه مکان کښې چې د نوموړي باغونه د آفت سره مخامخ شوه يوازې او يوازې نصرت او مدد الله ﷻ پورې اختصاص درلود چې په حقه د ټولو مخلوقاتو واکدار او نصرت کوونکی دی، خو د نوموړي باغونو ته يې د آفت څخه نجات ورنه کړ او نه بل څوک موندہ شو چې نجات ورکړي. په دې

---

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۲۸۴
(۲) مفردات الراغب ص۵۴۴
(۳) تفسير الخازن ج۴ ص۱۱۰

تقدیر به ذکر شوی ایت شریف د وړاندېني ایت: ﴿ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ فِئَةٌ ﴾ الآية، مضمون تائید کړي.

﴿ وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنزَلْنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخْتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ
ٱلْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ ٱلرِّيَٰحُ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ مُّقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾ ٱلْمَالُ
وَٱلْبَنُونَ زِينَةُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا
﴿٤٦﴾ وَيَوْمَ نُسَيِّرُ ٱلْجِبَالَ وَتَرَى ٱلْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَٰهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٤٧﴾
وَعُرِضُوا۟ عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا لَّقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَٰكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍۭ ۚ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّن نَّجْعَلَ
لَكُم مَّوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ ٱلْكِتَٰبُ فَتَرَى ٱلْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَٰوَيْلَتَنَا
مَالِ هَٰذَا ٱلْكِتَٰبِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّآ أَحْصَىٰهَا ۚ وَوَجَدُوا۟ مَا عَمِلُوا۟
حَاضِرًا ۗ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴿٤٩﴾ ﴾

[۴۵] او (ای پیغمبره!) خلکو ته د نړدې (حقیر) ژوند مثال د داسې اوبو وګرځوه (بیان کړه) چې مونږ د اسمان د پلوه (ښکته) نازلې کړې دي نو د (همدې) اوبو په سبب سره د ځمکې نباتات (زرغون شوي بوټي) سره خلط (ګډوډ) شي (چې ګڼ شنیلي ورباندې زرغون شي) نو (بیا پرې مونږ زوال ورنازل کړو چې) بوټي داسې میده-میده وګرځي چې بادونه يې الوزوي. او الله ﷻ په هر شي باندې د توان خاوند دی.

[۴۶] مالونه او زامن د حقیر (نږدې) ژوند ښانست دی (خو بقاء نه لري) او صالح باقي پاتې کېدونکي (اعمال او اقوال) چې دي ستا د رب ﷻ په نزد د ثواب (بدل) د حیثه بهتر دي او د امید د حیثه هم خیر (او بهتر) دي.

[۴۷] او (ای پیغمبره!) داسې ورځ (خلکو ته وریه یاد کړه) چې مونږ غرونه روان کړو او ته ځمکه لوڅه پوڅه وګورې (چې نه ورباندې تعمیرات لیدلی کېږي، نه نبات او نه غرونه) او (بیا به د قبرونو څخه) مونږ (ټول) خلک حشر کړو نو د دوی څخه به هیڅوک پرېنږدو (چې حشر نه کړی شي).

[۴۸] دوی ټول به ستا په رب ﷻ باندې (د محاسبې دپاره) صفونه کړی شوي وړاندې کړی شي (او دوی ته به وویلې شي چې) یقینًا تاسو مونږ ته په داسې کیفیت سره راغلئ: (راغونډ شوئ) لکه څنګه مو چې تاسو اول ځل پیدا کړي وئ (چې ټول بربنډ او لوڅ پوڅ یاست)، بلکې تاسو ګومان کاوه چې مونږ به هیڅکله ستاسو دپاره د حشر کېدلو وخت ونه ګرځوو (ونه ټاکو. تاسو ترې منکر وئ).

[۴۹] او (د اعمالنامو جنس) کتاب به (د خلکو په لاس کښې) کېښودلی شي نو ته به مجرمان

ګورې چې د هغو (جناياتو) څخه به ډارېدونکي وي کوم چې په کتاب کښې دي. او دوی به (په حسرت سره) وايي چې: ای زمونږ افسوسه! (راشه همدا دې وخت دی) دغه (عمل نامه) څرنګه کتاب دی چې نه وړه ګناه پرېږدي او نه لویه ګناه (پرېږدي) مګر (ټولې یې) احاطه کړې دي (او ټولې پکښې ثبتې دي). او خلک به هغه شی حاضر مونده کړي کوم چې دوی (په دنیا کښې) کړي وه.

او (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ په هیچا باندې ظلم (او تېری) نه کوي.

ارتباط

په وړاندېنيو ایتونو کښې د هغو باغونو بیان وه کوم چې د کافر مالدار د جنایت د کبله د سزا په توګه د هلاکت سره مخامخ شوي وه او په دې ایتونو کښې د یو پلوه ټوله دنیا فاني تمثیله شوې ده، او هغو برخو ته یې هم اشاره شوې ده کومې چې نه فاني کېږي او د الله ﷻ په نزد باقي دي، او د بله پلوه د دنیا د وړانېدلو کیفیت او د وړانېدلو څخه وروسته د قیامت د ورځې څه کیفیات بیان شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! که څه هم د ذکر شوي کافر مالدار باغونه الله ﷻ د هغه د جنایت د کبله پوپنا کړه خو اصلاً ټوله دنیا فاني کېدونکې ده، چې ضرور به یوه ورځ د زوال سره مخامخه شي او صرف هغه جزونه به یې د فنا سره مخامخ نه شي کوم چې د الله ﷻ په نزد باقیات دي. نو د ښه وضاحت دپاره په خپل امت باندې لاندې نکات قرائت کړه:

١ـ د دنیا د فاني کېدلو مثال داسې دی لکه:

الف: چې مونږ له اسمانه (د غیبو) څخه په شېبو شېبو بارانونه نازل کړو.

ب: په دغو باراني اوبو باندې وچه کلکه ځمکه په حرکت راشي او ډول-ډول نباتات پکښې را زرغون شي او ټوله ګل او ګلزار وګرځي.

ج: خو څه لږ وخت وروسته په ذکره شوې زرغونه ځمکه باندې خزان ورشي، ګلان یې ورژېږي او تازه بوټي (نباتات) یې وچ او میده-میده شي چې بادونه یې اخوا دېخوا الوزوي را الوزوي.

یا په بل عبارت: ځمکه د تازګۍ څخه وروسته بېرته پخواني حالت ته ورو ګرځي چې نه یې نباتات درلوده او نه پکښې زرغونه لیدی شوه.

نو خلکو ته په کار دي چې د دنیا په مالونو او تازګیو باندې ونه غولېږي او د آخرت دپاره ترې د توښې کار واخلي.

٢ـ دا کار څکه ضرور کېدونکی دی چې الله ﷻ په هر شي باندې مقتدر دی او د هر شي اراده چې وکړي هغه ترسره کولی شي.

٣ـ نو کله چې ضرور دا دنیا د زوال سره مخامخ کېدونکې ده نو د دنیا مالونه او دولتونه او هم ښائسته تعمیرونه او باغونه او بالآخره په دنیا کښې د ډېرو زامنو او نفرو درلودل بل شی نه دی فقط

او فقط د دنیا ډول او سنګار دی، نو لکه څنګه چې دنیا په ګلانو او نباتاتو باندې سنګاریږي او بیا د خزان سره مخامخ کیږي همدارنګه په دنیا کښې مالونه او اولادونه هم هیچا ته بقاء نه کوي.

۴_ هو! کوم شی چې د دنیا څخه باقي دی او زوال نه لري هغه نیک عملونه دي او د آخرت دپاره خوری او توښه ده. نو ای پیغمبره! دغه اخروي خوری او توښه ستا د رب ﷻ په نزد د عوض د حیثه هم بهتره ده او د امید د حیثه هم بهتره ده.

یا په بل عبارت: که څه هم دنیا فاني ده مګر د بقاء دپاره سبب جوړیدلی شي، نو خلکو ته په کار دي چې په دنیا کښې من حیث دنیا ژوند ونه کړي بلکې د دنیا څخه د آخرت او د دائمي ژوند دپاره خوری او توښه ترلاسه کړي.

قیامت ضرور راتلونکی دی:

۵_ ای پیغمبره! د قیامت ورځ ضرور راتلونکې ده او الله ﷻ دا دنیا عبثه نه ده پیدا کړې چې په انجام کښې هیڅ تصفیه ونه لري، نو د قیامت ورځ ځینې کیفیات په خپل امت باندې په لاندې ډول قرائت کړه:

الف: کله چې مونږ اراده وکړو چې قیامت قائم کړو نو د هر څه څخه وراندې به دغه قوي او محکم غرونه د خپلو ځایونو څخه روان کړو او په هوا کښې به یې په ګرد او غبار باندې بدل کړو، ته به وایې چې وریځ یا مالوچ په واندس باندې وهلی شوي دي.

ب: نو په دغه وخت کښې به ته ټوله ځمکه لوڅه وګورې چې نه به ورباندې کوم غر ولاړ پاتې وي او نه به کوم تعمیر پرې اباد ولاړ وي، او هم به یې باغونه او نبات یو هم په مخ باندې ونه لیده شي.

ج: بیا به مونږ د ذکرې شوې هوارې ځمکې څخه ټول مخلوق ژوندي راپورته کړو او هیڅوک به پکښې پرېنږدو چې د خاورو لاندې پاتې شي.

د: ای پیغمبره! په دغه ترتیب سره به ټول خلک ستا د رب ﷻ په حضور کښې صفونه صفونه ودرېږي او د حساب کتاب دپاره به منتظر کړی شي.

نو زمونږ د پلوه خلکو ته ورسوه چې ضرور به تاسو زمونږ حضور ته په هغه کیفیت باندې راشئ په کوم باندې چې مونږ تاسو اول ځل پیدا کړي وئ، چې نه به مو په تنو کښې جامې او لباس موجودیت ولري او نه به مو په پښو باندې څپلې او پڼې شتون ولري، په دغه وخت کښې به تاسو مخاطب کړی شئ چې دا هغه ورځ ده د کومې د راتللو چې مونږ ستاسو سره وعده کړې وه، خو تاسو ګومان کاوه چې مونږ به ستاسو سره په خپله وعده باندې وفا ونه کړو او د وعدې په مطابق به قیامت قائم نه کړو.

هـ: په دغې ورځ کښې به د هر چا په لاس کښې د خپلو کړو وړو کتاب (عملنامه) کېښودله شي، یا په بل عبارت: مؤمنانو ته به په ښي لاسونو باندې عملنامې ورکړی شي او کافران به مجبور کړی شي چې په چپو لاسونو باندې یې قبضې کړي.

لنډه دا چې هرڅوک به خپله دوسیه په لاس د حساب کتاب دپاره منتظر ولاړ وي چې د دنیاوي ژوند حالات ورسره تصفیه کړی شي.

و: کله چې هر چاته خپله-خپله دوسیه په لاس ورکړی شي نو مؤمنان به ډېر خوشاله شي او یو بل ته به د خوشالی چیغې وهي چې هلی راشئ زما علمنامه ولولئ.

خو بالمقابل به کفار ډېر خپه شي او د لاندې کیفیاتو سره به مخامخ شي:

اول: دوی به د هغه شي څخه په سخت ډار کښې واقع شي کوم چې د دوی په اعمالنامو کښې لیکلي وي، نو ته به دوی ګورې چې له سخته ډاره به د دې خبرې ارمان کوي چې کاش دوی خاورې وی او څه چې په دغو کتابونو کښې لیکلی شوي دي هغه ټول پټ پاتې شوي وی.

دوهم: دوی به په ډېر حسرت او افسوس سره وایي چې: دغه څه عجیب ډول کتاب دی چې نه یې زمونږ د دنیاوي ژوند وړه ګناه پرېښې ده او نه یې لویه د لیک څخه غورزولې ده، بلکې په ټولو باندې یې احاطه کړې ده او ټولې یې د شمېر لاندې راوستلې دي.

ز: لنډه دا چې ټول خلک به خپل ټول عملونه (ښه وي او که بد وي) د خپلو خانونو په وړاندې حاضر وګوري او هیڅ شی به ترې غائب نه شي.

ح: ای پیغمبره! ستا رب ﷻ به هر چاته جزا یا سزا ورکړي او په هیچا باندې به تېری ونه کړي چې یا چاته د نېکی عوض ورنه کړي او یا چاته د استحقاق څخه اضافه سزا ورکړي.

توضیحات

۱- د دنیا د فنا دپاره چې په دې مقام کښې کوم مثال نازل شوی دی هغه د [یونس:۲۴] ایت لاندې په دې تفسیر کښې د الله ﷻ په توفیق ښه واضحه شوی دی، که محترم لوستونکي یو ځل هلته مراجعه وکړي نو بده به نه وي.

د دوه وو لغاتو معناوې

۲- په ﴿ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ ٱلرِّيَـٰحُ ﴾ کښې د "هَشِيم" کلمه د "هَشْمٌ" -لکه "ضَرْبٌ"- څخه اشتقاقه شوې ده، "هَشْمٌ" د یوه پاسته شي میده کولو ته ویل کېږي لکه چې وایي: "هَشَمْتُ الْخُبْزَ" ډوډۍ مې په کاسه کښې میده-میده کړې وه. د نبي کریم ﷺ غور نیکه ته ځکه د هاشم لقب ورکړی شوی دی چې هغه به میلمه پالنه کوله او په شوروا کښې به یې میده کړې ډوډۍ ورکوله، خو اصلي نوم یې "عَمرو" وه[۱]. په دې مقام کښې د "هَشِيم" کلمه د "مَهْشُوم" (میده کړی شوي) معنی ورکوي.

او د ﴿ تَذْرُوهُ ﴾ کلمه د "ذَرْوٌ" -لکه "ضَرْبٌ"- څخه اخستله شوې ده، "ذَرْوٌ" دې ته وایي چې باد یو شی پورته کړي[۲]، چې په پښتو کښې ترې مونږ په الوزولو باندې تعبیر کوو.

[۱] لسان العرب ج۱۲ ص۶۱۱
[۲] مفردات الراغب ص۱۸۱

نو د معنی حاصل یې داسې راخېژي چې: د دنیا مثال داسې دی چې وچه کانګره ځمکه په اوبو باندې تکه شنه او ښایسته شي خو لږ وخت وروسته یې شنیلي وچ او میده-میده شي او بادونه یې یو پلو او بل پلو ته الوزوي را الوزوي، ته به وایې چې هیڅکله دلته کوم شنیلي نه دي تېر شوي.

باقیات صالحات د څه شي څخه عبارت دي؟

۳_ په ﴿ وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيۡرٌ عِندَ رَبِّكَ ﴾ کښې د "بَاقِيَاتٌ"، "صَالِحَاتٌ" کلمات مفسرینو کرامو[۱] د احادیثو په رڼا کښې په متعددو معناوو باندې تفسیر کړي دي لکه "سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ" او داسې نورې. خو ظاهره دا ده چې په روایاتو کښې به حصر مطلب نه وي او د مثال په توګه به په ځینو نېکو اعمالو او نېکو اقوالو باندې صراحت شوی وي.

نو په همدې بنیاد مونږ وایو چې: ټول د خیر کارونه او ټولې د خیر خبرې او بالآخره ټول تحمیدات او تنزیهات په ﴿ وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ ﴾ کښې شامل دي[۲].

دغو ټولو ته د "بَاقِيَات" لقب ځکه ورکړی شوی دی چې اثرات او نتائج یې د الله ﷻ په نزد باقي دي او فنا ورباندې نه ورځي.

مُغَادَرَة او غَدر څه معنی؟

۴_ په ﴿ فَلَمۡ نُغَادِرۡ مِنۡهُمۡ أَحَدٗا ﴾ او ﴿ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةٗ وَلَا كَبِيرَةً ﴾ کښې د ﴿ نُغَادِر ﴾، ﴿ يُغَادِر ﴾ دواړه کلمې د "مُغَادَرَة" _لکه "مُضَارَبَة"_ څخه اشتقاقي شوي دي چې د ترک کولو (پرېښودلو) معنی ورکوي[۳]. په عهد کښې تګې کول هم ځکه د غدر په نامه یادېږي چې تګي د ترک الوفاء (د وفاء د پرېښودلو) څخه په غیر بل شی نه دي.

نو د لومړنۍ جملې معنی داسې کېږي چې مونږ به ټول خلک حشر کړو او یو کس به هم پرېنږدو.
او د دوهمې جملې معنی دا ده چې دا څنګه عجیب کتاب دی چې نه وړه ګناه پرېږدي او نه غټه بلکې ټولې یې ثبتې کړي دي.

نو په ﴿ وَوُضِعَ ٱلۡكِتَٰبُ ﴾ کښې د کتاب څخه د اعمالنامو جنس کتاب مراد دی چې ټولو اعمالنامو ته شاملېږي.

﴿ وَإِذۡ قُلۡنَا لِلۡمَلَٰٓئِكَةِ ٱسۡجُدُواْ لِأٓدَمَ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبۡلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلۡجِنِّ فَفَسَقَ عَنۡ أَمۡرِ رَبِّهِۦٓۗ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوۡلِيَآءَ مِن دُونِي وَهُمۡ لَكُمۡ عَدُوُّۢۚ بِئۡسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلٗا ۝٥٠ ﴾

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۸۵
(۲) تفسیر الطبري ج۱۵ ص۲۵۶
(۳) لسان العرب ج۵ ص۸

مَّآ أَشْهَدتُّهُمْ خَلْقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنفُسِهِمْ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلْمُضِلِّينَ
عَضُدًا ﴿٥١﴾ وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا۟ شُرَكَآءِىَ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا۟
لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ فَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا وَلَمْ
يَجِدُوا۟ عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾ ﴾

[۵۰] او (ای پیغمبره!) هغه وخت (خلکو ته) یاد کړه چې مونږ ملائکو ته (د ابلیس په شمول) وویلې چې تاسو ټول آدم ﷺ ته (د تعظیم) سجده وکړئ، نو (ټولو) سجده وکړه مګر ابلیس (سجده ونه کړه دا څکه چې) ابلیس د پیریانو څخه وه نو د خپل رب ﷻ د امر څخه یې فسق (وتل) وکړه. ایا نو تاسو (ای انسانانو!) ابلیس او د ده اولاده زما څخه په غیر په دوستۍ سره نیسئ حال دا چې هغوی (ټول) تاسو (ټولو) ته دښمنان دي؟.

ظالمانو (کفارو) ته دا کار د بدل د حیثه ډېر بد دی (چې د الله ﷻ دوستي یې د ابلیسانو په دوستۍ باندې بدله کړه).

[۵۱] ماخو دوی (ابلیسان) نه د اسمانونو او ځمکو پیداکولو ته حاضر کړي دي او نه د دوی د خپلو نفسونو پیداکولو ته (چې تاسو راشئ زما سره کومک وکړئ)، او نه زه یم چې ګمراه کوونکي کومکیان ونیسم.

[۵۲] او هغه ورځ (یاده کړه) چې الله ﷻ (مشرکانو ته) ووایې چې تاسو زما هغو شریکانو ته اواز وکړئ کوم چې (په دنیا کښې ورباندې) تاسو (زما د شریکانو) ګومان کاوه (خپل کومک ته یې رابولئ)، نو دوی به ورته اواز وکړي (خپل کومک ته به یې راوبلي) خو هغوی به یې دعوت قبول نه کړي. او مونږ به د دغو (ټولو عابدانو او معبودانو) ترمنځ د (معنوي) هلاکت ځای (دوزخ) وګرځوو (چې ټول به پکښې په ګډه معذبېږي).

[۵۳] او مجرمان (کفار) به اور (دوزخ) وګوري نو یقین به وکړي چې دوی پکښې ورېرېوتونکي دي (نو د سخت حسرت سره به مخامخ شي) او دوی به د (همدغه) اور څخه د بهرته ګرځېدلو (په ځنګېدلو) ځای موندنه کړي.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې غولوونکی شی بیان شوی وه چې په دنیا باندې خلک تېروزي، او په دې ایتونو کښې غولوونکي کس ته اشاره شوې ده چې شیطان خلک تېرباسي.

۲ـ هلته د قیامت په ورځ د مجرمانو حسرت ته اشاره شوې وه او دلته د حسرت وجه بیانه شوې ده چې د شیطان پیروي کول دي.

د مطلب خلاصه

يعني ای پیغمبره! خپل امت ته د ابلیس علیه اللعنة قیصه وریاده کړه ترڅو دوی ترې عبرت واخلي او په دروغینو وعدو باندې یې ونه غولېږي. هغه دا چې

۱ـ موږ ټولو پرښتو ته امر وکړ چې آدم ﷺ ته سجده وکړئ، چې ابلیس هم د همدوی په ټولګي کښې موجودیت درلود او مکلفیت ورته متوجه شو.

۲ـ ټو پرښتو خپل مکلفیت پوره کړ او آدم ﷺ ته په سجده باندې پریوتل مګر ابلیس خپل مکلفیت ادا، نه کړ او د سجدې څخه یې خپل ځان ګوښه کړ، چې زه د آدم ﷺ څخه بهتر یم باید بالعکس امر شوی وی نو هغه مکلف شوی وی چې ماته یې سجده کړې وی.

۳ـ د ابلیس د سجده نه کولو وجه دا وه چې نوموړی د پرښتو په ټولګي کښې شامل وه مګر د دوی د جنس څخه نه وه بلکې د پیریانو د جنس څخه وه. نو په ذکر شوي امر سره هغه خپل اصل ښکاره کړ او د خپل رب ﷻ د اطاعت څخه یې غاړه وغړوله. او په دا که یې د فاسق لقب وګاټه

۴ـ په دې باندې علاوه د آدم ﷺ او د ده د اولادې سره د عداوت دپاره یې کلکه ملا وتړله او خپل حسادت یې پټ پرینښود بلکې اعلان یې کړ.

۵ـ حتی چې خپل عداوت ته یې بو خل عملي جامه هم ورواغوستله او آدم ﷺ او بي بي حواء سره یې دواړه په ممنوعه بوټي باندې وغولول او د دروغو په سوګندونو باندې یې تېر ویستل

د قیصې ارشاد:

۶ـ ای پیغمبره! د ذکر شوي قیصې ارشاد ته خپل امت متوجه کړه او زمونږ د پلوه ورته ووايه چې

الف: ایا تاسو ذکر شوی فاسق (ابلیس) او د ده اولاده زما څخه په غیر په دوستۍ سره نیسئ؟ ایا تاسو خپل یوځ دښمن ته د دوستۍ لاس ورکوئ؟

ب: هرڅوک چې دغه کار وکړي هغه فاسق او ظالم دی لکه څنګه چې ابلیس فاسق او ظالم دی، او ټولو ظالمانو ته ډېر ناکاره بدل دی چې د الله ﷻ دوستي یې د ابلیس په دوستۍ باندې تبدیله کړه. چې ناکاروالی به یې د قیامت په ورځ په خپلو سترګو وګوري او په خپله کړنلاره باندې به د غټ حسرت سره مخامخ شي

۷ـ ای پیغمبره! د ابلیس وعدې دروغیني دي چې نه یې په لاس (اختیار) کښې څه وه او نه به په راتلونکي کښې د کوم شي واک او اختیار ولري او دا څکه چې

الف: ما د اسمانونو او ځمکو د پیدا کولو په وخت کښې ابلیس او د ده اولاده نه وه حاضره کړې چې تاسو راشئ زما سره کومک وکړئ. بلکې په هغه وخت کښې خو لا دوی ټولو موجودیت نه درلود. نو لکه څنګه چې د ټولې دنیا واک په هغه وخت کښې ما پورې مختص وه نن هم په ما پورې اختصاص لري او په راتلونکي کښې هم بکښې څوک برخه نه لري

ب: همدارنګه ابلیس او د ده اولاده ما پیدا کړي دي او اوس هم د دوی بقاء او فناء په ما پورې اختصاص لري. لکه چې دوی په خپل پیدایښت کښې څه مداخله نه ده کړې، او نه یې کولی شوه چې ځینې د ځینو نورو پیدایښت ته حاضر کړی شوي وي چې راشه دلته کومک وکړه، همدارنګه په راتلونکي کښې هم دوی په خپلو ځانونو کښې د تصرف واک او اختیار نه لري. ښه نو چې کله دوی په ذکر شوي تفصیل سره بې وسې او ناتوانه دي نو تاسو ته څه مناسب دي چې د هغوی په دروغینو وعدو باندې غولېږئ چې دوستي به یې ستاسو څه په درد باندې وخوري.

ج: زه په یوه شي کښې هم چاته احتیاج نه یم او د هیچا څخه کومک نه غواړم، خو که بالفرض المحال ما څه کومکیان نیولی نو ایا ما به ګمراه کوونکي (ابلیسان) د کومکیانو په حیث نیولي وی؟ بلکې زه نه یم چې ګمراه کوونکی د کومکیانو په حیث ونیسم.

نو تاسو ته هم په کار دي چې ګمراه کوونکي په دوستۍ سره ونه نیسئ او په دروغینو کومکي وعدو باندې یې باور او اعتماد ونه کړئ.

د: د ابلیس ناتواني به د قیامت په ورځ باندې ښه پوره څرګنده شي چې:

اول: کله چې الله ﷻ مشرکان او کفار مخاطب کړي چې زما هغو شریکانو ته اوس اواز وکړئ کوم چې تاسو په خپل خیال زما سره شریکان درولي وه او د هغوی اطاعت مو کړی وه، ترڅو تاسو زما د عذاب څخه بچ کړي، تاسو خو زما دوستي د هغوی په دوستۍ تبدیله کړې وه.

دوهم: دوی به ورته نارې وکړي او خپل کومک ته به یې راوبلي خو هغوی به هیڅ جواب ورنه کړي، چې نه به یې د لاسه کومک کېږي او نه به یې کومک ورکولو ته چمتو وي.

دریم: په عین حال کښې به مونږ د ابلیسانو او د دوی د دنیاوي پیروانو ترمنځ د دوزخ اور حائل کړو چې په ابدي توګه به هلته پکښې معذبېږي، او هر یو به د خپل ځان په غم باندې اخته شي.

څلورم: کفار به د زیات حسرت او افسوس سره هغه وخت مخامخ شي کله چې دوی په لومړي خل دوزخ وګوري او ښه متیقن شي چې دوی پکښې ضرور ورغوزېدونکي دي، او هیڅ طرف ته د تښتېدلو توان نه لري، او بالآخره هغه وخت چې دوی پوه شي چې دنیاوي دوستانو ابلیسانو د لاسه هم څه پوره نه دي.

توضیحات

۱ـ مونږ د [البقرة:۳۴] ایت لاندې ـلله الحمد والشکرـ څه تحقیق لیکلی دی چې ابلیس علیه اللعنة د پرښتو د جنس څخه نه دی لکه چې په دې مقام کښې په همدغه مطلب باندې ﴿ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ ﴾ جمله دلالت کوي، یعنې ابلیس د پیریانو څخه وه.

نو د هغه څخه اضافه تحقیق ته اړتیا نه ګورو او نه ورته څه ضرورت شته دی، خو فقط لاندې معلومات ورباندې وراضافه کوو:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې: د ابلیس نسبت پیریانو ته داسې دی لکه څنګه چې د آدم ﷺ

نسبت بشر ته دی، یعنې ابلیس ابو الجن دی او آدم ﷺ ابو البشر دی[1].

ب: ځینې نور وایي چې ابلیس د ټولو پیریانو پلار نه دی بلکې د ده څخه وړاندې نور پیریان هم تېر شوي دي لکه څنګه چې د نوح ﷺ څخه وړاندې انسانان تېر شوي دي چې د ده په اولاده کښې شامل نه وه، نو ابلیس ابو الجن الثاني دی لکه څنګه چې نوح ﷺ ابو البشر الثاني (دوهم آدم) دی[2]. په هر تقدیر لکه څنګه چې د آدم ﷺ اولاده په مؤمنانو او کافرانو دواړو باندې مشتمله ده، همدارنګه د ابو الجن په اولاده کښې مسلمانان پیریان او کافران پیریان دواړه موجودیت لري.

تبصره

۲ـ څرنګه چې د دوهمې ډلې علماوو کرامو نظر د ایت ﴿ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ ﴾ څخه سرې ته په تبادر سره ذهن ته ورځي نو همدغه نظر مونږ ته په زړه پورې برېښي چې لنډیز یې په لاندې ډول دی:

الف: لکه چې د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف: ۶۴] ایت لاندې تحقیق شوی دی، موجوده انسانان ټول د نوح ﷺ اولاده ده، د ده د اولادې څخه په غیر د آدم ﷺ د نورو اولادونو زوزات پاتې نه دي.

اما موجوده پیریان ځینې د ابلیس اولاده ده او بس، او ځینې د ابو الجن اولاده ده او بس.

ب: د نوح ﷺ اولاده په کفارو او مسلمانانو (دواړو) باندې مشتمله ده، اما د ابلیس په اولاده کښې مسلمان نشته بلکې ټول کفار دي، لکه چې د ﴿ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ ﴾ کلمات ورباندې دلالت کوي، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال و إليه المرجع والمآل.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ ذُرِّيَّتَهُۥٓ ﴾ د کلمې څخه خو په ډاګه څرګندېږي چې ابلیس اولاده لري خو پوښتنه دا ده چې د دوی توالد او تناسل په څه ډول دی؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو د دوی په توالد او تناسل کښې مختلف کیفیتونه لیکلي دي[3] چې یو هم په قوي حدیث باندې ثابت نه دی، نو بهتره ده چې څه تفحص او تجسس پکښې ونه کړو او الله ﷻ ته یې وسپارو.

د "موبق" د کلمې معنی

۴ـ په ﴿ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا ﴾ کښې د "مَوْبِق" د کلمې دپاره علماوو کرامو متعدد تفسیرونه کړي دي[4] خو بهتر هغه تفسیر په نظر راځي کوم چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوی دی هغه دا چې "مَوْبِق" د مهلک معنی ورکوي[5]، یا په بل عبارت: ذکره شوې کلمه اسم ظرف ده او

---

(۱) تفسير الخازن ج۴ ص۱۱۳
(۲) تفسير المحرر الوجيز ج۱۰ ص۴۱۱
(۳) تفسير البغوي ج۳ ص۱۶۷
(۴) زاد المسير ج۵ ص۱۰۹؛ التفسير الكبير ج۲۱ ص۱۳۹
(۵) الدر المنثور ج۵ ص۴۰۴

د "وَبَق" _لکه "ضَرَبَ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د هلاک معنی ترې اخستله کېږي.

د همدغه مصدر څخه د "مُوبِقَات" کلمه هم اصلاً مشتقه شوې ده چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ»[١] تاسو د اوو هلاکوونکو گناهونو څخه اجتناب وکړئ (خانونه ترې وساتئ).

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې کله مشرکان د خپلو دنياوي باطلو معبودانو څخه هم نااميده شي نو مونږ به د عابدانو او معبودانو ترمنځ د معنوي هلاک ځای (دوزخ مشترک ولرخوړ) چې ټول به پکښې په مشترکه توگه معذبېږي او هرڅوک به د خپل ځان په وير اخته شي.

يادونه

٥_ څرنگه چې د "ظَنّ" کلمه اصلاً د گومان دپاره وضعه شوې ده مگر کله-کله د "يقين" په معنی باندې هم استعمالېږي[٢] مونږ ته داسې برېښي چې په ﴿ فَظَنُّوٓاْ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا ﴾ کښې به د ﴿ فَظَنُّوٓاْ ﴾ کلمه د هغه ظن څخه اشتقاقه شوې وي کوم چې د يقين معنی ورکوي، لکه چې په همدې بنياد مو ذکر شوی ايت شريف ترجمه او تفسير کړی دی.

﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلٖۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ أَكۡثَرَ شَيۡءٖ
جَدَلٗا ۝٥٤ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤۡمِنُوٓاْ إِذۡ جَآءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰ وَيَسۡتَغۡفِرُواْ رَبَّهُمۡ إِلَّآ أَن
تَأۡتِيَهُمۡ سُنَّةُ ٱلۡأَوَّلِينَ أَوۡ يَأۡتِيَهُمُ ٱلۡعَذَابُ قُبُلٗا ۝٥٥ وَمَا نُرۡسِلُ ٱلۡمُرۡسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ
وَمُنذِرِينَۚ وَيُجَٰدِلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِٱلۡبَٰطِلِ لِيُدۡحِضُواْ بِهِ ٱلۡحَقَّۖ وَٱتَّخَذُوٓاْ ءَايَٰتِي وَمَآ
أُنذِرُواْ هُزُوٗا ۝٥٦ وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ فَأَعۡرَضَ عَنۡهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتۡ
يَدَاهُۚ إِنَّا جَعَلۡنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ أَكِنَّةً أَن يَفۡقَهُوهُ وَفِيٓ ءَاذَانِهِمۡ وَقۡرٗاۖ وَإِن تَدۡعُهُمۡ إِلَى
ٱلۡهُدَىٰ فَلَن يَهۡتَدُوٓاْ إِذًا أَبَدٗا ۝٥٧ وَرَبُّكَ ٱلۡغَفُورُ ذُو ٱلرَّحۡمَةِۖ لَوۡ يُؤَاخِذُهُم بِمَا كَسَبُواْ
لَعَجَّلَ لَهُمُ ٱلۡعَذَابَۚ بَل لَّهُم مَّوۡعِدٞ لَّن يَجِدُواْ مِن دُونِهِۦ مَوۡئِلٗا ۝٥٨ وَتِلۡكَ ٱلۡقُرَىٰٓ
أَهۡلَكۡنَٰهُمۡ لَمَّا ظَلَمُواْ وَجَعَلۡنَا لِمَهۡلِكِهِم مَّوۡعِدٗا ۝٥٩ ﴾

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٣٨٨
(٢) مفردات الراغب ص٣٢٧

[۵۴] او یقیناً مونږ د خلکو دپاره په دغه قرآن (کریم) کښې د هر ډول مثالونو څخه (چې دوی ورته اړتیا لري) بیان کړي دي، او انسان د ټولو (جګړه کوونکو) شیانو څخه د جګړې د حیثه زیات دی.

[۵۵] او خلک د دې څخه چې ایمان راوړي او د خپل رب ﷻ څخه مغفرت وغواړي (هیڅ شي) نه دي منعه کړي (هیڅ شی، نه منتظر نه دي)، کله چې دوی ته هدایت (اسلام) ورغی مګر دې خبرې چې، دوی ته د زړوړنو (هلاکو شوو قومونو) طریقه (قانون) ورشي (چې بېخ ویستونکی عذاب ورباندې ورنازل شي)، او یا دوی ته مخامخ عذاب ورشي (قیامت قائم شي).

[۵۶] او مونږ پیغمبران (په هیڅ حال کښې) نه لېږو مګر په داسې حال کښې چې زیرې ورکوونکي، او ډاروونکي دي (خو دوی ته د معجزاتو فرمایش ورکولی کېږي) او هغه کسان ورسره په باطله طریقه باندې جګړې کوي کومو چې کفر غوره کړی دی. (البته) د دې دپاره چې په دې (باطل) سره حق د منځه یوسي (او کفر په اسلام غالب شي).

او (په دې باندې علاوه) دوی زما ایتونه او هغه شی چې دوی ته ترې ډارول کېږي په مسخره (ملنډو) سره نیسي.

[۵۷] او د هغه چا څخه غټ ظالم بل څوک دی چاته چې د خپل رب ﷻ په ایتونو باندې پند ورکړی شي نو هغه ترې اعراض وکړي او هغه (جنایات) هېر کړي کوم یې چې دوارو لاسونو وړاندې لېږلي دي.

(د دې وجه دا ده چې) یقیناً مونږ یې په زړونو باندې د دې څخه پردې ګرځولي (اچولي) دي چې په دې (قرآن) باندې پوه شي او مونږ یې په غوږونو کښې دروندوالی ګرځولی (اچولی) دی. (نو دوی پند نه اخلي)، او که ته یې هدایت (اسلام) ته دعوت کړې نو هیڅکله به د همیشه دپاره دوی په دغه وخت کښې (سمه) لاره موندلو نه کړي.

[۵۸] او (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ بښونکی (او) د رحمت (مهربانۍ) خاوند دی (نو په ګناهونو باندې سمدستي نیول نه کوي)، که چېرته ستا رب ﷻ دوی په هغو (ګناهونو) باندې (سمدستي) نیولی کوم چې دوی کسب کړي دي نو ضرور به یې دوی ته په عذاب باندې تونده کړې وی (او سمدستي به یې هلاک کړي وی).

بلکې دوی ته (د الله ﷻ په نزد د عذاب دپاره) میعاد (وخت) دی چې هیڅکله به پرته د هغه (وخت) څخه د پناه اخستلو ځای موندلو نه کړي (چې نجات ترلاسه کړي).

[۵۹] او دغه ښارونه (لکه عادیان او ثمودیان او نور) مونږ هلاک کړي دي (البته) کله یې چې ظلم وکړ (او په کفر باندې کلک شوه) او مونږ یې د هلاکولو دپاره میعاد (متعین وخت) ګرځولی (ټاکلی) و.

ارتباط

تقریباً د دې سورت د [۲۸] ایت څخه راپدېخوا د کفارو هغه نظر رد شوی وه کوم چې دوی د فقیرانو مسلمانانو په هکله درلوده. نو کفار په ډول ډول طریقو باندې پوه کړی شو چې دنیا فاني

ده، غولیدل وربانديږ په کار نه دي که نه نو د قیامت په ورځ به د ډېر لوی حسرت سره مخامخ شي؛ خو د دې سره سره هغوی په خپل نظر باندې کلک پاتې شوه. نو په دې ایتونو کښې لاندې نکاتو ته اشاره شوې ده:

۱ـ د قرآن کریم د بیان په طرز کښې قصور نشته بلکې انسان جګړه مار دی په هیڅ ډول بیان باندې نه قانع کېږي.

۲ـ د پیغمبرانو دنده فقط ابلاغ دی، دوی د کفارو فرمایشات نه شي قبلولی.

۳ـ د چا په زړه باندې چې مهر لګېدلی وي د هغه څخه بل غټ ظالم نشته چې په دوامداره توګه د خپل رب ﷻ د ایتونو څخه اعراض کوي او دروغ ورپورې تړي.

۴ـ که د الله ﷻ مهرباني نه وي نو کفار به سمدستي هلاک کړی شي او هیڅ مهلت به ورنه کړی شي.

۵ـ د عذاب نزول ټاکلی وخت لري چې وراندې ېېرته نه شي کېدلی، بلکې پخواني هلاک شوي ښارونه هم هر یو په خپل ټاکلي وخت باندې هلاک شوي دي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د دلایلو په نتیجه کښې په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ مونږ په دې قرآن کریم کښې د هر ډول دلایلو څخه په بیلو-بیلو طریقو باندې بیا-بیا بیان کړي دي ترڅو خلک د کفري خط السیر (تګلارې) څخه اسلامي خط السیر ته راواوړي.

لکه چې په دې مقام کښې مو د پخوانیو دوه سړیو خبرې اترې حکایت کړې چې یو غریب مسلمان وه او بل مالدار کافر وو او هم مو د دنیا فانیتوب په محسوس مثال کښې واضحه کړ، خو د دې سره-سره هغوی په خپل کفر باندې کلک دي، نو معلومه شوه چې د کلکوالي وجه یې نه د دلایلو کمبود دی او نه ستا د بیان قصور دی بلکې اصلي وجه یې دا ده چې انسان جګړه مار او دعوه جلب دی، چې په ټولو شیانو کښې د جګړه مارۍ د حیثه زیات دی.

۲ـ نو د پاسني بیان په نظر کښې نیولو سره په ثبوت رسېږي چې اوس هم چې څوک ایمان نه راوړي هغه لاندې دوه شیانو ته منتظر دي:

الف: چې یا ورسره د پخوانیو کفارو په طریقه باندې عمل وکړی شي چې هلاکوونکی عذاب ورباندې ورنازل کړی شي چې ټول پوښنا کړي او د ایمان راوړلو او هم د استغفار چانس یې په دائمي توګه د لاسه ووځي.

ب: او یا قیامت قائم شي او الهي عذاب مخامخ ورشي او په خپلو سترګو باندې یې وګوري نو هلته به ایمان راوړي او په خپلو جنایاتو باندې به پښېمانه شي خو هیڅ ګټه به ورته ونه رسوي.

۳ـ نو څوک چې ستا دعوت ته پاملرنه نه کوي او په خپل کفر باندې کلک پاتې دي، ستا په غاړه باندې یې هیڅ مسؤلیت نشته او دا خکه چې ته خو بل څوک نه یې بلکې د پیغمبرانو د جملې څخه یو پیغمبر یې او مونږ ټول پیغمبران فقط او فقط د بشارت ورکولو او دارولو دپاره لېږلي دي

او په یوه باندې مو هم د خپل امت د کافر پاتې کېدلو مسؤلیت په غاړه نه دی وراچولی.

۴_ د کفار جګړه ماري د دې کبله ادامه لري ترڅو (د دوی په خیال) حق (اسلام) د منځه یوسي او باطل (کفر) ورباندې غلبه مونده کړي، خو دوی دې په یاد ولري چې په دې غرض کښې به هیڅکله کامیاب نه شي.

۵_ کفارو یوازې په جګړه ماری اکتفاء نه کوي بلکې د عناد د امله زما ایتونه (قرآن کریم) او هغه شی چې دوی ورباندې دارول کېږي په مسخرو او ملندو سره نیسي، او خندنی ورپورې کوي، یا په بل عبارت بشارت او انذار ورته دواړه دروغ برېښي.

۶_ بیا نو د هغه چا څخه به بل څوک غټ ظالم وي چې د خپل رب ﷻ په ایتونو پند ورکړی شي خو هغه ترې مخ واړوي او د قبول څخه یې انکار وکړي، او هم خپل جنایات ټول هېر کړي او هغې طریقې ته شا کړي په کومه باندې چې نوموړی د کفریاتو او جنایاتو د پیټې څخه خلاصون موندلی شي.

۷_ ای پیغمبره! د دغسې غلطې لارې نیولو اصلي وجه دا ده چې:

الف: مونږ د دوی په زړونو باندې د دوی د جنایاتو د کبله مهر وهلی دی او د دوی زړونه مو په داسې پرده کښې اچولي دي چې حقاني تفکر نه شي کولی او د خپل رب ﷻ په ایتونو باندې نه پوهېږي.

ب: همدارنګه مونږ د دوی په غوږونو باندې معنوي کونوالی اچولی دی چې حقایق او قناعت ورکوونکي دلایل نه اوري.

نو ترڅو پورې چې کفار د ذکر شوي کیفیت درلودونکي وي هیڅکله به ورته ستا دعوت ګټه ونه شي رسولی او هیڅکله به په دغه وخت کښې دوی حقه لاره مونده نه کړي که څه هم بل څوک نه بلکې همدا نه ورته دعوت ورکړې او حقې لارې ته یې در وبلې.

۸_ ای پیغمبره! ستا رب ﷻ بښونکی او مهربان دی چې ذکرو شوو کفارو ته په دنیا کښې لا د ژوند کولو فرصت ورکوي او بېخ او بنیاد یې نه وباسي، که نه نو که ستا رب ﷻ دوی په جنایاتو باندې سمدستي نیولي وی نو ضرور به یې په توندۍ او جلتۍ سرهورباندې عذاب ورنازل کړی وی او د ژوند کولو فرصت به یې ترې اخستی وی.

یا په بل عبارت ستا رب ﷻ کفارو ته د فرصت ورکولو په اعتبار سره غفور او رحیم دی، چې مهلت یې ورکړی دی، مګر د عفوې په اعتبار سره پرې غفور او رحیم نه دی چې بالکل ورته کفر عفوه کړي او د نیولو څخه په دائمي توګه نجات ورکړي.

نو د عذاب د تاخیر وجه یې بله نه ده بلکې فقط همدا ده چې ټاکلې نېټه یې نه ده رارسېدلې او ستا د رب ﷻ په نزد د هر شي دپاره وخت ټاکلی دی.

نو کله چې د کفارو د عذاب نېټه رارسېږي هیڅکله به ترې نجات مونده نه کړي او نه به کوم ځای مونده کړي چې خپل ځانونه ترې بچ کړي.

۹_ دغه پخواني قومونه لکه عادیان او ثمودیان او نور مونږ د بل شي د کبله نه دي هلاک کړي بلکې فقط د همدې کبله چې لوی ظلم یې کړی وه او په کفر باندې کلک وه، خو د هر قوم

ملاګولو دپاره وخت ټاکلی شوی وه نو کله به چې ټاکلی وخت وروړسید بیا مو یوه قوم ته هم فرصت ورنه کړ او یوه قوم هم پناځای مونده نه کړ.

توضیحات

١_ په ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ أَكۡثَرَ شَيۡءٖ جَدَلٗا﴾ کښې د ﴿شَيۡءٖ﴾ کلمه د هر هغه ځیز څخه عبارت ده د کوم څخه چې جدال او جګړه متصوره وي لکه پرښتې او پیریان او انسانان[١].

نو د معنی حاصل یې داسې کیږي چې د هر هغه شي د جګړې څخه د انسان جګړه ډیره ده د کوم څخه چې د جګړې کولو امکان دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه دلته د جګړې څخه هغه جګړه مراده ده کومه چې د باطلو په بنیاد باندې ځرخیږي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: چې د ښکاره معجزاتو سره-سره د پیغمبر په نبوت کښې جګړه کوي.

ب: چې د مقابلې د ناتوانۍ سره-سره د قرآن کریم په حقانیت کښې جګړه کوي. لکه چې په راتلونکي ایت کښې ورته اشاره شوې ده چې: ﴿وَيُجَٰدِلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِٱلۡبَٰطِلِ لِيُدۡحِضُواْ بِهِ ٱلۡحَقَّ﴾ یعنې کفار د دې دپاره په باطل ډول باندې جګړې کوي ترڅو پرې د حق مخه ونیسي او د منځه یې یوسي.

لنډه دا چې دلته هغه جګړه مراده نه ده کومه چې په حقایقو باندې ولاړه وي چې په [النحل:١٢٥] ایت کښې یې پوره وضاحت تېر شوی دی، او د موسی ﷺ او د خضر ﷺ په قیصه کښې یې یو مثال راروان دی.

په هر تقدیر دلته د ځینو انسانانو کړنلاره ټولو ته منسوبه شوې ده، لکه چې دا ډول نسبت په محاوراتو کښې جاري دی چې د [البقرة:٧٢] ایت لاندې یې شرحه تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

سوال جواب

٢_ که څوک وایي چې په ﴿إِلَّآ أَن تَأۡتِيَهُمۡ سُنَّةُ ٱلۡأَوَّلِينَ أَوۡ يَأۡتِيَهُمُ ٱلۡعَذَابُ قُبُلٗا﴾ کښې د ﴿سُنَّةُ ٱلۡأَوَّلِينَ﴾ څخه خو عذاب مطلب دی چې عین په همدغې معنی باندې په ﴿أَوۡ يَأۡتِيَهُمُ ٱلۡعَذَابُ قُبُلٗا﴾ کښې صراحت شوی دی، نو پوښتنه دا ده چې: ایا په دغه مقام کښې د "أو" د توري استعمال صحت لري؟ حال دا چې دغه توری د متغایرینو په منځکښې استعمالیږي:

مونږ وایو چې: د ﴿سُنَّةُ ٱلۡأَوَّلِينَ﴾ څخه دنیاوي عذاب مطلب دی او د ﴿ٱلۡعَذَابُ﴾ څخه اخروي عذاب مراد دی[٢] چې دواړه سره متغایرین دي، نو حاصل یې هاغسې راځیږي لکه څنګه چې په خلاصه مطلب کښې ورته اشاره شوې ده.

---

[١] تفسیر الکشاف ج٢ ص٧٢٩: حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج٣ ص٢٦٥
[٢] تفسیر ابي السعود ج٥ ص٢٣٠

اِدْحَاض څه معنی؟

۳_ په ﴿ لِيُدۡحِضُواْ بِهِ ٱلۡحَقَّ ﴾ کښې د "لِیُدْحِضُوْ" کلمه چې "ن" یې ساقط شوی دی د "إِدْحَاض" _لکه "إِکْرَام"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د زائل کولو او د منځه وړلو معنی ورکوي[۱] یعنې کفار په ناحقه او عنادي ډول سره په باطل باندې د حق مقابله او جګړه کوي ترڅو حق د منځه یوسي خو دا کار به هیڅکله ونه کړی شي الله ﷻ اراده کړې ده چې په حق باندې ټوله دنیا رڼا کړي او د اسلام پلوشې هر ګوټ ته ورسوي.

یادونه

۴_ په ﴿ بَل لَّهُم مَّوۡعِدٞ ﴾ کښې علماوو کرامو د "موعد" کلمه په لاندې دوه ډوله باندې تفسیره کړې ده:

الف: د ﴿ مَّوۡعِدٞ ﴾ څخه د بدر مقام مطلب دی[۲] کله چې د کفارو اویا (۷۰) نفره مشران اسیران کړی شوه او هم یې اویا (۷۰) نفره ووژل شوه.

ب: د ﴿ مَّوۡعِدٞ ﴾ کلمه د قیامت د ورځې څخه عبارت ده[۳] چې ډېره نژدې راروانه ده.

مونږ ته بهتره برېښي چې د ﴿ مَّوۡعِدٞ ﴾ څخه "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْمَوْعِدُ" (هر هغه شی چې د موعد اطلاق پرې کېږي) واخستله شي ترڅو آن د قیامته پورې د عذاب ټولو خایونو او وختونو ته شامله شي.

﴿ وَإِذۡ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ لَآ أَبۡرَحُ حَتَّىٰٓ أَبۡلُغَ مَجۡمَعَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ أَوۡ أَمۡضِيَ حُقُبٗا ۝٦٠
فَلَمَّا بَلَغَا مَجۡمَعَ بَيۡنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِي ٱلۡبَحۡرِ سَرَبٗا ۝٦١ فَلَمَّا جَاوَزَا
قَالَ لِفَتَىٰهُ ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدۡ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبٗا ۝٦٢ قَالَ أَرَءَيۡتَ إِذۡ أَوَيۡنَآ إِلَى
ٱلصَّخۡرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ ٱلۡحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيۡطَٰنُ أَنۡ أَذۡكُرَهُۥۚ وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِي
ٱلۡبَحۡرِ عَجَبٗا ۝٦٣ قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبۡغِۚ فَٱرۡتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصٗا ۝٦٤ فَوَجَدَا عَبۡدٗا
مِّنۡ عِبَادِنَآ ءَاتَيۡنَٰهُ رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِنَا وَعَلَّمۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمٗا ۝٦٥ قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰ هَلۡ
أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمۡتَ رُشۡدٗا ۝٦٦ قَالَ إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا ۝٦٧

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۶۷
(۲) تفسیر الطبري ج۱۵ ص۲۶۹
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۱۶۹

وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا وَلَآ
أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْـَٔلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّىٰٓ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا
﴿٧٠﴾ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِي ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَا ۖ قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ
شَيْـًٔا إِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا
نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا لَقِيَا غُلَٰمًا فَقَتَلَهُۥ قَالَ أَقَتَلْتَ
نَفْسًا زَكِيَّةًۢ بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُّكْرًا ﴿٧٤﴾ ﴾

[۶۰] او هغه وخت (یاد کړه) چې موسی ﷺ خپل خدمتګار ته وویلې چې: زه به همېشه یم (چې مزل به کوم) آن تر دې چې مجمع البحرین ته ورسېږم (هلته خپل مطلوب مونده کړم) او یا به (هلته دېره) زمانه تېره کړم (ترڅو چې خپل مرام حاصل کړم).

[۶۱] نو کله چې دواړه (موسی ﷺ او د ده خدمتګار) د دواړو دریابونو منځ (مجمع البحرین) ته ورسېده نو دواړو هلته خپل ماهي (کب) هېر کړ نو ماهي خپله لاره په دریاب کښې د سورنګ (تونل) په شکل ونیوله.

[۶۲] نو کله چې دواړه (روان شوه او څه وړاندې یې) تجاوز وکړ (تېر شوه) نو موسی ﷺ خپل خوان (خدمتګار) ته وویلې چې: مونږ ته خپل سباناری راکړه، یقیناً چې مونږ د خپل دغه سفر څخه د سختۍ (ستوماني) سره ملاقي شوه.

[۶۳] خدمتګار وویلې چې: ایا ته ماته خبر راکړه (ایا ته خبر نه یې؟) چې مونږ (په پرونۍ مینه کښې) کله مو چې دبرې ته پناه وبوړه (هلته مو ارام وکړ) نو یقیناً ما (هلته) ماهي هېر کړ (د هغه عجیبه حالت مې تاته بیان نه کړ) او زما څخه هغه (ماهي) هیڅ شي هیر نه کړ مګر شیطان (راڅخه هېر کړ) چې (تاته) یې (عجیبه قیصه) یاده کړم، (هغه دا چې ماهي ژوندی شو) او خپله لاره یې په دریاب کښې په عجیبه توګه ونیوله.

[۶۴] موسی ﷺ وویلې چې دغه (په هغه شي باندې دلالت کوي) چې مونږ یاستو چې غواړو یې (مونږ یې په پلټنه پسې راوتلي یاستو).

نو دوی دواړه په خپلو قدمونو باندې بېرته په داسې حال کښې تاو شوه چې خپل قدمونه یې بیانول (لټول چې لیدلې لاره خطا نه کړي).

[۶۵] نو (چې بېرته ورسېده هلته یې) زمونږ د بندګانو څخه یو داسې بنده مونده کړ چې مونږ د خپله نزده لوی رحمت (نبوت) ورکړی وه او د خپله جانبه مو (غیبي) علم ورزده کړی وه (چې وحې پورې یې ارتباط درلود).

[۶۶] موسی ﷺ ورته وویلې چې: ایا زه ستا متابعت (پیروي) وکړم په دې شرط چې ته ماته د هغه علم څخه کوم چې تاته درزده کړی شوی دی د سمې لارې ښودونکی علم رازده کړې؟.

[۶۷] (زمونږ بنده ورته په جواب کښې) وویلې چې: په یقینې ډول ته به هیڅکله زما سره د صبر کولو (اوسېدلو) توان ونه لرې.

[۶۸] او ته به څنګه په هغه شي باندې صبر وکړې په کوم باندې چې تا د خبرو د حیثه احاطه نه وي کړې؟ (او ستا په شریعت کښې جواز ونه لرې).

[۶۹] موسی ﷺ وویلې چې ژر دی چې ته به ما، که د الله ﷻ خوښه وي، صبر کوونکی مونده کړې او زه به تاله په امر کښې عصیان (نافرماني) ونه کړم.

[۷۰] (نو) زمونږ بنده وویلې چې: نو که ته زما متابعت کوې (او زما سره ګرځې راګرځې) نو زما څخه د هیڅ شي پوښتنه مه کوه ترڅو چې زه تاته د هغه څخه څه ذکر شروع کړم (او زه یې درته پخپله بیان کړم).

[۷۱] نو دواړه روان شوه آن تر دې چې دواړه په بېړۍ کښې سواره شوه، (نو زمونږ بنده) بېړۍ څیرې (سورۍ) کړه.

(نو موسی ﷺ (ورته) وویلې چې ایا تابېړۍ څیرې (سورۍ) کړه چې د بېړۍ (ټول) اهل (سورلۍ) غرقې (په اوبو کښې ډوبې) کړې؟

یقیناً چې تا په یوه لوی کار باندې راتګ وکړ (او باید دا دې نه وی کړی).

[۷۲] (زمونږ بنده) وویلې چې: ایا ما نه وه ویلي چې یقیناً ته به هیڅکله زما سره د صبر کولو توان ونه لرې؟

[۷۳] موسی ﷺ وویلې چې: ته ما په هغه شي باندې مه نیسه کوم چې ما هېر کړی دی، او ته زما د کار څخه ما په سختۍ کښې مه پټوه (په هېرېدلو باندې مې مه ملامته کوه).

[۷۴] نو (بیا) دواړه روان شوه تر دې چې دواړه د یوه هلک (ماشوم) سره ملاقي شوه نو (زمونږ بنده) هغه وواژه، (نو موسی ﷺ ورته) وویلې چې: ایا تا (د ګناه څخه) پاک نفس بدون د بل نفس (د قصاصه) وواژه؟ یقیناً چې تا په داسې شي باندې راتګ وکړ چې (په شریعت کښې بالکل) ناآشنا دی (او ستا سره هیڅ مناسب نه دی).

ارتباطونه

۱_ د دې سورت په [۲۳، ۲۴] ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته په "إن شاء الله" ویلو باندې توصیه شوې وه او دلته عین کلمات د موسی ﷺ څخه حکایت شوي دي، چې خضر ﷺ ته یې په إن شاء الله سره وعده ورکړه.

۲_ په وړاندېنیو ایتونو کښې دې ته اشاره شوې وه چې بنیادم جګړه مار دی، په دې ایتونو کښې د جانزې جګړې یو مثال ښودلی شوی دی چې د موسی ﷺ او خضر ﷺ ترمنځ یې صورت نیولی دی.

۳ـ هلته دا مضمون هم شامل وه چې پیغمبران صرف د تشریعاتو (بشارت او انذار) دپاره استولی کیږي او صرف د تشریعاتو پورې مربوط علوم ورکولی کېږي، دلته همدا مضمون تائید شوی دی چې موسی ﷺ ته په تکوینیاتو باندې علم نه وه ورکړی شوی که نه نو په خضر ﷺ باندې به یې اعتراض نه وی کړی چې بېړۍ دې ولې تخریب کړه او ماشوم دې ولې ووژه او بالآخره د شوم قوم پورې مربوط دیوال دې ولې د نړېدلو څخه بچ کړ؟.

۴ـ هلته د کفارو څخه د علومو سپکاوی حکایت شوی وه چې په الهي ایتونو پورې ملنډې وهې او دلته د علومو قدردانۍ نزول موندلی دی چې حتی موسی ﷺ (اولو العزم پیغمبر) هم ورپسې سفر کړی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! په خپل امت باندې د حکمتونو او عبرتي درسونو په بنیاد د موسی ﷺ او د خضر ﷺ د قیصې مهم نکات په لاندې ډول باندې قرائت کړه:

۱ـ د هر څه څخه وړاندې هغه وخت یاد کړه چې موسی ﷺ د یوه علمي سفر اراده وکړه او د خپل ځان سره یې یو خدمتګار هم ملګری کړ ترڅو په دغه اوږده سفر کښې ورسره کومک وکړي.

۲ـ موسی ﷺ خپل ملګری د سفر په مطلب باندې خبر کړ او د خپلې کلکې ارادې په کیفیت یې ورته په واضحه تکو کښې صراحت وکړ ترڅو هغه هم د اوږده سفر د مشکلاتو ګاللو التزام وکړي.

۳ـ نو په صریحو الفاظو کښې یې خپل ملګري مخاطب کړه چې زه به خپل دغه سفر ته ترهغه ادامه ورکوم ترڅو چې مجمع البحرین ته ورسېږم او هلته د هغه چا سره ملاقي شم د کوم څخه چې زه د څه علومو د زده کولو نیت لرم. که هلته مې سمدستي مونده نه کړ نو زه به تر ډېرو کلونو او تر اوږدې زمانې پورې ګرځم راګرځم ترڅو په خپل مطلب باندې بریالی شم.

۴ـ کله چې موسی ﷺ او د ده ملګری د مجمع البحرین پراخې منطقې ته ورسېده نو هلته دواړو هغه ماهي (کب) هېر کړ کوم چې دوی دواړو د توښې (خوري) په توګه درلود چې تفصیل یې دا دی:

الف: هلته یې د یوې لویې ډبرې د سورې لاندې ارام وکړ او دمه یې جوړه کړه.

ب: د ارام کولو په حال کښې موسی ﷺ ویده شو او ملګری یې یا د حالاتو د مراقبت په منظور ویښ ناست وه او یا د موسی ﷺ څخه وړاندې راویښ شو.

ج: په دغه وخت کښې یوه ډېره عجیبه واقعه پېښه شوه هغه دا چې: د دوی دواړو هغه وریت کړی شوی ماهي (کب) ژوندی شو او دریاب ته یې خپل ځان ورواچاوه.

د: په دریاب کښې یې د نورو کبانو (ماهیانو) په څېر تلل ونه کړه بلکې په ډېره عجیبه توګه په دریاب کښې ورننوت چې د خط السیر څخه یې تونل (سورنګ) جوړ شو او تا به ویل چې په اصطلاح په اوبو کښې نالیدلی پیپ اینودلی شوی دی.

هـ: بیا دوی دواړو د ارام کولو څخه وروسته د مجمع البحرین په لویه منطقه کښې خپل سیر او مزل ته ادامه ورکړه.

و: بیا موسی ﷺ خپل ملګری (یوشع ﷺ) مخاطب کړ چې:

ز: زمونږ سباناری راوړه چې څه خوراک څښاک وکړو او د دوهم ځل دپاره څه دمه جوړه کړو چې د دغه سفر د کبله زیات ستومانه شوو کوم چې مونږ د وړاندینۍ ارامګاه څخه پیل کړی دی.

د موسی ﷺ د ملګري جواب:

۵ـ ملګري موسی ﷺ مخاطب کړ چې: ای کلیم الله! ایا تا هغه شی ولید کوم چې ما ولید؟ ایا ته په هغه شي باندې خبر شوې په کوم چې زه خبر یم؟ هغه دا چې:

الف: کله چې مونږ د ډبرې د سوري لاندې ارام وکړ او ته ویده شوې نو هلته زمونږ هغه وریت کړی شوی ماهي (کب) ژوندی شو او دریاب ته یې ورټوپ کړ کوم چې مونږ د توښې په توګه درلود (د کوم چې ته غوښتنه کوې او غواړې چې سبا ناري پرې وکړې).

ب: زما زړه وه چې کله ته د خوب څخه راپاڅېدار شي نو زه به تاته د کب (ماهي) ټوله قیصه د اول څخه تر آخره پورې بیانه کړم خو ما دغه قیصه ټوله هېره کړه او ته مې پرې خبر نه کړې.

ج: زما څخه د ماهي د کیفیت بیان بل شي هېر نه کړ مګر د شیطان وسوسو زما د ذهن څخه وویست چې زه یې تاته یاد کړم او تا پرې خبر کړم.

د: ای کلیم الله! د هغه ځای څخه د راروانېدلو په وخت کښې ستا څخه هم ماهي (کب) هېر شو او ماته دې د هغه تذکر ونه کړ، که بالفرض هلته یې ستا د پلوه څه تذکر شوی وی نو ماته به ټوله قیصه راپه زړه شوې وی.

ه: د ماهي (کب) قیصه داسې شوه چې د دې سره-سره چې هغه وریت کړی شوی وه راژوندې کړی شو او دریاب ته یې ټوپ کړ تابه ویل چې نه ترې سا وتلې ده او نه وریت کړی شوی دی.

و: نوموړي په دریاب کښې عجیبه لاره ونیوه چې د خط السیر څخه یې سورنګ جوړ شو او په نرمو اوبو کښې یې داسې نقش پرېښود لکه چې کلکه ډبره سورۍ کړی شي.

موسی ﷺ د خپل هدف نښه مونده کړه:

۶ـ په ذکره شوې ماجرا باندې د پوهېدلو څخه وروسته موسی ﷺ خپل ملګری مخاطب کړ چې همدغه د ماهي د ورکېدلو ځای هغه ځای دی په کوم کښې چې مونږ خپل مطلوب او هدف لټوو.

۷ـ نو د همدې کبله دواړه بېرته ستانه شوه ترڅو هغه مکان ته ورشي په کوم کښې چې دوی دواړو ارام کړی وه او ماهي پکښې دریاب ته ورټوپ کړي وه.

دواړو په ډېر دقت سره د خپلو قدمونو نښې (پلونه) تعقیب کړه ترڅو خپل هدف ته ورسېږي او لاره خطا نه کړي.

موسی ﷺ خپل هدف ته ورسېد:

۸ـ کله چې موسی ﷺ او د ده ملګری د ماهي د ورکېدلو مقام ته ورسېده هلته یې زمونږ د بندګانو د جملې څخه داسې یو بنده مونده کړ چې:

الف: هغه ته مونږ د خپله نزده رحمت ورکړی وه او وحې مو ورته کړې وه.
ب: هغه ته مونږ د خپل غیبي علم څخه علم ورکړی او ورښودلی وه، البته هغه غیبي علم کوم چې مونږ موسی ﷺ ته نه وه ورکړی.

د موسی ﷺ او د خضر ﷺ سوال جواب:

۹_ د ملاقات څخه وروسته موسی ﷺ او خضر ﷺ یو تربله لاندې سوال جواب وکړ:
الف: موسی ﷺ وړاندیز وکړ چې: ایا ته ماته د دې خبرې فرصت راکوې چې زه ستا سره وګرځم راوګرځم (ستا پیروي وکړم) ترڅو ته ماته د هغه علم څخه کوم چې تاته د الله ﷻ د پلوه درښودلی شوی دی څه داسې علم رازده کړې چې ماته خیر ورسوي او زما د رشد (په سمه لاره باندې د تللو) سبب جوړ شي.
ب: خضر ﷺ د موسی ﷺ وړاندیز رد کړ او ورته یې وویل چې ستا په توان کښې نشته چې زما سره وګرځې راوګرځې او هغه کارونه وګورې کوم چې ستا په شریعت کښې نااشنا او نه پېژاندل شوي دي. یا په بل عبارت ته زما په کارونو باندې صبر نه شې کولی او هرومرو به په مابانديې اعتراض وکړې او د لیدلو حوصله به یې ونه لرې.
ج: موسی ﷺ هغه ته په "إن شاء الله" ویلو سره وعده ورکړه چې که د الله ﷻ خوښه وي نو ته به ما صابر مونده کړې او په تا باندې به نه اعتراض وکړم او نه به ستا د امر څخه نافرماني او مخالفت وکړم.
د: نو خضر ﷺ په موسی ﷺ باندې دا شرط کړه چې که ته زما پیروي کوې او غواړې چې زما څخه څه زده کړې نو زما څخه به د یوه شي هم پوښتنه نه کوې او ترهغه به ساکت اوسې ترڅو زه پخپله تاته د خپل کار ذکر وکړم او وجه یې درته بیانه کړم چې ته ورباندې قانع شې.
هـ: موسی ﷺ همدغه شرط قبول کړ او د دواړو معاهده په ذکرو شوو شرطونو باندې ختمه شوه.

دواړه روان شوه:

۱۰_ د ذکرې شوې معاهدې څخه وروسته دواړه روان شوه او په یوه بېړۍ کښې سواره شوه نو:
الف: خضر ﷺ د بېړۍ څخه یوه د لرګي تخته وویستله او سوری (څیرې) یې کړه.
ب: موسی ﷺ پرې اعتراض وکړ چې تا خو عجیبه کار وکړ، ایا تا په دریاب کښې بېړۍ سوری کړه چې اوبه پکښې راوخوټېږي او د بېړۍ خلک ټول غرق شي؟، یا په بل عبارت ته خو په دغه کار سره یوازې خپل ځان او خپل ملګري نه وژنې بلکې د بېړۍ ټول سواره دې د هلاکت سره مخامخ کړه، یقیناً چې د ضرر د حیثه دې ډېر لوی کار وکړ.
ج: خضر ﷺ ورته نور څه ونه ویلې فقط خپلې معاهدې ته یې متوجه کړ او خپله خبره یې وریه یاده کړه چې: ایا ما نه وه ویلې چې ته زما سره د اوسېدانې او صبر کولو توان نه لرې؟

د: موسی ﷺ اعتذار وړاندې کړ چې ما خپله معاهده هېره کړې وه ځکه مې درباندې اعتراض وکړ، نو د دې خطا څخه راتېر شه او زما په کار کښې سختي مه کوه چې په اول ځل مې د خپله خانه جدا کړې.

بیا روان شوه:

۱۱_ خضر ﷺ د موسی ﷺ اعتذار قبول کړ نو بیا دواړه روان شوه حتی چې دواړه د یوه ماشوم هلک سره ملاقي شوه نو:

الف: خضر ﷺ ذکر شوی ماشوم وواژه.

ب: د موسی ﷺ بیا حوصله تنګه شوه او په اعتراض باندې یې پیل وکړ چې عجیبه کار دې وکړ چې یو بې ګناه انسان دې وواژه چې هغه څوک وژلی هم نه وه چې وریاندې دې قصاص کړی وي؟ بې شکه چې یو نااشنا کار دې وکړ چې ستا سره هیڅ مناسبت نه لري.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَنٰهُ ﴾ کښې د "فتی" کلمه نوي او تازه ځوان ته ویل کېږي[1] خو د خادم په معنی باندې هم استعمالېږي[2] په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده د همدې کبله یې موسی ﷺ ته اضافت شوی دی او د همدې کبله تري موسی ﷺ د خدمت غوښتنه کړې ده چې: ﴿ ءَاتِنَا غَدَآءَنَا ﴾ مونږ ته زمونږ سباناري راکړه.

مفسرین کرام وايي چې: نوموړی ځوان یوشع بن نون ؓ نومېده او د یوسف ﷺ د نسل څخه وه او د موسی ﷺ د خور زوی وه[3].

۲_ په ﴿ لَآ أَبْرَحُ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ ﴾ کښې د ﴿ لَآ أَبْرَحُ ﴾ کلمه د "لا أزالُ" معنی ورکوي چې د افعال ناقصه وو څخه ده او خبر یې مقدر دی چې په "أسيرُ" سره تري تعبير كوو[4]، یعنې زه به زائل نه شم (زه به همېشه یم) چې مزل (سیر) به کوم ترڅو چې زه مجمع البحرین ته ورسېږم، او یا ډېر کلونه (ډېره زمانه) تېره کړم.

اما د مجمع البحرین په مفهوم کښې اختلاف نشته چې د هغه ځای څخه عبارت دی په کوم کښې چې دوه دریابونه سره ګډ شوي وي، خو اختلاف په دې کښې دی چې دغه دواړه دریابونه کوم-کوم دی او په کوم ځای کښې سره ګډ شوي دي؟.

لنډه دا چې علماوو کرامو یې په تعین کښې ډېر اقوال کړي دي[5] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۸۶
(۲) لسان العرب ج۵ ص۱۴۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۹۲؛ المحرر الوجيز ج۱۰ ص۴۲۰
(۴) تفسیر الکشاف ج۲ ص۷۳۱
(۵) تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۹

الف: دواړه بحرونه د فارس د بحر او د روم د بحر څخه عبارت دي مګر د دواړو د اجتماع څخه قرب او نژدېکت مراد دی[١] ځکه چې دغه دواړه دریابونه سره یو تربله نژدې شوي دي مګر ګډ شوي نه دي بلکې دواړه په بحر محیط کښې توییږي او هلته جدا-جدا ورګډېږي.

ب: دواړه بحرونه د بحر الاردن او بحر القلزم څخه عبارت دي[٢].

ج: دغه دواړه بحرونه په افریقا کښې موقعیت لري[٣].

د: مجمع البحرین د هغه ځای څخه عبارت دی په کوم کښې چې د (البحر الأبیض، البحر الأرزق) سپین دریاب او شین دریاب دواړه یو د بل سره ګډ شوي دي چې په اوسنۍ زمانه کښې د خرطوم په نامه یادېږي چې د سوډان مرکز (پلازمېنه) ده[٤].

مونږ ته همدغه څلورم نظر په زړه پوری برېښي چې د نقشې د مخې مصر او سوډان سره نژدې دي او غالبه دا ده چې ذکره شوې قیصه به په هغه وخت کښې پېښه شوې وي په کوم کښې چې موسی ﷺ په مصر کښې وه او فرعون ښه په غورو پش کښې په بني اسرائیلو باندې خپل تېری او ظلم ته ادامه ورکوله. لکه چې په ځینو روایاتو کښې ورباندې صراحت شوی دی[٥]، والله ﷻ أعلم.

د جهاد په دوران کښې[٦] مونږ ذکر شوی مجمع البحرین لیدلی دی او کومه عجیبه قیصه چې هلته پېښه شوه هغه مو د [البقرة:١٧٣] ایت لاندې لیکلې ده، والحمد لله ﷻ.

حُقُب څه معنی؟

٣ـ په ﴿أَمۡضِيَ حُقُبًا﴾ کښې د "حُقُب" کلمه مفرده ده چې په "أحقاب" ـلکه "أعناب"ـ باندې جمعه کېږي[٧]، په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د ذکرې شوې کلمې په معنی کښې متعدد قولونه کړي دي چې تقریبًا نهو یا لسو ته رسېږي[٨]، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د "حُقُب" کلمه د اتیا (٨٠) کالو څخه عبارت ده.

ب: او یا (٧٠) کاله د "حُقُب" په نامه یادېږي.

ج: اوه زره (٧٠٠٠) کالو ته "حُقُب" وایي.

د: اتیا زره (٨٠٠٠٠) کاله د "حُقُب" په نامه بلل کېږي او داسې نور.

مګر مونږ ته هغه معنی په دې مقام کښې په زړه پورې برېښي کومه چې د عبد الله بن عباس

---

[١] روح المعاني ج١٥ ص٣١٢

[٢] تفسير القرطبي ج١١ ص٩

[٣] تفسير البغوي ج٣ ص١٧١

[٤] تفهيم القرآن ج٣ ص٤٦

[٥] روح المعاني ج١٥ ص٣١٣

[٦] ١٣٦٣/٧/٣ هـ ش

[٧] لسان العرب ج١ ص٣٢٦

[٨] روح المعاني ج١٥ ص٣١٢؛ زاد المسير ج٥ ص١١٥

رضي الله عنهما څخه روایت شوي ده هغه دا چې د "حُقُب" کلمه د مطلق زمان (الدهر) څخه عبارت ده[۱] دغه معنی په ټولو معناوو باندې شامله ده چې یوه هم ترې نه ده وتلې.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې یوه ورځې موسی ﷺ په بني اسرائیلو کښې خطابه ورکړه نو چا ترې پوښتنه وکړه چې په خلکو کښې څوک ډېر پوه دی؟ موسی ﷺ جواب ورکړ چې: زه ډېر پوه یم (چې د وخت پیغمبر یم او وحې راته کېږي)، خو دغه جواب د الله ﷻ خوښ نه شو؛ (مناسب وه چې په "الله ﷻ أعلم" سره یې جواب ورکړی وی چې الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې زما څخه به په نني زمانه کښې بل څوک زیات پوه وي او که نه؟). «فَأَوْحَى اللهُ إِلَيْهِ أَنَّ لِيْ عَبْدًا بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ»[۲] نو الله ﷻ ورته وحې وکړه چې یقینًا ماته په مجمع البحرین کښې یو بنده دی چې ستا څخه ښه پوه دی؛ نو پوښتنه دا ده چې څه وجه ده چې موسی ﷺ د ﴿ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ ﴾ په کلماتو باندې اکتفاء ونه کړه او د ﴿ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ﴾ کلمات یې خپل خادم ته ورواورول، حال دا چې هغه ته خو مجمع البحرین بالخاصه ښودلی شوی وه؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی اعتراض به په هغه وخت کښې په ځای وی که د مجمع البحرین څخه بعینه هغه مقام مطلب وی په کوم کښې چې دوه دریابونه یو د بل سره ګډ شوي دي او یو دریاب ترې جوړ شوی دی بلکې دلته د مجمع البحرین څخه هغه منطقه مراده ده په کومه کښې چې دواړو دریابونو ګډون موندلی وه، او دا څکه چې:

الف: که بالفرض منطقه ترې مراده نه وی نو د وحې مطابق باید موسی ﷺ د خضر ﷺ سره په دریاب (بېړۍ) کښې ملاقي شوی وی حال دا چې دوی دواړه په وچې کښې یو ترېله ملاقي شوه.

ب: په ذکر شوي حدیث کښې دا خبره هم روایت شوې ده چې: موسی ﷺ الله ﷻ ته عرض وکړ چې: ای ربه! زه به د ذکر شوي ښه عالم سره څنګه ملاقي شم؟ نو الله ﷻ جواب ورکړ چې: «تَأْخُذُ مَعَكَ حُوتًا فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ فَحَيْثُ مَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَهُوَ ثَمَّ» ته به د خپل ځان سره یو ماهي (کب) واخلې او په ستل کښې به یې واچوې نو په کوم ځای کښې چې تا ذکر شوی کب (ماهي) ورک کړ نو ښه عالم هملته دی.

نو که بالفرض د مجمع البحرین څخه مشخص ځای مراد وی نو موسی ﷺ به همغه ځای ته خپل ځان رسولی وی نه به یې د ملاقات د کیفیت غوښتنه کړې وی او نه به الله ﷻ هغه ته د موندلو نښه وربښودلې وی. یا په بل عبارت په مجمع البحرین باندې صراحت کول (په اصطلاح) داسې ګڼلی کېږي لکه چې موسی ﷺ ته الله ﷻ ارشاد کړی وي چې ذکر شوی ښه عالم به په سوډان کښې مونده کړې، چې لویه او پراخه منطقه ده.

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۹۲
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۸۷

نو د موسى ﷺ د کلام حاصل داسې را اوځي چې زه به دوامداره مزل کوم ترڅو چې مجمع البحرين ته ورسېږم او هلته په خپل مطلب باندې فائز شم او يا به هلته ډېره زمانه په ګرځېدلو او لټولو تېره کړم ترڅو خپل مطلب ته ورسېږم.

پاتې شوه دا خبره چې د څه حکمت په بنياد الله ﷻ د ملاقات دپاره د مجمع البحرين منطقې ته تخصيص ورکړ؟

نو د دې جواب دا دی ـوالله ﷻ أعلمـ: ترڅو چاته د موسى ﷺ په ارتباط د کسر الشان خيال پيدا نه شي، ته به وايې چې خلک اشارةً په غوږ باندې وهلی شوي دي چې موسى ﷺ د علم د حيثه يو بحر وه چې د بل علمي بحر (خضر ﷺ) سره ملاقي شو.

د همدې حکمت څه زيات وضاحت ـإن شاء الله ﷻـ په راتلونکې (۱۱) توضيح کښې راروان دی.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې الله ﷻ په ﴿ نَسِيَا حُوتَهُمَا ﴾ کښې د نسيان نسبت موسى ﷺ او يوشع ﷺ دواړو ته کړی دی حال دا چې دا کار خو يوازې د يوشع ﷺ څخه واقع شوی وه، د همدې کبله يې خپل اعتذار موسى ته وړاندې کړ چې ﴿ فَإِنِّي نَسِيتُ ٱلْحُوتَ ﴾ هلته ما کب (ماهي) هېر کړ؟

مونږ وايو چې:

الف: نسيان خو د دواړو څخه صورت نيولی وه مګر په کيفيت کښې سره بيل-بيل وه چې يوشع ﷺ د ماهي را اوچتول هېر کړه او موسى ﷺ ارشاد هېر کړ چې ما هي راواخله[1] (چې دلته درڅخه پاتې نه شي).

ب: د يوه ملګري کار کله بل ملګري يا ټول قوم ته هم نسبت کېږي نو د يوشع ﷺ نسيان داسې وګڼل شو لکه چې دواړو هېر کړی وي، د همدې قبيلې څخه لاندې حديث شريف هم شمېرلی کېږي:

نبي کريم ﷺ يوه ورځې مالک بن الحويرث او د ده ملګري ته وويلې چې: «إِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَأَذِّنَا وَأَقِيمَا وَلْيَؤُمَّكُمَا أَكْبَرُكُمَا»[2] کله چې لمونځ حاضر شو نو دواړه اذان وکړئ او دواړه اقامت وکړئ او تاسو دواړو ته دې ستاسو دواړو مشر امامت وکړي.

پوره واضحه ده چې اذان او اقامت خو د يو نفر د پلوه صورت نيسي مګر دواړو ته پرې امر وکړی شو ته به وايې چې د يوه ملګري اذان او اقامت د بل ملګري د پلوه هم صورت نيولی دی.

مړ ماهي ژوندی شو

۶ـ په ﴿ فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِي ٱلْبَحْرِ سَرَبًا ﴾ کښې د ﴿ سَبِيلَهُۥ ﴾ ضمير ماهي ته راجع دی يعنې مړ ماهي ژوندی شو او په درياب کښې يې خپله لاره د سورنګ په توګه ونيوله.

---

(۱) تفسير زاد المسير ج۵ ص۱۱۶
(۲) سنن ابن ماجه ص۶۹

ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې د هغې ډبرې ترڅنګ د کومې د سورې لاندې چې موسی ﷺ او يوشع ﷺ استراحت کړی وه د اوبو داسې چينه وه چې هيڅ (مړ) شي ته د هغې اوبه نه نژدې کېدلې مګر هغه به بېرته ژوندی کېده[1] څرنګه چې ذکر شوي ماهي ته اوبه ورنژدې کړی شوې نو ژوندی شو.

خو مونږ ته دا هم څه لرې نه برېښي چې نوموړی ماهي به الله ﷻ په خارق العاده توګه ژوندی کړی وي لکه څنګه يې چې په خارق العاده ډول د درياب په اوبو کښې سورنګ جوړ کړ.

سرب او عجب څه فرق لري؟

٧_ د "سَرَب" کلمه د تيښ ځای څخه عبارت ده[2] او د "عَجَب" کلمه د هغه شي څخه عبارت ده د کوم چې سبب نه پېژاندلی کېږي[3] په دې مقام کښې د دواړو کلمو مصداق يو شی دی هغه دا چې مړ ماهي ژوندی شو او اوبو ته يې ورټوپ کړه او اوبو د هغه خط السير اشغال نه کړ بلکې لکه د سورنګ غوندې خلاص پاتې شو، او د همدغه کار ظاهراً سبب نه پېژاندل کېده.

نو ذکر شوی تونل (سورنګ) ته د ماهي په اعتبار سره د "سَرَب" لقب ورکړی شو او د موسی ﷺ او يوشع ﷺ په لحاظ سره ورته د "عَجَب" نوم کېښود شو[4].

موسی ﷺ ستومانه شو

٨_ کله چې موسی ﷺ د دمې جوړولو څخه وروسته نور مزل وکړ په اصطلاح د خپل هدف څخه په لا شعوري توګه وړاندې لاړ نو ستوماني وربېښه شوه نو ځکه يې خپل ملګري مخاطب کړ چې: ﴿ لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا ﴾ يقيناً مونږ ته د دغه سفر څخه چې د ډبرې د سورې څخه مو پيل کړی دی ستوماني او سختي راپېښه شوه.

څه لرې نه ده چې الله ﷻ به د دې دپاره ستومانه کړی وي ترڅو د سباناري غوښتنه وکړي او خپل ماهي ورپه ياد شي چې بېرته وګرځي او په هدف باندې فائز شي.

سوال جواب

٩_ که څوک وايي چې په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د يوشع ﷺ څخه د ماهي د قيصې په هکله دوه خبرې حکايت کړې چې:

الف: ﴿ نَسِيَتُ ٱلۡحُوتَ ﴾ يقيناً ما ماهی (د ماهي قيصه) هېره کړه.

ب: ﴿ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيۡطَٰنُ أَنۡ أَذۡكُرَهُ ﴾ زما څخه ماهی هېر نه کړ مګر شيطان، چې زه يې تاته ياد کړم (او قيصه يې درته وکړم).

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٤٧؛ عمدة القاري على البخاري ج١٩ ص٤١

(٢) مفردات الراغب ص٢٣٤

(٣) مفردات الراغب ص٣٢٣

(٤) صحيح البخاري ج٢ ص٦٨٧

مونږ وايو چې: امكان لري چې يوشع ؊ به خپلې هغې خبرې ته متوجه شوى وي كومه چې د ده د خولې څخه د موسى ؈ سره په محاوره كښې وتلې وه. هغه دا چې:

موسى ؈ خپل ملګرى مخاطب كړ چې: زه په تاباندې زيات تكليف نه اچوم مګر دا چې ماته به په هغه ځاى كښې خبر راكوي كله چې ستا څخه ماهى جدا شو (د ماهې په قيصه به مې خبروې).

يوشع ؈ ورته د خولې څخه ووتل چې: «مَا كَلَّفْتَنِي كَثِيرًا»[۱] چندان په ډېر (درانه) كار باندې خو دې مكلف نه كړم (دا خو اسان كار دى)، يا په بل عبارت: يوشع ؈ د ماهې د مراقبت وعده وركړه خو "إِنْ شَاءَ اللهُ" يې ونه ويلې، خو بيا وروسته پوه شو چې دا شيطاني وسواس وه چې زما څخه د "إِنْ شَاءَ اللهُ" ويل هېر شوه.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه كه څوك غواړي چې د موسى ؈ د ماهې (كب) په هكله ښه ډېر عجائب او غرائب ولولي چې تر اوسه پورې يې نسل باقي دى نو ځينو اوږدو كتابونو ته دې مراجعه وكړي[۲].

د خضر ؈ په هكله معلومات

۱۰ـ په ﴿ فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ ﴾ كښې د "عَبْد" څخه په دې مقام كښې د جمهورو علماوو په نزد خضر مراد دى، چې اصلي نوم يې "بَلْيَا بن مُلْكَان" دى[۳] او نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّمَا سُمِّيَ الْخَضِرَ لِأَنَّهُ جَلَسَ عَلَى فَرْوَةٍ بَيْضَاءَ فَاهْتَزَّتْ تَحْتَهُ خَضِرًا»[۴] يعني خضر ؈ ته دغه لقب ځكه اينبودلى شوى دى چې كله په سپينه ځمكه (چې زرغونه ورباندې نه وې) كيني نو (د ده د بركته) د ده لاندې ځمكه تكه شنه وګرځي، او زرغونه جوړه شي.

ځينو مفسرينو كرامو د خضر ؈ او د موسى ؈ د ملاقات قيصه ډېره مفصله او متصله ليكلې ده[۵] او ځينو په همدې هكله ښه پوره ډېر احاديث راغونډ كړي دي[۶] مګر مونږ د دوى دواړو د قيصې څخه صرف په هغو اجزاوو او د هغو احاديثو په ليكنه باندې اكتفاء كړې ده او اكتفاء پرې كوو كوم چې د ايتونو سره زيات اړوند لري، كه د چا اوږدو بحثونو ته زړه نه په تنكېږي نو هيله ده چې همليته مراجعه وكړي.

همدارنګه شهاب الدين ابن حجر العسقلاني عليه الرحمة د خضر ؈ په هكله په مختلفو اړخونو باندې ښه اوږد بحث كړى دى[۷] مګر مونږ غواړو چې فقط په دوه وو موضوعګانو باندې لږ څه رڼا

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۸
(۲) روح المعاني ج۱۵ ص۳۱۵
(۳) تفسير ابي السعود ج۵ ص۲۳۴
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۸
(۵) تفسير ابن كثير ج۳ ص۹۲؛ تفسير الطبري ج۱۵ ص۲۷۵، ۲۸۲
(۶) الدر المنثور ج۵ ص۴۰۹
(۷) الإصابة في تميز الصحابة ج۱ ص۴۲۹، ۴۵۲

واچوو او بس، یوه دا چې: خضر ﷺ یو پیغمبر وه، او بله دا چې: ایا خضر ﷺ ژوندی دی او که وفات شوی دی؟.

اوله موضوع {خضر ﷺ پیغمبر وه}

۱۱_ که څه هم خیني علماء کرام وایي چې خضر ﷺ د اولیاء الله څخه یو ولي وه، مگر مونږ ته د لاندې وجوهو د کبله بهتره څرګندېږي چې هغه به د پیغمبرانو څخه یو پیغمبر وه:

اول: په ﴿ ءَاتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا ﴾ کښې د ﴿ رَحْمَةً ﴾ کلمه نکره نازله شوې ده چې په عظمت باندې دلالت کوي او واضحه خبره ده چې لوی رحمت نه دی مگر نبوت (پیغمبري) ده، چې په همدې معنی باندې علماوو کرامو تفسیره کړې هم ده[1].

دوهم: په ﴿ وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴾ کښې د ﴿ عَلَّمْنَٰه ﴾ د کلمې څخه سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي چې خضر ﷺ ته د کوم پیغمبر په ذریعه علم نه وه ورکړی شوی بلکې مستقیماً د وحې په ذریعه ورکړی شوی وه، دا د یوه پلوه او د بله پلوه د علم د کلمې څخه څرګندېږي چې د خضر ﷺ علم یقیني وه او د اولیاء الله الهامات او کشفیات خو یقیني نه وي او تحلیل او تحریم ورباندې نه مرتبېږي حال دا چې د خضر ﷺ په علم باندې د هلک وژل او د بېړۍ تخریب دواړه جائز کړی شوي وه.

دریم: د واقعاتو په تفصیل کښې الله ﷻ د خضر ﷺ د خولې څخه په صراحت سره حکایت کړی دی چې: ﴿ وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِى ﴾ [الکهف:۸۲] یعنې دغه کار ما د خپله خانه نه دی کړی بلکې ماته د الله ﷻ د پلوه امر شوی وه چې همدغسې وکړم.

څلورم: که بالفرض خضر ﷺ پیغمبر نه وی او وحې ورته نه وی شوې نو موسی ﷺ به یې اعتذار نه وی قبول کړی او قناعت به یې پرې نه وی کړی چې تاته په کوم دلیل د غلام وژل او د بېړۍ تخریبول جائز ګرځولی شوي دي؟، عجیبه دا ده چې موسی ﷺ د خضر ﷺ په نبوت باندې قانع وه خو خیني علماء کرام پرې قناعت نه لري.

یا په بل عبارت: د موسی ﷺ قناعت د اسماعیل ﷺ قناعت ته ورته وه البته کله چې ورته خپل پلار (ابراهیم ﷺ) د وژلو نیت څرګند کړ، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ قَالَ يَٰٓأَبَتِ ٱفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ﴾ [الصافات: ۱۰۲] یعنې ابراهیم ﷺ خپل خوی (اسماعیل ﷺ) ته خبر ورکړ چې: ای زوي ګوتیه! ستا په هکله زه په خوب کښې ګورم (ماته وحې کېږي) چې تا ذبحه کړم (ووژنم) نو ته فکر وکړه چې کوم شی درته ښه برېښي (ذبحه دې کړم او که نه؟)، اسماعیل ﷺ جواب ورکړ چې: ای پلاره! هغه کار عملي کړه په کوم باندې چې ته مامور ګرځولی شوی یې (ما ذبحه کړه).

پنځم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د موسی ﷺ او د خضر ﷺ محاوره (خبرې اترې) د مسنونه سلام او د سلام د جواب څخه وروسته داسې حکایت کړې ده چې:

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۰ ص۴۲۵؛ تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۱۶

خضر ﷺ: «مَنْ أَنْتَ» ته څوک يې؟

موسی ﷺ: «أَنَا مُوسَى» زه موسی یم.

خضر ﷺ: «مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ» د بني اسرائيلو موسى يې؟

موسی ﷺ: «نَعَمْ» هو.

خضر ﷺ: «فَمَا شَأْنُكَ» نو څه حال دی (څنګه راغلی يې)؟

موسی ﷺ: «جِئْتُ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا» د دې دپاره راغلی يم چې د هغه علم څخه ماته څه لاره سموونکی علم رازده کړې کوم چې تاته درښودلی شوی دی.

خضر ﷺ: ای موسی! ایا دا دې بس نه ده چې د تورات خبرونه ستا په لاس دي او وحې درته راځي؟ «إِنَّ لِي عِلْمًا لَا يَنْبَغِي أَنْ تَعْلَمَهُ وَإِنَّ لَكَ عِلْمًا لَا يَنْبَغِي أَنْ أَعْلَمَهُ فَجَاءَ طَائِرٌ فَأَخَذَ بِمِنْقَارِهِ» يقيناً ماته داسې علم دی چې مناسب نه دی چې ته پرې پوه شې، او يقيناً تاته داسې علم دی چې مناسبه نه ده چې زه پرې پوه شم نو (بیا په همدغه وخت کښې) يوه مرغۍ راغله او په خپلې مښوکې سره يې (د درياب څخه اوبه) واخستې (پورته کړې) نو خضر ﷺ وويلې چې: «وَاللهِ مَا عِلْمِي وَعِلْمُكَ فِي عِلْمِ اللهِ إِلَّا كَمَا أَخَذَ الطَّائِرُ بِمِنْقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ»[1] په الله ﷻ مې دې سوګند وي چې زما علم او ستا علم (دواړه) د الله ﷻ د علم (په نسبت) کښې نه دي مګر هومره دي لکه چې دغې مرغۍ د درياب څخه په خپلې مښوکې سره (اوبه را) پورته کړې.

د ذکرې شوې محاورې څخه ثابته شوه چې د خضر ﷺ علم د موسى ﷺ د علم سره موازي او متشابه وه، نو څرنګه چې د موسی ﷺ علم د نبوت علم وه او په وحې باندې يې اتکاء درلوده نو د خضر ﷺ علم به هم د وحې او نبوت څخه منشا اخستې وي.

نهایت د دواړو علومو دومره فرق درلود چې موسی ﷺ په علم الشريعة کښې زيات وه او خضر ﷺ په علم الباطن (علم الحقيقة) کښې اضافه وه، یا په بل عبارت: د دواړو په علومو کښې عموم خصوص من وجه وه، په ځينې علم الشريعة او په ځينې علم الحقيقة دواړه پوهېده او په ځينې علم الشريعة کښې موسی ﷺ اختصاص درلود او ځينې علم الحقيقة په خضر ﷺ پورې مختص وه.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۲_ که څوک وايي چې: ايا دا خبره صحت لري چې خضر ﷺ بنيادم نه وه بلکې يوه پرښته وه او علم يې هم د نبوت علم نه وه بلکې د يوې پرښتې علم وه؟

مونږ وايو چې: خضر ﷺ پرښته نه وه که نه نو د ښاريانو څخه به يې څه خوراکي څېز نه وی غوښتی الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَيَآ أَهْلَ قَرْيَةٍ ٱسْتَطْعَمَآ أَهْلَهَا ﴾ [الكهف:۷۷] يعنې آن تردې چې دوی دواړه د يوه ښار اوسېدونکو ته ورغله نو دواړو ترې خوراکي شی (ډوډۍ) وغوښتله.

---

[1] صحيح البخاري ج۱ ص۴۸۲؛ صحيح مسلم ج۲ ص۲۶۹؛ مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۸

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۳_ که څوک وایي چې که خضر ﷺ پیغمبر وګڼل شي نو په کار دي چې امت هم ولري حال دا چې هغه خو امت نه درلود؟

مونږ وایو چې:

الف: څه لرې نه ده چې الله ﷻ داسې پیغمبران هم مبعوث کړي وي چې امتونه به یې نه درلوده نو هر پیغمبر ته امت ضرور نه دی.

ب: که هر پیغمبر ته امت ضرور شي نو د بعثت په ابتداء کښې به ورته ضرور وي اما په بقاء کښې خو ورته ضرور نه دي د همدې کبله عیسی ﷺ اوس هم پیغمبر دی مګر امت نه لري او چې کله ځمکې ته رابښکته شي نو د آخر الزمان پیغمبر د امتیانو څخه به وګرځي، خو د نبوت درجه به یې باقي وي. نو څه لرې نه ده چې خضر ﷺ به هم په یو وخت کښې امت درلود او بیا به یې امت د منځه تللی وي.

سوال جواب

۱۴_ که څوک وایي چې که دا ومنلی شي چې خضر ﷺ پیغمبر وه نو دا خو نه شي منل کېدی چې د اولو العزمو پیغمبرانو ﷺ څخه وه حال دا چې موسی ﷺ خو یقیناً د اولو العزمو څخه وه، نو پوښتنه دا ده چې: ایا دا عقل مني چې لوړ رتبه پیغمبر (موسی ﷺ) د ټیټ رتبه پیغمبر (خضر ﷺ) څخه څه زده کړه وکړي، یا په بل عبارت: چې دا د هغه استاذ شي؟.

مونږ وایو چې: د علم په زده کړې کښې دا ضرور نه ده چې د زده کوونکي رتبه دې د ښوونکي څخه ټیټه وي، د ښه وضاحت دپاره لاندې مثال ولولئ:

نبي کریم ﷺ د جبرائیل امین ﷺ څخه بهتر او افضل وه مګر الله ﷻ فرمایي چې ﴿ عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلْقُوَىٰ ﴾ [النجم:۵] یعنې دا قرآن کریم نبي کریم ﷺ ته د الله ﷻ د پلوه هغه چا ښودلی او تعلیم کړی دی کوم چې د کلکو قوتونو خاوند دی او جبرائیل نومېږي.

دوهمه موضوع {ایا خضر ﷺ اوس هم ژوندی دی؟}

۱۵_ ځینو اوږدو کتابونو په دې کښې هم ډېر اوږد بحث کړی دی چې ایا خضر ﷺ اوس ژوندی دی او که وفات شوی دی، که ژوندی وي د دومره اوږد عمر وجه یې څه وه، او عام خلک یې ولې نه شي لیدلی؟ او داسې نور[1].

مونږ ته په دې موضوع کښې سکوت او توقف بهتر ښکاره شو چې د هغه ﷺ په ژوند او مرګ پورې زمونږ کوم شرعي حکم مربوط نه دی نو که د چا اوږده بحث ته زړه نه په تنګېږي همغه دې مراجعه وکړي او د ټولو جوانبو دلایل دې د نظره تېر کړي.

(۱) روح المعاني ج۱۵ ص۳۲۰_۳۳۱؛ اضواء البیان ج۴ ص۱۷۷، ۱۹۲

هېر مو نه شي!

۱۶_ هېر مو نه شي چې په ﴿ فَٱنطَلَقَا ﴾ کښې مستتر ضمیر موسی ﷺ او خضر ﷺ ته راجع دی او د یوشع ﷺ ذکر ځکه نه دی شوی چې په دې سفر کښې تابع او پیرو وه، که نه نو په ټول سفر کښې یې ورسره تر آخره پورې ملګرتیا کړې ده لکه چې په ځینو روایاتو کښې د جمعې ضمیر هم روایت شوی دی چې: «فَحَمَلُوهُمْ فِي سَفِينَتِهِمْ بِغَيْرِ نَوْلٍ»[1] یعني بېړۍ وانانو دوی درېواړه پخپله بېړۍ کښې بدون د اجرته (کرایې) پورته (سواره) کړه.

خضر ﷺ بېړۍ سورۍ کړه

۱۷_ په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِى ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَا ﴾ کښې نبي کریم ﷺ د ﴿ خَرَقَهَا ﴾ کلمه داسې تفسېره کړې ده چې:

الف: په یوه اوږده حدیث کښې یې فرمایلي دي چې: «فَعَمَدَ الْخَضِرُ إِلَى لَوْحٍ مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ فَنَزَعَهُ»[2] یعني موسی ﷺ او خضر ﷺ دواړه د دریاب په غاړه روان وه چې د یوې بېړۍ د خاوندانو سره یې خبره وکړه چې مونږ د دریاب څخه بلې خواته پورې باسئ نو هغوی خضر ﷺ وپېژاند چې یو صالح بنده دی نو دوی یې په بېړۍ کښې بدون د اجرت (کرایې) څخه سواره کړه.

د سورېدلو څخه وروسته خضر ﷺ د بېړۍ یوې تختې ته قصد وکړ نو هغه یې د خپل ځای څخه وویستله نو موسی ﷺ وویلې چې: ایا د داسې قوم بېړۍ تا عیبجنه کړه کوم چې مونږ یې بدون د اجرت څخه په بېړۍ کښې سواره کړو او احسان یې راسره وکړ؟، ته لکه چې غواړې چې په بېړۍ کښې ناست خلک (زمونږ په شمول) ټول په دریاب کښې غرق کړې، یقیناً چې تا ډېر لوی کار وکړ.

ب: په بل اوږده حدیث کښې نبي کریم ﷺ ذکر شوی مضمون راحکایت کړی دی خو د «وَتُرِيدُ أَنْ تَخْرِقَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا»[3] کلمات یې پکښې فرمایلي دي، یعني موسی ﷺ خضر ﷺ مخاطب کړ چې: ایا ته اراده لرې چې بېړۍ څیرې (سورۍ) کړې چې اهل یې ټول په دریاب کښې غرق کړې.

تبصره

۱۸_ الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي خو د ذکرو شوو دواړو احادیثو څخه څرګندېږي چې موسی ﷺ د بېړۍ په سورۍ کولو باندې دوه ځله ناخوښي څرګنده کړې ده، یو ځل هله چې خضر یې سوري کولو ته اراده وکړه لکه چې دوهم حدیث ورباندې دلالت کوي، او بل ځل هله چې عملاً یې پکښې سوري وکړ لکه چې په لومړي حدیث کښې ورته په «فَنَزَعَهُ» سره اشاره شوې ده.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۰

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۷

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۴

دوه اشتباهګانې

۱۹_ د دې ايتونو د تفسير په وخت كښې زمونږ په ذهن كښې دوه اشتباهګانې ګرځېدلې راګرځېدلې، يوه دا چې كله خضر ﷺ د ببړۍ دسورۍ كولو عمليه ترسره كړه نو ببړۍ څنګه غرقه نه شوه، لكه چې موسى ﷺ يې د خطر احساس كړى وه؟.

نو مونږ د خپل ځان سره دا جواب كړې وه چې: البته غرقېدلو به يې په خارق العاده توګه صورت نه وي نيولى او يا به د ببړۍ داسې ځنډه سورۍ كړى شوې وي كومې چې په دوامداره توګه د اوبو سره تماس نه درلود.

خو په يوه اوږده حديث كښې مو د ذكرې شوې اشتباه جواب مونده كړ چې: «وَوَتَدَ فِيهَا وَتِدًا»[۱] يعنې خضر ﷺ ببړۍ سورۍ كړه مګر په سوري كښې يې موړۍ ورټكواهه او د اوبو د راځوټېدلو مخه يې پرې ونيوله.

لنډه دا چې د ببړۍ عيب دومره نه وه چې د جريان څخه پاتې شي، كه بالفرض داسې وى نو خضر ﷺ به په همغه كار كښې واقع شوى وى په كوم كښې چې ظالم او غاصب پاچا واقع وه، او ببړۍ به يې د مسكينانو د مزدورۍ څخه وېستلې وى.

بله اشتباه دا وه چې: د موسى ﷺ څخه په غير نورې سورلۍ او بلكې د ببړۍ خاوندان څنګه چپ پاتې شوه (اعتراض يې ونه كړ) او يا يې د سوري كولو څخه مخنيوى ونه كړ؟.

نو دا اشتباه مو په دې جوابه كړې وه چې: البته ببړۍ څه خاص ځاى درلوده چې هلته يې خضر ﷺ او د ده ملګري كېنولي وه او نور څوک ورسره نه وه چې ذكر شوى كار يې ليدلى وى، ببړۍ وانانو هغوى ته د ډېرو محترمو ميلمنو په نظر كتل د همدې كبله يې ترې د سورلۍ اجرت هم وانخست.

د پلټنې په وخت كښې مو په ښينو شروحو كښې[۲] فقط همدومره مونده كړه چې: د ببړۍ په سورۍ كولو باندې د ببړۍ چلوونكي او نورو سورليو نظر نه وه لګېدلى نو ځكه يې وربانډې اعتراض ونه كړ، والحمد لله ﷻ على حسن بعض الموافقة.

إِمْر څه معنى؟

۲۰_ په ﴿ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا إِمْرًا ﴾ كښې د "إِمْر" كلمه د "أمر، يامر" _لكه "حسب، يحسب"_ دپاره مصدر ده چې د لوى معنى وركوي[۳] خو په دې مقام كښې د ﴿ شَيْـًٔا ﴾ دپاره مبالغة صفت واقع شوى دى يعنې يقينًا تا يو شى (كار) راوړ (وكړ) چې ډېر لوى دى (او قباحت يې ډېر زيات دى).

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۰
(۲) عمدة القاري على البخاري ج۱۹ ص۴۱
(۳) مفردات الراغب ص۲۱

غلام يعنې ماشوم

۲۱_ که څه هم په ﴿ لَقِيَا غُلَٰمًا ﴾ کښې د "غلام" کلمه ځينو علماوو کرامو په سړي سره تفسيره کړې ده، مگر عبدالله بن عباس رضي الله عنهما يې په ماشوم باندې معنى کوي چې همدا د جمهورو علماوو کرامو قول دی[1]. نو په همدې بنياد په ﴿ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً ﴾ کښې د ﴿ زَكِيَّةً ﴾ معنى داسې کېږي چې ايا تا داسې ماشوم ووژه چې ماشوم دی (بلوغ ته نه دی رسېدلی) او د اوسه پورې گنهگار نه دی، چې وژل يې په گناه سره جائز شي[2].

سوال جواب

۲۲_ که څوک وايي چې: ماشوم خو د چا په وژلو باندې نه قصاص کېږي، حال دا چې د ﴿ بِغَيْرِ نَفْسٍ ﴾ څخه څرگندېږي چې که ذکر شوي غلام قتل کړی وي نو بيا به يې خضر عليه السلام ته وژلو جواز درلودی؟.

مونږ وايو چې ـوالله ﷻ أعلمـ: دغه ټکی به موسى عليه السلام د عمل د تقبيح دپاره د فرض په بنياد ويلی وي يعنې د دغه ماشوم وژل خو په قصاص باندې هم جواز نه لري خو بالفرض که جواز يې پرې ولري هم دلته يې د جواز صورت تحقق نه شي موندلی ځکه چې څوک يې وژلی نه دی.

د ماشوم د وژلو ډول

۲۳_ که څه هم علماوو کرامو د ماشوم د وژلو په ډول کښې ډېر صورتونه ليکلي دي[3] لکه «اَذبَحَهٗ بِالسِّکِّينِ»[4] چې په چاړه باندې يې ذبحه کړ او داسې نور خو څرنگه چې د دغو صورتونو په تشخيص کښې څه مهم مطلب نه وه نو الله ﷻ هم ورته تشخيص ورنه کړ.

د قرآن کريم د ټولو حرفونو مجموعه څو ته رسېږي؟

۲۴_ د حجاج بن يوسف په دوران کښې تقريبًا په څلورو مياشتو کښې د قرآن کريم حرفونه شمېرلی شوي وه چې د اقوالو په اختلاف سره يې ټوله شمېره درې لکو څلوېښتو زرو اوو سوو او څلوېښتو (۳۴۰۷۴۰) حرفونو ته رسېده[5]، بيا دغه مجموعه په دوه برخو باندې وېشلې شوې ده خو د لومړنۍ برخې په اختتام کښې په لاندې ډول اختلاف دی:

الف: مشهوره دا ده چې: لومړنۍ مجموعه د همدې سورت (الكهف) په [۱۹] ايت کښې د ﴿ وَلْيَتَلَطَّفْ ﴾ د کلمې د "ف" په توري باندې تمامه شوې ده، او د همدې ايت په ﴿ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۱۷۴

(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۹۷

(۳) تفسير القرطبي ج۱۱ ص۲۰

(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۶۸۹

(۵) البرهان في علوم القرآن ج۱ ص۲۴۹

أَحَدًا ﴾ باندې دوهمه مجموعه پیل کیږي[۱].

ب: ځینې علماء کرام وايي چې: لومړنۍ مجموعه د همدې سورت په [۷۴] ایت کښې د ﴿ نُّكۡرًا ﴾ د کلمې په "ن" باندې اختتام مونده کوي او دوهمه مجموعه د همدې کلمې ﴿ نُّكۡرًا ﴾ د "ک" په توري باندې پیل کیږي[۲].

مونږ ته همدغه دوهم قول په زړه پورې برېښي او دا ځکه چې ظاهره دا ده چې قرآن کریم به په دېرشو برخو باندې د حرفونو د شمېر په اعتبار وېشلی شوی وي.

نو که بالفرض لومړی قول غلط مشهور نه وی نو شپاړلسمه سپاره به په ﴿ وَلَا يُشۡعِرَنَّ بِكُمۡ أَحَدًا ﴾ باندې پیل شوې وی چې د لومړنۍ برخې د تکمیل څخه وروسته لومړنۍ پوره جمله ده، حال دا چې شپاړسمه سپاره په ﴿ قَالَ أَلَمۡ أَقُل لَّكَ ﴾ سره پیل شوې ده چې د ذکر شوي دوهم قول په بنیاد په دوهمه مجموعه کښې لومړنۍ پوره جمله ده او بس.

د پنځلسمې سپارې اختتام

۲۵_ دا کتاب (عزیز التفاسیر) د الله ﷻ په نامه په ۱۳۶۹/۶/۲ هـ ش نېټه په پاکستان (دار الهجرة) کښې شروع شوی وه او په ۱۳۷۷/۲/۲۳ هـ ش نېټه د الله ﷻ په توفیق په همدغه وطن کښې خپل نیمايي ته ورسېد، چې ټول وخت ورباندې اوه کاله شپږ میاشتې او پنځه ویشت ورځې مصرفې شوې دي.

د خپل رب ﷻ څخه امید لرو چې نور اضافه توفیق هم راکړي ترڅو د ﴿ مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ ﴾ ترجمه او تفسیر هم محترمو مسلمانانو ته تقدیم کړو او دا کتاب په خپل لاس مکمل او بیا‌بیا چاپ کړو.

همدارنګه د خپل رب ﷻ څخه سوال کوو چې تېرې شوې خطاوې راته تصحیح کړي او ګناهونه راته وبښي او په راتلونکي کښې مو د خطاکېدلو او بښویېدلو څخه بچ وساتي، او د لا زیات توفیق عنایت راباندې وکړي.

ای ربه! دا کتاب د ټولو مسلمانانو دپاره په دنیا او آخرت کښې ګټور وګرځوې او هم عام مقبولیت ورکړې، آمین یا رب العالمین.

۱۴۱۹/۱/۱۷ هـ ق - ۱۳۷۷/۲/۲۳ هـ ش - ۱۹۹۸/۵/۱۳ میلادي.

---

(۱) البرهان في علوم القرآن ج۱ ص۲۵۳

(۲) المحرر الوجيز ج۱۰ ص۴۳۰

﴿قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا
فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ
اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَن يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُ
قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ
مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾﴾

[۷۵] (خضر ﷺ موسی ﷺ ته) وویلې چې: ایا ما (بل چاته نه بلکې همدا) تاته نه وو ویلي چې: یقیناً ته به هیڅکله زما سره په صبر کولو باندې ونه توانېږې.

[۷۶] موسی ﷺ (په جواب کښې ورته) وویلې چې: که چرته زه ستا څخه د یو شي په هکله د دې کرت څخه وروسته پوښتنه وکړم نو ما (د خپله خانه سره) مه ملګری کوه، بې شکه چې (په دغه وخت کښې به) ته زما د پلوه (د) عذر (معذوریت حد) ته رسېدلی وې.

[۷۷] نو دواړه روان شوه آن تردې چې کله دوی دواړه د یوه داسې کلي (ښار) اهل ته ورغله چې (د بل چا څخه نه بلکې د همدې ښار) د اهالیوو څخه یې د طعام مطالبه وکړه (چې مونږ ته د مېلمستیا خپل حق راکړئ).

نو هغوی (په کلکه) منعه وکړه چې دوی دواړه مېلمانه کړي، نو دواړو په همدې ښار (کلي) کښې یو داسې دیوال مونده کړ چې د لوېدلو اراده یې درلوده (نژدې وه چې سقوط وکړي)، نو خضر ﷺ دیوال (په اشارئ سره) سم کړ.

موسی ﷺ (په درېم ځل پرې اعتراض وکړ او) ویې ویل چې که تا (د دیوال سمول) غوښتلي وی نو په دې باندې به دې اجرت (مزدوري) اخستې وی.

[۷۸] خضر ﷺ ورته وویلې چې: دغه (درېم اعتراض) زما په منځکښې او ستا په منځکښې جدایي ده (د جدا کېدلو سبب دی).

ډېر ژر به زه تا د هغو شیانو په مصداقاتو (او وجوهو) باندې خبر کړم په کومو باندې چې تا د صبر کولو توان نه درلود.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ او خضر ﷺ د قیصې پاتې برخې ته اشاره شوې ده. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

۱ـ کله چې موسی ﷺ په خضر ﷺ باندې اعتراض وکړ چې بې ګناه ماشوم دې ولې وواژه؟ نو هغه ورته وویلې چې: ایا ما بل چاته نه بلکې همدا تاته نه وه ویلي چې ته به هیڅکله زما سره

دملګرتیا او اوسېدانې توان ونه لرې؟ زما وړاندوينې د دوهم ځل دپاره تحقق مونده کړ چې په ما دې تکراراً اعتراض وکړ.

۲_ موسی ﷺ ورته وویلې چې دا ځل ماته فرصت راکړه چې ستا سره ملګرتیا وکړم که بیا مې د دریم ځل دپاره په تاباندې اعتراض وکړ نو بیا مې خپل ملګری مه ګرځوه او انډيوالي را سره پرې کړه، په دغه صورت کښې به ته ستا د پلوه نه بلکې زما د پلوه د معذوریت مقام ته رسېدلی وې چې زه نوره ستا انډيوالي نه شم کولی، او بیا به زما خوله تاته د دې خبرې دپاره جوړه نه شي چې د ځلورم ځل دپاره هم فرصت وغواړم.

۳_ نو خضر ﷺ د موسی ﷺ وړاندیز قبول کړ او بیا دواړه روان شوه چې لاندې کیفیت پېښ شو:

الف: دواړه یوه ښار ته نه بلکې د ښار اوسېدونکو ته په قصدي توګه ورغله او ورسره ملاقي شوه.

ب: د بل چا څخه نه بلکې د خپله ښاریانو او اوسېدونکو څخه يې مطالبه وکړه چې مونږ مېلمانه کړئ او څه د خوراک شیان راکړئ.

ج: ښاریانو د دوی مطالبه په کلکه رده کړه چې مونږ تاسو ته مېلمستیا نه درکوو.

د: ښاریانو د دوی مطالبه رده کړه او د میلمستیا حق يې اداء نه کړه حال دا چې دغه کار څه دروند کار هم نه وه بلکې فقط دوه درې نفرو ته په بېدیا کښې نه بلکې په ښار کښې دوډۍ ورکول وه، او د دوی حق پوره کول وه.

د دغسې سوګت او شوم قوم د حال سره مناسبه وه چې هیڅ ښېګڼه ورسره نه وی شوې خو دوی دواړو هلته یو دېوال مونده کړ چې لوېدلو ته نږدې وه تا به ويل چې دغه دی دستي سقوط کوي. خضر ﷺ ذکر شوی دېوال په پښو باندې ودراوه چې د سقوط خطر يې د منځه لاړ او ښه قوي شو.

هـ: دلته نو موسی ﷺ خپل ملګری (استاذ) مخاطب کړ چې که تا غوښتلی چې د ذکر شوي شوم قوم دېوال د سقوط څخه بچ کړي نو څه اجرت خو به دې پرې اخستی وی ترڅو مو په هغه باندې خپل خوراک او څښاک تهیه کړی وی. یا په بل عبارت په وړیا ګېډه دې د سوګت قوم دېوال په مفته توګه ولې د سقوط څخه بچ کړ څکه چې هغوی تاته خپل حق درنه کړ او ته ورسره احسان کوې؟.

۴_ خضر ﷺ د ذکر شوي اعتراض په اورېدلو سره موسی ﷺ ته وویلې چې دغه اعتراض بل شی نه دی بې د دې چې زما او ستا ترمنځ جدايي واقع کړي او یو تربله سره بېل شو. خو اوس د دې خبرې وخت رارسېدلی دی چې زه تا د هغو شیانو په اصلي مصداقاتو باندې خبر کړم په کومو باندې چې تا صبر ونه کړی شو او د چپ کېناستلو توان دې وړباندې ونه شو درلودلی.

توضیحات

۱_ د موسی ﷺ لومړی اعتراض (چې بېړۍ دې ولې عیبجنه کړه؟) د نسیان څخه منشا اخستې وه نو څکه خضر ﷺ د رد په کلام کښې شدت ونه کړ، خو دوهم اعتراض يې (چې هلک دې ولې وواژه؟) په قصدي توګه صورت نیولی وه نو څکه هغه د رد په کلام کښې شدت (سختي) وکړه او د

﴿لَكَ﴾ کلمات یې وراضافه کړه یعنې: ای موسی! ایا ما بل چاته نه بلکې تاته نه وه ویلي چې ته زما سره په ملګرتیا کښې صبر نه شې کولی؟ او تا راته د صبر وعده نه وه راکړې؟

اما د موسی ﷺ دربهم اعتراض د دې دپاره وه چې ترې جدا شي د همدې کبله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْنَا وَعَلَى مُوسَى لَوْلَا أَنَّهُ عَجَّلَ لَرَأَى الْعَجَبَ وَلَكِنَّهُ أَخَذَتْهُ مِنْ صَاحِبِهِ ذَمَامَةٌ»[1] یعنې په مونږ او په موسی ﷺ باندې دې د الله ﷻ رحمت وي که چرته هغه بیړه نه وی کړی په دربهم خل باندې یې د جدا کېدلو وعده نه وی ورکړې) نو ډېره عجیبه به یې لیدلې وی (او مونږ ته به الله ﷻ په قرآن کریم کښې راحکایت کړې وی) مګر د خپل ملګري (خضر ﷺ) څخه حیاء ونیوه او وعده یې ورکړه چې که بل اعتراض مې وکړ ﴿فَلَا تُصَاحِبْنِي﴾ نو ما مه ملګری کوه، او یا زما ملګرتیا مه کوه.

دلته کوم ښار (کلی) مراد دی؟

۲_ په ﴿حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَيَآ أَهۡلَ قَرۡيَةٍ ٱسۡتَطۡعَمَآ أَهۡلَهَا﴾ کښې د ﴿قَرۡيَةٍ﴾ د کلمې په مصداق کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي خو غالبه دا ده چې د "مجمع البحرین" په مربوطاتو کښې به دوی یوه کلي او یوه ښار ګوتې ته ورغلي وه. یا په بل عبارت: لکه چې د همدې سورت د [۶۰] ایت لاندې مونږ _د الله ﷻ په توفیق_ په دوهمه توضیح کښې دې ته ترجیح ورکړې ده چې د "مجمع البحرین" څخه د سوډان مملکت مراد کړی شي نو دلته به د ﴿قَرۡيَةٍ﴾ څخه د همدغه مملکت کوم یو ښارګوټی مطلب وي، والله ﷻ أعلم.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې د څه حکمت په بنیاد په ذکر شوي عبارت کښې د "أَهْلَ" کلمه دوه کرته نازله شوې ده حال دا چې که یو کرتې هم نه وی نازله شوې مطلوبه معنی د لاسه نه وتله او عبارت لنډون مونده کاوه؟ چې دواړه یوه ښارګوټي ته ورغله او هلته یې د خوراک مطالبه وکړه.

مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال دپاره علماوو کرامو زښت ډېر اوږده جوابونه کړي دي[2] مګر کوم جواب چې مونږ ته غوره بریښي هغه دا دی چې ذکره شوې کلمه څکه دوه کرته نازله کړی شوې ده _والله ﷻ أعلم_ ترڅو د خلکو په زیات بخل (شومتیا) باندې دلالت وکړي چې:

الف: که اول کرت نه وی نازله شوې نو د "أَتَيَا قَرْيَةً" معنی به دا وی چې دوی ښارګوټي ته ورغله، خو په دې به صراحت نه وی شوی چې د ښاریانو سره یې ملاقات وشو.

او هم به په صریحو ټکو کښې نه وی نازله شوې چې دوی د ښاریانو ملاقات ته هم په قصدي توګه ورغلي وه، حتی چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «فَطَافَا فِي

---

[1] صحیح مسلم ج۲ ص۲۷۱، سنن ابي داوٗد ج۲ ص۱۹۸

[2] روح المعاني ج۱۶ ص۳

الْمَجَالِسِ»[١] دوی دواړه د ښاریانو په ډېرو مجالسو کښې وګرځېده راوګرځېده او ملاقاتونه یې ورسره وشوه، په کار خو دا وه چې بدون د مطالبې څخه یې خوراک او څښاک ورکړی وی.

ب: همدارنګه که ذکره شوې کلمه دوهم کرت نه وی نازله شوې نو دا احتمال به موجود شوی وی چې دواړو به د مسافرانو څخه د خوراک مطالبه کړې وي، نه د ښار د اهالیوو او اصلي اوسېدونکو څخه، چې په دې صورت کښې هم د ښار اصلي اوسیدونکو ته د شومانو لقب نه شو ورکول کیدی، همدې مطلب ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ لِئَامًا»[٢] یعنې دواړه روان شوه ترڅو چې کله یوه ښارګوټي ته ورسېده چې اصلي اوسېدونکي (اهالي) یې بخیلان (شومان) وه.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد د ﴿ فَأَبَوْا أَن يُضَيِّفُوهُمَا ﴾ په عوض "فَأَبَوْا أَنْ يُطْعِمُوهُمَا" نازل نه کړی شو حال دا چې موسی ﷺ او خضر ﷺ خو د ښاریانو څخه د ضیافت (مېلمستیا) مطالبه نه وه کړې بلکې د طعام مطالبه یې ترې کړې وه چې ﴿ ٱسْتَطْعَمَآ أَهْلَهَا ﴾؟

مونږ وایو چې: په ذکر شوې عبارت کښې دې ته اشاره ده چې هغوی دواړو اصلاً د ضیافت (مېلمستیا) مطالبه کړې وه چې د دواړو شرعي حق وه خو د خپل حق څخه یې د طعام په مطالبه باندې تعبیر وکړ ترڅو یې ښاریانو ته اسانه وبرېښوي چې که تاسو مونږ ته فقط طعام راکړئ هم مونږ به یې په مېلمستیا باندې مجرا کړو.

نو که بالفرض نازل شوی عبارت نه وی نازل شوی نو چا به ګومان کړی وی چې موسی ﷺ او خضر ﷺ به د ښاریانو څخه د خیرات مطالبه کړې وي نه د خپل حق. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ چې په شروحو کښې ډېر ښه شرحه شوی دی چې:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته خپلو صحابه وو کرامو ؓ وویلې چې: یا رسول الله ته خو مونږ د (نمایندګانو په حیث) استوې نو که مونږ په داسې قوم باندې ورشو کوم چې مونږ ته مېلمستیا رانه کړي نو ته په دوی کښې څه وایې؟

نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنْ نَزَلْتُمْ بِقَوْمٍ فَأَمَرَ لَكُمْ بِمَا يَنْبَغِي لِلضَّيْفِ فَاقْبَلُوا فَإِنْ لَمْ يَفْعَلُوا فَخُذُوا مِنْهُمْ حَقَّ الضَّيْفِ»[٣] یعنې که تاسو په یو قوم باندې واړول نو ستاسو دپاره (هلته) په هغه شي باندې امر وکړی شو کوم چې مېلمه ته مناسب وی نو تاسو یې ترې قبول کړئ او که دا کار یې ونه کړ نو د هغوی (د مالونو) څخه د مېلمه حق واخلئ.

---

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٢٧١
(٢) مسند احمد بن حنبل ج٨ ص١٧
(٣) صحيح البخاري ج١ ص٣٢٣

دېوال د لوېدلو نیت درلود

۵_ په ﴿ جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُ ﴾ کښې د ﴿ يُرِيدُ ﴾ مستتر ضمیر جدار (دېوال) ته راجع دی، یعني دېوال نیت (اراده) درلوده چې سقوط وکړي، که څه هم اراده کول د ژوندیو کار دی او جمادات اراده نه شي کولی، مګر څرنګه چې دغه ډول استعمال په محاوراتو کښې شائع دی او قرآن کریم د عربي محاوراتو اسالیب د نظره نه غورزوي نو د لوېدلو پلو ته د دېوال میلان داسې وګڼل شو لکه چې د سقوط نیت یې کړی وي.

د دې ډول استعمال نظیر وړاندې تېر شوی دی چې: ﴿ وَلَمَّا سَكَتَ عَن مُّوسَى ٱلْغَضَبُ ﴾ [الأعراف: ۱۵۴] اوهر کله چې د موسی ﷺ څخه غضب ساکت شو (غُصه یې سړه شوه).

د دېوال د ودرولو کیفیت

۶_ په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ فَأَقَامَهُ ﴾ د کلمې معنی واضحه ده چې خضر ﷺ هغه دېوال (کوم چې سقوط ته نژدې شوی وه او د ځمکې طرف ته کوږ وه) سم کړ او د سقوط څخه یې بچ کړ. خو د سمولو په کیفیت کښې یې علماوو کرامو لاندې اقوال کړي دي[۱]:

الف: خضر ﷺ ورته په لاس باندې اشاره وکړه چې دېوال دستي سم شو.

ب: دېوال ته یې پښتې ورواچوله (د دېوال بیخ یې قوي کړ).

ج: دېوال یې د بېخه وغورزاوه او بیا ورته کېناست چې د سره یې جوړ کړي.

الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي خو مونږ ته بهتره برېښي چې خضر ﷺ په ذکر شوی دېوال په خارق العاده توګه په اول ډول باندې سم کړی وي چې همدا ډول د یو پلوه د نبوت سره ښه مناسب دی او د بله پلوه ځینو علماوو کرامو د دېوال طول او عرض زښت ډېر ښودلی دی لکه (۵۰، یا ۵۰۰) ګزه او داسې نور[۲] چې د خضر ﷺ د توانه پوره نه وه چې یا پښتې ورواچوي او یا یې بیا جوړ کړي.

﴿ أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَٰكِينَ يَعْمَلُونَ فِى ٱلْبَحْرِ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَأَمَّا ٱلْغُلَٰمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَآ أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَٰنًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَآ أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَوٰةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَأَمَّا ٱلْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَٰمَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى ٱلْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُۥ كَنزٌ لَّهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَٰلِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبْلُغَآ أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ

(۱) روح المعاني ج۷ ص۱۶
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۲۷

وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِى ۚ ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

[۷۹] هر چې بېړۍ وه نو هغه د څو مسکینانو وه چې په دریاب کښې یې (ورباندې) کار کاوه (او خپله روزي یې ورباندې حاصلوله)، نو ما نیت وکړ چې (نوموړې) بېړۍ عیبجنه کړم، حال دا چې د دوی په وړاندې یو داسې پاچا وه چې هره (روغه او بې عیبه) بېړۍ یې په زور (او ظلم) سره نېوله (د مالکانو د لاسه به یې ویستله).

[۸۰] او هر چې (وړلی شوی) هلک وه نو د هغه مور او پلار (سوچه) مؤمنان وه نو مونږ ووېرېدو (یوه شوو چې که ژوندی پاتې شي) نو په دواړو باندې به (د خپل خان په شان) سرکشي او کفر ورتحمیل کړي (کفر ته به یې وباسي او سوچه ایمان به یې په کفر بدل شي).

[۸۱] نو مونږ اراده وکړه چې (هلک ووژنو ترڅو) د هغه مور او پلار ته د دوی دواړو رب ﷻ د وژل شوي څخه د پاکېزګۍ د حیثه ډېر بهتر او د صله رحمۍ د حیثه ډېر نژدې، عوض ورکړي.

[۸۲] او هر چې دېوال وه نو هغه په ښار کښې د دوه وو یتیمانو هلکانو وه او د دېوال څخه لاندې د دواړو هلکانو دپاره خزانه (پټه) وه حال دا چې د دواړو پلار صالح سړی (تېر شوی) وه.

نو (ای موسی!) ستا رب ﷻ اراده وکړه چې (د دواړو هلکانو خزانه پټه وساتله شي ترڅو) دوی دواړه خپل قوت ته ورسېږي او دواړه خپله خزانه راوباسي، (دا کار) ستا د رب ﷻ د پلوه (په هلکانو باندې) لوی رحمت وه.

(ای موسیٰ! ذکر شوی هر یو) کار ما د خپل فکر (او اجتهاد) د کبله نه دی کړی (بلکې ستا د رب ﷻ په هدایت مې ترسره کړی دی).

(ای موسی!) دغه (بیان) د هغه شي تاویل (وجه) وه په کوم باندې چې ته ونه توانېدلې چې صبر ورباندې وکړې.

د مطلب خلاصه

یعنې د جدایۍ څخه وړاندې خضر عليه السلام د ذکرو شوو درېوو واقعاتو په اسرارو باندې خپل ملګری (موسی عليه السلام) په لاندې ډول خبر کړ:

۱ـ هر چې د بېړۍ واقعه ده نو د هغې تفصیل دا دی چې:

الف: ذکره شوې بېړۍ څو مسکینانو پورې مربوطه وه چې په دریاب کښې یې ورباندې کار کاوه او خپله نفقه یې پرې لاسته راوړه.

ب: کوم طرف ته چې نوموړې بېړۍ درروانه وه هلته یو ظالم پاچا وه چې هره بې عیبه او روغه بېړۍ یې په زور او غصب نیوله.

ج: نو ما وغوښتل چې د مسکینانو بېړۍ عیبجنه کړم ترڅو د ظالم پاچا د نیولو څخه بچ پاتې شي که نه نو په زور او غصب سره به یې نیولې وی او د مسکینانو د نفقې یو سبب به یې د منځه وړی وی.

۲_ اما د وژل شوي هلک واقعې د لاندې وجې د کبله صورت ونیوه چې:

الف: د نوموړي هلک مور او پلار ښه صحیح مسلمانان وه، خو پخپله هلک ازلي کافر وه، یا په بل عبارت د هغه په هکله ازلاً لیکلې شوي وه که د اوږد عمر خاوند شي او خوانۍ ته ورسیږي نو ضرور به کفر غوره کړي او د اسلام لاره به پرېږدي.

ب: نو مونږ په دې ودار شوو که نوموړی هلک ژوندی پاتې شي نو د خپل خان په شان به په خپل مور او پلار باندې هم سرکشي او کفر تحمیل کړي او د اسلام څخه به یې کفر ته واړوي.

ج: نو مونږ اراده وکړه چې نوموړی په ماشومتوب کښې ووژنو ترڅو د ده په مرګ باندې مور او پلار صبر وکړي او د دوی دواړو رب ﷻ دوی ته د وژلي شوي هلک څخه بهتر اجر وکړي، چې هم د پاکیزګۍ د حیثه د هغه څخه بهتر وی چې ښه سوتره مسلماني ولري او هم د ترحم او مهربانۍ د حیثه د هغه څخه غوره وي چې خپلې مور او پلار سره به صله رحمي کوي او د عقوق الوالدین څخه به خپل خان بچ ساتي.

۳_ د هغه دېوال (چې ما د ښومانو په ښار کښې د لوېدو څخه بچ کړ) تفصیل په لاندې ډول دی:

الف: ذکر شوی دېوال د هغو کسانو نه وه کومو چې مونږ ته د ضیافت خپل حق رانه کړ، بلکې هغه د شوم ښار په دوه وو یتیمانو پورې اړه درلوده چې دواړه ماشومان وه او د خپل مال څخه یې دفاع نه شوه کولی.

ب: د همدغه دېوال لاندې د ماشومانو پورې مربوطه خزانه ښخه وه، نو که بالفرض دېوال سقوط کړی وی خزانه به په ډاګه شوې وی او د غاصبانو او غلو لاس ته به ورغلې وی.

ج: د ذکرو شوو دواړو ماشومانو پلار صالح سړی وه هغه ذکره شوې خزانه د خپلو بچیانو د طغیان دپاره نه وه دفنه کړې بلکې دا کار یې د دې دپاره کړی وه ترڅو پرې هغوی دنیا او آخرت دواړه وګټي.

د: نو ای موسی! ستا رب ﷻ اراده وکړه چې د هغوی دواړو خزانه خوندي وساتله شي ترڅو دواړه بلوغ او قوت ته ورسیږي او خپله خزانه راوباسي او بالآخره د خپل صالح پلار د وصایاوو مطابق یې په کار باندې واچوي.

هـ: ای موسی! دا کار ستا د رب ﷻ د پلوه په یتیمانو باندې یو لوی رحمت او مهرباني وه.

لنډه دا چې ما ذکر شوی هر یو کار ستا د رب ﷻ د هدایت په بنیاد انجام کړی دی چې زما د خپلې شخصي مفکورې څخه یې منشا نه وه اخستې.

۴_ ای موسی! په ذکر شوي بیان سره تاته هغه څه څرګند شوه په کوم باندې چې تا صبر ونه شو کړی، نو دا درسره په یاد ولره او نور دې په الله ﷻ باندې سپارم.

توضیحات

۱_ په ﴿أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَٰكِينَ﴾ کښې د "مَسَاکِین" کلمه د [التوبة: ۶۰] ایت لاندې څه ناڅه شرحه شوې ده خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې د ایت شریف څخه د الله ﷻ په

وړاندې د مسکینانو د منزلت لوړوالی څرګندېږي د همدې کبله:

الف: «كَانَ ابْنُ عُمَرَ لَا يَأْكُلُ حَتَّى يُؤْتَى بِمِسْكِينٍ يَأْكُلُ مَعَهُ»[١] یعنې د عبد الله بن عمر ﷺ عادت وه چې تر هغه به یې طعام نه خوړ ترڅو به چې یو داسې مسکین وروستلی شو چې په خوراک کښې به یې ورسره اشتراک وکړ.

ب: ابو ذر ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې: «أَمَرَنِي بِحُبِّ الْمَسَاكِينِ وَالدُّنُوِّ مِنْهُمْ»[٢] یعنې ماته خپل دوست (پیغمبر ﷺ) امر کړی دی چې د مسکینانو سره محبت وکړم او دوی ته ورنږدې شم.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ دا ایت شریف چې: ﴿ وَأَمَّا ٱلْغُلَٰمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ ﴾ داسې تفسیر کړی دی چې: «الْغُلَامُ الَّذِي قَتَلَهُ الْخَضِرُ طُبِعَ كَافِرًا وَلَوْ عَاشَ لَأَرْهَقَ أَبَوَيْهِ طُغْيَانًا وَكُفْرًا»[٣] یعنې هغه هلک چې خضر ﷺ وژلی وه طبیعتاً کافر (پیدا کړی شوی) وه، او که نوموړي ژوند کړی وی (ژوندی پاتې شوی وی) نو ضرور به یې په خپل مور او پلار باندې (د خپل ځان غوندې) سرکشي او کفر تحمیل کړی وی؛ حال دا چې په یوه بل اوږده حدیث کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «كُلُّ إِنْسَانٍ تَلِدُهُ أُمُّهُ عَلَى الْفِطْرَةِ»[٤] یعنې هر انسان د خپلې مور څخه د اسلامي فطرت په حال کښې زېږېږي چې بیا یې مور او پلار کفري مذاهبو ته اړوي لکه یهودیت او نصرانیت او داسې نور.

نو پوښتنه دا ده چې ایا ذکر شوي دواړه احادیث یو تربله تناقض نه لري؟

موږ وایو چې: د اولني حدیث معنی دا نه ده چې په وژل شوي هلک کښې د اسلام استعداد نه وه او فقط په کفري استعداد باندې پیدا کړی شوی وه، که بالفرض معنی یې همداسې وی نو تناقض به متحقق شوی وی. بلکې معنی یې دا ده چې نوموړی هلک الله ﷻ ته په ازل کښې معلوم وه چې د خضر ﷺ د لاسه به په ماشومتوب کښې وژلی کېږي او دا هم ورته معلومه وه چې که بالفرض په ماشومتوب کښې مړ نه شي او بلوغ ته ورسېږي نو کفر به اختیار کړي حتی په خپل مور او پلار باندې به هم کفر او سرکشي تحمیل کړي او د صله رحمۍ په عوض به ورسره د عقوق لاره خپله کړي.

د وضاحت دپاره یو نظیر

۳ـ د نوموړي هلک واقعه کټ مټ د دغه ایت شریف مضمون ته ورته ده چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَلَوْ قَٰتَلَكُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَوَلَّوُا۟ ٱلْأَدْبَٰرَ ﴾ [الفتح: ۲۲] یعنې ای مؤمنانو! الله ﷻ په ازل کښې لیکلې وه چې د حدیبیه په مقام کښې به صلحه صورت نیسي او جنګ به نه واقع کېږي، لکه چې همداسې وشوه. که بالفرض صلحې صورت نه وی نیولی او کفارو (مشرکانو) ستاسو سره په جنګ لاس پورې کړی وی

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۸۱۲
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۹۴
(۳) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۹۱
(۴) صحيح مسلم ج۲ ص۳۳۶

نو ضرور به دوی تاسو ته خپلې شاګانې درتاوې کړې وی او د جنګ د میدان څخه به تښتېدلې وی.

د خضر ﷺ غوښتنه پوره شوه

۴_ په ﴿ فَأَرَدْنَآ أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې د غلام په وژلو کښې د خضر ﷺ زړه غوښتل چې د نوموړي مور او پلار ته الله ﷻ بهتر عوض ورکړي لکه چې د نبي کريم ﷺ په زمانه کښې ابو طلحه ؓ او د هغه ماندينې (أم سليم رضي الله عنها) ته د يوه زوی په وفات سره مصيبت ورسېد او دوارو پرې صبر وکړ حتی چې په عين شپه کښې دوارو جنسي ارتباط هم ونيوه نو نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «لَعَلَّ اللهَ أَنْ يُبَارِكَ لَهُمَا فِي لَيْلَتِهِمَا»[1] الله ﷻ ته امید دی چې دوارو ته به پخپله (تېره شوې) شپه کښې برکت واچوي، نو الله ﷻ دوارو ته ته يو ماشوم وبانبه چې د هغه د اولادې څخه يې نهه اولادونه وزېږول چې ټولو قرآن کريم لوسته.

نو په ذکره شوې قيصه کښې الله ﷻ د خضر ﷺ د زړه غوښتنه پوره کړه او د وژل شوي هلک عوضونه يې ورته ورکړه چې په لاندې نکاتو کښې واضحه کېږي:

الف: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَوَقَعَ أَبُوهُ عَلَى أُمِّهِ فَعَلِقَتْ فَوَلَدَتْ مِنْهُ خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا»[2] يعنې او د وژلي شوي ماشوم پلار د هغه د مور سره جنسي ارتباط ونيوه چې هغې علوقه واخستله نو د همدې علوقې څخه يې د وژل شوي څخه بهتر اولاد وزېږاوه چې د دين د حيثه بهتر وه او مور او پلار ته د صلة الرحم په حيث نژدې وه.

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې: «فَوَلَدَتْ جَارِيَةً وَلَدَتْ نَبِيًّا»[3] يعنې د وژلي شوي هلک مور يوه ماشومه انجلۍ وزېږوله چې د هغې د ګېډې څخه يو پيغمبر تولد شو، نو هغوی دواړه د پيغمبر نيا او نيکه وګرځېده.

کنز څه معنی؟

۵_ په ﴿ وَكَانَ تَحْتَهُۥ كَنزٌ لَّهُمَا ﴾ کښې د ﴿ كَنزٌ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفيق د [التوبة: ۳۴] ايت لاندې بنه پوره معنی کړی شوې ده چې خزانې ته ويل کېږي، خو په دې مقام کښې ورباندې دغه څو معلومات وراضافه کوو:

الف: د ﴿ وَكَانَ أَبُوهُمَا صَـٰلِحًا ﴾ څخه څرګندېږي چې ذکر شوي مدفونه خزانه په علمي او شرعي نصائحو باندې هم مشتمله وه، او دا ځکه چې صالح سړی به هيڅکله داسې ونه کړي چې د خپل اولاد مادي ګټې په نظر کښې ونيسي او معنوي ګټې يې هېرې کړي د همدې کبله د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې ذکره شوې دفن کړی شوې خزانه د سرو زرو او سپينو زرو تختې

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۷۴
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۷
(۳) تفسير القرطبي ج۱۱ ص۳۷

وي چې په دوارو باندې نصیحتونه نقش کړی شوي وه[١].

ب: همدارنګه سړي ته ذهن ته ورځي چې نوموړي صالح سړي به د مدفونې خزانې مشخصات په ښه اطمنانې خای کښې ساتلي وه ترڅو د ده دواړه زامن وکړی شي چې د بلوغ څخه وروسته خپله خزانه مونده کړي او د دوارو دنیاوو استفاده ترې وکړي، که بالفرض د مدفونې خزانې مشخصات نه وی ښودل شوي نو د خزانې ښخول به د ضائع کولو معنی درلودی چې خپلو اولادونو به یې هم نه وي موندلې، او صالح سړی خو داسې کار نه کوي.

درېګوني اسلوبونه

۶_ الله ﷻ مونږ ته د خضر ﷺ د خولې څخه د درېګونو واقعاتو په تشریح کښې درېګوني اساليب (طریقې) حکایت کړي دي چې په ترتیب سره یې ﴿ فَأَرَدتُّ، فَأَرَدْنَا، فَأَرَادَ رَبُّكَ ﴾ کلمات استعمال کړه.

علماء کرام وايي چې په بیان کښې د اسالیبو (طریقو) د اختلاف وجه دا وه[٢] چې:

لومړی واقعه (د بېړۍ سوري کول) عیب وه او په کسب سره یې صورت نیولی وه نو خضر ﷺ یې یوازې خپل خان ته نسبت وکړ او ﴿ فَأَرَدتُّ ﴾ سره یې تعبیر کړ.

هیڅا ته جائزه نه ده چې الله ﷻ ته په "يَا خَالِقَ الْقِرَدَةِ وَالْخَنَازِيْرِ" سره خطاب وکړي چې د بې ادبۍ بوی ترې پورته کېږي، چې څه بیان یې د [الأعراف: ١٨٠] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

او په درېیمه واقعه کښې د دوه وو یتیمانو غټول او بالغ ګرځول صرف د الله ﷻ کار وه چې کسب پکښې هیڅ مداخله نه درلوده نو ځکه خضر ﷺ صرف الله ﷻ ته منسوب کړ او په ﴿ فَأَرَادَ رَبُّكَ ﴾ سره یې ترې تعبیر وکړ.

بالآخره څرنګه چې دوهمه واقعه په دوه وو برخو مشتمله وه: یوه برخه یې د هلک وژل وه چې د خضر ﷺ په کسب باندې یې ترتب موندلی وه او دوهمه برخه یې د عوض ورکول وه چې کسب پکښې مداخله نه درلر٫ه نو خضر ﷺ ترې په ﴿ فَأَرَدْنَا ﴾ سره تعبیر وکړ یعنې مونږ (الله ﷻ او خضر ﷺ) اراده وکړه: یا په بل عبارت خضر ﷺ د قتل (کسب) اراده وکړه او الله ﷻ د عوض ورکولو اراده وکړه.

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: کله په ﴿ فَأَرَدْنَا ﴾ کښې د "نا" ضمیر د الله ﷻ او خضر ﷺ څخه عبارت وګڼلی شي نو په کار دي چې په ﴿ فَخَشِينَا ﴾ کښې هم د "نا" ضمیر د الله ﷻ او خضر ﷺ څخه عبارت شي حال دا چې د "خَشْيَةٌ" (دار) نسبت کول الله ﷻ ته بې انتهاء بې ادبي ده؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې "خَشْيَةٌ" د علم معنی ورکوي[٣] نو حاصل یې داسې کېږي چې مونږ (الله ﷻ او خضر ﷺ) پوه شوو چې ذکر شوی ماشوم به په خپل مور او پلار باندې کفر تحمیل کړي.

---

(١) روح المعاني ج١٦ ص١٣؛ تفسير البغوي ج٣ ص١٧٧
(٢) تفسير البيضاوي في هذا المقام
(٣) لسان العرب ج١٤ ص٢٢٨

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۸_ که څوک وایي چې: د الله ﷻ او د یوه بنده په منځکښې د مشترک ضمیر استعمال خو جواز نه لري او دا ځکه چې یوه ورځې د نبي کریم ﷺ په حضور کښې یوه سړي داسې خطبه وویلې چې: «مَنْ يُطِعِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رَشَدَ وَمَنْ يَعْصِهِمَا فَقَدْ غَوَى» یعنې هرڅوک چې د الله ﷻ او دده ﷺ د پیغمبر اطاعت وکړي نو هغه په سمه لاره روان شو او هرڅوک چې د دوی دواړو څخه عصیان وکړي نو هغه بې لارې شو. نبي کریم ﷺ نوموړی خطیب مخاطب کړ چې: «بِئْسَ الْخَطِيبُ أَنْتَ قُلْ وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهُ»[١] ته ډېر بد خطیب یې (چې مشترک ضمیر دې استعمال کړ) د "مَنْ يَعْصِهِمَا" په عوض «وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهُ» ووایه.

مونږ وایو چې: په ذکر شوي کیفیت سره مشترک ضمیر بې ادبي ده خو کله چې د عوامو د پلوه استعمال شي لکه چې په سوال کښې ورته اشاره شوې ده.

اما د پیغمبر د پلوه دا ډول استعمال بې ادبي نه ده، او مونږ ـ د الله ﷻ په توفیق ـ د همدې سورت د [۶۵] ایت په یوولسمه توضیح کښې دېته ترجیح ورکړې ده چې خضر ﷺ د پیغمبرانو د جملې څخه یو پیغمبر وه. نو څرنګه چې د پیغمبر کلام د وحې څخه سرچینه اخلي نو د مشترک ضمیر استعمال د الله ﷻ په اجازه باندې صورت نیسي او بې ادبي نه ګڼله کېږي.

د همدې کبله نبي کریم ﷺ په یوه خطبه کښې همدغه ډول مشترک ضمیر استعمال کړی دی چې: «مَنْ يُطِعِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رَشَدَ وَمَنْ يَعْصِهِمَا فَإِنَّهُ لَا يَضُرُّ إِلَّا نَفْسَهُ وَلَا يَضُرُّ اللهَ شَيْئًا»[٢] یعنې هرڅوک چې د الله ﷻ اطاعت وکړي نو هغه سمه لاره موندلې کړه او هرڅوک چې د دوی دواړو څخه عصیان وکړي نو هغه ضرر نه رسوي مګر خپل ځان ته او الله ﷻ ته هیڅ ضرر نه شي رسولی.

یوه لطیفه اشاره

۹_ په ﴿ ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴾ کښې د ﴿ لَمْ تَسْطِع ﴾ کلمه د استفعال د باب څخه ده چې په معنی کښې د "لَمْ تَسْتَطِعْ" سره مرادفه ده[٣]، د دې باب سره د "ت" توری داسې کلکه انډیوالي لري لکه چې موسی ﷺ د خضر ﷺ سره انډیوالي درلوده.

همدارنګه د "ت" توری د "ط" د توري سره په مخرج کښې متحد دی[٤] لکه څنګه چې موسی ﷺ او خضر ﷺ په نبوت کښې متحد وه.

نو د ذکرې شوې کلمې څخه د "ت" د توري حذف او د "ط" د توري سره یې د انډیوالي پرېښودل لطیفه اشاره ده چې د موسی ﷺ انډیوالي هم په همدې ځای انجام شوه او خاتمه یې وموندله.

---

(١) صحیح مسلم ج١ ص٢٨۶
(٢) سنن ابي داوٗد ج١ ص٢٨٩
(٣) مفردات الراغب ص٣١٩
(٤) لسان العرب ج٨ ص٢٤٢

یوه په زړه پورې او ضروري تبصره

۱۰_ الله ﷻ په تکویناتو او ایجاداتو باندې خپلو بندګانو ته علم نه دی ورکړی چې ضرورت ورته نه لري، خو د دوی د قناعت دپاره او د دې دپاره چې دوی په الهي قضاء باندې د زړه د کومې راضي شي او د خپل علم په قصور باندې اعتراف وکړي په خپل لوی فضل سره یې په قرآن کریم کښې د موسی ؈ او خضر ؈ ذکره شوې درې فقرئیزه قیصه نازله کړې ده، ترڅو د هغو زرګونو سوالونو دپاره جواب واقع شي کوم چې د واقعاتو او ایجاداتو په نسبت د سړي په زړه کښې خطور کوي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: کله چې د مالدار سړي په مالونو باندې آفت نازل نه شي بلکې په څنګ کښې یې د یوه مسکین سړي مالداري پوپنا شي، نو څه لرې نه ده چې د چا په ذهن کښې وګرځي چې دا کار باید بالعکس صورت نیولی وی.

ب: کله چې د ډېرو زامنو پلار د بل زوی پلار جوړ شي خو په څنګ کښې یې بې اولاده سړی وي چې د یوه زوی او یوې لور په ارمان کښې ژوند تېروي.

همدارنګه کله چې دیوه سړي زامن ټول ژوندي وي خو بل سړي یو زوی ولري او هغه هم وفات شي چې مېنه یې میراثه شي.

نو احتمال لري چې د چا په ذهن کښې سوال پیدا شي چې باید په اول صورت کښې بې اولاده سړي ته زوی ورکړی شوی وی او په دوهم صورت کښې باید د ډېرو زامنو څخه کوم یو مړ شوی وی.

ج: کله چې صالح سړی د پولۍ ټک ته ناست وي او په احتیاج کښې ژوند کوي خو په څنګ یې فاسق او فاجر سړی ښه پراخه روزي لري او ټول احتیاجات یې پوره وي.

کیدی شي چې د چا په ذهن کښې پوښتنه وګرځي چې د دغو دواړو سړیو سره باید بالعکس معامله شوې وی هغه باید محتاج نه وی او دغه باید حاجتمند وی.

د: کله چې په فرعونیانو باندې آفت نازل نه شي خو په مقابل کښې مظلومان د مصیبت سره مخامخ شي دا هم کیدی شي چې څوک سوال واقع کړي چې دا ولې؟

هـ: همدارنګه هغه سیلابونه هم خلکو ته پوښتنې پیدا کولی شي کوم چې په ودانیو او ښارونو باندې وروخېږي او ټول د خاورو سره برابر کړي.

د ذکرو شوو سوالونو او دغسې د نورو زرګونو سوالونو هغه یو جواب دی کوم ته چې په ذکر شوې قیصه کښې اشاره شوې ده او حاصل یې داسې راځېږي چې:

د دنیا ټول وقائع د الله ﷻ د پلوه د حکمتونو او پټو اسرارو په بنیاد صورت نیسي نو په کار دي چې هرڅوک د الله ﷻ د علم په کمال او د خپل علم په قصور باندې معترف شي او په الله ﷻ باندې اعتراض ونه کړي چې خپل ایمان د زوال په خطر کښې واچوي، او خپل ځان داسې کافر کړي لکه څنګه چې ابلیس علیه اللعنة خپل ځان دائمي مردود وګرځاوه.

همدې مضمون ته الله ﷻ په لاندې دوه ایتونو کښې اشاره کړې ده چې:

الف: ﴿ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴾ [الأنبياء:٢٣] یعنې د الله ﷻ څخه څوک پوښتنه نه شي کولی او نه د پوښتنې حق لري چې دا کار دې ولې داسې وکړ، او هاغسې دې ونه کړ بالمقابل ټول مخلوقات به د الله ﷻ د پلوه وپوښتلې شي، چې: دا دې ولې کړی دی؟ او دا دې ولې نه دی کړی؟

ب: ﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾ [البقرة:٢١٦] یعنې: ای مؤمنانو! د الله ﷻ د پلوه په تاسو باندې وسلوال جهاد فرض کړی شوی دی حال دا چې وسلوال جهاد تاسو ته په طبیعت کښې ناخوښه دی شاید چې تاسو یو شی خوښ نه کړئ او هغه درته خیر وي، او شاید چې تاسو یو شی خوښ کړئ خو هغه درته شر وي، او الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ.

نو بالفرض که ذکر شوي پنځه کارونه الله ﷻ د خضر ﷺ په لاس اجراء کړي وی او موسی ﷺ ورسره ملګری وی نو د هر یو کار په باره کښې به یې ترې ضرور پوښتنه کړې وی او د هرې پوښتنې په هکله به یې مناسب او د قناعت وړ جواب اورېدلی وی.

همدې خبرې ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «يَرْحَمُ اللهُ مُوسَى لَوَدِدْنَا أَنَّهُ كَانَ صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَخْبَارِهِمَا»[١] یعنې په موسی ﷺ باندې دې الله ﷻ رحم وکړي چې په درېم خل باندې یې د جدا کېدلو وعده ورکړه او صبر یې ونه کړه یقینًا مونږ خوښوله چې صبر یې کړی وی ترڅو چې په مونږ باندې د الله ﷻ د پلوه د دواړو د خبرونو او قیصو څخه ځه زیات بیان رانازل شوی وی.

لنډه دا چې د موسی ﷺ او خضر ﷺ ذکرې شوې قیصې د تکویناتو او ایجاداتو د یوې کوچنی څنډې څخه پرده پورته کړه او مونږ یې متوجه کړو چې په قضاء باندې راضي شو او په الله ﷻ باندې اعتراض او نیوکه ونه کړو.

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ ۖ قُلْ سَأَتْلُوا۟ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِى ٱلْأَرْضِ وَءَاتَيْنَـٰهُ مِن كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَأَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا ۗ قُلْنَا يَـٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا ﴿٨٧﴾ وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَـٰلِحًا فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ۖ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾ ﴾

---

[١] جامع الترمذي ج٢ ص١٤٨؛ مسند احمد بن حنبل ج٨ ص٢١

[۸۳] او (ای پیغمبره!) ستا څخه کفار د ذوالقرنین (د کیفیت) په هکله پوښتنه کوي.
ته ورته ووایه چې: (دغه دی) ډېر ژر به په تاسو باندې د نوموړي د حال (کیف) څخه څه یادونه تلاوت (قرائت) کړم (هغه دا چې):
[۸۴] یقینًا مونږ نوموړي ته په ځمکه کښې توان (حکومت) ورکړی وه، او (هم مو) ورته د هر شي (د ذرائعو) څخه ذریعه (طریقه او سامان) ورکړی وه (چې مطلب ته به پرې رسېده).
[۸۵] نو (نوموړي د سفر) سامان تعقیب کړه (او د غرب لاره یې ونیوله).
[۸۶] آن تردې چې د لمر د پرېوتلو ځای ته ورسېد (هلته یې) لمر مونده کړ چې په تور رنګې ختېنه چینه (تور رنګي بحر) کښې یې غروب کاوه. او د همدې تور رنګې ختېنې چینې په نزد (د بحر په ساحل کښې) یې (یو کافر) قوم ومونده.
مونږ ووېلې چې: ای ذو القرنینه! (د دې قوم په هکله ستا فریضه دا ده چې) یا (په وژلو سره) دوی ته تعذیب ورکړې او یا په دوی کښې ښه کار (د شریعت تعلیم) ونیسې.
[۸۷] نوموړي ووېلې چې: (زه به ضرور همدغه فریضه عملي کړم) نو هرڅوک چې ظلم وکړي (او په کفر باندې کلک شي) ژر دی چې مونږ به یې (په قتل سره) معذب کړو بیا به (د قیامت په ورځ خپل رب ﷻ ته ورتاو کړی شي نو په ناآشنا (د دوزخ په دائمي) عذاب باندې به یې معذب کړي.
[۸۸] او هرڅوک چې ایمان راوړي او صالح عمل وکړي نو ده لره د جزا (او بدلې) د حیثه ښکه (درجه جنت) دی. او ژر دی چې مونږ به ورته (په دنیا کښې هم) د خپل امر څخه اساني ووایو (او سختي به وریاندې ورنه ولو).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د خضر ؑ قیصه بیانه شوې وه کوم چې د ځینو اقوالو په بنیاد د ذو القرنین وزیر وه نو په دې ایتونو کښې خپله د پاچا (ذو القرنین) څه حالاتو ته اشاره کېږي.
دا د یو پلوه، او د بله پلوه په دې ایتونو کښې د یهودانو د درېګونو پوښتنو څخه درېمه پوښتنه جوابه شوې ده د کومو شرحه چې د [الإسراء:۸۵] ایت په شان نزول کښې تېره شوې ده، هغه دا چې که ته رښتیانی پیغمبر یې نو د هغه شخص څه حالات بیان کړه د کوم پاچاهي چې شرق او غرب ته رسېدلې وه. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:
ای پیغمبره! یهودان ستا څخه په مستقیمه او یا غیر مستقیمه توګه د ذو القرنین په هکله پوښتنه کوي نو ته ورته زمونږ د پلوه داسې جواب ورکړه چې:
۱ـ ډېر ژر به زه د الله ﷻ د پلوه په تاسو باندې د ذو القرنین د حالاتو څخه ځینې حالات قرائت کړم، ډېر ژر به ماته د نوموړي په هکله وحې وکړی شي، خو د دې سره سره به تاسو په خپلو کفریاتو باندې کلک پاتې شئ او زما په نبوت باندې به باور ونه کړئ. هغه دا چې:
۲ـ الله ﷻ فرمایي چې مونږ ذو القرنین ته په ځمکه کښې ښه ډېر قوت او قدرت ورکړی وه، او د

هر هغه شي څخه مو پوره وسائل ورکړي وه کوم چې د یوه مقتدر پاچا دپاره ضرورت وي.

۳ـ نو نوموړي ذو القرنین د خپلو امکانیاتو څخه استفاده وکړه او د سفر وسائل او سامانونه یې ده او څومره مخلوقات ژوند کوي.
نهیه کړه ترڅو د غرب طرف ته سفر وکړي او معلومه کړي چې د لمر لوېده پورې څومره مسافه پرته

۴ـ نو سفر ته یې ادامه ورکړه آن تر دې چې د لمر لوېدیځ ته ورسېد او هلته د لاندې حالاتو سره مخامخ شو:

الف: داسې خای ته ورسېد چې ابادي تمامه شوې وه او وچه ځمکه ختمه وه، نو لمر یې مونده کړ چې د تورو ختو په چینه کښې یې غروب کاوه، یا په بل عبارت هلته د دریاب او شنو ختو څخه په غیر بل شي موجودیت نه درلود، نو د لېدونکو په نظر کښې لمر داسې برېښېده لکه چې په دریاب او شنو ختو کښې غروب کوي.

ب: ذو القرنین په همدې مقام کښې چې ابادي ختمه شوې وه یو قوم مونده کړ چې هملته اوسېده او هماغه یې اصلي وطن او ټاټوبی وه.

۵ـ په دغه وخت کښې مونږ نوموړی مخاطب کړ چې: ای ذو القرنینه! ته کولی شې چې د دغه قوم سره د لاندې دوه وو لارو څخه یوه لاره غوره کړې:

الف: چې دوی ته په وژلو او بندي کولو باندې تعذیب ورکړې.

ب: او یا په دوی کښې اسانه او ښائسته لاره ونیسې، چې نه یې ووژنې او نه یې معذب کړې.

ج: دا هم کولی شې چې د خینو سره اوله درنه طریقه اختیار کړې او د خینو نورو سره په دوهمه اسانه لاره باندې لاړ شې.

۶ـ نو ذو القرنین ذکر شوي ارشاد ته په لبیک سره غاړه کېښودله او خپله کړنلاره یې د همدې مطابق داسې تشریح کړه چې:

الف: هرڅوک چې ظالم وي او په خپل ظلم (کفر) باندې کلک وي نو زه به ضرور هغه په دنیا کښې معذب کړم چې زما تعذیب به په مرگ باندې اختتام مونده کړي، بیا به د قیامت په ورځ د خپل رب ﷻ حضور ته ورتاو کړی شي، او د ناآشنا او دائمي عذاب سره به مخامخ شي.

ب: بالمقابل هرڅوک چې ایمان راوړي او نېک عمل وکړي نو هغه ته د خپل رب ﷻ په نزد لویه جزا او لوړه درجه ده چې په جنتونو باندې به سرلوړی شي.

اما مونږ به هم د نوموړي سره په دنیا کښې سخته لاره غوره نه کړو او تعذیب به ورنه کړو بلکې مونږ به ورته په هغو کارونو کښې (کوم چې مونږ پورې ارتباط لري) اسان اوامر متوجه کړو او په پسته او نرمه لاره به ورسره خبرې وکړو.

توضیحات

۱ـ کومه امتحاني پوښتنه چې کفارو د ذو القرنین په هکله کړې وه د هغې د جوابولو دپاره الله ﷻ

نبي کريم ﷺ ته د نوموړي فقط د درېوو سفرونو په ارتباط څه معلومات وحي کړه چې يو سفر د مغرب په طرف صورت نيولی وه چې په ذکرو شوو ايتونو کښې ورته اشاره شوې ده، او دوه سفرونه يې (چې يو مشرق طرف ته او بل د شرقي شمال په لور وه) په وروستنيو ايتونو کښې راروان دي.
خو ذکر شوي درېواړه سفرونه الله ﷻ په داسې طريقه باندې او د داسې کلماتو په بڼه کښې نازل کړه چې د سړي خيال ته ورځي چې نبي کريم ﷺ به ورسره په درېواړو سفرونو کښې ملګری وه او ټول واقعات به يې په سترګو باندې ليدلي وي.

نو د همدې کبله د وخت کفارو په همدغه نازل شوي جواب باندې اکتفاء وکړه او د خپلو سوالونو لکۍ يې نوره اوږده نه کړه، که نه نو دوی کولی شوه چې لاندې پوښتنې يې د دوهم ځل دپاره نبي کريم ﷺ ته راجع کړې وي چې:

الف: د ذو القرنين اصلي نوم څه شی وه؟

ب: نوموړی په ذو القرنين باندې ولې ملقب کړی شوی دی؟

ج: د نوموړي اصلي استوګنځای کوم وطن او کومه منطقه وه؟

د: نوموړی په کوم تاريخ کښې تېر شوی دی؟

هـ: ايا د نوموړي وزير خضر ﷺ وه؟ او که ارسطاطاليس؟

و: نوموړي څومره عمر درلود؟

ز: ذکر شوي درېواړه سفرونه يې په څومره-څومره موده کښې انجام کړه؟ او داسې نور.

کفارو ځکه د خپلو سوالونو لړۍ اوږده نه کړه چې د هغوی يقين وه چې نبي کريم ﷺ د هر ډول سوال د جوابولو توان لري، نو څومره چې د سوال جواب لړۍ اوږدېږي هومره به زمونږ رسوايي او خجالت زياتېږي، دا ځکه چې الله ﷻ د ذو القرنين د حالاتو په بيان کښې داسې هم فرمايلي دي چې: ﴿وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا﴾ [الكهف: ٩١] يعنې او يقيناً مونږ په هغو شيانو باندې کوم چې د ذو القرنين په نزد وه د خبرداری د حيثه احاطه کړې ده، او ټول راته هو بهو معلوم او څرګند دي.

يادونه

٢ـ مګر په مفسرينو کرامو باندې دې الله ﷻ د خپل پراخه رحمت باران وکړي دوی ذکرې شوې پوښتنې مطرحې کړې دي او د اوږدو بحثونو په ضمن کښې يې ورته لاندې جوابونه کړي دي:

الف: د ذو القرنين د اصلي نوم په هکله يې تقريباً څلور احتماله ښودلي دي خو زيات زور يې په دې اچولی دی چې اصلي نوم يې "الاسکندر" وه[1].

ب: د ذو القرنين (يعنې د دوه وو ښکرونو خاوند) لقب ورته تقريباً د يوولسو وجهو د کبله ورکړی شوی وه[2]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

---

(١) تفسير القاسمي ج١١ ص٩٠

(٢) زاد المسير ج٥ ص١٢٨؛ التفسير الكبير ج٢١ ص١٦٤؛ لسان العرب ١٣ ص٣٣٢

اول: نوموړي د دنیا دوه ښکرونه (شرق او غرب) لیدلي وه.
دوهم: نوموړی داعي الی الله وه او د دعوت په جریان کښې دوه خله په سر باندې وهلی شوی او زخمي کړی شوی وه.
دریم: د هغه د سر پادشاهي تاج داسې جوړ وه چې دوه ښکرونه یې درلوده او داسې نور.
ج: اصلي وطن یې یونان او یا روم وه او یا د یمن د متعلقاتو څخه "حِمْیَرْ" وه[1].
د: ځینې وایي چې د عیسی ﷺ څخه درې سوه او دوه دېرش (۳۳۲) کاله وړاندې تېر شوی دی. او ځینې نور وایي چې څه کم دوه زره کاله د عیسی ﷺ څخه وړاندې یې دوران ختم شوی دی[2].
ه: ځینې وایي چې خضر ﷺ ورسره د وزارت دوره تېره کړې ده، او ځینې نور وایي چې نوموړی د ارسطاطالیس فیلسوف شاګرد وه او د خپل استاذ څخه یې د یوه وزیر په حیث په دولتي امورو کښې استفاده کوله[3].
و: په عمر کښې یې هم اختلاف دی حتی چې ځینې ورته دوه زره کاله عمر اثباتوي ځینې زیات او ځینې کم[4].
ز: د سفرونو په موده کښې یې هم اتفاقي خبره نشته چې څومره-څومره وخت یې نیولی وه.
مونږ ته د ذکرو شوو سوالونو په جواب کښې تعمق کول بې ګټې ثرګند شو نو ځکه مو وړیاندې درنده ډېره کښېنودله که څوک پکښې تعمق کوي نو تفاسیرو ته دې مراجعه وکړي.

سبب څه معنی؟

۳ـ په ﴿ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَأَتْبَعَ سَبَبًا ﴾ کښې د "سَبَب" کلمه د "سَبُّ" ـ لکه "مَدُّ" ـ سره په اصلي تورو کښې متحده ده، "سَبُّ" پرېکولو ته ویل کېږي[5] خو ذکره شوې کلمه د هر هغه شي دپاره استعمالېږي کوم چې مطلوب ته د رسېدلو وسیله او ذریعه جوړېږي لکه علم او قدرت او هم آلات او ذرائع او داسې نور[6] نو د لومړۍ جملې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: مونږ ذو القرنین ته د هر شي د وسائلو څخه دومره وسائل ورکړي وه کومو چې نوموړی خپل مطلوب او مقصود ته رساوه.
او د دوهمې جملې د معنی حاصل داسې کېږي: نو ذو القرنین قصد وکړ چې د مغرب طرف ته سفر وکړي نو د همدغه مقصود وسائل یې تعقیب کړه او د همدغه سفر سامان (آلات) یې تهیه کړه او په سفر یې پیل وکړ د یوې مېنې څخه بلې مېنې ته او د یو منزل څخه بل منزل ته وروړاندې شو آن تر دې چې مغرب ته ورسېد او په خپل مطلوب باندې کامیاب شو.

---

(۱) روح المعاني ج۱٦ ص۱۲۷؛ تفسیر المراغي ج۱٦ ص۱۳
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۹۱؛ تفسیر ابي السعود ج۵ ص۲۴۰
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۰۰؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۹۲؛ تفسیر ابي السعود ج۵ ص۲۴۱
(۴) البحر المحیط ج۷ ص۲۱۹
(۵) لسان العرب ج۱ ص۴۵۵
(۶) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۲۷۳

ایا لمر په خټه کښې پرېوزي؟

۴_ په ﴿ تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ ﴾ کښې د ﴿ عَيْنٍ ﴾ کلمه اصلاً سترګې ته وضعه شوې ده مګر د ځینو مناسباتو د کبله په ډېرو معناوو کښې استعمالېږي لکه د اوبو چینه او د غره سر او داسې نور[1] همدارنګه د ﴿ حَمِئَةٍ ﴾ کلمه د "حَمَأ" _لکه "شَرَفٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "حَمَأ" هغې توري خټې ته ویل کېږي کومه چې ورسته شي او بوینه وګرځي[2].

نو د ذکر شوي جملې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: د ذو القرنین په نظر ورغله چې لمر د اوبو په داسې چینه کښې لوېږي چې هلته د شنو بوینو خټو څخه په غیر بل شی نشته، (نه هلته تعمیرات شته او نه هلته انسان استوګنه کوي).

لنډه دا چې د ذکر شوې جملې په نزول کښې د ابادۍ اختتام ته اشاره ده چې په عمومي توګه د دریاب سفر کوونکو ته ذکره شوې منظره په نظر ورځي، چې هاغه دی لمر په دریاب کښې غروب وکړ او هلته ډوب شو.

دا هغه معنی وه کومه چې مفسرینو کرامو غوره کړې ده او زمونږ په ذهن کښې یې تقرر نه مونده کاوه، زمونږ ذهن ته دا راتله چې دلته به د عین د کلمې څخه لوی دریاب مطلب وي او د ﴿ حَمِئَةٍ ﴾ کلمه به محض د تور معنی ورکوي نو حاصل به یې داسې شي چې هلته ذو القرنین ولیده چې ابادي ختمه شوې ده او لمر په تور دریاب کښې غروب کاوه.

په بل وخت کښې مې عین ذکره شوې معنی په ځینو تفاسیرو کښې[3] مونده کړه، فالحمد لله ﷻ علی الموافقة.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې د ﴿ قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ ﴾ څخه سړي ته ذهن ته ورځي چې ذو القرنین پیغمبر وه او الله ﷻ ورته وحې وکړه، نو پوښتنه دا ده چې: ایا دغه طرز فکر صحت لري؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینې علماء کرام ورته د ذکر شوي خطاب د کبله په نبوت باندې قائل دي[4] مګر صحیحه خبره دا ده چې نوموړی یو صالح او مجاهد پاچا وه او پیغمبر نه وه[5] نو په دې صورت کښې د خطاب لاندې معناوې کېدلی شي:

الف: مونږ ذو القرنین ته د وخت د پیغمبر په ذریعه خطاب وکړ چې: ای ذا القرنین![6].

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۶۷
(۲) لسان العرب ج۱ ص۶۱
(۳) اضواء البیان ج۴ ص۱۹۷
(۴) تفسیر الخازن ج۴ ص۱۳۵
(۵) تفسیر البغوي ج۳ ص۱۷۹
(۶) روح المعاني ج۱۶ ص۳۴

ب: مونږ نوموړی د فراست په توګه پوه کړ[١]، ته به وايې چې هغه ته مو خطاب کړی وي چې ای ذا القرنین! تاته اختیار دی چې د دغه قوم سره هره یوه لاره غوره کوې (کومې چې په ایت شریف کښې ذکرې دي).

د فراست ښه تحقیقي بحث د [الحجر:٧٥] لاندې د الله ﷻ په توفیق تېر شو دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

که بالفرض ذکر شوی خطاب ذو القرنین ته د یوه پیغمبر په حیث متوجه شوی وي نو د هغه ځخه به ضرور د ﴿ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ ﴾ په عوض "ثُمَّ يُرَدُّ إِلَيْكَ" کلمات حکایت شوي وی چې: ای الله! ما ستا فرمان د زړه په غوږونو واورېد، زه به ظالم معذب کړم او بیا به تاته درتاو کړی شي نو ته به ورته د قیامت په ورځ ناآشنا عذاب ورکړې، نو پخپله قرآن کریم د نوموړي نبوت نه تائیدوي.

﴿ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾ ﴾

[٨٩] بیا ذوالقرنین (د سفر) سامان (او ذرائع) تعقیب (تهیه) کړه (او ختیځ طرف ته لاره یې ونیوله).

[٩٠] آن تر دې چې کله د لمر د ختلو ځای ته ورسېد (هلته) یې لمر مونده کړ چې په یو داسې قوم باندې راخوت چې مونږ هغوی لره د لمر په وړاندې پرده نه وه ګرځولې (پېدا کړې، د هغوی ځخه وړاندې بل قوم پورت نه وه).

[٩١] (ای پیغمبره! د دغه قوم په هکله زمونږ توصیه او د ذو القرنین کړنلاره) د همغه قوم غوندې وه (کومه چې وړاندې په غربي سفر کښې ذکره شوه). او یقیناً مونږ د خبرتیا د حیثه په هغو شیانو باندې احاطه کړې ده کومو چې د نوموړي په نزد موجودیت درلود.

ارتباط او د مطلب خلاصه

یعني کله چې ذو القرنین د غربي سفر ځخه بېرته راستون شو نو اراده یې وکړ چې دا خل د شرق (ختیځ) په لور سفر وکړي او خپل خان ته معلومه کړي چې دغې خوا ته ځومره مسافه ده او ځومره قومونه پراته دي؟.

١ـ نو دا خل یې د شرقي سفر سامان او ضروریات تهیه کړه او همدغې خواته لاره یې منزل په منزل تعقیبه کړه.

٢ـ آن تر دې چې هغې منطقې ته ورسېد چرته چې ابادي ختمه شوې وه او چرته چې لمر په داسې قوم باندې طلوع کوله چې د دغه قوم او د لمر ترمنځ د ابادۍ پردې موجودیت نه درلود. یا په بل عبارت: مونږ د ذکر شوي قوم او د لمر د راختلو ترمنځ بل قوم نه وه حائل کړی بلکې دغه قوم

(١) تفسیر ابي السعود ج۵ ص٢۴٢

وروستنی قوم وه چې ځمکه ورباندې اباده وه.

٣_ ای پیغمبره! دغه قوم هم د غربي قوم غوندې کافر قوم وه او مونږ ذو القرنین ته د دوی په هکله هغه ارشاد وکړ کوم مو چې ورته د غربي قوم په هکله کړی وه او نوموړي دلته هم خپل هغه خط السیر تعقیب کړ کوم یې چې هلته تعقیب کړی وه.

۴_ ای پیغمبره! مونږ تاته د ذو القرنین د سفرونو د کړیو څخه صرف وروستنی. یوه-یوه کړی بیانه کړه او په همدې باندې مو اکتفاء وکړه که نه نو مونږ ته خو د نوموړي صالح بنده ټول حالات معلوم دي، او د سفرونو په ټولو جزئیاتو باندې یې خبردار یاستو.

نو که بالفرض ستا څخه د وخت کفار د عناد په توګه نورې پوښتنې وکړي نو ډېر ژر به درته د هغو جوابونه هم وحې کړو، او دا ځکه چې مونږ په نوموړي باندې د خبردارۍ د حیثه احاطه کړې ده او هرڅه یې مونږ ته هو بهو ښکند دي.

توضیحات

١_ په ﴿ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴾ کښې د "دُون" کلمه متعددې معناوې لري چې تقریبًا نهو ته رسېږي[١] خو په دې مقام کښې اکثرو مفسرینو کرامو د "تحت" په معنی اخستې ده چې د "فوق" سره مناقضه ده نو حاصل یې داسې راوباسي[٢] چې:

الف: مونږ د دغه قوم دپاره د لمر څخه لاندې هیڅ پرده او حجاب نه وو ګرځولې (نه وو پیدا کړی) چې جامې یې نه درلودې او لوڅ پوڅ (بربنډ) وه.

ب: د هغه قوم په اوسېدنځای کښې تعمیرات او ابادي نه شوه ودرېدلی او کورونه پکښې نه شوه جوړېدلی چې ځمکه یې ډېره نرمه او یا شګلنه وه، او یا خو د هغوی د کورونو جوړول زده نه وه.

ج: هلته ونې او غرونه نه وه چې هغوی د لمر د وړانګو څخه خپل خانونه بچ کړي وی او د سورو څخه یې استفاده کړې وی.

نو کله به چې لمر طلوع وکړه ذکر شوي قوم به خپل خانونه په اوبو کښې پټول او د ماهیانو غوندې به یې هلته پنا اخسته، او یا به د حشراتو غوندې په سوړو کښې ننوتل، او کله به چې لمر غروب وکړ نو بیا به د دریاب یا سوړو څخه راوتل او د روزۍ تالاش به یې کاوه.

د: بالآخره نوموړی قوم د لمر څخه هیڅ ډول پرده نه درلوده، نه یې قلاګانې او کوټې درلودې، او نه هلته غرونو او ونو موجودیت درلود، او نه یې لباس او پوښاک درلود.

مګر مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ اعلمـ چې دلته به د "دُون" کلمه د "امام" ـلکه "تُراب"ـ په معنی وي چې په پښتو کښې ترې په "وړاندې" باندې تعبیر کوو. یعنې مونږ د ذکر شوي قوم دپاره د لمر په وړاندې په بل قوم سره کومه پرده نه وه پیدا کړې چې هغه قوم د دوی او د لمر په منځکښې

(١) لسان العرب ج١٢ ص١۶۵

(٢) البحر المحیط ج٧ ص٢٢۴، تفسیر الخازن ج۴ ص١٣۶، تفسیر البغوي ج٣ ص١٧٩؛ تفسیر القرطبي ج١١ ص۵٣

حائل واقع شوی وي، بلکې لمر د دریاب څخه مستقیماً په همدوی باندې طلوع کوله نو شرقي طرف ته دغه قوم وروستنی قوم وه او د دوی څخه وراندې بل قوم موجودیت نه درلود.

مونږ ذکره شوې معنی ځکه خوښه کړه ترڅو د ذو القرنین شرقي سفر د غربي سفر غوندې د ابادی په اختتام باندې دلالت وکړي لکه چې لږ وړاندې د همدې سورت په [٨٦] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، په دې باندې علاوه ذکرې شوې څلور واړه معناوې د تناقض څخه خالي نه دي چې د یو پلوه وایي چې د لمر د شعاعو څخه یې هیڅ پرده نه درلوده او د بله پلوه وایي چې د غارونو او اوبو پرده یې درلوده او داسې نور.

يادونه

٢ـ مفسرينو كرامو د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ كلمات په متعددو معناوو باندې تفسير كړي دي[1] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: ای پیغمبره! د ذو القرنین حال دغه وه چې تاته وحې کړی شو، نه وګوره چې الله ﷻ وربانډې څومره لوی فضل کړی وه او څومره لویه پراخه پاچاهي یې ورکړې وه.

ب: ای پیغمبره! دغه قوم چې د شرق په انتهاء کښې اوسېده د هغه قوم په شان کافر وه کوم چې د غرب په انتهاء کښې یې استوګنه درلوده.

ج: ای پیغمبره! مونږ ذو القرنین ته د دغه شرقي قوم په هکله همغه توصیه وکړه کومه مو چې ورته د غربي قوم په ارتباط کړې وه.

د: ای پیغمبره! د دغه قوم په باره کښې ذوالقرنین خپله هغه رنګ تګلاره تعقیب کړه کومه یې چې د غربي قوم په باره کښې تعقیب کړې وه، او دلته یې هغه وینا وکړه کومه وینا یې چې هلته کړې وه.

مونږ ته ذکرې شوې څلور واړه معناوې یو تربله منافي نه بریښي نو که د بدلیت په اعتبار سره تولې اراده کړی شي هیڅ باک یې نشته.

﴿ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ ٱلسَّدَّيْنِ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا۟ يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنِّى فِيهِ رَبِّى خَيْرٌ فَأَعِينُونِى بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ ءَاتُونِى زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ قَالَ ٱنفُخُوا۟ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾

[1] روح المعاني ج١٦ ص٣٦؛ تفسير القاسمي ج١١ ص٨٥؛ زاد المسير ج٥ ص١٣١؛ التفسير الكبير ج٢١ ص١٦٨

﴿ فَمَا ٱسْطَٰعُوٓاْ أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا ٱسْتَطَٰعُواْ لَهُۥ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ ﴾

[۹۲] بیا ذو القرنین (د سفر) سامان تعقیب (تهیه) کړ (او په شرقي شمالي سفر باندې یې پیل وکړ).

[۹۳] آن تر دې چې د دوه وو غرونو منځ ته ورسېد نو د دواړو غرونو په وړاندې یې یو داسې قوم مونده کړ چې نژدې نه وه چې (د ذو القرنین سره) په خبره باندې پوه شي.

[۹۴] دوی (دغه قوم د ترجمانانو او اشاراتو په ذریعه خطاب وکړ او) ویې ویلې چې: ای ذا القرنینه! یقیناً یاجوج او ماجوج (چې د دغو دواړو غرونو تر شا اوسېږي) په ځمکه کښې فساد کوونکي (خلک) دي (او زمونږ په خانونو او مالونو باندې تجاوز کوي).

نو ایا مونږ تاته څه مزدوري درکړو په دې شرط چې ته زمونږ او د دوی ترمنځ (په دغو دواړو غرونو کښې) بند (دېوال) وګرځوې (جوړ کړې چې د هغوی د را اوښتلو مخه ونیوله شي)؟

[۹۵] ذو القرنین (په جواب کښې) وویلې چې: هغه شی چې ماته پکښې خپل رب ﷻ وسه (قدرت) راکړی دی (ستاسو د مزدورۍ څخه) ډېر ښه دی.

(زه ستاسو څخه مزدوري نه اخلم او د سوال اجابت مو کوم) نو تاسو زما سره د قوت (د کارېګرو او وسائلو) کومک وکړئ ترڅو ستاسو ترمنځ او د دوی ترمنځ ښه مضبوط (قوي محکم) بند وګرځوم (جوړ کړم).

[۹۶] (د هرڅه څخه وړاندې) ماته د اوسپنې ټوټې (تختې) راوړئ. (هغوی د کارېګرو او وسائلو کومک وکړ او د اوسپنې تختې یې وروړې نو کار یې پیل کړ) آن تر دې چې د دوه وو غرونو (د څوکو) منځ یې (په اوسپنو باندې) برابر (مساوي) کړ.

(بیا یې کارېګرو ته) وویلې چې: (اور ورباندې بل کړئ او) پوکی (هوا) ورکړئ.

(هغوی امر عملي کړ) آن تر دې چې د دوه وو غرونو منځ یې اور وګرځاوه (ښه یې ګرم کړ).

(نو بیا یې امر وکړ او) ویې ویلې چې ویلې کړې شوي زیړ (تانبه) ماته راوړئ چې زه یې ورباندې وروارم (چې سوري او چاودونه یې بند کړي).

[۹۷] نو (په دائمي توګه) یاجوجو او ماجوجو توان ونه شو درلودی چې په بند باندې ورپورته شي (او په سر باندې یې واوړي)، او (په موقته توګه) یې (نوموړي) بند لره د سوري کولو وسه (هم) ونه شوه درلودلی (مونده نه کړی شوه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د ذوالقرنین د درېم سفر څه بیان نازل شوی دی نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! ذو القرنین د خپل دوهم سفر په تعقیب درېم سفر شروع کړ نو په خپل امت باندې د همدغه سفر لاندې څه بیان قرائت کړه:

۱_ ذو القرنین سامان او ذرائع تهیه کړه او په درېیم سفر باندې یې پیل وکړ د همدغه سفر په اوږدو کښې د ډول-ډول حالاتو سره مخامخ شو، دغه یو مثال یې خپل امت ته ورسوه چې:

۲_ په همدغه سفر باندې مشغول وه آن تر دې چې د دوه وو غرونو منځ ته ورسېد او هلته لاندې کیفیتونه ورپېښ شوه:

الف: د دواړو غرونو په نزد د یوه داسې قوم سره ملاقي شو چې هغوی نژدې نه وه چې د ده سره په خبره باندې پوه شي خو د دې سره-سره د ترجمانانو او اشاراتو څخه یې د ګونګانو غوندې کار واخست او لاندې سوال جواب یې ورسره وکړی شو. نو هغوی وویلې چې:

ب: ای مقتدره پاچا! (چې د ذو القرنین لقب دې ګټلی دی) زمونږ په قرب او جوار کښې یو قوم استوګنه کوي چې د یاجوج او ماجوج په نامه یادېږي.

د: دغه قوم وخت په وخت زمونږ په مالونو او ځانونو باندې تعرض کوي او په ځمکه کښې فساد جوړوي، د دوی دا کار دائمي عادت دی چې نه په سوال زاریو باندې د خپل عادت څخه اوښتونکي دي او نه په نصیحت باندې ترې لاس اخلي.

هـ: زمونږ وړاندیز دا دی چې د نوموړي قوم د فساد مخه په اساسي توګه ونیسې او مونږ د دوی د شر او فساد څخه په دائمي ډول خلاص او بچ کړې.

و: اساسي چاره یې دا ده چې زمونږ او د نوموړي مفسد قوم ترمنځ ښه قوي دېوال جوړ کړې، یا په بل عبارت هغه دره په خپل پاچاهي قوت سره بنده کړې په کومه باندې چې هغوی مونږ ته د اذیت (ضرر) رسولو دپاره تګ راتګ کوي.

ز: ای پاچا! که دغه کار ته عملي جامه ورواغوندې نو د هغوی مخه به په اساسي توګه بنده شي چې د همدغې درې څخه په غیر بله لاره نه لري.

ح: هو! د دغه بند (دېوال) په جوړولو کښې مونږ تیار یاستو چې تاته څه مزدوري درکړو، ترڅو د مفسدانو مخنیوی وکړی شي.

ط: ذو القرنین ذکر شوی وړاندیز قبول کړ چې ډېر ژر به تاسو د مفسدانو د ولکې څخه وباسم او د الله ﷻ په توفیق به ښه لوړ دېوال جوړ کړم.

ي: زه ستاسو څخه څه مزدوري او اجرت نه غواړم کومه توانایي او اقتدار چې ماته خپل رب ﷻ رابښلی دی هغه ستاسو د اجرت څخه ډېر بهتر دی، خو:

یا: زه ستاسو څخه یوازې دا غواړم چې ما سره د کارېګرو کومک وکړئ چې په اجرت او مزدورۍ باندې زما سره د دېوال جوړولو په عملیه کښې اشتراک وکړي.

او بله دا چې د نوموړي دېوال خام مواد ماته د عوض په مقابل کښې راکړئ، ترڅو زه ستاسو غوښتنه پوره کړم او د مفسدانو مخنیوی وکړم نو:

یب: هلئ ژر شئ! ماته کارېګر راغوند کړئ او د اوسپنې تختې او توتې راټولې کړئ.

۳_ ای پیغمبره! کله چې هغوی د ذو القرنین غوښتنو ته لبیک وویلې نو نوموړي مقتدر پاچا د

بند د جوړولو عملیه په لاندې ډول باندې پیل کړه:

الف: د هر څه څخه وړاندې یې د دوه وو غرونو ترمنځ فاصله په اوسپنو باندې ډکه کړه آن تردې چې د دواړو څوکې یې سره وصل کړې او دره یې بنده کړه.

ب: بیا یې امر وکړ چې په دغو اوسپنو باندې اور بل کړئ او په بنیو او نورو ذرائعو باندې باد او هوا ورکړئ چې اور ښه تېز او توند شي.

ج: کاریګرو همدغه امریه عملي کړه او اور یې ښه تېز کړ آن تر دې چې د اوسپنې انبار شوې ټوټې دومره ګرمې شوې چې تکې سرې وګرځېدلې تا به ویل چې دا پخپله د اور ټوټې دي.

د: بیا ذو القرنین فرمان صادر کړ چې اوس نو زیړ (تانبه) راټوله کړئ او په هغې باندې اور بل کړئ آن تردې چې ویلې شي او اوبه وګرځي ترڅو یې زه په ذکر شوي اوسپنیز دېوال باندې ورواړوم او سوري او چاودونه یې وریاندې بند کړم.

هـ: نو کارېګرو دغه امریه هم عملي کړه چې تانبه یې ویلې کړه او د نوموړي پاچا د دوهم امر د اجراء دپاره یې تیاره او چمتو کړه.

و: نو نوموړي امر صادر کړ چې دغه ویلې کړی شوي تانبه په ذکر شوي اوسپنیز دېوال باندې ورتویه کړئ چې په چاودونو او سوریو کښې یې ننوځي.

۴ـ ای پیغمبره! کله چې دغه عملیه هم اجراء کړی شوه نو په نتیجه کښې داسې یو قوي دېوال او بند جوړ کړی شو چې یاجوج ماجوج (مفسد قوم) نه دا توان درلود چې وریاندې وروخېژي او په سر باندې یې واوړي او نه یې د دې وسه وه چې سوري پکښې وکړي، او د فساد دپاره ترې راووځي.

نو د مظلوم قوم غوښتنه پوره کړی شوه او د مفسدانو مخه ونیوه شوه.

توضیحات

١ـ د "سَدّ" کلمه ـلکه "شَدّ"ـ اصلاً د "سَدّ، یَسُدُّ" ـلکه "مَدّ، یَمُدُّ"ـ دپاره مصدر ده چې د منعه کولو او مخنیوي معنی ورکوي، خو په محاوراتو کښې د هر مانع په معنی باندې استعمالېږي[1]، برابره خبره ده چې خلقي مانع وي کله غر او یا مصنوعي مانع وي لکه دېوال یا د اوبو بند او داسې نور.

د همدې کبله مفسرینو کرامو[2] په ﴿ بَيْنَ ٱلسَّدَّيْنِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلسَّدَّيْنِ ﴾ کلمه (چې د "سَدّ" مثنی ده) په دوه وو غرونو باندې تفسیره کړې ده او په ﴿ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴾ کښې یې د قوي دېوال په معنی اخستې ده.

داسې معلومېږي چې

٢ـ الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي خو مونږ ته په دې مقام کښې داسې معلومېږي چې:

---

(١) لسان العرب ج٣ ص٢٠٧

(٢) تفسیر ابي السعود ج٥ ص٢۴۴؛ تفسیر البغوي ج٣ ص١٨٢؛ تفسیر ابن کثیر ج٣ ص١٠٢

الف: ذو القرنین به ذکر شوی قوم اسلام ته دعوت کړی وي او هغوی به ټول په یوه خوله په ایمان باندې مشرف شوي وي او بیا به یې نوموړي مقتدر پاچا ته د خپلو احتیاجاتو په لړ کښې د فساد د مخنیوي دپاره د یوه بند د جوړولو وړاندیز هم کړی وي، چې مهمو ټکو ته یې په ایتونو کښې اشارې شوې دي.

ب: نوموړی پاچا به د هغو دواړو قومونو په ژبو اترو باندې ښه په زغرده پوه شوی وي د کومو دواړو سره چې د دنیا په غربي او شرقي دواړو څنډو کښې مخامخ شوی وه، اما د دغه قوم د کوم سره چې په دریم سفر کښې ملاقې شوی وه په ژبو باندې به په سختۍ سره پوه شوی وي او د اشارو او ترجمانانو څخه به یې استفاده کړې وي.

د یأجُوج او مَأجُوج څه بیانات

۳ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي ٱلْأَرْضِ ﴾ په تفسیر کښې زښت ډېر اوږده بحثونه کړي دي[1]، خو څرنګه چې په دې تفسیر کښې زمونږ طرز العمل دا دی چې هغه خبرې پکښې نه لیکو کومې چې د ایتونو سره نژدې پیوند ونه لري، نو د همدې کبله مونږ فقط د لاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: د ﴿ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ ﴾ دواړه کلمې اصلاً اعجمي دي چې د عربي کلماتو د اشتقاقي قوانینو لاندې نه واقع کېږي، که بالفرض څوک پکښې د اشتقاق التزام وکړي نو په لاندې دوه وو صورتونو سره امکان لري[2]:

اول: چې د "أَجَّتِ النَّارُ" څخه مشتقې وګڼلې شي یعنې اور ډېر زیات تېز بل شوی وه.

دوهم: چې د "هذا ماءٌ أُجَاجٌ" څخه واخستلی شي یعنې دغه ډېرې زیاتې تروې اوبه دي چې په خپل ډېر تریوالي سره پوستکی سوزوي.

څرنګه چې ذکرې شوې دواړه طائفې په فساد کښې ډېرې تیزې دي چې انسانان وژني او شنه بوټي د ښخه اوباسي نو ذکر شوي دواړه نومونه ورسره ښه مناسب دي، ته به وایې چې یا په ګرموالي سره او یا په ډېر تریووالي سره د سړي پوستکی سوزوي.

یاجوج او ماجوج څوک-څوک دي؟

ب: صحیحه خبره دا ده[3] چې یاجوج د یوه سړي نوم دی او ماجوج د بل سړي نامه ده چې دوی دواړه بنیادمان دي او د نوح ﷺ د هغه زوی اولاده ده کوم چې د (یافث) په نوم باندې یادېږي.

همدغه مطلب د دې ایت شریف څخه هم څرګندېږي چې: ﴿ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُۥ هُمُ ٱلْبَاقِينَ ﴾ [الصافات:

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱٦ ص۱۹؛ الجواهر للطنطاوي ج۹ ص۲۰۲، ۲۱۲

(۲) لسان العرب ج۲ ص۲۰۷

(۳) عمدة القاري علی البخاري ج۱۵ ص۲۳۲

۷۷] یعني مونږ فقط د نوح ﷺ اولاده په ځمکه باندې باقي پرېښودله.
نو چا چې ذکر شوي قومونه یوازې د آدم ﷺ اولاد ګڼلي دي (چې د ده ﷺ د احتلام څخه پیدا شوي دي او د بي بي حواء رضي الله عنها د ګېډې څخه نه دي) هغوی غلط شوي دي.

یاجوج او ماجوج چرته اوسېږي؟

ج: یاجوج او ماجوج (چې پښتو کښې د زوزو مازوزو په نامه باندې مشهور دي) د ذو القرنین د سد (بند) څخه هغې خوا ایسار دي، او د هغه وخت پورې به هلته بند پاتې وي ترڅو چې د قیامت ورځ نژدې شي، نو بیا به راخوشې کړی شي او الله ﷻ به ورته د بند د سوري کولو توان ورکړي. د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

اول: د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ په وارخطایي سره وویلې چې: «فُتِحَ الْيَوْمَ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلُ هَذِهِ»[1] نن ورځ د یاجوج ماجوج د قوي بند څخه دغومره سوری ببرته شو (د خپلې غټې ګوتې او سبابې ګوتې څخه یې کړۍ جوړه کړه او په "هذه" سره یې ورته اشاره وکړه).

نو څه لرې نه ده چې حقیقتاً پکښې وړوکی سوری شوی وي او دا هم څه لرې نه ده چې دغه وړوکې کړۍ د ډېر نژدېوالي څخه کنایه وي[2].

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «قَالَ الَّذِي عَلَيْهِمْ ارْجِعُوا فَسَتَخْرِقُونَهُ غَدًا إِنْ شَاءَ اللهُ»[3] یعني زوزي مازوزي هره ورځ د ذوالقرنین د اوسپنیز دیوال (بند) په څېرولو مشغول دي او د هرې ورځې په بېګاه کښې کارکوونکو ته خپل مشر وايي چې سبا ته به یې سوری کړئ او د وتلو لاره به خلاصه کړئ خو په یوه بېګاه کښې هم د "إِنْ شَاءَ اللهُ" کلمات نه وايي، کله چې سبا ته کارېګر د پاتې دېوال د سوري کولو او څېرولو دپاره ورشي نو د الله ﷻ په قدرت سره دېوال ببرته خپل پخواني حالت ته ګرځولی شوی وي، ته به وایې چې پرون ورباندې لږ کار هم نه دی شوی.
مګر کله چې د قیامت ورځ نژدې شي او الله ﷻ اراده وکړي چې د هغوی لاره خلاصه کړي نو په همغه بېګاه کښې به د کارېګرو مشر دوی مخاطب کړي چې: ان شاء الله ﷻ سبا ته به تاسو دغه دېوال څیرې کړئ او د وتلو لاره به ببرته کړئ.

نو د دغه بېګا په سهار کښې چې دوی بیا کار ته ورشي نو دېوال به پخواني حال ته تغیر نه وي کړی بلکې په همغه حال باندې به پاتې وي په کوم باندې چې دوی په بېګاه کښې پرېښی وه، او د څه کار کولو څخه وروسته به بریالی شي چې د وتلو لاره خلاصه کړي او خپله ډېره اوږده محاصره ماته کړي.

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۸۸
(۲) عمدة القاري شرح صحیح البخاري ج۱۵ ص۲۲۸
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۸

د زوزو مازوزو تعداد

د: د زوزو مازوزو تعداد زښت ډېر دی د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ ﴾ [الأنبياء: ۹۶] يعنې کله چې هغوی د ذوالقرنين د دېوال محاصره خلاصه کړي نو دوی به (برسېره په هوارو ځمکو باندې) د هرې لوړې او غونډۍ څخه ښه په سرعت سره راکوزېږي چې د هيڅا سره به يې د مقابلې توان نه وي. يا په بل عبارت د ذو القرنين په زمانه کښې دوی په يوه قوم باندې تجاوز کاوه چې په دېوال باندې يې د فساد او تجاوز مخنيوی وکړی شو مګر کله چې محاصره ماته کړي نو په ټوله دنيا باندې به تجاوز وکړي او هيڅوک به يې مخنيوی ونه کړی شي.

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَحَرِّزْ عِبَادِي إِلَى الطُّورِ»[۱] يعنې کله چې هغوی محاصره ماته کړي او په ځمکه باندې راخواره شي نو په دغه وخت کښې به عيسی ﷺ د اسمانه راښکته شوی وي او دجال به يې مردار کړی وي نو الله ﷻ به ورته وحې وکړي چې: ای عيسی! اوس بله لويه فتنه درروانه ده چې زوزي مازوزي د بند څخه درخوشې کړی شوه چې د هيچا سره يې د مقابلې توان نشته او هر طرف ته د ډېروالي د کبله لکه سيلاب ښويږي، نو زما بندګان (مسلمانان) د طور غره ته اوچت کړه چې هلته د دغو مفسدانو څخه په امن کښې پاتې شي او بس.

درېم: نبي کريم ﷺ په بل اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَيَمُرُّ أَوَائِلُهُمْ عَلَى بُحَيْرَةِ طَبَرِيَّةَ فَيَشْرَبُونَ مَا فِيهَا وَيَمُرُّ آخِرُهُمْ فَيَقُولُونَ لَقَدْ كَانَ بِهَذِهِ مَرَّةً مَاءٌ»[۲] يعنې د زوزو مازوزو اولنۍ ډله به په يوه درياب ګوټي باندې تېرېږي (چې د طبرې درياب ګوټی نومېږي)، نو د دغه درياب ګوټي ټولې اوبه به وڅښکي کله چې د همدغه قوم آخرنۍ ډله هلته ورسېږي نو په درياب کښې به هيڅ اوبه پاتې نه وي، نو دوی به يو ترېله وايي چې: يقيناً دلته يو خل اوبو موجوديت درلود چې د اوبو نښې او نښانې پکښې برېښي.

څلورم: نبي کريم ﷺ يوه ورځې صحابه وو کرامو ﷡ ته واضحه کړه چې د آدم ﷺ په اولاده کښې د هرو زرو تنو څخه يو کس جنتي دي او متباقي نهه سوه او نهه نوي (۹۹۹) ټول دوزخيان دي، نو دوی ډېر وارخطا شوه او ويې ويل چې: ای د الله رسوله! زمونږ څخه به دغه کس څوک وي چې جنت ته به لاړ شي؟ نبي کريم ﷺ د دوی تشويش پورته کړ او ويې ويل چې: «أَبْشِرُوا فَإِنَّ مِنْكُمْ رَجُلًا وَمِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفًا»[۳] يعنې ای صحابه وو! مه خپه کېږئ او خوشاله شئ چې يقيناً ستاسو (مسلمانانو) څخه يو سړی دی او د زوزو مازوزو څخه يو زر تنه دي چې ستاسو د يو تن په مقابل کښې د هغوی زر تنه تناسب لري.

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۴۰۱، جامع الترمذي ج۲ ص۴۸

(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۴۰۱؛ جامع الترمذي ج۲ ص۴۸

(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۲

نبي کريم ﷺ ذکر شوی تناسب په يوه بل حديث کښې په ډېرو واضحو الفاظو کښې بيان کړي دي چې: «مَا الْمُسْلِمُونَ فِي الْكُفَّارِ إِلَّا كَشَعْرَةٍ بَيْضَاءَ فِي ثَوْرٍ أَسْوَدَ أَوْ كَشَعْرَةٍ سَوْدَاءَ فِي ثَوْرٍ أَبْيَضَ»[1] مسلمانان د کافرانو په نسبت کښې نه دي مګر لکه سپين ويښته چې په تور غوايه کښې وي او يا لکه تور ويښته چې په سپين غوايه کښې وي (ټول مسلمانان لکه چې يو ويښته وي او ټول کفار لکه چې د غوايه ټول ويښتان وي).

هغوی به په يوه ځل مړه شي

هـ: زوزي مازوزي د خپلې دورې د پوره کولو او په دنيا کښې (د طور د غره څخه په غير) په ځمکه کښې د ګرځېدلو څخه وروسته به ټول (د "الف" څخه تر "ي") پورې په يو ځل مړه شي. نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې عيسی ﷺ به الله ﷻ ته سوال وکړي چې: ای الهي! مونږ د دغه مصيبت څخه خلاص کړې او ځمکه راته ترې اوزګاره کړې چې مونږ د طور د غره څخه ورښکته شو. «فَيُرْسِلُ اللهُ عَلَيْهِمُ النَّغَفَ فِي رِقَابِهِمْ فَيُصْبِحُونَ فَرْسَى كَمَوْتِ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»[2].

نو الله ﷻ به د عيسی ﷺ سوال قبول کړي او په هغوی باندې به چينجي حواله کړي چې د هر يوه په غاړه کښې به ځای ونيسي او ټول به په يو ځل مړه شي ته به وايې چې يو نفر مړ شوی دی، بيا به الله ﷻ د هغوی په لاشونو باندې مرغان مسلط کړي او نامعلومه ځای ته به يې انتقال کړي او ځمکه به يې د مردارو او بويونو لاشونو څخه پاکه صافه کړي، چې عيسی ﷺ او ورسره مسلمانان به د طور د غره څخه ورته ورښکته شي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: هغه قوم د ذو القرنين څخه د "سَدّ" د جوړولو غوښتنه کړې ده کوم چې د زوزو مازوزو د فسادونو څخه په تنګ وه لکه چې الله ﷻ ترې حکايت کوي چې: ﴿عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا﴾، خو نوموړي پاچا ورته د "رَدْم" په جوړولو باندې اجابت وکړ چې: ﴿أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا﴾، نو پوښتنه دا ده چې: ايا د "سَدّ" او د "رَدْم" ترمنځ څه فرق شته دی؟

مونږ وايو چې: د "رَدْم" کلمه د دې دپاره وضعه شوې ده چې يو سوری په ډېرو يا بل شي باندې بند کړی شي[3] چې همدغې معنی ته د "سَدّ" د کلمې لغوي معنی هم شامله ده، خو په استعمال کښې هغه مصنوعي بند يا دېوال ته ردم ويل کېږي چې د "سَدّ" څخه قوي او مضبوط وي[4]. نو د جواب حاصل دا دی چې: هغوی ترې د کمزوري بند غوښتنه کړې وه خو ذوالقرنين ورته د قوي او محکم بند د جوړولو وعده ورکړه.

---

(١) صحيح مسلم ج١ ص١١٧
(٢) سنن ابن ماجه ص٢٩٧
(٣) تفسير القاسمي ج١١ ص٨٦
(۴) روح المعاني ج١۶ ص۴٠

زُبَرَة څه معنی؟

۵_ په ﴿ ءَاتُونِي زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ ﴾ کښې د ﴿ زُبَر ﴾ کلمه د "زُبْرَة" _لکه "غُرْفَة"_ جمعه ده چې د لويې ټوټې معنی ورکوي[1] يعنې ماته د بند د جوړولو دپاره د اوسپنې لويې‌لويې ټوټې او تختې راوړئ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۶_ که څوک وايي چې: د ذکر شوي قوم وړاندېز خو ذوالقرنين رد کړ چې: ﴿ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ ﴾ په څه کښې چې زه خپل رب ﷻ متمکن کړی يم (امکانيات يې راکړي دي) هغه ستاسو د مزدورۍ اخستلو څخه ډېر بهتر دی.

خو په عملي ساحه کښې يې د همغوی څخه کومک وغوښت او هم يې ترې د اوسپنې د ټوټو مطالبه وکړه نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه ډول کړنلاره د خپل قول څخه اووښتل نه دي؟

مونږ وايو چې: ذو القرنين د هغوی څخه د لاندې دوه وو کارونو مطالبه وکړه:

الف: يو دا چې ماته د کارېګرو کومک راکړئ: ﴿ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ ﴾.

ب: بل دا چې د اوسپنې ټوټې (خام مواد) ماته را انتقال کړئ (راکړئ) ﴿ ءَاتُونِي زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ ﴾.

حال دا چې دغه دواړه کارونه اجرت نه دی.

په دې باندې علاوه دا هم څه لرې نه ده چې ذکر شوي دواړه کارونه يې ترې د اجرت او پيرودلو په توګه غوښتي وي چې هغوی ته به مزدوري ورکړم او د دغو (اوسپنو) به قيمت درکړم.

صدف څه معنی؟

۷_ په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ ﴾ کښې د "صَدَفَيْن" کلمه د "صَدَف" _لکه "شَرَف"_ مثنی ده، "صَدَف" هر لوړ شي ته ويل کېږي لکه غر يا دېوال او داسې نور[2] خو په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه عبد الله بن عباس رضی‌الله‌عنهما په دوه وو غرونو باندې تفسيره کړې ده[3] يعنې ذو القرنين د دوه وو غرونو څوکې سره برابرې کړې چې د مابين ژوروالی يې د اوسپنې په ټوټو باندې ډک او هوار کړه.

د قطر معنی؟

۸_ په ﴿ ءَاتُونِيٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴾ کښې د ﴿ قِطْرًا ﴾ کلمه د دواړو فعلونو ﴿ ءَاتُونِيٓ أُفْرِغْ ﴾ دپاره د تنازع په توګه مفعول واقع شوې ده، خو اکثرو علماوو کرامو په دې مقام کښې په ويلې کړی شوي تانبې (زيړو) باندې تفسيره کړې ده[4]، يعنې ماته ويلې کړی شوي تانبه راوړئ چې دغه ويلې کړی شوي تانبه په ګرمو کړی شوو اوسپنو باندې ورواچوم (ورتوی کړم) چې سورې او چاودونه يې بند

---

[1] لسان العرب ج۴ ص۳۱۶
[2] لسان العرب ج۹ ص۱۸۷
[3] صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۲
[4] تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۰۴؛ روح المعاني ج۱۶ ص۴۱

کلک بند شي. البته چې دغه عملیه په خاصو وسائلو سره اجراء کړی شوه چې د دې زمانې خلک پکښې معلومات نه لري.

لطیفه اشاره

۹ـ په ﴿ فَمَا ٱسۡطَٰعُوٓاْ أَن يَظۡهَرُوهُ ﴾ کښې د ﴿ ٱسۡطَٰعُوٓا ﴾ کلمه د استفعال د باب څخه ده چې په اصل کښې "اسۡتَطَاعُوا"وه، او د ﴿ أَن يَظۡهَرُوهُ ﴾ کلمات يې مفعول دی، نو د "ت" د توري په حذف سره دېته لطیفه اشاره ده چې: زوزي مازوزي به هیڅکله ونه توانېږي چې په بند باندې ورپورته شي او په سر باندې يې بلې خواته ورښکته شي، ته به وایې چې د "ت" د توري سقوط د هغوی د توان او قدرت سقوط ته اشاره ده.

او په ﴿ وَمَا ٱسۡتَطَٰعُواْ لَهُۥ نَقۡبٗا ﴾ کښې د ﴿ ٱسۡتَطَٰعُوا ﴾ د کلمې څخه د "ت" توری حذف نه کړی شو بلکې په خپل حال پرېښودلی شو ترڅو مونږ ته يوه باریکه اشاره وکړی شي چې د بند د سوري کولو توان د هغوی څخه نه دی اخستلی شوی، نو کله چې د قیامت ورځ نژدې شي هغوی به دا کار وکړي او بلې خوا ته به ووزي؛ لکه چې په درېمه توضیح کښې ورته اشاره شوې ده.

د ذکر شوي اوسپنیز بند کمیت، کیفیت او موقعیت

۱۰ـ که څه هم مفسرینو کرامو د ذو القرنین په بند کښې په مختلفو برخو کښې ښه ډېر بحثونه کړي دي، چې څومره لوړ دی او څومره سور لري او څومره په ځمکه کښې ژور دی او څومره اوږد دی او هم چرته موقعیت لري او خلکو ولې نه دي لیدلي؟ او داسې نور[1] که د چا اوږدو بحثونو ته زړه نه په تنګېږي نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ فقط لاندې بحثونه د لنډیز په توګه لیکو او بس:

الف: ټول علماء کرام متفق دي چې ذکر شوی بند ذو القرنین په خپل درېم سفر کښې جوړ کړی دی، چې د دوهم سفر د انجام څخه وروسته يې شروع کړی وه، خو په ایت او په احادیثو کښې داسې صراحت نشته چې درېم سفر يې جنوب طرف ته صورت نیولی وه او که شمال طرف ته، مګر بیا هم ټول علماء کرام متفق دي چې جنوب طرف ته يې صورت نه وه نیولی.

ب: همدارنګه په دې خبره کښې هم صراحت نشته چې نوموړی پاچا د خپل شرقي سفر د اختتام څخه وروسته يو ځل مرکز ته راستون شوی وه او بیا يې درېم سفر پیل کړ او که مرکز ته نه وه راستون شوی بلکې هملته (په شرق کښې) يې د درېم سفر وسائل برابر کړي وه او پیل يې پرې کړی وه.

د علماوو کرامو د اکثریت د اقوالو څخه څرګندېږي چې يو ځل خپل اصلي ټاټوبي (یونان یا روم او یا یمن) ته راستون شوی وه او بیا يې په درېم سفر باندې برید کړی وه او د همدې کبله دوی وایي چې:

ج: ذکر شوی تاریخي بند د شمال په طرف د آذربیجان په شاوخوا کښې[2] او یا شمال طرف ته د

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۰۴؛ تفسير القاسمي ج۱۱ ص۹۹؛ حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۲۷۴
(۲) تفسير المظهري ج۶ ص۶۵

ابادي په وروستني څنډه کښې موقعیت لري[١].

د: څرنګه چې په هغه کیفیت سره کوم ته چې قرآن اشاره کوي په موجوده زمانه کښې د خلکو د سترګو لاندې کوم بند نه دی واقع شوی نو د همدې کبله ځینې علماء کرام دې ته ترجیح ورکوي چې ذکر شوی بند یو معنوي بند دی او زوزي مازوزي د مغولو او تاتاریانو څخه عبارت دي چې د چنګیز خان او هلاکو او نورو پاچاهانو په دوران کښې یې تحقق موندلی دی او دوره یې تېره شوې ده[٢]، مګر مونږ ته په همدې موضوع کښې لاندې نکات صحیح برېښي، والله ﷻ اعلم.

اول: ذو القرنین خپل دوهم شرقي سفر د اختتام څخه وروسته مرکز ته نه وه راستون شوی بلکې د دنیا په شرقي څنډه کښې یې شمال طرف ته خپل درېم سفر بیل کړی دی.

دوهم: نو په همدې بنیاد ذکر شوی بند د دنیا په شرقي شمالي خوا کښې موقعیت لري، او في الحال هم په هغه کیفیت باندې حقیقتاً موجودیت لري په کوم باندې چې قرآن کریم صراحت کړی دی، ذکر شوی بند معنوي بند نه دی بلکې حقیقي بند دی، او زوزي مازوزي د چنګېزیانو او نورو څخه عبارت نه دي او تر اوسه یې دوره نه ده شروع شوې[٣].

درېم: په شرقي شمال کښې في الحال زښت ډېر جزائر شته چې نړیوالو ورباندې احاطه نه ده کړې او ترې خبر نه دي، څه لرې نه ده چې د وخت په مرور سره هغه دریابونه وچ شي کوم چې زمونږ او د نوموړي بند ترمنځ واقع دي، او بیا دا منطقه د هغې منطقې سره اتصال مونده کړي، یا په بل عبارت: اوس پرې خلک علم نه لري خو بیا به پرې خبر شي.

څلورم: عدم معلومیت د عدم موجودیت معنی نه ورکوي، د امریکا په موجودیت باندې هم ډېره موده خلکو علم نه درلود او خیال یې کاوه چې زمونږ څخه په غیر نوره اباده ځمکه نشته، مګر دا خیال یې غلط ثابت شو.

پنځم: لنډه دا چې د ذکر شوي بند په حقیقت باندې او هم د زوزو مازوزو په واقعیت باندې عقیده کول واجب دي، او انکار ترې کفر دی، خو تاویل ورکول ګناه ده.

﴿قَالَ هَٰذَا رَحۡمَةٞ مِّن رَّبِّيۖ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَۖ وَكَانَ وَعۡدُ رَبِّي حَقّٗا ﴿٩٨﴾
وَتَرَكۡنَا بَعۡضَهُمۡ يَوۡمَئِذٖ يَمُوجُ فِي بَعۡضٖۖ وَنُفِخَ فِي ٱلصُّورِ فَجَمَعۡنَٰهُمۡ جَمۡعٗا ﴿٩٩﴾ وَعَرَضۡنَا
جَهَنَّمَ يَوۡمَئِذٖ لِّلۡكَٰفِرِينَ عَرۡضًا ﴿١٠٠﴾ ٱلَّذِينَ كَانَتۡ أَعۡيُنُهُمۡ فِي غِطَآءٍ عَن ذِكۡرِي وَكَانُواْ لَا
يَسۡتَطِيعُونَ سَمۡعًا ﴿١٠١﴾﴾

---

(١) التفسیر الکبیر ج٢١ ص١٦٩
(٢) تفسیر المراغي ج١۶ ص١٣،٢٠
(٣) اضواء البیان ج٣ ص٢٠١

[٩٨] ذو القرنين (د بند د انجام څخه وروسته) وويلې چې: دغه (د بند جوړول) زما د رب ﷻ د پلوه لوی رحمت (او مهرباني) ده (چې د مفسدانو مخنيوی يې وکړ).

نو کله چې زما د رب ﷻ وعده راشي (د قيامت قيام رانژدې شي) زما رب ﷻ به يې هوار وگرځوي (هواره لاره به پکښې جوړه کړي)، او زما د رب ﷻ وعده حقه (رښتيا) ده (خامخا راتلونکې ده).

[٩٩] او مونږ به په دغه ورځ کښې (چې لاره ورته خلاصه کړو زوزي مازوزي په داسې حال) راپرېږدو (راخوشې کړو) چې خينې به په خينو نورو کښې (د درياب په شان) چپې وهي (او غټ ازدحام او گڼه او گونه به يې جوړه کړې وي).

(بيا چې کله عين قيامت شي نو د دوی په شمول به ټول ساکښان هلاک کړی شي) او بيا به په شپېلۍ کښې پوکی وکړی شي نو دوی ټول به (د محشر ميدان ته) راغونډ کړو، راغونډول (چې يو کس به هم پرې نږدو).

[١٠٠] او مونږ به په دغې ورځ کښې کفارو ته دوزخ وروړاندې کړو وړاندې کول (البته).

[١٠١] هغو کفارو ته د کومو سترگې چې (په دنيا کښې) زما د ذکر څخه په پرده کښې وي، او کوم چې دوی (هلته) وه چې (حقې خبرې يې د عناد د کبله) نه شوې اورېدلی (او توان يې نه درلود).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د ذو القرنين د بند د جوړولو پورې مربوط بيان وه او پکښې د زوزو مازوزو د مخنيوي او بندولو د قيصې بيان وه. په دې ايتونو کښې د بند ړنگولو او د هغوی د راخوشې کولو حالات واضحه شوي دي، نو د مطلب خلاصه يې داسې راځي چې:

١_ د بند د جوړولو څخه وروسته ذو القرنين تواضع ځرگنده کړه او د متکبرو پاچاهانو غوندې يې تکبر او لويي ونه کړه نو ويې ويلې چې:

الف: ای خلکو! د دغسې قوي بند جوړول زما په توان کښې نه وه، بلکې دا صرف زما د رب ﷻ رحمت او مهرباني وه چې ماته يې د مفسدانو د مخنيوي توان او توفيق راکړ او د ثواب مستحق يې وگرځولم.

ب: همدارنگه (ای خلکو!) دغه بند په تاسو باندې هم زما د رب ﷻ فضل دی چې د ظالمانو څخه يې په امن کښې وگرځولی، نو تاسو ته په کار دي چې د خپل رب ﷻ په عبادت باندې لا کلک شئ او هم پخپله باندې فسادونو ته لاس وانه چوئ.

ج: که څه هم دا بند ډېر قوي بند دی مگر زما د رب ﷻ د قدرت په مقابل کښې ډېر زيات کمزوری دی، زما رب ﷻ وعده کړې ده چې يو وخت به دا دنيا ورانوي، نو کله چې دغه وعده را نژدې شي د ذکر شوي قوي بند قوت به ختم کړي او د ځمکې سره پيوسته هواره لاره به پکښې جوړه کړي.

د: زما د رب ﷻ د ټولو وعدو په شمول دغه وعده هم حقه ده او ضرور راتلونکې ده، دا دنيا دائمي کور نه دی دائمي کور د بېرته راژوندي کېدلو څخه وروسته تحقق مومي، نو تاسو ته په کار

دي چې تیاري ورته ونيسي:

۲_ ای پیغمبره! ذو القرنین حقیقت ویلی دی کله چې د دنیا عمر پای ته ورسېږي او هغه وخت رانژدې شي چې مونږ پکښې دنیا ورانوو، نو:

الف: ذکر شوی قوي اوسپنيز بند به مونږ کمزوری کړو او زوزو مازوزو ته به توان ورکړو چې پراخه سوري پکښې وکړي او د راوتلو لاره پکښې جوړه کړي.

ب: په دغه وخت کښې به هغوی د پخوا په شان په لږ تعداد کښې نه وي بلکې په ډېر زیات تعداد کښې به د ذکر شوې بندیخانې څخه را بهر شي او مونږ به یې خوشې کړو چې په څمکه باندې خواره واره شي او هر طرف ته یو تربله سره ټېل جوړ کړي.

ج: په دغه وخت کښې به د هغوی مثال د یوه لوی دریاب وي چې هرې خوا ته به څپې وهي او هیڅوک به یې د شر او فساد څخه بچ نه شي الا ما شاء الله ﷻ.

۳_ دا خو به هغه وخت وي چې د قیامت قیام رانژدې شوی وي، خو کله چې عین د قیامت وخت راورسېږي نو:

الف: په شپېلۍ کښې به پوکی وکړی شي ټول ساکښان به مړه شي او دنیا به ورانه او هواره کړی شي.

ب: بیا به دوهم ځل شپېلۍ پوکړی شي نو د زوزو مازوزو په شمول به ټول ساکښان بېرته راژوندي کړی شي او په داسې عجیبه توګه به ټول د قبرونو څخه راغونډ کړو چې هیڅوک به د خاورو لاندې پټ پاتې نه شي.

ج: بیا به نو د محشر په میدان کښې ټول ودروو او کفارو ته به په دغې ورځ کښې په داسې عجیب ډول باندې دوزخ ورمخامخ کړو چې یو کس به یې هم بې لیدلو پاتې نه شي، او ټول به د ندامت او حسرت سره لاس او ګرېوان شي.

د: په دغې ورځ کښې به د هغو کافرو سترګې بېرته شي د کومو سترګې چې په دنیا کښې زما د ذکر او زما د شریعت څخه په پرده کښې وي او په حقائقو باندې ړانده وه.

ه: همدارنګه به د همدغو کفارو غوږونه حقیقت واوري د کومو چې په دنیا کښې غوږونه کانه وه او توان یې نه درلود چې زما د پیغمبرانو خبرې واوري او واقعیتونه درک کړي.

توضیحات

د ذو القرنین په ذوکرو شوو قیصو کښې ځینو علماوو کرامو متعدد ارشادات لیکلي دي[1] خو مونږ فقط د لاندې ارشاداتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: ذوالقرنین د بند جوړول د خپل رب ﷻ رحمت او فضل وباله چې: ﴿ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي ﴾ یعنې دغه د بند جوړول زما د رب ﷻ رحمت او فضل دی. نو په کار دي چې هیڅوک په هیڅ وخت کښې

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۸۸

خپل رب ﷻ هېر نه کړي او د قارون غونډې په خپل مالي قوت یا په بل کوم قوت باندې غره نه شي.

ب: نوموړي د خپل رب ﷻ په وړاندې تواضع او عاجزي وښودله چې: ﴿ جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ ﴾ یعنې زما قوي بند د الله ﷻ د قدرت په مقابل کښې هیڅ شی دی. نو په کار دي چې هیڅکله څوک تواضع هېره نه کړي.

ج: نوموړي خپل رعیت هم په غوره باندې وواهه چې په دنیا باندې آخرت غوره نه کړي: ﴿ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّى حَقًّا ﴾ او څما د رب ﷻ وعده حقه ده باید هیڅوک پکښې شک او شبه ونه کړي. نو هر مشر ته په کار دي چې په دوامداره توګه د خپل رعیت دپاره یوازې د دنیا خدمت په نظر کښې ونه نیسي بلکې آخرت ته یې هم متوجه کړي.

دوه ډوله تفسیر

۲ـ ذکر شوي ایتونو مفسرینو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو باندې تفسیر کړي دي:

الف: یو تفسیر په لاندې بنیادونو باندې ولاړ دی[۱]:

اول: په ﴿ وَعْدُ رَبِّى ﴾ کښې د ﴿ وَعْدُ ﴾ څخه د قیامت ورځ (د لوړې شپېلۍ وخت) مطلب دی.

دوهم: په ﴿ جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ ﴾ کښې د ﴿ دَكَّآءَ ﴾ څخه د بند هوارول او ړنګول مراد دي.

دریم: په ﴿ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ بَعْضَهُمْ ﴾ ضمیر ټولو انسانانو او پیریانو ته راجع دی. نو حاصل یې داسې راځېږي:

چې کله لومړۍ شپېلۍ ووهله شي نو زما رب ﷻ به دغه قوي اوسپنیز بند د ځمکې سره هوار کړي، بیا به بله شپېلۍ ووهله شي او ټول مخلوقات به راژوندي شي او یوه لویه ګڼه ګونه به جوړه شي چې د یوه لوی دریاب غونډې به څپې وهي او ټپل به یې جوړ کړی وي.

مګر مونږ ته ذکر شوی تفسیر یو د دې کبله غوره نه برېښي چې د وړاندېنیو ایتونو سره یې ارتباط او ترون کمزوری معلومېږي چې هلته ټول بحث د بند په متعلق وه او دلته د کلام مخ په ناڅاپي توګه د قیامت قیام ته وراوړي. او بل د دې وجې څخه چې د ﴿ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ ﴾ ذکره شوې معنی خو د ایت په آخر ﴿ وَنُفِخَ فِى ٱلصُّورِ فَجَمَعْنَٰهُمْ جَمْعًا ﴾ کښې راروانه ده نو دلته اراده کول بې سرې مجبوروي چې په تاکید باندې قول وکړي حال دا چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

ب: په دوهم تفسیر کښې لاندې نکات په نظر کښې نېولی شوي دي[۲]:

اول: په ﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّى ﴾ کښې د ﴿ وَعْدُ ﴾ څخه د لومړۍ شپېلۍ د وخت نژدېکت مطلب دی.

دوهم: په ﴿ جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ ﴾ کښې د ﴿ دَكَّآءَ ﴾ څخه هواره لاره مراده ده.

دریم: په ﴿ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ بَعْضَهُمْ ﴾ ضمیر زوزو مازوزو ته راجع دی.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۰۵
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۱۸۲

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې کله زما د رب ﷻ د قیامت ودرولو وخت رانژدې شي او لویې نښې یې په ظهور باندې پیل وکړي نو زما رب ﷻ به په دغه محکم او قوي بند کښې هواره لاره جوړه کړي، ته به وایې چې تول بند هواره لاره ده او هیڅ لوړوالی پکښې نشته.

نو په دغه وخت کښې به ذکر شوي مفسدان په ځمکه باندې راخواره شي او د ډېر کثرت څخه به د دریاب غوندې ځپې وهي او هره لوړه ژوره به یې اشغاله کړې وي.

مونږ ته همدغه تفسیر په زړه پوری برېښي.

یادونه

۳ـ په ﴿وَنُفِخَ فِي ٱلصُّورِ﴾ کښې د "صُورِ" کلمه د [الأنعام:۷۳] ایت لاندې څه اندازه شرحه شوې ده ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بیا شرحه کولو ته یې اړتیا نه وینو.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د ﴿وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِّلْكَٰفِرِينَ عَرْضًا﴾ څخه څرګندېږي چې د قیامت په ورځ به کافرانو ته دوزخ وروړاندې کېږي حال دا چې په بل ایت کښې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿وَنَسُوقُ ٱلْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا﴾ [مریم:۸۶] او مونږ به مجرمان (کفار دوزخ ته په داسې حال کښې ورسوق (وروړاندې) کړو چې دوی به ښه کلک تږي وي. نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه ایتونه یو تربله څه تضاد او منافات نه لري؟

مونږ وایو چې:

الف: په دې مقام کښې د محشر په میدان کښې د جهنم محض ورڅرګندول مطلب دي ترڅو لا د وړاندې څخه دوی غمژن شي[1]، او په هغه ایت کښې د دوی ورداخلول مراد دی نو څه منافات یې سره نشته.

ب: دا هم څه لري نه ده چې دلته د جهنم څخه د جهنم هغه برخه مطلب وي کومه چې د ځینو خاصو کفارو د رانیولو دپاره د محشر میدان ته ورغزېږي چې په لاندې حدیث کښې ورته اشاره شوې ده:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «يَخْرُجُ عُنُقٌ مِنَ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَهَا عَيْنَانِ تُبْصِرَانِ وَأُذُنَانِ تَسْمَعَانِ وَلِسَانٌ يَنْطِقُ يَقُولُ إِنِّي وُكِّلْتُ بِثَلَاثَةٍ بِكُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ وَبِكُلِّ مَنْ دَعَا مَعَ اللهِ إِلَهًا آخَرَ وَبِالْمُصَوِّرِينَ»[2] یعني د قیامت په ورځ به یوه غاړه (یو برخه د محشر په میدان کښې) راووځي چې د اور څخه به عبارت وي چې دوه سترګې به لري چې لیدل به پرې کوي او د دوه غوږونه به لري چې اورېدل به پرې کوي او (بالآخره) ژبه به لري چې خبرې به پرې کوي او وایي به چې: یقیناً زه په درې کسانو باندې مقرر کړی شوې یم (چې خپل خان ته یې د تعذیب دپاره راکاږم) یو په هر متکبر عناد کوونکي، او بل په هر

[1] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۰۶
[2] جامع الترمذي ج۲ ص۸۵

هغه چا باندې چې د الله ﷻ سره يې بل معبود بللی (درولی) وی، او (هم) د ژوندیو (ساکښانو) د
تصویر په جوړونکو باندې.

﴿ أَفَحَسِبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَن يَتَّخِذُواْ عِبَادِي مِن دُونِيٓ أَوۡلِيَآءَۚ إِنَّآ أَعۡتَدۡنَا جَهَنَّمَ
لِلۡكَٰفِرِينَ نُزُلٗا ﴿١٠٢﴾ قُلۡ هَلۡ نُنَبِّئُكُم بِٱلۡأَخۡسَرِينَ أَعۡمَٰلًا ﴿١٠٣﴾ ٱلَّذِينَ ضَلَّ سَعۡيُهُمۡ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ
ٱلدُّنۡيَا وَهُمۡ يَحۡسَبُونَ أَنَّهُمۡ يُحۡسِنُونَ صُنۡعًا ﴿١٠٤﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمۡ
وَلِقَآئِهِۦ فَحَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ فَلَا نُقِيمُ لَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَزۡنٗا ﴿١٠٥﴾ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُمۡ جَهَنَّمُ بِمَا
كَفَرُواْ وَٱتَّخَذُوٓاْ ءَايَٰتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ كَانَتۡ لَهُمۡ
جَنَّٰتُ ٱلۡفِرۡدَوۡسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَا لَا يَبۡغُونَ عَنۡهَا حِوَلٗا ﴿١٠٨﴾ ﴾

[۱۰۲] ایا نو هغه کسان ګومان کوي کومو چې کفر غوره کړی دی (او پرې کلک دي داسې ګومان
چې یقیناً دوی زما څخه په غیر زما بندګان (مخلوقات) دوستان (ناصران او شفیعان) نیولي دي؟.
(دغسې نه ده) یقیناً مونږ (ټولو) کفارو ته جهنم د مېلمستیا په حیث تیار کړی دی (چې هیڅوک
به یې ترې بچ نه کړی شي).

[۱۰۳] (ای پیغمبره! خپل امت ته) ووایه چې: ایا مونږ تاسو د اعمالو د حیثه په ډېرو (سختو)
زیانکارانو باندې خبر کړو؟ (هغه دا چې:)

[۱۰۴] (ډېر سخت زیانکاران) هغه کسان دي چې (ټول) کوښښ (او زیار) یې په حقیر ژوند
کښې ورک وي (جاري وي)، حال دا چې دوی (په خپلو خانونو باندې) ګومان کوي چې یقیناً دوی د
عمل (او صنعت) د حیثه احسان کوي (ښه کار کوي).

[۱۰۵] دغه (ډله) هغه کسان دي کومو چې د خپل رب ﷻ په ایتونو او د همده ﷻ په ملاقات (د
قیامت په ورځ) کفر غوره کړی دی (او پرې کلک دي).
نو د دوی (ټول) اعمال (د الله ﷻ په وړاندې) ضائع شوه نو مونږ به د دوی دپاره د قیامت په ورځ
تله ونه دروو (په څه عزت به ورته قائل نه شو).

[۱۰۶] دغه د دوی جزا ده چې د جهنم څخه عبارت ده (البته) په دې سبب چې دوی کفر غوره
کړي دي او زما ایتونه او زما پیغمبران یې په مسخرو (لنډو) سره نیولي دي.

[۱۰۷] یقیناً هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي د همدوی دپاره
د مېلمستیا په حیث د لوړې درجې جنتونه دي (چې د فردوس په نامه یادېږي).

[۱۰۸] حال دا چې (دوی به) هلته همېشه ویډ (او دوی به ترې بهرته (دنیا ته) ګرځېدل نه غواړي
(نه خوښوي).

ارتباط

مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:١٢٢] ايت لاندې ليكلي دي چې هر مطلب د استدلال څخه وړاندې د مدعى په نامه يادېږي او د استدلال څخه وروسته عين مطلوب ته نتيجه وايي.
نو په همدې بنياد د دې سورت په اول سر كښې د كفارو انذار (ډارول) او د مومنانو بشارت د مدعى په شكل نازل شوى وه لكه چې فرمايي: ﴿ لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ [الكهف:٢]
يعنې الله ﷻ دا قرآن كريم په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې د دې دپاره نازل كړى دى چې (كفار) د خپله جانبه د سخت عذاب څخه وډار كړي او مؤمنانو ته بشارت (زيرى) وركړي.
بيا الله ﷻ د ذكرې شوې مدعى د اثبات دپاره په ډېره عجيبه طريقه لاندې قيصې د استدلال په توګه نازلې كړې:

الف: د اصحاب الكهف قيصه، چې د ظالمانو څخه تښتېدلي وه.
ب: د دوه وو سړيو قيصه، چې يو شكر ګذار بنده وه او بل ناشكره وه.
ج: د موسى ؑ او خضر ؑ قيصه، چې په درېوو فقرو باندې مشتمله وه.
د: د ذو القرنين عادل پاچا قيصه، چې په دنيا كښې يې درې عجيبه سفرونه كړي وه.

د دغو استدلالاتو څخه وروسته په دې ايتونو كښې يو ځل بيا د كفارو انذار (ډارول) او د مؤمنانو دپاره بشارت د نتيجې په شكل نازل كړى شو ترڅو ورته خلك ښه توجه وكړي او خپل ځانونه ورباندې رانده كاڼه وانچوي. لكه چې همدا عادت په كافرانو كښې په عمومي توګه روزمره د اجراء لاندې دي او په وړاندېني نژدې متصل ايت شريف كښې ورته اشاره شوې ده. نو حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

اى پيغمبره! د ذكرو شوو استدلالاتو څخه وروسته يو ځل بيا د نتيجې په شكل كفار وډار كړه او مؤمنانو ته بشارت وركړه چې:
١ـ ايا نو كفار خيال كوي چې يقينًا دوى زما بندګان او زما مخلوقات زما څخه پرته په دوستۍ سره نيولي دي؟ دغسې نه ده، همدغه چې دوى ورباندې د دوستانو نوم ږدي د دوى دښمنان دي.
٢ـ مونږ د همدغو كفارو دپاره د دوزخ اور تيار كړى دى چې د همدغه ځاى څخه به وړاندې تېر نه شي او نه به يې ترې باطل معبودان خلاص كړى شي، نو كومه ارامي چې دوى ورته سترګې په لار دي او ورته په تمه دي، په لاس به ورنه شي.
٣ـ نو اى پيغمبره! ته خپل امت ته ووايه او په دې پوښتنې باندې يې مخاطب كړه چې:
الف: ايا زه تاسو په هغو خلكو باندې خبر كړم كوم چې د اعمالو د حيثه ډېر زيانكاران دي؟ چې دوى څوك دي؟
ب: دوى به ټول سكوت وكړي نو ته پخپله هغوى ته ذكر شوي خلك ورمعرفي كړه چې:

ج: د بر تاوانیان هغه کسان دي کوم چې:

اول: ټول کوښښ يې په حقير او نژدې ژوند کښې صورت نيسي او آخرت يې بالکل هېر وي.

دوهم: خو د دې سره-سره ګومان کوي چې دوى په ډېره ښه لاره باندې روان دي او کومه تګلاره چې دوى خپله دستور العمل ګرځولې ده هغه ورته په ګټه ده.

د: اى پيغمبره! دغسې نه ده لکه چې دوى تمه لري او دوى خيال کوي بلکې:

اول: ذکر شوي کسان هغه خلک دي چې د خپل رب ﷻ په ايتونو باندې کافر شوي دي، او ترې انکار کوي.

دوهم: او همدارنګه دوى د خپل رب ﷻ سره د ملاقات (د قيامت د ورځې) څخه هم انکار کوونکي دي. نو ايا هغه څوک چې د خپل رب ﷻ د ايتونو او هم د قيامت ورځې څخه انکار کوي څه ګټور کار کوونکي دي؟

دريم: د دغسې خلکو هغه اعمال هم ضائع دي کوم چې دوى ته ګټور برېښي او د خپل نجات دپاره يې وسيله ګڼي، پاتې لا نور اعمال. نو د همدې کبله به مونږ د دوى نېکو اعمالو ته د قيامت په ورځ د تللو دپاره تله ونه دروو ځکه چې دوى نېک اعمال هيڅ نه لري، او نه به دوى ته په کوم درندوالي باندې قائل شو.

هـ: لنډه دا چې اى پيغمبره! خبره همدغسې ده لکه چې ذکره شوه نو يو ځل يې بيا ورته په صريحو عبارتونو کښې واوروه چې:

د کفارو جزا د دې کبله دوزخ دى چې زما د وحدانيت څخه انکار کوي او زما ايتونه او زما رسولان (برسېره پر انکار) په مسخرو او ملنډو سره نيسي.

۴ـ اى پيغمبره: بالمقابل مؤمنانو او نېکو کارانو ته بشارت ورکړه چې د دوى دپاره د الله ﷻ په وړاندې اعلى جنتونه دي چې د فردوس په نامه يادېږي، دوى به هلته د مېلمنو په ډول د وقار او عزت ژوند تېروي او د همېشه دپاره به پکښې په ارامۍ سره اوسېږي، او هم به دوى پکښې خوشاله وي چې هيڅکله به ترې بېرته ګرځېدل نه غواړي. يا په بل عبارت دوى ته به د دنيا ارمان ورنه شي چې کاشکې بېرته دنيا ته تللي وى او هلته مو څه ارام ژوند کړى وى لکه چې کفارو ته د دنيا د ژوند ارمان ورځي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ أَفَحَسِبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَن يَتَّخِذُواْ عِبَادِي مِن دُونِيٓ أَوۡلِيَآءَ ﴾ کښې د اعراب په اعتبار سره علماوو کرامو متعدد تحليلونه کړي دي[1]، خو په زړه پورې تحليل دا دى چې د ﴿ أَن يَتَّخِذُوٓاْ ﴾ دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ عِبَادِي ﴾ کښې اضافت د تشريف دپاره نه دى چې يوازې پرښتو

---

(۱) تفسير المظهري ج۶ ص۷۲؛ روح المعاني ج۱۶ ص۴۶

او عيسى عليه السلام او نورو امثالو (معبودانو) پورې اختصاص ولري. لکه چې ځينو علماوو کرامو همدا تفسير غوره کړی دی[١]، بلکې دغه اضافت د سلطې او اقتدار په لحاظ سره دی.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخيژي چې ايا نو هغه کسان کومو چې کفر اختيار کړی دا ګومان کوي چې دوی زما بندګان (چې زما د تسلط او اقتدار لاندې دي) بدون زما څخه دوستان (شفيعان) او ناصران نيولي دي؟ هيڅکله دغسې نه ده بلکې زما مخلوقات به (چې دوی يې په باطله عبادت کوي) ډېر ژر د دوی دپاره دښمنان جوړ شي.

همدا مضمون الله ﷻ په بل ايت کښې داسې نازل کړی دی: ﴿ كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴾ [مريم: ٨٢] يعنې: دغسې نه ده (لکه چې دوی خيال کوي) ډېر ژر به د دوی (باطل) معبودان د دوی د عبادت څخه انکار وکړي او په دوی باندې به دښمنان (نه جمعه کېدونکي) وګرځي.

سوال جواب

٢ـ که څوک وايي چې: په ﴿ إِنَّآ أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَٰفِرِينَ نُزُلًا ﴾ کښې د "نزل" کلمه هغه خوراک او څښاک ته وضعه شوې ده کوم چې د احترام او اعزاز دپاره مېلمه ته د کوربه د پلوه ورکول کېږي[٢]، نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنياد په دې مقام کښې د جهنم د تيارولو څخه په ذکره شوې کلمه باندې تعبير وکړی شو؟

مونږ وايو: دا څکه چې کفار خيال کوي چې د باطلو معبودانو عبادت د دوی دپاره اعزاز او اکرام دی نو الله ﷻ د همدې خيال مطابق دوی پوه کړه چې د باطلو معبودانو په عبادت باندې خو د دوزخ څخه پرته بل شی نه مرتبېږي، نو که اعزاز وي همدا به اعزاز وي.

خطرناکه ګناه

٣ـ ډېره خطرناکه ګناه هغه ده کومه چې ګناهګار ته ګناه نه برېښي بلکې خيال کوي چې په ډېره ښه لاره باندې روان دی او ډېر ښه عمل يې د اجراء لاندې نيولی دی، دا څکه ډېره خطري ده چې نوموړي ګناهګار ته اميد نشته چې توبه به وباسي او په خپلې ګناه باندې به پښېمانه شي، همدې ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴾ يعنې کفار په دې خيال پېدکاري کوي چې دوی ډېر ښه کار کوي او ډېر په سمه لاره روان دي.

وزن څه معنی؟

۴ـ په ﴿ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَزْنًا ﴾ کښې د "وَزْن" کلمه د يو شي د قدر د معلومولو دپاره وضعه شوې ده[٣] خو په دې مقام کښې مفسرينو کرامو[۴] په لاندې څلورو معناوو باندې تفسيره کړې ده:

---

(١) تفسير الطبري ج١٦ ص٣١؛ زاد المسير ج٥ ص١٣٧

(٢) مفردات الراغب ص٥١٠

(٣) مفردات الراغب ص٥٥٩

(۴) روح المعاني ج١٦ ص۴٩؛ زاد المسير ج٥ ص١٣٨؛ تفسير المظهري ج۶ ص٧٣

الف: نو د دغو کفارو دپاره به د قیامت په ورځ تله ونه دروو (په درنښت به ورته ونه ګورو).

ب: د دغو کفارو نېکو اعمالو ته به د قیامت په ورځ تله ونه دروو ځکه چې د دوی نېک اعمال ضائع شوي دي چې دوی ایمان نه لري.

ج: د دوی دپاره به د قیامت په ورځ تله ونه دروو چې ګټه ورته ورسوي، بلکې تول به د دوی په تاوان باندې تمام شي چې د کفر غټوالی به یې ورباندې څرګند شي.

د: هغوی ته به تله ونه دروو بلکې بدون د محاسبې به دوزخ ته رابنکولی شي چې د کفر معیار به یې بالکل واضحه وي. یا په بل عبارت: لکه چې ځینې جنتیان جنت ته بدون د محاسبې څخه ورداخلولی شي همدارنګه به ځینې کفار دوزخ ته بدون د حساب کتاب څخه وراچولی کېږي چې د کفر معیار به یې واضحه وي. الله ﷻ فرمایي: ﴿يُعْرَفُ ٱلْمُجْرِمُونَ بِسِيمَٰهُمْ فَيُؤْخَذُ بِٱلنَّوَٰصِى وَٱلْأَقْدَامِ﴾ [الرحمن: ۴۱] یعنې مجرمان (کافران) به په خپلو نښو سره پېژاندلی کېږي نو د اوچولو (سرونو) او پښو څخه به نیولی کېږي او دوزخ ته به وراچولی کېږي.

لنډه دا چې په کفارو کښې داسې اشخاص هم شته چې د هغوی د جرم معیار به په دومره اوچته اندازه کښې څرګند وي چې تللو او اندازه کولو ته به یې اړتیا نه لیدل کېږي.

تبصره

۵ـ مونږ ته څلور واړه تفسیرونه یو تربله منافي نه برېښي که تول د بدلیت په اعتبار سره مراد کړی شي هم څه باک یې نشته.

هېر مو نه شي!

۶ـ هېر مو نه شي چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف: ۸] ایت لاندې د قیامت د ورځې تله د نصوصو په رڼا کښې ډېره ښه څېړلې ده، چې یو ځل لوستل یې بالکل ضروري دي.

فردوس څه معنی؟

۷ـ په ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْفِرْدَوْسِ﴾ کښې د "فِرْدَوْس" کلمه نبي کریم ﷺ په احادیثو کښې ډېره ښه تفسیره کړې ده، لکه:

الف: په یوه اوږده حدیث کښې یې فرمایلي دي چې: «فَإِذَا سَأَلْتُمُ اللهَ فَسَلُوهُ الْفِرْدَوْسَ فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ وَأَعْلَى الْجَنَّةِ وَفَوْقَهُ عَرْشُ الرَّحْمَٰنِ وَمِنْهُ تَفَجَّرُ أَنْهَارُ الْجَنَّةِ»[1] یعنې نو کله چې تاسو الله ﷻ ته سوال کوئ نو د فردوس سوال ترې وکړئ ځکه چې دا افضل د جنتونو دی او لوړ د جنتونو دی، د همدې جنت څخه د پاسه (بل جنت نشته بلکې) عرش الرحمن ترې دپاسه دی، او د همدې جنت څخه د جنت (څلور) ویالې بهېږي.

ب: په یوه بل اوږده حدیث کښې یې فرمایلي دي چې: «فَإِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ مَا بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۴

كما بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَالْفِرْدَوْسُ أَعْلَى الْجَنَّةِ وَأَوْسَطُهَا»[۱] يعنې په جنت کښې سل درجې دي چې د هرو دوه وو درجو ترمنځ دومره تفاوت دی لکه چې د اسمان او ځمکې ترمنځ تفاوت دی. خو د فردوس جنت (د درجو د حیثه) اوچت او افضل دی.

سوال جواب

۸_ که څوک وایي چې: د فردوس د کلمې د ذکر شوي تفسیر په بنیاد سړي ته ذهن ته ورځي چې ټول نیک عمله مؤمنان به په یوه درجه (اعلی درجه) کښې قرار ولري او د رتبو تفاوت به مراعات نه شي، حال دا چې جنتیان ټول په یوه درجه او یوه رتبه کښې قرار نه لري، بلکې اعلی او ادنی پکښې شته دی؟ لکه چې نبي کریم ﷺ د یوه جنتي په اوږده قیصه کښې فرمایلي دي چې: «هَذَا أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلًا»[۲] یعنې دغه جنتي چې د ټولو څخه وروسته د دوزخ څخه راوځي او د ټولو څخه وروسته جنت ته ننوځي د منزلت او رتبې د حیثه ډېر ادنی او ټیټ جنتي دی.

مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال په جواب کښې ځینو علماوو کرامو[۳] التزام کړی دی چې په ایت شریف کښې د "فِرْدَوْسٌ" کلمه په هغې معنی سره نه ده په کومې معنی باندې چې په احادیثو کښې شرحه شوې او تفسیره شوې ده، بلکې هلته په لغوي معنی سره ده، هغه دا چې: د "فِرْدَوْسٌ" کلمه عربي ده او یا اصلاً رومي ده، په هر تقدیر دا د هغه لوی باغ دپاره وضعه شوې ده چې په زیښتو ډېرو مېوه لرونکو ونو باندې مشتمل وي[۴]. نو د معنی حاصل به یې داسې را وځېژي چې: یقیناً نیک عملو مؤمنانو ته د الله ﷻ د پلوه د ډېرو مېوه دارو ونو باغونه دي، او پوره واضحه ده چې د فردوس د کلمې ذکره شوې لغوي معنی ټولو جنتیانو او ټولو جنتونو ته شامله ده.

مګر دا جواب مونږ ته په زړه پوری نه برېښي ځکه چې احادیث خو د قرآن کریم دپاره د تفسیر حیثیت لري، نو دا به څنګه زړه ته ولوېږي چې په ایت کښې د فردوس یوه معنی مراده وي او په احادیثو کښې دې بله معنی مطلب وي؟.

مونږ ته په جواب کښې بهتره برېښي چې د فردوس کلمه په ایت شریف کښې په همغې معنی سره ده په کومه باندې چې په احادیثو کښې تشریح شوې ده، خو په دې لحاظ نه چې ټول مؤمنان به په هدغې یوه اعلی جنتي درجه کښې قرار ولري. بلکې د ځینو اشخاصو په لحاظ سره نوموړې درجه ټولو مؤمنانو ته اثباته شوې ده چې هغه اشخاص په ایمان او نیک عمل کښې اول نمرګان وي او برنه د حسابه به جنت ته ورداخل شي لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ»[۵] یعنې زما د امت څخه به اویا زره بدون د حسابه جنت ته ورداخل شي.

---

[۱] جامع الترمذي ج۲ ص۷۹
[۲] سنن ابن ماجه ص۳۲۳
[۳] روح المعاني ج۱۶ ص۵۱
[۴] لسان العرب ج۶ ص۱۶۳
[۵] صحيح مسلم ج۱ ص۱۱۶

د ذکر شوي تفسیر نظیر کښې مې هغه څلورم ډول تفسیر دی کوم چې لږ وړاندې په څلورمه توضیح کښې تېر شو چې ﴿ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَزْنًا ﴾ مونږ به کفارو ته د قیامت په ورځ تله ونه دروو او بدون د محاسبې څخه به یې دوزخ ته ورتېل وهو.

پوره واضحه ده چې د کفارو ذکر شوی حال د څینو اشخاصو په اعتبار سره دی چې په کفریاتو او جنایاتو کښې اول نمرګان دي، نه دا چې د ټولو به همدغه حال وي.

یادونه

۹ـ په ﴿ لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴾ کښې تعریضًا دې ته اشاره ده چې کفار به په ډېر حسرت سره غواړي چې کاش دوی دنیا ته بیول شوي وی او د دې خای څخه ویستلی شوي وی ځکه چې کفارو ته دنیا د جنت مثال لري او د مؤمنانو دپاره د بندیخانې حیثیت درلودونکې ده.

﴿ قُل لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّى لَنَفِدَ ٱلْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِۦ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰٓ إِلَىَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُوا۟ لِقَآءَ رَبِّهِۦ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَٰلِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِۦٓ أَحَدًۢا ﴿١١٠﴾ ﴾

[۱۰۹] (ای پیغمبره! خپل امت ته) ووایه چې: که جنس دریاب زما د رب ﷻ د کلماتو دپاره سیاهي شي (او پرې ولیکل شي) نو جنس دریاب به د دې څخه وړاندې ختم (تمام) شي چې زما د رب ﷻ کلمات تمام (او پوره) شي.

اګر که مونږ د جنس دریاب مثل د کومک په حیث راوړو هم (نو مثل به یې هم ختم شي او کلمات به پوره نه شي).

[۱۱۰] (ای پیغمبره! خپل امت ته) ووایه چې: زه یقینًا ستاسو غوندې بشر (بنیادم) یم (خو ماته (د خپل رب ﷻ د پلوه) وحې رالېږله کېږي، چې بې شکه ستاسو (حقیقي) معبود (فقط) یو معبود دی، نو هرڅوک چې د خپل رب ﷻ د ملاقات تمه لري (او د خجالت څخه یې دارېږي) نو صالح عمل دې وکړي او د خپل رب ﷻ په عبادت کښې دی هیڅوک (نه عقیدةً او نه عملاً) شریکوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې دواړو ایتونو کښې په هغو استدلالاتو باندې یوې تبصرې ته اشاره ده کوم چې د سورت د اول څخه د کفارو په انذار او د مؤمنانو په بشارت باندې اقامه کړی شوې وه.

دغه استدلالات (چې د اصحاب الکهف او نورو قیصو په شکل کښې نازل کړی شوي دي) د الله ﷻ د علم په کمال باندې اتکاء لري، نو ذکره شوې تبصره په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي:

یعنې ای پیغمبره د سورت په پای کښې او د استدلالاتو په انتهاء کښې خپل امت مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

١ـ په ذکرو شوو قیصو کښې زما د رب ﷻ د کامل علم څو مثالونو ته اشاره شوې ده او کوم ایتونه چې په همدې هکله نازل شوي دي هغه هم محض د نمونو حیثیت لري که نه نو:

الف: زمونږ د پلوه خلکو ته ووایه چې که بالفرض جنس دریاب (چې ټولو موجوده دریابونو ته شامل دی) د لیکلو رنګ (سیاهي) شي او په دغه رنګ باندې هغه کلمات ولیکلی شي کوم چې زما د رب ﷻ د علومو او معلوماتو څخه تعبیرات دي، نو دغه ټول دریابونه به ختم شي او زما د رب ﷻ د علومو تعبیرات به پای ته ونه رسېږي.

ب: که بالفرض د ذکر شوي جنس دریاب سره مونږ (زما رب ﷻ) د همده غوندې یو بل جنس دریاب هم ضمیمه کړو او د لیکلو د رنګ (سیاهي) کار ترې واخستلی شي هم زمونږ (زما د رب ﷻ) د معلوماتو کلمات او تعبیرات به سرته ونه رسېږي او دغه دوهم جنس دریاب به هم ختم شي. او دا څکه چې دغه دریابونه ټول متناهي (پای درلودونکي) دي او زما د رب ﷻ علوم غیر متناهي (پای نه درلودونکي) دي چې پای نه لري.

٢ـ ای پیغمبره! د سورت په اخر کښې خپل امت لاندې ټکو ته هم متوجه کړه او ورته ووایه چې:

الف: یقینًا زه ستاسو غوندې یو انسان او یو بشر یم خو فقط زه په تاسو باندې همدومره امتیاز لرم چې ماته د خپل رب ﷻ د پلوه وحې کېږي او په ځینو غیبي علومو باندې پوهول کېږم، که نه نو ما خو د اصحاب الکهف سره په غار کښې نه پنا اخستې وه او نه د ذو القرنین سره په سفرونو کښې ملګری وم.

ب: نو په همدې بنیاد د ذکرو شوو معلوماتو هوبهو بیان زما د رسالت او نبوت یو پوخ او قوي دلیل دی.

ج: نو ای خلکو! زه یو ځل بیا تاسو په دې حقیقت باندې خبروم چا چې ماته د ذکرو شوو قیصو څه معلومات وحې کړي دي همغه اقدس ذات ماته دا وحې هم کوي چې یقینًا ستاسو حقیقي معبود یکې یو دی او بل معبود تاسو نه لرئ نو تاسو ته په کاري دي چې د همدغه حقیقي معبود په عبادت باندې اکتفاء وکړئ او شریک ورسره ونه دروئ.

د: ای خلکو! دا وه زما هغه مسؤلیت او مکلفیت د کوم رسونه چې زما فریضه ده، لله الحمد ما خپله وجیبه او فریضه اداء کړه نور نو تاسو پوهېږئ او کار مو.

هـ: نو هرڅوک چې د خپل رب ﷻ د ملاقات (د قیامت د قیام) امید ولري او په همدې باندې معتقد وي هغه ته په کار دي چې:

اول: خپل رب ﷻ واحد او لا شریک وګڼي او په همدې عقیده باندې کلک شي.

دوهم: د همدغې عقیدې سره دې صالح عمل هم ملګری کړي.

دریم: په صالح عمل کښې دې هم اخلاص څرګند کړي، د ریاکارۍ څخه دې خپل ځان وساتي او د خپل رب ﷻ په عبادت کښې دې هیچا ته په اشتراک نه قائل کېږي، او خپل نیت دې نه خرابوي، او نه دې بېرته شرک ته رجوع کوي.

توضیحات

١ـ مفسرین کرام وایي[١] چې په ﴿لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادًا﴾ کښې د ﴿ٱلْبَحْر﴾ کلمه ټولو موجوده دریابونو ته شامله ده البته چې دغه شمول په لاندې دوه وو وجو سره صورت ونیولی شي:

الف: چې د "الف، ل" توري پکښې د جنس دپاره شي، چې په ټولو دریابونو کښې پروت دی.

ب: چې همدغه دواړه توري یې په استغراق باندې دلالت وکړي چې د موجوده ټولو دریابونو هر یو فرد ته شمولیت ولري.

نو دا ایت شریف د [لقمان:٢٧] ایت شریف څخه زیات بلیغ دی ځکه چې هلته د ﴿سَبْعَةُ أَبْحُرٍ﴾ کلمات نازل شوي دي چې په یوه معین عدد باندې دلالت کوي او دلته د ﴿ٱلْبَحْر﴾ کلمه د جنسیت یا استغراق په اعتبار سره محصوره نه ده همدارنګه په ﴿وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِۦ﴾ کښې د ذکرې شوې کلمې مثل هم غیر محصور دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿مَدَدًا﴾ کلمه اصلاً د هغه شي دپاره وضعه شوې ده په کوم باندې چې د بل شي کومک صورت نیسي مګر په عرف کښې یې په هغه رنګ باندې اطلاق کېږي کوم چې د لیکلو دپاره په مشوانۍ کښې اچولی کېږي او یا هغو ټېلو ته "مِداد" وایي کوم چې په ډیوه کښې درڼا دپاره استعمالېږي[٢].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې که بالفرض زما رب ﷻ د خپلو معلوماتو څخه په خپلو کلماتو سره اخبار وکړي لکه څنګه یې چې د اصحاب الکهف په قیصه او نورو قیصو کښې د خپلو معلوماتو څخه په خپلو کلماتو سره اخبار کړی دی، نو دغه کلمات به دومره ډېر او زیات شي چې د انسانانو په اذهانو او په تصوراتو کښې به په قطعي صورت ځای ونه شي نیولی.

خو ای پیغمبره! د تقریب (نژدېکولو) دپاره ذکر شوی وسعت په هغوی باندې په یوه مثال کښې قرائت کړه چې ﴿لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ﴾ الآية. یعنې که بالفرض زما رب ﷻ د خپلو معلوماتو څخه د اخبار دپاره کلمات نازل کړي او هغه په دریابونو دریابونو او بیا په دریابونو دریابونو باندې ولیکلی شي او دا ټول ختم شي هم زما د رب ﷻ د معلوماتو کلمات به ختم نه شي او نه د ختېمدلو امکان لري، ځکه چې دریابونه متناهي دي او زما د رب ﷻ معلومات غیر متناهي دي نو اخباري کلمات به یې هم ضروري غیر متناهي وي.

د مخلوقاتو وسعت هم د تصور څخه بهر دی

٢ـ لکه څنګه چې د الله ﷻ د معلوماتو وسعت او پراخي د تصور څخه وتلې ده، همدارنګه د ده ﷻ د مخلوقاتو پراخوالی هم په اذهانو کښې نه ځایېږي، چې ځینو مفسرینو تقریباً په (١٩) مثالونو

---

(١) روح المعاني ج١٥ ص١٦

(٢) تفسیر الکشاف ج٢ ص٧٥

کېږي واضحه کړې دي[١]. مونږ يوازې د يوه مثال په رانقلولو باندې اکتفاء کوو. هغه دا چې:
د مخابرې او راديو د نشرياتو موجونه په يوه ثانيه کښې (چې د دقيقې شپېتمه برخه ده) يو سلو شپېږ اتيا زره ميله مسافه طې کوي، چې د ځمکې د کُرې څخه فقط په اوو (٧) ثانيو کښې تاوېدلې شي او خپله يوه دوره پوره کولې شي. خو بالفرض که ذکر شوي موجونه د ټول عالم (ټولې فضاء) څخه د راتاوېدلو دوره شروع کړي نو ايله په ايله په يو زر مليونه کلونو کښې به خپله دوره پوره کړي.
دا هم د رصدخانو په ترصد او تخمين سره، څه لرې نه ده چې لا په ذکر شوي عدد کلونو کښې يې هم پوره نه کړې شي.
يا په بل عبارت: خپله دوره به په يوه نورې دقيقه کښې نه، په يوه ګړۍ کښې نه، په يوه شپه او ورځ کښې نه، په يوه مياشت کښې نه، په يوه کال کښې نه، په لسو کلونو کښې نه، په سلو کلونو کښې نه، په زرو کلونو کښې نه، په لسو زرو کلونو کښې نه، په سل زره کلونو کښې نه، په يو مليون کلونو کښې نه، په لس مليونه کلونو کښې نه، په سل مليونه کلونو کښې نه، بلکې په يو زر مليونه (يو مليارد) نورې کلونو کښې پوره کړي، فاعتبروا يا أولي الأبصار.
نو مونږ ته بهتره ده چې د ﴿ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَٰطِلًا سُبْحَٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴾ په ويلو باندې د خپل رب ﷻ د بندګۍ او هغه ﷻ ته د عاجزۍ اظهار وکړو.

رجاء څه معنی؟

٣ـ په ﴿ فَمَن كَانَ يَرْجُوا۟ لِقَآءَ رَبِّهِۦ ﴾ کښې د ﴿ يَرْجُوا ﴾ کلمه د "رَجَاء" څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [يونس:٧] ايت لاندې ليکلې دي چې "رَجَاء" اميد ته وضعه شوې ده خو خوف (ډار) ورسره ملګرې دی. نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: هرڅوک چې د خپل رب ﷻ د ديدار اميد لري او د ده ﷻ په حضور کښې د خجالت څخه ډارېږي نو هغه دې صالح عمل وکړي، او د خپل رب ﷻ په عبادت کښې دې هيڅوک ته ګډون نه ورکوي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې شرک خو عقيدوي شی دی چې د عمل څخه بايد وړاندې تصحيح کړې شي که نه نو صالح عمل تحقق نه شي موندلې. نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنياد د ﴿ وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِۦٓ أَحَدًۢا ﴾ کلمات په ﴿ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَٰلِحًا ﴾ باندې وړاندې نازل نه کړې شوه؟
مونږ وايو چې:
الف: دلته د شرک څخه عقيدوي شرک مطلب نه دی کوم چې په عمل باندې وړاندې دی بلکې دلته عملي شرک مراد دی چې د رياکارۍ څخه عبارت دی[٢]. او دا خکه چې: د عقيدې سوچه والي

(١) تفسير المراغي ج١٦ ص٢٧
(٢) تفسير الخازن ج٣ ص١۴۴

ته وراندي د ﴿ أَنَّمَآ إِلَـٰهُكُمۡ إِلَـٰهٞ وَٰحِدٞ ﴾ په کلماتو باندې اشاره شوې ده. نو حاصل يې داسې راځېږي چې هرڅوک چې عقيده يې په خالص توحيد باندې ولاړه وي او د عقيدوي شرک څخه يې خپل ځان ساتلی وي نو هغه دې د عملي شرک څخه هم خپل عمل خالص او سوچه وګرځوي چې د قيامت په ورځ د خپل رب ﷻ په حضور کښې د خجالت او شرمندګۍ سره مخامخ نه شي.

ب: دلته د ﴿ وَلَا يُشۡرِكۡ ﴾ کلمه د هغه شرک څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې کفر او رياکاري (جلي شرک او خفي شرک) دواړو ته شامل دی[1]. نو حاصل يې داسې اخلو چې نوموړی شخص دې د خپل رب ﷻ په عبادت کښې نه رياکاري کوي او نه دې د توحيد څخه وروسته بهرته شرکي عقيدې ته ورتاوېږي چې په خپل عبادت کښې عقيدةً چاته په اشتراک باندې قائل شي او خپل ځان پرې کفر ته ورسي.

د رياکارۍ تعريف او ډولونه

۵ـ د الله ﷻ په توفيق مونږ د [یوسف:۱۰۶] ايت لاندې د رياکارۍ د ډولونو او په نورو مربوطو مسائلو باندې د نصوصو په رڼا کښې ښه تحقيقي بحث کړی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، په دې مقام کښې ورباندې فقط همدومره اضافه کوو چې ځينو علماوو کرامو د رياکارۍ مربوط زښت ډېر احاديث راغونډ کړي دي[2]، چې لوستل يې بې ګټې نه دي، نو هيله ده چې يو ځل هلته مراجعه وکړې شي.

د خوب څخه د راوېښېدلو دعاء

۶ـ يوه ورځې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ته يوه سړي وويلې چې کله-کله زه غواړم چې د شپې په فلانۍ برخه کښې راوېښ شم خو خوب راباندې غلبه وکړي او په ټاکلي وخت نه شم راوېښېدلی (نو څه چاره وکړم)؟ رئيس المفسرين ﷺ جواب ورکړ چې څه وخت چې ته ويده کېدلی او غوښتل دې چې په فلاني وخت راببدار شې نو دا ايتونه ﴿ قُل لَّوۡ كَانَ ٱلۡبَحۡرُ مِدَادٗا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّي ﴾ د سورت تر اخره پورې قرائت کړه «فَإِنَّ اللهَ يُوْقِظُكَ مَتَى شِئْتَ مِنَ اللَّيْلِ»[3]، نو يقيناً الله ﷻ به دې راوېښ کړي د شپې په هر وخت کښې چې ته غواړې.

د الکهف سورت د الله ﷻ په توفيق باندې ختم شو، د الله ﷻ څخه لا زيات توفيق غواړو چې راتلونکي سورتونه هم يو په بل پسې ختم کړو او پکښې خطا نه شو، او ثبات او استقامت مو پکښې زيانمن نه شي، امين يا رب العالمين.

۱۴۱۹/۳/۲۲ هـ ق - ۱۳۷۷/۴/۲۵ هـ ش.

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۵۴

(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۰۸

(۳) تفسير القرطبي ج۱۱ ص۷۲

مریم (۱۹)

سریزه

د دې سورت په ترجمه او تفسیر باندې د شروع څخه وړاندې لازمه ګڼو چې محترم لوستونکي څو ټکو ته متوجه کړو چې د مطالبو په لاس ته راوړولو کښې ورسره مرسته وکړي هغه دا چې:

١ـ د دې سورت نوم "مریم" په [١٦] ایت کښې نازل شوی دی، خو دا نومول په دې معنی نه دی چې د سورت ټول بحث په بي بي مریمې رضي الله عنها پورې انحصار لري بلکې په دې معنی چې دا هغه سورت دی چې د نومورې بي بي یادونه هم پکښې شوې ده.

٢ـ دغه ټول سورت په اتفاق سره مکي دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی خو یوازې د یوه ایت په مکیتوب کښې یې اختلاف دی کوم چې په سجده باندې مشتمل دی او په شمېره کښې [٥٨] واقع دی[١].

ځینو کتابونو لیکلي دي چې یوه ورځې یوه صحابي ﷺ نبي کریم ﷺ ته په مکه معظمه کښې خبر ورکړ چې: ای د الله رسوله! بېګاه شپه زما په کور کښې یوه انجلۍ زېږېدلې ده. نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «وَاللَّيْلَةَ أُنْزِلَتْ عَلَيَّ سُورَةُ مَرْيَمَ سَمِّهَا مَرْيَمَ»[٢] او همدا بېګاه شپه په ماباندې د مریم سورت نازل شوی دی نو په انجلۍ (لور) باندې دې د مریم نوم کېږده (نو هغه پرې همدغه نوم کېښود).

٣ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي[٣]:

الف: د ایتونو شمېر یې اته نوي (٩٨) دی.

ب: د کلمو شمېر یې اوه سوه اتیا (٧٨٠) دی.

ج: د حرفونو شمېر یې درې زره اوه سوه (٣٧٠٠) دی.

د دې سورت محوري موضوع

۴ـ دا سورت هم د نورو مکي سورتونو غوندې (په محوري توګه) په عقیدوي امورو پورې ارتباط لري البته چې د اداء او بیان په طرز کښې یې سره فرق شته، نو د دې سورت محوري موضوع په لاندې ټکو کښې را خلاصه کولی شو:

الف: الله ﷻ واحد او لا شریک دی، او د ولد د نیولو څخه پاک او منزه دی.

ب: د مرګ څخه وروسته بیا را ژوندي کېدل حق دي، هیڅ شک او شبه پکښې نشته.

ج: د مؤمنانو اعزاز او د کفارو توهین په دنیا او آخرت کښې هر یو ضرور صورت نیوونکي دي، که څه هم څو شپې او ورځې په منځکښې تېرې شي، او داسې نور.

د دواړو سورتونو تناسب

۵ـ دا سورت د وړاندېني سورت (الکهف) سره د لاندې وجوهو د کبله تناسب لري:

---

(١) المحرر الوجيز ج١١ ص١٠

(٢) المعجم الكبير للطبراني ج٢٢ ص٣٣٢

(٣) تفسير الخازن ج۴ ص١۴٥

الف: لکه څنګه چې هغه سورت په عجائبو او غرائبو باندې مشتمل وه لکه د اصحاب الکهف اوږده موده ژوندي پاتې کېدل او داسې نور. همدارنګه په دې سورت کښې هم د یحیی ﷺ او د عیسی ﷺ د عجیبه زېږېدلو بیان نازل شوی دی.
ب: ځینې علماء کرام لا وایي چې د قیامت د قیام څخه وړاندې چې کله عیسی ﷺ د اسمانه راښکته شي نو الله ﷻ به اصحاب الکهف هم د غار څخه را اوچت کړي او د عیسی ﷺ په ملګرتیا به د کعبې شریفې زیارت (حج) اداء کړي[1]، والله أعلم بحقيقة الحال وإليه المرجع والمآل.
نو که دا خبره صحت ولري د دواړو سورتونو تناسب به ډېر واضحه شي چې هلته د عیسی ﷺ د ملګرو ذکر نازل شوی وه او دلته پخپله د عیسی ﷺ د تولد قیصه بیانه شوې ده.

د حبشې پاچا په ایمان مشرف شو

۶ـ بالآخره دا هغه سورت دی د کوم په اورېدلو سره چې د حبشې پ'چا په ایمان باندې مشرف شوی وه، البته کله چې مسلمانانو هلته هجرت وکړ او د مکې مشرکانو د پلوه تعقیب شوه چې د نیصې مهم ټکي یې د [الأنعام:۸۳، ۸۶] ایتونو په شان نزول کښې ـ د الله ﷻ په توفیق ـ لیکلی شوي دي او بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿كٓهيعٓصٓ ۝١ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُۥ زَكَرِيَّآ ۝٢ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ نِدَآءً خَفِيًّا ۝٣
قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ ٱلْعَظْمُ مِنِّي وَٱشْتَعَلَ ٱلرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنۢ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيًّا
۝٤ وَإِنِّي خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِيَ مِن وَرَآءِي وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ۝٥
يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ۖ وَٱجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ۝٦﴾

د ډېر مهربان (او) خورا با رحمه الله ﷻ په نامه.
[۱]
[۲] (ای پیغمبره! دا راتلونکی بیان) ستا د رب ﷻ د رحمت بیان دی (البته) په خپل بنده باندې چې د زکریا ﷺ څخه عبارت دی (هغه دا چې:).
[۳] کله چې زکریا ﷺ خپل رب ﷻ په پټه بلنه سره وباله (او سوال یې تری وکړ).
[۴] زکریا ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! یقینًا زه چې یم زما (د بدن) څخه هډوکي کمزوري (سست) شوي دي او زما سر د سپینو ویښتانو د حیثه شغلې وهي.

[1] روح المعاني ج۱۶ ص۵۷

او زه دې څخه پخوا) زه ستا په بللو سره ای ربه! شقي (او بد بخت) نه وم (چې زما سوال دې نه وي قبول کړی).

[۵] او (ای ربه!) زه د خپل (خان) څخه وروسته د خپلو اقاربو (خپلوانو) څخه ډارېږم (چې زما نیابت به ونه کړي)، حال دا چې زما ماندینه (برسبره په زوړوالي) شنډه (هم) ده.

نو ماته د خپله نزده (صرف د خپل فضل په اثر) یو وارث (زوی) راوبښې.

[۶] چې (په علم او نبوت کښې) زما مېراث واخلي او (هم) د یعقوب ؑ د ټبر میراث واخلي.

ای زما ربه! (دغه ماشوم) راضي کړی شوی وګرځوې (چې هم ترې ته راضي یې او هم ترې نور خلک راضي او خوشاله وي).

ارتباطونه

۱_ وړاندېنی سورت (الکهف) د توحید په مضمون باندې ختم شوی وه، او دا سورت د نبوت اثبات ته په اشاره باندې پیل کېږي.

۲_ د هغه سورت په وروستنیو ایتونو کښې د الله ﷻ د علم کمال بیان شوی وه، او دا سورت د ده ﷻ د قدرت د کمال دپاره د څو مثالونو په ښودانې سره شروع کېږي چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ" د ویلو څخه وروسته په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه چې:

۱_ ته په حقه پیغمبر یې او ستا د پیغمبرۍ (نبوت) اثبات دپاره همدغه قرآن کریم کفایت کوي.

او دا ځکه چې دغه قرآن کریم د همغو تورو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې د خلکو کلامونه ترکیب مومي لکه "ک، ه، ي، ع، ص" او داسې نور. خو د دې سره-سره هیڅوک وسه او توان نه لري چې د دې قرآن کریم په مثل یو سورت او یا یو ایت جوړ کړی شي، که څه هم ټول انسانان لا څه چې پرښتې او پیریان هم ورسره لاسونه یو کړي او ټول یې په شریکه باندې د جوړولو دپاره هڅې وکړي.

ښه نو چې دوی ټول د یوه ایت یا یوه سورت په جوړولو باندې توان نه لري نو ته به په یوه سر څنګه وسه ولرې چې متعدد سورتونه جوړ کړې؟، نو پوره واضحه ده چې دا قرآن کریم ستا تصنیف نه دی، بلکې ستا د رب ﷻ د پلوه په تاباندې په حقه نازل شوی دی او ته په حقه پیغمبر یې.

۲_ ای پیغمبره! ستا رب ﷻ لکه چې د خپل کامل قدرت یوه نمونه د قرآن کریم په نازلولو کښې ښودلې ده، همدارنګه یې د زکریا ؑ په قیصه کښې هم د خپل کامل قدرت اظهار او څرګندونه کړې ده. هغه دا چې:

الف: ستا رب ﷻ په خپل بنده (زکریا ؑ) باندې رحمت کړی دی چې یادونه یې په راتلونکو ایتونو کښې داسې کېږي چې:

ب: زکريا ﷺ خپل رب ﷻ ته د عاجزۍ په اواز سره د خلکو څخه پټ په توره شپه کښې سوال وکړ، او د مقدمې په توګه يې داسې ووېلې چې:

ج: اى زما ربه! زه زوړ (بوډا) شوى يم او غوښه مې توى کړې ده او هم مې پوستکى غونج شوى دى او هډوکي مې کمزوري او ويلي شوي دي او بالآخره ډېره لا څه چې د سر وېښتان مې هم د ورايه سپين خلبږي (نو زه د ډېر ترحم او مهربانۍ جوګه يم).

د: اى زما ربه! د همېشه دپاره تا زما سوالونه قبول کړي دي او څه چې ما غوښتي دي هغه دې راکړي دي (زه دې د سوال په قبول باندې روږدى کړى يم) نو اوس چې زه کوم سوال تاته وړاندې کوم هغه هم راته راکړه او نااميد کوه مې مه.

ه: اى زما ربه! په دې ټولو باندې علاوه زه د خپلو اقاربو څخه ډارېږم چې زما د مرګ څخه وروسته به دوى ستا د شريعت د اشاعت (خورونې) دپاره پوره کار ونه کړي او ستا د دين په دعوت کښې به قصور وکړي او بلکې په ضرر به ورته تمام شي، يا په بل عبارت د نبوت کومه سلسله چې ماته د يعقوب ﷺ څخه راپاتې ده هغه به زيانمنه شي.

و: اى زما ربه! زما حالت د عادت په اعتبار سره د هغه سوال سره مناسب نه دى کوم چې زه يې ستا په حضور کښې د وړاندې کولو اراده لرم او دا ځکه چې برسېره زما په بوډاتوب زما ماندينه هم بوډۍ ده، او بلکې لا شنډه ده چې په ځوانۍ کښې يې هم اولاد نه دى زېږولى.

ز: خو د دې ټولو عادي موانعو سره-سره ستا د قدرت په وړاندې هيڅ شى مانع نه شي واقع کېدلى نو هيله ده چې ماته د خپل نزد (بدون د استحقاقه) يو وارث (زوى) راوبښې ترڅو زما د مرګ څخه وروسته زما په ځاى ودرېږي او د نبوت هغه سلسله ژوندۍ وساتي کومه چې ماته د يعقوب ﷺ څخه راپاتې ده او د ده په اولاده کښې آن زما پورې جاري ده.

ح: اى زما ربه! زه محض او په نوم وارث نه غواړم بلکې داسې وارث غواړم د کوم څخه چې ته راضي يې او ستا په نزد مقبول بنده وي، او هم ترې د وخت ټول خلک راضي وي چې د همدوى د خير دپاره دوامداره کار کوي او په همدې کار کښې مصروف وي.

توضيحات

۱_ د ﴿كٓهيعٓصٓ﴾ توري د مقطعاتو څخه دي چې په متشابهاتو کښې شامل دي او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران:۷] ايت لاندې په متشابهاتو کښې ښه په زړه پورې تحقيق کړى دى، چې دوهم ځل تحقيق ته يې کښې ضرورت نه ګورو.

مونږ هلته ليکلي دي چې علماء کرام د متشابهاتو په نسبت دوه ډلې دي: يوه ډله د راسخ علم خاوندان دي چې د مشروعو لارو څخه يې د تاويلاتو پلټنه کوي، او بله ډله اهل الزيغ (د کوږوالي خاوندان) دي چې په غير مشروعه طريقه يې تاويل ته لاس اچوي.

په دې مقام کښې اهل التشيع په غير مشروعه توګه ذکرو شوو تورو ته تاويل ورکړى دى هغه دا

چې دوی وايي[۱]:

الف: دلته د کاف توری د کربلا څخه مخفف دی.

ب: د "هـ" توری پکښې د اهل البیت څخه تخفیف موندلی دی.

ج: د "ی" توری یزید ته اشاره ده.

د: د "ع" د توري څخه د اهل البیت عطش (تنده) مراده ده.

هـ: بالآخره د "ص" په توري کښې د دوی صبر او استقامت ته اشاره ده.

نو د پنځو وارو تورو حاصل داسې راځېږي چې د عراق د کربلا په مقام کښې د یزید د لاسه اهل البیت (لکه حسین ؓ او د ده نور ملګري) د تندې او صبر (استقامت) په حال کښې هلاک او شهیدان کړی شوه.

دغه ډول تاویل په محکماتو باندې اتکاء نه لري کومو ته چې د متشابهاتو په تاویل کښې مراجعه ضرور ده، او برسېره په دې د مفسرینو کرامو د اجماع څخه مخالف دی، او هر هغه تاویل چې د دوی د اجماع څخه مخالف وي هغه صحت نه لري او مردود دی[۲].

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: په ﴿ نِدَآءً خَفِيًّا ﴾ کښې د ﴿ نِدَآءً ﴾ کلمه لوړ او اوچت اواز ته وضعه شوې ده، او د ﴿ خَفِيًّا ﴾ کلمې د "خَفَاءٌ" _لکه "ثَنَاءٌ"_ څخه اشتقاق موندلی دی چې د پټ معنی ورکوي، نو پوښتنه دا ده چې: ایا لوړوالی د پټوالي سره منافي نه دی؟

مونږ وایو چې:

الف: د پټوالي معنی دا ده چې د زکریا ؑ سوال د خلکو څخه پټ وه چې په نیمه شپه کښې یې صورت نیولی وه او هیچا نه وه اورېدلی[۳].

ب: دلته د ﴿ نِدَآءً ﴾ کلمه د لوړ اواز په معنی نه ده بلکې فقط د بللو معنی ورکوي چې د پټوالي سره څه منافات نه لري[۴].

د همدې کبله په راتلونکي ایت کښې ورباندې صراحت وکړی شو، چې ﴿ وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴾ نازل کړی شو او "بِنِدَائِكَ" نازل نه کړی شو.

زمونږ په نزد ذکر شوي دواړه جوابونه سره څه منافات نه لري، څه لري نه ده چې دواړه مراد کړی شي.

۳_ که څه هم په بوډاتوب کښې لکه څنګه چې د سړي هډوکي کمزوري کېږي همدارنګه غوښنه او اعصاب هم د کمزورۍ خواته زور کوي او عقل هم په خپل قوت سره نه پاتې کېږي مګر

(۱) تفسیر نمونه ج۱۳ ص۷

(۲) تفسیر الطبري ج۱۵ ص۱۸۸

(۳) روح المعاني ج۱٦ ص۵۹

(۴) مفردات الراغب ص۵۰۷

زکریا ﷺ د عقل د کمزورۍ هیڅ ذکر ونه کړ ځکه چې پیغمبران علیهم السلام بوډاګان کیږي خو د عقلونو د کمزورۍ سره نه مخامخ کیږي.

نو د همدې کبله زکریا ﷺ یوازې د خپلو هډوکو په کمزورۍ باندې صراحت وکړ چې: ﴿ إِنِّي وَهَنَ ٱلْعَظْمُ مِنِّي ﴾ یعنې ای زما ربه! زما هر یو هډوکی کمزوری شوی دی، دا ځکه چې د هډوکو کمزوري ځرګنده وي او د ترحم دپاره ډېره جالبه جوړېږي.

یو پښتون شاعر همدا مضمون څومره ښه اداء کړی دی[1] چې:

ښایسته مخه وي تور کودی شي په پېرۍ کښې :: سم قامت وي کوږ لرګی شي په پېرۍ کښې
یو طرف ته رهېږدي بل خوا درومي :: خپل صورت تمام پردی شي په پېرۍ کښې
دا خواني ده چې څه اوري یا څه ویني :: نه لیدی نه اورېدی شي په پېرۍ کښې
ای رحمانه! پیري هسې عاجزي ده :: که رستم وي زړه پرې سوی شي په پېرۍ کښې

۴_ که څه هم په بوډاتوب کښې لکه څنګه چې د سر ویښتان سپينېږي همدارنګه ږېره هم سپینوالي ته میلان کوي خو زکریا ﷺ یوازې د خپل سر په سپینوالي باندې صراحت وکړ چې: ﴿ وَٱشْتَعَلَ ٱلرَّأْسُ شَيْبًا ﴾ یعنې ای زما ربه! زما د سر ویښتان د بوډاتوب د کبله سپینې شغلې وهي. دا ځکه چې:

الف: د سر ویښتانو په ذکر سره یې اشاره وکړه چې زما د ماندینې سر هم تک سپین دی، د همدې کبله زکریا ﷺ د خپلې ماندینې په شنډوالي باندې صراحت وکړ چې ﴿ وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِي عَاقِرًا ﴾ مګر د هغې د بوډۍ توب په هکله یې په ذکره شوې اشاره باندې اکتفاء وکړه.

نو که بالفرض د سر په عوض یې د ږيرې د سپینوالي تذکر کړی وی نو دغه اشاره به پټه پاتې وی چې زنانه ږیره نه لري.

ب: برسېره په دې د اکثرو خلکو د ږيرې څخه وروسته په سر کښې سپین ویښتان پیل کېږي، نو کله چې زکریا ﷺ د خپل سر د ویښتانو د سپینوالي تذکر وکړ نو د ږيرې د سپینوالي تذکر ته څه اړتیا پاتې نه شوه، چې هغه خو به لا د دې څخه وړاندې تکه سپینه ګرځېدلې وي.

وَلِيّ څه معنی؟

۵_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۳۳] ایت په توضیحاتو کښې لیکلي دي چې د "وَلِيّ" کلمه _لکه "ضرب"_ په ډېرو معناوو کښې استعمالېږي چې په ټولو کښې نژدېکت پروت دی. لکه د نسب نژدېکت، د امارت نژدېکت او داسې نور.

نو دلته په ﴿ وَإِنِّي خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِيَ ﴾ کښې د "مَوَالِي" کلمه د هغه "وَلِيّ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د نسب په نژدېکت باندې دلالت کوي. یعنې ای ربه! زه د خپلو ترېورانو څخه ډارېږم چې زما د مرګ څخه وروسته به په درستو معناوو کښې زما خلافت ونه شي کړی او په خلکو کښې به شریعت پیاده

[1] د عبد الرحمن مومند دیوان ص۲۵۲

نه کړي او فسق او فجور به عمومیت مونده کړي.

او په ﴿ مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ﴾ کښې د ﴿ وَلِيًّا ﴾ کلمه د هغې "وَلِي" څخه اخستلې شوې ده کومه چې د ولدیت د نژدېکت په معنی سره ده. یعنې ای ربه! ماته د خپله نزده یو زوی راوبښې چې زما د مرګ څخه وروسته په علم او نبوت کښې زما قائم مقام جوړ شي او د جنایاتو مخه ونیسي.

د همدغه ولد (زوی) څخه زکریا ﷺ په پاکیزه اولاده باندې هم تعبیر کړی دی لکه چې الله ﷻ د همده د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ رَبِّ هَبْ لِي مِن لَّدُنكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً ﴾ [آل عمران:٣٨] یعنې ای زما ربه! ماته پاکیزه اولاده راوبښه.

د وراثة معنی

۶ـ په ﴿ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ﴾ کښې د "يَرِثُ" دواړه کلمې د "إِرْث" ـ لکه "عِلْم" ـ یا "وِرَاثَة" ـ لکه "كِرَامَة" ـ څخه اشتقاقي شوي دي، "إرْث" یا "وِرَاثَة" اصلاً د دې دپاره وضعه شوی دی چې د سړي لاس ته بدون د هر ډول عقد څخه څه سرمایه (پانګه) مفته انتقاله شي[١]، د همدې کبله د هغه مال رانیولو ته هم "إرث" یا "وراثة" ویل کېږي کوم چې چاته د وفاتو شوو اقاربو د پلوه لاس ته ورشي. مګر په محاوراتو کښې د علمي پانګې یا د نبوت د پانګې په انتقال باندې هم استعمالېږي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ فَخَلَفَ مِنۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ ﴾ [الأعراف:١۶٩] یعنې په یهودانو کښې د پخوانیو څخه وروسته بدو خلیفه ګانو خلافت وکړ چې کتاب (تورات) هم ورته د هغوی څخه په وراثت سره پاتې وه خو عمل یې ورباندې ونه کړ.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَإِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ»[٢] یقینًا (د هر ملت) علماء د (خپلو) پیغمبرانو وارثان دي (البته په علم او دعوت الی الله کښې).

په دې مقام کښې ذکرې شوې دواړه کلمې د علمي او نبوتي وراثة یا ارث څخه اشتقاقي شوې دي، او دا ځکه چې:

اول: د ﴿ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ﴾ کلمات دلالت کوي چې دلته مالي وراثت مطلب نه دی دا ځکه چې زکریا ﷺ ته خو د یعقوب ﷺ څخه کومه مالي پانګه پاتې نه وه چې د هغې د سنبالولو دپاره یې د صالح اولاد سوال کاوه، بلکې هغه ته د پخوانیو نېکونو څخه د علم او د نبوت پانګه پاتې وه او غوښتل یې چې په مېنه باندې یې یو عالم او پیغمبر پاتې شي چې د خلکو ارشاد او دعوت ته ادامه ورکړي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «كَانَ زَكَرِيَّا نَجَّارًا»[٣] یعنې زکریا ﷺ نجار (ترکاڼ) وه چې

---

(١) مفردات الراغب ص٥٥٥

(٢) سنن داود ج٢ ص١٥٧

(٣) صحیح مسلم ج٢ ص٢۶٨

خپله نفقه يې په خپل لاس باندې ګټله. لکه څنګه چې داود ﷺ د خپل لاس په ګټلي مال باندې خپله ګوزاره کوله. يا په بل عبارت: زکريا ﷺ څه غټ سرمايه دار نه وه چې د مرګ څخه وروسته د خپلې سرمايې په غم کښې لوېدلی وه، او نه دا کار د پيغمبرانو سره څه مناسبت لري.

درېم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ»[١] يعنې يقيناً پيغمبرانو خپلو اولادونو ته نه يو دينار پرېښې دی او نه يو درهم (بلکې په مالي ترکه کښې يې ټول مؤمنان شريکان دي). هوا پيغمبرانو ديني علم په ميراث سره پرېښې دی چې يوازې علماء پکښې برخه اخلي، نو هر چا چې علم زده کړ هغه لويه او ډېره برخه واخستله، او که نه نو بې برخې پاتې شو.

همدا زمونږ د اهل السنت والجماعت مذهب دی چې پيغمبران د عامو خلکو غوندې ميراث خواره نه لري.

څلورم: يوه ورځې ابو هريره ﷺ هغو خلکو ته وويلې کوم چې په بازار کښې په تجارتونو باندې مشغول وه، چې تاسو دلته ياست او د نبي کريم ﷺ ميراث په جومات کښې ويشلی کېږي.

کله چې تجاران په منډه-منډه جومات ته ورغله او هلته يې د قرآن کريم د درس او د علمي حلقو څخه پرته بل شی مونده نه کړ، نو ابو هريره ﷺ يې مخاطب وګرځاوه چې د نبي کريم ﷺ ميراث چرته دی؟ (دلته خو نشته).

نو هغه جواب ورکړ چې: «هَذَا مِيرَاثُ مُحَمَّدٍ ﷺ يُقْسَمُ بَيْنَ وَرَثَتِهِ وَلَيْسَ مِيرَاثُهُ دُنْيَاكُمْ»[٢] دغه د نبي کريم ﷺ ميراث دی چې د ده ﷺ د وارثانو ترمنځ وېشلی کېږي (تاسو ترې محروم ياست)، او د نبي کريم ﷺ ميراث ستاسو دنيا نه ده (چې تاسو ورباندې مشغول ياست).

اهل التشيع څه وايي؟

٧- اهل التشيع وايي[٣] چې په دې مقام کښې مالي ارث او وراثة مطلب دی او دا څکه چې زکريا ﷺ ډېر مالدار وه چې د ده مېرمن د سليمان ﷺ د اولادې څخه وه او ښه پرېمانه سرمايه يې په لاس کښې درلوده. برسېره په دې پخپله زکريا ﷺ هم په خپل وخت کښې ديني مشر وه او د هر طرفه به ورته نذرونه او تحفې ورروانې وې، چې ښه غټه پانګه ورسره غونډه شوې وه.

لنډه دا چې شيعګانو زکريا ﷺ په خپلو موجوده مشرانو باندې قياس کړی دی چې د ثروت (پانګې) د جمعه کولو څخه په غير يې بل کار نشته.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٨- که څوک وايي چې: په اهل الشيع باندې څه باعث دی چې په دې مقام کښې د مالي وراثت

(١) سنن ابي داود ج٢ ص١٥٧
(٢) حواشي ابن ماجه ص٢٠
(٣) تفسير نمونه ج١٣ ص١٠

ته مصطفولو باندې کلک دي او د أهل السنة والجماعة دلايلو ته غوږ نه ږدي؟
مونږ وايو چې: په دوی باندې د غوږ د نه ایښودلو باعث فقط یوه قیصه ده او بس، هغه دا چې:
د نبي کريم ﷺ د وفات څخه وروسته بي بي فاطمه رضي الله عنها ابو بکر (أمير المؤمنين) رضي الله عنه ته ورغله او ورته یې وویلې چې ماته هغه مالونه راکړه کوم چې زما پلار (نبي کريم ﷺ) د غنيمتونو څخه په خمس کنبې اخستې وه، البته هغه مالونه چې څه برخه یې په خیبر او فدک او نورو ځایونو کنبې باقي ده.
ابو بکر رضي الله عنه جواب ورکړ چې ما د نبي کريم ﷺ څخه اورېدلي دي چې: «لَا نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ»[1] يعنې زمونږ د ټولګي (پیغمبرانو علیهم السلام) څخه میراث نه وړل کېږي کوم مال چې مونږ د خپل مرګ څخه وروسته پرېږدو هغه صدقه (خیرات) دی چې ټول مؤمنان پکښې اشتراک لري.
د دې جواب په اورېدلو سره بي بي فاطمه رضي الله عنها په غُصه شوه او خپل کور ته لاړه او بیا تقریباً شپږ میاشتې وروسته وفاته شوه.
که څه هم د مریضتیا په وخت کښې ابو بکر (أمير المؤمنين) رضي الله عنه د عیادت په توګه د علي رضي الله عنه په اجازه ورغی (قناعت یې ورکړ) او د خپله خانه یې راضي کړه[2] مګر اهل التشیع تر اوسه پورې په غُصه دي او په خلیفه باندې پړه اچوي حال دا چې هغه د صحابه وو کرامو رضي الله عنهم په حضور کښې په صحیح حدیث باندې استدلال قائم کړ او هیچا یې رد هم ونه کړ.
بالآخره که څوک په ذکره شوې موضوع کښې اوږد بحث غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[3].

﴿يَٰزَكَرِيَّآ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ ٱسْمُهُۥ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُۥ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝٧ قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِى غُلَٰمٌ وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِى عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ ٱلْكِبَرِ عِتِيًّا ۝٨ قَالَ كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَىَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ۝٩ قَالَ رَبِّ ٱجْعَل لِّىٓ ءَايَةً ۚ قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ۝١٠ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ مِنَ ٱلْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا۟ بُكْرَةً وَعَشِيًّا ۝١١﴾

[7] (مونږ د زکریا علیه السلام سوال قبول کړ او ورته مو ویلې چې:) ای زکریا! یقیناً مونږ تاته په داسې یو هلک سره زېری درکوو چې نوم یې یحیی دی، (او) مونږ د ده د پاره د ده څخه وړاندې همنامی نه دی ګرځولی (نه دی پیدا کړی).

---

(1) صحيح البخاري ج۲ ص۹۹۶؛ جامع الترمذي ج۱ ص۲۹۰؛ ابي داوٗد ج۲ ص۵۶؛ سنن النسائي ج۲ ص۱۷۹؛ مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۳۲؛ موطأ امام مالک ص۶۱۴
(2) حواشي صحيح البخاري ج۱ ص۴۳۵
(3) اضواء البيان ج۴ ص۲۲۷

[۸] زکریا ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! څنګه به ماته هلک شي (او زه به یې څنګه پلار شم) حال دا چې زما ماندینه شنډه ده او زه د بوډاتوب د کبله داسې حد ته رسېدلی یم چې حال مې د اصلاح (او معالجې) قابل نه دی.

[۹] (زکریا ﷺ ته خپل) رب ﷻ وویلې چې (د همدې حال سره-سره خبره) همدغسې ده (زېږی تحقق مونده کوي).

(ای زکریا!) ستا رب ﷻ وايي چې: دا کار په ماباندې (ماته) اسان دی، او یقینًا ته مو لا مخکښې په داسې حال کښې پیدا کړی وې چې هیڅ شی نه وې (هیڅ موجودیت دې نه درلود).

[۱۰] زکریا ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! ماته (د ذکر شوي بشارت په تحقق باندې) یوه نښه مقرره کړه (ترڅو زه مطمئن شم چې زېري تحقق مونده کړې).

خپل رب ﷻ ورته وویلې چې ستا نښه دا ده چې ته به درې شپې د خلکو سره په داسې حال کښې خبرې نه شې کولی چې ته به برابر (روغ رمټ) یې.

[۱۱] نو زکریا ﷺ د خپلې عبادتګاه څخه په خپل قوم باندې ورووت (چې هغوی ورته منتظر وه) نو اشاره یې ورته وکړه چې تاسو (هم زما غوندې) سبا او بیګا (د الله ﷻ) تسبیحات وایاست (دېر عجیبه کار راروان دی چې بوډا او بوډۍ به د زوی پلار او مور جوړ شي).

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! موږ د زکریا ﷺ ذکر شوی سوال قبول کړ او د یوه ټولګي پرښتو په ذریعه مو ورته خطاب متوجه کړ چې:

۱ـ ای زکریا! موږ تاته د داسې یوه ماشوم (هلک) په زېږېدنه باندې زېری درکوو چې:

الف: د هغه نوم یحیی (نعمت الرب) دی، او دا استعداد پکښې شته دی چې هم ستا دپاره او هم د نورو مسلمانانو دپاره د یو رحمت او نعمت لقب وګټي.

ب: موږ په دغه نامه (یحیی) باندې د ده څخه وړاندې څوک نه دی نومولی او داسې څوک مو نه دی پیدا کړی چې هغه په همدې نامه باندې یا پخوا تېر شوی وي او یا په همدې نامه باندې په موجوده زمانه کښې ژوند کوي. نو ته ښه پوره ډاډه اوسه چې دا کار کېدونکی دی.

۲ـ زکریا ﷺ د خپل اطمنان د تحصیل دپاره او د ذکر شوي ماشوم (هلک) د بیا-بیا تذکر دپاره (چې تلذذ پرې واخلي) وویلې چې:

الف: ای زما ربه! ماته به هلک د کومه شي؟ ایا زه به د هلک دپاره پلار جوړ شم؟

ب: حال دا چې ماندینه مې زړه بوډۍ ده او برسېره په دې شنډه هم ده چې د ځوانۍ په وخت کښې یې هم اولاد نه دی زېږولی.

ج: او زه هم د زوړوالي د کبله داسې حالت ته رسېدلی یم چې په عالم الاسباب کښې د اصلاح قابل نه دی. یا په بل عبارت: لکه څنګه چې تر اوسه پورې په هیڅ بوډا باندې د ځوانۍ دوره د دوهم

خل دپاره نه ده ورغلې نو په ماباندې به څنګه بیا د ځوانۍ دوران پیل شي؟.

۳ـ زکریا ﷺ ته خپل رب ﷻ وویلې چې خبره همدغسې ده لکه چې تاته خبر درکړی شو چې ته به زوړ بوډا يې او ماندينه به دې زړه بوډۍ. او شنډه وي خو د دې سره-سره به زېرى تحقق مونده کړي او دا څکه چې:

۴ـ ستا رب ﷻ وايي چې دغه ډول کار په ما باندې اسان دی او څه مشکلات راته نه لري، که څه هم تاته عادةً لرې بربښي خو په نظر سره زمونږ کامل قدرت ته څه لرې نه دی، ايا ته نه ګورې:

۵ـ ای زکريا ﷺ چې ته مو د نشت څخه پيدا کړې حال دا چې تا په هيڅ ډول سره موجوديت نه درلود، همدارنګه به مونږ يحيى ﷺ هم موجود کړو حال دا چې سمدستي په هيڅ ډول سره موجوديت نه لري.

۶ـ بيا نو زکريا ﷺ د خپل اطمنان د زياتولو دپاره خپل رب ﷻ ته بيا د سوال لاسونه پورته کړه چې: ای زما ربه! ماته يوه نښه وټاکه ترڅو زه پوه شم چې زما ماندينه په يحيى ﷺ باندې اميدواره شوه ترڅو زما ډاډينه زياته شي، او زړه مې پوره مطمئن وګرځي.

۷ـ د زکريا ﷺ دغه سوال هم خپل رب ﷻ قبول کړ چې تاته د قبول نښه دا ده چې ته به د صحت په حال کښې يوازې د خلکو سره تر درې شپو او ورځو پورې خبرې نه شې کولی او ژبه به دې برې نه چلېږي، خو د خپل رب ﷻ په تسبيحاتو او اذکارو کښې به هيڅ بندش نه لرې او کله چې درې شپې او ورځې تېرې شي نو بيا به بېرته عادي حالت ته وګرځولی شي.

۸ـ کله چې په زکريا ﷺ باندې ذکر شوی کيفيت ورغی او بدون د ګونګوالي څخه د خلکو د خبرو څخه منعه کړی شو نو د خپلې عبادتګاه څخه خپل قوم او خپل امت ته ورووت او په اشاره باندې يې هغوی پوه کړه چې: ای زما قومه! تاسو هم سبا او بېګا (مابنام) د الله ﷻ تسبيحات واياست چې زه هم په همدغه کار باندې مشغول يم.

توضيحات

١ـ که څوک وايي چې په دې مقام کښې الله ﷻ فرمايلي دي چې ﴿ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ ٱسۡمُهُۥ يَحۡيَىٰ ﴾ يقيناً مونږ تاته په داسې يو هلک سره زېرى درکوو چې نوم يې يحيى دی حال دا چې په بل ايت کښې د همدغه زېري ورکولو نسبت پرښتو ته شوی دی چې ﴿ فَنَادَتۡهُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٞ يُصَلِّي فِي ٱلۡمِحۡرَابِ أَنَّ ٱللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحۡيَىٰ ﴾ [آل عمران: ۳۹] يعنې په زکريا ﷺ باندې پرښتو په داسې حال کښې اواز وکړ چې هغه په خپل عبادت خای کښې په لمانځه باندې مشغول وه (داسې اواز چې) يقيناً الله ﷻ تاته په يحيى سره زېرى درکوي. نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه دواړه ايتونه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وايو: څرنګه چې بشارت (زېرى) اصلاً د الله ﷻ د پلوه وه خو د پرښتو په سلسله زکريا ﷺ ته ورسېد نو دلته اصل ته کتلی شوي دي، او هلته د ابلاغ سلسله په نظر کښې نيولې شوې ده.

يادونه

۲ـ د زکريا ﷺ بشارت د اداء کولو د حيثه د ابراهيم ﷺ او د ده د ماندينې بشارت ته ورته دی چې په يوه ايت کښې الله ﷻ خپل اقدس خان ته منسوب کړی دی او په بل ايت کښې يې د عين بشارت نسبت پرښتو ته کړی دی. چې په لاندې آيتونو کښې واضحه کيږي:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ فَبَشَّرْنَٰهَا بِإِسْحَٰقَ ﴾ [هود:۷۱] نو مونږ (د ابراهيم ﷺ ماندينې) بي بي ساري ﵂ ته په اسحق ﷺ باندې زيرې ورکړ.

ب: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ قَالُواْ لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَٰمٍ عَلِيمٍ ﴾ [الذاريات:۲۸] يعنې پرښتو ابراهيم ﷺ ته وويلې چې مه ډارېږه، او په داسې حال کښې يې په يوه پوه هلک (اسحق ﷺ) باندې زيرې ورکړ چې د ده ماندينه بي بي ساره ﵂ هم حاضره وه او بشارت او زيرې يې اورېد.

سَمِيًّا څه معنى؟

۳ـ په ﴿ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ﴾ کښې د "سَمِيٌّ" کلمه د هغو تورو څخه اشتقاقه شوې ده د کومو څخه چې د "اسم" کلمه اخستله شوې ده، چې د نامه معنى ورکوي. نو د "سَمِيٌّ" کلمه په اصل کښې "سَمِيوٌ" ـلکه "شَرِيفٌ" ـ وه نو د ابدال او ادغام د کبله ترې "سَمِيٌّ" کلمه ـلکه "عَلِيٌّ" ـ جوړه شوه.

دغه کلمه په محاوراتو کښې په لاندې دوه وو معناوو باندې استعمالېږي[۱]:

الف: يوه د مثل او نظير (مماثل) معنى ده. يعنې مونږ د يحيى ﷺ دپاره د نن څخه وړاندې کوم مثل او نظير نه دی پيدا کړی. يا په بل عبارت د بوډا پلار او بوډۍ شنډې مور څخه مو بل څوک نه دی زېږولی، او کوم صفات مو چې ده ته ورکړې دي هغه مو بل چاته نه دي ورکړي.

ب: هغه چاته هم "سَمِيّ" ويل کېږي چې د بل چا سره يې نوم شريک وي او ورسره همنامى وي. نو د دې معنى په لحاظ سره يې حاصل داسې راځېږي چې مونږ د يحيى ﷺ دپاره د ده څخه وړاندې بل همنامى نه دی پيدا کړی، نوموړی لومړی انسان دی چې په همدغه نامه باندې مونږ نومولی دی.

تبصره

۴ـ که څه هم ځينو مفسرينو کرامو[۲] د ذکرو شوو دواړو معناوو څخه په دې مقام کښې اوله معنى صوابه ګڼلې ده مګر زمونږ په نزد که دواړه معناوې د بدليت په اعتبار واخستلې شي هم څه بده نه ده، ځکه چې د دواړو په منځکښې څه منافات نه ليده کېږي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په دې کښې د يحيى ﷺ دپاره څه منقبه (عظمت) دی چې د ده همنامى په دنيا کښې د ده څخه وړاندې نه وه تېر شوی؟

---

(۱) لسان العرب ج۱۴ ص۴۰۲؛ تفسير القاسمي ج۱۱ ص۱۱۲
(۲) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۴؛ اضواء البيان ج۴ ص۲۳۱

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د دغه سوال دپاره نور جوابونه کړي دي(۱) مګر کوم جواب چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې: د یحیی ﷺ لوی عظمت دا هم دی چې الله ﷻ وربانديې پخپله نوم ایښی دی نو خلاصه یې داسې راځېږي چې یحیی په هغه ګروپ انسانانو کښې شامل دی په کومو بانديې چې مونږ نومونه ایښي دي، خو دغه نوم مو په بل چا باندېې نه دی ایښی.

ذکره شوې منقبه (توقیر) د زینب (أم المؤمنین رضي الله عنها) توقیر ته ورته ده چې هغې به د نورو امهات المؤمنین په وړاندې په دې باندې افتخار کاوه چې تاسو خپلو اقاربو نبي کریم ﷺ ته په نکاح باندې ورکړي یاست، او زما په هکله الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ زَوَّجۡنَٰكَهَا ﴾ [الأحزاب: ۳۷] یعنې ای پیغمبره! مونږ زینب بنت جحش تاته په نکاح باندې درکړې ده(۲).

د عِتِيًّا معنی

۶_ په ﴿ وَقَدۡ بَلَغۡتُ مِنَ ٱلۡكِبَرِ عِتِيًّا ﴾ کښې د "عِتِيٌّ" کلمه په اصل کښې "عُتُوُوٌ" _لکه "قُعُودٌ"_ وه او په ابدال او ادغام سره ترې "عِتِيٌّ" جوړه شوې ده چې د "عُتُوٌّ" _لکه "عُلُوٌّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "عُتُوٌّ" داسې حالت ته د رسېدلو څخه عبارت دی چې د علاج او دارو درملو صلاحیت پکښې ختم شوی وي(۳) او د حد څخه یې وړاندې تجاوز کړی دی.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای زما ربه! ایا زه به په داسې حال کښې هم د زوی پلار شم چې بوډاتوب مې د حد څخه تجاوز کړی دی او د دارو درملو صلاحیت پکښې ختم شوی دی؟!.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وایي چې په دې مقام کښې زکریا ﷺ ته د بشارت نښه د درېوو شپو په موده کښې خبرې نه کول ښودلې شوې ده چې ﴿ ثَلَٰثَ لَيَالٖ سَوِيّٗا ﴾، حال دا چې په بل ایت کښې ورته همدغه نښه د درېوو ورځو موده ټاکله شوې ده چې: ﴿ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمۡزٗا ﴾ [آل عمران: ۴۱] یعنې ستا دپاره د بشارت د تحقق نښه دا ده چې ته به د خلکو سره درې ورځې خبرې نه شې کولی مګر په اشارې سره. نو پوښتنه دا ده چې: ایا دغه دواړه ایتونه سره منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: اصلاً درې ورځې او درې شپې علامه ټاکلې شوې وه خو هلته ورځې ذکرې شوې دي او دلته د شپو په ذکر باندې اکتفاء شوې ده، نو په حقیقت کښې یو ایت د بل دپاره متمم دی او ورسره منافي نه دی.

محراب څه معنی؟

۸_ په ﴿ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوۡمِهِۦ مِنَ ٱلۡمِحۡرَابِ ﴾ کښې د "مِحۡرَاب" کلمه د "حَرۡبٌ" _لکه "ضَرۡبٌ"_ څخه

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۶۵
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۴؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۶
(۳) لسان العرب ج۱۵ ص۲۷؛ مفردات الراغب ص۳۲۳

استفاده شوې ده چې د جنګ معنی ورکوي، خو په محاوراتو کښې په متعددو معناوو باندې استعمالېږي[۱]. لاندې څو مثالونه یې د وضاحت دپاره ولولئ:

الف: هغه ځوک چې په جنګ کښې ډېر غبنتلی او خورا تکړه وي، چې د "مُحَارِب" د کلمې دپاره مبالغه ګڼلی کېږي.

ب: په یوه کور کښې اشرفه او بهتره (اوچته) کوټه، چې سرې پورته ورخېږي.

ج: په یوه کوټه کښې اشرف (اوچت) او بهتر مقام.

د: لوړه او دنګه ماڼۍ چې د لرې منطقې څخه ځرګندېږي.

ه: هغه مقام کوم کښې چې د پاچا د کېناستلو دپاره ځانګړې شوی وي، چې بل چاته ورباندې د کېناستلو اجازه نه وي، چې په پښتو کښې ورته پاچايي تخت وايي.

شايد چې د جومات محراب ته به هم دغه نوم د دې کبله ایښودلی شوی وي چې امام پکښې د صف څخه جدا په انفرادي توګه په لمانځه ودرېږي لکه چې پاچا په خپل تخت باندې یوازې کښېني.

و: هغه کوټه کومه چې د عبادت دپاره خاصه ګرځولې شوې وي.

ځينې مفسرين وايي[۲] چې په دې مقام کښې همدغه شپږمه معنی مراده ده، او دا خکه چې زکریا ﷺ ته خپل امت د لمانځه دپاره ورغونډ شوه او منتظر وه چې د عبادت د کوټې دروازه ورته پرانېزي خو هغه پرې راووت او په اشاره باندې یې ورته توصیه وکړه چې سبا او بېګاه د الله ﷻ تسبیحات ووایاست.

﴿يَٰيَحۡيَىٰ خُذِ ٱلۡكِتَٰبَ بِقُوَّةٖۖ وَءَاتَيۡنَٰهُ ٱلۡحُكۡمَ صَبِيّٗا ﴿١٢﴾ وَحَنَانٗا مِّن لَّدُنَّا وَزَكَوٰةٗۖ
وَكَانَ تَقِيّٗا ﴿١٣﴾ وَبَرَّۢا بِوَٰلِدَيۡهِ وَلَمۡ يَكُن جَبَّارًا عَصِيّٗا ﴿١٤﴾ وَسَلَٰمٌ عَلَيۡهِ يَوۡمَ وُلِدَ وَيَوۡمَ
يَمُوتُ وَيَوۡمَ يُبۡعَثُ حَيّٗا ﴿١٥﴾﴾

[۱۲] (مونږ وویلې چې) ای یحیی کتاب (تورات) په قوت سره (کلک) ونیسه (عمل پرې وکړه او خلک ورته دعوت کړه)، او مونږ هغه (یحیی ﷺ) ته د ماشومتوب په حال کښې د حکم کولو (توان) ورکړی وه (چې پوره پوهه او پوخ عقل یې درلود).

[۱۳] او (هم مو ورته) د خپله نزده (په خلکو باندې) رحمت (او زړه سوی ورکړې وه) او (همدارنګه هغه ته مونږ د نفس او اخلاقو) پاکیزګي (وربښلې وه). او یحیی ﷺ (د استمرار په توګه) پرهېزګار وه.

[۱۴] او (هم) د خپل مور او پلار د پاره نېکي کوونکی (وه)، او تکبر کوونکی (او) نافرمانه نه وه.

[۱۵] او (زمونږ د پلوه) په یحیی ﷺ باندې د ولادت په ورځ او د مرګ په ورځ او (هم) په هغې ورځ

---

[۱] لسان العرب ج۱ ص۳۰۲
[۲] تفسیر ابي السعود ج۵ ص۲۵۸

سلامتیا ده چې (د قبر څخه) ژوندي راپورته کړی شي (بلکې په ده باندې زمونږ د پلوه هیڅ دول نیوکه او انتقاد نشته).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د یحیی ﷺ حالاتو ته اشاره شوې ده البته کله چې هغه تولد شو او داسې عمر ته ورسېد چې په خبره باندې د پوهېدلو د صلاحیت درلودونکی شو:

۱_ یعنې ای پیغمبره! کله چې په یحیی ﷺ کښې په خطاب باندې د پوهېدلو استعداد پیدا شو نو مونږ ورته توصیه وکړه چې: ای یحیی! د الله ﷻ کتاب (لکه تورات او نور) په کلکه سره ونیسه او په زیات کوښښ سره ورته خلک دعوت کړه، نو ده ﷺ د خپل رب ﷻ توصیه په عمل کښې پیاده کړه او دا څکه چې:

۲_ مونږ یحیی ﷺ ته لاندې صفات ورکړي وه:

الف: نوموړي ته مو د ماشومتوب په حال کښې پوخ فکر ورکړی وه چې په مسائلو او قضایاوو کښې یې فیصلې کولی شوې.

ب: مونږ ورته د خپله طرفه مهرباني او زړه سوی ورکړې وه چې د الله ﷻ په مخلوقاتو باندې ډېر مهربان او خواخوږی وه.

ج: هغه ته مونږ د نفس پاکیزګي ورکړې وه چې د ښو اخلاقو خاوند وه او سپکې سپورې خبرې یې نه کولې.

د: نوموړی متقي او پرهېزګار سړی وه، چې نه ګناه ته ورنږدې کېده او نه یې ورته قصد کاوه.

هـ: په دې باندې علاوه د خپل مور او پلار د حقوقو یې پوره مراعات کاوه او د پېښو یې نه لاندې کول.

و: هغه متکبر نه وه، تواضع او عاجزي یې خاصیت وه.

ز: لکه څنګه چې د الله ﷻ د ارشاداتو پابند وه همدارنګه د خپل مور او پلار د اوامرو څخه یې هم عصیان او نافرماني نه کوله.

۳_ لنډه دا چې: ای پیغمبره! په یحیی ﷺ باندې زمونږ د پلوه سلامتیا وه کله چې هغه تولد شو، او کله چې وفات شو او بالآخره په هغې ورځ به هم ورباندې زمونږ د پلوه سلامتیا وي کله چې د قبره څخه ژوندی راپورته کړی شي او د محشر میدان ته راپاڅولی شي، یا په بل عبارت په ټولو زمانو کښې په هغه باندې سلامتیا ده.

توضیحات

۱_ په ﴿ خُذِ ٱلۡكِتَٰبَ بِقُوَّةٖ ﴾ کښې د کتاب څخه تورات مراد دی[1] څکه چې د موسی ﷺ څخه وروسته د بني اسرائیلو ټول پیغمبران ﷺ د همدې کتاب په تبلیغ باندې مکلف وه، پوازې په عیسی ﷺ باندې په انجیل کښې څه اختصاصي احکام هم نازل شوي وه.

(۱) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۶

يحيى ﷺ او نبوت

٢_ په ﴿ وَءَاتَيْنَٰهُ ٱلْحُكْمَ صَبِيًّا ﴾ كښې د "حُكْم" څخه پوهه او عقل او يا د تورات حفظ مطلب دی[1]. همدې مطلب ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَنْ قَرَءَ الْقُرآنَ قَبْلَ اَنْ يَحْتَلِمَ فَقَدْ اُوتِيَ الْحُكْمَ صَبِيًّا»[2] يعنې هرڅوک چې د بلوغ څخه وړاندې قرآن کريم ولولي نو هغه ته د يحيى ﷺ غوندې د بلوغ څخه وړاندې حکم ورکړی شو، او دغه لوړه منقبه يې په برخه شوه. مونږ ته همدغه تفسير غوره برېښي.
خو ځينو علماوو کرامو[3] په دې مقام کښې د حکم کلمه په نبوت سره تفسيره کړې ده، نو دغه تفسير په لاندې تاويلونو باندې صحت مونده کولی شي:
الف: چې د "صَبِيّ" د کلمې څخه ماشوم مطلب نه کړی شي بلکې په هغه چا باندې تفسيره شي چې په نږدې وخت کښې بلوغ ته رسېږي.
ب: چې د ماشومتوب په حال کښې يحيى ﷺ ته د نبوت ورکړې په خارق العاده توګه باندې صورت نيولی وي چې نور پيغمبران د بلوغ څخه وروسته همدغې درجې ته رسولی شوي دي.

د "حنان" او "زكوة" معناوې

٣_ په ﴿ وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا وَزَكَوٰةً ﴾ کښې د "حَنَان" کلمه د "رَحْمَة" دپاره وضعه شوې ده[4] يعنې مونږ يحيى ﷺ ته په خلکو باندې رحمت او زړه سوی ورکړې وه او پخپله هم د زړه نرمښت د کبله دائمي ژړېدونکی وه.
او د ﴿ زَكَوٰةً ﴾ کلمه د طهارت او نماء (زيادت) او هم د برکت او مدحې په معناوو باندې استعماله شوې ده[5] په دې مقام کښې ټولې معناوې صحت لري، يعنې مونږ يحيى ﷺ ته د اخلاقو پاکېزګي او زيادت ورکړی وه، او هم مو د برکتونو او ښو صفاتو خاوند جوړ کړی وه چې د ستاينې مستحق وه.

د الله ﷻ د پلوه سلام څه معنى؟

۴_ په ﴿ وَسَلَٰمٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ ﴾ الآية کښې دې ته اشاره ده چې په يحيى ﷺ باندې د الله ﷻ د پلوه هيڅ ډول مواخذه نشته، نو د دې ايت شريف مضمون هغه ايت شريف ته ورته دی په کوم باندې چې نبي کريم ﷺ مخاطب کړی شوی دی چې: ﴿ لِّيَغْفِرَ لَكَ ٱللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ﴾ [الفتح: ٢] يعنې مونږ تاته د دې دپاره ښکاره فتحه درکړه ترڅو تاته الله ﷻ هغه ګناه وبښي چې وړاندې تېره شوې ده او هغه ګناه هم چې وروسته ده (بلکې په تاباندې په هيڅ ډول مواخذه نشته).

---

(١) تفسير ابن كثير ج٣ ص١١٣
(٢) شعب الايمان للبيهقي ج٢ ص ٣٣٠
(٣) تفسير الخازن ج٣ ص١۴٩
(۴) لسان العرب ج١٣ ص١٢٩
(۵) لسان العرب ج١۴ ص٣۵٨

یادونه

۵_ د الله ﷻ په توفیق مونږ د [آل عمران:۳۸، ۴۱] ایتونو په توضیحاتو کښې د زکریا ﷺ او د یحیی ﷺ په حالاتو باندې پوره رڼا اچولې ده، که د چا زړه زیات تفصیل غواړي نو هیله ده چې هلته مراجعه وکړي، هلته لاندې پوښتنو ته هم جوابونه ورکړې شوي دي:

الف: د یحیی ﷺ د ولادت په وخت کښې د زکریا ﷺ عمر څو کالو ته رسېده او د ده د ماندینې عمر څومره وه؟.

ب: ایا په زکریا ﷺ باندې د اولاد غوښتنې دپاره یوازې همغه باعث موجود وه کوم ته چې په ایت کښې اشاره شوې ده او که نور بواعث یې هم درلوده؟

ج: ایا دا عجیبه نه ده چې زکریا ﷺ پخپله د ولد غوښتنه وکړه خو کله چې ورته د ولد (یحیی ﷺ) بشارت ورکړې شو نو بیا یې تعجب کاوه چې ﴿ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَـٰمٌ ﴾ ماته به هلک د کومه شي چې مونږ دواړه بوډاګان یاستو؟.

د: ایا د "یحیی" کلمه عربي ده او په څه مناسبت ورته دغه انتخاب کړې شوی وه؟ او داسې نور.

﴿ وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَـٰبِ مَرْيَمَ إِذِ ٱنتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾ فَٱتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَآ إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ إِنِّىٓ أَعُوذُ بِٱلرَّحْمَـٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ إِنَّمَآ أَنَا۠ رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَـٰمًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ أَنَّىٰ يَكُونُ لِى غُلَـٰمٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَىَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُۥٓ ءَايَةً لِّلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِّنَّا ۚ وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾ ﴾

[۱۶] او (ای پیغمبره!) په قرآن کریم کښې د بي بي مریمې (حال) یاد کړه، کله یې چې د خپل اهل (خپلوانو) څخه په شرقي مکان (عبادتځای) کښې ډېره ونیوله.

[۱۷] نو د خپلوانو څخه یې (هلته) پرده واخستله (او د عبادت دپاره یې خاصه کوټه اشغاله کړه). نو مونږ ورته خپل روح (جبرائیل ﷺ) ورواستاوه نو هغې ته یې خپل ځان د برابر (ښایسته) بنیادم په څېره کښې ورڅرګند کړ.

[۱۸] (بي بي مریمه وډاره شوه او) ویې ویلې چې: یقیناً زه په ډېر مهربان الله ﷻ باندې ستا څخه پنا غواړم، که ته پرهېزګار یې (لکه چې د څېرې څخه دې برېښي، ماته رانږدې نه شې).

[۱۹] جبرائیل ﷺ وویلې چې: یقیناً زه (بنیادم نه یم زه) ستا د رب ﷻ رالېږلې شوی (پرښته) یم، ترڅو تاته (ستا د رب ﷻ د پلوه) پاکیزه (نېک خویه) هلک دروبښم.

[٢٠] بي بي مریمې وویلې چې: ماته به هلک د کومه شي حال دا چې زه هیڅ بنیادم (په مشروعه طریقه) نه یم مسه کړې، او نه یمه زه بدکاره (چې په غیر مشروعه طریقه یې مسه کړې یم).
[٢١] (جبرائیل) وویلې چې همدغسې ده (دا کار په همدغه حالت کېښې صورت نیوونکی دی).
ستا رب ﷻ وایي چې دا (کار) په ما باندې اسان دی (مونږ د ډېرو حکمتونو په منظور دا کار کوو) او هم د دې دپاره چې تاته ښنلی شوی ماشوم (هلک) د خلکو دپاره (د خپل قدرت) یوه نښه وګرځوو او (هم یې) د خپله جانبه (د دوی دپاره) رحمت جوړ کړو.
او (دا کار) کړی شوی (فیصله شوی) کار دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

دا دوهمه قیصه ده چې د الله ﷻ د کامل قدرت یوه مثال ته پکښې اشاره شوې ده چې مونږ یې د الله ﷻ په توفیق په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:
١ـ ای پیغمبره! د یحیی ؑ د عجیبه پیدا کولو څخه وروسته اوس په قرآن کریم کښې په خپل امت باندې د بي بي مریمې رضی الله عنها عجیبه حال قرائت کړه چې په څومره معجزانه توګه د بې پلاره زوی (عیسی ؑ) مور جوړه شوه، نو:
٢ـ هغه وخت خپل امت ته وریه زړه کړه کله چې بي بي مریمه رضی الله عنها د خپلو اقاربو (خپلوانو) څخه د بیت المقدس شرقي څنډې ته لاړه او هلته یې د عبادت کولو دپاره ډېره ونیوله ترڅو هغه نذر پوره کړي کوم چې د دې مور د دې د زیږېدلو څخه لا پخوا په خپل خان باندې منلی وه، چې زه به دغه راتلونکي اولاد د عبادت دپاره پرېږدم او د خپلو خدمتونو څخه به ازادي ورکوم.
٣ـ په دې باندې علاوه په عبادت خای کښې یې یوه خاصه کوټه اشغاله کړه ترڅو هلته په فراغت سره د خپل رب ﷻ په عبادت باندې مشغوله شي.
۴ـ د بي بي مریمې رضی الله عنها د ټولو تدابیرو سره‌سره هلته ورسره هغه ښائسته سړی مخامخ شو کوم چې زمونږ د پلوه هغې ته وراستولی شوی وه، هغه څوک وه؟
هغه د جبرائیل امین ؑ څخه عبارت وه چې هغې ته یې خپل ځان (د خپل عادت په مطابق) د ښایسته سړي په څېره کښې ورڅرګند کړ.
۵ـ د جبرائیل ؑ په لیدلو سره بي بي مریمه رضی الله عنها سخته وارخطا شوه او په حیرت کښې پرېوته چې په ناڅاپي توګه دا سړی د کومه راغی او دا څه نیت لري؟.
۶ـ نو په ډېرې بېړې سره یې هغه مخاطب کړ چې: زه په مهربان الله ﷻ باندې ستا څخه پنا غواړم، پام کوه چې د خپل ناکاره نیت څرګندونه ونه کړې، لکه څنګه چې ستا د څېرې څخه پرهېزګاري د ورایه برېښي نو که ته رښتیا همدغسې یې نو ماته رانژدې نه شې.
٧ـ جبرائیل ؑ د بي بي مریمې رضی الله عنها وارخطایي لرې کړه او ورته یې وویلې چې: زه انسان نه یم، تشویش مه کوه، په یقین سره زه پرښته یم چې ستا د رب ﷻ د پلوه تاته د دې دپاره را استولې

شوې یم ترڅو تاته پاکیزه او پاک خویه هلک (زوی) دروبښم، او تا د زوی مور جوړه کړم.

۸ـ د ذکرې شوې خبرې په اورېدلو سره بي بي مریمه رضي الله عنها داده شوه خو په بل لحاظ په حیرت کښې ولوېده او په حیرانتیا سره یې وویلې چې:

ماته به ماشوم د کومه شي؟ زه به څنګه د ماشوم مور جوړه شم حال دا چې زه نه د چا منکوحه یم چې په جائزه توګه یې لاس راغزولی وي او نه (د الله ﷻ په فضل) بدکاره ښځه یم چې د چا سره مې غیر شرعي جنسي ارتباط نیولی وي.

۹ـ جبرائیل علیه السلام د هغې دغه حیرت لرې کړ چې حیرانتیا مه کوه خبره همدغسې ده لکه چې تا واورېده، هیڅ شک او شبه پکښې نشته.

۱۰ـ بلکې ستا رب ﷻ وایي چې: دغه کار (بې پلاره ماشوم پیدا کول) ماته اسان دي، هیڅ مشکل کار نه دی، زما قدرت په اسبابو پورې توقف نه لري.

۱۱ـ ای بي بي مریمې! د دغه ډول ماشوم په پیدا کولو کښې بې شماره ګټې او حکمتونه نغښتې دي، لاندې څو مثالونه یې واوره:

الف: ترڅو دغه ډول ماشوم مونږ د خلکو دپاره د خپل کامل قدرت یوه نښه وګرځوو، چې یقیناً مونږ په هر څه باندې قدرت لرو.

ب: ترڅو همدغه ماشوم د خلکو د هدایت دپاره رحمت او فضل جوړ کړو، چې د یو پلوه به په خپل پیدایښت باندې خلکو ته لاره وښایي او د بله پلوه به نوموړی زمونږ پیغمبر وي چې د ده په دعوت باندې به ډېر خلک زمونږ د رضامندۍ جوګه شي، او بالآخره د قیامت د ورځې پورې به د قدرت د یوې نمونې شکل ولري.

توضیحات

۱ـ په ﴿ إِذِ ٱنتَبَذَتۡ مِنۡ أَهۡلِهَا مَكَانٗا شَرۡقِيّٗا ﴾ کښې د ﴿ ٱنتَبَذَتۡ ﴾ کلمه اصلاً د "نَبْذ" ـلکه "ضرب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "نَبْذ" په بې اهمیتۍ سره د یوه شي غورزولو ته ویل کېږي[1]، نو کله چې انتباذ ته واړولی شي نو په بې اهمیتۍ سره د یوه شي د غورزېدلو معنی ورکوي.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي کله چې بي بي مریمه رضي الله عنها د خپل اهل څخه جدا شوه او په شرقي مکان (عبادتګاه) کښې یې خپل ځان په بې اهمیتۍ سره واچوه او هملته وغورزېده، هلته د عبادت دپاره ډېره شوه.

نو په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په انتباذ کښې دوه نکتې پټې دي، یوه دا چې بي بي مریمې رضي الله عنها د تواضع او هضم للنفس دپاره خپل ځان بې اهمیته وګاڼه، او خپل ځان ته په څه عظمت باندې قائله نه شوه، ترڅو د دې عبادت د الله ﷻ په دربار کښې قبول کړی شي. بله دا چې عبادتځای ته د څه وخت دپاره ورننغله

(۱) مفردات الراغب ص۵۰۲. لسان العرب ج۳ ص۵۱۱

بلکې هلته د دېرې په نیت ورغله ته به وايي چې هلته يې خپل خان داسې ورغورزولی وه چې د بېرته راوتلو نیت يې نه درلود.

ب: د ﴿ مِنْ أَهْلِهَا ﴾ کلماتو څخه څرګندېږي چې بي بي مريمه رضي الله عنها په هغه وخت کښې عبادت خانې ته لاړه او هلته دېره شوه کله چې نومورې په خپله کورنۍ کښې داسې وخت ته ورسېده چې د عبادت جوګه شوه.

ج: د ﴿ مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴾ څخه داسې برېښي چې د هغوی عبادت خانې د بیت المقدس په شرقي طرف کښې موقعیت درلود، بلکې د وخت مسلمانان شرقي طرف ته په عظمت سره قائل وه[1].

۲ـ په ﴿ فَٱتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ حِجَابًا ﴾ کښې، که څه هم ځینو علماوو کرامو د کپړې یا بل شي پرده مراده کړې ده[2] چې په عارضي توګه په جومات کښې ودرولی شي او بیا د څه وخت څخه وروسته اوچته کړی شي لکه څنګه چې زمونږ په زمانه کښې اعتکاف کوونکی د خپل خان دپاره په جومات کښې پرده ودروي؛ مګر مونږ ته داسې برېښي چې بي بي مريمې رضي الله عنها به عارضي پرده نه وه درولې بلکې هلته به يې د عبادت دپاره کوټه جوړه کړې وه او دا څکه چې:

الف: د هغې دېره خو په عبادتځای کښې د معتکف په شان عارضي نه وه بلکې هغې خو هلته د اوږدې دېرې نیت کړی وه لکه څنګه چې خپلې مور د عبادت دپاره د ولادت څخه وړاندې نذر کړې وه لکه چې الله ﷻ د هغې د والدې د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا ﴾ [آل عمران:۳۵] ای زما ربه! ما هغه څه ستا دپاره نذر کړي دي کوم چې زما په ګېډه (نس) کښې دی چې د عبادت دپاره به زمونږ د خدمت څخه ازاد کړی شوی وي.

ب: د همغه محجوب مکان څخه الله ﷻ په محراب سره تعبیر کړی دی لکه چې فرمايي: ﴿ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا ٱلْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا ﴾ [آل عمران:۳۷] یعني: هر کله به چې بي بي مريمې رضي الله عنها باندې زکریا علیه السلام محراب ته ورننوت (چې د دې متکفل وه) نو د هغې په نزد به يې (نا اشنا) روزي (مېوه) موندله کوله.

او پوره واضحه ده چې د محراب کلمه د هغې دېوالي کوټې نوم دی کومه چې د عبادت دپاره تیاره کړی شوې وي، نه د هغې کوټې چې د کپړې او بل شي څخه په عارضي توګه هلته ودرولې شوې وي. لکه چې د همدې سورت د [۱۱] ایت لاندې يې شرحه تېره شوې ده.

یادونه

۳ـ د وړاندېنیو دوارو توضیحاتو څخه څرګنده شوه چې د ځینو مفسرینو کرامو[3] هغه بیان د منلو قابل نه دی کوم چې په لاندې نکاتو باندې ولاړ دی:

(۱) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۹
(۲) تفسیر کبیر ج۲۱ ص۱۹۶
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۱۹۰

الف: بي بي مریمه رضی الله عنها د عبادت خای څخه بهر وتلې وه او بهر یې د خلکو څخه حجاب نېولی وه.

ب: نوموړې بي بي د غسل دپاره او یا د خپل سر گومنځولو او نورو اغراضو دپاره بهر تللې وه که څه هم نورې زنانه د دغسې اغراضو دپاره بهر نه وځي.

ځکه د منلو وړ نه دی چې د یوه پلوه د ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوی بیان په کوم حدیث باندې اتکاء نه لري، او د بله پلوه زمونږ د بیان غونډې د ایتونو د اشاراتو څخه هم نه ځرګندېږي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې په ﴿ فَأَرْسَلْنَآ إِلَيْهَا رُوحَنَا ﴾ کښې د "ف" د توري څخه د ځینو مفسرینو کرامو د بیان تائید معلومېږي او دا ځکه چې دغه توری خو په اتصال باندې دلالت کوي[1]، یعنې بي بي مریمې رضی الله عنها د خلکو څخه پرده ونېوله چې متصل (بې درنګه) مونږ جبرائیل امین علیه السلام هغې ته ورواستاوه.

که بالفرض هغه بیان واقعیت درلودی کوم چې وړاندې په دوه وو توضیحاتو کښې ورته اشارې شوې دي چې نوموړې د خپلو اقاربو څخه په عبادتخای کښې جدا شوه او هلته ورسره جبرائیل علیه السلام هغه خبرې اترې وکړې کومې چې په ایت کښې ذکرې دي نو په کار وه چې: "ثُمَّ أَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا" نازل شوی وی، چې په څه درنګ او مهلت باندې یې دلالت کړی وی.

مونږ وایو چې: د "ف" توری د اتصال دپاره دی خو اتصال په دوه ډوله دی چې: یو حقیقي اتصال دی، لکه چې سائل پرې خپل سوال بناء کړی دی؛ او بل عرفي اتصال دی، چې څه فاصله ولري خو په عرف کښې اتصال ګڼلی کېږي لکه چې وایي: "فُلَانٌ تَزَوَّجَ فَوُلِدَ لَهُ"[2] یعنې فلاني نکاح (واده) وکړ نو اولاد یې وزېږاوه (مثلاً: نهه میاشتې وروسته).

په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده چې په عبادتخای کښې د مکث (درنګ) کولو سره څه منافات نه لري.

لنډه دا چې لکه څنګه چې زکریا علیه السلام ته د یحیی علیه السلام بشارت په عبادتخای کښې ورکړی شوی وه: ﴿ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّي فِي ٱلْمِحْرَابِ ﴾ [آل عمران:۳۹] یعنې حال دا چې زکریا علیه السلام هلته په لمانځه باندې ولاړ وه؛ همدارنګه بي بي مریمې علیها السلام ته د عیسی علیه السلام بشارت هم په خپل هغه خاص مقام کښې ورکړی شو کوم چې هغې د خپل عبادت دپاره ځانګړی کړی وه.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د اکثرو مفسرینو کرامو په نزد په ﴿ إِلَيْهَا رُوحَنَا ﴾ کښې د "رُوح" څخه

---

(۱) شرح ملا جامي ص۳۶۸

(۲) روح المعاني ج۱۶ ص۶۵

بوازې جبرائیل امین ﷺ مراد دی نو داسې څرګندېږي چې نوموړې بي بي ته د څه خبرو اترو څخه وروسته یوازې همدغې پرښتې بشارت ورکړ، حال دا چې بل ایت کښې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ إِذْ قَالَتِ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ ٱللَّهَ يُبَشِّرُكِ ﴾ [آل عمران: ۴۵] یعنې هغه وخت یاد کړه چې د پرښتو یوه ټولګې بي بي مریمې رضي الله عنها ته وویلې چې یقیناً الله ﷻ تاته په عیسی ﷺ سره زیرې درکوي. نو پوښتنه دا ده چې ایا دا ایت د هغه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي خو مونږ ته داسې برېښي چې جبرائیل امین ﷺ په بي بي مریمې رضي الله عنها ته د یوه ټولګي پرښتو په ملګرتیا سره بشارت (زیری) ورکړی وي خو نورې پرښتې به الله ﷻ د هغې د نظر لاندې نه وي واقع کړې، نو په هغه ایت کښې واقعیت ته کتل شوي دي او د ﴿ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ﴾ کلمه نازله شوې ده چې په جمعیت (ټولګي) باندې دلالت کوي، او په دې مقام کښې یوازې د نماینده او نطاق حالت ته کتلی شوي دي چې یو تن (جبرائیل ﷺ) وه نو په افراد سره ترې حکایت شوی دی.

څرنګه چې ابراهیم ﷺ ته په اسحق ﷺ باندې بشارت او زکریا ﷺ ته په یحیی ﷺ باندې بشارت د جبرائیل امین ﷺ په مشرۍ د یوه ټولګي پرښتو دپلوه صورت نیولی وه، نو غالبه دا ده چې بي بي مریمې ﷺ ته به په عیسی ﷺ باندې بشارت هم یوازې د جبرائیل ﷺ د پلوه سرته نه وي رسېدلی، بلکې څه نورې پرښتې به ورسره ملګرې وي.

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې جبرائیل ﷺ د بي بي مریمې رضي الله عنها سره د یوه ښایسته انسان په څېره کښې خبرې وکړې: ﴿ فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴾ یعنې جبرائیل امین بي بي مریمې رضي الله عنها ته د یوه برابر (ښایسته) انسان په څېره کښې خپل ځان وښود، چې په ملکي څېره کښې یې هغې د لېدلو توان نه درلود؟

مونږ وایو چې: څېنو علماوو کرامو[1] په دې باره کښې داسې یوه حکمت ته ګوته نیولې ده چې زمونږ قلم د هغه د لیکلو څخه شرمېږي، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي. خو مونږ ته پکښې حکمت دا برېښي چې د ټولو پرښتو او په خاصه توګه د جبرائیل ﷺ عادت دا دی چې کله په بشري څېره کښې د خپل ځان ښودلو ارتیا پېښه شي نو د یوه ښایسته سړي څېره غوره کوي. د همدې کبله جبرائیل ﷺ د خپل ځان دپاره د دحیة الکلبي رضي الله عنه څېره ډېره انتخابه کړې ده. لکه چې په لاندې احادیثو کښې واضحه کېږي:

الف: کله چې نبي کریم ﷺ د بني قریظه وو غزا ته روان وه او په لاره کښې د "صَوْرَيْن" مقام ته ورسېد نو هلته یې پوښتنه وکړه چې: ایا زمونږ څخه مخکښې د هغوی غزا ته څوک په دې لاره باندې

[1] تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۱۲۳

تېر شوه؟ خلکو جواب ورکړ چې هو، ای د الله رسوله! ستاسو څخه وړاندې دحية الكلبي د هغوی غزا ته لاړ چې په سپينه قچره باندې سور وه چې زين يې د وريښمو په کپړې باندې جړاوو کړی شوی وه.

نو نبي كريم ﷺ وفرمايل چې: «ذٰلِكَ جِبْرِيلُ عليه السلام بُعِثَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ»(۱) يعنې دغه جبرائيل عليه السلام دی چې د الله ﷻ د پلوه د بني قريظه وو غزا ته استول شوی دی ترڅو د هغوی کلابندي کمزوري کړي او په زړونو کښې يې رعب واچوي.

ب: بي بي عائشه رضي الله عنها په يوه اوږده حديث کښې وايي چې: «وَكَانَ دِحْيَةُ الْكَلْبِيُّ تُشْبِهُ لِحْيَتُهُ وَسِنُّهُ وَوَجْهُهُ جِبْرِيلَ عليه السلام»(۲) يعنې او د دحية الكلبي ږېره او عمر او بالآخره مخ يې جبرائيل امين عليه السلام ته ورته وه (البته کله چې د بني قريظه وو غزا ته روان وه).

په "الرحمن" باندې د پنا غوښتنې انتخاب

۷- بي بي مريمې رضي الله عنها د الله ﷻ د نومونو څخه دپنا غوښتلو دپاره د "الرَّحْمٰن" نوم انتخاب کړ چې: ﴿إِنِّيٓ أَعُوذُ بِٱلرَّحْمَٰنِ مِنكَ﴾ يعنې يقيناً زه د ډېر مهربان الله ﷻ په نامه باندې ستا څخه پنا غواړم.

شايد چې د ذکر شوي انتخاب وجه به دا وه چې همدغه مبارک نوم په تورات کښې په کثرت سره نازل شوی وه او د بني اسرائيلو په ژبو باندې يې زيات جريان درلود، ترڅو موسی عليه السلام ته توصيه وکړی شي چې د رحمت او مهربانۍ وصف په خپل ځان کښې تقويه کړي او د غُصې مخه پرې ونيسي(۳). دا ځکه چې موسی عليه السلام ډېر غُصناک پيغمبر وه، او د همدې کبله يې خپل ورور (هارون عليه السلام) د ږيرې څخه ونيوه او خپل ځان ته يې راکش کړ: [الأعراف: ۱۵۰].

همدارنګه يې ږېره په همسا باندې ووهله، او ملک الموت ته يې په مخ باندې څپېړه ورکړه چې د دغو دواړو بيان د [الأعراف: ۱۵۴] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

خو په نبي کريم ﷺ کښې نرمښت او رحمت (زړه سوی) ډېر وه نو د "الرَّحْمٰن" کلمه په ټول قرآن کريم د "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ" څخه په غير ايله شپېته کرته نازل شوې ده، چې شپاړس کرته نزول يې په همدې سورت کښې متحقق شوی دی په کوم کښې چې بحث روان دی.

شايد چې په دې سورت کښې به ځکه د "الرَّحمن" کلمه زياته نازله شوې وي چې دلته د مشرکانو غټې-غټې کفري خبرې حکايت شوی دی.

نو د ذکرې شوې کلمې په نزول سره کفار په غوږ وهلی شوي دي چې که الله ﷻ د خپل رحمانيت مراعات ونه کړي نو سمدستي تاسو جوګه ياست چې پوپنا کوونکی عذاب درباندې درنازل کړي لکه چې همدې مطلب ته په راتلونکي [۹۰] ايت کښې اشاره شوې ده.

(۱) سيرت ابن هشام ج۳ ص۲۵۳
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۷۳
(۳) روح المعاني ج۱۵ ص۱۹۱

﴿ فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِۦ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَأَجَآءَهَا ٱلْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ قَالَتْ يَٰلَيْتَنِى مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا ﴿٢٣﴾ فَنَادَىٰهَا مِن تَحْتِهَآ أَلَّا تَحْزَنِى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزِّىٓ إِلَيْكِ بِجِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ تُسَٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾ فَكُلِى وَٱشْرَبِى وَقَرِّى عَيْنًا فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ ٱلْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِىٓ إِنِّى نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ ٱلْيَوْمَ إِنسِيًّا ﴿٢٦﴾ ﴾

[۲۲] نو بي بي مريمه په عيسى ؑ باندې بارداره (اميدواره) شوه نو (د ولادت د نژدېوالي په وخت کښې) د عيسى ؑ سره په لرې مکان کښې پربوتله (چې هيڅا ورسره هلته موجوديت نه درلود).

[۲۳] نو (هلته) د لنګوالي درد د خرما د ونې (وچ) ډډ ته بوتله (مجبوره کړه).
(کله چې عيسى ؑ تولد شو نو) بي بي مريمې رضي الله عنها وويلې چې: اى کاش چې زه د دغه (حال) څخه وړاندې مړه شوې وى او بې اهميته هېره کړى شوې ګرځېدلې وى (چې د هيڅا په ياده نه وى).

[۲۴] نو (سمدستي) د دې څخه لاندې ورته عيسى ؑ غږ (اواز) وکړ چې: (اى مورې!) مه خپه کېږه، بې شکه ستا رب ﷻ ستا څخه لاندې (تاته نژدې) د اوبو ورو کى لښتى ګرځولى (پيدا) کړى دى (چې د خپل قدرت يو مثال دروښايي).

[۲۵] او (هم) ته د خرما د ونې وچ ډډ خپل خان ته وښوروه (راکاږه) ترڅو په تاباندې تازه پخې کجورې درتوى کړي (نو د همدغو کارونو کوونکى به ستا د غم چاره هم وکړي).

[۲۶] نو (په بې غمى سره کجورې) خوره او (اوبه) څښه او (بالآخره په خپل زوى باندې) خپلې سترګې يخوه (پرې خوښېږه) نو که چرته ته د بنيادمانو څخه هرومرو څوک وګورې (او د زوى په هکله درڅخه پوښتنه وکړي) نو (په اشاره سره ورته) ووايه چې: يقيناً ما د ډېر مهربان الله ﷻ دپاره (د سکوت) روژه نيولې ده.
نو زه به هيڅکله نن ورځ د هيڅ بنيادم سره خبرې ونه کړم (او نه به چاته جواب ورکړم).

د مطلب خلاصه

۱ ـ يعني کله چې بي بي مريمه رضي الله عنها قانعه شوه او د بې پلاره ماشوم په زېږولو باندې يې اطمنان حاصل شو نو سمدستي پرې اميدواره شوه.

۲ ـ مګر د قناعت سره ـ سره يې خپل قوم ته د خجالت کېدلو مفکوره د زړه څخه نه وه وتلې، نو کله يې چې د زېږولو وخت رانژدې شو او پوه شوه چې اوس بې پلاره ماشوم څرګندېږي، نو د خپلې عبادت خانې څخه ووتله او لرې مسافه يې ووهله چې هلته خپل ماشوم وزېږوي.

په دې باندې علاوه عبادت خانې د ماشوم د زېږولو سره مناسبت هم نه درلود خکه چې د ولادت سره څه فضلات ملګري وي چې هغه د عبادتخایونو سره نه ښایېږي.

۳_ کله چې د ماشوم د زېږولو دردونه وربانديې پیل شوه او هیڅوک ورسره نه وه چې د هغې سره بې د نورو زنانه وو غونديې څه کومک کړی وی نو مجبوره شوه او د خرما د ونې یوه زاړه وچ ډډ ته ورغله او هغه ته یې تکیه ووهله.

۴_ خو کله چې مبارک ماشوم تولد شو نو د بي بي مريمې رضي الله عنها په زړه کښې یو خل بیا د خپل قوم په وړاندې خجالت کېدل منعکس او تاو او راتاو شوه، نو په ډېر حسرت سره یې چیغه کړه چې: ای کاش چې زه د دغه اولاد زېږولو څخه لا وړاندې مړه شوې وی چې اوس د ټولو خلکو څخه هېره شوې وی او د هیچا په یاد نه وی پاتې چې یوه انجلۍ لا د مريمې په نوم باندې تېره شوې ده.

۵_ خو د هغې د حسرت او د خفګان د پورته کولو دپاره ورته سمدستي خپل ماشوم د همدې د لمنې لاندې اواز وکړ چې:

الف: ای مورې! مه خپه کېږه، ډېر ژربه ستا رب ﷻ تا د خجالت څخه خلاصه کړي او په قدرتي توګه به ستا د نجات لاره برابره کړي.

ب: ای مورې! د دې دپاره چې ته به مطمئنه شي ته لاندې وګوره چې همدا اوس ستا رب ﷻ ستا د استفادې دپاره خومره سپېڅلې اوبه راوخوټولې چې ستا د سترګو لاندې بهېږي.

ج: ته خو د خرما همدغه وچ ډډ وښوروه چې تازه کجورې دربانديې راتوی شي. نو کوم اقدس ذات ﷻ چې دغه عجيبه کارونه وکړه هغه به ډېر ژر تاته د خجالت څخه د خلاصون چاره هم درزده کړي.

د: نو ای مورې! ته په بې غمۍ سره او په ډاډه زړه سره تازه کجورې وخوره او دغه سپېڅلې اوبه وڅښه او هم وربانديې خپل نظافت برابر کړه.

هـ: ای مورې! ته د خپل زوی خوشالي د خجالت د ډار د کبله په خپل ځان باندې مه زار کوه، بلکې په خپل زوی باندې سترګې يخې کړه او ټول غمونه شاته واچوه او هیڅ فکر مه خرابوه، او د نجات په لاره باندې لاړه شه هغه دا چې:

و: که ته د انسانانو څخه هرڅوک وګورې نو د هیچا سره هم خبرې مه کوه او ټولو ته په اشاره باندې ووایه چې ما د خپل مهربان رب ﷻ دپاره د سکوت روژه نیولې ده نو زه به هیڅکله نن ورځ د هیڅ بنیادم سره خبرې اترې او سوال جواب ونه کړم، که بالفرض ستاسو سره کومه پوښتنه وي نو هغه زما دغه زوی ته وړاندې کړئ چې درته جوابه يې کړي.

توضیحات

۱_ علماوو کرامو په دې کښې متعدد اقوال کړي دي چې عیسی علیه السلام د خپلې مور په ګېډه کښې خومره وخت تېر کړی دی؟ چې ټول اقوال پکښې تقریباً اوو قولونو ته رسېږي[۱].

---

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۱۵۴، تفسیر کبیر ج۲۱ ص۲۰۲

مگر خرنګه چې د ﴿ فَحَمَلَتْهُ ﴾ کلمه مطلقه ده نو داسې ګومان کېږي چې د حمل موده به يې په متعارفې اندازې سره وه چې د نهو مياشتو څخه عبارت ده، همدې قول ته جمهورو علماوو کرامو تلل کړي دي[۱].

۲ـ په ﴿ مَكَانًا قَصِيًّا ﴾ کښې د "قصيّ" کلمه د بعيد (لرې) معنی ورکوي نو ځينې علماء کرام وايي چې دغه لرې مکان (چې بي بي مريمه رضي الله عنها هلته د خپل حمل د وضعې دپاره ورغلې وه) د بيت اللحم څخه عبارت دی[۲] چې د بيت المقدس څخه څلور ميله په لرې فاصله کښې واقع دی.

مگر موږ ته غوره برېښي چې د دغه لرې مکان څخه به د ابادۍ او د خلکو د ګڼې ګونې څخه ورانديږ (بېديا) مطلب وي چې د چا سترګې وربانديې ونه لګېږي، همدا مطلب د اميدوارې ښځې سره ښه مناسب دی چې ډېر زيات مزل نه شي کولی، همدارنګه د حمل دوضعې څخه وروسته د ببرته راستنېدلو سره هم ښه تناسب لري چې دغسې زنانه د ډېر مزل توان نه لري، والله ﷻ أعلم.

"نَسْيًا مَنسِيًّا" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا ﴾ کښې د "نسي" کلمه ـلکه "ضرب" ـ هغه شي ته وضعه شوې ده کوم چې د خلکو په نزد څه اهميت نه لري او نژدې وي چې هېر شي[۳]، او د "منسي" کلمه د همدغې معنی دپاره تاکيد واقع شوې ده، يعنې کاشکې چې زه د خلکو په نزد بې اهميته (د هېرېدلو قابله وی بلکې بالکل د دوی د اذهانو څخه وتلې او هېره شوې وی.

يادونه

۴ـ نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ»[۴] خبرېدل د ليدلو غوندې نه دي بلکې د ليدلو اثر زيات وي. نو که څه هم بي بي مريمې رضي الله عنها ته جبرائيل عليه السلام د عيسی عليه السلام د زېږي خبر ورکړی وه چې هغه پرې قانعه او ډاډه شوې وه خو کله چې د عيسی عليه السلام تولد صورت ونيوه او په سترګو باندې يې وليد نو په ايت شريف کښې ذکر شوې د حسرت کلمې يې د خولې څخه ووتلې، که بالفرض وراندې قناعت نه وی ورکړی شوی او نه وی خبره شوې چې داسې کار صورت نيوونکی دی نو سړی ګومان کوي چې د ډېرې حياء او خجالت څخه به مړه شوې وی او زړه به يې ودرېدلی وی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿ فَنَادَاهَا مِن تَحْتِهَا ﴾ کښې د "نادی" مستتر ضمير چاته راجع دی؟ يا په بل عبارت بي بي مريمې رضي الله عنها ته چا ډاډ ورکړ چې مه خپه کېږه؟

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۱۶
(۲) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۰؛ تفسير البغوي ج۳ ص۱۹۲
(۳) مفردات الراغب ص۵۱۳؛ روح المعاني ج۱۶ ص۸۲
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۴۶۱

مونږ وايو چې: د ذکر شوي ضمير په مرجع کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ويشلي شوي دي:

الف: ځينې وايي چې ذکر شوی ضمير جبرائيل ﷺ ته راجع دی[1]، چې بي بي مريمې رضي الله عنها ته يې د يوه ټيټ ځای څخه اواز وکړ او ډاډ يې ورکړ.

ب: دغه ضمير پخپله عيسى ﷺ ته راجع دی[2] چې د تولد څخه وروسته يې د خپلې مور سره خبرې وکړې ډاډه يې کړه چې خفګان مه کوه.

مونږ ته همدغه دوهم نظر د قبول وړ برېښي او دا څکه چې:

اول: جبرائيل ﷺ اوه ايتونه وړاندې د ﴿ فَأَرْسَلْنَآ إِلَيْهَا رُوحَنَا ﴾ په کلماتو سره ذکر دی او عيسى ﷺ څلور ايتونه مخکښې د ﴿ أَنَّىٰ يَكُونُ لِى غُلَٰمٌ ﴾ په کلماتو سره ذکر دی.

پوره واضحه ده چې قريبه مرجع د بعيدې مرجع څخه بهتره وي.

دوهم: په نژدې وړاندېنيو ايتونو کښې عيسى ﷺ ته ضميرونه راجع دي، نو که بالفرض ذکر شوی ضمير جبرائيل ﷺ ته راجع وګڼل شي نو بې ضرورته به د ضمائرو انتشار لازم شي چې په عربيت کښې بې ضرورته دا کار چندان ښه نه دی.

دريم: راتلونکی ايت شريف ﴿ فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ ﴾ همدغه دوهم نظر ته ترجيح ورکوي او دا څکه که بالفرض بي بي مريمې رضي الله عنها د خپل زوی (عيسى ﷺ) څخه خبرې نه وی اورېدلې او دا ډاډ يې نه درلودی چې د دې برائت اعلانولی شي نو د خپل قوم د پوښتنې په وخت کښې به يې خپل مبارک زوی ته اشاره نه وی کړې چې دا به جواب درکړي.

سَرِيًّا څه معنى؟

۶- په ﴿ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴾ کښې د "سَرِي" کلمه دوه معناوې لري[3] يوه معنى يې شريف دی او بله معنى يې ورو‌کی لښتی دی. چا چې اوله معنى غوره کړې ده نو هغوی يې په عيسى ﷺ سره تفسيروي[4]، يعنې ستا رب ﷻ ستا څخه لاندې شريف انسان تولد کړی دی.

خو ظاهره دا ده چې دلته به دوهمه معنى مراده وي[5] چې ستا رب ﷻ په معجزانه توګه ستا دپاره ستا څخه لاندې (تاته ډېر نژدې) د صافو اوبو لښتی جاري کړی دی، چې ته پرې د خپل نظافت مراعات وکړې او خپله تنده پرې ماته کړې.

همدغه معنى د راتلونکې ﴿ وَٱشْرَبِى ﴾ د کلمې سره ښه سمون خوري.

---

(١) تفسير القاسمي ج١١ ص١١٨؛ زاد المسير ج۵ ص۱۵۶
(٢) تفسير الطبري ج۱۶ ص۶۸
(٣) اضواء البيان ج۴ ص۱۶۶
(۴) تفسير المراغي ج۱۶ ص۴۵
(۵) تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۱۷

﴿فَأَتَتْ بِهِۦ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۥ ۖ قَالُوا۟ يَٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَٰٓأُخْتَ هَٰرُونَ مَا
كَانَ أَبُوكِ ٱمْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴿٢٨﴾ فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ ۖ قَالُوا۟ كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن
كَانَ فِى ٱلْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ إِنِّى عَبْدُ ٱللَّهِ ءَاتَىٰنِىَ ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلَنِى نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِى
مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ وَأَوْصَٰنِى بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّۢا بِوَٰلِدَتِى وَلَمْ
يَجْعَلْنِى جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾﴾

[۲۷] نو بي بي مریمې (رضي الله عنها) خپل قوم ته عیسی ﷺ په داسې حال کښې ورووړ چې (په خپله غېږه کښې) يې اوچت کړی وه.

(نو د هغوی چې ورباندې سترګې ولګېدلې) ويې ویلې چې: ای مریمې! بې شکه چې تا (د عادت څخه) پرې شوی (وتلی، لوی) شی راووړ (چې ډېر عجیبه دی).

[۲۸] ای د هارون (نومې متقي سړي) خورې! ستا خو نه پلار بد سړی وه او نه دې مور فاحشه (کچنۍ) وه، (دا کار خو ستا سره ډېر غیر مناسب دی).

[۲۹] نو بي بي مریمې (رضي الله عنها) خپل زوی (عیسی ﷺ) ته اشاره وکړه (چې دا به جواب درکړي).

هغوی (د بي بي مریمې رضي الله عنها اشاره رده کړه او) ويې ویلې چې مونږ به د هغه چا سره څنګه خبرې (سوال جواب) وکړو کوم چې په زانګو کښې (پروت) ماشوم وي؟ (ستا زوی هم د زانګو ماشوم دی).

[۳۰] (سمدستي) عیسی ﷺ وویلې چې: یقینًا زه د الله ﷻ بنده (او مخلوق) یم (چې قدرت يې په اسبابو پورې توقف نه لري)، ماته الله ﷻ (په ازل کښې) کتاب (انجیل) راکړی دی (مقرر کړی دی) او پیغمبر يې ګرځولی یم (ایا حرامي د کتاب یا نبوت خاوند جوړېدلی شي؟).

[۳۱] او زه الله ﷻ برکتناک ګرځولی یم په هر ځای کښې چې زه یم (خلکو ته به مې خیر رسېږي، ایا حرامي برکتناک جوړېدلی شي؟).

او ماته الله ﷻ په لمانځه او زکات باندې کلک حکم کړی دی ترڅو چې زه ژوندی یم (همدغه کلک حکم به عملي کوم).

[۳۲] او زه الله ﷻ د خپلې (ماجدې) مور دپاره نېکوکار ګرځولی یم، او زه الله ﷻ متکبر (سرکش) بدبخت نه یم پیدا کړی.

[۳۳] او جنس سلامتیا دې په ماباندې په هغه ورځ کښې وي چې زه (پکښې) تولد شوی یم او په هغه ورځ کښې چې زه (پکښې) مړ کېږم او (بالآخره) په هغې ورځ کښې چې زه (پکښې د قبره څخه) ژوندی مبعوث (پورته) کړی شم (چې حقایق مې بیان کړه).

(بالمقابل عذاب دې په هغه چا باندې وي کوم چې د حقایقو څخه انکار کوي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د عیسی ﷺ د قیصې وروستنۍ کړۍ ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:

۱ـ کله چې عیسی ﷺ خپله مور ډاډه کړه او د قوم د جوابولو طریقه یې ورزده کړه نو هغې خپل زوی په غیږ کښې واخست او خپل قوم ته یې ورووړ نو د هرڅه څخه وړاندې ورته هغوی همغه خبره وکړه د کومې څخه چې دغه بي بي رضي الله عنها ډارېدله، هغه دا چې:

۲ـ ای بي بي مریمې! یقینًا چې تا ډېر لوی کار کړی دی او ډېر عجیب ماشوم دې راوړی دی چې پلار نه لري، که دا کار بل چا کړی وی نو ډېر عجیب به نه وي خو ستا د شان سره دغــې کار ډېر عجیب دی. بیا دوی د خپلې حیرانتیا وجې ته اشاره وکړه چې:

۳ـ ای د هارون خورې! ستا ټوله کورنۍ په صلاح او تقوی باندې شهرت لري او په دې باندې علاوه ستا پلار خو هم بد سړی نه دی تېر شوی چې د هغه خاصیت په تا کښې سرایت کړی وي، او نه دې مور فاحشه او بدکاره وه چې د هغې بدخوی او کچنیتوب په تا کښې منعکس شوی وي، نو مونږ حیران یاستو چې دغه بدخوی په تا کښې د کوم ځای څخه نښتت کړی دی او د څه وجې څخه یې په تا کښې وده کړې ده؟.

۴ـ بي بي مریمې رضي الله عنها د خپل قوم سپورې، سنغې خبرې په سکوت سره واورېدلې او د پخواني اعلان په مطابق یې (چې زه روژه یم) فقط خپل زوی ته اشاره وکړه چې: ستاسو د ټولو سوالونو دپاره به دغه ماشوم جوابونه درکړي.

۵ـ قوم د خپلو سوالونو مخه د بي بي مریمې رضي الله عنها څخه وانه ړوله او لا ورته په غُصه شوه چې مونږ به د هغه چا سره څنګه خبرې وکړی شو کوم چې په زانګو کښې د ماشوم په حیث پروت وي؟.

ای مریمې! ستا زوی خو بل څوک نه دی فقط د زانګو ماشوم دی، که څه هم سمدستي ستا په غیږ کښې پروت دی او تی روي، نو ستا د اشارې معنی دا ده چې د یو پلوه په مونږ باندې خندنې کوې او د بله پلوه خپل ځان ته د دروغو بهانه تراشې.

۶ـ عیسی ﷺ د قوم ټولې خبرې واورېدلې او په دقت سره ورته متوجه وه، خو په عین حال کښې د تي په رودلو باندې مشغول وه.

کله چې د هغوی خبره ذکر شوې پړاو ته ورسېده نو د تي رودل یې بس کړه او د مور په غیږ کښې یې هغوی ته خپل مخ ورواړاوه او په لاندې خبرو باندې یې مخاطب کړ چې:

الف: یقینًا زه د الله ﷻ بنده او عابد یم، زه معبود او اله نه یم.

ب: ماته الله ﷻ کتاب راکړی دی او پیغمبر یې ګرځولی یم، څوک چې حرامي وي هغه ته نه الله ﷻ کتاب ورکوي او نه یې پیغمبر جوړوي.

ج: زه چې هر چرته یم هملته یې د خیر او برکت خاوند ګرځولی یم، زه د حرامیانو په شان بې خیره او بې برکته (بدخویه او بدکاره) نه یم.

د ماته الله ﷻ په لمانځه او پاکیزګۍ باندې توصیه کړې ده نو ترڅو پورې چې زه ژوندی یم په پاکو وختونو کښې به لمونځونه دروم او په پاکبزه خوی باندې به کلک یم، نه به مالي عبادت پرېږدم او نه به بدخوی اختیاروم.

د څرنګه چې زه الله ﷻ په قدرتي توګه بې پلاره پیدا کړی یم نو یوازې د خپلې مور دپاره یې نېکي کوونکی او ښه سلوک کوونکی ګرځولی یم، چې زه به هیڅکله خپله مور نه خپه کوم او هیڅکله به یې نه ازاروم، او بې اطاعتي به یې نه کوم.

و ای قومه! زه الله ﷻ متکبر او سختي کوونکی نه یم جوړ کړی چې په خپلې مور او په بل چا باندې تکبر وکړم او حقوق یې د پښو لاندې کړم او یا ورباندې سختي ورولم.

ز ای قومه! تاسو هیڅکله ماته ضرر نشئ رسولی او نه ستاسو د پروپاګند څخه څه شی جوړیدلی شي او دا ځکه چې

اول په ماباندې د الله ﷻ د پلوه سلام او سلامتیا ده په هغې ورځې کښې چې زه پکښې زیږیدلی یم چې همدا نن ورځ ده.

دوهم او په هغې ورځ کښې هم چې زه مرم او د دنیا څخه رحلت کوم.

دریم بالآخره په هغې ورځ کښې هم چې کله زه د الله ﷻ په حضور کښې د قبر څخه ژوندی راپورته کړی شم.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې د ﴿ فَأَتَتۡ بِهِۦ قَوۡمَهَا ﴾ معنی دا ده چې بي بي مریمې رضي الله عنها خپل زوی عیسی علیه السلام خپل قوم ته وروړ حال دا چې همدغه مضمون د ﴿ تَحۡمِلُهُۥ ﴾ په جمله کښې پروت دی نو بیښتنه دا ده چې په دغه تاکید کښې څه حکمت دی؟

موږ وایو چې: څرنګه د وړاندېني [۲۴] ایت څخه واضحه شوه چې عیسی علیه السلام د خپلې مور سره په خارق العاده توګه خبرې وکړې او داډ یې ورکړ، نو که د ﴿ تَحۡمِلُهُۥ ﴾ جمله نه وی نازله شوې چابه ګومان کړی وی چې بي بي مریمې رضي الله عنها به عیسی علیه السلام په خارق العاده توګه په پښو خپل قوم ته وروستلی وي او د نورو ماشومانو په خلاف به یې مزل هم کولی شو، حال دا چې حقیقت داسې نه وه.

فري څه معنی؟

۲ـ په ﴿ لَقَدۡ جِئۡتِ شَيۡـٔٗا فَرِيّٗا ﴾ کښې د "فري" کلمه په اصل کښې "فریي" ـ لکه "شریف" ـ وه چې د "فري" ـ لکه "ضرب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د پوستکې د پرې کولو معنی ورکوي، مګر په استعمال کښې د عجیب او عظیم کار په معنی باندې استعمالېږي[1]، نه به وایي چې د عادت او رواج څخه وتلی او جدا شوی کار دی.

[1] مفردات الراغب ص۳۹۳؛ روح المعاني ج۱۶ ص۸۷

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای بي بي مريمې! تا خو مونږ ته داسې عجيبه او لوی شی راوړی چې د عادت څخه بالکل وتلی دی او مونږ ورته د سره د صحت وجه نه شو موندلی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د ﴿ يَٰٓأُخۡتَ هَٰرُونَ ﴾ څخه څرګندېږي چې بي بي مريمه رضي الله عنها د هارون عليه السلام او د موسى عليه السلام خور وه، حال دا چې نوموړې بي بي د هغوی څخه ډېره زمانه وروسته پيدا شوې وه، نو پوښتنه دا ده چې: د دغه نسبت وجه څه ده؟

مونږ وايو چې: علماء کرامو د دې نسبت ډېرې وجې ښودلې دي(١)، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د "أُخۡتَ" او "أَخ" کلمات کله-کله د تشبيه دپاره استعمالېږي، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَمَا نُرِيهِم مِّنۡ ءَايَةٍ إِلَّا هِيَ أَكۡبَرُ مِنۡ أُخۡتِهَاۖ ﴾ [الزخرف:٤٨] يعني او مونږ فرعونيانو ته د موسى عليه السلام د حقانيت هيڅ دليل نه دی ښودلی مګر هغه به د خپل پخواني مثل دليل څخه لوی وه، خو دوی په بيا باندې هم قناعت ونه کړ.

نو په دې مقام کښې يې حاصل داسې راځېږي چې: ای بي بي مريمې! ته خو په عفت او پاک لمنئ کښې د هارون عليه السلام غوندې وې نو تا څنګه بې پلاره زوی راووړ؟.

ب: بي بي مريمه رضي الله عنها د هارون عليه السلام د نسل څخه وه او په عربي محاوره کښې کله د يو فرد اضافت خپل اصل ته صورت نيسي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَٱذۡكُرۡ أَخَا عَادٍ ﴾ [الأحقاف:٢١] يعني ای پيغمبره! خپل امت ته د عاد ورور ياد کړه چې د هود عليه السلام څخه عبارت دی (د ده قيصه وربانديې ولوله).

نو دلته يې حاصل کېږي چې: ای هغې ښځې! چې ته د هارون عليه السلام د نسل څخه يې تا ولې دغسې کار وکړ او خپل پاکيزه اصل دې وشرماوه؟.

ج: مګر په ټولو جوابونو کښې هغه جواب غوره دی کوم چې د ذکر شوي سوال دپاره د نبي کريم ﷺ څخه روايت شوی دی، هغه دا چې: المغيره بن شعبه رضي الله عنه وايي: زه نبي کريم ﷺ نجران ته د څه کار دپاره ولېږلم، هلته هغوی (نصاراوو) زما څخه پوښتنه وکړه چې: ايا تاسو په خپل کتاب کښې د ﴿ يَٰٓأُخۡتَ هَٰرُونَ ﴾ کلمات نه لولئ؛ حال دا چې د موسى عليه السلام او د عيسى عليه السلام ترمنځ ډېره زمانه (يو زره کاله(٢)) فاصله وه؟.

نو زه د دغه سوال په جواب باندې پوه نه شم چې څه ورته ووايم کله چې زه بېرته راستون شوم او ذکره شوې قيصه مې هو بهو د نبي کريم ﷺ په حضور کښې بيانه کړه. نو هغه ﷺ راته وويلې چې: «أَلَا أَخْبَرْتَهُمْ أَنَّهُمْ كَانُوا يُسَمُّونَ بِأَنْبِيَائِهِمْ وَالصَّالِحِينَ قَبْلَهُمْ»(٣) ايا تا دوی ته خبر (جواب) ورنه کړ چې: بېشکه هغوی چې وه (خپل اولادونه) به يې د خپلو پيغمبرانو او پخوانيو نېکانو (په نومونو باندې) نومول.

(١) زاد المسير ج٥ ص١٥٩؛ تفسير القرطبي ج١١ ص١٠٠
(٢) تفسير الكشاف ج٣ ص١٤
(٣) جامع الترمذي ج٢ ص١٤٨

یا په بل عبارت: تا به ورته جواب ورکړی وي چې: د بي بي مریمې رضی الله عنها ورور هم هارون نومېده، نو د دې خپل ورور ته اضافت شوی دی، نه هغه هارون (علیه السلام) ته کوم چې د موسی علیه السلام ورور وه.

د دې ایت شریف ارشاد

۴ـ د ذکر شوي ایت شریف د ارشاداتو څخه څرګندېږي چې د مور او پلار ښه خویونه او یا بد خویونه په لا شعوري توګه اولاد ته انتقالېږي، نو هرچا ته په کار دي چې په نېکو خاصیتونو باندې خپل ځان روږدی کړي او د بدو خاصیتونو څخه ځان بچ وساتي چې په لوی لاس خپل اولادونه بې لارې نه کړي چې د الله جل جلاله په عصیان کښې ترې د خپل پلار او مور د مغفرت سوال هم هېر شي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: نبي کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ وَلَدُ زِنْيَةٍ وَلَا مَنَّانٌ وَلَا عَاقٌّ وَلَا مُدْمِنُ خَمْرٍ»[۱] جنت ته به ولد زنا (حرامي) داخل نه شي او نه احسان ایښودونکی او نه د مور او پلار ازاروونکی او (بالآخره) او نه په شرابو باندې عادت شوی کس.

که څه هم په حرامزاده کښې څه ګناه نشته ګناه خو په فاحش او فاحشه کښې ده، مګر د دغو دواړو خاصیتونه به د ځېر ژر هغه ته ورانتقال شي او د داسې جنایاتو به مرتکب شي چې د دغو دواړو جنایات به يې د پښو ګرد ته هم ونه شي رسېدلی، او په نتیجه کښې به د دوزخ د اور خوراک شي.

ب: نبي کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې: «وَلَدُ الزِّنَا شَرُّ الثَّلَاثَةِ»[۲] یعنې ولد زنا (حرامزاده) په درېوو کسانو کښې زیات بد دی (درې کسان د زناکار سړي او زناکارې ښځې او د ولد زنا څخه عبارت دي). یا په بل عبارت حرامي په بدخوی کښې د فاحش او فاحشې څخه زیات دی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په ﴿ءَاتَىٰنِيَ ٱلْكِتَٰبَ﴾ کښې د ﴿ءَاتَىٰنِيَ﴾ کلمه او همدارنګه په راتلونکو ایتونو کښې د ﴿وَجَعَلَنِي﴾، ﴿وَجَعَلَنِي﴾، ﴿وَأَوْصَٰنِي﴾ کلمې ټولې د ماضي صیغې دي او معناګانې یې داسې راښېږي چې ماته الله جل جلاله پخوا کتاب راکړی دی، او پیغمبر يې ګرځولی یم او هم يې مبارک ګرځولی یم او په لمانځه او زکات باندې يې راته توصیه کړې ده، حال دا چې دغه ټول حقائق په هغه وخت کښې متحقق شوه کله چې عیسی علیه السلام د ماشومتوب مرحله تېره کړه؟

مونږ وایو چې:

الف: د ذکرو شوو ماضیګانې معناوې دا دي چې دغه حقایق ماته په ازل کښې لیکلی شوي دي که څه هم تحقق به يې په خپلو خپلو وختونو کښې صورت ونیسي.

د دې جواب نظیر د نبي کریم صلی الله علیه وسلم هغه حدیث دی چې فرمایي: «إِنِّي عَبْدُ اللهِ لَخَاتَمُ النَّبِيِّينَ وَإِنَّ آدَمَ

(۱) سنن الدارمي ج۲ ص۳۷، مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۶۴۷

(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۱۹۶

عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمُنْجَدِلٌ فِي طِينَتِهِ»[1] يعنې زه يقيناً د الله ﷻ بنده يم (او بې شکه زه) د ټولو پيغمبرانو عليهم السلام خاتم (او وروستنی) وم حال دا چې آدم عليه السلام لا هرومرو په خپله خټه کښې نغښتی وه (هغه لا د سره خلق کړی شوی نه وه).

ب: په ټولو محاوراتو کښې عادت دی چې د هغه شي څخه چې تحقق يې يقيني وي په ماضي سره تعبير کېږي که څه هم خارجي موجوديت يې په راتلونکي وخت کښې صورت نيسي.

لمونځ او زکات

۶_ د ﴿ وَأَوْصَنِي بِالصَّلَوٰةِ وَالزَّكَوٰةِ ﴾ څخه څرګندېږي چې لمونځ په ټولو پيغمبرانو باندې (د کيفياتو په تفاوت سره) مشروع کړی شوی وه، مګر دا بېله خبره ده چې عيسی عليه السلام د دومره مال خاوند ونه ګرځېده چې زکات ورباندې فرض کړی شوی وي[2].

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وايي چې په دې کښې څه حکمت دی په ﴿ وَالسَّلَمُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدتُّ ﴾ کښې د "السّلامُ" کلمه معرفه نازله کړی شوه او "سَلام" نکره نازله نه کړی شوه لکه څنګه چې د يحيی عليه السلام په هکله په تېر شوي [۱۵] ايت کښې نکره نازله شوې ده؟

مونږ وايو چې: د ځينو علماوو کرامو[3] په نظر د "السّلامُ" په کلمه کښې د "ل" توری د جنس دپاره دی چې تعريض ته پکښې اشاره ده. نو د معنی حاصل يې داسې راخېژي چې د الله ﷻ ټوله سلامتيا دې په ما باندې وي چې ذکر شوي حقايق مې بيان کړه او د الله ﷻ لعنت دې په هغه چا باندې وي چې د دغو حقايقو څخه انکار کوي او زما په مور (بي بي مريمې) باندې بهتان لګوي.

﴿ ذَٰلِكَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ ٱلْحَقِّ ٱلَّذِى فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ سُبْحَـٰنَهُۥٓ إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾ وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ هَـٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾ فَٱخْتَلَفَ ٱلْأَحْزَابُ مِنۢ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَـٰكِنِ ٱلظَّـٰلِمُونَ ٱلْيَوْمَ فِى ضَلَـٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ ٱلْحَسْرَةِ إِذْ قُضِىَ ٱلْأَمْرُ وَهُمْ فِى غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ ٱلْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾ ﴾

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۸۴

(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۱۹۵

(۳) تفسير الکشاف ج۳ ص۱۶

[۳۴] (ای پیغمبره!) دغه دی عیسی ؑ د بي بي مریمې رضي الله عنها زوی (چې وړاندې یې قیصه بیانه شوه).

(په دې باندې الله ﷻ قول کړی دی) هغه حق قول چې (کفار پکښې جګړې کوي (او هم پکښې شک کوي).

[۳۵] مناسب نه دي الله ﷻ ته چې (یو ډول) ولد ونیسي، همده ﷻ ته (د ولد نیولو څخه) پاکي ده (او دا څکه چې:) کله چې د کوم کار (د کولو) فیصله وکړي نو یقیناً ورته ووایي چې: شه! (موجود شه!) نو هغه (سمدستي) شي (موجود شي).

[۳۶] او (همدا حقیقت ورته عیسی ؑ هم ویلی دی چې) یقیناً الله ﷻ زما رب هم دی او ستاسو رب هم دی، نو خاص د همده ﷻ عبادت وکړئ (زما عبادت مه کوئ).

دغه برابره لاره ده (نه هغه چې تاسو ورباندې روان یاست).

[۳۷] نو (د دې سره-سره) ټولګي د خپل منځ څخه مختلف شوه (د همدوی د منځ څخه اختلاف راپورته شو چې لږ مسلمانان پاتې شوه او ډېر پرې کافر شوه).

نو هغو کسانو ته حسرت (او افسوس) دی کومو چې کفر غوره کړی دی، (البته) د لویې ورځې دحضور څخه (چې هلته به ورسره مخامخ شي).

[۳۸] (ای پیغمبره! په کومه ورځ چې دوی مونږ ته راشي نو) دوی به (هلته) خومره ښه اورېدونکي او خومره ښه لیدونکي وي، مګر ظالمان (کفار) نن ورځ په ښکاره ګمراهۍ کښې دي (چې نه حق اوري او نه حق ګوري).

[۳۹] او (ای پیغمبره!) کفار د حسرت (او افسوس) د ورځې څخه ووېروه (البته) کله چې کار (حساب) انجام شي (جنتیان جنت لاړ شي او دوزخیان په دوزخ کښې وغورزولی شي). حال دا چې (نن ورځ ترې) دوی په غفلت کښې دي حال دا چې دوی ایمان نه راوړي.

[۴۰] یقیناً مونږ همدا مونږ (بل څوک نه) د ځمکې وارثان یاستو او د هغه چا هم چې په دې ځمکه باندې وي (ژوند کوي)، او خاص مونږ ته به دوی راجع کړی شي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د عیسی ؑ په خارق العاده پیدایښت باندې یوې په زړه پورې تبصرې ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځي:

۱ـ ای پیغمبره! دغه ماشوم چې د تولد قیصه یې په وړاندېنیو ایتونو کښې بیانه شوه بل څوک نه دی بلکې عیسی ؑ دی چې یوازې د بي بي مریمې رضي الله عنها زوی دی، او په خارق العاده توګه تولد شوی دی.

په دې بیان کښې هیڅ شک او شبه نشته، دا بیان د هغه اقدس ذات د پلوه نازل شوی دی چې وړاندې او بېرته ټول حالات ورته څرګند دی.

خو د دې سره-سره په همدغه حق او واقعي بيان کښې کفار شبهات راپورته کوي چې:

۲ـ عيسى ﷺ ته د ابن الله (د الله ﷻ زوی) لقب ورکوي او وايي چې همدی د عبادت مستحق دی، خو دوی د خپل مطلب په اثبات باندې هيڅ وجه او دليل نه شي قائمولی او دا خکه چې:

الف: د الله ﷻ سره هيڅ مناسبت نه لري چې د خپلو مخلوقاتو د جملې څخه کوم يو په ولديت سره ونيسي، حال دا چې په مخلوقيت کښې ورته ټول يو برابر دي.

ب: الله ﷻ د ولد نيولو څخه پاک او منزه دی څکه چې په ولديت کښې احتياج نغښتی دی او الله ﷻ هيڅ شي ته ارتيا او احتياج نه لري.

ج: د الله ﷻ د ارادې تحقق په اسبابو پورې متوقف نه دی کله چې د يو شي په باره کښې په کوم کيفيت سره د موجودولو فيصله وکړي نو فقط دومره ووايي چې: شه!، نو نوموړی شی په ټاکلي کيفيت سره موجود شي.

نو د چا د موجوديت په هکله چې د والدينو طريقه انتخابه کړي هغه د والدينو په طريقه موجودېږي او که د چا په باره کښې چې بدون د پلاره طريقه غوره کړي هغه بې پلاره پيدا کېږي لکه عيسى ﷺ. بالآخره د چا په هکله يې چې د مور او پلار سلسله د نظره غورزولې وي نو هغه بدون د والدينو څخه موجودېږي لکه آدم ﷺ.

لنډه دا چې بې پلاره تولد کېدل خارق العاده کار دی خو په الوهيت او معبوديت باندې دلالت نه کوي، لکه چې څينې خلک ترې د عيسى ﷺ په باره کښې همدغه مفهوم اخلي.

۳ـ ای پيغمبره! په ذکر شوي تحقيق باندې علاوه، پخپله عيسى ﷺ هم دوی په همدغه تحقيق باندې خبر کړي دي او ورته ويلي يې دي چې:

الف: يقيناً الله ﷻ زما رب هم دی او ستاسو رب هم دی نو يوازې د همده ﷻ عبادت وکړئ لکه چې زه يوازې د همده ﷻ عبادت کوم.

ب: ای خلکو! زما عبادت مه کوئ، زه بل څوک نه يم، زه ستاسو غوندې يو مخلوق يم چې د معبوديت لياقت نه لرم، دغه برابره لاره ده، په همدې لاره باندې لاړ شئ، خپله ځانونه مه بې لارې کوئ.

۴ـ خو د دې سره-سره مختلفې ډلې د عيسى ﷺ په باره کښې په خپلمنځي اختلاف باندې اخته شوې، نه يې دلايلو ته وکتل او نه يې د عيسى ﷺ ارشاد ته غوږ ونيوه، نو څوک ورته د الله ﷻ په ابنيت (زوی والي) قائل شوه، چا ورباندې د معبود نوم کېښود او چا ورته د دريم اله لقب ورکړ، او بالآخره لرو خلکو په همغې خبره باندې باور وکړ کومه چې ورته عيسى ﷺ تلقين کړې وه.

۵ـ نو د هغو کسانو دپاره افسوس او حسرت دی چا چې کفر اختيار کړی دی او څرګند دلايل يې د پښو لاندې کړي دي.

دغه افسوس او حسرت به دوی ته په هغې لويه ورځ کښې عملاً متوجه شي، کله چې قيامت قائم شي او دوی هلته ورحاضر کړی شي.

۶ـ ای پيغمبره! کله چې دوی زمونږ په حضور کښې ودرېږي نو دوی به څومره ښه اورېدونکي او

غومره به لیدونکي وي، مګر نن ورځ دوی نه څه اوري او نه څه ویني او د ظلم د کبله یې غوږونه کاڼه او سترګې یې ړندې دي، او په ښکاره ګمراهۍ باندې یې منګولې ښخې کړې دي.

۷_ ای پیغمبره! د ذکرو شوو کافرانو په شمول ټول ظالمان د افسوس او حسرت د ورځې څخه ودار کړه، البته کله چې خبره فیصله شي او هرڅوک خپل مقرر او ټاکلي ځای ته یوتلل شي، ترڅو ورته تیاري ونیسي چې په هغې ورځ کښې حسرت او افسوس کول هیڅ ګټه نه شي رسولی.

۸_ دوی څخه ودار کړه چې دوی نن ورځ په غفلت کښې پراته دي او د هغې ورځې هیڅ غم ورسره نشته بلکې په غفلت کښې وراندې روان دي او خپلې بې ایمانۍ ته ادامه ورکوي، ته به وایې چې هیڅکله به دوی د دنیا څخه رحلت ونه کړي او مونږ ته به رانه وستلی شي خو خبره داسې نه ده لکه چې دوی خیال کوي او دا څکه چې:

۹_ په یقین سره همدا مونږ د دې ځمکې وارثان یاستو او حتی د هغو کسانو هم وارثان یاستو کوم چې په ځمکه باندې په غفلت کښې ژوند کوي ته به وایې چې دوی به د مرګ سره مخامخ نه شي او د قیامت په ورځ به زمونږ په حضور کښې ونه دورولی شي.

خو دغه خیال باطل دی، دوی ټول به ځمکه همدا مونږ ته پرېږدي او همدا زمونږ حضور ته به راتاو کړی شي او د حساب کتاب دپاره به متوقف کړی شي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې په ﴿ قَوْلَ ٱلْحَقِّ ٱلَّذِى فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴾ کښې د "قول" کلمې ته څه شی نصب ورکړی دی او د ﴿ ٱلْحَقِّ ﴾ کلمې ته په کوم دول اضافت سره مضافه شوې ده؟

مونږ وایو چې: په ذکرو شوو دواړو مطلبونو کښې مفسرینو کرامو ډېر احتمالات لیکلي دي[1] چې په واقع کښې یوه مضمون ته راجع کېږي، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مګر کوم احتمال چې مونږ ته بهتر ښکاره شوې دې هغه دا دی چې:

الف: ﴿ قَوْلَ ﴾ ته د مقدر "قال" کلمې د مصدریت په اعتبار سره نصب ورکړی دی.

ب: او اضافت یې د "وعد الصدق" د قبیلې څخه دی چې موصوف خپل صفت ته مضاف شوی دی.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: الله ﷻ قول کړی دی، داسې حق قول چې کفار پکښې جګړې او اختلافونه کوي او هیڅ دلیل وړاندې نه لري.

یادونه

۲_ په دې حقیقت کښې چې الله ﷻ د ولدیت څخه پاک او منزه دی، د الله ﷻ په توفیق د [البقرة: ۱۱۶، ۱۱۷] ایتونو او د [الأنعام: ۱۰۱] ایت په خلاصه مطالبو کښې ډېر ښه تحقیقي او مستدل بحث تېر شوی دی چې بیا لیکلو ته یې ارتیا نه ګورو.

---

(۱) البحر المحیط ج۷ ص ۲۴۰؛ تفسیر الطبري ج۱۶ ص۸۱

يو اعرابي تحليل

۳_ د ﴿ وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ ﴾ الآية په اعراب کښې مفسرينو کرامو ډېر تحليلونه کړي[۱]، چې مونږ ته يو هم په زړه پورې ښکاره نه شو، نو د همدې کبله مو د هغو په ذکر باندې ډېره کېښودله.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې دغه جمله به د "قال" په تقدير سره په ﴿ مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ ﴾ په جمله باندې عطفه وي. نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: کفار په حق قول کښې شک او شبه کوي او عيسى ﷺ د ابن الله په نامه يادوي خو د دوی دغه شک د لاندې وجوهو د کبله باطل دی:

الف: يوه وجه يې دا ده چې د الله ﷻ سره ولديت منافات لري، لکه چې وړاندې يې بيان شو.

ب: بله وجه يې دا ده چې پخپله عيسى ﷺ د وخت ټولو خلکو ته ويلي وه چې يقيناً الله ﷻ زما رب دی او هم ستاسو رب دی، همدغه لاره سمه لاره ده، ماته د ابن الله لقب مه راکوئ چې دا باطله لاره ده. نو که بالفرض المحال د کفارو اشتباه څه حقيقت درلودی نو د هر چا څخه وړاندې به پرې عيسى ﷺ اقرار او اعتراف کړی وی.

احزاب څوک دي؟

۴_ په ﴿ فَٱخْتَلَفَ ٱلْأَحْزَابُ مِنۢ بَيْنِهِمْ ﴾ کښې د "أحزاب" کلمه مفسرينو کرامو په لاندې معناوو سره تفسيره کړې ده:

الف: "أحزاب" د يهودو او نصاراوو څخه عبارت دي چې د عيسى ﷺ په هکله يهود تفريط کوي، چې په مور پورې يې بهتان تړي، او نصارا افراط کوي[۲] چې د ابن الله او نور غير مناسب لقبونه ورباندې ږدي.

ب: "أحزاب" کلمه دلته خپله د نصاراوو څخه عبارت ده چې اسمان ته د عيسى ﷺ د پورته کېدلو څخه وروسته په لاندې فرقو او ډلو باندې ووېشلی شوه[۳]:

اول: ځينو ويلي چې عيسى ﷺ پخپله الله وه چې اوس بېرته اسمان ته وخوت.

دوهم: نورو ويلي چې عيسى ﷺ ابن الله وه چې الله ﷻ اسمانونو ته وخېژاوه.

درېم: بلې ډلې ويلي چې عيسى ﷺ د درېوو معبودانو څخه يو معبود وه، چې درېواړه د الله ﷻ بي بي مريمې رضي الله عنها او د عيسى ﷺ څخه عبارت دي.

څلورم: مسلمانانو ويلي چې عيسى ﷺ د الله ﷻ بنده او پيغمبر وه، په قدرتي توګه تولد شو او په قدرتي توګه اسمانونو ته ژوندی وخېژولی شو.

نو په دغو څلورو واړو ډلو کښې فقط څلورمه ډله په حقه وه او نورې درېواړه ډلې کافرې دي او کافرې دي چې په ﴿ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا ﴾ سره ورته اشاره شوې ده.

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۹۲؛ تفسير القرطبي ج۱۱ ص۱۰۸
(۲) تفسير ابي السعود ج۵ ص۲۶۵
(۳) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۱

مونږ ته دواړه تفسیرونه سره منافي نه برېښي، كه دواړو ته د "الأحزاب" كلمه شامله وګڼله شي نو هم څه باک يې نشته.

مَشْهد څه صيغه ده؟

۵_ په ﴿ مِن مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴾ كښې د ﴿ مَّشْهَدِ ﴾ په كلمه كښې ځينو مفسرينو كرامو نهه احتماله ذكر كړي دي، چې څه صيغه ده او د شهود څخه ده كه د شهادت څخه[١]؟

مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلم ـ چې نوموړې كلمه د ميمي مصدر صيغه ده او د شهود (حضور) څخه اشتقاقه شوې ده. نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې د كفارو افسوس او حسرت د لويې ورځې د حضور څخه نشات كوي چې په دنيا كښې تري منكران وه خو هلته به ورسره مخامخ شي.

يادونه

۶_ د ﴿ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ ﴾ دواړه كلمې د تعجب صيغې دي چې د اعرابي تحقيق ځاى ته يې د [الكهف: ۲۶] ايت لاندې اشاره شوې ده ـوالحمد لله ﷻـ، بيا اشارې ته يې اړتيا نه ګورو.

همدا مضمون الله ﷻ د كفارو د خولې څخه حكايت كړى دى چې: ﴿ رَبَّنَآ أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَٱرْجِعْنَا نَعْمَلْ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴾ [السجدة: ۱۲] يعني د قيامت په ورځ به كفارو زوړند سرونه نيولي وي او وايي به چې: اى زمونږ ربه! مونږ وليده او مونږ واورېده نو مونږ بېرته دنيا ته تاو كړه چې نېک عمل وكړو، بې شكه مونږ يقين كوونكي ياستو.

د حسرت ورځ

۷_ يوه ورځې نبي كريم ﷺ دا ايت شريف ﴿ وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ ٱلْحَسْرَةِ ﴾ الآية قرائت كړ او بيا يې په يوه اوږده حديث سره تفسير كړ چې لنډ مضمون يې دا دى:

كله چې جنتيان جنت او دوزخيان دوزخ ته داخل كړى شي نو مرګ به د يو ه چوپړ (ايرو رنګي) پسه په شكل د جنت او دوزخ ترمنځ ودرولى شي او د دواړو ډلو څخه به پوښتنه وكړى شي چې دا پېژنئ؟ دواړه ډلې به اعتراف وكړي چې: هو، دا پېژنو، دا مرګ دى؛ بيا به د دواړو ډلو د نظر لاندې په ډېره څملولى شي او د پسه په شان به ذبحه كړى شي: «فَلَوْلَا أَنَّ اللهَ قَضَى لِأَهْلِ الْجَنَّةِ الْحَيَاةَ فِيهَا وَالْبَقَاءَ لَمَاتُوا فَرَحًا وَلَوْلَا أَنَّ اللهَ قَضَى لِأَهْلِ النَّارِ الْحَيَاةَ فِيهَا وَالْبَقَاءَ لَمَاتُوا تَرَحًا»[٢] نو كه بالفرض يقينًا الله ﷻ د جنتيانو دپاره ژوند او بقاء نه وى فيصله كړې نو دوى به د ډېرې خوشالى د كبله مړه شوي وى، او كه بالفرض يقينًا الله ﷻ د دوزخيانو دپاره په دوزخ كښې ژوند او بقاء نه وى فيصله كړې نو دوى به د ډېر غم د وجې مړه شوي وى[٣].

(١) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٣ ص٢٨٨

(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٦٩١؛ جامع الترمذي ج٢ ص١٤٨

(٣) "ترح" د "فرح" نقيض دى. لسان العرب ج٢ ص٤١٧

همدارنګه نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا يَدْخُلُ أَحَدٌ الْجَنَّةَ إِلَّا أُرِيَ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ لَوْ أَسَاءَ لِيَزْدَادَ شُكْرًا وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ إِلَّا أُرِيَ مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ لَوْ أَحْسَنَ لِيَكُونَ عَلَيْهِ حَسْرَةً»[١] يعنې: هيڅوک جنت ته نه داخليږي مګر هغه ته د اور څخه خپل د ناستې ځای ورليده کيږي (وربنودلی کيږي البته په هغه صورت کښې چې) که بالفرض نوموړی بدکاره وي (جنتي نه وي) ترڅو د شکر (خوشالۍ) د حيثه زيات شي.

او هيڅوک دوزخ ته نه داخليږي مګر هغه ته د جنت څخه خپل د ناستې ځای ورليده کيږي (وربنودلی کيږي البته په هغه صورت کښې چې) که بالفرض نوموړی نيکو کار وي، ترڅو ورباندې دغه بنودانه حسرت (او افسوس) وګرځي.

﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِبۡرَٰهِيمَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا نَّبِيًّا ﴿٤١﴾ إِذۡ قَالَ لِأَبِيهِ يَٰٓأَبَتِ لِمَ تَعۡبُدُ مَا
لَا يَسۡمَعُ وَلَا يُبۡصِرُ وَلَا يُغۡنِي عَنكَ شَيۡـٔٗا ﴿٤٢﴾ يَٰٓأَبَتِ إِنِّي قَدۡ جَآءَنِي مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَمۡ
يَأۡتِكَ فَٱتَّبِعۡنِيٓ أَهۡدِكَ صِرَٰطٗا سَوِيّٗا ﴿٤٣﴾ يَٰٓأَبَتِ لَا تَعۡبُدِ ٱلشَّيۡطَٰنَۖ إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ كَانَ
لِلرَّحۡمَٰنِ عَصِيّٗا ﴿٤٤﴾ يَٰٓأَبَتِ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٞ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيۡطَٰنِ
وَلِيّٗا ﴿٤٥﴾ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنۡ ءَالِهَتِي يَٰٓإِبۡرَٰهِيمُۖ لَئِن لَّمۡ تَنتَهِ لَأَرۡجُمَنَّكَۖ وَٱهۡجُرۡنِي مَلِيّٗا
﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكَۖ سَأَسۡتَغۡفِرُ لَكَ رَبِّيٓۖ إِنَّهُۥ كَانَ بِي حَفِيّٗا ﴿٤٧﴾ وَأَعۡتَزِلُكُمۡ وَمَا
تَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَأَدۡعُواْ رَبِّي عَسَىٰٓ أَلَّآ أَكُونَ بِدُعَآءِ رَبِّي شَقِيّٗا ﴿٤٨﴾ فَلَمَّا ٱعۡتَزَلَهُمۡ
وَمَا يَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَهَبۡنَا لَهُۥٓ إِسۡحَٰقَ وَيَعۡقُوبَۖ وَكُلّٗا جَعَلۡنَا نَبِيّٗا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبۡنَا لَهُم
مِّن رَّحۡمَتِنَا وَجَعَلۡنَا لَهُمۡ لِسَانَ صِدۡقٍ عَلِيّٗا ﴿٥٠﴾﴾

[۴۱] او (ای پیغمبره!) په کتاب (قرآن کریم) کښې (خپل امت ته) ابراهیم ﷺ یاد کړه. یقیناً ابراهیم ﷺ ډېر رښتینی پیغمبر وه.

[۴۲] هغه وخت چې خپل پلار (آزر) ته یې وویلې چې: ای زما پلاره! ته ولې د هغه شي عبادت کوې چې نه اورېدل کوي او نه لیدل کوي او (بالآخره) نه ستا څخه د څه شي (د ضرر) مخنیوی کولی شي؟.

[۴۳] ای زما پلاره! یقیناً ماته د علم (او پوهې) څخه هغه شی راغلی دی کوم چې تاته نه دی درغلی. نو ته زما پیروي وکړه چې سمه (برابره) لاره درته وښایم.

[١] صحيح البخاري ج٢ ص٩٧٢

[۴۴] ای زما پلاره! د شیطان عبادت مه کوه (د ده په اشاره بوت پرستي مه کوه) یقینًا چې شیطان د ډېر مهربان الله ﷻ دپاره نافرمانه (عصیان کوونکی) دی.

[۴۵] ای زما پلاره! یقینًا زه (په تاباندې) ډارېږم چې د ډېر مهربان الله ﷻ د پلوه به تاته (د عصیان د دوام په صورت کښې) عذاب ورسېږي، نو ته به د شیطان دپاره دوست (او ملګری) وګرځې (او په دوزخ کښې به ورسره اندېوال جوړ شې).

[۴۶] (د ابراهیم ﷺ پلار خپل زوی مخاطب کړ او ورته یې) وویلې چې: ایا ته زما د معبودانو څخه رغبت کوونکی (ځنګ کوونکی) یې؟ ای ابراهیمه!

هرومرو که چرته ته (د همدغه کار څخه) منعه نه شې نو خامخا ضرور به دې زه رجم (سنګسار) کړم. (نو د دې کار څخه لاس واخله) او اوږده موده (باقي عمر) زما څخه جدا شه.

[۴۷] (ابراهیم ﷺ خپل پلار ته جواب ورکړ او ورته یې) وویلې چې: په تا باندې دې (زما د پلوه) سلام وي (زه درڅخه رخصت شوم).

ژر دی چې د خپل رب ﷻ څخه به تاته مغفرت وغواړم (دا مې وعده ده).

بې شکه زما رب ﷻ په ماباندې ډېر مهربان دی (د هجرت په وطن کښې به د ژوند سامان راته برابر کړي).

[۴۸] زه ستاسو څخه او د هغو بوتانو څخه د کومو چې تاسو د الله ﷻ څخه پرته بلنه کوئ په څنګېږم (هجرت کوم)، او د خپل رب ﷻ بلنه کوم (او همله به ورته دعوت چلوم).

زه (خپل رب ﷻ ته) امید کوم چې زه به د خپل رب ﷻ په دعوت (او عبادت) کښې بدبخت ونه ګرځم (چې هیڅوک مې دعوت قبول نه کړي او هیڅ پیرو مونده نه کړم).

[۴۹] نو کله چې (ابراهیم ﷺ) د دوی (خپل پلار او قوم) او د هغو بوتانو څخه ډډه وکړه (او ترې په څنګ شو) د کومو چې دوی د الله ﷻ څخه په غیر بلنه (او عبادت) کاوه، نو مونږ ورته اسحق ﷺ (زوی) او یعقوب ﷺ (لمسی) وروبښل، او هر یو مو پیغمبر وګرځاوه.

[۵۰] او دوی ټولو ته مو د خپل رحمت څخه (ډېر مالي او دیني منافع) وروبښل، او (هم) مو دوی ته په اوچته درجه رښتینې یادښت وګرځاوه (ورکړ چې ټول په نېک نامه یادېږي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د اهل الکتابو د باطلې عقیدې بیان وه چې د الله ﷻ د یوه مخلص بنده (عیسی ﷺ) په هکله ځینو افراط کاوه چې په معبودیت باندې ورته قائل وه او ځینو تفریط کاوه چې د ده په ماجدې مور باندې یې تهمت لګاوه.

په دې ایتونو کښې د مشرکانو باطله عقیده رده شوې ده چې کفر یې د هغوی څخه زیات څرګند دی چې بې روحه جماداتو ته په الوهیت باندې قائل دي.

۲ـ هلته د اهل الکتابو د عقیدې رد د عیسی ﷺ د خولې څخه حکایت شوی وه چې: ﴿ وَإِنَّ اللَّهَ

رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۚ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴾ او يقيناً الله ﷻ زما رب دی او ستاسو رب هم دی نو د همده ﷻ عبادت وکړئ (زما عبادت مه کوئ) دغه برابره لاره ده.

او دلته د مشرکانو د عقيدې رد د هغوی د نيکه (ابراهيم ﷺ) د خولې څخه حکايت کېږي چې د خپل پلار سره يې په همدې هکله مناظره کړې وه.

د مطلب خلاصه

يعنې ای پيغمبره! د خپل وخت په مشرکانو باندې په احاديثو کښې نه بلکې په قرآن کريم کښې د ابراهيم ﷺ حال بيان کړه چې د شرک په رد کښې يې څومره هلې ځلې کړې دي، او دا څکه چې نوموړی جليل القدر ډېر رښتينی پيغمبر وه چې د ده اولاده ورباندې افتخار کوي؛ کېدی شي چې مشرکان د شرک څخه لاس واخلي. هلې ځلې يې دا دي چې:

١ـ ابراهيم ﷺ لکه څنګه چې خپل قوم ته د توحيد د عقيدې دعوت ورکاوه همدارنګه يې د خپل پلار په دعوت کښې هم ډېر زيات تاند وهلی دی لکه چې لاندې سوال جواب ورباندې ډېر ښه دلالت کوي:

٢ـ نوموړي جليل القدر پيغمبر خپل پلار مخاطب کړ چې:

الف: ای پلاره! ته ولې د هغه جماد عبادت کوې کوم چې نه ستا خبره اورې او نه دې لېدلی شي (نه غوږونه لري او نه سترګې) او بالآخره نه ستا څخه د څه ضرر مخنيوی کولی شي؟ تاته په دې ډول عبادت کښې څه ګټه ده؟

ب: ای پلاره! د ذکر شوي بې ګټې عبادت وجه دا ده چې تا خپل رب ﷻ نه دی پېژاندلی او د خپل رب ﷻ په توحيد باندې علم نه لرې.

نو په دې هکله ماته د خپل رب ﷻ د پلوه علم راکړی شوی دی او د همده ﷻ د پلوه پيغمبر ګرځولی شوی يم، نو د خپل جهالت څخه راتاو شه او زما پيروي وکړه چې سمه لاره دروښايم، او د پلار ولې حق دې پوره کړم چې د دوزخ د اوره نجات مونده کړې.

ج: ای پلاره! د کوم شي په عبادت باندې چې ته مشغول يې هغه په حقيقت کښې د شيطان عبادت دی چې شيطان دې همدغې لارې ته هڅوي.

او شيطان خو بل څوک نه دی بلکې هغه څوک دی چې د ډېر مهربان الله ﷻ د ارشاداتو نافرماني او عصيان کوي، نو هر چا چې د دغه عاصي او سرکشه پيروي وکړه هغه به هم د عاصيانو او ناشکرانو څخه جوړ شي، نو د الله ﷻ د مهربانيو شکريه وکړه (بې شماره نعمتونه يې مه د پښو لاندې کوه) او په توحيد ورته قائل شه.

هـ: ای پلاره! که ته په همدغې شرکي عقيدې باندې پاتې شي نو زه دارېږم چې د ډېر مهربان الله ﷻ د پلوه به درته عذاب ورسېږي او دوزخ ته به واچولی شي نو په دائمي توګه به د شيطان ملګری او دوست وګرځي، حال دا چې دا څومره سادګي ده چې څوک د ډېر مهربان الله ﷻ دوستي د

شیطان په دوستۍ باندې عوض کړې؟!.

په دې باندې علاوه، که ته په همدغې شرکي عقیدې باندې پاتې شې او د څه مشکل سره مخامخ شې نو زه ډارېږم چې د الله ﷻ په عوض به د شیطان څخه مدد وغواړې او کفر به دې لا پسې قوي او کلک شي.

۳_ ای پیغمبره! د ابراهیم ﷺ پلار د خپل زوی د دعوت په مقابل کښې لاندې غبرګون وښود:

الف: د هر څه څخه وړاندې یې د هغه څخه په تعجب سره پوښتنه وکړه چې:

ایا ته زما د الهانو (معبودانو) څخه مخ اړوونکی یې؟ او لا غواړې چې زه هم ترې خپل مخ واړوم او ستا په قدم باندې لاړ شم؟ دا کار به هیڅکله صورت ونه شي نیولی.

ب: زه تاته اخطار درکوم چې که ته د خپل ذکر شوي دعوت اوکړنلارې څخه لاس وانخلې نو زه به دې ضرور په توهینوونکي مرګ سره ووژنم چې په کاڼو به دې رجم کړم.

ته زما زوی یې مګر د خپلو معبودانو د عزت ساتنې په هکله زه ستا زوی توب د پښو لاندې کوم.

نو ای ابراهیمه! په خپل ځان باندې رحم وکړه او په لوی لاس خپل ځان په مصیبت باندې مه اخته کوه، او د مرګ د ورځې پورې زما سره متارکه وکړه (بیا راته ذکر شوی دعوت مه تکراروه).

۴_ کله چې ابراهیم ﷺ د خپل پلار اخطار او سپورې ستغې خبرې واورېدلې نو په لاندې ډول باندې یې خپل دعوت ته اختتام ورکړ چې:

الف: ای زما پلاره! زما د پلوه په تاباندې سلامتیا ده چې د نن څخه وروسته به تاته د توحید دعوت نه درکوم، چې د ګټې په عوض ترې شر جوړېږي.

ب: خو د خپل رب ﷻ څخه به تاته مغفرت وغواړم، یقیناً زما رب ﷻ په ما باندې ډېر مهربان دی نو امید دی چې زما سوال قبول کړي او تاته مغفرت وکړي.

ج: ای پلاره! د نن څخه هغې خوا زما تګلاره دا ده چې زه به ستاسو څخه او د هغو بوتانو څخه چې تاسو یې عبادت کوئ او خپل احتیاجات ترې غواړئ ډډه وکړم او کوم بل وطن ته به هجرت وکړم او دا خکه چې تاسو زما د دعوت مخه بنده کړه او د رجم کولو اخطار مو راکړ.

د: د نن څخه هغې خوا به زه د خپل رب ﷻ عبادت کوم او ستاسو څخه پرته نور خلک به د هجرت په وطن کښې خاص د همده ﷻ عبادت ته دعوتوم.

هـ: زه خپل رب ﷻ ته امید کوم چې د هجرت په وطن کښې به داسې خلک راپیدا کړي چې زما دعوت ته لبیک ووایي او قبول یې کړي. او دا خکه چې زه د خپل رب ﷻ په دعوت کښې بدبخت نه یم چې هیڅوک مې دعوت قبول نه کړي.

۵_ ای پیغمبره! کله چې ابراهیم ﷺ خپل قصد عملي کړ او د مشرکانو او د دوی د معبودانو قرب (نژدېکت) یې پرېښود او هجرت یې وکړ نو لاندې چال چلند مو ورسره وکړ:

الف: که د ابراهیم ﷺ پلار د توحید دعوت قبول نه کړ نو ابراهیم ﷺ ته مو داسې اولاده ورکړه چې هغوی د همده په قدم باندې روان وه مثلاً هغه ته مو بو زوی وروبانه چې اسحق ﷺ نومېده او

د همدغه زوی ځخه مو هغه ته یو لمسی هم وروباښه چې یعقوب ﷺ نومېده، او دغه دواړه هر یو مو پیغمبر ګرځولی وه چې د ابراهیم ﷺ د نبوت مبنه سپېره (بې پیغمبره) پاتې نه شوه.

ب: او مونږ دوی ټولو (ابراهیم، اسحق، یعقوب علیهم السلام) ته د خپل لوی رحمت ځخه ډېر څه ورکړي وه چې د بندګانو په نزد د شمار او انحصار لاندې نه شي واقع کېدلی.

ج: خو په دې ټولو باندې د پاسه هغوی ته مو په وروستنیو خلکو کښې آن د قیامت تر ورځې پورې د صداقت او رښتینولی لوړې درجې ورکړې چې هر وخت یې په نېکیو باندې ستایي او د الله ﷻ ځخه ورته صلات او سلام غواړي.

توضیحات

۱ـ که څه هم ابراهیم ﷺ خپل قوم ته عموماً او د وخت متکبر پاچا ته خصوصاً په پوره متانت سره دعوت ورکړی وه، لکه چې څه بیان یې په [البقرة:۲۵۸] ایت کښې تېر شوي دي او په [الزخرف:۲۶] ایت کښې راروان دي؛ مګر په دې مقام کښې د اهل الکتابو د ذکر ځخه وروسته الله ﷻ د ابراهیم ﷺ د هغه دعوت په ذکر باندې اکتفاء کړې ده کوم یې چې فقط پلار ته متوجه وه، او دا څکه چې:

الف: ترڅو مشرکانو ته هغه لاپې وریه یادې کړې په کومو باندې چې دوی د نبي کریم ﷺ د بعثت ځخه وړاندې مشغول وه، الله ﷻ د دوی د خولو ځخه حکایت کوي چې: ﴿ وَأَقْسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ لَئِن جَآءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ إِحْدَى ٱلْأُمَمِ ﴾ [فاطر: ۴۲] یعني: او مشرکانو به په الله ﷻ باندې کلک سوګندونه خوړل چې که چرته دوی ته د اهل الکتابو غوندې کوم وېرونکی (پیغمبر) ورغلی وی نو هرومرو به دوی د تېرو شوو قومونو د هر یوه ځخه ښه هدایت موندونکي جوړ شوي وی.

نو دوی په غوږ باندې ووهل شوه چې په خپلو وعدو او سوګندونو باندې ودرېږئ او د اهل الکتابو څخه اقلاً خپل خانونه مه ټیټوئ چې هغوی د ژوندي (عیسی ﷺ) عبادت ته اقدام کړی وه او تاسو جمادات معبودان ګرځولي دي چې نه پکښې روح شته او نه حس او حرکت.

ب: مشرکانو به د شرکي عقیدې سره‌سره خپل خانونه په ابراهیمي دین باندې ګڼل چې همدا دین مونږ ته د ابراهیم ﷺ (خپل پلار) ځخه راپاتې دی او په همدې باندې یې راته توصیه کړې ده، نو دوی پوه کړی شوه چې ابراهیم ﷺ د توحید په دعوت کښې لا په خپل پلار باندې صرفه نه ده کړې نو د اولادونو په شرکیاتو باندې به یې څنګه توصیه کړې وي!؟.

ج: لکه چې د دې سورت په سریزه کښې اشاره شوې ده چې دا سورت په هغه وخت کښې نازل شوی وه کله چې په مکه معظمه کښې مسلمانان د مشرکانو د لاسه په تنګ شوه او د حبشې په لور هجرت کولو ته مجبور کړی شوه، نو د ذکرو شوو ایتونو په نزول سره مسلمانانو ته ډاډ ورکړی شو چې په پوره اطمنان سره هجرت وکړي لکه څنګه چې ابراهیم ﷺ هجرت کړی وه او په دواړو دنیاوو کښې یې درجې لوړې شوې دي، همدارنګه به دوی ته هم هجرت ګټور واقع شي.

یادونه

۲ـ په ﴿ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَٰٓأَبَتِ ﴾ کښې د ﴿ يَٰٓأَبَتِ ﴾ کلمه د [یوسف:۴] ایت لاندې په صرفي تحلیل سره شرحه شوې ده ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بیا تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو.

مَلِيًّا څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَٱهْجُرْنِى مَلِيًّا ﴾ کښې "مَلِيّ" کلمه د "مَلَاوَةٌ" ـ لکه "شَرَافَةٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د اوږدوالي معنی ورکوي[۱]. لاندې وضاحت ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ حَتَّى إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ»[۲] یقیناً الله ﷻ ظالم ته مهلت ورکوي (د اوږد وخت دپاره یې پرېږدي) آن تر هغه وخته پورې چې کله یې ونیسي نو بیا یې نه خوشې کوي (چې د اعتذار وخت یې تېر شوی وي).

ب: شپې او ورځې ته "مَلَوَانِ" وایي چې د "مَلا" ـ لکه "رَضا" ـ مثنی ده[۳]، چې د دنیا د پیدایښت څخه تر قیامته پورې اوږده زمانه شپه او ورځ یو بل تعقیبوي.

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: ای ابراهیمه! ما اوږده زمانه پرېږده او د نن څخه هغې خوا ټول عمر ماته ذکر شوی دعوت مه راکوه.

د متارکې سلام

۳ـ په ﴿ سَلَٰمٌ عَلَيْكَ ﴾ کښې هغه سلام مطلب نه دی کوم چې یو مسلمان یې په بل مسلمان باندې اچوي بلکې د متارکې (پرېښودلو) سلام مطلب دی، ته به وایې چې په دغه سلام سره سړی خپل مخاطب پوه کوي چې تا خو زه وزورولم مګر زما د پلوه تاته زورول نشته، زه به تاته ستغې سپورې خبرې ونه کړم، د خدای په امان درڅخه لاړم.

همدغه مضمون ته الله ﷻ اشاره کوي چې: ﴿ وَإِذَا خَاطَبَهُمُ ٱلْجَٰهِلُونَ قَالُواْ سَلَٰمًا ﴾ [الفرقان:۶۳] یعنې د مؤمنانو یو خاصیت دا دی چې کله ورته جاهلان ستغې سپورې خبرې وکړي نو دوی بالمثل جواب نه ورکوي بلکې د پرېښودلو سلام ورباندې اچوي، او خپل حلم او حوصله نه خرابوي.

یادونې

۴ـ په دې مقام کښې محترمو لوستونکو ته لاندې دوه څېړنې وربه زړه کوو:

الف: دا موضوع چې ایا کافر ته د مغفرت غوښتل جواز لري او که څنګه؟ او د ابراهیم ؑ د مغفرت غوښتنه (البته خپل پلار ته) په کوم ملحوظ باندې ولاړه وه؟ د [التوبة:۱۱۴] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق پوره څېړلې شوې ده، چې بیا څېړلو ته یې اړتیا نه ګورو.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۹۴
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۷۸
(۳) لسان العرب ج۱۵ ص۲۹۱

ب: همدارنګه په ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴾ کښې د "حَفِيّ" د کلمې صرفي تحلیل د [الأعراف:١٨٧] ایت لاندې تېر شوي، ولله الحمد والمنة.

اعتزال څه معنی؟

٥_ په ﴿ وَأَعْتَزِلُكُمْ ﴾، ﴿ فَلَمَّا ٱعْتَزَلَهُمْ ﴾ کښې د "أَعْتَزِلُ" او "اعْتَزَلَ" دواړه کلمې د "إِعْتِزَال" څخه اشتقاقي شوې دي، چې د جداکېدلو او په څنګېدلو معنی ورکوي[1]، په دې مقام کښې د "إِعْتِزَال" څخه هجرت مراد دی چې ابراهیم ﷺ د عراق څخه شام ته هجرت وکړ[2] او د کفارو د لاسه یې د وطن پرېښودلو ډېره کېښودله.

د ابراهیم ﷺ د هجرت مفصله قیصه _إنشاء الله ﷻ_ د [الأنبیاء:٧١] ایت لاندې راروانه ده.

لسان څه معنی؟

٦_ په ﴿ وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴾ کښې د ﴿ لِسَانَ ﴾ کلمه د ژبې دپاره وضعه شوې ده مګر د نېک یادښت دپاره هم استعمالېږي چې په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده. دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې کلمه خپل صفت ﴿ صِدْقٍ ﴾ ته مضافه شوې ده. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې مونږ ابراهیم ﷺ او د ده اولادې ته په وروستنیو خلکو کښې نېک یادښت ورکړی دی چې په نېکۍ سره یې یادوي او دغه یادښت ډېر اوچت او لوړ دی چې ټولو خلکو ته شامل دی.

ذکر شوي ایت شریف مونږ ته خبر راکړ چې د ابراهیم ﷺ هغه سوال قبول شوی دی کوم چې الله ﷻ د همده ﷺ د خولې څخه راحکایت کړی دی چې: ﴿ وَٱجْعَل لِّي لِسَانَ صِدْقٍ فِي ٱلْآخِرِينَ ﴾ [الشعراء:٨٤] یعنې ای زما ربه! ماته په وروستنیو خلکو کښې رښتینی یادښت راکړه چې ټول مې په ښو اوصافو یادوي او دعاوې راته کوي.

نو ځکه پرې مونږ ټول مسلمانان په لمونځونو کښې درود استوو چې: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ».

﴿ وَٱذْكُرْ فِي ٱلْكِتَٰبِ مُوسَىٰٓ إِنَّهُۥ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ۝٥١ وَنَٰدَيْنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَٰهُ نَجِيًّا ۝٥٢ وَوَهَبْنَا لَهُۥ مِن رَّحْمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيًّا ۝٥٣ وَٱذْكُرْ فِي ٱلْكِتَٰبِ إِسْمَٰعِيلَ إِنَّهُۥ كَانَ صَادِقَ ٱلْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ۝٥٤ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُۥ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِۦ مَرْضِيًّا ۝٥٥ ﴾

---

(١) لسان العرب ج١١ ص٤٤٠

(٢) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص١٢٣، تفسیر البغوي ج٣ ص١٩٨

[۵۱] او په قرآن کریم کښې موسی ﷺ یاد کړه، یقینًا موسی ﷺ (د الله ﷻ د پلوه په امتحانونو باندې) سوچه کړی شوی وه او (هم) لېږلی شوی پیغمبر وه.
[۵۲] او مونږ ورته د طور غره د ښي څنډې څخه اواز وکړ او د مناجات کوونکي په حیث (حال) مو (خپل خان ته په بلا کیفه توګه) رانژدې کړه.
[۵۳] او د خپل رحمت د کبله مو ورته د هغه ورور (هارون ﷺ) د یوه پیغمبر په حیث وبانښه.
[۵۴] او (ای پیغمبره!) په کتاب (قرآن کریم) کښې (خپل امت ته) اسماعیل ﷺ هم یاد کړه چې: یقینًا نوموړی په وعده کښې رښتینی وه او (هم د الله ﷻ د پلوه) لېږلی شوی پیغمبر وه.
[۵۵] او (هم) وه اسماعیل ﷺ چې خپل اهل (خپلې کورنۍ) ته به یې په لمانځه او زکات باندې امر کاوه، او وه اسماعیل ﷺ د خپل رب ﷻ په نزد غوره کړی شوی (خپل رب ﷻ ترې راضي وه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د ابراهیم ﷺ د زوزات څخه د اسحق ﷺ او یعقوب ﷺ په ذکر باندې علاوه د څو نورو پیغمبرانو علیهم السلام نوموړنه هم ذکر شوي دي چې حاصل یې داسې راخېژي:

۱_ ای پیغمبره! په قرآن کریم کښې د موسی ﷺ ذکر په لنډه توګه وکړه هغه دا چې:

الف: یقینًا موسی ﷺ زمونږ د پلوه د شرک او ریاکارۍ څخه سوچه کړی شوی وه او پاک ترې ساتلی شوی وه، او هم مو په ډېرو امتحانونو باندې د استعداد د کمزورۍ څخه بچ ساتلی وه.

ب: همدارنګه موسی ﷺ زمونږ د پلوه خلکو ته لېږلی شوی وه چې خپل رسالت یې په ډېره ښه طریقه باندې انجام کړ او زمونږ شرائع یې په اکمله توګه خلکو ته ورسول، او خلک یې پرې خبر کړه.

ج: د موسی ﷺ د رسالت او لېږلو شروع داسې وشوه چې: مونږ ورته د طور غره د هغې څنډې څخه په بلا کیفه ډول باندې اواز وکړ کومه څنډه چې د موسی ﷺ ښي پلو ته واقع وه.

د: خپل اقدس ذات ته مو په بلا کیفه توګه په داسې حال کښې نژدې کړه چې نوموړی زمونږ سره راز کوونکی وه.

هـ: کله چې موسی ﷺ مونږ ته د خپل ورور (هارون ﷺ) د نبوت سوال وکړ نو د ده سوال مو قبول کړه او ده ته مو د ده ورور د خپل بې پایانه رحمت او مهربانۍ څخه د یوه پیغمبر په صفت وبانښه، او په دعوت کښې مو ورته د وزیر په حیث منظور کړ.

۲_ همدارنګه په دې کتاب کښې د ابراهیم ﷺ د یوه بل زوی (اسماعیل ﷺ) ذکر هم وکړه کوم چې د بني اسرائیلو پلار نه بلکې د مکې معظمې د اوسېدونکو پلار دی، نوموړي دا صفات درلوده:

الف: اسماعیل ﷺ په خپله وعده کښې ډېر رښتینی وه او په خپل عهد باندې ډېر کلک وه.

ب: اسماعیل ﷺ هم د موسی ﷺ غوندې د خپل رب ﷻ د پلوه لېږلی شوی وه چې خپل رسالت یې په ډېره ښه توګه انجام کړ او شریعت یې خلکو ته ورساوه.

ج: اسماعیل ﷺ به ټولو خلکو ته عمومًا او خپل اهل ته خصوصًا په لمانځه او زکات باندې امر

کاوه او بدني او مالي عبادت ته به يې متوجه کول.

د: نوموړی جليل القدر پيغمبر د خپل رب ﷻ په نزد غوره کړی شوی وه او خپل رب ﷻ ترې راضي وه، نو اولادې ته يې هم په کار دي چې د همده ﷺ په اخلاقو باندې خپل ځانونه متخلق (اموخته) کړي او په شرکي عقيدې سره خپل رب ﷻ ناراض نه کړي.

توضيحات

۱ـ د ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ مُخْلَصًا ﴾ کښې د "مُخلَص" کلمه د "إخلاص" څخه اشتقاقه شوې ده چې د سوچه ګرځولو معنی ورکوي. که څه هم په دې مقام کښې يې ځينو مفسرينو کرامو د معنی حاصل داسې اخستی دی چې يقيناً موسی ﷺ مونږ د شرک او رياکارۍ څخه سوچه ګرځولی وه او پاک مو ترې ساتلی وه[١]. مګر مونږ ته بهتره برېښي چې معنی به يې داسې وي چې مونږ موسی ﷺ د ډېرو امتحانونو څخه تېر کړ او د استعداد د کمزورۍ څخه مو سوچه خلاص کړ چې په نيتجه کښې د نبوت د ورکړې دپاره ښه مستعد شو.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونًا ﴾ [طه: ۴۰] يعنې: ای موسی! ته مونږ د ډېرو تودو او سړو څخه تېر کړې او په امتحان کښې مو واچولې امتحان کښې اچول، لکه د فرعون په کور کښې غتېدل، د قبطي وژل او داسې نور.

د رسول او نبي څه فرق دی؟

۲ـ په ﴿ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ﴾ کښې موسی ﷺ په دوه وو لقبونو باندې ياد شوی دی، همدارنګه اسماعيل ﷺ ته هم ذکر شوې دواړه لقبونه ورکړی شوي دي، حال دا چې هارون ﷺ يوازې د نبي په نامه باندې ياد شوی چې: ﴿ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيًّا ﴾.

نو په دې هکله چې ذکر شوي دواړه لقبونه سره څه فرق لري او که نه، علماء کرام په لاندې ګروپونو باندې ويشلی شوي دي[٢]:

الف: ځينې وايي چې رسول او نبي صرف په مفهوم کښې فرق لري چې د يوه مفهوم لېږلی شوی دی، او د بل مفهوم خبر ورکوونکی دی که د "نَبَأ" ـ لکه "شَرَف" ـ څخه کړی شي، او يا د لوړې درجې درلودونکی دی که د نبوة څخه مشتق وګڼل شي چې د لوړوالي معنی ورکوي[٣]؛ اما په مصداق کښې دواړه سره مساوي او برابر دي.

ب: رسول هغه څوک دی چې د الله ﷻ د پلوه رالېږلی شوی وي او وحې ورته کېږي، او نبي هغه څوک دی چې نه رالېږلی شوی وي او نه ورته وحې کېږي بلکې د الهام خاوند وي او په خوب کښې په ځينو احکامو باندې پوهولی کېږي.

---

(١) تفسير ابي السعود ج۵ ص۲۶۹
(٢) التفسير الکبير ج۲۲ ص۴۸؛ المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۷؛ تفسير المظهري ج۶ ص۳۲۷
(٣) روح المعاني ج۱۶ ص۱۰۳

ج: خو ډېره قوي خبره دا ده چې نبي د رسول څخه عام دی، هرڅوک چې رسول وي نو هغه به نبي هم وي، خو هر نبي رسول نه دی.

پاتې شوه دا خبره چې هغه کوم قید دی چې رسول ته یې د نبي څخه تخصیص ورکړی دی؟، نو په هغه قید کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: په رسول کښې د مجدد (نوي) کتاب درلودل ضرور دی او په نبي کښې دا قید نشته.

دوهم: د رسول شریعت باید د وړاندېني شریعت ناسخ وي او نبي دغه قید ته ضرورت نه لري.

دریم: رسول باید مستقل امت ولري او په نبي کښې د مستقل امت درلودل ضروري نه دي، لکه چې د بني اسرائیلو پیغمبرانو به په تورات باندې دعوت کاوه او د یوه امت (د موسی ﷺ د امت) ارشاد یې په غاړو باندې اخستی وه.

څلورم: په رسول کښې په ښکاره ډول سره د وحي دپاره د پرښتې ورتلل ضرور دي او په نبي کښې یې ضرورت نشته.

تبصره

۳ـ مونږ ته داسې برېښي چې د نبي د عمومیت دپاره به علماوو کرامو هر یوه یو-یو مثال ښودلی وي او حصر به یې مطلب نه وي. نو په دې صورت کښې به یې حاصل داسې را وخېژي چې رسول هغه څوک دی چې څه امتیازي وصف ولري لکه نوی کتاب او ناسخ شریعت، مستقل امت او په ډاګه وحي، د الله ﷻ سره مناجات او یا معراج ته ختل او داسې نور، او نبي هغه څوک دی چې د امتیازي صفت خاوند وي او که نه وي. د مثال په توګه یوشع ﷺ نبي دی او رسول نه دی چې په کوم امتیازي صفت باندې نه دی مشهور شوی خو د موسی ﷺ سره د خضر ﷺ په علمي سفر کښې ملګری وه، اما اسماعیل ﷺ برسېره په نبوت رسول هم دی چې په "صادق الوعد" باندې شهرت لري چې یو امتیازي صفت دی، که څه هم کتاب ورباندې نه دی نازل شوی.

یادونه

۴ـ د ﴿ وَقَرَّبْنَٰهُ نَجِيًّا ﴾ د جملې پوره شرحه او تفسیر په "طه، القصص" او نورو سورتونو کښې راروان دی ـ إن شاء الله ﷻ ـ هملته به یکښې څه ولیکو.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په روایت هارون ﷺ د موسی ﷺ څخه مشر وه[1] حال دا چې د ﴿ وَوَهَبْنَا لَهُۥ ﴾ الآیة څخه بالعکس څرګندېږي چې هارون ﷺ باید کشر وي او موسی ﷺ ته هبه کړی شوی وي؟

مونږ وایو: که څه هم هارون ﷺ د عمر په لحاظ سره مشر وه خو د نبوت په اعتبار سره کشر وه.

[1] الدر المنثور ج۵ ص۵۱۵

خکه کله چې موسی ﷺ د نبوت په درجه باندې سرلوړی شو نو الله ﷻ ته یې سوال وکړ چې: ﴿ وَٱجْعَل لِّى وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِى ﴾ [طه: ٢٩] یعنې ای ربه! ماته د خپلوانو څخه یو کس د کومکي په حیث وټاکه چې زما وروړ هارون ﷺ د دغه کار دپاره ښه مناسب دی. نو الله ﷻ یې دغه سوال قبول کړ او هارون ﷺ یې د یوه پیغمبر په حیث ور وباښه.

د صادق الوعد مثالونه

۶ـ په ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ صَادِقَ ٱلْوَعْدِ ﴾ کښې د اسماعیل ﷺ د مناقبو څخه دا هم ده چې نوموړی په خپله وعده باندې د هر کلک او ربښتینی وه. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: اسماعیل ﷺ (چې د حجاز د عربو ټولو پلار دی) په خپله وعده باندې په وفا کولو سره زيات مشهور وه نو د خپل رب ﷻ سره یې د یوه عبادت وعده نه ده کړې مګر هغه نذر یې پوره کړی دی[1].

ب: یوه ورځې یې د یوه سړي سره وعده وکړه چې فلانې ځای ته ورشي، نو اسماعیل ﷺ هغه ځای ته ورغی او سړي خپله وعده هېره کړې وه نو آن د سبا پورې ورته هلته ناست وه، کله چې سبا ته سړي ورغی نو لاندې سوال جواب یې ورسره وکړ:

سړی: ته د همدې ځای څخه نه یې ښورېدلی (د پرونه راهیسې همدلته ناست یې)؟

اسماعیل ﷺ: هو زه همدلته تاته ناست یم.

سړی: ما خپله وعده هېره کړې وه، خکه وروسته شوم.

اسماعیل ﷺ: "لَمْ أَكُنْ لِأَبْرَحَ حَتّٰى تَأْتِيَ"[2] زه به همدلته ناست وی ترڅو چې راته ته راغلی وی (که څه هم درې ورځې او شپې تېرې شوې وی).

ج: همدارنګه اسماعیل ﷺ په خپلې هغې وعدې باندې کلک ودرېد چې خپل پلار ته یې د ذبحې دپاره ورکړې وه، چې: ﴿ يَٰٓأَبَتِ ٱفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ۖ سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴾ [الصافات: ١٠٢] یعنې ای پلاره! هغه څه وکړه چې تاته وربادې امر کېږي، ژر دی چې که د الله ﷻ اراده وي نو ما به د صبر کوونکو څخه مونده کړې.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې د نبي کریم ﷺ څخه خو هیڅ پیغمبر په خپله وعده باندې کلک نه وه، حتی یوه ورځې یې د یوه سړي سره د بعثت څخه وړاندې وعده کړې وه او آن تر درېوو ورځو پورې ورته د وعدې په ځای کښې ناست وه ترڅو چې د وعدې خاوند ورته ورغی[3]. نو پوښتنه دا ده چې په څه منظور د صادق الوعد لقب اسماعیل ﷺ ته ورکړی شوی دی؟

---

(١) تفسير ابن كثير ج٣ ص١٢٥
(٢) تفسير الطبري ج١٦ ص٩٥
(٣) السنن الكبرى للبيهقي ج١٠ ص١٩٨

مونږ وايو: د پيغمبرانو لقبونه احترازي نه دي چې د يوه لقب د بل څخه د سلبولو معنى وركړي، بلكې هر يو پيغمبر په هغه لقب سره يادېږي په كوم باندې چې په خلكو كښې شهرت لري او يا يې مقام د لقب د ذكر مقتضى وي، لكه چې دلته اسماعيل عليه السلام په ﴿ صَادِقَ ٱلْوَعْدِ ﴾ لقب باندې څكه ذكر شوى دى ترڅو قريش په غوږ باندې ووهلى شي چې ستاسو نيكه په خپله وعده باندې ډېر كلك وه نو تاسو هم په خپلې هغې وعدې باندې كلك ودرېږئ او ايمان راوړئ كومه چې تاسو د نبي كريم ﷺ د بعثت څخه وړاندې كړې وه، لكه چې د همدې سورت د [۴۱] ايت په لومړنى توضيح كښې يې تفصيل تېر شوى دى، والحمد لله ﷻ.

﴿ وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَٰبِ إِدْرِيسَ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾ ﴾

[۵۶] او (اى پيغمبره!) په كتاب (قرآن كريم) كښې ادريس عليه السلام ياد كړه، يقينًا چې نوموړى ډېر رښتينى پيغمبر وه.

[۵۷] او (همدارنګه) مونږ ادريس عليه السلام لوړ ځاى ته اوچت كړى وه.

ارتباط او توضيحات

١ـ وړاندې د سورت د سر څخه د هغو پيغمبرانو ذكر وشو كوم چې د ابراهيم عليه السلام د زوزات څخه وه، چې ځينې د اسحق عليه السلام او ځينې د اسماعيل عليه السلام په سلسله هغه ته ور رسېږي، خو په دې ايتونو كښې د هغه پيغمبر ذكر ته اشاره شوې ده چې د ابراهيم عليه السلام څخه لا څه چې آن د نوح عليه السلام څخه هم وړاندې تېر شوى دى. ترڅو خلك په غوږ ووهلى شي چې د ټولو پيغمبرانو د شريعتونو اصول متحد دي او ټولو كفري او شركي عقيدې ته په كركه كتلي دي، نو د دوى په منځكښې هيڅ اختلاف نشته او يوه د بل تائيد كړى دى، مګر اختلاف يې پيروانو كړى دى. په همدې مطلب باندې راتلونكي ايتونه صراحت كوي.

لوړ مكان د كوم ځاى څخه عبارت دى؟

٢ـ په ﴿ وَرَفَعْنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴾ كښې د ﴿ مَكَانًا عَلِيًّا ﴾ كلمات علماوو كرامو په لاندې دوه ډولونو باندې تفسير كړي دي:

الف: دا كلمات د معنوي لوړوالي او منزلت څخه عبارت دى[۱]، يعنې مونږ ادريس عليه السلام ډېرې لوړې درجې او د قرب مقام ته خېژولى وه چې نبوت مو وركړى وه او مونږ ترې راضي وو.

ب: لوړ مكان د اسمانونو څخه عبارت دى[۲]، يعنې لكه څنګه چې الله ﷻ عيسى عليه السلام اسمانونو ته ژوندى پورته كړى دى همدارنګه يې ادريس عليه السلام هم هملته ژوندى خېژولى دى.

پاتې شوه دا خبره چې په څه وجه او په كومه طريقه باندې هلته وخېژولى شو؟، نو په دې كښې

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۱۰۵
(۲) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۹

مفسرينو کرامو تقريباً درې اوږدې قيصې ليکلې دي[۱] چې يوه هم په کوم اعتباري سند باندې ولاړه نه ده[۲] که څوک يې د لوستلو شوق لري همغه دې مراجعه وکړي.

تبصره

۳ـ د امام البخاري رحمه الله د بيان د طرز څخه څرګندېږي چې د ﴿ مَكَانًا عَلِيًّا ﴾ دپاره يې دوهم تفسير غوره کړی دی او دا څکه چې:

الف: عنوان يې داسې ايښی دی: بَابُ ذِكْرِ إِدْرِيسَ عليه السلام وَقَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴾.

ب: بيا يې د معراج اوږد حديث روايت کړی دی او ويلي يې دي چې: «أَنَّهُ وَجَدَ فِي السَّمٰوَاتِ إِدْرِيسَ»[۳] يعنې نبي کريم ﷺ په اسمانونو کښې د ادريس عليه السلام او نورو پيغمبرانو عليهم السلام سره ملاقات وکړ او هلته يې موندل کړ.

او په بل حديث کښې يې د نبي کريم ﷺ څخه روايت کړی دی چې: «فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ الرَّابِعَةَ... فَأَتَيْتُ عَلَى إِدْرِيسَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ»[۴] يعنې مونږ (نبي کريم ﷺ او جبرائيل عليه السلام) څلورم اسمان ته لاړو نو هلته زه ادريس عليه السلام ته ورغلم او سلام مې ورباندې واچاوه.

نو که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري، که دواړه اراده کړی شي هم څه باک يې نشته، مګر مونږ ته همدغه دوهم تفسير (چې امام البخاري غوره کړی دی) غوره برېښي، والله أعلم بحقيقة الحال وإليه المرجع والمآل.

د ادريس عليه السلام څو اوليات

۴ـ ادريس عليه السلام چې د نوح عليه السلام څخه تقريباً يو زر کاله وړاندې تېر شوی دی[۵] په لاندې اولياتو باندې شهرت لري[۶]:

الف: ادريس عليه السلام لومړی سړی دی چې په قلم باندې يې خط کړی دی.

ب: ادريس عليه السلام لومړی خياط دی چې جامې يې ګنډلې دي، د ده عليه السلام څخه وړاندې به خلکو د حيواناتو د پوستکو څخه استفاده کوله.

ج: ادريس عليه السلام د ادم عليه السلام څخه وروسته لومړی پيغمبر دی چې دېرش صحيفې هم ورباندې نازلې شوې وې.

د: ادريس عليه السلام لومړی سړی دی چې تول او پيمانې ته يې رواج ورکړی دی، او د مقاديرو واحدونه يې ايجاد کړي دي.

---

(۱) زاد المسير ج۵ ص۱۶۸؛ الدر المنثور ج۵ ص۵۱۹؛ تفسير القرطبي ج۱۱ ص۱۱۸
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۲۶
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۰
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۴۵۵
(۵) روح المعاني ج۱۶ ص۱۰۵
(۶) تفسير البغوي ج۳ ص۱۹۹؛ البحر المحيط ج۷ ص۲۷۶

ه: ادریس ﷺ لومړی سړی دی چې وسله یې جوړه کړې ده (هر ډول وسله چې وه).
و: ادریس ﷺ لومړی سړی دی چې وسلوال جهاد یې کړی دی، البته د قابیل د اولادې سره.

﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِن ذُرِّيَّةِ ءَادَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِن ذُرِّيَّةِ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْرَٰٓءِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَٱجْتَبَيْنَآ ۚ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُ ٱلرَّحْمَٰنِ خَرُّوا۟ سُجَّدًا وَبُكِيًّا ۩ (٥٨) فَخَلَفَ مِنۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُوا۟ ٱلشَّهَوَٰتِ ۖ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا (٥٩) إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا (٦٠) جَنَّٰتِ عَدْنٍ ٱلَّتِى وَعَدَ ٱلرَّحْمَٰنُ عِبَادَهُۥ بِٱلْغَيْبِ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ وَعْدُهُۥ مَأْتِيًّا (٦١) لَّا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَٰمًا ۖ وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا (٦٢) تِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَن كَانَ تَقِيًّا (٦٣) ﴾

[۵۸] (ای پیغمبره!) دغه (ذکر شوي کسان او امثال یې) هغه کسان دي چې الله ﷻ ورباندې (په نبوت او نورو فضائلو سره) انعام کړی دی، چې د پیغمبرانو څخه عبارت دي، (دوی ځینې) د آدم ﷺ د اولادې څخه دي (چې په منځکښې یې بل پیغمبر نه دی تېر شوی لکه ادریس ﷺ)، او (ځینې) د هغو کسانو (د اولادې) څخه دي کوم چې مونږ د نوح ﷺ سره (په بېړۍ کښې) اوچت کړي وه، او (ځینې) د ابراهیم ﷺ او یعقوب ﷺ د اولادونو (زوزات) څخه دي، او (همدارنګه ذکر شوي کسان او امثال یې) د هغو کسانو څخه عبارت دي کومو ته چې مونږ هدایت کړی وه او (کوم چې) مونږ غوره کړي وه.

(زمونږ د هدایت او غوره کولو اثار دا وه) چې کله به ورباندې د ډېر مهربان الله ﷻ ایتونه ولوستلی شو نو دوی به سجده کوونکي او ژړېدونکي په ځمکه باندې ولوېده (او تواضع به یې څرګنده کړه).

[۵۹] نو د دوی څخه وروسته بدو خلیفګانو خلافت وکړه چې لمونځ یې ضائع کړه (ترې منکر شوه) او د خواهشاتو (لذتونو) پیروي یې وکړه، نو ډېر ژر دی چې دوی به د خپلې فاسدې عقیدې (د جزا) سره ملاقي (مخامخ) شي.

[۶۰] مګر هغه څوک (به ورسره مخامخ نه شي) چې ایمان یې راوړی وي (فاسده عقیده یې پرېښې وي)، او صالح عمل یې کړی وي نو دغه کسان به (جنس) جنت (جنتونو) ته داخل شي چې هیڅ ظلم (او تېری) به ورباندې (د ثواب په کمبود سره) ونه کړی شي.

[۶۱] (الله ﷻ په جنتونو سره) د دائمي اوسېداني هغه جنتونه (مرادوي) چې ډېر مهربان الله ﷻ

خپلو بندګانو ته په غیبو سره وعده کړې دې.
یقیناً شان دا دی چې د الله ﷻ وعده راوستلې شوې ده (تحقق یې یقیني دی).
[۶۲] جنتیان به په جنتونو کښې عبثې خبرې نه اورې مګر سلام (به اورې)، او (هم) دوی لره به هلته خپله (مقرره) روزي سبا او بېګا (د دوام په توګه) وي (ورکوله کېږي).
[۶۳] دغه جنت (جنتونه) هغه دی کوم چې موږ یې د خپلو بندګانو څخه هغه چاته وریا ورکوو چې پرهېزګار وي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې په هغه مضمون باندې صراحت شوی دی کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې وه، هغه دا چې الله ﷻ د خپل رحمت او فضل په اثر وخت په وخت پیغمبران را لېږلي دي ترڅو بنیادمان توحید او د دواړو دنیاوو ښېګنو ته رهبري کړي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

۱_ ای پیغمبره! ذکر شوي مخلص بندګان _چې د مثال په توګه د ځینو نومونه اخستلي شوي دي_ هغه کسان دي چې الله ﷻ ورباندې د بنیادمانو د رهبرۍ دپاره انعام کړی دی او په نبوت سره یې سرلوړي کړي دي، دوی ټول په مجموعي توګه په یوه زمانه کښې نه دي استولي شوي بلکې د انسانانو د اړتیا او احتیاج په بنیاد یوه زمانه هم ترې بالکل خالي نه ده تېره شوې مثلاً:

الف: ترڅو پورې چې آدم ﷺ ژوندی وه نو خپل اولادونه یې د بې لمانځۍ او شهوت پرستۍ څخه منعه کول. خو د هغه د وفات څخه وروسته یې په زوزات کښې فجائعو وده وکړه، او د مخنیوي کوونکي لېږلو ته خلک محتاج شول نو:

ب: الله ﷻ د ذکر شوي مطلب د پوره کولو دپاره ادریس ﷺ واستاوه، چې په خپل وخت کښې یې بشریت ته مادي او معنوي ګټې ورسولې، حتی ځینو رښتینو امتیانو هم ورسره پکښې برخې واخستې.

ج: بیا د ادریس ﷺ د وفات څخه وروسته په ورو ورو جنایاتو وده وکړه او حتی بوت پرستي رواج شوه، چې الله ﷻ فضل وکړ او نوح ﷺ یې د ذکر شوي مطلب دپاره مبعوث کړ چې آن تر نهه نیم سوه کاله پورې یې د فجائعو مخنیوی وکړ، چې په نتیجه کښې موږ کفار هلاک کړه او یوازې هغه لږ مسلمانان مو ژوندي پرېښودل کومو ته چې موږ نجات ورکړ او د نوح ﷺ سره مو په بېړۍ کښې پورته کړه.

د: کله چې ځمکه وچه شوه او په بېړۍ کښې اوچت کړی شوي خلک مو پکښې پلي کړه نو د یو څه وخته پورې په سمه لاره باندې روان وه، خو کله چې نوح ﷺ وفات شو بیا پکښې بې دینۍ وده وکړه نو وار په وار موږ ډېر پیغمبران د هغې د مخنیوي دپاره واستول، حتی چې د ابراهیم ﷺ (بوت شکن) د مبعوثیت وخت هم ورسېد.

هـ: د ابراهیم ﷺ په ژوند کښې مو د ده په ځینو اولادونو باندې انعام وکړ او هم مو د ده د زوزات

ځکه په ښېنو کسانو باندې انعام وکړ او د اسماعیل ﷺ او اسحق ﷺ غوندې جلیل القدر پیغمبران مو پکښې مبعوث کړه.

و: بیا مو د اسحق زوی (یعقوب ﷺ) د فجائعو د مخنیوي دپاره ولېږه چې د ده په زوزات کښې مو هم په زښتو ډېرو پیغمبرانو (لکه موسی ﷺ، هارون ﷺ، عیسی ﷺ، یوسف ﷺ، او په داسې نورو) باندې د جنایتکارانو مخنیوی وکړ او هم مو ورسره په همدې کار کښې مخلص امتیان ملګري کړه.

ز: لنډه دا چې د بشریت د ارشاد او لارښودانې دپاره مو ډېر کسان وخت په وخت غوره کړه او د دعوت او نبوت په لاره مو روان کړه.

نو داسې هیڅ وخت نه دی تېر شوی چې بنیادمان مونږ بې هدایته پرېښي وي، بلکې په هر وخت کښې به یو لارښود او یا ډېر لارښودونکي موجود وه او یا به د هغوی اثار باقي وه چې د هدایت دپاره به یې کفایت کاوه.

۲ـ ای پیغمبره! پیغمبرانو او مخلصو امتیانو لکه څنګه چې د خلکو په هدایت کښې په ژبه باندې زیار ویسته همدارنګه هغوی په عمل سره هم دعوت ته ادامه ورکوله، حتی چې کله به ورباندې د مهربان الله ﷻ ایتونه تلاوت کړی شوه نو زړونه به یې نرم شوه او په سجدو باندې به پرېوتل او د مبارکو سترګو څخه به یې د اوښکو رودونه روان شوه.

۳ـ نو د پیغمبرانو د وفات څخه وروسته موقع په موقع او وار په وار بدو خلیفګانو خلافت وکړ او خپلې تګلارې یې په لاندې ډول بدلې کړې چې:

الف: لمونځونه یې ضائع کړه او څنګه چې ورباندې لازم کړی شوي وه هغسې یې ونه ساتل، حتی چې په پای کښې یې د لمانځه د فرضیت څخه انکار خپل کړ.

ب: شهوت پرستي یې غوره کړه او د شیطان پیروي ته یې ملاوې وتړلې.

۴ـ ای پیغمبره! د ذکرو شوو مفسدانو د اصلاح دپاره مونږ وخت په وخت مصلحان ور استولي دي چې د قیامت په ورځ اعتذار نه شي وړاندې کولی، نو ژر ده چې دوی به د لاندې برخلیک سره مخامخ شي:

الف: د خپلو بدو عقائدو او بدو اعمالو نتیجه به ضرور وګوري او د تېښتې لاره به مونده نه کړی شي.

ب: صرف هغه کسان به د نجات لاره مونده کړي کوم چې د خپلې بدې کړنلارې څخه توبه ویستلې وي او نېک اعمال یې ورسره ملګري کړي، یا په بل عبارت: چې عقیدةً او عملاً یې خپل ځان اصلاح کړی وي.

ج: نو دغه ډول کسان به جنت ته داخل شي او په هیڅ ډول تېرى او ظلم به ورباندې ونه کړی شي چې یا په بښلو شوو جنایاتو ونیولی شي او یا د نېکو اعمالو اجرونه ورته پوره نه کړی شي. او دا ځکه چې:

د: کوم جنت ته چې دوی به ورداخل شي هغه د دوی د همیشه اوسېدانې ځای دی چې د ورکړې څخه وروسته ترې هیڅوک نه ویستلی کېږي.

هـ: په دې باندې علاوه د ذکر شوي جنت وعده د ډېر مهربان الله ﷻ خپلو بندګانو ته په غیبانه توګه ورکړې ده او پوره څرګنده ده چې مهربان الله ﷻ به هیڅکله په خپله وعده کښې بې وفایي ونه کړي، نو په کار دي چې د ده ﷻ وعده داسې وګڼله شي لکه چې سمدستي راغلې وي او پوره کړی شوې وي.

۵ـ ای پیغمبره! وعده کړی شوی جنت لاندې صفات لري:

الف: جنتیان به پکښې نه سپکې سپورې خبرې او نه عبثې ویناوې اوري.

ب: مګر یو به په بل سلامونه اچوي او پرښتې به هم ورته د سلامونو تحفې وړاندې کوي او بالآخره د الله ﷻ د پلوه به هم ورباندې سلامونه استول کېږي.

ج: دوی ته به هلته سبا او بېګا بلکې د دوام په توګه خوندوره روزي مقرره وي چې هیڅکله به انقطاع او پرېکون نه لري.

۶ـ ای پیغمبره! دغه ذکر شوی جنت هغه جنت دی کوم چې مونږ یې د خپلو بندګانو څخه متقیانو ته وړیا ورکوو او صرف د خپل فضل او مهربانۍ سره یې پکښې ورداخلوو، که نه نو هیڅوک به د نېکیو د عوضیت په اعتبار سره وردننه نه شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ۩ ﴾ کښې لاندې صرفي تحلیلونه ولولئ:

الف: د ﴿ سُجَّدًا ﴾ کلمه د "سَاجِد" جمعه ده لکه څنګه چې "نُصَّرٌ" د "نَاصِرٌ" جمعه ده.

ب: ﴿ بُكِيًّا ﴾ کلمه په اصل کښې "بُكُوْيٌ" وه چې د "بَاكِيٌ" جمعه ده لکه څنګه چې "نُصُوْرٌ" د "نَاصِرٌ" جمعه ده، نو د "و" توری په "ي" باندې د بدلون څخه وروسته د "ي" په توري کښې مدغم شو او د "ك" د توري پېښ د "ي" له خاطره په زېر بدل شو نو هغه کلمه ترې جوړه شوه کومه چې په ایت شریف کښې لوستله کېږي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکر شوې دواړه کلمې د ﴿ خَرُّوا ﴾ د ضمیر څخه حالونه واقع شوي دي، یعنې کله به چې په پیغمبرانو باندې د خپل وخت د الهي کتاب ایتونه لوستل کېدل نو دوی به د تواضع او شکرېې په توګه سجدې کولې او د زړونو د رقت او نرمښت د کبله به یې د مبارکو سترګو څخه اوښکې بهېدلې.

د هغوی حالات کټ مټ د آخر الزمان (محمد ﷺ) حال ته ورته وه چې په لاندې حدیث کښې انځور شوي دي: عبد الله بن مسعود رضي الله عنه وایي چې یوه ورځې ما د نبي کریم ﷺ په امر په هغه باندې د سورت النساء څو ایتونه ولوستل چې د بسوالي اشاره یې راته وکړه، نو چې ما ورته وکتل: «فَإِذَا عَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ»[1] نو ګورم چې د نبي کریم ﷺ مبارکې دواړه سترګې بهېدلې.

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۵۵

د تلاوت د سجدې پنځم ایت

٢ـ په ذکر شوي ایت شریف کښې د تلاوت د څوارلسو سجدو څخه پنځمه سجده ده، چې څه ناڅه اړونده احکام یې د [الأعراف: ٢٠٦] ایت لاندې تېر شوي دي والحمد لله ﷻ، په دې مقام کښې وربانديې لاندې مطالب وراضافه کوو:

الف: په کومو ایتونو کښې چې په مونږ باندې د تلاوت سجدې واجبېږي هغه په لاندې ډولونو باندې وېشلی شوي دي:

اول: یو ډول هغه دی چې په مونږ باندې پکښې په صراحت سره امر نازل شوی وي، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَٱسۡجُدۡ وَٱقۡتَرِب ۩ ﴾ [العلق: ١٩] یعنې ای پیغمبره! خپل رب ﷻ ته سجده وکړه او په عبادت سره ورنژدې شه، همدارنګه دې ستا امت هم سجدې وکړي او په عبادت سره دې ورنژدې شي.

دوهم: بل ډول هغه دی چې په ایت شریف کښې د سجده کوونکو کسانو مدحه شوې وي چې مونږ پکښې په غوږ باندې وهلی شوي یاستو چې تاسو د همدغو کسانو څخه خپل خانونه شمېر کړئ، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِنَّمَا يُؤۡمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِهَا خَرُّواْ سُجَّدٗا ﴾ [السجدة: ١٥] یعنې یقینًا زمونږ په ایتونو باندې هغه کسان ایمان راوړي کومو ته چې زمونږ په ایتونو باندې پند ورکړی شي (او وربانديې تلاوت کړی شي) نو د سجدې په حال کښې په ځمکه باندې لوېږي.

دریم: چې په ایت شریف کښې د متکبرانو او سرکشانو د حال تقبیح شوې وي، ته به وايې چې مونږ ته د کنايې په توګه امر شوی وي چې تاسو د دغه خوی څخه اجتناب وکړئ او خپله تواضع په سجدو سره څرګنده کړئ، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقُرۡءَانُ لَا يَسۡجُدُونَ ۩ ﴾ [الإنشقاق: ٢١] یعنې کفار هغسې خلک دي کله چې وربانديې قرآن کریم قرائت کړی شي نو دوی سجدې نه کوي او تکبر غوره کوي.

څلورم: چې ایت شریف د پرښتو یا نورو مخلوقاتو او بالآخره یا د پیغمبرانو او صالحانو د سجدو په بیان او حکایت باندې مشتمل وي، چې مونږ ته پکښې اشارةً ارشاد راکول کېږي چې تاسو د همدغو سجده کوونکو سره توافق وکړئ او خپل رب ﷻ ته خپل سرونه په سجدو سره په ځمکه باندې کېږدئ.

ب: دغه د سجدې ایت چې بحث پکښې روان دی د همدغه څلورم ډول څخه ګڼلی کېږي. خو څرنګه چې همدغه ایت شریف د ژړا په بیان باندې هم مشتمل دی او ژړا اختیاري شی نه دی بلکې په قلبي رقت پورې اړه لري، نو دلته بهتره سجده هغه ده د کومې سره چې ژړا هم ملګرې شي، او که نه نو وجوب یوازې په سجده باندې اداء کېږي.

د همدې کبله کله چې عمر الفاروق ﷺ د ذکر شوي ایت په قرائت سره سجده وکړه نو ويې فرمایل چې: «هذا السُّجُوْدُ فَأَيْنَ الْبُكٰى»[1] یعنې دا خو سجده شوه نو ژړا کومه ده؟

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص١٢٧؛ تفسیر الطبري ج١٦ ص٩٨

څه لري نه ده چې نبي کريم ﷺ په څکه فرمايلي وي چې: «اُبْكُوا فَإِنْ لَمْ تَبْكُوا فَتَبَاكَوْا»[١] يعنې اى مؤمنانو! تاسو د الله ﷻ له ډاره وژاړئ او كه نه ژاړئ (ژړا نه درځي) نو په تكلف سره خپل خانونه ژړغوني كړئ (داسې وضعه غوره كړئ لكه د ژړېدونكو كسانو).

د لمانځه ضائع كول څه معنى؟

٣ـ په ﴿ خَلَفَ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ خَلۡفٌ أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِ ﴾ كښې د ﴿ أَضَاعُواْ ﴾ كلمه د "إِضَاعَة" ـ لكه "إِقَالَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د خورولو (شندلو) معنى وركوي، خو په دې مقام كښې يې مفسرين كرام په لاندې دوه وو ډولونو باندې تفسيروي:

الف: د لمانځه شندل او ضائع كول د دې څخه عبارت دي چې په مشروع ترتيب سره يې اداء نه كړي، چې نه يې د فروضو او واجباتو مراعات وكړي او نه يې د اوقاتو لحاظ وساتي[٢]. يعنې د پيغمبرانو څخه وروسته بد خليفګان پاتې شوه چې خپل لمونځونه يې شيت په شيت كړه او د شهوانياتو پيروي يې وكړه.

ب: د لمانځه ضائع كول د انكار په معنى دى[٣]، يعنې هغوى د لمانځه د فرضيت څخه انكار وكړ او ورباندې كافر شوه.

تبصره

٤ـ كه څه هم د لاندې وجوهو د كبله په دې مقام كښې دوهم تفسير غوره برېښي چې:

الف: په ﴿ فَسَوۡفَ يَلۡقَوۡنَ غَيًّا ﴾ كښې د "غي" كلمه دلالت كوي چې دلته د "إضاعة الصلاة" څخه انكار مطلب دى، څكه چې دغه كلمه هغه جهل ته وضعه شوې ده كوم چې د فاسدې عقيدې څخه منشأ نيولې وي[٤]، يعنې د لمانځه ضائع كوونكي او د شهوت پيروان به ډېر ژر د خپل فاسد اعتقاد (انكار) د بدو عواقبو او عذابونو سره ملاقي شي.

ب: په ﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا ﴾ كښې د ﴿ وَءَامَنَ ﴾ د كلمې څخه برېښي چې د لته د ضائع كوونكو څخه منكران مطلب دي، كه نه نو د دغې كلمې نزول ته به ارتيا نه وي، يعنې هغه كسان به د عذابونو څخه بچ وي چې توبه تائب شوي وي او ايمان يې راوړى وي.

مګر مونږ ته بهتره څرګندېږي چې په دې مقام كښې به ذكر شوي دواړه تفسيرونه مراد دي، نو حاصل به يې داسې راوځېژي چې: بدو خليفګانو په اوله وهله كښې خپل لمونځونه د اركانو او حقوقو د حيثه ضائع كړه او د وخت په تېرېدلو سره يې ترې انكار هم وكړ او خپل خانونه يې پرې سوچه كافران وګرځول.

(١) سنن ابن ماجه ص٣٠٩
(٢) تفسير القرطبي ج١١ ص١٢٢
(٣) تفسير الطبري ج١٦ ص٩٩
(٤) مفردات الراغب ص٣٨٠

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴾ کښې د ﴿ بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴾ دوارو کلمو څخه څرګند بېږي چې په جنت کښې شپه او ورځ نشته څکه چې "بُكْرَةً" سبا ته وايي او "عَشِيًّ" د بېګاه معنی ورکوي، حال دا چې هلته د لمر طلوع او غروب نشته چې د سبا او بېګا سبب جوړېږي؟

مونږ وايو چې: ذکر شوې دواړه کلمې د دوام څخه کنایه دي[1] او په کنایاتو کښې د "موضوع له" معنی د تحقق امکان ضرور نه دی، د همدې کبله هغه سخي سړي ته هم د طويل اليد (اوږد لاسي) لقب ورکول کېدلی شي کوم چې بالکل لاس ونه لري. د مثال په توګه چې کوم افغان سخي مجاهد وي او دواړه لاسونه يې په جهاد کښې د منځه تللي وي، هغه ته هم د اوږد لاسي لقب ورکولی کېږي.

﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا (٦٤) رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَٱعْبُدْهُ وَٱصْطَبِرْ لِعِبَٰدَتِهِۦ هَلْ تَعْلَمُ لَهُۥ سَمِيًّا (٦٥) ﴾

[۶۴] او (جبرائيل ﷺ ووېلې چې: ای پيغمبره!) مونږ (په وقفه وقفه باندې) نه رابښکته کېږو مګر ستا د رب ﷻ په امر سره (زمونږ خپل واک نه دی)، خاص ستا رب ﷻ ته هغه څه دي چې زمونږ په وړاندې دي (او د قيامت څخه پيل کېږي) او هغه څه هم کوم چې زمونږ شاته دي (زمونږ څخه ببرته پاتې شوي دي) او (بالآخره) هغه شيان هم (همده ﷻ پورې مختص دي) کوم چې په دغه منځکښې دي (او د اوس څخه تر قيامته پورې په صورت ونيسي). او (اى پيغمبره!) ستا رب ﷻ هېروونکی نه دی (چې ته به يې هېر کړی وې لکه چې کفار خيال کوي).

[۶۵] (دا څکه چې همدی ﷻ) د اسمانونو او څمکو او د هغو شيانو رب دی کوم چې د دغو دواړو په منځکښې دي، نو ته د همده ﷻ عبادت کوه (ادامه ورکړه) او د همده ﷻ عبادت ته کلک (او صابر) اوسه (او دا څکه چې) ايا ته خپل رب ﷻ ته په مثل (او نظير) باندې علم لرې؟ (که بالفرض المحال مثل او نظير يې درلودی نو د هرچا څخه وړاندې به تاته ښه معلوم وی).

ارتباط او شان نزول

په وړاندېنيو ايتونو کښې د هغې وحې تدريج ته اشاره شوې ده کومې به چې د پيغمبر ګرځولو دپاره صورت نيوه، او دلته د هغې وحې تدريج ته اشاره کېږي کومې چې آخر الزمان پيغمبر (محمد ﷺ) ته د درويشتو کلونو په اوږدو کښې صورت نيولی وه.

اما د شان نزول په هکله يې علماوو کرامو ډېر روايتونه ذکر کړي دي[2] چې مونږ يوازې د لاندې روايتونو په ليکلو باندې اکتفاء کوو:

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۵ ص۲۷۳؛ اضواء البيان ج۴ ص۳۶۶
(۲) زاد المسير ج۵ ص۱۷۳؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۰۲؛ تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۳۰

الف: یوه ورځې نبي کریم ﷺ جبرائیل علیه السلام ته وویلې چې: «أَلَا تَزُورُنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنَا» یعنې ای جبرائیله! ته ولې زمونږ زیارت (ملاقات) ته د هغه څخه زیات نه راځې کوم چې اوس راته راځې؟ یا ته ولې څه وخت ټال شوې؟ چې ستا ملاقات ته زمونږ زیات شوق او رغبت دی. «فَنَزَلَتْ ﴿وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ﴾ الآيَةَ»[1] نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه.

ب. ځینو علماوو کرامو دغو ایتونو ته د هغو دریوو پوښتنو پورې ارتباط ورکړی دی کومې چې د مشرکانو د پلوه نبي کریم ﷺ ته د امتحان په توګه راجع کړی شوې وې چې اصحاب الکهف څوک دي او روح څه شی دی او ذو القرنین څوک وه، چې پوره شرحه یې د [الإسراء:٨٥] ایت لاندې تېره شوې ده. نو د څه وخت ټال څخه وروسته چې جبرائیل علیه السلام نازل شو نو نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې ستا ملاقات ته زما ډېر شوق وه خو ته ټال شوې، هغه علیه السلام جواب ورکړ چې: «إِنِّي كُنْتُ أَشْوَقَ وَلَكِنِّي عَبْدٌ مَأْمُورٌ»[2] یعنې زه هم ستا ملاقات ته په شوق کښې وم خو زه په خپل اختیار بنکته پورته نه شم کېدلی. لکه چې همدې مضمون ته په ایت شریف کښې اشاره شوې ده نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! تاته جبرائیل امین علیه السلام تسلي درکوي او د نورو پرښتو په نمایندګی درته وایي چې:

١ـ ای د الله ﷻ پیغمبره! تاته زمونږ رابنکته کېدل زمونږ په خوښه او اختیار کښې نه دي، که نه نو مونږ به ستا ملاقات ته ډېر زیات رابنکته کېدلی، او دا ځکه ځنګه چې ته زمونږ د ملاقات شوقمند یې همدارنګه مونږ هم ستا ملاقات ته ډېر زیات په شوق کښې یاستو بلکې په تدریج او دمه دمه سره زمونږ رابنکته کېدل فقط ستا د رب ﷻ په امر سره صورت نیسي، هرکله چې مونږ د نزول امر ترلاسه کړو نو سمدستي رابنکته کېږو او بس.

٢ـ ای د الله ﷻ پیغمبره! زمونږ په هر څه باندې ستا رب ﷻ کامل علم لري او د همده ﷻ د کامل قدرت لاندې دي، زمونږ وړاندې او بېرته او هم د دغو دواړو ترمنځ دا ټول د همده ﷻ ملکیت دی، مونږ پرته د ده ﷻ د اجازې څخه د یوې ذرې په اندازه هم حرکت نه شو کولی.

٣ـ په دې باندې علاوه ستا رب ﷻ هېرونکی هم نه دی چې ته به یې هېر کړی وې او پرېښی به یې وې لکه چې مشرکان پروپاګند کوي، بلکې د ده ﷻ ټول کارونه او ارشادات د حکمتونو په بنیاد باندې څرخېږي. دا ځکه چې:

٤ـ ستا رب ﷻ د اسمانونو او ځمکو او بلکې د هغو شیانو رب دی کوم چې د دواړو په منځ او داخل کښې واقع دي، نو لکه ځنګه چې دغه ټول موجودات ترې نه هېرېږي او د ټولو ارتیاوې پوره کوي نو ته به ترې ځنګه هېر شې او ستا ارتیاوې به ځنګه پوره نه کړي.

٥ـ ای د الله ﷻ پیغمبره! ستا ټول کړه وړه د ده ﷻ د څارنې لاندې دي نو ته هیڅ تشویش مه کوه

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٤٥٧، مسند احمد بن حنبل ج١ ص٥٠٢

(٢) تفسير البغوي ج٣ ص٢٠٢

او صرف د همده ﷻ عبادت کوه او د همده ﷻ په عبادت باندې کلک اوسېږه او د مشرکانو په چټیاتو باندې مه غمژن کېږه.

۶ـ ایا ستا د خپل رب ﷻ په مثل باندې څه علم شته؟ نو لکه څنګه چې ورباندې ستا علم نشته همدارنګه ورباندې مونږ هم علم نه لرو، او دا ځکه چې اصلاً الله ﷻ هیڅ مثل او سیال نه لري.

توضيحات

۱ـ د ﴿ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ﴾ په تفسیر کښې علماوو کرامو زښت ډېر تفسیرونه کړي دي[۱] چې ایت شریف د ټولو تحمل کولی شي، مګر مونږ د شیخ المفسرین (العلامه الطبري) د تفسیر په ذکر باندې اکتفاء کوو هغه دا چې[۲]:

الف: د ﴿ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا ﴾ کلمات د أخروي أمورو څخه عبارت دي چې زمونږ په وړاندې دي راروان دي.

ب: د ﴿ وَمَا خَلْفَنَا ﴾ کلمات د هغو امورو څخه عبارت دي کوم چې زمونږ څخه وروسته پاتې شوي دي او مونږ ترې راتېر شوي یاستو.

ج: د ﴿ وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ﴾ کلمات د هغو امورو او کارونو څخه عبارت دي کوم چې د سمدستي حال څخه نیولې آن د قیامت تر قیامه پورې صورت نیسي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: خاص د الله ﷻ د علم او قدرت د احاطې لاندې هغه شیان دي کوم چې راتلونکي دي او د قیامت د قیام څخه پیل کېږي، او هغه شیان هم کوم چې د نن ورځې پورې پخوا تېر شوي دي او بالآخره هغه شیان هم کوم چې د نن څخه شروع او د قیامت تر قیامه پورې تحقق مومي.

۲ـ په ﴿ هَلْ تَعْلَمُ لَهُۥ سَمِيًّا ﴾ کښې د "سَمِي" کلمه د همدې سورت د [7] ایت لاندې ښه شرحه شوې ده چې په دوه وو معناوو باندې استعمالېږي، یوه معنی یې همنامي ده او بله یې مثل او نظیر ده. په دې مقام کښې دواړه معناوې[۳] په لاندې تفصیل سره صحت لري:

الف: که د همنامي په معنی باندې واخستله شي نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

اول: ای پیغمبره! ایا ته بل څوک پېژنې چې د اسمانو او ځمکو او د دغو دواړو د مابین رب وي؟

دوهم: ایا د الله ﷻ څخه پرته بل څوک شته چې زمونږ په وړاندې او ېېرته بلکې زمونږ په ټولو حالاتو باندې یې علماً او قدرةً احاطه کړې دي؟

دریم: ایا ته د "الله" په نامه باندې په بل چا علم لرې؟ که څه هم مشرکانو خپل بوتان د آلهه وو په نامه یادول چې د "إله" جمعه ده مګر هیچا خپل بوت د "الله" په نامه نه دی یاد کړی.

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۱۱۴؛ تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۱۲۹
(۲) تفسیر الطبري ج۱۶ ص۱۰۵
(۳) روح المعاني ج۱۶ ص۱۱۶؛ البحر المحیط ج۷ ص۲۸۴

خلورم: ایا بل څوک شته چې په حقه معبود (اله) وي؟
ب: که ذکر شوې کلمه د نظیر او مثل په معنی واخستله شي نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! ایا تاته د خپل رب ﷻ مثل او نظیر معلوم دی؟
مونږ ته همدغه معنی په دې مقام کښې بهتره برېښي، ځکه چې الله ﷻ ورباندې صراحت کړی دی چې: ﴿لَيۡسَ كَمِثۡلِهِۦ شَيۡءٞۖ﴾ [الشورى: ۱۱] یعنې د الله ﷻ مثل هیڅ شی نشته چې یا ورسره په ذات او صفاتو کښې مماثل وي او یا ورسره په معبودیت او فیصلو کښې سیالي وکړی شي او داسې نور، خو د دې سره‌سره د بدلیت په لحاظ د دواړو معناوو اراده کول هم څه ممانعت نه لري.

﴿وَيَقُولُ ٱلۡإِنسَٰنُ أَءِذَا مَا مِتُّ لَسَوۡفَ أُخۡرَجُ حَيًّا ۝٦٦ أَوَلَا يَذۡكُرُ ٱلۡإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقۡنَٰهُ مِن قَبۡلُ وَلَمۡ يَكُ شَيۡـٔٗا ۝٦٧ فَوَرَبِّكَ لَنَحۡشُرَنَّهُمۡ وَٱلشَّيَٰطِينَ ثُمَّ لَنُحۡضِرَنَّهُمۡ حَوۡلَ جَهَنَّمَ جِثِيّٗا ۝٦٨ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمۡ أَشَدُّ عَلَى ٱلرَّحۡمَٰنِ عِتِيّٗا ۝٦٩ ثُمَّ لَنَحۡنُ أَعۡلَمُ بِٱلَّذِينَ هُمۡ أَوۡلَىٰ بِهَا صِلِيّٗا ۝٧٠ وَإِن مِّنكُمۡ إِلَّا وَارِدُهَاۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتۡمٗا مَّقۡضِيّٗا ۝٧١ ثُمَّ نُنَجِّي ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّنَذَرُ ٱلظَّٰلِمِينَ فِيهَا جِثِيّٗا ۝٧٢﴾

[۶۶] او (کافر) انسان وایي چې: ایا هر کله چې زه مړ شم ډېر ژر دی چې زه به (د خاورو څخه) ژوندی راوویستلی شم (راپورته کړی شم)؟

[۶۷] ایا انسان (ذکره شوې خبره کوي) او (دا خبره) نه یادوي چې یقینًا مونږ (د دې وخت) څخه وړاندې په داسې حال کښې پیدا کړی وه چې نوموړی هیڅ شی نه وه (بالکل معدوم وه).

[۶۸] نو (ای پیغمبره!) ستا په رب ﷻ باندې زما سوګند دی چې ضرور هرو مرو به دوی د خپلو (ګمراه کوونکو) شیطانانو سره (یو ځای) حشر کړو، بیا به یې هرومرو د دوزخ چاپېره (شاوخوا) په داسې حال کښې حاضر کړو چې (له ډېره هیبته به) په زنګنونو باندې پراته وي.

[۶۹] بیا به هرو مرو ضرور مونږ د هرې ډلې څخه هغه څوک را جدا کړو کوم چې (هغه) په ډېر مهربان الله ﷻ باندې د سرکشۍ د کبله زیات کلک (او سخت) وي (او دوزخ ته به یې ورواچوو).

[۷۰] بیا نو خامخا مونږ په هغو کسانو باندې ډېر ښه پوهېږو کوم چې دوزخ ته د ورداخلولو د حیثه بهتر وي (نو لمبر په لمبر به تول دوزخ ته ورواچوو).

[۷۱] او (ای انسانانو!) ستاسو څخه (هیڅوک) نه دی مګر دوزخ ته (په یو حیثیت باندې) ورداخلېدونکي دي، (ای پیغمبره!) دا کار ستا په رب ﷻ باندې حتمي (لازم) فیصله کړی شوی دی (ستا رب ﷻ د همدغه کار التزام کړی دی).

[۷۲] بیا به مونږ هغو کسانو ته (د دوزخ څخه) نجات ورکړو کومو چې تقوی غوره کړې ده او مونږ به پکښې ظالمان (کفار په دائمي توګه) په ګونډو کړی شوي پرېږدو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون د اخرت په ذکر باندې مشتمل وه او په دې ایتونو کښې هغه پلمه (بهانه) د منځه وړله شوې ده په کومه باندې به چې د آخرت (بعث بعد الموت) منکرانو استدلال نیوه چې وراسته هډوکې بیرته نه شي راژوندې کیدلی، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! ستا د دعوت په مقابل کښې کافر بنیادم وایي او په انکار سره پوښتنه کوي چې: ایا کله چې زه مړ شم او د خاورو سره خاورې شم نو ایا هرومرو ضرور به زه د ځمکې ځخه راپورته کړی شم او بېرته به ژوندی کړی شم؟ دغه کار هیځکله کېدونکی نه دی.

نو ای پیغمبره! د ذکر شوي کافر بنیادم د اشتباه د جوابولو په هکله په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه چې:

١_ ایا ذکر شوی کافر انسان دا خبره نه په زړه کوي چې نومړی مونږ پیدا کړ حال دا چې په دنیا کښې یې نه قبر درلود او نه یې چرته خاوره موجوده وه؟

نومړی باید د خاورېو له قطاره خپل ځان راوباسي او د یوه انسان په حیث فکر وکړي او یقین ولري چې هغه الله ﷻ چې نومړي ته یې یو ځل د نشت ځخه وجود ورکړی دی نو دوهم ځل خو یې د خپلو خاورو ځخه په ډېره اسانه توګه بیا موجودولی شي، نو ده ته په کار دي چې د آخرت ځخه انکار ونه کړي.

٢_ نو ای پیغمبره! ستا په رب ﷻ باندې دې زمونږ سوګند وي چې مونږ به ضرور دغه د آخرت منکران د شیطانانو سره حشر کړو او خواره واره او تار په تار بدځونه به یې راغونډ کړو.

٣_ او بیا به یې هرومرو او خامخا د دوزخ په شاوخوا په زنګنونو باندې پرېوتلي حاضر کړو چې ورتېله کولو او ورغورزولو ته چمتو وي.

۴_ او سوګند دی چې مونږ به بیا کفار ډلې ډلې کړو او د هرې ډلې ځخه به ډېر زیات سرکشه کافران او هغه کسان چې په خپل ډېر مهربان الله ﷻ باندې د نورو ځخه د نافرمانۍ او بغاوت د حیثه په دنیا کښې زیات وه، راجدا کړو او د نورو ځخه به یې وړاندې دوزخ ته ورتېل وهو.

۵_ لنډه دا چې بیا به مونږ د کفارو ټولګی لمبر په لمبر په دوزخ کښې ورواچوو او دا ځکه چې هرو مرو او مخامخا مونږ په هغو کسانو باندې ډېر ښه علم لرو او ډېر ښه یې پېژنو کوم چې دوزخ ته د ورداخلولو او وراچولو دپاره د نورو ځخه بهتر او زیات مستحق دي.

۶_ ای پیغمبره! دا خبره چې مونږ به ټول کفار هر یو په خپل لمبر سره دوزخ ته ورواچوو، په خپل امت باندې قرائت کړه، ځکه چې ستاسو یو ټولګی هم داسې نه دی چې دوزخ ته به ورتلونکی نه وي بلکې هر څوک کافر وي او که مسلمان وي دوزخ ته واردېدونکی او ورتلونکی دی.

٧_ دا کار ستا په رب ﷻ باندې حتمي او لازم دی بلکې د ده ﷻ سره فیصله شوی کار دی چې ترسره کول یې همده ﷻ حتمي ګرځولي دي.

۸_ بیا نو مونږ په خپل اقدس ذات باندې ضروري کړې ده چې مونږ به هغو کسانو ته نجات ورکړو کومو چې د کفر څخه خپل خانونه ساتلي دي او اجتناب يې ترې کړی دی. او ظالمان (کفار) به پکښې په زنګنونو باندې پرېوتلي پرېږدو چې تر ابد الآباد پورې به پکښې کړېږي. نو هلته به د آخرت منکران په خپل انکار باندې پښېمانه شي خو کار به د کاره تېر وي او پښېماني به ورته څه ګټه نه شي رسولی.

توضیحات

۱_ په ﴿ أَوَلَا يَذْكُرُ ٱلْإِنسَٰنُ ﴾ الآية، کښې د مرګ څخه وروسته د بیا راژوندي کېدلو دپاره عقلي دليل ته اشاره شوې ده او په ﴿ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَٱلشَّيَٰطِينَ ﴾ کښې نقلي دليل نغښتی دی، نو بعث بعد الموت عقلاً او نقلاً په اثبات ورسېد.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ وَٱلشَّيَٰطِينَ ﴾ کښې د "و" توری د "مع" په معنی سره دی نو مضمون يې داسې راځېږي چې: الله ﷻ به د قيامت په ورځ هر يو کافر د خپل ګمراه کوونکي شيطان سره يو ځای حشر کړي ترڅو ورته ښه څرګنده شي چې د ده ګمراه کوونکی خپل ځان هم د عذاب څخه نه شي خلاصولی پاتې خو لا د خپل پيرو او ګمراه کړی شوي خلاصون.

همدا مضمون په لاندې ايتونو کښې ډېر ښه تفسير شوی دی چې:

الف: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَتَرَى ٱلْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقَرَّنِينَ فِى ٱلْأَصْفَادِ ﴾ [إبراهيم:۴۹] يعنې ای پيغمبره! د قيامت په ورځ به ته کفار وګورې چې په زولنو کښې به (د خپلو ګمراه کوونکو شيطانانو سره) نژدې کړی شوی وي چې په يوه زولانه باندې به دواړه تړلي وي.

ب: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ ...حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَنَا قَالَ يَٰلَيْتَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ بُعْدَ ٱلْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ ٱلْقَرِينُ ﴾ [الزخرف:۳۸] يعنې مونږ د هر اعراض کوونکي (کافر) دپاره يو ګمراه کوونکی شيطان مقرروو چې همدغه شيطان به آن په هغې ورځ هم ورسره ملګری او انډيوال وي کله چې مونږ ته راشي او قيامت قائم شي، نو په دغه وخت کښې به خپل همدغه شيطان ملګري ته خطاب کوي چې کاشکې چې ستا مخ مې نه ليدی او زما او ستا ترمنځ د مشرق او مغرب فاصله وی، نو ته خو ډېر بد (ناکاره) انډيوال يې چې په دنيا کښې دې ګمراه کړم او اوس راسره يو ځای زولانه يې.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې په ﴿ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴾ کښې د "جِثِي" کلمه چې په اصل کښې "جُثُوٌّ" _لکه "نُصُوْرٌ"_ وه د "جَاثِي" جمعه ده، لکه چې "نُصُوْرٌ" د "نَاصِرٌ" جمعه ده، چې د تورو او حرکاتو په صرفي تحليل سره ترې "جِثِي" جوړ شوی دی. نوموړې کلمه د "جُثُوٌّ" _لکه "عُلُوٌّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "جُثُوٌّ" دې ته ويل کېږي چې سړی د ډېر هيبت د کبله د ودرېدلو توان ونه لري او خپل زنګنونه په

څمکه باندې ولګوي[١]، یعنې د قیامت په ورځ به کفار (چې د حشر څخه انکار کوي) د ډېر هیبت د کبله په زنګنونو باندې پرېوزي. حال دا چې په بل ایت کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً ﴾ [الجاثية ٢٨] یعني ای پیغمبره! د قیامت په ورځ به ته هر ټولګی په زنګنو باندې لوېدلي (په ګونډو باندې) ګورې برابره خبره ده چې مسلمان وي او که کفار؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه ایتونه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: د محشر په میدان کښې داسې هیبتي حال راروان دی چې ټول خلک به د زیات رعب د کبله په ګونډو شي او د نبي کریم ﷺ څخه په غیر نور ټول پیغمبران به هم "نفسي نفسي" اواز پورته کوي او د هر چا سره به فقط د خپل خان غم وي[٢]. اما په دې ایت شریف کښې چې اوس د بحث لاندې دي هغه ګونډه کېدل مطلب دي کوم چې کفارو پورې اختصاص لري، د همدې کبله په دې مقام کښې د ﴿ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴾ کلمات هم نازل شوي دي، یعنې د قیامت په ورځ به د دوزخ په شاوخوا باندې ټول کفار د زیات هیبت د کبله په ګونډو شي او بیا به ورتېل وهل شي

یو نحوي تحلیل

٣ـ په ﴿ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى ٱلرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ﴾ کښې د "أيُّ" په اعرابي تحلیل کښې علماوو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[٣]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همغه دې مراجعه وکړي مونږ فقط په لاندینې یو تحلیل باندې اکتفاء کوو[٤] چې:

الف: د "أيُّ" کلمه په پېښ سره مبني ده او محلاً منصوبه ده چې د ﴿ لَنَنزِعَنَّ ﴾ دپاره مفعول واقع شوې ده.

ب: دغه کلمه د "الَّذِي" موصول معنی ورکوي چې صله ورته ضرور ده.

ج: د ﴿ أَشَدُّ ﴾ کلمه د مقدر "هُوَ" دپاره خبر ده چې دغه مبتدأ او خبر (جمله) د "أيُّ" دپاره صله واقع شوې ده ته به وایې چې "أَيُّهُمْ هُوَ أَشَدُّ" نازل شوی دی.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: بیا به مونږ د هر ټولګي څخه د دې هغه کس جدا کړو کوم چې په مهربان الله ﷻ باندې د سرکشۍ او تجاوز د حیثه سخت او کلک وي. یا په بل عبارت بیا به د هر ټولګی په جنایاتو کښې اول نمره ترې راوباسو او دوزخ ته به یې ورتېل وهو، په همدې ترتیب به نمره په نمره تر آخره پورې د کفارو ټول ټولګي دوزخ ته ورواچوو.

ایا ټول خلک به یو ځل دوزخ ته داخلېږي؟

٤ـ په ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ﴾ کښې د "وَارِدْ" کلمه د "وُرُوْدٌ" ـلکه "قُبُوْلٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې

(١) روح المعاني ج١٦ ص١١٨؛ مفردات الراغب ص٨٦
(٢) تفسیر ابن کثیر ج٤ ص١٥١
(٣) البحر المحیط ج٧ ص٢٨٧؛ تفسیر الکشاف ج٣ ص٣٤
(٤) شرح ملا جامي في النحو ص٢٢٣

ده، چې په دې مقام کښې علماوو کرامو په ډېرو معناوو باندې تفسیره کړې ده[١] مګر مونږ صرف هغه تفسیرونه لیکو د کومو چې ایتونه تحمل کولی شي او په احادیثو باندې یې تائید موندلی دی، هغه دا چې:

الف: دلته د "وُرُوْدٌ" کلمه د "دُخُوْلٌ" په معنی سره ده، لکه چې په همدې معنی باندې په بل ایت کښې استعماله شوې ده چې: ﴿ أَنتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴾ [الأنبياء:٩٨] یعنې ای کفارو! تاسو او ستاسو باطل معبودان (ټول) دوزخ ته داخلېدونکي یاست.

نو په دې تفسیر باندې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: ای انسانانو! تاسو ټول یو ځل دوزخ ته داخلېدونکي یاست چې مؤمنان به ترې د مراتبو په تفاوت سره راووځي او کفار به پکښې په دائمي توګه پاتې شي. همدا تفسیر په لاندې احادیثو باندې ترجیح مومي:

اول: د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې جابر بن عبد الله ﷺ ځپلو دوارو غوږونو ته اشاره وکړه چې دغه دواړه دې کانه شي که ما به د نبي کریم ﷺ څخه نه وي اورېدلي چې: «الْوُرُودُ الدُّخُولُ لَا يَبْقَى بَرٌّ وَلَا فَاجِرٌ إِلَّا دَخَلَهَا فَتَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِ بَرْدًا وَسَلَامًا كَمَا كَانَتْ عَلَى إِبْرَاهِيمَ»[٢] یعنې "وُرود" د دُخول (ننوتلو) معنی ورکوي، چې نه به نېکوکار پاتې شي او نه به بدکار مګر دوزخ ته به داخل شي، نو په مؤمن باندې یخ او سلامتیا وي لکه چې په ابراهیم ﷺ باندې د نمرود اور یخ او سلامتیا وګرځېد، نو بیا به الله ﷻ مؤمنانو ته نجات ورکړي او کافران (ظالمان) به پکښې په ګونډو کړی شوي حال باندې پرېږدي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا يَمُوتُ لِمُسْلِمٍ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْوَلَدِ فَيَلِجَ النَّارَ إِلَّا تَحِلَّةَ الْقَسَمِ»[٣] یعنې د هیڅ مسلمان درې تنه اولادونه نه مړه کېږي چې اورته به داخل شي مګر د سوګند د خلاصون دپاره. یا په بل عبارت: د درېوو تنو مړه شوو اولادونو مور یا پلار به د ډېر لږ وخت دپاره دوزخ ته داخل شي ته به وایې چې الله ﷻ ورباندې خپل هغه سوګند پوره کوي کوم ته چې په ذکر شوي ایت کښې اشاره شوې ده او د ﴿ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴾ کلمات پکښې نازل شوي دي.

درېیم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې الله ﷻ به پرښتو ته امر وکړي چې: «أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ»[٤] تاسو د دوزخ څخه هغه څوک راوباسئ د چا په زړه کښې چې د اوري د دانې په اندازه ایمان وي، نو پرښتې به ترې ځینې خلک راوباسي چې تک تور به ګرځېدلي وي چې د ژوندانه په اوبو کښې به یې واچوي او تک زیړ به ترې راووځي.

څلورم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «سَيَخْرُجُ قَوْمٌ مِنَ النَّارِ قَدْ احْتَرَقُوا وَكَانُوا مِثْلَ الْحُمَمِ»[٥]

---

(١) زاد المسير ج٥ ص١٧٧؛ التفسير الكبير ج٢١ ص٢٤٢؛ اضواء البيان ج٤ ص٣٧٦
(٢) مسند احمد بن حنبل ج٥ ص٨٠
(٣) صحيح البخاري ج١ ص١٦٧؛ صحيح مسلم ج٢ ص٣٣٠؛ جامع الترمذي ج١ ص٢٠٤
(٤) صحيح البخاري ج١ ص٨
(٥) مسند احمد بن حنبل ج٤ ص١٥٤؛ صحيح مسلم ج١ ص١٠٤

يعني ژر دی چې د اور څخه به يو قوم (خيني خلک) راووخي چې سوي به وي او د سکرو په شان به تک تور گرځېدلي وي، چې د جنت په اوبو باندې به يې څېرې تکې زيړې راووخي.

پنځم: بالآخره نبي کريم ﷺ په اوږده حديث کښې د هغه دوزخي حال هم بيان کړی دی کوم به چې د ټولو څخه په وروستنۍ مرتبه کښې د دوزخ څخه راوخي[1] چې د ده د راوتلو څخه وروسته به د دوزخ دروازې په کفارو باندې په ابدي توگه وتړلی شي، العياذ بالله ﷻ.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په دې تفسير سره په ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴾ [الأنبياء:١٠١] کښې د ﴿ مُبْعَدُونَ ﴾ معنی دا ده چې مؤمنان به د دوزخ په داخل کښې له عذابه لرې کړی شوي وي حتی چې اواز به يې هم نه اوري، او يا دا چې کله دوی د دوزخ څخه راوويستلی شي نو بيا به هيڅکله ورنژدې هم نه کړی شي او په جنت کښې به په ډېرې خوشالۍ سره دائمي ژوند تېروي.

ب: په دې مقام کښې د "وُرُود" څخه مرور او تېرېدل مطلب دی، چې په همدغې معنی باندې په يوه حديث کښې استعمال شوی دی چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي: «اتَّقُوا الْمَلَاعِنَ الثَّلَاثَ الْبَرَازَ فِي الْمَوَارِدِ وَالظِّلِّ وَقَارِعَةِ الطَّرِيقِ»[2] يعني تاسو د درې کارونو څخه خپل ځانونه وساتئ چې ستاسو دپاره د لعنت ويلو (ښېراوو کولو) سبب جوړېږي هغه دا چې: په هغو ځايونو کښې د اودس د ماتولو څخه خپل ځانونه وساتئ چرته چې خلک د اوبو دپاره تېرېږي راتېرېږي، او چرته چې د خلکو سيوري وي چې هلته پکښې کيني او بالآخره د لارې په منځکښې د اودس ماتولو څخه خپل ځانونه وساتئ.

د همدې کبله خينو رگونو ته د "أَوْرِدَة" نوم ايښودلی شوی دی[3] چې وينه پکښې گرځي راگرځي، او تېرېږي راتېرېږي.

په ذکرې شوې معنی باندې يې حاصل داسې کېږي چې: ای بنيادمانو! ستاسو يو کس به هم پاتې نه شي مگر په دوزخ باندې به ضرور د تېرېدلو تاند ووهي چې خيني به د مراتبو په تفاوت سره تېر شي او خيني نور به پکښې د مراتبو په تفاوت سره ورولوېږي، چې څوک به ترې بېرته راووځي او څوک به پکښې په دائمي توگه پاتې شي. همدغه معنی په لاندې نصوصو کښې منعکسه شوې ده:

اول: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَيُضْرَبُ الصِّرَاطُ بَيْنَ ظَهْرَيْ جَهَنَّمَ فَأَكُونُ أَنَا وَأُمَّتِي أَوَّلَ مَنْ يُجِيزُ»[4] يعني په دوزخ باندې به لار (پول) ووهلی شي نو زه او زما امت به اولني هغه کسان وي چې په همدغې لاره باندې به تېرېږي.

دوهم: نبي کريم ﷺ په بل اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَيُضْرَبُ جِسْرُ جَهَنَّمَ»[5] يعني: د دوزخ پول به ووهلی شي (جوړ به کړی شي)، چې په منځ باندې به يې کېښودلی شي ترڅو ورباندې

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٩٧٢؛ صحيح مسلم ج١ ص١٠٥
(٢) سنن ابن ماجه ص٢٨
(٣) لسان العرب ج٣ ص٤٥٩
(٤) صحيح البخاري ج٢ ص١١٠٦
(٥) صحيح البخاري ج٢ ص٩٧٣

جنتیان جنت ته ورپورېوځي.

دریم: یوه ورځې بي بي حفصې (أم المؤمنين رضي الله عنها) د نبي کریم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

نبي کریم ﷺ: «لَا يَدْخُلُ النَّارَ إِنْ شَاءَ اللهُ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ أَحَدٌ»[1] یعنې که د الله ﷻ اراده وي د ونې د ملګرو څخه به هیڅوک اور ته داخل نه شي (کومو چې د حدیبیه په صلحه کښې د ونې لاندې د نبي کریم ﷺ سره بیعت کړی وه).

حفصه رضي الله عنها: «بَلَى» دغسې نه ده ای د الله رسوله! (چې د خپل ځان د پوه کولو دپاره بي د "بَلَى" د کلمه استعماله کړه).

نبي کریم ﷺ ذکره شوې بي بي ورټله چې د "بَلَى" کلمه مه استعمالوه.

حفصه رضي الله عنها: زه ځکه د "بَلَى" کلمه استعمالوم چې الله ﷻ فرمايلي دي چې ﴿وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا﴾ یعنې ستاسو څخه هیڅوک نه دی مګر دوزخ ته داخلېدونکی دی، زمونږ د جملې څخه خو اصحاب الشجره هم دي.

نبي کریم ﷺ: «قَدْ قَالَ اللهُ ﷻ ﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا﴾» یعنې: الله ﷻ فرمایلي دي چې بیا به مونږ هغو خلکو ته نجات ورکړو کومو چې د شرک او کفر څخه خپل ځانونه ساتلي وي او ظالمان (کافران) به پکښې په ګونډو باندې پرېږدو.

ته به وایې چې نبي کریم ﷺ د ﴿وَارِدُهَا﴾ کلمه په عبور او تېرېدلو سره تفسیره کړه چې که بالفرض د "وُرُود" معنی "دُخُول" وی نو بیا به یې نوموړې (ام المؤمنين رضي الله عنها) نه وی رټلې، او ورته ویلي به یې وی چې هغوی به دوزخ ته داخل شي خو باقي به پکښې پاتې نه شي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا﴾ کښې د ﴿نُنَجِّي﴾ کلمه د "نجاة" څخه اشتقاقه شوې ده. که څه هم نجات دې ته وایې چې څوک په آفت باندې اخته شي او بیا ترې خلاص شي، مګر (نجات) دې ته هم ویلی شي چې په آفت باندې د اخته کېدلو سبب د چا سره ډېر نژدې تحقق ومومي، د همدې کبله الله ﷻ فرمايي چې: ﴿فَأَنجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ [الأعراف:۶۴] یعنې نو مونږ نوح ﷺ او هغو کسانو ته نجات ورکړ کوم چې د ده سره په بېړۍ کښې وه او هغه کسان مو غرق کړه کومو چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کاوه.

په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی ښه مناسبه برېښي چې مؤمنان به په تېرېدلو سره دوزخ ته ورنژدې شي او بیا به ترې د الله ﷻ په فضل نجات مونده کړي.

څلورم: نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «شِعَارُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الصِّرَاطِ رَبِّ سَلِّمْ سَلِّمْ»[2] یعنې کله چې مؤمنان په پل صراط باندې تېرېږي نو د دوی شعار به دا وي چې: ای ربه! روغ رمټ مو پوریباسې چې په دوزخ کښې سقوط ونه کړو، ای ربه! روغ رمټ مو پوریباسې.

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۰۲

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۶۹

پنځم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَلِجَهَنَّمَ جِسْرٌ أَدَقُّ مِنَ الشَّعْرِ وَأَحَدُّ مِنَ السَّيْفِ عَلَيْهِ كَلَالِيبُ وَحَسَكٌ يَأْخُذْنَ مَنْ شَاءَ اللهُ وَالنَّاسُ عَلَيْهِ كَالطَّرْفِ وَكَالْبَرْقِ وَكَالرِّيحِ وَكَأَجَاوِيدِ الْخَيْلِ وَالرِّكَابِ وَالْمَلَائِكَةُ يَقُولُونَ رَبِّ سَلِّمْ رَبِّ سَلِّمْ فَنَاجٍ مُسَلَّمٌ وَمَخْدُوشٌ مُسَلَّمٌ وَمَكْوَرٌ فِي النَّارِ عَلَى وَجْهِهِ»[1] يعني په دوزخ باندې يو پول اېښودلى شوى دى چې د ويښته څخه نرى دى او د توري څخه تېره دى، په دې باندې (د اوسپنې) چنګکونه (خنجکي) او اغزي دي، چې هغه څوک نيسي (پکښې نښلي) کومو ته چې د الله ﷻ اراده وشي. خلک به په دغه پله باندې په داسې ډولونو سره وي چې: ځينې به وربانديې د سترګو د رپ په اندازه وخت کښې تېرېږي، ځينې به پرې د برېښنا په دود وي، ځينې به وربانديې د باد غوندې وي، ځينې به داسې وي لکه چې په ښه غښتلو اسونو باندې سواره وي، ځينې به لکه چې په نورو څارويو باندې سواره وي.

په دغه حال کښې به پرښتې دعاء کوي چې: اى ربه! روغ رمټ يې پورېباسې، اى ربه! روغ يې تېر کړې، نو ځينې خلک به د سلامتيا په حال نجات مونده کړي او ځينې نور به شوکارې شوي (زخمي شوي) د سلامتيا خاوندان شي، او بالآخره ځينې به سر په څړي په دوزخ کښې ورواچولى شي.

شپږم: ذکر شوى مضمون په نورو احاديثو کښې هم په څه تفاوت سره انځور شوى دى[2].

تبصره

زمونږ په فکر په ﴿وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا﴾ کښې به د "وَارِد" کلمه د هغه "وُرُود" څخه اشتقاقه شوې وي کوم چې ذکرو شوو دوارو معناوو ته شاملېږي چې مونږ ترې په "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْوُرُوْدُ" (هر هغه شى چې د "ورود" اطلاق پرې کېږي) باندې تعبير کوو، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې:

اى بنيادمانو! ستاسو څخه به هيڅوک بې وروده پاتې نه شي چې ستاسو ځينې کسان به د مراتبو په تفاوت سره د صراط په پله باندې تېر شي (چې په دوزخ باندې دپاسه اېښى دى) او جنت ته به داخل شي، نو په پله باندې تېرېدل هم يو ډول دخول دى. او نور به دوزخ ته ننوځي چې ځينې به ترې د مراتبو په تفاوت سره بهرته راووځي او جنت ته به لاړ شي او ځينې نور به پکښې د درکاتو په تفاوت سره همېشه پاتې شي او د دوزخ دروازې به وربانديې ورو تړلې شي.

﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَىُّ ٱلْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَٰثًا وَرِءْيًا ﴿٧٤﴾ قُلْ مَن كَانَ فِى ٱلضَّلَٰلَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ مَدًّا ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا رَأَوْا۟ مَا يُوعَدُونَ إِمَّا ٱلْعَذَابَ وَإِمَّا

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٩ ص٤١٥

(٢) صحيح مسلم ج١ ص١٠٧؛ مسند احمد بن حنبل ج٥ ص١١٣؛ صحيح البخاري ج٢ ص١١٠٦

ٱلسَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُندًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ
ٱهْتَدَوْا۟ هُدًى ۗ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَّرَدًّا ﴿٧٦﴾

[٧٣] او كله چې په كفارو (مشركانو) باندې زمونږ واضحه ايتونه ولوستل شي (لكه چې وړاندې پرې ولوستل شو) نو هغه كسان كومو چې كفر غوره كړى دى هغو كسانو ته چې ايمان يې راوړى دى وايي چې: كوم يو د دواړو ډلو (زمونږ او ستاسو) څخه د مرتبې د حيثه بهتر دى او د مجلس د حيثه ښائسته (او ډولي) دى؟

[٧٤] او (حال دا چې) مونږ د دوى څخه پخوا څومره ډېر قرنونه (پېړۍ) هلاكې كړې دي چې هغوى د دوى څخه د سامانونو او څېرو د حيثه ډېر ښائسته وه (خو زمونږ د عذابه يې نجات ونه موند).

[٧٥] (اى پيغمبره! بيا ورته) ووايه چې: هرڅوك چې په ګمراهۍ كښې (ډوب) دى نو هغه ته ډېر مهربان الله ﷻ (د مال او عمر د حيثه) اوږدوالى (زيادت) وركوي، اوږدوالى (زيادت).

آن تردې چې كله هغه شى وګوري په كوم شي باندې چې دوى ډارولى كېږي چې د عذاب يا د قيامت څخه عبارت دى، نو ژر دى چې دوى به پوه شي چې هغه څوك دى چې د مرتبې د حيثه ډېر ناكاره او د لښكر (قوت) د حيثه ډېر كمزوري دى.

[٧٦] او الله ﷻ هغو كسانو ته هدايت (لاره موندل) زياتوي (عقيدې يې كلكوي) كومو چې لاره مونده كړې ده. او صالح (عملونه او ويناوې) چې اثرات يې باقي دي (او فنا وربادندې نه ورځي) ستا د رب ﷻ په نزد د ثواب د حيثه بهتر دى او د انجام (عاقبت) د حيثه خير دى.

ارتباطونه

١ـ په وړاندېنيو ايتونو كښې د كفارو شركي او كفري عقيده رده شوې وه چې د مرګ څخه وروسته بيا ژوندون نشته، او په دې ايتونو كښې د همدغې فاسدې عقيدې فاسد استدلال ردېږي چې د دنيا خوشالي د آخرت د خوشالۍ دليل نه شي ګرځېدلى.

٢ـ هلته د كفارو اخروي بدحالي او د مؤمنانو نجات ته اشاره شوې وه او دلته د كفارو عكس العمل ته اشاره كېږي. نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

د مطلب خلاصه

١ـ اى پيغمبره! كله چې ستا د پلوه په كفارو باندې زمونږ ايتونه قرائت كړى شي چې تاسو به د مرګ څخه وروسته يو ځل بيا را ژوندي كړى شئ؛ او لمبر په لمبر به په دوزخ كښې ور واچولى شئ؛ نو دوى سمدستي مؤمنانو ته په تعجب سره پوښتنې راجع كوي چې:

٢ـ مونږ ته د لاندې پوښتنو جوابونه راكړئ:

الف: نن ورځ (په مونږ او تاسو كښې) كومه ډله د مراتبو د حيثه بهتره ده؟ د قوم مشران زمونږ سره ناست دي او كه ستاسو سره؟ مالداران په تاسو كښې ډېر دي او كه په مونږ كښې؟

ب: د مجالسو او ناستې پاستې په حیث تاسو ډولي او ښائسته یاست او که مونږ؟ ښه تعمیرونه ستاسو دي او که زمونږ؟ ښایسته فرشونه تاسو لرئ او که مونږ؟ د غورو څنو او ډولي جامو خوانان ستاسو سره کیني او که زمونږ سره؟.

۳ـ د ذکرو شوو پوښتنو څخه د کفارو مطلب دا دی چې خپلې فاسدې عقیدې ته د حقانیت جامه ورواغوندي چې: اول خو د مرګ څخه وروسته بیا ژوندون نشته او که بالفرض بیا ژوندون وي هم مونږ به ستاسو څخه په خوشالۍ کښې زیات یاستو، داسې به ونه شي چې تاسو جنت ته لاړ شئ او مونږ به په دوزخ کښې په ګونډو شو، بلکې بالعکس مونږ به جنت ته داخل شو او تاسو به په دوزخ کښې ورواچولی شئ: ځکه چې دغه دی نن ورځ مونږ ستاسو څخه بهتر یاستو که بالفرض ستاسو د عقیدې څخه الله ﷻ راضي وی نو دغه بهتري به یې تاسو ته درکړې وی، تاسو به یې په ګېډه ماړه کړي وی او په جامو به یې پټ کړي وی او بالآخره زمونږ څخه به یې بهتر ګرځولي وی، او یا اقلاً زمونږ سره خو به یې برابر کړي وی.

۴ـ ای پیغمبره! زمونږ د پلوه د کفارو ذکر شوی استدلال په لاندې ډول جواب کړه چې:

مونږ ستا د زمانې څخه وړاندې څومره ډېر کفار او د فاسدې عقیدې خاوندان هلاک کړي دي؟ ایا دوی ته د عادیانو، ثمودیانو، نمرودیانو او د لوط ﷺ د قوم قیصې نه دي بیانې شوې؟ هغوی خو د دوی څخه د سامانونو او څېرو د حیثه ښایسته او ډولي وه، هغوی ته قوي بدنونه ورکړی شوي وه چې دوی ته نه دي ورکړی شوي، هغوی اوږده عمرونه درلوده چې دوی یې نه لري، خو د دې سره-سره مونږ هغوی په غضب باندې هلاک او پوپنا کړه، نو که د کفارو ذکر شوی استدلال صحت درلودی نو په کار وه چې هغوی مو په غضب نه وی اخته کړي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د دنیا ټول مالونه او دولتونه عارضي شیان دي او زمونږ په نزد څه ارزښت نه لري، دوست او دښمن دواړو ته یې ورکوو، نو موجودیت یې د عزت علامه نه ده او نه موجودیت یې زمونږ په نزد د توهین څخه نمایندګي نه شي کولی.

۵ـ څرنګه چې دنیا د امتحان ځای دی نو مهربان الله ﷻ خپل دښمنان په فاسده عقیده باندې سمدستي نه نیسي، او د څه وخته پورې مهلت ورکوي چې د قیامت په ورځ اعتذار وړاندې نه کړی شي چې مونږ د خپلې عقیدې د تصحیح دپاره وخت مونده نه کړه، تا خو به لږ فرصت او مهلت راکړی وی.

۶ـ نو ای پیغمبره! همدغه ذکر شوی قانون د خپل وخت کفارو ته قرائت کړه او ورته ووایه چې تاسو ته هم مهربان الله ﷻ د ګمراهي سره-سره فرصت درکوي چې د قیامت په ورځ مو د اعتذار مخه ونیوه شي، که نه نو تاسو د مهربان الله ﷻ په نزد څه قدر او عزت نه لرئ او تاسو د همده ﷻ دښمنان یاست.

کفار ستا خبرو ته غوږونه نه نیسي او په خپل باطل خیال باندې به تر هغه کلک وي چې ترڅو هغه شی په خپلو سترګو سره وګوري د کوم څخه چې دوی ډارولی کېږي، هغه دا چې:

الف: یا به وربانديې الله ﷻ په دنیا کښې عذاب ورنازل کړي او خوشالي به یې په غم بدله شي.

ب: او یا به د دنیاوي عذاب سره مخامخ نه شي خو د مرګ څخه وروسته به هرو مرو په غم باندې اخته کېږي چې کله قیامت قائم شي او دوی د قبرونو څخه راپورته کړی شي، نو:

ج: بیا به پوه شي چې (په مؤمنانو او کفارو کښې) د چا مرتبه ټیټه او بده ده، او څوک د لوړې رتبې خاوندان دي؟ څوک د لښکرو او نفرو د حیثه کمزوری دی او څوک قوي دی؟

یا په بل عبارت: دوی به هلته پوه شي چې مالونه او ډول سنګار دوی ته څه ګټه نه شي رسولې او د الله ﷻ د عذابه نجات نه شي ورکولی.

٧ـ ای پیغمبره! الله ﷻ دا التزام نه دی کړی چې خپلو دوستانو او د هدایت خاوندانو ته به ضرور د دنیا ساز او سامان ورکوي، خو دا التزام یې کړی دی چې هدایت یې ورځ په ورځ زیاتوي او د پاکې عقیدې نورانیت او پلوشې یې روزمره اضافه کوي، چې نه وربانديې د کفارو ډول سنګار څه اثر غورزولی شي او نه یې دنیاوي تنګ لاسي او یا پراخي د خپل اثر لاندې راوستلی شي.

٨ـ ای پیغمبره! د ذکر شوي بحث نتیجه دا راووتله چې:

الف: ستا د رب ﷻ په نزد صالح عملونه او صالحې ویناوې (چې اثرات یې په دنیا او آخرت کښې نه فاني کېږي) د ثواب او اجر د حیثه غوره او بهتر دي.

ب: همدغه شیان د انجام او نتیجې په حیث هم غوره او بهتر دي چې په دنیا او آخرت دواړو کښې نېک عواقب لري او بد عواقب نه لري.

توضیحات

١ـ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: په ﴿ وَأَحۡسَنُ نَدِيّٗا ﴾ کښې "نَدِيّٗ" کلمه د "نَدی" ـلکه "رَضی"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "نَدی" د هغه لوندوالي نوم دی کوم چې د شپې د مخې په ګلانو او بوټو باندې ورېږي او د لمر د راختلو سره سم د منځه ځي[١] چې په پښتو کښې ورته "پرښه" او په دري کښې ورته "شبنم" وایي.

څرنګه چې خبرې کول د خولې او ژبې لوندوالي ته ضرورت لري، نو د همدې کبله هر مجلس او تولنې ته چې د خبرو کولو دپاره راټول شوي وي د "نَدِيّٗ" لقب ورکول کېږي، یعنې مؤمنانو ته مشرکان وایي چې تاسو رښتیا ووایاست چې مونږ د مجلس د حیثه ډولي او ښایسته یاستو او که تاسو؟.

ب: په ﴿ أَحۡسَنُ أَثَٰثٗا وَرِءۡيٗا ﴾ کښې د "أثاث" کلمه د [النحل: ٨٠] ایت لاندې شرحه شوې ده چې د سامانونو معنی ورکوي، بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

ج: او په همدغه عبارت کښې د "رِئي" کلمه د "رُؤية" سره په اصلي تورو کښې متحده ده چې د لیدلو معنی ورکوي، مګر د لغت کتابونو په "منظر" سره معنی کړې ده[٢]، چې مونږ ترې په څېره او ظاهري وضعې سره تعبیر کوو کومه چې په سترګو باندې لیدله کېږي.

---

(١) مفردات الراغب ص٥٠٨

(٢) لسان العرب ج١٤ ص٢٩٥

یعنې ای مشرکانو! هغه کفار چې مونږ ستاسو څخه پخوا هلاک کړي دي د هغوی سامانونه هم ستاسو څخه زیات وه او ښېرې یې هم ستاسو څخه ډولي وې، که بالفرض د سامانونو ډول او سنګار او هم د ښېرو ښائست زمونږ د رضا نښه وی لکه چې تاسو خیال کوئ نو هغوی به مونږ په غضب باندې په اجتماعي توګه نه وی هلاک کړي.

مباهلې ته د مشرکانو دعوت

۲_ ځینو علماوو کرامو⁽¹⁾ دا ایت شریف ﴿ قُلْ مَن كَانَ فِي ٱلضَّلَٰلَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ مَدًّا ﴾ په مباهلې باندې تفسیر کړی دی چې تعریف یې د [البقرة:۹۴] او د [آل عمران:۶۱] ایتونو لاندې تېر شوی دی. نو د معنی حاصل یې داسې اخلي چې: ای پیغمبره! د خپل وخت مشرکان خو تاته د ضلالت (ګمراهۍ) نسبت کوي چې تا سمه لاره خطا کړې ده، نو ته ورته ووایه چې راځئ چې مونږ او تاسو (دواړه جانبه) د سوال لاسونه پورته کړو او ښېراوې وکړو چې هرڅوک چې په ګمراهۍ کښې وي نو هغه ته دې ډېر مهربان الله ﷻ تر هغه مهلت ورکړي چې یا په دنیا کښې په عذاب باندې اخته شي او یا د آخرت د عذاب سره مخامخ شي، نو هلته به پوه شي چې ګمراه څوک وه او سمه لاره باندې څوک روان وه.

مګر مونږ ته ذکر شوی ایت شریف په مباهله باندې تفسیرول چندان موزون او په زړه پورې نه برېښي، مونږ ته بهتره برېښي چې د ﴿ فَلْيَمْدُدْ ﴾ کلمه که څه هم انشاء ده خو د خبر په معنی سره ده⁽²⁾ لکه چې په ﴿ قُلْ أَنفِقُواْ طَوْعًا أَوْ كَرْهًا ﴾ [التوبة:۵۳] کښې د ﴿ أَنفِقُوا ﴾ کلمه انشاء ده خو د خبر په معنی سره ده، لکه چې شرحه یې هملته تېره شوې ده.

نو په دې مقام کښې به یې د معنی حاصل داسې راوخېژي چې: ای مشرکانو! تاسو په خپل ساز او سامان باندې مه نازېږئ او خیال مه کوئ چې ستاسو څخه ډېر مهربان الله ﷻ راضي دی، بلکې خبره دا ده چې ډېر مهربان الله ﷻ د خپلې مهربانۍ د مخې ګمراهانو (خپلو دښمنانو) ته مهلت ورکوي او په عمر کښې اوږدوالی او په مالونو او سامانونو کښې زیاتوالی ورکوي، او سمدستي یې په عذاب باندې نه اخته کوي، مګر عاقبت یې په عذاب باندې مبتلا کوي چې یا یې د دنیاوي عذاب سره او یا د اخروي عذاب سره مخامخ کوي، نو په هغه وخت کښې به ورته خپل ځان واضحه شي چې نه کوم قدر او عزت لري او نه کوم قوي لښکر لري.

یادونه

۳_ په ﴿ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا ﴾ کښې د ﴿ ٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ ﴾ تفسیر مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف:۴۶] ایت لاندې لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، هملته دې وکتل شي.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۳۴؛ البحر المحیط ج۷ ص۲۹۱

(۲) روح المعاني ج۱۶ ص۱۲۶

﴿أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ
عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾
وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾ وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةً لِّيَكُونُوا۟ لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾
كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾﴾

[۷۷] (ای پیغمبره!) ایا تا هغه څوک کتلی دی کوم چې زمونږ په ایتونو باندې کفر (انکار) غوره کړی دی او وایي چې: هرو مرو ضرور به ماته (په آخرت کښې) مال او اولاد راکړی شي؟

[۷۸] ایا نوموړي په غیبو (لوح محفوظ) باندې اطلاع حاصله کړې ده (چې ذکره شوې دعوه کوي) او یا یې د ډېر مهربان الله ﷻ په نزد عهد (وعده) اخستې ده؟

[۷۹] دغسې نه ده (لکه چې نوموړی اټکل کوي)، ډېر ژر دی چې مونږ به هغه خبره ولیکو (جزا به ورباندې ورکړو) کومه چې نوموړی (کافر) یې وایي، او هم به ورته عذاب اوږد (زیات) کړو، اوږدول (زیاتول).

[۸۰] او هم به ترې هغه شیان (په کلي توګه) واخلو د کومو (په سبب سره) چې نوموړی (نازېږې او کفري) خبرې کوي (چې مونږ د مسلمانانو څخه بهتر یاستو)، او (بالآخره) مونږ ته به یوازې راشي (چې نه به ورسره مال وي او نه اولاد).

[۸۱] او کفارو بدون د الله ﷻ څخه (باطل) معبودان د دې دپاره نیولي دي چې د دوی دپاره به عزت وګرځي (او د اعزاز سبب به یې جوړ شي).

[۸۲] دغسې نه ده (لکه چې دوی خیال کوي)، ډېر ژر دی چې د دوی معبودان به د دوی د عبادت څخه انکار وکړي او په همدوی باندې به دښمنان جوړ شي.

شان نزول او ارتباط

۱ـ د دې ایتونو په شان نزول کښې په مختلفو الفاظو سره د خباب الارت ﷺ او د عاص بن وائل قیصه روایت شوې ده چې مونږ د رانقلولو دپاره لاندې دوه روایتونه انتخاب کړي دي:

الف: خباب بن الارت ﷺ وایي چې زه د جاهلیت په زمانه کښې اهنګر (پخ) وم چې العاص بن وائل مې د همدغه صنعت د کبله پور وړی شو، کله چې زه په اسلام باندې مشرف شوم او د نوموړي څخه مې د خپل دَین (پور) مطالبه وکړه نو لاندې سوال جواب یې راسره وکړ:

خباب ﷺ: زما حق (دَین) راکړه.

العاص: تر هغې به یې درنه کړم ترڅو چې ته په محمد باندې بېرته کافر جوړ شې.

خباب ﷺ: زما دې په الله ﷻ باندې سوګند وي چې زه به کفر ته ترهغه بېرته ورنه شم ترڅو چې الله ﷻ تا مړ کړي او بیا دې بېرته راژوندی کړي (هیڅکله به زه کفر غوره نه کړم).

العاص: نو ما پرېږده ترڅو زه مړ شم او بیا بېرته راژوندی شم، که بالفرض همدغسې وشي نو ډېر ژر دی چې هلته به ماته مالونه او اولادونه راکړی شي، هلته به دې قرض (دَین) خلاص کړم.

«فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ»[1] نو ذکر شوی ایت شریف د نورو ایتونو په شمول نازل شو.

ب: خباب بن الارت ﷺ او العاص بن وائل په لاندې ډول سوال جواب وکړ چې:

خباب ﷺ: زما قرض راکړه.

العاص: نن ورځ زما سره هغه څه نشته په کوم باندې چې ستا قرض اداء کړم.

خباب ﷺ: زه به تاته همدلته ناست یم ترڅو چې زما قرض راکړې.

العاص: ته خو پخوا دغسې په سختۍ سره غوښتونکی نه وې، دا ولې داسې شوې؟

خباب ﷺ: پخوا زه ستا په دین وم (نو ستا مراعات مې کاوه) او نن ورځ په اسلام باندې مشرف شوی یم او ستا څخه په دین کښې جدا یم.

العاص: ایا تاسو مسلمانان نه وایاست چې په جنت کښې سره زر او سپین زر او هم ورېښم شته؟

خباب ﷺ: ولې نه، مونږ په همدغې عقیده باندې یاستو.

العاص (د تمسخر او ملنډو په توګه وویلې چې): قرض دې وروسته کړه ترڅو یې تاته په جنت کښې درکړم، او دا ځکه چې زما دې په الله ﷻ باندې سوګند وي که بالفرض ستا خبره حقه وي چې د مرګ څخه وروسته ژوندون شته دی نو هلته به زما برخه ستا څخه بهتره وي (او زه به ستا څخه لوی جنتي یم). نو الله ﷻ ذکر شوي څو ایتونه نازل کړه[2].

۲ـ اما د ارتباط وجه یې دا ده چې په دې ایتونو کښې په هغه مضمون باندې صراحت شوی دی کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې ده، چې د مشرکانو په نزد هغه څوک بهتر دی کوم چې ډېر مالونه او پراخه اولادونه لري، خو واقعیت داسې نه دی.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې ای پیغمبره! کفار او مشرکان عقیده لري چې د مالونو او اولادونو کثرت او ډېروالی د عزت او الله ﷻ ته د نژدیکت نښه ده، د همدې کبله مؤمنانو ته د حقارت په نظر ګوري، او په خپلو ځانونو باندې ګومان کوي چې دوی الله ﷻ ته ډېر نژدې دي.

نو ځکه ته هغه څوک ګورې چا چې زمونږ په ایتونو باندې کفر غوره کړی دی، چې په ذکره شوې عقیده باندې کلک دي او مسلمانانو ته وایي چې: اول خو بیا ژوندون نشته او که بالفرض زه بیا راژوندی شم نو ضرور او هرومرو به ماته مالونه او اولادونه هلته هم راکړی شي لکه چې دلته راکړی شوي دي.

۲ـ ای پیغمبره! د نومړي کافر دغه عقیده هیڅ ثبوت نه لري، او دا ځکه چې:

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۲؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۹

(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۰۴

الف: د آخرت ټول حالات غیوب دي، ایا نوموړی په غیبو باندې علم لري چې پخپله همده ته وحې ورغلې ده چې تاته به دا او هغه درکړی شي؟

ب: او یا دا ده چې نوموړی د کوم پیغمبر په ذریعه د ډېر مهربان الله ﷻ څخه عهد او وعده اخستې ده، چې تاته به هغه او دغه درکول کېږي؟

۳ـ دغسې نه ده لکه چې نوموړی خیال کوي، نه په غیبو پوهېږي او نه ورته وعده ورکړه شوې ده، بلکې د نوموړي خبره د رجماً بالغیب څخه په غیر بل شی نه ده.

۴ـ نو ژر دی چې د نوموړی د جنایاتو په دوسیه کښې به هغه څه هم ولیکو په کومو باندې چې خوله ښوروي او د عذاب وړده به یې ورباندې وراضافه کړو. یا په بل عبارت: نوموړی به د کفر په عذاب باندې علاوه د ذکرې شوې کفري خبرې په سزا باندې هم ورسوو او عذاب به یې ورزیات کړو.

۵ـ نوموړي ته چې مونږ په دنیا کښې هرڅه ورکړي دي دا د څو ورځو دپاره دي چې همدلته ورباندې امتحان شي. نو ډېر ژر دی چې د ده د مرګ سره سم به ترې هغه څه ټول بېرته واخلو او مونږ ته به پاتې شي په کومو باندې چې نوموړی افتخار کوي او د ذکرې شوې وینا باعث یې جوړېږي او بالآخره مسلمانانو ته په سپک نظر ګوري.

نوموړی به مونږ ته په داسې حال راشي چې هیڅ شی به ورسره نه وي، نه به یې مالونه ملګرتیا وکړی شي او نه به ورسره اولادونه اندیوالي وکړي.

۶ـ ای پیغمبره! د ذکرې شوې کفري خبرې د کولو وجه دا ده چې کفارو د الله ﷻ څخه په غیر باطل معبودان په الوهیت سره نیولي دي او عبادت یې کوي، ترڅو همدغه باطل معبودان ورته د عزت سبب وګرځي او په سخته ورځ کښې یې په درد وخوري.

۷ـ خو خبره دغسې نه ده، باطل معبودان به یې په هیڅ درد باندې دوا نه شي بلکې:

الف: هغوی به یې د عبادت څخه انکار وکړي چې تاسو زمونږ عبادت نه دی کړی بلکې تاسو د خپلو خواهشاتو عبادت کړی دی.

ب: حتی هغوی به ورته په غُصه شي او د دوی په خلاف به دښمني قائمه کړي چې مونږ ستاسو دښمنان یاستو، او ستاسو څخه بېزار یاستو.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې د شان نزول په څینو روایاتو کښې شته[1] چې مشرک سړي (العاص بن وائل) لاندې سوال جواب هم وکړ چې:

العاص: ته د دغه سړي (محمد ﷺ) سره نه یې؟

خباب رضي الله عنه: ولې نه، ما ورباندې ایمان راوړی دی.

العاص: ایا دغه سړی دا ګومان نه کوي چې ستاسو دپاره به په آخرت کښې جنت وي او هم به

(۱) الدر المنثور ج۵ ص۵۳۶

ستاسو دپاره په جنت کښې مالونه او زامن وي؟

خباب ﷺ: ولې نه (مونږ یقین لرو چې خبره یې واقعیت لري).

العاص: لاړ شه، ستا قرض به هیڅکله درنه کړم مګر هملته (په جنت کښې).

نو پوښتنه دا ده چې: ایا په جنت کښې جنتیان اولادونه درلودلی شي؟

مونږ وایو چې: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِىٓ أَنفُسُكُمْ﴾ [فصلت:٣١] یعنې ای مؤمنانو! تاسو ته په جنت کښې هغه شی دی چې ستاسو زړونه یې غواړي.

همدارنګه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْمُؤْمِنُ إِذَا اشْتَهَى الْوَلَدَ فِي الْجَنَّةِ كَانَ حَمْلُهُ وَوَضْعُهُ وَسِنُّهُ فِي سَاعَةٍ كَمَا يَشْتَهِي»[١] یعنې کله چې مؤمن سړی په جنت کښې د ولد اشتهاء وکړي (ولد وغواړي) نو سمدستي به هغه د ولد خاوند شي، چې په ولد باندې امیدواره کېدل او زېږول او بالآخره غټېدل دا ټول شیان به په ګړۍ کښې صورت ونیسي.

نو معلومه شوه چې جنتیان د اشتهاء (غوښتنې) په وخت کښې اولاد درلودلی شي، مګر کومه اشتهاء، چې د جنت سره مناسبه نه وی هغه به د دوی په زړونو کښې نه ګرځي لکه چې د ادنی جنتي په زړه کښې هم نه ګرځي چې دی دې د لوړو درجو خاوند شي، بلکې هرڅوک به په خپل جنت باندې راضي وي او په خیال کښې به یې ورځي چې د ده څخه لوړ هیڅوک نشته.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «...وَمَا يَرَوْنَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَرَاسِيِّ بِأَفْضَلَ مِنْهُمْ مَجْلِسًا»[٢] یعنې: وخت به داسې هم راشي چې د لوړو درجو جنتیان به د نور په چوکیو (تختونو) باندې ناست وي او د ټیټو درجو خاوندان به د مشکو او کافورو په غونډیو باندې ناست وي، مګر دوی به داسې ګوري (په خیال کښې به یې ورځي) چې د چوکیو خاوندان د دوی څخه د کېناستلو د حیثه بهتر نه دي، ترڅو دوی غمژن نه شي چې غمژن کېدل د جنت سره مناسب نه دي.

نو د ذکر شوي تحقیق په بنیاد اکثره علماوو کرامو دې ته ترجیح ورکړې ده چې په جنت کښې توالد او تناسل نشته[٣].

٢ـ په ﴿أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا﴾ کښې ځینو علماوو کرامو د "عَهْد" کلمه په "کلمه طیبه" باندې تفسیره کړې ده[٤]، یعنې ایا ذکر شوي کافر په غیبو باندې اطلاع حاصله کړې ده او د خپل خان په ارتباط یې لوح محفوظ لیدلی دی، او یا دا چې د الله ﷻ څخه یې عهد او وعده اخستې ده چې په توحید باندې قائل شوی دی؟ نو کله چې دغه دواړه وجې په نوموړي کښې منفي دي نو په څه دلیل باندې د جنت دعوه کوي.

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٨٤
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٨١
(٣) روح المعاني ج١٦ ص١٣١
(٤) تفسير ابي السعود ج٥ ص٢٧٩

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې عهد به په خپله معنی سره وي، یعنې ایا نوموړي د کفر سره سره په غیبو علم حاصل کړی دی او یا یې د الله ﷻ څخه وعده اخستې ده چې ته به په کفر باندې نه نیولی کېږې؟.

نو زمونږ د تفسیر په بنیاد به ذکر شوی ایت شریف هغه ایت شریف ته ورته وي کوم چې د یهودانو په هکله نازل شوی دی چې: ﴿ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِندَ ٱللَّهِ عَهْدًا فَلَن يُخْلِفَ ٱللَّهُ عَهْدَهُۥٓ ﴾ [البقرة: ۸۰] یعنې یهودان وایي چې مونږ به د شمېرلو شوو ورځو څخه په غیر اور مسه نه کړي، نو ته ورته ووایه چې: ایا تاسو د الله ﷻ په نزد کوم عهد (وعده) اخستې ده چې هیڅکله به الله ﷻ د خپلې وعدې (عهد) څخه مخالفت ونه کړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې: په ﴿ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ ﴾ کښې د "س" توری په تاخیر باندې دلالت کوي او د ﴿ مَا يَقُولُ ﴾ کلمات د هغې وینا څخه عبارت دي کومه چې الله ﷻ په وړاندېنې ایت کښې د کفارو د خولو څخه حکایت کړې ده چې: ﴿ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴾؛ نو حاصل یې داسې راځیږي چې د کفارو ذکره شوې باطله وینا به وروسته ولیکو. حال دا چې د انسان ټولې ویناګانې د تکلم په وخت کښې لیکلی کېږي، نه دا چې لیکل یې څه وخت ځنډېږي؟.

مونږ وایو چې: دلته د کنایې په توګه د کتابت (لیکلو) څخه جزا مطلب ده، لکه چې د ایت شریف متصله ټکړهورباندې دلالت کوي چې: ﴿ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴾ یعنې او مونږ به ورته عذاب اوږد (زیات) کړو اوږدول.

سوال جواب

۴_ که څوک، وایي چې: په ﴿ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ ﴾ کښې د ﴿ مَا يَقُولُ ﴾ کلمات د کفارو کومې وینا څخه عبارت دي؟

مونږ وایو چې: په دغو کلماتو کښې د کفارو هغه وینا مطلب ده کومې ته چې په ﴿ أَيُّ ٱلْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴾ کښې اشاره شوې ده، یعنې مونږ به د کافر انسان څخه مالونه او اولادونه داسې واخلو لکه د مړي څخه چې خپل وارثان مالونه اخلي چې په مړي کښې بیا د غوښتنې توان نه پاتې کېږي. یا په بل عبارت: مونږ به ترې هغه څه واخلو د کومو په سبب باندې چې نوموړی د تکبر او خان خانی خبرې کوي او مؤمنانو ته د حقارت او سپکاوي په نظر ګوري، نو د هر څه څخه به خالي لاس زمونږ په حضور کښې ودرولی شي.

هېر مو نه شي!

مونږ د دوهم خل ﴿ مَا يَقُولُ ﴾ څخه هغه ویناوې مرادې نه کړې کومې چې په لومړي خل ﴿ مَا يَقُولُ ﴾ کښې مرادې وې، ځکه که داسې وی نو دوهم خل به ورته په ضمیر سره اشاره شوې وی او

"وَنَرِثُهُ إِيَّاهُ" به نازل شوی وی، ترڅو د عربیت د قواعدو مراعات شوی وی چې دوهم خل ذکر په ضمیر سره کېږي البته کله چې کومه نکته په نظر کښې نه وي نيولې شوې.

ضد څه معنی؟

۵ـ په ﴿ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴾ کښې د "ضِد" کلمه هغه شي ته وضعه شوې ده چې د بل شي څخه مخالف وي او په يوه ځای کښې ورسره نه شي جمعه کېدلی، لکه حرکت اوسکون. په ذکره شوې کلمه کښې مفرد او مثنی او حتی جمعه درېواړه يو برابر دي[1]. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې د کفارو باطل معبودان به د قيامت په ورځ خپلو عابدانو ته دښمنان جوړ شي او د دوی سره به په يوه ځای کښې نه جمعه کېږي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې د ﴿ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ كَانُوا۟ لَهُمْ أَعْدَآءً ﴾ [الأحقاف:۶] يعني او کله چې خلک د قيامت په ورځ حشر کړی شي نو د کفارو دپاره به خپل معبودان دښمنان وګرځي او د عبادت څخه به يې انکار وکړي.

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّآ أَرْسَلْنَا ٱلشَّيَٰطِينَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾ يَوْمَ نَحْشُرُ ٱلْمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ ٱلْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَّا يَمْلِكُونَ ٱلشَّفَٰعَةَ إِلَّا مَنِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾ ﴾

[۸۳] (ای پیغمبره!) ايا ته نه ګورې چې يقيناً مونږ په کفارو باندې شيطانان وراستول (ورمسلطول) چې په شدت سره يې (د جناياتو په لور د ميچنې او ژرندې غوندې) چورلوي (ته به وايې چې چورلول يې اواز کوي)، چورلول.

[۸۴] نو (ای پیغمبره!) ته د دوی (په تعذيب) باندې تادي (جلتي) مه کوه، يقيناً مونږ ورته (ورځې او شپې) شمېرو شمېرل (چې معياد يې پوره شي نو سمدستي به يې معذب کړو).

[۸۵] هغه ورځ (ياده کړه) چې مونږ د ډېر مهربان الله ﷻ (جنت) ته متقيان د (رابللې شوې جرګې (مېلمنو) په حيث (په اعزاز سره) غونډ کړو (ورداخل کړو).

[۸۶] او (هغه ورځ هم ياده کړه) چې مونږ مجرمان (کافران) دوزخ ته د تږو اوښانو غوندې سوق (او په زغلولو روان) کړو.

[۸۷] (په دغې ورځ کښې) د کفارو بوتان (او باطل معبودان) به توان ونه لري چې (دوی ته) شفاعت وکړي (لکه څنګه چې ورته دوی په تمه دي). مګر هغه څوک (به بل چاته د شفاعت توان لري) چې د ډېر مهربان الله ﷻ په نزد يې عهد (وعده او اجازه) اخستې وي (چې تاته اذن دی شفاعت وکړه).

---

(۱) لسان العرب ج۳ ص۲۶۳

ارتباطونه

۱_ هلته د کفارو اوتې بوتې خبرې حکایت شوې وې او دلته یې وجه ښودلې شوې ده چې شیطانان وربانديې مسلط دي.

۲_ هلته بوتانو ته د مشرکانو د پلوه د اعزاز او شفاعت تمه حکایت شوې وه او دلته د همدغې تمې رد ته اشاره شوې ده.

د مطلب خلاصه

۱_ یعنې ای پیغمبره! د کفارو د مزخرفو کارونو او مزخرفو ویناګانې اصلي وجه دا ده چې مونږ وربانديې شیطانان مسلط کړي دي، ته نه ګورې چې یو پلو او بل پلو ته یې اړوي او څه یې چې خوښه وي هغه وربانديې اجراء کوي، که بالفرض دوی د شیطانانو پیروي پرینښي وی او اقلاً د خپل عقل څخه یې کار اخستی وي نو د توحید په عقیده به کلک ولاړ وی او د اضطراب څخه به یې خپل خانونه بچ کړي وی.

۲_ نو ای پیغمبره! ته د یو پلوه امید مه کوه چې دوی به ستا په دعوت باندې د شیطانانو د پیروۍ څخه لاس واخلي، او د بله پلوه تادي مه کوه چې مونږ دوی ټول پوښنا کړو او د فساد څخه یې د ځمکې مخ خالي کړو. او دا خکه چې دوی ته مونږ د څه وخته پورې مهلت ورکړی دی نو ورځې او شپې او هم ګړۍ او دقیقې یې شمېرو، کله چې مهلت پوره شو او ټاکلی وخت راورسېد نو په طرف العین کښې به ترې د ځمکې مخ خالي کړو.

۳_ ای پیغمبره! کفار دنیاوي اعزاز د اخروي اعزاز نښه ګڼي مګر حقیقت داسې نه دی لکه چې دوی خیال کوي، حقیقت داسې دی چې:

الف: په آخرت کښې فقط متقیان د اعزاز خاوندان دي، نو ته دوی ته هغه ورځ وریه یاده کړه چې کله مونږ متقیان د مېلمنو په څېر په ډېر اعزاز سره د خپل ډېر مهربان رب ﷻ رضا او جنت ته حشر کړو.

ب: او هغه وخت هم وریه زړه کړه چې مونږ په ډېر توهین او د بې عزتۍ په توګه ټول مجرمان (کفار) دوزخ ته د ترږو اوښانو غوندې سوق کړو او هلته یې پکښې ورواچوو.

ج: د دغه توهین څخه به باطل معبودان دوی خلاص نه شي کړی لکه چې ورته په تمه دي چې مونږ ته به شفاعت وکړي. او دا خکه چې:

په دغې ورځ کښې به د کفارو باطل معبودان وسه او توان ونه لري چې خپلو عابدینو ته د الله ﷻ په نزد شفاعت وکړي او له عذابه نجات ورکړي.

هو! د شفاعت توان به هغه څوک لري چې د ډېر مهربان الله ﷻ په نزد یې عهد اخستی وي او د ده ﷻ په اجازه باندې یې شفاعت کولو ته اقدام کړی وی. او پوره واضحه ده چې د کفارو باطل معبودان نه د شفاعت کولو استعداد لري او نه اجازه تر لاسه کولی شي او بالآخره نه به د شفاعت د قبول وعده ورکړی شي.

توضیحات

١ـ په ﴿ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴾ کښې د "أز" کلمه چې "تؤز" کلمه ترې اشتقاقه شوې ده هغه اواز ته ویل کېږي کوم چې د شدت او قوت څخه نمایندګي کوي[١]. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

الف: یو صحابي ﷺ وايي چې: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَفِي صَدْرِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الرَّحَى مِنَ الْبُكَاءِ»[٢] ما نبي کریم ﷺ ولید، چې په داسې حال کښې یې لمونځ کاوه چې په مبارکه سینه کښې یې د ژړا څخه داسې اواز وه لکه د ژرندې یا مېچنې اواز.

ب: او په بل روایت کښې وايي چې: «أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّي وَلِجَوْفِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ يَعْنِي يَبْكِي»[٣] زه نبي کریم ﷺ ته په داسې حال کښې ورغلم چې لمونځ یې کاوه او په ګېډه (سینه) کښې یې داسې اواز وه لکه د خوټېدونکې کټوې (دېګ) اواز، یعنې ژړل یې.

نو په دې مقام کښې یې حاصل یې داسې راځېږي چې مونږ په کفارو باندې شیطانان مسلط ګرځولي دي چې په شدت سره یې کله یوه جنایت ته اړوي او کله بل ته. بلکې د هېڅ جنایت څخه مخونه نه اړوي (د هغوی پیروي نه پرېږدي).

وفد څه معنی؟

٢ـ په ﴿ يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴾ کښې د "وَفد" کلمه هغه معزز ټولګي ته وضعه شوې ده کوم چې په عزت او وقار سره د یوه پاچا د پلوه بل پاچا ته وراستولی کېږي او په ښائسته سورلیو باندې سواره وي[٤]. یا هغه معزز ټولګی دی کوم چې د پاچایانو حضور ته د څه احتیاجاتو د پوره کولو دپاره د نمایندګانو په حیث وروړاندې کېږي، برابره خبره ده چې سواره وي او که پیاده وي[٥].

نو څه لرې نه ده چې په دې مقام کښې ترې مونږ په رابللو شوو مېلمنو سره تعبیر وکړو، مګر په کار دي چې لاندې نکات په دې مقام کښې هېر نه کړی شي:

الف: دلته د ﴿ إِلَى الرَّحْمَٰنِ ﴾ د کلماتو څخه "إِلَى جَنَّةِ الرَّحْمنِ" مطلب دی، یعنې متقیان به د محشر د میدان څخه د ډېر مهربان الله ﷻ جنتونو ته د معززو مېلمنو په شکل ورځي. اما د قبرونو څخه به د حشر میدان ته پیاده او لوڅ پوڅ ورټولېږي لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا»[٦] یعنې ای خلکو! یقیناً تاسو الله ﷻ ته حشر کړی شوي یاست په داسې حال کښې چې پښې لوڅې (پیاده) او لوڅ او نا سنته به یاست.

---

(١) مفردات الراغب ص١٢
(٢) سنن ابي داوُد ج١ ص١٣٠
(٣) سنن النسائي ج١ ص١٧٩
(٤) لسان العرب ج٣ ص٤٦٤
(٥) مفردات الراغب ص٥٦٥
(٦) صحيح البخاري ج٢ ص٦٦٥

ب: د ﴿ نَحْشُرُ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾ د کلمې څخه معلومېږي چې ټول متقیان به د وفد په شکل جنت ته داخل شي، نو کومو درېوو کسانو ته چې په یوه حدیث کښې د وفد لقب ورکړی شوی دی هلته به حصر مطلب نه وي، والله ﷻ أعلم.

حدیث دا دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: «وَفْدُ اللهِ ثَلَاثَةٌ الْغَازِي وَالْحَاجُّ وَالْمُعْتَمِرُ»[1] یعنې د الله ﷻ په نزد محترم او معزز ټولګی درې کسان دي چې یو غازي دی او بل حاجي دی او درېم عمره کوونکی دی.

د "وِرد" معنی

۳ـ په ﴿ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴾ کښې د "وِرْد" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [هود:۹۸] ایت لاندې څېړلې ده چې متعددې معناوې لري، خو په هغو ټرو اوبنانو باندې هم د "وِرْد" اطلاق کېږي کوم چې اوبو ورکولو ته روان کړی شوي وي[2].

په دې مقام کښې همدغه معنی ډېر ښه مناسبه برېښي، چې الله ﷻ د دوزخیانو څخه په ډېره توهین آمیزه توګه تعبیر وکړ چې مونږ به یې د ټرو اوبنانو غوندې د دوزخ په لور باندې سوق کړو، دوړې او ګردونه به ترې پورته کېږي او د پرښتو د پلوه به په متروکو وهل کېږي.

څلوېښت ډوله تفسیر

۴ـ په ﴿ لَّا يَمْلِكُونَ ٱلشَّفَٰعَةَ إِلَّا مَنِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴾ کښې د مفسرینو کرامو د اقوالو څخه استنباط کېږي چې دلته تقریبًا د څلوېښتو ډولونو تفسیر احتمال شته دی هغه دا چې:

د ﴿ لَا يَمْلِكُونَ ﴾ په مستتر ضمیر کښې لاندې څلور احتماله جواز لري[3]:

الف: چې ﴿ ءَالِهَةً ﴾ کلمې ته راجع شي کومه چې په لږ وړاندې ایت کښې ذکره ده.

ب: چې په ﴿ نَحْشُرُ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾ کلمې ته راجع وګڼل شي.

ج: چې په ﴿ وَنَسُوقُ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴾ کلمې ته راجع وبلل شي.

د: چې د ﴿ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، ﴿ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴾ دواړو مجموعې ته راجع کړی شي.

همدارنګه د ﴿ ٱلشَّفَٰعَةَ ﴾ کلمه دوه معناوې درلودلی شي، یوه دا چې دوی بل چاته شفاعت نه شي کولی او بله دا چې د دوی شفاعت بل څوک نه شي کولی[4]؛ نو دوه چې په څلورو کښې ضرب کړی شي اته (۸) ترې جوړېږي.

---

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۵۵

(۲) لسان العرب ج۳ ص۴۹٦ .

(۳) روح المعاني ج۱٦ ص۱۲۷؛ المحرر الوجیز ج۱ ص۱۳۸؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۱۴۸؛ تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۱۵۴

(۴) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۳۰۴

د ﴿ عَهۡدًا ﴾ کلمه لاندې معناوې درلودلی شي[١]:

اول: "عَهۡد" د کلمې طیبې څخه عبارت دی.

دوهم: دا د اطاعت معنی ورکوي.

دریم: دا د صالح عمل په معنی اخستلی شي.

څلورم: دا د کتاب الله ﷻ د حفظ په معنی سره اخستل کېږي.

پنځم: بالآخره عهد په دې مقام کښې د اذن او اجازې معنی ورکوي.

نو پنځه (٥) چې په ذکرو شوو اتو (٨) کښې ضرب کړی شي څلوېښت (٤٠) احتماله ترې جوړېږي.

په دغو څلوېښتو احتمالاتو کښې ځینې احتمالات په منقطعه استثناء باندې ولاړ دي او په ځینو کښې متصله استثناء تحقق مومي[٢].

په ټولو احتمالاتو کښې مونږ ته د دې مقام (سباق او سیاق) په لحاظ سره چې د بوت پرستانو د عقیدې په رد کښې بحث روان دی، هغه تفسیر غوره برېښي کوم چې په لاندې بنیادونو باندې ولاړ دی:

اول: د ﴿ لَّا يَمۡلِكُونَ ﴾ مستتر ضمیر مونږ په ﴿ وَٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةً ﴾ کښې د ﴿ ءَالِهَةً ﴾ ته راجع کړی دی چې د کفارو د باطلو معبودانو معنی ورکوي او دوی ورته د شفاعت کولو په تمه عبادت کوي.

دوهم: د ﴿ ٱلشَّفَٰعَةَ ﴾ کلمه د مبني للفاعل مصدر دی چې بل چاته د شفاعت کولو معنی ورکوي.

دریم: د ﴿ عَهۡدًا ﴾ څخه د اجازې او اذن معنی اخلو.

څلورم: بالآخره استثناء پکښې منقطعه معتبره وو.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: مشرکان خو خپلو باطلو معبودانو (بوتانو) ته د شفاعت تمه لري مګر دغه تمه یې غلطه ده او دا ځکه چې هغوی وسه نه لري چې چاته شفاعت وکړی شي، هو! هغه څوک بل ته شفاعت کولی شي چا چې د ډېر مهربان الله ﷻ په نزد د شفاعت کولو اجازه او اذن ترلاسه کړی وي، حال دا چې الله ﷻ نه بوتانو ته د شفاعت کولو اجازه ورکوي او نه په هغوی کښې د اجازې اخستلو استعداد شته او بالآخره نه مشرکان د دې جوګه دي چې څوک ورته شفاعت وکړي، ځکه چې الله ﷻ کفر او شرک بالکل نه بښي.

ذکر شوی تفسیر په لاندې نصوصو کښې منعکس شوی دی:

په یوه ایت کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَلَا يَمۡلِكُ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ مِن دُونِهِ ٱلشَّفَٰعَةَ إِلَّا مَن شَهِدَ بِٱلۡحَقِّ وَهُمۡ يَعۡلَمُونَ ﴾ [الزخرف: ٨٦] یعنې او هغه معبودان د شفاعت ملکیت (توان) نه لري کوم چې مشرکان یې د الله ﷻ څخه په غیر بلي، مګر هغه څوک شفاعت کولی شي چې په حقه

---

(١) البحر المحیط ج٧ ص٢٩٩

(٢) تفسیر ابي السعود ج٥ ص٢٨٢؛ تفسیر ابن کثیر ج٣ ص١٣٨

يې شاهدي ورکړې وي (د توحيد اقرار يې کړی وي) حال دا چې دوی پوهېږي (او يقين لري) چې الله ﷻ شريک نه لري.

په بل ايت شريف کښې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ مَن ذَا ٱلَّذِي يَشْفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذْنِهِۦ ﴾ [البقرة: ٢۵۵] يعنې دا هغه کس څوک دی چې د الله ﷻ په نزد بدون د ده ﷻ د اجازې (او اذن) څخه (د چا) شفاعت وکړي؟

﴿ وَقَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱلرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ ٱلْأَرْضُ وَتَخِرُّ ٱلْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْاْ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنۢبَغِي لِلرَّحْمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِن كُلُّ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّآ ءَاتِي ٱلرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَّقَدْ أَحْصَىٰهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ ءَاتِيهِ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩۵﴾ ﴾

[٨٨] او کفار وايي چې: الله ﷻ ولد (ولديت) نيولی دی.

[٨٩] (ای پيغمبره! دوی ته ووايه چې) يقيناً تاسو (د جنايت د حيثه) په ډېر لوی شي باندې راتګ وکړ.

[٩٠] چې (ټول) اسمانونه نژدې دي چې د همدغه شي (همدغې خبرې) د کبله وچوي او ځمکه (ترې) څيرې شي (وشکېږي) او (بالآخره) غرونه (ترې) په ټوټه ټوټه کېدلو سره راولوېږي.

[٩١] (دا ځکه چې) کفارو ډېر مهربان الله ﷻ ته ولد بللی (او په ولديت نيولو يې قول کړی) دی.

[٩٢] (حال دا چې) ډېر مهربان الله ﷻ ته مناسبه نه ده چې (د خپلو مخلوقاتو د جملې څخه) ولد ونيسي (خپنو ته په ولديت قائل شي).

[٩٣] هيڅ يو کس نه په اسمانونو کښې دی او (نه) په ځمکو کښې مګر ډېر مهربان الله ﷻ ته د (بوه) بنده په حيث ورتلونکی دی (چې اطاعت يې کوي).

[٩۴] يقيناً الله ﷻ په دوی (ټولو) باندې (په علم او قدرت سره) احاطه کړې ده، او شمېرلي يې دي شمېرل (چې يو هم ترې نه وځي او نه ترې وتلی شي).

[٩۵] او دوی ټول د قيامت په ورځ الله ﷻ ته په انفرادي توګه ورتلونکي دي (چې نه به ورسره مال او دولت وي او نه مددګاران او دوستان).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د مشرکانو د بوت پرستۍ عقيدې ته او د همدغې باطلې عقيدې وجې ته اشاره شوې وه، او په دې ايتونو کښې د هغوی يوې بلې کفري او شرکي عقيدې ته اشاره کېږي چې ـ العياذ بالله ﷻ ـ د ولديت د نيولو عقيده ده. نو د مطلب خلاصه يې داسې راځي:

ای پیغمبره! د کفارو یوه بله کفري عقیده هم د رد دپاره یاده کړه هغه دا چې:

۱_ کفّار په دې عقیده دي چې د پر مهربان الله ﷻ د خپلو مخلوقاتو څخه ځینې د ولدیت په صفت نیولي دي چې مشرکان پرښتو ته بنات الله وایي او نصارا عیسی ؑ ته د ابن الله لقب ورکوي او بالآخره یهودان عُزیر ؑ د ابن الله په نامه یادوي.

۲_ نو ای پیغمبره! زمونږ د پلوه ذکر شوي کفار (هره یوه ډله) مخاطبه کړه چې: ای د دغې باطلې عقیدې خاوندانو! تاسو لږ څه خپلو ځانونو ته متوجه شئ چې تاسو څه وایاست؟ تاسو خو ډېره لویه ګناه کوئ، او په ډېره لویه مجرمانه خبره باندې خولې بنوروئ، دغه خبره د جنایت او فساد د حیثه دومره لویه ده چې:

الف: نژدې ده چې د همدغې خبرې د امله اسمانونه وچوي.

ب: او هم نژدې ده چې ځمکه د کلکوالي سره سره کاواکه شي او ځیرې شي.

ج: بالآخره نژدې ده چې د همدغې خبرې په اثر لوړ او قوي غرونه سقوط وکړي او په ځمکه باندې سر په ځړې وغورځېږي.

د دغو درېواړو کارونو د نژدېکت بله وجه نه ده فقط همدا وجه ده چې مشرکانو او کفارو بل چاته نه بلکې د پر مهربان الله ﷻ ته په ولدیت باندې قول کړی دی او د همده ﷻ په ځینو مخلوقاتو باندې یې ورته د ولدیت نوم اېښی دی.

۳_ ای پیغمبره! د ذکرې شوې عقیدې خاوندانو ته ووایه چې: د ولدیت نیول د پر مهربان الله ﷻ ته هیڅ مناسب نه دي، د هغه ﷻ سره دغـې کار هیڅ پیوند نه خوري، چې ابدي او ازلي دی، هیڅ شي ته احتیاج نه دی او د ټولو نواقصو او عیبونو څخه پاک او منزه دی، او دا ځکه چې:

۴_ هرڅوک چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي دا ټول (د پرښتو، عیسی ؑ او عُزیر ؑ په شمول) نه دي مګر د پر مهربان الله ﷻ ته د یوه منقاد بنده په حیث ورتلونکي دي، نه د هغه چا په حیث (لکه چې کفار خیال کوي) چې هغه د الله ﷻ سره د ولدیت اړیکه ولري او د نورو مخلوقاتو څخه یې د مخلوقیت حیثیت بیل او جدا وي.

نو کله چې ټول مخلوقات د مخلوقیت په صفت کښې یو برابر دي او په همدغه صفت کښې یو په بل باندې څه امتیاز نه لري، نو ځینو ته په ولدیت باندې قائل کېدل او ځینو نورو ته پرې نه قائل کېدل څومره لویه سپین سترګي او څومره لویه سادګي ده.

کفارو ته د ذکر شوي مساوات د کبله مناسب وه چې یا ټولو مخلوقاتو ته په ولدیت باندې قائل شوي وي او یا بالکل د ولدیت د عقیدې څخه صرف نظر شوي وي، کله چې هغوی اول شق نه شي قبلولی نو ورته په کار دي چې په دوهم شق باندې هم قائل نه شي او د مخلوقاتو ترمنځ ځینو مخلوقاتو ته د مرجح د موجودیت څخه په غیر په ترجیح باندې قول ونه کړي.

۵_ ای پیغمبره! د ځمکې او اسمانونو په اوسېدونکو ټولو باندې الله ﷻ په یوه ډول سره په علم او قدرت باندې احاطه کړې ده، او په یو ډول سره یې دوی په شمېرلو سره شمېرلي دي چې هیڅوک پرته

د ده ﷻ د اجازې څخه نه ژوند کولی شي او نه واک او اختیار لري چې په څه شي کښې تصرف وکړي.

همدارنګه ټول مخلوقات په یو ډول سره په انفرادي توګه د الله ﷻ حضور ته د قیامت په ورځ ورتلونکي دي، یا په بل عبارت: په مخلوقاتو کښې داسې مخلوق نشته چې هغه د ولدیت د کبله د الله ﷻ حضور ته د حساب کتاب دپاره ورنه شي او په نورو باندې امتیاز ولري، نو د دې سره-سره ځینو ته په ولدیت باندې امتیاز ورکول څومره لوی کفر او څومره لوی دروغ او بهتان دی.

توضیحات

١- په ﴿ شَيۡـًٔا إِدّٗا ﴾ کښې د "إدّ" کلمه د عجیب لوی شي معنی ورکوي[1]، یعنې د ولدیت په قول سره تاسو په ډېر لوی عجیب شي باندې راتګ وکړ چې د صحت وجوه نه لري او د بطلان وجوه يې بالکل څرګند دي، نژدې ده چې په ځمکو او اسمانونو او حتی په غرونو کښې يې اثرات څرګند شي.

٢- په ﴿ وَتَخِرُّ ٱلۡجِبَالُ هَدًّا ﴾ کښې د "هَدّ" کلمه د نړېدلو او تېز اواز دپاره وضعه شوې ده[2]، یعنې د ذکر شوې خبرې د کبله نژدې دی چې غرونه د غټوالي او لوړوالي سره-سره په کړنګ او غرز سره راولېږي، او درې ورې شي، خو کافر انسان پرې هیڅ نه متاثر کېږي.

د ذکرې شوې کلمې څخه د تهدید کلمه هم اخستله شوې ده، لکه چې مونږ وایو: فلانی سړی مې ډېر تهدید کړ او د کنځلو دپاره مېورباندې چیغه وروویستله.

سوال جواب

٣- که څوک وايي چې: د اسمانونو د راولوېدلو او د ځمکو د پرق چاودلو او بالآخره د غرونو د چپه کېدلو سره د کفارو د دې باطلې خبرې (چې الله ﷻ ولدیت نیولی دی) څه ارتباط دی، حال دا چې ذکر شوي شیان جمادات دي (ادراک او تمیز نه لري)؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[3] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ﴾ الآیة- مطلب دا دی چې که د الله ﷻ د حلم وجه نه وی نو فقط د ولدیت د نیولو خبرې کفایت کاوه چې دنیا يې ورانه کړې وی او قیامت يې قائم کړی وی، نو اسمانونه به رالوېدلي وی او ځمکه به چاودې وی او غرونه به سرچپه شوي وی.

د همدې مطلب نظیر ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَلَوۡ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِمَا كَسَبُواْ مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهۡرِهَا مِن دَآبَّةٖ ﴾ [فاطر:۴۵] یعنې او که چرته الله ﷻ خلک د خپلو کسبونو (په ګناه) باندې (سمدستي) نیولی (او د حلم څخه يې کار نه اخستی)، نو د ځمکې په شا باندې به يې هیڅ ساکښ

---

(١) لسان العرب ج٣ ص٧١

(٢) لسان العرب ج٣ ص٤٣٢

(٣) روح المعاني ج١٦ ص١٤٠؛ البحر المحیط ج٧ ص٣٠٠؛ تفسیر الکشاف ج٣ ص٤٤؛ المحرر الوجیز ج١١ ص٥٩

نه وي پرېښې (او تول به يې پوپنا کړي وي).

ب: جماداتو ته هم الله ﷻ څه تميز ورکړی دی حتی څه ادراک يې هم ورکړی دی چې د خپل رب ﷻ تسبيحات د قال په ژبه باندې وايي، چې پوره څېړنه يې د [الإسراء:۴۴] لاندې بيانه شوې ده، والحمد لله ﷻ.

نو څه لرې نه ده چې د ولديت په پوچه خبره باندې د ذکر شوي تميز او ذکر شوي ادراک د کبله اسمانونه او ځمکې او هم غرونه متاثر شي او هغو کيفياتو ته ورننږدې شي کومو ته چې په ايت شريف کښې اشاره شوې ده.

ج: که بالفرض ذکرو شوو جماداتو ادراک درلودی او يا ادراک ورکړی شوی وی نو د ولديت د دروغجنې خبرې په اورېدلو سره به د هغو کيفياتو سره مخامخ شوي وی کوم چې په ايت شريف کښې نازل شوي دي.

د: که بالفرض د ولديت پوچه او بې مغزه خبره مجسمه او محسوسه ګرځولې شوې وی نو نه به يې په اسمانونو کښې ځای موندلی وی او نه په ځمکه او غرونو کښې، بلکې د هغې د قرب څخه به دغه درېواړه هلاک ته ورننږدې شوي وی.

ه: په عربي محاوره کښې عادت دی چې د ډېر بد کار او ډېرې بدې وينا څخه د اسمانونو په راولوېدلو او د ځمکې په څېرې کېدلو سره تعبير کوي او د کناياتو په توګه يې استعمالوي.

همدغه عادت زمونږ په پښتو محاوره کښې هم شته، د وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: دا کار مه کوه چې اسمان به راولوېږي.

دوهم: دومره لوی کار وشو او اسمان لا ولاړ دی؟!

درېيم: دا کار يا وينا مه کوه چې د قارون غوندې به دې ځمکه راکاږي او داسې نور.

که څه هم ذکر شوي پنځه واړه جوابونه هر يو د سوال د مخنيوي توان لري مګر مونږ ته په زړه پوری جواب دوهم جواب برېښي.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ ٱلْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِۦ قَوْمًا لُّدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِّنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًۢا ﴿٩٨﴾﴾

[۹۶] يقيناً هغه کسان کومو چې ايمان راوړی دی او نېک عملونه يې کړي دي ژر دی چې ډېر مهربان الله ﷻ به ورته (په مختلفو څېرو کښې) محبت وګرځوي (پيدا او مونده کړي).

[۹۷] نو بې شکه (ای پيغمبره!) مونږ قرآن کريم د دې دپاره ستا په ژبې سره اسان کړی دی چې ته پرې متقيانو ته بشارت ورکړې او ډېر جګړماران قوم پرې وډار کړې.

[۹۸]او مونږ (ستا د زماني) د کفارو څخه مخکښې څومره ډېر قرنونه (پېړۍ) هلاکې کړي دي، ایا ته د دوی څخه یو نفر لیدلی شې؟ (شته چې ته یې وګورې؟) یا دوی لره څه نری (او په ورو ورو) اواز اورې؟

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د هغو کسانو ذکر ته اشاره سوې وه د کومو څخه چې الله ﷻ ناراض دی او اسمانونه او ځمکې او حتی غرونه ورسره عداوت لري او نژدې دي چې د هغوی د دروغینې خبرې د کبله دړې وړې شي. په دې ایتونو کښې بالمقابل د هغو کسانو ذکر ته اشاره کېږي چې الله ﷻ ترې راضي دی او حتی جمادات (اسمانونه او ځمکې او غرونه) ورسره مینه او محبت لري.

۲ـ هلته دې مضمون ته اشاره شوې وه چې ټول مخلوقات په دې خبره کښې یو برابر دي چې د الله ﷻ دپاره ولد نه شي جوړېدلی، او په همدې کښې یو په بل څه امتیاز نه لري. دلته هغې وجې ته اشاره کېږي د کومې د کبله چې د مخلوقاتو ترمنځ امتیاز تحقق موندلی شي او الله ﷻ ته ورنژدې کېدلی شي، نو حاصل یې داسې راځېژي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د هغه خاصیت ذکر وکړه د کوم په سبب سره چې څوک مخلوقاتو ته محبوب جوړېږي او په نورو باندې د الله ﷻ په نزد امتیاز موندلی شي، هغه دا چې:

۱ـ یقیناً هغه کسان کومو چې په الله ﷻ باندې په رښتیانیو معناوو کښې ایمان راوړی دی او د شرکي عقیدې څخه یې اجتناب کړی دی او الله ﷻ ته په وحدانیت معتقد دي او د ولدیت درلودلو د عقیدې څخه یې خانونه ساتلي دي، او د دې سره‌سره د نېک عمل خاوندان هم دي، نو ډېر ژر دی چې ډېر مهربان الله ﷻ به ورته لاندې محبتونه وربېرزو کړي:

الف: الله ﷻ به هغوی محبوب وګرځوي، نو ګناهونه به ورته وبښي او ترې راضي به شي.

ب: په خپلو منځو کښې به د مینې او محبت خاوندان جوړ شي او په دنیا او آخرت کښې به یې ذکر شوی محبت ادامه ولري.

ج: بالآخره اسمانونه او ځمکې به ورسره محبت لري چې په مرګ باندې به یې ژاړي او هم به پرې ویرونه کوي، او بالآخره غرونه به یې په ملاقات او پیوستون سره خوښي څرګندوي.

۲ـ ای پیغمبره! د ذکرو شوو محبتونو د موندلو طریقه به ډېره ګرانه وی که الله ﷻ ستا په ژبه باندې نه وی اسانه کړې، دغه طریقه خو فقط قرآن کریم دی او بس، چې د لاندې مطالبو دپاره تاته مونږ درنازل کړی دی:

الف: ترڅو پرې ته متقیانو ته بشارت او زیری ورکړې چې د محبتونو موندلو لاره دغه ده، په همدغې لاره باندې لاړ شئ چې مطلب ته ورسېږئ.

ب: ترڅو پرې ته جګړه مار قوم وډار کړې چې الله ﷻ د هرې نګاه څخه واحد او لا شریک وګڼئ؛

بوتان ورسره شریکان مه دروئ او په ولدیت نیولو باندې یې قول مه کوئ، که نه نو په دنیا کښې به حتی د جماداتو دپاره مبغوض وګرځئ او هم به په آخرت کښې د خپل رب ﷻ د غضب سره مخامخ شئ او هم به هلته ستاسو خپل باطل معبودان ستاسو ښکاره دښمنان جوړ شي.

۳ـ ای پیغمبره! جګړه مار قوم په دې باندې خبر کړه چې د دوی څخه وړاندې مونږ څومره قومونه هلاک کړي دي او څومره ډېرې پېړۍ مو د منځه وړي دي؟

ایا نن ورځ د هغوی څخه ته یو نفر لیدلی شې؟ چې په ځمکه باندې به په ناز او نخرو ګرځېدل راګرځېدل. ایا نن ورځ ته د هغوی څه نری اواز اورې؟ حال دا چې بازارونه وربانديې ډک وه او په شورماشور سره به یې ژوند کاوه.

نو همدغسې به ستا د زمانې جګړماران هم د ټاکلي وخت څخه وروسته پوپنا شي او د خاورو سره به خاورې شي، نه به یې یو نفر ولیده شي او نه به یې څه اواز واورېدلی شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ سَيَجْعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴾ کښې د "وُدّ" کلمه د محبت دپاره وضعه شوې ده[۱]، نو څرنګه چې دغه کلمه مطلقه نازله شوې ده نو زمونږ په فکر لاندې ټولو صورتونو ته شاملېږي چې الله ﷻ به یې صالحانو مؤمنانو ته په نصیب کړي:

الف: الله ﷻ به یې د اقدس ذات دپاره محبوب وګرځوي. لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده قدسي حدیث کښې د الله ﷻ څخه حکایت کوي چې: «وَمَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ إِنْ سَأَلَنِي أَعْطَيْتُهُ وَإِنْ دَعَانِي أَجَبْتُهُ»[۲] یعنې او همېشه وي یو بنده چې ماته په نوافلو (غیر واجبي عبادتونو) باندې نژدې کېږي آن تر دې چې زه یې د (خپل اقدس ذات دپاره) محبوب وګرځوم، چې که (د څه شي) سوال راځخه وکړي هغه ورکوم، او چې ما وبلي اجابت یې کوم.

ب: د الله ﷻ او پیغمبر ﷺ سره به یې مینه او محبت زیات کړی شي. لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «أَنْ يَكُونَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا»[۳] یعنې هغه یو شی چې په موندلو سره یې سړی په خپل زړه کښې د ایمان حلاوت او مزه حس کولی شي دا دی چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ ورته د بل هر شي څخه زیات محبوب او ګران وي.

ج: پرته د کوم مادي دلیل څخه به ورسره مسلمانان مینه او محبت لري او د خلکو په نزد به محبوب وګرځي، که څه هم عناد نیولي کسان به ورسره دښمني خپلوي.

د: بلکې د پرښتو په نزد به هم محبوب جوړ شي چې د الله ﷻ څخه به ورته مغفرت او ښښنه غواړي. همدغو دواړو محبتونو ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «إِذَا أَحَبَّ اللهُ عَبْدًا

(۱) لسان العرب ج۳ ص۴۵۴
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۱۱۲
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۶

نادى جبْرَئِيلَ أنِّي قَدْ أحْبَبْتُ فُلَانًا فَأحِبَّهُ قَالَ فَيُنَادِي فِي السَّمَاءِ ثُمَّ تَنْزِلُ لَهُ الْمَحَبَّةُ فِي أَهْلِ الْأَرْضِ فَذَلِكَ قَوْلُ اللهِ ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ الآية»[١] یعني کله چې الله ﷻ خپل یو بنده محبوب وګرځوي نو جبرائیل ﷺ ته اواز وکړي (خبر ورکړي) چې یقیناً ما فلانی سړی محبوب وګرځاوه نو ته یې هم محبوب وګرځوه، نو بیا به جبرائیل ﷺ په اسمانونو کښې اواز وکړي چې: ای د دې ځایونو اوسېدونکو (پرښتو) تاسو یې هم محبوب وګرځوئ، بیا به په همدې سلسلې سره د نوموړي بنده دپاره د ځمکې په اهالیو (اوسېدونکو) کښې محبت راښکته شي او د دوی محبت به هم ورسره بالغیب په زړونو کښې صورت ونیسي، بیا نو نبي کریم ﷺ د استشهاد دپاره ذکر شوی ایت شریف تلاوت کړ.

په همدې مضمون باندې څه نور احادیث هم روایت شوي دي[٢].

د ذکر شوي حدیث د مضمون سره په ځینو روایاتو کښې لاندې ټکره هم د نبي کریم ﷺ څخه روایت شوې ده چې: «وَإِذَا أَبْغَضَ اللهُ عَبْدًا دَعَا جِبْرِيلَ فَيَقُولُ إِنِّي أُبْغِضُ فُلَانًا فَأَبْغِضْهُ، فَيُبْغِضُهُ جِبْرِيلَ، ثُمَّ يُنَادِي فِي أَهْلِ السَّمَاءِ إِنَّ اللهَ يُبْغِضُ فُلَانًا فَأَبْغِضُوهُ، فَيُبْغِضُونَهُ، ثُمَّ تُوضَعُ لَهُ الْبَغْضَاءُ فِي الْأَرْضِ»[٣] یعني او کله چې الله ﷻ یو بنده مبغوض وګرځوي نو جبرائیل ﷺ راوبلي چې ما فلانی بنده مبغوض وګرځاوه ته هم ورسره بغض وکړه، نو جبرائیل ﷺ یې هم مبغوض وګرځوې او بیا په اسمانونو کښې اعلان وکړي چې یقیناً الله ﷻ فلانی بنده مبغوض جوړ کړی دی تاسو یې هم مبغوض جوړ کړئ، نو د اسمانونو اهالي (پرښتې) یې هم مبغوض وګرځوي، نو په همدې سلسلې سره د ځمکو اوسېدونکو ته هم د نوموړي بنده دپاره بغضاء او دښمني راښکته شي.

ه: د همدې جملې څخه د غرونو محبت هم دی چې څه مثالونه یې د احادیثو په رڼا کښې د [الإسراء: ٤٤] ایت لاندې تېر شوي، هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

و: بالآخره اسمانونه او ځمکې به هم ورسره محبت پیدا کړي، لکه چې الله ﷻ ورته اشاره کړې ده چې: ﴿فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ﴾ [الدخان: ٢٩] یعني مونږ فرعونیان هلاک کړه خو نه ورباندې اسمان وژړل چې کومه د خیر کلمه یې پورته نه وه ختلې او نه پرې ځمکې وژړل چې د الله ﷻ دپاره یې ورباندې سجده نه وه ایښې، که بالفرض دوی صالحان مؤمنان وی نو په مرګ باندې به یې هم اسمان ژړلي وی او هم به ورباندې ځمکې اوښکې توی کړې وی.

لُدّ څه معنی؟

٢ـ په ﴿وَتُنذِرَ بِهِۦ قَوْمًا لُّدًّا﴾ کښې د "لُدّ" کلمه د "أَلَدّ" جمعه ده چې د سختو جګړمارانو معنی ورکوي[٤]، کفارو ته څکه د سختو جګړمارانو نوم کېښودلی شو چې دوی د الله ﷻ په وحدانیت

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٤٩؛ صحيح البخاري ج٢ ص٨٩٢

(٢) صحيح البخاري ج١ ص٤٥٦. ج٢ ص٨٩٢. ١١١٥

(٣) صحيح المسلم ج٢ ص٣٣١

(٤) مفردات الراغب ص٤٦٩

کښې جګړې کوي او ورته د مخلوقاتو څخه د ولديت په نيولو باندې قول کوي، چې بايد يو هوښيار سړی هم ورباندې قائل نه شي.

د رِكز معنى ولولئ

۳ـ په ﴿ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴾ کښې د "رِكْز" كلمه خو اصلاً د پټولو دپاره وضعه شوې ده[1]، د ښه وضاحت په غرض لاندې مثالونه ولولئ:

الف: "رِكَاز" هغې خزانې ته ويل کېږي کومه چې په ځمکه کښې ښخه شوې (پټه کړی شوې) وي او يا پکښې پټه خلق کړی شوې وي.

ب: د يوې دائرې منځ ته "مركز" وايي څکه چې ټول اطراف ترې راتاو وي او منځنۍ نقطه يې پکښې پټه وي.

ج: خلک وايي چې: "رَكَزَ الرُمْحَ" نېزه په ځمکه کښې چوخ شوه چې څه برخه يې پکښې پټه شي او نوره ښېغه ودرېږي.

څرنګه چې په ذکره شوې کلمه کښې خفا (پټوالی) اصلي معنى ده نو په همدې ارتباط باندې هغه اواز ته هم "رِكْز" ويل کېږي کوم چې ډېر نرى او ډېر باريکه وي[2] ته به وايې چې د اورېدونکي څخه پټېږي، په دې مقام کښې همدغه معنى مراده ده.

يعنې اى پيغمبره! هغه خلک به چې ډېر په لوړ اواز باندې غږېدل (لکه چې په دې زمانه کښې په راديوګانو او لودسپيکرونو کښې ګړېږي چې په خپل اواز باندې ټوله نړۍ خبروي) د هغوی څخه نن ورځ څه ډېر نرى او باريکه اواز اورېدلی شي؟

د الله ﷻ په توفيق

د الله ﷻ په توفيق په پښتو ژبه د مريم سورت ترجمه او تفسير بشپړ شو، د ډېر مهربان الله ﷻ څخه هيله او اميد کوو چې لا نور زيات توفيق راکړي او فرصت او فراغت راته په نصيب کړي ترڅو په همدغه طرز البيان سره ﴿ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ ﴾ ته ورسېږو.

همدارنګه د ډېر مهربان خپل رب ﷻ څخه اميد کوو چې زمونږ دغه شروع کړی شوی کار د خپلې رضا سبب وګرځوي او په خپل دربار کښې يې قبول او منظور کړي، ترڅو د هغه محبت څخه استفاده وکړو کوم ته چې د همدې سورت په [۹۶] ايت کښې اشاره شوې ده.

نېټه: ۱۴۱۹/۵/۶ هـ ق = ۱۳۷۷/۶/۶ هـ ش.

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۱۴۴
(۲) لسان العرب ج۵ ص۳۵۵

طه (۲۰)

سریزه

وراندې له دې چې د طه سورت په ترجمه او تفسیر باندې پیل وکړو د محترمو لوستونکو توجه د همدغه سورت په ارتباط لاندې ټکو ته را اړوو.

۱ـ دا سورت "طه" نومېږي چې په همدغو تورو باندې شروع شوی دی، او د "کلیم" سورت هم ورته ویل کېږي[1] چې په دې سورت کښې هغه کیفیاتو ته هم اشاره شوې ده کوم چې د موسی ﷺ د کلیم الله په جوړېدلو پورې ارتباط لري.

۲ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي.

الف: د ایتونو شمېر یې یو سلو پنځه دېرش (۱۳۵) دی[2].

ب: د کلمو شمېر یې یو زرو درې سوه یو څلوېښت (۱۳۴۱) دی[3].

ج: د حرفونو شمېر یې پنځه زره دوه سوه دوه څلوېښت (۵۲۴۲) دی[4].

د دواړو سورتونو تناسب

۳ـ دا سورت د وړاندېنې سورت (مریم) سره د لاندې وجوهو د کبله تناسب لري:

الف: هلته د موسی ﷺ قیصې ته په اجمالي توګه اشاره شوې وه او دلته دغه اجمال پورته کړی شوی دی، او قیصه په ښه مناسب بسط سره نازله شوې ده.

ب: همدارنګه هلته د آدم ﷺ یوازې د نامه ذکر شوی وه او دلته یې څه تفصیل نازل شوی دی.

ج: هلته د وخت د فرعونیانو کفرې او فرعوني خبرو ته اشاره شوې وه او دلته د موسی ﷺ د زمانې د فرعون پوره حال بیان شوی دی چې د توحید د دعوت مخنیوي ته یې ډېرې بهانې او حیلې جوړې کړې مګر هیڅ ګټه یې ورته ونه شوه رسولی او په نتیجه کښې د خپل قوم سره پوپنا شوه.

د: بالآخره هغه هم په مقطعاتو حروفو سره پیل شوی وه او دا هم په همدغو حروفو باندې پیل کېږي.

د دې سورت محتویات

۴ـ که څه هم د قرآن کریم د سورتونو محتویات څوک نه شي محدودولی چې په معجزانه بیان سره یو سورت زښتو ډېرو مضامینو ته شاملېږي، مګر مونږ د مثال په توګه د دې سورت ځینو محتویاتو او موضوعاتو ته په اجمالي توګه اشاره کوو هغه دا چې:

الف: په دې سورت کښې هم د نورو مکي سورتونو غوندې عقیدوي موضوعګانې شرحه شوې دي لکه د الله ﷻ توحید، د انبیاؤ نبوت، د قیامت د ورځې راتلل، د جنت او دوزخ موجودیت او داسې نور.

ب: دلته د موسی ﷺ قیصه د دې دپاره تکې په تکې نازله شوې ده ترڅو نبي کریم ﷺ ته تسلي

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۱۴۷
(۲) تفسیر الطبري ج۱۶ ص۱۳۵
(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱۳ ص۱۶۵
(۴) تفسیر الخازن ج۴ ص۱۸۵

ورکړې شي چې ستا د زمانې فراعنه (فرعونیان) به هم د ډېر ژر د موسی ﷺ د زمانې د فرعون غوندې هلاک شي او کامیابي به ستا په برخه شي، نو خپله حوصله مه کمزورې کوه او خپل استقامت ته ادامه ورکړه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ طه ۝١ مَآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لِتَشْقَىٰٓ ۝٢ إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ ۝٣ تَنزِيلًا مِّمَّنْ
خَلَقَ ٱلْأَرْضَ وَٱلسَّمَٰوَٰتِ ٱلْعُلَى ۝٤ ٱلرَّحْمَٰنُ عَلَى ٱلْعَرْشِ ٱسْتَوَىٰ ۝٥ لَهُۥ مَا فِى
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ ٱلثَّرَىٰ ۝٦ وَإِن تَجْهَرْ بِٱلْقَوْلِ فَإِنَّهُۥ يَعْلَمُ
ٱلسِّرَّ وَأَخْفَى ۝٧ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ۝٨ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[١]

[٢] (ای پیغمبره!) مونږ په تابانده قرآن کریم د دې دپاره نه دی نازل کړی چې ته د مشکلاتو سره مخامخ شې (د کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې ډېر زیات غمژن شې).

[٣] مګر (د دې دپاره مو درباندې نازل کړی دی چې پند ورکړې) هغه چا ته پند ورکول چې (د الله ﷻ څخه) ډارېږي (همدوی ترې استفاده کوي).

[۴] (دا قرآن) د هغه اقدس ذات د پلوه (نازل کړی شوی دی) نازل کول چې (اوه) ځمکې او لوړ (اوچت) اسمانونه یې پیدا کړي دي.

[۵] ډېر م ریان الله ﷻ (د ذکر شوي پیدا کولو څخه وروسته) په عرش (عظیم) باندې (د خپل اقدس ذات سره مناسب) استقرار نیولی دی (هرڅه یې په قبضه کښې دي).

[۶] خاص همده ﷻ ته هغه شیان دي کوم چې په اسمانونو کښې دي او کوم چې په ځمکو کښې دي او (بالآخره) کوم چې د دواړو په منځکښې دي او کوم چې د اومې ځمکې څخه لاندې دي.

[٧] او که ته په خبره باندې جهر وکړې (او یا پرې جهر ونه کړې نو د الله ﷻ په علم باندې څه اثر نه پرېوځي) ځکه چې یقینًا همدی ﷻ په پټه خبره باندې پوهېږي او په زیاته پټه خبره (باندې هم پوهېږي).

[٨] الله ﷻ (چې دی په حقه) معبود نشته مګر همدی ﷻ دی (او بس)، خاص همده ﷻ ته سپېڅلي (ښایسته) نومونه دي (چې د ده ﷻ په صفاتو باندې دلالت کوي).

ارتباطونه

د دې سورت ذکر شوي لومړني ایتونه د وړاندېني سورت (مریم) د وروستنیو ایتونو سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط او تړون درلودلی شي:

١_ هغه سورت په دې باندې ختم شوی وه چې مونږ پخواني ډېر کفري طاقتونه هلاک کړي دي او په دې ایتونو کښې الله ﷻ خپل کامل علم او کامل قدرت ته اشاره کړې ده چې ټول واک او اختیار د همده ﷻ پورې اختصاص لري او د عرش عظیم څخه نیولې آن د ما تحت الثری پورې د همده ﷻ د علم او قدرت د احاطې لاندې دي، نو د کفري طاقتونو هلاک ورته څه اشکال نه لري.
٢_ هلته الله ﷻ اشاره کړې وه چې: ای پیغمبره! مونږ قرآن کریم (چې د سعادت متکفل دی) فقط ستا په ژبه باندې اسان کړی دی، او په دې ایتونو کښې یې همدغه مضمون تعقیب کړی دی چې خلاصه یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته لاندې مطالب په خپل امت باندې قرائت کړه او پخپله وربانديې مطمئن شه چې:
١_ مونږ دغه قرآن کریم ستا په مبارکه فصیحه او بلیغه ژبه باندې نازل کړي او د هغو تورو څخه مو ترکیب ورکړی دی د کومو څخه چې عربي کلام ترکیب مومي، لکه طه او داسې نور.
که بالفرض مونږ قرآن کریم په کومه یوه اعجمي ژبه باندې نازل کړی وی او د اعجمي تورو څخه مو ترکیب ورکړی وی نو بیا به کفارو ته د نه منلو دپاره ډېره ښه بهانه په لاس ورغلې وی چې: عجیبه ده مونږ عرب یاستو او اسماني کتاب راته په اعجمي نازل کړی شوی دی.
٢_ نو ای پیغمبره! د قرآن کریم د نزول په ارتباط تاته نور هیڅ مسئولیت متوجه نه دی بې د دې څخه چې ایمان راوړونکو ته بشارت ورکړې او نه منونکو ته انذار ورکړې او د الله ﷻ له عذابه یې وډار کړې.
٣_ لنډه دا چې مونږ په تا باندې قرآن کریم د دې دپاره نه دی نازل کړی چې ته د سختیو او مشقتونو سره مخامخ شې چې فلانی ولې کافر پاتې شو؟ او فلاني ته دې ولې قناعت ورنه کړ او په توحید باندې دې ولې قائل نه کړ او داسې نور.
۴_ قرآن کریم مونږ فقط د همدې دپاره په تا باندې درنازل کړی دی چې پند او نصیحت وکړې او ټول خلک ورته راوبلې، البته چې ستا د دعوت په صورت کښې به ترې یوازې هغه څوک ګټه پورته کړي کوم چې د الله ﷻ څخه ډارېږي او د ډار استعداد یې د منځه نه وي تللی او اقلاً ستا د دعوت د اثر لاندې واقع کېدی شي؛ او یا هغه څوک چې د الله ﷻ څخه په ډار کښې وي او په سمې سیدې لارې موندلو پسې تاند وهي.
یا په بل عبارت: کوم مسئولیت چې تاته د قرآن کریم په هکله متوجه وه، چې خلک ورته دعوت کړې، هغه تا په ډېره ښه طریقه باندې اداء کړی دی نور نو په تاباندې دا تکلیف نشته چې هله ژر شه خلک په قرآن کریم باندې راټول کړه که نه نو ته به د الله ﷻ په نزد مسئول اوسې. ځکه چې:
۵_ دا قرآن کریم تا ته د هغه اقدس ذات د پلوه نازل شوی دی کوم چې ټولې ځمکې او لوړ

اسمانونه يې پيدا کړي دي. او په دې باندې علاوه بيا همدغه ډېر مهربان الله ﷻ په عرش عظيم باندې هغسې استواء کړې ده کومه چې د همده ﷻ د شان سره مناسبه ده (خو په نور کيفيت باندې يې تاسو نه پوهېږئ) ټول يې په واک او اختيار کښې دي او روزمره پکښې خپل کامل قدرت جاري ساتي چې يوه ذره هم بدون د ده ﷻ د ارادې څخه ښکته پورته بدلون نه شي موندلی. او دا څکه چې:

٦ـ لاندې شيان ټول د الله ﷻ ملکيت دي او د ده ﷻ د قدرت د احاطې لاندې دي:

الف: څه چې په اسمانونو کښې دي او تاسو ورباندې علم نه لرئ.

ب: څه چې په ځمکو کښې موجوديت لري چې څينې تاسو کتلی شئ او ډېر مو له نظره پټ دي.

ج: څه چې د اسمانو او ځمکو ترمنځ په دغې پراخه فضاء کښې موجود دي.

د: بالآخره څه چې د ټولو ځمکو څخه لاندې او د لمدو ختو څخه ښکته شتون لري.

٧ـ ای پيغمبره! لکه چې د الله ﷻ کامل قدرت ټولو شيانو ته شامل دی همدارنگه د ده ﷻ د کامل علم څخه هم ټول شيان لاندې دي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: الله ﷻ په هغې خبرې پوهېږي کومه چې ته په زوره او لوړ اواز سره کوې.

ب: او په هغې خبرې باندې هم پوهېږي کومه چې ته په ټيټ اواز سره او يا د چا سره د راز په توگه په يوه گوښه کښې کوې.

ج: بالآخره هغه خبره هم ورته معلومه ده په کومې باندې چې تا بالکل تلفظ نه وي کړی او ستا په زړه کښې د تصور په توگه تحقق ولري، او بلکې لا په هغې خبره باندې هم پوه دی چې په راتلونکي کښې ستا په زړه کښې خطور کوي او في الحال پکښې موجوده نه وي.

٨ـ لنډه دا چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د ده ﷻ څخه په غير په حقه باندې معبود بل څوک نشته او حقاني معبوديت په همده ﷻ پورې اختصاص لري.

په دې باندې علاوه د همدغه ﷻ دپاره ډېر ښائسته نومونه شته چې تاسو ته يې ورباندې خپل اقدس ذات درپېژندلی دی، لکه خالق، رازق او داسې نور، ترڅو تاسو پوه شئ چې تاسو يوازې او يوازې همده ﷻ ته احتياج ياست او بس.

٩ـ ای پيغمبره! کله چې الله ﷻ په ذکر شوي تفصيل سره په ټولو کائناتو باندې د علم او قدرت د حيثه احاطه کړې ده نو د کفارو د کافر پاتې کېدلو مسئوليت به ولې تاته متوجه کوي؟ که بالفرض د ده ﷻ اراده شوې وی نو ټول خلک به يې مؤمنان گرځولي وی او د ټولو څخه به يې پرښتې جوړې کړې وی، د ده ﷻ قدرت خو د ذکرې شوې خبرې د تعميل څخه عاجز نه دی.

توضيحات

١ـ د ﴿ طه ﴾ او د دې امثالو په هکله چې مونږ څه ليکل غوښتل هغه مو د [آل عمران: ٧] ايت لاندې ليکلي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ، مونږ نه غواړو چې نور بيان او شرحه ورباندې وراضافه کړو، مگر څينو علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ طه ﴾ توري د اشاراتو د حيثه په ډېرو معناوو باندې

تشریح کړې دي[۱]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

شقاوة څه معنی؟

۲_ په ﴿ مَآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لِتَشْقَىٰٓ ﴾ کښې د "تَشْقَىٰ" کلمه د "شقاوة" څخه اشتقاقه شوې ده، "شقاوة" په لاندې دوه معناوو باندې استعمالېږي:

الف: یوه معنی یې ستوماني ده[۲] یعنې مونږ په تا باندې قرآن کریم د دې دپاره نه دی نازل کړی چې ته ستړی او ستومانه شې او ستا ارامي پرې د منځه لاړه شي.

ځینې علماوو کرامو همدې معنی ته ترجیح ورکړې ده، دوی وایي چې د قرآن کریم د نزول په لومړیو وختونو کښې به نبي کریم ﷺ په اوږده قیام سره لمونځ کاوه نو قریشو به د تمسخر او ملنډو په توګه ویلې چې قرآن کریم خو په محمد باندې نه دی نازل شوی مګر د ستومانۍ دپاره[۳]، نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه او د کفارو ملنډې یې ردې کړې.

ب: بله معنی یې بدبختي ده چې په مقابل کښې یې سعادت استعمالېږي، مونږ د الله ﷻ په توفیق د [هود:۱۰۵] ایت لاندې شقاوت او سعادت ښه پوره شرحه کړې دي؛ یعنې مونږ په تا باندې قرآن کریم ستا د بدبختۍ دپاره نه دی نازل کړی.

ځینو نورو علماوو کرامو همدې معنی ته ترجیح ورکړې ده، دوی وایي چې یوه ورځې ابو جهل او نورو مشرکانو نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې: "إِنَّكَ لَتَشْقَىٰ بِتَرْكِ دِينِنَا"[۴] یقینًا ته زمونږ د دین په پرېښودلو سره بدبخته شوې، نو په ذکرو شوو ایتونو کښې د هغوی خبره رده شوه.

تبصره

۳_ که څه هم ذکرې شوې دواړه معناوې سره څه منافات نه لري، که د شقاوة څخه ما یطلق علیه الشقاوة مراد کړی شي هیڅ باک یې نشته ترڅو ایت شریف دواړو معناوو ته شامل شي، خو مونږ ته دوهمه معنی ترجیح لري خو په هغې معنی سره نه کومه چې ځینو علماوو کرامو روایت کړې ده بلکې په دې معنی چې: مونږ قرآن کریم په تا باندې د دې دپاره نه دی نازل کړی چې ته پرې بدبخت وګرځې چې یا د کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې ونیولی شې او یا پرې دومره خپه شې چې خپل ځان هلاکت ته ورنژدې کړې.

مونږ دغې معنی ته د لاندې وجوهو د کبله ترجیح ورکوو چې:

الف: په همدې معنی باندې متصل ایت شریف اشارةً دلالت کوي چې: ﴿ إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ ﴾ یعنې مونږ قرآن کریم فقط د همدې دپاره نازل کړی دی چې د هغه چا دپاره پند او نصیحت

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۱۴۸؛ زاد المسیر ج۵ ص۱۸۸
(۲) مفردات الراغب ص۲۷۱
(۳) زاد المسیر ج۵ ص۱۸۷
(۴) اسباب النزول للواحدي ص۲۰۵

وګرځي کوم چې د الله ﷻ څخه په ډار کښې وي او استعداد يې د منځه نه وي تللی، نو په تا باندې فقط ابلاغ واجب دی او په دې کښې خو تا هيڅ قصور نه دی کړی، نو د هغوی د کافر پاتې کېدلو مسئوليت ستا په غاړه نه دی.

ب: الله ﷻ ذکر شوی مضمون په بل ايت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ لَعَلَّكَ بَٰخِعٞ نَّفۡسَكَ أَلَّا يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ ﴾ [الشعراء:۳] يعنې: ای پيغمبره! شايد چې ته په دې خبره باندې چې کفار ولې ايمان نه راوړي او ولې کفار پاتې شوه او په لوی لاس ولې خپل خانونه دوزخ ته وراچوي؟ خپل ځان له غمه مړ کړې، او خلک درباندې ګومان وکړي چې په نن سبا کښې به مړ شې. ته مه خپه کېږه ځکه چې نه ستا په دعوت کښې نقصان شته او نه د دوی د کفر مسئوليت ستا په غاړه دی او نه د الله ﷻ په نزد د زور ايمان مقبول دی که نه نو په زور باندې مؤمنان جوړول خو همده ﷻ ته ډېر اسان دي.

يادونه

۴_ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:۵۴] ايت لاندې د ﴿ ٱلرَّحۡمَٰنُ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ٱسۡتَوَىٰ ﴾ مربوط تحقيق ليکلی دی، چې نه يې بيا ليکلو ته اړتيا ګورو او نه پکښې د نور تحقيق زياتول غواړو، نو هيله ده چې محترم لوستونکي همغه ته مراجعه وکړي.

هوا په دې مقام کښې هم ځينو مفسرينو کرامو[1] پکښې اوږد بحث کړی دی او زښت ډېر احاديث يې ورته راغونډ کړي دي، که څوک په عربي ژبه پوهېږي او د زياتو معلوماتو دپاره ورته مراجعه وکړي هم ګټور کار به وکړي.

ثرى څه معنی؟

۵_ په ﴿ وَمَا تَحۡتَ ٱلثَّرَىٰ ﴾ کښې د "ثَرَىٰ" کلمه د "ثَرْوَة" _لکه "قُدْرَة"_ څخه اخستلې شوې ده، چې په لاندې معناوو کښې استعمالېږي[2]:

الف: "ثَرْوَة" د مال د کثرت او ډېروالي په معنی، لکه چې نبي کريم ﷺ په اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَمَنْ سَأَلَ النَّاسَ لِيُثْرِيَ بِهِ مَالَهُ كَانَ خُمُوشًا فِي وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[3] هرڅوک چې د دې دپاره سوال کوي چې مال يې ورباندې زيات شي (حاجت يې ورته نه وي) نو د قيامت په ورځ به د ده د مخ دپاره شوکارې (په نوکانو باندې زخمونه) وګرځي.

ب: "ثَرْوَة" د قوم او ټبر د ډېروالي او زيادت په معنی، لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه بل اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «مَا بَعَثَ اللهُ بَعْدَهُ نَبِيًّا إِلَّا فِي ثَرْوَةٍ مِنْ قَوْمِهِ»[4] يعنې: د لوط ﷺ څخه وروسته الله ﷻ هيڅ پيغمبر نه دی استولی مګر د خپل قوم او ټبر په ډېروالي کښې.

---

(۱) روح المعاني ج۱٦ ص۱۵۲، ۱٦۱

(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۱۱۱

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۱

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۴

ج: "ثروة" د لوندوالي په معنی سره، لکه چې یو صحابي ﷺ د خیبر د غزا په ارتباط په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې: «ثُمَّ دَعَا بِالْأَزْوَادِ فَلَمْ يُؤْتَ إِلَّا بِالسَّوِيقِ فَأَمَرَ بِهِ فَثُرِّيَ فَأَكَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَكَلْنَا»[1] یعنې بیا نبي کریم ﷺ توښې (خوري) راوغوښتل چې بل هیڅ شی رانه وړ شو مګر ستوان (هیڅا بل شی نه درلود) نو نبي کریم ﷺ پرې امر وکړ نو لامده کړی شوه نو نبي کریم ﷺ هم وخواړه او مونږ هم وخواړه.

نو که څه هم د "ثرى" کلمه د نمناکې ځمکې او نمجنې خاورې په معنی باندې استعماله شوې ده لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «ثُمَّ خَرَجَ فَإِذَا هُوَ بِكَلْبٍ يَلْهَثُ يَأْكُلُ الثَّرَى مِنَ الْعَطَشِ»[2] یعنې یو سړی کوهي (څا) ته ښکته شو او هلته یې اوبه وڅښې او خپله تنده یې ماته کړه نو کله چې د کوهي څخه رابهر (راپورته) شو ناڅاپه د یوه سپي سره مخامخ شو چې ژبه یې اوږده راویستلې وه او لمدې (نمناکې) خاورې یې د تندې څخه خوړې، نو سړی بېرته کوهي ته وربښکته شو او خپله پنه یې د اوبو څخه ډکه کړه او د سپي دپاره یې پکښې اوبه راپورته کړې، نو الله ﷻ د نوموړي سړي د دغه نېک عمل شکریه وکړه او بښنه یې ورته وکړه.

مګر مفسرینو کرامو ذکره شوې کلمه په دې مقام کښې په اومه ځمکه باندې تفسیره کړې ده، نو د معنی حاصل یې داسې راځښې چې: د الله ﷻ علم او قدرت او هم د ده ﷻ ملکیت هغو شیانو ته هم شامل دی کوم چې د اوو ځمکو څخه لاندې دي، چرته چې د مخلوقاتو علم منقطع او پرې کړی شوی دی او په یوه پیغمبره باندې هم د هغه ځای معلومات نه دي ورنازل شوي[3].

د سِرّ او أخفَى ترمنځ فرق

٦_ په ﴿فَإِنَّهُۥ يَعْلَمُ ٱلسِّرَّ وَأَخْفَى﴾ کښې د "سِرّ" کلمه هغې پټې خبرې ته ویل کېږي کومه چې سړی د خپله خانه سره پټه کړي[4]، او د "أخفَى" کلمه د اسم تفضیل صیغه ده او د "خَفَا" _لکه "جَفَا"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د ډېر پټوالي معنی ورکوي[5].

دا وه د ذکرو شوو دواړو کلمو هغه معناوې کومې چې د لفظ څخه څرګندېږي، اما په هغو معناوو کښې یې کومې چې په ایت شریف کښې مرادې دي علماوو کرامو لاندې قولونه کړي دي[6]:

الف: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وایي چې "سِرّ" هغې خبرې ته ویل کېږي کومه چې سړی بل چا ته په پټه کښې (د راز په توګه) ووایي، او د دې څخه چې نوره زیاته پټه وي هغې ته "أخفَى" وایي چې د

(١) صحيح البخاري ج١ ص٣٤
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٣١٨، ٣٣٣؛ صحيح مسلم ج٢ ص٢٣٧
(٣) تفسير البغوي ج٣ ص٢١٢؛ الدر المنثور ج٥ ص٥٥٢؛ تفسير ابن كثير ج٣ ص١٤٢
(٤) مفردات الراغب ص١٣٣
(٥) لسان العرب ج١٤ ص٢٣٤
(٦) احكام القرآن للجصاص ج٣ ص٢١٩؛ المحرر الوجيز ج١١ ص٦٤؛ تفسير الطبري ج١٦ ص١٤١؛ اضواء البيان ج٤ ص٤٣٦؛ زاد المسير ج٥ ص١٨٩

خپله خانه سره یې وساتي او بل څوک وربانديې خبر نه کړي.

ب: سعید بن جبیر علیه الرحمة وایي چې: "سِرّ" د هغې خبرې نوم دی کومه چې څوک د خپله خانه سره وساتي او هیڅوک پرې خبر نه کړي، او د دې څخه زیاته پټه خبره (أخفی) هغې خبرې ته ویل کېږي چې لا د سړي په زړه کښې نه وي تېره شوې او په راتلونکي وخت کښې به پکښې تېرېږي.

ج: "سِرّ" د هغې خبرې لقب دی چې یا د سړي په زړه کښې وي او یا پکښې په راتلونکي کښې موجودیت پیدا کوي، او ډېره پټه (أخفی) هغه خبره ده چې د هغې علم په الله ﷻ پورې اختصاص ولري او د هیچا په ذهن کښې نه تېرېږي.

د: "سِرّ" (پټه خبره) هغه ده چې سړی یې د خپله خانه سره وساتي او ډېره پټه "أخفی" هغه ده چې د سړي په ذهن کښې وګرځي او بیا ترې هېره شي.

تبصره

٧ـ مونږ ته داسې برېښي چې ذکر شوې معناوې سره څه منافات نه لري او د "ما یطلق علیه السِرّ وما یطلق علیه أخفی" په اعتبار سره ټولې مرادېدلی شي، نو ښه دا ده چې ټولې مرادې وګڼو او حاصل یې داسې واخلو چې: او ای انسانه! که ته په خپله خبره باندې جهر کوې او که د خپله خانه سره یې پټه ساتې دواړه الله ﷻ ته یو برابر دي څکه چې همدې ﷻ په ټولو معناوو سره په "سِرّ" باندې پوهېږي او په ټولو معناوو سره په "أخفی" باندې هم پوهېږي.

یادونه

٨ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾ په هکله د [الأعراف: ١٨٠] ایت لاندې څه معلومات لیکلي دي چې تکرارولو ته یې اړتیا نه ګورو او په هغو باندې د معلوماتو د زیادت اراده هم نه لرو، نو هیله ده چې همهلته مراجعه وکړی شي.

﴿ وَهَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ مُوسَىٰٓ ﴿٩﴾ إِذْ رَءَا نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓا۟ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا لَّعَلِّىٓ
ءَاتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى ٱلنَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّآ أَتَىٰهَا نُودِىَ يَـٰمُوسَىٰٓ ﴿١١﴾ إِنِّىٓ أَنَا۠
رَبُّكَ فَٱخْلَعْ نَعْلَيْكَ ۖ إِنَّكَ بِٱلْوَادِ ٱلْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٢﴾ وَأَنَا ٱخْتَرْتُكَ فَٱسْتَمِعْ لِمَا
يُوحَىٰٓ ﴿١٣﴾ إِنَّنِىٓ أَنَا ٱللَّهُ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعْبُدْنِى وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكْرِىٓ ﴿١٤﴾ إِنَّ
ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا تَسْعَىٰ ﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَن
لَّا يُؤْمِنُ بِهَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ فَتَرْدَىٰ ﴿١٦﴾ ﴾

[۹] او ایا تاته (ای پیغمبره!) د موسی ؑ خبر (قیصه) درغلې ده؟ (اجمالاً درغلې ده خو تفصیل یې دا دی):

[۱۰] هغه وخت یاد کړه چې موسی ؑ اور (رڼا) ولیده نو خپل اهل ته یې وویلې چې تاسو (دلته) درنګ وکړئ (ما پسې مه راځئ)، یقینًا زه اور ګورم (او غواړم چې هلته ورشم) شاید چې تاسو ته به ترې څه شغله راوړم (چې اور به ترې بل کړئ) او یا به زه په همدې اور باندې هدایت مونده کړم (هلته به څوک ورکه شوې لاره راوښایي).

[۱۱] نو کله چې اور ته ورغی (په بلا کیفه توګه) پرې اواز وشو چې: ای موسی!

[۱۲] یقینًا زه همدا زه ستا رب یم، نو پڼې دې وباسه، یقینًا ته په پاکیزه وادي (میدان) کښې یې (چې) طوی (نومېږي).

[۱۳] او (بله دا چې) ته ما (د رسالت دپاره) اختیار کړی یې نو هغه شي ته غوږ شه کوم چې تاته (زما د پلوه) وحې کېږي.

[۱۴] یقینًا زه همدا زه الله ﷻ یم چې په حقه باندې معبود نشته مګر همدا زه یم، نو خاص زما عبادت کوه او خاص زما د یادو دپاره لمونځ ودروه.

[۱۵] یقینًا قیامت راتلونکی دی (خو د راتګ وخت یې ما پټ ساتلی دی آن تر دې چې) زه نژدې وم چې (د خپل خانه څخه یې هم) پټ وساتم (خو دا کار ممکن نه وه).

(دا) د دې دپاره چې هر نفس ته د هغه (کار) جزا ورکړی شي د کوم (په تحصیل کښې) چې کوښښ کوي (که بالفرض پته مو نه وی ساتلې نو هره ګړی به ترې په ډار کښې نه وی).

[۱٦] نو (ای موسی!) هرو مرو دې تا د قیامت څخه هغه څوک وانه ړوي کوم چې (پخپله) ورباندې ایمان نه راوړي او د خپلو خواهشاتو پیروي کوي، (که بالفرض تا د قیامت د ورځې څخه واړوي) نو ته به هلاک شې (دنیا او آخرت به دې دواړه خوار شي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې هغې طریقې ته اشاره شوې ده په کومه باندې چې نبي کریم ﷺ ته نبوت ورکړی شوی وه او د جبرائیل ؑ په سلسله ورته قرآن کریم نازل کړی شوی وه، او په دې ایتونو کښې د هغې طریقې بیان پیل کېږي په کومه باندې چې موسی ؑ ته نبوت ورکړی شوی وه.

۲ـ هلته دې ته اشاره وه چې الله ﷻ په ټولو موجوداتو باندې واکدار دی او دلته د همدغې واکدارۍ د یوې کړۍ بیان شروع شوی دی چې موسی ؑ ته یې په څه طریقې سره نبوت ورکړ.

۳ـ هلته د رسالت هدف بیان شوی وه چې د الله ﷻ توحید دی، او دلته اشاره شوې ده چې د همدغه هدف دپاره ټول پیغمبران را استولي شوي دي لکه چې یو مثلل یې موسی ؑ دی چې فرعون یې همدغه هدف ته دعوت کړی وه.

۴ـ بالآخره په دې ایتونو کښې د یو پلوه نبي کریم ﷺ ته تسلي مطلب ده چې د خپلې زمانې د فرعونیانو په مقابل کښې خپله حوصله کمزورې نه کړي او د موسی ؑ غونډې خپل جد او جهد ته ادامه ورکړي، او د بله پلوه کفار په غوږ باندې وهلی شوي دي چې که د کفر څخه لاس وانخلي نو په نتیجه کښې به د فرعونیانو غونډې پوپنا شي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! ایا تا ته د پخوانیو پیغمبرانو قیصې عمومًا او د موسی ؑ قیصه خصوصًا نه ده رسېدلې؟ تاته دغه قیصې رسېدلې دي البته ځینې په تفصیل سره او ځینې په اجمال سره، نو د همدغو قیصو څخه عبرت واخله او د خپل ځان دپاره یې دستور العمل وګرځوه.

دا دی په تا باندې اوس د موسی ؑ قیصه په تفصیل سره قرائت کېږي چې:

۱ـ د موسی ؑ د پیغمبر کرځېدلو قیصه داسې وه چې:

الف: موسی ؑ د مدین د ښار څخه مصر ته روان وه، هغه مصر ته چې څو کاله وړاندې ترې مهاجر شوی وه او د فرعونیانو د پلوه پکښې په قتل سره تهدید شوی وه، په دغه سفر کښې ورسره خپله مېرمن هم ملګرې وه چې د شعیب ؑ لور وه.

ب: کله چې دوی هغې منطقې ته ورسېدل په کومه کښې چې د "طُوی" مقام واقع دی، نو په دوی باندې شپه راغله چې د ژمې ډېره سړه شپه وه، موسی ؑ د پنډ (چقمق) په ذریعه کوښښ وکړ چې اور بل کړي او څه د سړوښې مخه ونیسي خو ورباندې کامیاب نه شو. په دې باندې علاوه دوی په دغې توره یخه شپه کښې لاره هم ورکه کړې وه.

ج: په عین حال کښې د موسی ؑ نظر په یوه رڼا باندې ولګېد.

د: نو موسی ؑ خپل کهول (مېرمنه) مخاطبه کړه چې تاسو دلته څه دمه جوړه کړئ او همدلته کېنئ (ما پسې مه راځئ) زه ان شاء الله ډېر ژر بېرته راستنېدونکی یم.

ه: زه په هغه ځای کښې اور ګورم نو نیت مې دی چې هلته ورشم، نو شاید چې یا به د اور څخه شغله راوړم او اور به ترې بل کړو (د سړوښې مخه به پرې ونیسو)، او یا به هلته د چا څخه د لارې معلومات واخلم او ورکه شوې لاره به مونده کړو.

۲ـ نو کله چې موسی ؑ ذکر شوي اور او رڼا ته ورغی نو هلته ورته غیبي اواز وکړی شو چې: ای موسی! (لاندې مطالبو ته متوجه شه):

الف: یقینًا زه همدا زه ستا رب یم او ستا سره خبرې کوم.

ب: نو ته خپلې پڼې وباسه او دا څکه چې ته سمدستي په مقدس میدان (وادي) کښې قرار لرې چې د طُوی څخه عبارت دی.

ج: په دې باندې علاوه ته مې د ټولو خلکو څخه د نبوت دپاره غوره کړی یې او د نبوت لوړه درجه مې نن ورخ همدا تاته درتبریک کړه.

د: نو ای موسی! هغه شي ته غوږ کېږده او په دقت سره يې واوره کوم چې تاته زما د پلوه وحې کېږي او د نبوت په ارتباط تاته توصيه کېږي، هغه دا چې:

۳_ ای موسی! يقيناً زه همدا زه الله ﷻ يم چې په حقه باندې معبود نشته مگر همدا زه يم، نو:

الف: ته خاص زما عبادت کوه او خاص همدا زما د عبادت دپاره دعوت چلوه.

ب: په دې باندې علاوه، په عبادتونو کښې د لمانځه د ودرولو زيات اهتمام وکړه او زما د يادولو دپاره يې په دوامداره توګه ودروه او هم وربانديې خلکو ته توصيه کوه، چې ماته د نژدېکت دپاره لمونځ ډېره ښه وسيله ده او د ګناهونو څخه د اجتناب دپاره ډېره ښه چاره ده.

۴_ ای موسی! يقيناً د قيامت ورځ راتلونکې ده چې په دغې ورځ کښې به د هر شي څخه وړاندې د حقوق الله په حيث د لمانځه پوښتنه کېږي.

هو! د دغې ورځې د راتللو ټاکلې نېټه ما هيچا ته نه ده ښودلې او هيچا ته معلومات نشته چې قيامت به کله قائمېږي، حتی چې زه نژدې وم چې د خپله خانه يې هم پټه کړم خو دا کار ممکن نه وه، دا د دې دپاره چې خلک ورته په دوامداره توګه تياری ونيسي او هرڅوک د خپلې کړنلارې د جزا يا سزا سره مخامخ شي.

که بالفرض دنيا په پای کښې تصفيه نه درلودی نو دا به د عبثياتو څخه په غير بل شی نه وی، او د ځمکو او اسمانونو پيدا کول به د عبث کار معنی ورکړې وی.

۵_ مګر د ذکر شوي ضرورت سره-سره ځينې خلک د قيامت د قيام څخه انکار کوي او د دنيا لذتونه د خپل ژوند نهايي هدف بولي.

نو ای موسی! د يوه پيغمبر په صفت ستا وظيفه ده چې خلکو ته زما ارشادات ورسوې او د قيامت په ورځ باندې يې معتقد ګرځېدلو ته دعوت کړې.

په خلکو کښې لا داسې کسان هم شته چې تاته دعوت درکوي چې د قيامت د ورځې انکار دربانديې تحصيل کړي، نو پام کوه چې د خپلې مستقيمې عقيدې څخه دې هغه څوک وانه ړوي کوم چې د قيامت په ورځ عقيده نه لري او د خپلو خواهشاتو پيروي کوي. که بالفرض المحال ته ترې انکار وکړې نو ته به هلاک شې او په لوی لاس به خپل خان په کنده کښې وغورزوې.

توضيحات

۱_ موسی ﷺ د خپل زلميتوب په وخت کښې يو فرعوني سړی په خطا سره وژلی وه، کله چې فرعونيانو د ده ﷺ د نيولو او وژلو فيصله وکړه او ده ﷺ ته خبر ورسېد نو د مصر څخه د مدين ښار ته وتښتېد او هلته يې د شعيب ﷺ سره لس کاله تېر کړه او د همده جليل القدر پيغمبر لور يې هم په نکاح واخستله.

د لسو کالو څخه وروسته موسی ﷺ خپله مانديېنه د خپله خانه سره واخستله او د مصر په لور روان شو چې ګوندې وژلی شوی سړی د خلکو څخه هېر شوی وي او زه هلته د خپلو اقاربو ملاقات

وکړم، دغه حالات د "القصص" په سورت کښې راروان دي.

په همدغه سفر کښې چې د مدين د ښار څخه د مصر په لور روان وه، الله ﷻ ورته د نبوت تاج ورپه سر کړ لکه چې په ايتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ فَقَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓاْ ﴾ کښې د ﴿ ٱمْكُثُوٓاْ ﴾ کلمه جمعه ده، نو پوښتنه دا ده چې د موسی ﷺ د ماندينې سره په دغه وخت کښې څوک موجود وه چې ټولو ته توصيه وشوه چې هملته درنګ وکړئ او ما پسې مه راځئ؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو ذکر شوی سوال داسې جواب کړی دی چې په همدغې توره شپه کښې د موسی ﷺ يو زوی تولد شوی وه او يو نفر ورسره خدمتګار وه، نو ټول درې کسان تکميل شوه او د جمعي عدد پوره شو[١].

خو په ايت شريف کښې کومه اشاره نشته چې په ذکر شوي جواب باندې دلالت وکړي او په روايتونو کښې هم په مستنده توګه زمونږ په نظر رانغله، نو بهتره به دا وي چې موسی ﷺ به خپلې ماندينې ته د تفخيم (او تکريم) په اعتبار سره ذکر شوی د جمعيت خطاب متوجه کړی وی لکه چې الله ﷻ د هغې څخه په "أهل" سره تعبير وکړ چې عموماً په جمعيت کښې استعمالېږي.

او دا هم څه لرې نه ده چې موسی ﷺ به څه اولادونه درلوده دا ځکه چې لس کاله پخوا يې خپل کور اباد کړی وه، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال وإليه المرجع والمآل.

د قَبَس معنی

۳ـ په ﴿ ءَاتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ ﴾ کښې د "قَبَس" کلمه د اور هغې برخې ته وضعه شوې ده کومه چې د غټ اور څخه واخستله شي[٢] ترڅو بل ځای ته انتقاله کړی شي او هلته ترې اور بل کړی شي.

يعنې موسی ﷺ خپل اهل ته داړ ورکړ چې زه به د ليدلي شوي اور څخه څه برخه راوړم او دلته به ترې اور بل کړو.

اور په څلور ډوله دی

۴ـ د "نَار" کلمه چې مونږ ترې په اور باندې تعبير کوو او د "نُور" کلمه چې مونږ ترې په رڼا (او روښانتيا) سره تعبير کوو، دواړه کلمې په اصلي تورو (ن، و، ر) کښې متحدې دي[٣]، د همدې کبله علماء کرام وايي چې اور (نَار) په لاندې څلورو ډولونو باندې ويشلی کېږي[٤]:

---

(١) التفسير الكبير ج٢٢ ص١٥
(٢) لسان العرب ج٦ ص١٦٧
(٣) مفردات الراغب ص٥٣٠
(٤) روح المعاني ج١٦ ص١٦٧

الف: هغه اور چې رڼا هم لري او سوزول هم کوي لکه د دنيا اکثره اورونه.
ب: هغه اور چې سوزول کوي خو رڼا نه لري لکه د دوزخ اور، نعوذ بالله منها.
ج: هغه اور چې نه سوزول کوي او نه رڼا لري لکه هغه اور چې الله ﷻ په شنه ونه کښې ځای په ځای کړی دی او د اړتيا په وخت کښې ترې انسانان استفاده کوي، لکه چې فرمايي: ﴿ ءَأَنتُمْ أَنشَأْتُمْ شَجَرَتَهَآ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنشِـُٔونَ ﴾ [الواقعة:٧٢] يعنې اى بنيادمانو! تاسو ماته خبر راکړئ چې: ايا د اور شنه ونه تاسو په اوبو باندې زرغون کړې ده او که مونږ يې زرغونوونکي ياستو؟.
د: هغه اور چې رڼا لري خو سوزول نه کوي لکه چې موسى ﷺ په شنه ونه کښې ليدلی وه، او سمدستي پکښې بحث روان دی.
د دغه ځلورم ډول اور ځخه که په نُور باندې تعبير وکړو هم ځه باک يې نشته. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث شريف ولولئ:
يوه ورځې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې وفرمايل[١] چې: «حِجَابُهُ النُّورُ» يعنې کوم شی چې په دنيا کښې د الله ﷻ د ليدلو (ديدار) مانع واقع کېږي هغه نُور (رڼا) ده، او د همدې حديث د ابي بکر بن ابي شيبه ﷺ په روايت کښې د نبي کريم ﷺ ځخه د «النُّورُ» په عوض د «النَّارُ» کلمه حکايته شوي ده يعنې د الله ﷻ حجاب (په دنيا کښې د ديدار مانع) اور دی.
د همدغه ځلورم ډول ځخه د "اوربَلَبَلَکي" رڼا هم شمېرله کېږي، چې په عربي لغت کښې ورته "حُباحب" وايي او شرحه يې د [يس:٨٠] ايت لاندې راروانه ده، إن شاء الله ﷻ.

ځو نور معلومات

٥_ په دې مقام کښې مفسرينو کرامو زښت ډېر معلومات ليکلي دي[٢] که ځوک غواړي چې د نظره يې تېر کړي نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ ځکه دلته رانقل نه کړه چې په اثبات کښې يې کوم قوي حديث لاس ته رانغی او د قرآن کريم د اشاراتو ځخه هم راته ځرګند نه شوه، مونږ ته فقط لاندې معلومات په اشاراتو سره په اثبات ورسېده:
الف: د ﴿ ءَانَسْتُ نَارًا ﴾ د کلماتو ځخه معلومېږي چې د موسى ﷺ مناجات په توره شپه کښې صورت نيولی وه چې په شپه کښې اور د ډېرې ليرې مسافې ځخه ليدلی کېږي.
ب: د ﴿ ءَاتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ ﴾ د کلماتو ځخه ځرګندېږي دغه د مناجات شپه ښه پوره سړه وه چې د اور بلولو ته اړتيا وه، لکه چې په همدې مطلب باندې په بل ايت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴾ [القصص:٢٩] يعنې: موسى ﷺ خپل اهل مخاطب کړ چې تاسو دلته منتظر اوسئ چې زه اور ته ورشم نو يا به ترې د لارې خبر راوړم او يا به د اور ځه نيم سوی لرګی راوړم

(١) صحيح مسلم ج١ ص٩٩
(٢) الدر المنثور ج٥ ص٥٥٤: تفسير البغوي ج٣ ص٢١٢

شاید چې تاسو ترې اور بل کړئ او خپل ځان ورباندې تود کړئ.

ج: د ﴿أَوْ أَجِدُ عَلَى ٱلنَّارِ هُدًى﴾ کلمات دلالت کوي چې موسی ﷺ په دغه وخت کښې هغه لاره هم خطا کړې وه کومه چې د مدین د ښار څخه د مصر په لور غځېدلې وه.

د پڼو د ویستلو وجوه

۶ـ الله ﷻ موسی ﷺ ته امر وکړ چې: ﴿فَٱخْلَعْ نَعْلَيْكَ﴾ نو دواړه پڼې دې وباسه. مفسرینو کرامو د پڼو د ویستلو دپاره متعدد وجوه ذکر کړي دي[۱] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ځینې وایي چې د موسی ﷺ پڼې د خره د خامې څرمنې څخه جوړې وې، دوی وایي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «كَانَ عَلَى مُوسَى يَوْمَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ كِسَاءُ صُوفٍ وَجُبَّةُ صُوفٍ وَكُمَّةُ صُوفٍ وَسَرَاوِيلُ صُوفٍ وَكَانَتْ نَعْلَاهُ مِنْ جِلْدِ حِمَارٍ مَيِّتٍ»[۲] یعنې په موسی ﷺ باندې په هغې وخت کښې په کوم کښې چې ورسره خپل رب ﷻ خبرې وکړې ورین لباس وه، او ورینه چپن یې په تن وه او هم ورینه خولۍ یې په سر وه، او ورین لنګ یا پرتوګ یې اغوستی وه، او هم په دغه وخت کښې یې دواړه پڼې د خره د خام پوستکي څخه جوړې وې (خو دا حدیث ضعیف دی).

ب: ځینې وایي چې: په دغه کار باندې د تواضع دپاره مکلف کړی شوی وه.

ج: دغه کار د.دې دپاره صورت نیولی وه ترڅو په خپلو پښو باندې مبارک مقام مسه کړي.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې د پڼو د ویستلو دپاره څه نورې وجهې ونه لټوو او فقط په همدې باندې اکتفاء وکړو چې الله ﷻ ورته پرې امر وکړ او موسی ﷺ دستي عملي کړ، نور نو الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې په څه منظور به یې د پڼو په ویستلو باندې مامور کړی وي.

لمونځ د الله ﷻ د یادولو دپاره

۷ـ په ﴿وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكْرِيٓ﴾ کښې د ﴿لِذِكْرِيٓ﴾ کلمات مفسرینو کرامو په زښتو ډېرو معناوو باندې تفسیر کړی دی[۳] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: په ﴿لِذِكْرِيٓ﴾ کښې د "ل" توری د وخت دپاره دی او د "ذِكْرِيٓ" کلمات د لمانځه څخه کنایه دي، یعنې لمونځ په وخت کښې ودروه کله چې زه درياد شم (هېر شوی لمونځ درپه زړه شي او درپه یاد شي).

همدا مضمون په یوه اوږده حدیث کښې منعکس شوی دی چې: کله نبي کریم ﷺ او صحابه کرام ﷺ د خیبر د غزا څخه بېرته راستانه شوه نو د شپې په څه برخه کښې ویده شوه آن تر دې چې د سبا

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۱ ص۱۷۳؛ روح المعاني ج۱۶ ص۱۶۹؛ المحرر الوجيز ج۱۱ ص۶۷

(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۳۰۴

(۳) روح المعاني ج۱۶ ص۱۷۱؛ تفسير القرطبي ج۱۱ ص۱۷۷؛ تفسير الطبري ج۱۶ ص۱۴۸

لمانځه ته هیڅوک راویښ نه شوه. نو کله چې راویښ شوه او لمر راختلی وه، نو د څه مزله څخه وروسته یې د سبا لمانځه قضایي اداء کړه او بیا نبي کریم ﷺ وفرمایل: «مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا فَإِنَّ اللهَ ﷻ قَالَ ﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي﴾»[١] یعنې هرڅوک چې لمونځ هېر کړي (لکه مونږ چې د خوب د کبله هېر کړی وه) نو بیا دې د لمانځه قضاء راوړي (لکه چې مونږ قضاء راوړه) او دا خکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكۡرِيٓ﴾ او لمونځ زما د یادو په وخت کښې ودروه (چې کله لمونځ درپه یاد شو نو د ارکانو سره یې ودروه).

ب: لمونځ د دې دپاره ودروه چې زه دې په اجر او ثواب سره یاد کړم.

ج: لمونځ خاص زما د یادولو دپاره ودروه، هسې نه چې ریاکاري پکښې خلطه ملطه کړي.

د: لمونځ د دې دپاره ودروه چې ترڅو په زړه او ژبه بلکې په ټولو اندامونو سره زما یادوونکی وګرځې.

هـ: لمونځ د دې دپاره ودروه چې په هغو کسانو کښې شامل شې کوم چې ما یادوي، او دا خکه چې لمونځ زما د یادولو ډېر بهتر صورت دی.

مونږ ته داسې ښکاري چې ذکرې شوې معناوې یو تربله څه منافات نه لري نو که د بدلیت په اعتبار سره ټولې مرادې کړی شي هم څه باک یې نشته.

مشکل المعنی کلام

٨ـ ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې د ایت شریف دا ټکړه ﴿أَكَادُ أُخْفِيهَا﴾ مشکل المعنی کلام دی[٢]، شاید چې د اشکال وجه به یې دا وي چې د "أَكَادُ" کلمه د "كَادَ" دپاره مضارع ده او "كَادَ" د دې دپاره وضعه شوې ده چې خبر یې فعل ته نژدې شوی وي خو عملي صورت یې نه وي قبول کړی[٣]. نو نظر همدې قاعدې ته باید د ذکر شوي کلام معنی دا راوخېژي چې: زه نژدې یم چې د قیامت ورځ پټه کړم، خو پټه مې نه کړه؛ حال دا چې دغه ډول معنی د نورو نصوصو څخه مخالفه ده چې د قیامت د قیام وخت الله ﷻ د خپل اقدس ذات سره پټ ساتلی دی او هیچا ته یې نه دی ښودلی.

نو علماوو کرامو د همدغه اشکال څخه د وتلو دپاره متعددې لارې اختیارې کړې دي[٤] چې تقریبًا لسو لارو ته یې شمېره رسېږي، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مونږ فقط د یوې طریقې په ذکر باندې اکتفاء کوو کومه چې مونږ ته غوره ښکاري او اکثرو علماوو

(١) سنن ابن ماجه ص٥٠

(٢) تفسیر القرطبي ج١١ ص١٨٢

(٣) مفردات الراغب ص ٤٦٢

(٤) المحرر الوجیز ج١١ ص٦٨؛ التفسیر الکبیر ج٢٢ ص٢١؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج٣ ص٣١٠؛ البحر المحیط ج٧ ص٣١٨

کرامو خوښه کړې ده[١] او بالآخره د عبد الله بن عباس (رئيس المفسرين) رضي الله عنهما څخه روايت شوې ده[٢]، هغه دا چې:

په دې مقام کښې د "عَنْ نَفْسِيْ" کلمات د کلام سره مقدر دي لکه چې په يوه قرائت کښې وربانديې صراحت شوی دی[٣]، نو حاصل بې داسې راځېږي چې: زه نژدې وم چې د قيامت د ورځې د قيام وخت د خپله ځانه هم پټ کړم خو څرنګه چې دا کار محال وه او نه کېدونکی وه نو د خپله ځانه مې پټ نه کړ بلکې په خپل ځان پورې مې کامل اختصاص ورکړ.

په عربي کلام کښې د مبالغې دپاره کله-کله يو مضمون په نه کېدونکي چوکاټ کښې اچولی کېږي، د همدې قبيلې څخه لاندې حديث هم ګڼلی کېږي چې:

نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «...وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ إِخْفَاءً حَتَّى لَا تَعْلَمُ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ»[۴] يعنې د قيامت په ورځ به اوه کسان د الله ﷻ د رحمت د سيوري لاندې وي چې د دغو اوو کسانو څخه به يو کس هغه سړی وي کوم چې خيرات وکړي او داسې پټ يې ورکړي چې چپ لاس يې په هغه شي باندې پوه نه شي کوم چې د ده ښي لاس نفقه کړی وي.

سوال جواب

۹ـ که څوک وايي چې: د ﴿ لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ ﴾ کښې د "ل" توری د کومې جملې سره ارتباط لري؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو د "ل" توري ته د ﴿ إِنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٌ ﴾ د جملې سره ارتباط ورکړی دی[۵]، يعنې د قيامت ورځ خامخا ضرور راتلونکې ده ترڅو هرڅوک د خپل عمل (نېک وي او که بد وي) په جزا باندې ورسېږي.

خو دا هم څه لرې نه ده چې د نژدې جملې ﴿ أَكَادُ أُخْفِيهَا ﴾ سره ارتباط ولري[۶] يعنې مونږ خکه د قيامت د ورځې د قيام وخت د هر کلک پټ ساتلی دی ترڅو هر چاته د خپل عمل جزا ورکړه شي، که بالفرض مونږ پټ نه وی ساتلی نو خلکو به جنايات کولی او د قيامت د قيام سره په نژدې وخت کښې به يې توبه ويستلی او د خپل بد عمل د جزا څخه به يې خپل ځان بچ کولی.

نو په دې جواب کښې د قيامت د قيام پټول د مرګ د وخت پټولو ته ورته ګڼل کېږي چې بايد په هر وخت کښې ورته سړی چمتو وي چې دغه دی قيامت قائم شو او هغه دی قائم شو.

---

(١) تفسير الخازن ج٣ ص١٩٠؛ تفسير الطبري ج١٦ ص١٥٠
(٢) تفسير ابن كثير ج٣ ص١۴۴
(٣) تفسير البغوي ج٣ ص٢١۴
(۴) صحيح البخاري ج١ ص٩١
(۵) تفسير المراغي ج١۶ ص١٠٠
(۶) تفسير الخازن ج٣ ص١٩١

په دې باندې علاوه مجهول الوقت خطر د ګناه کولو روحیه په سړي کښې ډېره ښه مړه کوي، او معلوم الوقت خطر دومره ډېر موثر نه واقع کېږي.

﴿وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُاْ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَـَٔارِبُ أُخْرَىٰ ﴿١٨﴾ قَالَ أَلْقِهَا يَٰمُوسَىٰ ﴿١٩﴾ فَأَلْقَىٰهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا ٱلْأُولَىٰ ﴿٢١﴾ وَٱضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ ءَايَةً أُخْرَىٰ ﴿٢٢﴾ لِنُرِيَكَ مِنْ ءَايَٰتِنَا ٱلْكُبْرَى ﴿٢٣﴾ ٱذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ ﴿٢٤﴾﴾

[١٧] او دغه څه شی دی (چې) ستا په ښي لاس کښې (قرار لري)؟ ای موسی!.

[١٨] موسی ﷺ وویلې چې: دا زما همسا ده چې (په مزله کښې) وریاندې تکیا کوم، او په خپلو ګډو باندې پرې (د ونو څخه) پاڼې راڅنډم، او (بالآخره) ماته په دې (همسا) کښې ډېر نور حاجتونه دي (چې وریاندې یې اجراء کوم).

[١٩] الله ﷻ وویلې چې: ای موسی! دا (همسا) وغورزوه.

[٢٠] نو موسی ﷺ (سمدستي) وغورزوله نو ناڅاپه دا (همسا) منګور (ښامار) دی چې (په تېزی سره) ښخلي (منډې وهي).

[٢١] الله ﷻ (موسی ﷺ ته) وویلې چې: (دا ښامار) ونیسه او (ترې) دارېږه مه، ژر دی چې مونږ به یې پخواني حالت ته واړوو (بېرته به ترې همسا جوړه کړو).

[٢٢] او (ای موسی!) خپل لاس دې د خپل تخرګ سره پیوسته کړه چې بدون د بدۍ (برص مرض) څخه په داسې حال کښې تک سپین راووخي چې (ستا د نبوت د اثبات دپاره) بله نښه ده.

[٢٣] (دا کارونه مونږ) د دې دپاره (وکړه) چې تاته د خپلو لویو دلایلو څخه څینې درولیده کړو.

[٢٤] (ای موسی! د دغو معجزو سره) فرعون ته لاړ شه یقیناً چې فرعون سرکشي کوي (توحید ته یې دعوت کړه).

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! مونږ د موسی ﷺ سره خپل مناجات ته په لاندې ډول ادامه ورکړه چې:

١ ـ مونږ موسی ﷺ مخاطب کړ چې: ای موسی! په ښي لاس کښې دې څه شی نیولی دی؟

٢ ـ موسی ﷺ په جواب کښې وویلې چې: دا بل شی نه دی فقط زما همسا ده چې لاندې احتیاجات پرې پوره کوم:

الف: کله چې ستومانه شم او وغواړم چې په ولاړه دمه جوړه کړم نو په همدې همسا باندې تکیا کوم، همدارنګه د همدې همسا څخه په مزله کښې هم استفاده کوم او خان پرې قوي کوم.
ب: کله چې مېږې (ګډې) څروم نو د ونو څخه پرې پاڼې راڅنډم (راتویه وم).
ج: همدارنګه په دې کښې زما دپاره نور احتیاجات او اړتیاوې پوره کول هم شته چې سپې پرې شړم او د دښمن مقابله پرې کوم او داسې نور.

۳ـ الله ﷻ وویلې چې: ای موسی! خپله همسا وغورزوه، او بیا ورته وګوره چې د دې څخه څه شی جوړېږي؟

۴ـ نو سمدستي موسی ﷺ خپله همسا وغورزوله چې ګوري سمدلاسه ترې یو لوی مار (اژدها) جوړ شو چې د نرې مار په څېر یې تېزه منډه وهله.

۵ـ الله ﷻ موسی ﷺ ته امر وکړ چې: ای موسی! دغه اژدها په خپل لاس باندې ونیسه او بالکل ترې مه ډارېږه، ډېر ژر دی چې مونږ به یې په پخواني شکل سره بېرته واړوو، او د پخوا په شان همسا به ترې جوړه کړو.

۶ـ نو موسی ﷺ بنامار (اژدها) ته لاس ورواچاوه ګوري چې په لاس کښې یې د همسا څخه په غیر بل شی نشته، تا به ویل چې هیڅکله ترې اژدها نه وه جوړه شوې.

۷ـ مونږ بیا موسی ﷺ مخاطب کړ چې: ای موسی! خپل لاس دې تخرګ ته ننباسه او د خپل ځنګ سره یې وصل کړه او بیا یې بېرته راوباسه، نو سمدستي به تک سپین راووځي چې سپین به ځلېږي او څه مرض او آفت به هم ورباندې نه وي ورنازل شوی (لکه برص او نور).
ای موسی! دابه ستا د نبوت د اثبات دپاره بله معجزه وي.
نو موسی ﷺ في الحال ذکره شوې عملیه هم اجراء کړه چې خپل لاس یې په ګرېوان کښې ننویست او تک سپین یې راوویست او بیا یې چې ننویست په عادي شکل باندې یې بېرته راوویست، یا په بل عبارت: لکه څنګه چې پخوا غنم رنګی وه بېرته غنم رنګی وګرځېد.

۸ـ بیا مونږ موسی ﷺ ته خطاب وکړ چې ستا د نبوت ډېرې لویې-لویې معجزې شته دي چې وخت په وخت به څرګندېږي او ستا دښمن به پرې ملامته کېږي. مګر مونږ ذکرې شوې دوه معجزې سمدستي تاته څکه دروښودلې چې ته یې په خپلو سترګو باندې وګورې او بیا په اطمنان او ډاډه زړه دعوت ته ادامه ورکړې، او کله چې ورته ضرورت پېښېږده نو په ښودلې شوې طریقې سره به ترې کار اخلې او بیا به یې بېرته په زده کړې طریقې سره سنبالوې.

۹ـ لنډه دا چې: ای موسی! ته لاړ شه او فرعون توحید ته دعوت کړه څکه چې نوموړی یقیناً سرکشي کوي حتی چې د الوهیت مدعي دی او هم په خلکو باندې خپل عبادت تحمیلوي.

توضیحات

۱ـ کله چې الله ﷻ وغوښتل چې موسی ﷺ ته د همسا څخه معجزه جوړه کړي نو ړومبی یې د

هغه څخه پوښتنه وکړه چې په لاس کښې دې څه شی دی؟

موسی ﷺ خپله همسا ښه پوره شرحه کړه خو دا یې ونه ویلې چې د دې همسا څخه کله ښامار هم جوړیږي، که بالفرض الله ﷻ د نوموړي همسا څخه بدون د ذکرې شوې شرحې څخه اژدها جوړه کړې وی نو بعید احتمال به یې درلودلی وی چې د موسی ﷺ خیال ته ورغلي وی چې زما په لاس کښې به د لرګي همسا نه وه بلکې ما به په ناخبرۍ کښې اژدها په لاس کښې نیولې وه.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه به مونږ ته الله ﷻ د موسی ﷺ د خولې اعتراف نه وی را حکایت کړی نو خلکو به ګومان کړی وی چې موسی ﷺ به په ناخبرۍ کښې همسا په لاس کښې نه بلکې اژدها به یې په لاس کښې نیولې وه.

شاید چې موسی ﷺ د همسا شرحه ځکه اوږده کړې وې چې د کلام څخه به یې لذت آخست لکه چې په همدې وجه کله-کله سړی ورې موضوع ته ډېره شرحه ورکوي. که نه نو د ﴿ هِیَ عَصَایَ ﴾ په کلماتو باندې به یې اکتفاء کړې وی چې د جواب دپاره یې کفایت کاوه.

مآرب څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَلِیَ فِیهَا مَآرِبُ أُخرَیٰ ﴾ کښې د ﴿ مَآرِبُ ﴾ کلمه د "مَأرَبَةٌ" جمعه ده چې د "ر" توری یې درې حرکتونه (زور، زېر، پېښ) درلودلی شي، او د حاجت معنی ورکوي(۱)، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: په همسا کښې زما د نورو حاجتونو پوره کېدل هم شته دی، لکه د مار او لړم وژل او د دښمن مقابله او هم د خوړونکي سپي مخنیوی او داسې نور.

خینو مفسرینو کرامو د ﴿ مَآرِبُ ﴾ کلمه په ډېرو خوارقو باندې تفسیره کړې ده چې د شپې د پلوه به د موسی ﷺ څخه خپلې همسا دفاع کوله او د یوه پیره دار حیثیت به یې درلود، د کوهي څخه به یې ورته اوبه راپورته کولې او په ځمکه باندې به یې چې چوخه کړه هلته به دستي چینه راخوټېدله او داسې نور(۲).

مونږ ځکه ذکره شوې کلمه په دغسې غیر عادي خاصیتونو باندې تفسیره نه کړه چې صحیح روایات پکښې نشته(۳) او غالب ګومان کېږي چې ټول به اسرائیلیات وي(۴)، که څوک یې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې الله ﷻ د هغه مار څخه کوم چې د موسی ﷺ همسا څخه جوړ شوی وه په

(۱) لسان العرب ج۱ ص۲۰۸: مفردات الراغب ص۱۱
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۵۸: التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۲۷
(۳) روح المعاني ج۱٦ ص۱۸٦
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۴۵

[الأعراف:۱۰۷] ایت کښې په ﴿ ثُعْبَانٌ ﴾ سره تعبیر کړی دی چې د نر ښامار (اژدها) معنی ورکوي[١]، او په [القصص:٣١] ایت کښې یې ترې په ﴿ جَآنٌّ ﴾ سره تعبیر کړی دی چې د نري مار دپاره وضعه شوې دی[٢]، او بالآخره په دغه ایت کښې چې بحث پکښې روان دی د نوموړي مار څخه په ﴿ حَيَّةٌ ﴾ سره تعبیر شوی دی چې د مطلق مار (منګور) نوم دی، برابره ده چې نر وي او که ښځه وي او هم برابره ده چې غټ وي او که نری یا وړوکی وي[٣]؛ نو پوښتنه دا ده چې: ایا د ذکرو شوو دريې ایتونو ترمنځ منافات نشته؟

موږ وایو چې: د ﴿ حَيَّةٌ ﴾ کلمه خو د مطلق مار (منګور) نوم دی او دواړو ته شامله ده څه منافات ورسره نه لري، اما د ﴿ ثُعْبَانٌ ﴾ او ﴿ جَآنٌّ ﴾ دوه نومونه په لاندې اعتباراتو سره تطابق مومي:

الف: ذکر شوی منګور په ابتداء کښې نری وه خو په انتهاء کښې ترې ښامار جوړ شو، نو په یوه ایت کښې ابتدایي حالت ته کتل شوي دي او په ﴿ جَآنٌّ ﴾ سره ترې تعبیر شوی دی، او په بل ایت کښې یې انتهاء په نظر کښې نیولې شوې ده او د ﴿ ثُعْبَانٌ ﴾ په نوم یاد شوی دی.

ب: ذکر شوی مار که څه هم غټ وه خو په تېزۍ او سرعت کښې د نري مار غوندې وه، نو په یوه ایت کښې یې سرعت ته کتل شوي دي او په بل ایت کښې یې د غټوالي لحاظ ساتلی شوی دی.

په همدې ځای باندې ـ د الله ﷻ په توفیق ـ اوم ټوک پای ته ورسید او په تعقیب یې د همده ﷻ په توفیق اتم ټوک پیل کیږي.

---

(١) لسان العرب ج١ ص٢٣٦
(٢) لسان العرب ج١٣ ص٩٧
(٣) البحر المحیط ج٧ ص٣٢٣؛ زاد المسیر ج٥ ص١٩٥

النحل (١٦)

بني إسرآئیل (۱۷)

الکهف (۱۸)

طه (۲۰)

❁❁❁